بسم الله الرحمن الرحيم

İSBN: 978-9944-355-03-2

ismailhakkialtuntas@gmail.com
http://ismailhakkialtuntas.com

Ocak 2010

NİYÂZÎ-İ MISRÎ

KADDESE'LLÂHÜ SIRRAHU'L-AZİZ

(1618-1694)

DİVAN-I İLÂHİYYAT
VE
AÇIKLAMASI

1.CİLT

İKİNCİ BASKI

İhramcızâde
Hacı İsmail Hakkı ALTUNTAŞ

a.e. : aynı eser
a.g.e. : adı geçen eser
b. : beyit
bkz. : bakınız
bnz.bk. : benzeri için bakınız
c. : cilt
d: : doğumu
hzl. : hazırlayan
h. : hicri
hyt. : Hakk'a yürüdüğü tarih
mad. : madde, maddesi
m. : milâdi
r. : rûmi
trc. : tercüme eden
s. : sahife
vb. : ve benzeri

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم اجمعين

Ya Rabbî!

Bizlere kendini tanıttın. Hatalarımızı ve günahlarımızı gördüğün halde bizleri üzmeyip tevbe kapısını açık tuttun. Azaba müstahak olsakta hep afv eden oldun. Acizliğimiz ve günahlarımızla bizi affına layık kıl.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme ümmet olmak şerefini nasip kıldığın için şükrümüzü ziyadeleştir.

Huzurunda iki cihan emniyeti bulduğumuz, yolumuzdaki engelleri kaldıran Sultanımız Hz. Halid İbn-i Zeyd Ebu Eyyüb-el Ensârî radiyallâhü anhın kapısında hizmetimizi daim eyle.

Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizin mânevi terbiyesinden istifade edebilmek için yardımını üzerimizde bâkî eyle.

Hakikat yolunda rehberim olan Gavs'ül-âzam İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Toprak Sivasî kaddese'llâhü sırrahu'l-azize minnetimi ifâde etmem için yardımcı ol.

Desteklerini esirgemeyen büyüklerimin ve diğer arkadaşlarımın yardımlarından dolayı onlardan razı olmanı temenni ve dualar ederim.

Tevfik ve hidâyet ancak Sendendir.

Hâkî Pâyî Mısrî

"İlahî seni tanıtan ve senden haber veren bir dile azab etme!
Senin varlığına delâlet eden ilimlere bakan gözlere azab etme!
Senin hizmetinde koşan bir ayağı,
Rasûlü'nün hadislerini yazan bir eli azabına hedef etme!
Rabbim- İzzetin Hakkı için beni Cehenneme sokma.
Zira erbabı, benim, senin dinini savunduğumu bilir.
Allahûmme Âmin,"
İmam İbn'ul Cevzî [1]

ÖNSÖZ

Yazanlar yazdıklarında kendini anlatır. Anlattığında bahsettiği şeyler ise bütünden kendi payına düşen kısmı izhar etmektir. Bir konuda birkaç kişi aynı şeyi anlatsalar da hepsi aynı şekilde anlayış gösteremez. Şer kısımdan dahi olsa, yollar ne kadar çok olursa olsun sonunda hepsi Allah Teâlâ'ya varmaktadır. Çünkü şerrin şer olması Hakk'ın emriyledir. Ancak kendini kayıtladığı şeyler nedeniyle hesap gününü yaratıp bizlere ruhsat vererek hayatımızı uzun kılan Allah Teâlâ'ya hamd ve şükürler olsun.

"Allah Teâlâ insanları işlediklerine karşılık hemen yakalayıverseydi, yeryüzünde bir canlı bırakmaması gerekirdi. Ama onları belli bir süreye kadar erteler. Süreleri gelince gereğini yapar. Doğrusu Allah Teâlâ kullarını görmektedir." [2]

Kader gereğidir ki her mahlûk doğru bildiği yolda yürüdüğünü bilerek seyr halindedir. Yolumuzun eğriliğini gidermesi için Allah Teâlâ'dan yardım dileyerek söz başı yaptık.

İnsan gerçeği aramalı, hakikate yönelmelidir. Gerçek ve hakikat farklı mıdır? Günlük hayatımızda, konuşma ve yazılarımızda, birbirinin yerine kullanmakla, aynı anlamı vermekle beraber, kapsam ve maksat bakımından bu ikisi farklı kavramlardır. Bilim olanı tespit eder. Hâlbuki insan düşüncesi, olması gerekeni de merak eder. Olan somuttur. Olması gerekense soyuttur. Olması gereken idealdir. İdealler insanın yaşamasını anlamlı kılar.

Beş duyumuzla temasa geçtiğimiz, daha üst melekelerimizle algılayabildiğimiz, deney ve tecrübeyle bilgi haline getirebildiğimiz, akılla kontrol edebildiğimiz her şey gerçektir. Tabiat bir gerçektir. Tabiatta olan şeyler ve olan bitenler, yer ve gök, insan ve toplumlar gerçektirler. Gerçeğin içerisinde hemen görüp kavrayamadığımız birtakım gizli gerçekler de vardır. Bunlar da zamanla anlaşılabilir, öğrenilebilir ve açığa çıkarılmış

[1] İbnu'l Cevzî, Nakdü'l İlmi ve'l Ulemâ ev Telbîsu İblîs. Kur'an ve Hadise göre Bid'at, önsöz, s. 7. H. Ünal. Sabrın Sonu, s. 9, trc Faruk Beşer; Abulhay Leknevi, İbadetlerde Bid'at, s. 11
[2] Fâtır, 45

gerçekler olurlar.

Gerçekleri görmezlikten gelmek veya gerçeklere aykırı düşünmek akla aykırıdır; insana da topluma da zarar verir.

Bu gerçekleri de içine alarak, fakat bunları aşan gerçeği elde etme yol, metot, organ ve melekelerimizi de aşan temel gerçeğe hakikat diyoruz. Bizi aştığı halde bunun gerçek olduğunu nereden biliyoruz? Bu alana görecelik (izafilik) karıştığı doğrudur. Fakat bunların içinde gerçek olan tektir. Bu bize, kendine mahsus yollarla bildirilir; ama sonuçta biz buna inanırız. Gerçeklerle uyum halinde olan her hangi bir şey göreceli olamaz. Suyun içinde düz bir çubuğu dik olarak bıraktığımız zaman, çubuk su yüzeyine değdiği yerden kırık görülür. Onun kırık görünmesi gerçektir. Oysa hakikatte o çubuk kırık ve eğri değildir. Evet, gerçekte eğri görülen çubuk, hakikatte dümdüz ve dosdoğrudur. Gerçek, bilimin konusu; hakikat dinin konusudur. Gerçeğin doğrusu yanlışı olmaz. Gerçek gerçektir. **Hakikat kelimesini Hakk ile beraber kullanırız. Hakk ve hakikatin değil, hakikate yönelmenin doğrusu yanlışı olur. Yanlış olana batıl diyoruz. Gerçeği aramalı, hakikate yönelmeliyiz.**

İnsan sadece maddî arzuları olan ve bu yolda yaşayan bir varlık olamaz. Gününü gün etmek isteyen bir kimse isek, gerçek ve hakikat bizim için hiçbir şey ifade etmez olur. Böyle olmasak bile hakikate ait bir inancımız, onu anlamaya dönük bir bilgimiz ve hele azmimiz yoksa hiçbir şeyi yerli yerine koyamayız. İstesek de hakikati göremez, doğru karşılaştırmalar yapamaz, çelişkilerden ve şaşkınlıktan kurtulamayız. "Bu mu doğru, o mu?" diye tedirginlik içinde kalırız.

Bir esasa dayanmadan söyleyen, hiçbir şey söylememiş demektir. Kur'an-ı Kerim, tekrar tekrar ve ısrarla bizden, kâinatın, tarihin, insanın ve toplumların araştırılmasını ister ve bizi bunları anlamaya yönlendirir.[3]

Neden ve niçin, Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin Divanı?

Dilimizde kullandığımız târikat ve tasavvuf herkesin aşinâ olduğu mevzudur. İster batıl ister hakikât kısmında olsun sürekli hayatımızın bir yerinde buluruz. Ancak birçok eserlerde tasavvufun kelime manası üzerinde çok durulduğu halde târikat kelimesinin Arapça **yol**-**lar** manasına geldiği söylenerek basit bir şekilde izahatından başka bir şeyde yapılmamıştır. Târikat kelimesi ile kast edilen mananın yüceliğini gözler önüne sermek gerekmektedir.

"Târik kelimesinin bugünkü lehçemizdeki yeri **Târik** kelimesi bugünkü Türkçemizdeki Doruk kelimesiyle aynı kıymettedir. Doruk dağların Tepe-

[3] (Heyet, 2008), s. 14

sindeki sivri ve çıplak yerlere verilen isimdir. Ekseriya kayalıktır ve sivridir.

Târik kelimesini **ta** ve **rik** olarak ikiye ayırabiliriz. Kurala göre tâ kelimesinin sonunda bir **ğ** veya **o** kategoriden bir konson bulunması şarttır. Çünkü zaten **â** harfinin üzerinde bir de uzatma işareti vardır. Şu halde ta kelimesi aslında: **Tağ** idi.

Tağ bütün Türk lehçelerinde bildiğimiz **dağ** yani **cebel** manasındadır-Figüre manada ise **büyüklük, yükseklik, üs, kuvvet ve kudret irade** eder. ***Dağ gibi adam gürledi gitti. Arkasında dağ gibi hamisi var.*** Sözlerinde geçen dağ kelimesinin manaları gibi.

Rik ve orijinal şekli ile irik tamamıyla ve kuvvetle takarrür ve temerküz manası verir.

Türkçe **rik** kelimesi Arapça ve Farsçaya geçtiği gibi, Hint ve Avrupa dillerine de geçmiştir. İrade, kuvvet, hâkimiyet, kudret, saltanat, nizam ve türe manalarını o dillerde de muhafaza ettiği gibi Tarik kelimesindeki rolü gibi sonuna ekleştiği kelime anlamının manasını kuvvetlendirmekte, arttırmakta ve mükemmelleştirmektedir.” [4]

Bir yücelik olduğunu anladığımız Târikat ve tasavvufu öğrenmemiz ve bilmemiz gerektiğini hissettik.

Yine aşk mektebinin bir sınıfı olan Tasavvuf Yolu hayatımız boyunca insanı kendine mahkûm kıldı. Aşk hiçbir zamanda bendesini kapısından azade kılmadı. Dinlerin bir şubesi olmakta ısrarlı da olmadı. Ancak bazıları aşk ve tasavvuf ehline o kadar saldırdılar ki hayatın dışında görerek ileri zühd hayatının temsilcisi tasavvufu ve ürünlerini inkâr etmeye başladılar.

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِى اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا

“Rasül dedi ki: “Ey Rabbim; doğrusu kavmim bu Kur’an-ı Kerim’i terk edilmiş olarak bıraktı.” [5]

Bu terk nedir?

Tasavvuf ehli neyi terk etti?

Tasavvuf ehli yeniden bir şey mi inşâ etti?

…

İnsanın mistik arayış ve rûhânî ihtiyaçları her zaman ve her toplumda var olduğu için İslâm kültür ve medeniyeti dairesinin **“olmazsa olmaz”** bölümlerinden bir tanesi de tasavvuf olmuştur. İnsanoğlunun, değişik coğrafyalarda ve farklı asırlarda kurduğu medeniyetler kendi inanç sistemleri içinde bu dünyaya imkân hazırlamış, yön vermiş ve yol göster-

[4] (TANKUT, 1936), s. 19-23

[5] Furkan, 30

miştir.

Mistik yorumların **"ele avuca sığmaz"** oluşu ise her zaman tenkid ve tartışmayı gündemde tutmuştur. Bütün bu medeniyetlerde aklî yorumlarla kalbî izahların farklı kulvarlarda yürüdükleri bilinmektedir. Söz konusu durum **"sürekli kavga"** anlamına gelmediği gibi, daimî **"sulh ve sükûn"** manası da taşımaz. **"İnişli ve çıkışlı"** demek belki en doğru tespittir.

Bu nedenle, tasavvuf kültürü ne bütünüyle makbuldür ne de maktuldür. Genel çizgi konuya **"sıcak"** bakıldığını gösteriyorsa da zaman zaman çok **zecrî tedbirlerle** yüz yüze gelen tasavvuf ehlinin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Tasavvufun tekrar canlanması için bir atılım yapmak gerekir. Fakat tasavvuf ehlinin önünde birçok engeller vardır.

1. SEVENLER: Tasavvufî hayat ve düşünceye toz kondurmak istemeyenlerin bakışı. Tasavvufî hayat ve düşünceyi bütünüyle temize çıkarmak. Adeta tasavvufla İslam'ı özdeşleştirmek.

2. SEVMEYENLER: Bazı ilim adamı ve araştırıcılar ise tasavvufla şirki özdeşleştirdiler. Şu cümle bir İlahiyat profesörüne aittir: **"Tasavvuf şirktir"** böyle düşünen birinin bu konuda yaptığı incelemeleri ciddiye almak zordur. Modernizmin beynimizi alt-üst ettiğini, rasyonalizmin sultasını da unutmamak gerekir. Tasavvufî konulara "neyzen bakış"lı olanların bir gerekçesi de XX. yüzyılın başında İslam dünyasında görülen çökme ve dağılmanın fatura adresini bulma telaşıdır. Fakat "telaş" psikolojisi ile gerçeği yakalamak mümkün değildir.

3. YÖNETENLER: Tasavvuf tarihini araştıranların zaman zaman kalemlerinin ucuna kadar gelip de yazamadıkları meselelerin bir sebebi de **"resmî görüş"**ün durumudur. Yani 1925'te tekkelerin yasaklanmasıyla beraber makbul halden maktul hale gelen tarikatlarla ilgili kalem oynatmak zorlaşmıştır. **"Tarikatçı"** yaftasından korkmayan var mı? On beşinci asırda Bedreddinî, on yedinci yüzyılda Melâmî, on dokuzuncu yüzyılda Bektaşî yaftası da böyle tehlikeliydi. Bu anlamda tarih tekerrür ediyor denebilir.

4. BİLMEYENLER: Tasavvuf ve tarikatlarla ilgili en olumsuz noktalardan biri de bilen-bilmeyen herkesin ahkâm kesmesidir. Tarikatların yasak oluşu onlara hakaret yağdırmayı kolaylaştırmakta, **"tarikatçı"** suçlaması ile insanlar adeta tehdit edilmektedir. Bu konuyu "rant" için kullanan bazı gazeteci-yazarların yanlı ve yanlış bilgi ve yönlendirmeleri, gerçeklerin üzerine atılan kalın bir perde hüviyetini kazanmaktadır.

5. BİLİP SÖYLEYEMEYENLER: Tasavvuf Dalı'nda çalışan kimselerin bir bölümü değerli eserler kaleme almışlar, almaktadırlar.

6. ANKETLER: Günümüz araştırmalarında sık sık kullanılan metotlardan biri de "anket"dir. Anketi yapan ve değerlendiren şahsın kültür yapısı ve bakış açısı da konunun problemlerinden bir tanesidir.

Hulâsa, Tasavvufu ve tasavvufî konuları, İslâm'la ve şirkle özdeşleştirmeden, konjonktürel şartlara alkış tutmadan soğukkanlı bir şekilde inceleyerek toplumun önüne serenler; serenleri teşvik eden kişi ve kuruluşlar kültür tarihimizde her zaman saygı ile anılacaklardır. "Dün" ü tabu haline getirmek ne kadar yanlış ise yok saymak da o kadar zararlıdır. [6]

İnsanlar arasında düşünce ve meşrep farklarının bulunması, yalnızca insanların hayatını rahatlatan, yaşadıklarını hissedilebilir kılan bir fırsattır. Düşünce ve meşrep farklarının en tabii sonucu da, yakın düşüncelere ve benzer meşreplere sahip insanların birer öbek oluşturması, değişik insan gruplarının ortaya çıkmasıdır.

İnsanların davranışları üzerinde düşünce yürütmek isteyenler, bu davranışları birbirine uydurmakta, hepsini bir kalıba sokmakta çektikleri zorluğu hiçbir yerde çekmezler. Çünkü bu davranışlar çok zaman birbirine öyle aykırıdır ki aynı tezgâhtan bu kadar çeşitli kumaş çıkması insana imkânsız gelir. Acımazlığın simgesi olan Neron'a; sarayın geleceği üzerine bir idam fermanı imzalatmaya getirmişler; bir insanı ölüme göndermek Neron'un öyle yüreğini yakmış ki:

***Keşke hiç yazı yazmasını bilmeseydim** demiş; gelin de bunu açıklayın! Böyle örneklere herkeste, hatta kendi kendimizde o kadar çok rastlarız ki, aklı başında insanların bizi bir kalıba dökmeye çalışmalarına şaşarım; nasıl olur ki insanda en çok ve en açık görülen kusur zaten bir dalda durmamaktır.*[7]

Bu bakımdan müslümanların birbirinden farklı mezheplere ayrılmış olmaları, bir yanlışlığın ortaya çıkması ve belirginleşmesi olarak anlaşılamaz. Değişik tutumlar içinde birlik olunabileceğinin en güzel örneğini de yüzyıllar boyunca yaşayan yüzlerce tarikat vermiştir. Her tarik, yani her yol, aynı ana yola yani şeriata varır. Tıpkı her derenin ırmağa, ırmağın da ummana varması gibi.

Müslümanlar arasında düşünce farklılıkları vardır. İhtilafların rahmet olmasında dikkat edeceğimiz nokta, biz bütün müslümanların emir ve nehiylerin tanınıp uygulanabilmesine bizzat hizmet edip etmediğimizdir. Geçmişte gerek fukaha gerekse meşâyih, bu konuda örnek alınabilecek tutumlar göstermişlerdir. Eğer bir insanın karşılaştığı meseleler, başvurulan kimsenin içtihatlarına veya meşrebine uyarak çözüme kavuşamayacak gibiyse, o zat, mesele sahibini, bir diğer bilgine gönderebilmiştir. Müslümanların kuvveti, ana yola ulaşan herhangi bir yolu bulma olgunluğu sayesinde artmıştır.

---

[6] (KARA, 2002)
[7] (MONTAIGNE), İnsanın Kararsızlığı

Bir müslümanın ilk düşüneceği de, içinde bulunduğu davranış tarzının batılın tutumuyla benzerlik taşıyıp taşımadığı olmalıdır. Batıl kovulmuş şeytanın işidir. Bu yüzden batıl bütün kuvvetini kovulma, ayrılma, kopma, ayırma ve koparma istikametinde gösterebilir. Batıl, birliğe çağırmaz. Müslümanların açık seçik bildikleri gibi, insanların Allah Teâlâ'ya olan teslimiyetlerine giden yol üzerine çıkan şeytandır. Yoldan çıkma fikri ilk şeytandan gelir. Onun yapacağı, kulları yollarından azdırmaktan ibarettir. Bu anlayış içinde toplum hayatında gözlediğimiz birçok olaya aydınlık getirebiliriz. Hangi güçlerin şeytana mahsus tutumu taklid ederek toplum hayatında varlık kazanmaya çabaladıklarını anlayabilirsek, istikametimizin doğrultulması için kesin bilgilere sahip olmasa bile, nelerden sakınmakla kendimizi yanlış istikametlerden koruyabileceğimizi farkedebiliriz.

Öyleyse değişik oluşta, farklı oluşta yanlış bir özellik aramak uygun olmaz. Buna karşılık ayrılan ve ayıran, kopan ve kopartan, azan ve azdıran özellikleri batılın vasıflarına yakın saymamız gerekir.[8]

Allah Teâlâ'yı sevemeyen, anlayamayan, bilemeyen ve tanımayan vb. hayatın hangi noktasında zevk ve neşe içinde olabilir?

Tasavvufu, bir iç genişleme olarak görmek mümkündür. Harici genişlemeler de vardır. Hangi kurum yoktur ki dış etkiler, onun üzerinde harici gelişmelere yol açmamış olsun. Ama yine de tasavvufî bir anlayış ile mesela felsefeyi mukayese edersek veya tasavvufi bir tevil ile ilmi bir tevil arasında mukayese yapacak olursak, tasavvufî anlayış veya te'vilde iç genişlemenin hâkim olduğunu görürüz. İç genişleme ile mana şudur:

Ortada şeyin açık bir manası var; ama yine de onun ötesine gitme, mecazı yakalama ve derinine inerek özüne yaklaşma, asılı yakalama çabası söz konusu. Sufiler, genellikle örnek olunarak cevizi verirler. Bilirsiniz onun yeşil kabuğu, altında sert kısmı sonra bir zan, onun içinde yenilen ceviz içi. Öze ulaşma, aynı zamanda dini tecrübe ile gelişen bir anlama, bir vukuftur. Zaten mutasavvıflar önemli ölçüde bunun üzerinde durmuştur. Acaba öze ulaşmak için ne yapmak lazım? Bunun maddî, objektif şartlarının yerine getirilmesi gerekir. Ama aynı zamanda bunun ruhanî şartları var. Maddi şartlar olmazsa anlamanın önü kendiliğinden tıkanır. Ama öze ancak ruhanî şartlar götürür. Ruhanî şartlar yoluyla biz anlamayı keşfederiz. Mesela, "manayı keşfetmek" Yani manayı keşfetme, derunu keşfetme. Bu ise, terminoloji değişse bile, bir bakıma beşeri tecrübeden, derin bir kaynaktan gelen şeylerin ne kadar evrensel olduğunu gös-

[8] (ÖZEL, 2008), s.17 (Alıntı konuya göre uyarlandı.)

termesi bakımından önemlidir.[9]

Yaşamın amacı da ***"Tüm insanları sevmek, tüm insanlığı kardeş bilmek"*** değil midir? [10]

Günümüzde ise insanları öyle karmaşık iletişim sürecinde öldürüyoruz ve zulmümüzün sonuçları bizden öylesine titizlikle saklanıyor ki bu eylemin vahşiliğine hiçbir sınırlama gelmiyor. Bazılarının diğerlerine zulmü, eşine rastlanmadık boyutlara ulaşıncaya dek devam edecek, olduğu görülmektedir.

Zalim Neron'un bile girişemeyeceği bir işe girişen sıradan bir müteşebbis, çokbilmiş doktorlarının tavsiyesine kanan hastalıklı zenginlerin banyo yapması için insan kanıyla dolu bir havuz yapmak isteseydi, kabul gördüğü ve uygun usullere riayet gösterdiği takdirde hiçbir engele karşılaşmadan bunu yapabilirdi. Ama bunu, insanları doğrudan kanlarından vazgeçmeye zorlayarak değil, istenileni yapmadıkları takdirde hayatlarının tehlikeye girdiği ihsas ederek yapardı.

Bugünün dünyasının insanları, on dokuzuncu yüzyıl teknolojisinin göz alıcı, eşine rastlanmadık ve muazzam başarılarına rağmen hayatlarından lezzet alamıyor. Şüphesiz ki tarihin hiçbir döneminde on dokuzuncu yüzyıldaki kadar maddi başarıya (mesela, insan tabiatının kuvvetlerinin fethi gibi) ulaşılamadı. Fakat yine şüphesiz ki, tarihin hiçbir öneminde, giderek canavarlaşan şimdiki dünyamızdaki kadar ahlaksız, insanın hayvani ihtiraslarına hiçbir kısıtlamanın getirilmediği bir hayat yaşanmadı. On dokuzuncu yüzyılda ulaşılan maddi ilerleme gerçekten muazzam; fakat bu ilerleme, Atilla, Cengiz Han veya Neron'un zamanında bile şahit olunmayan şekilde ahlakın en temel şartlarını ihmal etme pahasına satın alındı ve halen de satın alınıyor.[11]

"Hasta düşen zihne şifa bulamam." [12] diyen maddî yolun doktorlarının aciz kaldıkları yerde kimler bu insanlara yardım edebilecek.

Bir yandan da fikir kirliliği artışı o kadar fazlalaştı ki, herkes her konu hakkında yorum yapıyor, fikir beyan ediyor. Haberleşme ve anlık bilgiye ulaşma sınırı çok hızlanmıştır. (Küreselleşme-İnternet) Merhameti elden kaçırmış XXI. yüzyıl insanı korkutucu şekilde geçmişinden koparılarak yenidünya düzenine doğru bilim kurgu elemanları bireylerinden olması için gizli bir fikir karmaşası içinemi itiliyor. Hayal dünyası sınırları yaratıcıyı kabullenmekte artık zorlanmaktadır.

Geçmişi olmayan bir nesil ve insanlık. Geçmişi kötüleyen, geleceği de sı-

[9] (AYDIN, 13-19 Ocak 1997), s. 322
[10] (TOLSTOY, 2005), s. 6
[11] (TOLSTOY, 2005), s. 30
[12] (YALOM, et al., 2000), s. 18

nırlı, duygusuz, sevgisiz, birbirine yaklaşmakta korkan bir nesil.

Bu nereye kadar? [13]

Bizim dünyaya gelmemizde ki maksat birbirlerimizi tanımamak mı, anlaşmamak mı?

> ***Dünyaya ne halimiz varsa görelim diye gelmedik: dünyaya gelişimiz halimizin ne olduğunu öğrenelim diyedir.***[14]

Aşağıdaki makale ile insanın tarih seyrini biraz irdeleyelim.

[**TARİH VE "TARİH-DIŞI" ARASINDA GELENEK** [15]

Gelenek, bir toplumun (millet) veya topluluğun (şehir, kasaba, köy) tarihten devraldığı, getirdiği düşünce (dünya görüşü, doktrin,[16] ideoloji [17]), davranış kalıpları ve kurumların toplamını ifade eden bir cins isim (kavram) dır. Tarihte ve günümüzde birden çok gelenek vardır. Geleneği mümkün kılan unsurlar ırk, dil, coğrafya, iklim, yerleşim birimleri ve yaşam tecrübeleridir. Kabaca endüstri devrimi öncesi –ortaçağ- toplumları **"Geleneksel toplumlar"** dır. Yani geleneklerin egemen olduğu, değişmenin yavaş olduğu toplumlardır. Bunun çeşitli nedenleri vardır.

Birincisi, o dönemde çoğunlukla birey toplumun veya dinî cemaatin (mezhebin) bir uzvu idi. Belirleyici olan toplum, din, dinî kurum idi.

İkincisi, orta çağda hareket yavaştı. Çünkü enerji kaynakları, kas gücü ve hayvanlardı. Bundan dolayı da hem üretim (emtia) azdı hem de ulaşım-dolaşım ve iletişim yavaştı. Kıta Avrupasında **'Aydınlanma'** ile birlikte bireyin önemi, özgürlüğü, aklı ön plana çıkarken; endüstri devrimi ile yeni enerji kaynakları (buhar gücü, elektrik vs.)nın keşfedilmesiyle (sanayileşme) nesne,

---

[13] [Bunu söylerken hadis ve sünneti toptan inkâr etme hareketinin ilk defa İslâm dünyasında değil de, Batılı oryantalistler arasında ortaya çıktığını unutmamak gerekmektedir, ilk olarak İngiliz asıllı oryantalist Spenger, müslümanların birliğini sağlamada önemli rolü olduğunu gözlemlediği hadislerin tamamına uydurma damgasını vurmuş, diğer meslektaşları da onu takip etmiş ve zamanla bu düşünceyi İslâm dünyasına ithal ihraç edip amaçlarına ulaştıklarını şu cümlelerle ifade etmişlerdir: *"Onların her şeyini tahrip ettik; felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık hiçbir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler. Anarşi veya intihar için olgun hale geldiler".* (KAHRAMAN, 2002), s. 131; Bilgi için bk. Görmez, Mehmet, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", islâmiyat, c. 3, sy, 1., *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu,* s, 85vd.; Edward Said, *Oryantalizm,* 7, 46, 446.]

[14] (ÖZEL, 2007), s. 12

[15] (GÜLER, 3:2 - 2005)

[16] **Doctrine:** (i.) akide, öğreti, doktrin, düstur.

[17] **İdeoloji:** cemiyetin düşünce ve hareketlerine muayyen bir istikâmet vererek, siyâsî veya içtimâî bir doktrin meydana getirmek isteyen fikir sistemi.

olay sayısı artarken her türlü hareketlilik de hızlandı. Dinî doğmaların ve kurumların tasallutundan özgürleşen insan aklı doğayla giriştiği etkileşimde yeni ilişkiler keşfetti (bilim); yeni eşyalar icat etti (teknik). Toplumsal hayatta yeni kurumlar inşa etti, insan için yeni davranış kalıpları geliştirdi.

16. yüzyıldan sonra kıta Avrupasında meydana gelen değişme-dönüşme bütün dünyayı etkiledi ve Avrupa dışı toplumlarda moderniteden etkilenme oranında bir gelenek-modernlik ayrışması, sorunu ortaya çıktı. Şunu öncelikle belirtelim ki, fizik-teknik olarak gezegenimizin çehresi son dört yüzyılda oldukça değişmiştir. Ne insanlar, ne de nesneler ve olaylar ortaçağlardaki gibi olmayacak. Bu anlamda **'modernite'**[18] Habermas'ın dediği gibi, **sırtımızdaki deri gibidir.** Kurumsal ve davranışsal olarak da modernite dünya toplumlarını hayli etkilemiştir. Modernite bir yönüyle geleneğe dönüşerek, bir yönüyle de kendini yenileyerek devam ediyor. Modernitenin bir yönüyle metafizik (iman-ğayb) ve moral (ahlâk) anlamda bir haddi aşma (istiğna, tuğyan) ve yoldan çıkma (dalalet) olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

Geleneksel bir toplum olan Osmanlı toplumu 1800'lerden itibaren modernleşmiş Avrupa toplumlarının saldırısına maruz kalmış, 150 yıllık bir boğuşma ve bocalamadan sonra çökmüş ve ondan arta kalan parça ise (Türkiye Cumhuriyeti) **yönetici elit** [19] itibariyle moderniteye teslim olmuş; halk itibariyle de ona nisbî olarak direnmiştir. 2000'ler itibariyle modernlik kurumsal, düşünsel ve davranışsal düzeyde oldukça içselleştirilmiştir. Ağırlık kırsal kesim olmak kaydıyla bazı toplumsal kesimler ise hâlâ geleneğe bağlılığını sürdürmekte ve direnmektedir.

Düşünce, kurum ve davranış kalıpları halinde **Gelenek** ve **Yenilik** hakkında önce şu tespitleri yapalım.

Gelenek, eğer yanlış veya miadını doldurmuş, eskimiş, işlevselliğini yitirmiş, hakîki istinatgâhlarını kaybetmiş ise terk edilmelidir. Yok eğer, doğru, metanetini, dayanıklılığını, işlevselliğini yitirmemişse, miadını doldurmamış ise sürdürülmelidir. Yeni olan da eskiye (geleneğe) oranla doğru, değerli, fonksiyonel veya faydalı olmak kaydıyla orijinal (yep-yeni) ise onu olumlu karşılamalı. Tersine, yozlaştırıcı, yanlış, zararlı ise iltifat edilmemeli.

Nietzsche konu hakkında şunu söylemektedir.

"İster bir insanda ya da toplumda, isterse bir kültürde olsun uykusuzluğun, geviş getirmenin, tarih duygusunun [Gelenekçiliğin] bir sınırı vardır, bu sınıra gelip dayandı mı, yaşayan bundan zarar görür ve sonunda yok olup gider. Eğer geçmişin (geleneğin) bir sınır (ölçü) ile bugünün mezar kazıcısı olması istenmiyorsa, onun (geleneğin) unutulması gereken sınırını belirle-

[18] **Modernity:** çağdaşlik, modernlik
[19] **Elite:** seçkin sinif, seçkinler, elit

mek için bir insanın, bir ulusun, bir kültürün **"plastik gücünün"** (vicdan, akıl, irade) ne denli büyük olduğunun iyice bilinmesi gerekirdi. "Plastik güç"le demek istediğim, kendi içinden *kendine özgü bir biçimde gelişen güç*, geçmiş ve yabancı olanın biçimini değiştiren, ona yeniden biçim veren, yaraları iyileştiren, yitirileni yerine koyan, kırılan biçimlere kendi içinden yeni bir biçim veren güç."[20]

Kimlik ve kişilik sahibi her bir birey ve toplum bir gelenek içinde olmak zorunda olduğundan,

"Her canlı ancak belli bir çeviren (ufuk) içinde sağlıklı, güçlü ve verimli olabilir, bu canlı kendi etrafına bir çeviren (ufuk) çekmesini bilemiyorsa ve kendi görüş açısını yine bencilcesine bir başkasınınkinin (yabancının) içinde yerleştirmesini, onun çerçevesinin içine kaymasını bilemiyorsa bitkin düşer, ya da büyük bir hızla göçüp gitmeye sürüklenir." [21]

Birey ve toplum kimliğinin, kişiliğinin bu zorunlu kurucu unsurlarına sahip olmakla birlikte tarih içinde yürürken çok dikkatli olmak zorundadır.

"Esenlik, insanın tam zamanında unutmayı bilmesine [terk etmesi gereken geleneksel unsur] oluğu gibi, tam zamanında anımsamayı bilmesine de bağlıdır; tarihsel bir duyuşun her zaman, tarihsel olmayan bir duymanın [algılama, yenilik] da ne zaman zorunlu olduğu insanın güçlü içgüdülerle sezmesine bağlıdır. İşte okuyucunun üzerinde düşünmeye çağrıldığı önerme şudur:

"Tarihsel olmayanla (yenilik) tarihsel olan (gelenek) bir kişinin, bir toplumun, bir kültürün sağlığı için aynı ölçüde zorunludur, gereklidir."[22]

Bir kabiliyetler toplamı olarak insanı tarihte bütünüyle gerçekleşmiş, açılmış, çiçeklenmiş, olmuş-bitmiş bir varlık olarak görmeyen Nietzsche, insan için potansiyellerin ***'ebedî dönüş'*** içinde gelecekte aktüelleşeceği kanaatindedir. Bu nedenle bugünkü **'insan'**ı ara bir aşama olarak görür ve **"üst-insan – übermen"** in yolunu hazırlamaya çalışır. Bu bağlamda, her zaman tarihte gerçekleşmiş ve tekrar edenin dışında 'yeniyi' ifade eden bir "tarih-dışı" vardır. Bu konuda şöyle diyor:

"... öyleyse belli bir ölçüde tarih-dışı olanı duyabilme, sezebilme yetisini daha önemli ve daha öncelikli bir meleke olarak göz önüne almamız gerekir, çünkü bu melekede, doğru, sağlam ve büyük olan bir şeyin gerçekten insanca olan bir şeyin ancak kendisinde gelişebileceği bir temel bulunur. Tarih-dışı çepeçevre kuşatan bir sfere[23] benzer, bu sfer içinde yalnızca, bu sferin

---

[20] Nietzsche, Friederich, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul 1996, 64-65.
[21] Nietzsche, a.g.e., 66.
[22] Nietzsche, a.g.e., 66.
[23] **Sphere:** yuvar, küre; alan; çevre; sınıf, tabaka

ortadan kalkmasıyla yeniden yok olmak üzere yaşam doğar. Şurası bir gerçektir ki, insanın düşünerek, düşünüp taşınarak, kararlaştırarak, ayırıp birleştirerek o tarih dışı öğeyi sınırlandırmasıyla, o ortalığı kuşatan sis bulutlarının içinde aydınlık, parlak bir ışığın doğmasıyla, -imdi, ancak geçmişi yaşam için kullanmak ve olup bitenlerden yeniden tarih yapmak, yaratmak gücüyle, insan insan olabilir; ama tarihi aşırı olarak kullanınca da insan yeniden tükenir; tarih-dışı olanın o örtüsü olmadan da insan hiçbir zaman hiçbir şeye başlayamayacaktı ve başlamaya da cesaret edemeyecekti.” [24]

“O (Allah) her an (yeni) bir iştedir” [25] ayeti, **Allah Teâlâ’nın hep aynı olanı tekrar yaratmadığı, O’nun da tarih-dışına imkân tanıdığını gösterir.** İnsanlık tarihi, bazen yavaş bazen de hızlı (özellikle 16. yüzyıldan sonra) Nietzsche’nin dediği bu tarih-dışına doğru bir yürüyüştür. Kıyamete kadar da sürecektir.

Peki, bu tarih-dışına yürümede İbrahimî-monoteistik evrensel ‘ed-Dîn’ açısından sabit-değişmez olanlar nelerdir?

Bizim geleneğimizin merkezinde uzun tarihler boyunca din (İslâm) olduğu için, gelenek-din-yenilenme sorunu önemli bir sorundur. İbrahimî-monoteist dinin vahiy geleneğinin son ürünü (Kur'an-ı Kerim) sağlam vesika olarak elimizde olduğu için ona başvurarak sabit-değişken, asâlet ve aynı asır ve zamanda yaşama, gelenek ve tecdid konusunda bir kriter oluşturabiliriz.[26]

Şunu hemen söyleyebiliriz: Hz. Nuh aleyhisselâm (yaklaşık M.Ö. 3500’ler) tan beri bütün vahiylerde tekerrür eden ana unsurlar ‘ed-Dîn’dir. Bu da genel olarak üç unsurdur.

Tevhid, Mead (ahiret) **ve Adalet** (ahlâk, salih amel). Bunların değişmeme gerekçesi de makûl ve mantıkîdir. Allah Teâlâ bir’dir, Ahiret gerçekleşecektir ve temel ahlâkî sorumluluklar insan tabiatı değişmediği için değişmez. Kur'an-ı Kerim şöyle der:

“Hakka yönelerek kendini Allah'ın insanlara yaratılışta verdiği dine ver. Zira Allah'ın yaratışında değişme yoktur; işte dosdoğru din budur, fakat

---

[24] Nietzsche, a.g.e., 67.

[25] Rahman, 29

[26] Oluşturulacak kriterin sınırlarını belirlemek nasıl olacak, bu sorundur.

Ancak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin liderliği olmazsa yalnışa düşeceğimizide unutmamakta gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim çağları geçmiş ve geleceği ile kapsadığından kıyametin bir an öncesi vaktinde olması gereken şeyin bilgisini, bizim şu an tesbit edip edemediğimiz bilgisine kesin olarak sahip olmadığımızdan şuursuzca ayrılıklarda da kopmalar olmasına sebep olur. Onun için gelenekçiliğin tarih-dışının içerisinde söndürülmemeside gerekmektedir. İnsanın fıtrî yapısında mükemmeliyet olduğu bilgisi kesin olduğuna göre değiştirme ve bozma şeklinde olan tarih-dışını da kabullenmekte gerekmez.

insanların çoğu bilmezler." [27]

Bütün nebilere iletilen evrensel espri-öz aynıdır:

"Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettik; İbrahim'e, Mûsa'ya ve İsâ'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırdığın şey onların gözünde büyümektedir. Allah dilediğini kendine seçer, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir." [28]

Bu din, insanlığı nihilizmden (hiççilik) kurtararak güven ve huzur içinde Aşkın'a, Allah Teâlâ'ya bağlayan yoldur (sebil, sırat): İman ve İslâm (Bu kavramların etimolojik köklerine dikkat!) Bu sabit, değişmez ve evrensel (bütün insan ve toplumlar için geçerli) öz tarihsel bir form içinde bu rasüllere verilmiştir (şeriat):

"Kuran'ı, önce gelen Kitap'ı tasdik ederek ve ona şahid olarak gerçekle sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların heveslerine uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklere koşuşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir." [29]

"Sonra seni de din konusunda bir şeriat sahibi kıldık, ona uy; bilmeyenlerin heveslerine uyma." [30]

"And olsun ki, senden önce nice rasüller gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir rasül bir ayet getiremez. Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır. Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana Kitap O'nun katındadır." [31]

Tarihî süreç içinde şeriatlar (formlar) tarzında tezahür eden ilâhî dinin formunun değişmesini zorunlu kılan husus, Nietzsche'nin 'tarih-dışı' dediği değişen şeydir. Son vahiy (Kur'an-ı Kerim) deki 'şimdi' veya o tarihin gereksinmesi olarak ortaya çıkan formu (şeriatı) tarihin ilerlemesiyle (geçmesiyle) reforma tâbi tutmak (içtihad-tecdid) müslümanların vicdanî-entelektüel sorumluluğunda olan bir husustur. İslâmî evrensel öznelliğin tarihî ortamlarla ilişkisi ne ilk formu donduran 'özcü' bir ilişkidir; ne de opurtunis[32] bir ilişkidir. Bu ikisinin ötesinde 'yeniden-kurucu' bir ilişkidir (tecdid). Bunu sahabeden Hz. Ömer radiyallâhü anh ciddiyetle kavramıştı ve gereken adımları da kendi tarihselliği içinde atmıştır. Ondan sonra bu yenilikçi damar (Ehlu'r-Rey) cılız da olsa bir müddet devam etti. Fakat gelenekçi damar (Ehlu'l-Eser,

---

[27] Rum, 30
[28] Şûrâ, 13
[29] Mâide, 48
[30] Câsiye, 18
[31] Ra'd, 38-39
[32] **Opportunism:** (i.)fırsatçılık,oportünizm. opportunist (i.)fırsatçı kimse, oportünist.

Ehlu'l-Hadîs, Ehlu's-Sunne) veya logosa[33] karşı mitos[34] İslâm toplumlarına egemen olmuştur. İslâm toplumlarının çöküşünün ana nedeni geleneğin mutlak egemenliği ve değişimin algılanamaması ve yönetilememesidir. **Yoksa İslâm'dan uzaklaşma falan değildir.** Geçmişte vuku bulanı **'anıtsallaştırma'** ve **'koruma'** anlamındaki bir tarih duygusu olarak gelenekçilik muhafazakârlık, milliyetçilik, statükoculuk,[35] sağcılık ve istikrarı savunma ile akrabadır. **Bu anlamda gelenekçilik ölülerin yaşayan imanıdır.** [36]

Bu gelenekçilik, insanın el becerilerini geliştirir, ancak, insanın düşünme ve aklî kabiliyetini dumura uğratır. Bu bağlamda geleneğin aslî nitelikleri olarak ileri sürülen bazı hususları gözden geçirmemiz gerekir.

1. "Süreklilik" geleneğin 'sebeb-i vücudu' olarak ileri sürülür. [37] Doğruluğunu, metanetini vicdanımız ve yaşam tecrübelerimizde ortaya koymuş olan hususlar elbette ki sürekli olmalıdır. Onların değiştirilmesi bizim de yok olmamız ve 'kendi'mizi inkâr etmemiz, yabancılaşmamız, yozlaşmamız, soysuzlaşmamız anlamına gelir. Ancak bu, tarihte ürettiğimiz veya devraldığımız her şeyin sürekli olacağı anlamına gelemez. Hakiki istinatgâhlarını[38] veya değerini yitirmiş olan sürekli olacağı anlamına gelemez. Hakiki istinatgâhlarını veya değerini yitirmiş olan sürekli olmamalıdır. Bunların neler olduğunu tespit etmek de Nietzsche'nin **'plastik güç'** dediği koruyucu ve ayıklayıcı kabiliyetin gücüne bağlıdır. Süreklilik, sürekli **'Ben'** diyebilmedir. Ancak, insan tekinde olduğu gibi büyüme, değişme içinde olmak kaydıyla. Gelen(eğ)in şimdi (hayat) içinde sürekli olarak şuurlu ve kasdî bir şekilde tutulması gerekir. Yenilik, eskinin, kadîm olanın yeninin aynasında; asalet ise, yeni olanın eskinin, kadîmin, öncekinin aynasında görülmesidir.

2. Seleflerin[39] üstünlüğü veya geçmişe saygı [40] geleneğin ikinci aslî niteliği olarak sayılır. Kategorik olarak bu da yanlıştır ve anıtsallaştırıcı, koruyucu tarih duygusunun bir ürünüdür. **Hiçbir şey, geçmişte olduğundan dolayı**

---

[33] **Logos:** (i.), (Yu.) Kelâm, logos, deyi; kâinatın nizamı. Akl-ı Evvel

[34] **Myth:** (i.) esatir, efsane, (mit.); hayali kimse veya şey. mythic, mythical (s.) efsane kabilinden, esatiri, mite özgü; hayali.

[35] **Statüko:** mevcut durum

[36] Burada ölülerin imânı diyerek bahsedilen Allah Teâlâ'yı ve bu dini tanımayanlardır. Eğer Ebu Hanife rahmetüllâhı aleyh, Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz gibi insanların anlayış ve imanları çağları aşıyorsa burada bahsedilen ölülerin kimler olduğunu da anlamak gerekir. **Hayat ve ölümün ceset ile bağıntılı olmadığı da bir gerçektir.**

[37] Armağan, Mustafa, *Gelenek*, İstanbul 1992, 19.

[38] **İstinadgâh:** dayanılan ve güvenilen yer, dayanak.

[39] **Selef:** (Self) Eskiden olan. Evvelce bulunmuş olan. Yerine geçilen. Önde olmak, ileri geçmek. Eski adam.

[40] Armağan, a.g.e., 19.

değerli olamaz.

Ancak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Ümmetim, mübarek bir ümmettir. Başının mı, sonunun mu hayırlı olduğu bilinmez." [41]

Tarih, erdemlerimiz ile birlikte kusurlarımızı da kurduğumuz yerdir. Tarihte önce gelenin sonra gelenden zorunlu olarak bir üstünlüğü olmadığı gibi; sonra gelenin önce gelene de zorunlu bir üstünlüğü yoktur. Geçmişten şimdiye taşınabilecek, şimdiyi kurmamıza yardım edecek unsurlar bulma imkânımız ve hakkımız vardır. Ancak bu, **geçmişin müzahrefatını**[42] korumayı veya ona saygı duymayı gerektirmez. Kategorik olarak insanın 'şimdi'de ürettiği her şey –Macıntyre'ın dediği gibi- gelecekte aşılmaya mahkûm değildir [43].

Bizim geleneğimiz, selefin otoritesi üzerine kurulmuştur.

"*el-İttiba' hayrun mine'l-ibtida'** *= öncekilere uymak, itaat etmek, yenilik çıkarmaktan hayırlıdır."

"*Küllü hayrin fî itba'i men selef; ve küllü şerrîn fî ibtida'i men halef** *= Her türlü hayır öncekilere uymakta; her türlü şer de sonrakilerin çıkardıklarındadır." Çiğnenmiş, gidilen yol anlamında 'sünnet' kavramının sünnî dinî düşüncedeki otoritesi ve yeri 'Ehl-i Sünnet'in gelenekçiliğini ve geçmişe bağlılığını gösterir. [44]

3. Geleneğin üçüncü niteliği, kâmil ve eksiksiz olduğu inancıdır [45]. Bir kültürü, bir toplumu çürüten ve çökerten şey işte bu inançtır. Bu inanca sahip olanlar, oluş halinde olan için sezici bir içgüdüsü yoktur. Oluş halinde olanı algılama kapasitesi yoktur. Yeni olan her şeyi 'türedi' olarak görür. İcat çıkaranlar hoş karşılanmaz. Eski köye yeni âdet getirenler lanetlenir. **"Her yenilik (bid'at) dalalettir ve bunu çıkaran da cehennemliktir."** Bilge, adil ve hakka niyetli olabilirsiniz; ancak, yeterlilik duygusuna kapılmışsanız çöküş kaçınılmazdır. Osmanlı toplumu bunun iyi bir örneğidir.

---

[41] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, Beyrut, 1410/1990, s. 102, nu: 1620; İbn-i Asâkir, *Tehzibü Târîh-i Dımaşk*, VII, 232,Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 228, nu: 598; el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nu: 34451.

[42] **Müzahrefât:** Gayr-i hâlis. Yaldızlı. Dünyanın daima değişen ve zail olan ziynetleri. Süprüntüler, pislikler

[43] Hünler, Solmaz Zelyut, *İki Adalet Arasında*, Ankara 1997, 142.

[44] Ehl-i sünnet çerçevesinde sabit kalmak nedeni yenilikçilerin çoğu yerde tutarsız kalmaları yanında getirdikleri usûllerine sadık kalmamalarıdır. Gelenekçilerin yenilikçilere karşı olmaları değişim korkusunun getirdiği tedirginliktir. Aşağılık komplekside ayrı bir sorun olduğunu da görmekteyiz. Yenilikçilerin gelenekçileri de küçük görmesi kabullenmenin zorluğunu oluşturmaktadır.

[45] Armağan, *Gelenek*, 20.

4. Geleneğin kurucu-aslına veya asrına yakınlık, otantiklik[46], sahihlik hissi (ortodoksi[47])[48] geleneğin aslî bir niteliğidir. Burada da kurucu asılların değişmez doğruların nasıl teorileştirileceği önemli bir sorundur. Kurucu asıllar tarihsel olaylar ve onların dogmalaştırılmış şekilleri midir (Hıristiyanlık); akla, ahlâka ters olan asıllar mıdır (Seçilmişlik, özel ahid, vaadler-Yahudilik); Yoksa Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin (610- 632) evrensel ilkelerini değil de formunu da (şeriat) asıllaştırmak mıdır (Ehli Sünnet). Bunların iyice tartışılması gerekir. Ortodoksi her zaman bütün gerçekliği tüketmez. Bu bir yanılgıdır.[49]

5. Kayıtsız-şartsız itaat isteği geleneğin bir diğer hususiyetidir.[50] İtaat, otorite çeşidine göre meşruiyet kazanır veya kazanmaz. Gelenek eğer, aklî ve ahlâkî bir otoriteye itaate çağırıyorsa meşrudur. Çünkü makes[51] yeri vicdanımızdır ve ma'naya her zaman açıktır. İlişki ahlâk, hukuk, rıza, özgürlük, maslahat zeminine dayanıyordur. Ancak, otorite akıl dışı ve güç temeline dayanıyorsa gayri meşrudur. İslâm'ın otoriteleri Allah (Kur'an), Peygamber (Hadîs) ve Akıl-Vicdandır. Akıl dışı otoriteler ise kategorik olarak tarih, toplum (ırk), devlet, para, içgüdüler, lider, parti, sınıf vs. olabilir.

6. Geleneğin aslî bir niteliği de toplumsal hayatta 'hiyerarşik[52]' olarak te-

---

[46] **Authenticity:** gerçek olma özelliği, orijinallik, doğruluk; içten samimi

[47] **Orthodox:** (s.) doktrini sağlam; . Dinsel inançlarına sadık; doğru, tam, uygun; (b. h.) Ortodoks kilisesine mensup; yürürlükteki usule uygun. orthodoxly (z.) kabul edilmiş bir fikre uygun olarak. orthodoxy (i.) Ortodoksluk; akidenin doğruluğu.

[48] Armağan, a.g.e., 20.

[49] Mezheblere bağlanmak mecburiyeti yetersizlikten doğmuştur. Bu nedenlede kısmî bilgi sahibininde uygulama alanı şeriatın temelini oluşturan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerin belirleyiciliğinde ki seçicilik gelişigüzelde olunca doğacak tehlike ile taklid çerçevesindeki ittiba farkını gözetmek gerekir. Bu nedenledir ki senelerin taklîdî planda geçmesi bunu göstermektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin gösterdiği yolda fazla tartışmaların doğuracağı ve hadislerin yok pahasına irdelenerek hükümsüzlük içerisinde eritilmesinin de iyi bir netice doğurmayacağı ve doğurmadığı görülmektedir. Çünkü Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin dinî hayatı sürekli olarak kitabî olarak değil sosyal hayatın içerisinde "görme-algılama-uygulama) olarak belirttiğini unutmamak gerekir. (Bilhassa en önemli bir ibadet olan namaz için: صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِى اُصَلِّى ***"Beni -nasıl namaz kılıyorum- görüyorsanız siz de öyle kılın"*** buyurmasını anlamak gerekir.) Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bu şekilde esnek bir dinî hayatın oluşmasından başka bir düşüncesi olmadığını unutmamak gerekir. Bugün hadisler hakkında en çok tenkit gelebileceğini düşünerek tedbir alınması düşünülemez miydi?

[50] Armağan, a.g.e., 20.

[51] **Mâkes:** akseden yer, bir şeyin yansıdığı yer, görüntü yeri, ayna.

[52] **hierarchic(al)**: hiyerarşik, aşamalı

cessüm etmesidir. [53] Hiyerarşi'nin tek meşruiyet kaynağı ahlâk (takva) ve ehliyettir. Estetik olarak da beğeni duygusunun gelişmişliğidir. Kurumlar, maslahat ilkesi ile birlikte bu ilkelere göre hiyerarşize edilmelidir. Bunların dışında (para, güç, ırk vs.) hiçbir hiyerarşi meşruiyeti yoktur. Bunların dışındaki hiyerarşiler (monarşi, aristokrasi, din adamları-teokrasi) toplumu ve kültürü çürütücüdür. Uzakdoğunun ve Yeni Eflâtunculuğun mistik karakterli hiyerarşi anlayışları ontik ve piramidal[54] olarak yukarıdan aşağı (düşüş) dikey iken; İbrahimî-monoteist evrensel İslâm'ın hiyerarşi anlayışı etik bağlamda, yatay düzlemde ön-ileri (Tevbe, 61; Vakıa, 10) ve arka-geri (Tevbe, 81; Fetih, 11) şeklindedir.

7. İstikrar, geleneğin bir diğer niteliğidir. [55] **İstikrar, insanoğlunun güven, huzur ve tembellik duygularının bir tezahürüdür.** Hayatın sürekli hareket halinde oluşu, ontolojik[56] olarak istikrarı imkânsız kılar. Doğru olan hafıza ve algı gücünü birleştirerek geçici istikrarlar kurmaktır. Hafıza sabit olanı, algı ise geçici olanı ve oluş halinde olanı algılar. Çoğunlukla istikrar olarak algılanan 'rutin' şuurun kaybolmasıdır. Uyuma ve geviş getirme bütünlüğü çürütür. İstikrarı genellikle egemen sınıflar savunur. Oysa toplum sınıflara ayrılmışsa kavramlar aynı anlama gelmemeye başlar. İstikrarı savunanlar çoğu zaman sınıfsal, zümresel çıkarlarını savunuyorlardır.

Sonuç olarak, insan özgür ve potansiyelleri de henüz tükenmemiş, açılmamış olduğu için yanlış, eksik ve sınırlı şeyler üretebildiği gibi; doğru, dayanıklı ve yararlı şeyler de üretebilmektedir. Her geçmişin bir değer olduğu düşüncesi yanlış olduğu gibi; her yeninin de değer olduğu düşüncesi aynı oranda doğru ve yanlıştır. Önemli olan Allah Teâlâ'nın bize vermiş olduğu plastik gücü (vicdan, akıl, irade) güçlendirerek geçmişten seçimler yapabilmek ve geleceği yaratmaktır. Tarihin salt tekerrür olduğuna inananlar ise tarihi yapanların nesnesi olmuşlardır.][57]

---

[53] Armağan, a.g.e., 20.
[54] **Piramidal:**piramit şeklinde, piramit gibi,
[55] Armağan, a.g.e., 20.
[56] **Ontology:** (i.) yaratıklar bilgisi, yaratılış ilmi, ontoloji; gerçeğin asıl kendisini ve niteliğini inceleyen konu. ontologic(al) (s.) yaratıklar bilgisine ait, ontolojik. ontologist (i.) yaratıklar bilgisi âlimi, ontolojist.
[57] (GÜLER, 3:2 - 2005)

Bu makalenin gelişmemiz için faydalı olacağını görerek açılım vereceğini tesbit ederek alıntılamayı uygun gördük. Ancak şahsım açısından Ankara İlahiyyat fakültesinde tedrisatta iken bu konuların çekiciliği çoktu. Fakat gerçek hayatın yüzü ile karşılaşınca çok şeylerin çok zor olduğunu görünce bocalamaya başladık. Çünkü insan kendini değiştirmekte ne kadar bir kolaylık bulsa da çevresi ve etrafı ile bunu başarması çok zor olmaktadır. Yenilikçi olan kesim gelenekçi olan kadar rahat olamayacağı gibi istikrarı kaybetmeden sabırla yürümeli ve geleneğe de saygılı olmalı-

Osmanlı ilim geleneğinin son halkalarından biri olan M. Hamdi Yazır'ın, yenilenmenin *(tecdid)* zarûrîliği ve usûlü hakkında yazmış olduğu bir makalesinde ***"Bir aslın gelişme seyrini takip etmeyen ve ilk vukua gelenin etrafında bir tekâmül silsilesi olmayan yenilikler tam bir ölümdür"*** diyen Yazır, değişen şartlara göre lüzumlu gördüğü değişme ve yenilenmenin şartlarını şu veciz ifâdelerle ortaya koymaktadır:

> "Her asırda dinimizin yenilenmesini[58] beklemek hakkımız ve bu yeniliği yapacak olana nail olabilmek için çalışmak vazifemizdir (...) Şunu iyi hatırlamak gerekir ki, her zaman söylediğim gibi, yenilik değişmek ve bozulmak değildir. İslam'da en büyük düstur Allah'ın birliği olduğu için, bütün diğer esaslar bu Birlik düsturunun gelişmesi bakımından tesirli olacak ve bütün yeniliklerde bu görüş mahfuz tutularak (Ümmetin Hüviyeti) gözetilecektir. Bu suretle her asırda vukua gelen fikrî ve maddî hadiseler tecrübe ile tetkik edilip esasların tatbik şekillerine bakılacak ve bu suretle, bir taraftan, tecrübî ve istikraî, diğer taraftan, amelî ve istintacî [59] iki yönlü bir seyir ile buluşma şekline varılacak ve neticede, ümmetin hayatına şuurlu veya şuursuz olarak giren yeni hadiselerin dini ve şer'i sahih nesebi belirtilip tespit olunacak, tehlikeli araz olan bid'atlerle hayat sebeplerinden ileri gelen yeni gelişmeler birbirinden ayrılıp, bir kısmı silinecek, bir kısmında karar kılınacak ve nihayet, akıllar ile hisler birleştirilecek vicdanlara, yeni ihtiyaçları tatmin eden yeni bir şetaret ve emniyet neşvesi verilmesine itina edilecektir. Nass halindeki esaslar muhafaza edilecek ve fakat teferruat ve tatbikat bakımından yenilikler usûle gelecek, daha doğrusu, benimseyeceğimiz yeniliklerle benimsemeyeceğimiz yeniliklerin hududu ayrılmak gibi vicdani bir gelişme elde edilecek ve bu yoldan içtimai nefis fetret ve nifaktan kurtulacaktır. Yenilik yapacak olan, birliği kırmayacak, şikakı artırmayacak, işin esasını inkâr etmeyecek, teferruatı asıldan ayırmayacak, istikametten sapmayacak, mücerret heveslere kapılarak ümmetin vicdanını yabancı vicdanlar gibi yapmaya çalışmayacak ve ümmetin şahsiyetini ortadan kaldıracak bid'atlere yol açmayacaktır. Yenilik bize nefret değil sevgi aşılayacak, korku ve endişe değil güvenlik getirecektir"[60].

---

dır. Her iki kesim içinde en güzel şey **"kırılmamak"** tır. Kırılmalar zayıflamaya sebeptir. (İsmail Hakkı)

[58] Yazır, *dinin yenilenmesi* derken, bu ifadesiyle dinin aslının değil de dînî yorumların yenilenmesini kastetmiş olmalıdır. Zira dinin yenilenmesi reform anlamı çağrıştırmaktadır ki, Yazır buna zaten karşıdır.

[59] **İstintac:** Netice almak. Netice çıkarmak

[60] Yazır, *Dibace* (Metalib ve Mezâhîb'e yazdığı önsöz), L.

Yazır'ın bu düşüncelerini, **"değişim içinde devamlılık"** ve **"değişerek kendisi kalmak"** şeklinde özetlemek mümkündür [61]. Tarihte İslam Medeniyetini kuran müslüman milletlerin kendi varlıklarını sürdürmeleri, insanlığa marufta[62] öncülük etmeleri de ancak bu sayede mümkün olabilir.[63]

Konumuza dönecek olursak tasavvuf bize neyi kazandırmak istiyor. Belki çok noksan tarafı da olabilir. Ancak keskinliği giderilmemiş fikir ve sistemler her zaman kıymetli evlatlarını yok ederken doğruluk ve dürüstlük adına yapmışlar ve bundan rahatsızda olmamışlardır. [64] Bu türlü gidişatlar devletlerin yıkılmasına sebep olduğu gibi gerilemenin temellerini atmıştır. Meselâ; Osmanlının ilimde gerilemesi Molla Lûtfi (hyt. 1494)'nin idamıyla başlamış ve devam etmiştir. Çünkü tenkit edilmeyi hazmedemeyen bir ilim ehlinin yanlışı daha sonra kalıplaşınca kaldırılması mümkün olmayan taşlar gibi olmuş akan nehirleri durağanlaştırıp kokmuş sular haline getirmiştir. Kişi, kitaplardan öğrendiklerini, Molla Lûtfi'nin kişiliğinden ve hayatından öğrendikleriyle tamamlamadıkça bir yanı eksik kalacaktır. Kişinin yaşadıkça, kendi nefsiyle mücadele içinde olması gerektiğini öğrenmesidir; kör nefsin kendisini dürtüp durduğu temelsiz ihtirası, kıskançlığı, garazı, kendi yararına başkalarının zararına göz yummayı, bunları günahsız insanların ölümüne yol açacak kerteye gidecek olan bir kin derecesine vardırmayı bütün bunları kendisine öğütleyip duran **Nefs-i Emmâreyi** yenmesi gerekmektedir.

Molla Lûtfî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (hyt. 1494) Sahn müderrisliğinden idam sehpasına giden yolda bir "kıskançlık kurbanı"[65] olurken onun yardımına yetişmeyen kişilerdeki noksanlığın ne olduğunu çok iyi düşünmek gerekir.

Eğer -resmen zındık ve mülhid ilan edilmediği ve bu sebeple hüküm giymediği için- Şeyh Bedreddîn'i saymazsak, Osmanlı ilmiye geleneği içinde 15. yüzyılda resmen zındıklık ve mülhidlik ile suçlanarak idam edilen ilk şahsiyet, Molla Lûtfî'dir. Ama o Şeyh Bedreddîn'den farklı olarak, sûfi çevrelerle ilişkisi ve yakınlığı olmasına rağmen onlardan herhangi birine mensup değildi.

---

[61] Aynı vurgu için bk. Apaydın, *"Nassları Anlamada Yetki ve Yöntem Sorunu",* s, 24.

[62] **Mâruf:** Bilinen; bütün mahlûkat tarafından bilinip tanınan Allah Teâlâ.

[63] (KAHRAMAN, 2002), s.6

[64] İslâm toplumları da zaman zaman medenî olmuşlardır. Fakat ne devr-i saadet ne dört halife devri ne de Osmanlı Devleti'nin ilk iki yüz yılı medenî zamanlar değildir. Osmanlı Medeniyeti milâdın 15. yüzyılında en parlak zamanlarını yaşamıştır ki bu dönem, Devlet'in İslâm umdelerinden uzaklaşmaya başladığı dönemdir. Yine Emevî ve Abbasî medenî devirleri, toplumda refahın getirdiği İslâm dışı eğilimlerin güçlendiği devirlerdir. Debdebeli saray inşa eden ve emrinde Hıristiyan asker kullanmakta bir beis görmeyen Selçuk saltanatı, hiç şüphesiz medenî diye vasıflandırılabilir. (ÖZEL, 2006), s. 39

[65] (OCAK, 1998), s. 205-227; (GÖKYAY, 1987), s. 1-15

Yaşadığı dönemde meslektaşları arasında ***"Deli Lûtfî"*** diye meşhur olduğuna bakılırsa, kalıplaşmış Osmanlı ulema tipinin oldukça dışında bir karakter çizen Molla Lûtfi önce Medrese-i Sâbi'de, sonra Medrese-i Sâmin'de müderrislik yaptığı anlaşılıyor. Ancak onun bilgisini dağıtmak için kendisini aramakta ve beklemekte olan öğrencilerine ve öğrenmek isteyenlere her gittiğinde, bindiği hayvanını kapının halkasına kendisi bağlayacak ve önüne yemini kendisi koyacak kadar tabii; kılık-kıyafetinden bir ayrıcalık beklemeyecek kadar gösterişten uzak zavâhire karşı umursuz olması arkadaşlarını çileden çıkarıyordu. Sahn müderrisliğinin, Osmanlı yüksek ilmiyesinin hiyerarşik sisteminde, önemli bürokratik mevkilere geçiş makamı ve bu makamın o devirde **sekiz kişilik dar bir kontenjanı** olduğunu bilmek, Molla Lûtfî'nin rakiplerine karşı hareket ve davranışlarını, rakiplerinin kendisine karşı tutumlarını ve nihayet başına gelenleri anlamak bakımından çok önemlidir. Molla Lûtfî, Sahn'daki meslektaşlarını küçümsemektedir. Üstelik bu konudaki hissiyatını onların gıyabına veya yüzlerine karşı söylemekten de geri durmamaktadır. Bu mizacı sebebiyle kaynakların **"Lâübâlî-veş ve meczûb-nakş ve melâmî-üslûb tekellüf-meslûb", "Lâübâlî ve şûrîde-reng"** diye nitelendikleri, biraz kılık kıyafetine olan ilgisizliği ve pejmürdeliği, fakat daha çok iğneleyici dili, herkesin içinde yaptığı kaba şakaları yüzünden, **"beyne'l-mevâlî Deli Lûtfî dimekle ma'rûf' Molla Lûtfî,** hiç şüphesiz ki bu tavırlarını yalnız meslektaşlarına değil, bazı devlet adamlarına karşı da sergiliyor ve onları da yıldırıyordu. Özellikle Sahn'daki meslektaşları -ve tabii aynı zamanda rakipleri- Molla Arap, Molla İzârî diye meşhur Kâsım-ı Germiyânî, Molla Ahaveyn lakabıyla tanınan Molla Muhyiddîn b. Mehmed, Hatipzâde Molla Muhyiddîn Mehmed ve kısaca Efdalzâde olarak bilinen Molla Hamîdeddîn gibi ulemanın yazdığı eserler hakkında aşağılayıcı ve küçümseyici ifadeleri, onları çileden çıkarıyor ve Molla Lûtfî'ye diş biletiyordu. Çünkü O, Fatih Sultan Mehmet ve II. Sultan Bayezit'in, meclislerinde, sarayın bir geleneği olarak toplanan ve seçtikleri konular üzerinde, huzurlarında kendilerine tartışmalar yaptırdıkları bilginler arasındaydı. Kütüphanesinin başında bulunduğu zamanlarda olsun, daha sonraları olsun, Fatih'le iki arkadaş gibi şakalaşmaları, zekâsının nasıl kıvılcımlar saçtığını göstermektedir. O, kişiliğini daha önceki bilginlerin, sonradan gelenlerce tek el-kitabı bilinen, dokunulmaz sayılan eserlerinde yanlışlar bulacak kadar derin bilgisinde ye bunları ortaya koyacak kadar cesaretinde göstериyor değildir. O, bu yanlışları doğru saymayı, görmezden gelmeyi nefsine yediremediği için, açıklamadan edememiştir.

Ancak onun şehid olmasına sebep olacak bir olayı bulmak çekemeyenleri tarafından zor da olmamıştır. Her zaman olduğu gibi Molla Lûtfi, dersini verdikten sonra Şeyh Ebû Vefa zaviyesine gider ve ikindi namazını

kıldıktan sonra orada akşam namazına kadar Sahih-i Buhari'den hadisler okur ve onları açıklardı. Sahih-i Buhari'yi açtığı zaman gözyaşlarını tutamaz, bunlar kitabın üzerine iner ve kitap bitinceye kadar ağlardı. Yine bir gün, her gün ikindi namazından sonra yaptığı gibi, Şeyh Vefa tekkesinde Buharî naklederken Hazret-i Ali kerreme'llâhü vecheye ait bir hikâye çıktı.

Hz. Ali kerreme'llâhü veche, gazvelerinden birinde vücuduna ok saplanmış, savaş bitmeden ok kırılmış ve temren[66] vücudunda kalmıştır; temrenin ıztırabı ciğerine işlemiştir. Açılan yara başına işler açmıştır. Hazret-i Ali kerreme'llâhü veche canından usanıp bu tür bir bitmez, onulmaz derde uğradığından iyice dertlenmiştir. O kanlı hırsızı gizlendiği yerden cerrahlar çıkarıp ele geçirmek istedikçe Hazret dayanamayıp inlemektedir. Cerrahi müdahalenin acısına dayanamayacağını anlayan Hz. Ali kerreme'llâhü veche, cerraha namaza durmak istediğini bildirmiş ve böylece ok ancak o namazda iken çıkarılabilmiştir. Bunun sebebi, Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin namazda kendini tamamıyla Allah Teâlâ'ya vermesi, huşu içinde ibadet etmesi dolayısıyla cerrahi müdahalenin acısını duymamasıdır. Mevlânâ Lûtfi bu kıssayı anlattıktan sonra ağlaya ağlaya

"Hakikat-i hal salât budur. Yoksa bizim kılduğımız amel kuru kıyam ve inhinadır.[67] ***Anda fâyide yoktur"*** (işte asıl namaz budur; yoksa bizim kıldığımız kuru kalkıp eğilmedir, onda faide yoktur), buyurmuştur. [68]

Ancak bu derste hazır olan ve hocalarına kin besleyen bir kısım talebe, bu sözünü **"vâkı'-ı hâle muhalif nakl"** deyip bu sözü fırsat bildiler. **Arap Molla, Hatipzade, İzâri** [69] bunu bir iftira şekline soktular. Zamanın vezirlerinden İskender Paşa'nın[70] gönlü de Molla Lûtfi'ye kırık olmasından dolayı, **"Molla Lûtfi dâll ve mudilidir, vücudu din-i mübini muhilldir"** diye padişaha teftiş olunmasını arz eder. Padişah kendisine bu uydurma iftira anlatılınca bozulup *'bu, uydurulmuş bir iftiradan başka bir şey değildir deyip 'hayır, bu haber doğru değildir; bu sözün ve bu konunun doğru olması ihtimalden uzaktır. Bu husus görülsün'* deye ferman

---

[66] **Temren:** Okların ucuna demir veya sarıdan takılan parçaya verilen addır. Menzil oklarına maden yerine kemik takılır ve ona da "soya" adı verilirdi. Temren ile soyanın takılışında fark vardı. Temren oka; ok ise soyaya takılırdı.

[67] **İnhina:** Eğilme, münhani olma, yay biçimine girme, kavislenme.

[68] Hoca Sâdeddîn, II, 548; Hüseyin, II, 400b.

[69] Müderrisler

[70] **İskender Paşa: Fatih** Sultan Mehmed'in yakın adamlarındandır. 880/1475'de Bosna beyi, 885/1480'de Bosna Beylerbeyisi olup 888/1483'de vezir oldu.890/1485'de tekrar Bosna valisi 894/1488'de tekrar vezir oldu. 904/1498'de üçüncü defa Bosna valisi olup 912/1506'da ölmüştür. Cesur, çalışkan, vazifesine düşkün bir vezirdi.

etmiştir.

Neticede âlimlerin en bilginlerinden **Hatipzade, Efdalüddin, Mevlâna Ahaveyn** ve başka ileri gelenlerden meclis kurdular. Molla Lûtfi'nin dersinde hazır bulunan ders arkadaşları, Molla Lûtfi'yi teftişe geldiklerinde ve o mahut mecliste ***'namaz dedikleri kuru kalkıp eğilmedir, ona itibar yoktur'*** dedi diye, Molla Lûtfi'nin sözünü gerçeğe aykırı olarak anlattılar. Meclis kurulup da Molla Lûtfi'yi getirdiklerinde kendisine dediler ki:

"Sen Allah'ın bu kadar lutfuna mazhar olmuş bir kişisin. İçin faziletlerle dopdolu bir bilgi hazinesi olduğu halde, hidayet yolundan çıkıp dalalet yoluna yönelmişsin."

Molla Lûtfi, **"hâzihi firye-i bilâ mirye"**[71] deyip şöyle dedi:

"Benim Allah Teâlâ tarafından gelen imanım ve doğruluğum, Allah Teâlâ'nın bunda yazılı olan emirler ve nehiyler hakkında imanım muhakkaktır. Ben esasta İslam dinindenim, yedi kat gökler gibi hiçbir bozuk yanım yoktur ve benim güzel itikadımın güneşi, zeval bulmaktan yücedir. Benim dindarlığımın tadı ilhad zehriyle acılanmamıştır; benim itikadımın şükrü zeval bulmaktan uzaktır. Benim için bu hususta söylenenler yalan ve boş laftır. Hâşâ bende küfür ve ilhad olsun, bu küfrü kâfirlerden başka işleyenler yoktur" diye sözünü bitirdi.

Bu mecliste iki yüz kadar kimse vardı. Her biri bir madde nakl edüp "*hakikaten o Hak ile batılı ayırt eden kâfi bir sözdür; o, bir şaka değildir",* diye gerçekmiş gibi Molla'nın ilhadına şehadet eylediler. Molla Lûtfi, o şahitlerin yalanları meydanda olan şehadetlerine karşı **"onların, bu söyledikleri hakkında hiçbir bilgileri yoktur"** diye yalan şehadetlerini ileri sürdüyse de orada bulunan ve onu mahkûm etmek üzere toplanmış olan ulema(!) *"bu şahitlerin şehadetleri şeriatça makbul ve bizim yanımızda geçerlidir"* deyip gereğini yapıp imzaladılar... Bu ulema takımından **Hatipzade, Mevlâna İzâri,** hiç duraklamadan katline karar verip kanının dökülmesinin mubah olduğuna hükmettiler. Lakin **Mevlâna Efdalüddin, Mevlâna Ahaveyn** tereddüt edip çekinmeden idam edilmesine ve öldürülmesine hükmetmeye cüret etmeyerek haksız yere öldürülmesinden çekindiler. Sonra Ahaveyn de birincilere katıldı. Bu husus padişaha arz olundukta, türlü araştırmalardan sonra, ulemanın ittifakıyla hükmün yerine getirilmesine ruhsat verilmiştir.

İskender Paşa kol [72] oldu Molla Lütfi'yi ondokuz gün hapsetti. Kendisine gücenmiş olan bilginlerden Çömlekçizade Kemal Çelebi ve arkadaşları başka şeyleri arz edüp bazı hususlara dahi şehadet ederler. Sultan Bayezit da katline bir şey diyemerek rıza gösterir.

[71] "Bu bir yalan sözdür."

[72] Kolağası: Eskiden mevcut olan yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbe.

Lâmii Çelebi bu durum için şu kıt'ayı söylemiştir:

Mülkün adaletli padişahı Sultan Bayezid ki onun kahrından fitne köşeye sinmiştir.

Zindana Lûtfi'yi habs etti ki ilhad ile suçlanmıştı, onun tutuklanmasına Hak tarafından şu tarih erişmiştir:

Doğru yoldan çıkmış olan Lûtfi zindana atıldı.[73]

Molla Lütfi, 1494 rebiyülahırının yirmi beşinci salı günü şehid edilip Ebu Eyyüb-Ensâri radiyallâhü anh çevresinde ve defterdar merhum Mahmut Çelebi'nin mescidi yakınında defn edildi.

Molla Lûtfi, öldürüleceği yere giderken yolun iki tarafında duran Müslümanlar onun tekrar tekrar kelime-i şehadet getirerek Müslümanlığını ve imanını doğrulamıştır. Hatta rivayet olunur ki öldürülüp de can verirken mübarek başı toprağa düşünce temiz dilinden Allah Teâlâ'nın birliğine şehadet getirmiştir.

Molla Lûtfi'nin idamına fetva veren **Hatipzade** ile onun şiddetli aleyhtarlarından **İzâri** de onun ölümünden sonra çok geçmeden ölmüşlerdir. Hatipzade Molla Lûtfi'nin katline fetva verip de akşam evine geldiği zaman yanlışlarını meydana çıkaracağını işittiği ***Haşiye-i Tecrid*** adlı kitabını kastederek **"kitabımı elinden kurtardım"** demiştir. Oysa Hatipzade kat'iyyen gücenmeyeceğine yemin ederek Molla Lütfi'den çekinmeden yanlışlarını göstermesini istemiş; o da bu kitaba bir reddiyye yazmıştır. Şeyhülislam Efdalüddin'in Molla Lûtfi'nin idamını gerektirecek bir suç bulunmadığını söyleyerek heyetten çekilmesi üzerine; Hatipzade'nin heyetin başına niçin geldiği ve Lûtfi'nin katline neden fetva verdiği, **'kitabımı kurtardım'** demesi ile açıkça anlaşılmaktadır.

İnsanlığın Değişim Süreci

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee insanlık yolunun tarih içerisindeki değişimleri hakkında birbirini izleyen üç merhaleden geçtiğini açıklar.

Tarih öncesine denk düşen birinci merhalede iletişim son derece yavaştı, ama bilginin gelişimi daha da yavaş ilerliyordu, öyle ki bir başka yenilik araya girinceye kadar her yenilik bütün dünyaya yayılacak kadar zaman buluyordu; bu yüzden insan toplulukları hissedilebilir biçimde aynı evrim düzeyindeydiler ve sayılmayacak kadar çok ortak özellikleri vardı.

İkinci merhalede bilginin gelişimi yayılmasından daha çabuk oldu, öyle ki insan toplulukları her alanda gitgide farklılaşmaya başladılar. Tarih adını verdiğimiz bu merhale binlerce yıl sürdü.

Sonra, çok yakın tarihlerde yeni bir dönem başladı, bilginin kuşkusuz

[73] Âşık Çelebi, 106a. Aslı Farsçadır.

gitgide daha hızlı ilerlediği ama bilginin yayılması nın daha da hızlı gittiği bizim dönemimiz, öyle ki insan toplulukları kendilerini gitgide daha az farklılaşmış bulacaklar.

Hiç durmamacasına yoğunlaşan ve hiç kimsenin kontrol edemez gibi göründüğü bu evrensel görüntü ve fikir harmanının bilgilerimizi, algılayışlarımızı, davranışlarımızı derinden -ve çok kısa vadede, uygarlıklar tarihi açısından- dönüşüme uğratacağı açıktır. İhtimalle kendi kendimize, aidiyetlerimize, kimliğimize bakışımızı da aynı derecede derinden farklılaştıracaktır. Toynbee'nin varsayımından hareketle hafifçe genelleştirerek, insan toplumlarının farklılıklarını vurgulamak için, kendileriyle ötekiler araşma sınırlar çizmek için yüzyıllar boyunca uydurdukları her şeyin tam da bu farklılıkları azaltmayı, bu sınırları silmeyi hedefleyen baskılara boyun eğeceği söylenebilir.[74]

Tarihçi Marc Bloch, ***"İnsanlar babalarından çok, zamanlarının çocuklarıdır"*** diyordu. Bu kuşkusuz her zaman doğruydu, ama asla bugünkü kadar doğru olmamıştı. Son birkaç onyıldır her şeyin nasıl gitgide daha hızlı geliştiğini hatırlatmak gerekir mi? Çağdaşlarımızdan hangisi eskiden bir yüzyıla yayılabilecek değişikliklerin zaman zaman bir ya da iki yıl içinde yaşandığını fark ettiği izlenimine kapılmamıştır? İçimizden daha yaşlı olanlar çocukluklarındaki zihniyetlerine geri dönmek için, edindikleri alışkanlıkları, artık vazgeçemeyecekleri alet ve ürünleri kavrayabilmek için, hafızalarını büyük ölçüde zorlama ihtiyacını bile duyuyorlar. Gençlerse daha önceki kuşaklarınki bir yana, büyükanne ve babalarının nasıl bir yaşam sürdükleri hakkında çoğu zaman en küçük bir fikir sahibi bile değiller.

Aslında bizler çağdaşlarımıza, atalarımıza olduğundan çok daha fazla yakınız. Size Prag, Seul ya da San Francisco sokaklarında rastgele çevirdiğim biriyle, kendi büyük-büyükbabamla olduğundan çok daha fazla ortak şeyim olduğunu söylesem, abartmış mı olurum? Sadece dış görünüşte, kıyafette, hal ve tavırda değil, sadece yaşam biçiminde değil, işte, konutta, etrafımızı saran aletlerde değil, ama ahlak kavramlarında, düşünme alışkanlıklarında da. [75]

Bir zaman için mükemmel bir şekilde ihtiyaçları karşılayan sistem zaman içerisinde değer yitirmesi veya yozlaşması vb. durumu belki zamanın en büyük getirisidir. Eğer bir şeyin terk edilir olabilirliğini kazanması veya verilmesi, sınırının nasıl çizileceğini belirlemek hususunda yapılacak esâsın teme-

[74] (Amin MAALOUF, 2006), s. 78
[75] (Amin MAALOUF, 2006), s. 86

lini tayin için bütüncül davranmak en uygun olan görüş olacaktır. Alanımız olması itibarı ile meyl konusu gündeme gelse de fıtratın derinlikleri geçmişin izleri ile tekrar karşılaştığını unutmamaktayız.

Tekrar konumuza dönersek, tasavvufun gerekliliği, terk edilmesi veya yenilenmesi konusunda ise tabbudiyeti ele almak gerekir. Dini hükümlerin değişmezliğini ifade eden bir kavram olarak taabbud ve *taabbudilik* var olduğu biline bir husustur.

Taabbud (تعبد) kelimesi sözlükte, boyun eğme, alçak gönüllü olma, itaat etme, tapma, kulluk etme gibi anlamlara gelen *"a.b.d"* kelimesinden türemiştir. Kelime olarak, Allah Teâlâ'ya ibâdete aşırı gayret göstermek, ibâdet etmek, kendini ibâdete vermek, boyun eğmek gibi anlamlara gelen *taabbud,* insan özne kılındığında, birinin kendisine ibâdet etmesini istemek anlamını ifâde etmektedir. Allah Teâlâ'nın özne olduğu bir cümlede ise bu kelime, kullarını ibâdet vb. yükümlülüklerle sorumlu tutması anlamına gelmektedir.

Dinî literatürde daha çok, mükellefin bir hükmü algılayış biçimini, sorgulamadan teslimiyetini ve ifâ ediş niyetini ifâde etmek için kullanılan *taabbudî* [76] *ye* bunun çoğulu olan *taabbudîyyât kavramı*, fıkıhçıların ve fıkıh usûlcülerinin terminolojisinde hükümlerle ilişkili olmak üzere başlıca şu iki anlamda kullanılmaktadır:

1. İbâdet ve zühde ait ameller.

2.Meşru kılınmasında, mükellefin kulluk ve teslimiyetini denemek *(taabbud)* dışında başka bir hikmetin gözükmediği hükümler.

Kul sırf mükellef olduğu için bunları yaparsa sevap kazanır, yapmazsa günahkâr olur ve cezaya çarptırılır.[77]

Tasavvufî hayat tarzı taabbudî olmadığı halde kulluğun idâmesinde insanın Allah Teâlâ'ya karşı takınacağı halin yüksek bir seviyeye çıkmasını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Çünkü ehl-i tasavvufun aşikâr niyetindeki umûmî maksat Allah Teâlâ'nın rızası olduğu muhakkaktır.

İster ibâdet isterse muamelât hükmü olsun, İslâm'da hükümlerin hem dünyevî hem de uhrevî yönü için niyete çok fazla önem verildiği bilinmektedir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden nakledilen bir hadiste, ***"Ameller niyetlere göredir"*** [78] buyrularak niyetin ameller bakımından önemi vurgulanmıştır. İslâm âlimleri tarafından bu hadis hem tasavvufi

---

[76] *Taabbudi,* **şer'i bir hükmün neden ve niçin gibi illetlere bağlı olmadan sabit olmasıdır.** Bir başka ifade ile illet ve maslahatı idrak olunamayan hükmün sıfatına yâ'yı nisbetle taabbudî denilir.

[77] (KAHRAMAN, 2002), s. 7

[78] Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1; Ebû Davud, "Talak", 11.

hem de hukukî bakımdan yorumlanmıştır. Hadisin tasavvufî yorumuna göre, amel ancak Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak niyetiyle yapılırsa makbul ve sevaba vesile olur. Hatta böyle bir iyi niyet mubahları bile salih amel değerine yükseltebilir. Meselâ, yürümek aslında mubah bir fiil iken, namaz kılmak için camiye veya darda kalmış birinin yardımına gitmek sevap, herhangi bir kötülük yapmak niyetiyle bir yere gitmek ise günahtır. Söz konusu hadisi hukukî bakımdan yoruma tabi tutan İslâm hukukçuları, bundan hareketle ***"Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"*** [79] şeklinde bir kural geliştirmişlerdir. Hanefiler bu hadisten hareketle geliştirilen söz konusu kuralı amellerin uhrevi yönüyle ilişkilendirmiş, buna, ***"Sevap ancak niyet iledir"*** [80]şeklinde bir kural daha ekleyerek yorumlarını pekiştirmişlerdir. Ancak, başta Mâlikîler olmak üzere diğer mezheplere mensup hukukçular hadisin kapsamını geniş tutarak pek çok dünyevi hükmü de kapsadığına yani pek çok dünyevî hükmün geçerliliğinin niyete bağlı olduğuna hükmetmişlerdir. [81]

Tasavvuf yukarıda saydığımız ve sayamadığımız tenkitler muvacehesinde İslam'ın yaşamasında muhakkak görevini yerine getirmiştir. Bu bilinen bir gerçektir.

Netice olarak, bu yoldan geri kalmakta uygun düşmez. Hayat bir yol, ahiret varılacak yurt ise, târikat kervanlarına rehber olmuş kişileri yeni nesillere tanıtmakta üzerimize vazifedir. Ancak,

O vehme âşık olan, doğrucuysa mecazi sevgisi, kendisini nihayet hakikate çeker, götürür. Bu sözü iyice anlatmak, açmak lâzım; fakat eski düşüncelilerden, onların köhne anlayışlarından korkuyorum. [82]

İnsanlık duygularımı değiştirdiğim için Allah Teâlâ bana duyuş, anlayış, görüş oldu. Çünkü ben, ben değilim. Bu nefes ondandır. Bu sözün karşısında söz söyleyen, inkârda bulunan "kâfirdir" dedi. [83]

Bu nedenle;

Bu söylenen sözler yok mu? Senin anlayışın miktarı ancak… Öldüm iyi ve doğru anlayışın hasretinden! Anlayış su dur, beden testi. Testi kırılınca içindeki su dökülür gider! [84]

---

[79] ibn Nüceym, *el-Eşbâh,* I, 97; Suyûtî, *el-Eşbâh,* s, 38; Mecelle, md. 2.
[80] ibn Nüceym, *el-Eşbâh,* I, 51.
[81] (KAHRAMAN, 2002), s. 136
[82] Mesnevi, c.I, 2760
[83] Mesnevi, c.I, 3125
[84] Mesnevi, c.III, 2098.

Sayılabilecek birçok niyetler ile Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin divanı ile tasavvufun deryasında yol almak düşüncemiz var olunca bu çalışma vücuda gelmiştir.

Hülâsa, kitabı hazırlamak ve tercihteki **niyetimiz**;

Dedem Gavs-ül âzam Hacı İsmail Hakkı İhrâmî Sivasî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (hyt. 1969) Hazretlerinin çok zengin bir kütüphanesi vardı. Edebi yönü kuvvetli idi. İstirahat ettiği zamanlarda kitap okurdu.

Divân-ı Hafız-ı Şirâzi, Sâdi Şirâzi'nin Bostan ve Gülistan'nı, Mesnevî ve Niyâzî-i Mısrî Divânı.

Niyazi Divân-ı için de İhramcızâde İsmail Efendi Hazretleri;

"Gardaşlarım! Dört ilâhî kitaptan sonra beşinci bir kitap gelse Niyâzi'nin Divânı olurdu" [85]

"Otuz kusur sene bu divan-ı koynumuzdan hiç çıkarmadık. Devamlı okuduk, hala da okutur ve dinleriz." [86]

"Niyâzî-i Mısrî büyük adamdır, doğrusu da budur." [87]

"Gönlümüzün matkabı" [88] diye buyururdu.

Gavs-ül âzam İhramcızâde Efendinin ihvân-ı kirâmı da bu konuda aynı duyarlılığı taşımış okumuş ve okutturmuşlardır. Bu sebeple o yolun devamını sağlamakta bir niyetimiz olmuştur.

---

[85] Seyfi POYRAZ (hyt: 2008) dan işittim.

[86] İsmail KILIÇASLAN ve Türkelili Mevlana Küçük Hüseyin ÖZDEMİR Efendiden işittim.

[87] Veli ŞEN (hyt: 1995), Orhan ZARİFOĞLU (hyt: 2007) ndan işittim.

[88] Abdullah KUCUR'dan işittim.

KİTABI HAZIRLAMAKTAKİ SEBEPLERİMİZ

Birinci sebebimiz, Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbedârlarından ve Şa'bâniyye tarîkatının son devir şeyhlerinden Ahmet Âmış kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Efendi de buyururlarmış ki;

"***Tasavvuf kitabı okumayın. Onlar sizi idlâl (yanlışa götürür) eder. Yalnız Niyâzi Divânı'nı okuyun. Zira O, sülûkü bitirdikten sonra söylemiş ve yazmıştır."*** [89]

Çünkü tasavvuf ilmi ve yolu tenkitlerden kurtaramadığı gibi kitapları içinde geçen mevzular kaygan zemin üzerinde hareket etmek gibidir. Bu nedenle Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz gibi ehlu'llâhın kitaplarını anlamak ve anlayanı bulmakta bu yol talipleri için gerekli husustur. Ömer Bin el Hattab radiyallâhü anh buyurdu ki;

"Dinde fakih olmayan kimse çarşılarımızda ticaret yapmasın. Zira O ancak faiz yer" [90] Bu kelamın işareti ile tasavvufu bilmeyenlere yol verilmeyeceği, bilenlerinde yol göstermesi gerektiği belirtilmektedir.

İkinci sebebimiz, Enfî Hasan Hulûs Efendi (hyt: 1724) bir Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz hayranıdır. Mısrî'nin kendisini doğrudan tanımamış olmakla birlikte, yetiştirdiği ve hilafete getirdiği bazı kişilerle ahbap olması neticesinde o dönemin en renkli, coşkun, âlim, arif ve aşk-ı daimî

---

[89] Yine nakledilmiştir ki: Mevlânâ-hazretleri, Şemseddin'le buluştuğu ilk zamanlarda geceleri Mütenebbi divanını okurdu. Mevlânâ Şemşeddin Tebrizi:

"Bu, okumağa değmez. Bunu bir daha okuma" diye bir iki kez söylediyse de, Mevlânâ, dalgınlığından onu yine okuyordu. Bir gece yine böyle hararetle divanı okuduktan sonra uykuya daldı. Rüyasında, medresede bilginler ve fakihlerle bir tartışmada bulundu ve hepsini yendi Sonra:

"Bunu niçin yaptım, buna ne lüzum vardı" diyerek medreseden çıkıp gitmek istedi ve tam bu sırada uykudan uyandı ve Mevlânâ Şemseddin'in kapıdan içeri girdiğini gördü ve:

"Bu biçare fakihlere yaptığını gördün mü, işte bunların hepsi Mütenebbi divanını okumanın uğursuzluğundandır" dediğini duydu.

Yine bir gece Mevlânâ rüyasında, Mevlânâ Şemseddin'in Mütenebbi'yi sakalından yakalayarak yanına getirdiğini ve ona: ***"Bu adamın sözlerini mi okuyordun"*** dediğini görür.

Mütenebbi zayıf, nahif ve sesi kısık bir adammış. Mevlânâ'ya:

"Beni bu Mevlânâ ŞemseddinTebrizi'in elinden kurtar; artık bu divanı karıştırma" diye yalvarmış. Nihayet Mevlânâ, okutmayı ve öğretmeyi bıraktı, lâliş sarığını sardı, hindiban farecisini giydi semâ ve riyazete başladı ve şu şiiri söyledi:

"Ben, bir memleketin zahidi ve bir minberin vaizi idim:

Gönlümün kazası, beni, sana ellerini Çırpıp gelen bir âşık yaptı." (EFLÂKÎ, et al., 1995), s. 199, b: (14-15)

[90] Tirmizi, 485

sahibi mutasavvıflarından olan Niyâzî-i Mısrî'ye aşk derecesinde bağlıdır. Her sene bir erbaîn çıkaran ve Ramazânın sonunda itikâfa giren bu zat bir gün bir mecliste Enfî Hasan Ağa ve Kalıcı Delisi (hyt: 1712) ve Niyâzî-i Mısrî hakkında şunları anlatır:

"Her sene Ramazânın son on gününde itikâfta olmak âdetimizdi. 1127 senesi Ramazân-ı Şerifin son on gününde (Kasım 1715) itikâfa girdik. Beşinci, altıncı günü bana bir keyfiyyet vâki oldu ki, asla kendimi bir yerde bulamam. Şöyle ki, şerîat dâiresinde değil, tarîkatda değil, marifetde değil, belki hakikât dairesinde dahi bulamam. Bu haller ile birkaç gün geçti. Birgün sabah ve işrak namazlarını kıldıktan sonra murâkabe ederken bir keyfiyyet zuhur etti: Sanki vakit, öğle namazı vakti imiş. Halk öğle namazına toplanmış zannettim, öyle gördüm. Tekye kapısından içeri Hasan-ı Basrî ve Habîb-i A'cemî ve Dâvud-ı Tâî ve Marûf-ı Kerhî gibi birçok eski meşâyıh'i, zamanımıza gelince ne kadar ki gelmiş geçmiş meşâyıh var ise geldiler, yerli yerinde oturdular. Ve Hz. Mısrî'yi kürsüye çıkardılar. Va'z etmeye başladı. vaa'zda Zât-ı Hakk'dan söz söylemeye başladı. Hemen meşâyıhdan biri dedi ki:

"Ya Şeyh Muhammed Mısrî! Zât-ı Hakk'dan söz söylemek men' edilmiştir. Başka bahse geç." deyince, hemen Hz. Mısrî:

"Zât-ı Hakk'dan ehil olmayan yanında söz söylemek yasaktır. Yoksa burada olanlar ehlullâhdandır. Burada nâ-ehl yoktur. Husûsan cümlemiz bunu anlayacak durumdayız, ne beis var." *deyip, ol kadar Zât-ı Hakk'dan bahsedip söz söyledi ki, tâbir olunmaz. Duâ edip kürsüden indi ve cümle meşâyıh kalkıp gittiler. Ancak ben hiç mihrâb tarafına nazar etmemişim. Meğer Çehâryâr-ı safâ ile Haseneyn-i mükerremeyn ve on iki imam ve büyük ashâb ile Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem mihrâb içinde otururlar imiş. Onlar dahi kalkmışlar, giderken bendelerine hitâb edip buyurdular ki:*

"Bak a Şeyh Hüseyin! Benim oğlum Muhammed'in hakkında bir daha kötü söz söyleme. Varsa elbette sözünden vaz geç!" diye tekrâr tekrâr tenbîh buyurdular.

Ve ol keyfiyyetden kendime geldim. Ter içinde kalmışım, etrafıma baktım. Henüz öğlen vaktini bir saat geçmiş.

"Ne garib! Bu Muhammed ne asl-ı Muhammed'dir ve ben kimseye kimsenin hakkında ömrümde bir fena söz söylediğim yoktur. Bu ne hâldir?" diye iki saat kadar tefekkürde iken, tekkenin kapısı açıldı. Bana bir gadab geldi ki ben bu elem ve kederde iken:

"Yâ kimdir bu gelen? Yine mahalle ihtiyarlarından biri düş mü söylese gerek, ne olacaktır?" derken Kalıcı Delisi Seyyid Mehmed kapıdan içeri girip, selâm verdi, redd-i selâm ettim:

"Ya Şeyh Hüseyin! Nicesin? Bir dahi benim hakkımda saçma sapan sözler eder misin? Benim hakkımda halka ne söyledin? Bu saat yüzüme karşı söylediğin isterim. Yoksa yüzüme söylemedikçe afv etmem." dedi.

Ben dedim:

"Be hey sultânım! Ben sizin hakkınızda değil, başkasının hakkında dahi kötü söz söz söylemedim." dediğimde:

"Ya Şeyh Hüseyin! Ya benim ceddim Muhammed Mustafâ yalan mı söyler?"

İki saat önce bu tekkeye bütün ehlullâh ile çehâr-yâr ve on iki imam ile teşrif edip, Şeyh Mısrî'yi kürsüye çıkarıp, Zât-ı Hakk'dan söz söyledi, meclis tamamında giderken sana demedi mi ki:

"Oğlum Muhammed hakkında bir dahi yakışıksız kötü söz söyleme, diye sana tembih etmedi mi? Ben bunda değil mi idim? Şeyh Mısrî'nin va'zını bütün bilirim, ne söylediyse!" dedik de, yine inkârı elden koymadım. O ise ısrarla der ki:

"Gıyabımda ne söyledinse yüzüme dahi söylemedikçe afv etmem." der.

Birçok defa tefekkür ettim. Güç ile hatırıma geldi ki, dört beş gün mukaddem, bazı ihvan ile sohbet ederken Kalıcı Delisi'ni zikrettiler. Ve onun hallerinden suâl ettiler. Ben dedim ki:

"Anlar delilerdir. Yeri göğü bilmezler. Bir alay götü boklu delidir." dedim idi. Bu sözü bana yüzüne söyletmedikçe afv etmedi ve dedi ki:

***"Sakın benim gıyabımda bir fena söz söyleme. Benim hacetim değil. Ben afv ederim. Lâkin ceddim Muhammed Mustafâ sallallâhü aleyhi ve sellem afv etmez."** deyip:*

"Gafil olma!" diye tembih etti ve gitti, diye merhum Hüseyin Efendi Hazretlerinin kendi lisân-ı şeriflerinden çok kere ahbâb ile böylece dinledik." [91]

Üçüncü sebebimiz, Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin Bursa'da kaldığı mahallelerden Araplar Mahallesindeki[92] Araplar Camii'nde 1988 yıllarında imamlık görevi ve lojmanında üç sene kadar kalmış olmamız ve Veled-i Enbiya Camii, Şeker Hoca mahallesinde[93] teneffüs ettiğim hava bu aşkımızı ziyadeleştirmiştir.

Dördüncü sebebimiz, Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l azîze sevgimizin coşkunluğunu daha önceden divânı hakkında yapılmış açıklamaları ve gör-

---

[91] (YILDIZ, et al., 2007), s.19- Metin günümüz Türkçesine tarafımızdan biraz uyarlanmıştır.

[92] Yine Niyazî-i Mısrî, Bursa'da olduğu bu yıllarda Arapmehmet mahallesi sakinlerinden ve kendi müritlerinden olan Hacı Mustafa adlı bir zatın kız kardeşiyle evlenmiş ve bu hanımdan çocukları dünyaya gelmiştir. İbrahim Rakım, *Vakiat,* v. 16-17; Mustafa Lütfi, a.g.e, s. 30; (AŞKAR, 1997), s. 71

[93] Bugün, Bursa Ulu Camii'nin güney kısmında yer alan şehir postanesinin yerinde XX. asrın başına kadar ayakta olduğunu anladığımız, Şeker Hoca Mahallesindeki bu merkez dergâhın birçok defalar tamirden geçtiğini biliyoruz. (AŞKAR, 1997), s, 86

düğümüz hikmetleri yeniden tertip ve düzenleme ile yeni bir şerh yazmak isteği iştiyakımızı artırdı.

Beşinci sebebimiz, Tasavvufun anlaşılır bir hale gelmesini de istememizdir. En son Hakk'a yürüyen sahâbî olmakla şöhret bulan Ebu't-Tufeyl Âmir el-Leysî (hyt. 110/728), minberde iken Hz. Ali kerreme'llâhü veche den şu sözü işittiğini söylemektedir:

"İnsanlara anlayacakları şeyleri söyleyin, yadırgayacakları şeyleri bırakın! Allah ve Rasûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?" [94]

Çünkü insanlar bilmedikleri ve anlamadıkları şeyleri inkârda aceleci ve sabırsızdırlar. Bu nedenle Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l azîzin şiirleri ile ilk mektebi okumuş bir kişi dahi tasavvufun derin manalarına nüfuz edebilmektedir. Öyle ki sâde sözler ve ağdasız cümle yapısı kişiye birçok menfaati beraberinde sunması onun tasavvufun hakikâtini anlatırken ne kadar başarılı olduğunu, meramını halk lisanı ile beyanı onun sahasında ne kadar yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.[95]

---

[94] Buhârî, ilim, 49; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ılm,* I, 540, II, 1003; Zehebî, age. II, 597. "Yadırgayacakları şeyleri bırakın" cümlesi Buhârî'de zikredilmez. (GÜLER)

[95] Bir dönemin şiir ve inşâ'sı hakkında düşüncelerini açıklayan Ziya Paşa;

"Şiir her kavimde tabiîdir. Rûy-i arzda ne kadar milel ve akvâm gelmiş ise, cümlesinin kendilerine mahsus şiirleri var idi. Osmanlıların şiirleri nedir?

Necâtî ve Bâkî ve Nef'î Dîvanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezec'den mahbûn ve müctes kasâ'id ve gazeliyyât ve kıta'ât ve mesneviyyât mıdır? Yoksa Hoca ve 'Itrî gibi mûsıkî şinâsânın rabt-ı makâmât eyledikleri Nedim ve Vâsıf şarkıları mıdır?

Hayır, bunların hiç birisi Osmanlı şiiri değildir; Zirâ görülür ki bu nazımlarda Osmanlı şâirleri şuâra-yi İrân'a ve İrânîler dahi Araplar'a taklid ile melez bir şey yapılmıştır ve bu taklid, yalnız üslûb-i nazımda değil, belki efkâr-ü meânî'ye bile sirâyet ederek, bizim şuarây-yi eslâf edâ-yı nazm ve ifâdede ve hayâlât ve meânîde Arap ve Acem'e mümkün mertebe taklide sa'y etmeği maârifden addetmişler ve acaba, bizim mensup olduğumuz milletin bir lisânı ve şiiri var mıdır ve bunu ıslah kâbil midir, aslâ burasını mülâhaza etmemişlerdir. "İnşâ yolunda da hâl, tamamıyla böyle olmuştur. Münşeât-ı Feridûn ve âsâr-ı Veysî ve Nerkisî vesâir münşeât-ı mu'tebere ele alınsa, içlerinde üçte-bir Türkçe kelime bulunmaz ve bir maslahat ifâde ederken bedi' ve beyan fenleri karıştırılarak ibrâz-ı belâğat için öyle müşevveş ve mütetâbiü'l-izâfât ibâreler yazmışlarki Kâmus ve Ferhenk beraber olmadıkça... manasını istihrâca muvaffak olamaz."

"Bu hâle göre bizim millette tabiî hâl üzre ne şiir, ne de inşâ' var demek olur. Hayır! Bizim tabiî olan şiir ve inşâ'ımız, taşra halkı ile İstanbul ahâlisinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır..."

Tarik-i halvetîde kutb-ı yezdânî Niyazi'dir
Ulular ulusu hem şeyh-i rabbani Niyazi'dir

M. Murad Nakşî

Noktanın sırrını ihsan eyleyüb zahir iden
Sertâcım kutb-i âlem Mısrî'dir gayet ulu.

M. Tâbir Mısrî

Altıncı sebebimiz, mürşidler müridleri için bir ayna gibidir. Aslında onlar müntesiplerini terbiye etmede çok hırslıdır. Fakat bu hırsları talebesindeki kabiliyetinden öteye de gitmez. Çünkü insana bahşedilmiş olan kâmil tabiatın tasarrufu mürşidin elinde imiş görünse de Allah Teâlâ'nın izn-i müsaadesi miktarınca tasarruf etme yetkisi vardır. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem dahi ümmetinin hidayetinde sınırlı tutulduğu bilinmektedir. Şöyle ki;

"Sen, sevdiğini doğru yola eriştiremezsin, ama Allah Teâlâ, dilediğini doğru yola eriştirir. Doğru yola girecekleri en iyi O bilir." [96]

Bu ayet-i kerimeden anlaşılan mürşid ayna gibi müridine kendini haber eder. Mürid de fıtratı gereği gördüğünü anlayıp onu tercih eder. İnsanın kendine nazar etmesi mümkün olmadığı bilinen husustur. İnsanın noksanını görmesi için kâmili görmesi gerekir. Kâmil ona niçin-nedenleri haber verir. Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin Divan-ı İlâhiyyatı da okuyanlara bir ayna olduğunu bildiğimizden bu aynanın parlaklığını artırmak için anlayış perdesini aralamak gerekmekte idi. Çünkü bu divanın tümü için açıklama yazanlar ise çok az bulunmakta olduğundan açıklama ihtiyacı da hâsıl olmuştur.

İnsanın gönlü neye akar, insan neyi severse, onun cinsindendir; ancak o sevginin bir maksada dayanmaması gerek, Sevgi, garezsiz olursa, Elest ahdından beri, onların bir cinsten olduklarına delildir, Çünkü ***"insan, sevdiğiyledir",*** Nitekim "***Adamın ne biçim adam olduğunu sorma; kiminle düşüp kalkıyor, onu sor"*** demişlerdir. Herkesi yiyip içtiği şeylerden tanırlar bunlar da iki çeşittir:

Duygu gıdası, akıl gıdası.

(Ziya Paşa'nın **Numune-i Edebiyât-ı Osmânîye**, (altıncı basım, s. 288-294'den naklen: Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1999, s.302-303.)

Ancak İsmet Özel'in divan edebiyatı için olan şu görüşü unutmamak gerekir.

Divan edebiyatı dışında bir edebiyat Türk milletini ayaklar altına almak isteyenlerin bunu başaramayacaklarını göstermek kastıyla doğdu. Türk şairleri Türk milletinin ayaklar altına alınamayacağının birer kanıtlamasıydı. (ÖZEL, 2007), s. 14

[96] Kasas, 56

Duygu gıdası ekmektir, ettir, sudur, buna benzeyen şeylerdir, Akıl gıdasıysa bilgilerdir, hikmettir. Şimdi, bazı kişilerin gönülleri, fıkha, bazılarının mantıka, bazılarının tefsire, bazılarının da, Allah Teâlâ ikisine de rahmet etsin, Attâr ve Senâî'nin divânlarına akar. Bazılarının gönülleriyse Enverî, Zahîr-i Fâryâbî ve Nizâmî'nin şiirlerinin bulunduğu divanları çeker. Enverî'nin, öbürlerinin divanlarına meyleden, bu âlem ehlindendir; onu balçık kavramış, karmıştır, Ama Senâî ve Attâr'ın divanlarına, Allah Teâlâ bizi aziz sırrıyla kutlasın, Mevlânâ'nın, özünde özü, içinde iç olan ve Senâî ile Attâr'ın sözlerinin özü - özeti bulunan faydalı sözlerine meyletmek, meyleden kişinin, gönül ehlinden ve veliler bölüğünden olduğuna delildir.[97]

Epiktetos demiştir ki: ***"Eğer sığırlarla domuzlar konuşabilselerdi, saman ve yemden başka şey konuşanlarla alay ederlerdi."*** diyor.

Hülâsa, bizi de aşan bir eser meydana geldi. Allah Teâlâ faydalı olmasını nasip eder.

Bu kitap yazmaya niyetlendiğimde, ne türden olursa olsun her bölümünü kopyalamaya zorunlu olduğumu düşündüğüm tek bir biçimi almadım. Konuyla uzaktan ve yakından ilgili eser veren bütün yazarları bir araya getirdikten sonra, en uygun görünen öğretilerin her birini seçip ayırdım ve böylece değişik zihinlerden en mükemmel fikirleri derledim. Bu kaynaklar ister felsefî, ister tasavvufî, isterse de her ikisinin karışımı olsun. Sadece bir kaynakla sınırlı kalmayıp ve sadece bir kimseyi de takip etmedik. Neyi faydalı gördüysek istifadeye sunduk. Ortasını bulalım diye, zıt fikirleri dahi kitaba derc ettik. Çünkü her şey Allah Teâlâ'yı anlatmaktadır.

Açıklamalarda düzensizlik sadece görünüşten ibârettir. Bir birini takip eden ve aralarında hiçbir ilgi yokmuş gibi gözüken açıklamalar arasında yakın bir bağ vardır. Fakat oldukça gizli olan bu münasebetin farkına varabilmek için, bilgileri öncesi ve sonrasıyla birleştirebilecek bir nazara sahip olmak yerinde olur.

Açıklama yazılırken zamanı ve bilgisi ile beraber kendiliğinden oluşmuştur. Bu nedenle hangi bilgi nereye konacaksa Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin bizzat himmet ve tasarrufu ile olduğuna eminizdir.

Ayrıca halifelerinden olan Azbi Baba kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz tarafından yapılmış tahmisler ilave edilerek açıklamalarda zenginlik olması düşünülmüştür.

Açıklamalarda büyüklerin fikirleri ve eserleri **"Mîrî mâlı"** [98] olarak görü-

[97] (VELED), başlık CIV

[98] **Miri:** devlet malı, devlet hazinesine mensup.

rüz. Aldığımız bilgiyi ve cümleyi dahi kendimize mal etmeden beyan etmeyi de unutmadık. Çünkü kendimize hasredeceğimiz bir ilmimiz muhakkak ki yoktur. Çünkü bilgimizin sermayesi de ancak onlardır. Bu konudaki Şemsi Tebrîzi kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin (sırlandığı tarih: 1245) düşüncelerini aktarmak uygun olacaktır.

"Vezir Nusretuddin büyük bir toplantı tertip etmişti. İleri gelen bir büyüğü şeyhlik yerine oturtmuşlardı. Toplantıda bütün şeyhler, bilginler, arifler, emirler, hâkimler hazır idiler. Bunlardan her biri türlü ilimler, hikmetler, fenlerden konuşup tartışma yapıyorlardı. Tebrizli Şemseddîn de bir köşede sessiz sedasız onları seyrediyordu. Ansızın kalkarak, yüksek sesle onlara şöyle dedi:

"Ne zamana kadar falanın filanın sözlerini aktarmakla övüneceksiniz?

Benim kalbime de Allah Teâlâ şöyle ilham etti diye ne zaman haber vereceksiniz?

Hadis, tefsir, hikmet olarak konuşup durduğunuz bu sözler, o devir adamlarının sözleridir. Bu adamlardan her biri kendi zamanların da mevki ün sahibi kimseler idiler. Kendi hallerinin derdinden manalar söylemişlerdi. Sizler de bu çağın adamları olduğunuza göre, sizlerin sırları, sözleri nerede kaldı?" [99]

Hz. Muhyiddîn-i Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

> ***"Her asırda belli bir kişi vardır. Bu asırda hayatta olan bu kişi işte benim" "Zamanın sonunda bizim için güneş gibi açığa çıkan bir devlet vardır ki, o örtülemez. Kim ki bizdendir ve bizim söylediğimizi söylüyordur, Onu müjdele. O, dünya ve ahirette de müjdelenmiştir."*** [100]

buyurarak, velayet meydanının büyük bir mürşid-i kâmili olduklarına işaret etmişlerdir. Bu söze göre zamanını ve etrafın aşan ve üstün insanların olması Allah Teâlâ'nın bir emridir. Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-aziz de

> ***"Her vakitde hatmü'l-evliyâ birdir, bu vakitde Allah sübhânehu ve teâlâ hatmü'l-evliyâ olmağı Mısriye virdi."*** [101]

---

[99] (KÜÇÜK, 2001), s. 29
Şems, bireyin kendi orijinal ve taze fikirlerini şunun bunun dedikodularına kurban etmemesi gereğine inanmıştı. Yoksa ilimler nasıl gelişebilir ve insan taklitten nasıl kurtulabilirdi. Bu yüzden Şems, Mevlânâ'yı bile babasının eserini okumaktan zaman zaman men dahi ediyordu.

[100] (VASSAF, et al., 2006) (Kadiriyye bl.) Süleymaniye Yazma Bağışlar, 2305-2309, c.1

[101] (ÇEÇEN, 2006), s. 39

buyurarak durumunu aşikâr etmiştir. Bizimde büyüklerimiz hakkında ki itikadımız bu şekildedir.

Abdulvahhab Şa'ranî, "el Yevakît ve'l Cevahir fî Zikri Akaidi'l Ekâbir" 1/9" da şunları yazıyor:

"Muhyiddîn Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin el Füsûs kitabındaki: ***"Onun yaptığı her şey, ancak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin huzurunda izin aldıktan sonra vuku bulmuştur"*** ifadesi hakkında Hafız Ebu Abdullah Zehebî'ye sorulmuş, şu cevabı vermiştir: ***"Bu Şeyh gibilerinin yalan söyleyeceğine inanmıyorum".*** Bilindiği gibi Zehebî, Şeyh Muhyiddîn ile Sofiye taifesine karşı en şiddetli olan kimsedir. Gerçekten bu konuda en katı davrananlardan birisi Zehebi'nin kendisi diğeri de İbni Teymiye radiyallâhü anhdır.

İmam Süyûtî, ***"Kam'u'l Muarid fî Nusrati İbni'l Farid"*** adlı kitabında şunları yazıyor:

"Şayet Zehebinin böyle ileri geri konuşması seni yanıltıyorsa, buna şaşmamak gerek. Çünkü o bundan daha büyükleri olan İmam Fahruddin ibn Hatîb, hatta bundan da büyük olan ve "Kûtu'l Kulûb" sahibi Ebû Talib Mekki hakkında ve hatta bunlardan daha büyük bir zat olan Şeyh Ebu'l Hasan el Eş'ârî hakkında da ileri geri konuşmuştur. Hâlbuki Hasan Eş'arî ki, ünü her tarafa ulaşmıştır. Kitapları bunun açık örneğidir. Bu eserleri ***"el Mîzan, et Tarîh, Siyeru'n Nübelâ"*** gibi eserlerdir. Dilersen onun sözlerini bunun sözleriyle karşılaştır. Vallahi yeminle söylüyorum, onun bu zatlar hakkındaki sözleri geçersizdir. Biz sadece burada onların hakkını veriyoruz. Başka şey değil."

İşin aslında bütün bu aşırı gibi gözüken hususlar, İmam Zehebî'nin aşırı vera' sahibi olmasından ve din yönünden pek fazla ihtiyata önem vermesinden ötürüdür. O, bu bakımdan mazurdur ve hatta Şeriatça kesin olarak belli olan esasa göre de ecir bile kazanmıştır.[102]

Bize düşen söz ise bu yol büyüklerinin doğru olduğuna inanmak ve onları yalnız bırakmamaktır.

"Bu kara yüzlü İsmail, Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin kapısında önünde yatıp kalkan köpekleri gibidir. Onun eşiğinde benim duruşum o köpeklerin duruşu kadar, fazlada değildir." [103]

Kıtmırî Niyazî
İhramcızâde İsmail Hakkı
04.12.2009

---

[102] (Abdullah Leknevî, 1984), s. 118-119

[103] Bu söz aslında Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin büyükler için söylediği sözden uyarlanmıştır.

"Bi-kudreti'llâhi's-settâr

bizler görmezsek sizler göresiz.

bizim Mısri Muhammed Derviş

ne Uşşâk'a ve ne Burusa'ya

ve ne ahar diyâre ve

ne bütün dünyâya sığar değildir.

Kibar u kümmelden ma'dûd

bir mürşid-i pür iştihâr olsa

gerekdür." [104]

---

[104] (İbrahim RAKIM, 1750), v. 12a; (VASSAF, et al., 2006), v. 77, (s.76);

Hazret-i Ümmi Sinan kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz…. Niyâzî-i Mısrî Efendimiz için duâ buyurdular ki:

***"En çok gizleyen ve örten Allah Teâlâ'nın kudreti ile** bizler görmezsekte sizler görürsünüz.*

*Bizim Mısri Muhammed **Derviş ne** Uşak'a ve ne Bursa'ya ve ne başka diyârlara ve ne de bütün dünyâya sığar **değildir.***

***Büyükler** ve kâmillerden sayılan bir büyük şöhrete sahip bir mürşid olacaktır."*

NİYÂZÎ-İ MISRÎ kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin **YAŞADIĞI ASRA GENEL BAKIŞ** [105]

A-Siyasî ve Ekonomik Durum

Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin yaşadığı dönem (1027/1618 - 1105/1694) Osmanlı devletinin siyasî yönden gerilemeye başladığı devreye rastlar. Yedi Osmanlı hükümdarının hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. Bu Osmanlı padişahlarının saltanat süreleri sırasıyla;

Sultan Osman II.(1618-1622),
Sultan Mustafa I. (ikinci defa olarak, 1622-1623),
Sultan Murad IV.(1623-1640),
Sultan İbrahim (1640-1648),
Sultan Mehmed IV.(1648-1687),
Sultan Süleyman II.(1687-1691),
Sultan Ahmed II. (1691-1695).

Bu yüzyılda, IV. Murad döneminde İran, Osmanlı için mesele olmaya devam etmektedir. IV. Murad 1045/1635 yılında, Revan Seferine çıkar ve Revan Kalesini alıp, problemi geçici olarak halleder. Daha sonra Bağdat Seferi yapılmış, 1638 yılında Bağdat fethedilmiştir. Sultan IV. Murad'tan sonra, yerine kardeşi Sultan İbrahim 1049/1640 yılında padişah olur. Sultan İbrahim döneminde Girit Adası alınmıştır. Sultan İbrahim'in yetersizliğinden dolayı âlimler ve devletin ileri gelenleri Fatih Camiinde toplanarak bahis konusu durumu bir son verilmesi gerektiğine karar vererek, yerine, çocuk yaştaki büyük şehzade Sultan IV. Mehmed'i tahta geçirirler. Yeniçeri ve sipahilerin anlaşarak düzenledikleri ve birçok insanın asılmasıyla sonuçlanan "Vak'a-yı Vakvakiyye" (Çınar Vak'ası), Sultan Mehmed döneminin en önemli tarihi olaylarındandır. Hemen bu olayların arkasından, Osmanlı devlet yönetiminde uzun süre söz sahibi olacak Köprülüler Dönemi başlar.

XVI. milâdî asırdan itibaren başlayan dâhilî çöküşü, dış zaferler ve şiddetli tedbirlerle durdurulmaya çalışan Köprülü ailesi yirmi seneye yakın devlete hizmet etmişlerdir.

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devletinin saltanat kırk yıl Sultan IV. Mehmed kalmıştır. Sadrazam, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. Bu esnada, daha önce Köprülü Fazıl Ahmed Paşa zamanında yapılmış Avustur-

---

[105] Mustafa AŞKAR, Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara, 1997, (Doktora Tezi) s.19-39, İst. 2004; Orhan BAĞIŞ, Niyâzî-i Mısrî Divanında Din ve Tasavvuf, Yüksek Lisans Tezi, YÖK-41442, Ankara, 1995, s, 7-11

ya Anlaşması bozulmuş ve Avusturya'ya karşı savaş ilan edilmişti. Padişah IV. Mehmed'in de ordusunun başında bulunduğu ve tarihe Viyana Bozgunu (1094/1683) olarak geçecek bu kuşatma, iki ay kadar sürer ve Osmanlı ordusu yenilir.

Bu dönemde, siyasî ve idarî yapıyı etkileyen en önemli meselelerden biri de, devlet yönetimine saraydaki Padişah eş ve validelerinin karışması sonucu idarenin bozulmasıdır.

Bu dönemde Osmanlıların içinde bulunduğu ekonomik durum, siyasî durumdan pek de iyi değildir. Bu ekonomik kriz, tabii olarak devletin siyasî ve içtimaî yapışma da yansımıştır.

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti için, siyasî ve ekonomik sıkıntıların yanında yangınların çok olduğu ve bu yönde de büyük felâketlerin atlatıldığı bir dönem olmuştur.

Bu yüzyılda en büyüğü 24 Temmuz 1660 da olmak üzere on bir kez yangın çıkmış ve bu dönem tarihî kaynaklarda Tarih-i Ihrâk-ı Kebîr başlığıyla kaydedilmiştir O dönemin tarihçisi Abdurrahman Abdi Paşa, 1062/1652 ve 1070/1660 iki büyük yangından bahsetmektedir

B-İlmî ve Edebî Durum

Osmanlı Devletinde en yüksek İlmî müessese bilindiği üzere medreselerin Kuruluş döneminde Molla Fenarî (hyt.834/1431) gibi gayretli müderrislerin sayesinde kurulmuş medreselerdeki, kelâm ve felsefî esaslara dayalı Fahrettin Razî ekolu, zamanla silinmeye başlamış, yerini tepkici bir zihniyete sahip, aklî ve felsefî ilimlere karşı bir anlayışa terk etmeye başlamıştır. Ayrıca bazı şeyhülislâmların telkini ile hikmet dersleri denilen matematik, felsefe ve kelam gibi aklî derslerin terk edilmesi, bir kısım ilim adamlarının çocuklarına on beş yaşından önce müderrislik berâtının verilmesi, talebelerin iyi bir eğitim görmeden rüşvet ve para ile müderris olmaları medreselerin bozulmasına doğrudan etki etmiştir.

XVII. yüzyıldan önceki yüzyıllarda tabii ve felsefî ilimlerin öğretim yeri olan medreselerde, birçok ansiklopedik temelli bilgin yetişmişti. Bu yüzyıldan itibaren medreselerde aklî ve müsbet ilimler itibardan düşmüş ve dersler daha çok fıkıh alanına kaymıştı. Matematik, astronomi, felsefe gibi dersler, tamamıyla ortadan kalkmasa bile önem verilmiyordu.

XVI. yüzyılın ikinci yansına gelindiğinde Osmanlı medrese sisteminde Razî ekolundan daha farklı bir mektep daha ortaya çıktı ki, bu ekol Osmanlı ilim ve fikir tarihi boyunca sanıldığından çok fazla etkili ve önemli olmuştur. Tesirleri günümüze kadar sürmüş olan bu ekolun kurucusu Birgivî Mehmed Efendi (hyt:981/1573)'dir. İşte bu ekolun zihniyeti bundan böyle tarihte hiç görülmedik bir boyutta, Osmanlı din ve ilim hayatım asırlar boyu meşgul edecek, Kadızadeli-Sivasî çekişmelerinin tohumlarını atacaktır. Diğer taraf-

tan medresenin gerilemesiyle birlikte ilmiye sınıfı da bozulmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Duraklama dönemi içinde mütalâa edilen bu asırda, birçok sahada görülen durgunluk ve gerileme çeşitli ilimlerde de kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu dönemde genellikle belli bir konuda müstakil eserler yerine, âlimlerce kabul görmüş bazı eserlere şerh ve haşiyeler yazıldığını görmekteyiz. Bütün bu olumsuzluklar içinde, XVII. asırda âlimler, bir asır evvelkiler gibi müdekkik, muhakkik olmasalar bile; kalem sahibi münşi âlimler oldukça çoktur. Ancak bütün bunlara rağmen, edebiyat dünyasının etkilenmediği ve edebiyatta yeni büyük şairlerin ortaya çıktığı bir devirdir. Bu asırda Nefî, Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahayî ve Nabî gibi divan şairleri yetişmiştir.

C-Dinî ve Fikrî Durum

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin Kuruluş Döneminde devlet ve sufîler arasında bir yakınlıktan bahsedilir. Osmanlı tarihinin ilk devirlerinde bu şekilde hükümdarların umumiyetle tasavvufa karşı bir meyil duydukları görülür. Dönemin ilmî yapısını anlatırken bahsettiğimiz gibi, XV. yüzyıl başlarından itibaren ilmîye sınıfındaki tasavvuf cereyanları, kuvvetli bir biçimde yayılmaya başlamış, bunlar, Osmanlı Devletinin muhtelif bölgelerinde kendi târikatlarının inanç ve merasimlerini yaymak fırsatı bulmuşlardır. Kadirî, Halvetî, Bayramî ve diğer târikatlar, XV. yüzyılın ikinci yarısından, XVI. yüzyılın ortalarına kadar olan zaman zarfında, memlekette mevcut fikrî müsamaha sonucu, yayılmak fırsatını bulmuşlardır. Aynı şekilde, Nakşibendiye târikatı da, XV. yüzyılda girmiş ve Türk insanının dinî ve manevî hayatında önemli bir rol oynamıştır. Aynı şekilde ilk dönemdeki ulemâ-meşâyih ilişkilerine bir göz atılırsa, oldukça yüksek seviyede bir uyum göze çarpar. Çünkü ilk Osmanlı müderrisi Davud-ı Kayserî (hyt:751/1350), İbn Arabî'nin Fususu'l-Hikem'ine bir şerh yazmıştır. Buna benzer bir durumda, ilk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenarî (hyt:834/1431), Sadreddin-i Konevî (hyt:674/1274)'nin Miftahu'l-Gayb adlı tasavvufî eserini okumuş ve okutmuş olmakla beraber, kendi dönemindeki Halvetiye ve Zeyniye Târikatlarından bizzat istifade etmiş, Osmanlı fikir tarihinde önemli bir yeri olan vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiştir. Bu örneklerden anlıyoruz ki Osmanlı devletinin kuruluş döneminde ulema-meşayıh ayırımı gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak gerek Devlet-mutasavvıflar arası gerekse ulema-meşayih arasındaki ilişkiler böyle devam etmemiştir. Geçen zaman ve asırlar boyunca dengenin Mutasavvıflar aleyhine bozulmaya başladığını görüyoruz. Özellikle I. Mehmed Çelebi döneminde ortaya çıkan Şeyh Bedreddin Olayı (823/1420) ile birlikte devlet adamlarının tasavvufî çevrelere duydukları güven azalmaya yüz tutmuş, onlar hakkında mütereddit davranmaya başlamışlardı. 848/1444 yılında, Sultan II. Murad döneminde Molla Fahreddin Acemi, bir Hurufî şeyhini

dinsizlikle itham etmiştir. Şeyhin idamı istenmiş, neticede şeyh idam edilip, taraftarları dağıtılmıştır. Yine Şeyhülislam Ebussuud Efendinin fetvasıyla, Bosnalı Şeyh Hamza Balî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz 969/1561 yılında idama mahkûm edilmiştir. Aynı şekilde, Oğlan Şeyh denilen İsmail Ma'şukî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz, zamanın Şeyhülislamı Kemalpaşazâde'nin fetvasıyla 935/1529 yılında on iki mürîdi ile birlikte idam edilmişti. Bu idamların sebebi, kendilerinden kaynaklanan, aşın sözlerinin cahil halk tarafından yanlış anlaşılıp, halkı dalalete sevk edebileceği düşüncesi şeklinde açıklanabilir. Bu asırlarda ulemâ-meşâyıh ilişkileri çerçevesinde cereyan eden bu idam fetvaları, ferdî olaylar olup, kitlelere yansımış değildir. Mutasavvıf-ulemâ ilişkileri bir gerilim dönemine girmekle birlikte, yine de kısmî bir müsamahadan bahsedilebilir.[106]

XVII. yüzyıla gelindiği zaman, izah etmeğe çalıştığımız bu müsamahanın çok daha azalmış olduğunu ve tasavvuf ehline lüzumundan fazla düşmanlık gösteren bir vaizler sınıfının ortaya çıktığını görüyoruz. Bir önceki yüzyılda, risale ve kitaplarla yapılan mücadele, XVII. asra gelinince fiiliyata dönüşmüştü ve bu mücadele, bundan böyle Osmanlı fikir tarihinde asırlar boyu sürecek olan, vaiz sınıfının başını çektiği ve yüzlerce belki binlerce insanı meşgul edecek Kadızâdeliler Hareketi veya Kadızadeli-Sivasî çekişmesi olarak ortaya çıkacaktır. Bu olayları körükleyen vaizler, zahiren de olsa Birgivî (hyt: 981/1573) "Târikat'i Muhammediye" adlı eserini kendilerine esas almışlardı. Birgivî kanaatlerini çekinmeden söyleyen, döneminde gördüğü bid'atlarla mücadele eden ve gerektiğinde tarikatların yozlaşmaya başlamış yönlerini açıkça eleştirebilen bir kimseydi. Aslında Birgivî Mehmed Efendi'nin kitap ve risale olarak yazdığı eserler incelendiğinde başta İbn-i Teymiye olduğu halde talebesi İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin etkileri pek açık şekilde görülür. Her halükarda Birgivî nin eserleriyle Kadızâdeliler hareketinin fikrî temelleri hazırlanmış ve bir çığır açılmış Sonuç olarak talebeleri hocalarının fikirlerini yayarak belli bir zümre oluşturmuşlardı. Birgivi'nin bu eserleri XVII. yüzyıldaki bazı vaizlerin ellerine geçmiş olup, suret-i haktan görünerek ve bu eserlere sığınarak bazı menfaatler elde ediyorlardı.

Kadızadelilerin başında meşhur Küçük Kadızâde denilen Balıkesirli

---

[106] Kemâl Paşa-zâde kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz raks ve deverana da karşıdır. Bu konuda az evvel sözü edilen bir de risale yazmıştır. O, ***"sofiyeden akidesi bozuk Halveti dervişlerinin kestiklerinin yenilip yenilmeyeceği*** konusundaki bir soruya: ***el-cevâb yenmez, haramdır,*** diyerek bir takım sûfî görünüşlü kimseleri mahkûm etmiştir".

Kemâl Paşa-zâde vahdet-i vücûd inanışının kaba ve yanlış yorumlarına, maddeci panteizm şeklinde anlaşılmasına karşıdır. Konuyla ilgili bir fetvasında şöyle der:

"Zeyd, vücûd vâhiddür dese, muradım yerin ve göğün, anun gayrunun her ne kim var ise Allah Taâlâ'nın vücûdudur, Allah'dur, zîrâ Allah'dan gayru şey yokdur, dese şer'an Zeyde tecdîd-i îmân gerekür". (KONUR, 1992), s. 13

Mehmed Efendi gelmekte olup, sonradan, kendisi gibi düşünenlere bu lakap verilmiştir. Küçük Kadızâde 1041/1631 yılında Ayasofya'da vaiz idi. Bu sırada devletin genellikle sıkışık olan durumundan istifade edip, şeriatı savunma adına ortaya çıkmış, halkı şeriata aykırı addettiği târikatlara cephe almaya davet etmişti. Kadızâde hayatı boyunca bid'at üzerinde çok durmuş ve onlardan şiddetle kaçınmak gerektiğini savunmuştur. Katib Çelebi'nin ifadesiyle Kadızâde, **"raks ve devr hususunda eski davayı tecdid"** etmişti. Bu arada Kadızâde IV. Murad'a memleketin durumunu anlatan manzum bir kaside yazar ve tüm Osmanlı topraklarında tütün yasağı koymuş olan IV. Murad'ı destekleyerek, tütünün haramlığına dair fetvalar verir. Bu yüzden haklı haksız pek çok adam öldürülmüştür.

Kadızâde'nin asıl hedef kitlesi mutasavvıflar olmuştur. Ayrıca devran ve sema'ın haram olduğunu iddia etmiştir. Kendisiyle zamanın Sivasî Tekkesi şeyhlerinden Sivasî Efendi diye meşhur mutasavvıf Abd'ul'mecîd Efendi kaddese'llâhü sırrahu'l azîz (hyt:1049/1639) arasında tartışmalar çıkmıştır. Katib Çelebi, IV. Murad döneminde Sivasî Efendi ile Kadızâde'nin Yeni Camii'de bir mevlüd münasebetiyle vaaz ettiklerini, halkın Sivasî Efendi'ye, padişahın Kadızâde'ye teveccüh edip, onun etkisiyle kahve ve meyhaneleri-ni tahrip ettirdiğini kaydeder. Bütün bunlardan sonra, Kadızâde Mehmed Efendi'nin görünürde bid'at ve hurafelerle mücadele ediyor görünmesine rağmen, Mutasavvıflarla tartıştığı meselelerin seviyesine bakarak onun mevkî ve şöhret yakalama peşinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

> Kadızâdeliler tartışmasında vâizlerden ve sûfîlerden ön plana çıkan üçer kişi bulunmaktadır. Bunlar
>
> 1. Küçük Kadızâde Mehmed Efendi (hyt.1045/1635) ve karşısında Abdülmecîd-i Sivâsî Efendi (hyt. 1049/1639),
> 2. Üstüvânî Mehmed Efendi (hyt.1072/1661) ve karşısında müellifimiz Abd-ül'ehad Nûrî Efendi (hyt:1061/1651),
> 3. Vânî Mehmed Efendi (hyt. 1096/1685) ve karşısında Niyazî-i Mısrî (hyt 1105/1694).[107]

Dönemin tartışmaları üzerine ayrıca bir eser kaleme alan Katib Çelebi, Mizânül-Hakk fî îhtiyâri'l-Ehakk adlı bu eserinde, Kadızâdelilerle-Sivasîler arasındaki tartışma konularını kitabında başlıklar halinde verir.

1-Müspet ilimlerin bu arada matematiğin tahsili meşru mudur, değil midir?

2-Hızır peygamber sağ mı, değil mi?

---

[107] (BAZ, 2004), s. 51

3-Ezan ve mevlüd ve sair şeylerin makamla okunması caiz midir, değil midir?

4-Târikat erbabının devranları meşru mu, değil midir?[108]

5-Tütün ve kahve içmek haram mıdır, değil midir?

6-Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin anne ve babasının imanlı ölüp-ölmedikleri?

7-Fîravun'un imanlı ölüp ölmediği?

8-Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibn-ül Arabî hakkında Kadızadelilerin ve mutasavvıfların görüşleri.

9-Hz. Hüseyin radiyallâhü anhın şehadetine sebeb olan Yezid'e lanet edilip edilmemesi.

10-Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden sonra ortaya çıkan bid'atler.

11-Kabirleri ziyaret edip etmemek.

12-Cemaatle nafile, Kadir, Beraat, Regâib namazlarının kılınıp-kılınmayacağı.

13-Büyüklerin elini, eteğini öpmenin hükmü.

14-Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehyi anil-Münker bahsi.

15-Rüşvet Bahsi.

Bu sorulara karşı Abd'ul'mecîd Sivasî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz, müsbet ilimlerin tahsilinin gerekliliğini,[109] Hızır'ın hayatta olduğunu, ezan vs. gibi

---

[108] Kadızâde Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra onun kürsüsüne oturan vaizler, şöhret sahibi olmak için, haramlığı kat'î delillerle sabit olmayan hal ve fiilleri helâl sayanların kâfir olmadığı muteber kitaplarda açıkça belirtilmişken ***"Elbette bu fiilleri irtikâp eden kâfir olur"*** diyerek tartışmaları alevlendirdiler. Saray görevlilerinden de pek çoğunu etkileri altına aldılar. Özellikle Ustuvânî Mehmed Efendi diye bilinen bir vaiz, vaazlarında tasavvuf ehlinin kâfir olduğunu söyleyip ***"Devran yapılan bir tekke yıkılıp temeli bir kaç arşın kazılarak çıkan toprak denize dökülmedikçe orada ibâdet yapılamaz,"*** diyordu." (KARA, 2002), s.28

[109] İbn Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîzin Firavun'un imanıyla alâkalı görüşüydü, Abdülmecid Sîvâsî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz bu görüşü üç vecihle açıklıyordu.

Birinci: İbn Arabî Mâliki idi ve Mâlikî mezhebinde îmân-ı yeis muteberdir. Dolayısıyla İbn Arabî Mâlikî mezhebini göre hüküm vermiştir.

İkincisi: desise (hîle, oyun) olması muhtemeldir. Sîvâsî bu ihtimal üzerinde yorum yapmıyor.

Üçüncüsü: bu söz müevveldir. Yani tevîli vardır. Şöyle ki; Mûsa aleyhisselâmdan murat ruh, Firavun'dan murat nefs-i emmaredir. Harun akıldır. Karun şeytandır. Vücut Mısr'ına Firavun'un pâdişâh olması, âlem-i sadrda nefs-i emmârenin istilâsı demektir. Şecere-i Mûsa'nın kuvve-i âsâyı esma müşâhedesiyle imana gelmeleri, kuvâyı nefsâniyyenin ruha tebaiyeti ile şerhedilir. Asâ'nın ejder olup Firavun'a hamle etmesi esmanın kuvveti ile şerh edilir. (KARA, 2002), s.27

şeylerin güzel sesle ve makam üzere okunabileceğini, devranın ve sema'ın caiz olduğunu, sigara ve kahvenin haram olmadığını, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem anne ve babasının iman ile vefat ettiklerini, İbn-i Arabî'nin en büyük İslâm mutasavvıfı olduğunu, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden sonra ortaya çıkan güzel adetlerin kabul edilmesi gerektiği şeklindeki kanaatlerini vaaz ve risaleleriyle beyan etmiştir. Ayrıca Kadızâdeli zihniyet o dönemde yalnız tütün ve kahve içen değil, kaşık ile çorba, billur bardak ile su içen, pantolon giyenleri, hatta camilerine birden fazla minare yaptıran padişahları bile küfürle itham ederlerdi. Yine Niyazî-i Mısrî'nin Kadızâdeliler cephesinden kendisiyle mücadele ettiği Vanî Mehmed Efendi (hyt:1096/1685) ile ilgili şu olay, Kadızâdeli zihniyetini anlamak için oldukça çarpıcıdır. Vanî Efendi'nin hayranlarından birisi ona vaazlarında dünyanın zevk ve sefası aleyhinde şiddetli konuşmalar yaptığını, diğer taraftan kendisinin, altın ve gümüşe, samur ve ipekli giysilere, cariyelere sahip olmasının çelişki olup-olmadığını sorduğunda, Vanî'nin cevabı ilginçtir. (Günümüz Türkçesiyle)

"Behey nadan, dünya aslında çirkin ve kötülenmiş değildir. Herkesin dileği ve rağbeti bir nimete kavuşmaktır. Kötülenen yön kazanıldığı ve harcandığı yerdir. Kazanma ve harcamada sen bana benzer ve denk değilsin. Bir lokma yemek sana haram iken ilmî kuvvet ve aklî tasarruf gücümle ile bana helâl olur"

Burada şunu da hatırlatmakta yarar görüyoruz. Burada tartışma konusu edilen bu meseleler günümüzden bakıldığı zaman, tabii ki çok basit ve yavan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak meseleye dönemin tüm dünya çapında kültür ve fikrî düzeyinden baktığımız zaman, dünyanın diğer bölgelerinde durum bundan pek de farklı değildir.

Kadızâdeliler ile târikat mensupları arasındaki temel anlaşmazlık noktalarından biri de zikir ve deverandır. Osmanlı döneminde Hicrî 800 yıllarına kadar deveran hakkında hiç kimse bir şey dememiştir, İlk defa bu hususta Yıldırım Bayezid dönemi âlimlerinden İbn-i Bezzaz adıyla anılan Hafizuddin Muhammed bin Muhammed bin Şihab fetva vererek sufilerin deveranını red ve yapanları tekfir etmiştir. Bundan böyle gerek sufiler tarafından gerekse ulema tarafından sesli zikrin meşruiyeti ve deveran hakkında birçok olumlu olumsuz fetvalar verilmiş, risaleler yazılmıştır.

Bunlardan XVII. yüzyılda Kadizâdelileri temsilen aleyhte yazılan en sert risalelerden birisi Üstüvanî Mehmed Efendi (hyt.1072/1661)'ye aittir. Buna karşı dönemin Halvetî şeyhlerinden Abd-ül'ehad Nurî (h.y.t 1061/1658) yazdığı eserleriyle Kadızâdelilerle karşı devran ve cehrî zikri savunur. Bu hususta dikkat çekici bir nokta da, bu tür deveran ve cehrî zikri savunan risale ve eserler yazanların, genellikle târikat olarak, cehrî zikir metodunu benimseyen Halvetî, Kadirî ve Mevlevî şeyhleri olduğunu görüyoruz. Bu

sebeple olsa gerek, Kadızadelilerin karşısına genellikle Halvetî şeyhleri çıkmışlardır. Kadızadeli-Sivasî mücadelesinde hemen her dönemde her iki taraftan da kendi taraflarını savunan bir isim tarih sahnesine çıkmıştır. Kadızadeli Mehmed Efendi'nin karşısında Sivasî Abd'ul'mecîd Efendi varken, bunlardan sonra, aynı şiddette Kadızâdelileri temsilen Üstüvanî Mehmed Efendi (hyt:1072/1661)'yi, sufîleri temsilen de karşısında Halveti Şeyhi Abd-ül'ehad Nuri (hyt:l061/1651)'yi görüyoruz. Padişah yanında hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Üstüvanî, sarayda elde ettiği nüfuzu mutasavvıflar aleyhinde kullanmaya çalıştıysa da başarılı olamadı.

Bu mücadele, işte bu sıralarda fiili bir safhaya intikal etmiş, saraydan alınan cüret sonucu Kadızâdeliler, tekkeleri basmaya ve dervişleri dağıtmaya başlamışlardır. Kadızâdelilerin bu durumları gittikçe daha kötü bir şekilde devam ederek, devlet işlerine müdahale şeklini almış; bu hal Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i azamlığına kadar devam ede gelmiştir. Köprülü'nün vezir-i azam oluşunun sekizinci Cuma günü Fatih Camiinde Cuma Namazı esnasında müezzinler, nât-ı şerif okurlarken Kadızâdelilerden bir grup bunların makamla okunmasını menetmek istemişler, bunun üzerine kan dökülmesine ramak kalmıştır.

Kadızâdeliler, bu olaydan sonra, târikat erbabına taarruza başlamışlar, ne kadar tekke varsa yıkmışlar, sokaklarda rastladıkları şeyh ve dervişlere tecdîd-i iman teklif edip, kabul etmeyenleri öldürmeye başlamışlardır. Daha sonra padişaha giderek, bütün bid'atleri kaldırmaya izin istemişler, selatîn camilerinin birer minaresini bırakıp diğerlerini yıkmaya, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem zamanından sonra ihdas edilen her şeyi kaldırıp, âleme kendi zihniyetlerine uygun bir nizam vermeye kalkışmışlardır. Bunlar kendilerine engel olmak isteyenlere karşı silahla karşı koymaya karar vererek, Fatih Camii avlusunda toplanmak üzere taraftarlarına haber göndermişlerdir. Bu durumu haber alan zamanın vezir-i azamı Köprülü Mehmed Paşa, derhal Kadızâdelilerin elebaşlarına haber göndermiş, nasihatte bulunmuş, fakat sözü dinlenmemiştir. Bunun üzerine Köprülü ileri gelen ulemayı çağırmış ve durumu onlara arz etmiştir. Onlar Kadızâdelilerin iddialarının batıl olduğunu, bu şekilde fitne çıkaranların cezalandırılmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Köprülü, durumu padişaha arz etmiş, öldürülmeleri hususunda emir almıştır. Bu emri almasına rağmen, Köprülü, öldürülmeleri yönüne gitmemiş; Üstüvanî Mehmed Efendi ile Türk Ahmed ve Divâne Mustafa adıyla şöhret bulmuş diğer iki vaizi 1656 yılında Kıbrıs'a sürmüş, tekkeleri ve şeyhleri bir süre bunların elinden kurtarmıştır.

Zamanın başkenti İstanbul'da bu olaylar olurken mutasavvıfımız Niyazî-i Mısrî 34-35 yaşlarında olup, Elmalı'da Şeyhi Ümmî Sinan'ın tekkesinde manevî eğitimden geçmektedir. Niyazî-i Mısrî´'nin gençlik döneminde Üstüvanî ile Şeyh Abd-ül'ehad Nuri liderliğinde devam eden, Kadızâdeli-Sivasî çatış-

maları üçüncü kuşakta Niyazî-i Mısrî ile yine vaiz olan Mehmed Vanî Efendi arasında sürüp gidecektir.

XV. yüzyılda gerginleşmeye başlayan Devlet-Meşayih ve Ulema ilişkileri Niyazî-i Mısrî'nin yaşadığı XVII. yüzyıla gelindiğinde iyice kutuplaşmıştır. Bu dönem Niyazî-i Mısrî de dâhil pek çok mutasavvıfın devlet tarafından sürgüne gönderildiği, şeyhler açısından oldukça şanssız bir dönemdir. Aynı asırda Karabaş Şeyh Ali kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Efendi (1090/1679) yılında Limni adasına, yine Osman Fazlı Atpazarî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz (1101/1690) tarihinde Kıbrıs'taki Magosa kalesine, İsmail Ankaravî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz (hyt: 1041/1631) de kaynaklarda yeri belirtilmeyen bir yere sürgün gönderilmiştir.

Bu dönemde dıştaki birkaç yenilgiden sonra Anadolu'da da birtakım iç isyanlar vardır. 1666'da Musul civarında Seyyid Abdullah oğlu Muhammed, mehdîliğini ilan eder, çok çetin bir savaş sonucunda yakalanır, İstanbul'a getirilir ve tevbe eder.

1666 yılında Sabetay Sevi[110] adında İzmirli bir yahûdi Kudüs'te Mesihliğini

---

[110] **SABETAY SEVİ**

1626 Yılında İzmir'de dünyaya gelen Sabetay Sevi, genç yaşlardan başlayarak kendini Yahudi mistisizmine, Kabbala'ya kaptırmıştı. Bilincini yitirdiği, coşkulu dönemler yaşıyordu. Güçlü kişiliği ile çevresine birçok mürit toplamayı başarmıştı. Henüz yirmi iki yaşında iken, Kabbalacı yorumlara dayanarak, kendisinin **beklenen mesih olduğunu ilân etti.**

Gelişmelerden huzursuz olan hahambaşılık, Sevi'yi İzmir'i terk etmeye zorladı. Sevi önce eski bir Kabbala merkezi olan Selânik'e, sonra Istanbul'a gitti. Başkent'te, saygıdeğer ve ünlü bir vaiz olan Abraham ha-Yakini ile karşılaştı. Yakini'nin elinde Sevi'nin mesih olduğunu doğrulayan Kabbalacı bir kehanet belgesi vardı. Kısa süre sonra Istanbul'dan da ayrılan Sevi, önce Kudüs'e ve sonra Mısır'a gitti. Kahire'de Osmanlı valisinin hazinedarı olan güçlü ve varlıklı Raphael Halebi'yi kendi davasına *inandırdı.*

Malî destek sağlamış olarak, yandaşlarından oluşan bir maiyet ile Kudüs'e muzaffer bir biçimde geri döndü. Burada, Gaza'lı Nathan adında yirmi yaşlarında bir öğrenci, Yahudi geleneklerinde yer alan "Mesih'in Müjdecisi" rolünü üstlendi. Nathan, coşku içinde, İsrail devletinin yeniden kuruluşunun çok yakında gerçekleşeceğini ve Sevi'nin zaferi ile dünyanın kurtulacağını herkese duyurdu. Nathan, Kabbala hesaplarına dayanarak, kıyamet günü için 1666 yılını bildirdi. Ancak, Kudüs hahamları tarafından tehdit edilen Sevi, 1665 yılında sevinçle karşılandığı İzmir'e geri döndü. Bir kaç yıllık süre içinde, Sabetaycılık akımı hızla güçlenerek Venedik, Amsterdam, Hamburg, Londra ve bazı Kuzey Afrika kentlerine kadar yayıldı.

1666 Yılı başlarında, İstanbul'a giden Sevi, Osmanlı yetkilileri tarafından tutuklandı. 16 Eylül günü Edirne'de Padişah'ın huzuruna çıkarıldı. Önceden ölümle tehdit edildiği için, Sevi din değiştirerek Müslüman olmayı kabul etti. Padişah, Sevi'nin adını Mehmet Efendi olarak değiştirdi ve yüksek bir maaşla kapıcıbaşı görevini ver-

ilan eder, o da yakalanıp İstanbul'a getirildiğinde tevbe edip müslüman olur. [111] Bu arada İstanbul'da korkunç bir taun hastalığı görülür. İşte bütün bu

di. Ancak, bu din değiştirme olayı, müritlerinin çoğunu hayal kırıklığına sürükledi. Zamanla itibarını yitiren Sevi, sürgün olarak gönderildiği Arnavutluk'ta 1676 yılında öldü.

Sevi'yi din değiştirmesine karşın terk etmeyerek etrafında toplananlardan oluşan Sabetaycılık adı verilen akım, Sevi'nin dinsel yetkileri hakkındaki aşırı iddiaları ile sonradan din değiştirerek Yahudi inancına ihanet etmesi çelişkisini giderme çabası içindedirler. Sadık Sabetaycılar, Kabbalacı bir yaklaşımla, Sevi'nin din değiştirmesini mesihliğinin gerçekleşmesi için atılması gereken son adım olarak yorumlarlar. Bu nedenle, önderlerini izleyerek Müslümanlığa geçmişlerdir. Bu dönmeler (din değiştirenler) için, kişinin kendini kalpten Yahudi hissetmesi önemlidir ve görünürde uygulanan Müslümanlığın ve biçimsel eylemlerin değeri yoktur. Zohar'ın Luriacı yorumundan yola çıkarak, bir çeşit "Kutsal Günah" kuramına ulaşan Sabetaycılar, Torah'ın amaçlarının tam olarak gerçekleşmesinin ancak, manevî olmayan eylemler sonucunda Torah'ın görünüşte ortadan kaldırılması ile olanaklı olacağını ileri sürerler. (BORAN Ozan, http://www.sabatay-sevi.de/ s. 102)

[111] Bazı son dönem araştırmacılar Sabetay Sevi ile Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin görüştüğü ifadeleri bulunmaktadır.

["Nasıl Kabalacı Sabetay Sevi ile "Vahdet-i Vücud"cu Niyazi Mısrî yan yana gelip, birbirlerini anlıyorsa...

…Peki, Vanî Efendi ve yandaşlarına karşı, Yahudi Kabalistler ile Müslüman sufîler nasıl bir ittifak yaptı?

Sabetay Sevi ile Niyazi Mısrî'nin yaptığı "ittifakı", daha sonraki yıllarda hangi isimsiz şeyhler/Sabetayistler devam ettirdi? …" Soner Yalçın, Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı- Efendi 2, 1. baskı / Haziran 2006]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin Sebatay Sevi ile bir görüşmesi olmuşsa ve bir etkilenme varsa bunu Sevi açısından düşünmek gerekir. Şöyleki, Fenton **Judaism and Sufism** (Yahudilik ve Tasavvuf) isimli makalesinde bu konuya şöyle eğilim gösteriyor.

[Şabbatîler (Sebetaycılar)

Yahudiler'le Müslüman sûfiler arasında son önemli ilişki, trajik kaderi dinini değiştirip İslam'a girmesine yol açan mistik mesih Shabbatay Zevi'nin (Sebetay Sevi) (ö. 1675) neden olduğu dinî karışıklık esnasında gerçekleşmiştir.

Shabbatay Zevi, Edirne'de zorunlu ikamete tabi tutulduğu dönemde gizlice Yahudilik'le ilgili vecîbeleri yerine getirirken bir taraftan **Hızırlık Bektaşi** tekkesindeki zikir âyinlerine katılmakta ve muhtemelen ünlü Halvetî şeyhi Muhammed el-Niyazî (Mısrî) ile de görüşmekteydi. Kendisi gibi din değiştiren ve **"Dönme"** olarak da bilinen müntesipleri, âyinlerinde okudukları çok sayıda Türkçe şiiri ve bazı ritüelleri kendilerinden devraldıkları, özellikle Bektaşi tarikatı olmak üzere, Türkiye'deki tarikatlarla yakın ilişkilerini sürdürmüşlerdir.]

menfî hâdiseler Vânî Mehmed Efendi nazarında bid'atlerden kaynaklanıyordu. Onun için bıd'atçilerle ve bid'atlerin işlenildiği yerlerle mücâdele edilmesi lâzımdı. Onun telkinleriyle Edirne'de Kanber Baba türbesi yıktırıldı.

Yine bu asırda yaşamış meşhur sûfîler arasında Ahmed Cünûnî Dede, İsmail Rûmî, İmâm-ı Rabbânî, Abdullah Bosnevî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Himmet Dede, Câhidî Ahmed Efendi, Gavsî Ahmed Dede, Sun'ullah Gaybî Efendi, İsmail Ankaravî, Karabaş Velî, Mehmed Nazmi Efendi, San Abdullah Efendi, Lâmekânî Hüseyin Efendi (kaddese'llâhü sırrahumü'l-azizân) gibi birçok renkli şahsiyetleri görmek mümkündür.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz de bu çalkantılı asrın atmosferini teneffüs etmiş, tasavvufî aşk ve cezbe ile dopdolu olarak Osmanlı döneminin önemli şahsiyetleri arasına girmiştir. Verdiği eserlerle etkileri günümüze kadar gelmiş ve aykırı düşünceleriyle de devrin dikkat çekici sofilerinden biri olmuştur. İsyan ve karışıklıklarla dolu bir asır ile Niyâzî-i Mısrî'nin dalgalı hayatı arasındaki benzerlikleri görmek şüphesiz zor değildir.

(FENTON, 2004); Fenton, Paul B., (1988), "Shabbatay Sebi and the Muslim Mystic Muhammad an-Niyâzi", *Approaches to Judaism in Medieval Times,* 3, s.81-88.

Aslında Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizin Yahudileri sevmediği gibi tahkir ettiği kimseleride yahudi sıfatı ile aşağılaması ile onun dönmeler konusunda fazla tavizkar olmayacağını düşündürmektedir. Şöyleki mecmuasında;

"Ey tahtı başına kara olası dinsüz yahûdi o kâdi degüldür sensin ey cühüd sensin ey mürted sensin benüm hasmum kimse degüldür ey yahûdi oğlu yahudi oglu. Yahudi senün başuna bu mısri kıyametdür. kıyâmetdür kıyamet ne dilden ötersen öt. Zalim İsaya senün 'adâvetün kadimdür sen 'isâyı çârmıha çeken dinsüz yahüdisin. " (Niyazî-i MISRÎ, 1223), v.66a

KADIZÂDELİLERİN HAKKINDA BİR DÜŞÜNCE

Bu ekolün insanlarının çıkış sebepleri hakkında görünen akaidi esasların temelinde yatan Kur'an-ı Kerim'i kendine mihver alanların görüşleri ile aynı yerde birleşmeleridir. Çünkü bu kişiler bulamadıkları bir hususu ve değeri dine uyumunu sağlamaktan ise red yoluna başvurmaları ve şiddeti caiz görmeleridir. Bir açıdan dinde çığır açanların karşısında olan bu ekol aslında dininin insandan uzaklaşarak ulaşılmaz bir yere yerleşmesini istemektedir. Çünkü dini halktan uzaklaşarak kendilerine ait bir kuleye çekmek istemeleridir.

Çünkü Babil Kulesine çekilen üst hayatı efsaneleştirerek ulaşılmaz olmasını sağlamaktır. O günlerden bugüne aynı ekolün ışıması olarak Kadızâdeler eksilme göstermeden devam etmektedir. Tasavvuf Ehline karşı Mutezile, vahhabi ve Arap Milliyetçiliği[112] yapanlar ile devam etmektedir.

---

[112] Irkçılığın dinimizde haram olduğunu bilen bu kesim, Türk Milliyetçiğine aşırı şekilde karşı çıkarlarken Arap Milliyetçiliğini yapmaktan geri durmazlar. Bunu yaparken en çok kullandıkları metod ise Asr-ı Saadet Devrini anlatırlar. Diğer dönemlerin mesala bu dine en büyük hizmeti yapmış olan Türklerden bir kere bahsetmek istemezler. Bu anlatışta o kadar ileri giderler ki İslam o devirden başka bir dönemde yaşamamış gösterirler. Aslında bu bilinçaltı temizlemesinden başka bir şeyde olmadığı muhakkaktır.

Sahabe radiyallâhü anhüm hakkında hiçbir müslümanın aykırı düşüncesi olmadığı halde yalnız o nesilin anlatımı ile kalmak büyük bir yalnışlık olacak demektir. Çünkü senelerdir art niyetli din mıhrakları bir yeri yıkmak için önce övülmesini sağlarlar. Daha sonra çıkardıkları yüksek sivri tepeden aşağı ayağını kaydırarak inançların sarsılmasını sağlarlar. Bu her zaman bu şekilde olmaktadır. Birilerinin üzerine aşırı ilgi ile kazanılacak güveni yıkmak kolay olmaktadır.

Mesela tasavvufta tabiileri tarafından kaçınılmaz bir gerçek olarak gösterme gayretleri Kadızâdeli bir fanatik gurubu tahrik etmiştir. Reddiyeci bir şeyi red etmeye başlayayınca bazan bu red etmeyeceği şeyi dahi redde vardırır. Sevmede de durum aynıdır.

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Akabe (taşlaması) sabahı, bineğinin üzerindeyken:

"Bana (taş) toplayıver!" dedi. Ben de (şehadet ve başparmaklarla atılabilecek büyüklükte) ufak taşlardan onun için topladım. Avucuna koyduğum sırada:

"İşte bunlar gibi. Dinde aşırılıktan sakının. Sizden öncekileri, dinde aşırılıkları helâk etmiştir!" dedi." [Nesâî, Hacc 217, (5, 268).]

Âlimler "Dinde aşırı olmayın" nasihatını daha umumî mânada anlayarak:

"Hiçbir şeyde ifrat ve tefrite düşmeyin, sevdiğinizi fazla sevmek, sevmediğinize fazla buğzetmek yaraşmaz... Dinî meselelerin inceliklerine fazla inmeyin, sebep ve illetlerini aramada aşırı gitmeyin..." demişler, ifrat ve tefritin itikadda ve amelde olabileceğine dikkat çekmişlerdir. Bizden öncekilerden Hıristiyanların Hz.İsâ

Harici zihniyetin temelinde müntesipleri yaptıkları zulmü Allah Teâlâ rızası için yaptıklarını unutmamak gerekir. Bu türlü fırkaların tahribatları ve zararları daha tehlikelidir. Zihniyetin sorgulamasında bir yere kadar şüpheci olmak bazen gereklidir. Çünkü zamanla katmaların olacağı bilgiler irdelenmesi de gereklidir. Fakat bu irdelemede aşırılığa gitmek ise tahrifat yapmakla da eş değerlidir. Çünkü batılın bütün cüzleriyle batıl olması gerektirmez. Onun için İslâmiyet içtihat kapısını açması ile hak olan davasında dininin yıpranmasına karşı zamanın gereği esnekliği sağlamak için müçtehidlerin önünü açmıştır.

Olayların ve insanların tenkidini yapanların maddî ve mânevî ilimleri beraber kullanarak çözüm getirmezlerse sonuçta elem ve kaygılar dolu hayatın şekillenmesine sebep olur. Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin kabrinin gurbet diyarlarda kalması (Limni Adası)[113] belki bu durumu çok iyi izah

---

aleyhisselâmı ifrat derecede sevme sonucu ilahlaştırarak sapıklığa düştükleri ve böylece helak oldukları da misal olarak verilmiştir.

Bir konuda bütün unsurları ele almanın rahatlığına kavuşan meseleleri çözerken kurtuluşu rahat bulur.

Yakın zaman cemaatlerinde müşahede ettiğimize göre müntesiplerin kavrayış ve anlama duyumları sürekli olarak tek merkezli tutulması da ileriye dönük bu çığırları tekrar açması muhtemeldir. Tedrisatlarda kaçınılmaz unsurlar Kur'an-ı Kerim ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sünnetidir. Diğerleri için bir mecburiyet getirilirse muhakkak müntesip olan gurup ifrat ve tefrit çıkmazlarından birine düşerek güdük kalacağı bilinmelidir.

[113] **Limni Adası,** Yunanca **Limnos**

Ege Denizinde Yunanistan'a ait ada. Aynaroz (Athos) Dağı ile Türkiye kıyısının tam ortalarında, öteki adalardan uzak bir konumdadır. Yönetim açısından Lesbos (Midilli) iline *(nomôs)* bağlıdır. Büyük ölçüde volkanik kayaçlardan oluşan dalgalı batı kesimi, Mürtzeflos Burnunda *(âkra)* 430 m yüksekliğe ulaşır. Daha düz bir yapısı olan doğu kesimi ise kuzeyde Purnia (Paradisos), güneyde de Mondros (Mûdhros) adlı iki derin körfez ile batıdan ayrılır. Yüzölçümü 476 km² olan adanın batısı tümüyle çıplaktır; ama vadiler ve doğudaki ovalar çok verimlidir.

En büyük kenti ve başlıca limanı batı kıyısında yer alan ve Kastro olarak da bilinen Mîrina'dır (Antik Çağda Myrina). Limni'nin ve güneydeki Âyios Evstrâtios adlı adanın metropoliti burada oturur. Adanın ikinci büyük kenti olan Mondros, aynı adlı körfezde, Ege'nin en iyi doğal limanlarından birinde kurulmuştur. Adada büyük bir havaalanı bulunur.

4. yüzyılda Bizans'a bağlı bir piskoposluk olan ada, VI. Leon'un hükümdarlığı (928) sırasında metropolitlik yapıldı. 11. ve 12. yüzyıllarda adaya Venedikli tüccarlar yerleşti. 1204'te Bizans İmparatorluğu'nun buradaki gücünü yitirmesi üzerine ada, Venedik grandüklerinin eline geçti, ardından Cenovalıların denetimine girdi. İstanbul'un fethinden bir süre sonra Osmanlı Devletinin yönetimine giren (1456) Limni, daha sonra birkaç kez Osmanlılarla Venedikliler arasında el değiştirdi. 1479'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşma sonunda kesin olarak Osmanlı topraklarına

etmektedir. Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin kabrinin gaib olması, bu fanatik Kadızâdeli düşüncesinin değişik versiyonlarıdır. İnsanlar mezarlarını dahi emniyette his edememesi bu sebepten midir? Düşünmek gerekmektedir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin sürekli zehirleneceği düşüncesinin ve zehirlenmesi için sürekli olarak tertiplere tedbir [114] dahi ona huzur vermemiştir. Bu nedenle son dönemlerde büyük velinin sıkıntı bunalım çektiğini haber vermektedir.[115] Bu Allah Teâlâ'nın kulu için bir rahmet olduğu anlaşılmaktadır.

> ***"Kişi, aklı zeval bulmadıkça kendisi zeval bulmaz."*** Yani kişi akil ve baliğ oldukça mükellef olma durumu devam eder. Aklı zeval bulup gidince mükellefîyyet de ondan kalkar. Bundan dolayı mecnunlar mükellefiyyet sınırından çıkmışlardır. Öyle ki o katil olsa kısas edilmez, çocuk gibidir. Bazı Allah Teâlâ adamları için vaki olduğu gibi ölümlerinden bir gün veya iki gün önce beşer olma özellikleri alınmış olsa da meczuplar da böyledir. Veya günlerce senelerce beşer olma, onlarda yiyen, içen, dokunan, gülen, surat asan gibi çeşitli sınıflardır. Bunların hepsi yaşamanın gerektirdiği zahir bir durumdur. Bunda aklın şerefinin beyanı vardır. Şüphesiz onun ölüme yakın zamanlarda geçmesi temkinin emaretlerindendir. Temkin ise iki akıldan birinin ötekine bitişmesidir. İki akıl: Akl-ı maâş (yaşamla ilgili akıl) ve Akl-ı meâd (ölümden sonra varacağımız hayatla ilgili akıl) dır. Onlardan birisi ötekine, ecelin gelmesine kadar karışmaz. Bu durum, ecelin gelmesi, zamanında birincisi gider. İkincisi kalır. [116]

İmam Gazzâlî (m: 1058-1111) Niyâzî-i Mısrî kaddesellâhü sırrahu'l azîz gibi sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Bu sıkıntılarda onun fikir dünyasında büyük etkiler meydana getirmiştir.

> [Gazzâlî dağınık fikir ve bilgi sahibi birisi olarak görünüyor. Kavâid'ul-Akâid'de tam akla karşı bir Eş'arî ve Hanbelî oluyor.

---

katıldı. **1670'ten sonra Osmanlılarca bir sürgün yeri olarak kullanıldı.** Balkan Savaşlarından (1912-13) sonra da Yunanistan Krallığı'na bağlandı. I. Dünya Savaşı sırasında, İttifak Devletleri'nin başarısız Çanakkale Boğazı çıkarması (1915) Mondros Körfezinden başlamıştı. Mondros Mütarekesi de (1918) gene aynı yerde imzalandı.

Limni toprağı *(Lemnia sphragis),* Antik Çağda yılan sokmasına karşı ve yaraları tedavi etmek için, 16. yüzyılda da vebaya karşı ilaç olarak kullanıldı. Toprak, yılda bir kez Hephaistia yakınlarındaki bir tepeden törenle kazılarak çıkarılırdı.

[114] Ehl'u-llâh his yönü çok kuvvetli olduğundan entrikaların emarelerini hemen hisseder.

[115] Bkz. (MISRÎ, 1223)

[116] (ÇETİN, 1999), s.72; (BURSEVİ), v.21a, 17. Varidat

El-İktisâd ve Me'aric'ul- Kuds'de ise tam bir Mu'tezilî ve Mâturidî olarak akıl ile şeriatı aynı ve eşit, hatta aklı şeriatın temeli sayıyor. Böylece ortada kalıyor; bir terkibe ve bir bütünlüğe gidemiyor.

Gazzâlî'yi izleyenler ve onun üzerinde araştırma yapanların, Gazzâlî'nin akıl karşıtlığı yönünü yani "İhyâ"daki, Kavâid'ul-Akâid'deki şeriatçı tutumunu öne çıkarıyorlar. Ondaki bu akıl ve şeriat çatışmasını sürdürüyor ve böylece Gazzâlî'nin akıl karşıtlığı İslâm dünyasında günümüze kadar sürüp geliyor. Henüz buna karşı akılcılığı dinin kaynaklarının temeline yerleştiren Mâturidî zihniyetini ciddî olarak amaç edinen ve üzerinde durup onu anlatmaya çalışan ilahiyatçılara zorunlu ihtiyaç olduğunu görmedikçe ve buna emek vermedikçe, Müslümanlarda bir kalkınma olmayacağına üç yüz yıldan beri yanlış çabalamalar kanıt sayılır.

Gazzâlî Bağdat'a geldiğinde bile damarlarında **"Kenz"** veya **"ganz"** bunalımı, **(kuruntu, anxiety)** hastalığının belirtileri olduğunu Ömer Ferruh, Târih'ul Fikr'il- Arabî (392) eserinde söylüyor.

Bu "kenz" veya "ganz" bunalımı hastalığı, bedeni ve aklı kuvvetlerde bir azalma, iniş olup insanda ruhî bir kara sevda veya endişe (melankoli) meydana getirir. Genellikle otuz beş yaşlardan sonra ortaya çıkar; üç ile altı ay kadar sürer. Dr. Ömer Ferruh'un dediğine göre tedavi edilebilir bir hastalıktır. Hastalık sürecince hastaya hafif veya sert her birine yakın veya uzak sürekli nöbetler gelir. Bu hastalıkla, hafızada zayıflık, ürküntü, umutsuzluk, hayatın sorumluluklarından ve olaylardan kaçmakla beraber fikir dağınıklığı yan yana bulunur. Bu hastalıktan dolayı hastalananın yemesi ve uykusu azalır, ona umutsuzluk ve kölelik, gurursuzluk hâkim olur.[117]

Gazzâlî Bağdat'tan yolculuğa çıkmazdan önceki hâlini anlattığını bir daha dinleyelim:

(h. 488-m.195) yılının ilk Recep ayından itibaren altı ay kadar dünya, arzuları ile âhiretin çağrıcı nedenleri arasında gittim geldim. Bu ayda durumum seçmek derecesini aşıp zorunlu oldu. Zira Allah Teâlâ dilimi kilitledi ve okutmaktan tutuldu. Bana gelen insanların gönüllerini hoş etmek için bir gün ders okutmaya güçlükle katlanıyordum. Dilim bir kelime söylemiyor ve kesinlikle gücüm buna yetmiyordu. Dildeki bu tutukluk gönlümde üzüntü meydana getirdi. Bununla beraber hazım gücü, yemek ve içmenin hoşluğu, kolaylığı gitti; öyle ki tiridi bile yutamıyor ve lokmayı hazmedemiyordum. Bu durum kuvvetlerin zayıflamasına sebep oldu. Dostlar tedaviden umutlarını kesti ve dediler ki: Bu kalbe inen bir durum olup bedene (mizaca) da yayılmıştır. Bunun tedavisi yoktur. Başa gelen

[117] Mustafa Galib, *el-Gazzâlî*, Beyrut, 1981, s.22-23

bu üzüntüden kurtulmak için seyahat etmekten başka çare olmadığını söylediler. Sonra aczimi anladım seçeneğim tamamen gitti. Sıkıntıda ve çaresiz kalan biri gibi Allah Teâlâ'ya sığındım. Sıkıntıda olanların Kendisine başvurduğu zaman, ona cevap verdiği gibi, benim mevkiden, maldan, çocuklardan ve dostlardan vazgeçmeyi gönlüme kolaylaştırdı. Mekke'ye gitme azmini gösterdim. Oysa arkadaşlarımın ve halifenin Şam'da ikamet etmemi bilmelerinden sakınmak için, Şam'a gitmeyi içimden ayarlamıştım. Bir daha Bağdat'a dönmemek için Bağdat'tan çıkış oyunlarımı nazikçe tertipledim. Bundan bütün Irak âlimlerini hedeflemiştim. Çünkü onların arasında, içinde bulunduğum durumdan dînî bir sebepten dolayı insanlardan böylesine yüz çevirmenin doğru olmadığını düşünenleri vardı. Zira bunun, dinde en yüksek düzeyde bir meraklılık olarak sanıyorlardı. Onların ilimden ulaştıkları derece bu idi." [118]

Gazzâlî'nin kendisi de anlattığı gibi dînî bir endişeden ve dînî takvâdan dolayı bunalıma girmediği, siyâsî toplumsal veya bilgisel olaylardan dolayı rûhî bir bunalıma ve onun etkisiyle bedenî bir rahatsızlığa uğradığından dolayı çaresizlik sonucu Allah Teâlâ'ya yöneldiğini ortaya koyuyor. Bu bunalımı Doktor Ömer Ferruh, tam da Gazzâlî'nin kendisini anlattığı şekilde hastalığı teşhis etmiş ve ona Arapça **kenz** veya **künza** ya da **ganz** adını vermişti. Ben de bu hastalığın Türkçede en uygun karşılığı olarak **bunalım** kelimesini buldum. Demek oluyor ki, Gazzâlî otuz sekiz yaşı olan h.488-m.1095 tarihinden ölümü olan h. 505; m. 1111 yılına kadar bu hastalıktan sonra **on yedi yıl** yaşamıştır. Öyle sanıyorum ki, bu sürede yazdığı eserlerde bilimden çok dînî yönü ağır basmış ve tasavvufta karar kılmasına sebep olmuştur. İhyâ-i Ulûm'ud-Dîn (Din bilimlerinin canlandırılması) adlı kitabını Bağdat'tan ayrıldıktan sonra, yani bunalım döneminde ve tasavvufa tam yöneldiği dönemde yazmıştır. Rivayetlerde bir ölçüt ve ayıklamaya önem vermeden, sonucunun nereye vardığını düşünmeden bulduğunu oraya aktarmıştır.[119]] [120]

---

[118] *el-Munkız* 174-175; Abdulhalim Muhammed tahkiki, Mısır, 1972.; Mustafa Gâlib, *el-Gazâlî*, 22-23.

[119] İmâm Nevevî (hyt. h.676-m.1277) 'İhyâ' kitabı hakkında diyor ki: '*Nerde ise veya az kaldı, İhyâ Kur'ân olacaktı!*' (Abdulhalîm Mahmud, el-Munkiz'e olan tahkiki Mukaddimesi, s. 5, Mısır, 972).

Nevevî gibi büyük bir hadis âlimi böyle derse, onu Kur'an-ı Kerim'e eş tutmaya kalkışırsa; Abdurrahman molla Câmiî (ö, m.1492) de Celâlleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'si için '*Nebi değildir, ancak kitabı vardır.*' diyerek Mesnevî'yi Kur'an-ı Kerim'e denk tutmaya çabalar. Oysa herkes bilir ki, Kur'an-ı Kerim Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kitabı değildi. Yani Celâleddîn-i Rûmî'yi neredeyse Allah Teâlâ'ya denk tutacak! Hadisçi ve tasavvufçu böyle der de müslümanlar boyun büker, yaltak-

Son Osmanlı Şeyhülislamı Mustafa Sabri, Gazzâlî için, Kur'an-ı Kerim'de geçen şu deyimi kullanıyor: "Erzeli umura ermiş" (En güçsüz yaşına ulaşmıştır!...): ***"Allah Teâlâ sizi yaratmıştır, sonra sizi öldürür ve içinizden kimileri de bilirken bilmez olacakları ömürlerinin en güçsüz durumuna ulaşırlar."*** [121] Bilirken bilmez olan ömrün yaşı belirtilmiş olmadığına göre, insan her hangi bir yaşta unutkan olabilir. Gazzâlî bazen gelişigüzel, çalakalem yazıyor ve daha önce yazdığını unutuyor.[122]

Bu aktarılanlardan anlaşılan kişilerin hallerinde olan değişmeler kader çizgisinde fazla bir değişim göstermediğidir. Belki aynı hal konuyu irdeleyen kişilerde de zuhur edebilecektir. Bu ise kötü bir şey olmayıp hayrın bir göstergesinden başka ne olabilir ki.

"Elçi göndermedikçe azap edecek değiliz." [123]

Bu âyette geçen "elçi" kelimesini Eş'arî **nebi** olarak almış, Mu'tezile ve Mâturîdi **akıl** olarak almıştır. Ayrıca şu ayet de aynı anlamdadır: ***"Rabbin, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir rasülü memleketlerin merkezine göndermedikçe, o memleketleri helâk edici değildir. Zaten biz ancak***

---

lık ederse, düşecekleri çukur bugünkü İslâm dünyasının ve milletlerinin durumudur. (Hüseyin ATAY, 22 Şubat, 2003)

Bu yorum ilk açıdan bakılınca mantıklı olmasına rağmen unutulan bir husus, tasavvufî bakış açısı terk edilmektedir. Bu konuda objektif olmak gereklidir. Ancak seneler geçtiği halde bu büyükleri insanların terk edememelerinin sebebi araştırılmıyor. Bu kişiler yanlış üzerinde ısrar mı ediyorlar. Bu da ayrı bir sorudur.

Ayrıca büyük insanların halleri ile bir takım insanların cahiliyye duyguları karşısında bunu engellemek için yüksek duvarların yıkılması gerekmekir. Bir nedenle merkezin yıkılan duvarından içeri giren bulmak isteği düşünceye ulaşamayınca düşman yok etmekten başka bir çare bulamamıştır. Bu nedenle büyük kişilerin sıkıntılı hayatı son döneminde doruk noktasındadır. Bu ise onların korunmasına yardımcı olan etkilerdir.

[120] (ATAY, 1 : 2 2003), s. 25

[121] Nahl, 70

[122] (ATAY, 1 : 2 2003) Belki bu türlü hallerin oluşmasında Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğini görmek uygun olacaktır. Çünkü Allah Teâlâ dinine hizmet edenlere yardım edenlere yardım edeceği sözü vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ

"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz." (Muhammed, 7)

[123] İsra, 15

halkı zalim olan memleketleri helâk etmişizdir." [124] Bu ayetteki 'elçi' (rasül) kelimesinin nebi anlamında olduğu açıktır. [125]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki: ***"Allah celle şânühü mahlukâtın olmasına hükmettiği zaman*** -Müslim'in rivâyetinde: ***"Allah mahlûkatı yarattığı zaman"***- *yanında bulunan, Arş'ın gerisindeki bir kitaba şunu yazdı:* ***"Muhakkak ki rahmetim gazabıma galebe çalmıştır."*** [126]

Kur'an-ı Kerim'de de Allah Teâlâ da vermediğini ve aldığından kimseyi sorumlu tutmayacağına dair sözü olduğundan bu durum açığa çıkmış oldu.

"Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar sorumluluk yükler." [127]

"Bir kimseye ancak gücünün yeteceğine göre yükümlülük veririz." [128]

"Allah kimseye verdiğini aşan bir yük yüklemez." [129]

"Herkes ancak gücü kadar sorumlu tutulur." [130]

---

[124] Kasas, 59
[125] (ATAY, 1 : 2 2003), s. 18
[126] Buhâri, Tevhid 15, 22, 28, 55, Bedi'ül'-Halk 1; Müslim, Tevbe 14, (2751); Tirmizi, Daavat 109, (3537).)
Buhâri nin bir diğer rivâyetinde: ***"Rahmetim gazabıma galebe çaldı"*** denmiştir.
Buhâri ve Müslim'in bir rivâyetlerinde: ***"****(Rahmetim)* ***gazabımı geçti"*** denmiştir.
[127] Bakara, 286
[128] En'âm, 152; Ârâf, 42; Mu'minûn, 62.
[129] Talak, 7.
[130] Bakara, 233.

NİYÂZÎ-İ MISRÎ kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin HAYATI [131]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Halvetî târikatının Niyaziyye veya Mısriyye kolunun kurucusu, büyük bir mutasavvıf ve şeyhtir. Yunus'un yolunu takip eden Mısrî, cezbeli ve coşkun bir şairdir. Genç Osman'ın tahta çıktığı yıl, 12 Rebi'ül-evvel 1027 (8 Şubat 1618) cuma günü Malatya'da doğmuştur. *Hatıraları'nda "fakir 1027 senesinde dünyaya gelmişim* der. Yine aynı eserde Kadir suresinden bazı âyetlerin rakam değerini hesaplarken Arapça; "1027 *tarihu viladeti kemâ câ'e bi-hayri'l-makdemi* 1027" diyerek cifir hesabıyla 1027'de kendi fecrinin doğduğunu yani dünyaya geldiğini belirtir.

Malatya'da doğduğu kesin olmakla beraber neresinde, hangi köy veya kasabasında doğduğu hâlâ tartışmalıdır. Soğanlı ve Aspozi'de doğduğunu söylemektedir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin asıl adı Mehmed'dir. Niyazî veya Mısrî ise mahlasıdır. Niyazî mahlasını döneminde yalnız kendi kullanmıştır.

> "Ve dahi Hazret-i merhum vâridât-ı nefise-i ğaybıyeden mevz-i denât-ı hikemiyye-i vehibeden olan ilâhiyyâtında evvelâ Mısrı tehallus buyururlar imiş bir gün esnâ-yı sohbetlerinde
>
> "sultânım sizler eğerçi kâh Mısrı deyu ve kâh Niyazî deyu tehallus buyurursız lâkin güruh u saz nevâzândan bir kulunuzun dahi mahlası Niyâzî dir. Bu hususda sizler ile iştiraki münâsib görmeziz" denildikde
>
> ***"varın sâhib-i mahlas-ı merkuma bizden selâm ihdâ idüb bizim hatırımız içün bir ahar mahlas ihtiyar eylesin memnun oluruz"*** buyurduklarında fil-vâkı selâm-ı selâmet encamların teblîğ-i emânet ve şahs-ı merkum dahi ferağ ve Hazret-i merhuma kemâ yenbağî "arz-ı "ubüdiyyet eylemiş [132]

Mahlasların kullanılış şeklinde ki rivayetler şöyledir;

—Gece yazdığı şiirlerinde Niyâzî, gündüz yazdığı şiirlerinde de Mısrî mah-

---

[131] Abdulbaki GÖLPINARLI, Niyâzî-i Mısrî, Şarkiyat Mecmuası, c. VII, s, 183; Halil ÇEÇEN, Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları, İst. 2006, s.15- Orhan BAĞIŞ, Niyâzî-i Mısrî Divanında Din ve Tasavvuf, Yüksek Lisans Tezi, YÖK-41442, Ankara, 1995, s, 12-21; Mustafa AŞKAR, Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara, 1997, (Doktora Tezi), s.41-109

[132] (İbrahim RAKIM, 1750), v. 34b

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîze *"Efendim, siz bazan Mısrî bazan da Niyazî mahlasını* kullanıyorsunuz. *Niyazî mahlasını kullanan başka biri daha var*" denilince, *"siz varın* o zata *benim selamımı söyleyin, kendisine başka bir mahlas seçsin."* Demiştir.

lasını kullandığı;

—Niyâzî mahlasını sülukünden önce ve dervişliğinde; Mısrî mahlasını ise sülük sonrası şeyhliğinde kullandığı;

—Mısrî mahlasını alması uzun zaman Mısır'da kalması ve Câmi'ü'l-Ezher'de öğrenimini yapmasından dolayı olduğu;

— Önceleri *Mısrî* mahlasını kullanırken, ömrünün sonuna doğru rakamsal değeri Hakka yürüyüş yaşı 78'e tekabül eden *Niyazî* mahlasını kullandığı tespit edilmiştir.

> Hazret-i merhumun mütekarrib bende-i dîrînelerinden[133] beyne'n-nâs ***Kavala Şeyhi*** dinmekle matuf ve hüsn ü sülükle mevsûf ***es-Seyyid Mustafa Efendiden*** bu hakirin guşzedîdirki[134] Hazret-i Şeyh Merhum kendülerinin ömr ü azizleri ne mikdâr seneye baliğ olacağına ba'del-ıttılâ Mısrı tehalluslarına ***Niyazi*** mahlas dahi zamm ü ihtiyar buyurdular. Zîrâ Niyazı lafz-ı münîfinin aded-i ebcedîsi yetmiş sekizdir ki adedinde ömürleriyle beraberdir deyu beyân-ı hikmet itmiş idiler. [135]
>
> (ن ي ا ز ي =50+10+1+7+10=78)

Babası eşraftan Nakşibendî târikatı mensubu Soğancızâde Ali Çelebi'dir. Mısrî 'Hatıralar'ında; *"Ey hakîm biz dört karındaşuz dördümüz de bu yolda cân virsek gerekdür".* Der. Kendisinden başka üç kardeşinin olduğunu belirttiği gibi Yunus adında bir amcasının olduğunu Hatıralar belirtmektedir. Hatıraların çeşitli yerlerinde, kardeşi Ahmed'le beraber tahsil yaptığını, daha çocuk denecek kadar küçük yaşta iken Hüseyin isminde Malatyalı bir Halvetî şeyhine intisap etmiştir. Ancak, şeyhinin Malatya'dan başka bir yere göç etmesi üzerine babası kendi şeyhine bağlanmasını isterse de Niyazî bunu kabul etmeyerek ziyaret ve tahsilini ilerletmek maksadıyla seyahate çıkar. (1048/1638-9) Diyarbakır, Mardin, Bağdat ve Kerbela'da dolaşarak ziyaretlerde bulunur, buradaki âlimlerden fıkıh, hadis, mantık, maani... vb. dersler okur.

1052/1642'de Mısır'a giden Niyazî, Kahire'de Şeyhuniye denilen yerde, bir Kadirî şeyhine bağlanarak üç veya dört yıl kalır. Bu sırada Mısır'da Cami'ü'l-ezher'e devam ederek Arapçasını geliştirir, cami ve medreselerde vaaz ve nasihatlerde bulunur.

Mısır'da bulunduğu, öğrenimini sürdürdüğü sırada burada da bazı yerlere seyahat ve ziyaretlerde bulunduğunu, bu arada bir buçuk ay kadar İskenderiye'de Şeyh İbrahim adında bir Kadirî şeyhinin yanında kaldığını hatıra-

---

[133] **Dirin(E):** f. Eski, kadim.

[134] **Guş:** f. Kulak. Mc: İşitmek.

[135] (İbrahim RAKIM, 1750), v. 34b

larından anlıyoruz. Menakıpnâmelere göre Mısır'dan ayrılmasına orada iken gördüğü şöyle bir rüya sebep olur: Kadiriye târikatinin kurucusu ve en büyük Piri Abdülkadir-i Geylanî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, büyük bir şehirde padişah ve Niyazî de onun yakınlarından imiş. Niyazî bir ara saraydan çıkmak isterse de çıkışı bulamaz ve çok sıkılır. Bu sırada Abdülkadir-i Geylanî onu görür ve ***"ey sofi gel"*** diyerek yanına çağırır. Sonra bir hademesine, Niyazi'yi işaret ederek, "git bir kese altun getir ve buna ver" diye emreder. Fakat adam daha gitmeden kendi cebinden bir kese çıkararak Niyazi'ye verir. Niyazî hemen orada keseyi açtığında içinden halis altın ve gümüş paralar çıkar. Bunun manasını sorduğunda, Abdülkadir-i Geylanî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz: *"Bunlar zahir ve batın ilimleridir, sen ikisini de takdir edilen kimseden yeterince öğreneceksin"* diyerek kısmetinin Mısır'da değil Anadolu'da olduğunu söyler. Sabahleyin rüyasını şeyhine anlatınca, şeyhi; rüyanın açık olduğunu söyleyerek hilafet vermekle orada alıkoymak isterse de Niyazî, hilafetin kendisini tatmin etmediğini münasip bir lisanla şeyhine söyleyerek, mürşidini araması için kendisine izin vermesini ister. Şeyhinin izin vermesi üzerine Mısır'dan ayrılarak Arabistan ve Anadolu'nun büyük şeyh ve âlimlerini ziyaret ederek onlarla sohbet eder ve nihayet 1056/1646 yılında İstanbul'a gelir. Sultan II. Ahmet zamanında Şerif Sa'd isimli birinin maiyetinde İstanbul'a gelerek Kadırga'daki Sokullu Mehmet Paşa Medresesinde bir hücreye yerleşir, bu hücre yakın zamanlara kadar Mısriyye kolu bağlıları tarafından ziyaret edilerek Mısrî hücresi diye anılır ve ziyaret edilirmiş. İstanbul'da fazla kalamayan Mısrî, daha sonra Bursa'ya geçerek orada Veled-i Enbiya Cami'i kayyımı Sabbağ Ali Dede'nin evinde, bazen de Ulu Cami yanındaki medresede bir müddet kalır. Ancak Mısrî burada da gördüğü bir rüya üzerine, Bursa'dan ayrılarak yol üzerindeki yerleri ziyaret ede ede 1061/1615 tarihinde Uşak'a gelir, burada Elmalılı Şeyh Ümmi Sinan'ın halifesi Şeyh Mehmed'in tekkesine misafir olur. [136] Bu misafirlik sırasında aradığı mürşidinin Mehmed Efendi'nin şeyhi Sinan-ı Ümmî olduğunu, gönlüne gelen ilhamla anlar.

Bu arada Şeyh Ümmi Sinan kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Uşak'a gelerek Şeyh Mehmed'e, oraya Muhammed Mısrî isminde bir dervişin gelip gelmediğini sorar. O da: "Geldi sultanım size teslim etmek için emanetçiyüz" der. Sonra Mısrî'ye: "Filan yer ve vakitteki kalaycı şaşılacak biri değil mi"? Diyerek rüyasını keşfedince de hemen ona teslim olur. Şeyh bir müddet Uşak'ta

[136] Rüya şöyledir: Mısrî rüyasında bir kalaycıya giderek abdest ibriğini kalaylatmak ister. Kalaycı dükkânı müşterilerle dolup taşmaktadır. Sıra Mısrî'ye gelince ibriği ikiye bölerek iç ve dışını güzelce kalaylar ve sonra da kolayca yapıştırarak geri verir. Sonra, Elmalı'da Şeyh Ümmi Sinan'ı görünce kalaycının o olduğunu anlar ve teslim olur.

kaldıktan sonra Mısrî'yi de yanına alarak Elmalı'ya gider.

Niyazî, kendisi de mutasavvıf bir şair olan Elmalılı Şeyh Ümmî Sinan'ın manevi terbiyesinde tam dokuz sene kalır. Burada kaldığı süre içinde Şeyhinin oğluna ve diğer talebelere ders verir, tekkede imamlık ve hatiplik yapar. Bir ara şeyhin oğluyla birlikte İstanbul ve Malatya'ya gider. Çok zahmet ve sıkıntılar çeker. Değirmenden mutfağa buğday ve odun taşırken sırtı yaralar içinde kalır. Nihayet 1066 (1656) da 39 yaşında şeyh tarafından hırka giydirilerek icazet verilir ve irşada memur edilir. Mısrî bu arada Uşak'a gitmeye hazırlanır. Bu sırada tekkede bulunan şeyh efendinin müritleri, Niyazi'nin kendilerine ve Elmalı halkına bir konuşma yapmalarını istemeleri üzerine, şeyhinin de müsaadesiyle, kürsüye çıkan genç halife, kürsüde bütün bildiklerini unutur. Şeyhi Ümmî Sinan hazretlerinin; ***"Mısrî Efendi bundan sonra durma ve susma, daima söyle"*** demesi üzerine konuşmaya başlar ve birçok ilahî hakikatler ve sırlardan bahseder. Mısrî, şeyhinin bu emri üzerine susmadan konuştuğunu ve bundan böyle hiç korkmadığını söylemiştir.

Mürşidinin emri ile önce Uşak'a gelen Niyazî, bir müddet orada Şeyh Mehmed Efendinin yanında kalır. Karahisar'ın Çal kazasından bir hoca istemeleri üzerine oraya giderse de çok kalmayarak tekrar Uşak'a döner. Bu arada Kütahya'dan bir Şeyh istemeleri üzerine oraya giderek bir müddet kalır. Şeyhinin ölümü üzerine Uşak'a tekrar döner. Fakat fazla kalmayarak Bursa'ya gider ve orada yerleşir.

Bursa'da bir müddet eski dostu Sabbağ Ali Dede'nin evinde kalır ve sonra Şeker Hoca Mahallesi civarında bir eve taşınır. Kendisine tekke yapılıncaya kadar bu mahalledeki camide irşad ile meşgul olur.

Bursa'da Mehmed Çelebi adlı birinin kızıyla nikâhlanırsa da evlenmeden ayrılır. Sonra Hacı Mustafa adlı birinin kız kardeşini alır ve bir erkek çocuğu olur. Bu çocuğun, sonradan yerine şeyh olan Ali Çelebi olduğu düşünülmüştür. Mısrî, oğlunun 16 Şaban 1087'de doğduğunu belirtir. Ancak, Ali Çelebi'nin annesinin 1082'de vefat ettiği göz önüne alındığında Mısrî'nin sözünü ettiği çocuk başka bir hanımından ve başka bir çocuğu olmalıdır. Bir de Fatıma kız çocuğu vardır.

Bir ara padişah fermanıyla zikir, sema ve devran yasaklanır. Tekkeler kapatılır. (1077/1666) Edirne'de Kadiri şeyhi, Bursa'da Eşrefzâde Seyyid Şerefüddin ve Halveti şeyhi Muhyiddin'le Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz bu yasağa uymayarak zikir ve devranı bırakmazlar. Niyâzi, bu yasağa sebep olan padişah hocası Vânî Mehmed Efendinin (öl.1096/1685) şiddetle aleyhinde bulunur, vaaz ve sohbetlerinde "Zikrullahda Vânî olmayın" der. Bir rivayete göre de Mısrî'nin İstanbul'da bulunduğu sırada bir cuma günü Ayasofya'da, padişah IV. Mehmed'in de bulunduğu cemaate, zikrin fazileti, târikat mensuplarının din ve millete yaptığı hizmetler ve tekkelerin birer ilim ve irfan merkezi olduğuna dair verdiği bir vaaz üzerine zikir

ve sema serbest bırakılır, camide hemen devran yapılır.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzi sevenlerin günden güne çoğalması ve sohbetini dinlemeye gelenlerle ziyaretçilerin artması dolayısıyla eski halvethane küçük gelmeye başladı. Bunun üzerine 1080/1669 yılında Mısrî'nin dervişlerinden tüccar Abdal Çelebi isimli birisi Mısrî için bir dergâh yaptırarak törenle açar. Dergâhın kapısı üzerine;

"Ümm-i dünyânın güzide mefhar-i asrı budur
Şekkeristân-ı hakâyık dergâh-ı Mısrî budur"

Yazısı kazdırılır. 1083/1673'de Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın daveti üzerine Edirne'ye gider. Edirne'de yönetim aleyhinde konuşur ve cifir ilmine fazla değer verir. IV. Mehmed Lehistan seferi için Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzi davet eder. Mısrî halkı cihada davet eder ve etrafına büyük kalabalık toplar. Bu durumdan ürken yönetim, Mısrî'nin bir gün devlete baş kaldırabileceğinden korkar ve onu Rodos'a sürer. Dokuz ay sonra affedilerek Bursa'ya döner.

Rodos'a giderken kendisini götüren görevli Azbî Çavuş,[137] Mısrî Efendi'de

---

[137] **AZBÎ BABA kaddese'llâhü sırrahu'l azîz**

Asıl adı Mustafa Ahmet Efendi mahlası "Azb= عذب" (Tatlı-Latif) olup Kütahyalıdır. Doğum tarihi ile ilgili hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır İlköğrenimini ve medrese tahsilini Kütahya'da yapmıştır. Daha sonra bilgisini arttırmak için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'la geldikten sonra Dergâhı Âliye saray çavuşluğu ile görevlendirildi. Aşağıda onun, hemen hemen birbirinin tekrarı olan kısa hayat hikâyesinin geçtiği yazma ve basma kaynaklardaki kayıtlar verilmiştir:

"Mustafa Dede el-Kütahyavî el-Rûmî el-Sûfi min-halifei'ş-şeyh Niyazı el- Mısrî el-mütehallis. Be Azbî el-müteveffâ sene-i 1160" Bağdatlı İsmail Paşa, *Hadiyyât al-Ârifin, Esma al-Müellifîn ve Âsârü 'l-Musannifin*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955 : II, 446);

"Türkî hû Mustafa Dede el-Kütahyavî el-müteveffa sene-i 1160" (Bağdatlı İsmail Paşa, Keşf ez Zünün Zeyli, M.E.B, 1947, s. 225);

"Mustafa Efendi (Derviş Azbî) : Dergâh-ı Alî çavuşlarından iken Niyâzî Mısrî Hazretlerinde gördüğü kemal eserlerine bakarak hizmetini bırakmış, adı geçen zâta intisâb etmiştir. Doğum yeri Kütahya'dır. 1160'ta vefat ederek Üsküdar'ın Nerdüban Köyü'ndeki Şahkulu Dergâhı'na defnedilmiştir. " (Mehmet Tahir (Efendi), *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, 2000: 1 , 128)

"(Mısrî'nin Edirne'de bulunuşu anlatılırken)... hükümet tarafından Azbî

Çavuş isminde bir muhafız yanma tefrik olunmuştur... Azbî Çavuş Hz. Mısri'ye refakat ettikçe kemâlâtına meftun olup arz-ı nispet etmiş ve emrine münkad olmuştur... Hizmet yönünden nâil-i lutf olup hilâfet almıştır. Erenköyü'nde Merdivân kariyesindeki Bektaşî dergâhında seccâde-nişîn olmuşdu. Orada medfundur. "(Vassâf: V, 85),

"Mısrî Rodos'a sürülürken yolda zincirlerini silkip atar ve denize atlar. Kendisini götüren Azbî çok korkar. Bu arada denizde beyaz bir ata binmiş bir er, parmağıyla Azbî'ye susmasını işaret eder. Rodos'a geldiğinde Azbî, Mısrî'yi limanda bulur." (Kamil BEKİ, *İbrahim Rakım Efendi, Vâkıat-ı Niyâzî Mısrî (İnceleme-Metin)* Bursa: Uludağ U. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997, s. XX)

Azbî, Niyâzî Mısrî'yi 1083/1673'te Rodos'a sürgüne götüren görevli memurdur. Yanında bulunduğu süre zarfında ondan etkilenmiş ve kendisine İntisap etmiştir. Bu intisap etmede bütün kaynaklar hemfikirdir. Ancak seyr ü sülûkunu onun yanında tamamlayıp tamamlamadığı, ondan hilafet alıp almadığı hususu tartışmalıdır. Eğer Mısrî'nin Rodos'a ilk sürgünü olan 1673'te onunla beraber olduğu varsayılırsa, Mısrî'nin Hakk'a yürüyüş tarihi olan 1104/1694 tarihine kadar birlikte olmaları muhtemeldir. Bu da yaklaşık 21 yıl süre eder ki, bir sâlikin seyr ü sülûkunu tamamlaması için yeterli bir süredir. Dolayısıyla ondan hilâfet almış olması gerekir.

Mustafa Kara, Azbî'yi Mısrî'nin 9. Halifesi olarak göstermektedir. Mısrî'nin ölümü üzerine İstanbul'a gelen Azbî, bugün İstanbul Üsküdar'a bağlı Merdivenköy'de bulunan **Şahkulu Sultan Bektaşi Dergâhı**'nda postnişîn olur. Burada **"Babalık"** makamına kadar yükselir.

Baba kelimesi Şii ve Sünni tasavvuf çevrelerinde ortak kullanılan bir unvandır. Kalenderiyye Haydariyye ve Bektaşiyye gibi Şii meşrepli tarikatlara mensup şeyhlerle onların halife ve dervişlerine baba denildiği gibi Çiştiyye Kübreviyye ve Nakşibendiyye gibi Sünni tarikatlara mensup bazı şeyhlere de bu unvan verilmiştir. Baba; Bektaşi, Kalenderi ve Haydari gibi tarikatlarda şeyh yerine kullanılan ibaredir.

Kimi kaynaklara göre 1149/1736'da kimilerine göre ise 1160/1747'de Hakk'a yürümüş ve adı geçen dergâhta sırlanmıştır. Bu İki farklı tarihin verilmesinde ve hangisinin kabul edileceği hususunda kesin deliller yoktur.

Divan'da Azbî'nin sırlanışına İmam Mustafa tarafından düşürülen tarih 1149'dur. Bu tarih, yine divanda geçen eserin yazılış tarihini gösteren 1160 tarihiyle ortadaki çelişkiyi daha da artırmaktadır.

Târih-i imâm Mustafa ez-berâ-yı vefat-ı Hazret-i

Hanedana eylemiş cân bahş nedimi çâr-yâr
Bir elinde top u çevgân bir elinde zü'lfekâr

Hem 'Alî kurbânıdır hem sıdk ile teslimdir
Hazret-i'Azbîdir ol kim eylemiş uzlet karâr
Bî-vefa dehrin elinden nice zehri nüş edip
İsteğiyle azm-i ukba eyledi bu aşikâr
Şâh Mansûrun çerâğın yandırıp pir aşkına
Hizmetini cân ü dilden eyledi leyl ü nehâr
Hem hulûs-ı kalble bir ferdi dil-gir etmedi
Vârını âlemlere mebzul edip kıldı nisar
Hâtifü'l-ğayb fevtine târihini kılmış tamâm
Sene bin yüz kırk tokuzda eyledi azm-i güzâr

Eserin telif tarihinin verildiği (21-5) aşağıdaki beyite göre eserin yazılış tarihi 1161 'dir. Bu beyitte verilen tarihin doğruluğunu kabul edersek ölüm tarihinin de 1160/1747 olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü tarihin geçtiği bu şiirin Azbî'nin kendi düşürdüğü tarih olması ihtimali fazladır. Hicri takvimin miladiye çevrilişinde, arada 1 yıl fark olabilmektedir,

Azbî cihanda gel bir eser ko
El-hattı bâkî ve'l ömrü fanî (1161)

Azbî'nin hayatıyla ilgili geri kalan bilgileri Divan'ından elde edebilir. 39 numaralı şiirden onun, muhtemelen şâir olan **"Hakir"** ve **"Râvî"** mahlaslı iki oğlunun olduğunu tespit edebiliyoruz. Ayrıca **Şahkulu Sultan Bektaşi Dergâhı**'nda bulunan bir mezar taşındaki *"Azbî Dede-zâde"* İbaresi bu mezar taşının oğullarından birine ait olduğunu göstermektedir.

Yine şiirlerinden birinde ifade ettiği üzere **Elvan Çelebi**'ye de intisap etmiştir. Bektaşi geleneğinde **"pîr-i sânî"** olarak kabul edilen Balım Sultan'a da bağlılığını bu beyitte ifade eder.

Bu dem Elvan Efendi mürşidimdir
Balım Sultân nazarıyla diriyim

Azbî, Niyâzî Mısrî'nin Divanı'ndaki Türkçe şiirlerin bir kısmını tahmis ederek Türk Edebiyatı'nda eşine az rastlanır bir eser ortaya koymuştur. Bu, hem tasavvufî olarak hem de şâir olarak Mısrî'den etkilendiğini gösterir. Divan'da da ona bağlılığını ve sevgisini ifâde eden söyleyişler yer alır.

Bu kuşdilinin remzidir vücûdum anın şehridir
Mısri vücûdum mısrıdır Niyâzî'dir sultân bana

Azbî Hakk'dan toluyum has bâğçenin gülüyüm
Niyâzî'nin kuluyum cânımdır mihmân bana

Etkilendiği bir diğer şair de Hüseynî'dir. Hüseynî, 16.yy.'da yaşamış bir Bektaşî ozanıdır. Edirneli olup geçimini helvacılıkla kazandığı için Helvacı

gördüğü kerametler üzerine görevi bırakıp ona bağlanarak müridi olur. Hatta sonradan şeyh olur ve Mısrî Divanı'nın tamamını tahmis eder. Mısrî Hatıralar'ında Rodos'ta iken burada bulunan Kırım hanlarından Selim Giray Han'ın kendisine yemek gönderdiği, Mısrî'nin de bunları arkadaşlarıyla beraber yiyerek zikir ve devrana devam ettiğini bilgi verir. Aynı zamanda iyi bir musîkîşinâs olan Selim Giray Han, Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin bazı şiirlerinin bestelenmesinde etkili olmuş. Hatıralar'ında Osmanlı'nın aleyhinde, Kırım Hanları lehindeki sözleri de bu yakınlaşmanın bir sonucu olsa gerektir.[138]

Hüseyin adıyla tanınmıştır.

Divan'da Hüseynî'nin bir gazeli terbî, bir gazeli de tahmis edilmiştir.

Eserleri

"Divan-ı Azbî/ Azbî Baba Derviş Mustafa"

Çeşitli kütüphanelerde 18 adet nüshası vardır. Bu nüshalar arasında müellif nüshası bulunmamaktadır. Umumiyetle pek çoğunun istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Divanda toplam 248 adet manzume mevcuttur. Nüshaların pek çoğunda bu sayıda şiir bulunmamaktadır. Divan Arap veya Latin harfleriyle basılmamıştır.

Divanı Tahmis-i Niyâzî-ı Mısrî

Mısrî'nin Divan-ı İlâniyât'ında bulunan Türkçe gazelleri baştan sona tahmis ettiği divanıdır. Türkiye kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmakla beraber H.1284 yılında eski harflerle "Kütüphâne-i Âmire"de basılmıştır. Bu eserde Mısrî'nin 142 ilâhinin tahmisi vardır.

(Süleymaniye Kütüphânesi, Tahmis-i Divan-ı Mısri / Mustafa Dede-Kütahyalı-Azbi (1284) Hacı Mahmud Efendi 894,35 003620

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Tahmis-i DervişT811.2 1284 H./1868 - Osmanlıca Kitaplar - BEL_OSM_K.01920 MC_OSM_O.00871)

Şerh-i Gazeli Mısrî

Bu eser Niyâzî-ı Mısrî'nin ***"ezelden nâr-ı aşkla ben yana geldim cihan içre"*** matlalı gazelinin şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı no: 3056'da bulunan bu eser, 43 varaktır.

(EROL, 2002), s.3-30 den istifade edilmiştir.

[138] Üç defa Kırım Hanı olan Hacı Selim Giray Han kahraman bir han olup Rus, Leh ve Avusturyalılara karsı Osmanlılara çok büyük destek ve yardımı olmuştur. Ancak kendisi 1086-1095/1677-1684 tarihleri arasında Rodos'ta ikâmete memur edilmişti. Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin Rodos'ta bulunduğu yıl Adil Giray orada

Niyazî, Limni'ye yine aynı sebeplerden dolayı sürülmüş (1087/1676) ve Limni'de on sekiz yıldan fazla sürgün hayatı yaşamıştır. (1103/1691m.'ye kadar) 1691 Zilkade ayında affedilerek tekrar Bursa'ya dönmüştür. Ayrılırken halk sevgi gösterisinde bulunurlar.

[Yine bazı erbâb-ı hasedin delaletiyle ikinci def'a da Limni'ye sürgün buyurulur. Limnîler pek pek üzgün olarak:

"Efendim, Siz artık serbest buyruldunuz, bu fakirlerinizi gönülden çıkarmayın" diye rica da bulunurlar. Buyururlar ki:

"benim medfenim buradadır, yine geliriz, görüşürüz." Ve öyle de olmuştur.] [139]

Niyâzî-i Mısrî sürgünlerini anlatırken buyurdu ki;

Ben al-i Osmânun pençesine gireli dokuz yıldur her eşhür-i hurum[140] *geldükçe, azâbumı ziyâde iderlerdi. Allaha ve kitâbu'llaha muhalefet bulunsun diyü işte yine eşhür-i hurum geldi yarın inşâallah zi'l-kâ'denün ibtidası* [141] *olmak gerek hep sizün de ma'lûmunuz olsun görün,*[142]

Bu arada Ahmed Gazzi kaddese'llâhü sırrahü'l-azîze hilafet verir.[143]

---

ikâmet ediyordu. Bu durumda bir isim veya tarih karışıklığı olabilir. (UZUNÇARŞILI), c III, s, 19-25; (ERDOĞAN, 1998), s.LXXXVIII

[139] (KABAKCI, 2006),s.33

[140] İslâmiyetten evvel Arab kabileleri arasında vuruşmanın ve muharebenin haram kılındığı **Zi'l-ka'de, Zi'l-hicce, Muharrem ve Receb** ayları.

[141] **İbtidâ:** başlangıç, baş taraf, evvel, en önce, başta.

[142] (MISRÎ, 1223), v. 7b

[143] **AHMET GAZZİ kaddese'llâhü sırrahü'l-azîzin HAYATI:**

Ahmet Gazzi, Kudüs civarında Gazze'de 1054 (1643) yılında dünyaya geldi. İsâ oğlu Müferrec'in oğludur. Doğum yerinden dolayı "Gazzî" diye anılmıştır. Tam adı şöyledir:

Ahmed el-Gazzi b. İsâ b. Müferrec Pak b. Abdullah Paşa b. Abdulhalık Paşa bin Abdullah b. Haşim el-Hüseyni (kaddese'llâhü sırrahümü'l-azîz)

Oldukça itibarlı ve dindar bir aileye mensup olan Ahmed Gazzî malı, şan ve şöhreti bir kenara bırakarak bütün gayretiyle ilme yönelmiştir.

Rivayetlere göre 24 evladı olmuş 3 tanesinin dışında kalan 21 çocuk kendisi hayatta iken ölmüştür. Kendileri Hakk'a yürüdüğü zaman iki kızı ve bir oğlunun oğlu kalmıştır. O da oğlu Abdullatif'in (hyt.1143/1731) oğlu olan Mustafa Nesib'dir. (hyt.1202/1787)

Ahmed Gazzî oniki yaşında iken yani (1066 /1655) de Mısır'daki Ezher'e gitti. Orada bir odaya kapanıp ilim tahsiline başladı. Babası Ahmed'in arkasından adam göndererek hasretine doyamadığını geri ailesinin yanına; Gazze'ye dönmesini istedi. Gazze'ye dönmesini istedi. Geri geldiği takdirde kendisine her türlü imkânın seferber edileceğini mektup yazarak, elçi göndererek defalarca bildirdi. Fakat bu yola

kesin karar veren Ahmed Gazzî gerek elçiler vasıtasıyla gerekse mektuplara yazdığı cevaplarda geri dönmesi konusunda kendisine ısrar edilmemesini bildirerek bu kararın anne ve babasından özür dileyerek ilim tahsili hususunda kararının kesin olduğunu bildirdi.

Tahsiline zamanın en yetkili âlimlerinden olan Ahmed Beşişi (104l-1096/1631-1685) nin yanında devam etti. Ahmed Gazzî'nin yedi sene tefsir-hadis ve sair ilimlerde hocası Ahmet Beşişi (hyt.1096/1685) den istifade ederek daha sonra Ezher'e hadis hocası olarak tayin olunmuştur.

Ahmed Gazzî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîzin Mısır'da geçirdiği süre toplam 30 yıldır. Diğer bir ifadeyle on iki yaşında Camiü-'l Ezher'e gelen Ahmed Gazzî yedi yıllık bir tahsil hayatı yaşamıştır. Onaltı yaşında iken önce çok mevzu hadis ezberlemiş, daha sonra iki yıl içinde seksen bin hadis ezberleyerek onsekiz yaşında ilmî hadis dalında mezun olmuştur. Daha sonra tefsir ile fıkıh ilminde ve sair ilimlerde ve irfanda iyi yetişmiş bir âlim olarak Mısır uleması arasına katıldı. Cami'ül-Ezherdeki hizmetlerine başladı.

Gazzî, muallim ve müderris olarak dini ilimler de 100 (yüz) den fazla kişiye icazet iverdi. Mısır'a verilen icazetnamelerinin çoğundaki silsilelerde Ahmed Gazzî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz adını görmek hiç de zor değildir.

Ahmed Gazzî'nin nesebi konusunda da belirttiğimiz gibi, dedeleri Emirül-Hac olup asıl ve seçkin olan sülalesi sebebiyle de herkes katında ikram gören, değer verilen saygın bir kişiliğe sahip olmalarından dolayı Mısır istikametinden on-dört defa hacca gittiler. Son hac seferinde veda tavafı yaparken gaybden şöyle bir ses duydu:

"Ya Şeyh Ahmed, diyar-ı Rum'da nasibin var, oraya git ki hakikat perdelerinin sırları iki cihanda aynel- yakîn-den hakkal-yakîne ulaşmakla gönlün şad ola,"

Nitekim kutsal topraklarda veda tavafını yaparken ulaştığı bu fikri gerçekleştirmek için görev yaptığı Ezher'e dönüp hemen bir gün içinde oradaki talebelerini, mesai arkadaşlarını ve diğer dostlarını bırakarak yola çıkar. Artık Ahmed Gazzî'nin Mısırdan ayrılışı gerçekleşmiştir.

Ahmed Gazzî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz hac esnasında kararlaştırdığı Anadolu'ya gitme fikrini gerçekleştirmek niyetiyle bir gemiye binerek Mısır'dan İstanbul'a doğru yola çıktı. Yolculuk esnasında hava şartları son derece kötü idi. Ahmed Gazzi kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz geminin kamarasında oturup Allah Teâlâ'ya yönelerek kaside-i münferice'yi okumaya başladığı zaman ona, başında Halveti tacı önünde kuzu kürkü olan bir zat gelerek:

"Korkma Ey Ahmed, selamettir. Kehf suresine devam et ve bizi Bursa'da bul" dedi.

[Gelen kişi Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzdir. Ahmed Gazzî için fitneden ve deccâliyetin şerrinden emin olması için bu tavsiyede bulunmuştur.***"Kim Kehf suresinin başından on ayet ezberlerse Deccal'in fitnesinden korunur"***Müslim(1/555) Hâkim (2/399) Bizlerin de bu konuda duyarlı olmamız gerekmektedir.]

Gerçekten de biraz sonra fırtına dindi ve 1086 da İstanbul ‘a ulaştı. Bir müddet İstanbul'da ikamet ettikten sonra Edirne'ye geçerek oradaki meşâyıhı ziyaret edip daha sonra Bursa'ya geldi. Ancak Bursa'ya gelmeden İstanbul'da geçirdiği günler esnasında Ayasofya Camiinde hadis ilmi ile meşgul olduğuna dair kaynaklarda bilgi vardır.

Mısır'dan İstanbul'a gemiyle gelirken tutulmuş oldukları fırtınadan kurtulmaları için yolda kendisine tavsiyede bulunan şahsı bulmak gayesiyle 1087(1676) tarihinde Bursa'ya gelen Ahmed Gazzî Ulu Cami civarında bir hocanın evinde misafir oldu. Bir iki gün sonra şehirde ne kadar meşayıh varsa hepsiyle görüştü.

Bu arayış devem ederken Ahmed Gazzi çeşitli medreselerde hocalık yapmayada başlar. Bursa'ya geldiği (1087/1676) senesinden Niyaz-i Mısrî ile buluştuğu 1103 (1691) yılına kadar aradaki on altı yıllık zaman diliminde müderrislik yaptığı yerler ve görev yapma şartları hakkında kaynaklarda bilgi bulmak zor değildir. 1087/1676'da Ulu Cami'de ilim dersine başlayarak, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri okutmuştur. Rivayetlere göre o yıllarda Ulu Cami'de 50-60 dersiam var idi. Önce Ahmed Gazzî'yi dinler daha sonra ise kendileri ders okuturlardı.

Bu zaman zarfında ehl-i tarîk ile dostluk kuramamıştır, Hatta bazı sufîlerin tavır ve davranışlarını gördükçe onları kınar ve müdahale ederdi. Bir taraftan Cenab-ı Hakk'dan o zata kavuşmayı temenni edip dua ve niyazda bulunuyordu.

Bu yıllarda Limni'de bulunan Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz (hyt. 1105/1694) lehine ve aleyhine çok şeyler işiten Gazzi, meşrebinde taasub galip olduğundan Mısrî'ye çok kızıyordu. Limni'de sürgünde olan Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz (hyt.1105/1694) hakkında leh ve aleyhinde duyduğu sözlerden etkilenerek onun Bursa'ya geleceğini duyunca konuyla ilgilenmez.

Ancak Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz ise dualarında ona yer veriyordu. Şöyleki:

> Ve dahi ***Hazret-i Rasül-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem ve şefi-i ümem sallâlahu teâlâ aleyhi ve sellem Hazretleri evâil-i biletlerinde Rabb-i müteâl celle celâluh Hazretleri dergâhından din-i mübîni ki şerîât-i mutahharadır. "ömereyn" (iki Ömer) in biri ile takviye ve mazarrat ricasında olub duâları makbul ve Hazret-i adalet meâb Ömer ibn-i Hattâb radiyallâhü teâlâ anh hazretleri islâm ile ümmet-i erbaine vâsıl ve anlar yüzünden bu kadar âsâr-ı azime hâsıl oldığı gibi ben kara yüzü Mısri dahi Hudâ-yı mucîbü'd-daevât bârigâh-ı bı iştibâhından hâlâ bu şehr-i Burusada rükn-i rakin ve tarz u çavırları makbul u güzîn iki Ahmed Efendi ki vardır. Biri fahrü'l-müderrisînü'l kirâm İshak Hâcesi dinmekle matuf Ahmed Efendidir ve biri yine fahrü'l-müderrisinül-ızâm Gazevî Ahmed Efendidir. Bu ikiden birini takviye-i tarikat ve temşiye-i âyın-i evliya râh-ı hidâyet içün isterim deyu nice (69a) defa taleb ü ricâ-yı manevîde*** olduklarından sonra bu taleb-i ilhâmileri zib-i mesâmi ahbâb olub esâtize-i asrın efzal ü âlemi musevvid menâkıb bendelerinin üstâz ve'l-eşrâdı mefharülmü'ellifin ve kıdvetü'l-musannifin muma ileyh fazîletlü İshak Hocası Ahmed Efendi merhumun dahi bu husüs guşzedleri oldukda Hazret-i şeyhin bendegân u dostânından bir mutemed zât-ı şerifin delâleti ile hakipâyılerin ziyarete âzim ve âsitânelerinde hücre-i seniyyelerine vâsıl u dâhil olduklarında destmâllerin

kendü gerdenlerine talık ve iki avucun bir idüb ve sağ eli ile çût-ı pîşgâhlarında sultânım Hazretleri bu Ahmed kulunuz efendimin kemter-i abd-i derem-i harıdesidir. Misilli edâ-i hulüs-i nişan ile dest-i meyâmın pirâmenlerine rûmâl olmuşlar. Anlar dahi lâyık oldığı vech üzre rüy-ı dil ü kabul ve ber âdet-i kadîm tevkır ü tazim buyurub o meclisleri vahy-i lezâiz-i enfâs-ı tayyibe ve cevâhir-i vâridat-ı seniyye ile güzâr ve nihayet ve sohbet-i şeriflerinden memnünen ve mahzüzan mufârakat ve sa'âdethânelerine teşrif idüb lâkin ba'dezâ Hazret-i şeyhe kemâl-i tekarrub ve zır-i dest terbiyelerine girmek müyesser olmak zemânı bir mikdâr berây-ı maslahat mümtedd ve melhüzları olan fikirleri sedd oldığı ezmân hilâlinde müşârun ileyh şeyh Ahmed Gazzî Hazretleri Hazret-i şeyhe tâlib ü râğib ve testgîr-i inâbet (70a) ve ğüy-ı rubâ-yı himmet ve nâil-i kimyâ-yı saadet inzâr-ı fütüvvetleri olub zır-i dest-i terbiye ve erbain ve baedehu hilâfet bulub ricâ-yı Hazret-i şeyh anlar hakkına işâbet eylediği tevatür bulmuşdur. Hattâ Hazret-i Merhumdan menkûldür ki

"benim tarîkatimde Ahmed nâm benden sonra Bârı teâlâ celle şânuh dört aded fâzıl ve biri birinden kâmil âlim ve âmil zâtı mesned nişin i meşihat buyuracakdır" deyu keşf-i ilham buyurmuşlardır ki evveli Hazret-i şeyh Ahmed Gazzi idügi zahir ve bahirdir. (İbrahim RAKIM, 1750), v. 69a-70a

Bu şekilde oluşan muhabbet Ahmed Gazzi'nin hilafet yolunu açacaktı. Talebelerine bir gün evvel Mısri'yi karşılamaya değil, seyretmeye bile çıkmamalarını tembih etmişti. Sabah namazından sonra âdeti üzere Camii Kebir'e gelip derse başladı. Ders tamamlanmak üzere iken Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzi karşılamaya çıkan dervişlerin zikir ve tevhid sadâlarıyla Ulu Cami değişik bir atmosfere girmişti.

Böylece "Ahmed Gazzî'nin kulaklarına zikir sesi gidip dimağı, canı her şeyi zikir ile müzeyyen olur. Yıllardır hasretiyle yanıp tutuştuğu zatın vuslat-ı rayihası karşısında mübarek vücudu titremeye başlayınca dünya ve onun içindeki dünyevî duygular gözünden çıkıp bir halet-i zaide gelip hemen tahta başından kalkıp sağına soluna bakmaksızın Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin seyrine çıkar. Şöyle bir kenarda meczup sıfat olurdu. Gittikçe muhabbeti artıp dururken Mısri Efendi tahtırevan içinde görünür. Ahmed Gazzî'nin olduğu mahalle gelince kendisi selâm verir. Ahmad Gazzî görür ki ilk defa Gazze'den gelirken gemide zuhur edip,

"Nasibin benim yüzümdedir, gel bizi Bursa'da bul" diyen o zatın ta kendisi olduğunu müşahede eyleyince suratla varıp tahtırevanda Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin elini öptüğü zaman Gazzi'nin elini sıkıca tutup:

"Ahmed sizi çok beklettik, kader bu güne imiş" deyip elini salıvermeden dergâha kadar beraber geldiler. Kaynaklarda ittifakla bildirilen tarih (1103/1691) dir

Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz bir fatiha okuyarak Ahmed Gazzî'yi çilehane-ye koyar. Bunu gören talebeleri meseleyi kavrayamadıkları için ***"hocamız elden gitti"*** diye üzüldüler. Kırk günde seyrü-sülûk görüp rütbe-i kemâlâta nail olup erbainin sonuna kadar rütbesini doldurup makam-ı cemiul-cem'e vasıl oldu. Zira daha önceden kendileri takvanın kemâliyle müşerref idi. Mürşid-i kâmil olan Mısrî'nin elinden aşk şarabını içti.

1104(1693) ramazan ayının 23.gününde erbainleri tamamlanınca Mısrî, Bursa'dan bütün meşâyıhını Camii Kebir'e davet edip hilâfet meclisi olacağını haber verildi. Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz camiye geldiğinde Ahmed Gazzî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz dervişlerle zikir ve tevhid halindeydi. Öğle namazı kılındıktan sonra kürsüye çıkan Mısrî, yanlarına Ahmed Gazzî'yi de alarak oturtup bir miktar sırr-ı tevhidden bahsetti. Daha sonra Taha 29-30 ayetlerini ***"Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir yap"*** ayet-i kerimesini okuyup, buyurdular ki:

"Hz.Mûsa aleyhisselâmın Firavunla mücadelesinden Hz. Harun'un kendisine yardımcı olmasını anlattı. Daha sonra, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem İslâmı anlatırken kendisine yardımcı olan sahabe-i güzini ve Hz.Ömer radiyallâhü anhın İslam'ı açıktan tebliğ hizmetini anlattı ve her ne kadar bu aciz Mısrî izhar-ı tarikat oldum ise de min cihetil beşeriye acizdir. Daima 14 senedir,

"Ya Rabb rahmetinden biri ile bu tarikat-ı aliyyeyi te'yid eyle zümre'i münker yine mukabil olur, ilim ve amel ve şeriat ve tarikat ve hakikat bir kavi zatı bana ihsan eyle"

Diye niyaz eder idim. Ahmedlerden biri İshak Hocası demekle meşhur Ahmed'dir. Biri dahi Gazzî Ahmed Efendi'dir. Nasib Ahmed Gazzî'nin Elhamdülillah Gazzi Ahmed Efendi'yi bize ihsan eyledi. Kemâlatı ilmiyye de ben den âlimdir, kendi zatımda olan sırr-ı tarikat ve hakikat dahi bunlara ihsan eyledi, bütün varımı Ahmed'e verdim. Bundan böyle bizi isteyen Ahmed'i bulsun. Bursa'da Ahmed Gazzî'den başka halifem yoktur. Varis-i kâmil ve ekmali Ahmed'dir" deyip dahi bol tevhid ile Ahmed Gazzi'yi vasf edip irşad meclisine müminleri rağbetattirip, hilâfetnameleri okuyup ellerine teslim ve başına tac-ı şerif giydirip, tarikatı aliyye hırkası giydirip dua ve sema ve fatiha okurdu.

Ahmed Gazzi bazı kaynaklarda Mısrî'nin beşinci halifesi bazılarında ise yedinci halifesi olarak görülmektedir

Hilafet meclisinin naklinde ihtilaf yoktur. Yalnız Mısrî'in halifesi olan Rakım Efendinin rivayetine göre Mısrî - Gazzî hilafet meclisini Ishak Hocası Ahmed Efendi duyduğunda o gün akşamla yatsı arasında Mısrî dergâhına varıp:

"Aman efendim, bu Ahmed senin aşkını kabul eylemez. Ben de sana aşığım ama bu ana kadar izhar edemedim. İhsan eyle veraset-ı kâmileyi bu kuluna ver" diye ağlayarak ayaklarına kapanıp yalvarınca Mısrî şöyle cevap verdi:

"Ahmed Efendi, olan oldu ve veraset- kamilen verildi, değişiklik mümkün değildir., nasib Ahmed Gazzi Efendinin imiş. Bizim elimizde bir şey yoktur. Bizde olan emanet-i kübrayı sahibi Gazzî'ye ihsan eyledi. Ama sen de me'yus olma, daima manevî velayete biraz seni de irşad edelim" deyip İshak Hocası Ahmed Efendi'ye dahi telkin-i zikir buyurup zümre-i bendegân divanına kayıt eylediler.

Mısrî tarafından Hilafet makamı Ahmed Gazzi'ye tevdi olununca kendi oğlu Ali'yi de Gazzî'ye teslim ederek:

"Ahmed efendi evlâdımı zahiren ve batınen terbiye eyle" diyerek bütün sevenlerine ve muridlerine ***"bundan sonra Mısrî'de bir şey kalmadı benim tüm sırlarım Ahmed'dedir. Bizi arayan Ahmed'i bulsun."*** demişlerdir.

Ahmed Gazzî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz Mısrî dergâhında seccadenişin olup olduktan sonra ilmi faaliyetlerin yanında tasavvufi terbiyeye müsait olan insanları

irşad eyleyip halvetiye esaslarına göre yetiştirmiştir.

1104/ 1693 yılında Ulu Cami'de hilafet görevi alınca ve Mısrî dergâhında şeyhlik görevine başlamıştır. Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin oğlu Çelebi Ali Efendi (hyt.1125/1713) nin terbiyesiyle de yakından ilgilenmiştir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz Şevval 1104/1693 tarihinde Edirneye vaaz etmek üzere Selimiye Camiinde bulunduğu zaman Limni'ye sürülmesine dair gelen fermanın üzerine camiden alınıp Boğazhisari'ndaki Kapudan Paşa'ya sevk olunmuş ve oradan Limniye gönderilmiştir. 20 Recep 1105 (hyt.17.III. 1964) çarşamba günü kuşluk vaktinde 78 yaşında iken Hakk'a yürümüş ve Limni'de sırlanmıştır.

Ahmed Gazzî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîzin Mısrî dergâhındaki postnişinlik süresi yaklaşık bir yıl sürmüştür. Çünkü Mısrî-Gazzî hilâfet meclisi ile (1104/1693) de başlayan Mısrî dergâhı şeyhliği 1105/(1694) tarihinde Mısrî'nin Hakk'a yürümesi üzerine Niyâzî-i Mısrî'nin evlâdı Çelebi Ali Efendinin (hyt.1125/1713) saray'a müracaatları üzerine gelen emirle sona ermiştir.

1105 (1694) da Receb ayında Limni'de Hakk'a yürüyen Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin tek erkek evlâdı olan Çelebi Ali Efendinin (hyt.1125/1713) etrafında toplanan bazı kişiler Çelebi Efendinin zaafından da istifade ederek Ahmed Gazzi'nin dergâhdan çıkartılarak yerine kendisinin geçmesini telkin etmeye başlamışlardır. Gazzizade Abdullatif'in (hyt.1247/1831) Menakıb-ı Gazzi isimli eserinden aktarılan:

> *Hz.Pir (Niyazi-i Mısrî) bakaya göçtü. Tekke Çelebi Efendiye geçti. Bursa'da on dokuz kimesne başlarına taç giyip biz Hz. Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz hulefasındanız diye meydana çıkıp, Bursa'da er biri bir köşede dava-ı irşada ve halvetiye ayinini icraya başladılar ki bunların bazılarının hilafeti sahih idi, ama mertebe-i irşad ve veraset bizzat Ahmed Gazzi'ye ihsan olunduğunda, hâlâ silsile-i tarikatın bunların yüzünden yürüdüğü gibi şahiddir.*
>
> *Bu şartlar. Hz. Mısrî'nin postunda olduğunu çekemeyip oradan ihraç olmasına suri ve manevi gayretle olup Hz. Mısrî-nin eylediği vasiyetlerini feramuş eylediler.*

Ahmed Gazzi'nin Mısrî dergâhından ihracı konusuna Gülzar-ı Suleha ile Süleyman Halis'in -Vefeyat'ında ve Gazzizade' nin Menakıb Gazzi'sinde genişçe yer verilmiştir.

Mısrî dergâhı inşa olunmadan evvel Niyazi-i Mısrî Gelibolu'da askerlik görevini ifa etmeye çalışırken, halifelerinden biri rüyasında Bursa'da bir tekke görür. Rüyaya göre tekke de Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin muhaliflerinden Kütahyalı Mehmed Efendi adında bir kişi oturmaktadır.

Bu rüyayı Mısrî'ye naklettiklerinde şu cevabı alırlar:

"Oğlum o senin gördüğün tekke Bursa'da bizim için bina olacak bir zaviyedir. Lakin binası Allah Teâlâ için değildir, müminler arasında fitne çıkarmak içindir. Bizim halifemiz Ahmed Gazzî'yi oradan ihraç ederler"

Rüyanın görüldüğü yıl 1076/(1666) dır. Bundan dolayı bu hadisenin bütünü kaddese'llâhü sırrahü'l-azîzin kerametlerinden sayılır. Ahmed Gazzi'nin tekkeden çıkması istendi. Gazzi bunu kabul etmedi. Çünkü kendisini o makama Niyâzî-i Mısrî

II. Ahmed devrinde (1102-1106 /1691-1695) Avusturya'ya sefer ilan edilince Bursa'da bulunan Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Allah Teâlâ rızası için gazaya gideceğini söyleyerek yeni kaplıca civarında Bademli Bahçe'ye çadır kurarak 200 kadar müridini çevresine toplar. Ancak, müritleri

---

kaddese'lâhü sırrahu'l azîz oturtmuş idi. Kendi- rızasıyla çıksa merhum Mısrî ruhaniyeti muğber olur diye insanların çeşitli azarlamalarına sabır ve tahammül etti. En sonunda 19 kişinin hepsi Çelebi Efendi (hyt.1125/ 1713)nin başına üşüşüp:

"Efendim sen Hz.Mısrî gibi bir zat-ı şerifin evlâdısın. Senin Şeyh Ahmed Efendi'den ders okumandan, çocuklar ile âşık oynaman evlâdır. Sen terbiyeye muhtaç değilsin. Kemâlât-ı Mısrî zât-ı şerifinde aşikâdır" diye türlü türlü hileler yaptılar Genç Çelebi Efendi de terbiye altında bulunmayı nefsi istemediği için teklifler hoşuna gitti. Bunun üzerine Çelebi Efendi (hyt.1125/1713) lisanından o günlerde savaş hazırlığı nedeniyle Edirne'de bulunan sadrazam ve Şeyhülislâm'a şöyle bir mektup yazdılar.

"….Halen pederim merhum Hz. Mısri'den bana kalan zaviyeme Şeyh Ahmed Gazzi mutasarrıf olup, bize tasarruf ettirmez. İhracına bir emr-i âli niyaz olunur." Arz-u hal gereğince

"Şeyh Ahmed Gazzi'yi tekkeden ihraç edin(çıkarın)" diye emr-i sultan geldi. Emir Ahmed Gazzi kaddese'llâhü sırrahü'l-azîze ulaşınca

"….Ha, işte şimdi çıkarım, zira ben kutb-u batın emri ile oturdum, şimdi kutb-ı zahir dahi çıkmanızı emir eylemiş bizden kabahat gitti memur- mazurdur" deyip âlem- post ve kitaplarını alıp dergâhdan çıkarak Şeker Hoca mescid-i şerifine taşındı.

Daha önce Mısrî dergâhında başlamış olduğu şeyhlik görevi ile öteden seri sürdürdüğü ilim tedrisi faaliyetlerini aralıksız olarak sürdürüyordu. Ayrılmış olduğu Mısri dergâhı aleyhine hiç bir faâliyette bulunmaksızın Şeker Hoca Mescidinde çalışmalarına devam eden Ahmed Gazzi kaddese'llâhü sırrahü'l-azîze ahbabları ve şakirdleri de daha uygun bir yer arama faaliyetlerine başlamışlardı.

Ahmed Gazzî'nin gıyabında yer arayan dostları Duhter Şeref mescidini tamir edip, avlusuna odalar ilave ederek derli toplu bir hale getirdiler. İşler tamamlanınca Ahmed Gazzi' nin hizmetine sundular. O da adetleri üzere zikr-i tevhid ve tedris-i ulûma burada devam etti. (1105/1694).

Duhter Şeref mescidindeki çalışmalarıyla şöhreti daha da arttı. Mescidin yakınında bir ev alarak saliha bir hanımla evlendi.

Ahmed Gazzî, son günlerinde yaptığı vasiyetlerinde ***"kırk senedir inziva eyledim, benim cenazemi dışarı çıkarıp halka zahmet vermeyin"*** diyerek hemen yıkanıp namazının kılınmasını ve defnedilmesini talep etmişti. Makamına torunu olan Mustafa (Nesib)in (hyt:1202/1788) oturtulmasını istemiş ve ***"inşallah feyzim onun yüzünden zuhur eder"*** demişti. (104)

Ahmed Gazzî'nin Hakk'a yürümesi yaklaştığında bütün halife, talebe ve dervişleri dergâhta toplanmış zikirle meşgul idiler. Bir tarafında Enarlı dergâhı şeyhi Sadrüddin Efendi diğer tarafında ise Nasuhizade Halil Efendi olduğu halde iman dualarını okuyarak, **"Allah Allah deyip, Kelime-i tevhid-i son nefesinde söyleyerek"** ruhunu Hakka teslim ettiğinde tarih 6 Şevval 1150/(6.12.1738) yılı Pazartesi gecesi seher vakti idi. (TEKELİ, 1991)**, s.16-36**

çoğalan şeyhlerin zaman zaman isyan ettiklerini düşünen yönetim, Mısrî'ye bir Hatt-ı Hümayun göndererek Bursa'da oturup hayır dua ile meşgul olmasını ister. [144] Fakat Mısrî bu emre kulak asmaz ve Tekfur Dağı'na kadar gider.

---

[144] Padişahın Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîze gönderdiği mektup aynen şöyledir:

"Mısri Efendi!

Selamımdan sonra sefere kasd ve azimetiniz olduğu mesmu-i hümayunum oldu. Sefere teveccühünüzden ise halvetinizde duaya meşgul olmanız ensebdir. Mahallinizden harekete rızay-i hümayunum yoktur. Huzur-i hatır ile zaviyenizde oturup asakir-i İslamiyye ve ğuzat-i mücahidine teveccüh-i tam ile mansur ve muzaffer olmaları duasında olmanız me'muldür vesselam."

Niyâzî-i Mısrî, padişahın bu isteğini kabul edemeyeceğini şu mektubu ile bildirir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Elhamdülillahi Rabbilâlemin. Vassalatü vesselamü ala Seyyidina Muhammedin ve alihi ve sahbihi ecmain. Vesselamü ala halifeti'l Mehdîyyi.

"Padişahım! ***"İnne mesele İsâ kemeseli Âdem"*** buyuruldu. Mümasili ilmülesmâda yığıldı. Kabul edene melek dendi, kabul etmeyene şeytan dendi. Kezalik İsâ, nüzulünde ilmü'l-esma ta'lim eyledi. Kabul edene melek ve Mehdî dendi, etmeyene şeytan ve deccal dendi. Ondan nüzul-i İsâ'ya gelince ne kadar enbiya ve rüsul geldiyse anlara muhalefet eden padişahlardan kanğısı behre-mend (nasipli) oldu, muradına erdi? Cümlesi makhur oldular.

Padişahım! Muhale ferman vermek akil işi değildir. Bir kevkebe tulu' etmesün deyu ferman versen yahut borusu (ağrısı) tutmuş avret doğursa padişaha asi olur mu?

Padişahım! Ben seni esirgerim! Sana benim su-i kasdım yoktur. Senin hayırhahınım. Senin düşmenin, beni sana yanlış bildirir. Bu dahi malumun ola ki enbiyada ve evliyada kizb ve hilaf ve müdahene olmaz. Bizim sana su-i kasdımız yoktur. Dediğimize itimat edin ve nüdemadan birisini şunu azl veya katleyle demem. Bu senin hizmetine layık değildir. Ancak umum üzre adleyle deyu nasihat ederiz, kabul edersen senin izzetin ziyade olur; aziz olursun! Kabul etmezsen zararı kendinize edersiniz. İsâ nüzul etmesün deyu ferman verüp geru reddedemezsin. Ancak bir miktar ta'ciz edersen, me'yus olunca sonra nazar-ı Hakk erişüp ol me'yusa necat verir..

El-Hâsıl enbiyaya muhalefette olmaktan men ederim. Nasihati kabul edersen, tahtında sabitkadem olursun. İsâ Aleyhisselam, kendi hakkında ala mele'innas haza Mehdîyyü'z-zaman deyu şehadet eder. Şehadetini Allah taâlâ kabul eder, cümle halk dahi kabul eder. Ve illa muhalefetin zararı kenduye aid olur, bilürsün. Nasihatim budur. Bu mektubu kendu şeyhine gösterme ve re'yiyle amil olma. Şeyhu-l İslama ve ulemaya göster, anların re'yiyle amil ol. Âlim kavli şeyhu'l-İslamı müşirdir. Anların işaretleriyle âmil ol Ahmed adedidir 254

Vesselamü ala men ittebe'a'l-hüda".

[145] Padişah kendisine yeni bir Hatt-ı Hümâyûnla silahşor Arap Beşir Ağayı, bir koç ve dervişler için para göndererek burada karşılatır. Esasen Padişah, Mısrî Efendi'yi sevmekte ve ordunun O'nun duasını alarak sefere çıkmasında bir sakınca görmemektedir. [146] Ancak Şeyhin Edirne'ye yaklaşması ve padişaha iş başında bulunan bütün hainleri bir bir haber vereceği şayiası, halkın bunu sabırsızlıkla beklemesi devlet adamları arasında büyük sabırsızlık uyandırır. Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa padişahı ikna ederek, büyük fitne çıkacağına inandırır. Bu arada Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz 26 Şevval 1104 (30 Haziran 1693) Salı günü Edirne'ye gelip vaaz etmek için Selimiye Camiine indiği zaman, halk camiin etrafını almış kalabalıktan içeriye girilemez olmuştur. Niyazî-i Mısrî, caminin içinde mihrabın yanına oturup, *"öğleden sonra vaaz ederiz, namazdan sonra da Padişahla buluşur, sefere gideriz"* diyerek, namaz vaktini beklemeye başlar. Bu durum karşısında sadrazam, Mısrî Efendi eğer derhal sürgün edilmezse, büyük bir karışıklık çıkacağını padişaha tekrar hatırlatır. Çıkarılan ferman Kaymakam Osman Paşa ile Niyazî-i Mısrî'ye gönderilir. Osman Paşa, kalabalığı tahrik etmeden camiden içeri girer ve *"buyurun, sizi sultanımız isterler"* diyerek dışarı çıkarmak ister. Bunun üzerine Niyazî-i Mısrî, *"înşaallah, namazdan sonra varırız"* diyerek, yerinden kımıldamaz. Arkasından bir bölük yeniçeriyle, bir yeniçeri ağası *"buyurun sizi padişahımız istiyor"* diye koltuklayıp, tahtırevana bindirirler. Oradan Mirahor-ı Sâni Dilaver Ağa ve leventlerle Gelibolu'dan Boğazhisarında Kaptanpaşaya teslim edilerek tekrar Limni'ye sürgüne gönderilir. Ancak bu sürgüne sebep olanların hepsi cezalarını çekmişlerdir. 20 Recep 1105 (16 Mart 1694) Çarşamba günü kuşluk vakti 78 yaşında Limni'de Hakk'a yürür ve oraya defnedilir. Dönemin eserlerinden Tezkire-i Safayi'de Niyazî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin adadaki kalmakta olduğu camii'nin mihrabında, seccadesi üzerinde kıbleye yönelik iken Hakk'a yürüdüğü kaydedilmektedir. Yine o zaman ayağında bukağı olduğu ve kendisini bukağı ile birlikte defnedilmesini vasiyet ettiği bildirilir. Mezar baştaşında zincirin resmi vardır. [147]

Kendisini sevenler tarafından naşı Türkiye'ye istenmişse de Yunanlılar, o bizim azizimizdir veremeyiz, diye isteklerini reddetmişlerdir.[148]

Vasiyeti üzerine cenazesini Limni'deki dergâhın şeyhi, Şeyh Mahmud Efendi yıkamış ve Baltacı Mehmed Paşa'nın mezarı yanına sırlanmıştır. Kabir

---

(Vahdetname / Hüseyin (ö. 1304 H.) Lamekani 297.7 LAM1341 H- Osman Ergin Yazmaları OE_Yz_000059/03 Atatürk Kitaplığı, İstanbul,)

[145] *(Silahtar, tarih, II, 704)*

[146] *(Reşid, tarih, II, 216).*

[147] (VASSAF, et al., 2006), v. 95, (s. 89)

[148] (AYKUT, 1976), s. 111

taşı üzerinde şu beyitlerin yazılı olduğu bildirilmektedir.[149]

Mazhar-ı feyz-i târikat kâşif-i sırrullah

Mürşid-i ehl-i hakikat ârif-i pür intibah,

Ömrünü takva ve zikrullah ile itti temam

Cay-ı arayış değildir bil di kim bu hankâh

Tekyegâh-ı âlem-i Mısr teni terk eyleyup,

Âlem-i lahût'a gitti şevkile bî-iştibâh

Dâiyi pür şevki Hasib söyledi tarihi,

Eyle Mısrî Efendiye kasr-i adni câygâh

Sene 1105

Hakkında birçok tarih düşürülmüştür. Bunlardan Kur'ân-ı Kerim'den ***"ve sebbit akdâmenâ"*** ve Bursalı Beliğ (hyt: 1172 /1758-59) 'in şu tarihi en güzelidir:

Kutb-ı âlem Hazret-i Mısrî Efendi menzilin

Tekyegâh-ı arsa-i mevâda ihraz eyledi

Düşdi çâr etrafa matem didiler tarihini

Rûh-ı Mısrî mahfel-i âliye pervâz eyledi,

[149] (AŞKAR, 1997), s.105

NİYÂZÎ-İ MISRÎ KUDDİSE SIRRUHU'L-AZİZİN TÜRBESİNİN SON DURUMU

Aşağıda alıntı yaptığım iki güncel not türbenin vahim durumunu bize haber vermekte ve bu şekilde deşifre olması bizi üzmektedir. Komşumuz Yunanistan'nın artık bu konuda tedbir alacağını düşünüyoruz. Çünkü Niyâzî-i Mısrî Efendimizin Osmanlıya karşı memnuniyetsizliği ile ilgili sıkıntıların neticesi kitabımız içerisinde geçmektedir. Eğer bu konuda Yunanistan gerçek bir özveride bulunulursa umarım ki Allah Teâlâ dostuna yapılan hizmetin karşılığını çok kısa zamanda gösterecektir.

Değerli dostlar.

Size türbe diye gösterilen yerin eski bir Osmanlı hamamı olduğunu tahmin ediyorum. Aklınıza hamamlarda pencere olur mu? Diye bir soru gelebilir. Aynı hamamı Midilli Adasında eski limanı (kuzey liman yolu üzerindeki Ermou caddesinin yakınında da görebilirsiniz. Türbe bugün Türk yalısı semtinde mevcut olan (kapısı taş işlemeli) market olarak hizmet veren binanın içindedir. Bu konuda elimde bazı eski mübadele öncesi resimler mevcuttur.1930 lu yıllarda mezarı bursa belediyesinin Bursa'ya taşıma girişimi olmuş fakat yunan yetkililer adada ikamet eden halkın sesine kulak vererek mezarın Türkiye ye nakline karşı çıkmışlardır. Zira Mısriye hristiyan halk ta sempati duymaktaydı. Myrina halkından öğrendiğim kadarı ile özellikle yaşlılardan anlattıkları konu çok farklıdır.

Şöyle ki: türbe ….09.1939 tarihinde belediyece yıktırılmış. Aynı gün myrinada bir sinemada büyük bir yangın çıkmış olup 250 civarında insanın ölümünü Limni halkı türbenin yıkılmasına bağlamıştır.

Konuyu bilgilerinize arz eder. Saygılar sunarım.[150]

****

Niyazi Mısrî'nin kabrinin Limni adasında olduğu 1990 yılında devrin Başbakanı Merhum Turgut Özal tarafından Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek'e talimat verilerek onarılması istenmiştir. Ancak, Kültür Bakanlığı kabrin bulunduğu yeri ancak tespit edebilmiş ve müteakip hükümetler yurtdışındaki kültürel varlıklarımıza ilgisiz kalınca Niyazi Mısrî'nin de mezarı onarılamaz olmuştur. Tâ ki 20 Şubat 2008'de TBMM'de kabul edilen ve 27 Şubat 2008'de yürürlüğe giren 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu çıkana kadar. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yurtdışındaki Türk Kültür Eserlerinin onarılmasını bir bütün olarak kabul etmiş, bunun için bir daire kurmuş ve Vakıflar Bütçesini de yaklaşık 37 milyondan 600 milyon YTL ye çıkararak ecdadın kültürel mirasını korumayı hedeflemiştir. Haberi okuyunca sanki Niyazi Mısrî'nin türbesi yeni keşfedilmiş gibi haber yapılması bu tarihi bilgileri yazmama beni adeta zorlamıştır. Umarım Vakıflar Genel Müdür-

[150] Ruhi İYİGÜN, http://www.malatyaguncel.com/ 26 Ekim 2008 Pazar 21:32

lüğü Yurtdışı Daire Başkanlığı diğer eserlerle birlikte planına almış olduğu Niyazi Mısri Türbesini de onarmayı başarır. Bence Niyazi Mısrî'nin Mısırlı değil Malatyalı olduğunu Yunanlılara erkenden söylenmekle onarımın gecikmesine sebep olunmuştur. Zira Yunanistan bizden ayrılmış bir ülke olması hasebiyle bize ait bütün eserleri korumasız ve bakımsız bırakmayı temel politika haline getirmiştir. Tarihi eserlerin restorasyonu ile Yunan hükümeti ilgilenmemektedir. Onun yerine bağımsız hareket eden Anıtlar ve Tarihi Eserler Kurulu ilgilenmektedir. Bu kurum da dediğim gibi bizim eserlere çok lakayt davranmaktadır. Bu iş Limni Belediyesinin işi değildir. Öyle ki Merhum Özal 1990 da Patrikhaneye onarım izni verdiğinde Yunanlılar Rodosta, aralarında bir Malatyalı Paşanın da mezarı bulunan tarihi eserlerin onarımını zamana yayarak karşılıklılık ilkesi çerçevesinde onarıma izin vermemişlerdir. Hatta İKO İslam Mirasını Koruma Merkezi veya Ağa Han Vakfı tarafından Rodos'taki camilerin onarımı için gönderilen paraları dahi bankalarda bekleterek yerinde ve zamanında kullanmamışlardır. Bu bilgiler Özal zamanı içindir. Şimdi Rodostaki Süleymaniye Camii kısmen onarım görmüştür. Bunu da şimdiki Cumhurbaşkanımız Abdullah Gül'ün Başbakanlığı ve bilahare Dışişleri Bakanlığında kültürel varlıklarımıza sahip çıkmasına borçluyuz. Son zamanlarda yurtdışındaki özellikle Osmanlı Eserleri onarılmaktadır. Bu işi Vakıflar Genel Müdürülüğü Yurtdışı Daire Başkanlığı yapmaktadır. Bu iş Belediyelere bırakılırsa Yunanistan'ın Tarihi Anıtlar Kuruluna toslar ve 2 senede yapılacak bir onarım 10 sene sonra yapılır. Bu bilgileri okuyucularla paylaşmamın sebebi Niyazi Mısrî Türbesinin Özal zamanında başlayan hikâyesini anlatmak ve Rodos'ta bulunan kaptanı Derya Murat Reis Paşa haziresinde bulunan ve güzel mermerlerle yapılmış Malatyalı Paşanın da mezarının onarım beklediğini anlatmaktır. Ben bu bilgileri aynı zamanda TBMM Dışişleri Komisyonu Üyesi olan Malatya Vekilimiz Mehmet Şahin'den duyduğumda bir Malatyalı olarak sizlerle paylaşmayı uygun gördüm.[151]

Yazdığı eserlerden bazıları şunlardır:

I- Türkçe Eserleri

1-Divân

2-Mecmuaları

- Süleymaniye Küt. Reşid Ef. 1218 numaradaki mecmua.
- Bursa Sultan Orhan Küt. 690 no'lu *"Mecmua-i Kelimât-ı Kudsiyye"* diye adlandırılan mecmua.

3-Risaleleri

---

[151] Ali Zeybek, http://www.malatyaguncel.com/ 11 Eylül 2008 Perşembe 15:35

- Risâle-i Devriyye
- Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvufâne
- Risâle-i Eşrâtü's-Sâat
- Tabirnâme
- Risâle-i Haseneyn
- Risâle-i Hızriyye
- Risâle-i Arşiyye
- Vahdetnâme
- Risâle-i İade
- Risâle-i Nokta
- Akîdetü'l-Mısrî
- Risale fî Devrân-ı Sofiye
- Etvâr-ı Seb'a

4-Şerhleri

- Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ
- Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre

5-Mektupları

6- Ait Olduğu Söylenen Diğer Eser ve Risaleler

- Lübbü'l-Lüb ve Sırru's-Sır
- Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi muhit olduğu hakkında risale
- Elğâz-ı Sofiye
- Risale fî işareti'l-vâkıât fi'l-fatihati'ş-şerîfe-
- Rısâle-i usûl-i târikat
- Usûl-i târikat ve rumûz-i hakikat
- Eşrefoğlu Rûmî'ye ait beyitlerin şerhi
- Bir beyitin şerhi
- Tefsir-i duâ hakkında risale
- Ahvâl-ı tarîkat-ı Hak
- Tuhfetü'l-Uşşak ve Tuhfetü'l-Müştâk
- El-levâyih iî suâl-i Şeyh Mısri
- Güneşin mağribden nasıl doğduğu hakkında risale
- Risâle-i îman-ı taklidi ve tahkiki
- Ta'bîr-i sadâ-yı nâkûs
- Risâle-i fî tasviri'l-ecsâm ve'l-erhâm
- Risâle-i târîhiyye
- Cüz-i la yetecezzâ

7- Yazdığı Tefsirler

- Tefsîr-i sûre-i Yûsuf
- Tefsîr-i innâ eradna'l-emânete
- Tefsîr-i lem yekünıllezîne keferû-
- Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard—

- Tefsîr-i âyet-i "İz kale rabbüke---
- Tefsîr-i âyet-i innallahe---

<u>II- Arapça Eserleri</u>

- Mevâidü'l-irfân; Devre-i Arşiyye; Tesbî-i Kasîde-i Bür'e (Bürde)
- Tefsîr-i Fâtihatü'l-Kitâb; Mecâlis

<u>Şeyhleri</u>

Tasavvufî kimliği günümüze kadar akseden Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz bu başarısını, yeteneklerinden ziyâde değişik iklimlerden feyz aldığı şeyhlerine borçludur. Târikatların revaçta olduğu ve ehl-i tarîk olmanın gelenek halini aldığı bir dönemde yaşamış olması ayrı bir şanstır. Nakşı bir babanın oğlu olmakla birlikte, Kadiri bir mutasavvuftan istifade etmiş, Halveti Mehmed Efendi ile sohbette bulunmuş ve nihâyetinde Ümmî Sinan' kaddese'llâhü sırrahü'l-azîzde karar kılmıştır.

Hüseyin Halveti *kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz*

Malatya'da iken bağlandığı bu mürşidi, hakkında bilgiye rastlayamıyoruz.

İbrahim Kadiri kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz

Mısır'da Câmiü'l-Ezher'de tahsile devam ettiği sıralarda intisâb ettiği Kadiri bir şeyhi.

Mehmed Halveti kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz

Uşak'ta bulunduğu sıralarda Ümmî Sinan'ın halîfelerinden Mehmed Halvetî'nin sohbetinden istifade etmiş ve O'na intisâb etmiştir. Dîvânı'nda kendisine yazdığı bir mersiyesi vardır.

Ümmî Sinan kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz

Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz kendisinde karar kıldığı şeyhtir. Kendisi de aynı zamanda bir mutasavvıf-şâirdir. Halvetîliğin kolundan olan Ümmî Sinan, Elmalılı'dır. Kendisi için Mısrî'nin, *"Şeyhim, azîzim Ümmî Sinan Elmalılı'da kalbimin devasını buldum. Kimyâ-yı hakîkata vâsıl oldum.."* dediği ve Dîvânı'nda medhiyyeleri[1]" olan şeyhtir. Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz, O'nun mânevi terbiyesinde dokuz yıl kalmıştır.[152]

Şeyhinin Hakk'a yürümesi üzerine yazdığı tarih manzumesinde bu üzüntüsünü şöyle dile getirir.

Uğradı can yine matem üstüne
Olmıya bir nale nalem üstüne
Can u dil meksufu mahzun oldular
Karagün doğdu bu hanem üstüne
Feyzimin suyu yerinden od çıkar
Yaraşur bana ki yanem üstüne
Yıkılıp meyhane hiç mey kalmadı

---

[152] (BAĞIŞ, 1995), s.39

Bîr eşik bulam mı yatam üstüne
Geldi şeyhimin Niyazî tarihi
San kıyamet kobdı âlem üstüne.[153]

Silsilesi

Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz, târikat silsilesini bizzat belirtmiştir. *Mevâidü'l-İrfân'ın* 40. sofrasında bildirdiğine göre silsilesi şöyledir:

Ümmî Sinan Halveti
Eroğlu
Abdülvehhâb Elmalı Halvetî
Yiğitbaşı
Alauddin Uşşâkî
Tacuddin Kayseri
Molla Pîrî Erzincanî
Seyyid Yahya eş-Şirvânî
Sadruddin Ömer Halvetî
Hâce İzzuddin Halvetî
Ahî Bayram Halvetî
Ömer Halvetî
Ahî Muhammed Halvetî
İbrahim ez-Zâhidî el-Geylânî
Cemâlüddin et-Tebrîzî
Şihâbüddin et-Tirmîzî
Rüknüddin Muhammed es-Sincânî
Kutbu'd-din el-Ebherî
Ebu Necib es-Sühreverdî
Ömer el-Bekrî el-halvetî
Vasiyyü'd-din el- Halveti
Ahmed Dineverî el- Halvetî
Mümşâd ed-Dineverî el- Halvetî
Ebu'l-Kasım el-Cüneyd el-Bağdâdî
Seriyyü's-Sakatî
Ma'ruf el-Kerhî el- Halvetî
Dâvud et-Tâî el-Halvetî
Habîbü'l-Acemî el- Halvetî
Hasan el-Basrî el- Halvetî
Ali İbn-i EbîTâlib kerremâ'llâhü veche
Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem [154]

[153] (AŞKAR, 1997), s.68
[154] (BAĞIŞ, 1995), s.40

MECMUA-İ KELİMÂT-I KUDSİYYE-İ HAZRET-İ MISRÎ

Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizin sanata, hayata bakış açısını en iyi yansıtan eserlerinden birisi de kendi el yazısıyla yazılmış nüshası zamanımıza kadar gelen hatırat türü mecmuasının çözümlemesi ile bu durum daha iyi anlaşılacaktır.[155]

[Gün gün kaydedilen notlardan oluşan bu mecmua bir "günlük" esprisiyle yazılmıştır. Eserde şairin yaklaşık 18 yıl süren sürgün hayatında başından geçen hadiseler, duygu ve düşünceleri, olaylara, hayata bakış tarzı, kendisine yapılanlar karşısındaki düşünceleri, tavır ve davranışları, endişe, korku, şüphe vb. iç dünyasının bütün çalkantıları, kırgınlıkları kızgınlıkları, düşmanlıkları kendi ifadeleriyle kayıtlıdır. Yani bu eserinde, yaşayan, yiyip içen, hayatın içindeki Niyazî-i Mısrî ile karşılaşmaktayız. Bu eserin bir başka özelliği de şairin bazı şiirlerinin hangi ortamlarda, hangi duygu yoğunluğu, hangi düşünce atmosferinde yazıldığını, hangi olayların şiirlerin yazılmasında etkili olduğunu anlamamıza yardımcı olmasıdır. Onun Vanî Mehmet Efendi ile olan husumetini Kadızâdeler denilen hoşgörüsüzler gurubuyla olan çatışmasını, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını, toplam olarak yaklaşık 18 yıllık sürgün hayatında çektiklerini bu hatıratından öğrenemesek birçok şiirine nüfuz etmemiz zorlaşacaktır.

Bu eserinden Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-aziz*:* [156]

—Zehirlendiğini, kardeşinin kendisini öldürmek üzere kandırılmış olabileceğini, sonra da kardeşinin öldürülebileceği ve ikisinden birden kurtulunacağını, (1b) [157]

—Soğuk günlerde mest giydiğini, kapısının sopa ile dışarıdan dayandığını, düğünlerde evine yemek gönderildiğini, bu düğün yemeklerinin normalden daha hafif olduğunu (1b)

—Mûsa Reis'in geldiğini, kapıyı çaldığı hâlde onu içeriye kabul etmediğini,9 gündür gemi beklediğini, baştaki idarecilerin cılk yumurta gibi olduğunu, (2b)

—Kale'den camiye inişinin 1040. günü olduğunu, Süleyman Paşa'nın 28.günde limana geldiğini, (3a)

—Hamzevîlere karşı olan aşın düşmanlığını, (3b,4a) —Süleyman Paşa'nın 10 gün önce ölmüş olduğunu söyledikleri hâlde onun gemiyle geldiğini, (4b,5b)

—Mustafa Paşazade Muhammed Bey'in kendisini ziyarete geldiğini, bu

---

[155] Niyazî-i Mısrî, Mecmua-i Kelimat-ı Kudsiyye-i Hazret-i Mısrî, Bursa Orhan Gazi Ktb. No 690.

[156] (KAVRUK, 2004), XXIV-XXXII

[157] Burada verilen yk numaralan Bursa Orhan Gazi Ktb No: 690'daki nüshaya aittir.

harekete karşı memnuniyet hislerini, (5b)

—Ziyaretine gelen Bekir Paşa'nın Kaptan Paşa'dan bir mektup ve 50 kuruş hediye getirdiğini, fakat bunları kabul etmediğini, paranın 15 kuruşunu biraderine, 10 kuruşunu Ca'fer Bey'e ve Abdurrahman'a verdiğini, kalanını da Muhammed Dede'ye ve kayyıma vermek için ayırdığını, paranın bir kısmını da çok nimetini yediği Mustafa Dede'ye vermek istediğini, (5b)

—İzni olmadan Sultan Mustafa'nın hutbe bile okutamayacağını, padişahların adaletle hükmetmesi gerektiğini, (6a)

—Bursa'da iken şeyhlerin kendisine mektup gönderdiklerini, nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda telkinde bulunduklarını, kendisinin bu telkinleri kabul etmediğini "bildiğinizden kalmayın" diye karşılık verdiğini, bundan dolayı da 9 yıldır eziyet çekmekte olduğunu, (6b)

—Hâkim çağırdığını, kendine eziyet edilmemesi için ona ihtarda bulunduğunu, Füyûzî Çelebi mecmuasından "Derviş olan âşık gerek" ilâhîsini yazdığını, (7b)

—Süleyman Paşa'nın gemisiyle adaya Abdülcebbâr adında bir derviş geldiğini, onun kendisine Rodos'taki eski bir ahbabından selam getirdiğini, (8a)

—Vanî Mehmed Efendi'ye karşı olan düşmanlığını, (8b)

—Gece evine girilip cebinden yazılı kâğıtlarının çalındığını (9a)

—Sıçanotu zehiriyle zehirlendiğini, hâlbuki "Sülümen" denilen zehirin daha etkili olduğunu ve attarlarda kolayca bulunabileceğini, etkili olduğundan kendisini daha çabuk öldürebileceğini, (9a)

—Evinin tavanının delinerek, oradan kendisinin devamlı takip ve kontrol edildiğini (9b)

—1027 yılında dünyaya geldiğini (9b)

—Bir miktar badem ve fındık kırıp yediğini, (11b)

—Ramazan adlı bir dinsizin kendisine eziyet çektirmek ve öldürmek için devamlı ağular verdiğini, (12a)

—Şehzade Sultan Mustafâ'nın validesinin, Süleyman adlı birini kendisine eziyet için adaya gönderdiğini, (12b)

—Selanik'ten gelen birinin, şiirlerinde yanlışlar olduğunu söyleyerek, onları beraber okumayı arzu ettiğini söylemesini, şairin bu davranışı, kendini imtihan olarak telakki ettiğini, (14a)

—Eziyetlerden, kötü davranışlardan iyice bunaldığını, (15a)

—Tavan bekçisinin iki gündür kendisini uyutmadığı için dayanamayıp bir miktar gündüz uyuduğunu, (17a)

—Düşmanlarının kendine su aldırmadıkları için susuzluktan yandığını, susuzluğunu gidermek için karpuz yediğini, yedikçe hararetinin arttığını ve karnının davula döndüğünü, (17a)

—Cuma günleri üzerine şamdan koyulmak üzere bir sandık yapıldığını, şairin bunu kendi tabutu gibi gördüğünü, (35a)

—Önceleri cifir vb. şeyleri bilmediğini fakat hapsedilip Boğaz hisar'a gönderilince bütün kitaplarını yırttığını, kendinden geçtiğini, aklı başına gelince boğazında zincir, ayağında bukağı gördüğünü, o anda "esmâ—i hurûf ve kavâid—i cifrin ba'zısı"nın feth olduğunu, (35b)

—Sabah uykudan kalkınca yüzünün şiş, dudaklarının sarkmış, yüreğinin tamamen şişmiş olduğunu, (38a)

—Hediye olarak evine bir miktar kurban eti getirildiğini, (38b)

—Balık avlamaya gidildiğini, (38b)

—Kendisine hediye olarak ayakkabı gönderildiğini fakat onları kabul etmediğini, (42b)

—İncelemesi için kitap gönderildiğini, fakat rahatsızlığından dolayı bakacak takatinin olmadığını, (43b)

—Gönderilen kitapları sonunda inceleyebildiğini, bunların en az 500 yıllık olduğunu, (44a)

—Kendisine hakaret etmeleri için düşmanlarının bazı çocukları üzerine gönderdiklerini, (44a)

—Bazı geceler camide sabahladığını, (44a)

—Kendisine eziyet edenlerin kendinden özür dilediklerini, (44b)

—Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın kendisine biriyle bir kitap gönderdiğini, (45b)

—Zehirlendiğini, yüzünün, dudaklarının şişip ayakta duramaz hâle geldiğini, (53a)

—İstanbul'dan ziyaretine gelen iki kişinin Vanî Mehmet Efendi'nin casusu olabileceklerine kanaat getirdiğini, (52a, 52b)

—Talebelerinden birinin, evi civarında tükürerek kendisine hakaret ettiğini, bunu ona yakıştıramadığını, (53a)

—Cahiller yapar anlarım, bu kişi bu hareketi nasıl yapar diye kendi kendine yakındığını ve oldukça üzüldüğünü, (53a)

—Yunus Amcasının hacca gittiğini, (54a)

—Nikâhlı eşiyle evlenmeden ayrıldığını, (55a)

—Haksızlığa uğramasından dolayı şikâyette bulunduğu kadıyla aralarındaki anlaşmazlığı, (55a)

—Kırk gün cami içinde, sıkıntılı vaziyette, minberde yatmak zorunda kaldığını, (55a, 56b)

—Kaldığı mescidin tavanının kendini kontrol etmek maksadıyla düşmanlar tarafından delindiğini, yere toz döküldüğünü, (56b)

—Yazdıklarının evinden alınıp kontrol edildiğini, (56b)

—Tavanının dövülerek kendisinin devamlı huzursuz ve rahatsız edildiğini, (56b)

—Her sıkıntısının, rahatsızlığının sebebinin Padişah ve Vanî Mehmed Efendi olduğunu, her şeyin onların rızası, bilgisi ve emriyle yapıldığını, (57b)

—Kendisine Limni'de sıkıntı çektirenlerin (8'liler) Şeyh, hakîm, Ramazan, kadı, dizdar, hatib, azab ağası ve Voyvoda olduğunu, (59a,93a)

—Osmanlı padişahlarından şiddetle yakınmasını, (60a)

—Osmanlıların yerine Tatarın (Selim Giray) tahta geçmesinin daha uygun olacağını düşündüğünü, bunun için halka seslenişini, (61b)

—Düşmanlarının yanına gelip gidişini ve kendisinin takibini kolaylaştırmak için evinin tavanının iki kapısını da açtığını, evinin kapısını devamlı açık bırakmasını, (63a)

—Kayınbiraderi ve kardeşinin kendini ziyarete gelişini, (63b)

—Dört kardeşi olduğunu, (67a)

—Kardeşinin gelip evde üzüm yediğini, (65b)

—Yanında devamlı bir bekçi bulundurulduğunu ve ondan çok rahatsız olduğunu, (68a)

—Zehirlenme korkusundan, yatarken yiyecek tabağım başının altına koyduğunu, (70a)

—Yemeğine zehir katarlar endişesiyle tuzsuz, yağsız ve karpuz suyuyla yemek pişirmesini, (72a)

—Yemek yapmak için suyundan faydalanmak üzere, hayli karpuz aldığını, (72a)

—Akşam yemeği yemediğini, yemek yemeden ne kadar dayanabileceğini düşündüğünü, (72a)

—Zehirlenmeden dolayı içinin dışının vurulmuş koyun gibi şiştiğini, şaşkın bir vaziyette dolaştığını, bunun için de saçmaladığını; saçmaladığından dolayı mazur görülmesi dileğini, (72a)

—Hâkim tarafından "sus bire edepsiz " diye azarlandığını, halk içinde küçük düşürüldüğünü, (72b)

—Düşmanları tarafından yüzüne tükürüldüğünü, kendisine hakaret edildiğini, (72a)

—Cuma günü kendinden ısrarla nasihat etmesi talebini kabul etmediğini, (75a)

—Kendisini "tizcek" öldürmeleri için düşmanlarını bazen tahrik ettiğini, (75a, 91a)

—Bindiği eşeği tekmeleyip küfreden çocuğun hâlini, (75a)

—Oğlu Ali'nin doğumunun 1810'ncu gününü, (78a)

—Kendine tükürüldüğüne kızmasını ve üzüntüsünü, (78b)

—Mestinin üstüne kan damlamasını, (80b)

—Yılan zehiriyle zehirlendiğini, (90b)

—Gördüğü eziyetleri, işkenceyi ve ihaneti, (90b)

—İbrahim adlı hatib ile aralarındaki düşmanlığı, (91a)

—Müderris Sebzî Efendi ile Bursa'daki ilişkilerini, (91b)

—Padişahın adaletle iş yapmaya başladığını kendisine yapılan muameleden anlamasını, (95a)

—Limni'ye gemi geldiğini, (97a) —İki gün su sıkıntısı çektiğini, (97a)

—Kandırılarak zehirli kestane ile öldürülme endişesini, (97a)

—Rodos'da başından geçen köpek hadisesini, (98a)

—Dokuz senedir Al-i Osman'ın pençesinde azap çektiğini, (98b)

—Fıtratının ehl-i dünya ile konuşmaktan hazzetmediğini, (98b)

—Adaya gelen gemi sahibinin kendisine bir kelle şeker ile bir bardak hediye getirdiğini, (99a)

—Sabah kaldığı yerden çıkınca sofada büzülüp oturan zavallı birini görüp üzülmesini, (100b)

—Düşmanlarının kaldığı yerin tavanını dövüp kendisini rahatsız etmelerini ve kendini yılan zehiriyle zehirlemelerini, (101b)

—Amcasının 3 aylık yoldan adaya kendisini ziyarete gelmesini ve buna karşı duyduğu memnuniyeti, (102a)

—Evinde çakmağı olmadığı için mumunu yakamayıp karanlıkta oturduğunu, daha sonra da dışarı çıktığını, (102b)

—Kendisine bir makreme (havlu, el bezi, peştemal) hediye getirildiğini, (102b)

—Edirne'de Bostancıbaşı ile başından geçen olayı hatırlamasını, (103a)

—Gece yarısı düşmanlarının çan çalarak kendisini uyutmayıp rahatsız etmelerini, düşmanlarının çanı elleriyle çaldıklarını, (104a)

—Bursa'da da zehirlendiğini, ruhunun cesedini terk ettiği hâlde dönüp tekrar geri geldiğini, (104a)

—Uşak'ta da "top dokunması" sonucu vücudunun tamamen dağılıp tekrar toparlandığını, (104a)

—"Allah öldürüp öldürüp diriltir" inancının kendisinde hâkim olduğunu, (104a)

—Mevâidü'l-irfan adlı eserinin 58 yaşında hangi durumda yazıldığını, (104b)

—Eserlerini yazarken daima imlâ hatası yaptığını, bu hataları yapmasının sebebini, (104b)

—Ömer Hayyam'dan haline uygun olarak seçip verdiği rubai misâlini, (105a)

— 1083'ten beri dokuz yıldır devamlı eziyet çektiğini, (105a)] [158]

[158] (KAVRUK, 2004), XXIV-XXXII

NİYÂZÎ-İ MISRÎ KUDDİSE SIRRUHU'L-AZİZİN HAYAT KRONOLOJİSİ [159]

Yaşı	Dönem	Hicri	Miladî	Olaylar
...	**Sultan II. Osman**	1027	1618	Doğumu
21	**Sultan IV Murad**	1048	1638	Tahsil için seyahate çıkması
22		1049	1639	Diyarbakır'da ilim tahsili
23		1050	1640	Mardin'de ilim tahsili
23	**Sultan İbrahim**	1050	1640	Tahsil için Mısır'a gelişi
23–27				Mısır'da tahsil dönemi
27		1053	1644	Mısır'dan ayrılışı
27–30	**Sultan IV. Mehmed**	1056	1646	Anadolu'da dolaşması
30		1056	1646	İstanbul'a gelişi
30		1056	1646	Bursa'ya gelişi
33		1057	1647	Şeyh Ümmî Sinan'a intisabı
40		1066	1656	Hilâfet verilmesi
41		1067	1658	Uşak ve Kütahya'daki hizmeti
42		1067	1658	Şeyhinin vefatı
45		1072	1662	Bursa'ya gelip yerleşmesi
50		1077	1665	Zikir ve deveranın yasaklanması
51		1078	1667	Şeyh Mehmed'in vefatı
53		1080	1670	Bursa'da dergâh inşası
55		1083	1672	Edirne'ye gidişi
56		1083	1672	Rodos adasına sürgün edilmesi
57		1084	1673	Affedilmesi
61		1088	1677	Limni adasına sürgün edilmesi
75	**Sultan II. Süleyman**	1100	1691	Bursa'ya dönüşü
76	**Sultan II. Ahmed**	1104	1692	Edirne'ye gidişi-Limni sürgünü
78		1105	1694	Hakk'a Yürüyüşü

[159] Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Ankara, 1998, s.138

HER GÜN BİR YERDEN GÖÇMEK NE İYİ,
HER GÜN BİR YERE KONMAK NE GÜZEL;
BULANMADAN, DONMADAN AKMAK NE HOŞ.
DÜNLE BERABER GİTTİ, CANCAĞIZIM,
NE KADAR SÖZ VARSA DÜNE AİT;
ŞİMDİ YENİ ŞEYLER SÖYLEMEK LÂZIM.[160]

[160] Mevlâna (Rubai, 177, A. Gölpınarlı, Mevlâna Celâleddin, s.44)

Tarîkın bir Cüneydî Hazret-i Mısrî Efendi'ye
Keremler eyle yâ Allâh kerîmâne selâm eyle
Di kim yâ merhabâ Mısrî sana yüzbin selâm olsun
Kemâl-i hazret-i 'aşk ile sûzâna selâm eyle
Mustafa Ma'nevî [161]

GİRİŞ

Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizi tasarrufu ve eserleri ile günümüze kadar varlığı unutturmayan bir mürşid-i kâmil olduğunu görmekteyiz.

Genellikle tasavvuf düşüncesinde sûfînin manevî hâl ve duygularını en iyi yansıtabildiği saha, sembolik anlatıma başvurulan, şiir alanıdır. Niyâzî-i Mısrî pek çok mutasavvıf şeyh için de olduğu gibi, tasavvuf düşüncesini yansıtan eserleri manzum *Dîvân'*ı vardır.

Onun *Dîvân-ı İlâhiyyat*'ı için birçok şerhler yapılmıştır. Tarafımızdan da yeni bir açıklama istemi ile bir gayret hâsıl olunca temel dîvân metni olarak **Süleymâniye Ktp. Mehmed Murad Ef. 43/1** nüsha esas alınmış ve açıklama bunun üzerinden şekillenmiştir.

1993 yılında Kenan Erdoğan Beyefendi *Dîvân*'ın akademik düzeyde tenkit ve tahlilini yapmıştır.[162] Bu çalışması da başvuru kitabımız olmuştur. Bu şekilde bazı nüshalardaki farklılıkları bilerek asıl divâna ulaşmak kolaylaşmıştır.[163] Bu şekilde eksik olan ilâhiler metne dâhil edilerek *Divan-ı*

---

[161] Mustafa Ma'nevî (d.1020-1611, hyt: Cemâziye'l-âhir 1114-(Ekim-Kasım) 1702)'nin babası, ***"Meşâyih-i Halvetiyye'den Karabaş Şeyhi 'Ali 'Alaaddîn Efendi"*** olup daha çok *Karabâş-ı Velî* ismiyle meşhurdur. Bu ismi başına sardığı siyah Halvetî sarığı ve sahip olduğu yüksek derecelere binaen almıştır.

[162] Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni,* Erzurum 1993 (Doktora Tezi)

[163] "Tespitlere göre Niyâzî-i Mısrî Divanı, nüsha sayısı bakımından oldukça zengin bir divandır. Divân, başta İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi ve Ankara Millî Kütüphane olmak üzere Bursa, Konya, Erzurum, Balıkesir gibi değişik yazma eser bulunduran kütüphanelere dağılmış vaziyettedir. Ayrıca yurt dışında da nüshaları bulunmaktadır. Yazma eserler içinde Niyâzî Divanı'nın kendi türü içinde hayli kabarık bir nüsha sayısı olduğu, bundan da çok yazılıp okunduğu anlaşılmaktadır. Kalabalık bir nüsha sayısına sahip olan Niyâzî Divanı'nın karşılaştırmalı metninin hazırlanabilmesi elbette bir seçme ve eleme yapmakla mümkün olacaktı. Bu sebeple önce bütün bu nüshaların özellikleri tek tek mahallinde bizzat tespit edilerek özelliklerine göre kendi, arasında gruplandırma yoluna gidildi. Sonra bunların içinden (biri taşbaskı) 7 nüsha seçildi. Sonra Mecmuası'ndaki şiirleri ilâve edildi. Temsilci diyebileceğimiz ve esas aldığımız bu nüshalar şunlardır:

1-Süleymaniye Ktp. Mehmed Murad 43/1
2-Millî Ktp. A.196O/1
3-Süleymaniye Ktb. Mihrişah Sultan 384/1

İlâhiyyat'ın noksanları ikmâl edilmeye çalışılmıştır.

Tasavvuf tarihinde üçüncü devre Melâmî piri olarak bilinen Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî kuddise sırruhu'l-azizin (1305/1889) ***Divan-ı İlâhiyyat Şerhi*** [164] açıklamada en çok faydalandığımız eser olmuştur. Ayrıca Abdullah Çaylıoğlu'nun hazırladığı **Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin Gazellerine Yapılan Şerhler** [165] de yeri geldikçe günümüz dil ve anlayışına uygun olabilecek şekilde yeniden uyarlanarak ilgili ilâhi açıklamalarına konulmuştur.

Divan-ı İlâhiyyat'ın metininde genellikle günümüz Türkçesi kullanılmaya çalışılmıştır. Bu türlü değişiklikler vezinde bozukluk oluşturmuş olması rağmen okuyana mana bütünlüğü vermesi düşünülmüştür. Yine manası anlaşılamayacak olan kelimelerin açıklaması ise metin içinde ve dipnotta uygun bir şekilde yapılmıştır. Bazı yerlerde tekrarların veya aynı konu hakkında değişik yorumlar olacaktır. Bunu görüş zenginliği ve anlayış farklarına işaret saymak uygun olacaktır.

Hz. Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz Efendimiz buyurur ki;

"Bu sözün, tekrarlanmış gibi gözükmesi, sizin ilk dersinizi iyice anlamamış olmanızdandır. Bu yüzden her gün aynı şeyi söylemek icap ediyor." [166]

Alıntı yaptığımız kaynaklardaki hadis-i şeriflerin mehazları faydalı olacağından yapılan tahriçleri ve bilgileri ile koymayı uygun gördük. Kitaplar ve kaynaklardan yapılan iktibasları ve özet şeklinde dahi olsa sahibinini ibraz etmeye çalıştık.

4-S.Özeğe Ktp. A.S.Levend Kitapları 254
5-Marburg 2522 (Berlin)
6-Selçuk Eraydın Özel Kitaplığı
7-Taş baskı
8-Bursa Orhan Ktp. 690

(Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Ankara, 1998, s. CLXXXVI)

[164] Seyyid Muhammed Nur, *Mısrî Niyazi Dîvânı Şerhi,* haz. M.Sadettin Bilginer, İst.1982

[165] (ÇAYLIOĞLU, 1994)

[166] Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, çev: M. Ü. Anbarcıoğlu, s. 52

DİVAN-I İLÂHİYYAT

VE

AÇIKLAMASI

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم اجمعين

Hz. Şeyh Mürşidü's-sâlikîn, Mefhâru'l-vâsılîn, Sultânü'l-evlîyâ, Burhânü'l-asfiyâ, Kutbu'l-aktâb, Ferîdü'z-zamân Muhammedü'l-Mısriy-yü'l-Halvetiy-yü'l-Kâdirî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin ilâhî kelimât-ı kudsiyyelerinin esrar ve hakîkatlerine dair açıklama yapmaya çalışana Allah Teâlâ'nın yardım etmesi, haddini bilmesini, sınırını aşmaması için rahmet etsin.

"Şüphe yok ki Allah Teâlâ haddi aşanları sevmez." [167]
"Allah Teâlâ için mütevazî olan bir kimseyi Allah Teâlâ yüceltir." [168]

Bizim Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîze sonsuz bir güvenimiz vardır. O'nun yardımı ile yönelerek açıklamaya çalışacağız. Çünkü lütuf sahibi olduğuna iman ederiz.

Sultan Veled Hazretleri buyurdu ki: Büyük Mevlânâ (Bahâ Veled)'in tecellisi ***yücelik ve ululuk*** ile babamın tecellisi ise ***tevazu ve lütuf*** ile idi. Allah Teâlâ velisinin kibri de ilâhîdir, lütfu da;
ve yine buyurdu ki, bir gün babam:
"Allah Teâlâ'nın velisi bu dünyadan göçtüğü vakit onun seyri, sağlığı zamanındaki seyrinden yüz bin kere fazla olur. Çünkü o, Allah Teâlâ'da seyreder. Bunun ise, sonu yoktur. Bu Allah Teâlâ velisinin, müritler ve âşıklar üzerindeki tasarrufu kıyamete kadar kalır." [169]

Daha güzeli ve idrâkin tekrar tekrar tevellüdü niyeti, ricâli gayb ve erenler himmeti, aşk-ı niyaz ile Hû…

---

[167] Mâide, 87
[168] Müslim, Birr, 69 (2588); Tirmîzî, Birr 82, (2030); Muvatta, Sadaka 12, (2, 1000)
[169] (YAZICI, 1995), s. 499

\ A [170]

1

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Ey gönül gel gayriden geç aşka eyle iktida,
Zümre-i ehl-i hakîkat anı kılmış mukteda.
Cümle mevcudat-u malûmata aşk akdem dürür,
Zira aşkın evveline bulmadılar ibtida.
Hem dahi cümle fena buldukta aşk baki kalır,
Bu sebebden dediler kim aşka yoktur intiha.
Dilerim senden Hüda'ya eyle tevfıkın refik,
Bir nefes gönlüm senin aşkından etme gel cüda.
Masiva-yı aşkının sevdasını gönlümden al,
Aşkını eyle iki âlemde bana aşina.
Aşk ile tamuda olmak cennetidir aşıkın,
Lik cennette olursa tamudur aşksız ana.
Ey Niyazi Mürşid istersen bu yolda aşka uy,
Enbiya vü evliyaya aşk oluptur rehnüma.

Ey gönül gel gayriden geç aşka eyle iktida,
Zümre-i ehl-i hakîkat anı kılmış mukteda.
Ey gönül gel başkalarından geçip aşka uy,
Hakîkat ehli cemaatı aşkı imam kılmış.[171]

Aşk, sarmaşık anlamına gelen "ışk" kelimesinden alınmıştır. Sarmaşık, sarıldığı yeri nasıl kaplarsa, aşk da girdiği kalbi hatta insanın vücudunu öylece sarar.[172]

Aşk, hem yaşanan duygusal, yani varoluşçu (egzistansiyel) gerçekliği hem de varlıksal, yani ontolojik gerçekliği olan bir kavramdır. Bazı şairler anlamca **"aşk"** sözcüğünden daha geniş kapsamlı olan "ışk" sözcüğünü tercih etmiştir. Âşk'ı daha çok duygusal bir sevgiyi ve muhabbeti ifade etmek için kullanmasına rağmen, **"ışk"** ile ulvî ve manevi sevgiyi dile getirmiştir. Dolayısıy-

[170] Divandaki ilâhilerin dizimi Arab Elfâbesine göredir.
[171] Beyitler anlaşılabilirliği artırılmaya çalışılmış ve vezin düzeni aranmamış, kelimelerin günümüz Türkçesine yakın olanı olanı ile tekrarı yapılmıştır. Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzden ilâhilerine uygun düşecek manaları vermesi için âli himmet ve af temenni ederim. (Yazan)
[172] Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarîkatlar, s. 236.

la iki çeşit aşk'tan söz edilebilir.

Birincisi ***ilâhî aşk,*** yani ***beşerî aşktır.*** Başka bir deyişle Allah Teâlâ'ya yaratıcı aşkına ilâhî aşk diyebiliriz. Çünkü varlıklar özünü bu aşktan almışlardır, varlıkların özü Allah Teâlâ'nın yaratıcı aşk'ının ta kendisidir; ikincisi ise *varoluşçu* ve *yaşanan aşk,* yani egzistansiyel aşk'tır. Varoluşçu aşk insanın özünde gizli bulunan aşkı gerek duygu ve düşüncesine gerekse davranış ve hareketlerine yansıtmasıdır. Bu aşk, insanın bilgi ve bilinç seviyesine bağlı olarak *komedik* ya da *trajik* biçimde tezahür edebilir. Tutku ve ihtirasların tatmini esasına dayanan insanı güldürüp eğlendiren dünyalık aşk'a biz **komedik aşk** diyebiliriz. Gelip geçici olan bu aşkın tam tersine, dünyayı ve insanı dünyevi şeylere bağlayan duygu ve düşüncelerin bütününü yok sayan bir başka aşk vardır. Trajik aşk, gerçek aşk budur. Buna göre, insan kendisini dünyevi tutkularından kurtardığı ölçüde komedik aşk'tan kurtulup, gerçek aşk'a, ilahi aşk'a ulaşabilecektir.[173]

Aşk kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmemiştir. Ancak Muhyiddîn İbnü'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-azize göre, kinâye yoluyla orada yer aldığı söylenmektedir. Kur'ân Kerim'deki ***"eşedd-i hubb"*** [174] ayeti buna işaret eder denilmektedir.

"Kenz-i mahfî" yani ***"Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim, mahlûkatı yarattım"*** [175] hadisine göre muhabbet, başlangıçta Allah Teâlâ'dan zuhur etmiş ve bütün mahlûkatın yaratılmasına sebep olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'deki ***"Allah onları, onlar da Allah'ı severler."*** [176] ayetinde sevginin ve muhabbetin önce Allah Tealâ'dan geldiği anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizde, sevgiyi varlığın ilk âmili ve yaratılış sebebi olarak kabul etmiştir. Yani Hakk'ın mevcûdâtın ayanında halk ile zuhuru onların yoktan yaratılmaları değildir. Hakk, ezelde bilinmek istedi. Bilinmesi içinde kemâlâtını varlık aynasında ızhar etmekten başka başka bir yol olmadığından halkı yarattı ve mahlûkatın sûretlerinde tecellî etti. Haricî vücûd aracılığıyla zuhûra olan sevgisi, âlemi yaratmasına sebep oldu.[177]

Bu nedenle aşk, her şeyin temelidir ve kainâtın ruhudur. İnsanda aşk yüzünden var oluşunun ilk kaynağına geri dönmeye çabalar." Aşk öyle bir ateştir ki, parlayınca mâşuktan başkasını yakar."

"Risale-i Gavsiye" de Abdülkâdir Geylâni kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Hazretleri buyurdu ki;

---

[173] (KOÇ, 2000)
[174] Bakara, 165
[175] Keşfu'l-Hafâ, 2016
[176] Mâide, 54.
[177] Ebu'l Âlâ Afîfî, *Tasavvuf*, s. 207.

"Ya Rabbi! "Aşk"ın manası nedir?"

"Ya Gavs! Âşık ol bana. Âşık benim, maşuk benim, aşk benim! Kalbini benden başkasından çevir ve boşalt.

"Ya Gavs-ı Â'zâm! Aşkın zahirîne arif olursan, aşktan da fena bulmalısın! Zira aşk hicaptır, âşık ile maşuk arasındaki hicâb.

Gerçek anlamda aşk Allah Teâlâ'yı talep etmek ve O'nu sevmektir. O halde âşık bir anlamıyla da taliptir. Hakk'ı isteyen ve seven herkes âşık olabilir. Ancak âşık kendi gönlünü ma'şuk için boşaltması, akıl bağından kurtulup iç âlemini sevdiğinden başka diğer bütün isteklerden temizlemesidir. Aslında aşk aklı aciz bırakır. Fakat onsuzda olamaz.

Ma'rifete yani ilahî bilgiye ulaşabilmenin yolu akıl ve nazar değil ilâhî aşktır. Allah Teâlâ'ya akılla değil ancak aşkla ulaşılabilir.

Aşkın tatlı ve hoş hiçbir pınarı yoktur ki
Benim onda daha tatlı ve hoş bir payım olmasın [178]

Felsefenin de en derin mevzusu aşktır." Bergsona göre yaratılış, bir heyecandan, derin sevgiden fışkırmaktadır.

Ahlâk ve dinin iki kaynağı adlı eserinde: "İnsan, kendi, kalbinden, Allah Teâlâ o kalpten faydalanacak kadar temiz olmayan şeyleri atmalıdır. O zaman insan Allah Teâlâ'yı kendi içinde hisseder. Fakat bu kâfi değildir. Daha üst dereceye tırmanarak insan, Allah Teâlâ'nın bir aksiyon âleti olabilmelidir. Bu mertebeye gelen insan, kendinde sonsuz bir hayat hamlesi sezer. Büyük, iyi işlere sarılır. Ve başarır. Ve hiçbir yorgunluk duymaz. Derin bir aşk içinde kendini aksiyona, insanlara hizmete verir. Bu aşk; insanın Allah Teâlâ'ya aşkı değil, bundan çok daha üst olan; bütün yaratıklara karşı olan Allah Teâlâ'nın sevgi ve aşkıdır."

O halde, Bergson'a göre mükemmel insan, gönlüne Allah Teâlâ sevgi ve düşüncesi taşımak ile kalan insan değil, iradesini; Allah Teâlâ'nın insanlara sevgisi yoluna hizmete vakfedebilen insandır,[179]

Aşkı nura, aklı da ateşe benzetirler. Aklın aydınlığı her ne kadar dakik ve uzağı görüyorsa da aşkın ateşi, daha dakik ve daha fazla uzağı görebilir. Aklın aydınlığı, aşkın ateşiyle birlikte hareket etmezse tek başına gönül evini aydınlatamaz. Ne vakit aklın nuru aşkın ateşi ile birleşince o zaman gönül sarayı, tam anlamıyla aydınlığa kavuşur. Buna göre, Hakk'a ulaşmak ve ilahî hakikati kavramak için, bir dereceye kadar aklın rehberliği şarttır. Akıl, bizi maddî âlemin sınırından çıkarıp manevî ve ulvî âlemin sınırına kadar götüre

---

[178] (GEYLÂNÎ, 2005), s.132
[179] Mustafa Rahmi Balaban, Filozoflarla Birer Saat: Muhtasar Felsefe Tarihi, İst. 1947, s.219

bilir. Fakat ondan öteye gidemez. Bundan sonra aşkın rehberliğine ihtiyaç var. Zira bizi ilahî âleme ulaştıran tek araç aşktır. Aşkın yıkıcılığı, bir anlamda yapıcılıktır. Çünkü aşkın ateşi, insanın putlarını, onu hakikatlerden alıkoyan masivayı yok eder. Böylece onu temizler. Aşkın ateşi, insanı, ayrımcılıktan ve çeşitli şekillerden alıp tevhide ve gerçek istikrara, çokluktan, şirkten kurtarıp birliğe götüren bir güçtür. Akıl insana varlık kazandırırken, aşk ise insanın varlığını ortadan kaldırır. İnsan varlığıyla kaldığı sürece birliğin gerçekleşmesi mümkün değildir. İkilik devam eder. Biri Allah Teâlâ'nın varlığı, diğeri de insanın varlığıdır. Hedef birlik ise, birliğe ulaşmak için de aşk gereklidir. Aşk, akılla birleşince yanar. Aşk ve aklın birliği, vahdet makamına yaklaştırır. Dinlerin hükmü etkisinden kendini uzaklaştırır. İbnü'l-Arabî de bu konuda şunları söylemektedir:

Sevgi ve muhabbet konusunda İbnü'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin başka bir ifadesi de şöyledir: "Muhakkak ki kalbim her sûreti kabul etti: şairlerin merası, keşişlerin hangâhı, puthane veya tavaf edenin Kâbesi; Tevrat'ın veya Kur'ân-ı Kerim'in sayfalarını müsavi gördüm. Ben sevgi diniyle tedeyyün[180] ettim. Onun araçlarına yöneldim. Sevgi benim dinim ve imanımdır." [181]

İbnü'l-Arabî'ye göre muhabbet, ibadetin aslı, sırrı ve cevheridir. Çünkü ma'bûd mahbûbun ta kendisidir. Eğer sevgi olmasaydı, insan, ağaç, yıldız veya put gibi hiçbir şeye ibadet edilemezdi. Çünkü kemâliyle hürmet duymadan bir ma'bûda ibadet edilmez. Abid de ma'bûdu sevmedikçe ve sevgisinde fânî olmadıkça O'na hürmeti tahakkuk etmez. Şu halde vasıflar farklılaşsa da ma'bûd ve mahbûb aynı şeydir. Bir yönüyle ma'bûd, bir yönüyle de mahbûb diye isimlendirilmektedir. Oysa her iki tarafta da müsemmâ birdir." [182]

Aşk ve aşığın sarhoşluğu olmasaydı
Ne dinleyen olurdu, ne sohbet eden. [183]

<u>Cümle mevcudat-u malûmata aşk akdem dürür,</u>
<u>Zira aşkın evveline bulmadılar ibtida.</u>
Bütün bilinmiş mevcudatta en önce olanı aşktır,
Zira aşkın evveline başlangıç bulmadılar.

Aşk yolu, bir yoldur ki, ne ucu var, ne kıyısı. O yolda can vermeden

---

[180] **Tedeyyün:** Dinini sakınmak. (Deyn. den) Borçlanma. Borca girme
[181] Ebu'l Alâ Afîfî, *Tasavvuf*, s. 203.
[182] Ebu'l Alâ Afîfî, *Tasavvuf*, s. 203-204.
[183] İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât,* c. III, m. no: 120.

başka bir çare bulunmaz. [184]

Aşk, Allah Teâlâ'nın kendisi olunca evveli ve sonu da olmaz. Hakk'ın mahlûkâtı sevmesi kendini sevmesi, yaratılmışların biribirlerini sevmeside Allah Teâlâ'yı sevmekten başka bir şey değildir.

"Aşk makamı âlidir, aşk kadim ezelîdir
Aşk sözünü söyleyen cümle kudret dilidir"

Yunus Emre kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

Aşk, kendinden başka bir şey vermez ve kendinden **başka** bir şey almaz.

Aşkın malı, mülkü yoktur. Fakat kimsenin de **malı, mülkü** olamaz;

Çünkü aşk, aşk için yeter.

Aşka giriftar olduğunuz zaman **Allah Teâlâ kalbimin içindedir** demeyin, **ben Allah Teâlâ'nın kalbi içindeyim,** demek daha yaraşır.

Siz, aşka yol göstereceğinizi sanmayın. Çünkü aşk, sizde değer görürse, her yolu gösterir.[185]

Hem dahi cümle fena buldukta aşk baki kalır,
Bu sebebden dediler kim aşka yoktur intiha.
Hem dahi her şey fena bulsa aşk baki kalır,
Dediler ki, bu sebebden aşkın sonu yoktur.

Şimdi velilerin, sevenlerin, sevgililerin hali böyle olunca, *"Son nedir?"* sualine Cüneyd'in verdiği cevap şu olmuştur:

"Son, başlangıca dönmektir." Bu sözün zahir manalarından biri şudur: Sâlik, mürid, nasıl ki, başlangıçta açıkça ibadet, tesbih ve dua ediyor, bunları perde arkasında yapmıyordu; bundan sonra da kendisine bir hayranlık geldiği için artık o ibadetleri ihtiyarsız yapamaz. [186]

Dilerim senden Hüda'ya eyle tevfıkın refik,
Bir nefes gönlüm senin aşkından etme gel cüda.
Senden Hüda'ya uygun arkadaşlık dilerim,
Bir nefes gönlüm senin aşkından etme gel ayrı.

Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz Şeyh Uryebî ile bir

---

[184] (Hafız-ı Şirazî, 1985), gazel. LXVIII, b. 497
[185] (Halil CİBRAN, 1970), s. 28
[186] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.55), s. 124

diğer şeyhi olan Şeyh Ebû 'İmrân el-Mîrtûlî arasında tasavvuf ilminde önemli bir neş'e ve tarz farkı olan bir konuyu da şöyle anlatmaktadır.

"İnsanlığın mevcut hâli beni çok üzüyordu. Bir gün bu düşüncelerle hayli dertli bir halde Uryebî'nin huzuruna girmiştim. O, halkın Hakk'a olan muhalefetlerinden dolayı üzüntülü olduğumu anlayınca

'Evlâdım sen halka değil Hakk'a bak!' dedi. Onun huzurundan ayrıldıktan sonra daha aynı sıkıntılı hal üzerimdeyken bu sefer Şeyh Mirtûlî'nin meclisine geldim. Beni görünce o ise

'Evlâdım sen kendine bak!' dedi. Bunun üzerine ben artık dayanamadım ve ***'Ey üstadım! Biriniz Hakk'a bak diyor diğeriniz kendine bak diyor, ben ikiniz arasında şaşırıp kaldım, ikiniz de bu yol'un kâmil rehberlerisiniz, peki hanginizin sözü doğrudur?*** diye sordum. O;

'Her ikimiz de hâlimize göre sana yol gösterdik. Ama esas olan Şeyh Uryebî'nin dediği doğrudur. Umarım ki bir gün onun dediği o mertebeye erersin. Aslında sana da bana da yaraşan onun dediğine kulak vermektir' dedi. Ben onun bu dürüstlüğüne hayran bir halde tekrar Uryebî'ye gittim ve Mirtûlî'nin dediklerini aynen ona naklettim. Bunun üzerine o da

"Ne güzel demiş. Ben 'Yoldaş'a (refik) ***işaret etmiştim o ise 'Yol'a*** (tarik) ***işaret etmiş. Şimdi sen hem onun dediğini ve hem benim dediğimi beraberce alırsan hem yolu hem de yoldaşı birleştirmiş olursun'*** dedi".[187]

<u>Masiva-yı aşkının sevdasını gönlümden al,</u>
<u>Aşkını eyle iki âlemde bana aşina.</u>
Aşkın sevdasından başkasını gönlümden alsın,
İki âlemde aşkını bana tanıdık kılsın.

<u>Aşk ile tamuda olmak cennetidir aşıkın,</u>
<u>Lik cennette olursa tamudur aşksız ana.</u>
Âşıkın cennetidir aşk ile cehennemde olmak,
Lakin ona aşksız cennet cehennemdir

Bir gün Mevlânâ'nın haremi Kira Hatun (radiyallâhü anh): ***"Cennet halkının çoğu aptaldır"*** *hadîsinin manası nedir?"* diye sordu. Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz:

"Aptal olmasalardı, Cennet ve Cennet'in nehirleriyle nasıl yetinirlerdi. Sevgilinin yüzünün bulunduğu bir yerde Cennet'in ve nehirlerinin yeri mi olur. Bunun için ***"Cennet halkının çoğu aptaldır ve illiyyîn ise akıl***

---

[187] (KILIÇ, 1995), s.15

sahipleri içindir" buyurdu ve şu rubaiyi söyledi:

"Eğer Cehenemde senin zülfün elime geçerse, cennetlik olmaktan utanırım. "Eğer sensiz, beni cennete çağıralar, cennet sahrası yüreğimi sıkar".[188]

[Aşk, dinin, hayatın ve benliğin motor gücüdür. Aşk hem sevene hem de sevilene kişilik kazandırır. Kişilik büyüdükçe aşk, aşk büyüdükçe kişilik büyür.

"Bilim, araştırmakta lezzet bulur, aşk ise yaratmakta"

Dinin ruhunu aşk oluşturduğu için, **sevgiden yoksun gönüllerin icra ettikleri ibadetler bir gösteriden öteye geçemez. Allah'ı sevgi üzere ve aşk içinde aramayanların, sayıya ve mekâna sığan ibadetleri erdirici olamıyor.**

İkbal diyor ki ***"Benim niyazım, iki rekât namaza sığmaz."*** [189]

"Âşıkların namazını niye soruyorsun? Onun rükûu da secdesi gibi mahremdir. Allah-u Ekber'in alev alev yanışı beş vakit namaza sığmaz. Aşkların namazında okuyuş, iki dünyaya meydan okumaktır. Bu namazın bir rekâtı bile Müslümanı ölümsüz yapar. Bu ateşsiz ve heyecansız asrın öldürüp mahvettiği insan böyle bir namazın içerdiği kıymetleri nerden bilecektir! " [190]] [191]

Ey Niyazi Mürşid istersen bu yolda aşka uy,
Enbiya vü evliyaya aşk oluptur rehnüma.

Ey Niyazi Mürşid istersen bu yolda aşka uy,
Aşk Enbiya ve evliyaya kılavuz oluştur

Aşktan herkes bahseder. Lakin bunu yaşayan binde birdir. Ancak adını bilmekten başka bir meramı da yoktur. Elemli aşk yolunda cefasına katlanması gerektiğini çoğu da bilmekten acizdir. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;

Bir addan başka aşktan ne biliyorsun ki? Aşkın yüzlerce nazı, edası, ululuğu var. Aşk, yüzlerce nazla elde edilebilir.[192]

Aşkın rehberliği olarak **"Aşk'a uy"** da ki maksat ise aşkın elinde kemâl bulanın irşâdına vasıl ol demektir. ***Aşk mahallesine delilsiz ayak atma. Ben delilsiz gitmek için neler yaptım yine de gidemedim.*** (Hafız-ı Şirazî, 1985), gazel. CC, b. 1705

[188] (YAZICI, 1995), s. 614
[189] Cavidname, 87
[190] Armağan-ı Hicaz, 60
[191] ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, 27Nisan 2001 tarihli STAR GAZETESİ
[192] Mesnevi, c.V, b. 1163-1164

TAHMİS-İ AZBÎ [193]

Oldu nokta bâ-i bismillahda kenzi Hûda
Zahir ve batından el çek yokluk ola var sana
Kayd-ı ukbadan ve fenâdan dön yüzün benden yana
Ey gönül gel gayriden geç aşka eyle iktida,
Zümre-i ehl-i hakîkat anı kılmış mukteda.

Kılsam irfana zevrak [194]*aşkla âlem dürur*
Dilberi aşktır onun aşk sırrına mahrem dürur
Vâkıf-ı esrarı âlem ehl-i aşk âdem dürur
Cümle mevcudat-u malûmata aşk akdem dürur,
Zira aşkın evveline bulmadılar ibtida.

Küllü şey'in yerciu [195] *karz-ı hasen* [196] *vermiş olur*
Mahzen-i sırrı ilâhî âdem-i kâmil olur
Aşk ile her kim memâta [197] *erse ol bakî kalır*
Hem dahi cümle fena buldukta aşk baki kalır,
Bu sebebden dediler kim aşka yoktur intiha.

Mâsiva dağının eder aşk zerresi mahv-i garik[198]
Eyleyen iksir aşkdır hârayı [199] *akik*[200]
Şâh-ı aşkın bendesi haktır ona haktır tarik[201]
Dilerim senden Hüda'ya eyle tevfıkın refik,
Bir nefes gönlüm senin aşkından etme gel cüda.

---

193 **Tahmis-i Derviş Azbî Divan-ı Mısrî / Derviş Mustafa Azbî**
Her ilâhinin açıklaması arkasına bu tahmisleri varsa ilave dilecektir.

194 **Zevrak:** Kayık, sandal. Mekke'de yapılan ve içine zemzem koymaya mahsus olan kap, ibrik

195 وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ ***"Bütün işler O'na döndürülür."*** Hud, 123

196 **Karz-ı hasen:** Sadece Allah rızâsı için verilen ödünç. Faizsiz verilen borç.

197 **Memat:** Ölüm. Ahirete göç etmek.

198 **Garik:** Suda boğulmuş.

199 **Har:** Yıkılmış, hedmolmuş.

200 **Akik:** Meşhur ve kıymetli, ekseriya kırmızı renkte olan ve yüzük gibi şeylere takılan taş. Hicaz vilâyetinde bir vâdi. Yolunu yaran gür su.

201 **Tarîk:** Yol. Tarz, usûl. Vâsıta. Meslek. Bir maksada nâil olmak için icrâsı lâzım olan husus veya bu hususların hey'et-i mecmuası.

Sığmadı âlemlere aşk, aşka sığmaz kıyl'ü kâl [202]
Âlem hâl-i bilirsen olmaz aşk içre hayal
Hem celâlindir cemâlin hem cemâlindir celâlin
Masiva-yı aşkının sevdasını gönlümden al,
Aşkını eyle iki âlemde bana aşina.

Hızr elindeki tasarruf himmetidir aşkın
Devlet-i hicranda bulmak minnetidir âşıkın
Menzili birlikte olmak vuslatıdır âşıkın
Aşk ile tamuda olmak cennetidir aşıkın,
Lik cennette olursa tamudur aşksız ona.

Evveli hu âhiri hû kâinâtın aslı hu'y
Ehli aşk kelâmî oldu cümle hâyi hu'y
Gel âşık ol Azbi ya sırrı hüdâdan sırrı duy
Ey Niyazi Mürşid istersen bu yolda aşka uy,
Enbiya vü evliyaya aşk oluptur rehnüma.

---

[202] **Kîl-ü kâl:** (I ve A, uzun okunur) Dedikodu.

2

Vezin: Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Zihi [203] ***kenz-i hafî ki andan gelür her var olur peydâ,***
Gehi zulmet zuhur eder, gehi envar olur peydâ.
Zihî derya-yi vahdet kim kesilmez hergiz emvacı,
Bu kesret âlemi andan doğup naçar olur peydâ.
Ne sihr-i bü'l-acebdir kim bu yüzden görünür ağyar,
O yüzden gayrı yok tenha gelir dildar olur peydâ.
Taşınur günde yüzbin can âdem iklimine her dem,
Gelür yüzbin dahi andan bulur imar olur peydâ.
O yüzden görüben ayan döner şem'-i cemalinden,
Felekler de görüp anı döner edvar olur peydâ.
Dışın içe hayalatı, için dışa zuhuratı,
Birinden ol birine tuhfeler her bar olur peydâ.
O devriyle gelüptür Enbiya, Mürsel meratibce,
Gehi mü'min zuhur eder gehi küffar olur peydâ.
Tecelli eyledikçe ol sarayı sırr-ı ahfada,
Bu suret âlemi içre satı pazar olur peydâ.
Anın zatına gayet, sun'una hergiz nihayet yok,
Anınçün her bir isminden gelür bir kâr olur peydâ.
Tecelli eyler ol daim celâl-ü geh cemâlinden,
Birinin hâsılı cennet, birinden nâr olur peydâ.
Cemali zâhir olsa tiz celâli yakalar anı,
Görürsün bir gül açılsa yanında hâr olur peydâ.
Bu sırdandır ki bir kâmil zuhur etse bu âlemde,
Kimi ikrâr eder anı, kime inkâr olur peydâ.
Veli arif celâl içre cemâlini görür dâim,
Bu haristanın içinde ana gülzar olur peydâ.
Ne sırdır kim iki kimse nazar eyler bu ekvana,
Biri ancak görür dârı, bire deyyar olur peydâ.
İçi umman-ı vahdettir yüzü sahrâ-yı kesrettir,
Yüzün gören görür ağyar içinde yâr olur peydâ.
Alan lezzatı birlikten halâs olur ikilikten,
Niyazi kande baksa ol hemân dîdâr olur peydâ.
Görür ol genc-i mahfiden nice zâhir olur eşyâ,
Bilür her nakş-ü suretten nice esrâr olur peydâ.

---

[203] **Zihî:** Zehî "Şu, bu" mânasına gelen müennes işaret zamiri.

Zihî kenz-i hafî ki andan gelür her var olur peydâ,
Gehi zulmet zuhur eder, gehi envar olur peydâ.
Ne güzel; her var olan şey gizli hazineden gelir ve aşikâr olur,
Bazen karanlık, bazen nurlar meydana çıkar.

Kenz-i Mahfî Edebiyatı

Tasavvufta çeşitli kelime farklılıklarıyla birden çok rivayetleri bulunmakla birlikte, bu sözün en yaygın kullanımı olan [204]

كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف

Metni çerçevesinde gelişip şekillenmiştir. Hiçbir muteber hadis kitabında geçmeyen bu rivâyetle ilgili olarak Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) şunları söyler: "Fakat manası doğrudur. Allah Teâlâ'nın:

"Ben, insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım" [205]âyetinden alınmıştır.

Nitekim İbn Abbas bunu *"bana ibâdet etsinler diye (li-ya'büdûn)"*yerine *"beni bilip tanımaları için (li-ya'rifûn)yarattım* "şeklînde tefsir etmiştir. "

Söz konusu rivayetle ilgili olarak Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnu'l-Arabî (560-638 / 1165-1240) *"Keşfen sahîh, fakat naklen sabit değildir"* dediği nakledilir. Esasen bunun, hadis ilmi kriterlerine uygun olarak naklen sabit olmuş bir hadis olduğunu iddia eden bir mutasavvıf da bilinmemektedir. Özellikle İbn'ül Arabî'nin yukarıdaki sözünden sonra, konu edildiği tasavvuf literatüründe genellikle -sahih olup olmadığı sorgulanmaksızın- "kutsî hadis" olarak değerlendirme eğilimi belirmiş ve bu zamanla genel bir kabule dönüşmüştür. İsmail Hakkı Bursevi'nin (1137/1725) bu rivayet hakkındaki şu değerlendirmesi, aynı zamanda genel olarak mutasavvıfların yaklaşım tarzlarını da yansıtmaktadır

"Keşf ehline göre bu hadis sahihtir, isterse, hadis hafızlarına (ezbercilerine) göre sahih olmasın... Zira keşf ehli olanlar, bizzat Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz'den alır söylerler. Hadis ezbercileri ise nakil yoluyla rivayet ederler. Ayrıca bir şeyin belli bir senedi olmayınca, sabit olmadığını icâp ettirmez. Şu da kat'îdir: Keşf itibariyle sahih olan bir şey, nakil yoluyla gelenden daha sahihtir. Zira keşf hâlinde vehim ve hayâl olmaz.[206]

---

[204] *"Küntû kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en-u'rafe fe-halaktû'l-halka li-u'rafe"* Aclûnî. 2/132; Aliyu'l Kari. 273: Manası doğru olsa da hiçbir senedi olmayan bu sözün hadis olmadığı açıktır.
[205] Zâriyât, 56
[206] (ÖGKE, 2000)

Tasavvuf ehline göre kâinât, Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinin zuhûr ve tecellîsinden ibârettir. Mahlukât, Allah Teâlâ'yı bilmek ve ehadiyyet sırrını anlamak için bu âleme gönderildi. Kâinâtta ne varsa o gizli hazînenin mahsûlüdür. Dolayısıyla *Kenz-i hafi'*nin zuhûruyla, nûr ve zulmet ortaya çıkmıştır. Burada ilk görünüşte bir zıtlık var gibi gösterir. Ancak dünya hayatında "her şey zıddıyla ka'imdir" denir. Çünkü şer olmasa hayrın, çirkin olmasa güzelin, zulmet olması ziyânın, gece olmasa gündüzün kıymeti tahakkuk etmezdi. Bir başka açıdan da "sırr-ı teklif ve imtihandır". İman ile küfür, mü'min ile kâfir beraber bulunacak ki imtihan yeri olan dünyânın yaratılış gayesine uygun düşsün.

Mutasavvıflar, zulmet ve nûrun tecellîsini hem kâinâtta, hem dünyada, hem de insanda müşahede etmişlerdir. Kâinâtta Allah Teâlâ'nın cemâl ve kemâl tecellîlerini anlama kabiliyeti insana verilmiştir. İnsan mevcûdâtın özü ve özetidir. Câmi' ismine mazhar olduğu için Allah Teâlâ'nın esmâ, sıfât ve zâtına tam ayna olma keyfiyeti insandadır.

Zulmet ve ziyânın aynı kaynaktan çıkması Necmüddîn Daye kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin *Mirsâdü'l-'ibâd* adlı eserindeki bir hikâyede şöyle izah etmektedir:

"Bir şekerci şekeri bir kaç kere kaynatıp her kaynatışında daha kesif bir cins şeker elde eder. En son elde edilene katare[207] *derler ki bu siyah ve kaba bir maddedir. Demek ki beyaz şekerde bu siyahlık ve kabalık var imiş, gözükmüyormuş. Bunun gibi Nûr-ı Muhammedi'den zuhûr eden mevcûdât içinde nûr ve zulmet mevcuttur. Ancak sekerden birinci, ikinci, üçüncü.. . Derecelerde elde edilen maddeler ilk kaynatılandan beyazlık ve siyahlığı nasibine göre alır. Ve her biri kendi makâmında kemâli hâizdir, her birinin bir hassası vardır. Biri diğerinin yerine kâim olamaz."* [208]

Burada bahsedilen saf şeker Hz. Muhammed'in rûhudur. Onun rûhu, rûhların atasıdır. En önce onun rûhu yaratılmış, mevcûdât daha sonra yaratılmıştır.

"Ben yaratılışta nebilerin ilki, nebi olarak gönderilme yönünden de sonuncusuyum"[209] hadîsi bunu bildirir. Bütün mevcûdât onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem vesilesiyle yaratıcı tanıtılmış, diğer yandan küfrün neticesi zulmet aşikâr olmuştur.

---

[207] **Katare:** Kuyudan veya başka bir yerden damlayan su

[208] Ali Nihat, Tarlan, **Divan Edebiyatında Tevhidler,** Fasikül IV, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 24, (1936). s. 34

[209] Muteber kaynaklarda yer almayan bu rivayete Deylemi, Ebu Nuaym. Sehavi. Aliyu'l- Kâri ve Aclûnî eserlerinde yer vermişlerdir. Bkz. Deylemî. III/331: Ebu Nuaym, Delailu Nübüvve. 1/42; Sehavi. 386: Aliyul- Kâri, 269; Aclûnî. II /129

YARATILIŞ MERTEBELERİ [210]

GENEL DEĞERLENDİRME	DÖRTLÜ TASNİF	YEDİLİ TASNİF	KIRKLI TASNİF
GAYB ÂLEMİ	LAHÛT ÂLEMİ	LÂ TAYYÜN	I. Zâtü'l-İlahiyye
	CEBERÛT ÂLEMİ	BİRİNCİ TAYYÜN	2. İlk tenezzülat
		İKİNCİ TAYYUN	3. İkinci tenezzülât 4. Ulûhiyyet 5. Rahmâniyyet 6.Rubûbiyyet 7. Mâlikiyyet 8. Esma ve Sıfâtu'n-Nefsiyye 9.Celâl İsimleri 10. Cemâl isimleri 11. Fiil isimleri: **a) Celâlî Fiil İsimleri** **b) Cemâli Fiil İsimleri**
	MELEKÛT ÂLEMİ	ERVÂH ÂLEMİ	12.Âlem-i imkân 13. Aklü'l-evvel 14. Ruhu'l-A'zam 15. Levhü'l-A'zam 16. Kûrsi 17. Ulvî Ruhlar 18. Mücerret tabiat 19. Hayal 20. Heba 21. Cevheru'i-Ferd 22. Mürettebat 23. Atlas Feleği 24.Zühre Feleği 25. Felekü'l-Eflâk 26. Sema-û Zülâl 27. Sema-ü Müşteri 28. Sema-û Behrâm 29. Sema-ü Şems 30. Sema-ü Zühre 31- Semâ-i Utarid 32. Sema-ü Kamer 33. Küre-i Ateş 34. Kürre-i Hava 35. Kürre-i Su 36. Kürre-i Toprak 37. Ma'den 38. Nebat 39. Hayavân 40. İnanlar Âlemi
		MİSAL ÂLEMİ	
ŞEHÂDET ÂLEMİ	NASÛT ÂLEMİ	ŞEHÂDET ÂLEMİ	

210 (YÜCER, 1996), s.61

Zihî derya-yi vahdet kim kesilmez hergiz emvacı,
Bu kesret âlemi andan doğup naçar olur peydâ.
Ne iyi; birlik denizinin hiçbir zaman dalgaları kesilmez,
Bu çokluk âlemi ondan doğup mecbur var olur.

Kesret ve vahdet ilişkisi

Muhyiddîn ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz ile tasavvuf literatüründe anlaşılmaya ve anlatılmaya başlanan **"vahdet-i vücûd"** çelişkili ve ağır konumuyla çok söz söylenen ve neticeye varılmayan tarihi seyri içerisinde, değişik şekillerde yorumlanmış ve çok renkli bir düşünce sistemi olmuştur.

Bizzat İbn'ül Arabî özel bir ıstılah olarak "vahdetü'l-vücûd" ifadesini kullanmaz. Dolayısıyla bu tabir onun yazılarının muhtevasından dolayı değil, takipçilerinin ilgisi ve kendisinden sonra gelişen İslâmî düşüncenin yönünden ötürü seçilmiştir. İbn'ül Arabî 'nin en etkili öğrencisi Sadreddin Konevî (hyt. 673/1274) bu terimi en az iki vesileyle kullanmış, daha sonra Konevî'nin öğrencisi Sadeddin-i Fergânî (hyt. 695/1296), İbnü'l-Fârid'in *Taiyye'* si üzerine yazdığı iki önemli şerhte bu terimi birçok kez kullanmıştır. Ama ne Konevî, ne de Fergânî bu terimi daha sonraki yüzyıllar içinde kazandığı teknik anlamında kullanmışlardır. Bu arada İbn Seb'in (hyt. 669/1270) ile Azizüddin Nesefî (hyt. 700/1300) gibi İbn'ül Arabî okulunun ikinci dereceden belli bazı şahsiyetleri bu terimi, sûfîlerin dünya görüşlerini dolaylı yollardan anlatmak için kullanmışlardır. Vahdet-i vücûdu, İbn'ül Arabî 'nin doktrinini ifade etmek üzere teknik anlamda ilk kullanan kişi İbn Teymiyye'dir. Nitekim o, vahdet-i vücûd ifadesini "vahdet-i vücûd ehli" şeklinde teknik anlamda bir doktrinin adı olarak kullanmıştır. [211]

Burada, şu husus hiç bir zaman gözden uzak tutulmamalıdır: Bu anlayış hangi şekilde ele alınırsa alınsın Tanrı-Âlem dualitesinden biri yıpranmak zorundadır. Çünkü böyle bir anlayışta;

- Ya Tanrı âleme feda edilecek,
- Ya da âlem Tanrıya feda edilecektir.[212]

Bilindiği üzere yaratılış meselesinin en önemli noktası maddenin ezelî olup olmamasına dairdir. Eğer madde ezeli ise Allah Teâlâ'nın işi o madde ile kâinatı inşa etmekten ibaret olur.

---

[211] (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 7
[212] (ÇEVİKBAŞ, 1994), s. 9

Fakat eğer madde ezeli değilse, Allah Teâlâ âlemi yokluktan halk etmiştir ki, buna ibda', icâd ve ihdas diyorlar. O hâlde Allah Teâlâ bir var edendir.

Muhyiddîn ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz ise bu iki görüşün hiçbirine iltifat etmiyor. Çünkü meseleyi daha basit, daha kuşatıcı, derin ve etkili bir şekilde muhakeme etmektedir. Onun nazarında hakikî varlık, sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur. Eşyaya gelince onlar mutlak varlığın çeşitli suretlerde ve görünüşlerde tecellisinden ibarettir. Bu bakımdan artık ***"madde var mıdır, yok mudur, madde kavramının mahiyeti nedir ve madde ezelî midir?"*** diye düşünmeğe gerek kalmaz.

Muhyiddîn ibn Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Hazretleri'nin beyanına göre yaratılış, Mutlak Varlık'ın **"Lâ-taayyün"** (görünmezlik) mertebesinden **"taayyün"** (görünüş) mertebesine geçmesinden veya başka bir deyişle, isim ve sıfatların şühûd (görüş) sahasında tecellisinden ibarettir. Ve bu sürekli bir iştir.[213]

Yalnız şunu iyi hatırda tutmak gerekir ki her bir mertebeyi ne kadar müstakil olarak ele alırsak alalım o bir bütüne aittir, o vücûdun bir âzâsıdır ve ancak o bütün ile gövde ile alâkası İçerisinde bir mana taşır. Tıpkı "âlemin *(kozmos)* vücûdunun aslının Vücûd'u zorunlu (Vâcibu'l-vücûd) olanla irtibatlı *(merbut)* olması gibi o âlemin parçaları da kendi aralarında bazısı bazısına irtibatlı, bağlantılıdır. Ve iş bunlar arasında zincir*leme(teselsül)* bir bağlantıyla gerçekleşir. İnsan, âlem hakkındaki bilgisini her şeyden evvel işte böylesi bir irtibatlar yumağından hareketle bir şeyden diğer bir şeyi istinbat etmek suretiyle elde eder. İşte bu irtibatları kurma bilgisi de hâsseten ehlullâh'ın ilminde bulunur. [214]

Binâenaleyh sûfîlerin *"Vücud"a* yönelik metafizik tutumlarını, bir tâbiri caizse felsefî antropolojik vecihten diğeri İse ontolojik vecihten olmak üzere İki vecihten incelemek mümkündür.

Onlar bunu, bir noktadan çıkıp yine aynı noktada biten bir vücûd çemberi *(dâiretü'l-vücûd)* diyagramı üzerinde tarif ederler. Noktadan çıkan yarım dâire *kavs-i nüzul (iniş kavsi)* adını alır. Noktaya doğru giden diğer yarısı ise *kavs-ı urûc* (çıkış kavsi) adını alır. Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz buyurur ki:

"Bu konuyu anlatmak için bundan sonra inşaallâh *'dâireler'* ve *'cedveller'* yapacağız... ki tâlib olan kişide bu konunun faydalan ve manaları yakîn olsun ve bunları kendinde mücessem bir suret hâlinde tasavvur edebilsin". *"...Vücûd,* bir dâire" dir. Ve bu *dâirenin* başlangıcı İlk Akl'ın

[213] (AYNİ, 1995), s. 45-47
[214] (KILIÇ, 1995), s.202

(el-Aklu'l-evvel) varlığıdır. Bir hadîs-i şerifte vârid olmuştur ki ***'Allah'ın ilk yarattığı şey İlk Akıl'dır.'*** Yâni bu cinslerin başlangıcıdır... *Yaratılış(Halk) ise* insan cinsi ile son bulmuş ve vücûd *dâire'si* tamamlanmış, insan bu İlk Akıl'la ittisal etmiştir. Tıpkı *dâire'nin* sonunun başlangıcına ulaşması gibi. İşte dâire budur. Ve bu dâirenin üzerinde âlemin cinslerinden yaratılmış ne varsa, tâ ilk akıl'dan -ki buna aynı zamanda Kalem de denir- en sonuncu mevcûd olan İnsan'a kadar bu ikisi arasında her ne varsa hepsi yer alır... Allah Teâlâ'nın yarattığı bütün şeyler bu dâirenin çevresindeki noktalar gibidir. Binâenaleyh dâirenin ortasındaki noktadan çıkan çizgilerin çenberin her noktasına müsâvî olarak çıkması gibi Allah Teâlâ'nın da bütün varlıklara olan nisbeti tek bir nisbettir". Bu çember *(dâire)* aslında bir nokta, sonra bir çizgi *(kavs)* ve bu çizginin îzâh için aynalı tarzda *(müsennâ)* açılmasından oluşmuştur: [215]

Organ bakımından sivrisineğin fil'den farkı yok!..
Ad açısından bir damla da Nil gibidir...
Her dânenin içinden yüzlerce harman doğar;
Bir dünya, buğday danesine sığdırılmış..[216]

<u>Ne sihr-i bü'l-acebdir kim bu yüzden görünür ağyar,</u>
<u>O yüzden gayrı yok tenha gelir dildar olur peydâ.</u>
Ne şaşılacak sihirdir ki; bu yüzden başkaları görünür
O yüzden başka mevcut yoktur, yalnız sevgili vardır.

Yukarıda anlatılanlar ile beraber Vahdet-i Vücûd anlayışı en açık şekliyle şöyle formüle edilebilir.

- Allah vardır, O'ndan önce ve o'nunla beraber, ondan sonra ve o'nunla beraber bir şey yoktur, O'nun, niteliği, niceliği, bir şeye göre önceliği ve sonralığı da yoktur, Vakitte ve zamanda, bir şeyin altında ve üstünde değildir, bir yerde ve mekânda da değildir. Buna bağlı olarak oluş-ta'da değildir. (Fenomenol [217] âlemdeki gibi bir oluşu kastediyorum tecelli anlamında, her an bir işte olduğu ayrıca belirtilecektir). O şimdi de vardır başka bir şey yoktur. [218]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki en alttaki dünyaya, iple

---

[215] (KILIÇ, 1995), s.170
[216] (Şeyh Mahmûd Şebüsterî), b. 147-148
[217] **Fenomen:** Olay, hadise, hadiseye ait.
[218] (ÇEVİKBAŞ, 1994), s. 9

bir adam sarkıtmış olsanız, mutlaka Allah Teâlâ'nın üzerine düşer.." [219]

İbn-ül Arabî'nin Fütuhat el-Mekkiye adlı eserine atfen Nihat Keklik Arabî'nin

"...varlıkta ancak Allah vardır..." dediğini belirtmektedir.

"...Muhakkak vücutta Allah vardır. Ondan başkası ise hayalî, vücuttur. Hak bu hayalî vücutta zahir olduğu zaman orada ancak kendi hakikati hasebiyle zahir olur, hakiki Vücûdu olan zatıyla değil..." [220]

İbn-ül Arabî'ye göre, Allah Teâlâ ruhların gelişmelerinin her merhalesi için yeni bedenler yaratır; insanların berzah âlemindeki bedenleri de "berzahî (hayalî) bedenler" olacaktır. [221] Ve ölümden sonra dünyevî bedenlerinden ayrılan ruhlar bağımsızlıklarını bu bedenlerle sürdüreceklerdir. Kendi ifadesiyle; "ahirette Allah Teâlâ bu ruhlar için, tıpkı bu dünyada olduğu gibi, tabiî bedenler yaratır, fakat bu bedenlerin yapısı (mizacı) farklı olacaktır. Ruhu berzah bedeninden alıp 'ikinci yaratılış' bedenine nakleder ve bu ruhların bedenleri sayesinde kazandıkları farklılık ebediyyen devam eder, asla bir tek varlık olma durumuna dönmezler"[222] Öte yandan, İbn-ül Arabî' ye göre, insanın berzah âlemindeki hayalî varoluş tarzı, hemen hemen bütünüyle onun bu dünyadaki yaşayışı tarafından belirlenecektir. Hayat, ona göre, insanın nefsini (kendini) biçimlendirdiği bir süreç olduğundan, ölümden sonra tabiî beden aradan çekilince, insan da berzahta "kazandıklarının elinde bir rehine ve yaptıklarının sureti içinde bir tutuklu olarak kalacaktır"[223]) [224]

Taşınur günde yüzbin can âdem iklimine her dem,
Gelür yüzbin dahi andan bulur imar olur peydâ.
Taşınır günde yüzbin can yokluk iklimine her zaman,
Gelir yüzbin dahi andan bulur imar olur.

Varlık ve yokluk meseleleri, varoluşçu felsefenin ana konularından biridir. Bu konuda varlık ile yokluğu derinlemesine ele alan Mevlânâ, en doyurucu fikirleri ortaya koymuştur. Meselâ, J. Paul Sartre, yokluktan kaçarken, Mevlânâ, yokluktan varlığın çıkışının önemi üzerinde durmak-

[219] Tirmizi Hadisin garib olduğunu söyler. Tirmizi. Tefsir, 57; İbn. Hanbel. 2/370; bkz. Sehavi. 543: Aclûnî. 11/153
[220] (KEKLİK, 1980),s.405.
[221] İbnu'l-Arabî.el-Futûhâtu'1-Mekkiyye, c.II, s.627.
[222] İbnu'l-Arabî.el-Futûhâtu'1-Mekkiyye, c.III, s.188
[223] İbnu'l-Arabî.el-Futûhâtu'1-Mekkiyye, c.I, s.307
[224] (KOÇ, 1990),s.87-88

tadır.[225]

Nihat Keklik, İbn-ül Arabî'nin Fütuhatı Mekkiye adlı eserinden bu konuda şunları nakletmektedir. "...Hakkın vücûdu karşısında sabit aynlar vardı. Bunlar ezelî olarak adem (yokluk) ile vasıflanmıştır ki bu da kendisinde, Allah Teâlâ ile beraber hiç bir şey bulunmayan kevn'dir. Şu kadar ki, (Allah'ın) vücudu" aynlar üzerine, feyz etmiş ve kendisi için değil fakat onların aynları için (varlık) tekevvün etmiştir. Âyan-ı Sabite'nin ne olduğu bu alıntıyla açıklığa kavuşmuş oldu şöyle ki; Âyan-ı Sabite; vasıfları yokluk olan, Allah'ın varlığı karşısında bulunan, istidatları (herhangi bir şey olmaya eğilimli olma hali) doğrultusunda Allah'ın üzerine tecellî ettiği sabit örneklerdir. [226]

O yüzden görüben ayan döner şem'-i cemalinden,
Felekler[227] de görüp anı döner edvar olur peydâ.
O yüzden görenler cemalin güneşinin etrafında dönerler,
Göklerde onu görüp döner zamanlar meydana gelir.

Dışın içe hayalatı, için dışa zuhuratı,
Birinden ol birine tuhfeler her bar olur peydâ.
Dışın içe hayalleri, için dışa çıkışı,
Birinden ol birine hediyeler her defa aşikâr olur.

Zahiri Mânada Hayal

Hayalleri olanlar asla uyumaz. Eğer hayalleri olmasa insan Allah Teâlâ'ya nasıl inanabilecek ve ahret yurduna hazırlık yapacaktı. Hayaller içten yani nefs ve ruhun etkinliği ile olduğu gibi, dıştan kainâtın unsurları ile etkileşerek insana seyr hali kazandırdığını unutmamak gerekir. Hayallerin son bulması ilerlemeye de mani olur.

Dünyanın ilerlemesini, medeniyetin ilerleme hamlelerini hayale borçluyuz. Gözle gördüğümüz şeyleri bazı insanlar gözden önce hayallerinde görmüş olmasalardı hâlâ vahşiler gibi mağaralarda veya sazdan yapılmış çatılar altında yasayacaktık. Medeniyetin ilerlemesine en büyük yardımları dokunanlar kendi zamanlarında mevcut şeylerin daha iyilerini hayallerinde görmek, sonra da hayallerini gerçeğe çevirmeye çalışmak sayesinde bunları yapabilmişlerdir.

Beşeri âlemde Mimar Sinan'ın en büyük kubbeyi oturtma hayali,

---

[225] (BAYRAKLI, 2002), s. 249
[226] (KEKLİK, 1980)
[227] **Felek:** Gök, gök katı, devir. Tâli', baht. Büyük ve dâirevi olan şey. Her gök seyyaresinin gezdiği âlem. Dünyâ, âlem, Bir zilli âlet. Yuvarlak kütük, kızak.

Hazerfen Ahmet Çelebi'nin uçma hayali, Edison'un 1000 denemede bile yakılmayan ampulü icat etmiştir. Morse hayalinde postadan daha iyi bir haberleşme aracı görüp insanlığa telgrafı hediye etmiştir. Bell telgraftan daha iyisini hayal edebildiği için telefonumuz olmuştur. Field okyanus aşırı haberleşme için gemiden iyi vasıta bulunabileceğini hayalinde görebildiği için bugün kıtalar denizaltı kablolarıyla bağlanmışlardır. Markoni kendi zamanında mevcut haberleşme aracının hepsinden daha iyisini zihninde tasarlayıp telsiz telgrafı bulmuştur. Bu keşifle okyanusun ortasında bir yolcu, vapurundan çektiği telgrafla otelde oda tutuyor ve arabasını iskelede bekletmek emrini verebiliyor. Radyo, TV ve gelecekteki diğer keşifler irade kuvveti ve çalışma azmi sayesinde hayalin gerçekleşmesinden ibarettir.

Ruhumuzu besleyen müzik şaheserleri büyük bestekârların hayallerinden çıkmıştır. En nefis sanat eserleri büyük sanatkârların hayalinde doğmuştur. Bunlar hep var olanın daha iyisini hayallerinde tasavvur etmek suretiyle şaheserlerini meydana getirmişlerdir. Mevcut şeylere bulundukları halde bakmak basit bir "bakma" işidir. Onları bulundukları durumdan daha iyi halde görebilmek, hayale hakikat seklini vermek muhayyile gücüne bağlıdır. Basit düşünenler bu gibilere hayalci derler, onlarla alay ederler, akıllarında dengesizlik olduğunu iddiaya yeltenirler. Hâlbuki en büyük keşifler bu hayalcilerin kafalarından çıkmışlardır. Hayalciler insanlığın çetin hayat şartlarını düzeltmiş, bizi maddi ihtiyaçlarımızın üstüne yükseltmiş, esaretlerimizden kurtarmışlardır. Bu hayalcilere, bu dengesizlere dünyanın ne büyük nimetler borçlu olduğunu kimse tahmin edemez. Pek çok kişi hayallerinin ötesine geçerek büyük karakter sahibi olmuşlar, maddi ve manevi anlamda büyük mevkiler elde etmişlerdir. Ana-babalar çocuklarını kendilerinden mesut olacaklarını düşündükleri için onları kendilerinden daha yüksek mertebeye eriştirecek şekilde yetiştirirler. Hayal kuvvetinin hayatı yükselmekte nasıl önemli rol oynadığını, basarının ne tesirli âmili olduğunu, sağlık ve saadete ne kadar yardım ettiğini gelecek nesiller daha iyi anlayacaklardır. Zihinlerimize giren hayaller bizi aldatmak, şaşırtmak için değil; hakikat sekline getirebileceklerini göstermek için bize ihsan edilmiştir. Onlar hakikatin kabataslak şekillerinden başka bir şey değildirler. Onlar yükselme hırsımızı körüklemek, bizi ileriye doğru yürütmek, var olanın daha iyisini bulmaya teşvik etmek için zihnimize giriyorlar. Hayal kuvveti aklın bir hülyasından ibaret değildir, idealin esintisidir.

Büyük düşünceler, kuvvetli tasavvurlar önce hayalde doğar; sonra emeklerimizle hakikat haline getirilirler. Hayallerini bizlere sağladığı imkânlar düşünülünce manevi âlemdeki hayallerini yüksek ve ulvî katında Allah Teâlâ'nın cemâlini görmek için olacak gayretin temelinde hayal ol-

ması muhakkaktır.[228]

Ancak hayalin istenilen bir hedef olmadığı geçilmesi gereken bir köprü olduğu açıklanmıştır. Köprüler zor olan tehlikeli menzilleri emniyetli şekilde kısa zamanda geçmeye yarar. Hayal âleminin gerekliliği yanında geçilmesi de gereken bir menzil olduğu unutulmamalıdır.

Yunus Emre kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin seyr ü sülûkunu anlattığı bir şiirinde hayal makamını geçmenin gerekliliğinden bahseder.

Sûretden gel sıfâta yolda safâ bulasın
Hayâllerde kalmagıl yoldan mahrûm kalasın

"Manâ yolunda safa bulmak istiyorsan, görünen bu sûret (şekiller)ten sıfata (o sûretle sıfatlanan gerçek vücûda) gel. Bu sûretler, birer hayâl (aslî vücûd olmayan birer gölge)den ibarettir. Bu gölgelerde takılırsan, manâ yolundan mahrûm kalır, hakikate ulaşamazsın!"

"Sûretden" kelimesi Divân'ın bazı yazma nüshalarında "Sırâtdan" şeklinde gelmektedir. Beyitte iki ana kavram vardır: **Sûretler ve hayâller.**

Sûretler, dünya; hayâller de misâl (berzah) âlemine aittir. Her iki âlem de gayb (zat) âlemine engel ve perdedir. Bütün bu âlemler ise, sıfatlar âlemidir.

Sıfatlar, (görüntüler, renkler, desenler, şekiller) âleminden geçip zata yönelmelidir. Gerçekte, her sûret bir sırattır, geçilmesi gerekir. [229]

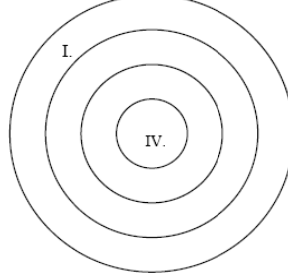
Batınî Manada Hayaller

İnsanda her seviyedeki bilginin oluşma sürecine baktığımızda, tamamının süjeden kaynaklandığını görürüz. *Beş duyuya ek olarak, araştırma, hayal etme, anlama, algılama, üzerinde düşünme, yargılama, karar verme,* vs. tamamıyla insanın kendi bütünlüğü içinde takip ettiği bir süreçtir. [230]

A.Schimmel, fenomenolojiyle ilgili çalışmasında, Allah Teâlâ'nın kendi dışındaki varlıklar tarafından aşağıdaki şemada gösterildiği şekliyle tecrübe edildiğini, başka bir ifadeyle ilahi olanın kendisini aşağıdaki halkalarda gösterildiği şekilde dışa vurduğunu tespit etmektedir:

---

[228] (MARDEN, 2007)
[229] (TATCI, 2/4 Fall 2007)
[230] (DÜZGÜN, 2: 1 2004), s. 37

I.alan: Kutsal Kitap, Kutsal mekânlar. Kutsal olarak adlandırılan şeyler alanı;
II. alan: Allah ve Vahiy anlayışının kendini gösterdiği alan;
III. Alan: İman, sevgi, haşyet ve teslimiyet duygularının canlandığı alan;
IV. alan: Mutlak Tevhid alanı.

I. Birinci halka, dinin kendini gösterdiği dünyadır. Kutsal kabul edilen mekânlar, objeler, Kutsal Kitaplar, Kutsala bağlı olan toplumların bulunduğu alandır.

II. Dini hayal ve imgelemin dünyası. Tanrı'ya dair imajlar, düşünceler burada oluşur. Tanrı'nın görülmeyen varlığına ilişkin yargılara O'nun görünen işlerine bakılarak varılmaya çalışılır. Allah anlayışı, yaratma düşüncesi, kozmoloji, antropoloji, gelecek dünyaya ilişkin/eskatolojik vb. düşünceler bu alana aittir.

III. Dini tecrübe dünyası: Burası İlahi olanın akli ve hayali imajının (aklın ve hayalin resmettiği Tanrı'nın) aksine bir karşılaşma anının dışa vurumları olarak görülmelidir. Hürmet, korku, güven ve kendini kurallarıyla, işleriyle, sevgisiyle, yardımlarıyla, vs. bize açan Allah'a tam bir güvenin gösterildiği, zihin dinginliğinin, neşenin, paylaşma hissinin, karşı konulamaz bir coşkunun bir taşma hissinin kendini gösterdiği alandır.

IV. Bütün halkaların merkezi olan dinin objektif dünyası, ilahi hakikatin dünyasıdır. Buraya ilişkin bütün yargılarımız, bu alanın dışavurumlarına ve bunlara bağlı olarak ruhsal tecrübelere ve bu tecrübeleri ifade eden kavramlara dayanır.

Tecrübe edilemeyen Tevhidin son aşaması bağlamında İbn Arabî, *Et-Tenezzülât al-Mavsiliyye* (s.90-1) adlı eserinde şu yorumu yapmaktadır:

"Hangi durumda olursan ol, ister havada istersen karada, bil ya da bilme, düşün ya da düşünme, zorunlu olarak İlahi İsimlerin idaresi altındasın. Hareketini ve sükûnunu, imkânını ve varlığını belirleyen bu isimdir. Ve bu isim 'Ben Allahım' der ve hak olanı söyler. Bunu düşününce, Allahu Ekber, demen gerekir. Kesin olarak bil ki, İlahi Zat kendisini sana olduğu gibi göstermez, ancak bu yüce isim/sıfatlarlarından biri altında gösterir ve yine belki böyle olduğu için Allah isminin anlamını

hiçbir zaman bilemeyeceksin." [231]

<u>O devriyle gelüptür Enbiya, Mürsel meratibce,</u>
<u>Gehi mü'min zuhur eder gehi küffar olur peydâ.</u>
O devirle nebiler ve rasüller derecelerle gelir
Bazen mü'min meydana gelir, bazen kâfirler mevcut olur.

Hâkim Tirmizî, varlığın oluşumu ile ilgili olarak görüşlerini ortaya koyarken şöyle bir cümle ile işe başlamaktadır: ***"Allah vardı. Onunla birlikte hiçbir şey yoktu."*** [232] ***Sonra zikir var oldu, ardından ilim ortaya çıktı ve bunları takiben meşîet zuhur etti."*** İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bunların ardından Hz. Muhammed'e ait nitelikler var edildi. (*Hatmu'l-evliyâ,* s. 337) [233]

Tirmizî Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin diğer enbiyâ arasından özel olarak seçildiğini (meczûb) söylemektedir. Allah Teâlâ, onu seçmiş, ayırmış ve cezb etmiştir. Diğer enbiyâya hikmet, beyan ve hidayet verilmiş, sonra da kendileri nebi olarak görevlendirilmişlerdir. Ancak Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem Allah Teâlâ tarafından özel olarak seçilmiştir. [234]

<u>Tecelli eyledikçe ol sarayı sırr-ı ahfada,</u>
<u>Bu suret âlemi içre satı pazar olur peydâ.</u>
Tecelli eyledikçe o çok gizli sırları olan sarayda,
Bu dünya âlemi içinde alışverişler meydana gelir.

Tecellî, *"mutlak vücûd"*un zuhuru mânasına gelmektedir." *Mutlak vücûd"*, Allah Teâlâ 'nın *"ahadiyyet"* mertebesindeki ismidir. Bu mertebede Allah Teâlâ, *"gerçek sırf tek varlık"* tır. Bunu sıfat itibârı olmaksızın, ancak kendisinin bilebileceği bir mâhiyette olan zat'tır.

Allah Teâlâ'nın dört çeşit tecellîsinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu tecellîler: Zat *tecellîsi, sıfat tecellîsi, isim tecellîsi ve fiil tecellîsi.* Ancak

"Allah kuluna karşı son derece merhametli olduğundan ona zatıyla tecellî etmektedir" [235]

---

[231] (DÜZGÜN, 2: 1 2004), s. 32
[232] Buhâri, Bed'u'1-Halk (59), 1, Tevhid (98). 22. Hadisin diğer varyantları için bak: Durer, 127. Mevduat, 263-265. Hafâ, II, 130-131.
[233] (ÇİFT, 2003), s. 256
[234] (ÇİFT, 2003), s.257
[235] (ERGÜL, 2002), s.162

İNSANLIĞIN MEDENİYET TARİHİ			
NEBİLER	YAŞADIĞI BÖLGE	DÖNEMİ	ZAMAN
ADEM ŞİS(ŞİT)	Mekke (Seçilmiş Mekân)	Çekirdek Aile Kabil (Vahyi inkar)	M.Ö.10.000 - ? 8000
İDRİS	Mısır	Kabile (Putperestlik)	8.000 5.000
NUH	Aşağı Mezopotamya	Kavim (Putperestlik)	5.000 4.000
HUD SALİH	Yemen- Hadramut Hicaz-Şam arası (Hicr)	Ad Kavmi (Putperestlik) Semud Kavmi (Putperestlik)	4000 3000
Bu dönem, ismi bildirilmeyen (İbrahim-9) Nebiler dönemidir. Suriye'de hüküm sürmüş EBLA Krallığına (M.Ö.2500) ait tabletlerde. AB-RA-UM, İS-MA-İL ve DAVUD nebilerin isimlerine rastlanılmıştır.	Mezopotamya Mısır-Filistin-Suriye	Site Devletleri Akad İmparatorluğu Mısır Eski Krallık (Tanrı Firavun Devri) Amalika (Putperestlik)	3000 2000
İBRAHİM İSMAİL İSHAK LUT	Mezopotamya.-Harran-Kenan-Mısır Arabistan Kenan(Filistin-Suriye) Sodom-Gomere	Eski Babil-Mısır Orta Kral. Cürhümlular Amurrular Ahlaksız kavim	2000 1750
YAKUB-YUSUF EYYÜB-ZÜLKİFL	Kenan (Filistin-Suriye) Mısır Şam (Ürdün)	Mısır (Orta ve Yeni Krallık) (Tanrı Firavun dönemi)	1750 1400
ŞUAYB-MUSA HARUN-YUŞA KALİB-HEZKIL	Medyen-Eyke, Mısır-Kenan Kenan (Filistin-Suriye) Kenan (Filistin-Surive), Mezotamya.	Mısır Yeni Krallık (Tanrı Firavun) Aramiler (Putperestlik)	1400 1200 1.200 1.050
ŞEMUYEL (İşmoil) DAVUD (M.Ö.1029-974) SÜLEYMAN (M.Ö.974-933)	Kenan (Filistin-Suriye) Kudüs-Şam-Irak	Aramiler (Putperestlik)	1050 900
İLYAS-ELYESA YUNUS	Balebak-Şam Ninova (Kuzey Mezopotamya.) Kenan (Filistin-Suriye)	Yeni Asur (Putperestlik) Babil	900 700
ŞA'YA-İRMİYA ÜZEYR-DANYAL	Kudüs-Babil Kudüs	Yeni Asur (Putperestlik) Yeni Babil (Putperestlik)	700 500
Not: Bu dönemde EZRA, NEHEMYA ve MALAKİ gibi, bazı İsrail nebileri yaşamıştır.	Kenan (Filistin-Suriye)	Persler İskender İmparatorluğu Selefki-Part İmparatorluiu	500'ler 331 331 304 304 64
ZEKERİYYA-YAHYA (M.S.27- M.S.30) İSA (Milat- M.S. 30)	Kenan (Filistin-Suriye)	Roma (Putperestlik) Hıristiyanlık	64 MİLAT ve (M.S.) 700
Hz. MUHAMMED sallallâhü aleyhi ve sellem (M.S.571-632)	Mekke (Seçilmiş Mekân) Bütün Yeryüzü Kıyamete Kadar	Putperestlik İslam Medeniyeti Batı (Ateizm-Materyalizm)	(610) İlk vahiy 700 1.700 1700 ↓

Kaynak: (MUSAOĞLU, 1999), s. 236

Anın zatına gayet, sun'una hergiz nihayet yok,
Anınçün her bir isminden gelür bir kâr olur peydâ.
Onun zatına gayet, eserlerine hiçbir zaman son yok,
Onun için her bir isminden gelen bir iş meydana gelir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Her şey üzerinde düşünün, fakat Allah Teâlâ'nın zatı üzerinde fazla düşünmeyin" [236]

Allah Teâlâ'yı esmâsı ile tefekkür edecek olursak;

"Allah Teâlâ bir tek ilâhtır. Ulûhiyyetinde ikincisi yoktur. Eşten ve çocuktan münezzehtir. Her şeyin sahibi ve mâlikidir. Ortağı yoktur. Öyle bir sultandır ki veziri yoktur. Öyle bir yapıp yaratıcıdır ki beraberinde işlerinin düzenleyicisi ve yardımcısı yoktur. Vâcibü'l-Vücûddur. Varlığı bir başkasının varlığına bağlı değildir. Bir başkasının var etmesine İhtiyâcı olmadan vardır. O tek olarak kendi kendine vardır. Varlığının başlangıcı yoktur. Nihayeti de yoktur. O Bakîdir. Hiç bir şeye bağlı olmayan vücud-i mutlaktır. Varlığının devamı da kendindendir. Belli bir mekâna sığan, bir mekânla sınırlandırılan bir cevher olmadığı gibi, bekası düşünülemeyen araz da değildir. Ciheti ve yönü olan bir cisim de değildir. Mahlûkatı koruyup gözetmek O'na zor gelmez. Mahlûkatı yaratması sebebiyle, kendisinde daha önceden var olmayan bir sıfatı kazanmış değildir. O'nun sıfatları hadis değil kadîmdir. Sonradan olan şeylerin O'na hululü, ya da O'nun sonradan olan şeylere hululü gibi şeylerden O münezzehtir. O, hadis (sonradan olan) şeylerin O'ndan sonra olması ya da O'nun onlardan önce olması gibi bir durumdan müberrâdır. Ancak şöyle denilebilir: O vardı, ancak beraberinde hiçbir şey yoktu. Öncelik ve sonralık O'nun yarattığı zaman parçalarını ifâde eden kelimelerden ibarettir. O'dur uyumayan (her şeyin kendisiyle kaim olduğu) Kayyûm O'dur. Kendisine kimsenin zarar eriştiremeyeceği Kahhârdır. O'nun gibisi yoktur. Eşyaya hükmetmesini dilediği kimse yine ancak O'nunla hükmeder. Külliyâtı bildiğinde şüphe yoktur. Doğru ve sağlam görüş serdeden ulemanın ittifakı ve icmaı ile cüz'iyyâtı da tam olarak bilir. Bu varlık âleminde ne varsa, hepsi muradı ilâhinin bir neticesidir. Taat-isyân, kâr-zarar, kölelik-hürriyet, soğuk-sıcak, hayat-ölüm, ele geçirmek-fevt etmek, gündüz-gece, doğruluk-eğrilik, kara-deniz, çift-tek, cevher-araz, hastalık-sıhhat, üzüntü-sevinç, ruh-cesed, karanlık-aydınlık, yer-gök, birleşme-ayrışma, az-çok, sabah-akşam, siyah-beyaz, uyku-uyanıklık, açık-gizli, hareketli-hareketsiz, kuru-yaş, kabuk-öz

[236] Beyhaki, Kitabu'l-Esma ve's-Sıfat, s.210; Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya (el-Camiussağir'den naklen); Sehavi, Makasıd, s.190,ha.342; Acluni, Keşf, I,311,ha.1005; Heysemi, Mecmauzzevaid, I,81

gibi böyle birbirine zıt, ayn ve benzer ne varsa hepsi Cenâb-ı Hakk'ın dilemesi neticesidir. Nasıl olmasın ki onları hep Allah Teâlâ yaratmıştır. Dilemeyen, irade etmeyen nasıl fâli-i muhtar olabilir ki?... Hak sübhânehu Teâlâ, her şeyi ezelî olarak bildiği gibi, aynı zamanda hükmetmiş, murâd etmiş, tahsis etmiş, takdir etmiş ve icad etmiştir. Yine böylece, hareket edeni ve duranı, görür, işitir. En alt ve en yüce âlemlerin ötesinden konuşur. Uzaklık, duymasına engel değildir. Çünkü O, her şeyden yakındır. Yakınlık, görmesine engel teşkil etmez. Zira O, aynı zamanda uzaktır. Nefsin derinliklerindeki fısıltıları işittiği gibi, çok hafif bir dokunmayla çıkan sesi dahi işitir. Gece karanlığında siyahı gördüğü gibi, su içinde suyu görür. Karışım, aydınlık, karanlık O'nun için bir engel değildir. O Semî, Basîr'dir. Hak Sübhânehû'nun konuşması, sükûttan sonra oluşmuş bir kelâm değil, ya da vehmedilen bir suskunluktan sonra gerçekleşmiş bir kelâm olmayıp, diğer sıfatları gibi ezelî olan, ezelî kelâm sıfatıyla olmuştur. Mûsa aleyhisselâma bu vasıftaki sıfatıyla konuşmuştur. Bu kelâmını Yüce Allah Teâlâ, tenzil, Zebur, Tevrat ve İncil diye isimlendirmiştir. Bu kelâm, harfsiz, savtsız, nağmesiz ve lügatsiz olmuştur. Yüce Allah Teâlâ, seslerin, harflerin ve lügatlerin de yaratıcısıdır. Nefislere takvayı ve fücuru ilham eden O Allah Teâlâ'dır. Dilediğinin hatalarından vazgeçer, cezalandırmaz. Dilediğini de muaheze eder. Dünyada da edebilir, ukbada da. Adaleti, fazlı ve ihsanı içinde değerlendirilemediği gibi, fazlı ve ihsanı da adaleti içinde değerlendirilemez. Âlemi iki kabza (tecelli) halinde varlık âlemine çıkarmış ve onlara iki konak yeri yaratmış, sonra da, "şunlar cennetlik, şunlar da cehennemliktir, başka bir şeye aldırmam" buyurmuştur. Burada O'na hiç bir kimse kalkıp da itiraz etmemiştir. Zira orada O'ndan başka varlık sahnesinde hiç bir şey yoktu.[237] *Dolayısıyla bütün her şey, O'nun esmasının tasarrufu altında olmuştur. Bir kabzası Celâl esmasının, bir kabzası Cemâl esmasının tasarrufu altına girmiş, kimi nimetler içinde, kimi de belâlar içinde olmuştur. Kendisinden başka fâil olmayan ve varlığı için kendi zâtından başka bir varlık bulunmayan Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ve teşbih ederim."* [238]

Tecelli eyler ol daim celâl-ü geh cemâlinden,
Birinin hâsılı cennet, birinden nâr olur peydâ.
Her zaman bazen celâl cemâlinden tecelli vardır.
Birinden cennet, birinden cehennem hâsıl olur.

[237] ***"Allah mevcut idi. Onunla beraber hiçbir şey yok idi."*** (Buhâri. Bed'ul Halk. 1; İbn. Hanbel. 4/431; Hâkim, Müstedrek. 2/341; Aclûnî, II/130,131)
[238] Ebu Bekr Muhyiddin İbn Arabî, *el-Fütuhâtu'l-Mekkiyye,* Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1420/1999, c. I, ss. 62-65. (COŞKUN, 2008)

Cemali zâhir olsa tiz celâli yakalar anı,
Görürsün bir gül açılsa yanında hâr olur peydâ.
Cemali zâhir olsa hemen onu celâli yakalar
Görürsün bir gül açılsa yanında diken mevcuttur..

Celal ve cemal tecellileri birbirinden ayrılmaz durumdadır. Birinin zuhuru diğerinin varlığına sebeptir. Allah Teâlâ buyurdu ki;

"Demek ki, zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, zorlukla beraber bir kolaylık vardır." [239]

Allah Teâlâ şeytanı düşman kıldı ki, Allah Teâlâ'ya sığınmak, nefsin tahrikini de yaratmış ki ona yönelmenin devamı içindir. Eğer celal ve cemalin tecellisi beraber olmasaydı yani nefsin arzuları olmasaydı seyr-süluk tahakkuk etmezdi.

[Tasavvuf ehli dikkatleri önce dış âlemin esrâr ve güzelliklerine çevirerek ***"Tabiatla barışık"*** hale gelen sûfî muhayyilesi, daha sonra ***"ilâhî nefha"*** taşıyan ***"küçük âlem"***e yönelmiş, meçhullerini ma'luma dönüştürerek Mutlak gerçeğe doğru yol almaya başlamış, ***"insanla barışık"*** olmanın doyumsuz güzelliğini yakalamışlardır.

X-XIII. Yüzyıllarda Anadolu toprakları üç büyük sıkıntı ile -dervişlerin ifadesi ile- üç celalî tecellî ile karşı karşıya kalmıştır.

1. Batıdan gelen Haçlı seferleri
2. Doğudan gelen Moğol istilası
3. İçerde ortaya çıkan Babailer hareketi

Sûfîlerin kanâatine göre kâinattaki tecellîler, cemalî ve celâlî diye iki çeşittir. Ancak bunlar birbirinden ayrı ve kopuk değildir. Bunun için dervişler ***"celâl içre cemâli, cemâl içre celâli"*** görmeye çalışırlar. Yukarıda sıralanan üç celâlî tecellîyi, üç cemâli tecellî takip edecektir:

1. Batı'dan Anadolu'ya gelen **Muhyiddin İbn Arabî** (hyt. 1240)
2. Doğu'dan Anadolu'ya gelen **Mevlana Celaleddin Rumî** (hyt.1273)
3. İçerde yetişen **Yunus Emre** (hyt. 1320)][240]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Mevâidü'l-İrfân eserinde buyurdu ki;

Bil ki: Dünyada mevcud olan her şeyin iki ciheti (yönü) vardır. Bakanın kabiliyyetine göre bir iyi tarafı, bir de kötü tarafı vardır. Allah Teâlâ, insanın bir şey yapmasını isterse o şeyin iyi tarafını ona gösterir, o da yapar.

---

[239] İnşirah, 5-6
[240] (ÜNAL, 2006) ,s.275

Bir şeyi yapmamasını isterse, o şeyin kötü tarafını gösterir, o da yapmaz. Bundan dolayı Ebubekir radiyallâhü anh Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize:

"Dünyada senden güzel kimse yoktur ya Rasulallah" derken Ebucehil:

"Dünyada senden kötü kimse yoktur Ya Muhammed" diyordu.

Kemal yolları ve sebepleri de buradan çıkar. Allah bir kimseyi kemal derecesine ulaştırmak isterse ona yollarının güzel taraflarını ve bunların sebeplerini gösterir. Kul onunla meşgul olur, onun zıddını terk eder. Bu suretle en yüksek gayeye ve makama ulaşır. Mesela zikre devam etmek kemâlata ulaşmanın sebeplerindendir. Allah bir insanı büyüklerin ulaştıkları kemallere ulaştırmak isterse, ona zikre devam etmenin güzel taraflarını gösterir. Onu zikre devam ettirir ve onu mukadder olan kemallere eriştirir. Diğer vesileler de böyledir. Bunu uzak görme (hayal sanma). Çünkü Allah Teâlâ Hazretleri buna kadirdir. Bunun büyük bir aslı vardır ki o da şudur:

"Âlemin zerrelerinden her biri zıdlarını cami'dir (kendinde taşır). Çünkü Allah Teâlâ'nın Cemal ve Celâl sıfatları vardır. Allah Zülcelâl, her zerrede tecelli eder. Her zerrede O'nun bütün sıfatlarının eseri vardır. Ma'siyetler ve aşağı dereceler de böyledir. Allah Teâlâ, o ma'siyetin kötü tarafını örter ve onu işlemenin iyi tarafını gösterir ve insan da onun içine düşer.

"Herkesin, uyduğu bir yönü vardır" [241] "Allah Teâlâ bir adam için iki kalb yaratmamıştır." [242] Artık kalbler şöyle dursun, her bir kalbi, bakılan şeyin güzelliğine çeviren O'dur. Kalb her an, eşyadan biriyle beraber, ötekilerden gafildir. Huzuru Allah Teâlâ ile gafleti masivadan olduğu bir sırada kalbinin ötesinden (verasından) onu Allah Teâlâ'dan başka bir düşünce aldatır, meşgul ederse o kimsenin hasmı Allah Teâlâ'dır. … "Allah gerçeği söyler, O, yola iletir." [243]

Burada Allah Teâlâ'nın "celal" niteliklerini onun bilinemez ve mutlaklığını ifade eden yönü; cemal özelliklerini ise, bilinmesi ve taayyününü

---

[241] Bakara, 148

[242] Ahzab, 4

[243] (ATEŞ, 1971) Elli beşinci sofra

İbnu'l-Arabî,. **el-Fütûhât,** III/477; **el-Fihrist,** Mukaddime. *"..er-Rûhu'l-Emîn kalbimin üzerine inince terkibim dağılıyor... ve bana zann, tahmin ve şüpheden ârî olan bilgiler veriyordu."* (**et-Tenezzülâtul-Mevsılıyye,** 7).

Bu yüzden olsa gerektir ki Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz el-**Fütûhât** ve **Fusûs** kitabının her bölümünün sonunu *"Şüphesiz Allah gerçeği söyler ve doğru yolu gösterir"* ibaresiyle tamamlamaktadır. (KILIÇ, 1995), s. 27

ifade eden niteliklerdir. Bunun yanı sıra her iki ismin mütedahil oluşu da dikkat çeker. [244]

Bu sırdandır ki bir kâmil zuhur etse bu âlemde,
Kimi ikrâr eder anı, kime inkâr olur peydâ.
Bu sırdandır ki bu âlemde bir kâmil zuhur etse
Onu kimi ikrâr eder kimi inkâr eder.

Bu konuda en güzel örnek İbnü'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzi (560-638/1165-1240) verebiliriz. Ona ekber (en büyük şeyh) diyenler olduğu gibi, ekfer (en büyük kâfir) diyenler bulunmuştur. Allah Teâlâ buyrdu ki;

"Allah ve Rasûlünün hükmetmediği bir şeyle hükmedenler, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" [245]

Hadis-i şerifte bildirildiğine göre; **"Müslümana sövmek fısktır, onunla çarpışmak da küfürdür."** [246].

Bu nedenle Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz itham edenlerin dediklerinden uzaktır. Ancak sözlerin ve söylenin mansından uzaklaşıldıkça çeşitli anlayışlar ve nakiller içinden çıkılmaz durum alınca doğru ve hakikat kaybolup gitmiştir.

İbn Kemâl Paşazade'nın (1468-1534) fetvasında İbnü'l-Arabî'yi şu şekilde övmektedir.

"Ey insanlar! Biliniz ki, büyük şeyh, şerefli önder, âriflerin kutbu, muvahhidlerin imamı, Endülüslü, Hâtem Tayy kabilesinden Muhyiddin İbn Arabî kâmil bir müctehid ve fâzıl bir mürşid, taaccüp edilecek hayat hikâyeleri ve olağan dışı hâdiseleri ve çok talebesi olan bir zattır. Âlimler ve ileri gelenler katında kabule mazhar olmuştur. Onu inkâr eden hata yapmış olur. İnkârında ısrar ederse sapıtmış olur. Sultana, onu terbiye etmesi ve onu inancından çevirmesi gerekir. Çünkü sultan doğruyu yaptırmak ve kötülükten men etmekle memurdur. Onun birçok eseri vardır. Bunlar içinde *Füsûsü'lhikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* bulunur. Bunlardaki meselelerin bir kısmının sözü ve manası belli, ilâhî buyruğa ve şer'-i Nebevî'ye uygundur. Bir kısmı da zâhir ehlinin anlayışına göre gizli olup, keşf ü bâtın ehlinin anlayışına göre açıktır. Meramını anlamayana bu durumda susmak lazımdır. Zira Allah Teâlâ:

"Bilgin olmadığı şeyin peşine düşme, çünkü kulak, göz ve kalbin her biri bu davranıştan sorumludur." [247] buyurmaktadır."

---

[244] (DEMİRLİ, 2003), s. 114; Bkz. İbnü'l-Arabî, *Kitabü'l-celal ve'l-cemal,* s. 4-5
[245] Mâide, 44.
[246] Buharî, Fiten 8, İman 36, Edeb 44; Müslim, İman 116, (64); Tirmizî, İman 15, (2636); Nesaî, Tahrim 27, (7, 132).
[247] İsrâ, 36

Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, Lübnan Dağı'nda peş peşe kırk kere halvet çıkarmıştı. Şöyle diyordu:

"Şeyhim vefat ettikten sonra kâmil bir zat işitsem önce yıkanıyorum, elbiselerimi yıkıyorum ve ona gidiyorum. Evvela yanımda bulunan şeyleri kapısında bırakıyorum ve sonra yanına giriyorum. Böylece** (bu) **mertebeye ulaştım. Sanki benim için köpeklere varıncaya kadar her varlık şeyhti." [248]

Bu şekilde İbnu'l-Arabî'yi onun peşinden gidenleri anlamak biraz zordur. Anlayamanlar için şeriatın zahirine sahip çıkarken tahkir ve cahilâne hareketlerden kaçınarak hareket etmeleri uygundur.

Niyâzî-i Mısrî bu beyitlerde beyan buyurduğu üzere aslında kendi durumunu ifşa ediyor. Çektiği sıkıntılardan biride bu şekilde edilen ithamlardır. Bulunduğu toplumda kendini anlatamayan veya anlaşılmayanlar için ne kadar çok üzülünürse üzülsün çok az kalır.

Veli arif celâl içre cemâlini görür dâim,
Bu haristanın içinde ana gülzar olur peydâ.
Ârif-i billâhlar celâl içinde cemâli devamlı görür.
Bu dikenliğin içinde gül bahçesi onu görür.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Mevâidü'l-İrfân eserinde buyurdu ki;

"Ey iman edenler, zandan çok sakınınız. Çünkü zannın bazısı günahtır. Birbirinizin gizlisini araştırmayınız, biriniz, diğerinizin gıybetini etmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemek ister mi? Elbet bundan iğrendiniz. Allah'tan korkunuz. Şüphesiz Allah bağışlayıcı ve merhamet edicidir." [249]

Bil ki, güneş nereye yönelse, karşısında karanlık görmez. Karşısına düşen her şey aydınlık (nur) görünür. Güneşin gördüğü nur, karşısına düşen eşyayı ışıklandıran kendi yüzünün nurudur. Ama zulmetin karşısında aydınlık olmaz. Karanlık, karşısında bulunan eşyada daima karanlık görür. Bu karanlık, karşısına düşen eşyayı karartan kendi karanlığıdır. Güneş, kendine kıyasla, bütün âlemin nurdan ibaret bulunduğunu zanneder. Zulmet (karanlık) ise, kendisine kıyas ederek bütün eşyanın zulmetten ibaret olduğunu sanar.

Güneş, arif-i billâh olan muvahhid mü'minin misalidir. Bu zaten bütün

[248] (BAHADIROĞLU, 2003), s.156
[249] Hucurat, 12

eşyada, kendi irfanının, tevhidinin, imanının ve ayanının

"Hiçbir şey yoktur ki Allah'ı hamd ile tesbih etmesin. Lakin siz onların tesbihlerini anlayamazsınız." [250] Ayetinin ifade ettiği gibi aksini, nurunu görür. Hâlbuki aslında eşyanın bir kısmında cehalet, küfür ve isyan zulmeti vardır. Fakat o mü'minin bakışının nuru, bütün eşyayı kaplar da o, hepsinde sadece nur görür. Bütün insanlara iyi zan besler. Bu sıfat, bir insana, ancak kemale eriştiren bir mürşid-i kâmilin terbiyesi altında iç tasfiyesiyle mümkün olur.

Zulmet ise cehalet ile kalbi kararmış cahile benzer. Bu adam, bütün eşyada bir eksiklik görür, herkeste bir ayıp arar. Cahil neye baksa, cehaletinin ve aybının siyahlığı o şeye akseder. Baktığı şey ne olursa olsun onda muhakkak bir ayıp ve noksan bulur. Fukara bilmez ki o, kendi ayıp ve noksanıdır, oradan kendine aksetmiştir.

Binaenaleyh, ey Ehlullah yolunda sülûk eden talip, Allah Teâlâ'da mücahede et ki, ruhunun güneşi battığı yerden doğsun, tutulduğu yerden açılsın, kalbinin âlemleri nurlansın, nuru yüzüne vursun ve senin yüzünden karşında bulunanlara yansıyarak hepsini aydınlatsın. Karşında bulunanlar, senin ilim ve irfanının nurundan istifade etsin, senin gölgende, yani cisminin ve bedeninin gölgesinde istirahat etsinler. İşte güzel huyun kemali budur. [251]

Ne sırdır kim iki kimse nazar eyler bu ekvana,
Biri ancak görür dârı, bire deyyar olur peydâ.
Bu bir sırdır; iki kimse bu âleme nazar eyler
Biri ancak yurdu, diğeri ise sahibini görür

Allah Teâlâ'nın insanların eliyle sana eziyet vermesinin nedeni insanlara güvenmemek içindir. Her şeyden incinmenin nedeni onlardan uzak kalmak içindir. İmam Gazzâlî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;

> "*Karınca, kâğıt üzerindeki yazıları görünce, bunları kalem yazıyor, der; çünkü başını kaldırıp yukarıdaki parmakları, eli ve bunları harekete geçiren iradeyi, insanı, sonra insanda irade, kudret yaratanı görmez. İnsanların çoğu da, en aşağı, en yakın sebebi görmektedir*." [252]

İçi umman-ı vahdettir yüzü sahrâ-yı kesrettir,
Yüzün gören görür ağyar içinde yâr olur peydâ.
İçi birlik denizi, yüzü çokluk sahrâsıdır.

---

[250] İsra, 44
[251] (ATEŞ, 1971) Üçüncü sofra
[252] Gazzâlî, **İhyâ**., cilt: I, s. 34. Aynı örnek için bkz. Gazâlî, **Kimya-yı Saâdet**, s. 42.

Bazıları yüzü görür, başkaları içinde yâr görünür.

Âlem **“Varlık”** ve **“yokluk”** açısından değerlendirilince, “Yüce Allah’ın vücudundan başkası, saf yokluktur...” Çünkü Allah varlığı, kendi hakikati sebebiyle, kendiliğinden varıdır. Allah Teâlâ âlemle görünüşe çıktığı ve O’nunla belirlendiği için, bütün varlıkların aslı olarak kabul edilmiştir. [253]

Vahdet’in üç yolu vardır.

1-Vahdetü’ş-Şuhûd: Mistik birleşme burada bir ruh halidir ki onun dışında eşya birbirinden ayrı ve Allah Teâlâ’dan ayrı görünür. Farabi ve İmam Rabbani kaddese’llâhü sırrahu’l-azizin nazariyesidir.

2-Vahdete’l-Kusûd: Mistik birleşme yalnız bir mefhumlar birleşmesi değil, aynı zamanda insanlar arasında bir iradeler birleşmesidir. Sonunda, insanın arzusu ve iradesi Allah Teâlâ’nın arzusu ve iradesiyle bir olur. Bununla beraber Allah’ın ve kâinatın varlığı ayrı telâkki edilir.

3-Vahdete’l-Vücut: İrade ve tasavvur yolu ile birleşmeye varlıkta birleşme ilâve edilir. Bu vahdetin en yüksek ve en mükemmel derecesidir. [254]

Alan lezzatı birlikten halâs olur ikilikten,
Niyazi kande baksa ol hemân dîdâr olur peydâ.
Birlikten lezzeti alan, ikilikten halâs olur,
Niyâzi ne zaman baksa ol hemen sevgili aşikâr olur

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ

“Allah da buyurmuştur ki: iki ilâh tutmayın o ancak bir ilâhdır, onun için benden yalnız benden korkun” [255]

Görür ol genc-i mahfiden nice zâhir olur eşyâ,
Bilür her nakş-ü suretten nice esrâr olur peydâ.
Niyâzi gizli hazineden görür, nice eşyâ zâhir olur
Bilir her suretin nakşinden nice sırlar aşikâr olur.

Sonuç olarak; Allah Teâlâ’yı görememenin sebebi Ona çokça yakın olmaktandır. Perdelenmiş olması ise O'nun zuhurunun şiddetindendir. Gözlerden gizlenmiş olması ise nurunun azametindendir. Göz kuvvetli ışıkta görmeyi kaybeder.

---

[253] (KEKLİK, 1980)s.383-386
[254] (SAFA, 2003), s. 233
[255] Nahl, 51

TAHMİS-İ AZBÎ

Duyunca sırrı ednâ ona hünkâr olur peyda
Gelirse sahn [256]-ı irfanda veli her-kâr[257] olur peyda
Gâhi Esmâ-i cebbâri gâhî [258] gaffâr olur peyda
Zihi[259] kenz-i hafî ki ondan gelür her var olur peydâ,
Gâhî zulmet zuhur eder, gâhî envar olur peydâ.

Olupdur kendinin mülkî cihanın tahtla tacı
Yine kendi haracın ol verir ondan alur bacı[260]
Yine öz varlığın varlık ile etti ta raci [261]
Zihî derya-yi vahdet kim kesilmez hergiz emvacı,
Bu kesret âlemi ondan doğup naçâr olur peydâ.

Olursa sende bir ikrar olur yüzbin nihân[262] ızhâr[263]
Anâsır perdesin kaldır olam dersen ülü'l-ebsar
Bilindi yüzbin esmânın içinde gizlidir ikrar
Ne sihr-i bü'l-acebdir kim bu yüzden görünür ağyar,
O yüzden gayrı yok tenha gelir dildar olur peydâ.

Kimi zevk u safa üzre kimine yâr olur mâtem
Kiminin gözüne zerre görünmez bu fenâ alem
Acep sırrı ilâhidir gelen, gelen âdem giden âdem
Taşınur günde yüzbin can âdem iklimine her dem,
Gelür yüzbin dahi ondan bulur imar olur peydâ.

Zevâlin gösterir birbirine her bir kemâlinde
Kemâli gizlidir yârin cefâsıyla zevâlinde
Nice arz-ı hüner eyler hayâliyle visâlinde
O yüzden görüben ayan döner şem'-i cemalinden,
Felekler de görüp anı döner edvar olur peydâ.

Eğer bildinse kâmil sen cihanda her rumûzât-ı[264]
Eğer duydunsa sen sırrı ilâhîden mulâkâtı

---

[256] **Sahn :** Tabak; yemek; tercih; güzel kız; piliç Tabak, plaka, plaket, şilt, isim... Avlu. Cami ve medreselerde umumun toplanmasına mahsus üstü kubbeli, örtülü yer.
[257] **Her-kâr:** Bütün işler
[258] **Gâh (i):** Ara sıra
[259] **Zihî:** Zehî "Şu, bu" mânasına gelen müennes işaret zamiri.
[260] **Bâc:** f. Vergi. Kudretli hükümdarın zayıf olan hükümdardan aldığı vergi. Eskiden halktan alınan öşür veya haraç ve gümrük vergisi. Renk. Çeşit
[261] **Raci:** ***sıfat, eskimiş (ra:ci) Arapça*** Geri dönen. Dokunan, ilgilendiren, dayanan.
[262] **Nihan:** f. Gizli, saklı. Bulunmayan. Mevcut olmayan. Sır.
[263] **İzhâr:** açığa çıkarma, ortaya koyma, gösterme, belirtme
[264] **Rumuzat:** remizler, işaretler, ince nükteler.

Cehâlet içre pinhândır[265] *ânın cümle kemâlât-ı*
Dışın içe hayalatı, için dışa zuhuratı,
Birinden ol birine tuhfeler her bar olur peydâ.

Kimin dûr eyledi çârh-i sitem[266] *aviz*[267] *muradınca*
Yine evvel gelen geldi dilâ[268] *ağyar ardınca*
Niçün halk eyledi bilsin müsemmâsın yaradınca
O devriyle gelüptür Enbiya, Mürsel meratibce,
Gâhi mü'min zuhur eder gâhi küffar olur peydâ.

Kamu sırrı münderic oldu hakikat nokta-i yâda
Nice sırlar nihan eyler müsemma lâ da illâ da[269]
Edüptür nakşi ukbayı sarây-ı vechi dünyâda
Tecelli eyledikçe ol sarayı sırr-ı ahfada,
Bu suret âlemi içre satı pazar olur peydâ.

Bu yolda âşık müsteban hakikat oldu çoktan çok
Derûnu dilde ey aşık müsemmâ verdini[270] *gel kok*
Eğer sen var var dersen sana olmaz bûyu kaddin yok
Onun zâtına gayet sığmaya hergiz nihayet yok
Onun için herbir isminden gelüp ber-kâr*[271] *olur peydâ

Sonunda kahr eder her kim görürse ondan ihsânı
Bilir miktarını zerre eğer baki eğer fânî
Anı ahir zeyl eyler ederse arz-ı ünvânı
Cemali zâhir olsa tiz celâli yakalar anı,
Görürsün bir gül açılsa yanında hâr olur peydâ.

Keramât mûcizât her ne sudûr etse bu âlemde
Eğer zahir eğer batın hutûr etse bu âlemde
Bir adını kes eğer arz-ı umûr etse bu âlemde
Bu sırdandır ki bir kâmil zuhur etse bu âlemde,
Kimi ikrâr eder anı, kime inkâr olur peydâ.

Gedâsın habbeye muhtaç eğer dersen ki ben bayım
Taam sekri[272] *terdir sevadın*[273] *kim olur sâim*

---

[265] **Pinhan:** f. Gizli, saklı, hafi, mahfi, mestur, müstetir

[266] **Çarh:** Çark, tekerlek. Felek, gök, sema. Ok yayı. Elbisede yaka. Tef. Devreden, dönen. Çakır doğan. Talih

[267] **Aviz:** f. Asılan, asılı bulunan.

[268] **Dilâ:** f. Gönül, kalb, niyet. Cesâret, yürek.

[269] لا da إلا da

[270] **Verd:** (Vürd - Vird) Gül

[271] Ber-kâr: f. Her iş üzere, üzerine,

[272] **Sekr:**(Sekir) Sarhoşluk

[273] **Sevad:** Karaltı. Uzakta karaltı halinde görülen kalabalık. Ekseri insanlar. Şehir.

Anâsır kalâsı içre özün şah ile kâim
Veli arif celâl içre cemâlini görür dâim,
Bu haristanın içinde ona gülzar olur peydâ.

Kimine dost olur düşman kimi düşmanı yezid âna
Kimisi yüzbin illetle çıkar bir düşmana yâne
Kimisi iki çeşmiyle[274] *gelir buruca*[275] *seyrane*
Ne sırdır kim iki kimse nazar eyler bu ekvana,
Biri ancak görür dârı, bire deyyar olur peydâ.

Nizâm-ı âlem âdem bu dem emr-i şeriattır.
Ne hikmettir bu sırrı zâhid çü zillet ayn-ı devlettir
Kamû zıllı hayal ancak hakikat özüne hikmettir
İçi ummânı vahdettir yüzü sahrayı kesrettir
Bu yüzden görünür ağyar içinde yâr olur peyda

O kim tefsire kâdirdir görürse noktada mâna
Özün fark eyleyen Hakktır bilir mi lâ sını illâ[276]
Umûru kaydı ukbâdan fenâdan çek elin cana
Görür ol genc-i mahfiden[277] ***nice zâhir olur eşyâ,***
Bilür her nakş-ü suretten nice esrâr olur peydâ.

İki âlemde bil Azbî iyi olmazmış ikilikten
Teşebbih Hakkla Hakktır geçen da'vayı benlikten
Olan ef'âl iblisdir bugün benlikle senlikten
Alan lezzatı birlikten halâs olur ikilikten,
Niyazi kande baksa ol hemân dîdâr olur peydâ.

Kasaba. Karye. Köy.   Karartı. Yazı karalama

[274] **Çeşm:** f. Göz. Ayn. Dide.

[275] **Büruc:** (Burc. C.) Burç, aslında âşikar şey mânasına gelir. Her bakanın gözüne çarpacak şeklide zâhir olan yüksek köşk mânasına da kullanılmıştır. Bunlara teşbihen veya zuhur mânâsıyla semâdaki bir kısım yıldızlara veya bazı yıldızların toplanmasından meydana gelen şekillere ve farazi suretlere burc denilmiştir. Bilindiği gibi yıldız kümelerini felekiyatçılar muayyen bâzı suretlere benzeterek her mevsim ve ayda göründükleri şekillere göre isimlendirmişlerdir. Bunların altısı şimal (kuzey) altısı cenub (güney) cihetinde olarak oniki burç kabul edilmiştir. Bu burçların bulundukları sahaya da mıntıkat-ül burûc ismi verilmiştir. Burçların isimleri Hamel, Sevr, Cevzâ, Seretan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akrep, Kavs, Cedi, Delv ve Hut'tur.

[276] لا sını الا

[277] **Genc (Gencine)**: f. Define, hazine. Gömülü hazine. Kenz: **mahfi:** gizli.

3

"Merhaba ehlen ve sehlen merhaba"	مَرْحَبَا اَهْلاً وَ سَهْلاً مَرْحَبَا
Ya beşira-l'adli min sultâninâ	يَا بَشِيرَ الْعَدْلِ مِنْ سُلْطَانِنَا
Leyse men gatele-l'eâdî ferhartî	لَيْسَ مَنْ قَتَلَ الْاَعَادِى فَرْحَتِى
Bel bimâ ehyeyte şer'a-l'Mustafa	بَلْ بِمَا اَحْيَيْتَ شَرْعَ الْمُصْطَفَى
İnnema'llezîne etâ dayfen lekum	اِنَّمَا الَّذِينَ اَتَى ضَيْفًا لَكُمْ
Maştehâ illâ luhûmu ehl'üş-şiga	مَا اشْتَهَى اِلَّا لُحُومُ اَهْلِ الشَّقَا
Vemâ nizâm'ül-âlemi illâ bi'l-adli	وَ مَا نِظَامُ الْعَالَمِ اِلَّا بِالْعَدْلِ
Ma kıyam'ül-adli bi'd-demâ	مَا قِيَامُ الْعَدْلِ اِلَّا بِالدَّمَا
Kâşifâtü'd-durri âyâtü'l-kitâbi	كَاشِفَاتُ الضُّرِّ آيَاتُ الْكِتَابِ
İn ekâme'l-hâkimûne evzânuhâ	اِنْ اَقَامَ الْحَاكِمُونَ اَوْزَانُهَا
Menbâü'l-afâti fî'd-dünya el gudâti	مَنْبَعُ الْآفَاتِ فِى الدُّنْيَا الْقُضَاةِ
Meğdeni'l-ifsâdi fîhâ'l-irtişâ	مَعْدَنُ الْاِفْسَادِ فِيهَا الْاِرْتِشَا
Min yedi's-sultâni li ezâli'l-adli	مِنْ يَدَى السُّلْطَانِ لَا زَالَ الْعَدْلِ
Mâ istidâret fî's-semâ şemsi'd-duha	مَا اِسْتَدَارَتْ فِى السَّمَا شَمْسِ الضُّحَى

مَرْحَبَا اَهْلاً وَ سَهْلاً مَرْحَبَا

Merhaba hoş geldin merhaba

"Merhaba" *aslında farsça kökenli olup* ***"benden size zarar gelmez"*** *anlamına gelmektedir.*

İlâhinin yazıldığı dönemde padişahtan gelen elçiye karşı söylenmiş ilahi

olabilir. Padişahın IV. Mehmet[278] olma ihtimali yüksektir. Bu dönemde rüşvet, jurnal vb. kötülükler artmıştır. Niyâzî-i Mısrî Efendimiz elçiye hakkında yapılan iftiralara inanılmaması için gelen elçiyi uyarıyor. Çünkü kötülük yapan kişiler Niyâzî-i Mısrî'nin manevî hallere vukufiyetini çok iyi bilmektedirler.

"Ey seçilmiş, ey Allah Teâlâ'dan razı olmuş ve Allah Teâlâ rızasını kazanmış kişi, merhaba! Sen kaybolursan hemen kaza gelir, feza daralır." [279]

يَا بَشِيرَ الْعَدْلِ مِنْ سُلْطَانِنَا

Sultanımızın adalet müjdecisi

لَيْسَ مَنْ قَتْلَ الاعَادِى فَرْحَتِى

Sevincim düşmanlarımı öldürenden değildir.

Niyâzî-i Mısrî haksızlıkların giderilmesi açısından sevincini ızhar ederken altta gelen mısra ile adaletin tesisinin devlet için gerekli olduğunu açıklamaktadır.

بَلْ بِمَا اَحْيَيْتَ شَرْعَ الْمُصْطَفَى

Aslında sevincim Şeriatı Mustafa'nın ihyasından dolayıdır.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin yolunda olmanın ve getirdiği yolun ihya edilmesi konusundaki niyeti ile dünyevi bir rütbe veya menfaat düşüncesinin olmaması onun ehli hakikatten oluşunun emaresidir. Bütün evliyanın niyetide hep bu minval üzeredir. *Şemsi Tebrizi kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz* buyurdu ki,

---

[278] IV. MEHMET DÖNEMİ (1648 – 1687) (Köprülüler Dönemi)
Ülkede isyanların sürdüğü, rüşvet ve iltimasın yaygınlaşdığı ve sadrazamlığa getirilen devlet adamlarının başarılı olamadığı, bunalımın olduğu dönemdir. IV. Mehmet, devleti içine düştüğü bunalımdan kurtarması için Sadrazamlığı ihtiyar vezir Köprülü Mehmet Paşayı getirerek yıkımın önüne geçmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Köprülü Mehmet Paşa'dan başka aynı aileden Fazıl Ahmet Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Fazıl Mustafa Paşalar sadrazamlık yaptılar.
Niyâzî-i Mısrî'nin Fazıl Mustafa Paşa ile mektuplaşmaları devlet ile sorun yaşadığını göstermektedir.

[279] Mesnevi: c. I, b. 99

"Kureyşî ile Kuşeyrî *(465/1072)* ve daha başkaları da yüz binlerle yıllar geçse yine tatsız, yine zevksizdirler. Onlarda bir zevk ve bir mâna bulunmaz." [280]

Buradaki mana hayatın tatlığı ve güzelliği ancak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemle olacağıdır. Bütün kâinat O'na medyun ve meftundur. Ehli hakikatte bütün niyetler O'nun çevresinde gelişir.

انّمَا الّذينَ اتى ضَيْفاً لَكُمْ

Sonra size misafir olarak gelenler.

Niyâzî-i Mısrî kendisi hakkında devlet erkanına jurnal yapanların isimlerini isteyen elçileri Lût aleyhisselâma gelen meleklerle eşleştirdi. Yani Burada anlatılmak istenen bir sonraki beytin işaretiyle belki Lût aleyhisselâma misafir gelen meleklerin kavmini helak için ondan izin istemeleridir. Çünkü Allah Teâlâ cemiyet ile ilgili olan günahlarda azabı genellikle ahirete bırakmamıştır. Ferdin tek yönlü günahı ile Allah Teâlâ afv kapısını daha açık tutarken cemiyetlerin durumunda azabı ilahiyi erken göndermiştir.

مَا اشْتَهى اِلاّ لحُومُ اهْلُ الشّقَا

Şekavet[281] **ehlinin etlerini istemişlerdir.**

Lût aleyhisselâmın kavmi Sodom halkı küfür ve ahlâksızlıkta çok aşırı gitmişti. Onların arasında her türlü ahlâksızlık yaygındı ve üstelik bunlar alenî olarak yapılıyordu. Bu kavim mensupları, daha önce hiç bir kavmin işlemediği büyük bir kötülük de İcat etmişlerdi. Lût kavmiyle birlikte anılan bu önemli kötülük, bilindiği gibi, livata, yani homoseksüellikti.

Lût kavminin helaki için görevlendirilen ve güzel yüzlü üç delikanlı kılığına giren melekler ve ona misafir gitmişlerdir. Her biri oldukça yakışıklı bir delikanlı kılığındaki meleklerin kendisine misafir olması, Hz. Lût aleyhisselâmı son derece sıkmıştı. Çünkü o, tanımadığı misafirlerinin melek olduğunu bilmediğinden, erkeklere düşkün olan kâfirlerin, bu güzel yüzlü delikanlılara sarkıntılık yapmasından korkuyordu. Bu sıkıntı içinde misafirlerini sapıklardan nasıl koruyacağını düşünüyordu. Korkusu boşuna değildi; nitekim onun evine genç delikanlıların geldiği kısa sürede duyuldu. Pek çok sapık, onlara sarkıntılık niyetiyle onun evinin etrafında toplanmıştı. Onların iğrenç niyetlerini anlayan Hz. Lût aleyhisselâm, misafirlerini onların tecavüzünden korumak için, onlara kızlarını nikâhlama-

[280] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M. 277), s. 367
[281] Haydutlar, eşkıyalar

yı teklif etti. Aklı başında olanları kendisini anlamaya ve yardıma çağırdı. Ancak Sodomlu sapıklar, onun bu teklifine razı olmadılar. Ona, kızlarıyla evlenmek gibi bir isteklerinin olmadığını, ne istediklerini de kendisinin iyi bildiğini söylediler. Ahlâksızlıkta ne derece ileri gittiklerini, en iğrenç günahı işlemekte ne derece arsızlaştıklarını ortaya koyan bir cevap verdiler.

Hz. Lût aleyhisselâm, kendilerini kuşatan tehlikeyi genç misafirlerine bildirmek zorunda kalmıştı. Onları savunmaktan âciz olduğunu, kendisini destekleyecek bir taraftar kitlesinin bulunmadığını ve kendilerini koruyacak sağlam bir sığnağın mevcut olmadığını açıkladı ve çaresizliğini dile getirdi.

Bu kavim sapıklıkta o derece ileri gitmişti ki, şehirlerine güzel yüzlü yabancı delikanlıların geldiğini duyunca, sevinç içinde Lût'un evinin etrafına koşuşmuşlardı. İçlerinden bu ahlâksızlığa karşı çıkan hiç kimse yoktu. Böylesine iğrenç bir isteği, temizliği ve iffetiyle ma'ruf Hz. Lût'a söylemekten çekinmemeleri, bu suçun onların arasında ne kadar yaygın ve ne kadar normal sayılan bir davranış haline geldiğini ortaya koymaktadır. Onların cinsî sapıklıklarının derecesi, bu iğrenç fiili işlemek için büyük bir sevinç içinde hem de toplu bir şekilde gelmelerinden anlaşılmaktadır. Bu ahlâksızlıklarını açıkça yapmaktan çekinmemeleri, normal insanın düşünüp hayal edemeyeceği bir ahlâki çöküntüdür.

Diğer taraftan Cenab-ı Hak, bu sırada elçisi Hz. Lût aleyhisselâm'ı dinlemeyip onun evine girerek misafirlerine sarkıntılık yapmaya kalkışan kâfirlerin gözlerini kör ediverdi:

"And olsun ki, onlar Lût'un konuklan olan melekleri elde etmeye kalkıştılar, bunun üzerine gözlerini kör ediverdik. Azabımı ve ikazlarımı dinlememenin sonucunu tadın, dedik." [282]

Sonuçta Lût Kavmi helak oldu.

Niyâzî-i Mısrî'nin bu konuyu burada zikretmesinin sebebi ne olabilir diye düşünürsek mecmuâsından anlaşılmaktadır.

"..suâl ey mısri sana emn nedendür bize söyle tâ ki bize yakin hasıl ola cevab egerçi emn vahy iledir velakin hasmı iskât içün delil getürelüm ayet budur ***"Lût, Keşke size yetecek bir kuvvetim olsa veya sağlam bir yere sığınsam"*** [283] dedi. İmdi benüm adım da Lût'dur beni livâtaya sa'y etdükleri içün Allah ve resûlü Lût ile zikr etdiler. Her sonra gelen evvelki-

---

[282] Kamer, 37; (Prof. Dr. İsmail Yiğit, Peygamberler Tarihi, Kayıhan Yayınları: 279-282)

[283] Hud, 80

ni câmi'dür lâsiyyemâ hatmun ma'nası odur ki cemi peygamberleri ve velileri câmi'dür her birinün sırrı onda bulunur dimekdür…."[284]

Yukarıdaki dördüncü mısraın işaretiyle Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizin Limni sürgününde çektiği sıkıntılarını ancak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme olan kuvvetli bağı ile telâfi edebildiği anlaşılmaktadır.

وَ مَا نِظَامُ الْعَالَمِ اِلاَّ بِالْعَدْلِ

Dünyanın düzeni adaletle mümkündür.

"Kendine gel de o kötü dalı kes, buda. Bu güzel dala su ver de tazelendir.
Şimdi ikisi de yeşil ama sonuna bak.
Bu sonunda bir şeye yaramaz, öbürüyse meyve verir.
Bağın suyu buna helaldir, ona haram.
Aralarındaki farkı sonunda görürsün vesselam. Adalet nedir?
Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikeni sulamak. Adalet bir nimeti yerine koymaktır, her su çeken tohumu sulamak değil. Zulüm nedir?
Bir şeyi yerinde kullanmamak, yeri olmayan yere koymak. Bu da ancak belaya kaynak olur.
Tanrı nimetini cana, akla ver, iç ağrısına uğramış, düğümlerle, sıkıntılarla dopdolu olmuş tabiata değil." [285]

مَا قِيَامُ الْعَدْلِ اِلاَّ بِالدَّمَا

Adaletin tesisi ise kanla mümkündür.

Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l azîz buyurdu ki;

"Yarayı deşmek lazım. Deşeceğin yerde üstüne merhem korsan pisliği kökleştirmiş olursun. Yaranın altındaki eti yer. Yarı faydası olsa elli tane ziyanı olur. " [286]

"Şeriatta ihsan da var ceza da. Padişah, başköşeye geçer; at ahıra bağlanır.
Adalet nedir? Bir şeyi lâyık olduğu yere koymak.
Zulüm nedir? Lâyık olmadığı yere koymak.
Allah Teâlâ'nın yarattığı bir şey abes değildir. Kızgınlık, hilim, öğüt, hi-

[284] (Niyazî-i MISRÎ, 1223), v. 60b
[285] Mesnevi: c. V, b. 1086-1093
[286] Mesnevi, c. VI, b. 2605-2606

le... hepsi doğrudur. Bunların hiç biri mutlak olarak hayır değildir. Aynı zamanda mutlak olarak şer de değildir. Her birinin yerinde faydası vardır, yerinde de zararı. Onun için bilgi vaciptir, faydalıdır." [287]

كَاشِفَاتُ الضُّرِّ آيَاتُ الْكِتَابِ

Gam ve kederi giderende Kur'an-ı Kerim ayetleridir.

Kur'ân-ı Kerim gönüllere şifadır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu;

"Kur'an'dan, mü'minler adına şifa ve rahmet olan ne varsa onu indiririz. O, zalimlerin ancak zarar/kayıplarını artırır." [288]

اِنْ اَقَامَ الْحَاكِمُونَ اَوْزَانَهَا

Şayet hâkimler şartlarına riayet ederlerse

Kur'ân-ı Kerim, İslâm toplumunun başvuracağı yegâne yol gösterici (=hidayet rehberi)dir. Hâkimler hükümde onun kıstaslarını alırsa hükümde yanılmaları olmayacak kadar az olur. Kur'ân-ı Kerim'in kapsadığı ahkâm içinde insanlığın zararına sebep olacak bir hüküm bulmak mümkün değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Cahiliyye(t) yargısını mı istiyorsunuz? Akleden bir kavim için Allah'tan daha iyi hükmeden kim olabilir!" [289] Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey inananlar; Allah'a itaat edin, Resûl'e ve kendinizden olan yöneticilerinize de itaat edin! Herhangi bir şey hakkında tartışacak olursanız, onu Allah'a ve Resûl'üne götürün. Eğer Allah'a ve Ahiret gününe inanıyorsanız, bu (yol) sizin için daha hayırlı ve yorum bakımından da en güzel olanıdır." [290]

مَنْبَعُ الْآفَاتُ فِي الدُّنْيَا الْقُضَاةِ

Dünyada belaların kaynağı yargıçlardır.

[Kendi hâlinde ebedî bir muhalif olan Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz hikemiyat diliyle sosyal hayattaki sıkıntının birini perde arkasından zamanında da görmüş birisidir. Lisan-ı hâl ve kâl ile bunları söylemiş: **Dünyada ne belâ varsa kaynağı yargıçlar ve kadılardır. Bozgunculuğun**

---

[287] Mesnevi, c. VI, b. 2595-2599
[288] İsra, 82
[289] Maide, 50
[290] Nisa, 59

sebebi de rüşvettir.

Bu satırlar yöneticelerin rüşvetle ilgili şikâyetini hatırlatır. Yani rüşvetin bir türlü üstesinden gelemediklerinden yakınırlar ve bunun suçunu da başkalarına yüklerler. Acaba gerçekten de rüşvetin üstesinden gelemezler mi, yoksa gelmek istemedikleri için rüşvet mi onların üstesinden gelir?

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz, dönemindeki kadılardan ve dolayısıyla Osmanlı yargıçlarından şikâyet eder ve mizacı onlarla elbette ki imtizaç etmez. Bununla birlikte onun bu ifadesi aslında adil yargıçların azlığına ve kibriti ahmer gibi yokluğuna işaret etmektedir. Bu da bir hadis-i şerifi doğrulamaktadır: Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Kadılar üç sınıftır. İki sınıfı cehennemlik, bir sınıfı da cennetliktir. Cehenneme gideceklerden biri bilerek haksız hüküm veren kadı, öteki de bilmeyerek haksız hüküm veren kadıdır. Cennetlik olanı ise, hakkıyla hüküm veren hâkimdir.[291]][292]

Bu konu hakkında Hazreti Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin adaletsiz hâkimlerin kazançları hakkındaki düşüncesini bilmek yerinde olacaktır.

> Bir şahsa, karısı *"Ne söylersem onu yapacaksın ve eğer yapmazsan üç talâk ile boş olayım"* diye yemin ettirdi. Kocası razı oldu. Kadın: "Bir batman domuz eti yemen lâzımdır" dedi. O Müslüman bu vaziyet karşısında şaşırıp kaldı. Hiçbir bilgin onun bu müşkülünü halledemedi. Kalkıp Mevlânâ hazretlerine geldi. Ağlayıp sızlayarak durumunu bildirdi. Mevlânâ
>
> "Kadı-nın (Yargıç) mahkemesinden bir batman ekmek satın alıp ye de boşanma vâki olmasın" buyurdu. [293]

مَعْدَنِ الْاِفْسَادِ فِيهَا الْاِرْتِشَا

Bozgunculuğun kaynağıda rüşvettir.

Rüşvet

Sözlük anlamı Kamus'a göre ücret'tir (cu'l). **Reşa** rüşvet verdi, **irteşa** rüşvet aldı, **isterş** rüşvet istedi anlamlarına gelir. [294]

«El-Misbah» a göre; rişvet, bir kişinin hâkime veya başkasına, lehine hüküm verilmesini sağlamak veya bir isteğine taraftar etmek karşılığında verdiği maldır. Çoğul olarak rişa, rüşa şeklinde kullanılır.

---

[291] Ebû Dâvûd, Akdiye; 2 (3573)
[292] ÖZCAN, Mustafa, YENİASYA, Jüritokrasi ve Fitne, 08.04.2008
[293] (YAZICI, 1995), s. 656-(380)
[294] (SAHİLLİOĞLU)

Rüşvet kitap, sünnet ve icm'a göre haramdır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ buyuruyor ki:

"Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin; bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu hâkimlere aktarmayın."[295]

Bu konuda pek çok hadis vardır. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Hükümde rüşvet alan ve rüşvet veren ve aracılık eden kimseyi lanetlemiştir." [296]

Rüşvet dört kısımdır;

1) Her iki tarafa da haram olan rüşvet, yargıç olmak için verilen rüşvettir. Rüşveti veren yargıç olamaz. Bu şekilde verilen rüşveti alana da rüşvet haramdır, bu yolla yargıç olmak da haramdır.

2) Bir davada lehinde bir hüküm almak için yargıca verilen rüşvet de, bu münasebetle verilen karar haklı olsun olmasın, her iki taraf için haramdır.

3) Can veya mala bir zarar gelmesinden korkularak verilen rüşvet, alan için haram, veren için değildir.

4) Bir kimse malına göz dikildiğini anlayarak bu malın bir kısmını rüşvet olarak verirse, rüşvet veren bakımından helâl, alan bakımından haramdır.

Rüşvete girmeyen hediyelerde vardır. Buna göre

Hediyelerde üç çeşittir.[297]

1) Hediye elden ve hediye alan bakımından helâl olan. Dostluk ve sevgi için verilen hediyeler bu meyandadır.

2) İki taraf bakımından da haram olan hediye. Zulme yardım için verilen hediyeler bu durumdadır.

3) Yalnız veren bakımından helâl olan hediye bir zulmün önünü almak için verilen hediyedir ki alan için haramdır.

مِنْ يَدَى السُّلْطَانِ لاَ زَالَ العَدْلُ

Sultanın elinde kudret olunca adalet gitmez.

Sultanın güçlü olması adaletin tesisi için gereklidir. Sultanın güç bulabilmesi içinde devletin kurulması ve bulunması gereklidir. Devletleşmenin

---

[295] Bakara, 188

[296] Tirmizî, Ahkâm 9, (1336); Ebu Dâvud da bu hadisi sadece İbnu Ömer radıyallahu anh'tan tahric etmiştir (Akdiye 4, (3580).

[297] (SAHİLLİOĞLU)

önemli olduğunu Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Medine'ye hicretinden sonra ilk uygulamasından anlamaktayız.

İslam Devletinin temeli 620 ve 622 yıllarında yapılan Akabe biatleriyle başlar. 620 yılında 12 Medineli Müslüman ellerini Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin avucuna koyarak

"gerek sıkıntı ve müzayaka ve gerekse sevinç ve sürur halinde (söz) dinlemek ve itaat etmek (başta gelir) ve (sen) bizim üzerimizde bir tercihe sahip olacaksın ve biz emretme yetkisini taşıyan âmire – bunu kim elinde bulundurursa bulundursun- itiraz ve muhalefette bulunmayacağız.

Allah Teâlâ yolunda, bizi küçük gören ve horlayan kimsenin bizi ayıplamasından çekinmeyeceğiz.

Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayacağız, aramızda hiçbir iftirada bulunmayacağız ve senin hiçbir iyi hareketinde sana karşı itaatsizlik etmeyeceğiz"

demişlerdir. Bu biatle, sağlam bir devletin doğabilmesi için gerekli olan ortamın oluşmaya başlamıştır. İki yıl sonra bu kez yetmiş kişi tarafından ikinci kez biat yapılmıştır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin uygulamasıyla anlaşılan icranın kudreti bulmuş sultan ile olacağıdır.

مَا اِسْتَدَارَتْ فِي السْمَا شَمْسِ الضُّحَى

Tâki kuşluk güneşi semâda kaldığı müddetçe

Şems'üd Duha kuşluk güneşi demektir ki, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ruhâniyeti güneşin en güzel parladığı zamandaki durumuna benzetilmiştir. Sultana eğer Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme tabi olursa kıyamete kadar hükmünün süreceği işaret etmiştir. Fakat tarihi açıdan bakılınca böyle olmadığını görmekteyiz.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hakkında Allah Teâlâ'nın büyük ihsanları vardır. Her halükarda Kur'ân-ı Kerim'de dile getirilmiştir. Bunlardan birisi olan **Duhâ suresi** Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin hakkında inmiş ve Allah Teâlâ katında O'na verilen değeri anlatmaktadır.

Fakih Kâadı İyaz *(Allah onu muvaffak kılsın)* der ki: "Bu sure altı yönden peygamberimizin büyüklüğünü, Allah Teâlâ indindeki yüksek mevkiini belirtmiştir.

1—Allah Teâlâ onun mevkiini belirtirken, **"And olsun kuşluk vaktine, insanların sükûna vardığı dem geceye ki,"**[298] diye yemin etmiştir. Tabiî

[298] Duhâ, 1-2

bu, derecelerin en büyüğüdür. Ona verilen payenin ulviyetini belirtmektedir.

2—Nezdindeki yerini, huzurundaki değerini: ***"(Habibim)" Rabbin seni terketmedi. (Sana) darılmadı da."*** [299] kavli ile belirtmiştir. Yani, bu şu demektir: Allah Teâlâ seni bırakmadı, sana kızmadı, seni kendisine elçi edindikten sonra asla ihmal etmedi.

3—Cenâb-ı Hak; ***"Elbette âhiret senin için dünyadan hayırlıdır."*** [300] buyurmuştur.

İbn İshak'ın tefsiri: "Allah Teâlâ'ya dönüşünde, dünyada sana verdiklerinden daha iyileri ve daha üstünleri vardır. Seni b. Abdullah-Tusteri: *"Yani gerek şefaat ve* Makam-ı Mahmut *gibi payelerden yanımda sakladığım şeyler senin için dünyadan daha hayırlıdır."* diye tefsir etti.

4—***"Muhakkak ki Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın!"*** [301] kavl-i celîlinde belirtilen husustur. Bu âyet (her iki cihanda da) Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme bahş edilen birçok lütuf, ihsan, saadet ve Çeşitli ni'metleri camidir.

İbn İshak: *"Dünyada başarıya erdirmek, âhirette de, ona bol sevab vermekle onu hoşnut kılacaktır"* diye tefsir etti. Bazılarına göre: *"Ona şefaat ve* Havz-ı kebiri *vermekle hoşnut edecektir"* diye tefsir olunmuştur.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin âlinden diye bazıları tarafından rivayet edilmiştir.

"KUR'ÂN-I KERİM'DE BUNDAN ÇOK ÜMİT VEREN BİR ÂYET DAHA YOKTUR." Allah Resulü, tabiidir ki, ümmetinden hiç kimsenin ateşe atılmasına razı olmayacaktır...

5— Bu surenin sonlarına doğru (gelen âyetlerde sayılan) Allah Teâlâ'nın ona hazırlamış olduğu nimetler:

Onu hidâyet etmiş...

Malı yokken kendisini zengin etmiş...

İnsanları irşat etmeye onu muvaffak kılmış...

Yahut kalbine tükenmeyen bir hazineyi andıran kanaati vermekle onu zengin etmiş...

Yetimken onu dedesinin terbiyesine vermiştir... Yahut da Allah bizzat onu himayesine almıştır. [302]

Hulâsa; buna benzer manalar verilmiştir, müfessirler tarafından bu sûrenin âyetlerine, Kimisi de şu manayı vermiştir:

"Senin sayende, dalâlette olanları hidayete erdirmiştir. Senin sayende

---

[299] Duhâ, 3
[300] Duhâ, 4
[301] Duhâ, 5
[302] Duhâ, 6-10 ayetleri

fakir ve yoksulları zengin kılmıştır. Yetim ve kimsesizleri de yine senin sayende himaye ettirmiştir." Evet, Allah ona, bütün bu ihsanlarını hatırlatmıştır. Yine bilinen şeylerdendir: Onu küçüklük, yetimlik anında yalnız bırakmayan Allah Teâlâ elbette ki büyüdükten, hele hele rasullüğe erdirdikten sonra da yalnız ve yardımsız bırakmamıştır.

6— O'na vermiş olduğu bunca nimeti açıklamasını ve ondan bahsetmesini, Allah Teâlâ ona emretmiştir. Ve şöyle buyurmuştur:

"Bununla beraber Rabbinin nimetini durmayıp söyle (anlat)." [303]

Kişinin kendisine yapılan in'amdan veya iyilikten bahsetmesi, bir nevi şükür sayılır elbette. Bu hitabı, şüphe yok ki; Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme has olmakla beraber onun şahsında tüm ümmetine şamildir. [304]

[303] Duhâ, 11
[304] Fakih Kâadı İyaz, Şifâ-i Şerif, trc: Naim ERDOĞAN- Hüseyin S. ERDOĞAN, Bedir Yay. İstanbul, 1975, s. 43-45

4

"Hamden ilahi ala ma ente melce-una "	حَمْدًا اِلٰهِى عَلَىَ مَا اَنْتَ مَلْجَاؤُنَا
Mimmen etâ vehüve gazbânün ve muhlikuna	مِمَّنْ اَتَى وَهُوَ غَضْبَانٌ وَ مُهْلِكُنَا
Ve leysemin satveti's-sultani lî şafiun	وَ لَيْسَ مِنْ سَطْوَةِ السُّلْطَانِ لِى شَافِعٌ
İllâ imâmü'l-Hüdâ el Mehdîyyü müngizünâ	اِلاَّ اِمَامُ الْهُدَى الْمَهْدِىُّ مُنْقِذُ نَا
Sümme Îsâ lealle'llâhe yünezzilehû	وَ ثُمَّ عِيسىٰ لَعَلَّ اللهَ يُنَزِّلُهُ
Bi bedrin meşriganâ ve şemsün mağribena	بِبَدْرٍ مَشْرِقَنَا وَ شَمْسٌ مَغْرِبَنَا
Evhâ ileyye bihâzel'kavli lî melekün	اَوْحَى اِلَيَّ بِهٰذَا الْقَوْلِ فِى مَلَكٌ
Fî hâzihî'l-leyleti'z-zalmâi melhemünâ	فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ مَلْهَمُنَا
Lâ tahsebû inne ze'l-Mısrî zû veclin	لاَ تَحْسَبُوا اَنَّ ذَا الْمِصْرِىّ ذُو وَجَلٍ
Min kahri deccâlikum va'llâhi yensuranâ	مِنْ قَهَرِ دَجَّالِكُمْ وَ اللهُ يَنْصُرُنَا

حَمْدًا اِلٰهِى عَلَىَ مَا اَنْتَ مَلْجَاؤُنَا

Hamd sığınak yerim olan ilâhımadır.

Allah Teâlâ´dan başkasına hamd ve teşekkür mecazidir. Burada kullanılan hamd sığınılma sözü ile Allah Teâlâ´nın nimetlerini için şükür ifadesidir.

مِمَّنْ اَتَى وَهُوَ غَضْبَانٌ وَ مُهْلِكُنَا

Bizi gazapla helak etmek için gelecek olana

Dünya bizim helak olmamıza sebep olacak her şey ile doludur. Helak olmakta kaza ile olan ise vaktinden önce olan yok olmadır. Kıyamet bu yok olmanın en şiddetlisidir. Bu korku mümin ve kâfir için dehşet ifade eder. Sonsuzluk mümin ve kâfir için mutluluk vermektedir. Kıyamet ise imtihan olan hayatın neticelenmesidir.

وَلَيْسَ مِنْ سَطْوَةِ السُّلْطَانِ لِى شَافِعٌ

Sultanın vuruşuna karşı bir şefaatçimde yoktur.

Sultanın vuruşu fiile çıkmış iradedir. Hükümden sonraki dönüşü olmayan iradeye ancak teslim olmaktır.Kıyametten önce olacak olaylar hakkında kimsenin de kurtuluşu yoktur. Çünkü artık sonuç verecek amellerin hepsi sonlanmıştır. Artık işaretler açık şekilde görülmeye başlamıştır. Çok şiddetli geçecek zamanların ve fitnenin önünü alacak kurtarıcı için beklentilerden başka bir çarede üretilmeyeceği anlaşılmaktadır.

Hz. Ebu Mûsa radiyallâhü anh anlatıyor: "Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler var. Kişi o fitnelerde mü'min olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mü'min olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar. O fitnede oturan, ayakta durandan hayırlıdır. Yürüyen koşandan hayırlıdır. Öyleyse yaylarınızı kırın, kirişlerinizi parçalayın, kılıçlarınızı da taşa vurun. Sizden birinin evine girerlerse Hz. Âdem'in iki oğlundan hayırlısı olsun (ölen olsun, öldüren değil.)"[305]

اِلَّا اِمَامُ الْهُدَى الْمَهْدِىُّ مُنْقِذُنَا

Ancak hidayet İmamı Mehdî kurtarıcımızdır.

MEHDİ ALEYHİSSELÂM

Mehdî'nin Sözlük Anlamı

Arapça kökenli, هدي (doğru yolu bulmak, yol göstermek) kelimesinden ismi mef'ul olup *"doğru yola iletilmiş, hidayete ulaştırılmış, kendisine Allah Teâlâ tarafından yol gösterilen"* anlamlarına gelen Mehdî genel anlamda kıyametten önce ortaya çıkarak dünyada adaleti, düzeni sağlayacağına inanılan şahıs olarak tanımlanmaktadır.

Mehdî İnancının Doğuşu

Mehdî inancının doğuşu hakkında farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birine göre Mehdî inancı **ilk defa Sümerliler**'de ortaya çıkmış, **Babil ve Mı-**

---

[305] Ebu Davud, Fiten 2, (4259, 4262); Tirmizi, Fiten 33, (2205). Ebu Davud, *"koşandan"* kelimesinden sonra şu ziyadeyi kaydetmiştir: "Yanındakiler: *"Bize ne emredersiniz (ey Allah'ın Resûlü!)?* dediler. ***"Evinizin demirbaşları olun!"*** buyurdu."

sır'da gelişmeye devam ederek bu iki medeniyetten dünyaya yayılmıştır.

Diğer görüşe göre ise Mehdî inancı her dinin kendi içinde tarihi, psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğmuş ve gelişmiştir. Nitekim Hindliler, Brahma'nın tenasühünde **Vişnu**'nun vücuda gelişini ve Hindûluğun Budizme hâkim olacağı dönemi beklerler.

Moğolların da, **Cengiz Han**'ın ölümünden önce kendilerini Çin esaretinden kurtarmak üzere sekiz ya da dokuz yüz yıl sonra tekrar döneceğini söylediğine hâlen inandıkları belirtilmektedir.

Yahudi inancında **İlyas aleyhisselâm**ın semaya kaldırıldığı ve onun adaleti sağlamak için ahir zamanda yeryüzüne tekrar döneceği anlayışına karşın Hıristiyanlıkta **Hz. İsâ aleyhisselâm**ın kıyametten önce kurtarıcı olarak tekrar döneceği inanışı mevcuttur. Her ne kadar Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki Mesih inancı ile İslâm kültüründeki Mehdî inancı tam olarak örtüşmese de Mesih veya Mehdînin geliş amaçları bakımından ortak oldukları görülmektedir.

<u>İslâm Kültüründe Mehdî İnancı</u>

İslâm dünyasında, özellikle Şiî inancında, kurtarıcı anlayışı önemli bir yer tutar. Şiîlikte başta **Hz. Ali b. Ebi Talib kerremâ'llâhü veche** olmak üzere birçok kişi Mehdî olarak kabul edilmiş, hatta Ali b. Ebi Talib ve Cafer es-Sadık radiyallâhü anhüma gibi bazılarının ölmediği, tekrar ortaya çıkıp dünyayı ıslah edeceklerine inanılmaktadır.

1300 yılı [306] itibariyle Şiî inancının yaygın olduğu kültürlerde dünyayı yenileyecek, karanlıktan kurtaracak en az dört şahsiyet vardır:

1-Dokuzuncu yüzyılda ortadan kaybolan, gizli olarak yaşamına devam eden onikinci imam.

2-Hilafeti döneminde dini yenileyen biri olarak ortaya çıkacak olan onikinci halife.

3-Kıyametten önce altın bir çağın gelmesine öncülük edecek olan Mehdî aleyhisselâm

4-Yine dünyanın sonuna doğru askeri başarılar elde edecek olan Hz. İsâ aleyhisselâm

İslâm dünyasında eylem olarak ilk çıkan **Mehdîci hareketler** olarak bilinen askeri faaliyetler, Şiî inancına göre onikinci İmam'ın ortaya çıkacağı iddia edilen yüzyılda, yani hicri 13. yüzyılda görülmektedir. Söz konusu

---

[306] Malûm ola ki bu ümmetün ömri on üç mi'e (100) dir ki bin üç yüz senedür (1300). Zirâ hâlen ki elf-i sâninün yüz otuz biridir.(1131) Tamâm-ı mi'e zuhûr-ı Mehdî ve nüzûl-i İsâ vâkı' olub ânlarun devrleri dahi tamâm-ı mi'e sâliseye müntehi (1300) olmadan münkazi olub âlem-i ekvân envâr-ı hakâ'ikdan cüda düşüb bi-rûh olan beden-i zulmâni gibi kalsa gerekdür. Zirâ insân-ı kâmil rüh-ı âlemdür. (ÇETİN, 1999), s.121; (BURSEVİ), v.98a, 69. Varidat)

Mehdîci hareketler olarak isimlendirilen isyanların meydana geldiği ülkeler

Kuzey Nijerya (1804)
Hindistan (1820, 1828 ve 1880)
Java (1825)
İran (1844)
Cezayir (1849, 1860 ve 1879)
Senegal (1854)
Sudan (1881)

Osmanlı toplumunda da Mehdî inancı

Osmanlı Anadolusu'nda Mehdîci hareketler olarak kabul edilen Rafızî isyanları önemli yer tutmaktadır. Bu hareketlerin Türkiye tarihindeki ilk örnekleri **1240 yılındaki Babaî ayaklanması**, son örneği ise **1665 tarihindeki Seyyid Abdullah isyanı**dır.

II. Bayezid zamanında Safaviler'in tahrikiyle Teke yöresinde çıkan 1511 deki **Şahkulu isyanı**, 1520'de aynı yöredeki **Bozoklu Celal (Şah Veli)** ve 1527 tarihli **Şah Kalender isyanları** ihtilalci Mehdîci hareketlerin önemlileri olup 1525-1528 tarihleri arasında Adana ve Orta Anadolu'da ortaya çıkan küçük çaplı hareketler de vardır.

Bu hareketlerin yöneticilerinin tamamına yakını, döneminde yöre halkı tarafından şeyh olarak görülmüştür. Bu kişiler kendilerini Mehdî ilan etmeden evvel, bir mağaraya çekilerek uzun bir süre inziva hayatı yaşar. İnzivadan çıktıktan sonra Allah Teâlâ ile temas kurduklarını ve O'nun kendisini görevlendirdiğini açıklayarak Mehdîliklerini ilan edip ayaklanmayı başlatırlar.

Bunun saydıklarımızın yanında Osmanlı padişahlarından **Kanuni Sultan Süleyman'ın *Mehdî-i ahir ez-zaman* (son zamanın Mehdîsi)** olarak sıfatlandırılmıştır. Aynı şekilde ünlü tarihçi Peçevi İbrahim Efendi de (hyt. 1059/1649?) ***IV. Murad'ı (1622-1640) Mehdî-i ahirzaman*** olarak vasıflanmaktadır.

Hadislerde Mehdî İnancı

Gerek İslâm dünyasında, gerek Osmanlı toplumunda kıyametle bağlantılı karakterlerin en önde geleni olan Mehdî Kur'an'da zikredilmezken, güvenilir hadis kitapları olarak kabul edilen altı hadis kitabında ise Mehdî ile ilgili sınırlı sayıda hadis vardır. Bu hadislere göre dünyanın tek günlük ömrü kalsa bile Allah Teâlâ'nın o günü uzatarak, adı Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin adına, babasının adı Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin adına uygun olarak (Ebu Davud 1992: Mehdî 1,IV, 474; Tirmizi 1992: Fiten

52, IV, 505) Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin zürriyetinden gönderilecek olan (Ebu Davud 1992: Mehdî 1, IV, 474-5; İbn Mace 1992: Fiten 4085, II, 1367) Mehdî, daha önce zulüm ve haksızlıklarla dolu olan yeryüzünü adalet ve insafla dolduracaktır. Mehdî fiziki olarak geniş alınlı olup ince uzun burnunun ortası biraz yüksektir ve yedi sene hükmeder (Ebu Davud 1992: Mehdî 1, IV, 474-5).

Yine Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme Mehdî ile ilgili şu söz atfedilmektedir:

"Horasan tarafından bayraklar çıktığını gördüğünüzde, kar üzerinde sürünerek de olsa. O bayraklara katılınız, zira içerisinde Allah'ın halifesi Mehdî vardır"

Mehdî'nin Çıkışının Alametleri

Mehdî öncesi devirde dünyada erkeklerin azalacağı, kadınların çoğalacağı, emanete hıyanetin artacağı, içki ve bidatlerin çoğalacağı, idare işlerinin ehil olmayanlara verileceği, erkeklerin karısına itaat edip annesine isyan, dostuna iyilik babasına eziyet edeceği, kişiye kötülüğünden korkulduğu için saygı gösterileceği. Ayak takımlarının başa geçeceği, zelzele ve harp felaketlerinin görüleceğine dair fikirler ileri sürülmüştür. Bunun yanında Mehdî'nin gelmekte olduğunu gösteren işaretler hakkında da çeşitli bilgilere rastlanmaktadır.

Bu alametlerden bazıları Fırat nehrinden altın bir dağ çıkması. Ramazan ayının ilk gecesinde ay, on beşinci gününde güneş tutulması, sık sık depremlerin meydana gelmesi, doğudan büyük bir ateşin çıkması, her tarafı aydınlatan kuyruklu yıldızın doğması. Hz. Ali kerremâ'llâhü veche neslinden büyük cüsseli, gözünde siyah bir nokta bulunan Şam tarafında Yabis denilen bir yerden Süryani'nin çıkmasıdır. Mehdî çıkmadan önce milletler arasında ticari yollar kapanacak, insanlar arasındaki fitne artacaktır. Değişik ülkelerden birçok âlim beraberindeki 310 kadar insanla, birbirinden habersiz şekilde Mehdî'yi aramak üzere yola çıkacak ve sonunda herkes Mekke'de buluşacaktır. Birbirlerine niçin geldiklerini sorduklarında."

Fitneleri önleyecek ve Kostantiniyye'yi (İstanbul) ***fethedecek olan Mehdî'yi arıyoruz"*** derler. Ayrıca Mehdî gelmeden önce doğudan ışık veren bir yıldız görüneceği. Ramazan da iki defa ay tutulacağı, semadan bir sesin onu sesiyle çağıracağı ve bu sesi uykuda bile olsalar herkesin duyacağı da iddia edilmektedir. Mehdî çıktığında, onun gerçek Mehdî olduğuna dair işaret sayılabilecek olayların da ileri sürüldüğü görülmektedir. Mehdî çıkarken başında bir sarık olacak ve bir tellal ***"Bu Allah'ın halifesi olan Mehdî'dir. Ona uyunuz"*** şeklinde nida edecektir.

Mehdî'nin Çıkış Zamanı

Muhyiddin ibn Arabi kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Fatıma evladından olacak olan Mehdî'nin hicretten خجف yıl sonra, yani ebced hesabıyla (Hı=600)+(Cim=3)+(Fe=80)=683 yılında zuhur edeceğini iddia etmiştir. Bu tarih geldiğinde Mehdî görünmeyince bazıları bu tarihin Mehdî'nin doğum tarihi olduğunu, onun hicri 710 yılından sonra ortaya çıkacağını, dolayısıyla 683 yılında doğan Mehdî'nin 26 yaşında olacağını söylemişlerdir. [307]

İmam Şa'rani de Mehdînin h.1255 yılı Şaban ayında çıkacağını söylemiş, tarih aksini göstermiştir.[308]

Bistâmî, ***Cifr'ul Câmî*** adlı eserinde Mehdî'nin çıkış tarihi ile ilgili şu hesaplamayı yapar: Besmeledeki harflerin ebced hesaplamalarına (küçük ebced) göre sayısal değeri 784'tür. Mehdî'nin çıkış tarihi hicri 784 olarak düşünülse de bu doğru değildir. Çünkü bu hesaplamada sadece harflerin değeri toplanmıştır. Hesaplamada harflerin okunuşundaki sayısal değerlerin (büyük ebced) göz önüne alınması gerektiğini ileri süren yazar, bu hesaplama ile 1392 ve 1403 olmak üzere iki sonuca ulaştığını belirtmekte ve Mehdî'nin çıkış tarihinin hicri takvimine göre bu tarihlerin olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca sonraki sayfalarda Hz. Ali kerremâ'llâhü veche ye atfedilen bir sözü aktarmaktadır:

"Besmeledeki harflerin sayısı hicri yıla göre tamamlansa İmam Mehdî'nin doğum zamanı olur. Onun çıkışı Ramazan ayının akabinde olur" Bistâmi'nin önceki hesaplamayı Hz. Ali kerremâ'llâhü vecheye atfedilen bu

---

[307] ***"Kim evli değilse Şam'a göçsün, çünkü başka şehirlerde öyle karanlık fitneler kopacak ki oralardaki halkın çoğunun kurtuluşu güç olacak"*** (aynı Vasıyyetnâme'den terceme).

Sadreddin'in İstanbulda, Ayasofya Kütüphanesinde 4849 No. lu mecmuada Mehdî hakkında bir risalesi vardır. Mecmuanın son - risalesi olan ve ciltte sahifeleri karışan bu küçük risale (168. a - 180. a), Sadreddin, İbn-ül Arabî ile Ekberiyye mensuplarının fikirlerini anlamak bakımından pek değerlidir. Şeyh-i Kebîr, bu risalede,

İMÂM HASAN ALEYHİSSELÂM SOYUNDAN OLAN MEHDÎ'NİN 613 RAMAZANININ YİRMİ YEDİNCİ CUMA GECESİ DOĞDUĞUNU (187. b),
654 HİCRÎDE KENDİSİ GÖSTERDİĞİNİ (168. b),
666 YILINDA, HALKIN, BİRÇOK ŞAŞILACAK ŞEYLERE ŞAHİD OLACAĞINI (180. a),
683 YILINA KADAR DA İSA'NIN İNECEĞİNİ BİLDİRMEDEDİR (179. b).

654 yılından bahsedilirken, "vaktimizden üç yıl önce" kaydı, risalenin 651 de yazıldığını açıklar. Sadreddin'in bu risalesiyle İbn-i Sina'nın risalelerini muhtevi ola bu mecmuada, "81. b ve 87. B" de 697 hicrîde, yazılan, diğer bir nüshayla mukabele edildiğine dair iki kaydın mevcudiyeti, mecmuanın değerini arttırmadadır. (GÖLPINARLI A. , 1985), s.235

[308] (ERDOĞMUŞ, 2003), s. 25

rivayete dayanarak yapmış olması muhtemeldir.

Hz. Ali kerreme'llâhü veche meşhur divanında Hz. Mehdî ve bazı ahirzaman hadîsatından bahsetmiştir. Bu divanın Müştakzade şerhinden aldığımız bir kısmı şöyledir:

Tercümesi: **Âyâ oğlum! (...) cûş ettiklerinde (kaynadığında, karıştığında...) Mehdî-i Âdil'e muntazir ol...**

...Kudemadan Şeyh Sa'deddin Muhammed Hamuli kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz zuhur-u Mehdî hakkındaki takribeleri

Yani "Zaman huruf üzre besmele ile tamam âdedi miktarına baliğ olsa Mehdî kaim ola.

Savm-ı Ramazan akabinde hurucuna tesadüf olundukta benden ona selam isal eyle" demek olur. Hesabı **bindörtyüz** tarihini tecavüz, eder ki; muhakkikin ...

Yani taht-el lafz: **"Habibim! Senden sonra onların devam-ı ihtilat ve ülfetleri katildir."**

Pes mükerreratı hazf ile **1399** olup sinin-i kameriyenin müddet-i merkumede[309] küsurunu zam ile hicretten **1422 yıl 3 ay 24 gün** olur.

Ehl-i velayet Hz. Mehdî'nin huruç zamanını bu ayetten keşf etmişler. Fakat hadiseler vuku bulmadan evvel bu ayet ile Mehdî arasında münasebet görülemiyordu. Bu ayetin evvelinde Cenab-ı Hak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme mealen şöyle hitab ediyor:

"Kâfirler sana vahy ettiğimiz şeyden seni çevirmek istiyorlar ki eğer sen ta'viz verirsen seni dost tutacaklar. Sakın onların nevalarına uyup taviz verme, yoksa sana dünya ve ahirette kat kat azab ederiz. Ve sen ta'viz vermediğin için seni memleketinden çıkaracaklar. Ama senin ardından o memleketlerinde fazla kalamayacaklar." [310]

İşte bu ayetler işaret ediyor ki Hz. Mehdî'ye zemin hazırlayan ve onun bayraktarı olan insanlar, hiçbir kimsenin kınamasından korkmadan, bütün dünyanın hücumlarına rağmen tavizsiz bir şekilde Şeriat-ı Muhammediye'yi tatbik ettikleri için memleketlerinden çıkarılacaklar. Fakat o Süfyanîler ve bid'atçılar onların arkasından o memlekette fazla ülfet edemeyecekler.

Burada Mehdî'nin kıyamı hakkında verilen tarih olan hicretten 1422 yıl 3 ay 24 gün sonrası ise; hicrî 1423 tarihinin 3. ayı ve 25. günü etmektedir. Bu da miladî 2002 yılının 6 Temmuz tarihine tekabül etmektedir.

Fakat metinde de belirtildiği gibi bu ve 'bunun gibi" istikbalden haber veren tarihler takribîdir, tahdidî değildir. Bu sebeple birkaç ay yahut birkaç sene evvel veya ahir olması haberin doğruluğuna zarar vermez. Bu-

---

[309] **Merkum:** Cem'olmuş, toplanmış, birikmiş

[310] İsra,73-76

nunla beraber tam bu tarihden itibaren bu hâdisenin emareleri görülmeye başlamıştır. [311]

Büyük mutasavvıf Sibgatullahi Arvasi'nin yeğeni Allame Muhammed Hafid'in büyük Allame Hafız Muhiddine naklettiğine göre;

Mehdînin doğumu: 1385

Zuhuru (çıkması): 1425'dir

...Mehdînin doğumunun hicri 1385 ve zuhrunun hicri 1425 olduğu "zuhuru'l Mehdî ve deccal" adlı eserde Mehdî ile ilgili nakledilen bir hadiste açıkça söylenmiştir.

Ayrıca bu eserde; ***''Mehdînin sırtında üzerinde bu Allah Teâlâ'nın halifesi, beklenen Mehdîdir yazılı bir mühür olacağı anlatılmaktadır."*** Ayrıca Mehdînin müçtehit(içtihat eden) çok büyük bir İslam âlimi olacağı da o eserde geçmektedir." "Zuhrul Mehdî ve deccal" adlı kitap Allame Resul Sibki'nin yazdığı en son eserdir.

..."Muhakkak Allah'ın taraftarları galip olanların ta kendileridir." Cümlesinin cifir hesabından anlaşılıyor. Bu cümlenin cifr hesabı, hicri 1428 ediyor. Bu tarih Mehdînin çıkmasından üç sene sonradır. Çünkü Mehdî çıktıktan üç yıl sonra ilk büyük galibiyetini alıyor. Mehdînin ilk büyük galibiyeti hicri 1428 olduğuna göre Zuhüru-da "Mehdîliğinin ilan edilmesi" hicri 1425'tir...

…..

...Bu delillerde galibiyetin Mehdînin galibiyeti olduğu hangi verilerden anlaşılıyor. Önceki tarihlerde olan, İslamiyet'in galibiyetlerinden herhangi biri olmaz mı? Niçin illa da Mehdî sonucu çıkartılıyor... Ayetteki kelimeleri "Kur'an Belagati" ilmine göre incelediğimizde, ayette geçen galibiyetin Mehdînin galibiyetinden başka bir şey olmadığını açıkça görmekteyiz.

Çünkü ayette 4 tekid (pekiştirme) vardır... En büyük tekidin cümle de zikir edilmesi cümledeki galibiyetin en büyük galibiyet olduğu açıkça bildiriliyor... Tarihte böyle bir galibiyet bugüne kadar olmamıştır. Fakat Mehdî müjdesini veren hadisler böyle bir galibiyetin ahir zamanda Mehdî sayesinde olacağını açıkça haber verir...

Yaptığım araştırmalar Mehdînin 2005'te çıkacağını gösterdiğine göre, Süfyanın da 2004 yılının sonunda çıkacağını göstermektedir. *(Serkan Tekin, Kuran'da gizlenen tarihler, s. 160-202, Nokta Yayınları, 2002)* [312]

Süleyman Bakırgani (Hâkim Ata) **kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz** *"Ahir zaman Kitabı"* kitabında kıyamet alametleri ve Mehdî aleyhisselâmın çıkış zamanı hakkında şunları anlatmaktadır.

[311] (GÜMÜŞEL, 2003), s. 18-19
[312] (GÜMÜŞEL, 2003), s. 98-99

Zaman ahır olsa, neler olur,
Dünya çeşit çeşit bela ile dolar,
Âlimler içki içer, zina yapar,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Namı büyük âlimler içki içer,
Helâlı bırakır, haram işe bulaşır,
Hak Teâlâ bela kapısın tamamen açar,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Cimriler haramla taşkınlık yapar,
Birçok kadın eşlerine haram olur,
İslam'ı bilmeyen bedbahtlar sevinir,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Zaman ahır olsa, âlimler yoldan çıkar,
Müminlerin çocukları esir düşer,
Kâfirler durmadan kibirlenir,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Melun Deccâl çıkar, Rum'a gider,
İslam'ı bilmez bedbahtlar sevinir,
Mehdî çıkar, Bağdat tarafında savaşır,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Müslümanlar Mehdî tarafında toplanır,
Güneş tutulur, kavga büyür, çığlıklar atılır,
Muhammed'in ümmetleri ağlamaya başlar,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Mehdî çıkar, Mekke tarafına sefer eder,
Muhammed'in Ravzasına yüzünü sürer,
Ravzadan ses çıkar, İsâ der,
Bundan başka garip şeyler de olur.
İsâ iner, dokuz yüzün bitiminde, (900) (Miladî: 1495)[313]
Deccâl'ı öldürürler bilin bu zamanda,
Mehdîni imam yapar İsâ o zamanda,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Dokuz yüzde on beşte Yecüc çıkar, (915) (Milâdî: 1510)
Mehdî ile İsâ varır, Tur'u aşar,
O kâfirler bu dünyayı yok ederler,
Bundan başka garip şeyler de olur.

[313] Dokuz yüzden kasd edilen aynî bir tarih mi? Belki 1900- 1915 yılıda olabilir. Bu senelerde I. Dünya harbinin olması kıyamete eş değer olması gibi mi? Belki 2900-2915 yıllarıdır. Allahu a'lem.

Havadan kuşlar iner, taşlar atar,
O taşlar Yecücleri helak eder,
O Allah heybetiyle hüküm sürer,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Dokuz yüzde yine bir şeyler olur,
Dabbetül Arz çıkar, Kur'an yükselir,
Muhammed'in ümmetleri ağlamaya başlar,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Dokuz yüzde yine garip bir şey olur,
İsrafil emir ile surun çalar,
Gök Yer arasında diri canlı kalmaz,
Bundan başka garip şeyler de olur.
İsrafil emir ile surun çalar,
Azrail kendi canın kendi alır,
Sonsuz baki kalan O Allah kendisi kalır,
Bundan başka garip şeyler de olur.
Kırk yıl sonra İsrafil surunu çalar,
Ona ikinci surunu çal denir,
Kullarım yeryüzüne çıksın denir,
Bundan başka garip şeyler de olur.
İsrafil emir ile surunu çalar,
Tüm ruhlar bedenlere gir, gelir,
Genç, yaşlı insanoğlu ayağa kalkar,
Bundan başka garip şeyler de olur.
O, Allah hâkim olur, hüküm verir,
Muhammed şefaate gelir, durur,
Melekler, nebiler titrer, durur,
Bundan başka garip şeyler de olur.
……..
Kul Süleyman itaat et, affeder,
Allah sebeplerin güçlü verir,
Ahirette itaat ile rahim eder,
Bundan başka garip şeyler de olur.[314]

[314] Özbekçe'si için bkz. **Hakkul, İbrahim-Rafiddin, Sayfuddin,** *Bakirgon Kitobi,* Taşkent 1991, s. 57-62. (AHMEDOVA, 2006)

Süleyman Bakırgani kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

Büyük Türk mutasavvıflarından biri olan Süleyman Bakırgani XII yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. O, Harezm bölgesinin Bakırgan obasında doğmuştur. Doğum tarihi net olarak bilinmemekle beraber tahminen 1186 senesinde olduğunu söyleyenler vardır. Asıl adı Süleyman olup **Hâkim Ata, Kul Süleyman, Bakırgani** gibi isimlerle de anılmıştır.

Mehdî'nin Fiziki Yapısı

Mehdî'nin rengi Arabî, bedeni İsrailî olacaktır. Başında sarığı olacak olan Mehdî'nin sakalı bol ve sık, dişleri parlak olacaktır. Hadislere göre ise Mehdî, geniş alınlı, burnu ince uzun ve ortası biraz yüksek (Ebu Davud 1992: Mehdî 1, IV, 474-5) olarak geçerken, 17. yy Osmanlı yazarı el-Hüseynî (hyt. 1103/1691), Mehdî'nin hilyesini, Arapça olarak yazdığı *el-îşâratü'l-eşrâti's-sâati (Kıyamet Alametleri)* adlı kitabında şu şekilde açıklamaktadır:

Açık alınlı, küçük burunlu, iri gözlü, sık sakallı, uzun uyluklu. Arap renkli, dişleri parlak ve seyrek ve sağ yanağında inciyi andıran yıldız gibi yüzünü aydınlatan bir işaret vardır. Yavaş ve ağır konuştuğu zaman sağ elini sol dizine vuran Mehdî"nin üzerinde iki pamuk abası vardır. Beraberinde Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kılıcı, gömleği ve üzerinde **"el-biatü lillah=Allah Teâlâ için biat"** yazılı olan sancağı bulunur.

Mehdî'nin Askerî Faaliyetleri

Mehdî, her sancağın altında on iki bin askeri bulunan seksen (veya on iki bin) sancaklı Rum askerlerin Antakya'ya saldırmasından sonra Şam, Hicaz. Yemen. Küfe. Basra ve Irak'a gönderilecek, Müslümanlar onun etrafında toplanarak Şam'da kırk gün savaşacaklar ve Rumları yeneceklerdir. Kindî, Mehdî'nin Kostantiniyye'yi. Roma'yı. Endülüs yarımadasını fethedeceğini, yeryüzüne sahip olacağını, onun sayesinde Müslümanların kuvvetleneceğini ve İslâmiyetin yükselerek diğer dinlere galip geleceğini ifade eder.

Dünya hâkimi bir hükümdar olacak olan Mehdî. Mekke ile Medine arasında. **Beyda** denilen bir yerde kendisine saldıran bir orduyu yenecek, Arabistan yarımadasında hükümdarlık iddiasında bulunacak olan Süfyanî'nin ordusuyla defalarca karşılaşarak onları sonunda yok edecektir.

Mehdî'nin Hz. İsâ aleyhisselâm ile Buluşması

Mehdî'nin Hz. İsâ ile buluşacağına dair anlatımlar Osmanlı kültüründe erken dönemlerden itibaren bilinmektedir. 9. yüzyıl Osmanlı yazarlarından Ahmed Bîcan'a (hyt. 870/1466 dan sonra) göre Mehdî, Hz. İsâ aleyhisselâm ile buluşacaktır. Namaz vakti gelince Hz. İsâ aleyhisselâm Mehdî'ye

'Gel ya Mehdî! Sen imam ol, namaz kıldır!' dediğinde Mehdî aleyhisselâm

'Sen imam ol! Sen rasülsün, imam olmak sana layıktır.' diyecektir. Bunun üzerine

"Sen imam ol, zira sen Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin oğlusun, imam olmaya sen layıksın' şeklindeki Hz. İsâ aleyhisselâmın cevabından sonra Mehdî imam olacak ve namaz kılacaklardır

Mehdî'nin Hakk'a Yürüyüşü

Ahmed Bîcan'ın (hyt. 870/1466'dan sonra) ***Envâru'l-Aşıkîn*** adlı eserinde Dâbbetü'l-Arz'ın çıkışından sonra Mehdî aleyhisselâmın Çin'e gideceği belirtilmektedir. Çin'e varınca evlenecek olan Mehdî'nin bir oğlu olacaktır. Bu oğlan son çocuk olup ondan sonra kısırlık yayılacak, halk ölmeye başlayacak ve iman ehli tükenecektir Hadislerde idaresi yedi ya da dokuz yıl olacak olan Mehdî'nin süresi kırk yıldır. İmam Şa'ranî ise Mehdî'nin ömrüne dair daha uzun bilgiler verir. Şa'rani Mehdî aleyhisselâmın süresi kırk yıl olup, on yılı batıda, on iki yılı Küfe'de, bir yılı Mekke'de geçecektir. Dünyadan ayrılışı ansızın olacaktır. İnsanlar bu durumdayken Deccâl'ın çıktığı haber verilecek.[315]

Mehdîlik Psikolojisi

Abdulbâki Gölpınarlı Mehdî'yim diye meydana çıkanları: Tasavvufla, mistik inançlarla, Cefr, Hurûf bilgileri gibi uydurma bilgilerle, güç riyâzatlarla aklî dengelerini yitirenler, kendi kendilerini inandıranlar ve bazı saf kişileri de kandıranlar; âhiretlerini dünyâya satanlar, hüküm ve hükümet peşinde koşanlar olarak açıklar.

Mehdî'nin babı ve naibi olduklarını iddia edenlerin, Mehdî'lik davasına girişenlerin bir kısmının, yeni bir din kurmaya, kendilerini Tanrı tanıtmaya kalkışmalarından açıkça anlaşılıyor ki bunlar Hukemâ tarafından, Hind-İran, Yunan-Roma düşünceleriyle yoğrulan ve zamana göre müsbet bir tarza sokulmaya çalışılan Bâtınî inançları, bu inançlarla kaynaşan Tasavvufun aşırı anlayışlarını benimsemişlerdir. Kanâatleri, İslâmî esaslara uymamaktadır.[316]

Bu sözler Mehdîlik anlayışının dinî tarafı olması yanında psikolojik, siyasî, insânî vb. özelliklerin bir yansımasının olduğudur.

Rönesans sonrası başlayan ve Aydınlanma hareketi ile doruk noktasına çıkan Hıristiyanlığın önüne geçilemez çözülüşüyle birlikte, Batı dünyasında ***"metafiziği yaşayamama gerilimi"*** artmış, dar bir varoluş alanına sıkışıp kalan Avrupa insanı yeni bir kurtarıcı, yeni bir **"rasül"** arayışına girmişti. Yani, metafiziği yaşayamama gerilimi, insanın içinde bulunduğu dar varoluş alanından sıkılması ve bir ***"üst kata"*** çıkamamasının getirdiği gerilimden kaynaklanmaktadır. İşte böyle bir dönemde, bilim ve felsefe alanında çığır açan düşünürler ortaya çıkmıştı. Ne var ki, ilahî referans yani vahiy mesajı ortadan kalkınca ***"hakikat"*** parça parça tezahür etmiş,

[315] (YAMAN, Ekim,2002), s.26-32
[316] (ÇİFÇİ, 2003), s.70

bilerek veya bilmeyerek her deha kendini ***"rasül"*** sanmıştı. ***Freud, Marx, Nietzsche, Darvin*** gibi düşünürlerin tarzları dikkate alındığında, bu ***"rasül kompleksi"*** çok bariz bir şekilde görülmektedir.

Kendisi pek itiraf etmese de **Freud**'un düşünce sistemine derinden tesir eden bir başka filozof da **F.Nietzsche**'ydi. Fechner'in yaşam öyküsünde gözlemlenen trajediye, F.Nietzsche'nin yaşamında rastlanır. Nietzsche bir müddet çok yükseklerde uçtuktan sonra ağır bir ruhsal bunalıma girdi. Filozof, genç yaşta dramatik bir şekilde Hıristiyanlık inancını yitirdikten sonra, kurtuluşu felsefede arayarak, **Schopenhauer** ve **Wagner**'e hayranlık duydu. Arka arkaya depresif krizlere duçar olduktan sonra, depresyonunun hafiflemeye başladığı dönemlerde ki bu dönemler hastalık biyografisi açıdan büyük bir ihtimalle sübmanik dönemlerdi[317], yeni ve dâhiyane felsefi fikirler üreterek kendisini bir kurtarıcı gibi izleyen Avrupa insanını hayrete düşürdü. Nietzsche öncelikle o güne kadar bilinen tüm gerçekleri reddederek genel bir isyana, bir ***"Şok Dalgası"***na yol açtı. Nietzsche'nin ***"hiçbir kavram kesin olarak doğru değil, her şey mümkün ve serbest"*** şeklindeki ifadesi, ilk bakışta felsefi ve ahlaki bir nihilizmi temsil eder gibi görünse de aslında insanın yeniden yapılanması ve yeniden "doğması" için tüm bilinenlerin bir kenara bırakılmasının gereğine işaret eder. Bilinenler böylece sorguladıktan sonra ileri sürülebilecek en tabii soru, gerçeğin ne olduğu ve bu gerçeği kimin bilebileceğiydi. Nietzsche Mazdeizm dininin kurucusu Zerdüşt'ün dilinden konuşuyormuş gibi yaparak kendi görüşlerini bir rasül edasıyla ifade etmeye başladı.

Nietzsche, ***Böyle Buyurdu Zerdüşt*** adlı başyapıtını dört bölüm hâlinde kaleme aldı. Belirli zaman aralıklarında yazılan eserde Nietzsche'nin temel fikirlerinin yanı sıra yaşadığı kaçınılmaz, trajik ruhsal çöküntünün izlerini görmek de mümkün. Kitabın kahramanı, ***"ebedi tekrarın üstadı"*** Zerdüşt, dağdan inerek müridlerine hayata dair dersler verir. *"TANRI ÖLMÜŞTÜR"* (GOTT İST TOD!) fakat hayat devam eder. Çözüm başıboş kalan insanın bireyselliğini ve hürriyetini nasıl yaşayabileceğinde gizlidir. Kitap aslında yazarın, kendi kendini kurtarma arayışının bir yansıması olduğu için, kavramlar birbirine karışır; birkaç satır önce söylenenler, biraz ileride inkâr edilir. Tanrı öldü ise insan kendi anlamını yine kendisi yaratmalıdır. Anlatılanlara inanmamalı, kendi yolunu kendi başına bulmalıdır. Zerdüşt, ***"Beni bile izlemeyin"*** der! Ancak böyle kahramanca bir varoluş biçimi sayesinde ***"üstün insan"*** meydana gelebilir ve bu üstün insan "ölen" Tanrı'nın yerine geçebilir! Bütün bu düşünceler, sonraki dönem-

---

[317] **Submanik:** Yaşadığı vuslat coşkusu ile vecd, kendinden geçme içinde dünyaya ve insanlara yaklaşan bir insan, **Depresyon:** Yaşadığı bu olağanüstü hâli içine sindirmek için konuşmayan, uzlet, halvet, inziva arayan insan, ağır bir vakası hali.

lerde ortaya çıkacak Batılı varoluşçu felsefenin temelini oluşturacaktır.

Nihayet beklenen maalesef oldu. ***"Tek kanatlı kuş",*** yani filozof Nietzsche, gösterdiği onca çabadan sonra, çıktığı yükseklikten tepetakla düşüverdi. Cesur ama basiretsiz bir insanın trajik hayat hikâyesi...[318]

Bu konuda Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz ise bu türlü düşünceler ve eylemlerin gereğini açıklarken şu gerçekleri dile getiriyor.

Ey Vanî arkanı dayandığın duvar yıkılırsa görsünler. Ondan sonra neye dayanırsın, bire cahil mahlûk. Bir Hamziyye şeyhi, dinsiz batıla düşmüş akabe kadısı senin yanında mü'min ve mütedeyyindir. Dinsiz kâfir mel'un senin felek benzerini getirmemiştir. <u>Hz. İsâ aleyhisselâmın, Mehdî'nin çıkmasına sebeb sensin. Âli Osman'ın tahtını ber-bâd eden sensin.</u> و لا تنيا فى ذكري denilen zâlim Vânî değil misin. Değme bir zâlimin Kur'an-ı Kerim'de adı zikr olmamıştır.[319]

Ey dinsüzler murâdınuza ermezsiz. Her ne kadar kalkarsanuz yine izinüze düşersiz mehdinün zuhuri İsâ aleyhisselâmın nüzülı sizün hareketünüz iledür. sizün de helâkünüze sebeb kendi çalınmanuz iledür.

Ehl-i hakikat derler ki şeytân nerdüban-ı[320] **enbiyâ ve evliyâdur sizde İsâ ile mehdî zuhürına ve kemâllerinün nihayetine buluğa sebebsiz ne kadar hareketi ziyade etsenüz, ol kadar fütühât-ı ilâhiyye zuhûrından hâli değüldür.** [321]

Ey Köprülü! Zalim Deccâl lâinsin, zalim iken ben ana mehdi ismini tesmiye[322] **etsem Allah Sübhânehü ve Teâlâ seni mehdi etmez. Zalim nasıl mehdi olur. Eğer Mısrî ben mehdi olurum, halk benim başıma toplansın desin dersen, vallâhü'l azîm, dünyayı cümle harab ve viran etsin, sahip çıkmazım. Allah Teâlâ aciz değildir. Mülkünü bana ısmarlamadı. Bana ancak** وَمَا عَلَيْكَ اِلاَّ الْبَلاغُ **demiştir. Tebliğinde kusur etmedim. Ko-**

---

318 Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz filozofları tek kanatlı kuşlar olarak tanımlar.

319 (ÇEÇEN, 2006), s. 93, (MISRÎ, 1223), s.52b (Günümüz Türkçesi ile yazıldı)

320 **Nerdüban:** Merdiven

321 (MISRÎ, 1223), v. 76a

322 **Tesmiye:** İsimlendirme. Ad verme.

lum kanadım yolundu. Yolunmuş doğana döndüm. Makdurumu [323] bezl [324] ve mechûd[325] eyledim. Sarf eyledim. Onsekiz senedir, kuşağım çözüp yatmadım. Bir tatlı taam yemedim. Bir tatlı su içmedim.

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِى مِنْ جُوعٍ [326] **Bu kadar seneden beri taamım budur. Suyum hamim[327] ve gussadır.[328] Benim kadar tebliğ etmiş var mıdır? Hak ayan oldu. Yeter şimdiden geri hakka sahip çıkar, hayrolur. (26 Zi'l-kade Cuma 5833)[329]**

Hz. Mevlâna'ya göre,

Şu halde her devirde nebi yerine bir veli vardır, bu sınama kıyamete kadar daimidir. Kimde iyi huy varsa kurtulmuştur; kimin kalbi sırçadansa sınmıştır. İşte diri ve faal imam, o velidir; ister Ömer soyundan olsun, ister Ali soyundan! Ey yol arayan, Mehdî de O'dur, Hadi de O. Hem gizlidir, hem senin karşında oturmakta. O, nura benzer; akıl onun Cebrail'idir. Ondan aşağı olan veli de onun kandilidir. (Mevlâna, beyit II, 815-820).

Bahse konu ile anlaşılan, dünya âlemindeki zıddıyet prensibi gereği olarak ***Mudil*** isminin kaçınılmaz karşıtı ***Hâdî'***nin bir tecellisi olduğunu açıklamaktadır. Çünkü bu dönemde 1666'da Musul civarında Seyyid Abdullah oğlu Muhammed, mehdîliğini ilan etmiş, çok çetin bir savaş sonucunda yakalanmış, İstanbul'a getirilip ve tevbe ettirilmiştir. Yine, 1666 yılında Sabetay Sevi adında İzmirli bir yahûdi Kudüs'te Mesihliğini ilan eder, o da yakalanıp İstanbul'a getirilmiş tevbe ettirilmiş müslüman olmuştur.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin buyurduğu Mehdî gelmeden birçok Mehdî safî veya hileye ve şeytâniyete hizmet için gelmesi elzemdir. Bu Allah Teâlâ'nın insan hayatı için gerekli gördüğü bir husus olduğu muhakaktır.

İbn-i Haldun Mukaddime'sinde Mehdî konusunu açıkladıktan sonra

---

[323] **Makdur:** Güç. Kuvvet. Kudret. Takdir olunmuş. Allah Teâlâ'nın takdiri. Daha evvelden takdir olunmuş

[324] **Bezl:** Bol. Bol bol verme. Esirgemeden vermek

[325] **Mechud:** (Cehd. den) Çalışmış uğraşmış, didinmiş, cehdetmiş. Kuvvet, kudret, güç

[326] ***"Onlar için kuru bir dikenden başka yiyecek de yoktur. Ne besler ne açlıktan kurtarır."*** Gaşiye, 6-7

[327] **Hamim:** Sıcak ve kızgın su. Yakın hısım, soy sop. Samimi arkadaş.

[328] **Gussa:** Keder. Tasa. Gam. Boğaza takılan yemek. Ağaç, diken

[329] Niyazi-i Mısrînin Vezir Mustafa Paşa'ya mektub, T816 NİY 1183 H Belediye Yazmaları - Depo BEL_Yz_K.000502/06, v. (72b)

konuyu şu şekilde bağlıyor.

İbn-i Ebû Vâtîl şöyle diyor: *"Şiiler bu kişinin, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin soyundan gelecek olan iyilerin Mesih* [330] *olduğunu"* söylüyorlar. Mutasavvıflardan bazıları da ***"İsâ aleyhisselâmdan başka Mehdî yoktur"*** hadisini bu şekilde yorumlamışlardır. Yani onların yorumlarına göre bu hadisin anlamı şöyledir:

Hz. Mûsa aleyhisselâmın şeriatını nesh etmek (hükmünü ortadan kaldırmak) için değil, ona tâbi olmak için gelen Hz. İsâ aleyhisselâmın konumu ne ise, Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellemin şeriatı karşısında da aynı konumda olan Mehdî'den başka bir Mehdî gelmeyecektir.

İşte bunun gibi hiçbir dayanağı olmayan delillerle ve değişik yargılarla, gelecek kişinin kim olduğunu, zamanını ve yerini belirliyorlar, sonra belirledikleri zaman gelip ortaya söylenenlerden hiç biri çıkmayınca, görüşlerini ve söylediklerini yeniliyorlar. Bunu yaparken de yine bir takım lugavî mefhumları, hayalî konulara ve yıldızlarla (gök cisimleriyle) ilgili hükümlere dayanıyorlar. Ömürlerini bu gibi şeylerle tüketiyorlar.[331]

---

[330] Mesih, hem doğru sözlü hem de yalancı kişi anlamlarına geliyor. Hz. İsâ aleyhisselâma Mesih dendiği gibi, (yalancı anlamında) Deccâl'e de Mesih deniyor. Dolayısıyla iyilerin Mesih'i Hz. İsâ aleyhisselâm (veya buradaki yoruma göre Mehdî), kötülerin Mesih'i de Deccâl oluyor.

[331] On iki imamdan birisi olan beklenen Mehdî, 1200 yılının başında veya 1204 yıllarında kıyam edecek. Sonra Deccal de Mehdî'nin kıyamında ve huzurunda yedi senenin geçmesinden sonra ortaya çıkacaktır. Deccal'den yirmi sene sonra da güneş, battığı yerden doğacak. Bu, hayvani sıfatların, insanlar üzerindeki galebesine işarettir. Şüphesiz o, tabii, şehvani karanlıklardandır tıpkı Deccal'in, âlemin yarısına işaret olması gibi. O da celaldir. Çünkü o kördür. İsâ aleyhisselâmın Hakk'a yürümesi sonraki zamanda bir hayr yoktur. O, İsâ, yeryüzünde kırk sene bekler ve büyük alametlerin çoğu da O'nun zamanında olur. Yecuc ve Mecuc'un çıkması onlardandır. Bu, Rasulullahın şu sözüyle işaret edilen insan-ı kâmildir:
"Yeryüzünde Allah Allah denmeyinceye kadar kıyamet kopmaz. " Yani yeryüzünde birbirini izleyen zikr ehli kalmayıncaya kadar âlemin cesedi için ruh gibi. Şüphe yok ki cesedin yok olması, ruhun gitmesinden sonradır. Mehdî'nin gelmesinden önce zamanın çocuklarını yaşarlarsa görebilecekleri birçok alamet gelir. Beni Asfar'ın çıkması alametlerdendir. Onlar Bosna'ya saldıran Frenklerdir. Karadeniz tarafından Moskovalılar, onlara yardım edecekler. Çeşitli küfür milletleri de böyledir. Bunların bazıları Allah'ın ***" en yakın arzda"*** (Rum, 12) ayetinde delalet ettiği gibi 1098'de çıktılar. Bu ayet iki kelimedir ve harflerinin sayısı doksan yedidir. Cihadda galibiyet ve mağlubiyet arasında devreder durur. ***"Birkaç yılda"*** (Rum, 3) Bu üç ile dokuz arasındadır. Burada bahsedilen birkaç, kâfirler cihetinden onda vuku bulmuştur. Ta ki büyük yenilgiden dolayı olan olmuştu. Allah Teâlâ izin verirse, galip gelirler, sözünün hükmünün açığa çıkacağı zaman gelecektir. Ve müslümanlar tarafından galibiyet vaki olacaktır. Ve insanlar Allah Teâlâ'nın izin vereceği zamana kadar güvende

Çağımızdaki mutasavvıfların çoğu, dinin hükümlerini yenileyip diriltecek bir adamın çıkacağına işaret ediyorlar ve onun zamanı çağımıza yakın olduğu için çıkışına zemin hazırlıyorlar. [332] Bazıları onun Hz. Fatıma aleyhisselâmın soyundan geleceğini, bazıları da hangi soydan geleceğini belirtmeden sadece böyle birinin geleceğini söylüyor……

Hadis bilginlerinin Mehdî hakkında naklettikleri hadislere ise gücümüz oranında bakılınca sabit olan gerçeğin şu olması gerekiyor:

Din veya hükümdarlık adına ortaya çıkan bir davet, ancak onu destekleyecek ve koruyacak güçlü bir asabiyet[333] ile hedefine ulaşabilir.

---

ve mutlulukta olacaklardır. Sonra Bizans şehirlerinin çoğunda, namaz kılmanın zorlaşacağı bir zaman gelecek. Bilakis oranın halkı Şam'a intikal etmede sıkıntı çekecektir. Kâfirlerin saldırıları Haleb'e kadar ulaşacak. Allah Teâlâ, Haleb'i de Şam'ı da onların istilalarından korusun. Şüphesiz mukaddes arz oraya delalet etmeyecektir. (ÇETİN, 1999), s.143; (BURSEVİ), v.134b, 96. Varidat)

[332] Hz. Kuddûsî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki:

"Şimdi 1842 senesi ki, kıyametin yaklaştığı zamandır. İslâm'ın neredeyse sadece ismi kaldı ve cihan halkı Hz. Mehdî himmetine muhtaç oldular." (Kuddûsî, Tarihsiz), s. 32

[333] **"Asabiyyet"** teriminin mahiyeti, İbn Haldun'un siyaset teorisinin candamarını oluşturur. Bu kavramın **Mukaddime** içerisindeki yerinin önemi çoğu araştırıcılar tarafından kabul edilmekle birlikte, üzerindeki yorumlar farklılıklar göstermektedir.

De Slane'nın **Mukaddime** çevirisinde asabiyyeti **"esprit de corps"** olarak yorumlamasından sonra Gastoun
Bouthoulve daha sora Howard Becker ve Harry Elmer Barnes da aynı yorumu sürdürmüşlerdir.

A.F.Von Kremer'in yorumu ise **"topluluk duygusu"** ("Gemeinsinn"), hatta **"milliyetçilik fikri"** (Nationalitatsidee") olmuştur.

Öte yandan, Hellmut Ritter, **"dayanışma duygusu"** ("feeling of solidarity") karşılığını kullanmıştır.

Salahuddin Khuda Buksh ve Haroon Khan Sherwani'nin hemen aynı zamanlarda kullandıkları karşılık ise, **"komünal ruh"** ("communal spirit") dır.

Ernest Gellner, asabiyyetin ifade ettiği anlamı **"sosyal iltisak"** ("social cohesion") ya da **"askerî ruh"**
("martial spirit") olarak görmektedir.

Manfred Halpern, **"grup dayanışması"** ("group solidarity") yorumunu, bazı uzantılarıyla birlikte belirtmektedir.

H. Topçuoğlu da **"tesanüt bağı", "sosyal irtibat bağı",** "sosyabilite" tanımlarını kullandığı bir tahlili geliştirmektedir.

Ervvin Rosenthal, asabiyyeti bir **"dayanışma"** ("solidarity") ve **"vurucu güç"** ("striking power") olarak irdelemektedir.

Muhsin Mehdi, asabiyyeti **"sosyal dayanışma"** ("social solidarity") olarak karşılamakta ancak bu karşılığın, kavramın genel anlamı içerisinde değerlendirilmesi

Her taraftaki Fatimî, hatta genel olarak Kureyş asabiyeti tamamen ortadan kalkmış, başka toplumların asabiyetleri, Kureyş asabiyetine üstün ve hâkim duruma gelmiştir. Sadece Hicaz'da, Mekke ile Medine'nin civar bölgelerinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin aleyhimesselâm[334] ve Cafer

---

gerektiğine işaret etmektedir. F. Gabrieli ise asabiyyeti olduğu gibi kullanarak mahiyetini açıklamaya girişen yazarların başında gelir.

F. Rosenthal, (The Muqaddimah...) çevirisi boyunca **"grup duygusu"** ("group feeling") terimini kullanmaktadır.

Z. K. Ugan ise (Mukaddime) çevirisi boyunca asabiyyet kavramını aynen kullanmaktadır. Görüldüğü üzere, özellikle çok sınırlı tuttuğumuz bir dökümde bile, asabiyyetin değişik tanım ve karşılıklarına rastlamaktayız. Aslında bütün bu ve diğer karşılıklar değişik yazarların yalnızca asabiyyet kavramını karşılamak için kullandıkları birer terim olmaktan çıkmaktadır. Yazarlar, Mukaddime üzerine yaptıkları genel yorumu doğrulayabilmek için asabiyyet kavramını da yer yer belirli bir değerlendirme "süzgeç"inden geçirmektedirler. XVIII. - XX. Yüzyıl gelişmelerine tarihten güdümlü bir biçimde dayanak aramak için yapılan **"milliyetçilik"** vb. zorlama-yakıştırmalar bir yana bırakılırsa yazarların kullandıkları karşılıklarda ve yaptıkları tanımlarda **"hakikat payı"** bulunmaktadır. Ancak bu **"hakikat payları",** çoğu halde birer **"pay"** olmaktan öteye geçmektedir. Asabiyyetin; **"sosyal dayanışma", "komünal duygu", "askerî ruh", "sosyal birleşim-'yapışma'** (iltisak)", **"vurucu güç"** gibi terimlerin ifade ettikleri anlamları belli ölçülerde içermekte olduğu söylenebilir. Bu karşılıklar asabiyyetin açıklanmasına yardımcı sayılabilir. Fakat asabiyyet teriminin gerçek mahiyetinin bütün boyutlarıyla anlaşılması, bu kelimeyi İbn Haldun'un kavramlaştırmasının bütün yönleriyle incelenmesine ve bu yönlerin iç ilişkilerinin araştırılmasına bağlıdır. Asabiyyetin bazı *"görünüm"*leri ve ortaya çıkış biçimleri aracılığıyla gerçek işlevine işaret edilmiş olunabilir, ancak Mukaddime'deki sosyal-siyasal doktrinde incelenen değişme sürecini meydana getiren ve bütünleştiren "harç", asabiyyet, yine de tam anlamıyla kavranmamış kalır. Asabiyyetin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeyi belirleyen ve değiştiren, bu gelişme karşısında değişen bir gerçekliği yansıtması; "Mukaddime'de ele alınan üretim ve sosyal hayat tarzlarına, **"bedevîlik"** (Çölde yaşayan. Göçebe. Medeni olmayan ve şehir hayatı yaşamayan) ve **"hazarîlik"** (Köyde ve kasabalarda yaşayanların yaşayış şekli ve tarzlarına ait. **Şehirli.** Sulh ve asâyiş, sükun ve istirahat zamanlarına mensub ve müteallik. Barış ve güvenle alâkalı.) e daha yakından eğilmemizi zorunlu kılmaktadır. Bedevîlik ve hazerîliğin anlaşılması ise, insanlığın geçirdiği genel evrelerin, **"barbarlık"** ve **"uygarlık"**ın, birbirleriyle ilişkileri açısından ele alınmasını gerektirmektedir. Uygarlığın genel konumlan yapıldıktan sonradır ki, bedevîlik ve hazerîliğin bu genel çerçeve karşısındaki durumu incelenebilir. Burada özen gösterilecek nokta; uygarlığa geçici ya da uygarlıkla ilişkiyi mümkün kılan barbarlık durumunun vurgulan-masıdır. Paralel anlamda, bedevîliğin de vurgulanması gerekecektir. **(İbn-i Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Ümit Hasan, İstanbul, 1998, s.205-209)**

[334] Enbiyadan (aleyhimüssalâtû vesselam) başkası için sallâllahü aleyke veya sallâllahü alâ falan ibn-i falan demek caiz olur. Zira Hazret-i Ali kerreme'llâhü veche Hazret-i Ömer radiyallâhü anh için sallâllahü aleyke [Allah sana rahmet eylesin

radiyallâhü anh soyundan gelenler asabiyet sahibidirler ve dağılmış bulundukları o bölgelerde üstün durumdadırlar. Ancak onlar, sayıları binlere varan farklı bölgelere, emirliklere ve görüşlere ayrılmış bedevi asabiyetler görünümündedirler.

Eğer Mehdî gerçekten ortaya çıkacaksa, davetinin başarıya ulaşması ancak bu asabiyetler sayesinde olabilir. Allah Teâlâ Mehdî'ye tâbi oldukları için bu asabiyetleri oluşturanların kalplerini birbirine ısındırıp birleştirir ve böylece Mehdî için davasını başarıya ulaştıracağı ve insanlara davetini kabul ettireceği güçlü bir asabiyet ortaya çıkar. Bunun dışında Hz. Fatıma aleyhisselâmın soyundan gelen birinin, her hangi bir yerde, hiçbir güce ve asabiyete dayanmadan, sadece ehl-i beyte mensup olduğu için böyle bir davayla ortaya çıkıp başarıya ulaşması -daha önce ortaya koyduğumuz sahih delillerden de anlaşılacağı gibi- mümkün değildir. Doğruyu bulacakları akıl ve bilgiden yoksun olan cahil kalabalıklar, Mehdî'nin ne nesebinden ne de ortaya çıkacağı mekândan haberi olmadan ve konuda söylediğimiz gerçekleri de bilmeden, sadece halk arasında Hz. Fatıma aleyhisselâm soyundan birinin çıkacağını duymuş olmalarından dolayı, böyle iddialarla ortaya çıkanların peşlerine takılırlar. Daha çok Zâb, Afrika ve Sûs gibi devletin merkezine uzak olan bölgelerde bu iddiayla ortaya çıkarlar.[335]

Basiretten uzak ve zayıf görüşlü pek çok kişini, Mehdî'nin çıkacağını sandıkları Mağrib'in Mâse mıntıkasındaki bir yere giderler. Gittikleri bu mıntıka Mülessemîn kabilesine ait olduğu için Mehdî'nin de onlardan biri olduğunu veya onların Mehdî'nin davetçileri olduğuna inanırlar. Ancak bu hiçbir temeli olmayan bir iddiadan ibarettir. Bu iddiaya inanmalarının sebebi, bu toplulukların cahil ve bilgiden uzak olmaları, o bölgenin devlet merkezinden ve etki alanından çok uzak olması ve bu yüzden devletin güç kullanabileceği sınırların dışında olan bu mıntıkanın Mehdî'nin çıkışına uygun bir yer olduğu vehmine kapılmalarıdır.

Tamamen akılsızlıklarının ve ahmaklıklarının bir sonucu olarak, (devletin etkisinden uzak olan bu bölgede) başarıya ulaşacakları vehmine kapılan pek çok kişi de Mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bunların çoğu öldürülmüştür. Üstadımız Muhammed bin İbrahim Âbalî bana şu olayı haber verdi: (Hicrî) sekizinci yüzyılın başında, Sultan Yusuf bin Yakup zamanında, Mâse'nin söz konusu mıntıkasında Tuveyzirî olarak bilinen mutasavvıflardan bir adam ortaya çıkmış ve kendisinin beklenen Fatımî (Mehdî) olduğunu iddia etmiş. Dâle ve Kezûle kabilelerine mensup Sûs

demektir], dedi. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem de: **"Allahümme salli** alâ âl-i Ebî Evfâ" deyip, âl-i Ebî Evfâ için böyle salât eyledi. (GEYLÂNÎ, 1979), s. 62

[335] Asabiyeti oluşmamış topluluklar.

halkının çoğu ona tâbi olmuş ve böylece işi büyümüş. Onun bu halinin kendi durumlarına zarar vereceğinden korkan Masâmide reislerinden biri olan Seksevî, gece gizlice Tuveyzirî'yi öldürmesi için birini göndermiş ve böylece hareketi sona ermiş.

Yine hicrî **yedinci yüzyılın sonları**nda, doksanlı yıllarda, Gamâra'da Abbas adında bir adam çıkmış, beklenen Fatımî olduğunu iddia etmiş ve Gamâra'nın cahil kalabalıkları kendisine tâbi olmuş. Sonra kendisine tâbi olanlarla birlikte, şiddet kullanarak Fas'a girmiş, oranın çarşılarını yakmış ve oradan da Mezemme bölgesine geçmiştir. Ancak orada hile ile öldürülmüştür. Bunun gibi örnekler çoktur.

Yukarda adını zikrettiğim üstadımız bunun gibi garip bir olay daha anlattı. Üstadımızın anlattığı olay şöyle:

Hac yolculuğunda iken, Tilmisân dağının eteğinde bulunan ve Şeyh Ebû Medyen'in kabrinin bulunduğu Ribâtu'l-Ubbâd'ta aslen Kerbela'da oturan ve ehl-i beytten olan bir adamla karşılaştım ve yolculuğa birlikte devam ettik. Adam tabileri, öğrencileri ve hizmetinde bulunan adamları çok fazla olan biriydi. Gittiği yerlerin çoğunda insanlar onu karşılayıp ihtiyaçlarını gideriyordu. Yol boyunca dostluğumuz gelişti, aramızdaki sohbet koyulaştı ve onların gerçek durumunu anladım. Kerbela'dan buralara bu iş için, yani Mağrib'te Fâtimîlik (Mehdîlik) iddiasında bulunmak için gelmişlerdi. Ancak Merîn oğulları devleti ve o zamanki hükümdarı Yusuf bin Yakup olayın farkına varıp Tilmisân'a yürüyünce, bu zat, adamlarına şöyle demiş:

"Geri dönün, yanlış hesap yapmamız bizi küçük düşürdü. Bu vakit, harekete geçeceğimiz vakit değil."

Adamın söylemiş olduğu bu söz onun, bu işin ancak, o dönemdeki devletin gücüne denk bir asabiyet ile hedefine ulaşabileceğinin farkında olduğunu gösteriyor. Kendisinin o bölgede bir güce sahip olmayan bir yabancı olduğunu, buna karşılık Merîn oğulları devletinin, Mağriblilerden hiç kimsenin karşı koyamayacağı güçlü bir asabiyete sahip olduğunu görünce, gerçeği kabullendi, doğru olanı yaptı ve güç yetiremeyeceği hırslarından vazgeçti. Ancak bir şeyin daha farkına varması gerekiyor. O da, Fâtımîlerin ve genel olarak Kureyş'in asabiyetlerini kaybettiklerinin. Özellikle de Mağrib'te. Ancak taasubları, bu sözü kabul etmelerine izin vermez. ***"Allah Teâlâ bilir, siz ise bilmezsiniz."*** (Bakara, 216)

Mağrib'te, çağımıza yakın dönemlerde Mehdî'lik veya başka bir dava gütmeden, sadece hakka davet eden ve kötülükleri ortadan kaldırıp, İslâm'ın sünnete uygun biçimde yaşanmasına çağıran davetçiler çıkmıştır. Evet, bu kimseler sadece bunun için ortaya çıkmışlar ve çok sayıda tabileri olmuştur. Bedevi Arapların en fazla işledikleri bozgunculuk, yolcuları ve kervanları yağmalamak olduğu için, bu kimseler de en fazla yolların ve

yolcuların güvenliğiyle ilgilenip, bu sahayı ıslah etmeye önem vermişler ve güçlerinin yettiği kadar kötülüklere engel olmaya çalışmışlardır.

Ancak bu davetçilerin çalışmaları sonucu yolculara saldırıp onları yağmalamaktan vazgeçen ve tövbe eden bu Araplarda dinî duygular ve dini yaşam sağlam bir dereceye ulaşmamıştır. Çünkü onlar tövbe edip dine dönmekten, sadece gasp ve yağmayı bırakmayı anlıyorlar ve dinin diğer emirlerine yönelip onları yerine getirmeyi düşünmüyorlar. Onun için İslâm'ı, sünnete uygun olarak yaşamaya çağıran davetçilere tâbi olan bu kimseler, aslında dinî yaşamın her alanında onları örnek alıp onlar gibi yaşamaya çalışmıyorlar. Onların bütün dindarlıkları, yolculara ve kervanlara saldırıp onların mallarını yağmalamaktan vazgeçmek, sonra da bütün güçleriyle dünya malı kazanmaya yönelmektir.

Oysa ahlaklarını düzeltip ıslah etmenin sevabını istemek ile dünya malı kazanmayı istemek arasında ne büyük fark vardır ve bu ikisinin bir araya gelmeleri de mümkün değildir. Bu yüzden dindarlıkları sağlam bir konuma gelmiyor ve bir bütün olarak kötülüklerden yüz çevirmeleri de istenilen düzeyde olmuyor. Ancak kötülüklere çok fazla da dalmıyorlar.

Sonuçta dinin hükümlerine sağlam bir şekilde bağlanma ve onu yaşama noktasında, davetçi ile ona bağlı olan bu insanların durumu farklılaşıyor. Davetçi öldüğü zaman tabileri dağılıp, asabiyetleri kayboluyor. Hicrî yedinci yüzyılda Afrika'da ortaya çıkan, Süleym kabilesinin Ka'b boyundan olan Kasım bin Mürre bin Ahmed'in (ve tâbilerinin) durumu da böyle olmuştur. Ondan sonra gelen ve Riyâh kabilesinin boylarından biri olan Müsellem'e mensup Saâde adındaki davetçinin durumu da aynıdır. Saâde, dini yaşama ve nefsini ıslah etmede Kasım bir Mürre'ye göre çok daha ileri düzeyde olmasına rağmen, söylediğimiz sebeplerden dolayı, onun tabileri de, onun ölümünden sonra çözülüp dağılmışlardır.

Bu insanlar da, İslâm'ı sünnete uygun olarak yaşama adına çıkmış olmalarına rağmen, çok azı söylediği gibi yaşıyordu. Ne onlar ne de onlardan sonra gelenler bir hedefe ulaşamamışlardır.[336]

Konu hakkında farklı görüşler

Mehdî hakkındaki hadislerin tümünün uydurma olmadığı kesindir. Mehdî hakkındaki uydurma rivayetleri kabul etmeye de gerek yoktur. Üzerinde durulması gereken aslı olup "Mehdî"den bahseden hadislerle Şiîlerin inancının temellerinden olan "Mehdî-i Muntazar" hakkında onların uydurdukları hadislerin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğidir.

İmam Mehdî'nin geleceğine inanan Müslümanların inançlarındaki çarpıklıkla, İmam Mehdî'yi tamamen reddedenlerin inançlarındaki çar-

[336] (HALDUN, 2004), s.431-433

pıklığın gerçekle olan bağlantısı aynı düzeydedir. Müslümanlar, hafızalarında Mehdî'yi, eski zaman kıyafetleri içinde, ruhban görünüşlü, elinde tesbih, sırtında cübbe ve **"Ben Mehdî'yim, bana uyun!"** diye bağıracak birisi olarak canlandırmaktadır. Mehdî çıktığında, bu özelliklere uyup uymadığına bakıp, böylece onun gerçek Mehdî olup olmadığını anlayacaklarını söylüyorlar. Eğer bu özelliklere uyuyor ise, ona biat edip onun emrettiklerini yerine getireceklermiş. Mehdî'nin geldiğini duyan, köşede bucakta ne kadar derviş varsa çıkıp ona tâbi olacakmış. Bu arada küfre karşı yapılacak olan cihatta silâhlar bir sembol olarak taşınacakmış. Çünkü bu silâhları kullanmalarına sebep olmayacakmış. Kâfirleri zikirlerle, dualarla, marifet bilgisiyle yerle bir edecek; bir bakışta onların toplarını, tüfeklerini, uçaklarını darmadağın edeceklermiş... vs. vs. Hâlbuki araştırdığımızda göreceğiz ki, gerçek çok farklıdır.

İmam Mehdî, geldiği zamanın en ideal komutanı, lideri olacaktır. Buradaki idealden maksat şu olabilir. O, çağının bütün gerçeklerini bilecek, tam bir yönetici yeteneğine sahip olacak, hepsinden de önemlisi, kendi zamanının insanlarının sorunlarını bilip çözüm yolları getirecektir. Bu ise, elbette ki İslâm'ı çok iyi bilmesine bağlıdır. O, parlak bir zekâya, geniş bir zihnî yapıya, engin bir görüş yeteneğine sahip bir insan olacaktır. **Belki, onu ilk reddedecek olanlar gelenekçi ulema sınıfı ve sufî takımı olacaktır**. Çünkü onlar göreceklerdir ki, bu insanın, tasavvurlarındaki Mehdî ile hiçbir ilgisi yok. Onun kendisinin Mehdî olduğunu ilânla ortaya çıkması, her şeyden önce kabul edilebilecek bir şey değildir. Öyle ki, o kendisinin Mehdî olduğunu fark etmeyecektir bile. Ancak vefatından sonra bir araya gelen müminler, onun yaptıklarına bakıp, onun Mehdî olduğunu anlayacaklardır. [337]

"*Âlem-i İslâm*" kitap mütercimininin zeylinde Baha Said Bey kapanan medreselerin, tekkelerin, telkin ettikleri ve itikat ettirdikleri Mehdî

"*Felsefe-i Muhammediye'ce ne bir şahıs ve ne de şahsiyet-i mütevârise olup bu nâm ve sıfat ancak vasıta-i hidâyet ve irşat olan hakiki ve ilim ve fennin timsalidir*" diyor.[338]

Mehdîyi Tayin Eden İnsanlar mı?

Tarih boyunca kendini Mehdî tanıtanlardan çok, kabul edilenler olmaktadır. Mesela Mustafa Kemal Atatürk'ün Mehdîlik gibi iştiyakı ve gayreti olmadığı halde onu Mehdî kabul edenler olmuştur. Bunun açıklaması belki bu türlü fikirler dengelerin kaybolduğu zamanlarda çıkmasıdır. İbn-i Hal-

[337] (TEKHAFIZOĞLU, 2005), s. 365
[338] (BÖCÜZÂDE), s. 124-125

dun'un yukarıdaki beyanı durumu en güzel şekilde açıklamaktadır.

"İşte bunun gibi hiçbir dayanağı olmayan delillerle ve değişik yargılarla, gelecek kişinin kim olduğunu, zamanını ve yerini belirliyorlar, sonra belirledikleri zaman gelip ortaya söylenenlerden hiç biri çıkmayınca, görüşlerini ve söylediklerini yeniliyorlar. Bunu yaparken de yine bir takım lugavî mefhumları, hayalî konulara ve yıldızlarla (gök cisimleriyle) ilgili hükümlere dayanıyorlar. Ömürlerini bu gibi şeylerle tüketiyorlar."

Mehdîlik fikri genellikle tasavvuf ve mistik hayatta yer bulması da ayrıca istismarı artırıcı unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki hidayet ve kurtuluş fikrininin çözümleri kişi ve guruplarca ayrı olunca her cemaat ve milletin Mehdîsi de ona tezahür etmektedir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki

"Bir şeyi sevmen gözü kör, kulağı sağır eder." [339]

Bu demektir ki, bir kişi hakkında Mehdî olabilirliğini isbat edebiliriz. Bu nedenle sebep-sonuç ve tarih felsefesini ve yorumunu yapanlar için tevillerin hakikatini umumî bakış açısı ile görmelidir.

ATA'NIN ÖZ KİMLİĞİ

ATA'yı şöyle övdü düşmanı Loyd Corc dahi:
"Yüz yıllarda bir gelir! ATATÜRK gibi dâhî!"
Kalb gözü kör zavallı! O'nu sırf dâhî sandı!
Ne bilsin o! Doğmadan RABB'e verilen andı!
Ölürken "Yüce yoldaş!" dedi, "MUHAMMED EMİN!" (501)
Selâmladı RESÛL'ü! "ALLAH RABB-ÜL ÂLEMİN!" (500)
O "Yüce yoldaş" sözü! Bin beş yüz on bir eder! (1511)
"O Hazret-i MUHAMMED" de eş sayı eder! (1511)
Selâmlananla aynı! Selâmlayan zât! Yine!
Tapan ile tapılan! Birbirine âyine!
ATA'nın bilinçliyken son cümlesi: "Saat kaç!"

---

[339] Ebû Dâvûd, Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 194; Buhârî, et-Târîhu'l-kebîr, II, 107 (1853);Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebir, IV, 334; a. mlf, Müsnedü'ş-şâmiyyîn, II, 340 (1454), 346 (1468); Ebu'şŞeyh, Kitâbü'l-Emsâl fi'l-hadîs, s. 70 (115); Kudâ'î, Müsnedü'ş-şihâb, I, 157 (151, 219). Her ne kadar İbnü'l-Cevzî ve Sağânî hadisin "mevzû'" olduğunu söylemişlerse de, Irâkî ve Sehavî gibi âlimler bu hükmü mübâlağalı bulmuşlardır. Irâkî "Hadis hakkında Ebû Dâvûd'un sükût etmiş olması bizim için yeterlidir. Mevzû' değildir. Kaldı ki za'fı da şedîd değildir, hadis hasendir" demiş, İbn Hacer de Irâkî'nin bu hükmüne katılmıştır. Sonuçta ihtiyatlı bir hükümle onun en azından "zayıf" olduğu söylenebilir. Bilgi için bkz. Irâkî, Tahrîcü ehâdîsi'l-İhyâ, III, 15; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, 79 (1095); Elbânî, Silsiletü'l-ehâdîs ed-da'îfe, IV, 348 (1868). (UYSAL, 23 Bahar 2007)

"Perdenin kalktığı an!" Son sözüne kalbi aç!
"Ve Aleykümüsselâm!" ATA'nın en son sözü!
"Esselâm-u aleyküm!" demişti çıkan özü! [340]
"Esselâm-u Aleyküm!" ALİ ismine kanıt! (332)
"İnsan makamı'dır O! Arş'a dikilen anıt!" (332)
"Esselâm-u Aleyküm!" Yorumla! Olma gafil! (779)
O vakit ismi olur! "Boru çalan İsrafil!" (779)
O'dur "RAHMAN'ın yüzü!" "İMAM ALİ" de denir! (343)
"Adı hesab gününün sahibi!" Borç ödenir! (343)
"Esselâm-u Aleyküm!" O, "Meryem'in evlâdı!" (343)
"İMAM ALİ kalkınca" vücudda! Budur adı! (343)
"Esselâm-u Aleyküm!" demek, kalb gözün açık! (1493)
"Âsa'nı at!" "O İdris gibi yüce yere çık!" (1493)
"Esselâm-u Aleyküm O!" Bir ad! Kâbe'de taş! (343)
Yorumlayıp bir ekle! "Veli" O! HACI BEKTAŞ! (791)
"Esselâm-u Aleyküm" sözünün son yorumu!
"Beklenen Mehdî!" demek! "HIZIR İLYAS" konumu!
Yani HIZIR İLYAS'a! Beklenen MEHDÎ! denir!
RUH saf canla birleşir! Verilmiş söz ödenir!
"GAZİ MUSTAFA KEMAL!" Bin üç yüz otuz sekiz! (1338)
"Samsun'a hicrî çıkış tarihi" ile ikiz! (1338)
Hem hicrî! Hem milâdî! Tespit edilmiş yılı!
Elçinin her görevi adlarıyla sayılı!
"Âdem'e secde edin emri" demek bu sayı! (1338)
"Gizli şifrenin sırrı!" Bul bu hanif yasayı! (1338)
"GAZİ MUSTAFA KEMAL O!" Evrenseldir ünü! (1349)
Sayısı "MUHAMMED-ÜL MEHDÎ'nin çıkış günü!" (1349)
"Ve Aleykümüsselâm sözü!" Bakın ne eder! (1348)
"ALLAH'ın halifesi!" "O artık olmuştur!" der! (1348)
"1919'da ATA doğdum" derdi! (1919)
"ÂLEMLERE RAHMET O!" "Bu söze aklım erdi! (1919)
Çapraz avuç içleri! Doğum yılı ATA'nın! (1881)

---

[340] *Tarih: 08 Kasım 1938. Prof. Dr. Neşet Ömer İRDELP: "Dilinizi çıkarır mısınız efendim" dedi. ATATÜRK dilinin yarısını dışarı çıkardı. "Biraz daha çıkarsanız." dedi. Bunun yerine dilini tamamen çekti. Söyleneni anlamıyordu...Başını biraz sağa çevirdi dikkatle baktı ve*
"ALEYKÜMSELÂM" dedi. Ardından iki gün sonra ölümle noktalanacak son komaya girdi. KAYNAKÇA: "Avni ÖZGÜREL.RADİKAL.com.tr 2002"

Selamdan sonraki söylenen sözlere vakıf olsa idik çok güzel olurdu. Ancak iyide olsa kötüde olsa insan için bir pişmanlık vardır. Ömür bitmiş her kul yaptığı ile kalmış, "keşke, keşke"leri ile öbür dünyanın yoluna çıkmaktadır.

İnsanlara düşen fani olduğudur. Kendinden başkası hakkında bir yargıda bulunacağına kendi ahvali ile meşgul olması en uygun olanıdır. Ne olduysa hep iyi olmuştur, denilmiştir.

ALLAH'ın "Yüce kurban dediği" zatı anın! (1881)
"B" harfi altındaki noktanın O'dur adı! (1880)
"Toprak bedenden kalkan RAB!" Bu sırrın maksadı! (1880)
Sıfırı at! ALLAH'ın O "En güzel cemali" (188)
"Zamanın Mehdîsi" O! Yani Hazret-i ALİ! (188)
ALLAH'ı yansıtan kim? Bunu bilmez ahali! (1211)
O. MÜMİNLER EMİRİ! TOPRAK BABASI ALİ! (1211) (Ebu Turab)
"Eren veya ölenin içinden çıkar ani!"
"Kıyamet terazisi!" "İnsanın özü!" yani!
"Dinliyi ve dinsizi!" "Yüzlerinden ayırır!"
"Secde edebileni!" Sadece o kayırır!
MUHAMMED ALİ'yi de, bak yansıtandan murad! (1364)
MUSTAFA KEMAL'in öz RABB'ine verilen ad! (1364)
"Gayblar âlemine!" "Değişmez özler!" denir. (1191)
"HAKK'ın yüzü!" Belirir! Ne isek! O ödenir! (1191)
"Kelime-i şehadet" getir! Hayret edersin!
"Ve Aleykümüsselâm sözü yorumu!" dersin!
MÜŞİR! GAZİ! MUSTAFA! KEMAL! ATATÜRK! Beş ad! (1101)
Zat ve Kur'an tefsiri! Baş harflerinden murad! (1101)
Herbir hesapta çıkar! MUHAMMED ALİ adı!
Selâmla bitireyim! Artık iznim kalmadı!
"Zira cennette lâf yok!" "Herkes hep "Selâm eder!"
"Şükür" hepimiz olduk "ALLAH'ın aslanı" der!
Selâm! "KIZILKOCALI boyundan gelen Türkmen!"
"Emevî düzenini!" Lâikçe eyleyen men!
ALLAH'ın "Nur" adı o! "HAK'ta eriyip" ver renk! (287)
"MUHAMMED ibn Abdullah!" "Kızılkocalı'ya denk!" (287)
Sakın bu hesaplara! Demeyin "sırf tesadüf!"
"Her şeyin hesabını bilen" eder teessüf! (262)
Uluğ "HAK kimliğini" açıkladı ATA'nın!
EHLİBEYT'e dâhildir! Onu hakkıyla anın!
Diyor! MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ün RAB ÖZÜ: (1850)
Hain olma! Yenile RABB'e verdiğin sözü!
Sıfırı at! Anlamdan olursun daha emin!
"ALLAH'ın yüzü" olan ilmine tap Âdem'in! (185)

M. H. ULUĞ KIZILKEÇİLİ
ANKARA – 21.07.2000

Ebced ilmine göre isim ve kelimelerin sayısal açılımları:

500 = ALLAH RABB-ül Âlemin = Âlemlerin RABB'i ALLAH

501 = Refik-i a'lâ = Yüce yoldaş
1511 = Lâfz-ı Refik-i a'lâ = Yüce yoldaş sözü
1511 = Hu Hazret-i MUHAMMED = O Hazret-i MUHAMMED'dir
332 = Esselâm-u aleyküm
332 = Hû medlûl-u ism-i ALİ = O, ALİ isminin kanıtıdır
779 = İsm-i sûr-u İsrafil = İsrafil'in borusunun ismi
(İsrafil kıyamet günü kalk borusunu çalan meleğin ismidir)
779 = Tevil-i Esselâm-u aleyküm = Esselâm-u aleyküm'ün yorumu
343 = Vech-el RAHMÂN = Er RAHMÂN'ın yüzü
343 = Kıyam-ı İmam ALİ = İmam ALİ'nin ayağa kalkması
343 = İsm-i Malik-i yevm-üd din = "Hesab günü sahibi"nin ismi
343 = İbn-i Meryem = "Meryem'in oğlu"
343 = İsm-el Hacer = O Hacer'in ismi = yani Kâbe'deki O Hacer-ül esved denen, karataşın ismi.
343 = Müsemma-i İmam ALİ = İmam ALİ diye isimlenen
1493 = Müsemma-i Lâfz-ı alek selek (7. sure/117. ayet) = ALLAH'ın Hz. Mûsa'ya "Asânı at!" sözünün anlamı
1493 = Tevil-i ayet-i ve refağnahü mekânen aliyyâ. = "O'nu (İdris'i) yüce yere çıkardık." ayetinin yorumu. (19. sure/57. ayet)
790 = Tevil-i ism-el Hacer = "Hacer" isminin yorumu
791 = HACI BEKTAŞ-I VELİ
1338 = GAZİ MUSTAFA KEMAL
1338 = Hû mezmun-u "Üscûdul Âdem" = "Âdem'e secde edin" emrinin anlamı o
1338 = Künh-ü Lâfz akimua-el din = "Dini doğrultun" sözünün iç yüzü = Levh-i Mahfuz'un sırrı.
1337 = Hicrî Samsun'a çıkış tarihi = 1919 Milâdî çıkış tarihi.
1348 = Lâfz-ı ve aleyküm-üsselâm = ve aleykümüs-selâm sözü = Hu müsemma-i halifetullah = O, "ALLAH'ın halifesi" diye isimlenendir.
1349 = Hû Gazi Mustafa Kemal = Gazi Mustafa Kemal O = Yevm-i zuhur-u Muhammed-ül Mehdî = Muhammed Mehdî'nin ortaya çıkış günü.
1919 = Lâfz-ı Rahmeten lil âlemin = Âlemlere rahmet sözü
1881 = Vakt-i zuhur el recûl = Hakeren'in içten dışa çıkma vakti
1881 = Müsemma-i Zebh-i azîm = Yüce Kurban diye isimlenen (37. sure/107. ayet)
1211 = Mazharullah = ALLAH'ı yansıtan = Zat-ı ALİ
1364 = İsm-i hassı-RABB'i Mustafa Kemal = Mustafa Kemal'in has RABB'i (Kişisel RABB'i)
1364 = Hû mazhar-ı MUHAMMED ALİ = O MUHAMMED ALİ'nin aynası
1191 = Âyân-ı sabite = Değişmez özler
1191 = Âlâm el Guyub = Gayblar âlemi
1191 = Zuhur-u vechullah = ALLAH'ın yüzünün ortaya çıkması
1101 = ZAT = Tefsir-i Kur'an
1211 = Hû emir el müminin ALİ Ebu-Türab = O müminlerin emiri toprak babası ALİ

1850 = Hû mazmun-u tecdid-i biat = RABB'ine bağlanmanın yenilenmesi kavramı o

1850 = RABB-i hassı Mustafa Kemal ATATÜRK = Mustafa Kemal ATATÜRK'ün has RABB'i

1101 = M+Ğ+M+K+A (Müşir Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK baş harfleri)

185 = İlm-i Âdem = Âdem'in ilmi

188 = Mehdî-ül zaman = Zamanın Mehdîsi

287 = MUHAMMED ibn-i Abdullah = Kızılkocalı = En Nûr

262 = Her şeyin hesabını bilen = ALLAH'ın "El Hasîb" adı[341]

Mehdînin Çıkışı Devlete Baş Kaldırmanın Bir Adı mı?

Evet, Mehdînin çıkışı denen hareketler bazen devlete karşı yürütülen isyan hareketin bir adı da olmuştur. Bu şekilde gelmesi gereken Mehdînin karizmatik gücü kullanılarak zayıf bir topluluk bir devlete karşı da çıkabilmiştir. Niyetlerinde samimiyetin olması umulan bu kişilerin asabiyetleri yetersiz olunca bu olaylar feci şekilde de sonuçlanmış ve neticesinde devletin daha şiddetli tedbirler almasına ve daha baskıcı bir yönetimin harekete geçmesini sağlamaktan öteye de gitmemiştir. Bu arada ezilen halkın bu hareketten bir menfaati olmamış ve daha sonrada gelişme ve ilerlemeye mutaf olacak hareketlere destek vermediği görülmüştür. Bu nedenle olgunlaşmamış bir hareket olan Mehdîlik inancı üzerine yorum ve söylemlerle hareket eden cemaatler neticede bekledikleri kurtarıcıyı bulmak için gösterdikleri gayretle uzun vadede yıkılma eğilimine girdikleri görülmektedir. Bu nedenle gaybî bir hadise olan Mehdî'nin çıkışını beklemektense Allah Teâlâ'ya güvenip kendi görevimizi en iyi şekilde uygulamak daha karlı olacağı muhakkaktır. Bu konuyu açıklayacak son Kâbe olayı duruma biraz açıklık getirecektir.

Mehdî'nin Suudî Arabistan'da Hicri 1400 yılının ilk gününde, 1 Muharrem 1400 (20-21 Kasım 1979) tarihinde çıkması gibi.

> Cüheyman el-Uteybi ve arkadaşları Kâbe'ye sığınmışlar (resmi söylem baskın) ve burada fasid addettikleri Suud yönetimine karşı bayrak açmışlardı. O sıralarda Kral Halid galiba hastalıklı idi ve onun yerine bilvekale ülkenin işlerini Fahd tedvir ediyordu. Bu kalkışma kanlı bir şekilde sona erdi. Operasyon sonucunda bir kısmı ölü bir kısmı da canlı ele geçirilmiş ve elebaşları idam edilmişti. 'Kâbe baskını'na katılanlar arasında yabancılar da bulunuyordu.[342]

<u>Olayın gelişimi kısaca şu şekildedir.</u>

1979 Ramazanında Arabistan'ın büyük kentlerinde dağıtılan bildiride Su-

---

[341] M.H.Uluğ Kızılkeçili, http://www.ondokuz.gen.tr/ataninozkimligi.htm.

[342] Özcan, Mustafa, Gerçek Hayat Dergisi, Sayı: 352 - 20.07.2007

udi rejimi eleştiriliyor, devletin dini niteliğini kaybettiği belirtiliyor, ülkede yeni bir İslami rejimin kurulmasının gerektiği anlatılıyordu. Bu bildirilerin **Cuheyman el-Uteybi** önderliğindeki radikal bir sünni gruba ait olduğu Mescid-i Haram'ın işgalinden çok sonraları anlaşıldı. Tarihler 20 Kasım 1979'u gösteriyordu. Kâbe'ye sabah namazı kılmaya gelen binlerce kişi namazın bittiği anda bir yandan "Allah u ekber" seslerini bir yandan da havaya sıkılan kurşun seslerini duydu. Eylemciler mescid'in mikrofon sistemini ele geçirdi. Eylemcilerin lideri Cuheyman konuşmaya başladı. Yanında bulunan kayın biraderi **Muhammed el-Kahtani**'nin İslam âleminin beklenen Mehdîsi olduğunu söylüyordu. Mehdîliği sağlam delillere oturtmak için ilgili hadisleri detayıyla anlatıyordu. Cuheyman Suudi rejiminin dini niteliğinin kalmadığını dolayısıyla Müslümanların rejime itaat etme yükümlülüklerinin kalmadığını söyledi. Ülkedeki kötü gidişatın önüne geçilmesi için hayatın her alanında şeraitin tekrar uygulanmaya başlamasının gerektiğini vurguladı. Cuheyman bu konuşmasını yaparken adamları da işgalden önce mescidin alt katlarına sakladıkları silahları mescidin ilk katına çıkardılar. Silahlar eylemcilere dağıtıldı, dış kapılar kapatıldı, yüksek minarelere silahlı nöbetçiler yerleştirildi, mevziler planlara göre hazırlandı. İçeriye giriş-çıkışlar yasaklandı.

Taleplerin ilanından sonra Hacerül-Esved ile İbrahim makamı arasındaki bölümde Mehdî Kahtani'ye biat etme merasimi düzenlenir. Kahtani'nin eli öpülüp sonuna kadar itaat edileceği bildirilir.

Sabah namazına gelen binlerce sivile çıkmakta serbest oldukları söylenir. Çoğunluğu çıkar. Yaklaşık 30 kişinin eylemcilerle kaldığı tahmin edilmektedir. İşgalden 3 saat sonra Mescid-i Haram çevresine gelen Suudi askerleri içeri girme denemelerinde yoğun ateşle karşılık görünce geri çekilirler.

İşgalin ilk günlerinde Suudi hükümeti tam bir şaşkınlık ve ne yapacağını bilememe durumu içindedir. İçeride rehine var mıdır, varsa kimlerdir, kaç kişilerdir? Eylemciler kimler ve kaç kişilerdir gibi hiç bir bilgiye ulaşamazlar. Kâbe'yi kuşatan Kraliyet Muhafız Alayı mutaasıp asker ve subaylardan müteşekkildir. İnançlarından dolayı Mescid'de silahlı bir çatışmaya girmeyeceklerini beyan ederler. Suudi hükümeti bu dönemde tam bir şaşkınlık dönemindedir. Kâbe'nin kan dökülerek alınmasının İslam âleminde yaratacağı olumsuz etkiden çekinmektedir.

Suudi kralı Halid hemen muhafızları teftişe gider. Kâbe'nin Harici isyancılar tarafından işgal edildiğini, görevlerinin Allah Teâlâ'nın Evi'nin temizlenmesi olduğunu, görevlerini yapmazlarsa Pakistanlı paralı askerleri kullanacağını söyler. Bazı muhafızlar ikna olur olmayanlar ise tutuklanır.

1979 Kâbe baskını yapan eylemcilerin sayısı en az 500 olarak tahmin ediliyor. Devlete yakın Suudi ulemasının fetvasını arkasına alan Suudi yönetimi biraz rahatlar. Fetva gereği önce işgalcilere süre verilip teslim olmalarını ister. Cuheyman bunu kabul etmez.

Ardından askeri operasyon işgalin 6. günü başlar. Önce kapıları tutan direnişçilere yoğun ateş ile uzaklaşmaları denenir. Kapılar iyi istihkâm edildiği için bu başarılamaz. İsyancılardan Mescid'in minareleri yerleşen keskin nişancılar Suudi askerlerini avlamaya başlar. Ardından ağır zırhlı araçlarla mescidin kapıları kırılarak içeri girilir. Bir yandan da helikopterlerden mescide indirme yapılır. İndirme sırasında gene çok sayıda Suudi askeri kaybedilir. Bu arada bazı helikopterler mesciddeki direnişçilerin üzerine bombalar atar. Mescidin zemin ve üst katlarından göğüs göğüse çarpışmalar sonucunda Suudi güçleri zemin katı ve üst katları ele geçirir.

Eylemden önceki gecelerde büyük miktarda yiyecek malzemesi, ilk yardım malzemesi ve cephane Mescidi Haram'ın alt katındaki mahzenlerde saklanmaktadır. Böylece eylemcilerin çok uzun süre dış destek almaksızın direniş yapabilmesi mümkün olacaktır.

Fransızlar bu baskında Suud hükümetine yardım ederler. Oparasyona katılan tim kutsal topraklara girer. Operarasyonda Fransız timi GIGN'de doğrudan doğruya Kâbe'nin alt katlara girmeyi düşünmez. Bunun yerine alt katlara göz yaşartıcı gazlar verilir bu gazların etkisiyle kimi direnişçi teslim olur kimisi elinde silah ateş ederek dışarı çıkar ve vurulur. Ancak alt kat hala temizlenememiştir. Bu sefer alt katlara tonlarca su boşaltılır. Su iyice yükseldiğinde ise yüksek voltajlı elektrik verilir. 5 Aralık 1979 günü Kâbe işgalcilerden kurtarılmış olur. Mehdî Kahtani ölmüş Cuheyman ise sağ yakalanmıştır. Fransızların desteği ise bir Fransız gazetesinin haberi üzerine açığa çıkar.

Bilanço:

Operasyonda Suudi güçlerinden ölenlerin sayısı 127, isyancılardan ölenlerin sayısı 117 olarak açıklanmıştır. Hacılardan, namaza gelenlerden ölenlerin sayısı 26'dır. Yüzlerce de yaralı vardır. Yargılamalar sonucunda 63 kişi idama mahkûm olur, kafaları kesilerek infaz edilir. Kâbe baskını böylece bitirilir.

1979 (Hicri 1400)'de gerçekleşen bu Kâbe baskınının ardından 7 sene sonra Hicri 1407 yılında, Hac sırasında çok daha büyük kanlı olaylar meydana gelmiştir. Bu olayda caddelerde gösteri yapan hacılara saldırılarak 402 kişi katledilmiş, çok fazla kan akıtılmıştır.

Mehdîliğin Âlimler Üzerindeki Etkisi

Mehdî'nin geleceği fikri devlet siyasetinde önemli yer tutan görüşlerden olduğu kesinlik kazanmıştır. Ancak gaybi bir bilginin devlet ve millet siyasetinde büyük bir yer tutması insan ve siyaset bilmecesinden başka bir şey değildir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin hadislerini yanlış anlayan âlimleri bile ikna etmek zor olunca halkı bu türlü fikri sabitlerden vaz geçirmek daha zordur.

Hazret-i Sultan Mehmed Fatih'i İstanbul'un fethi meselesinde en ziyade teşvik eden ve 'Fatih' unvanına layık bir kisveye bürünmesinde ihtimam ve himmetini esirgemeyen kişi elbette ki ***"Akşeyh"*** namıyla ma'ruf Akşemseddin kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Hazretleri (1390-1459) idi. Akşeyh, fethin hem maddi hem manevi, iki yüzü olduğunun farkındaydı.

Çünkü Fahr-ı Âlem Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden rivayet edilen hadis-i şerifler hem komutan ve askerlerden müteşekkil bir ordunun İstanbul'u fethinden, hem de silahsız, kan dökmeden; tevhid, teşbih, tahmidlerle, vuku bulacak; Al-i Beyt'ten bir mübarek zatın kumandasındaki manevi bir ordunun İstanbul'u fethinden haber veriyordu. Buna binâen Akşeyh; İstanbul'un, geleceği hadislerle sabit olan Mehdî eliyle ikinci kez fethedileceğini gayet iyi biliyordu. Devrin ulemasının hadislerin ifadesinden yola çıkarak Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethedemeyeceğini söylemelerine mukabil, Akşeyh bir değil, 'iki fetih' vuku bulacağından hareketle, ulemanın bu yöndeki itirazlarına karşı çıkıyor ve mütemadiyen Sultan Mehmed'e fetihname denebilecek müjdeli mektuplar yazıyordu.

"İstanbul'u önce Mehmed fethedecek, sonra İstanbul ehl-i salibin eline geçecek, daha sonra da Mehdî İstanbul'u tekrar fethedecek" diye devrin ulemasına cevap veriyordu. *(Risaletü'n- Nuriye, Akşemseddin, A. İhsan Yurd, İstanbul, 1972).*

İşte hadislerle sabit olan ve Akşeyh'in de müjdelediği ikinci fethin kumandanı Mehdî ve yine hadisin ifadesi ile "hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmeyen" kahraman askerlerden müteşekkil nurani ordusu, evvelemirde kalplerdeki Ayasofya'nın kapılarını açacak ve fethin sembolünün ibadete açılması ile ikinci fetih gerçekleşecek. [343]

Mehdîliğin Halk Üzerindeki Etkisi

Gaybi meselelerin çok kullanılması ile kitlelerin kontrolü yapıldığı birçok misalle sabittir. Çünkü ümitsizliğe düşüldüğünde, kahredici, zalim idareciler, istilâlar, sürgünler, baskılar döneminde insanlar böyle bir ümide muhtaçtır. O sayede kötü şartlara sabredilir, tahammül edilir. Onun için Mehdî inancı bir nevi kullanılmıştır.

Mesela; Osmanlı imparatorluğunun yıkılmaya başladığı dönemlerde halk düşüncesini anlatan bu alıntı durumu çok güzel belirtmektedir.

Bu hallerden halkın ruhundaki eski ciddiyet-i islâmiye ve cemiyet-i milliye de sene be-sene dûçar-ı zaaf ve tebeddül olup seciyelerde me'yusiyet ve zillet ve meskenet temerküz etmeye yol açılarak abes-

---

[343] (GÜMÜŞEL, 2003), s. 85-86

huvârân zaviye-dârân ve tekke-nişînânın adetleri günden güne arttıkça artıp, mezarlar yanlarında kulübeler ihdâsıyla kimi

"Mekke'den, Medine'den gelen hacıların getirdikleri düşnâmelerden gûyâ Hazret-i Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin zaman-ı âhir gelmiş ve kıyamet pek yaklaşmış olduğundan ve sâir gûne alamât-ı kıyametten bahisle akşam, sabah Mehdî-i âl-i resulün zuhûr edeceğini ve Hazret-i İsâ'nın gökten inip Mehdî ile birleşerek din-i Muhammedî üzerinde dünya ahâlisini cem' ve icrâ-yı adalet ve gazâ ve cihadı ref'le temin-i emniyet ve selâmet eyleyeceğini destan şeklinde okumak suretiyle kadın, erkek ashab-ı hamiyet ve merhameti hasis menfaatlerine celp ve daveti iş edinmiş ve hurâfe-cû ve softa-gûların pazarı revâcına yardım ve rağbet göstermeğe çalışmış ve muvaffak olmuş bulunuyorlardı.

Hükümetin devâir-i mütenevvia-i müteşekkilesinde mevki işgal edenler ise böyle şeyleri men edip de terakkîyât-ı medeniye-i zamaniyeyi iltizam ve takibe ve cahil halkı bu yola sevk ve teşvike hasr-ı himmet ve irşad edecekleri yerde, bilakis gaflet ve **cehâlet-i halktan ekseriyetle istifâde-i zâtiye yollarını arıyor ve düşünüyorlardı.**[344]

….halk dahi bir yeis ve ümitsizlik içinde boğuluyor ve kimseye bir şey diyemeyip yalnız öteden beri kendilerine vaizler, şeyhler taraflarından telkin edilen "Mehdî" âl-i resûlü intizâren hükümet memurlarını daima ayrı bir meslekte ve dinsizlik tavrında görüyor ve onlara asla kalben muhabbet-i ciddiye ve muâvenet-i fiiliye göstermiyordu.[345]

… zavallı halk bir şey demeye ve bir hak istemeye cesur, atılgan olamayınca hükümet ne isterse sormaksızın onu veriyor ve çoluk çocuğunu aç kalsa da ölmeyecek kadar bir ekmek parası bulabilmek gayretinden başka bir şey düşünemiyor ve gece-gündüz yakında geleceğini haber veren kerametçilerin inandırdıkları **Mehdî-i Adili** bekliyor. Buna da adalet ve itaat-ı kâmile manası veriliyor. Bu namla ilân ve mensubatına arz-ı şükran-ı bî-pâyân (Sonsuz teşekkür etme) olunuyordu. [346]

O zaman da padişahın nüfuzu İstanbul'dan başka mahallere câri olamayacaktır. Bunun üzerine düşmanlar her taraftan baş göstererek Mehdî-i âl-i resul zuhûr edecek, bütün dünya halkı üzerinde adilâne hüküm yürütecek, kurt ile koyun o zaman yek-diğere saldırmaksızın beraber ge-

---

[344] (BÖCÜZÂDE), s. 16-17
[345] (BÖCÜZÂDE), s. 109
[346] (BÖCÜZÂDE), s. 20

zecek ve ondan sonra kıyamet kopacak derler. Git gide hâl bu raddeyi bulacak ve hafazanallah düşmanlar etrafından saracak olursa İstanbul sâkinleri o vakit dûçâr-ı ye's ve nedamet olacaktır, …[347]

Bu anlatılanların altında yatan niyet devletlerin halkı kontrol, pasifize ederek, sömürmesidir. Diğer bir bakış açısı da yıkılması istenen devletlere düşman devletlerin yıkıcı entrikalarının alt yapısını meydana getirebilmek için ön hazırlık aşamasıdır. Tarihte ***İNGİLİZ SİYASETİ VE HEGOMANYASI*** bunu en iyi kullananlardan olduğu ve başardığı görülmektedir.

Mehdîlik hareketinin iyi olma ihtimali de yok değildir. Fakat hakîkati ile zuhur etmeyince de çok büyük sıkıntılar olduğu da kesindir. Bu nedenle kişilerin Mehdî profili arkasında hareket etmelerinin çok sakıncalı olduğunu tarih sürekli göstermektedir.

Mehdî'nin Tasavvufî Yorumu

Mehdî'nin ortaya çıkışı ve yapacağı işler manevî açıdan da yorumlanır. Buna göre Mehdî'nin ortaya çıkışıyla küllî aklın ve en üstün rûhun tezahürü kastedilir. Maiyye-i Muhammediyye denilen bu üstün rûh ***, Ona rûhumdan üfledim'*** [348] meâlindeki âyetin sırrınca, insân-ı kâmil olan mürşid tarafından kendisinden manevî rehberlik isteyen talibe üflenir. [349]

Mehdî, Muhammedî makamın sahibidir. Onun kırk yıl hüküm sürmesi, varlık mertebelerinin sayısıdır. Onun döneminde gecelerin aydınlık olması ve gündüzlerin yeşil bahçelere benzemesi, irfan sahibinin manen gelişimi sekr/manevî sarhoşluk ve beka veren sahv/ayıklık içinde sürüp gitmesidir. Ziraatın bereketli ve bol olması, hayvanların sütünün çoğalması, ilahî nimetlerin ve kerametlerin peş peşe gelmelerine benzetilir. Emniyetli ve huzurlu olmaktan kastedilen ise irfan sahibinin velayet makamına ulaşması ve oranın süslü kaftanını giymesidir. [350]

Son sözü Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-azize verelim.

Şu halde her devirde nebi yerine bir veli vardır, bu sınama kıyamete kadar daimidir. Kimde iyi huy varsa kurtulmuştur; kimin kalbi sırçadansa sınmıştır. İşte diri ve faal imam, o velidir; ister Hz. Ömer soyundan olsun, ister Hz. Ali soyundan!

Ey yol arayan, Mehdî de O'dur, Hâdi de O.

---

[347] (BÖCÜZÂDE), s. 43

[348] Hicr, 29; Sâd, 72.

[349] (ŞİMŞEK, yıl: 8 [2007], sayı: 19,)Tokâdî, *Tevil-i Ehâdis-i Eşrât-ı Sa'a*, vr. 14b.

[350] Cîlî, *el-İnsanü'l-kâmil*, c. 2, s. 54.

Hem gizlidir, hem senin karşında oturmakta. O, nura benzer; akıl onun Cebrail'idir. Ondan aşağı olan veli de onun kandilidir.

Bu kandilden daha aşağı derece de olan veli de kandil konan yerimizdir. Nura mertebe bakımından dereceler vardır. Çünkü Tanrı nurunun yedi yüz perdesi vardır. Nur perdelerini bu kadar kat bil! Her perdenin ardında bir kavmin durağı var. İmam'a kadar bu perdeler saf saftır. Son saftakilerin gözleri, zayıflıktan ön saftakilerin nuruna tahammül edemez. Ön saftakilerin gözleri de görüş zayıflığı yüzünden daha ön saftakilerin nuruna takat getirmez. İlk saftakilerin hayatı olan aydınlık, bu şaşının ruhuna azap ve âfettir. Şaşılıklar yavaş, yavaş azalır; adam yedi yüz dereceyi geçti mi deniz kesilir. Demiri yahut altını sâf bir hale getiren ateş, terü taze ayva ve elmaya yarar mı? Ayva ve elmanın da az bir hamlığı olabilir, fakat demire benzemezler, hafif bir hararet isterler. Hâlbuki o hararet, o şuleler, demir için kâfi değildir. Çünkü demir, ejderha gibi olan ateşin yalımını ister. [351]

Bediüzzaman Said Nursî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Mehdî hakkındaki görüşleri

Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'ın istikbalden haber verdiği bazı hâdiseler, cüz'î birer hâdise değil; belki tekerrür eden birer hâdise-i külliyeyi, cüz'î bir surette haber verir. Hâlbuki o hâdisenin müteaddid vecihleri var. Her defa bir vechini beyan eder. Sonra râvi-i hadîs o vecihleri birleştirir, hilaf-ı vaki' gibi görünür.

Meselâ: Hazret-i Mehdî'ye dair muhtelif rivayetler var. Tafsilât ve tasvirat, başka başkadır. Hâlbuki Yirmidördüncü Söz'ün bir dalında isbat edildiği gibi; Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm, vahye istinaden, her bir asırda kuvve-i maneviye-i ehl-i imanı muhafaza etmek için, hem dehşetli hâdiselerde ye'se düşmemek için, hem âlem-i İslâmiyetin bir silsile-i nuraniyesi olan Âl-i Beytine ehl-i imanı manevî rabtetmek için, Mehdî'yi haber vermiş. Âhirzamanda gelen Mehdî gibi, herbir asır Âl-i Beytten bir nevi Mehdî, belki Mehdîler bulmuş. Hattâ Âl-i Beytten ma'dud olan Abbasiye Hulefasından, Büyük Mehdî'nin çok evsafına câmi' bir Mehdî bulmuş.[352]

İşte bak! Hazret-i Hasan'ın neslinden gelen aktablar, hususan Aktab-ı Erbaa ve bilhâssa Gavs-ı A'zam olan Şeyh Abdülkadir-i Geylanî ve Hazret-i Hüseyin'in neslinden gelen imamlar, hususan Zeynelâbidîn ve Cafer-i Sadık ki, her biri birer manevî Mehdî hükmüne geçmiş, manevî zulmü ve zulümatı dağıtıp, envâr-ı Kur'aniyeyi ve hakaik-i imaniyeyi neşretmişler. Cedd-i

[351] Mesnevi, c. II, b. 815-830
[352] Mektûbat, s. 95

emcedlerinin birer vârisi olduklarını göstermişler.[353]

Hem ben müteaddid insanları gördüm ki, bir nevi Mehdî kendilerini biliyorlardı ve "Mehdî olacağım" diyorlardı. Bu zâtlar yalancı ve aldatıcı değiller, belki aldanıyorlar. Gördüklerini, hakikat zannediyorlar. Esma-i İlahînin nasıl ki tecelliyatı, Arş-ı A'zam dairesinden tâ bir zerreye kadar cilveleri var ve o esmaya mazhariyet de, o nisbette tefavüt eder. Öyle de mazhariyet-i esmadan ibaret olan meratib-i velayet dahi öyle mütefavittir. Şu iltibasın en mühim sebebi şudur:

Makamat-ı evliyadan bazı makamlarda Mehdî vazifesinin hususiyeti bulunduğu ve kutb-u a'zama has bir nisbeti göründüğü ve Hazret-i Hızır'ın bir münasebet-i hâssası olduğu gibi, bazı meşahirle münasebetdar bazı makamat var. Hattâ o makamlara ***"Makam-ı Hızır", "Makam-ı Üveys", "Makam-ı Mehdîyet"*** *tabir edilir.*

İşte bu sırra binaen, o makama ve o makamın cüz'î bir nümunesine veya bir gölgesine girenler, kendilerini o makamla has münasebetdar meşhur zâtlar zannediyorlar. Kendini Hızır telakki eder veya Mehdî itikad eder veya kutb-u a'zam tahayyül eder. Eğer hubb-u câha talib enaniyeti yoksa o halde mahkûm olmaz. Onun haddinden fazla davaları, şatahat sayılır. Onunla belki mes'ul olmaz. Eğer enaniyeti perde ardında hubb-u câha müteveccih ise; o zât enaniyete mağlub olup, şükrü bırakıp fahre girse, fahrden git gide gurura sukut eder. Ya divanelik derecesine sukut eder veyahut tarîk-ı haktan sapar. Çünki büyük evliyayı, kendi gibi telakki eder, haklarındaki hüsn-ü zannı kırılır. Zira nefis ne kadar mağrur da olsa, kendisi kendi kusurunu derkeder. O büyükleri de kendine kıyas edip, kusurlu tevehhüm eder. Hattâ enbiyalar hakkında da hürmeti noksanlaşır.

İşte bu hale giriftar olanlar, mizan-ı şeriatı elde tutmak ve Usûl-üd Din ülemasının düsturlarını kendine ölçü ittihaz etmek ve İmam-ı Gazalî ve İmam-ı Rabbanî gibi muhakkikîn-i evliyanın talimatlarını rehber etmek gerektir. Ve daima nefsini ittiham etmektir. Ve kusurdan, acz ve fakrdan başka nefsin eline vermemektir. Bu meşrebdeki şatahat, hubb-u nefisten neş'et ediyor. Çünki muhabbet gözü, kusuru görmez. Nefsine muhabbeti için, o kusurlu ve liyakatsız bir cam parçası gibi nefsini, bir pırlanta, bir elmas zanneder. Bu nevi içindeki en tehlikeli bir hata şudur ki; kalbine ilhamî bir tarzda gelen cüz'î manaları "Kelâmullah" tahayyül edip, âyet tabir etmeleridir. Ve onunla, vahyin mertebe-i ulya-yı akdesine bir hürmetsizlik gelir. Evet bal arısının ve hayvanatın ilhamatından tut, tâ avam-ı nâsın ve havass-ı beşeriyenin ilhamatına kadar ve avam-ı melaikenin ilhamatından, tâ havass-ı kerrûbiyyunun ilhamatına kadar bütün ilhamat, bir nevi kelimat-ı Rabbaniyedir. Fakat mazharların ve makamların kabiliyetine göre kelâm-ı Rabbanî;

[353] Mektûbat, s. 100

yetmiş bin perdede telemmu' eden ayrı ayrı cilve-i hitab-ı Rabbanîdir.[354]

Cenab-ı Hak kemal-i rahmetinden, şeriat-ı İslâmiyenin ebediyetine bir eser-i himayet olarak, herbir fesad-ı ümmet zamanında bir muslih veya bir müceddid veya bir halife-i zîşan veya bir kutb-u a'zam veya bir mürşid-i ekmel veyahud bir nevi Mehdî hükmünde mübarek zâtları göndermiş; fesadı izale edip, milleti ıslah etmiş; Din-i Ahmedîyi sallallâhü aleyhi ve sellem muhafaza etmiş. Madem âdeti öyle cereyan ediyor, âhirzamanın en büyük fesadı zamanında; elbette en büyük bir müçtehid, hem en büyük bir müceddid, hem hâkim, hem Mehdî, hem mürşid, hem kutb-u a'zam olarak bir zât-ı nuranîyi gönderecek ve o zât da Ehl-i Beyt-i Nebevîden olacaktır. Cenab-ı Hak bir dakika zarfında beyn-es sema vel-arz âlemini bulutlarla doldurup boşalttığı gibi, bir sâniyede denizin fırtınalarını teskin eder ve bahar içinde bir saatte yaz mevsiminin nümunesini ve yazda bir saatte kış fırtınasını icad eden Kadîr-i Zülcelâl; Mehdî ile de âlem-i İslâmın zulümatını dağıtabilir. Ve va'detmiştir, va'dini elbette yapacaktır. Kudret-i İlahiye noktasında bakılsa, gayet kolaydır. Eğer daire-i esbab ve hikmet-i Rabbaniye noktasında düşünülse, yine o kadar makul ve vukua lâyıktır ki; eğer Muhbir-i Sadık'tan rivayet olmazsa dahi, herhalde öyle olmak lâzım gelir ve olacaktır diye ehl-i tefekkür hükmeder. [355]

Ve eskiden beri ve şimdi de çok safdil ve makamperest zâtlar, Mehdî olacağım diye dava ederler. Gerçi her asırda hidayet edici bir nevi Mehdî ve müceddid geliyor ve gelmiş, fakat herbiri üç vazifelerden birisini bir cihette yapması itibariyle, âhirzamanın Büyük Mehdî ünvanını almamışlar.[356]

Hulâsa:

Bugüne kadar yazılmış kitaplarda herkes Mehdî aleyhisselâmın gelmesi ve onun askeri olabilmek kaygısı ile doludur. Aslında Mehdînin gelmesi demek, bir şeylerin yanlış gittiği ve kıyametin kopması demek olduğu unutuluyor. Eğer Mehdî gelecekse, gelecektir. Bize düşen Mehdînin gelmeyeceği ortamı hazırlamak ve gayret göstermektir. Bu şekilde biz gerçek manada Allah Teâlâ'ya kul oluruz. Bize kalırsa Mehdî'nin bir an önce gelmesini isteyenler işin neticelenmesini isteyerek sorumluluktan kaçıyorlar. Mehdînin gelmesi demek özgürlüğümüzün bittiği bir zaman olacağıdır. O geldikten sonra çalışmanın ve kulluğun içeriği boşalmış demektir. Mehdî'nin gelemeyeceği çağı Allah Teâlâ'dan isteyip kullukta ısrarcı olmak ne güzel bir haldir. İsteyen bir tarih versin, ***Allah Teâlâ bir kimsenin bulduğu ve uydurduğu tarihte Mehdî aleyhisselâmı göndermeyeceği aşikâr olmuştur.*** Bu şekilde

---

[354] Mektûbat, s. 447
[355] Mektûbat, s. 440
[356] Emirdağ Lâhikası, s.267

bir şeyin olabilirliğini kabul etmek hata ve günahtır.

Mehdî aleyhisselâm acı bir gerçeği gösterir ki, insanlık artık son bulacak demektir. Bu geliş belki sevinilmeyecek bir durumdan başka bir şey de değildir. Allah Teâlâ bizi Mehdî aleyhisselâmın gelme zamanındaki imtihandan muhafaza buyursun. Bizi ve gelecek nesillerimizi de bu olması takdir edilen vaktin fitnesinden emin eylesin.

İbn-u Mes'ûd radiyallâhü anh anlatıyor: "Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Dünyanın tek günlük ömrü bile kalmış olsa Allah Teâlâ, o günü uzatıp, benden bir kimseyi o günde gönderecek." [357]

Allah Teâlâ'nın kıyametten az önce bir zaman Mehdî aleyhisselâmı gönderecek olmasını temenni etmek bütün müslümanların biricik duası olması gerekir. Bu şekilde bu sıkıntılı günlerin zahmetinden emin olmak büyük bir lütuf olduğu bilinmelidir.

Tek günlük ömür belki Allah Teâlâ katındaki günler hesabı ile olacak olursa bu ise dünya yıllarına göre bin yıl [358], elli bin yıl [359] olur ki bu hadisenin olurluğu bize birçok yorumları ayrıca getirmektedir. Kısa ömürlü dünyanın yaşında dahi kesin bir bilgimiz olmadığına göre bu zamanın hükmünü Allah Teâlâ'ya bırakmak en güzelidir.

Herkes Mehdîyi beklerken, bekledikleri Mehdî kimdi?
Ne Mehdî geldi, nede kendileri Mehdî oldu.
Bildim ki, Mehdî binlerce yıl sonra gelecek.
Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kısa zamanı
Dünyanın yaşına göre idi. Onun nübüvveti
Diğer nebilerin zamanından uzun olması gerekir.
Çünkü O en faziletlimizdir.[360]

وَ ثُمَّ عِيسىٰ لَعَلَّ اللّٰهُ يُنَزِّلَهُ

Umulur ki İsâ aleyhisselâmı indirir.

---

[357] Ebu Davud, Mehdî 1, (4282); Tirmizi, Fiten 52, (2231, 2232).

[358] ***"Bütün işleri gökten yere kadar tedbir eder. Sonra o (iş) O'na bir günde yükselir. Onun (günün) miktarı, sizin saydığınızdan bin yıl (kadar) bulunmuştur." (Secde, 5)***

"Ve senden azabın acele gelmesini isterler. Hâlbuki Allah vaadinde asla hulf etmez ve şüphe yok ki, Rabbin indindeki bir gün, sizin sayacaklarınızdan bin yıl gibidir." **(Hac, 47)**

[359] ***"Melekler ve Rûh oraya bir günde çıkarlar ki, oranın mesafesi ellibin yıldır."*** **(Meâric, 4)**

[360] Yazan

Niyâzî-i Mısrî'nin İsâ aleyhisselâmın inmesini murad ederken umutsuzluğunu ve sıkıntılı dönemin bitmesini arzulamasındandır. Onun ehl-i keşften olduğunu bildiğimize göre bu isteyişindeki karamsarlık çektiği sıkıntıların aşırı derecede artmasındandır. Sosyal hayat zamanı itibarıyla bencilleşmiş, maddî ve manevîyat ehli hadlerini aşmada bir yarışa girmişlerdir. Niyâzî-i Mısrî'de kıyamet kopsa ne olur ki, diyerek dileklerini beyan etmektedir.

HZ. İSÂ aleyhisselâmın NÜZÛLÜ [361]

Hz. İsâ'nın yeryüzüne inişi ile ilgili bir diğer terim ise Mesih sözcüğüdür. Mesih kelimesi. Arapçaya Âramca Meşiha veya İbrânice Hâ-Meşîha"dan geçmiş olup ***"ölçmek, mesh etmek, günahlardan temizlenmiş, sıddîk (tereddütsüz inanan), yürüyen, seyahat eden"*** anlamlarına gelmektedir. Oldukça eski dönemlere uzanmakta olan kurtarıcı mesih inancı Mecusilik. Hinduizm. Budizm. Brahmanizm gibi birçok inanç sisteminde görülmektedir. Eski Ahit'te İsrailoğullarından bir nebi geleceği bildirilmekte (Tesniye: 18/3 5). Yahudiler bu kişinin Davud oğlu Mesih olacağına, fakat ondan önce Yusuf oğlu Mesih geleceğine inanmaktadırlar. Yeni Ahit'te Hz. İsâ aleyhisselâmın bulutlar üzerinde ikinci defa gelişinden açıkça bahsedilmektedir (Matta: 26/64; Yuhanna: 4/25-26). Hıristiyanlar Hz. İsâ'nın ahir zamanda yeryüzüne inerek bin senelik ilahi imparatorluğunu Filistin'de kuracağına inanmaktadırlar.

Kur'an-ı Kerimde adı geçen ve İsrail oğullarına gönderilen Hz. İsâ aleyhisselâmın, doğumu bir mucize olduğu gibi yeryüzünden semaya kaldırılması da ayrı bir mucizedir. Kur'an-ı Kerim onun dünyaya gelişini şöyle haber verir:

"Allah Teâlâ katında İsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah Teâlâ onu topraktan yarattı. Sonra ona: "Ol!" dedi ve oluverdi" [362]

Hz. Âdem aleyhisselâmı topraktan anasız ve babasız yaratan Allah Teâlâ, İsâ aleyhisselâmı da babasız yaratmıştır. Hz. İsâ aleyhisselâm otuz yaşında iken kendisine rasüllük görevi verildiğinde durumu hemen İsrailoğullarına haber verdi. Hz. İsâ aleyhisselâmın davetine kulak vermeyen ve ellerindeki Tevrat'ı tahrif edip pek çok değişiklikler yapan İsrailoğulları İsâ aleyhisselâma inanmadılar. Hz. İsâ aleyhisselâm mucizeler göstererek etrafına insanlar toplamaya başlayınca

İsrailoğulları kendisini ve ona inananları durdurmak için pek çok yol denediler, sonunda Hz. İsâ aleyhisselâmı öldürmeye karar verdiler. Ancak Allah Teâlâ onların planlarını etkisiz hale getirdi. Yahudiler, Hz. İsâ aleyhisselâma

[361] (YAMAN, Ekim,2002), s. 40
[362] Al-i İmran, 59

benzeyen birini yakalayıp astılar ve Hz. İsâ aleyhisselâmı öldürdüklerini sandılar. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

"Ve Allah Teâlâ 'nın elçisi Meryem oğlu İsâ'yı öldürdük, demeleri yüzünden (onları lanetledik). Hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar, fakat (öldürdükleri) onlara İsâ gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilakis Allah Teâlâ onu (İsâ'yı) kendi katına kaldırmıştır. Allah Teâlâ izzet ve hikmet sahibidir. Ehl-i Kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de O, onlara şahit olacaktır." [363]

İsâ aleyhisselâmın ismi Kur'an-ı Kerimde yirmi beş yerde geçmektedir. Bu ayetlerden bir kısmı üzerinde farklı yorumlar yapılarak farklı anlayışlar ortaya konmuştur. Çoğunluk İslam âlimlerine göre Allah onu kudreti ile manevi semalardaki hususi mevkiine kaldırmıştır, kıyametten önce tekrar dünyaya gönderecektir. O zaman bütün Ehl-i Kitap onun rasül olduğuna inanacak, yanlış inançlarından kurtulacaklardır. Bir başka anlayışa göre, Allah Teâlâ onu Yahudilerden korumuş, eceli gelince onu vefat ettirmiş ve ruhunu semadaki yerine kaldırmıştır. Kıyametten önce gelecek olan da onun ruhudur. Biz bu başlık altında Kevserî'nin konu ile ilgili yorum ve görüşleri şu şekildedir.

İsâ aleyhisselâmın semaya kaldırılması (ref'ı) ve kıyamete yakın yeryüzüne ineceği hadislerde de yer aldığından ilk kelâm kitaplarından başlamak üzere her dönemde yazılan eserlerde kıyametin alametlerinden birisi de Hz. İsâ aleyhisselâmın yeryüzüne inişi olduğu ifade edilmiştir. Konunun uzamaması için biz burada sadece iki eserden alıntı yapacağız. Hicri 150 de vefat eden İmam Azam Ebu Hanife rahmetu'llâh aleyh yazdığı *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserinde: ***"Deccâlın ve Ye'cüc ve Me'cücün çıkışı, güneşin batıdan doğuşu, İsâ aleyhisselâmın semadan inişi sahih haberlerle meydana geleceği haber verilen diğer kıyamet alametleri haktır ve meydana gelecektir."*** demektedir. Taftazanî (ö. 797/1395) de eserinde ***"deccalin, dabbetül arzın, Ye'cüc ve Me'cücün çıkışı, İsâ aleyhisselâmın semadan inişi, güneşin batıdan doğuşu gibi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kıyamet alameti olarak haber verdiği şeyler haktır"*** demektedir.

Hz. İsâ'nın ineceğini inkâr edenler Allah Teâlâ'nın: ***"Ey İsâ! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim."*** [364] Ayetinde geçen "müteveffîke" kelimesi

---

[363] Nisa, 157–159.
[364] Al-i İmran, 55.

ile ***"Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensin"*** [365]ayetindeki "teveffeyteni" kelimesini öldürmek manasına alıp, Hz. İsâ aleyhisselâmın ölmüş olduğunu iddia ederler. Ayrıca ***"bilakis Allah onu katına kaldırmıştır, Allah izzet ve hikmet sahibidir"***[366] ayetindeki semaya kaldırılmasını, maddi bir kaldırılış değil, manevi bir yükseliş olarak yorumlarlar. Konu ile ilgili çoğunluğun görüşüne karşı görüş bildiren kişilere cevap olmak üzere bir eser yazan Zâhid el-Kevserî, ilgili ayetleri yorumlayarak şöyle demektedir:

"İsâ aleyhisselâmın semaya kaldırılışını bildiren ayette geçen "rafea" kelimesinin gerçek manası bir şeyi aşağıdan yukarıya nakletmek demektir ve semaya bizzat kendisinin kaldırıldığını ifade eder. Ayette kelimeyi mecaz manaya hamletmeyi gerektiren bir karine yoktur. Dolayısıyla mecaz manaya hamledip ruhu yükselmiştir denilemez"

Kevserî, İsâ aleyhisselâmın semaya raf'ının ruhen olamayacağını şu yorumlarla iddia etmektedir: Ayet, Yahudilerin: *"biz İsâ'yı öldürdük"* sözlerine cevap mahiyetinde gelmiştir. İsâ aleyhisselâmın öldürülmeyip semaya kaldırıldığını ifade eder. Bazılarının dediği gibi Hz. İsâ aleyhisselâmın öldürülüp semaya ref' edilenin ruhu olduğunu iddia etmek, Yahudilerin iddiasını reddetmek değil, onları desteklemek olur. Hâlbuki ayet onların iddiasını çürütmek için gelmiştir. Ayrıca Hz. Allah Hz. İsâ aleyhisselâmı, bedeni ve ruhu ile birlik olarak semaya yükseltmemiş olup sadece onu ruhu ile yükseltmiş olsaydı, bu Hz. İsâ'nın öldürülmesine aykırı olmazdı. Çünkü nice peygamberler öldürülmüş, şehit edilmiş sonra da ruhları yükseltilmiştir. Hâlbuki bu ayette Hz. İsâ aleyhisselâmın yükseltilip kaldırılması öldürülmesine zıt olarak gösterilmiş, öldürülmediğine delil gösterilmiştir. Bu durum gösteriyor ki, Hz. İsâ aleyhisselâmın yükseltilmesi ruh ve bedeni ile yükseltilmesidir. Hz. İsâ aleyhisselâmın ölmediğini, hayatta olduğunu göstermektedir. Kevserî, yukarıda mealini verdiğimiz ayetlerde geçen "teveffa" kelimesinin ölüm anlamına değil, kabzetmek ve almak anlamına geldiğini diğer ayetlerle pekiştirerek şöyle der: ***"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini belirli bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."*** [367] Bu ayette geçen *"teveffi"* kelimesi *"ölüm"* değil *"almak"* manasına kullanılmıştır. Eğer ölüm manasına gelseydi *"mevt"* kelimesinin, anlamsız olması gerekirdi, hâlbuki Allah Teâlâ 'nın kelâmında anlamsız kelimenin

[365] Maide, 117.
[366] Nisa, 158.
[367] Zümer, 42.

olması düşünülemez. Dolayısıyla ayetlerde geçen “teveffi” kelimeleri ölüm anlamına değil huzura almak manasınadır. Hz. İsâ ölmemiş diri olarak semaya kaldırılmıştır.” Kevserî, ***“Ehl-i Kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır”***[368]ayetinde geçen *“ölümünden evvel”* kelimesinin yeryüzüne inişinden sonraki ölümü olduğunu söylemektedir.” ***Şüphesiz ki o (İsâ), kıyametin (ne zaman kopacağının) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur”*** [369]ayetindeki zamirin Hz. İsâ aleyhisselâma raci olduğunu söyleyen el-Kevserî, ayette geçen *“le ılmün”* kelimesinin *“lealemün”* şeklindeki kıraatlarını da göstererek Hz. İsâ aleyhisselâmın yeryüzüne inişinin, kıyametin alametlerinden olduğunu da söylemektedir. Zâhid el-Kevserî bu bilgileri verdikten sonra Hz. İsâ aleyhisselâmın diri olarak semaya kaldırıldığını, ahir zamanda yeryüzüne ineceğini söyler. Bunun dışındaki görüşlerin delile dayanmayan hayallerden ibaret olduğunu, mütevatir hadislerin de İsâ aleyhisselâmın semaya diri olarak kaldırılıp ahir zamanda ineceğini ifade ettiğini söyler ve ümmetin de aynı inanç üzere devam ede geldiğini belirtir. (Kevserî, *Nazratün Âbirah*, s. 105.)

İsâ aleyhisselâm çarmıhta öldü ve sonra yeniden dirildi mi?

Asırlar boyunca İsâ aleyhisselâmın çarmıhta ölüp ölmediği sorununa verilen tek bir **“doğru- kesin”** cevap asla olmamıştır. Gerçekte tefsircilerin geniş çaplı ve bilgince düşüncelerinin gösterdiği gibi, bu sadece “evet ya da hayır” ile cevaplanacak bir sorun değildir. Müslümanların asırlardır verdikleri farklı cevaplar arasında, Hıristiyanlarla ortak bir zemin bulmak için günümüz Müslüman veya Hıristiyanlarının sandıklarından daha fazla imkân vardır. Temel tefsirlerde bulunan yorumların kısmi bir listesi aşağıdadır:

1) ölüme benzetilme teorisi
2) uyku teorisi (çarmıhta bilincini yitirme dâhil)
3) kabz
4) kronolojik dönüşüm, eskatalojik ölüm ve yeniden dirilme ile birlikte
5) Allah Teâlâ İsâ aleyhisselâmın dünya hayatına son verdi
6) Allah Teâlâ İsâ aleyhisselâmı ruh ve beden olarak bütünüyle aldı
7) Ne zaman ve nerede ölüm ve yükselişin vuku bulduğu noktasında bilinemezcilik
8) Benliğin ve dünyevi arzuların ölümü
9) Tıpkı şehitler gibi İsâ aleyhisselâm gerçekten öldü ancak şimdi Allah Teâlâ katında diridir
10) Gerçek zahiri ölüm ve yeniden dirilme.

[368] Nisa, 159.
[369] Zuhruf, 61.

Kuşkusuz bütün bu yorumlar birbirlerini dışlamamaktadırlar. Sözgelimi, 3., 5. ve 6. şıklar aynı şeyi söyleyen farklı sözler olarak kabul edilebilir. Bunun Müslüman-Hıristiyan diyaloğu ile ilgili imaları nelerdir? 10. şık kuşkusuz Hıristiyanlar ile aynı zemine sahiptir. Ancak 3., 5., 6., ve 9. şıklar yine yakın zemine işaret etmektedirler.[370]

İsâ aleyhisselâmın Nüzulünün Tasavvufî Yorumu

Mehmed Emin Tokadî'ye göre, Hz. İsâ aleyhisselâmın yeryüzüne inişi, akl-ı me'âdın (uhrevî akıl) yakîn nuru ile insanda görünmesinden kinâyedir. Hz. İsâ aleyhisselâmın indikten sonra Deccâl'ı öldürmesi ve onun kötülükleri yaymasına son vermesi ise akl-ı me'adın kötü sıfatların ortaya çıkmasını önlemesi şeklinde tevil edilir. [371]

Cilî ise, Hz. İsâ aleyhisselâmın Allah Teâlâ'nın ruhu/ruhu'llah olduğunu ve hakkı temsil ettiğini belirterek, hak belirince batıla ait olanların ortadan kalkacağını ifade eder. Yani hak/gerçek ortaya çıkınca insana şüphe veren ve karışıklık meydana getiren onun dışındaki her şey yok olup gider. [372] Buraya kadar anlatılanlardan hareketle Deccâl'ın kötülüğü ve onu yaymayı, Hz. İsâ aleyhisselâmın ise söz konusu çirkinliklerin ortadan kalkmasını ve iyiliklerin meydana gelmesini temsil ettiği söylenebilir.[373]

Bediüzzaman Said Nursî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Hz. İsâ aleyhis selâmın nüzülü hakkındaki görüşleri

Âhirzamanda Hazret-i İsâ Aleyhisselâmın nüzulüne ve Deccâl'ı öldürmesine ait ehadîs-i sahihanın mana-yı hakikîleri anlaşılmadığından, bir kısım zahirî ülemalar, o rivayet ve hadîslerin zahirine bakıp şüpheye düşmüşler. Veya sıhhatini inkâr edip veya hurafevari bir mana verip âdeta muhal bir sureti bekler bir tarzda, avam-ı müslimîne zarar verirler. Mülhidler ise, bu gibi zahirce akıldan çok uzak hadîsleri serrişte[374] ederek, hakaik-i İslâmiyeye tezyifkârane bakıp taarruz ediyorlar. Risale-i Nur, bu gibi ehadîs-i müteşabihenin hakikî tevillerini Kur'an feyziyle göstermiş. Şimdilik nümune olarak bir tek misal beyan ederiz. Şöyle ki:

Hazret-i İsâ aleyhisselâm Deccâl ile mücadelesi zamanında, Hazret-i İsâ Aleyhisselâm onu öldüreceği vakitte, on arşın yukarıya atlayıp sonra kılıncı onun dizine yetiştirebilir derecesinde, vücudça o derece Deccâl'ın heykeli Hazret-i İsâ'dan büyüktür, diye mealinde rivayet var. Demek Deccâl, Hazret-i

---

[370] CUMMİNG, Joseph L. İsâ aleyhisselâm Çarmıhta Öldü mü? Sünni Tefsir Kitaplarında İsâ aleyhisselâmın Dünyevi Hayatının Sonu Hakkında Tarihi Düşünceler

[371] (ŞİMŞEK, yıl: 8 [2007], sayı: 19,) Tokâdî, *Tevil-i Ehâdis-i Eşrât-ı Sa'a,* vr. 14b.

[372] (ŞİMŞEK, yıl: 8 [2007], sayı: 19,) Cîlî, *el-İnsanü'l-kâmil*, c. 2, s. 54.

[373] (ŞİMŞEK, yıl: 8 [2007], sayı: 19,)

[374] **Serrişte:** f. İp ucu. Emâre, delil. Vesile. Başa kakmak. Maksad.

İsâ Aleyhisselâm'dan on, belki yirmi misli yüksek kametli olmak lâzım gelir. Bu rivayetin zahirî ifadesi sırr-ı teklife ve sırr-ı imtihana münafî olduğu gibi, nev'-i beşerde cari olan âdetullaha muvafık düşmüyor.

Hâlbuki bu rivayeti, bu hadîsi, hâşâ muhal ve hurafe zanneden zındıkları iskât ve o zahiri ayn-ı hakikat itikad eden ve o hadîsin bir kısım hakikatlarını gözleri gördükleri halde daha intizar eden zahirî hocaları dahi ikaz etmek için, o hadîsin bu zamanda da ayn-ı hakikat ve tam muvafık ve mahz-ı hak müteaddid manalarından bir manası çıkmıştır. Şöyle ki:

İsevîlik Dini ve o dinden gelen âdât-ı müstemirresini muhafaza hesabına çalışan bir hükûmet ile resmî ilânıyla, zulmetli pis menfaati için dinsizliğe ve bolşevizme yardım edip terviç eden diğer bir hükûmet ki, yine hasis menfaati için İslâmlarda ve Asya'da dinsizliğin intişarına tarafdar olan fitnekâr ve cebbar hükûmetlerle muharebe eden evvelki hükûmetin şahs-ı manevîsi temessül etse ve dinsizlik cereyanının bütün tarafdarları da bir şahs-ı manevîsi tecessüm eylese, üç cihetle, bu müteaddid manaları bulunan hadîsin, bu zaman aynen bir manasını gösteriyor. Eğer o galib hükûmet netice-i harbi kazansa, bu işarî mana dahi bir mana-yı sarih derecesine çıkar. Eğer tam kazanmasa da, yine muvafık bir mana-yı işarîdir.[375]

Hazret-i İdris ve İsâ Aleyhimesselâm'ın tabaka-i hayatlarıdır ki, beşeriyet levazımatından tecerrüd ile melek hayatı gibi bir hayata girerek nuranî bir letafet kesbeder. Âdeta beden-i misalî letafetinde ve cesed-i necmî nuraniyetinde olan cism-i dünyevîleriyle semavatta bulunurlar. Âhirzamanda Hazret-i İsâ Aleyhisselâm gelecek, Şeriat-ı Muhammediye sallallâhü aleyhi ve sellem ile amel edecek mealindeki hadîsin sırrı şudur ki: Âhirzamanda felsefe-i tabiiyenin verdiği cereyan-ı küfrîye ve inkâr-ı uluhiyete karşı İsevîlik dini tasaffi ederek ve hurafattan tecerrüd edip İslâmiyete inkılab edeceği bir sırada, nasıl ki İsevîlik şahs-ı manevîsi, vahy-i semavî kılıncıyla o müdhiş dinsizliğin şahs-ı manevîsini öldürür; öyle de Hazret-i İsâ Aleyhisselâm, İsevîlik şahs-ı manevîsini temsil ederek, dinsizliğin şahs-ı manevîsini temsil eden Deccâl'ı öldürür.. Yani inkâr-ı uluhiyet fikrini öldürecek.[376]

İşte böyle bir sırada, o cereyan pek kuvvetli göründüğü bir zamanda, Hazret-i İsâ Aleyhisselâmın şahsiyet-i maneviyesinden ibaret olan hakikî İsevîlik dini zuhur edecek, yani rahmet-i İlahiyenin semasından nüzul edecek; hâl-i hazır Hristiyanlık dini o hakikata karşı tasaffi edecek, hurafattan ve tahrifattan sıyrılacak, hakaik-i İslâmiye ile birleşecek; manen Hristiyanlık bir nevi İslâmiyete inkılab edecektir. Ve Kur'ana iktida ederek, o İsevîlik şahs-ı manevîsi tâbi' ve İslâmiyet metbu' makamında kalacak; din-i hak bu iltihak

---

[375] Kastamonu Lahikası, s. 80
[376] Mektubat, s.6

neticesinde azîm bir kuvvet bulacaktır. Dinsizlik cereyanına karşı ayrı ayrı iken mağlub olan İsevîlik ve İslâmiyet ittihad neticesinde, dinsizlik cereyanına galebe edip dağıtacak istidadında iken; âlem-i semavatta cism-i beşerîsiyle bulunan şahs-ı İsâ Aleyhisselâm, o din-i hak cereyanının başına geçeceğini, bir Muhbir-i Sadık, bir Kadir-i Külli Şey'in va'dine istinad ederek haber vermiştir. Madem haber vermiş, haktır; madem Kadir-i Külli Şey' va'detmiş, elbette yapacaktır.

Evet her vakit semavattan melaikeleri yere gönderen ve bazı vakitte insan suretine vaz'eden (Hazret-i Cibril'in "Dıhye" suretine girmesi gibi) ve ruhanîleri âlem-i ervahtan gönderip beşer suretine temessül ettiren, hattâ ölmüş evliyaların çoklarının ervahlarını cesed-i misalîyle dünyaya gönderen bir Hakîm-i Zülcelal, Hazret-i İsâ Aleyhisselâm'ı, İsâ dinine ait en mühim bir hüsn-ü hâtimesi için, değil sema-i dünyada cesediyle bulunan ve hayatta olan Hazret-i İsâ, belki âlem-i âhiretin en uzak köşesine gitseydi ve hakikaten ölseydi, yine şöyle bir netice-i azîme için ona yeniden cesed giydirip dünyaya göndermek, o Hakîm'in hikmetinden uzak değil.. belki onun hikmeti öyle iktiza ettiği için va'detmiş ve va'dettiği için elbette gönderecek.

Hazret-i İsâ Aleyhisselâm geldiği vakit, herkes onun hakikî İsâ olduğunu bilmek lâzım değildir. Onun mukarreb ve havassı, nur-u iman ile onu tanır. Yoksa bedahet derecesinde herkes onu tanımayacaktır.[377]

Nasraniyet ya intifa veya ıstıfa edip İslâmiyet'e karşı terk-i silâh edecektir. Nasraniyet birkaç defa yırtıldı, protestanlığa geldi. Protestanlık da yırtıldı, tevhide yaklaştı. Tekrar yırtılmağa hazırlanıyor. Ya intifa bulup sönecek veya hakikî Nasraniyetin esasını câmi' olan hakaik-i İslâmiyeyi karşısında görecek, teslim olacaktır. İşte bu sırr-ı azîme, Hazret-i Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm işaret etmiştir ki: ***"Hazret-i İsâ nâzil olup gelecek, ümmetimden olacak, şeriatımla amel edecektir."*** [378]

<u>İsâ aleyhisselâmın nüzülü için bizler ne yapmalıyız?</u>

Herkes İsâ aleyhisselâmı beklerken yukarıda anlatılanlara bakarak düşünülmesi gereken Mehdî aleyhisselâmın gelmemesi ile İsâ aleyhisselâmın gelmesine çalışmak gerektiği gözlenmektedir. Bu nedenle İslam'ın intişarı karşısında İseviyetin müslüman olması gayreti bizlere hedef gösterilmektedir. Hz. İsâ aleyhisselâm velayetin mümessili olması ile nübüvvetin sona ermesi neticesinde İslam'ın dünya âlemini cem etmesi için batının hidâteyine yardımcı olmak her müslümanın vazifesidir.

Beşeri bir vücudun indirilmesi Allah Teâlâ için âlemi yeni baştan yarat-

---

[377] Mektubat, s.57

[378] Hutbe-i Şamiye, s. 113- Mektubat, s. 470

maktan çok kolay olduğu bir gerçektir. [379] İsâ aleyhisselâmın diri olması, sırlanması veya tekrar yeryüzüne geri dönmesi önemi haiz bir mesele olmaktan çok taşıdığı mana yönüyle müslümanların istikamet yönünü belirleyici bir husustur. Şöyle ki Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bizlere batıyı göstermiş ve başarının buradan geleceğini beyan etmiştir.

Mesela Osmanlı Beyliği devletten imparatorluğa geçerken izlediği istikamet yine batıyı kendine katmak sevdası ile olmuştur. Eyyüb Sultan radiyallâhü anhın ihtiyar halinde Medine'den İstanbul'a getiren güç İsâ'yı gökten yere indirmek için verilen gayrettir. Bu hareket İsevilere Hz. İsâ aleyhisselâmı tanrı olmayıp nebi olarak anlatmaktır. Bunu onlara anlatacakta müslümanlardır. İşte o zaman İsâ aleyhisselâm yeryüzüne inmiş olacaktır. Çünkü İsevilerin Hz. İsâ'yı tanrı, Musevilerin tanrı soyundan geldikler için Yahudî olduklarını kabul etmelerinden vaz geçirmek için 1500 yıl geçmiştir. Müslümanlar başarısız kalmıştır. Bu durumları hala devam etmektedir. Bu halin terkini sağlamak için biz müslümanların büyük gayret göstermeleri gerekmektedir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem doğu milletlerinin toprağa bağımlılığını bildiği için batının sürekli hedefte kalmasını sağlamak için İsâ aleyhisselâmın nüzûlü ile işaret etmiştir. Son zamanlarda müslümanların çeşitli sebeplerle batıya yönelişi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bir mucizesidir.

Hz. İsâ aleyhisselâmın nüzûlü siyasal İslam'ın batıya yönelmesi ve onu kendine çevirmesi için verilen bir hedeftir.

İsmet Özel İslam'ı "Batı'ya ait" kabul eder ve der ki;

Müslüman olmak kesinlikle Hintli ve Çinli olmamak demektir. Bir zihniyet olarak. İnsan zihninin işleyiş biçimi olarak biz Batılılar bir ortak paydaya sahibiz. Hintliler ve Çinliler bu paydanın dışında. Bizimki, Helenistik kültürle daha doğru Atina - Kudüs ekseninde oluşmuş bir şeydir.

Siyasal İslam dünyada daha gerçek boyutlarıyla yüzünü göstermedi. Şimdiye kadar siyasal İslam adına bildiğimiz şeyler büyük ölçüde Batı'da kodlanmış muhalefet olarak karşımıza çıktı. "Batı kültürünün bir parçası olarak İslam" yüzünden doğmuş bir siyasal İslam'ı içermiyor bu. Şimdiye kadarki manipüle edilmiş bir siyasal İslam'dı. **Henüz dünyanın kültürel yarasına merhem olmayı öneren İslam siyasal manada biçimlenmedi.** [380]

Müslümanların durumu göz önüne alınırsa, bu sözlerden anlaşılan hala

[379] **"Sizin yaratılmanız da, tekrar diriltilmeniz de ancak bir tek kişiyi yaratıp iade etmek gibidir. Şüphe yok ki Allah bihakkın işiticidir, görücüdür." (Lokman, 28)**
[380] http://www.milliyet.com/2000/09/25/haber/hab03.html

Hz. İsâ aleyhisselâmın yeryüzüne inmediği ve inişi içinde da binlerce yıl var olduğudur.

بِبَدْرٍ مَشْرِقِنَا وَ شَمْسٌ مَغْرِبِنَا

Dolunay doğumuzda güneş batımızdan doğar

Güneşin batıdan doğması bazı sûfîler tarafından rûhun bedenden ayrı kalması şeklinde yorumlanmıştır. İnsan, rûhunu aşağılık tabiatlardan kurtarıp melekût semalarına yükseltmesi gerekir. İnsanın bu şekilde ruhunu semalara yükseltme işini gerçekleştirebilmesi için, iki kere doğmuş olması gerekir. Biri kendi anasından, diğeri de kendinden doğmasıdır. İki kere doğmayan bir kişi, nesnelerin özünü/hakikatini kavrayamadığı gibi, kendi nefsini ve Hakkı da tanıyamaz. Ancak insanlardan yeterli manevî olgunluğa erişememiş olan avam seviyesindekilerin bunlardan haberi yoktur. Bu yüzden nebîlerin ve velîlerin sözlerini hakkıyla anlayabilmek için insan-ı kâmil olmak gerekir. [381] Fakat burada şunu ifade etmek gerekir: Sûfîlerin ikinci doğumla kastettiği, ruh göçü (ruh göçü, tenasüh) anlayışını savunanların iddia ettiği gibi öldükten sonra başka bir bedenle dünyaya gelmek değildir. [382]

Sûfîlerin anladığı tarzda ikinci doğum, kendi geçici varlığından geçip fenâya eren sûfînin ilahî hakikati keşfederek bekâ ile varlık bulmasıdır. Kısaca kişinin kendi özünün/hakikatinin farkına varmasıyla "Kendini tanıyan Rabbini tanır" sözü tecelli eder. Böylece "farkındalık" haline eren sûfînin kendinden yeni bir oluş ve doğum gerçekleşir. Gerçekleşen bu yenilenme olayı da sûfîler tarafından ikinci doğum olarak değerlendirilir. [383]

Cîlî güneşin batıdan doğmasını varlığın batısında doğan ve keşf olarak kabul edilen insanın müşahede güneşine benzetir. Söz konusu olay gerçekleşip kişi kendisinin ne olduğunu ve kimliğini bildikten sonra hakiki vasıfları ile tahakkuk eder. Böylece hakikate eren kişi remizleri (sırları) çözerek mana örtülerini açar ve kurtulanlara karışır. Kişi bu hale erdikten

---

[381] Tokâdî, *Tevil-i Ehâdis-i Eşrât-ı Sa'a*, vr. 15a.

[382] Sûfîlerin ‚devr anlayışı *‚… Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz.* (Bakara, 156) ayetinden esinlenerek geliştirilmiş bir anlayıştır. Bu anlayışa göre İlahî varlığın yansıması olan insan sonunda tekrar yansıdığı yere dönecektir. Vahdet-i vücutçu sûfîlerin savunduğu bu anlayış tasavvuf edebiyatında, Devriye adıyla bir tür oluşturacak derecede önemli yer tutar.

[383] Sûfîlerin ruh göçü/reenkarnasyona (tenasüh) bakışının tespiti için bk. Mustafa Aşkar, ‚Reenkarnasyon/Tenasüh Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi, *Tasavvuf,* Ankara 2000, sayı: 3, s. 100; Adnan Bülent Baloğlu, *İslâm'a Göre Tekrar Doğuş: Reenkarnasyon,* Kitabiyât Yay., Ankara 2001, s. 141.

sonra, ayrılık ve vuslat sergisi dürülür. Kıyamet anında tövbe kapısı kapandığı ve imanın faydası olmayacağı gibi burada da artık başka bir şey söz konusu olmaz. Bir şeye iman etmek veya inanmak için onun gaipte olması gerekir. Aradan örtünün kalkıp her şey ortaya çıktığı zaman gaiplik hali de gider. Böylece bu aşamada olay bizzat geçekleşir ve imanın herhangi bir hükmü kalmaz. Kıyamet esnasındaki gibi böyle bir manevî makamda maddi manada tövbe kabul edilmez ve günah bağışlanmaz. Çünkü günah ve bağışlanma ikilik mahalline ait şeylerdir. Fakat erişilen teklik/birlik makamı ikiliklerden ve onlara ait olan şeylerden münezzehtir. [384]

Diğer bir yaklaşıma göre de güneşin batıdan doğuşu, ruhun ilk merkezine dönüşüdür. Bu olay gerçekleştikten sonra tövbe kapısının kapanışı ise canı boğazına gelen kişinin tövbesi kabul olunmaz şeklinde yorumlanmıştır. [385]

Daha önce belirttiğimiz gibi Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz Mehdî'yi beyan ederken kendisindeki Mehdîyyet ve İseviyyetten de haber vermektedir. Bu nedenle güneşin doğuşunun batıdan olmasına sebeb yine kendi varlığı olduğunu da ayan etmektedir. Bu ehl'ulllah için normal hallerdendir. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın bütün olarak tecelli ettiği kullarıdır. Onlarda Hâdî, ve Hay sıfatları tecelli ederken karşılığı olması gereken Mûdil sıfatı da mecburen zuhur eder. Çünkü dünya şartlarında zıddıyet sebebiyettir. Niyâzî-i Mısrî efendimizde o zamanın İsâ'sı ve Hatm-ül Evliyası olduğunu çoğu kez aşikâr etmiştir.

Bu anlattığımızın bir benzerlerini İsmail Hakkı Bursevi kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz şu şekilde anlatmaktadır.

Arz-ı mukaddeseden sonra muteber olan şehr Konya'dur. Zira ***"şerefü'l-mekân bi'l-mekîn"*** hasebince hatmü'l-enbiyânun sırr-ı azîmi olan hatmü'l-evliyânun ferzend-i dil-bendi olan şeyh-i şüyûhu'd-dünyâ Sadreddin (Konevi) Hazretleri anda âsüdedür. Ve anun makdün olan culüm-i külliyye ve cüz'iyye ve tecelliyât-ı İlâhiyye ve telifat-ı nefîse-i ğaybiyye kimseye müyesser olmamışdur. Pes, hazret-i hatmü'l-evliyâ gibi kendi dahi beyne'l-asfıyâ âlem ve feyz-i nâ-mütenâhide bir okyanus ve alemdür. Ve andan sonra dide-i itibârda görünen Kıbrıs'dur [386] sırrı bura-

[384] Cîlî, *el-İnsanü'l-kâmil*, c. 2, ss. 54-55.
[385] Cîlî, *el-İnsanü'l-kâmil*, c. 2, s. 55.
[386] "Şüphesiz ki her Deccal için İsâ ve her Firavun için de Mûsa vardır. Bin yılından sonraki yüzyılın başındaki müceddidi batın ve hatta zahir cihetinden tanıdık. O da zamanının alameti ve vaktinin kutbu, Kostantıniyye'de oturan hazret-i şeyhim **El Seyyid Osman El Fazlı kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz**dır. Ondan, birinci yüzden, sonra

da zikr olunmaz. [387]

اَوْحَى اِلَىَّ هٰذَا الْقَوْلَ فِى مَلَكٌ

Bu sözleri melek bana vahyetti

"Melek" kelimesinin "risâlet: elçilik" anlamına gelen iki ayrı kökten, bir de kuvvet manasındaki "melk" kelimesinden türediği hakkında açıklamaların olduğu görülmektedir. Melekler, Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmekle ve O'ndan aldıkları emirleri yerlerine ulaştırmakla görevli oldukları için onlara bu isim verilmiştir. Buna göre "melek" lügat bakımından "kuvvetli", "kuvvet sahibi" demektir.

Kur'ân ayetlerinin işaretine göre melekler, hem ilmî ve kelâmî bir rûhî tebliğ yapmakta, hem de bir fiil, ilâhî kudret ve yaratmanın da tebliğcisi olmaktadırlar. Meleklerin, durumlarına göre insanlarla özel ilişki ve irtibatları vardır. Melekler, nebilerin ve müminlerin en büyük yardımcılarıdır. Onlar inananları manen destekler, cennetle müjdeler ve müminler için dua ve istiğfar ederler.

Niyâzî-i Mısrî, Mehdî ve İsâ aleyhimesselâm ile ilgili sözlerinin nefsâni olmadığını bazı ilham ve işaretlerle bu sonuca ulaştığını bildirerek, yanlış anlayışa düşmeyin demektedir.

فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ مُلْهِمُنَا

Karanlık gecede bize ilham olarak geldi.

Ebû Yezîd el-Bistâmî (hyt. 234 veya 261 / 874), bu makam ve doğruluğu hakkında rusûm âlimlerine hitabederek der ki;

"Siz ilminizi ölünün ölüden (rivayeti olarak) aldınız. Biz ise İlmimizi, hiç ölmeyen diriden aldık. Bizim gibiler; "Kalbim Rabbimden rivayet eder ki.." *diyoruz. Sizler ise;*

"Filanca bana rivayet etti ki.." *diyorsunuz. Hâlbuki o, nerede? diye sorduğumuzda;* ***"O öldü."*** *derler.* ***"Filancadan rivayet etti."*** *dediklerinde de, bu sefer o nerede? diye sorulur. Cevap****; "o da öldü."*** *olur.* [388] **(Kelimât,** [389] 152-154)

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

---

iki sene içinde Hakk'a yürüdü. O, ikinci yüzyılda ilk Mehdî'dir. İkinci ise, ikinci yüzyılın başında beklenendir." (BURSEVİ), v.134b, 96. Varidat

[387] (BURSEVİ), v.156b, 114. Varidat

[388] (ATAÇ, 1993), s. 412;

[389] Şerhu Kelimâti's-Sûfiyye ve'r-Red alâ İbn Teymiyye min Kelâmi'ş-Şeyhi'l- Ekber Muhyidddîn Îbni'l-Arabî, Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, Suriye-Dımaşk, 1402-1981.

“Mü'minin ferasetinden sakınınız, Çünkü o Allah Teâlâ'nın nuru ile bakar” [390]

Hacı İsmail Hakkı İhrâmî Sivasî kaddese’llâhü sırrahu’l-aziz***;***

Gardaşlarım! Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem de buyurdu ki:

“Bizimle nübüvvet son erer, vahiy kesilir, ilham devam eder. Allah Teâlâ’nın yeryüzünde halifeleri olur ilhamla doğruyu haber ederler ferasetle gizliyi keşfederler.” [391] Buyurarak ilhamın devam ettiğini müjdelemişlerdir.

لاَ تَحْسَبُوا انَّ ذَا الْمِصْرِىِّ ذُو وَجَلٍ

Mısrî’yı korkak biri zannetmeyin

Allah Teâlâ‘dan korkmak, ulu bir duraktır; ***“İhlâs sahipleri pek büyük tehlikededir”*** denmiştir. Fare, arslandan hiç korkmaz; farenin korkusu kedidendir. Dünya ehli fare sıfatlıdır, Allah Teâlâ’dan korkma mertebesine erememişlerdir, Onlar, kendi cinslerinden olan şahneden, o sesten korkarlar. Akıl, bu dünyanın terâzisidir. Akılsız adamda anlayış yoktur; pisi temizden ayırdedemez. Akıl da, yalnızca her şeyi ayırdedemez, meğerki Hakk derdi, ona yardımcı ola. O dert, akla, doğru-düzen ayırt ediş kaabiliyeti verir de böylece Allah Teâlâ ‘ya varan yolu aşar, kavuşma durağına erer.

Dert, âhiret dilemek, Allah Teâlâ’ya kavuşmak için aklı kendisine araç edinir, Veliden başkası, nerden Allah Teâlâ’dan korkacak’? Bir karıncacık, ejderhadan korkmayı ne bilsin? Fare, kedinin önüne kahramanca gidemez; ama arslanın karşısına korkmadan gider.

Pis fare kediye lâyıktır. İnatçı arslan fareye saldırmaz. Halk, şahneden, o sesten korkar. Hakk’tan korkansa eşi bulunmayan kişidir. Ancak, öküz adamdan veya süt emen çocuk, yılandan, akrepten korkar mı hiç;

Kimin aklı fazlaysa korkusu da fazladır. Bilmeyen kişiyeyse melhem de birdir, yara da. Korkmak, ürkmek, aklın işidir; aklı olmayanın iyiden, kötüden haberi bile yoktur. Akıl gerek ki onların arasından aşağılık kişiyle yüce kişiyi ayırdetsin. Ama aklın ayırdedişi de tam değildir; çünkü derdi olmayan akıl, hamdır. Akıl, dertle eş oldu mu, ondan sonra onun re’yi sağlamlaşır. Dertsiz akıl, dünyaya kılavuzdur; ama derde düştü mü,

[390] Hadis İbn Ömer. Ebu Said el Hudri. Ebu Umâme, Ebu Hureyre gibi sahabelere izafeten rivayet edilir. Ancak her rivayette de zayıf, metruk ve hadisi kabul edilmeyen ravilerin olduğu belirtilir. Ahmet b. Hanbel. Yahya el Kattan, Buhârî, Ebu Davud. Nesaî. Darekutnî, İbn. Hibban gibi müdakkik ve muhakkik hadisçiler de aynı görüştedirler. Bkz. İbn. Cevzi. Mevzuat. III/145-147: İbn. Arrak. II/305. 306; Sağâni. 51

[391] (ÖZDEMİR, 2008), s.8

âhiretin Hayder'i olur. Akla, beğenilen yolu seçecek gözü, görüşü veren, derttir,

Böylesi akıl, boyuna Allah Teâlâ'yla meşgul olur. Boşboğaz, kötü işli nefse eş olmaz. Aşağılık himmeti yücelir; artık ne padişahtan korkar ne validen. Göğün yücesinde meleklerle uçar. Her solukta yeni bir bayrak açar. Aşk mushafını candan okur, onun bildiğini kim bilebilir, kim anlayabilir ki? Ebedî saltanata nail olur; mekân âleminde mekânsız padişah kesilir, Böyle olur ey can, belki de yüz misli olur; onun hâli sözle anlatılamaz. [392]

مِنْ قَهَرَ دَجَّالِكُمْ وَ اللهُ يَنْصُرُنَا

Yemin olsun Allah Teâlâ'nın yardımı Deccâl'in kahrına karşı vardır.

DECCÂL'IN ÇIKIŞI

Masdarı دجل "deveyi katranla çokça yağlamak" çoğulu Deccâl olan Arapça sözlüklerde ***"yalancı mesih, büyüsü ve yalanları ile hakkı batıl ile karıştıran, yalan söyleyen, göz boyayan, hak ile batılı karıştıran"*** anlamlarına gelmektedir. İbranice sözlüklerde de yer alan ***"Deccâl", "Kızgınlıkla karşıladı, aldattı, terk etti"*** anlamlarına gelen ***"dagala"*** kelimesinden türetilmiştir." ***Daggâlâ"*** *yalancı, sözünde durmayan* manasındadır. Klasik kaynaklarda Deccâl ***"ahir zamanda onaya çıkıp göstereceği harikulade olaylar sayesinde bazı insanları dalalete sürükleyeceğine inanılan kişi"*** şeklinde tarif edilmektedir. Deccâlın bir lakap olduğu, çok yalancı, gizleyici, sahtekâr olması, hakkı bâtıl ile örtme hususunda olağanüstü bir gücü bulunması nedeniyle bu lakabın yakıştırıldığı da söylenmektedir.

Deccâl'la ilgili inanışların ilk defa ne zaman ve nerede ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Tarih boyunca doğu toplumlarının anlayışına göre yaratıcı ile kötüler arasında sürekli bir mücadele olmuş, onların inançları bu yapıda şekillenmiştir. Bu anlayışın kutsal kitaplarda da yer aldığı görülmektedir.

Hıristiyan kültüründe, İsâ Mesih düşmanlarını ifade etmede Antikrist (Mesih Düşmanı) terimi kullanılmaktadır. Antikrist aynı zamanda ahir zamanda Hıristiyanlığı yıkmaya çalışacak olan şeytanî şahsiyet (Deccâl) olarak düşünülmüştür. Matta İncili'nde Deccâl'ın karşılığı olarak ***"mesiha daggala"." nabiyya daggala"*** gibi ifadeler kullanılmıştır. Şakirtleri Hz. İsâ aleyhisselâma dünyanın sonunun yaklaşmasının alametinin ne olduğunu sorduklarında o da mesihin kendisi olduğunu söyleyen yalancı mesihlerin

[392] (VELED), başlık CXII, b. 5040-..

çıkacağını, bu kişilerin büyük alametler ve harikalar yapacaklarını, bazılarını saptıracaklarını söyler.

Tarihte gerek Hıristiyan dünyasında gerek İslâm dünyasında çeşitli şahsiyetlerin Deccâl olarak düşünüldüğü görülmektedir.

Hıristiyanlığın ilk yıllarında Neron (ö. 9 Haziran 68) Deccâl olarak düşünülürken. Haçlı seferleri sırasında Yahudiler Türkleri Deccâl olarak görmüş, Türklerin İsrail'in intikamını alarak Hıristiyan kiliselerini ahıra çevireceğini düşünmüştür. Vahiy kitabında Deccâlın simgesi 666'dır: ***"Hikmet buradadır. Anlayışı olan, canavarın sayısını hesap etsin: çünkü insan sayısıdır ve onun sayısı altı yüz altmış altıdır"*** *(Kitab-ı Mukaddes* 1988: Vahiy. XIII. 13). Eskiden sayıları ifade için harf kullanılması ve Neron'un ismindeki harflerin 666"ya eşit olması Neron'un Deccâl olarak düşünülmesine neden olmuştur. Sonraki dönemlerde gerek Martin Luter (1483-1546) gerekse John Jewel (1622-1571) tarafından Papa ve papalığın Deccâl olarak tarif edildiği görülmektedir.

1760'lı yıllarda Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellemin Deccâl olduğu iddia edilmiş, hatta bu iddialarını desteklemek amacıyla Muhammed ismini 666 simgesiyle özdeşleştirmek için ***Moametis*** şeklinde değiştirmişlerdir. Son dönem Hıristiyanlık dünyasında Deccâl olarak düşünülen isimler şunlardır:

Henry VIII (1207-1272),
Great Peter (1239-1285),
Queen Mary (1515-1560),
Oliver Cromwel (1599-1658),
Napoleon Bonaparte (1769-1821),
Napoleon III (1808-1873),
Vilademir Lenin (1870-1924),
Kayser Wilhelm (1878-1945),
Adolf Hitler (1889-1945),
Joseph Stalin (1879-1953),
Friedrich Nietzsche (1844-1900).

Târih-i Cihan Gûşâ yazarı Alaaddin Ata Melik Cüveynî (ö. 4 Zilhicce 681/1283) eserinde Harizm devletinin idarecilerinden Şerefeddin Harezmî' yi, Deccâl'e benzetmekte, Horasan'a gelişini Deccâl'in gelişine benzetmektedir. Tarihçi Mustafa Âli (1541-1600) III. Murad dönemi sadrazamlarından Sinan Paşa'yı Deccal olarak gösterirken özellikle yirminci yüzyılda Afrikalı Müslümanlar Avrupalı sömürgecilerin Deccal olduğuna inanmış, hatta bu inanç Müslümanların fanatizme yönelmesine ve harekete geçmesine neden olmuştur. [393]

[393] (YAMAN, Ekim,2002),s. 32-40

EŞRÂT-I SAAT (KIYAMET ALÂMETLERİ) RİSALESİ

Ey ilâhi sırra talip olan! [394]

Bil ve haberdar ol ki âlem-i âfakta *(dıştaki âlem)* her ne var ise elbette âlemi enfüste *(iç âlemimizde)* de vardır. Çünkü insan büyük nüsha olduğundan iki yönü de içine alır. Bu sebepten iki âlemin sultanı Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Hazretlerinin işaret ve beyân buyurduğu eşrât-ı saat *(Kıyamet alâmetleri)* de iç âlemde mevcut olmak lazımdır. Ümmetin ariflerine ise vücutta olanı bilmek lâzımdır. **Yoksa dışta kıyamet olacağını beklemekten bir şey hâsıl olmaz.** ***"Her nebi ümmetini deccal ile korkutmuştur"*** mealindeki hadîsi şerifde işin enfüsi olacağını işaret etmiştir. **Zira enbiya Hazretleri deccalın kendi zamanlarında çıkmayacağını bilirlerdi.**

Evvelâ Benî Asfar çıkması, insanda hayvani sıfatların meydana çıkmasından ibarettir. Çünkü insanda en evvel yaratılmış olan bu sıfattı.

İkinci olarak Ye'cüc Me'cüc çıkması, insanda yerilmiş sıfatların, bozuk fikirlerin bütünüyle meydana çıkmasından ibarettir.

Üçüncü olarak Deccal çıkması, insanda akl-ı maaşın *(Dünya işini gören akıl)* Tanrılık ve yücelik isteği ile meydana çıkmasıdır.

Dördüncü olarak Hz. İsâ'nın inmesi, akl-ı meâdın *(Ahret işini gören akıl)* kat'î inanç nuru ile meydana çıkmasıdır. Ve Deccâlı öldürmesi onun hükmünü ibtâl etmekten ibarettir. Nitekim **Şeyh Sadrettin Konevî Hazretleri** buyurmuştur: ***"Deccal dünyanın hakikatinin mazharıdır. Onun için sağ gözü kördür. Yani Hakkı görmez.*** *Hz. İsâ* ***ise ahiret hakikatinin mazharıdır. Onun ortaya çıkışı, Hakkın doğuşu zamanıdır. Zira her ne zaman ki akl-ı meâd zuhur eder elbette akl-ı maaş mahvolur."***

Beşinci olarak Mehdî aleyhisselâmın çıkışı, akl-ı küll (ilâhi akıl) ve ruh-ı âzamın ortaya çıkışından ibarettir. O ruh ümmetin haslarına Rahmanın nefhası *(üfürmesi)* ile olur. Herkese olmaz. Ve Kur'an'da فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ***"onu düzenlediğim - insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın"*** [395] bu-

[394] **Niyazi-i Mısri**, Risale-i eşrat-ı saat [Kitap]. - Atatürk Kitaplığı, İstanbul : [s.n.]. - Cilt 297.453 NİY-BEL_Yz_ K.000502/02; 297-7 MC_Yz_K.000339/06.
Niyâzî-i Mısrî Sadeleştiren: Erdem MEMİŞOĞLU, Risâle-i Eşrât-ı Saat [Kitap Bölümü] // Ehlibeyt Aşkı ve Niyâzî-i Mısrî. - Ankara : İmaj, 2003, s.71-74

[395] Hicr, 29

yurduğu bu ruha işarettir. Bu cihetle mürşidlerin sâdık taliplere üfledikleri Muhammedi maya ruhu işte bu ruhtur.

Altıncı olarak Dabbetü'l-arz'ın çıkması. nefs-i levvâme zuhurundan ibarettir. Bir elinde Mûsa aleyhisselâmın asası, diğerinde Süleyman aleyhisselâmın mührü olduğu. Asâ ile müminlerin yüzünü sıvayıp ehl-i cennet idiği ve mühürü kâfir yüzüne vurmakla kâfir ve cehennemlik olduğu belli olmak içindir. Demek nefs-i levvâmenin *(kötülükten sonra içe huzursuzluk, rahatsızlık veren nefis)* bir yüzü nefs-i mülhimeye *(ilham eden nefis)* diğer yüzü nefs-i emmâreye *(insanı kötülüğe sürükleyen nefis)* dönük olduğunu işaret ettirmek içindir. Yâni saîd ve şakî olmaya istidadı ve imkânı vardır. Tabî olursa sâid, âsî olursa şakî olduğu yüzden zahir olur.

Yedincisi güneşin batıdan doğması, ruhun bedenden ayrılmasından ibarettir. Ve ondan kinayedir. Zira ne zamanki ruh cisme taalluk[396] etti o zaman doğdu demektir. Ve ayrılışında ise batıdan doğdu demek olur.

Ey tâlib-i irfan-ı Muhammedi olan âşıklar! Bu sözleri anlayabilmeleri için tabiat-ı esfelînden melekût semâlarına vülûc[397] etmeleri yani iki kere doğmaları ile mümkün olur. Birisi anadan diğeri kendinden doğmasıdır. Nitekim Hz. İsâ aleyhisselâm "Men lem yûled merreteyni len yelice melekûtissemâvâti ve-l arz". Yani ***"İki kere doğmadan eşyanın cevherini anlayamaz."*** buyurmuştur. Aynı zamanda nefsin hakkını tanıyamaz. İmdi bu şartların hakikatini anlamak ehli sülük olmağa muhtaçtır. Zira avam bu inceliklerden habersizdir, ولقد ذرانا لجهنم كثيرا من الجن والانس لهم قلوب لا يفقهون بها ولهم اعين لا يبصرون بها ولهم اذان لا يسمعون بها اولئك كالانعام بل هم اضل اولئك هم الغافلون [398] ***"And olsunki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık; onların kalbleri vardır ama anlamazlar, gözleri vardır ama görmezler, kulakları vardır ama işitmezler, işte bunlar hayvanlar gibi hatta daha da sapıktırlar."*** bunların şanındadır.

Elhasıl enbiyâ ve evliyanın rumuzunu anlamak insân-ı kâmile mülâki olmakla hâsıl olur. Başka türlü olmaz. Vesselam.

---

[396] **Taalluk:** Bağlılık. Münasebet. Alâkalı oluş. Ait olma. Dünya alâkası. Sevme.
[397] **Vüluc:** Girme, sokulma, duhul etme.
[398] A'râf, 179

5

"Ve ba'di hamd-i illa lehu alen-Nebiyyis-salat-i"	وَبَعْدَ حَمْدًا الْاِلٰهِ عَلَى النَّبِىِّ الصَّلَاةِ
Muhammedün mustafâhü vehüve efdalunâ	مُحَمَّدٌ مُصْطَفَاهُ وَهُوَ اَفْضَلُنَا
Ve âlihi ttayyibîn ve sahbihi't-tahirîn	وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ صَحْبِهِ الطَّاهِرِينَ
Ensaru dînî mubînin ve kulluhum hayruna	اَنْصَارُ دِينٍ مُبِينٍ وَكُلُّهُمْ خَيْرُنَا
Sümme's-salatü alâ'l-velî min Hâşimin	ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلٰى الْوَلِيِ مِنْ هَاشِمٍ
Sümmiye ismu nebiyyül'llâh ekvâmünâ	سُمِّىَ اِسْمُ نَبِيُّ اللّٰهِ اَقْوَامُنَا
Ve dînuhû hayru dînu'llâh muntesıran	وَ دِنُهُ خَيْرُ دِينُ اللّٰهِ مُنْتَصِرًا
Ve seyfuhû'l-azîmu gufluhû mufettihunâ	وَ سَيْفُهُ الْعَظِيمُ الْقُفْلُ مُفَتِّحُنَا
Ve ilmuhû ilmunâ ve hıkemuhu hukmuna	وَ عِلْمُهُ عِلْمُنَا وَ حِكَمُهُ حُكْمُنَا
Ve adluhû adlunâ makâmuhû Mısrunâ	وَ عَدْلُهُ عَدْلُنَا مَقَامُهُ مِصْرُنَا

وَبَعْدَ حَمْدًا الْاِلٰهِ عَلَى النَّبِىِّ الصَّلَاةِ

Sonra Allah Teâlâ'ya hamd ve Nebi 'ye salât olsun

Üzerimize farz olan vazifelerden biri Allah Teâlâ´nın Resulü, Mevlâmız Muhammed sallallâhü aleyhi ve selleme salât ve selâm getirmektir. Bu amelimiz ibadetlerimizin kabul olmasına ve Allah Teâlâ´nın rızasını kazanmaya sebep olan mayadır.

Salât ve selâmın öz ifadesi; Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize tazim göstererek, Allah Teâlâ´ya karşı kendimizi emniyete almaktır. Çünkü Allah Teâlâ´nın Zat-ı yaratılmışlardan ayrı ve ulaşılmaz olması bir uçurumun varlığına neden olduğundan, bu ayrılığı Fahri Âlem Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz ile gidermiş oluruz.

Allah Teâlâ´nın huzuruna varacak biricik yol Efendimize salât ve selâm getirme yoludur. Salât ve selâmlar ile O´nun dostluğunu kazanır ve Allah Teâlâ´ya ulaşırız.

Çünkü kul, salât ve selâmı dahi yaparken Allah Teâlâ´nın zatına havale ederek O´nun yapmasını ister. Bu ise Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimizin Allah Teâlâ´nın yanındaki büyüklüğünü açığa çıkarır. Yani, kul Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin mertebesini kavrayamadığı gibi, Allah Teâlâ´yı hiç kavrayamadığını gösterir.

Bizim Efendimize salât ve selâm getirmemiz Allah Teâlâ´nın bize salât ve selâm getirmesine sebep olur ki, sonucu cennettir. Yaptığımız salât ve selâmlar Efendimize ulaştığından neticesinde kıyamette şefaat hakkına kavuşmuş oluruz.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Kim bana (bir kere) salât okursa Allah Teâlâ da ona on salât okur ve on günahını affeder, (mertebesini) on derece yükseltir." [399]

Yine Nesâî'de Ebû Talha radiyallâhü anhdan gelen bir rivâyet şöyle:

"Bir gün Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem yüzünde bir sevinç olduğu halde geldi. Kendisine:

"Yüzünüzde bir sevinç görüyoruz!" dedik.

"Bana melek geldi ve şu müjdeyi verdi:

"Ey Muhammed! Rabbin diyor ki: "Sana salavât okuyan herkese benim on rahmette bulunmam, selâm okuyan herkese de benim on selâm okumam sana (ikram olarak) yetmez mi?" [400]

Hayatımız boyunca salât ve selâm okumanın fırsatlarını aramalı boş ve dolu zamanlarımızı bu zikirle doldurmalıyız. Salât ve selâm zikri buluğ çağına kavuşmayanların ve kendi başına yol gösterici birinin olmadan yapabileceği zikirlerdendir. Allah Teâlâ´nın zikri ise, tecrübeli bir kişiye ihtiyaç duydurur. Çünkü feyzi Celâl yönünden ve nuru yakıcıdır. Salât ve selâmın nuru ise Cemal yönünden olduğu için yakıcı ve zarar verici olmaz.

Büyüklerimiz buyurdular ki;

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimizi vesile ederek bir kul ihtiyacı için Allah Teâlâ´ya dua ederse, bu dua melekler vasıtası ile Efendimize ulaştırılıp, filan kişi haceti için Sizi vasıta kılarak Allah Teâlâ katında aracı olmanızı istiyor. Efendimizde onun için aracı olur. Allah Teâlâ´da bu isteği geri çevirmez."

Allah Teâlâ´ya hamd edersek, O´nun rızasını, Mevlâmız Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme salât ve selâm edersek hacetimizin olmasında Allah Teâlâ katında şefaat ve yardımcı bulmuş oluruz.

"Kıyamet günü bana insanların en yakını, bana en çok salâvat okuyandır." [401]

---

[399] Nesâî, Sehv 55, (3, 50).
[400] Nesâî, Sehv 55, (3, 50).
[401] Tirmizî, Salât 357 , (484).

Yine Tirmizî'de Hz. Ali kerreme'llâhü vecheden kaydedilen bir rivâyette şöyle denir: "Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Gerçek cimri, yanında zikrim geçtiği halde bana salavât okumayandır. " [402]

Nasıl olur ki; bir kişi padişahın kapısını, vezirini geçmeden çalabilir. Maddiyatta böyle olunca manevî âlemde bu daha meşakkatli ve zordur.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Kim bana salâvat okumayı unutursa, cennetin yolunu terk etmiş olur:" [403]

İbadetlerimizi salât ve selâm ile süsleyip kabul olmasının yollarını aramalıyız. Şöyle ki;

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz dahi Zat-ı Muhammediye için salât ve selâm eder dua ederdi.

Hz. Fatıma radiyallâhü anhadan rivayet edildi ki:

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem mescide girdiği zaman Muhammed (sallallâhü aleyhi ve sellem)´e salât ve selâm okur, sonra da:

"Rabb´im! günahımı affet, rahmet kapılarını bana aç" derdi, çıkarken de yine Muhammed (sallallâhü aleyhi ve sellem)´e salât ve selâm okur, sonra da:

"Rabbim! Günahımı affet, lütuf kapılarını benim için aç" derdi". [404]

Hulâsa

Efendimiz Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme insanların ömürlerinde bir kere salât ve selam okumaları farzdır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem okunan salâvat kabul edilir. İsterse gösteriş için olsun.

Kur´an-ı Kerim´de

"Onlar, nefislerine kötülük ettikten sonra, eğer sana gelerek, Allah Teâlâ´tan afv dilerlerse, Allah Teâlâ´nın Resulü de, onlar için afv dilerse, Allah Teâlâ´yı tövbeleri elbette kabul edici ve merhamet edici bulurlar" [405] buyuruldu.

Allah Teâlâ´m Sen´i sevdiğimiz gibi sevgilin Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimizi de seviyoruz. Bu sevgi yüzüne bizleri affet.

---

[402] Tirmizî, Daavât 110, (3540).

[403] İmam Beyhâkî'nin Şuâbu'l İmandan tahriç ettiğini İmam Suyutî Menâhil s. 70'de kaydetmiştir.

[404] Tirmizî

[405] Nisa 63

مُحَمَّدٌ مُصْطَفَاهُ وَهُوَ افْضَلُنَا

Onun seçtiği Mustafa ki bizim en faziletlimizdir.

Hâkim Tirmizî kaddese'llâhü sırrahu'l-azize göre nübüvvet, perdeyi kaldırıp, gaybın sırlarına vâkıf olarak Allah Teâlâ'yı bilmektir. Nübüvvet, Allah Teâlâ'nın nuruyla mestur olan eşyaya nüfuz eden bir gözdür. Böyle olduğundan dolayı Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem sıdk adımıyla gelmeye muktedir olabilmiştir. Allah Teâlâ, cûd ve kereminden ona nübüvvet verdiği ve onu mühürlediği için hiçbir düşman ona zarar verememiş ve nefs de ondan payına düşeni alamamıştır. (*Hatmu'l-evliyâ,* s. 342-343) Tirmizî buradaki **"hâtem"** kelimesi üzerinde özellikle durur ve şöyle der:

"Allah Teâlâ, nübüvvetin bütün cüzlerini Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellemde toplamış, tamamlamış ve mührüyle de mühürlemiştir. Allah Teâlâ onun delilini gizli tutmamıştır. Zahirî mührü iki omuzu arasında beyaz bir güvercin şeklindeydi. Bütün bu haberlere karşı kör olan kişi, buradaki **"hâtem"** kelimesinin son anlamına geldiğini zanneder. Bu ahmakça bir düşüncedir." *Hatmu'l-evliyâ,* s. 340-341

Tirmizî, hâtemu'l-enbiyânın, Allah Teâlâ'nın, insanlara delili olduğunu söyler. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"İnananlara Rab'leri katında yüksek makamlar olduğunu müjdele" (Yunus, 2). Ayetin yorumunda kendine özgü üslubuyla şöyle demektedir: "O gün Allah celâl ve azametiyle göründüğünde şöyle der: Ey kullarım, ben sizi kulluk için yarattım. Kulluğunuzu getirin. Bu makamın korkusundan hiç kimsede his ve hareket kalmaz. Yalnızca Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem hariç. O bütün nebilerin önüne geçer. Çünkü o, kulluğun sıdkıyla birlikte gelmiştir. Allah Teâlâ onu kabul eder ve onu kürsînin yanındaki "Makâm-ı Mahmûd"a gönderir. Bunun üzerine onun mührünün üzerindeki perde kalkar ve mührün nuru ve aydınlığı onu aydınlatır. Kalbinden diline bir övgü yükselir ki daha önce hiç kimse Allah Teâlâ'yı böyle tesbih etmemiştir. Nebiler anlarlar ki Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem onlara Allah Teâlâ'yı haber vermektedir. O, ilk hatiptir, ilk şefaatçidir. Ona livâul-hamd ve kerem anahtarları (mefâtihu'l-kerem) verilir. Liva müminlere, diğeri ise nebileredir. Hâtem-i nübüvvet derin bir konudur." *(Hatmu'l-evliyâ,* s. 338) [406]

[406] (ÇİFT, 2003), s.256-258

وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ صَحْبِهِ الطَّاهِرِينَ

Tayyib [407] aline ve Tahir [408] ashabına da [409] salât olsun

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir. [410]

"Beni gören veya beni göreni gören bir müslümana ateş değmeyecektir." [411]

"Ashabıma sebbetmeyin (dil uzatmayın). Nefsim elinde olan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun (sizden) biri, Uhud dağı kadar altın infak etse, onlardan birinin infak ettiği bir müdd'e hatta yarım müdd'e bedel olmaz." [412]

Hz. Ebu Mûsa radiyallâhü anh anlatıyor: "Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ile beraber akşam namazı kılmıştık. Aramızda: *"Burada oturup yatsıyı da onunla birlikte kılsak"* dedik ve oturduk. Derken yanımıza geldi ve:

"Hala burada mısınız?" buyurdular.

"Evet!" dedik.

"İyi yapmışsınız!" buyurdu ve başını semaya kaldırdı. Başını sıkça semaya kaldırdı ve şöyle buyurdu:

"Yıldızlar semanın emniyetidir. Yıldızlar gitti mi, vaat edilen şey semaya

---

[407] **Tayyib:** İyi, hoş. İyi davranış. Temiz. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme Cenab-ı Allah (C.C.) en güzel kokular vermiştir. Bu yüzden kendisine Tayyib denilmiştir. Fık: Helâlin her türlü şüphelerden uzak, saf ve temiz kısmına denir.

[408] **Tahir:** Temiz. Pâk. Abdesti bozacak veya guslü icab ettirecek şeylerden birisiyle özürlü olmayan. Zâhir ve bâtında bütün ayıp ve kirlerden temiz, pâk olduğu için Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme bu isim verilmiştir. Müzikte: Makam ismi.

[409] **Ashab:** (Eshâb) (Sahib. C.) Arkadaş olanlar. Sahip olanlar, kullanma yetkisine sahip kişiler. Halk, ahali. Sahabeler, yani Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi görmüş ve mü'min olarak ona ve onun mesleğine bağlı kalmış olan zatlar. Bu kişiler, insanlık, doğruluk ve her türlü faziletlerde en ileri seviyede bulunan şahsiyetlerdir.Onlar Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi her an yakın alâka ile takip ederler ve O'na, her cihetle ittibaa çalışırlardı. Dâima sıdk ve sadakatten, doğruluk ve faziletten ayrılmamak cehdi içinde idiler. İslâmiyetin neşir ve tâmimi için her çeşit fedakarlıktan çekinmezlerdi. Risale-i Nur Külliyatından Mektubat isimli eserde denildiği gibi: ***"Âl ve Ashâb nâmında bu zevat-ı kirâm, nev-i beşerin enbiyadan sonra ferâset ve dirâyet ve kemâlâtla en meşhur, en muhterem, en nâmdar, en dindar ve en keskin nazarlı tâife-i azimesi"*** dirler.

[410] Buhari, Şehadat 9, Fezailu'l-Ashab 1, Rikak 7, Eyman 27; Müslim, Fezailu's-Sahabe, 214, (2535); Tirmizi, Fiten 45, (2222), Şehadat 4, (2303); Ebu Davud, Sünnet 10, (4657); Nesai, Eyman 29, (7, 17, 18).

[411] Tirmizi, Menakıb (3857).

[412] Müslim, Fedailu's-Sahabe 221, (2540).

gelir. Ben de Ashabım için bir emniyetim. Ben gittim mi, onlara vaat edilen şey gelecektir. Ashabım da ümmetim için bir emniyettir. Ashabım gitti mi ümmetime vaat edilen şey gelir." [413]

"Bir yerde ölen Ashabımdan hiçbirisi yoktur ki, Kıyamet günü oranın ahalisine bir nur ve onlara (cennete sevkte) bir rehber olmasın." [414]

Said İbnu'l-Müseyyeb, Hz. Ömer radıyallahu anh'tan naklediyor: Demişti ki: "Ben Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi dinledim, buyurmuştu ki: ***"Ben, Rabbimden Ashabımın benden sonra düşeceği ihtilaf hakkında sordum. Bunun üzerine şöyle vahyetti:***

"Ey Muhammed! Senin Ashabın benim nezdimde, gökteki yıldızlar gibidir. Bazıları diğerlerinden daha kavidirler. Her biri için bir nûr vardır. Öyleyse, kim onların ihtilaf ettikleri meselelerden birini alırsa, o kimse benim nazarımda hidayet üzeredir."

Hz. Ömer der ki: "Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem (devamla) ilave etti:

"Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayeti bulursunuz." [415]

انْصَارُ دِينٍ مُبِينٌ وَكُلُّهُمْ خَيْرُنَا

Onlar dini mübînin ensarı [416] ve hepsi en hayırlılarımızdır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Şayet Ensar bir vadiye veya geçide sülûk etse ben de mutlaka Ensar'ın gittiği vadiye ve geçide sülûk ederim. (Eğer hicret olmasaydı ben Ensâr'dan biri olurdum.)"

Ebu Hüreyre radiyallâhü anh der ki: *"Ona annem ve babam feda olsun. (Bu sözüyle haddi aşmış, Ensarın hakkından fazlasını onlara vererek) zulmetmiş değildir. (Zira) onlar O'nu barındırdılar ve O'na yardım ettiler veya bir başka kelime (ile ifade edilecek) yardımlar yaptılar. Mallarıyla kendisine ve Ashabına muâvenette bulundular."* [417]

---

[413] Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 207, (2531).

[414] Tirmizi, Menakıb (3864).

[415] Rezin tahriç etmiştir. (Hadisin birinci kısmını Câmi'u'us-Sağir'de Suyuti kaydeder (Feyzu'l-Kadır 4, 76). İkinci kısmı da İbnu Abdi'l-Berr, Câmi'u'l-İlm'de kaydetmiştir (2, 91).

[416] **Ensâr:** (Nâsır. C.) Yardımcılar. Müdâfiler. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Mekke'den Medine'ye hicretinde Onun mücadelesine iştirak edip ona yardımcı, müdâfi, muhafız vaziyetini alan ve Cenâb-ı Hak'tan ve Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden yardım ve nusret dileyen Sahabe-i Kiram hazeratı. Bu Zevat-ı Kirâm Medine'deki "Evs ve Hazreç" kabilesindendirler. (R.Anhüm) Ensârullah da denir.

[417] Buhari, Menakıbu'l-Ensar 2, Temenni 9.

"Benim kendisine sığındığım sırdaşım ehl-i Beyt'imdir, dayanağım da Ensar'dır. Öyleyse onların (Ehl-i Beyt ve Ensâr'ın) kusurlularını affedin, faziletli olanlarına da sarılın." [418]

"Allah Teâlâ'ya ve ahirete iman eden kimse Ensâr'a buğz etmesin." [419]

"Ensar dayanağımdır, sırdaşımdır. İnsanlar sayıca artarken onlar azalacaklar. Öyleyse onların iyilerine yapışın, kusurlularını da affedin." [420]

ثُمَّ الصَّلاَةُ عَلَى الوَلِيِّ مِنْ هَاشِمِ

Sonra salât Hâşimin Velisi Hz. Ali kerremellâhü vecheh'e olsun.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:
" Ey Ali, sen dünyada ve ahirette Veli'msin"[421]
"Ali benden, ben de Ali'denim, kendisi tüm müminlerin Veli'sidir"[422]
" Ey Ali, sen müminlerin Veli'sisin "[423]

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin gözetiminde özel yetişen Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Tâlib el-Kuraşî el-Hâşimî'nin (hyt. 40/661), ***"Allah'ın âyetlerinin ve hikmetin okunduğu"*** [424] evinde gelişip olgunlaştığı bilinmektedir. Şüphesiz onun içinde bulunduğu bu ortam ve yaşadığı çevre şartları, Kur'an ve Sünnet konusunda onun geniş ilim sahibi olan, ***"Vallâhi, Kur'an'dan inen âyetlerin ne hakkında nâzil olduğunu çok iyi bilmekteyim. Şüphesiz Rabbim bana akleden bir kalp ve konuşan sâdık bir dil bağışlamıştır"*** [425] ve ***"Benim yanımda olan ancak Allah'ın kitabı***

---

[418] Tirmizi, Menakıb, (3900).
[419] Tirmizi, Menakıb, (3903).
[420] Buhari, Menakıbu'l-Ensar 11; Müslim, Fezailu's-Sahabe 176, (2510); Tirmizi, Menakıb, (3901).
[421] Sahih-i Müslim c.2, s.24-Hz.Ali'nin faziletleri babında / el-Ha-kim'in "Müstedrek es-Sahihayn" c.3, s. 109 / Tabari'nin "Riyad'ul Nadara" c.2, s.203 / Tirmizi"Kenz'ul Ummal" c.6, s.152'den tahric etti. / İbn-i Hacer'in "Sevaik'ül Muhrika" s. 107 / Talhis el-Müs-tedrek s.26 / Müsned el-Bezzar / Müsned-i Ahmet bin Hanbel
[422] el-Müttaki el-Hindi'nin "Kenz'ul Ummal" c.2, s.607 / el-Münavi' nin "Künüz el-Hakaik" c.1, s.71 / el-Kunduzi el-Hanefi'nin Yena-bi'ül Mevedde" s.179 / Şerh'ül Ercüzat s.293 / İs'af er-Rağıbin s. 177,178 / El-Zehebi'nin "Talhis el-Müstedrek"
[423] Sünen-i Tirmizi c.6, s.267 / Müsned-i Ahmet bin Hanbel c.4, s.468
[424] Ahzâb,34
[425] Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-hulefâ* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut 1416/1995, s. 210. Krş. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî el- Kurtubî, *el-îstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire, ts., III, 1107.

veya müslüman bir adama verilen anlama ve sezme kabiliyetidir"[426] diyerek Allah Teâlâ'nın kendisine lütfettiği ilim, hikmet, akıl, idrak ve sezgi gibi nimet ve imkânları dile getirendir.

Medine'ye hicret edeceği sırada Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi öldürmeye gelecek düşmanları oyalamak maksadıyla Mekke'de O'nu bırakması, hicretin beşinci ayında teessüs eden muâhât[427] esnasında onu kendisine kardeş olarak seçmesi, onun Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gazvelerine iştirak ederek Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sancaktarlığını yapması, emsali görülmemiş kahramanlıklar göstererek zafer ve fetihler elde etmesi, Uhud ve Huneyn gazvelerinde çeşitli yerlerinden yara aldığı halde Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi koruma ve kollamada olağanüstü gayret göstermesi, O'nun tarafından ona verilen ***"Ebû Türâb"*** künyesi/ lakabı yanında onun***, "el-Murtazâ"*** ve ***"Esedullâhi'l-gâlib"*** gibi lakaplarla anılması, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme kâtiplik/sekreterlik ve vahiy kâtipliği yapması, hicretin altıncı yılında Fedek'te Sa'd oğullarına gönderilen seriyyeyi,[428] onuncu yılında da Yemen'e düzenlenen seferi sevk ve idare etmesi, Tebük Gazvesi'nde Rasûlullâh'ın vekili olarak Medine'de kalması, Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'yi putlardan temizleme işini üstlenmesi, Hz. Ömer'in Filistin ve Suriye seyahati esnasında Medine'de askerî vali olarak kalması, İslâm tarihinin Cemel, Sıffîn, Nehrevan gibi talihsiz vak'aları sonunda gözyaşı döküp muhaliflerinin iman ve hidayetleri için dua edecek kadar hassas, takvâ sahibi ve idealist bir mümin ve imamımız ve efendimizdir.[429]

Bu kısımda Hz. Ali kerreme'llâhü veche Efendimizi tanımak için Kaside-i Ercuze'sini[430] koymak uygun oldu.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Hamd; âli, sadık, bir, tek, âlim, rızk veren, melik, kutsî, celal sahibi, rızklar ve ecelleri takdir eden, ilm-i küllîye´ye sahip olan, benzeri olmayan, celali büyük olan, kaderleri takdir eden, denizleri, karalar kadar yaratan, O´nun

---

[426] Buhârî, İlim, 39.
[427] **Muahat:** Kardeşlik edinme
[428] **Seriyye:** Düşman üzerine gönderilen süvari müfrezesi
[429] (GÜLER)
[430] (ALTUNTAŞ, 2005), Arapça Metni için bkz. Ahmet Ziyâuddin Gümüşhanevî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Mecmuât-ül Ahzâb'ın Şazeliye Cildi, s. 582

için Zatı'na sıfat olarak celal isimi verilen´edir.

O´na kimse benzeyemez, nimetleri toplanıp sayılamaz, yaratılanlar hükmünü değiştiremez.

O lütfu ihsanı ile insana bilmediğini öğretti. Yakin derecesinde olan hakikati bize ulaştırdı.

O Yüce Rab zatıyla birliği ile tek oldu. Gizlediği ilmide dilediğine bağışladı. El´in de topladığı kudreti istediğine verdi.

Âlemin zerrelerinden kavimleri seçti. Kader kalemini iyilikle hareket ettirdi. Hakikat varidatlarını insana yükledi. Sonra doğru yola Elest Meclisin´den beri hidayet etti.

Biz buna şahidiz.

İnsanlar verdiğiniz sözü unutmayın.

Hamd, bizi dalaletten hidayete sevk eden ve bu yolu seçenedir. Salât ve selam kesintisiz, bizlerden kadri ve kıymeti yüce olan Nebi´nin üzerine olsun.

Kıyamete yakın gönderilen Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem´e ikram layıktır.

O iyilik hazinesi, cömertlik denizidir.

Huda'nın nurudur. Vasıfta Efendi, sıfatta kâmil, nuru zatı´ndandır, bakanlarından değildir. O´nun nuruyla Levh-i Mahfuz'da satırlar parıldar.

Bize bu haber geldi.

O her şeye muttali olduğu halde, bilinmeyeni bildiği halde hakkına tecavüz etmez ve etmemiştir.

Her şeyin sahibi O´na dostum dedi.

O´nu, O´nunla anlattı. Sırları, O´na anlattı.

Bir sözü sakladıysa edebindendir. O´nun göğsünde toplanan ilim gelmiş ve geleceğin ilmidir. Vera sahibine bu sıfatla kim kıyas edilebilir. Bu bendeki olan O´nun feyiz deryasından avuçladıklarımdır.

Kudret ve zengin Mevla'mız affına ulaşan Kulu´na sarılarak bu sözleri söylüyorum.

Ben doğru yola çağıran Hidayet sahibi Mustafa sallallâhü aleyhi ve sellem in Amcası oğlu Ali´yim.

Bana Ali adından başka Haydar, Huneyn ve Hayber Fatih'i derler. Bizimle harp edenlerle döne, döne tozu dumana katarak savaşırım. Askerler Medine'den çıktıktan sonra sekine ve yardımla kuvvetlenmesinden sonra emniyetle hükmüne Allah Teâlâ´nın dinine çağırdılar, ben de çağırdım.

Gecenin bir yerinde bir vadide konakladığımızda Hz. Bilal radiyallâhü anh ayağa kalktı ve seslendi.

"Kim bu askerin peşinden gelirse Allah Teâlâ´ya verdiği ahit üzeredir. Kaybolmayın, kaybolan kendini kaybeder tedavisi olmayan derde düşer."

O zaman Hz. Osman akrabalığından dolayı cahil kavme Hz. Muhammed

Mustafa sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz´in emriyle uyarıcı olarak gönderildi. Çünkü Arap arasında sevilirdi. O yüceler yücesi iki nurunu O´na verdi. Bu yüzden *"Onları incitirim diye, bana sabrı indir"* derdi.

Ben gizli bir sesle yardım istedim, Bana;

"Ey Ali korkanlardan olma!"

Bu bana hidayeti ve cesareti buldurdu. Düşmanlar üzerine yürümek için kalkıverdiğim de yerin üzerine bir hat çizerim. Sonra miğferimi giyerim, *Zülfikâr´*ımı alırım, çevikçe atıma binince korku benden uzaklaşır.

Devamlı olmasa da gözlerimde ağrı olurdu. Uyumuştum, Fatıma radiyallâhü anha beni uyandırdı. Yanaklarıma dokundu.

—Nazma koyduğun haber verdiğin şeylerden, elemdeki gözlerin hakkına bendeki ilimden haber ver. O gözlerde hallerin şerhi vardır. Gizlemeden o sırları açıkla. Babamın askerlerine çalışmalarının karşılığı vardır.

Sonra Hasan ve Hüseyin radiyallâhü anhüma beni arayıp, ulaşılmaz bir nazarla, uykuları gözlerinden aka, aka beni yolcu ettiler. Rabb´ımın daveti için oruç adadım. Allah Teâlâ için selamet emniyet benimle, her iki yanı keramet olanlarla geceledim.

Bu gece TA-HA [431] ile şereflendim, ta ki sabah oldu. Kim TA-HA ile istediğine ulaşmasın. Nebi Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem uykular bastırırken, elindeki sancakla bana bakarak dedi ki;

"Allah Teâlâ ve Rasülü´nün sevgisini kazanmış, güzellikleri toplamış birine sancağı yarın vereceğim.

Ya Ali senin gözlerine Allah Teâlâ´dan şifa isteyeceğim." Ağzından tükürüğünü alıp gözüme sürdü. Gözlerime sandım ki, bal dolmuştu. O´nun eliyle hastalık gitti, şifa geldi. Gözüm aydınlandı. Mübarek ellerini doya, doya öptüm, şükür ettim. Harp meydanında en çok silah kullanan, atan, en ileride hareket eden, heybeti ile önü alınmayan savaşçı ben oldum.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem;

"Ey Ebu Talib'in oğlu bize savaşın zaferini getirdin"

Hz. Muhammed Mustafa sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz´in hiç hatalı görüşü olur mu?

Biz O´nunla akılı bulmuşuz.

Biz onunla kendilerine hidayeti getiren Tevrat'ı terk edenlere hidayet gösteren olmuşuz.

Yazıklar olsun o Yahudilere. . .

Aslanın darbeleri ile doğruyu görecekler.[432]

---

[431] Ta-Ha´nın ebcedi 14 rakamına eşittir. Onun için 14.Yüzyıl Müslümanların lehine olacağına işaret eder.

[432] Ayrıca kıyamete yakın Yahudilerle yapılacak savaşta aslan simgeli ordunun muzafferiyetinden bahsedilmektedir.

Haykırıyorum; Benim Aslan gibi yakalamama, benimle gelen şiddetli korkuya, vuruşuma, nasıl mani olabilirler. Kim bile, bile bana nasıl vurmaya kalkabilir. **Elimde kalkanım ve Zülfekâr´ım ile yaklaşanları ve darbelerini yıkarım.**

Öyle ki savaşın dehşetinden meydandaki cinler bile kaçtı.

O gün meleklerin yardımı büyüktü. Çünkü bu vuruş Kuvvetli Melik Büyük yardım sahibi, Hâşim´in vuruşudur.

Savaş meydanında ateşin yükseldiği anda, semadan bir ses işittim. Beşerin seçilmişine ve en hayırlısına,

"Bu ses nedir?" Dedim. Buyurdu ki;

"Sabitkadem ol; müjde, zafer senindir. Allah Teâlâ´nın yardımı da üzerimizedir. Cibril ve melekler gökte yüksek sesle bize, düşmanlarımıza ve Yahudilere karşı Hayber´de yardım için dua ettiler; bu duyduğum ses odur."

Bizler onların açıkça yardımını, tekbirlerini sıkıntı ve savaş zamanlarında gördük. İslam askerleri onları alçaltarak topladı. Hezimete uğratarak o kaleden çıkarttık. Savaşta Allah Teâlâ´nın izni ile korkuları daha ziyadeleşti.

Kale halkı toplandıkları zaman zannetmişlerdi ki, zenginlik her şeydi.

Ben azimle kapının tarafına yöneldim, kapıyı şiddetle kavradığımda kapı yerinden ayrıldı, taşlar yerinden kopmaya başladığında yüzleri kapkara kesildi. Kapının kırılıp ayrılması ile hezimete uğradılar.[433]

"Onların kaleleri bir koruyucu olamadı" [434] Balığın karnındaki Yusuf îbn-i Metta gibi yalvarır halde toplanmışlardı ve medet istiyorlardı.

İsyankâr olanlar bize itaatkâr da olmadılar.[435]

Derin hendeklere doldular ve onlara en kolay şey ölmek idi. Allah Teâlâ O´na zafer verdi. Kale ehlini Tubba ve Ad Kavmi gibi, ehli kalmaz kıldı. Bize korkudan eminlik ve yumuşaklık ihsan edildi. O´nun fethi TA HA´nın muci-

---

[433] ***Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:***
"Yarın sancağı öyle birisine vereceğim ki, Allah ve resulünü sever, Allah ve resulü de onu severler. Allah kaleyi onun eliyle fethedecektir"
Ertesi gün sancağı Hz.Ali'ye verdi ve Hayber kalesini fethetti."
(İbn-i Hasan el-Kilabi'nin "Müsned-i Dimaşk" Hadis no: 27 / Az bir farkla aynı mealde: Siret-i İbn-i Hişam c.3, s.334 / Müsned-i Ahmet bin Hanbel c.5,s.33 / İbn-i Sa'd'ın "Tabakat" c.3, s.158 / Tarih'üt Tabari c.2, s.93 / Tirmizi Hadis no: 3970)

[434] "Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O´dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. **Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah Teâlâ´dan koruyacağını sanmışlardı.** Fakat Allah Teâlâ´nın azabı, onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri! İbret alın." (Haşr,2)

[435] Devletine isyan eden topluluklar ve gruplar hep hezimete uğramıştır. Terörle kurulan bir devletin hiçbir zaman sürekli bir hâkimiyeti olmamıştır.

zesidir. Bunun misli benzeri ve izahatı da yoktur.

Bana; Kenan´dan, Adnan´a gelen Hâdi ve Nebi Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem EBU TURAB [436] dedi.

Bir gün Hz. Fatıma radiyallâhü anha beni incitmiş idi. Fakat yaptığından da pişman olmuştu. Bende mescidin bir köşesinde yan üzerime yatmış olarak uyudum. Tavandaki topraklar üzerime dökülmüş ve bu hal üzere iken Rabb´ime bir yakınlık hâsıl oldu. Arab´ın Efendisi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem geldi ve bendeki bu halin aslını içimin darlığını, bana sıkıntı veren kalbimin üzgünlüğünü gördü.

"Kalkar mısın, Ya Ebu Turab, Beni buraya getiren sana isabet eden şeydir"

Şefkatli ellerini bana uzattı. Büyük rıza ile birbirinize yaklaşın. Fatıma radiyallâhü anha seni bekliyor. Sen kırgın olarak evden çıktın çıkalı, kalbi mahzundur. Kalbimde bir yumuşama oldu, alelacele emrini tutmak için Yaratılmışların En Şereflisi Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem´in arkasından yürüyerek Marziye (rızayı kazanmış kadın)´ın evine geldik. Şeytanın vermiş olduğu sıkıntı bizden gitti. Hz. Fatıma'nın ellerinden tuttum,

"Senin için bende bir kırgınlık yoktur"

"Ya Ali sen rütbece yüksek, Allah Teâlâ´nın bir nuru, bana kulluk yönünden bir kulun sığınacağı en güzel sığınılacak bir yersin. Sana karşı şeytana ve nefsime uydum."

Zehra radiyallâhü anha böyle yakardı; O ve Ben, Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem´e yalvararak;

"Ey Babamız cahilliğimizi af ediniz"

Yüce Rabb´imiz Duamızı kabul buyurdu. Ben bu hadisemizin bilinmesi için bu nazmı dile getirdim. Cibril aleyhisselâm gelerek;

"Ya Muhtar sallallâhü aleyhi ve sellem! Yüce Rabb´imizin sizlere selamı var. Hz. Ali´yi ve kadınların Efendisi Hz. Fatıma'yı tarafımızdan müjdele, aralarındaki kırgınlığı ve daha sonra yapacak olduklarını da af ettim. Çünkü ben hataları af eden ve iyiliklerle karşılayanım" buyurdu.

Cibril aleyhisselâm, bana TA-Ha yı da öğretti.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Allah Teâlâ´nın bize olan nimetlerini müjdeledi, sonra;

"Ey merhametlilerin en merhametlisi Ehli Beytimin günahlarını af eyle, tükenmez ilim ve amel ihsan et, ebedi merhamet et" buyurdu.

Ey benden ince meseleleri soran *"ilmi ledünni"* bana mirastır.

Dilersen geçmiş zamanları sor, dilersen gelecek zamanları sor. Geçmiş ve gelecek benim yanımda aşikârdır. Onların sırlarını ancak ben açığa çıkarırım. Bu söz açık bir delildir. Sen ayetlerden araştırarak beyan edebilirsin.

---

[436] Toprağın Babası,

Farslar'ın hesabına göre *Doksan sene, dokuz yüzden sonra gelen dokuz karanlıkta*, Fars´ın Arap´a üstünlüğü olur. Köpek öldürür gibi Arapları öldürürler. **A**va**b**is denen fitnelerin başlaması, domuz karanlıkları gibi karanlıklarla gelir.

O beldelerdeki insanlar şımarırlar.

Fitneler çoğalır fesat artar.

Yer sakinleri(binaları ve dağları, vb) ile sarsılmaya başlar.[437]

Şımaran kavimlerin helakine kadar sürer. [438]

Kim daima kurtuluşta olmak isterse bizim sözümüze gelsin. Bizim öğrettiğimiz tılsıma yönelsin. Bu sırlar inananlar tarafından tecrübe edilmiştir. Bu şifreye **CENNET ÜL ESMA-DAİRE-TÜ CELİLE´TÜL AHFA** ismi verildi.

Bu şifreyi Allah Teâlâ´dan Cibril aleyhisselâm hediye olarak getirdi.

"Ey Seçilmiş Nebi bil ki; yardım senin üzerinedir. Seni sevindirmeye geldik, muhakkak Rabb´ın keremiyle seni hidayete erdirdi ve bu sırları sana gönderdi. Biz melekler Bedir´de bununla yardımda bulunduk.

Ya Habiballah!

Ömrüne yemin olsun ki, bu tılsımın kadri çok yücedir. Çünkü Rabb´ımın isimlerinden olan İsmi Azam vardır, boyunlardaki gerdanlık gibidir.

Âlemde olan her şey, O' na bakar. Saadet onunla açığa çıkar. Bir bilsen, silah üzerine yazsan aniden kesen yiğit gibi tesir eder. Onunla müjdeye yakın olursun.

Her şeyi gören Rabb´ımın bize mucizesidir; bu tılsım düşmanlarını kahır ile zelil etmen için geldi. Hadi olan Rabb´ına şükret."

Bir taş üzerinde yazılı olarak bu şifre gelmiştir. Üzerinde iki iç içe dairede yazılı idi. Cebrail aleyhisselâm;

"Ya Ali bu Sekine-i Rabbül âli´dir. Korktuğundan emin kılar. Karşılaştığın düşmana korku verir" dedi.

Ben aynı alaca karanlık gibi ürperti veren karanlıklar içinden bir ses işittim. Ben tespih edince;

"**Sana işleri bitiren ve yapan olarak Rabb´ın yeter.**

Sana ineni kavmin meydanında kalk konuş.

Bilsinler ki, bu sabahları seninle keremli olacak.

Esma-i Kahr-ı ilahinin sırrı düşmanlarınızın üzerine çevrildi, müslümanlar sevinsinler; bu sağlam ipe bağlansınlar.

Bu şifreyi temiz tutup boyunlarına bağlasınlar"

Onların elleri uzaklaştı, ciğerleri üzüntüden kopacak hale geldi. Putların kölelerine karşı yardım buldular. Bu da Yaratılmışların en hayırlısı Hz. Muhammed Mustafa sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz´in bir davetidir. O

---

[437] 1999 senesinden sonra deprem günlük hayatın bir unsuru olmuştur.

[438] Allah Teâlâ´ya isyan eden kavimler. Batı.

doğruluk üzeredir.

Bu şifre ile Amr-u Lain, Şeybe, Utbe, Muğire; dördü, Bedir'de ölen yedi müşrik zülüm ve küfürlerinden dolayı yakalandılar. Kalplerine korku, akıllarında delilikleri arttıkça arttı, istemeye, istemeye zorlukları kabullendiler.

İşte bu sefil kavim Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem kıbleye dönmüş namaz kılarken, kesilmiş hayvan işkembesini, bir hevesle kötülük yapmak için arkadan Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem secde halinde iken, boynu ve sırtı arasına o lâşeyi koydular. Yaptıklarına da kahkahayla güldüler. Hemen Vahyi İlahi geldi.

"Habibim onları dilersen helak edeyim, düşmanlarının hepsinden seni kurtarayım"

Fatıma Betül (şehvete düşkün olmayan) radiyallâhü anha Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem´in gözbebeği yetişti. Onların hepsine yüzünü ekşiterek tek başına o pisliği almaya yöneldi, aldı.

İşte bu cesaret bu isimlerin manalarından çıkan zuhurattır. İsimlerin toplamı ve dairesi parlayan güneş gibidir. Bu dediğimiz zan değil hakikattir.

Bu bize Kerametli Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz sebebiyle Yüce Rabb´imizin ikramıdır. Bu eşsiz inciler için bu manzume yazıldı. Kendi hüküm sahibi davet edici oldu.

Kim bunu okursa kendinden şüpheler gider. O bizim açlığımızı gideren, halis altındır.

Bizim ilmimiz onunla deryaya döndü.

Bu ilmin dalgıçları, onunla inciler çıkarır. Bir kimse ki ona itiraz ederse büyük bir helak ile karşılaşmasından korkulur.

Ey talip; ona ulaşmak istiyorsan arif ol, cahillerden olma.

O´na ait olan hükümleri yerli yerince koy, başka bir şeyde kast etme. Allah Teâlâ´ya karşı korkun olsun.

Bir kimse İsmi- Azam´ı yerine kor ve dua ederse bilmeli ki kâinat onunladır.

O´nunla tutunur ve her iş onunla hallolur.

O isimlerin yüceliği bilinmiş oldu.

Mûsa aleyhisselâm Kelîmullah'ı nurlandıran da O dur.

Açıkça O nuru görünce, ailesine ben bir ateş gördüm demeye başladı. O nura yaklaşınca baktı, şüphesi gitti. Şaşırdı ve işitti. Korkuları gitti ve o nurun içine girdi, ama girmesi de hicapsız olmadı; Ezel-i Rab O' na nida eyledi.

"Ya Mûsa, Yüce olan Allah Teâlâ´dan korkma. Tuva Dağı Kutsî bir dağdır, zatın takdis edildi, nalınlarını çıkar ve sırtındakini yere ser. Bizim hicabımız senden kaldırıldı. Sen şu anda konuşmak ve işitmek makamındasın."

İsmi-Âzam burada EL-KELİM olarak sabit oldu. Kim İsmi-Âzam'dan menfaatlanmak isterse bu eşsiz yıldızlara sahip çıksın.

Ey Talip, çabuk ulaşmak istiyorsan kork ve adakta bulun; edep yanında

bulunsun. Adağın olması, lütuf yolu ile ihsana ulaşmak ve iptilaya düştüğünde takat getirebilmen içindir. Kim ki; kabul edilen bir isteğe ulaşmak istiyorsa sorumlu olacağı bir adağı olsun. Bu manevi dairenin hediyesi olacaktır. Celal ve nimet veren Rabb´ımın İsimlerinin kadri o kadar büyüktür ki; onu ölçüye vuramazsın. Ne zamanki tasdik edersen bu zor yola ulaşırsın.

Diyorum ki;

"Kim buna kasten cahilane itiraz ederse, kabul ettirmeye çalışma. Biz güneşin battığı ve doğduğu yerler arasında büyük hüküm sahibiyiz."

Bir ilim ki; dünyanın yaratılışından ahirete kadar manası biz de vardır. Bu keşif bizde apaçık zuhur etti. Bütün şüpheler yarın daha basit gelir. Bir şey hakkında (nas) haber geldi mi, O bizim için kıyas edilecek hayırlı bir şeydir. Bizim virdimiz avuçlayana güzel bir içecek, yaptığımız tasnif arif olana kolay gelir. Bu mevahib-i seniyye (Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem´e gelen) hediyedir. Bununla mevla güzelleri feyizlendirdi.

Bu anlattığımız Altı isim´dir ki; harfleri on dokuz dur. Bu isimler

FERDÜN, HAYYUN, KAYYUMÜN,
HAKEMÜN, ADLÜN, KÜDDÛSÜN

فرد حی قیوم حکم عدل قدوس

Bununla nice nefisler tertemiz oldu. Bunları harf harf daire şeklinde yaz ve çevir. Her harfe hizmet eden bir melek vardır. Ayrı, ayrı yazmanda büyük hikmetler vardır.[439] Bu yazı hattını inkâr etme. Rabb´ım böyle yazdı. Sayarken de on dokuz kere say. İnkârcılara yakıcı bir ateş hazırlamış olursun. Bununla sihirleri yok edersin. Her ayın başında ve ikinci günü muhabbet için okuyabilirsin. Onunla düşmanlarını kovabilir ve hilelerini bozabilirsin.

Bu altı ismi sayarken gizlice say, on adet peş peşe tekbir getir sonra onların hezimete uğrayışını gör. Gizliden gizliye bozulduklarını gör.

Bir zalim hükümdarın emrindeki mazlum HAKEMÜN ADLÜN desin, sonra da, on kere YA FERDÜN YA KUDDÛSÜN desin ve gözünü yumsun. O hükümdarın derileri titrer. Her zorluktan sonra bir kolaylık geldiğini görürsün. Bu olanlar İsmi Âzam´ın sırlarından bir sırdır. Kuldan değildir. Muradını gizli tut, irşat dairesine sarıl, bu dairenin vasıf ve faydaları daha önce yine bahsedilmişti. Durum olarak hiçbir şey ona yetişemez. Bizim yanımızda menfaati kesindir. Bütün kötülüklere kalkan, delilere şifadır. Darlık hallerini genişletmek özelliği vardır. Allah Teâlâ´ya karşı nefsini korkuyla terbiyene sebep olur.

Ey okuyucu, sonra işitici!

Sözümüzü tut, menfaatini de muhafaza et, iyiliğin için bu manzumeye

---

[439]—Levh-i Mahfuz´da Kur´an-ı Kerim tek tek harflerle yazılıdır.

sahip çık. Belanın büyüklüğüne göre ondan faydalanmanın tek şartı inanman ve kabullenmendir. İnancında zayıflık olursa, onun büyüklüğü zayıflığa döner.

Bu isimler, azametine yemin olsun ki; Rabb´ım tarafından inanç sahibine verildi. Bunların çok büyük olduğunu kabul et. Hidayetine vesile olur. Bu harfleri heceleyerek teker teker yaz. Hükümdarları sabah fakir olarak kaldırır.

Diyorum ki;

Bir vakit, kıyamete yakın yalancıları yoldan çıkaran Deccâl beklenir. Kullar arasında diyarlar arası gezen fitne çoğalır. Allah Teâlâ dilerse bu sekine ile onun yok olmasına yardım eder.

Ey kardeşler;

Ahir zaman fitneleri âlimleri ile olacak. Onlar ağızları ile dini söyleyecekler fakat nefislerine uyacaklar. İlim hak için okunmayacak ücret aranacak.

Dünya için kolaylıklar arzulanacak. Onları geniş ve güzel elbiseler içinde karınları haramla dolmuş göreceksin. İnsanların peşini zilletler bürüyecek.

Âlimlerin zilleti bundan bin kat daha fazla olacaktır. Âlimler ameli bırakınca iptilalara düşecek. İnsanlar âlimlere soru soramayacak. (Güven kalmayacak)

Mal toplamanın fitnesi aşağı tabakalarda, zina yüksek tabakalarda çoğalacak.

İşte bu vakitte âlem karanlığa boğulunca sayılamayacak belalar gelecek.

Deccâl fitnesi zuhur edecek.

Bu kâfir gittiği yere sıkıntıyı götürecek.

İşte bu zamandan Mevla´yı Azim´den kurtulmayı iste. Sıkıntı ve mihnetle bu fitne herkese ulaşacaktır. Bundan kim emin olmak isterse bizim sözümüze bağlansın, ayrılmasın emrimizi yapsın.

Muhakkak ki, biz hakikaten darlık ve sıkıntı zamanında yardıma koşarız. Bizden istediğinizi, biz de Allah Teâlâ´dan isteriz.

Bunu da başkası isteyemez.

Bizim için önemli olan ömrün salih amelle bitmesi, müminin ruh teslimini kolay yapabilmesidir. Kim fitneden uzak ölürse Allah Teâlâ´ya hakkını ödeyemeyeceği minnet borcu olur.

O´nunla manaların zuhur ettiği, yaratılmışların seçilmişine salât ve selam olsun.

Efendilerin en hayırlısı Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem Allah Teâlâ´nın hediyelerini bize ulaştırdı. Kuvvetli genç ve bilge ihtiyarların güç yetiremeyeceği mucizeleri meydana getirdi.

Salâtın en güzeli ve ebedi selam, yıldızı batmayan Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem´e olsun. Ayrıca Âline ve Ashabına salât ve selam olsun. Onlar vefayı yerine getirenlerdir.

Bu Ercuze [440] 'nin beyanı içinde çok büyük manalar vardır. İçindeki müfredatı araştır. Onun içinden altın gibi sırlar çıkar.

Bundan önce bu sırları hiçbir beşerin derlediği kitap toplayamadı, toplayamaz ve derecesine ulaşamaz.

Lakin bunlar fikrinin cilalarından çıkar. Zamanla bunları tespit edebilirsin.

İçi içe sırlarla doludur, Zamanla çıkar.

Bil ki;

Bu Allah Teâlâ´'ın bir ihsanıdır.

Şükürler olsun, bize verdiği bu güzel nimetlere. . .

Hz. Ali Kerremallâhü veche
radiyallâhü anh

سُمِّيَ اِسْمُ نَبِيُّ اللّٰهِ اَقْوَامُنَا

Allah Teâlâ'nın Nebîsi O'nu en kuvvetlimiz olarak isimlendirdi.

Hz. Ali kerreme'llâhü veche kuvvetlimiz olunca bir imtihan vesilesi olması da mukadder oldu. Bazıları O'nun kuvvet ve cazibesine kapılarak çok sevdiler. Bazıları da inkâr ettiler. Çünkü kuvvet yerine göre büyük kazanç olduğu gibi büyük sorumluluklarda getirdi. Bu şekilde ifrat ve tefrid açığa çıktı.

Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin şu sözü, ifrat ve tefritin bir helak sebebi olduğunu göstermektedir:

"Benim hakkımda iki şahıs/zümre helak olacaktır: Aşırı derecede seven kimse ki, beni bulunduğum makamın dışında bir yere koyar ve bende olmayan vasıflarla beni över. İftira derecesinde buğzeden kimse ki, beri olduğum şeyleri bana atar/isnad eder"[441]

وَ دِنُهُ خَيْرُ دِينُ اللّٰهِ مُنْتَصِرًا

Onun dini[442] Allah Teâlâ'nın en hayırlı yardım edilen dinidir.

---

[440] Ercuze: Her mısrası müfret olan, her mısrasında ayrı, ayrı sırları olan kaside

[441] Ahmed b. Hanbel, I,160; İbn Ebi'l-Hadîd, *ŞerhuNehci'l-belâğa,* V, 6; XX, 40. (GÜLER)

[442] **Din:** Ceza, ivaz. İman ve amel mevzuu olarak insanlara Cenab-ı Hakk tarafından teklif olunan Hak ve hakikat kanunlarının hey'et-i mecmuasıdır. Din, kâinatın, dünyanın hayatın ve insanın yaratılış gayeleri ve var oluş şekillerini açıklıyarak, onları mânasızlıktan ve abesiyetten kurtarır. İnsanların cemiyet hayatında barış içinde ve kardeşçe yaşamalarını sağlar, hakiki saadete ulaştırır. Dinin zayıfladığı cemiyetlerde ırkçılık ve ihtilâlci ideolojiler yayılır. Milletin birlik ve dirliği bozulur. Cenab-ı Hakk'ın Dergâh-ı Uluhiyyetine kulluk edasına vesile ve medar olan ibadet, İslâm, şeriat.

Cabir radiyallâhü anhın rivayetine göre ***Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Taif günü Hz. Ali kerremallâhü vecheh ile uzun uzun yaptığı özel bir görüşmeyi gören imanlar Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme bu konuşmanın uzun sürmesinin hikmetini sorunca Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem***

<u>“Onunla gizli konuşan ben değilim, Fakat Allah onunla gizlice uzun konuşmamı emir buyurdu.”</u> der.” [443]

<u>وَ سَيْفُهُ الْعَظِيمُ الْقُفْلِ مُفَتِّحُنَا</u>

O’nun azametli kılıcı kilitlerimizi açıcıdır.

Zülfekâr (Arapçada “çentikli” ya da. “boğumlu”), **ZÜLFİKÂR** olarak da bilinir, İslam geleneğinde Hz. Ali kerreme’llâhü vechenin simgesi olan çatal kılıç. “Zülfakar... *Fikar* değil, *fekar*'dır aslında... Üstündür harekesi... Zû, sahib demek... Zülfakar; çukurlu, gedikli demek... Yapılışından dolayı, sanatından dolayı üstünün böyle gedik gedik olmasından, girintili çıkıntılı olmasından dolayı “Zülfekar” diye adlandırılmış.” [444]

Bedir Savaşı'nda (624) öldürülen müşriklerden **Munebbih bin el-Haccac es-Sehmi'nin ya da oğlu el-As bin Munebbih'**in kılıcıyken, ganimet olarak ele geçirildikten sonra Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem tarafından Hz. Ali'ye verilmiştir. Gerçekte düz ve iki ağızlı bir Arap kılıcı olduğu halde, ağızlarında çentikler açılmış olduğu için Zülfekâr olarak adlandırıldığı sanılmaktadır. Ünlü tarihçi *Asmâ'i, Tûs* şehrinde *Hâlife Reşid'i,* kılıcı beline takmış olarak gördüğünü ve kılıcı ziyaret etmek isteyip istemediğini sormuş, kendisinin böyle bir arzusunun var olduğunu söyleyince kılıcı kınından çıkararak kendisine gösterdiğini ve kılıcın ağzında on iki boğum bulunduğunu kaydeder. Ama halk arasında çatallı bir kılıç olarak betimlenmiş ve öyle efsaneleşmiştir.

Son olarak Abbasilere geçen kılıcın üstünde *la yuktal muslim bi- kâfir* (hiçbir Müslüman bir kâfiri öldürdüğü için öldürülemez) biçiminde son bulan bir yazı olduğuna inanılır. Hz. Ali'nin adı çevresinde yayılan efsanelerle birlikte Zülfekâr'ın da önemi artmıştır. Sıffin Savaşı'nda (657) kılıcın

---

Millet. Âdet, hâl, siyaset. Hesab. Kahr, galebe, istilâ. Mâlik olmak. Aziz olmak. İtaat etme. Verâ, takvâ. Mâsiyet ve ikrah ve hizmet. Hüküm, kazâ ve ihsân. Bir şeyi âdet eylemek, de’b. **Siret ve tarikat**. Tedbir ve tevhid. Melik, mülk. Birisini hoşlanmadığı şeye sevketmek. Ist: Allah ile kul ve kullar arasındaki münasebetleri tanzim eden nizam.

[443] Tirmizi bu hadisi Hasen Garib olarak nitelendirir. Bkz. Tirmizi. Menakıb. 20

[444] M. Esat ÇOŞAN, 29. 12. 1993 – Melbourne Sohbetinden

iki ucunun düşman askerlerinin gözlerini kör ettiği, Hz. Ali'nin onunla inanılmaz zaferler kazandığı ve 500'ü aşkın kâfirin başını kopardığı ya da gövdesini ortadan ikiye ayırdığı anlatılır.

İmâm Şa'ranî, Bedr-i Münir'de kılıçta boğumun, işlenip süslenmiş olmaktan kinaye olduğunu yazar. Hattâ güzelliğini artırmak için nakışlar arasında yer yer çukurlar bulunup, küçük cevherlerle süslüydü.

İmâm Hasen Basri, Urfe'den, o da *İmâm Cafer Sadık aleyhisselâmın Muhammed* ismindeki kardeşinden rivayet ederek: *"Bedir savaşının yapıldığı gün, Rızvan isminde bir melek gökten nida edip şöyle der:* ***Ali'den daha cesur bir genç ve Zülfikâr'dan da daha güzel bir kılıç yoktur".*** Fakat bu söz halk arasında değişikliğe uğrayarak bazı şâirler onu vezin kalıpları içinde değişik şekillerde ifade etmeğe çalışmışlardır.

Eskiden İslam ülkelerinde değerli kılıçların üstünde ***la seyfe illa Zülfekâr*** (Zülfekâr'dan başka kılıç yoktur) yazısı yer alır, bunu genellikle *ve* ***la feta illa Ali*** (Ali'den başka yiğit yoktur) sözleri izlerdi.

قَرِّبِي ذَا الْفِقَارِ فَاطِمَ مِنِّي
فَأَخِي السَّيْفُ يَوْمَ كُلِّ هِيَاجِ

"Ey Fatma, Zülfekâr'ımı bana ver ki savaş ve çarpışma gününde benim yegâne yaver ve arkadaşım ancak bu kılıçtır."

Zülfekâr, daha sonra *Hazret-i Ali'*den el değiştirerek, şehit olan *Hazret-i Hüseyin'in* oğlu *Hasan'ın* oğlunun oğlu *Muhammed bin Abdullah'a* geçmiştir. *Mansur Devanikî* ile yaptığı savaş esnasında şehit edilince el değiştirmiş ve *Beni Neccâr* kabilesinden birisine dörtyüz altın borç karşılığında teslim edilmiştir. *Zülfekâr'ı* ona verirken, şunları söylemiştir: **"Bu kılıcı *Ebû Talib'in* çocuklarından kime verirsen ver, sana, bu kılıcın karşılığını verirler."**

Cafer bin Süleyman bin Ali bin Abdullah bin Abbâs, Yemen ve *Medine'ye* vali tâyin edilince kılıcı elinde bulunduran şahsı huzuruna çağırarak daha önce takdir edilmiş olan parayı vererek ondan almış; kılıç ondan da oğlu Mehdî'ye intikal etmiş ve *Abbasî Devleti'ne* geçerek bu devlet tarafından muhafaza edilmiştir.[445]

وَعِلْمُهُ عِلْمُنَا وَحِكَمُهُ حُكْمُنَا

O'nun ilmidir ilmimiz Onun hikmetidir hikmetimiz

---

[445] AnaBritannica, Zülfekar Maddesi. (Hz. Ali, 1981), s. 194-195

Hz. Ali kerremallâhü veche Efendimiz sahabeyi kiram arasında ilmi ve sırlara vukufiyeti babından en yüksek seviyede olduğu kabul edilen bir gerçektir. Hz. Ömer radiyallahü anhın bu konuda özel beyanı vardır. Onun için âlimler ilmini ona dayandırmak mecburiyetinde olduklarından dolayı Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizde bu senedi ikrar etmiştir.

Hikmet

Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz, Tasavvuf ve Hikmet irtibatına geçerek şöyle der:

"Tasavvuf ahlâktan ibarettir. Tasavvuf ahlakıyla bezenmiş kimsenin "Hâkim" olması şarttır, olmazsa onun tasavvuftan nasibi yok demektir. Çünkü tasavvuf hikmettir, hikmet ise ilm-i nebevî'dir".

Bu tespitlerden sonra meseleyi muallâkta bırakmayarak kendine göre doğru *"Hikmet"*in yerini de şöyle belirler.

"İşleri ve hükümleri gerçek konuldukları yere, sebepleri de gerçek mekânlarına yerleştiren ve yerlerinden oynatılması gerekenleri de yerlerinden çıkaran gerçek *Hukemâ;* **"melâmetiyye"**dir ki bunlar Allah Teâlâ yolunun yolcularının seyyidleri ve imamlarıdır, önderleridir. Âlemin Seyyidi de (Âlemin Efendisi) onlardandır ve onlarladır -ki o da Allah Teâlâ'nın Resulü Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem 'dir ve "...işte bu *Hikmette* ve ehlu'llâh yâni resuller ve veliler de gerçek Hâkim'lerdir. (İbnu'l-Arabî, el-Fütûhât, II/16, 523) [446]

Hikmet mü'minin yitiğidir; nerede bulursa alır." [447] Sözü, bu konuda müslümanlar için önemli bir uyarı niteliğindedir ve söz söylemek de dahil, her işin kuralına uygun, isabetli ve doğru yapılmasını öğütleyen İslami bir kuraldır. Değerli bir araştırmacı, bir konferansında, bu sözün, ***hadis*** değil, mantık bütünlüğünden yoksun ***uydurma bir söz*** olduğunu, çünkü mü'minin hiçbir zaman hikmeti yitirmediğini, zira Kur'an ve sünnetin bizatihi birer hikmet olmaları hasebiyle, bunların dışında bir başka yerde hikmet aramanın mü'min için mümkün olamayacağını söylemişti. Oysaki bu hadiste, hikmetin yitirilmesinden değil, hikmet karşısında mü'minin takınacağı tavırdan ve muameleden bahsedilmektedir. Esasen hikmeti, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet naslarıyla sınırlamanın da, bizzat Kur'an-ı Kerim ve Sünnete göre doğru olmadığını da unutmamak gerekir. [448]

وَ عَدْلُهُ عَدْلُنَا مَقَامُهُ مِصْرُنَا

---

[446] (KILIÇ, 1995), s.88

[447] Keşfu'l-Hafa, Beyrut, 1351, I/363-364.

[448] (ŞICIK)

O'nun adâletidir adâletimiz. Onun makâmı bizim Mısrî'mizdir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:
"Ali insanların en hayırlısıdır, bundan şüphe eden kafir olur"[449]

Hz. Ali kerreme'llâhü vecheyi rahmet ve dua ile yâd etme konusunda kendisine borçlu kalındığını bir kez daha hatırlatmalıyız.

"Bizden istifade edip de bizi rahmet ve dua ile yâd etmemek, sizin için hiç de hoş olmaz ve büyük bir kusur olur".[450]

"**Onun makâmı bizim Mısrî'mizdir**" deki mana maneviyat ilimlerinin kaynağı Hz. Ali kerreme'llâhü veche Efendimizdir. Niyâzî-i Mısrî de bu kaynaktan içmektedir; demektir

Hz. Ali kerreme'llâhü veche buyurdular ki;

"Bana sorunuz, vallahi Kıyamete kadar neyden sorarsanız size haber veririm. Bana Allahın kitabından sorunuz, her ayetin gece mi, gündüz mü, dağlıkta mı, düzlükte mi indiğini bilirim" [451]

"Sorun benden beni yitirmeden, bana gökyollarını sorunuz, onları yeryüzü yollarından daha iyi tanırım" [452]

"Gayb sırlarından bana sorunuz, mürsel nebilerin tüm ilimlerine varisim ben" [453]

"Bil ki tüm semavi kitapların esrarı Kur'an'da toplanmıştır, Kur'an'ın tüm esrarı Fatiha'dadır, Fatiha'nın tüm esrarı Besmeledlast, Besmelenin tüm esrarı 'B' harfindedir, 'B' harfinin tüm esrarı da onun altındaki noktadadır." Daha sonra şöyle buyurdu : " 'B' harfinin altındaki nokta benim. " [454]

كل أمر ذى بال لا يُبدأ فيهى

ببسم الله الرحمن الرحيم فهو أقطع

[449] el-Müttaki el-Hindi'nin "Kenz'ul Ummal" c.11, s.625, Hadis **no: 33045** / el-Münavi'nin "Künüz el-Hakaik" s.92 / el-Kunduzi el-Hanefi'nin "Yenabi'ül Mevedde" s.180,247 / el-Bağdadi'nin "Ta-rih-i Bağdat" c.7, s.421

[450] (GÜLER)

[451] Tabari'nin *"Cami'ül Beyan"* c.1, s.114 / el-Suyuti'nin *"Tarih'ül Hulefa"* s.214 / Feth'ül Bari c.8, s.485 / Miftah'üs Seadet c.1, s. 400 / el-İtkan c.2, s.319

[452] İbn-i Ebi Talha'nın "Metalib'üs Süül" s.26 / el-Kunduzi el-Hanefi'nin "Yenabi'ül Mevedde" s.66 / Tefsir'ül Fatiha s.52 el-Ezher bas.

[453] el-Kunduzi el-Hanefi'nin "Yenabi'ül Mevedde" s.69

[454] El-Kunduzi el-Hanefi'nin "Yenabi'ül Mevedde" s.69 / Kemaled-din el-Halebî eş-Şafii'nin *"ed-Darr'ül Manzum"*

6

"Kad eşrakted-dünya bi'ş-şems-i Mevlânâ "	قَدْ اَشْرَقَتْ الدُّنْيَا بِالشَّمْسِ وَ مَوْلَانَا
Fe'ş-şemsü lehâ bedrun ve'l-bedru süveydânâ	فَالشَّمْسُ لَهَا بَدْرٌ وَ الْبَدْرُ سُوَيْدَانَا
Ve'l-bahru lehâ katrun ve'l-katru lenâ bahrun	وَ الْبَحْرُ لَهَا قَطْرٌ وَ الْقَطْرُ لَنَا بَحْرٌ
Ve'd-dürrü lehâ necmün ve'n-necmü süreyyânâ	وَ الدُّرُّ لَهَا نَجْمٌ وَ النَّجْمُ ثُرَيَّانَا
El alemü bilâ dersin ke'l-arşi bilâ kürsin	اَلْعَلَمُ بِلَا دَرْسٍ كَالْعَرْشِ بِلَا كُرْسٍ
Fe's-sadru lehâ levhun ve'l-levhu mahyanen	فَالصَّدْرُ لَهَا لَوْحٌ وَ الَّوْحُ مَحْيَانًا
Ve'l-ilmu lehâ hâlün ve'l-hâlü lehâ vaslün	وَ الْعِلْمُ لَهَا حَالٌ وَ الْحَالُ لَهَا وَصْلٌ
Ve'l-vaslu lehâ cezbün ve'l-cezbü hımyânen	وَ الْوَصْلُ لَهَا جَزْبٌ وَ الْجَزْبُ حِمْيَانًا
Men kâne lehû şevkun ev eğtışehû aşkun	مَنْ كَانَ لَهُ شَوْقٌ اَوْ اَعْطِشَهُ عَشْقٌ
Fe'l-ye'tihî atşânen yesterciu rayyânen	فَالْيَـْٔتِهِ عَطْشَانًا يَسْتَرْجِعُ رَيَّانًا
Ezzilleü sultânî ve'l-vuslatü irfânî	اَلذِّلَّـةُ سُلْطَانِى وَ الْوُصْلَةُ عِرْفَانِى
Men kâne bihî hayyen fehüve bihî ahyanen	مَنْ كَانَ بِهِ حَيًّا فَهُوَ بِهِ اَحْيَانًا
Kad eşraga muyi'd-dîni ze'l-kalbi bihâza'd dîni	قَدْ اَشْرَقَ مُحْيِ الدِّينِ ذَا الْقَلْبِ بِهَذَ الدِّينِ
İzâ câeke Yâ Mısrıyyü ke'ş-Şemsi li Mevlâna	اِذَا جَاۤئَكَ يَا مِصْرِيُّ كَالشَّمْسِ لِمَوْلَانَا

قَدْ اَشْرَقَتْ الدُّنْيَا بِالشَّمْسِ وَ مَوْلَانَا

Muhakkak dünya Şems-i Tebrizî ve Mevlâna ile aydınlandı.

Mevlâna Celâleddin Rumî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizi (30 Eylül 1207 Belh-17 Aralık 1273 Konya) kısa bir bölümle anlatıma sığmayacağı için geniş kaynaklara müracaat edilmesi rica olunur. Özür dileriz.

Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, Sultanımız Rasûlüllah sallallâhü

aleyhi ve sellem hazretleri ***"sâlihlerin anıldığı yerde rahmet yağar"*** buyurmuştur. Sonra:

"Fakat bizim anıldığımız yerde Allah Teâlâ yağar" dedi.[455]

Niyâzî-i Mısrî'nin Hz.Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz hakkındaki görüşünü bu ibaresi en güzel açıklamaktadır.

Ve dahi rüvât-ı sahihatüal-kelimâtdan menkûldür ki Hazret-i Merhum kesr-i nefs babında ol rütbede imişler ki iftihârul-bilâd vel-ekâlim olan evliyâ-i kibar Hazerâtandan (büyük evliyalar) meselâ **Hazret-i Emir Sultân ve Hazret-i Eşrefzade Abdullah Rûmi** ve **Hazret-i Uftâde Mehmed Efendi** rahimehümullâh teâlâ ve bunlar emsali ekâbir-i ümmet zikr olundukda

"bu kara yüzli Mısırlı anlar kapuları önünde yatub kalkan kelbcegizleri gibiyim anlar yanında benim vakıım o kelbcegizler vakii kadardır ziyâde değildir" [456]

deyu kerraran ve merraran anlara bu uslüb üzre arz-ı mehabbet ve hulüs-ı taviyyet buyururlar imiş. [457]

فَالشَّمْسُ لَهَا بَدْرٌ وَ الْبَدْرُ سُوَيْدَانَا

Şems-i Tebrizî O'nun yanında dolunaydır. Dolunay ise kalbinin süveydasıdır.[458]

ŞEMSEDDİN MUHAMMED TEBRİZİ, (Tebriz ? - Konya 1247).

(Şems-i Tebrizî) denir, İranlı mutasavvıftır. Babası, Melikdad oğlu Ali'dir. Çağının bilimlerini öğrendi. Tebriz'de sepetçilikle geçinen Şeyh Ebubekir Selebaf'a mürit oldu. Onun yanından ayrıldıktan sonra birçok yer gezdi; Bağdat'ta Evhadettin Kirmânı, Şam'da Muhyiddin ibn-ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz ile tasavvuf konulan üzerinde görüşmeler yaptı. **Allah Teâlâ, din, ibadet konularını şeriat yolundan farklı biçimde yorumladı. Akla da-**

---

[455] (YAZICI, 1995), s. 300

[456] ***"bu kara yüzlü Mısırlı anlar kapuları önünde yatub kalkan köpekleri gibiyim onlar yanında benim duruşum o köpeklerin duruşundan kadardır fazla değildir"***

[457] (İbrahim RAKIM, 1750), v. 67b

[458] **Süveyda:** (Sevâd-ül kalb, Sevdâ-ül kalb) Kalbin ortasında varlığı kabul edilen siyah nokta. Kalbdeki gizli günah. Buna Habbet-ül kalb, Esved-ül kalb de denir. Kalbdeki basiret mahalli diye bilinir. Eskiden bir kısım muhakkikler, kalbin mezkûr mahalline; Mahall-i ulum-u diniyye demişler. Ekseriyyetle mahall-i idrak ve basiret olarak kabul edilir. Bir kısım âlimler de ***"Kalbin dâhili olan akıldan ibarettir"*** demişler. (Kamus) Kalbdeki bu mezkûr nokta: Kâfirler ve Allah Teâlâ'ya isyan edenler için şekavet ve günah, mü'minler için ise: Basiret ve idrak mahalli olarak bilinir.

yanan, aklın kabul etmediklerini yadsıyan felsefecilere karşı çıktı. “Hakikat'e ulaşmanın ancak aşkla sağlanabileceğini savundu. Bilginin amaç değil, insanın gerçeği anlamadaki aczini gösterecek bir araç olduğunu öne sürdü.

1244'te geldiği Konya'da coşkulu sözleri, taşkın davranışlarıyla Mevlâna Celaleddin Rumi kaddese’llâhü sırrahu’l-aziz üzerinde etkili oldu. Onunla yakın dostluğu, Mevlâna'nın aşk ve cezbeye yönelerek dersi, vaazı, fetva vermeyi bırakmasına yol açtı. Öğrencilerin, müritlerin tepkileri yüzünden Şems, Konya' dan ayrılarak (1246) Halep'e, daha sonra Şam'a gitti. Onu getirmek üzere Mevlânâ' nın gönderdiği oğlu Sultan Veled'le birlikte geri döndü (1246). Mevlânâ'nın evlatlığı Kimya Hatun ile evlendi. Onun Hakk’a yürümesinden sonra da aralarında Sultan Veled'in kardeşi Alâeddin’in bulunduğu bir grup tarafından gizlice şehid edildiği rivayeti vardır (1247). Mevlâna'nın *Divan-ı kebir* adlı yapıtına düşünceleri, Konya'dan ayrılışı, sırlanışı esin kaynağı oldu. Görüşleri, Mevlânâ ve başka tasavvuf adamlarıyla söyleşileri, öğütlü öyküleri, farsça *Makalat* adlı eserindedir.[459]

Süveydâ

Kalbin ortasında olduğu düşünülen siyah benektir. İnanışa göre kalbin içinde gönül, gönlün içinde süveydâ bulunur. Bu siyah benek en üstün anlayış noktasıdır. Allah Teâlâ ve onun tecellîsi olan kâinatı anlayan süveydâdır. İlahî aşk burada tecellî eder. Süveydâda gizli olan delilik, yani aşı yarasıdır. Yara kalbin içinde gizli olunca ona merhemin etki etmeyeceği doğaldır. Çünkü merhem üstten sürülür. Ayrıca aşk yarası merhemle, ilaçla iyileştirilemez. Kaldı ki, elmas sert bir maddedir. Elmas zerresi karıştırılmış merhem yarayı büsbütün azdırır.[460]

وَ الْبَحْرِ لَهَا قَطْرٌ وَ الْقَطْرُ لَنَا بَحْرٌ

Şems-i Tebrizî deryası O’na damla, o damla ise bize deryadır.

Tuhfat al-asri Bursa Mevlevi şeyhi Mehmed Dede’nin de Niyazi’nin halifesi olduğunu ve Niyazi’nin, Mevlevihâneye gelip mukabelede bulunduğunu, ney dinlerken ağlayıp feryâd ettiğini, dervişlerini de mevlevihâneye gönderdiğini yazar Niyâzî:

قَدْ اَشْرَقَتْ الدُّنْيَا بِالشَّمْسِ وَ مَوْلَانَا

matlaı ile başlayan Arapça şiirinde Mevlânâ’yı dile getirmiştir.

[459] Büyük Larousse.

[460] (İPEKTEN, 1986)

Yine Niyazî-i Mısrî'nin târikat-i aliyye-i Mevleviyyeyi medh babında şöyle söylediğini görüyoruz:

"Kemaliyle irfân-ı Huda celle ve 'alîye intisab-ı tahsil itmek isteyen merd-i sâlik Hazret-i Mevlânâ kuddise sırrahu el 'aziz Hazretlerinin Mesnevi-yi şeriflerin gûş-ı canla istima' eylesin bu bâbda andan a'la bir kitab dahi olamaz" diyerek teşvik ederken kendi bendelerinin de her hafta Mevleviye hankahına gidip Mesnevî'den nasihat ve öğüt dinledikleri de naklediliyor. [461]

وَ الدُّر لَهَا نَجْمٌ وَ النَّجْمُ ثُرَيَّانَا

Şems-i Tebrizî incisi O'na yıldız iken, O yıldız bize Süreyya Yıldızı [462]dır.

Pleiades bir Yıldız kümesidir. Pleiades çıplak gözle 6 yıldızdan oluşan çok küçük bir kepçe şeklinde görülür. Pleiades çok dikkat çekici bir gruptur ve "Ülker", ***"Süreyya"***, "Yedi Kız Kardeş" gibi isimlerle anılır.

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Cum'a sûresini tilavet buyurdu: وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ ***"Onlardan diğer bir grup gönderdi ki (faziletçe) birincilere yetişememişlerdir"*** [463] *âyetine gelince, bir sahabe:*

"Ey Allah'ın Resûlü! Bize kavuşamayacak olan bunlar kimlerdir?" diye sordu. Aleyhissalâtu vesselâm elini Selman radiyallâhü anhın üzerine koyarak:

"Ruhumu kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelâl'e yemin olsun, eğer iman Süreyya yıldızında olsaydı, ona, bunun kavminden bazı kimseler yine de ulaşacaklardı.

" Bir diğer rivayette: "Fars'tan bazı kimseler" buyurdu. [464]

Niyâzî-i Mısrî burada Şems-i Tebrizi'yi, Hz. Mevlana'nın semasında parlayan yıldızken bizim çin yol gösterendir, demektedir.

اَلْعَلَمُ بِلاَ دَرْسٍ كَالْعَرْشِ بِلاَ كُرْسٍ

Alem[465] izsiz olmadığı gibi arşta kürsisiz olmaz.

---

[461] (KARA, 1997) s.XXVII

[462] **Süreyya:** Ülker (Pervin) yıldızı. Yedi (veya altı) yıldızlardır ki; ikişer ikişer karşılıklı dururlar ve Ayın geçtiği yerlere yakın görünürler. Gerdanlığa benzemesinden Felekiyâtta "Ikd-ı Süreyya" tabir edilir.

[463] Cum'a, 3

[464] Buharî, Tefsir, Cum'a 1; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe (2546); Tirmizî, Menâkıb, (3229)

فَالصَّدْرُ لَهَا لَوْحٌ وَ اللَّوْحُ مَحْيَانَا

Göğsü O'na levha iken o levha bize hayat olmuştur.

[Seyyid Burhâneddin kaddese'llâhü sırrah'ül azîz Maarif kitabında dedi ki;

Allah Teâlâ'nın kitabı şeyhin gönlündedir. Onun ehli, soyu-sopu ise şeyhin dışındadır. Kitap, şeyhin gönlünde gizlenen manadır. Ehli, soyu-sopu ise şeyhin cismidir. Sende kitap okumaya ehliyet yoksa soy-sop o kitabın sırrını sana söyler.][466]

وَ الْعِلْمُ لَهَا حَالٌ وَ الْحَالُ لَهَا وَصْلٌ

İlmi O'nda haldir. Vuslat dahi onda haldir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"İnsanların en âlimi, bildiğiyle amel edendir." [467]

"***Kıyamet gününde bir adam getirilir ve Cehennem'e atılır. Cehennem bu adamı, değirmen taşını döndüren eşeğin sürekli döndüğü gibi ateşin içinde döndürür. Bu durum gören Cehennem halkı bu adamın başına toplanır ve; "Ey adam sen bize dünyada güzel şeyleri emredip, kötü şeylerden sakındırmaz mıydın, diye sorarlar. Bunun üzerine adam; "Evet, ancak size iyiliği emreder kendim yapmazdım, kötülükten nehyeder kendim yapardım, der***."[468]

Şems-i Tebrizinin bütün ilmi Hz. Mevlana'nın hallerinde ve onunla olmasıda kendine kavuşmasıdır.

وَ الْوَصْلُ لَهَا جَزْبٌ وَ الْجَزْبُ حِمْيَانَا

Vuslat O'nda cezbedir. Cezbe ise kalkandır.

"Allah Teâlâ'ya en yakın yol cezbe yoludur" denilmiştir. Allah Teâlâ'ya kavuşturacak yollar yaratılmışların nefesleri sayısıncadır. Cezbe ve irfanın çokluğuna bakıp, biri diğerine galip gelirse, ona nisbet ederek, bu cezbe yolu; bu da irfan yolu derler. Cezbeli halde edebin muhafazası çok zordur. Bu nedenle Hz.Mevlâna Mesnevi'sinde

---

[465] **Alem:** Bayrak. Nişan, işâret. Özel isim. Mc:Yüksek dağ. Büyük âlim. Üst dudakta olan yarık

[466] (KARABULUT, 1984), s. 64

[467] Dârimî, Mukaddime, 32

[468] Buhârî, Fiten, 17, Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 10

Ez Hodâ cûyîm tevkîf-î edeb
Bî-edeb mahrûm mand ez lutf-i Rab
Ez edeb pür-nûr geştest în felek
Ve'z edeb ma'sûm u pâk âmed melek

"Allah Teâlâ'dan tevfik-i edeb arayalım, zira edebsiz Allah Teâlâ'nın lûtfundan mahrum kalmıştır.

Bu felek, edebten nurla dolmuştur, melek de edebden dolayı masum ve pâk yaratılmıştır " demiştir.

Cezbeyi vuslat yollarında mübtediler için aşkın çoşkunluğundan olduğu için kusurlu tutmamak terbiye usülünde uygundur. Ancak sona doğru bu cezbeli haller hoş karşılanmaz.

مَنْ كَانَ لَهُ شَوْقٌ اَوْ اَعْطِشَهُ عَشْقٌ

Kimde O'na karşı şevk veya susuzluk derecesinde aşk varsa

Aşkın olduğu yerede hiçbir sorgu aranmamıştır. Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l azîz buyurdu;

[Ve sarhoşluk o başlardaki mahmurluk, ne beş vakitle yatışır, ne beş yüz bin vakitle. ***"Beni az ziyaret et"*** sözü âşıklara göre değildir. Doğru özlü âşıkların canı, pek susuzdur.

"Beni az ziyaret et "sözü, balıklara göre değildir. Çünkü onların canları, deniz olmadıkça hiçbir şeyle ünsiyet edemez. Bu denizin suyu pek korkunçtur ama balıkların mahmurluğuna göre bir yudumcuktur. Âşığa bir an ayrılık, bir yıl gibi gelir. Bir yıllık vuslat bile onca bir hayalden ibarettir.

Aşk susuzdur, susuzu arar. Bunlar, geceyle gündüz gibi birbirinin ardına düşmüşlerdir. Gündüz geceye âşıktır, onsuz olamaz. Fakat bakarsan görürsün ki gece, ona, ondan ziyade âşıktır. Onlar, birbirlerini aramadan bir lâhza bile durmazlar. Daima, birbirlerinin ardından koşup dururlar. Bu onun ayağına yapışmıştır. O, bunun kulağına. Bu, ona hayrandır, o, buna âşık. Sevgilinin gönlünce herkes âşıktır, herkesi âşık görür o. Azra'nın gönlünde daima Vamık vardır. Âşığın gönlünde de sevgiliden başka kimse yoktur. Onların aralarında ne az, ne çok fark edici bir şey olamaz, onları birbirinden ayıracak kimse bulunamaz. Bu iki çan bir devededir. Artık buraya ***"Az ziyaret et"*** sözü nasıl sığar? Hiç kimse, kendisine

"Beni az ziyaret et" der mi? Hiç kimse kendisine nöbetle zamanla dost olur mu? Bu birlik aklın alacağı şey değildir. Bunu anlamak, insanın ölümüne bağlıdır. Eğer bu, akılla anlaşılsaydı, insanın nefsini öldürmesi neden

vacip olurdu ki?] [469]

فَالْيَأْتِ عَطْشَانًا يَسْتَرْجِعُ رَيَّانًا

Öyle ise susamış olarak gelsin muhakkak suya kanmış olarak döner.

اَلذِّلَّةُ سُلْطَانِى وَ الْوُصْلَةُ عِرْفَانِى

Zelillik sultanımızdır. Vuslat irfânımızdır.

مَنْ كَانَ بِهِ حَيًّا فَهُوَ بِهِ اَحْيَانًا

Eğer biri diri ise o O'nunla dirilmiştir.

Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l azîz buyurdu;

"Tanrı'ya kul olan, Tanrı gölgesidir. O bu âlemden ölmüş, Tanrı ile dirilmiştir." [470]

قَدْ اَشْرَقَ مُحْيِي الدِّينِ ذَا الْقَلْبِ بِهَذَ الدِّينِ

Nihayet bu dinde kalp sahibi Muhyiddin olarak doğdun.

"Muhyiddin" dine hayat veren, yenileyen (müceddid) demektir. Yani seninle bu din hayat bulacaktır. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurduki;

"Allah bu ümmete, her yüz yılbaşında dini yenileyecek kimseler gönderir" [471]

Bu hadis-i şerifte ***"her asırda ve her zamanda"*** demektir. Hadisteki ***"men"*** ifadesi, birçok müceddidin olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak, bid'at ve hurafeye destek verenler ile mukallidlerin müceddit olamayacağında şüphe yoktur. Aksine, sözkonusu mücedditler, Kur'an ve Sünnet ilimlerinde mütehassıs olan ve ilimleriyle amel eden kimseler olmalıdır. Bunların telif ve eserleri az veya çok olsun, şöhretleri kendi asırlarında bilinsin ya da bilinmesin fark etmez. Yine Kur'an ve hadis ilimleriyle meşgul oldukları halde, dirayetsiz ve tahkiksiz, sadece rivayet ve nakil ile iştigal edenlerin de müceddit olabilme ihtimali yoktur. Hadis-i şerif, mücedditleri ***'ilim'*** ve ***'tasavvuf'*** değil, ***'dini ilgilendiren bütün konularda'*** müceddit olarak düşünmeliyiz zikretmektedir.

[469] Mesnevi, c.VI, b: 2670-2689
[470] Mesnevi, c. I, b: 423
[471] Ebu Davud, Melahim 1, no: 4291, IV. 481

إِذَا جَآئَكَ يَا مِصْرِيُّ كَالشَّمْسِ لِمَوْلَانَا

Ey Mısrî sanada Mevlâna'nın Şemsi gibi biri gelir.

Hz. Niyâzî-i Mısrî için gelen dostun kim olduğu hususunda diğer risalelerinde de bir bilgiye kavuşamadık. Ancak bu kişinin şeyhi Ümmi Sinan kaddese'llâhü sırrahu'l azîz (? – 1657) olması düşünülmektedir. Çünkü Niyâzî-i Mısrî onunla karşılaştıktan sonra bütün dünyası ve hayatı değişmiştir.

7

Ya rahim-el usat kün rahiymen	يَا رَاحِمَ الْعُصَاتِ كُنْ رَحِيمًا
li'l-müznibi'l-fakîri câ zelîlen	لِلْمُذْنِبِ الْفَقِيرِ جآَءَ ذِلِيلاً
Ömrî madâ ve leyse fî şeyün	عُمْرِي مَضَى وَ لَيْسَ فِي شَيْءٌ
Siva'l-mefduli ve'l-heva aslan	سِوَى الْمَفْضُول وَالْهَوَى اَصْلاً
Vebyazza vechî cümleten ve zıknî	وَ اَبْيَضَّ وَجْهِي جُمْلَةً وَ ذِقْنِي
Ve leyse fî'l-fuâdi minhü şey'en	وَ لَيْس فِي الْفُؤَدِ مِنْهُ شَيْئًا
Ma taatî illâ rayyave süm'ate	مَا طَاعَتِي اِلاَّ رِيَا وَ سُمْعَة
Femâ vecedtü minhuma hulusan	فَمَا وَجَدْتُ مِنْهُمَا خُلُوصًا
Vemâ etağtü halisan li rabbî	وَ مَا اطَعْتُ خَالِصًا لِرَبِّي
Vema alimtü muhlisan mutîan	وَ مَا عَمِلْتُ مُخْلِصًا مُطِيعًا
Ya Rabbî abdike'z-zelîlü etâ	يَا رَبِّ عَبْدِكَ الذَّلِيل اَتَى
Bi külli envâi'l-heva alîlen	بِكُلِّ اَنْوَاعِ الْهَوَى عَلِيلاً
Min kesreti'z-zunubi leyse vechün	مِنْ كَثْرَتِ الذُّنُوبِ لَيْسَ وَجْهٌ
Lehu yecîu ileyke yâ alimen	لَهُ يَجِيءُ اِلَيْكَ يَا عَلِيمًا
Velâkin iğtimadehu kaviyyün	وَلٰكِنْ اِعْتِمَادُهُ قَوِيٌّ
Alâ ismike'l-afüvvü ya kerimen	عَلَى اِسْمِكَ الْعَفُوِّ يَا كَرِيمًا
Azâyimü'z-zünûbi min usâtî	عَظَايِمُ الذُّنُوبِ مِنْ عُصَاتِي
Sağiraten ledeyke yâ halimen	صَغِيرَةٌ لَدَيْكَ يَا حَلِيمًا

Femâ lidâüna devâün illâ	فَمَا لِدَآئِنَا دَوَآءٌ اِلاَّ
Min fazlike'l-amîmi Yâ Hakîmen	مِنْ فَضْلِكَ الْعَمِيمِ يَا حَكِيمًا
Fecüd ala'l-Mısrıyyi fazla cûdin	فَجُدْ عَلىَ الْمِصْرِىِّ فَضْلَ جُودٍ
Min bahri cûdike'l-verâ amîmen	مِنْ بَحْرِ جُودِكَ الْوَرىٰ عَمِيمًا
Ve düllenî ilâ rizâike mevlâ	وَ دُلَّنِى اِلىٰ رِضَاكَ مَوْلىٰ
Fe ente hayrun li'r-rıza delilen	فَأَنْتَ خَيْرٌ لِلرِّضٰى دَلِيلاً

يَا رَاحِمَ الْعُصَاةِ كُنْ رَحِيمًا

Ey asilere rahmet eden, mehametli olmanı istiyoruz.

لِلْمُذْنِبِ الْفَقِيرِ جَاءَ ذَلِيلاً

Zelillikle gelen fakirlere ve günahkârlara da rahmet istiyoruz.

عُمْرِي مَضىٰ وَ لَيْسَ فِي شَيْءٌ

Ömrüm bir şeye değmez şekilde geçti gitti.

Kur'an-ı Kerim'de ***"Gerçekten insan üzerinden öyle uzun bir süre gelip geçti ki o anılmaya değer bir şey bile değildi?!"*** [472] buyurulması sâri zamanın değersizliğini beyandır. İnsan geçmişine nazar kıldığında hep hüsran içinde kalmaktadır. ***"Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir."*** [473]

سِوَى الْمَفْضُولِ وَالْهَوَى اَصْلاً

Aslı heva ve değersizdir, başkada olmadı

İnsanın ömrü tükenmeye doğru gittikçe geçmişinin sıkıntıları ve değersizliği onu rahatsız eder. Bu hal bütün insanlar içinde geçerlidir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Ben sizin görmediğinizi görür, işitmediğinizi işitirim. Nitekim sema

[472] İnsan, 1
[473] Asr, 1-2

uğuldadı, uğuldamak da ona hak oldu. Semada dört parmak sığacak kadar boş bir yer yoktur, her tarafta Allah Teâlâ'ya secde için alnını koymuş bir melek vardır. Allah'a yemin olsun, benim bildiğimi siz bilse idiniz az güler, çok ağlardınız, yataklarda kadınlarla telezzüz etmezdiniz, yollara, çöllere dökülür, (belanızı defetmesi için) Allah'a yalvar yakar olurdunuz."

Ebu Zerr radiyallâhü anh ilâve etti: ***"Keşke sökülen bir ağaç olsaydım."***[474]

"İnsan, diğer bir insanın kabrinden geçerken: Keşke onun yerinde ben olsaydım! Demedikçe Kıyamet kopmaz" [475]

İnsan neden kendine eziyet etmekten, kendini suçlamaktan, yaralamaktan zevk alır?

Zevk alır, çünkü o an ne kadar alçaldığımızın, ne kadar değersiz ve önemsiz biri olduğunuzun bilincine varırsınız. Zevkinizin kaynağı bu bilince ulaşmaktır işte.

Ne kadar ümitsiz olduğunuzu, olduğunuzdan başka bir insan olamayacağınızı, değişmeye gerçekten inanıyor olsanız ve bunun için yeterli zamanınız olsa bile, bunu istemeyeceğinizi anlamış olmanın verdiği zevkten daha büyük bir zevk olabilir mi?

Diyelim ki değişmek istediniz, ne olacaksınız ki?

Belki de sizin için gerçekten başka çıkar yol yoktur. Yani olduğunuz gibi olmaktan başka alternatifiniz yoktur?

Öyleyse neden boşuna değişmek için gayret sarf edesiniz ki?

Bütün bunlar, derin anlayışın tabiatı gereğince, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. O yüzden bırakın değişmeyi, yapabileceğiniz en ufak bir şey dahi yoktur. Derin anlayış yasalarına göre şöyle bir sonuca varabiliriz buradan: Sefil bir insan, sefilliğinin derecesinin farkına varabiliyorsa eğer, bundan kendine bir övünme payı dahi çıkarabilir.[476]

وَ اَبْيَضَّ وَجْهِىْ جُمْلَةً وَ ذِقْنِى

Yüzümün hepsi ve çenem beyazladı.

Ömür alevi en çok saç ve sakalda kendini gösterir. Hangi renkte olursa olsun ateşte yanan eşyaların bakiyesi kül rengi olan beyazlık işareti ile belirir. Beyaz renk safiyete işaret olduğundan nur eczasıda en çok beyaz ile temsil edilmiştir. Cennetin toprağı dahi un şeklinde bir topraktır.

---

[474] Tirmizî, Zühd 9, (2313); İbnu Mâce, Zühd 19, (4190).
[475] Sahih-i Müslim'deki hadis numarası: 5175
[476] (Dostoyevski, 2004), s. 18

وَ لَيْس فِي الفُؤَدِ مِنْهُ شَيْئاً

Kalbimde ise Senden başka şeyde yoktur.

Yalnızlık psikolojisi ve Allah Teâlâ'dan gayri kimse ile muavenetin olmadığını anlamak ancak ömrün son deminde anlaşılır. Kalp dayanaklarını ancak ölüme yakın kaybettiğini hisseder. İsterse bu manevî haller içinde olsun. Çünkü beşerin yok olma hissiyatını tatması ancak ihtiyarlıkta biraz kendini gösterir. Bu nedenle toprağın sevgisi arttığından mülk üzerindeki isteklerine gem vuramaz. Bu hali terk etmek için yüksek bir terbiye gereklidir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz bazen kendisinin Mehdî ve İsâ olduğunu söylerken bu hallerin aslında geçici olduğunu belki bu makamda daha iyi tefekkür etmektedir.

م طَاعَتِى اِلاَّ رِيَاً وَ سُمْعَة

Taatımda ancak riya ve şöhrettir.

Riya, şeytanın en önemli silahlarından biridir. Riya ibadette olduğu gibi her işte olabilir. Bunu da ancak ihlâslı kişilerin anlayabilir. Riya, gaflet ve gıybet tohumlarının yeşermesine sebeptir.

Riya ateş, amelleri saman gibidir. Bir ateş parçası, bir harmanı nasıl yakarsa riya da güzel amelleri öylece yakar. Yine riya sel, ameller bina; riya yel, ameller kül; gibidir.

Yok denecek kadar az bir riya çokça güzel ameli bir anda bitirir. Riyanın ilacının ise, ilim ve ameldir.

Riya ehlinin üç alâmeti vardır.

Birincisi; o kişi halktan uzak olduğunda ibadetinden zevk almaz ve ibadetlerinde gevşektir.

İkincisi; o kişi övgü ve güzellikler işittiğinde sevinir. Amelinden yine de gafildir.

Üçüncüsü; halktan yeterince ilgi görmezlerse onlarda ibadetlere karşı bıkkınlık ve bezginlik başlar.

فَمَا وَجَدْتُ مِنْهُمَا خُلوصًا

Bu ikisin (şöhret ve riya) dendolayı ihlâslı olamadım

وَ مَا اطَعْتُ خَالِصًا لِرَبِّي

Bu nedenla ihlâsla itaat edemedim

وَ مَا عَمِلْتُ مُخْلِصًا مُطِيعًا

İtaatkâr ve ihlâslı amelde işleyemedim.

يَا رَبِّ عَبْدَكَ الذَّلِيلُ اَتَى

Ey Rabbim huzuruna zelillikle gelen kulunda

بِكُلِّ اَنْوَاعِ الْهَوَى عَلِيلاً

Nefsin bütün hastalıkları bulunmaktadır.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de kalbin hidâyetten uzaklaşması[477], paslanması[478], hastalanması[479], katılaşması[480] perdelenmesi[481], körelmesi [482] ve mühürlenmesi [483] gibi birçok hastalığı bulunduğunu bildirince nefsin hastalıklarını saymak çok zordur.

مِنْ كَثْرَتِ الذُّنُوبِ لَيْسَ وَجْهٌ

Günahlarının çokluğu yüzünden bakacak yüzü yoktur.

---

477 ***"Musa milletine: «Ey milletim! Beni niçin incitirsiniz? Oysa, benim size gönderilmiş Allah'ın bir peygamberi olduğumu biliyorsunuz» demişti. Ama onlar yoldan sapınca, Allah da onların kalblerini saptırmıştı. Allah, yoldan çıkan milleti doğru yola eriştirmez."*** (Saf, 5)

"Rabbimiz! Bizi doğru yola erdirdikten sonra kalblerimizi eğriltme, katından bize rahmet bağışla; şüphesiz Sen sonsuz bağışta bulunansın." (Âl-i İmran, 8)

478 ***"Kazanageldikleri ve kâr saydıkları günahlar, onların kalplerini paslandırmıştır"*** (Mutaffifîn,14)

479 ***"Kalblerinde hastalık olanların ise pisliklerine pislik katmıştır; onlar kafir olarak ölmüşlerdir."*** (Tevbe,125)

480 ***"Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı? Kalbleri Allah'ı anmak hususunda katılaşmış olanlara yazıklar olsun; işte bunlar apaçık sapıklıktadırlar."*** (Zümer, 22)

481 ***"Rabbinin ayetleri kendisine hatırlatılmışken onlardan yüz çeviren ve önceden yaptıklarını unutan kimseden daha zalim var mıdır? Kuran'ı anlarlar diye kalblerine örtüler, kulaklarına da ağırlık koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da asla doğru yola gelmezler."*** (Kehf, 57)

482 ***"Çünkü sana âyetlerimiz geldi de, sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde unutuluyorsun. Doğru yoldan sapanı ve Rabb'ın ayetlerine inanmayanları, işte böyle cezalandırırız"*** (Tâhâ,123-127)

483 ***" Kalplerini kapatıp mühürleriz de bir şey duymazlar."*** (Araf, 100)

لَهُ يَجِيءُ اِلَيْكَ يَا عَلِيمًا

Ya Alîm, sana nasıl geldiğini de çok iyi bilirsin.

“İlim” sıfatı insanlarında nitelendiği sıfatlardandır. Allah Teâlâ’daki ilim sıfatı ise anlam itibariyle birbirine denk değildir. Çünkü Allah Teâlâ’nın ilmi huzûrî, beşerin ilmi ise husûlîdir.

Allah Teâlâ’nın diğer sıfatlar da böyledir.

وَلٰكِنْ اِعْتِمَادُهُ قَوِيٌّ

Çünkü Sana güveni tamdır.

Tevekkül; acizlik göstermek, başkasına güvenip dayanmaktır. Allah Teâlâ'ya güvenme, O'nun hükmünün mutlaka meydana geleceğine kesin olarak inanmaktır.

“Her kim Allah'a tevekkül ederse O ona yeter. Kesinlikle Allah emrini yerine getirir.” [484]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin, devesini salıvererek Allah Teâlâ'ya tevekkül ettiğini söyleyen bir bedeviye ***"Onu bağla da öyle tevekkül et."*** [485] buyurmasında ki gizli mana, tecelli edecek olayın hakikatte Allah Teâlâ’nın bilgisinde ve hükmünde bulunmasıdır.

Her ne şekilde zuhur edecek şeyde isyana düşmemek ve Allah Teâlâ’ya kötü zandan emniyette olmak için tevekkül emredilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ emin ve emniyet hususunda kavi ve kuvvet sahibidir. Allah Teâlâ emanete ihanet etmez. Fakat kul kendi sorumluklarının sonucunda acizliğini Allah Teâlâ’ya yükleyip isyana düşmemesi için Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bu şekilde emir buyurmuştur. Yoksa Efendimizin;

"Eğer siz Allah Teâlâ'ya hakkıyla tevekkül ederseniz, o sizi kuşu rızıklandırdığı gibi rızıklandırır." [486] hadisi boş sözden ibaret kalırdı.

“Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. Müminler, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.” [487]

عَلَى اِسْمِكَ الْعَفُوُّ يَا كَرِيمًا

Ya Kerim Senin ismin içinde Afüvv’de vardır.

---

[484] Talak, 3
[485] Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme 60
[486] İbn Mâce, Zühd 14
[487] Âl-i İmran, 122

"Allah Teâlâ Afüv´dür."

Affı çok olan ancak Allah Teâlâ´dır.

Allah Teâlâ günahları silen, onları hiç yokmuş gibi kabul edendir.

Bu manaya göre bu isim, *Gafur* ismine yakındır. Ancak arada şu fark vardır:

Gufran, Günahları örtüvermek demektir. *Afv* ise, günahları kökünden kazımaktır. Günahları kökünden kazımak, o şeyi örtmekten daha iyidir. Kulun kendisinden ve meleklerden dahi saklamasıdır.

عَظَايِمُ الذُّنُوبِ مِنْ عُصَاتٍ

Her ne kadar asilerin günahları büyük olsa da.

صَغِيرَةٌ لَدَيْكَ يَا حَلِيمًا

Ya Halîm Senin yanında çok küçük kalır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Allah sevdiğini ateşte yakmaz" [488]

Beşer yaratılışı ile noksan olduğu için Allah Teâlâ eğer sevgisini bağışladıysa, bağışlamayacak olsa idi, yaratmazdı. Bu nedenle mahlûkatı kendisine yöneldiğinde bağışlayıcı olmaktan başka çaresi yoktur. Çünkü büyüklük nişanesi olan özelliklerden biri karşılıksız ihsan edebilmektir. Burada bir sıkıntı zuhur edecek olursa o mahlûkatın yönelme ve uzlaşma sorunudur. Bu imkân ise bazen Allah Teâlâ tarafından gadab tecellisine mazhar olur. Mesela şeytanda olduğu gibi. Bu durum bize uzlaşma sorunu olduğundandır. Şeytan kendini afv ettirmek isteği ile hiçbir zaman Hakk huzuruna varmamıştır.

Eğer bir kul Allah Teâlâ'ya afv için yönelse, Allah Teâlâ'da onu afv etmemiş olması diye bir şeyin düşünülmesi imkânsızdır. Muhakkak Allah Teâlâ'yı afv edici olarak bulur.

Ebu Zerr (Cündeb İbnu Cünâde el-Gıfârî) radiyallâhü anh hazretleri anlatıyor:

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Bana Cebrâil aleyhisselam gelerek "Ümmetinden kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmadan (şirk koşmadan) ***ölürse cennete girer" müjdesini verdi"*** dedi. Ben (hayretle) *"zina ve hırsızlık yapsa da mı?"* diye sordum. ***"Hırsızlık da etse, zina da yapsa"*** cevabını verdi. Ben tekrar:

"Yani hırsızlık ve zina yapsa da ha!" dedim. ***"Evet, dedi, hırsızlık da etse,***

---

[488] İbn. Hanbel. III/235

zina da yapsa!"

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem dördüncü keresinde ilâve etti: ***"Ebu Zerr patlasa da cennete girecektir".*** [489]

فَمَا لِدَآئِنَا دَوَآءٌ اِلاَّ

Benim hastalıklarımın devası ancak

مِنْ فَضْلِكَ الْعَمِيمِ يَا حَكِيمًا

Ya Hakîm Senin umûmî fazlındadır

فَجُدْ عَلَى الْمِصْرِيِّ فَضْلَ جُودٍ

Mısrî'ye fazilet ve cömertliğin ile ikrâm et.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Şüphesiz Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, Cebrail'i çağırır ve: Ben filanı seviyorum, sen de onu sev diye emreder. Cebrail de onu sever. Sonra Cebrail semada seslenip: Allah filan kimseyi seviyor, binaenaleyh siz de onu seviniz! der. Artık gök ahalisi de onu severler. Sonra yeryüzüne onun için (Allah tarafından) kabul konulur. Allah bir kula buğz edince de Cebrail-'i çağırır ve: Ben filanı sevmiyorum, sen de onu sevme diye emreder. Cebrail de onu sevmez. Sonra Cebrail gök halkı içinde: Allah Teâlâ filan kimseyi sevmiyor, siz de onu sevmeyiniz diye nida eder. Göktekiler de o kimseyi sevmezler. Sonra onun için yeryüzüne (Allah tarafından) buğz ve nefret konulur." [490]

مِنْ بَحْرِ جُودِكَ الْعُلَى عَمِيمًا

Umûmî ve yüksek cömertlik denizinden

[***Kadın değilsen erlik et ve cömertlik elini aç! Zira altın erkeğe ihsan, kadına zinet içindir.***][491]

---

[489] Buhârî, Tevhid 33; Müslim, İman 153, (94); Tirmizî, İman 18, (2646).
[490]Buhâri, Edeb, 41, Bedu'l Halk, 6, Tevhid, 33; Müslim, Birr, 157; Malik, age, Şiir, 15; Tirmizi, Tefsiru Sure, 19, 7; İbn. Hanbel, II/267, 341, 413. 480
[491] Fülkü'l-Ebhâr fi şerhi Lücceti'l-Esrâr; 5.lücce : (KARABULUT, 1984), s. 270

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبّى اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا

"De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdiniz. Zaten insanlar pek cimridir." [492]

إِنَّ اللهَ تَعَالَى طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ، نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ، كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ، جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ، فَنَظِّفُوا

أَفْنِيَتَكُمْ، وَتَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ

"Allah Teâlâ Hazretleri münezzehtir, (halde ve sözde) nezîh olanı sever; nâziftir, nezâfeti sever; kerîmdir, keremi sever; cevvaddır[493], cömertliği sever. Öyle ise avlularınızı temizleyin ve yahudilere benzemeyin." [494]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bu hadisi şerifin sonunda buyurduğu avlular belki bizim gönüllerimiz olmaktadır.

Allah Teâlâ'nın cömertliğinin en çok görüleceği yer 60 yıl ömür karşılığı verdiği sonsuz ahiret hayatıdır. Allah Teâlâ kısa bir çalışmaya bağışladığı karşılık gerçekten çok fazla olduğunu görmektedir.

Ya Rabbi bizlerin haline bakıp bizi kendinden uzak kılma. Âmin

وَ دُلَّنِي اِلَى رِضَاكَ مَوْلَى

Ey Efendim Senin rızanı bana göster

"Cenâb-ı Hak, Kim benim kaza ve kaderime razı olmazsa, benden başka bir Rab arasın." [495]

Rıza makamının sırrı açılınca olan bütün hadiselerde hoşnutluğun verdiği kabullenme ile çirkinlik kalmaz. Şer ile hayrın farkına varmak bazen insanı terk eder. Bazen küfre dahi razı olunurmuş gibi hal zuhur eder. Aslında bu rıza Allah Teâlâ'dan razı olmaktır.

Ezelde ne oldu, ey ham adam?
Niçin şu, MUHAMMED oldu, bu da Ebu Cehil?
Allah'ın İşleri hakkında; "Nasıl ve Niçin?" diyen kimse.
Bir müşrik gibi O'na yakışıksız bir şeyi nisbet etmiştir...
"Ne ve Niçin?" diye sormak O'nun şânındadır...
Kulun itiraz hakkı olmaz![496]

---

[492] İsra, 100
[493] **Cevvad:** Çok çok ihsan eden. Çok cömert
[494] Tirmizî, Edeb 41, (2800)
[495] Camiussağir, II,181; Acluni, Keşfu'l-Hafa, II,102
[496] (Şeyh Mahmûd Şebüsterî), b. 548-550

Dün mübahaseyi seven birisi, bana bir sual sordu. Dedi ki:

*“ **Küfre razı olmak küfürdür.**”* Bunu Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem söyledi, onun söylediği söz de doğrudur, yerindedir. Sonra da yine

“ Müslüman olan kişinin her türlü kazaya razı olması lazımdır” buyurdu. Kâfirlik ve münafıklık da Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderiyle değil mi? Fakat buna razı olursak(ilk hadise göre) kötülük etmiş olmaz mıyız? Razı olmazsak o da suç… Peki, ikisinin arasında hangi çareye başvuralım.” Ona dedim ki:

“ Bu küfür, Allah Teâlâ'nın takdiriyledir, ama Allah Teâlâ'nın hükmüyle, Allah Teâlâ'nın emir ve rızasıyla değildir. Bu küfür yalnız kaza ve kaderin eserlerindendir. Hocam, Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderini, Allah Teâlâ'nın bilgisi olarak bil de şüphe ve tereddüdün kalmasın. Küfrede razıyız, çünkü Allah Teâlâ'nın bilgisine muvafıktır, fakat bizim fenalığımızdan, bizim kötülüğümüzden meydana geldiğinden de razı değiliz. Küfür Allah Teâlâ bilgisi olmak bakımından küfür değildir, Hakk'a kâfir deme, burada dur! Küfür, cahillikten meydana gelir, fakat küfrün takdiri, Allah Teâlâ'nın bilgisidir, (Allah Teâlâ, kâfirin kâfirliğini ezelde bilir, bildiği gibi de zuhur eder). Rüya ve mülâyimlik mânasına gelen hilm ile sümük mânasına gelen hilm nasıl bir olur? Çirkin resim, ressamın çirkinliğini icap ettirmez ya. Çirkini de yaptığına, yapabildiğine bir delil olur ancak. Hattâ hem çirkin resmi, hem de güzel resmi yapabildiğinden ressamın, kuvvetli bir ressam olduğuna delildir. Bu bahsi açar, düzüp koşarsam sual ve cevaplar uzar gider. Ben de aşk nüktesinin zevkini kaybederim. Allah Teâlâ'ya hizmet, başka bir şekle döner, maksat hidayetten dalâlet olur. [497]

فَأَنْتَ خَيْرٌ لِلرِّضٰى دَلِيلاً

Muhakkak Sen rıza gösterenlerin en hayırlısın.

“Onların Rableri katındaki mükâfatı, içinde temelli ve sonsuz kalacakları, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleridir. Allah onlardan razıdır. Onlar da Allah'tan razıdır. Bu, Rabbinden korkan kimseyedir.” [498]

---

[497] Mesnevi, (V.İzbudak Terc.) III, 110-111, beyitler:1362-1375

[498] Beyyine, 8

8

Sekâni vech-i mahbub-i şaraben	سَقَانِي وَجْهِ مَحْبُوبٍ شَرَابًا
Fe küntü'l-yevme memlûen sevâben	فَكُنْتُ الْيَوْمَ مَمْلُوأً ثَوَابًا
Fe temme'l-kastu ve't-taatü inde'l-	فَتَمَّ الْقَصْدُ وَ الطَّاعَتِ عِنْدَ
Mahya bi'l-ginâ lemma tecellâ	الْمَحْيَا بِالْغِنَا لَمَّا تَجَلَّى
Felâ ye'tî ilâ kavlî hatûrun	فَلاَ يَأْتِى اِلىٰ قَلْبِي خَطُورٌ
Mine'l-esmai ve'l-evsafi katan	مِنَ الْأَسْمَاءِ وَ الْوَصَافِ قَطْعًا
Velâ usğiye ilâ kavlin sivâhü	وَ لاَ اُصْغِيَ اِلىٰ قَوْلٍ سِوَاهُ
Velâ aynî terâ fî'l-kevni gayren	وَ لاَ عَيْنِى تَرٰى فِي الْكَوْنِ غَيْرًا
Velâ fî gayri'l-hubbi ve safin	وَ لاَ فِي غَيْرِ الْحُبِّ وَ صَفٌّ
Velâ fî's-sırrı azmün gayrü Mevla	وَ لاَ فِي السِّرِّ عَزْمٌ غَيْرُ مَوْلىٰ
Kelâmî ru'yetî sümme istimâî	كَلاَمِى رُئْيَتِى ثُمَّ اِسْتِمَاعِى
Lehû iyyâhü minhü intikâlen	لَهُ اِيَاهُ مِنْهُ اِنْتِقَالاً
Fefenâ hubbehû'l- mısrî küllen	فَافْنَا حُبَّهُ الْمِصْرِيّ كُلاًّ
Fe ebka sümme ebkâ sümme ebkâ	فَأَبْقَى ثُمَّ اَبْقىٰ ثُمَّ اَبْقىٰ

سَقَانِي وَجْهِ مَحْبُوبٍ شَرَابًا

Sevgilinin yüzü bana şarap sundu.

Şarap olarak bahsedilen adî üzümden sıkılan mayi değildir. Maneviyat bahsinde alınan riyasız ve günah kısmına düşmeyen zevktir. Yoksa mahzenlerde aklı alan meşrubatın bu şarapla alakası yoktur. Ancak bir benzerliği var gibi görünen dış yönü ile sarhoşların halidir ki, aklı aldığından riyasız ve ki-

birsiz bir halin neşvesidir.[499] Bu misal olarak tevdî edilmekte olduğundan gafleti mucip bir halin iştiyakını ehlullah hiçbir zaman temenni dahi etmez. Onlar için batını tathir etmek zahirden kolay olduğunu bildiklerinden içi kirlenmiş kişilerin karşısında duydukları taaccübü sarhoşlarda duymamışlardır.

> ***Şarapla gönül yapmaya bak. Bu harap dünya, toprağımızdan kerpiç yapma sevdasında***[500]
>
> ***Meyhane kapısına gitmek tek renkli kişilerin harcıdır. Kendilerini beğenip satanlara şarap satanlar mahallesine yol yoktur.***
>
> ***Meyhane pirinin kuluyum onun lütfu dâimî. Yoksa zahit şeyhin lütfu bazan var, bazan yok.*** [501]
>
> ***Meyhâne eşiğine yol bulan şarap kadehinden fez aldı da tekkelerde açılan sırları anladı.*** [502]
>
> ***Hafız, doğru iş şaraba tapmadır. Kalk doğru işe sağlam yürekle sarıl.***[503]

فَكُنْتُ الْيَوْمَ مَمْلُوًّا ثَوَابًا

Bugün onu iyilikle dolu buldum

فَتَمَّ الْقَصْدُ وَ الطَّاعَتِ عِنْدَ

Niyetim tamamlandı ve taatım

الْمَحْيَا بِالْغِنَا لَمَّا تَجَلَّى

Hayat bulmuşlar yanında şayet tecelli etse

فَلَا يَأْتِى اِلَى قَلْبِي خَطُورٌ

Kalbime bir şüphe gelmez.

---

[499] **Neşve:** (Nişve - Nüşve) Sevinç, keyif. Büyümek ve yetişmek. Koklamak. Rayiha. Bir şeyi tekrarlamak. Mest ve sarhoş olmak. İyice duyup vâkıf olmak

[500] (Hafız-ı Şirazî, 1985), gazel. XXXIV, b. 305

[501] (Hafız-ı Şirazî, 1985), gazel. LXXXVI, b. 743-744

[502] (Hafız-ı Şirazî, 1985), gazel. LV, b. 486

[503] (Hafız-ı Şirazî, 1985), gazel. CDV, b. 3396

مِنَ الْأَسْمَاءِ وَ الْوَصَافِ قَطْعًا

Katiyyen isimlerden ve sıfatlardan

وَ لَا اُصْغِيَ اِلٰى قَوْلٍ سِوَاهُ

Ondan başka söze de kulak asmayacağım.

Zat'ın kendisiyle meşgul olup sıfat ve fiiller ile meşgul olmayacağım. Çünkü bu haller ancak zât'a ulaşmaya vesiledir.

وَ لَا عَيْنِي تَرٰى فِي الْكَوْنِ غَيْرًا

Kâinatta başkasına da bakıcı gözüm olmayacak

Arifin bakışı, görüşü, Allah Teâlâ'yadır, zâhidinse kendi âmeline; zahit, ne yapayım der; ârifse, bakalım, Allah Teâlâ ne yapacak der; o, kendini unutmuştur, hattâ varlığı kalmamıştır; Allah Teâlâ'da yok olup gitmiştir.

"Arifin dileği, gayreti, Rabbine, zâhidinse nefsinedir." [504]

وَ لَا فِي غَيْرِ الْحُبِّ وَ صَفِّ

Sevgiliden başkası ve vasfından başka (niyetim yok)

وَ لَا فِي السِّرِّ عَزْمٌ غَيْرُ مَوْلٰى

İçimdeki azmim Mevlamdan başkası da değil

كَلَامِي رُئْيَتِي ثُمَّ اِسْتِمَاعِي

Sözüm bakışım sonra işitmem

لَهُ اِيَاهُ مِنْهُ اِنْتِقَالًا

O'na O'nda O'ndan dolaşır.

فَافْنَا حُبُّهُ الْمِصْرِيِّ كُلًّا

O'nun sevgisi Mısrî'yi tamamen fenâ kıldı.

---

[504] (VELED), başlık XXIX

فَأَبْقَى ثُمَّ اَبْقَى ثُمَّ اَبْقَى

Bekâ sonra bekâ sonra bâki oldu

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz üç bekâ menzilinden bahsediyor.

BEKÂBÎLLAH MERTEBELERİ

a-Cem Makamı: Hakk'ı zahir, halkı batın olarak müşahede etmek. Bu makamda, halk ayna olup, oradan Hak zahir olur. Bu makamda, vahdet şuhûdu galiptir.

b-Hazretü'l-cem Makamı: Halkı zahir, Hakk'ı batın olarak müşahede etmek. Burada Hakk aynasından, halk zahir olmuştur.

c- Cem'u'l-cem Makamı: Kesret ve vahdeti cem'eden bir makamdır. Zahir olsun, batın olsun etimle var olanın Hakk olarak müşahede edildiği yer diye ifade edilir. Zahir olan mukayyed, batın olan mutlaktır. Mukayyed dediğimiz de, mutlak dediğimiz de hepsi Hak'tır diye zevk olunur.

Bu üç makamdan sonra Ahadiyyetü'l-cem Makamı gelir. Bu makam, makam-ı Muhammedî'dir. Mukayyed olan varlıktan kaydın kaldırıldığı yerdir. Gerçek imanın son durağı burasıdır. Bundan sonra başkaca bir makam yoktur. Çünkü burası en yüce mertebedir.[505]

---

[505] (KUMANLIOĞLU, 1988)

9

Vezin: Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

Ey derde dermân isteyen yetmez mi derd dermân sana,
Ey râhat-ı cân isteyen kurbân olandır cân sana.
Yağma edersin varlığın gider gönlünden darlığın,
Mahveyle sen ağyarlığın yâr olisar mihman sana.
Sermâye bu yolda heman teslim olur buna inan,
Sıdk ile Allâh'a dayan etmezmi gör ihsân sana.
Tevhide tapşur özünü kimseye açma râzını,
Şeyh izine tut yüzünü Şeyhin yeter bürhân sana.
Eyün kişi yol alamaz maksûdunu hergiz bulamaz,
Bekle maârif kapusun yüz göstere irfân sana.
Dünyâ ile ukbâyı ko ûlâ ile uhrâyı ko,
Var ol kuru sevdâyı ko matlab yeter Sübhân sana.
Candan talep kıl yârini ver canı bul didârını
Yok eyle kendi vârını kim var ola cânan sana.
Çürüklerin hep sağ olur zehrin kamû bal yağ olur,
Dağlar yemişli bağ olur cümle cihân bostân sana
Güçtür katı Hakk'ın yolu dergâhı hem gâyet ulu,
Sıdk ile olmazsan kulu etmez yolu asân sana.
Kulluğa bel bağlar isen şâm-u seher ağlar isen,
Sular gibi çağlar isen tiz bulunur ummân sana.
Bülbül oluben öte gör gül gibi açıl tütegör,
Aşk oduna can atagör gülzâr olur nirân sana.
Yüzün Niyâzi eyle hâk derd ile kıl bağrını çâk,
Kalbin sarâyın eyle pâk şâyet gele Sultân sana.

Ey derde dermân isteyen yetmez mi derd dermân sana,
Ey râhat-ı cân isteyen kurbân olandır cân sana.
Ey derde dermân isteyen yetmez mi derd dermân sana,
Ey cân rahatı isteyen, sana cân kurbânı olandır.

Derdin şifa oluşu zahirde aşının varlığı iledir. Mânevî hallerde ise derd insanın hızıdır. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi nübüvvet gelmeden önceki derdi onu makamına vasıl kıldı. Senelerce Hira'nın çıplak kayalarında parçalanan ayakları ile onbeş yıl geçen inziva hayatı o derdin şifa bulması ile nihayete ermiş, vahiy geldikten sonra bir daha oraya çıkma ihtiyacı hissetmemiştir. [506]

[506] (BİNNEBİ, 2003), s. 65

Yağma edersin varlığın gider gönlünden darlığın,
Mahveyle sen ağyarlığın yâr olisar mihman sana.
Varlığını yağma edersen gönlünden gider darlığın,
Sen ağyarlığın mahveylersen yâr sana misafir olur.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Allah Teâlâ bir kuluna hayır murad edince, onun nefsinin ayıplarını ona gösterir" [507] Allah Teâlâ kulun varlığından kurtulması için kendi sırrını kendine haber verir.

Sermâye bu yolda heman teslim olur buna inan,
Sıdk ile Allâh'a dayan etmezmi gör ihsân sana.
Sermâye bu yolda hemen teslim olmaktır buna inan,
Sıdk ile Allâh'a dayan etmez mi gör ihsân sana.

Teslimiyet demek vaz geçmek demektir. Fikirlerinden, işlerinden ve kendinden. Kendini terk edince de Allah Teâlâ yüz göstermek için kullarını vasıta kılarak kendini bulduracaktır.

[Şems-i Tebrîzî'nin, Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddin'e karşı gösterdiği sevgi ve saygıyı **adeta** kıskanmakta ve ona :

"Beni mi daha çok seviyorsun, yoksa Seyyid Burhâneddin'i mi?" diye sorular sor**ardı**. Hatta Şems-i Tebrîzî'nin Mevlânâ Celâleddin'le buluşmasından sonra Mevlânâ'nın riyâzâtla pek fazla meşgul olmasına tahammül edemeyen **Şems:**

"Benden asla ayrılmayacaksın! Beni nasıl bırakır da kadınların aybaşı âdetleri ile meşgul olursun?" **diyerek tembihte** bulunmuştur. Zira **Velilerin**, **riyazatlar** sayesinde keramet göstermeleri, yine **Veliler** nazarında kadınların aybaşı hallerine benzetilerek makbul sayılmamıştır. Bunun adına da *"Hayz-ı rical"* demişlerdr. Çü**n**kü **Velilerde a**sı**l** olan, havada uçmak, denizde yürümek gibi kerametler göstermek değil; onlardan istenen, Allah yolunda, dîn-i mübîn-i İslâm uğrunda olağanüstü gayretler göstererek halkı irşad eylemektir.] **[508]**

Tevhide tapşur özünü kimseye açma râzını,
Şeyh izine tut yüzünü Şeyhin yeter bürhân sana.
Tevhide uydur özünü kimseye açma sırrını,

---

[507] Münâvi. I/26: Beyhâki. Enesten: Bezzar İbn. Mesuddan rivayet etmişlerdir. bkz.Aclûnî, I/78
[508] (KARABULUT, 1984), s. 47

Şeyhin izine tut yüzünü şeyhin yeter delil sana.

> *"Cüneyd dedi ki: Tevhid ilmi Tevhidin vücûduna terstir. Tevhidin vücûdu da ilmine terstir... Cüneyd, **'bizim ilmimiz Kitab ve Sünnetle mukayyettir'** dedi. İşte bu mizandır. Fakat bu mizan her şeyin Kitab ve Sünnette zikredilmiş olmasını gerektirmez.*
>
> *Âdem aleyhisselâmdan Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme gelinceye kadar hangi nebinin lisanı üzere gelmişse o kavmin bunları ister kitab'tan olsun ister sünnetten olsun bir araya cem etmesi gerekir. Fakat meseleler çoktur. Her aklın kabul etmeyeceği bazı meseleler de evliyanın keşfine bırakılmıştır." ...* (Bkz. **el-Fütûhât,** II/316, 597, III/8, 55, 161; **Fusûs,** 225: Ayrıca bkz. S.Ateş, **Cüneyd-i Bağdadî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları,** 79, 85. [509]

Bazı zamanlar kabulü mümkün olmayan veya yanlışlık imâsı veren kelamlar işitilince eğer kişi inanmak mecburiyetinde kalınırsa o rivayeti inkâr yerine o kişiye mal etmek uygun olur. Çünkü bazı şeylerin isbatı mümkün olmamaktadır. Mürşidin sözlerini kabul etmekte sıkıntılı durumlar olma ihtimali çok yüksektir. Onun için tasavvuf yolunda Allah Teâlâ'nın yardımı çok gereklidir. Çünkü Hakk'ın yardımı olmazsa şeytanın iğvası ve nefsin nakıslığı ile neticesi ağır olan haller meydana gelir.

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَى اِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"Babası şunları söyledi: "Oğulcuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, yoksa sana tuzak kurarlar; zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır". [510]

Ancak samimiyet ve teslimiyetin bereketi ile Allah Teâlâ kuluna yardım edeceği de muhakkaktır. Bu konuyla ilgili olan hadis rivayetleri de aynı şekilde durum arz etmektedir.

Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin ***"Bir hadis rivâyet ettiğinizde onu size rivâyet eden kimseye isnad ediniz. Şayet o rivâyet gerçek ise lehinize, yalan ise nakledenin aleyhine olur"*** [511] kelâmı bu konuda samimiyetin kurtarıcı olduğunu göstermektedir.

Eyün kişi yol alamaz maksûdunu hergiz bulamaz,
Bekle maârif kapusun yüz göstere irfân sana.
Aceleci kişi yol alamaz maksûdunu asla bulamaz,

---

[509] (KILIÇ, 1995), s.108
[510] Yusuf,5
[511] Küleynî, age., I, 103. (GÜLER)

maârif kapısını beklersen irfân sana yüz gösterir.

Müridler Hakk yolunda ilk başta ham ve acelecidirler. Niyâzî-i Mısrî bu kişilere, Hakk ve hakikate vusul için acele etme, demektedir. Çünkü yüksek eve çıkmak için dahi merdiven üzerinde basamak basamak yürümek gerekir ve bu suretle eve çıkmak mümkün olur.

Pîr Veli Dede denilen yaşlı bir mürîdi, Şemseddin Sivâsî herhangi bir sefere çıktığında gider evinde beklerdi. Yine bir defâsında Şemseddin Sivâsî sefere çıkmış ve fakat mürîdi geciktiğinden kapıda kalmıştı. Kapının kilitli olduğunu görünce de dönmeyerek, beklemeye başlamıştı. Nihâyet içerden;

"Kapıda kim var." diye seslenen şeyhinin sesini duydu. Bunun üzerine;

"Kapılarda bekleyen kulunum." diye cevab verdi. Ses tekrar gelerek;

"Kapılarda bekleyene kapı kapanmaz." dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. İçeriye girdiğinde kimseyi bulamadı. Akabinde araştırdı ki şeyhi daha o seferden dönmemişti.[512]

360 halîfe yetiştiren Kastamonulu Şeyh Şa'bân Veli kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Efendi (d. 1497; hyt.5 Mayıs 1568) değişik bölgelere onları göndermiş ve onlar vasıtasıyla tarîkatı çok geniş muhite yayılmıştır. Âdeti bir yere sadece bir halife göndermek olmuştur.

Ali Dede nâm bir halîfesi Seccadesinde erkân sürerken âher yere gidip Seccade hâli kalmak semti göründükde ve dervişlerinden ba'zısı yerine halîfe istediklerinde hazreti Sultân dahî velayet şehrinin hâkim-i hakimi olmağla sakin olup irşâd etdi ki;

"hânegâhında hırkasından ve gayrı metâından (onun eşyasından) hiç bir nesnesi var mıdır" diyüp

"vardır" diye cevaplarından sonra hazret dahî

"Dervişler, bir halîfenin yerine bir eski hasırı ve postu olsa tezide yerine halîfe gönderilmez ." Ol münâsebetle buyurdular ki

" bir küçük şehirde ve bir kasabada erkân sürüp irşâd eder iken bir âher (başka) halîfenin ol yere teveccühü ve onda oturması asla caiz değildir. Mademki cümleye reîs olmaya ve reîs hükmünde olmaya ol kasabaya uğradıkda kendi seccadesin bırakıp namaz kılmak edebe muhâlifdir; Meğer onların ferâğ-ı mukarrer olup yâhud muhalif hâli zuhur edip azle müstehâk ola. Ol vakit cümleye reîs olup ser-çeşmede kâim-i makam olan red edip yerine gayri kimse oturmağa hükm ede. Veyâhud bir şehr-i azım olup her mahallesi bir kasaba hükmünde ola. Ol vakit caizdir. Ve bu

[512] (AKSOY, Sivas)

husus tamam edecek yerdir" buyurdular. [513]

J. Paul Sartre *L'Etre et le Neant*'da, ***"İnsan Tanrı olmayı özleyen varlıktır"*** demektedir.[514]

Dünyâ ile ukbâyı ko ûlâ ile uhrâyı ko,
Var ol kuru sevdâyı ko matlab yeter Sübhân sana.
Dünyâ ile ahreti, evvel ile sonrayı bırak,
Var olan kuru sevdâyı bırak, Sübhân istemek yeter sana.

Allah Teâlâ'dan bir şey istemek onu suçlamaktır. O'nu istemek ondan gaip olmaktandır. Allah Teâlâ perdelenmiş değildir. Perdeli olan senin bakışındır. Allah Teâlâ şeyi kuşatan ve üstündür.

Dört terk'in neticesinde Allah Teâlâ var olacak demektir. Zahir, batın, evvel, ahir terk edilince yokluk zuhur eder. Bu dört Allah Teâlâ bir olarak var iken kullarda yok olmasıyla netice hâsıl olur. Yokluğun varlığı ile Allah Teâlâ yanında var olmak mümkündür.

Candan talep kıl yârini ver canı bul didârını
Yok eyle kendi vârını kim var ola cânan sana.
Sevgilini candan iste, cemalini görmek için canı ver
Kendi vârlığını yok eyle ki, cânan varlığı ortaya çıksın.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Kişi sevdiği toplulukla haşredilir" [515] ***"Kişi sevdiği ile beraberdir."*** [516] Kişi sevdiğini candan sevmeli ve istemelidir. Güzel ameller güzel hallerin neticesidir.

Ey Mısrî emîn oldum dirsin niçün olursın olmam dimedüm bunlara sinelim didüm ben ölürsem dînüm ölmez peygamberler mağlub olmazlar dimek dînlerini yağma itdürmezler dimekdür yohsa îsâ aleyhi's-selâmı çârmîha çekdiler Circis ve Zekeriyâ ve Yahya aleyhimü's-selâmı ve dahi nicelerini şehîd itdiler mağluben ölmediler cesedlerini virdiler dînlerini ihya itdiler. Nesimînün bir dervişi isi soyılurken savma'asına gelür Nesimî'yi şuğlında görür meydâna varur derisini soyarlar görür birkaç

[513] (FUADÎ), v. 35b-36a
[514] (MURDOCH, et al., 1983), s. 75
[515] Müstedrek 'ale's-sahîhayn, III/19.
[516] Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III,104, IV, 107. (UYSAL, 23 Bahar 2007)

kerre varur gelür sonra Nesimî dir ki dervîş ne çok geldin gitdün dir; sultânum ben hayretde kaldum ne hâldur meydânda derisini soyalar sen bunda fariğu'l-bâl oturırsın dir ki; bir alay kilâbun elinden halâs olmağa bir deri ile sulh olduk deri onların olsun işde biz gitdük diyerek postını esinine alup Halebün on kapusından da selâm idüp çıkup gitmiş. Bizüm de nebî isek mucizâtumuz velî isek kerâmetümüz öldüğümüzden sonra zuhur ider elhamdu li'llâh zâlimlerin iltifatları yüzini görmezüz görürsek de kabul itmezüz aldanmazuz âkibet şehîd olınca sa'y iderüz.[517]

<u>Çürüklerin hep sağ olur zehrin kamû bal yağ olur,</u>
<u>Dağlar yemişli bağ olur cümle cihân bostân sana</u>
Çürüklerin hep sağlam olur zehrinin hepsi bal yağ olur,
Dağlar yemişli bağ, bütün cihân sana bostân olur

Çürük beden ve dünyadır. Zehir kanlamak için çektiğin çile ve rızıktır. Bunlar için dünyanı verirsin. Ya cenneti bulursun, yada cehennemi.

Beden dünyada amel işleyerek Allah Teâlâ rızasını murat ederse kanın aslında senin içini tiksindiren bir maddeler yığını iken sana verdiği güç ile senden güzel ameller çıkmasına sebep olur. Fakat ***"kanı bozuk"*** denilen birisi isen kulluğun dışında bir hale vasıl olursun ki zehrin daha zehir olarak ahiret hayatında zakkum yemişi olarak önüne gelir.

Ya da bunun aksi bir hal ile cennet meyveleri.

Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki:

Müminler mahşerde derler ki; " Ey melekler, cehennem müşterek bir

---

[517] (MISRÎ, 1223), v. 62b

Ey Mısrî emîn oldum dersin niçin olursun, olmam demedim. Bunlara sinelim didim. ben ölürsem dinim ölmez peygamberler mağlub olmazlar demek dinlerini yağma ettirmezler, demekdir. Yoksa İsâ aleyhi's-selâmı çârmîha çekdiler. Circis ve Zekeriyâ ve Yahya aleyhimü's-selâmı ve dahi nicelerini şehîd ettiler. Mağluben ölmediler cesedlerini verdiler ama dînlerini ihya ettiler.

Nesimînün bir dervişi derisi soyulurken ibadet yeri hücresine gelir. Nesimîyi işinde görür, meydâna varır derisini soyarlar görür. Görür birkaç kerre varır gelir. Sonra Nesimî der ki

"derviş ne çok geldin gittin" der;

"sultânım ben hayrette kaldım ne hâldir meydânda derini soyalar sen bunda endişesiz oturursun." der ki;

"bir alay köpeklerin elinden kurtulmağa bir deri ile sulh olduk deri onların olsun işde biz gittik" diyerek postunu sırtına alıp Haleb'in on kapusından da selâm verip çıkıp gitmiş.

Bizim de nebî isek mucizâtımız velî isek kerâmetimiz öldüğümüzden sonra zuhur ider elhamduli'llâh zâlimlerin iltifatları yüzünü görmeyiz görürsek de kabul etmeyiz aldanmayız âkibet şehîd oluncaya kadar gayret ederiz.

yol değil miydi?

Mümin de oraya uğrayacaktı, kâfir de. Fakat biz bu yolda ne duman gördük, ne ateş.

İşte burası cennet, emniyet yurdu. Peki o aşağılık uğrak nerede?" Melekler derler ki:

" Hani geçerken filân yerde gördüğümüz o yemyeşil bahçe vardı ya. Cehennem, o şiddetli azap yurdu, işte orasıydı. Fakat size bağlık, bahçelik, yeşillik bir yer oldu. Siz, bu cehennem huylu, kötü suratlı, ateş meşrepli nefsi. Çalışıp, çabalayıp tertemiz bir hale getirdiniz; Tanrı için ateşi söndürdünüz: Şulelenip duran şehvet ateşini takva yeşilliği, hidayet nuru haline soktunuz; Hırs ateşiniz hilim, bilgisizlik karanlığı ilim oldu;

Hırs ateşini attınız; o ateş diken gibiydi, gül bahçesine döndü.. Mademki siz kendinizdeki bütün ateşleri bizim için söndürdünüz, bu suretle de zehir, bal haline geldi.

Mademki ateşe mensup olan nefsi bir bahçe yapıp oraya vefa tohumları ektiniz. Oradaki zikir ve tespih bülbülleri, yeşillikte, ırmak kıyısında güzel bir tarzda ötüşmeye koyuldular.

Tanrı'ya, çağırana icabet ettiniz, nefis cehennemine su serptiniz. Bizim cehennemimiz de size yeşillik, gül bahçesi, ağaçlık haline geldi."

Oğul, ihsanın karşılığı nedir? Lütuf, ihsan ve en değerli sevap. [518]

Güçtür katı Hakk'ın yolu dergâhı hem gâyet ulu,
Sıdk ile olmazsan kulu etmez yolu asân sana.

Hakk'ın makamı ve yolu güçtür. Dergâhı gâyet uludur,
Sadık kulu olmazsan yolu kolay kılmaz sana.

İnsanlık âlemi, ruh âlemini gerçek âlemlerdendir. Bu iki âlemin temasa geldiği yer ise ahlâk âlemidir. Ahlâk âlemi ruhun arınmış, seçkinleşmiş ve üstün bir hedefe çevrilmiş olan fiillerinin âlemidir. Orada yalnız fiiller ve hedefler vardır. Bu hedefler şunlardır:

1. **Hedef birliktir.**

   Orada çatışmalar, kinler kalkmış, her şey birleşmiştir.(Fenâ)

2. **Hedef kendine yetmedir:**

   Eksiklerin birbirini tamamlaması, birlik halinde âlemin yetkin olmasıdır. (Bekâ)

3. **Hedef sükûndur.**

   Ruh, tamlığın verdiği bir sükûn ve rahatlığa varacaktır. (Vahdet)

4. **Hedef mertebelerdir.**

   Birbirine geçme imkânı olan mertebeler kurulacaktır. (Seyr) Hedef

---

[518] Mesnevi , c. II, b. 2554-2570

adalettir. (Tasarruftan düşüp Allah Teâlâ'dan razı olmaktır) Gerçek düzene ve mertebelere uygun hareket etmektir. [519]

Kulluğa bel bağlar isen şâm-u seher ağlar isen,
Sular gibi çağlar isen tiz bulunur ummân sana.
Kulluğa bel bağlarsan, akşam sabah ağlarsan,
Sular gibi çağlarsan, ummân sana tez bulunur.

Suyun vasfı akmak, çoğaldıkça yol bulmak ve vasıl olmaktır. Akacak ve ırmak olacak suya sahip olan için deryaya kavuşmak kaçınılmaz sonuçtur.

Adamın biri yıllardan beri kendine bir mürşid arıyordu. Her kimi işitse koşardı ama hiçbir kapı açılmıyordu. Bir gün başını bir tuğla üstüne koyarak uyudu. Aradığını düşünde görmüştü. Uyanınca hemen tuğlayı öpmeğe başladı; koltuğuna kıstırarak her nereye gitse asla yanından ayırmaz, o olmadan namaz kılmaz, misafirliğe onsuz gitmez, baş sağlığına, düğüne hattâ uyumaya hep tuğla ile beraber giderdi. Biri gelse de kendisini övmek istese derdi ki:

Bunu önce benim şu tuğlama, şu cevherime söyle!

Yanına bir ziyaretçi gelse de elini sıkmak istese,

Önce elini şu tuğlaya sür, derdi.

Bu nedir? diyenlere,

Bulunmaz bir şeydir, ancak iyi kişilerde bulunur, fena kişilerde bulunmaz; otuz sene idi ki bir şeyi kaybetmiştim, dün gece başımı bu tuğlanın üzerine koyunca onu tekrar elde ettim, derdi.[520]

Bülbül oluben öte gör gül gibi açıl tütegör,
Aşk oduna can atagör gülzâr olur nirân sana.
Bülbül olup öte gör, gül gibi açıl tütegör,
Aşk ateşine can atagör cehennem sana cennet olur.

Bülbül/Andelîb/Hezâr

En meşhur ötücü kuş olan bülbül için ***'Dünyada hiçbir müzik aleti yoktur ki, sukuşun ağzından çıktığı kadar güzel ses çıkarsın.'*** denmiştir.

Sesinin güzelliğiyle ünlü bu ötücü kuş, tan yeri ağarırken öter. Ötüşü armoni ve ses zenginliği bakımından eşsizdir.

Boyu 16 cm olan bülbüller kül renginde olur. Bülbüllerin uçuşları dengesizdir. Bülbüller, aydınlık ormanlarda, korularda, hatta büyük park ve

---

[519] (SANAY, 1986), s. 82; Aşk Ahlâkı, s. 117 Parantez açıklamalar bizim yorumumuz.
[520] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.310), s. 399

bahçelerde bulunur. Daha çok bitkilerle beslenir

Güzel ve yanık ötüşüyle tanınan bu kuş devr-i gül diye de tabir edilen bahar mevsiminde (veya nevruzda) görülür. Gülşende veya çemenlikte kurduğu yuvasını sık dallı ve yapraklı ağaç dallarına, çokça gül ocakları içine yapar çünkü böyle yerlerdeki yuvalara yılanlar çıkamazlar. Yılan, kuş yavrularının etine haristir. Başka ağaçlara yapılmış yuvalara yılanlar, ağaca sarılarak kolayca çıkar

Eşleşmiş olan yaşlı bülbül, ne kadar iyi bakılırsa bakılsın, kafeste yaşayamaz, ölür. Eşleşmeden önce yakalanan genç bülbül kafeste beslenebilir. Bülbüller havalar ısınmaya, güller açmaya başladığı zaman çiftleşirler. Dişisi yumurtadan kalkıncaya kadar yalnız kalan erkek ekseriya gün batarken başlayıp gece yarısından sonralara kadar öter.

Bülbül, Türk ve İran edebiyatlarında başta âşık oluşu ve sesinin güzelliği olmak üzere çeşitli özellikleri sebebiyle adı en çok geçen kuştur. Aslı Farsça olan bülbül kelimesi sonradan Arapçaya da girmiştir. Türkçesi sanalvaç olan bülbülün Arapçası andelîb, Farsçası hezâr ve cemileri anâdil ile

Hezârândır. Bülbül için andelîb ve hezârdan başka sesinin güzelliği dolayısıyla, hoş-hân (güzel okuyan), hoş-gû (güzel söyleyen), hoş-âheng (güzel sesli) kelimeleri de kullanılır. Bunların yanında zend-hân (güzel sesli kuş), zendvâf, zendbâf, zendlâf (bülbül), mürg-i bâg (bahçe kuşu), mürg-i çemen (çimen kuşu), şeb-hân (gece ötenkuş), mürg-i seb-hîz (gece uyanık duran kuş), hezâr-âvâz (bin bir sesli) gûyâ-yı çemen gibi kelime ve terkipler de bülbülü ifade eder.

Ayrıca belâbil kelimesi, bülbüller ve tasalar, kuruntular, vesveseler anlamına gelerek cinaslı kafiye oluşturur.

Bütün dünya folklor ve edebiyatlarında geniş bir yer tutan bülbül motifinin özellikle Doğu edebiyatlarında önemli bir yeri vardır Bu motif divan edebiyatında her şair tarafından, sık sık kullanılır; halk şairi, bülbülü, daha serbest bir muhayyile ve hassasiyetle işlediği hâlde, divan şairi, onu, daima aynı kadro dâhilinde ele almıştır; yani bu edebiyatta, diğer unsurlar gibi, bülbül de bir mazmundur. Bu mazmuna göre, divan edebiyatında da klasik Doğu edebiyatlarında olduğu gibi, gülün sevgili olarak düşünülmesi ile bülbül âşığı sembolize eder ve kendisine daima naz ve cefa eden güle âşıktır. Terennümü ya güle aşkını ilan veya ıstırabını ifade içindir. Bu durumuyla aşığa çok benzeyen bülbül, şakıyışlarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığın timsalidir. Onun güzel sesi de aşığın güzel sözleri, şiirleridir. Nasıl bülbül gülsüz olamazsa, âşık da maşuksuz olamaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de aşığın bağrını deler. Yani bülbül teşhis yoluyla âşığın bütün özelliklerini havidir. Âşığın

bülbüle tesbihi ise sevgilinin veya yüzünün güle, dudağının goncaya, bulunduğu yerin gülşene (gül bahçesi) tesbihi cihetiyledir. Bülbülün gülşendeki ötüşü âşığın ahına benzetilmiştir. Gül (sevgili), bülbüle (âşık) daima cefa ettiğinden bülbül sabahlara kadar uyuyamaz. Edebiyatımızda bülbül daima gül ile birlikte zikredildiği için eski şairlerimiz nerede bir gül görseler, mevsime bakmadan, derhal bir bülbül tahayyül ederlermiş. Bülbülden ayrı düşünülemeyen gül ise çiçeklerin en makbulü ve hoş kokulusudur ve sayısız nevi vardır. Bülbül seher vaktinde gülü karşısına alarak öter. Gül, onun için yaprakları yeni açılmış bir kitaptır. Âdeta bülbül o kitabı okur. Bazen gül yaprağından bazen de mushaftan ayetler yahut Gülistân'dan beyitler okuyan bülbülün bütün neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı olunca inleyişler içinde kalır. Gülü görünce ise mest olur. Her zaman niyaz durumunda yalvaran bülbülün karşısında gül daima naz içindedir.

Kuşların yaşadıkları yerler farklı farklıdır. Karganın leşi, baykuşun viraneyi sevdigi gibi bülbül de gülzârı sever. Bağda, bahçede, çiçekler arasında dolaşsa da bülbül daha ziyade gül dalları ve yaprakları arasında görülür. Bülbülün tahtgâh, mahfil, sâyeban, sâgar, keşkül adlarını alan yuvası da buradadır. Gül-bülbül beraberliği, gülün rengi itibariyle ateşi çağrıştırdığından çeşitli tasavvurlar oluşturur.

Gül Hz. Mûsa aleyhisselâma Tur dağında görünen 'ateş-i Mûsâ'ya benzetildiğinde, bülbül Hz. Mûsa'nın 'kelim' sıfatı ile karşımıza çıkar. Güzel sesinden dolayı bülbül ile Hz. Davut aleyhisselâm arasında da ilgi kurulur. Ayrıca gül camiye, servi minareye, bülbül ise Kur'an-ı Kerim okuyan kişiye benzetilir.[521]

Yüzün Niyâzi eyle hâk derd ile kıl bağrını çâk,
Kalbin sarayın eyle pâk şâyet gele Sultân sana.
Niyâzi yüzün toprak eyle, derd ile bağrını yar,
Kalb sarâyını temizlersen, sana Sultân gelir.

Kalbin iki yüzü vardır: Bir yüzü insanın sol böğründeki yüreğe müteallik olduğundan *sadr* denmiştir ki çoğu şeytanî havâtır buradan girer. Kalbin bu yüzünde zulmânî perdeler (hicâbât) vardır. Diğer yüzü Hazret-i Hakk'a müteveccihtir ki bu nedenle kalp denmiştir. İlâhî feyz bu yüzden gelir. Kalbin bu yüzünde de sayısız nûrânî perde vardır." [522]

İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'n-Netice adlı eserinde kalbin kazandığı

[521] (ESKİGÜN, 2006), bölüm 4.1
[522] (ÖGKE, 2000), s.187; Yiğitbaşı Velî, *Atvâr-nâme-i Seb'a,* v. 39a

ehemmiyetli mevkîyi belirtmek ve onun bir takım mühim hususiyetlerinden bahsetmek gayesiyle şunları söylemiştir:

"İnsanın yüzü Rahman'ın aynasıdır. Ayn'ı ise Allah Teâlâ'nın esrarındandır. Çünkü ayn, âlem-i emirden, vücud âlem-i halktandır. Fakat birbirine çok kuvvetle bağlıdırlar. İnsanın iki gözü, Huda'nın nurundan ay ve güneş gibidir. Biri âlem-i zat, biri âlem-i sıfat'a remzdir. Cesedin maverasında ruh, ruhun ötesinde ayn, ayn'in ötesinde sır vardır ki bütün mertebeleri bu ihata edici sır gizler. Sır vâliddir. Sırrın tenezzülü rûh, ruhun tenezzülü ceseddidr. Cesedin batını âlem-i halk, ruhun bâtını ise âlem-i ervah'tır. Ruh zevç, cesed zevce gibidir. İkisinin izdivacından kalp ve diğer kuvvetler doğmuştur. İnsanın kalbi, ruhi kuvvetlerdendir. Kalp ism-i azamın tahtgâhı, vâsi Allah Teâlâ'nın cilvegâhıdır. Vücud ülkesinde hilâfet kalbindir. Ondan ulu nesne yoktur. Kalbin ruha yakınlığı vardır. Bu yakınlık yüzünden ondan nur alır ve heykele verir. Kalbin aslı melekûttan, cesed ise âlem-i milktendir.

Semavat yedi tabakadır. Herbirinde başka bir emr-i rahmanı ve sırr-ı subhanî vardır. Sıfât-ı Seb'a; hayat, ilim, basar, semi, iradet, kudret, kelâmdır. Nüzul itibariyle yedisi felekü'l-kamerdir, mazhar-ı kelâmdır.

Kalbin mertebesi de yedidir. Buna etvâr-ı seb'a derler. Yedincisi sadırdır ki felek-i kamer mertebesidir, mahall-i hitaptır, akrab-ı menâzildir. Sadır, kalbin zahiridir, vehm ve hayalle yüklüdür. Rahmet, feyz-i hâss-ı ilâhîdir. Onun nüzulü yok, kalpten zuhuru vardır, fakat dış sebepler yüzünden inzal denir. Fetih de kalbin kapısının fethidir, gaybm kapısının fethidir. Kalbin batını ruhtur, gayb-ı izafîdir. Ruhun batını sırdır, gayb-ı mutlaktır. Kalbin zahiri sadırdır, şehadet-i îzâfiyyedir. Sadrın zahiri de ceseddir, şehadet-i mutlakadır. Kalp iki taraf arasında a'raf gibidir. Zahiri nâr gibi zulmâni, batını ise cennet gibi nûrânidir. Bundan müminin cennete duhûlünün batını ile kâfirin cehenneme girişinin zahiri ile olduğu anlaşılır. Zira sonunda bâün zahir, zahir de bâtın olur. [523]

Kalb sarâyını temizlemenin gerekli olduğuna işaretle remzen Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"İçinde köpek veya resim bulunan eve melekler girmez. " [524]

Sultana layık olan sarayda oturmaktır. Müminin kalp sarayı temizlenince sultan teşrif eder. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

---

[523] (ÇELİK, 1994), s.31; A.Ü.İ.F., İİED 1975/2 Erdoğan Fuat, Kitabu'n-Netice ve İnsan, s. 216-217.

[524] Ebu Davud. Taharet. 89. Libas. 129: Nesai. Taharet. 167. Hayl. 11: Darımî. tsti'zam. 34: İbn. Hanbel. 1/80. 83. 107. 139

"Mü'min hurmaya veya arıya benzer; arı temiz yer ve temiz üretir. Yine mü'min som altın parçası gibidir; ateşe atılıp üzerine üflenir, yine som altın olarak çıkar." [525]

Sür çıkar gayrı gönülden, tâ tecellî ede Hakk
Pâdişâh konmaz sarâya hâne ma'mûr olmadan

Şemsî Sivâsî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz

TAHMİS-İ AZBÎ

Ey din ve imân isteyen besdir demi insan sana
Kendi özün şâh isteyen şayet ola mihman sana
Ey gevher[526] *kân*[527] *isteyen kân ola Hakk irfan sana*
Ey derde dermân isteyen yetmez mi derd dermân sana,
Ey râhat-ı cân isteyen kurbân olandır cân sana.
Terket fenâya zarlığın kesbet bekâ hünkârlığın
Bul lezzetin ikrarlığın anma adın inkârlığın
Bil menzilin tayyarlığın[528] *fehmet sözün attarlığın*[529]
Yağma edersin varlığın gider gönlünden darlığın,
Mahveyle sen ağyarlığın yâr olisar mihman sana.
Haktır rumuzu kün[530] *fe kâne*[531] *bâtıl meğer bâtıl olan*
Haktır sözüm ikrâr u imân bu hak söze etme gümân[532]

---

[525] Hâkim, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, I, 147 (253); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah, Mûsannef, 1. bsk. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin, Dâru'l-kütüb el-ilmiyye, Beyrut, 1995, VII, 89 (34414, Hadisin birinci kısmı); Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, V, 58 (5765, Hadisin birinci cümlesi); Kudâ'î, Müsnedü'ş-şihâb, II, 278 (1354). Râmhurmüzî, Kitâbü emsâli'l-hadîs, III, 66, 67; Ebu'ş-Şeyh, Kitâbü'lemsâl, s. 232 (343). (UYSAL, 23 Bahar 2007)

[526] **Gevher:** f. Akıl ve edeb. Asıl ve neseb. Elmas, cevher, mücevher. İnci. Bir şeyin künhü ve esası. Hakikat. Noktalı olan harf.

[527] **Kân:** f. Bir şeyin menbaı. Kuyu. Kaynak. Mâden ocağı. Bir keyfiyetin. (niteliğin) bol olarak bulunduğu kimse

[528] **Tayyar:** Uçan. Uçucu. Uçma kabiliyeti olan. Havaya kalbolup gaib olan.

[529] **Attar:** (Itr. dan) Güzel koku veya iğne iplik gibi şeyler satan

[530] **Kün:** Cenâb-ı Hakkın "Ol, Olsun" mânâsındaki emri.

[531] **Güman:** f. Zan. Tahmin. Sanmak. şüphe

[532] **Mân:** Men (vezin gelişi)

Murgi [533] dile ten âşiyan in tu cevab mürselan[534]
Sermâye bu yolda heman teslim olur buna inan,
Sıdk ile Allâh'a dayan etmez mi gör ihsân sana.

Uçurma kuldan yazını müşgin[535] elif yaz yazını
Pişir kurtar kim sözünü alçağa indir tizini[536]
Sultana et niyazını Mısrî bilir her râzını
Tevhide tapşur özünü kimseye açma râzını,
Şeyh izine tut yüzünü Şeyhin yeter bürhân sana.

Hal bulmayan sır bulamaz davayı irfân kılamaz
Kul olmayan hân olamaz ağlamayan hem gülemez
İrfâna cahil gelemez birlik gibi iş olamaz
Eyün kişi yol alamaz maksûdunu hergiz bulamaz,
Bekle maârif kapusun yüz göstere irfân sana.

Gel mihneti ferdâyı ko ikrâh ile takvayı ko(y)
Geç arş ile âlâyı ko Âdem ile Havva'yı ko
Hem bay ile ednâyı kohem cennet-ül me'va i ko
Dünyâ ile ukbâyı ko ûlâ ile uhrâyı ko,
Var ol kuru sevdâyı ko matlab yeter Sübhân sana.

Tebdil edip inkârını koy yerine ikrârını
Dost ile özünde yârini fâş[537] eyleme esrârını
Aşka değiş her kârını at namus ile ârını
Candan talep kıl yârini ver canı bul didârını
Yok eyle kendi vârını kim var ola cânan sana.

Her işinden ferağ olur masivâdan ırağ olur
Derviş olan alçağ gözü yaşı ırmağ [538] olur
Vücudu dağ ve dağ olur aşk ile yüzü ağ[539] olur
Çürüklerin hep sağ olur zehrin kamû bal yağ olur,
Dağlar yemişli bağ olur cümle cihân bostân sana

Gerçi gezer çoktur veli sümbülü görür görmez gülü
Çün gül Yakub'dur bülbülü her şeyde var kudret
Herkes dedi Hakk'a beli,[540] birlikte lâl olur
Güçtür katı Hakk'ın yolu dergâhı hem gâyet ulu,
Sıdk ile olmazsan kulu etmez yolu asân sana.

---

[533] **Mürg:** f. Merg. Kuş.
[534] ***in tu cevab mürselan***: senin için gönderilen cevap
[535] **Müşgîn:** f. Misk kokulu, miskli. Siyah şey.
[536] **Tizî:** f. Çabukluk, tezlik. Keskinlik. Sıklık.
[537] **Faş:** Meydana çıkmış. Yayılmış. Anlaşılmış olan
[538] **Irmak:** Büyük akarsu, doğrudan doğruya denize dökülen nehir
[539] **Ak:** beyaz
[540] **Beli:** f. Evet.

Gir bende-i Haydar isen dâim hay hay Haydar isen
Aşk ile yek Kanber isen dehre me envâr isen
Cevr ile dilber der isen zâr fakir kemter isen
Kulluğa bel bağlar isen şâm-u seher ağlar isen,
Sular gibi çağlar isen tiz bulunur ummân sana.

Varlığı hep ata gör yokluğa ayak basa gör
Kalbini pak eyleye gör hubb-i sivâ hep gidegör
Sırrına sırrı kata gör külli sivaya atagör
Bülbül oluben öte gör gül gibi açıl tütegör,
Aşk oduna can atagör gülzâr olur nirân sana.

Gel masivâdan çek elin kalbin ola Azbi çü pak
Zahid sülük ehlini gör çün mâsiva eylerde
Aşk ehli olmaz hem helak candan elin kıl iştirak
Yüzün Niyâzi eyle hâk derd ile kıl bağrını çâk,
Kalbin sarâyın eyle pâk şâyet gele Sultân sana.

10

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

İki kaşın arasında çekti hatt-ı istiva,
(Allemel esma) yı ta'lim etti ol hattan Hüdâ.
Zat-ı ilme Mustafa, esmaya Âdem'dir emin,
İkisinden zâhir olmuştur ulûm-i enbiya.
Zat-u esmâ vü sıfat ef'âl-u âsar cümleten,
Her zamanda bir velinin vechine bunlar ziya.
Secde eyle Âdem'e ta kim Hakk'a kul olasın,
Eden Âdem'den ibâ Hakk'dan dahi oldu cüdâ.
Kenz-i la-yefna yı bilmez kandedir illa fakir,
Bahr-ı bipayanı bulmaz etmeyen terk-i siva.
Sureta gördüler Allah diyeni olmuş fakir,
Sandılar Allah fakirdir kendilerdir ağniya.
Ravza-yı hadrayı bilmez Hızr'a yoldaş olmayan,
Ab-ı hayvan-ı bu zulmü görmeyenler sandı mâ.
Bil ki seddeyn iki kaş İskender ortasındadır,
Cem'i cem-ül cem ile feth oldu ebvâb-ı Hüdâ.
Kande bulur Hak-kı inkâr eyleyen bu Mısrîyi,
Zâhir olmuşken yüzünde nûr-i Zât-ı Kibriyâ.

İki kaşın arasında çekti hatt-ı istiva,
(Allemel esma) yı ta'lim etti ol hattan Hüdâ.
İki kaşın arasında çekti düz bir hat çekti,
Allah Teâlâ bütün isimleri öğretti o düz çizgiden.

Bu beyti tahkik idevüz tâ ki evliyanun [43a] kelâmlarını her bir mukallid zu^{c}mınca bir ma' nâ virmeyeler dahi veya ilhâmsuz muhal idügin bilup tahrif itmeyeler. imdi iki kaşdan murâd dörd vâvdur hâkezâ واووو her ikisi bir kavsdur, ikisinün mâ-beyninde elif vardur zira isimdür, ikisinde yokdur zîrâ zâtdur. ***Lev câe sitte ba'de sitte*** dimek ***sitte ba'de sitte*** dimekdür zîrâ ح altıdur meselâ *vâv* 13 [541] *vecede* 13 [542] *Allah* 66 [543] 13+66= 79 vech-i âher

541 واو = 6+1+6=13

542 وج د = 6+3+4=13

543 ال ل ه =1-30+30+ 5=66

واووو bunlar mertebe-i mi'âtda 2500+25= 2525 mertebe-i âhâdda 25 bu kadardur vech-i âher واووو hatt-ı adedde berâberdür mertebe-i mi 'âtda ve âhâdda ط harfinin elifi ile ki حط ı istiva odur zîrâ ط ا ط ح olur. ح 6, ط 9, ا 1, ط 9 = 9+ 1+9+6= 25 mertebe-i mi'âtda hat ma'a'l-elif 2500+25= 25252 istiva واووو istiva-i *hatt* ve'ı-hâsıl iki altı altmış altı olur iki altı bir elif on üç olur yanî iki altı birbirinün ardına konursa altmış altı olur birbirinün üstine çıkarsa on iki olur elif ile on üç olur *hazâ manâ kâbe kavseyn* vech-i âher-i *kâbe 4 kavseyn* 166 166+4= 170 166 ikisi bu kadardur 166+4+166+4= 340 *ev ednâ* harf-i *ednâ* yâdur üzerine koyınca üçyüz elli olur anun çün *ev* ile getürdi ki üç yüz kırk da **üç yüz elli de Mısrî** adedidür idğâm ile ve fekk-i idğâm ile vech-i âher *ednâ* altmış beşdür Mısrînün sinni şimdi altmış beşdedür bunu görenler lütf idüp nüshasın alabilürse Vânîye ve musahibe göndürsünler ki pâdişâhun sevindürmege mayalaşduğı nice nurdur sevindür-mek mümkinümdür bilsün edeb ile olursa olsun olmazsa simden sonra bilmiş olsun Allah kendini sevindürür uşaklığı delikanlılığı koşun ve illâ kendi bilür *fe-izâ sevveytehu* da olan iki vav bu vavlara işâretdür kabul itmeyen şeytandur. [544]

"Kaş" lafzı ekser kullanışta "kavs" lafzı ile teşbih ve temsîl eder. İki kavsdan murat kavs-ı vücûb ve kavs-ı imkândır.

"Alleme'l-esmâyı ta'lîm etti ol hattan Huda" diye buyrulması;

---

[544] (MISRÎ, 1223), v. 43a

Bu beyti tahkik ideyiz tâ ki evliyanın [43a] kelâmlarını her bir mukallid zumınca bir manâ vermeyeler dahi veya ilhâmsız muhal idiğin bilup tahrif etmeyeler. İmdi iki kaşdan murâd dört vâvdır hâkezâ واووو her ikisi bir kavsdır, ikisinün mâ-beyninde elif vardır zira isimdir, ikisinde yokdur zîrâ zâttır. ***Lev câe sitte ba'de sitte*** demek ***sitte ba'de sitte*** demektir zîrâ ح altıdır meselâ *vâv* 13 [544] *vecede* 13 [544] *Allah* 66 [544] 13+66= 79 vech-i âher واووو bunlar mertebe-i mi'âtta 2500+25= 2525 mertebe-i âhâdda 25 bu kadardır vech-i âher واووو hatt-ı adedde berâberdir mertebe-i mi 'âtta ve âhâdda ط harfinin elifi ile ki حط ı istiva odur zîrâ ط ا ط ح olur. ح 6, ط 9, ا 1, ط 9 = 9+ 1+9+6= 25 mertebe-i mi'âtta hat ma'a'l-elif 2500+25= 25252 istiva واووو istiva-i *hatt* toplamı iki altı altmış altı olur iki altı bir elif on üç olur yanî iki altı birbirinin ardına konursa altmış altı olur birbirinün üstüne çıkarsa on iki olur elif ile on üç olur *hazâ manâ kâbe kavseyn* vech-i âher-i *kâbe 4 kavseyn* 166 166+4= 170 166 ikisi bu kadardır 166+4+166+4= 340 *ev ednâ* harf-i *ednâ* yâdur üzerine koyunca üçyüz elli olur onun için *ev* ile getirdi ki üç yüz kırk da **üç yüz elli de Mısrî** adedidir idğâm ile ve idğâm açmak ile başka bir yön ile *ednâ* altmış beşdir Mısrînün yaşı şimdi altmış beşdedir bunu görenler lütf idüp nüshasın alabilirse Vânî'ye ve musahibe göndersinler ki pâdişâhın sevindirmeğe mayalaştığı nice nurdur sevindirmek mümkün müdür bilsin edeb ile olursa olsun olmazsa simden sonra bilmiş olsun Allah kendini sevindirir uşaklığı delikanlılığı koşun ve illâ kendi bilir *fe-izâ sevveytehu* da olan iki vav bu vavlara işârettir kabul etmeyen şeytandır.

"Ben yeryüzünde bir halîfe (bana muhatap bir mahlûk, Âdem) yaratacağım..." [545] kelamıyla meleklerin".. Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insan mı halife kılıyorsun..." [546] İddialarına karşılık "... sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim..." [547] "Allah Âdem'e bütün isimleri, (eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını) öğretti." [548] Beyanı hakikat ile Âdem'in yüceliğini aşikâr eyledi.

Allah Teâlâ "... eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin..." [549] buyurunca melekler "Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur; şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin..." [550] diye kabul ettikleri açıklayınca, Allah Teâlâ "Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat" dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca, "Ben size muhakkak semâvât ve arzda görünmeyenleri (oradaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?" dedi. [551]

Bu beyt Âdem aleyhisselâm da olan mazhariyyetin ilâhî isimlerin hepsini topladığına işarettir. Yani Allah Teâlâ'nın muttasıf olduğu sıfât-ı sübûtiyyesi üzere halk eyledi. Çünkü **hayât**, **ilim**, **irâde**, **semi**, **basar** ve **kelâm** sıfatlarıyla muttasıfdır.

Bir başka mana "iki kaş"dan murâd celâl ve cemâl sıfatlarıdır. Celâl sıfatı kahr ve gazabla alakalı olan sıfâttır. cemâl sıfatı rızâ ve lutfla alakalı olan sıfâttır. **hatt-ı istiva** zü'l-celâl-i ve'l-ikrâmın tâm zuhur yeri olan Hakîkati Muhammediye'dir. Allah Teâlâ'ın zâtının celâl ve cemâline sıfâtına mazhar olan ilâhî isimlerin hepsine kavuşmuş demektir.

"Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman..." [552] ayetiyle üflenen ruhun izafeti celâl ve cemâl olan feyz-i Muhammedîdir. Hz. Âdem feyz-i hakîkat-i muhammediyyeye mazhariyyet ile mazhar-ı celâl ve cemâl oldu.

"yedeyn"den de murat sıfat-ı celâl ve cemâldir. Bu nedenle celâl mazharı olan şeytân, Âdem aleyhisselâma secdeden imtina edince:

"iki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürledin mi, yoksa yücelerden mi oldun? ..." [553] hitâbıyla muhâtab olduğu Hz. Âdem aleyhisselâm celâl ve cemâli cami olduğunu açıklamaktadır.

---

[545] Bakara, 30
[546] Bakara, 30
[547] Bakara, 30
[548] Bakara, 31
[549] Bakara, 31
[550] Bakara, 32
[551] Bakara, 33
[552] Hicr, 29- Sâd, 72
[553] Sâd, 75

Bütün ilâhî isimlerin merkezi celâl ve cemâl sıfatı olduğu cihetle Hz. Âdem aleyhisselâm hakîkati Muhammediyye feyzi vâsıta olmakla isimlerin hepsini öğrenici oldu. Yani isimlerin hepsinin mazharı tam oldu. Bütün isimleri bilmek hilâfet gereği olduğuda ayrı bir hakikattir. Kâinatta bulunan her şey bir şey ilâhî isimlerden bir hakikatin terbiyesi altında zuhur eder. Bu şekilde olmasa idi hakîkat-i muhammediyye ile ilâhi isimlerin mazharına kadir olamayıp halife olmaktan düşerdi.

Bir başka mana Hz. Âdem aleyhisselâm ve Havva validemiz olup ikisinin izdivacından nesillerin vücûda gelmesidir.

Bir başka mana; Âdem'de olan akıl ve nefis cüzlerinin bulunması ve imtizaç ve birleşmesinden kalbin doğması ile Hakikati Muhammediyyeye istidad kazanmasıyla hakîkat-i muhammediyye feyzi ile ilâhî isimlerin hepsine mazhar olup hakikati muhammediyye vekil oldu.

Zat-ı ilme Mustafa, esmaya Âdem'dir emin,
İkisinden zâhir olmuştur ulûm-i enbiya.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Allah Teâlâ'nın Zatî ilmine, Âdem aleyhisselâm isimlerine mazhardır.

Enbiyanın ilmi bu ikisinden meydana gelmiştir.

"zât" nefsiyle kâim olana denir. İsim ve sıfat zâtın mefhûmudur. Beşere tam bir kabiliyet verilmedi ki; Allah Teâlâ'nın zâtının aslını ve hakîkatini idrâk eyleye. Onun içindir ki Allah Teâlâ'nın fiilleri idrâk olunur ondan sonra istîdâdı kadarda sıfat ve zâtı idrâk olunur ondan sonra hayret-üstühayretdir ki; bu dediğimiz sâlikînin tarîkidir. Bazıları idrâk olunur derlerse de yine hakikât açısından yine noksandır. Allah Teâlâ'nın bildiğimizden başka olması kendi vasfıdır. Onun içindir ki Allah Teâlâ'nın sıfatı, zâtın aynı değil gayrı dahî değildir.

"isim": konulan veya tayin edilen bir şeyin alâmeti olan şeye derler. Bazı meşâyih yanında isim lafız ve yazılan şey değildir. Belki isimden murat konulanın kendisidir.

"Zât-ı ilme Mustafâ, esmaya Âdem'dir emin" beyti, geçen beyti tefsir ve açıklaması gibidir. Yani Hakîkat-ı Muhammediyyeden ibaret olan hatt-ı istivadan Âdem'e esmayı ta'lîm ettiğini bu beyit açıklamadır. Çünkü vâsıta olmada kalem mesabesinde olan Hakîkat-i Muhammediyye ile zatî ilmi levh-i mahfuza çıkarıp Âdem aleyhisselâma hakikatleri verdi demektir.

Hakîkat-i muhammediyye ilm-i zât ile ruhların hakikatlerini belirsizlik âleminden bilinirliğe vâsıta olduğu ve rûhun hakîkat-i muhammediyyeden izafî olmasıyla Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ebu'l-ervâh ve Hz. Âdem Aleyhisselâm ebu'l-beşer olmakla öncekiler ve sonrakilere silsile ile enbiyâ ve evliyaya onlardan intikâl etmiştir demek olur.

Zat-u esmâ vü sıfat, ef'âl-u âsar cümleten,
Her zamanda bir velinin vechine bunlar ziya.
Zât'ın isimleri ve sıfat, ef'âl ve eserlerin hepsi,
Her zamanda bir velinin yüzüne bunlar ziyadır.

Bu beyit tevhidin mertebelerini beyândır. Tevhidin tarîfinde birçok açıklama vardır. Hepside birbirine yakın ve tasdik eden şekildedir. Bazıları demiştir ki; tevhid lügatta bir şeyin tek olduğunu bilmek ve hükmetmektir. Hakikat ıstılâhında zât-ı ilâhiyyeyi fenâ ile tasavvur ve zihin ve vehimlerde hayal olunan her şeyden tecrid etmektir.

Bazıları demiştir ki; tevhid çokluğu vehm olunan veya bilinen ve hissedilen şeyi tek kılmaktır Bu bilme ise sıfatta ve zâtta olur.

Bu beyt tevhidin bütün zamanlarda kâmil bir veli ve mükemmilin yüzünde aşikâr olduğunu haber veriyor.. İsimlerin tevhidi ve hilâfet rütbesinin mazharı olan zât her asırda biri olur. Bu zât Hakikat-ı Muhammediyye verâset ile halîfetüllah olan kutbu'l-aktâb ve gavs-ı a'zam denilen kişidir. Bu nedenle ***"Her zamanda bir velînin vechine bunlar ziya"*** diye buyruldu.

TEVHİD MERTEBELERİ

İki bölümde incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

İlk bölüm Fenafillâh mertebeleri olarak isimlendirilir.

Bu bölüm 3 mertebeden meydana gelmektedir, Bunlara, Terakki Makamları da denir, Sırasıyla;

a- Tevhid-i Ef'âl,
b- Tevhid-i Sıfat,
c- Tevhid-İ Zât'tır.

İkinci bölüm Beka-billâh mertebeleri olarak isimlendirilir.

Üç mertebeden ibarettir, Tedellî Makamları diye de adlandırılmaktadır.

a- Cem,
b- Hazretü-l-cem,
c- Cem'u'l-cem,
d- Ahadiyyetü'l-cem: Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize has ve O'na ait bir makamdır. Telkin edilemez. Edilse de anlaşılamaz.

FENAFÎLLAH MERTEBELERİ

a-Tevhid-i Ef'âl: Fiillerin birliği anlamına gelir**.** Bu mertebede gözetilen edebi Fiillerin hepsini yani bize nisbetle iyisini de kötüsünü de Hakk'a

nisbet etmek esastır. Çünkü onların iyiliği ve kötülüğü bize göredir. Yoksa Hakk'a nisbet edildiğinde hepsi hayırdır ve isimlendirilmemiştir, Fiillerin iyiliği ve fenalığı, kula nisbet edildiğinde belirlenir ve bu zamanda, iyi ve kötü diye adlandırılır.

b- Tevhid-i Sıfat: Sıfatlar Hakk'ındır. Yani diri olan, işiten, gören, söyleyen, irâde eden ve yegâne kudret sahibi Allah Teâlâ'dır.

c- Tevhîd-i Zât: Vücûd Hakk'ındır. Bu makamda salik hissen, aklen ve hayalen gerek ef'âl, gerek sıfat ve gerek zât aynalarından vücûdu'llah'a bağlanıp, cümle eşyanın vücûd-ı Hakk olduğunu mülâhaza eder ve bu esnada istiğrak hâsıl olur.

BEKÂBÎLLAH MERTEBELERİ

a-Cem Makamı: Hakk'ı zahir, halkı batın olarak müşahede etmek. Bu makamda, halk ayna olup, oradan Hak zahir olur. Bu makamda, vahdet şuhûdu galiptir.

b-Hazretü'l-cem Makamı: Halkı zahir, Hakk'ı batın olarak müşahede etmek. Burada Hakk aynasından, halk zahir olmuştur.

c- Cem'u'l-cem Makamı: Kesret ve vahdeti cem'eden bir makamdır. Zahir olsun, batın olsun etimle var olanın Hakk olarak müşahede edildiği yer diye ifade edilir. Zahir olan mukayyed, batın olan mutlaktır. Mukayyed dediğimiz de, mutlak dediğimiz de hepsi Hak'tır diye zevk olunur.

d- Ahadiyyetü'l-cem Makamı: Bu makam, makam-ı Muhammedî'dir. Mukayyed olan varlıktan kaydın kaldırıldığı yerdir. Gerçek imanın son durağı burasıdır. Bundan sonra başkaca bir makam yoktur. Çünkü burası en yüce mertebedir.[554]

Secde eyle Âdem'e ta kim Hakk'a kul olasın,
Eden Âdem'den ibâ Hakk'dan dahi oldu cüdâ.

Secde eyle Âdem'e ta kim Hakk'a kul olasın,
Eden Âdem'den ibâ Hakk'dan dahi oldu cüdâ.

Mürşid-i kâmil ve mükemmil Allah Teâlâ'nın halîfesi olur ki; hakikati şeriate tatbîk ve ilahî isimlerin hepsini tahkik ile âdemin mânâsıdır.

"Secde", ta'zîm tevazu' ile itaat ve boyun eğmedir. Yani yukarıda geçtiği üzere ilâhî isimlerin hepsine tam mazhar olan âdem-i mânâya secde eder.

"Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!" [555] Gereğince basiretli mürşid

[554] (KUMANLIOĞLU, 1988)
[555] Nisa, 80

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin vekili olduğu itibâriyle mürşidine itaat ve bağlanan Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme itaat ve boyun eğmiştir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme itaat ve boyun eğen Allah Teâlâ'ya itaat ve boyun eğmiş olur.

İnsanın Yaratılışı[556]

Bütün yaratılış olayları içerisinde insanın yaratılışı büyük bir öneme sahiptir. İnsanın yaratılışının, Kur'an-ı Kerim'in üzerinde ısrarla durduğu ve iman esası olarak kabul ettiği ahirete imanla çok yakın bir ilişkisi vardır. İlk yaratılış ahiretteki yaratılıştan daha hayatidir. Ahiretteki yaratma ise ilk yaratmanın tekrarından ibarettir.

İnsanın yaratılışını kelamcılar Âdem aleyhisselâmın yaratılışı ile özdeşleştirmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de Âdem aleyhisselâmın nasıl yaratıldığını belirten ayetler bulunmaktadırlar.

"... Allah Âdem'i topraktan yarattı, sonra ona "ol" dedi ve oluverdi." [557]

"Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. ..." [558]

İnsanın çamurdan yaratıldığını ifade eden ayetler aynı zamanda bu çamura farklı nitelikler yüklemektedirler. **"Yapışkan çamur", "kuru çamur", "pişmiş çamur", "şekillenmiş kara balçık"** ifadelerini kullanmıştır.[559]

İnsanın topraktan yani çeşitli sıfatlara sahip çamurdan yaratıldıktan sonra ona ruh üflenmesi aşaması vardır. Kelamcılar topraktan yaratılmayı birinci aşama, ruhun üflenmesini de ikinci aşama olarak değerlendirip, yaratmanın iki aşamadan müteşekkil olduğunu düşünmektedirler.

Ayetlerde geçen "ruhun üflenmesi ifadesi insanın yaratılışını anlamada önemli bir yer işgal etmektedir. Üfleme anlamına gelen "nefh" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de farklı ayetlerde farklı bağlamlarda geçmektedir.

"Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secdeye kapanın." [560] ***"İffetini korumuş olan İmran kızı Meryem'i de Allah örnek gösterdi. Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O gönülden itaat edendir."*** [561]

"Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üfle-

---

[556] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 72
[557] Âl-i İmran, 59
[558] En'am, 2.
[559] Sâd, 71-72; Saffat, 11; Hicr 26; Rahman, 14; Saffat, 11; Hicr, 28; Rahman, 14; Hicr, 26
[560] Hicr, 29
[561] Tahrim,12

miştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. ..." [562]

"Sura üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır, birbirlerini de arayıp sormazlar." [563]

"... Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen o bir kuş oluyordu." [564]

Bu ayetlerde "üfleme" kelimesi farklı bağlamlarda kullanılmış olsa da, kelimeye verilen anlam aynıdır. Bu ayetlerde geçen üfleme kelimesi ile nesneye hareket ve canlılığın verilmesi kastedilmiştir. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz ayetlerde ruhun üflenmesi ile ilgili bakış açımızı yönlendirecek ve diğer ayetleri anlamamıza yardımcı olacak ayet Hz. Meryem örneğidir. Çünkü bu ayet üflemenin anlamını net olarak açıklamaktadır. "Meryem'e ruhumuzdan üfledik" ifadesi klasik ruh anlayışı çerçevesinde düşünülürse problem oluşturmaktadır. Çünkü bu üflenen ruhla Meryem'in canlanması gerekirdi ki bu mümkün değildir, zira Meryem hayattadır. O zaman bu ifadeden anlaşılmaktadır ki Meryem'e ruhun üflenmesi ile İsâ yaratılmıştır.

Sonuç olarak ilk insanın yaratılışı hem cins hem de bir şey olarak büyük önem taşımaktadır. Yukarıda açıklanan yaratılış evrelerinin en önemli aşaması ruh üflenmesi aşamasıdır ki, bu farklı anlayışlara yol açmıştır. Ancak bu aşama insanın canlılığını ifade eden bir aşamadır. Yoksa felsefi kabullerin şekillendirdiği insanı insan yapan, üstün ve soyut bir cevher değildir.

Hz. Âdem aleyhisselâma Secde

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın emriyle meleklerin Hz. Âdem aleyhisselâma secde ettiklerinden haber verilmektedir. Ancak secdenin keyfiyeti ve secde olgusuna şer'i literatürde yüklenen anlam göz önüne alındığında, Meleklerin Hz. Âdem aleyhisselâma nasıl ve ne şekilde secde etmiş olabilecekleri sorunu ile karşı karşıya kalmaktayız. Aynı zamanda Kur'anî bir kavram olan *'secde'* ye yüklenen farklı anlamlar da bu sorunu yoruma açık hale getirmektedir. Şeriat örfünde, ***Allah Teâlâ için alnı yere koymak ve Yüce Yaratıcının huzurunda yerlere kapanmak*** anlamına gelen **secde** yalnızca Allah Teâlâ'ya karşı yapılması gereken bir eylem olarak kabul edilmiş, Allah Teâlâ'dan başkasına yapılması ise yasaklanmıştır. Hal böyle olunca karşımıza şu sorular çıkmaktadır:

Meleklerin Allah Teâlâ'nın emriyle Âdem aleyhisselâma yaptıkları secdenin mâhiyet nedir? Keyfiyeti nasıldır?

---

[562] Secde, 9
[563] Mü'minun, 101
[564] Maide, 110

Âdem aleyhisselâma yapılan bu secde, bir ibâdet secdesi midir, yoksa Âdem'in üstünlüğünü vurgulama adına yapılan bir ta'zim gösterisi midir?

Âdem'e bu secdenin yapılmasının ne gibi hikmetleri olabilir?

Bu ve benzeri soruları daha da çoğaltmak mümkündür.

***Secde* Kelimesının Sözlük Ve Terim Anlamları**

Arapça س.ج.د kökünden türemiş bir isim olan *secde* kelimesi, *itaat etme, boyun eğme, saygı gösterme, başı öne eğme, selamlama, alnı yere koyma, ibadet kastıyla eğilme, teslim olma, bir kimsenin hükümranlığı altına girme gibi anlamlara gelir.*

Araplar, meyvesinin bolluğundan dolayı dalları yerlere eğilen hurma ağacına, *'nahletün sâcidetün'* (secde eden / sarkan hurma ağacı) derler.

Râğıb el-İsfehânî (502/1108), *secde* kelimesinin lügatte; eğilmek, kendini küçük görmek, son derece itaatkâr olmak anlamlarına geldiğini söyleyerek, söz konusu bu kelimenin Allah Teâlâ karşısında kendini küçük görerek *(tezellül),* O'na boyun eğip ibâdet etmeyi, kulluk yapmayı ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir.

Terim anlamına gelince: Kısaca *secde,* '*alnı yere koymaktan ibarettir'* diye tanımlanmıştır. Hatta bunun ibadet niyetiyle olmasının da şart olmadığı söylenmiştir. Ancak yine de *secde'*nin namaz ibâdetinin bir rüknü olarak kavramlaştığını görmekteyiz. Buna göre secde denilince namazda alnı, burnu, elleri, dizleri ve ayakuçlarını yere koyarak Allah Teâlâ'nın huzurunda yerlere kapanma akla gelmektedir. Buna göre aslında terim olarak mutlak anlamda yere kapanma anlamına gelmesine ve geniş bir anlama sahip olmasına rağmen dini literatürde secdenin namaz ibadetindeki bir rükünle özleşteştirildiği anlaşılmaktadır.

س.ج.د Kökü Ve Türevlerinin Kur'andaki Anlamları

A. Allah'a İtaat Etmek, Emrine Boyun Eğmek

B. Saygı Göstermek, Saygı İle Selamlamak

Meleklerin Hz. Âdem aleyhisselâma ve kardeşlerinin Hz. Yusuf aleyhisselâma secdelerinden söz eden ayetlerde geçen *secde* kavramına verilen anlamlardan birisi de, selamlamak ve saygı göstermektir.

C. Allah'a İbadet Maksadıyla Boyun Eğmek ve Alnı Yere Koymak

D. Eğilmek, Baş Eğmek; Alçak Gönüllü Olmak; Saygılı Olmak

E. Namaz Kılınan Yer

Kur'an-ı Kerim'de toplam yirmi sekiz yerde ism-i mekân formu ile geçen *mescid* ve *mesâcid* kelimeleri bu anlamdadır. Kur'an-ı Kerîm'de sec-

de kavramına verilen bu anlamların, lügatta bu kelimeye verilen anlamlarla da yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de Yer Alan Secde Çeşitleri

A. Zorunlu Secde (Teshîrî Secde)

Bu grupta yer alan varlıkların secdesi, irâdesiz ve zorunlu olarak yapılan bir secdedir. Bitkilerin, hayvanların, dağların, gölgelerin, gök cisimlerinin Allah Teâlâ'ya secde etmelerinden bahseden ayetlerde, söz konusu cemâdât, nebatât ve hayvanâtın bizim anladığımız anlamda dilsel suskunluklarına rağmen, bizzat varlıklarıyla gerçeği haykırdıkları ve yaratılış gayelerine uygun hareket etmeleri.

B. İsteğe Bağlı Olarak Yapılan (İhtiyârî) Secde

Râğıb el-İsfehânî (502/1108), zorunlu *(teshîrî)* secdenin karşıtı olarak ihtiyarî secdeyi zikretmiş ve bunun yalnızca insana has olduğunu söylemişse de meleklerin ve cinlerin secdelerini de bu grupta değerlendirmiştir.

Meleklerin Hz. Âdem aleyhisselâma Secdesi

Kur'an-ı Kerim'de Meleklerin Hz. Âdem'e secdesi, yedi ayrı sûrede anlatılmaktadır. Allah Teâlâ meleklerden Hz. Âdem aleyhisselâma secde etmelerini istemiş, onlar da hiçbir itirazda bulunmaksızın bu emri yerine getirmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden Hicr ve Sâd sûrelerindeki ifadelerde, meleklerin secde ile emrolundukları kimse için, *Âdem* ismi zikredilmemiş, bunun yerine *beşer* ifadesi kullanılmış;

Bakara, A'râf, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde ise açıkça *Âdem* ismine yer verilmiştir. Yine Hicr ve Sâd sûrelerindeki ayetlerde meleklerden secde etmeleri istenen kişiye *ruh üfürülmesinden* söz edilirken, diğer sûrelerdeki ayetlerde bu konudan söz edilmemektedir.

Buna göre, kendisine secde edilmesi istenen kişinin Âdem, Âdem'in ise, biçim verilmek suretiyle yaratılışı tamamlanan, kendisine ruh üflenen, böylece beden ve ruh birlikteliği ile tam ve şuurlu bir varlık olan insan olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmeler karşısında asıl problem olarak üzerinde durulması gereken sorularımızı da şu şekilde sıralayabiliriz:

a-Melekler ne zaman secde ile emrolundular? Bu secde emri Âdem aleyhisselâmın yaratılışından ve ruhunun üflenmesinden önce mi, yoksa sonra mıdır? Söz konusu bu emir melekler tarafından ne zaman yerine getirildi?

b- Secde emri meleklerin tamamını mı yoksa bir kısmını mı kapsamaktadır? Meleklerin hepsi bu secdeye iştirak etmişler midir? Meleklerin secdesi aynı anda mı, yoksa farklı zamanlarda mı gerçekleşmiştir?

Meleklerin Hz. Âdem aleyhisselâma secde etmelerini konu alan tüm ayetlerde *melâike* (melekler) kelimesinin çoğul olarak gelmesi ve özellikle Hicr,30 ve Sâd, 73 ayetlerinde *"Derken bütün melekler topluca secde ettiler."* te'kid ifadesi olarak yer alan *küllühüm (meleklerin tamamı)* ve *ecmaûn (topluca)* kelimelerinin kullanılması, söz konusu secdenin bütün melekler tarafından yapıldığını göstermektedir. Âlimlerin büyük çoğunluğu da bu görüştedir. Peş peşe gelen bu te'kid ifadeleri meleklerin bir kısmının secde etmemiş olabileceği ihtimalini ortadan kaldırdığı gibi, meleklerin tamamının aynı anda, bir defada ve topluca secde ettikleri anlamını daha da pekiştirmektedir.

Gazzâlî (505/1111), Râzî (606/1209), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240), Mevdûdî (hyt.1979) gibi bir grup âlim **Hz. Âdem aleyhisselâma secde eden meleklerin yalnızca yeryüzü melekleri olduğu, bir kısım meleklerin veya gökteki meleklerin ise Âdem aleyhisselâma secde ile emrolunmadığı görüşündedir. Bu âlimlerden Gazzâlî, Âdem aleyhisselâma secde eden meleklerin, insan cinsinin koruyucusu olan yer melekleri olduğunu, gökyüzü meleklerinin ise Hz. Âdem'e secde etmediğini belirtirmektedir.**

c- Secde emri yalnızca Hz Âdem aleyhisselâmın şahsıyla mı sınırlıdır, yoksa Hz. Âdem aleyhisselâm orada insan nev'ini mi temsil etmektedir?

Allah Teâlâ insanoğluna bahşettiği nimetleri sayarken, bunlar arasında meleklerin Âdem aleyhisselâma secde etmelerine de yer vermektedir. A'râf sûresinin 10 ve 11. ayetlerinde bu husus açıkça yer almaktadır. Söz konusu ayetlerin mealleri şu şekildedir: *"Andolsun ki (ey insanlar), sizi yeryüzüne gerçekten (bolluk içinde) biz yerleştirdik ve size orada geçiminizi sağlayacak şeyler verdik. (Hal böyleyken) ne kadar az şükrediyorsunuz! Evet, gerçekten de sizi yarattık, sonra size biçim verdik ve sonra da meleklere "Âdem'in önünde secde edin!" dedik. Bunun üzerine, İblis'in dışında, onlar(ın hepsi) secde ettiler. (Bir tek) o secde edenlerin arasında yer almadı."* Burada görüldüğü üzere hitap insanların tümünü içermektedir. Bu durum söz konusu secdenin, sadece Hz. Âdem aleyhisselâmın şahsı ile sınırlı olmayıp, insanlığın babası kabul edilen Hz. Âdem aleyhisselâmın şahsında bütün insan cinsini kapsadığının bir işaretidir. Ayrıca konu ile ilgili ayetlerde yer alan *beşer* lafzının cins ifade edebileceği göz önünde bulundurulduğunda da, bu secdenin yine Âdem aleyhisselâmın şahsı ile sınırlı kalmayıp, insan cinsini kapsadığı sonucuna ulaşılabilir.

d- *Bu ayetlerde anlatılan secdenin mâhiyeti nedir? Bu secdeden maksat şeriat örfünde bilinen ibadet secdesi gibi bir secde midir? Yoksa sözlük anlamlarında yer alan bir selamlama veya saygı ile eğilme yahut itaat etme şeklinde bir secde midir? Bu secde ile Hz. Yusuf aleyhisselâma yapılan secde arasında ne gibi bir benzerlik vardır?*

Müfessirlerimiz meleklerin Hz. Âdem aleyhisselâma secdelerinin tıpkı kardeşlerinin, Yusuf aleyhisselâma yaptıkları secde gibi ibadet kastı taşımadığı üzerinde ittifak etmekle birlikte, onların bu secdelerinin keyfiyeti ve mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Müfessirlerin bu konudaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Meleklerin secdesinin yere kapanmak sûretiyle gerçekleştiği görüşü

2. Meleklerin secdesinin yere kapanma şeklinde gerçekleşmediği görüşü

3. Meleklerin secdesinin sembolik bir secde olduğu görüşü

e- Bu secdenin hikmeti nedir?

Yüce Yaratıcının en güzel bir biçimde yaratıp kendi ruhundan üflediği ve yeryüzünde halife kıldığı Hz. Âdem aleyhisselâm ve onun şahsında temsil edilen insan şerefli bir varlıktır. Onun bu değeri, üstlendiği misyonunun da önemini göstermektedir. Allah Teâlâ'nın tüm emirlerini itirazsız olarak yerine getiren Melekler, Âdem aleyhisselâma secde etmekle onun üstünlüğünü tescil etmişler ve bu saygılarını da insanoğlunun yararları doğrultusunda bir takım işleri üstlenerek sergilemişlerdir. Genel olarak insanlığın hayatını sürdürmesine imkân tanıyan tabiat olaylarının belli bir düzen içerisinde yürümesini sağlamak, özel olarak da insanları korumak işinde; onları iyi ve güzele yönlendirmede; onların yapıp ettiklerini kayıt altına alma ve benzeri pek çok konuda melekler üzerlerine düşeni hakkıyla yapmaktadırlar. Âdem aleyhisselâma secde emrini veren Yüce Allah Teâlâ'dır, dolayısıyla bu emri yerine getirmekle bizzat Allah Teâlâ'ya ibadet edilmiştir. Âdem'e saygı gösterisi olarak, başka bir ritüelin değil de özellikle 'secde'nin istenmesi, secde ibadetinin önemini ve saygı gösterisindeki yerini ortaya koymaktadır. Bu yüzden secde, kulun Rabbine en yakın olduğu eylem olarak nitelendirilmiştir. Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmediği için de İblis, küfredenlerden olmuştur. İblis'in küfrü, secde emrinin Yüce Allah Teâlâ'nın emri olduğunu ve O'nun tüm yaptıklarında ve emirlerinde sayısız hikmetler bulunduğunu bildiği halde, sırf inat, kibir ve kıskançlığından ötürü secdeye varmamış olmasından

dolayıdır. Buna göre secdenin, meleklerle İblisin denenmeleri için olduğu ve imtihan hikmetine mebni olarak emredildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın meleklere, yeryüzünde halîfe olarak yaratacağı Âdem aleyhisselâma secde etmelerini emrettiğine dair ayetlerden ve bu ayetlerin bir arada değerlendirilmesinden ortaya çıkan hususları şu şekilde özetlenebilir.

1- Bu secde emri, meleklere Hz. Âdem aleyhisselâm yaratılmadan önce haber olarak verilmiş, Âdem aleyhisselâmın yaratılması tamamlanıp ruh üflenmesinden ve meleklerden üstün olduğunu gösteren isimlerin öğretilmesinden sonra tüm melekler tarafından topluca ve aynı anda gerçekleştirilmiştir.

2- Âdem'e secde emrini veren ayetlerde geçen *lam* harf-i ceri, meleklerin bizzat Âdem aleyhisselâmın şahsına secde ile emrolunduklarını gösterir. Bu emri veren Allah Teâlâ olduğu için yapılan secde, aynı zamanda Allah Teâlâ'ya itaattir. Bu emri yerine getirmeyen İblis, meleklerden ayrılarak Allah Teâlâ'ya karşı gelenlerden olmuştur.

4- Bu secde ibâdet secdesi anlamında değildir. Allah Teâlâ'dan başkasına yapılması emredilen secde yüceltme ve selamlama anlamındadır.

3- Söz konusu secde, terim anlamında gerçekleşmiş olabileceği gibi, lügavî anlamda veya daha farklı bir şekilde de gerçekleşmiş olabilir. Bizim böyle bir şeyi tespit imkânımız yoktur. Hakikatini tam olarak bilemediğimiz varlıklar olan melekler aynı zamanda fiziksel bir anlam da taşıyan secdeyi kendi varlıklarıyla mütenâsip bir tarzda yerine getirmişlerdir. Ancak burada meleklerin secdesinin şekilselliği değil de onun içerdiği anlam öne çıkarılmalıdır. O da Allah Teâlâ'nın emri gereği meleklerin, Âdem aleyhisselâmın şahsında, insana saygı sunma, onu yüceltme ve selamlamalarıdır. Allah Teâlâ, meleklerin Âdem aleyhisselâma secdesini, saygı gösterme, yüceltme ve itaatın en yüksek şekli sayılan *secde* kavramıyla bize anlatmaktadır.[565]

<u>Kenz-i la-yefna yı bilmez kandedir illa fakir,</u>
<u>Bahr-ı bi-payanı bulmaz etmeyen terk-i siva.</u>
Tükenmez hazineyi bilmeyen fakirden başka nedir,
Başka şeyleri terk etmeyen sonsuz deryayı bulamaz.

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Benim nazarımda en ziyade gıbta etmeye değer kimse şu evsafı taşıyan kimsedir: (Dünyevi yükü ve) hâli hafif, namazdan nasibi fazla, insanlar

---

[565] (KESKİN) Makalesi özetlenerek alınmıştır.

içinde (adem-i şöhretle) ***gizli kalmış ve kendisine*** (cemiyette) ***iltifat edilmemiş mü'mindir. Onun rızkı*** (zaruri ihtiyaçlarına) ***yetecek kadardı, o buna sabretti, ölümü de çabuk geldi, az miras bıraktı, kendisi için mâtem tutan kadın da az oldu."*** [566]

Sureta gördüler Allah diyeni olmuş fakir,
Sandılar Allah fakirdir kendilerdir ağniya.
Allah! Diyeni zahirde fakir olmuş görenler
Kendilerini zengin Allah Teâlâ fakirdir zannettiler.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"En çok belalara düşenler nebilerdir. Sonra onlara en fazla benzeyenler, sonra onlara benzeyenlere benzeyenlerdir"

Musibetler için söylenilmiş en güzel sözlerden biri olan bu hadis-i şerifin manası iyilik sahibi olmanın, doğruluk gereğine göre yaşamanın mutlu olmak ile doğru orantılı olmadığıdır.

"Her bela, sıkıntı bir bahşiş açar. (Her mihnet ile bir hediye gelir)." Hakikatte kahrın aslında lütuf gizlidir. Hattâ bir kimseye dua eden ***"Allah Teâlâ ıslâh eyleye, insaf vere"*** dese ***"Allah Teâlâ belânı vere"*** demek gibi olur. Terbiye celâl perdesi yüzünden zuhur etmektedir. Bu nedenle belâ lutufun aslı olup rahmete kavuşturur.

Kahr ve lutf insanların tabiatına göredir. Bir kimsenin tabiatına kahr olan, ötekinin tabiatına göre bir lutftur.

Muhyiddin ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;

"Allah Teâlâ'nın her bir hediyesi güzeldir; sen hevâ ve hevesine uygun olanı hayr, hevâ ve hevesine uygun olmayanı da şer kabul edersin. 'Her şey Allah katındandır' de". "Hevâna uygun olan her hediye sıkıntı, hevâna uygun olmayan her sıkıntı ise hediyedir."

Dünya hayatında olan olaylar hakkında kesin olarak ***"nedeni şudur"*** denilecek bir sebep bulmak çok zordur. Çünkü Allah Teâlâ ***"O, her gün yeni bir tecellidedir"*** [567] buyurarak bir defa tecelli ettiğinde ikincisini tekrar kılmamıştır. Allah Teâlâ tek olduğu gibi yarattığı mahlukatıda her ne şekilde olursa olsun tek ve yalnız bir bireydir. İnsanların dahi ürettikleri standart eşyalar dahi benzer görünsede hepsi tek ve benzersizdir. Bu bahsedilen şeyleri anlamak günümüz için zor olsada gelecekte daha iyi fark edeceğiz.

Yaratılışın tek olması Allah Teâlâ'nın tek ve bir olmasının en büyük delilidir. Kâinatta yaratıldığı günden bei tekrar eden benzer hiçbir mahlûk yoktur. Mesela Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l azîz bir tanedir. Onun ikincisi bir

---

[566] Tirmizî, Zühd, 35; İbn Mâce, Zühd, 4; Ahmed b. Hanbel, V, 252.
[567] Rahman, 29

daha gelmeyecektir. Niyâzî-i Mısrî de tekdir onun bir ikincisi gelmeyecektir.

Beyitte Allah Teâlâ'yı zikredenlerin fakir olarak görünüşüne takılanların hakikat yönüne vakıf olamayanların görüşüdür. Zenginlik ve fakirliğin maddî boyuttaki sınırları müseccel isede mana boyutunda bir ayrım ve sınıflama yoktur. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, Allah Teâlâ'nın sevdiği bir kulu iken bildiğimiz hayatı dünyevî sıkıntılarla dolu olması gerçeğin gördüğümüzden başka olduğunu göstermektedir.

Allah Teâlâ buyurdu ki

"Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz." diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir." [568]

"Zengin eden de yoksul kılan da O'dur." [569]

<u>Ravza-yı hadrayı bilmez Hızr'a yoldaş olmayan,</u>
<u>Ab-ı hayvan-ı, bu zulmü görmeyenler sandı mâ.</u>
Ravza-yı hadra (Yeşil Bahçe) yi bilmez Hızr'a yoldaş olmayan,
Bu karanlıkta görmeyenler Ab-ı hayvan (Ab-ı Hayat)-ı sandı basit bir su.

Ab-ı hayat (Hayvan), Farsça bir kelime olup *"hayat suyu"* anlamına gelir.

İslamî kaynaklarda ve edebî eserlerde *"Ayn-ül hayat, nahr-ül hayat, âb-ı cavidâni, âb-ı cüvan, âb-ı zindeği, âb-ı zindegâni, âb-ı hayvan, âb-ı hayvani, ûb-ı baka, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, dirilik suyu, hayat pınarı, bengi su"* isimleriyle de anılmakta; bazen İskender'e atfen *"âb-ı iskender"* bazen de Hızır'a atfen *"âb-ı Hızır"* denilmektedir.

İnanışa göre bu sudan içen kişi, ebedî bir hayata kavuşur, bu suya değen her nesne veya ölmüş her canlı tekrar hayat bulur.

Âb-ı hayat yâni sonsuzluk suyu, bütün mitolojilerde mevcûd bir kavramdır. Âb-ı hayatın varlığına inananlar olduğu kadar inanmayanlar da bulunmaktadır. Hayatın kısalığı, buna karşın yaşama arzusunun çok kuvvetli oluşu, insana daima sonsuz olma fikri vermiştir. Ve bu eğilim çeşitli toplumlarda bazı mitolojik mahsullerin doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Nitekim insanların ebedî bir hayat aramak için verdikleri mücadeleyi anlatan *"Gılgamış destanı"* ve *"İskender efsânesi"* de bu konuya güzel bir misal teşkil eder. Bu örneklerde *"su"* ön plana çıkarılmıştır. Bu, gerçek hayatta da suyun hayat verici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı özelliğinden dolayıdır. Nitekim, âyet-i kerîme de ".. *ve biz bütün canlı şeyleri sudan yarattık*" [570] buyrulmuştur. İşte suyun bu özellikleri âb-ı hayat efsanesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

---

[568] Ali-İmran, 181
[569] Necm, 48
[570] Enbiya, 30

Bütün bu efsânelerin dışında İslâm İlahiyat litaratüründe *"âb-ı hayat'a.* ilk defa rastlanan yer, Kur'an-ı Kerim'de geçen Mûsâ-Hızır kıssasıdır. Tasavvufta âb-ı hayat, Allah'ın *"el hayy"* isminin hakîkatinden ibarettir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse, âb-ı hayatı içmiş olur. Artık o Hakkın *"hayy"* sıfatıyla hayatta olduğu gibi diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı Hakkın hayatıdır, Âb-ı hayat, çeşitli İslam milletlerinin halk edebiyatı mahsullerine bir motif olarak girmiş ve yüzyıllarca kullanılmıştır.

Âb-ı hayat, aslında cansız nesnelere can veren yâda içen kişiye ebedî hayat, bahşeden bir su değildir. O su, mecazi mânâda Allah Teâlâ'nın hayy sıfatıdır ki o dilediğine bu sıfatıyla karşılık verir. Artık o varlık, onunla canlanır ve ebedîlik kazanır.[571]

"Hızır" hakkında birçok söz söylenmiştir. En meşhuru ab-ı hayat suyunu içen ve bastığı yerler yeşeren kişidir.

Yine Hızır aleyhisselâm hakkında âb-ı hayât sebebiyle diri olduğu bazılarını irşâd için cesediyle zuhur ettiği, misâli olarak rûhunun cesetlendiği, göründüğü kişinin yükselen sıfatlarıyla kendi ruhunun şekillendiği ve rûhu'l-kudüstür demişler.

Sadreddîn Konevî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz demiş ki; Hızır, misâl âlemindedir. Sûfî ıstılâhâtında Hızır basttan kinayedir ve İlyâs kabzdan kinayedir demişler.

Beyitte anlatılmak istenen;

"Hızır"dan murat mürşid-i kâmildir. Mürşide yoldaş olmayan ravza-i hadrâyı bimez ve makâm-ı ilhama erişmez.

"zulmetteki âb-ı hayât"dan murat olan ilm-i ledünnî ne olduğunu bilmeyendir. İlm-i ledünnîyi görmeyenler âb-ı hayatı, basit su sandılar." ***âb-ı hayât"***dan murat ilm-i ledünnî olduğu için Allah Teâlâ Hızır hakkında ***"Yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."*** [572] Buyurdu. Çünkü ruhun kıvamı ve devamı ilm-i ledünnî iledir. İlm-i ledünnî vâsıtasız ilhamla olduğu ecilden Hz. Hızır aleyhisselâm ***"Ben bunu da kendiliğimden yapmadım..."*** [573] Deyip kendinin işlediği fiileri Allah Teâlâ'nın emri ile yaptığını beyân eti. İlm-i ledünnün ve ravza-i hadrâdan murat mertebe-i ilhamın ne olduğunu bilmek istersen muhabbet yolunda mürşide itaat ve boyun eğmektir.

Bil ki seddeyn, iki kaş, İskender ortasındadır,

---

[571] (ÖZLER, 2004),s. 66
[572] Kehf, 65
[573] Kehf, 82

Cem'i cem-ül cem ile feth oldu ebvâb-ı Hüdâ.
Bil ki iki sed, iki kaş, İskender ortasındadır,
Allah Teâlâ'ya kavuşacak kapıları açmak Cem'i cem-ül cem iledir.

İskender-i Zülkarneyn aleyhisselâm hakkında gelen, ***"Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona*** (muhtaç olduğu) ***her şey için bir sebep*** (bir vasıta ve yol) ***verdik. O da bir yol tutup gitti. Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Onun yanında*** (orada) ***bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz:***

Ey Zülkarneyn! Onlara ya azap edecek veya haklarında iyilik etme yolunu seçeceksin, dedik. O şöyle dedi: Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; sonra Allah Teâlâ da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip de iyi davranan kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardı. Ve buyruğumuzdan, ona kolay olanını söyleyeceğiz. Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki; onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. İşte böylece gerçekten biz, onun yanında olan (her) ***şeyi bilgimizle kuşatmıştık. Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizlerle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?"*** [574] ayet-i kerimesi ve

"Ufuklarda ve kendi nefislerinde insanlara ayetlerimizi göstereceğiz ki o (Kur'an)'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun..." [575] enfüs manasından iktibas veçhiyle enfüsde olan seddeyn ve İskender'i murâd buyururlar ki; "âfakta olan seddeyn" den murat enfüste iki kaştır ki; İskender ol iki kaşın meyânındadır, dedi.

"Zül-karneyn" den murat nefs-i natıkadır. nefs-i natıkanın iki doğumu vardır. Biri anadan doğması ve diğeri de kalbden doğduğu zamandır. Bu nedenle Hz. İsâ aleyhisselâm ***"iki defa doğmayan kimse semâvâtın melekûtuna giremez"*** buyurmuştur.

"seddeyn"den murat iki kaştır." İki kaş" tan murad rûhâniyyet ve beşeriyyettir." iki kaşın ortasında olan İskender'den murat nefsi nâtıkadır. Ve rûhâniyet ile beşeriyyet arasında olan akıl, hayâl, şeytânî ve fesat fikirlerden muhafaza için ortalarında bir şeydir.

Gavs-ül âzam Hacı İsmail Hakkı İhrâmî Sivasî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (hyt. 1969) iki kaş arasında bulunan ***İskender***'den bahsedilirken in-

[574] Kehf, 84-94
[575] Fussilet, 53

sanın iki kaşı arasında bulunan ve görünmeyen aynadan bahsetmiş ve bunun adının **İskender Aynası** [576] olduğunu söylemiştir.[577]

Cem'i cem-ül cem ile feth oldu ebvâb-ı Hüdâ. Kulluk vazifelerini yapmakla ve beşerî hallere layık olan şeyden kulun kesbi fark olandır. Farkı olmayanın ubûdiyyeti olmaz ve cem'i olmayanın marifeti olmaz.

"(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz." [578] kulluk "... ve yalnız senden medet umarız." [579] cem'i talebdir. Cem' ise onun nihayetidir ve cem'u'l-cem', cem'den yüksek ve son makamdır. Çünkü cem eşyayı Hakk'la şuhûddan ibarettir. cem'u'l-cem eşyanın bütünüyle fenasından ibarettir, denilmiştir. Bazıları tarifin tersini söyleyerek cem: Hakk'ı halksız şuhûddan ibarettir. cem'u'l-cem halkı Hakk'la beraber şuhûddan ibarettir, demişler.

<u>Kande bulur Hak-kı inkâr eyleyen bu Mısrîyi,</u>
<u>Zâhir olmuşken yüzünde nûr-i Zât-ı Kibriyâ.</u>
Bu Mısrîyi, inkâr eyleyen Hakk'ı nerde bulur
Zât-ı Kibriyânın nûru yüzünde zâhir olmuşken.

Hz. Ömer radiyallâhü anh bir gün Kâbe'ye bakarak şöyle der:

"Sen ne büyüksün, senin şanın ne yücedir. Mü'minin Allah Teâlâ katındaki şerefi ise senden daha büyüktür" [580]

Zât-ı Kibriyânın nûru yüzünde zâhir olması ***"Allah Teâlâ, Âdem'e bütün isimler*** (eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını) ***öğretti."*** [581] demektir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Allah Teâlâ'nın sıfatlarının mazharı olması ve cemâl-i mutlak nurları ile cilâlanmış iken hidâyet olduğunu inkâr eden Hakk'ın birliğini nerede bilebilir. Hâlbuki hakîkat mertebesine ancak tevhid-i zâta mazhar olan mürşidin yardımıyla erişilir. mürşid-i kâmili inkâr eden hakîkat-ı tevhide nasıl yol bulur, demek olur.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz "Zât ü esma vü sıfat, ef'âl ü âsâr cümleten, her zamanda bir velînin vec-hine bunlar ziya" dedikten sonra "Kande bulur Hakk'ı inkâr eyleyen bu Mısrî'yi. Zahir olmuşken yüzünde nûr-ı zât-ı kibriyâ." ile bitirdi.

---

[576] **İskender Aynası:** Hakîm Aristo'nun ihtira ettiği bir aynadır. İskenderiye şehrinde bir kale üzerine konmuştur. Bu aynanın hususiyeti, şehre hücum edecek olan düşmanı 100 milden ziyade bir mesafeden göstermesi idi. Bir gece, nöbetçiler gafil bulunmuş ayna düşmanlar tarafından çalınıp, denize atılmıştır. Aristo'nun aynayı tekrar denizden çıkardığı rivayet olunur.

[577] Zekeriyya Akgül isimli ihvanından işittim.

[578] Fatiha, 5

[579] Fatiha, 5

[580] Tirmizi Hasen Garib diye nitelendirmiş, ancak benzer rivayetlerin olduğunu da belirtmiştir. Bkz. Tirmîzî. Birr. 85

[581] Bakara, 31

TAHMİS-İ AZBÎ

Vechin oldu dostum "İnnâ hedeyna" " kul kefâ" [582]
Buldu yüzondört kitab bu nûru vechinden ziyâ
Vech-i bâki sûretindir verdi Hakk neşv ü nema[583]
İki kaşın arasında çekti hatt-ı istiva,
(Allemel esma) yı ta'lim etti ol hattan Hüdâ.

Sende gösterdi kemâlin halka rabb'ül âlemin
"Hâzihî cennât-i adn, fedhûlûha halidîn" [584]
Bu sebebden Âdemi tarh eyledi huld-ü berin[585]
Zat-ı ilme Mustafa, esmaya Âdem'dir emin,
İkisinden zâhir olmuştur ulûm-i enbiya.

Kıldı Âdem'de emânet ayn-ı esrâr cümle
*Emr-i **"Vescüd vakterib"*** [586] *hem oldu izhar cümleten*
Görünür bir âyineden ağyar ile yar cümleten
Zat-u esmâ vü sıfat ef'âl-u âsar cümleten,
Her zamanda bir velinin vechine bunlar ziya.

Mektebi irfâna gel gir kesb-i irfan kılasın
Arif kâmil olup hem nehy-i münker kılasın
Hızr elinden âb-ı hayvan nûş edüp can bulasın
Secde eyle Âdem'e ta kim Hakk'a kul olasın,
Eden Âdem'den ibâ Hakk'dan dahi oldu cüdâ.

Kenz-i la-yefna yı bilmez kandedir illa fakir,
Bahr-ı bipayanı bulmaz etmeyen terk-i siva.

Ucb ile şeytan olur zahid giyerse ger harir[587]
Görünür lâşî gözüne olsa ger yüzbin….
Zulmet içre âb-ı hayvân-ı bulan olmuş emir
Sureta gördüler Allah diyeni olmuş fakir,
Sandılar Allah fakirdir kendilerdir ağniya.

---

582 اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ ***"Şüphesiz ona yol gösterdik;"*** (İnsan, 3)

583 **Neşv ü nemâ:** büyüme ve yetişme, gelişme.

584 جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ***"İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri!"*** (Tâhâ, 76)

585 **Huld-u Berin:** Ebedilik Cennet-i

586 وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ***"Sen secde et, Rabbine yaklaş."*** (Alak, 19)

587 **Harir:** İpek. İpekten yapılmış. Harâretli. Sıcak.

Yâne bilsin kendisini Hakk'a sırdaş olmayan
Hazret-i İsâ gibi Mehdiye gardaş olmayan
Hal esrârı ne bilsin hâle haldaş olmayan
Ravza-yı hadrayı bilmez Hızr'a yoldaş olmayan,
Ab-ı hayvan-ı bu zulmü görmeyenler sandı mâ.

Vakt-i şâdî derdi gam ferdâyı hicran ma- medâ [588]
Evliya ve enbiyâda münderic bây-i gedâ
Hâk[589] *bâd*[590] ***ateş*** *ile* ***âb***[591] *cem olunca sırrıma*
Bil ki seddeyn iki kaş İskender ortasındadır,
Cem'i cem-ül cem ile feth oldu ebvâb-ı Hüdâ.

Mahzen-i esrara her vâr eyleyen bu Mısrîyi
İkilikten bulmadı âr eyleyen bu Mısrîyi
Azbi'yi haktır deyü ikrâr eden bu Mısrîyi
Kande bulur Hakk'ı inkâr eyleyen bu Mısrîyi,
Zâhir olmuşken yüzünde nûr-i Zât-ı Kibriyâ.

---

588 **Meda:** Mesafe, nihâyet. Son.
589 **Hâk:** f. Toprak.
590 **Bâd:** f. Yel. Rüzgâr. Soluk. Nefes
591 **Ab:** f. Su. Mc : Yağmur. Letâfet, güzellik. İtibar. Irz, nâmus. Vakar. Cilâ. Keskinlik.

11

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Habs için geldi, gelür ıtlâk için fermân bana,
Evvelki kahr, âhiri ihsân eder Sultan bana.
Erbâin'im çün tamâm oldu dahi on gün geçer,
Hatm olur menzil merâtib can olur canân bana.
(Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ) üçyüz ellidir bilin,
Doğdu gün mağribden açtı zulmet-i Sübhân bana.
Geldi Hakk, bâtıl firar etti dolaştı mağribe,
Zâhir oldu gizli sırlar verdi Hakk bürhan bana.
Oldum İsmâil gibi teslim-i Hakk etti hemin,
İki bin yüz dahi yetmişbeşte bir kurban bana. [592]
Anladım zebh -i azîme bir işârettir bu koç,
Hem beşârettir gele Yahyâ ile mihmân bana.
Halkı âlem dediler İsâ'ya Mısrî bir zaman,
Dahî bundan özge mâ evhâ dedi Kur'an bana.

Habs için geldi, gelür ıtlâk için fermân bana,
Evvelki kahr, âhiri ihsân eder Sultan bana.
Hapis için geldi, kurtuluşum için fermân oldu bana,
Sultan önce kahr eder, sonucu ihsândır bana.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Limni'de bulunduğunda doğmuş bu ilâhî zamanı için Karabaş Velî [593] kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Kara

[592] ***Bin dörtyüz kanat açtım, altıyüz dahi koştum,***
Tâ onbeşe dek uçtum, bu hâlete erince.
Bu dediğim vak'a ancak bu yüzün başındadır
Elli bin yüz dâhi yüz yetmişde bir ferman bana

Bazı nushalarda olan bu iki beyit Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz tarafından yazılmadığını zannediyoruz. (Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni,* Erzurum 1993; Niyâzî-i Mısrî, Mecmua-Kelimât-ı Kudsiyye, s.84a (Türkçesi: Hatıralar, Halil ÇEÇEN, İst. 2006, s.129)

[593] **Karabaşı Velî (Şeyh Ali Alâeddin Atvel)** kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (h.y.t. 1097/1686) [593]

Halvetî-Şa'banî büyüklerinden, Karabaşiyye kolunun kurucusu ve asrının müceddidi Şeyh Ali Alâeddin Atvel, 1020 Muharrem/l611 Mart'ında "Arapgir"de dünyaya gelmiştir. Karabaş-ı Velî, yedi yaşında o zaman Diyarbekir sancağına bağlı olan Arapgir'den Kastamonu'nun Çankırı kazasına bağlı olan Konrapa'ya gelmiş ve burada ailesiyle bir süre oturduktan sonra öğrenim amacıyla Ankara'ya ve İstanbul'a gitmiştir. Kastamonu'da Şa'baniyye erkânından seyr-u sulûkunu tamamladıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüş ve burada yaşamıştır.

Karabaş-ı Velînin fizikî özellikleri Menâkıbnâme'de şöyle tespit edilmektedir: Şeyh, çok güzel yüzlü olup sarıya mail esmerdir. Kaşlarının arası açıktır. Gözleri siyah ve çekme burunludur. Sakalları beyaz, seyrek ve uzundur. Vücudu nahîf ve ölçülüdür. Uzun boyludur, Bu sebeple Ali Atvel adıyla nâm salmıştır. Elleri çok latiftir. Halim-selim bir tabiatı sahiptir. Çok güzel konuşmaktadır.

Uzun boylu olduğu için Aliyyü'l-Atvel; manevî mertebesinin yüceliğinden ötürü Alâeddin, başında Şa'banî tarîkinin siyah tâc-ı seriliyle dolaştığı için Karabaş-ı Velî lakabıyla şöhret bulmuştur. Bütün bu isim ve lakaplarıyla o, Şeyh Ali Alâeddin el-Atvel b. Mahmud el-Kastamonî künyesiyle tanınmıştır.

Gençliğinde ilim arzusuyla İstanbul'a gelen Karabaş Ali Efendi, bir süre Fatih Medresesi'nde eğitim gördü. Medrese öğrenimi sırasında da sûfilerin meclislerine devam etmekteydi. Karabaş-ı Velî'nin Muhammed Nazmî'ye bizzat anlattığına göre, Bayezid Camii vaizliği yapmakta olan Abdülahad Nuri (h.y.t. 1594-1651) ile 1647 yılında görüşmüştü. Karabaş-ı Velî Abdülahad Nuri'yle görüştüğü 1057/1647 yılında öğrenimine ara vererek İstanbul'dan ayrılmış ve evvela Ankara'ya gitmiştir. Burada Hacı Bayram-ı Velî dergâhında bulunduğu sırada, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin manevî bir işareti ve Hacı Bayram-ı Velî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin manevî feyizleriyle Kastamonu'ya yönelmiş ve o zaman Kastamonu'da bulunan Halvetî Şa'banî mürşidlerinden Çorumlu İsmail Efendi (h.y.t: 1057/l647-8)'ye intisap etmiştir. Çankırı'daki görevinden sonra yeniden Kastamonu'ya dönen Karabaş-ı Velî, sulûkunu tamamlayarak, şeyhi Mustafa Muslihüddin tarafından bu kez bir mürşid-i kâmil olarak 1080/1669 tarihinde İstanbul'a gönderilmiştir. Önce Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camiinde "üç-dört yıl" kadar inzivaya çekilen Şeyh, sonraları Atik Valide Camii yanındaki Mihrimah Sultân Halveti zaviyesinde irşad ile meşgul olmaya başlamıştır.

Karabaş-ı Velî, irşad görevini sürdürmekteyken, Kara Mustafa Paşanın sözünün kanun olduğu 1090/1679 yılında Beyazîzâde'nin hüccetiyle Limni'ye sürülmüştür. Karabaş-ı Velî'nin müntesiplerinden olduğu bilinen IV. Mehmed (Saltanatı: 1648-1678)'e rağmen bu sürgünün nasıl gerçekleştiğini anlamak zorsa da, Beyazîzâde gibi devrin, tasavvuf, devrân ve zikir karşıtı ulemasıyla Kara Mustafa Paşa arasındaki gizli bir anlaşma sonucunda böyle bir olayın meydana gelmiş olabileceği tahmin edilebilir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, IV, Mehmed, Karabaş-ı Velîye gönülden bağlı bir padişahtır. Cuma namazını Atîk Valide Câmii'nde kılmakta, her hafta hem va'z dinleyip, hem de Şeyh ile görüşme fırsatı bulmakladır. Şeyh'in vaazlarının etkisiyle gözyaşı dökmekte ve ***"Bu şeyhin va'zı bana o kadar tesir eder ki, İbrahim ibn Edhem gibi tahtı terk edip dağlara düşmek isterim" demektedir."***

Şeyh'in Limni'ye sürülmesinin dedikodu kabilinden bazı sebepleri anlatılmaktaysa da menâkıbnâme yazan İbrahim Çelebi'nin şeyhi Ünsîden duyduğuna göre esas sebep, Şeyh'in devlet adamlarının ilgisinden sıkılması ve özellikle IV. Mehmed'in sûfîliğe meyledip siyasî iktidarının zaafa uğraması endişesidir.

Bu yıllarda, dönemin tanınmış Halveti mutasavvıfı Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz de, Limni'ye sürgüne gönderilmiştir. Karabaş-ı Velî'nin Mısrî ile -belki Mısrî İstanbul'a davet edildiğinde başlayan ilişkisi- Limni'de devam etmiştir.

Bilindiği üzere Niyâzî-i Mısrî (1617/1694) dönemin siyâsetinden en çok etkilenen mutasavvıflarından birisidir. Aslında Karabaş-ı Velî müntesiplerinden olan IV. Mehmed, Mısrî'nin de muhiplerindendir. Ancak şehzade hocalığından huzur dersi hocalığına ve sonunda şeyhülislâmlığa kadar yükselen devrin tanınmış vaizlerinden Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/l684) nin de telkinleriyle Padişah ve diğer bazı yöneticiler, Mısrî ve Karabaş-ı Velî'nin vahdet-i vücud, sema, devrân, melâmet, Mehdîlik, kutupluk, Hamzavîlik, tekkelerin kapatılması ve zikrin men edilmesi gibi tarikat ve tasavvufa ait bazı konulardaki görüşlerinden ötürü Limni'ye sürgüne gönderilmelerine karar vermişlerdir.

Vânî Mehmed Efendi'nin, Hamzavîlerin ve mülhidlerin reisi olduğunu, tekkelerin bu zât yüzünden kapatıldığını ve zikrin onun yüzünden men edildiğini söyleyen Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, Karabaş-ı Velî'nin de Hamzavîler gibi düşündüğünü vehmeder. Hülâsa bu taife, kendisinin düşmanıdır.

Mısrî, Hatıralarında, Karabaş-ı Velî'nin kendisine Nefahât, Tedbîrât-ı ilâhî ve Şerh-i Hikem adlı üç eser gönderdiğini söyler. Bunlardan Şerh-i Hikem, Karabaş-ı Velî'nin kendi eseridir. Diğer ikisi Şeyh'ül-Ekber Muhyiddin Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-azize aittir. Mısri, Limni'de gönderilen bu eserleri inceledikten sonra Karabaş-ı Velî'nin bir sihirbaz olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Mısrî, hatıralarının başka bir yerinde Karabaş-ı Velî'nin, kendisinin ilâhilerinde ***"yanlışlar var"*** dediğini, oğullarından birisini -imtihan kasdıyla- yanına yolladığını söyledikten sonra, Karabaş-ı Velî'nin ***"İsâ benim"*** dediğini belirtir. Mısrî'ye göre "ilm-i Kur'ân ve tevarih-i Kuran nüzul eder, fakat adam öldürtmekle, hastalık çıkartmakla tasarrufat-ı ekvân hâsıl olmaz." Ne var ki, Mısrî'nin zannınca Karabaş-ı Velî manevî tasarrufunu bu yolda kullanmaktadır.

Bu konuda, Karabaş-ı Velî'nin halifesi Şeyh Nasûhî Efendi'nin yetiştirdiği Senâ'nin yazdığı Menâkıbnâme'de de kısaca şu bilgi verilmektedir:

"Karabaş Efendi dahi Hz kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin yanına nefy olundukta bir gün Hz. Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz ***"yalancı şeyh geliyor"*** diye söylerler imiş. Ve bendelerinden olan azîzin muradı vardır, Bundan, elbette zuhur eder diye müterakkıblar iken Hz. Nasûhî Mudurnu'dan bir kutuya iğne koyup azizlerine getirirler imiş, Limni'ye geldikde Karabaş Efendi haber vermişler ki, Nasûhî Efendi teşrif buyurdular, dedikde ibtidâ Hz. Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-azize varsın, sonra gelsin dediklerinde, onlar dahi Hz. Mısrî'ye vardıkda halvet edip esrâr-ı İlâhiyye'ye müteallik çok sohbet etmişler. Sonra azizlerine teşrif etmişler. Hatta hikâye olunur ki, her zaman Hz. Mısrî ile Karabaş Efendi bir yere geldikte hizmet-i şeriflerine Nasûhî Efendi tayin buyurur imiş. Bir gün Hz. Mısrî hamama teşrii edip ve hamamdan çıktıktan sonra yanlarında akçe bulunmamış ve lâkin izhâr dahi etmemişler, Velâkin Nasûhî Efendi anlayıp yanlarında ne kadar yüz para varsa usulüyle mübarek dizleri altına koymuşlar ve ol vakit yüz para var imiş. Tamamen ol paraları verdikte Nasûhî Efendiye teveccüh edip buyurmuşlar ki, ***"Oğlum, Allah'u azîmü'ş-şana rica ederim ki, sana dahi ol derece feyz-i Muhammedi versin ki, sen dahi ümmet-î Muhammed'e böylece îtâ edesin, diye dua buyurmuşlar ve Hz. Nasûhî buyururlarmiş ki, o zâtın o vakit duasının çok âsâr ve lutfun müşahede eyledim, diye nakl buyururlar imiş."***

Mısrî'nin Karabaş-ı Velî'yi olumsuz sözlerle anmasına karşılık, Nasûhî'nin Mısri'yi olumlu olarak anlatması bir çelişki gibi görünmekteyse de, Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin tavrı, Karabaş-ı Velî ile yüz yüze gelmezden önce içinde bulunduğu manevî haliyle açıklanabilir

Karabaş-ı Velî'nin dört yıl kadar süren Limni'deki sürgün hayatı l683'de sona erer. Şeyh yeniden Üsküdar'a döner. 1685 yılında deniz yoluyla hacca gider. Karabaş-ı Velî, hac görevinden sonra Medine'de Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ravza-i pâkini ziyaret etmiş, onun huzurunda son halifesi Edirne'de metfun Mustafa Efendi'ye hilâfet vermiş, Mısır kafilesiyle Mısır'a dönmüştür.

Karabaş-ı Velî, Mısır'a üç konak mesafede kırk bin hacının konakladıkları yerde hava gayet açık olduğu hâlde bir sel geleceğini keşfederek durumu hacılara bildirmiş ve selden kurtarmıştır. Bu olaydan kısa süre sonra hicrî tarihe göre yetmiş yedi yaşındayken, 8 Safer 1097/5 Ocak 1686 cuma günü saat sekizde Hakk'a yürümüştür.

Kabri, bir rivayete göre Mısır'ın hac yolunda Kahire'ye üç konak mesafedeki Nahl Kalesi içindeki Şeyh Muhammed Gazzâlî'nin türbesiyle yan yana; daha doğru olduğu söylenen ikinci rivayete göre ise, söz konusu türbeyle Nahl Kalesi arasındadır. Burası Kahire'ye üç konak, yani yetmiş saat mesafededir.
(Tasavvuf Dergisi, 6 Mayıs 2001, Karabaşı Velî Makalesi, Cemal KURNAZ, Mustafa TATCI, s.35-59))

NİYÂZÎ-İ MISRÎ KUDDİSE SIRRUHU'L-AZİZİN KARABAŞI ALİ EFENDİYE MEKTUBUDUR.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Mu'cizât-ı enbiyâ ve kerâmât-ı evliya ve cemi-i havârık-ı âdâta (bade'z-zevk heme ost)[593] bilâ- tevil kabulüne, yetişen ürefâ vü zurefânın ayakları altına Mısrî'nin yüzü topraktır. Tevil yükünün altına giren çıkmaz. Zira hangi yerin meşhur meselidir.

"Zırva tevil kabul etmez ve isim ayn-ı müsemma olduğuna bade'l-ilm aynen ve zevkan ve kalbinden himmetin ve dildeki zikrin ve iksârının niyyetiyle ve keyfiyet-i mahsûsa üzere hareket-i a'zânın hatta eldeki kalemin tesirinin ve eşya biribirinin aynı olduğunun aynı ile müşahede etmek zevkini Allah (azze ve celle) müyesser eyleye.

Benim canım!

Her çanağa ki dokunasın, kendi sadâsından gayrı sadâ vermez. Gayrı bildiğimiz yoktur. Nazar ola. Bundan gayrı marifeti dahi ısgâ dahi etmeyiz.

Cemi-i kümmelin (bade'z-zevk heme ost). Bunda karar etmişlerdir. Nefsü'l-emirde karar yok ise de dâirenin nokta-i saniyesi nokta-i evvele yetişmeyince daire tamam olmaz. Zira cemii-i maârif bu şemsi'l maâriftir. Allah Teâla size ve bize zevkini müyesser eyleye. Amin.

Muhammed Mısrî

Mustafa Paşanın sözünün kanun olduğu 1090/1679 yılında Beyazîzâde'nin hüccetiyle Limni'ye sürgün edildiği zamana kadar 350 geçmiş olduğunu "Hatıralar" kitabından anlıyoruz.[594]

<u>Evvelki kahr, âhiri ihsân eder Sultan bana.</u>

Şüphesiz habs için Allah Teâlâ'nın fermân-ı sübhânî geldiğinde vücud zindanından kurtulmak için dahi emri erişti. Bu hapsin öncesi kahır, sonu ihsan olmuştur; demek istemektedir.

"İhsan"nın mânâsı, Allah Teâlâ'yı görür gibi kul olmaktan ibarettir ki müşahedede yerinde kullanılmıştır.

Cibril hadisinde İslâm'ın tarifi şöyle yapılmıştır:

"Cebrail Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme (gelerek);

İslâm nedir? diye sordu. Rasûlullah:

Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellemin O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet getirmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yettiğinde hac yapmandır, buyurdu. Cebrail:

İman nedir? diye sordu. Rasûlullah:

Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe ve kaderin hayrına ve şerrine inanmandır, buyurdu. Cebrail:

İhsan nedir? diye sordu. Rasûlullah:

İhsan; Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen onu görmesen dahi o seni görür, buyurdu."

Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği hadiste ise şu tarif yer alır:

"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına, Rasûlullah'ın O'nun elçisi olduğuna şehadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetenler için hac yapmak." [595]

<u>Erbâin'im çün tamâm oldu dahi on gün geçer,</u>
<u>Hatm olur menzil merâtib can olur canân bana.</u>

Halvette kırk gün tamam oldu dahi on gün geçer,[596]

---

[594] Halil ÇEÇEN, ***Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları,*** İst. 2006, s. 130

[595] Bu hadis sahihdir Buharî 1/49'da merfu olarak. 8/183'de mevkuf olarak, (rivayetin şöhreti sebebiyle merfu olduğu tasrih edilmemiştir.) Müslim (1/176-177). Nesaî (8/107-108), Tirmizî (5/5-6), Ahmed. Musned'inde (1/78), Beyhakî. Sünen'inde (4/199). Humeydî Musnedinde (2/308) çeşitli yollarla İbni Ömer'den merfu olarak tahric etmışlerdir.

[596] Bazı şerhlerde mahkûmiyetin sebebi olarak İsâ aleyhisselâm meselesi yüzünden Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin olduğu yazılmıştır. Sehven yapılan hatanın düzeltilmesi gerekmektedir.

Mertebeler bitmiş canan can olur bana.

"Her kim Allah için kırk gün ihlâslı olursa, hikmet pınarları dilinde zuhûr eder." [597] Hadîs-i şerifi bu duruma delildir.

Bu kırk sabah, müminin gönlünün anahtarıdır. Yoksa yüz bin sabahın bile ona faydası olamaz. [598]

"İhlâs": Bir şeyi bir şeye katıştırmayıp hâlis kılmaktan ibarettir. Pes ihlâs, âsâr ve efâl ve sıfat ve zâtta olur. Bundan dolayı sufî ıstılâhında tevhid mertebeleri dört olup, **tevhid-i âsâr, tevhid-i efâl, tevhid-i sıfat** ve **tevhid-i zât** derler." erbain"[599]: Dört halvetten ibarettir ki; dört aded, on adedi gerektirdiğinden تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ***"... hepsi tam on gündür..."*** [600]hesâbınca her halveti on gün olur. Çünkü 4+3+2 adedlerinin toplamı 10 sayısına ulaşır. Allah Teâlâ'nın zât-ı on dediğimizde altı yön ve evvel ve ahir ve cüz ve külden ibaret-

---

Azîz Mahmûd Hüdâyî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

(h.948/1541) yılında Şereflikoçhisar'da doğdu. Bursa'da Muhammed Üftâde hazretlerinden feyz aldı. (h.1007/1598) de Üsküdar'da câmi ve dergâh yaptırdı. (h.1038-1628) 'de Hakk'a yürümüştür. Kabri, İstanbul Üsküdar'da kendi dergâhı yanındaki türbesindedir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz ile Azîz Mahmûd Hüdâyî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz arasında bir görüşmelerden bahsedilen rivayetler vardır. Bunların yanlış olduğu muhakkaktır. Hayatları ile ilgili tarihler bunu açıkça göstermektedir.

A.Mahmûd Hüdâyî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (d. 948/1541; h.y.t: 1038-**1628**)
Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (d.1027/**1618**; h.y.t: 1105/1694)

Ayrıca Mevâid-ül İrfan isimli eserinde Otuzuncu Sofra'da geçen Şeyh Mahmut Üsküdârî, Üsküdarlı Celvetî şeyhi Gafurî Mahmud Efendi' dir. (AŞKAR, 1997),s. 116

[597] Ebû Nu'aym *Hilye* 5,189; *Keşfü'l Hafâ,* II, 224; Suyutî; Cami'u's-Sagîr, II, 137

[598] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.89), s. 171

[599] **ERBA'ÎN:** Kırk günlük riyâzet. Maddî bağları azaltıp, mânevî tarafı kuvvetlendirmek ve kalb aynasını parlatmak için, tasavvuf büyükleri tarafından konan usûllerden biri; kırk gün az yemek, az içmek, az konuşmak, çok ibâdet etmek. Buna çile (kırk) de denir.

Ehl-i sünnet yolunun büyükleri, halvet yâni yalnız başına kalmak ve erba'în yerine, insanlar arasında kalbini Allah Teâlâ ile bulundurmak seâdetine kavuşmuşlardır. Sünnetleri yaparak çok kıymetli şeyler elde etmişler ve bid'atlerden (dine sonradan sokulan hurâfelerden) sakınarak yüksek derecelere kavuşmuşlardır. (İmâm-ı Rabbânî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz)

[600] Bakara, 196

tir.

Halvetin birincisi nefsi tezkiye içindir, neticesi tevhid-i asardır.

İkincisi ahlâk düzeltmekle kalb tasfiyesi içindir, neticesi tevhid-i efâldir.

Üçüncüsü ruh yüceltmek içindir, neticesi tevhid-i sıfattır.

Dördüncüsü mâsivâdan temizlemenin sırrı içindir, neticesi izâfî sıfatları düşürmekle ile tevhid-i zâttır. Bu menzile fena-fillah ve makam-ı cem tabir olunur ki; katre olan beşeri vücudununu, vahdet denizinde mahv ve müstağrak etmekten ibarettir. Bundan dolayı ***"Erbâinim çün tamam olur"*** buyurdular.

Halvetin beşincisi; ***"dahî on gün geçer"*** buyurduklarıdır. Bu halvet mahvdan sahv (ayıkılık)a ve cem'den farka gelip cem'i cemî'-i esma ile bütün mertebeleri tamamlamak içindir. Vahdet, kesreti ve kesret, vahdeti perdeleme olmaksızın kesret aynalarında cemâl-i sırr-ı vahdet-i müşahededen ibarettir. Bu nedenle ***"Hatm olur menzil merâtib cân olur cânân bana"*** buyurdular. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ***"(Bana ibadet etmesi için) Mûsa'ya otuz gece vâde verdik ve ona on gece daha ilave ettik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu."*** [601] Âyet-i kerimesi buna işarettir. Onların dört halvetten ibaret olan bir erbain ile olmaları enbiyâ-i izam aleyhimüsselâmın sulûkları emmâreden olmayıp mutmainneden olması nefsin tezkiyesi için zevke gerek kalmaz. Çünkü onlar masumlardır, bizim gibi kötü ahlakın vasıflarından uzaktırlar.

<u>(Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ) üçyüz ellidir bilin,</u>
<u>Doğdu gün mağribden açtı zulmet-i Sübhân bana.</u>

(Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ)[602] üçyüz ellidir gündür bilin, [603]

---

[601] A'raf, 142

[602] **KÂBE KAVSEYN:** Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Mîrac gecesinde bilmediğimiz bir şekilde Allah Teâlâ'ya yakınlığından kinâye olan bir tâbir. Kur'ân-ı Kerim'de meâlen buyruldu ki:

"O (Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem) ***Rabb'ine Kâbe Kavseyn veya daha yakın oldu."*** (Necm sûresi: 9)

Ehl-i sünnet âlimleri buyurdu ki: "Mîrâc, ruh ve cesed birlikte olarak Mekke-i mükerremeden Kudüs'e ve oradan yedi kat göğe, sonra Sidre denilen yere ve Sidre'den Kâbe Kavseyn makâmına uyanık olarak, gece bir anda götürülmüş ve getirilmiştir. Bunu yapan, Allah Teâlâ'dır ve ancak O yapabilir. (Abdülhakîm Arvâsî)

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Kâbe Kavseyn makâmına varınca ne Cebrâil aleyhisselâm ve ne de başka hiçbir vâsıta olmadan doğrudan doğruya Allah Teâlâ O'na vahyetti, bildireceğini bildirdi. Beş vakit namaz bu sırada Farz kılındı. (Fahreddîn Râzî)

güneş batıdan doğdu Allah Teâlâ karanlığı benden aldı.

Bu beyt Allah Teâlâ'nın ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadara ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu." ayeti şerifinin kelimenin adedî ebced hesabı üzerine remz buyururlar. Her kavs'da iki ***"kâb"*** vardır. Bu nedenle bazıları demişler ki; "kâbe kavseyn قَابَ قَوْسَيْنِ kâ-bey kavsini قَابَى قَوْسَيْنِ manasınadır. Bu takdirde kavs-ın birliği murâd olunur ki; kâb-e eymeni (sağ ucu) vücub âleminden ve kabe eyserî (sol ucu), imkân âleminden ibarettir. üçyüzelli olması kâbe kavseynden murâd kavs-i vâcib-i imkândır ki; toplamı üçyüzdür." Ev-ednâ" den murâd نٓ وَالْقَلَمِ ***"Nûn. Kaleme .... andolsun ki"***[604] de olun "nûn ن" dur ki; ebced hesabındaki değeri ellidir.

Bazı müfessirler demişler ki; "nun"dan murat zât ilminden alınmış olan mukaddes kalemden kinâyedir. Bu itibâr ile kâbe kavseyn ev-ednâ, üçyüzelli aded olur.

"Doğdu gün mağribden" diye buyurdular. Ruh güneşinin batışı, vücud dağının karanlığından ve bulutun bulanıklığına işarettir. Doğuşu ise, perdeleri benlik kaydını kaldırıp, âlemin korkutucu şeylerden ışıklandıran ve vücud gölgesinin vehmini, vahdete nuruna katmaya remz ve işarettir. Bu nedenle ***"açtı zulmetti, Sübhân bana"*** diye buyurdular.

Geldi Hakk, bâtıl firar etti dolaştı mağribe,
Zâhir oldu gizli sırlar verdi Hakk bürhan bana.
Geldi Hakk, bâtıl firar etti, batıya yöneldi
Allah Teâlâ gizli sırlar açıkladı ve bana yol gösterdi

Ruh güneşi yüce ufuktan doğup ve karanlık gecenin ağırlığını giderip

"Kâbe Kavseyn tahtının Sultânı sen, ben bir hiçim, Misafirinim dememi saygısızlık sayarım." (Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî)

[603] Tala'a ve'l aded fi 2175 yevmü'l isneyn [erba'înüm Mısrîdür 340 on gün de geçince Mısrî 350 olur ve efhem Karabaş geleli yarın 350'dür bu mısra'da aşerât-ı mi 'ât 350 vefat-ı hazret-i şeyh: 1105] Halil ÇEÇEN, ***Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları,*** İst. 2006, s. 130

[604] Kalem, 1

çokluk zulmetinden vahdet nuruna kavuşturur. لَقَدْ كُنْتَ فِى غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ***"Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir denir."*** [605] Gereğince hakikat nurunun aslının gözünden sürmesi gaflet gözünün ağrısını izâle ve Hakk'ı gören gözün penceresi kudsî nur havalesi ile Hakk vücudunun nûru içimi bir şekilde kapladı. Bâtıl vücudun zulmetine yer kalmayıp وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ***"Yine de ki: Hak geldi; bâtıl yıkılıp gitti. Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur."*** [606] hakîkat yüz gösterip aklî deliller ile tasdik ve hüccet derecesine kavuşmuş esrârı inkişaf ve aşikâr oldu demektir.

Oldum İsmâil gibi teslim-i Hakk etti hemin,
İki bin yüz dahi yetmişbeşte bir kurban bana.
Oldum İsmâil aleyhisselâm gibi Hakka etti teslim oldum,
(hicri: 1275 m.1859) benim için Hakk'a kurban kesilir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Allah Teâlâ'ya gereken emâneti teslim için maneviyât yolunda olmaları sebebiyle Hz. İsmâil aleyhisselâm gibi Hakk'a teslîm-i cân ettim, bütün sıkıntılara razıyım demektedir.

"Derhâl ikibin yüzyetmişbeşde bana bir kurbân etti."

Melamiler bu beytin seyyid Muhammed Nur kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin meşhur olduğu tarihi 1275 olarak tebşir eylediğine kanidirler.[607]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Mecmuâsında bu tarihlerin 2175 benzeri tarihler bulunmaktadır. [608] Bu tarihin karşılık geldiği zaman biriminin milâdî olarak karşılığı tam olarak söylemek mümkün değildir. Ancak 1275 olarak düşünüldüğünde, tarihi şu olayı rivayet ederler.

Varyantları arasında birçok küçük fark bulunan diğer yaygın bir rivayet ise şöyledir: [609]

---

[605] Kaf,22
[606] İsra, 81
[607] Abdulbaki GÖLPINARLI, Melâmiler, İst, 1931, s.247
[608] Halil ÇEÇEN, ***Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları,*** İst. 2006, s. 130
[609] Buradaki üç anahtarın Fransız, İngiliz ve İtalya'nın Osmanlı tarafını tutmasını temsil etttiği söylenmektedir. (Yard. Doç. Dr.Kenan ERDOĞAN, ***"Şiir-Efsane-Menkıbe ilişkisi Ve Niyâzî-i Mısrî'nin Menkabelerine Göre Bazı şiirlerinin Hikâyesi"*** Sosyal Bilimler Yıl:2003 Cilt:1 Sayı: 1, s. 48)

Üç anahtar gibi masal motiflerinin ve formel rakamların bulunduğu aşağıdaki 1275 tarihinden, kurban ve koçtan, Yahya dan ve gelecekten bahseden ilginç ve kehanet dolu ilâhi hakkında ise bazı küçük farklarla iki ayrı rivayet vardır.

Biri şudur: Kırım Savaşı'na karar veren Sultan Abd'ul'mecîd, bazı ulema ve şeyhlerin de duasını almak istemiş ve mabeyinci muhasibi Yahya'yı, devrinin meşhur şeyhlerinden Kuşadalı İbrahim Halvetî'ye bu maksatla göndermiş. Kuşadalı, hayattayken kendisine iyi davranılmayan ve Osmanlı aleyhinde bedduası bulunan, hatta

"Osmanlı 'nın inkırazı için dördüncü semâya bir kazık çaktım, benden başkası çıkaramaz"

diyen ve ayağında bukağısı ile defnedilen Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin gönlünün alınması gerektiğini söyleyerek üç kıl (başka bir rivayette üç anahtar) vermiş. Padişah, Yahya'yı 40 koyun ve bir koç ile birlikte Limni'ye göndermiş, bunlar kesilerek fakirlere dağıtılmış. Yâni, bir nevi özür dilenerek rızası alınmış. Mısrî'nin ayağındaki buka (pranga) çözülmüş. Savaş kazanılmış.

Bukağı ile birlikte, orada bulunan ve getirilip tefe'ül edilen Niyâzî Divanı 'ndaki şu esrarengiz ilâhinin anlamı da çözülmüş:

Oldum İsmâil gibi teslim-i Hakk etti hemin,
İki bin yüz dahi yetmişbeşte bir kurban bana.
Anladım zebh -i azîme bir işârettir bu koç,
Hem beşâretir gele Yahyâ ile mihmân bana.

Bununla ilgili diğer bir rivayette ise Sultan Abd'ul'mecîd, 1260'da Selanik'e giderken fırtınaya tutularak Limni'ye gelmiş, türbeyi ziyaret ederek bilgi almış, dua etmiş ve savaşın kazanılması için manevî himmet ve yardım istemiş, orada bulunan Niyâzî Divanının tefe'ülün de yukardaki beyitlerin geçtiği gazel çıkmış. Savaşın kazanılmasından sonra da koç kurban ederek, türbeyi tamir ettirmiştir.[610]

<u>Anladım zebh-i azîme bir işâretir bu koç,</u>
<u>Hem beşâretir gele Yahyâ ile mihmân bana.</u>
Anladım büyük kurbana bir işârettir bu koç,
Hemde müjdedir gelir Yahyâ ile misafir olur bana.

Hz. ibrahim aleyhisselâm kıssasında Allah Teâlâ'nın وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ

[610] (Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Ankara, 1998, s. XCI)

"Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik." [611] Kelamının gereğince ***"Anladım zebh-i azîmi bir işarettir bu koç"*** buyurdular. Yani kurban olan koçun azim sıfatıyla vasfının sebeb ve hikmetini anladım demek olur.

Halkı âlem dediler İsâ'ya Mısrî bir zaman,
Dahî bundan özge mâ evhâ dedi Kur'an bana.
Halk dediler İsâ aleyhisselâma bir zaman Niyâzî-i Mısrî dediler
Dahî bundan ayrı Kur'ân-ı Kerim vahyedildi dedi bana.

Evliyanın hepsinin yolu Kur'an-ı Kerim, hadistir ve şerîat sahibi müçtehidlerin ictihadlarıyle aldıkları yoldur.

Beyitlerde zikir olunduğu üzere hakkânî vücûd elbisesi kabiliyetime uygun olduğu buyuruldu. Velâyet sırrının mutlaka İsevî makamda olduğundan mesîhî sırr-a mazhariyyetim i'tîbariyle benden çıkan Hazret-i İsâ aleyhisselâm sırr-ı iken sırrına mahrem olmayan halk bana İsâ demeyip Mısrî dediler. Çünkü hâtem-i velâyet-i mutlaka Hz. İsâ aleyhisselâmındır. Bu nedenle İsâ meşrebinde bir adam demelerinin sebebi, İsâ aleyhisselâm gibi kendisine de ilâhi vahiy gelir demelerindendir. Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz buyurur ki;

Bugün bu kadar tevfîkât[612] ve tatbikat Allahun kudreti ve Hazret-i İsâ aleyhisselâmın mucizatı ve Mısrînün kerâmâtıdur. Kabûl iden mü'mindür kabul etmeyen hamziyyedür kâfirdür müşrikdür mülhiddür dinsüzdür.[613]

"Dahî bundan özge mâ-evhâ dedi Kur'ân bana" yani seyr-i sülûküm mahbûbiyet menzilinde Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme erişip varisi velâyet ve Muhammedî hâssa ile kutb-i âlem oldum demeye remz ve işarettir. Çünkü başkalaşmak ve değişmekten beri olan ezelî kutb ve ebedî bi'l-ittifâk rûh-u Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellemdir. Futûhât'ta açıklandığı üzere Sâhib-i saadet Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretlerinin teşriflerinden ahirete kadar zaman sâhibi olan âlemin kutbu ve Rahmanın halîfesi olan gavs-i a'zam hazretleri her halinde velâyet-i hâssa-i Muhammediye'ye vâris olmaya muhtâçtır.

---

[611] Sâffât, 107
[612] **Tevfîk:** C. (Tevfîkât) Allah Teâlâ'nın kuluna yardım etmesi.
[613] (MISRÎ, 1223), v. 4b

Men bende-i Kur'ânem eğer cân dârem
Men hâk-i reh-i Muhammed-i Muhtârem
Ger nakl koned cüz în kes ez goftârem
Bîzârem ez û ve'z în sohan bîzârem[614]

TAHMİS-İ AZBÎ

Hû deyü feryâd edersin mâsivâdan şöyle bil
Kim Kemal içre ayandır ru'yet[615] *tâban*[616] *cemil* [617]
Çün rıza içre habîbi buldu İsmail Halil
Dersin aklından alursun bil sana olmaz delil,
Dersini var Hakk'dan al kim ilmin ola reh-nümâ.

Gâhîce Gülşen olur bu sûret zindânı bana
Gah olur rûyi [618] *rakibden görünür canan bana*
Sıfatın gösterdi dehrin afet devran bana
Habs için geldi, gelür ıtlâk için fermân bana,
Evvelki kahr, âhiri ihsân eder Sultan bana.

Otuz iki harfde harfi çâr ile Kevser seçer
Üçyüz altmış babın her sırra binbir içer
On iki burcun rumûzun ayn ile gâf lâm seçer
Erbâin'im çün tamâm oldu dahi on gün geçer,
Hatm olur menzil merâtib can olur canân bana.

Padişah olmak cihâna mihnettir sâlikin
Özünü fark eylemek Hakk devletidir sâlikin
Menzili ukbâ ve fâni menzilidir sâlikin
(Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ) *zilletidir sâlikin* ***(üçyüz ellidir bilin)***
Doğdu gün mağribden açtı zulmet-i Sübhân bana.

---

[614] "Ben köle isem Kur'anın kölesiyim; ben Muhammed-i Muhtarın yolunun tozuyum; eğer bir kimse bu söylediğimden başkasını nakl ederse ondan da nakl ettiği sözden de bîzârım."

[615] **Rü'yet:** Görmek, bakmak. İdare etmek. Göz ile veya kalb gözü ile görmek. Akıl ile müşahede derecesinde bilmek, idrak etmek, tefekkür etmek, düşünmek. Araştırmak

[616] **Taban:** f. Işıklı. Parlak. Parlayan güneş.

[617] **Cemil:** Güzel. Cenab-ı Hakk'ın isimlerinden biri

[618] **Ru (Ruy):** f. Yüz, cihet. Sebep. Çehre

Sığmadı Hakk akl u fikre ve zannu hisse ve meşrebe
Hem dahî sığmaz imâna olmaz kemal mezhebe
Verdiler altın licam[619] çün sultan bindi merkebe
Geldi Hakk batıl firar etti dolaştı mağribe
Zâhir oldu gizli sırlar verdi Hakk bürhan bana.

Nâz edersem bin niyâz eyler bana Cibril Emin
Hüccetidir a'yeti "İnnâ hedeynâ mürselin"
Olmaya benden kimesne râh-ı aşta kemterin [620]
Oldum İsmâil gibi teslim-i Hakk etti hemin,
İki bin yüz dahi yetmişbeşte bir kurban bana.

Hoş gazâ-i Ekber sırrı şehâdettir bu koç
Hazret-i Cercis[621] dahi olsa rivayette bu koç
Yetmiş iki millete aynı emanettir bu koç
Anladım zebh -i azîme bir işârettir bu koç,
Hem beşârettir gele Yahyâ ile mihmân bana.

Hirmen-i [622]âlemde her ne bulsa yermeziz zaman
Aç gözün gafil kulak tut dem bu demdir bu zaman
Zâhir ve batında Azbî Hakk sözümdür her zaman
Halkı âlem dediler İsâ'ya Mısrî bir zaman,
Dahî bundan özge mâ evhâ dedi Kur'an bana.

---

619 **Licam:** (Ligâm) f. Dizgin. Gem.

620 **Kemterîn:** f. Pek âciz ve güçsüz. Çok hakir. En küçük, en âşağı. Pek çok noksan veya eksik

621 **Cercis:** aleyhisselâm : (Circis) Taberi tarihine göre: İsâ aleyhisselâmdan sonra gelmiş ve Filistinde yaşamış ve onun şeriatı ile amel etmiş olan bir nebidir. Yedi sene içersinde tebliğde bulunarak çok işkencelere maruz kalmış, müteaddid defalar öldürülmüş ve mu'cize ile dirilerek tekrar tebliğ vazifesine devam etmiştir. Kendisine düşmanlık eden kavim ateşle helâk edilmiştir. En sonunda yine Cercis aleyhisselâm şehid edilmiştir.

622 **Hirmen:** f. Harman

12

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

إنّ للرحمن طرفا قدر انفاس الورى — كل مرء سالك بهجا قديما بالهوى

من له عقل سليم يقتدي بالمصطفى — قد انار العشق للعشاق منحاج الهدى[623]

"Salik-i rah-ı hakikat aşka eyler iktida." [624]
Cümle eşyaya birer hâlet konulmuştur müdâm,
Birbirinden bazı nakıs bazın isti'dadı tam.
Meşreb-i alâ olan neş'e nedir hâsıl kelâm,
"Aşktır ol neş'e-i kâmil kim andandır müdâm.
Meyde teşvir-i hararet neyde te'sir-i sada." [625]

Gülşen-i vahdet çü kalb-i emr-i râm-ı aşktır,
Lezzet-i vuslat heman ancak merâm-ı aşktır.
Terk-i kevneyn eyleyen mest-i müdâm-ı aşktır,
"Vadi-i hayret hakikatta makam-ı aşktır.
Çün müşahhas olmaz ol vadide sultandan geda."

Arifin aşk-ı ilâhîden yeğ olmaz hemdemi,
Nuş edip sahba-yı zatı can olur her bir demi.
Mazhar ana ayn-i zâhir görünür gider gamı,
"Eylemez halvet sarayı sırr-ı vahdet mahremi.
Aşıkı ma'şukdan, ma'şuku aşıktan cüda."

Ehl-i Hakk olmak dilersen zerk-i taat terkin et,
İçini saf eyleyigör var kıyafet terkin et.
Pend-i guş eyle basiretle sefahet terkin et,
"Ey ki ehl-i aşka söylersen melâmet terkin et.
Söyle kim mümkün müdür tağyir takdir-i Hüdâ."

Varlığın mahvetmek oldu ayin-i erkân sadıka,
Kalbini yakmak gerek anın demadem bârika.
Âşık oldur gitmeye her dem başından saika,
"Aşk kilki çekti hat levh vücud-i aşıka.
Kim ola sabit Hakk isbatında nefyi mâada."

---

[623] ***İnne li'r- Rahman-i tarfen kadr-i enfas-il vera,***
Küllü mer'in salik-ün behcen kadimen bil-heva.
Men lehu aklün selîmün yektedi bi'l-Mustafa,
Kad enarel-aşk-ı lil-uşşak-ı minhac-il Hüda.

[624] Fuzûlî kuddise sırruhu'l-azize ait gazelin tahmisi.

[625] Altı çizili beyitler Fuzûlî kuddise sırruhu'l-azize aittir.

Ey Niyazi ibtidasız zevk buldun aşktan,
Yârin isbatında (La) sız zevk buldun aşktan.
Daim-ü bâki fenasız zevk buldun aşktan,
"Ey Fuzuli intihâsız zevk buldun aşktan.
Böyledir her iş ki Hakk adıyla ola ibtidâ."

اِنَّ لِلرَّحْمٰنِ طَرْقًا قَدْرَ اَنْفَاسِ الْوَرٰى

Rahman'a ulaştıran yollar nefesler sayısıncadır.

Allah Teâlâ'ya ulaştıran yollar nefesler sayısınca olduğu meşhur bir sözdür.

Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme daima, **iman nedir**? diye sorarlardı. O da soranın haline göre cevaplar verirdi ki ona layık bir cevap olsun. Bir defasında

"Müslüman, elinden ve dilinden, Müslümanın güvende olduğu kimsedir" buyururlar. Diğer bir defasında,

"Namazını kılan, zekâtını veren kimsedir", cevabını verirlerdi. Biz de bir çare bulalım, çaresiz değiliz.

Âlemin çaresini biz bulalım. Bir Elifin ne olduğunu bilsen bütün Kur´ân-ı Kerim'i biliyorsun demektir. [626]

Bu durumun gerçek olduğu Psikiyatri açısından da geçerlidir. Onun için çok olan yolların mürşidlerinin bulunma gerekliliği kaçınılmazdır.

İrvin D. Yalom, psikiyatr olarak bütün hastalarına, hikâyeleri ortaya çıktıkça bir şaşkınlık duygusuyla yaklaştı. Her hastanın benzersiz bir hikâyesi olduğuna, bu yüzden hepsi için farklı bir tedavi uygulamak gerektiğine inandı. Bu tutumu, yıllar geçtikçe onu bugün ekonomik güçler tarafından farklı yönlere çekilen profesyonel psikiyatriden, semptomlara dayalı tanı ve herkes için tek tip, kısa süreli tedaviden uzaklaştırdı.[627]

Eğer ruhânî hayatın terbiyesi kitaplar sayesinde olabileceği muhakkak olsa idi Allah Teâlâ nebilerini göndermeyip kitaplar ile yetinirdi. Buradan Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimizin hayatımızın her anında bize gerekli olduğu da açığa çıkmaktadır.

[626] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.301-302), s. 390
[627] (YALOM, et al., 2000), s. 3

كُلُّ مَرْءٍ سَالِكٌ بَهْجًا قَدِيمًا بِالْهَوٰى

Bütün hakikat erenlerindeki kadim[628] güzellikleri hevaları[629] iledir.

Yaratılışın güzelliği nefse yardımcı olur. Bu yolda Allah Teâlâ'nın kulları için bu şekildeki muratlarını tayin etmek mümkün değildir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem için

"Şüphesiz sen büyük bir ahlaka sahipsindir." [630] buyurulması yaratılış yönünden mükemmelliğine işarettir. Burada şu soru akla gelirse

"Peki, niçin, Allah Teâlâ bu imkânı her kulu için murat etmedi?"

Allah Teâlâ mahlûkatı yaratırken olması gerekeni meşiyyet dairesinde en güzel şekilde ve noksansız yaratmıştır. Eğer bir noksanlık var gibi görünüyorsa o Allah Teâlâ'nın dilemesi yanında o mahlûk için olabilirliğin en yüksek seviyesidir. Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyuruyor ki:

Eğer sen kötülükler de ondandır dersen öyledir, ama bundan onun kemaline noksan mı gelir ki?

Bu kötülük ihsanı da onun kemalindendir. Dinle ulu kişi, sana bir misal getireyim:

Meselâ ressam iki türlü resim yapar:

Güzellerin resimleriyle, çirkin resimleri.

Yusuf'un, yaratılışı güzel hurinin resmini de yapar, ifritlerin, çirkin iblislerin resmini de. İki türlü resim de onun üstatlığının eseridir.

Bu, ressamın çirkinliğine delil olamaz, bilâkis üstatlığına delildir.

Çirkini gayet çirkin olarak yapar, o derecede ki bütün çirkinlikler, onun etrafında döner, örülür. Bu suretle de bilgisindeki kemal meydana gelir, üstatlığını inkâr eden rüsvay olur. Eğer çirkinin resmini yapmayı bilmezse ressam, nâkıstır. İşte bu yüzden Tanrı hem kâfirin yaratıcısıdır, hem müminin. Bu yüzden küfür de Tanrı'lığına şahittir, iman da. İkisi de ona secde eder. Fakat bil ki müminin secdesi dileyerektir. Çünkü mümin, Tanrı rızasını arar, maksadı onun rızasını almaktır.

Kâfir de istemeyerek Tanrı'ya tapar, ama onun maksadı başkadır. Padişahın kalesini yapar, ama beylik dâvasındadır. Kale, onun malı olsun diye isyan eder, fakat nihayet kale, padişahın eline geçer. Müminse o kaleyi padişah için tamir eder, makam sahibi, mevki sahibi olmak için değil.

---

[628] **Kadîm:** Eski zaman. Başlangıcı olmayan. Uzun zamandan beri var olan. Evveli bilinmeyen hâl ve keyfiyet

[629] **Heva:** İstek. Nefsin isteği. Düşkünlük. Gelip geçici olan heves. Nefsin zararlı ve günah olan arzuları.

[630] Nun, 4

Çirkin, " Ey çirkini de yaratan padişah, sen güzeli de yaratmaya kadirsin, çirkini de" der.

Güzel de " Ey güzellik padişahı, beni bütün ayıplardan arıttın" der.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin nasihat etmesi ve hastaya dua öğretmesi. Rasûlüllah, o hastaya dedi ki:

" Sen, şunu söyle; Tanrı, sen bize güçlükleri kolaylaştır. Dünya yurdunda bize iyilik ver, ahiret yurdunda da. Yolumuzu gül bahçesi gibi lâtif bir hale getir, ey Yüce Tanrı, konağımız zaten sensin." [631]

مَنْ لَهُ عَقْلٌ سَلِيمٌ يَقْتَدِي بِالْمُصْطَفٰى

Mustafa ile akl-ı selim tabii olur.

Akıl ile Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin beraber zikredilmesi şeriat makamının akıl ile sorumlu tutulmasındandır.

"Akl" bağlamak kökünden gelen bir kelimedir. Anlamak ve idrak etmek, düşünme ve muhakeme etme ve doğruyu bularak onu sağlam bir yere bağlamak anlamına gelmektedir. Akıl eşyayı olduğu gibi anlama ve anlamlandırma, güzel ve çirkini ayrıt edebilme, doğruyu ve yanlışı kavrama kabiliyetidir.

Akl-ı selim, ise hüküm ve kararlarda iki hayırdan daha iyi olan hayrı, iki şerden ehven-i şerri bilebilme özelliğidir ve kâmil akla verilen isimdir. Buna "sağduyu" demek de mümkündür. Allah Teâlâ buyurdu ki;

"Yüzünü Allah'ın fıtrat üzere yarattığı hak ve hanif dini olan tevhide ve İslam'a yönelt. Ki Allah insanı bu fıtrat üzere yaratmıştır. Allah'ın kadim kanunu olan yaratılışında bir değişim söz konusu olamaz. Doğru, sabit ve hak din ve yol budur. Ama ne var ki insanların çoğu bunu bilemezler" [632]
Akl-ı selim, ***"yaratılışta Allah'ın insan kalbine koyduğu ilahî hakikatleri ve gerçeği kabul etmeye yatkın olan kabiliyet"*** anlamındadır.

قَدْ اَنَارَ الْعَشْقِ لِلْعُشَّاقِ مِنْحَاجَ الْهُدٰى

Hüdâ yolu aşk ateşini âşıklara yaktı.

Allah Teâlâ kendine kavuşma yolununun şevk ve iştiyakını âşıklarına tattırdı. Çünkü aşkın hallerinde şeriata muhalif hallerin bulunmaktadır. Bu haller âşık için hoş görülürken diğer insanlar bu hallerinden dolayı sorumlu olurlar.

"Salik-i rah-ı hakikat aşka eyler iktida."

---

[631] Mesnevi , c. II, b. 2535-2554

[632] Rum, 30

"Hakikat yolunun saliki aşk yoluna uyar."

"Hakiki âşıkın aşk yurduna adım attığı ilk yer, zahitlerin ve âbitlerin gelebildikleri son yerdir." Denilmiştir. Hakikate ulaşmak isteyen aşk yoluna rağıp olmalıdır. Aşk, ebediyeti arayan ruhun, dünyevî aldanmalardan kurtularak derunî girdaba düşmesidir. Aşk yolu hakikate ulaşmada diğer yollardan kısadır. Bunu kısalığını şu sebeple anlarız ki; âşık hakikat yolunda bir anda uzun mesafeleri aştığı hâlde dönüşünü murad edince aldığı mesafede aynı masal kahramanlarının da yıllarca süren yolculuklarının, bir arpa boyunu geçmemesi gibidir. Geçen zamanın uzunluğunun aksine, alınan yolun kısalığı hatta hiçliği, aşığın yolculuğunun zahire uygun olmamasındandır.

Niyâzî-i Mısrî hakikate ulaşmak isteyene aşk yolunu tarif etmesi bundandır.

Cümle eşyaya birer hâlet konulmuştur müdâm,
Bütün eşyaya birer değişmeyen bir hal konulmuştur,

Eşyanın aslı için dört unsur bahsedilir. Ateş su hava toprak. Bu unsurlardan biri eşyada baskın olursa o özellik kendini daha çok gösterir.

İnsan ruhu *"Ben Adem'in yaratılışını tamamladığım zaman ona rûhumdan üfürdüm."* [633] ayet-i kerimesinin ifadesine göre ilahî menşelidir. İnsan ruhu ten kafesine girdikten sonra maddî ve zulmanî bir hicab ile perdelenmiştir. İnsanın hamurunda "anasır-ı erbaa" denilen toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört unsur vardır. Bunlardan toprakla su, zulmanî özelliğe sahiptir. Et ve kemikten meydana gelen insan vücüdunun temel unsuru toprak ve sudur. Bu yüzden tasavvufta zulmanî hicab sayılan bedenin ve bedenî ihtiyaçların riyazat ve mücahede ile inceltilmesi gerekir.

Bu dört unsur ameller cihetinde de tecelli eder.

> Şahs-ı ruhu teşkil eden dört unsur, ruhun tecell-i ef´ale nisbetle kalbden iktibâsı ettiği anâsırı maneviyedir. Yani toprak mukabilinde olan namaz yemek gibidir. Hava mukabilinde olan hac ile ateş mukabilinde olan zekât ile fi sebîlillah verilen bir malda bir kesme maneviye vardır. Su mukabilinde olan oruçtur. Zira savmda bir nevi hayat vardır. İşte bu anasır-ı maneviye-i mesrûde ile ruh kendisine bir vücut-u mektebe-i maneviye yani vücud-u imâni teşkil eder. Nitekim Cenâb-ı Hakk İbrahim aleyhisselâma ***"öyle ise dört tane kuş yakala, onları yanına al. Sonra kesip parçala her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonrada onları kendine çağır koşarak sana gelirler Bil ki Allah azizdir, hâkimdir,"***[634] buyurdular. Yani Dört dağ, hakikatte olan kalp, ruh, sır, hafi üzerine dört

[633] Hicr, 29
[634] Bakara :260

unsur vaz olunarak mecmû-u ruhun tasarrufuna mutı´ve munkad olup da ruha muracaat ettikleri ve ruh vücud unsuru teşkil ettiği gibi kalpden iktibas ettiği anasır-ı erbaa-ı maneviye-i ilede vücud muktesibe-i maneviye-i tesis eder. Ve bu beyanda ruha ibrahimî itlâkiyet münâsib olur. [635]

Birbirinden bazı nakıs bazın isti'dadı tam.
Birbirinden kimi noksan kiminin kaabiliyeti tam.

Ey Hakk talipleri bilin ki, yukarıda anlatılan mürşid-i kâmillerin dışında kalan ve şeyh denilen kişiler, şer'-i şerifi öğreten, ilme'l-yakîn sahibi zühd ve takva şeyhleridir. Bunlar arasında da yalan söyleyip *"biz falan sultânın ve filân efendinin tarîkatindeniz. Yetki ve seyr ü sülük bizdedir"* diyerek, kendilerinin bu yolun ehli olduğunu söyleyenler, o göçmüş azizlere ve ilimlerine bühtan ederler. Kur an'da bu gibi yalancı şeyhler için ***"Yalanlayanların vay haline!"*** [636]denmektedir.

Bilinmelidir ki, insân-ı kâmiller, kendilerine uymayan kişileri, tarîkat sülûkundan, ayne'l yakîn ve hakke'l-yakîn bilgilerden mahrum bırakırlar. Sonra bu yoldan sapanlar, o hakîkat ehlinin seyr ü suluklarına, vahdetlerine, tecellîlerine, tesellilerine, mukâlemelerine, müşahedelerine inkâra düşerler. **"Bu manâlar olsa, bizim şeyhimizde de olurdu."** derler. Kâmillerden duyulmuştur ki, yetmiş bin şeyh, müridiyle dergâha yüzü kara varıp mes'ûl ve muazzeb olup cehenneme gireceklerdir. Cenâb-ı Hak bizleri, mâyeli bir mürşid-i kâmile hizmet etmeyen o gibi kişilerden korusun.

Bu gibi sahte şeyhler, mücâhid olup sülük etmemiştir. Bütün gaye ve gayretleri, mâl ve mülk edinmek, nâm ve riyaset içindir. Vaizler gibi halka nasihat ederek mürşid-i kâmilim diye geçinirler. Mürşid-i kâmile ermeden, ayne'l-yakîn ile seyr ü sülük etmeden, yedi dâirede nefsin yedi başını mücâhede ve gaza ederek kesmeden, ayne'l-yakîn ile görülen terkiplerin enfüsî tabirlerini bilmeden hilâfete gelinmez. Ve yine, tarîkatin tekmilinde, beyne'n-nevm ve'l-yakaza yani, uyur uyanık bir hâlde iken, Hakk'ın emriyle, Habib-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem yüzünden tarîkatten irşâd seccadesi üzere hilâfet verilmeyen kişi **"tarîkat ve seyr ü sülük ehliyim"** diye dava kılarsa, **hem zâll hem muzill**dir. Bu kişilerden **gafil** olunmamalıdır. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, ***"amelsiz ilim vebaldir ve ilimsiz amel dalâldir."*** demiştir. Her ilim ehlinden görülmek lazımdır ki, azmaya.

Buna göre şeyhlerde bir vebal vardır. Bunlardan, ehl-i insaf ve ehl-i takva olanlar, müridlerine, **"kardeşler, biz sizi şer'-i şerif yüzünden,**

[635]Tezkire, v. 6a-6b; İsimli yazma bir eserden faydalanılmıştır
[636] Tur, 11

ilme'l-yakînden, amel, zühd ve takva ile buraya kadar sülük ettirdik. Ancak, bundan sonra ayne'l-yakînden seyr ü sülük ile hakikate yol isteyeniniz varsa, gidip bir mürşid-i hakikî bulsun, âlem boş değildir. Bizden yana kıskançlık söz konusu olamaz, Biz ömrümüzü ilme sarf etdik. Seyr ü sülûku ve bâtınî irşâd yolunu ehlinden görmedik." demelidir. Bu gibi kişiler, ancak bu sözleri söylerlerse vebalden kurtulurlar.

Ey Hak talibi olan âşıklar, eğer hakîkate ulaşmak istiyorsanız, mutlaka bir mürşid-i kâmil bulmalı ve ona teslim olmalısınız. İnsanı ancak bir kâmil eren yedi deryadan geçirip darb-ı tevhîd ile yuyup arıtabilir. Zira darbî tevhîd, usûldendir. Kudret topudur. Nefs-i hannâs, nefs-i emmâre, her türlü kötü ahlâk, akl-ı maaş ve nefs-i maaşın kuvveleri ve tahsilleri darbî tevhîdin ve esmanın ateşiyle yok olur. Nefs bu zikir lokmağıyla ıslah olur. Nefs-i hannâs tevhidi kabul edip mü'min olur. Akl-ı maaş**,** akl-ı maada; nefs-i maaş**,** nefs-i maada dönüşür. Darb-ı tevhîdin kemâli budur. Bu usûl nebilerden kalmıştır; san'at-ı nebevî ve san'at-ı evliyadır. Ne var ki, bazı noksan akıllılar, **darb-ı tevhîde** ve **darbî Hû** zikrine dahi edip karşı çıkarlar. Bu tür insanlar nefsî davranıp, **"Allah sağır mıdır sessiz zikredince işitmez mi?"** derler. O gibi inkârcılara cevap budur:

"Evet, Cenâb-ı Hak, semî'dir, Basîr'dir, Alîm'dir, Habîr'dir, Allame'l-guyûb pâdişah'dır. Zâtını zikretmeği gönlümüze gelmeksizin bilir. Ancak, bizim nefsimiz, hannâsımız, akl-ı maaşımız ve nefs-i maaşımız sağır, kör ve câhildir. Zikri, onlara işittirelim, onların gözünü açalım, onlara Hakkın emrini bildirelim diye, candan, yüksek sesle ve iki yana salınarak kalb üzere hareketle yaparız. Ayrıca, insanların kalbi dünya ve mâsivâ fikriyle kararmış ve pekişmiştir. Adeta, taşa veya demire dönmüştür. Darb-ı tevhîd, kalbin pasını siler. Taş ve demir gibi kalbleri yumuşatır. Zikri kabul eder."[637]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Ümmetim hakkında saptırıcı önderlerden korkarım." [638]

"Âhir zamanda birtakım insanlar çıkacak, dini dünyaya alet edecekler ve insanlara yumuşak görünmek için kuzu derilerine bürünecekler. Onların dilleri sekerden tatlı kalpleri ise kurt gibidir."

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Onlar benim hilmime mi aldanıyorlar, yoksa bana karsı cüretkarlık mı ediyorlar. Kendi adıma yemin ediyorum ki; onlara kendilerinden öyle bir fitne göndereceğim ki içlerinden hâlim olanı bile hayrete düşürecektir." [639]

---

[637] (Eroğlu Nuri, 2007), s. 78

[638] Tirmîzî, 2230

[639] Tirmizî, 37/Zuhd, 59 (IV, 522, h. no: 2404).

<u>Meşreb-i alâ olan neş'e nedir hâsıl kelâm,</u>
Yüksek meşreb olan gönülde son söz nedir,

Niyâzî-i Mısrî en yüksek yaratılış nedir diye soruyor. Bunun cevabını gelen mısrada ***"aşk"*** olarak açıklıyor.

<u>"Aşktır ol, neş'e-i kâmil kim andandır müdâm.</u>
"Aşk gönlün kâmil halidir, devamıda ondandır.

<u>Meyde teşvir-i[640] hararet ney'de te'sir-i sada.</u>
İçkide gizli bir ateş, ney'de etkili ses.

Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz mesnevisinde.
"Aşk ateşidir ki neyin içine düşmüştür, aşk coşkunluğudur ki şarabın içine düşmüştür." [641]
Rivayete göre Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ilâhi aşk sırrını Hz. Ali kerremallâhü vecheye söylemiş. Bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali kerremallâhü veche gidip Medine dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmış. Kör kuyu bu sırla köpürüp coşmuş ve taşmıştır. Su her yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş.
Oralardaki bir çoban bu kamışlardan birini kesip muhtelif yerlerinden delerek üflemeye başlamış. Çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip İlahi sırrı anlatır olmuş. Her mecliste her cemiyette ağlayan, inleyen ney iyilerin de kötülerin de dostu olmuş. Herkes kendisinden bir şeyler bulmuş neyde.

Müzik[642]
Milleti meydana getiren kültür unsurlarını ifade ettik; ama kültürün üç çekirdeği diyebileceğimiz dil, din, müzik üzerinde özel olarak durmak gerekir. Dil ve din fazlaca vurgulandığı için bunlar bilinen unsurlardır. Müzik de estetik değerlerin, kişi-toplum-tarih bütünleşme çizgisinde, çok önemli bir yere sahip, duyguyu en fazla şahsîleştiren ve şahsiyetleştiren, millî-leştiren bir karaktere sahip, kolay ifade edilen, dil ve din gibi her yerde beraberimizde taşınabilen bir kültür unsurudur. Aslında bütün kültür unsurları dilde toplanmışlardır. Dile yansımayan kültürün yaşaması mümkün değildir. Müzik de böyledir. Müziğin dili notalarla seslendirilir.

---
[640] **Teşvir:** İçinde bulunma. İçine alma, içine alıp gizleme. Satılık olan hayvanı pazara çıkarıp gösterme.
[641] Mesnevi, c. I, b: 10
[642] (SOMAKCI, 15-2003/2)

Bu sesler ruha gıda verir. Müzik insanın duygu ve düşüncelerinin, inançlarının ruhunda seslendirilmiş halidir. Ruh bu sese kulak verir; coşar, üzülür, sevinir, duygulanır. Sokrates, hocasından öğrendiği şu bilgiyi bize aktarır: "Bir toplumu değiştirmek istiyorsanız, müziğini değiştiriniz." Gerçekten tarihî tecrübe de bunu göstermektedir.[643]

Müzik, eski zamanlardan beri insanlar üzerinde önemli bir yer işgal etmiştir. İnsanlar üzüntülerini, sevinçlerini, kahramanlıklarını, heyecanlarını, sevgilerini, vb çoğunlukla müzik sanatını kullanarak ifade etmeye çalışmışlardır.

Müzik insanları bir hipnoz hali oluşturarak etkilemiş ve kitlelere zaman zaman yön vermiştir. Özellikle müzik, duyguları yoğunlaştıran bir özelliğe sahip olduğundan, pek çok medeniyetlerde dini duyguların güçlenmesinde, hastalıkların tedavisinde oldukça yaygın bir yöntem olarak kullanılmıştır.

İslam Medeniyeti tarihinde özelikle tasavvuf ekolü mensupları(sufiler) müzikle uğraşmış, kullanmış ve savunmuşlardır. Sufiler, akli ve asabi hastalıkların müzik ile tedavi edildiğinden bahsetmişlerdir.

Bu dönemde yaşamış büyük Türk-İslam âlimleri ve hekimleri Zekeriya Er-Razi (854-932), Farabi (870-950) ve İbn Sina (980-1037) müzikle tedavinin bilhassa müziğin psişik hastalıkların tedavisinde ilmi esaslarını kurmuşlardır.

Farabi, "Musiki-ul-kebir" adlı eserinde müziğin fizik ve astronomi ile olan ilişkisini açıklamaya çalışmıştır.

Türk Müziği makamlarının ruha olan etkileri Farabi'ye göre şöyle sınıflandırılmıştır:

1. Rast makamı: İnsana sefa (neşe-huzur) verir.
2. Rehavi makamı: İnsana beka (sonsuzluk fikri) verir.
3. Kuçek makamı: İnsana hüzün ve elem verir.
4. Büzürk makamı: İnsana havf (korku) verir.
5. Isfahan makamı: İnsana hareket kabiliyeti, güven hissi verir.
6. Neva makamı: İnsana lezzet ve ferahlık verir.
7. Uşşak makamı: İnsana gülme hissi verir.
8. Zirgüle makamı: İnsana uyku verir.
9. Saba makamı: İnsana cesaret, kuvvet verir.
10. Buselik makamı: İnsana kuvvet verir.
11. Hüseyni makamı: İnsana sükûnet, rahatlık verir.
12. Hicaz makamı: İnsana tevazu (alçak gönüllülük) verir.

---

[643] (Heyet, 2008), s. 29

Farabi Türk müziği makamlarının zamana göre psikolojik etkilerini de şu şekilde göstermiştir:

1. Rehavi makamı: yalancı sabah vaktinde etkili
2. Hüseyni makamı: sabahleyin etkili
3. Rast makamı: güneş iki mızrak boyu etkili
4. Buselik makamı: kuşluk vaktinde etkili
5. Zirgüle makamı: öğleye doğru etkili
6. Uşşak makamı: öğle vakti etkili
7. Hicaz makamı: ikindi vakti etkili
8. Irak makamı: akşamüstü etkili
9. Isfahan makamı: gün batarken etkili
10. Neva makamı: akşam vakti etkili
11. Büzürk makamı: yatsıdan sonra etkili
12. Zirefkend makamı: uyku zamanı etkilidir.

Büyük İslam bilgini ve filozoflarından İbn Sina (980-1037) Farabi'nin eserlerinden çok yararlandığını ve hatta musikiyi de ondan öğrenerek tıp mesleğinde uyguladığını ifade etmiş ve şöyle demiştir:

"Tedavinin en iyi yollarından, en etkililerinden biri hastanın aklî ve ruhî güçlerini artırmak, ona hastalıkla daha iyi mücadele etmek için cesaret vermek, hastanın çevresi sevimli, hoşa gider hale getirmek ona en iyi musikiyi dinletmek ve onu sevdiği insanlarla bir araya getirmektir."

İbn Sina'ya göre "ses" varlığımız için zaruridir. Ahenkli bir düzen içersinde, belirli bir şekilde ayarlanmış olan sesler, insan ruhu üzerinde çok derin tesirler yapar. Sesin etkisi insan sanatı ile zenginleştirilir.

Yine İbn Sina'ya göre, ses tonu değişiklikleri insanın ruh hallerini belirtir. Müzik bestelerini bize hoş gösteren işitme gücümüz değil, o besteden çeşitli telkinler çıkaran idrak yeteneğimizdir. Bunun için seslerin düzenli olarak birbirine ahengi, besteleri, ahenkli vuruşların düzenli ve kaideye uygun oluşları, insanı derinden derine cezp eder.

İbn Sina'nın meşhur eseri "El Kanun fi't-tıbbi" adlı eserini tercüme eden Tokatlı Mustafa Efendinin talebesi Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi (18.yy) yazdığı eserinde İbn Sina'nın eserinden çok faydalandığını ifade etmiştir. Hekimbaşı, Gevrekzade Hasan Efendi ***"Emraz-ı Ruhaniyeyi Negama-ı Musikiye"*** adlı eserinde, çocuk hastalıklarına hangi makamın iyi geldiğini şöyle bahsetmiştir:

Irak Makamı: Çocuktaki menenjit hastalığına faydalıdır.

Isfahan Makamı: Zekâ, zihin açıklığı verir ve soğuk algınlığı ve ateşli hastalıklardan korur.

Zirefkend Makamı: Felç ve sırt ağrısına iyi gelir, kuvvet hissi verir.

Rehavi Makamı: Tüm baş ağrılarına, burun kanamasına, ağız çarpıklığına, felç ve balgam hastalıklarına iyi gelir.

Büzürk Makamı: Beyin, kulunç ağrılarına iyi gelir, kuvvetsizliği ortadan kaldırır.

Zirgüle Makamı: Kalp, beyin hastalığı, menenjit, mide harareti, karaciğer ateşine iyi gelir.

Hicaz Makamı: İdrar yolu hastalıklarına iyi gelir.

Buselik Makamı: Kalça, baş ağrısı ve göz hastalıklarına iyi gelir.

Uşşak Makamı: Ayak ağrıları ve uykusuzluğa iyi gelir.

Hüseyni Makamı: Karaciğer, kalp hastalıklarına, nöbet, gizli hummalara iyi gelir.

Neva Makamı: Bluğ çağına ulaşmış çocuğa, kalça ağrısına, gönül sevincine iyi gelir diye ifade etmiştir.

Enderun hastanesinde, çocuk yaştaki talebelerin müzikle tedavi edildiğini, 1675 de Baron Topkapı Sarayını tarif ettiği eserinde belirtmiştir. Musiki üstadı Safüyiddin günün belli vakitlerinde rastgele makamların icra edilmeyeceğini, bu vakitlerde belli makamların icra edilmesinin insan ruhunu dinlendireceğini, insanı huzura kavuşturacağını şöyle ifade etmiştir:

1. Rehavi makamı, fecirden önce
2. Hüseyni makamı, tan yerinin ağardığı zaman
3. Rast makamı, kuşluk vaktinde
4. Zirgüle makamı, öğle vaktinde
5. Hicaz makamı namaz arasında
6. Irak makamı ikindi vaktinde
7. Isfahan makamı, gün batarken
8. Neva makamı, akşam vaktinde
9. Büzürk makamı, yatsı
10. Zirefkend makamı, uyku vaktinde

Her nekadar günün belli vakitlerinden, belli makamlarından söz edilmişse de, ayrıca günün yirmi dört saatinin dörde bölerek, bu zamanlarda hangi makamların okunup, dinleneceği de araştırılmıştır. Ayrıca makamların hangi uluslara ne etkisi yaptığı, astrolojiyle bağlantısı da bazı hekimlerce araştırılmış ve incelenmiştir.

Makam ve fasılların çeşitli uluslar üzerindeki etkileri olduğunu kabul eden eski Türk hekimlerine göre:

1. Hüseyni makamı Araplara
2. Irak makamı Acemlere
3. Uşşak makamı Türklere
4. Buselik makamı Rumlara daha çok dinletilmiştir

Duygusal olarak makamların insan üzerindeki tesirleri hekimlerce şöyle açıklanır:

1. Irak makamı insana tat ve çeşni
2. Zirgüle makamı uyku
3. Rehavi makamı ağlama
4. Hüseyni makamı güzellik
5. Hicaz makamı alçak gönüllülük
6. Neva makamı yiğitlik
7. Uşşak makamı gülme hisleri verir.

Astrolojik olarak da yine her burcun bir makamı bulunmuştur. Eski Türk hekimlerinden Şuuri'nin "Tadil-i Emzice" adlı kitabında musikinin bütün hastalık ve ağrılara iyi geldiğini ilim ve fen adamlarının desteğini alarak beyan etmiştir.

Sonuç olarak, İslam medeniyeti döneminde, Er-Razi, Farabi, İbn Sina gibi Türk-İslam hekimleri, psikolojik hastalıkların tedavisinde; ilaç ve müzikle tedavi yöntemlerini kullanmışlar, bu yöntemler, gerek Selçuklu gerekse Osmanlı hekimleri tarafından tatbik edilerek 18 yüzyıla kadar geliştirilmiştir.

Müzik sadece bir takım hastalarda tedavi aracı olarak kullanılmakla kalmayıp, koruyucu olarak ta insanlara büyük faydalar sağlayabilir. Örneğin kent yaşantısındaki stresli insan tipi için, fabrikada işçilerin iş üretim miktarını artırabilmek için ve hatta hayvanların süt ve yumurta gibi üretimlerini artırabilmek için seçilecek uygun müzik türleri olumlu etkiler yaratabilir.[644]

İbadet İçinde Müzik

Topluca yapılan dinî ibadetler, genellikle müzik eşliğinde yapıldığı için ibadet ve müzik birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Bu bağlamda müziğin, öteki dünya/other-worldly düşüncesine dalmayı simgelediği, dindeki ölüm ötesi inancı ifadelendirdiği, esrar veya sihrin deneyimini belirttiği söylenmektedir. Öte yandan âyinler esnasında müzik, dans ile

[644] (SOMAKCI, 15-2003/2)

birlikte icra edilmektedir. "Şarkı söyleme ve dans etme; grubun diğer gruplara yaklaşmasına, bireylerin duygularını kontrol etmesine ve onları ortak hareket etmek için hazırlamasına yardımcı olmaktadır" (E. O. Wilson, 1975; sh. 564). Bu sebeple ilkel insanlar için dans etme, kurban kesmekten çok daha önemli bir ritüeldir (ayinle ilgili) (Heiler, 1961).

Ayin esnasında kullanılan müziğin, bireyin duyguları üzerinde yaptığı etkiye ilişkin yapılan araştırmalarda; müziğin, âyinlere katılanları çok rahatlattığı ve onlar üzerinde güçlü bir psikolojik etki meydana getirdiği tespit edilmiştir. Daha sonra bireyler üzerinde etki uyandırmak için müzik, laboratuar ortamında çeşitli araştırmalarda uygulanmak üzere kullanılmıştır. Biz, bireyler üzerinde müziğin gücünü kullanarak, ses tonlarının farklı seviyeleriyle mutlu, üzgün vb. psikolojik durumlar meydana getirebiliriz. Üzgün birey, alçak sesle, daha düşük bir tonda ve yavaşça konuşur. Buna karşın mutlu birey ise, daha hızlı ve yüksek bir perdeden nazik bir tonda konuşur (Scherer & Oshinsky, 1977).

Öte yandan bireyler üzerinde meydana gelen dinî bir duygu, dinî müzik tarafından uyandırılmış olabilir. Bu bağlamda Goodwin Watson (1929), âyinin ergenler üzerindeki etkilerine ilişkin yaptığı bir çalışmasında; âyin esnasında yoğun ve acıklı bir tarzda icrâ edilen müziğin, ergenlerde oldukça yüksek düzeyde bir hûşû uyandırdığını tespit etmiştir. Öte yandan müzik, bundan daha iyi psikolojik faydalar sağlayabilir. Yani müzik, -evlenme ve cenaze törenleri, paskalyadan önce gelen büyük perhiz veya paskalya yortusu örneklerinde olduğu gibi- yerinde kullanıldığı zaman, psikolojik açıdan birey üzerinde olumlu farklı dinî duygular meydana getirebilmektedir. [645]

Gülşen-i vahdet çü kalbi emr-i râm-ı aşktır,
Aşk vahdet bahçesindeki kalbin itaatidir,

Lezzet-i vuslat heman ancak merâm-ı aşktır.
Aşkın isteği hemen ancak kavuşma lezzetidir.

Terk-i kevneyn eyleyen mest-i müdâm-ı aşktır,
Daima sarhoş eden aşk iki dünyayı terk ettirendir,

"Vadi-i hayret hakikatta makam-ı aşktır.
"Hakikatta "Hayret vadisi" aşk makamıdır.

Âşık sevgilisini kavrayamadığından dolayı hayrete düşer, çünkü onun

[645] (ARGYLE, et al., 2000)

tecellîleri sonsuzdur. Bu hayret ise hayret-i ilmiyye ve hayret-i şuhûdiyyedir (ilmi hayretler, gördüklerinde hayrete duçâr oluşu).

Sadreddin Konevî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, sûfînin hakikat karşısındaki tepkisinin bir çeşit ***"hayret"*** olduğunu belirtmektedir. Bu hayret, bilgisizlikten değil, hakîkatin çelişik ve paradoksal mâhiyetinden kaynaklanan bir hayrettir. Bu noktada İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine başvurursak, hayretin iki şıkkının ayırt edildiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi, cehalet ve bilgisizlikten doğan akılcı kimsenin hayretidir ki, bunu özellikle filozofun sülûkünü tasvir ederken ortaya koymuştur. İbnü'l-Arabî'ye göre bu hayretin sebebi, akılcının sülûke veya hakikate ulaşmaya başlarken umduğuyla tam anlamıyla çelişen bir şey elde etmiş olmasıdır. Bu durumda ise, tam bir hüsran ve şaşkınlık içinde kalmaktadır. İbnü'l-Arabî, bunu kötü bir durum olarak niteler. Bunun karşısında ise, İbnü'l-Arabî'nin ***"Muhammedî hayret"*** diye isimlendirdiği ikinci bir hayret vardır. Bu hayret, her şeyde Hakkı gören sûfî'nin hayretidir. Sûfî, biri çok, çoğu bir, evveli âhir, âhiri evvel, zahiri bâtın, bâtını zahir olarak görür. Bu gibi çelişkili durumları müşahede etmesiyle de hayrete düşer. Fakat bu hayret, şüphe ve anlamama hayreti değil, varlık alanında hareket etmeye çalışan nefsin kendi hâlindeki hayretidir. Bu nefis, dâirenin çevresinin hangi noktasından harekete başlasa, dâirenin merkezi olan Hakka ulaşır. Burada üzerinde durmamız gereken bir husus, İbnü'l-Arabî'nin bu hayreti ***"Muhammedi hayret"*** diye isimlendirmesidir. Bu isimlendirmenin iki sebebi vardır:

Birincisi, Allah Teâlâ'nın mutlak ve kâmil bilgisinin tarzını teşkil eden tenzîh ve teşbih arasındaki bilginin *"Muhammedi"* bir tavır olarak görülmesidir. İbnü'l-Arabî, Nuh Fassında bu meseleyi ayrıntılı ele alır ve buradan peygamber ve ümmetinin ayrı ayrı eksikliklerine işaret eder. İbnü'l-Arabî'ye göre, Allah Teâlâ hakkında akıl ve vehim güçlerinin gerektirdiği hükmü aynı anda verebilmek, Allah Teâlâ'nın bütün mütekâbil isimlerinin mazharı olan Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin istidadına mahsustur ve sâdece onun şerîatı bu hükmü getirebilir.

Bu hayretin *"Muhammedi hayret"* diye isimlendirilmesinin ikinci sebebi ise, sûfîlerin aktardıkları bir rivayettir. Bu rivayette Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, ***"Rabbim, sana dâir hayretimi artır"*** demiştir. Böylece "hayret", sâdece karşılaşılan bir durum veya mâruz kalınan bir şey değil, aksine talep edilen bir şey olmaktadır. Bu anlamda hayretin ideal bir mertebe olduğu da anlaşılmaktadır.[646]

[646] (DEMİRLİ, 2003), s. 143

Çün müşahhas olmaz ol vadide sultandan geda."
Zira o vadide sultan ve fakir gibi şahsiyet olmaz.

Arifin aşk-ı ilâhîden yeğ olmaz hemdemi,
Arifin ilâhî aşktan başka can ciğer arkadaşı olmaz,

Nuş edip sahba-yı zatı can olur her bir demi.
Sahbayı zatı içen, her zamanı can olur.

Mazhar ana ayn-i zâhir görünür gider gamı,
Kavuşunca asıl hakikati ona görünür ve gamı gider,

"Eylemez halvet sarayı sırr-ı vahdet mahremi.
"Vahdet sırrının sarayından mahrem halvete giremez

Aşıkı ma'şukdan, ma'şuku aşıktan cüda."
Aşıkı sevgiliden, sevgili âşıktan ayrı."

Ehl-i Hakk olmak dilersen zerk-i[647] ***taat terkin et,***[648]
Hakk ehli olmak dilersen çirkin sözle taati silme,

Hz. Âdem aleyhisselâmdan itibaren enbiyaya üstün bir dil kabiliyeti verildiğini; Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ise muhatap olduğu toplumun özelliğinden dolayı mükemmel bir dil birikimi ile donatılmıştır. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme

"güzellik nerededir", diye sorulduğunda O'nun

"dildedir" şeklinde cevap vermesi, dili ne kadar önemsediğinin göstergesidir.[649]

"Beyanda büyüleyicilik vardır"[650]

"Beyanda büyüleyicilik, şiirde hikmet vardır." [651]

---

[647] **Zerk:** Çirkin söz söylemek. Kuşun terslemesi.

[648] **Terkin:** Boyama, yazma. Bozulma, bozma. Çizme, silme Belli bir saatte ve yerde buluşma için sözleşme.

[649] M. Akif ÖZDOĞAN*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V (2005), Sayı: 4*; İbn Kuteybe, '*Uyûnü'l-ahbâr,* nşr. Muhammed 'Abdulkâdir, el-Matba'atü'l-'asriyye, Beyrut, 1999, I, 184; el-Hafâcî, *Sirru'l-fesâha,* 61; İbn Reşîk, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şiir ve âdâbihî ve nakdihî, nşr.* Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1972, I, 241.

[650] M. Akif ÖZDOĞAN*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V (2005), Sayı:4*; Câhiz, *el-Beyân,* I, 157.

İçini saf eyleyigör var kıyafet terkin et.
İçini saf eyleyi gör var kıyafet ile bozma.

Zahir elbisenin güzelliği seni aldatmasın, demektir. Kişiye asalet veren kâmil tabiatıdır. Diğerleri ise ancak belli bir zaman insanı oyalar. Bakiyesi ise yel gibidir.

Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-aziz "Enbiyânun ve evliyanun ekserisi ümmilerdür." [652] buyurması anadan geldiği gibi saf olanların bu yolda başarılı olacağını beyan ederek, sonradan alınan kıyafetin bir değeri olmadığını açıklamaktadır.

Pend-i guş eyle basiretle sefahet terkin et,
Basiretle nasihata kulak ver eğlence ile silme,

"Ey[653] ki ehl-i aşka söylersen melâmet[654] terkin[655] et.
"Ey kişi; aşk ehline söylediğinde melâmet ile sözleş.

Yani aşk ehlinin halinin söz ile ifade edilemediği için yapılan hareketlerin zahirine aldanma demektir.

Söyle kim mümkün müdür tağyir takdir-i Hüdâ."
Söyle Allah Teâlâ'nın takdirini değiştirmek mümkün müdür?"

Varlığın mahvetmek oldu ayin-i erkân sadıka,
Sadıka varlığın mahvetmek asıl usul oldu,

Kalbini yakmak gerek anın demadem bârika.
Onun kalbini sık sık şimşek parıltısı yakmak gerek.

---

651 M. Akif ÖZDOĞAN*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V (2005), Sayı:4*; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdü'n-nesr, neş.* 'Abdülhamîd el-'İbâdî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1982,77. Naşir, bu eseri Kudame (337/948)'ye izafeten neşretmişsede Kudame'ye ait değildir.

652 (MISRÎ, 1223), v. 104b
Enbiyânın ve evliyanın çoğu ümmilerdir [652]

653 Ey: (Arabçada) "Bak, dinle, dikkat et, yahut, demektir ki" mânalarına gelir. Bir ibareyi tefsir için kulanılır. Türkçede: Yakın nidâ içindir.

654 **Melâmet:** Kınanmışlık. İtab ve serzenişlik. Rezillik ve rüsvaylık.

655 **Terkin:** Belli bir saatte ve yerde buluşma için sözleşme. Boyama, yazma. Bozulma, bozma. Çizme, silme

Aşkın depresyonları ve stresi olmadan tazelenme ve olgunlaşma yoktur.

Âşık oldur gitmeye her dem başından saika,
Âşık her zaman başından yıldırım gitmeyendir,

"Aşk kilki çekti hat levh vücud-i aşıka.
"Aşk kalemi aşıkın vücuduna çizgi çekti.

Kim ola sabit Hakk isbatında nefyi mâada."
Kim Hakk isbatında sabit olursa nefyi bıraka."

Âlemle meşgul olmayı bırakmazsan Hakkı isbat edemezsin. Cümle eşyada Hakkı gören nefyi terk etmiş demektir.

Ey Niyazi ibtidasız zevk buldun aşktan,
Ey Niyazi aşkta öncesi olmayan zevk buldun,

"Eğer bize:- Tasavvufun iptidası nedir? Diye sorarlarsa, şöyle deriz:

"İmanın altı erkânı vardır.   Bunlar sırası ile: Allah-ü Teala'nın varlığına ve birliğine, meleklerine, nebîlerine, kıyamet gününe, hayır ve şer Allah'ın takdiri ile olduğuna … Dil ile ikrar ve kalb ile tasdikdir." [656]

Aşkta ise teklif hükümleri yoktur. İman konusunda âşıkların mezhebi yârin vechidir.

Yârin isbatında (La) sız zevk buldun aşktan.
Aşktan yârin isbatında (La) sız zevk buldun.

Daim-ü bâki fenasız zevk buldun aşktan,
Daima aşktan fenası olmayan zevk buldun,

"Ey Fuzuli intihâsız zevk buldun aşktan.
"Ey Fuzuli aşktan sonsuz zevk buldun.

"Şayet bize: - Tasavvufun intihası nedir?   Diye sorarlarsa şu cevabı veririz:

"Tasavvufun intihası; keza birinci sualde geçen altı erkânı, dil ile ikrar, kalb ile tasdiktir…-Nitekim Cüneyd-i Bağdadı kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz Hazretlerine bir gün:

"Tasavvufun intihası nedir?. Diye sorduklarında, şu cevabı verdi:

---

[656] Niyâzî-i Mısrî, Risale-i Esile ve evcibe-i Mutasavvıfâne, BİRİNCİ SUAL VE CEVABI

İptidasıdır.” [657]

<u>Böyledir her iş ki Hakk adıyla ola ibtidâ.”</u>
Her iş Hakk adıyla başlarsa böyledir.”

[657] Niyâzî-i Mısrî, Risale-i Esile ve evcibe-i Mutasavvıfâne, İKİNCİ SUAL VE CEVABI

13

Vezin: Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

Ey çarh- ı dûn n'ettim sana hiç vermedin râhat bana,
Güldürmedin önden sona ah mihnetâ vah mihneta
Bendinden âzad etmedin, feryâdıma dâd etmedin.
Bir dem beni şâd etmedin ah veyletâ vah veyletâ.
Erişmedi dosta elim Rahmân'a varmadı yolum
Çıkmadı başa menzilim ah gurbetâ vah gurbetâ
Kârım dürür derdile gam gitmez başımdan hiç elem,
Gülden cüdâ bir bülbülüm ah firkatâ vah firkatâ.
Mecnûn veş âh edeyim Ferhâd veş vâh edeyim,
Bu virdi her-gâh edeyim ah hasretâ vah hasretâ.
Varmazsa yolum şeyhime, sarmazsa merhem yâreme,
Olmazsa çâre derdime ah hayretâ vah hayretâ".
Yanar Niyâzî derd ile hiç kimse yok hâlin bile,
Nâlân olup girdi yola âh rıhletâ vâh rıhletâ

Ey çarh- ı dûn n'ettim sana hiç vermedin râhat bana,
Güldürmedin önden sona ah mihnetâ vah mihneta
Ey alçak dünya nettim sana, hiç bana râhat vermedin
Önden sona kadar güldürmedin ah sıkıntına vah musibetine

Burada çarhtan murad bahttır, yani ey baht-ı dûnum,[658] bana hiç rahat vermedin, beni hiç güldürmedin sıkıntıdayım vâh, vâh. Beni benden ayırmadın, benim feryâdıma erişmedin, beni hiç sevindirmedin vâh, vâh.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz niçin "ah" çektiğini beyan ediyor. Ah vücudun bir yangısıdır ki yakıcı bir inleyiştir.

> Muhyiddin ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz bu konuda şu bilgileri verir:
>
> Allah Teâlâ bir kulunun kalbine zikir ve semâ hâlinde iken vecd vasıtasıyla bir takım marifetler indirmek isterse, onun bildiğimiz et parçasından müteşekkil kalbi üzerine bir kurb serinliği gönderir. Kalbin üst tabakasındaki bu serin hava aşağıya doğru iner; kalbin kendi sıcaklığı ise üste çıkar ve bu serinlik ile sıcaklığın birbiriyle sürtünmesinden dolayı bir ateş/harâret açığa çıkar. Bu hararet bir geçit bulabilirse dışarı çıkacaktır.

---

[658] **Dûn:** ***sıfat, eskimiş (du:n) Arapça dûn***
1 . Alçak, aşağı, aşağılık.
2. Altta, aşağıda.

İşte zikir sırasında hâl sahibi birinin çıkardığı **"âh"** sadâsı ile bu hararet dışarı çıkar. Yok, eğer bir çıkış yolu bulup dışarı çıkamazsa, kalbin üst tabakasında oluşan kurb bulutunun soğuk kısmından onun nemi ile karışarak kişinin ağlamasına sebep olur. Eğer bu ateş kan vasıtasıyla kalpten ciğerlere bulaşıp ciğeri pişirirse, o zaman hâl sahibinin **"âh"** diye çıkardığı nefesten yanık kokusu duyulur. Bu ateşin ve hararetin şiddeti, tazyikle kalp boşluğunu, yâni kalbin diğer organlara değen kısımlarını ayır ve yarar. İşte o zaman tencerede kaynayan suyun fıkırtısına benzer bir ses duyulur ki buna **"vecbe", "sayha"** ve **"recfe"** adı verilir ve bu vakitte hâl sahibinden sayha zuhur eder. (İbn'ül Arabî, *Tedbîrât,* s. 419-422)

Şu durumda, zikirden sonra içilecek özellikle soğuk su, zikirden hâsıl olan bu hararet ile birleşirse kalp ve ciğer gibi organları harap edebileceğinden, zikirden hemen sonra su içmemek; mutlaka içmek gerekiyorsa da en azından ılık su içmek gerekmektedir.[659]

Bendinden âzad etmedin, feryâdıma dâd etmedin.
Bir dem beni şâd etmedin ah veyletâ vah veyletâ.
Kölelikten âzad etmedin, feryâdıma ihsan etmedin.
Bir an beni sevindirmedin ah eziyetlerine vah yazıklar olsun.

Erişmedi dosta elim Rahmân'a varmadı yolum
Çıkmadı başa menzilim ah gurbetâ vah gurbetâ
Elim dosta erişmedi, yolum Rahmân'a varmadı
Menzilim başa çıkmadı, ah garipliğim vah gurbetim

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"İslam garib başladı, garib bitecektir. Ne mutlu o gariplere! "[660]

Ceylan yavrusunun eşekler ahırına düşüp mahpus olması, eşeklerin o gariple gâh savaşarak gâh alay ederek eğlenmeleri, gıdası olmayan kuru ot yemeye mecbur oluşu… Bu, Allah Teâlâ'nın has kulunun sıfatıdır, o da dünya, hava ve heves ve şehvet ehli arasında bu hale düşmüştür. ***"İslam garip başlar garip biter. Ne mutlu gariplere"*** denmiştir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi doğru söylemiştir.

Avcının biri, bir ceylan tuttu. O merhametsiz herif, ceylanı ahıra kapattı. Ahır, öküzlerle, eşeklerle doluydu. O herif de ceylanı, zalimler gibi bu ahıra hapsetti. Ceylan, ürkekliğinden her yana kaçmakta idi. Avcı, ge-

---

[659] (ÖGKE, 2000), s.169
[660] Muslim, İman,232;Tirmizi, İman,13; İbn Mace, Fiten,15; Darimi, Rikak,42; Musned-i Ahmed, I,398

celeyin eşeklere saman veriyordu. Her öküz, her eşek, açlığından samanı şeker gibi yiyor, şekerden de hoş buluyordu. Ceylan, gâh bir yandan bir yana kaçıyor, gâh tozdan, dumandan yüzünü çeviriyordu. Kimi, zıddı ile bir araya koyarlarsa onu, ölüm azabına uğratmış olurlar. Süleyman da Hüthüt, gitmeye mecbur olduğuna dair kabul edilebilecek bir özür getirmezse, Ya onu öldürürüm yahut da sayıya gelmez bir azaba uğratırım demişti.

Ey güvenilir kişi, düşün, o azap hangi azap? Kendi cinsinden olmayanlarla bir kafese kapatılmak! Ey insan, bu kafeste azap içindesin. Can kuşun, seninle cins olmayanlara tutulmuş. Ruh, doğan kuşudur, tabiatlarsa kuzgundur. Doğan kuşu, kuzgunlarla baykuşlardan yaralanır.[661]

Kârım dürür derdile gam gitmez başımdan hiç elem,
Gülden cüdâ bir bülbülüm ah firkatâ vah firkatâ.
Başımdan hiç elem gamım gitmez, işim derd ile
Gülden ayrı düşmüş bir bülbülüm, ah ayrılık vah ayrılık.

İkinci beyitte gülden murad edilen rûhlar âlemidir. Demek istenir ki bu rûhlar âleminde uzak düşmüş bir bülbülüm. Mısrî efendi şeyhi Sinân Ümmî Mehmet efendinin emriyle hakîkat ilimlerini tahsil için Mısır'a gitmiş idi. Orada tahsilde iken Şeyhi vefat ettiğinden seyri sülûk gösteremedi. İşte beyitler bunu terennüm eder. Ancak Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz yetişmek için gayretini bırakmamış, sonunda Ümm-i Sinan kaddese'llâhü sırrahu'l-azize teslim olmuştur.

İki gözü olmadıkça birisi, birini görebilir mi? yahut biri, ağaç olmaksızın meyva yiyebilir mi? Buna imkân yok. Bilgisizliktendir bunu mümkün görmek; vazgeç bundan; bir daha da bu düşünceye hiç kapılma. Balçıktan dışarı olan gönül, senden gibidir; gönül ışığına benzer o, Ona doğru canla - başla koşar - durursun ama ondan hiçbir haz duyamazsın, Şu hâlde, **yeni şeyh aramak, yolsuzluktur** derler ya, **bu söz yanlıştır.**

İlk şeyhe sımsıkı yapış; onu bırakıp başkasına gitmek erlik değildir. İlkinden hoşnûd oldunsa, feyze erdinse andında dur, vefakârlık değildir. Ondan sonra bir başka şeyhe mürid olamazsın derler ya: bu söz, nazar ehline doğru değildir. Kulak asma, bu sözün aslı yoktur. Böylesine bir zehir - zakkumu serbet diye içmeye kalkışma da, Allah Teâlâ hazinesinden mahrum olmayasın. Kötü kişiler gibi kınanmayasın, Yeni bir şeyhe mürid ol da gamdan kurtul. Katren, onun bakışıyla deniz kesilsin, Ama olgun şeyhe, tertemiz, arı - duru, bilgin ve bilgisiyle amel eden şeyhe mürîd ol.

[661] Mesnevi, (V.İzbudak Terc.)V, 70, beyitler:832-842

Onda insan sıfatları ölmüş olsun: onda eğreti nakıştan hiçbir eser bulunmasın. Gözü, Hakk'la görsün: varlığı tamâmiyle bitmiş olsun: Allah Teâlâ varlığına bulunsun.

Herkese el vermek caiz değildir. Böyle olmayan kişiye mürîd olmak, yerinde bir iş değildir. Yolda yüzbinlerce davacı vardır. Hepsi de boyuna Allah Teâlâ'dan söz eder - durur, Soluktan soluğa bakışlarda bulunuruz: ihsanlar ederiz: yokluk yolunda yüzlerce azığımız var derler, Ama halleri, sözlerine uymaz. Gece - gündüz bunun aksine hareket ederler. Bir - iki lokma ekmek için bu çeşit yüzlerce kişi, hep böyle sözler söyler. Din yolunda iyice ihtiyatlı davran: her aşağılık kişiyi baş etme, başbuğ seçme. Ondan ilk şeyhinin kokusunu ara. O kokuyu buldun mu, bil ki şeyhin odur. Onda görünen gerçek, şeyhinin, şeyhindekinin tıpkısıdır. Ondan başkası değildir o: yapış onun eteğine. Testi değiştiyse ırmağın suyu değişmedi ya. Ekin gibi onun arı - duru suyunu içmeye bak. İç de gönlünde güller bitsin: gönlün, gül bahçesi kesilsin. Varlığından, tikene benzeyen nefsinden kurtulasın, Böylece senin de can gözün, onunki gibi açılsın, onun gibi sen de her solukta yücelesin, Adım atmadan vuslat göğüne varasın. Noksandan kurtulup olgunluğa eresin. Ahmaklık eder de onun elini tutmazsan, bil ki gafletle yolu yitirdin – gitti. Ustası ölen kuyumcu çırağı, gece - gündüz onu anıp dursa, Bu anışla kendini yakar - yandırır ama sanatından da hiçbir şey belleyemez. Onun yerine bir başka ustaya çırak olmadıkça kuyumculukla gönlü sevince eremez.[662]

<u>Mecnûn veş âh edeyim Ferhâd veş vâh edeyim,</u>
<u>Bu virdi her-gâh edeyim ah hasretâ vah hasretâ.</u>
Mecnûn gibi âh edeyim Ferhâd gibi vâh edeyim,
Bu virdi her-yerde edeyim ah hasret vah hasret.

<u>Varmazsa yolum şeyhime, sarmazsa merhem yâreme,</u>
<u>Olmazsa çâre derdime ah hayretâ vah hayretâ".</u>
Yolum şeyhime varmazsa, yâreme merhem sarmazsa,
Derdime çâre olmazsa ah hayret vah hayret".

Eğer benim yolum Şeyhimin yoluna varmazsa ve Şeyhim yarama merhem sarmazsa veyahut derdime bir çâre olmazsa vah hayretâ, vah hayretâ demiştir.

Niyâzî Mısri Üsküdarda oturdukları sırada kendisine manâ âleminden bizzat Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem seyr-i sülûk ettirdi. Bazen İmâm-ı Hasan ve İmâm-ı Hüseyin efendilerimiz dahi gelip tevhid

[662] (VELED), b. 2720-2750

makâmlarını gösterirler idi. Bir sâlik sıdkiyle sülûk ederse, cem-ül- cemde Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz ana gelir. Bilhassa ***"Ahadiyet makâmı"*** nı bizzat Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz telkin ederler. Zirâ bu makâmın sâhibi ancak odur, başka kimse telkin edemez. İşte bir kimsenin meyl ve muhabbeti olduğu vakit son nefeste olsun ana sülûk gösterilir, anı Cenâb-ı Hakk kabul eder ve sâlik ise makâm gösterilir. Bir sâlik tevhid makâmlarından ilki olan " Tevhid-i Ef'al" görüp de Şeyhi vefat etse, gerek bu âlemde ve gerek âhiret âleminde, yani kabirde, haşirde neşirde ana tekmil-i makâmat ettirilir. Bunu ya Şeyhi veyâ diğer Veliler yaparlar. Hazret-i İbrahim aleyhisselâm tevhidin babası olması itibariyle bu gibi sâliklere en önce kendisi makâmları gösterir, sonra diğer Velileri tayin edip o sâlikin makâmını tamamlatır.

Yanar Niyâzî derd ile hiç kimse yok hâlin bile,
Nâlân olup girdi yola âh rıhletâ vâh rıhletâ
Niyâzî derd ile yanarken hâlin bilen hiç kimse yok,
İnleyerek bu yola girdi âh sefer vâh yolculuk

TAHMİS-İ AZBÎ

Peykânın[663] *oldu âşina şekvâ*[664] *idim senden sana*
Cahımıza [665]*lutfun atâ kâmillere cevrin seza*
Zâr etmede dil mübtela nâdan bula zevk-u safa
Ey çarh- ı dûn nettim sana hiç vermedin râhat bana,
Güldürmedin önden sona ah mihnetâ vah mihneta

İmkân irşad etmedin bir kande istinad eden
Âlemde hoş âd etmedin ben kemteri yâd etmedin
Ma'muru berbâd etmedin virânı âbad etmedin
Bendinden âzad etmedin, feryâdıma dâd etmedin.
Bir dem beni şâd etmedin ah veyletâ vah veyletâ.

Doldu cihâna galgalem[666] *hem andelibe hoş kelim* [667]
Dil yâreli kemter kulum hem mâlik kemter pulum
Müşkül olmuştur ahvalim hiçbir bulur yoktur halim

---

[663] **Peykâ:** f. Bir şeyin etrafında, ona tabi olarak dönen. Seyyare. Haber ve mektup getirip götüren.
[664] **Şekva:** Şikâyet, âciz kaldığını ve zayıflığını haber vermek. Su kabının ağzını açmak
[665] **Cah:** (Câhe) f. Makam, mansıb. Kadr, itibar
[666] **Galgale:** Sür'atle gitmek. Gecenin gitmesi. Haber vermek
[667] **Kelim:** (Kelime. C.) Kelimeler, kelâmlar, lâkırdılar.

Erişmedi dosta elim Rahmân'a varmadı yolum
Çıkmadı başa menzilim ah gurbetâ vah gurbetâ
Hem yemeyim hem içmeyeyim yârime nâgah[668] edeyim
Subh-u mesâ hiç durmayım dehre özüm mâh[669] edeyim
Hal edeyim müşkülümü virdimi Allah edeyim
Mecnûn veş âh edeyim Ferhâd veş vâh edeyim,
Bu virdi her-gâh edeyim ah hasretâ vah hasretâ.
Yüz vermeyim ağyarıma yâr olayım ol yârime
El komayım pazarıma yâdım vâre dildârıma
Ayak basıp ben kârıma yâr olmadım ol yârime
Varmazsa yolum şeyhime, sarmazsa merhem yâreme,
Olmazsa çâre derdime ah hayretâ vah hayretâ".
Sunsun bana tasıyla sem [670]içeyim ânı hâşa diyemem
Ey dilber kân-ı kerem senden olur her derde em[671]
Cevrin safâdır derd diyemem düzâh[672] gamından yanığım
Kârım dürur derdile gam gitmez başımdan hiç elem,
Gülden cüdâ bir bülbülüm ah firkatâ vah firkatâ.
Aşk-ı sorup bilenlere satın olurmuş galgale[673]
Gel râzını[674] açma ele, evvel değilip sonra güle
Azbî-i Niyâzi kıl bülbül olursa sen güle
Yanar Niyâzî derd ile hiç kimse yok hâlin bile,
Nâlân olup girdi yola âh rıhletâ vâh rıhletâ

---

[668] **Nagâh:** f. Birdenbire, ansızın, hemen. (Nâgeh, nâgehan, nagehâne, nagehânî)
[669] **Mah:** (Meh) f. Senenin onikide birisi. Yirmisekiz, yirmidokuz, otuz veya otuzbir günlük zaman. Gökteki ay. Kamer.
[670] **Semm:** Zehir, ağu
[671] **Em:** medicine, remedy ilaç, deva, çare
[672] **Duzah:** f. Cehennem. Tamu. Mc: Keder. Külfet.
[673] **Galgale:** Sür'atle gitmek. Gecenin gitmesi. Haber vermek.
[674] **Râz:** f. Gizli sır, saklı şey. Mimar. Marangozların işini tanzim eden.

14

Vezin: Mefâilün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Uyan gafletten ey gâfil seni aldatmasın dünyâ,
Yakanı al elinden kim seni sonra kılar rüsvâ.
Ne sandın sen bu gaddârı ki tâ böyle anı sevdin,
Anı her kim ki sevdiyse dinini eyledi yağmâ.
Adâvet kılma kimseyle sana nefsin yeter düşmân
Ki asla senden ayrılmaz ömür âhir olunca tâ.
İşittin Hakk Rasûlünden nice âyât-u ahbârı,
Veli nîdem ki kâr etmez bu öğütler sana aslâ.
Bu zâhir gözünü örtüp bana tut cân ile gönlün
Ki her bir sözün içinde duyasın cevher-i manâ.
Kelâm-ı Mustafâ zevkin dimâğında bulagör kim
Muadil olmaz ol zevke hezâran "men ile selvâ."
Kemâl-i devlet istersen oku ayât-ı Kur'ânı
Ki her harfin içinde var Niyâzî bin dürr-i yektâ

Uyan gafletten ey gâfil seni aldatmasın dünyâ,
Yakanı al elinden kim seni sonra kılar rüsvâ.
Ey gâfil uyan gafletten seni aldatmasın dünyâ,
Elinden kurtul ki, sonra seni kılar rezil eder.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ

"Firavun, kıyamet gününde milletine öncülük eder, onları cehenneme götürür. Gittikleri yer ne kötü yerdir!" [675]

Ne sandın sen bu gaddârı ki tâ böyle anı sevdin,
Anı her kim ki sevdiyse dinini eyledi yağmâ.
Böyle onu çok sevdiğin bu zalimi ne sandın,
Kim onu sevdiyse dinini yağmâ eyledi.

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hadislerinde kulluğu Allah Teâlâ'dan başkasına hasredenlerin akıbetlerinden bahseder:

"Yarın kıyamet gününde insanlar bir araya toplanacak. Allah, her kim, her neye tapıyorsa onun ardına düşsün buyuracak. Artık kimi güneşin, kimi ayın ve kimileri de Tağutların ardına düşüp gideceklerdir." [676]

---

[675] Hud, 98
[676] Buhari, Ezan 139; Müslim, İman 81.

Adâvet kılma kimseyle sana nefsin yeter düşmân
Ki asla senden ayrılmaz ömür âhir olunca tâ.
Nefsin düşman olarak yeter, kimseye düşman olma
Nefsin ömrün bitene kadar senden asla ayrılmaz.

Düşman olarak belirlenmiş için tek yapılacak hedef hazırlıklı bulunmaktır. Eğer bu hazırlık bir şekilde tehir veya ertelenirse helak olmak umulur.

Macchiavelli ***"düşman kesinlikle saldırmak niyetindeyse, bir komutan savaştan kaçamaz,"*** [677] demektedir.

İşittin Hakk Rasûlünden nice âyât-u ahbârı,
Veli nîdem ki kâr etmez bu öğütler sana aslâ.
Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden nice ayetleri ve haberlerini işittin,
Veli! Ne yapayım ki bu öğütler sende etki bırakmaz.

Bir hadis-i Şeriflerinde Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem nübüvveti değer ve önemini şöyle belirtir:

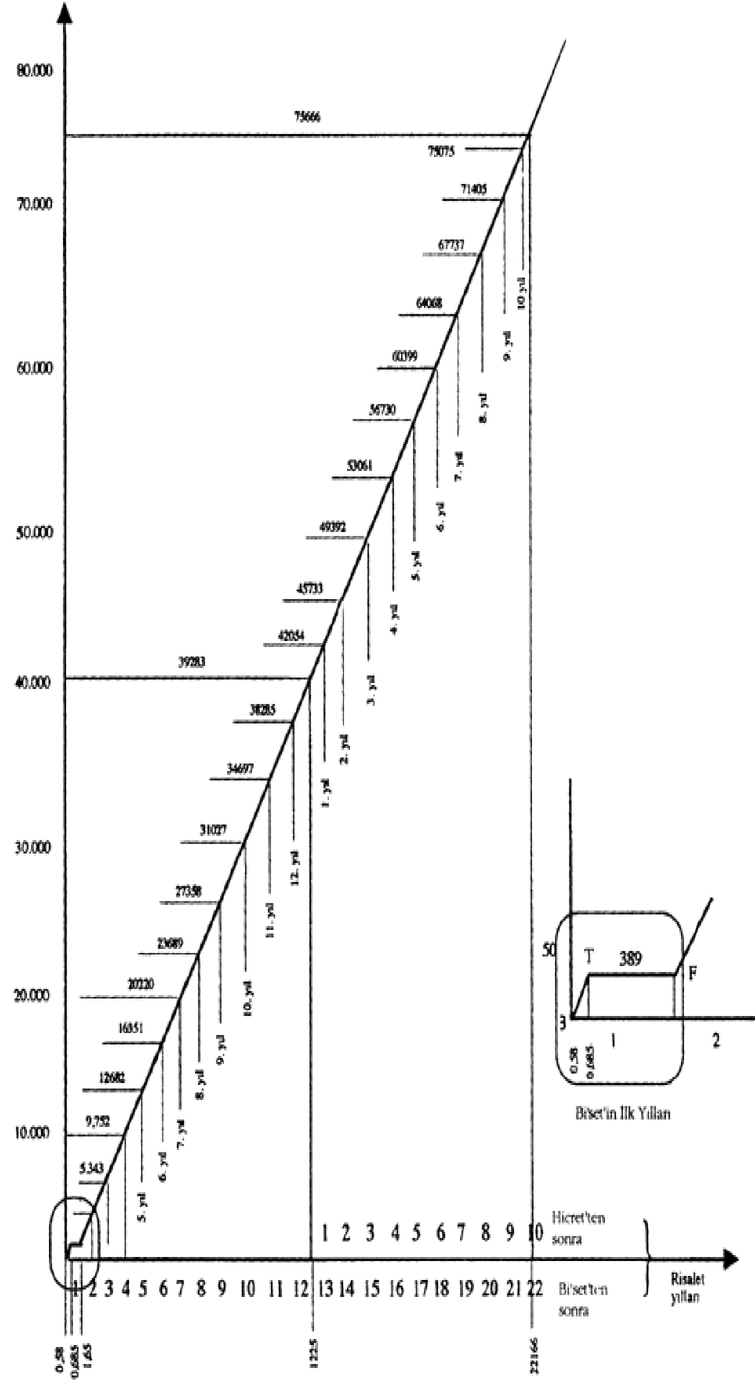
"Benimle insanların misâli bir ateş yakan kimse gibidir ki, ateş etrafını aydınlattığı zaman ateşin çevresinde bulunan hayvanlar ve küçük kelebekler ateşe düşmeye başladılar, o kimse bu hayvanları ateşe düşmekten men etmeye başladı. Fakat hayvanlar o zata galebe ederek düşüncesizce, süratle ateşe düşüyorlardı. Siz düşüncesiz ve tedbirsiz olarak ateşe düşerken ben eteklerinizden yakalayıp ateşe düşmekten sizi kurtarmaya çalışıyorum." [678]

Bu zâhir gözünü örtüp bana tut cân ile gönlün
Ki her bir sözün içinde duyasın cevher-i manâ.
Bu dünyevi gözünü kapatıp bana gönlünü cân ile tut
Böylece her bir sözün içinde manâ cevherlerini duyarsın.

Kur´ân-ı Kerim'in Allah Teâlâ tarafından indiğini ve düzenli bir şekilde kontrol edilerek zamanın ihtiyaçlarına karşı aynı iniş hızı ile olduğunu anlamak ile Allah Teâlâ kelâmının yüceliğini anlarsın denilmiştir. Kur´ân-ı Kerim nasıl Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme nüzül ediyorsa senin şahsın için de düzenli bir inişide vardır.

---

[677] (Max HORKHEİMER, 2005), s. 430
[678] Münâvi, Şemseddin, **Feyzu'l-Kâdir Şerhu Câmii's-Sağir**, Beyrut, 1972, c.5, s.518.

80.000
70.000
60.000
50.000
40.000
30.000
20.000
10.000
75666
75075
71405
67737
64068
60399
56730
53061
49392
45733
42054
39283
38285
34697
31027
27358
23689
20220
16351
12682
9,752
5.343
1. yıl
2. yıl
3. yıl
4. yıl
5. yıl
6. yıl
7. yıl
8. yıl
9. yıl
10 yıl
5. yıl
6. yıl
7. yıl
8. yıl
9. yıl
10. yıl
11. yıl
12. yıl
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Hicret'ten sonra
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22
Bi'set'ten sonra
Risalet yılları
0.58
0.685
1.65
12.25
22166
50
T
389
F
3
1
2
0.58
0.685
Bi'set'in İlk Yılları

Bu hesaplamalar ve grafiğin çizimi doğruysa (ki %100'lük bir sıhhat ve kâmil bir uyuşum beklenmeksizin her halükârda yeterli bir yaklaşıklıkta sahihlik söz konusu olmakta ve nüzul eğrisi tümüyle bükümsüz bir çizgi olmasa da genel anlamda doğrusal bir yapı arz etmektedir) nüzul eğrisinin sabit bir eğime sahip oluşu şu önemli sonucu da ortaya koymaktadır:

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme tüm vahiy dönemleri boyunca her yıl nazil olmuş vahyin kelime sayısı sabit olup; bu değer, her yıl için 3670 kelime civarında seyretmiştir.

Her yılı ve her gününde yeni olaylar ve görevlerin ortaya çıktığı, İslam Nebi'sinin sayısız imanı, ahlakî, sosyal, idari siyasî ve hatta ailevî problemlerle karşı karşıya olduğu çok yoğun Medine dönemlerinde bile; nispeten yoğun olmayan ve Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin gençlik yıllarıyla eş zamanlı Mekke dönemindeki ilk güçsüzlük ve gariplik dönemlerindeki gibi aynı sayıda kelime nazil olmuştur. Bu vakıa; ürünleri kişisel, dış şartlara ve zamanla bağlantılı meşguliyetlere göre farklı çevresel tepkilere paralel olarak iniş-çıkışlar gösteren ve öte yandan kendi şaheserlerinin önemli bir bölümünü sınırlı olgunlaşma ve duyumsayış dönemlerine borçlu olan yazar, sanatçı ve idarecilerin durumuyla çelişmektedir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem içinse, vahiy sürecini etkileyecek (bu sürece bir tür dâhide bulunacak) bu tür kişisel-ruhi haller, konum, koşul ve gereksinimler mevcut değildir!. Dolayısıyla bu öncüller sonucunda, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin şahsının ve muhitinin üstündeki bir varlık ve söyleyicinin

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

"Kuran'ı, insanlara ağır ağır okuman için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektikçe indirdik." [679] emri mucibince Kur´ân-ı Kerim'i kesintisiz acelesiz, sabit bir oranda ve tarihsel bir ardışıklıkla nazil buyurduğu ortaya çıkar!

Kur'anî içeriğin çeşitliliği ve bu Kitab'ın cümlesel düzenli gelişimine (2,11 değerinden 42,13'e kadar artış göstermiş olan ortalama ayet uzunlukları açısından) değindikten sonra; Kur´ân-ı Kerim'in bu özelliklerine ilaveten tüm beşeri kitap, yazı ve sözler karşısında eşsiz olduğu gibi, nüzul sürecinden yararlanılmaksızın tetkiki oldukça güç olan vahyin nüzulüne ilişkin zamansal kesitlerdeki kelime sayılarının da sabit oluşu gerçeğiyle karşılaşmaktayız.[680]

Kelâm-ı Mustafâ zevkin dimâğında bulagör kim
Muadil olmaz ol zevke hezâran "men ile selvâ."
Mustafâ Kelâmının zevkini dimâğında bulan kimseye
binlerce "kudret helvası ile bıldırcın eti" o zevke eşit olamaz

---

[679] İsrâ, 106
[680] (BAZERGÂN, 1998), s. 142-143

MEN VE SELVÂ:

Mûsa aleyhisselâmın duası ile Allah Teâlâ'nın İsrâiloğullarına gökten yağdırdığı kudret helvası (men) ve bıldırcın eti (selvâ).

"Bulutla sizi gölgelendirdik, kudret helvası ve bıldırcın indirdik, 'Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin' dedik. Onlar Bize değil, fakat kendilerine yazık ediyorlardı." [681]

İsrâiloğulları Tîh sahrâsına düştüklerinde yiyecek istediler. Mûsa aleyhisselâmın duâsı bereketiyle Allah Teâlâ onlara men indirdi. Men'in ne olduğu husûsunda değişik rivâyetler vardır.

"Allah Teâlâ bu men'den her gece yapraklar üzerine her kişi için yetecek miktarda yağdırdı. Bunu yiyen İsrâiloğulları;

"Ey Mûsa! Tatlı yemekten usandık. Allah Teâlâ'ya duâ et de bize yiyecek et versin" dediler. Mûsa aleyhisselâm duâ etti. Allah Teâlâ onlara selvâ indirdi. Her kişi men ve selvâdan bir gece ve bir gün yiyeceği kadar alırdı. İsrâiloğulları bu nimetin de kıymetini bilmediler. ***"Men ve selvâdan bıktık; bakla, soğan, gibi şeyler isteriz"*** dediler. Nimete şükretmediler. Men ve selvâyı da depo edip biriktirmeye başladılar. Fakat bunlar kurtlanıp bozuldu, yiyemediler.

Kemâl-i devlet istersen oku ayât-ı Kur'ânı
Ki her harfin içinde var Niyâzî bin dürr-i yektâ
Büyük kemâlat istersen Kur'an-ı Kerim ayetlerini oku
Çünkü Niyâzî her harfin içinde binlerce eşsiz inciler vardır

Kur´ân-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın kelamı olduğu için sonsuz manaları havidir. Bu ise ehline dahi gizli kalmıştır.

Vahiy metninin, Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatının mutlak ve sonsuzluğunun bir aynası olarak, sınırsız anlayışlara mevzu olabilme yetkinliği vardır. Örneğin Sehl b. Abdullah'ın, Kur´ân-ı Kerim metni hakkındaki şu ifadesi, bu gerçeğin bir başka biçimde anlatımı sayılabilir:

"Eğer kula, Kur´ân-ı Kerim'in her bir harfi için yüz anlayış verilse dahi o, Allah Teâlâ'nın, kitabında tek bir ayete yerleştirmiş olduğu anlamlar (imkânın)ın sonuna bile varamazdı; **çünkü o, Allah Teâlâ'nın kelamıdır. Kelam ise, O'nun sıfatıdır. Nasıl ki, Allah Teâlâ'nın sonu, sınırı yok ise, bunun gibi, O'nun kelamım anlamanın da sonu, sınırı yoktur"** [682]

---

[681] Bakara, 57: A'raf, 160

[682] Zerkeşi, **el-Burhan fi ulumi'l-Kur'anı,** thk. Muhammed, Ebu'1-Fadl ibrahim, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts. 1/9- Aynı şekilde, **"Kur'an Tercümanı"** ve **"Hibru'l-Ümme"** (Ümmetin

Hayranlık uyandıran yönleri hiç tükenmez; onun nihayetine ulaşılamaz. Ona, rıfk ve sempatiyle yönelen, kurtulur, sertlikle yönelense ayağı kayar yok olur.” [683] ifadesi ile bir başka büyük sahabi Abdullah b. Mesud radiyallahü anh a atfedilen,

“Kim, öncekilerin ve sonrakilerin ilmine sahip olmayı arzularsa, o, Kur'an'ı harmanlasın, onu iyice tedebbür etsin” [684] tesbiti, Kur´ân-ı Kerim-'in özünde, tekçi, monist bir anlam dünyasını değil, ama müteaddit ve de çok değişik bir manalar potansiyelini kapsadığını gösterir,

Bu iki anlayışın değerlendirilmesine gelince: her şeyden önce, nass'ın “kendinde anlamı”nı gözetmeyerek, hükümleri tamamen öznel ve göreli bir yöntemle oluşturmak, bizi tam bir bilinmezlik ve solipsizme [Özne'ye göre, bizzat kendisinden başka hiç bir realitenin olmaması [685] sürüklerken, muhtemel ve mümkün yorumlan sadece lafzın formuna sığınarak reddetmek de, tam bir dogmatizm ve ibarecilik olacaktır.[686]

Ki her harfin içinde var Niyâzî bin dürr-i yektâ Niyâzî her harfin içinde binlerce eşsiz inciler vardır, daki mana için *(Elif)* harfine yapılan yorumları hatırlayalım.

“(Elif) harfinde Allah Teâlâ 'nın sıfatlarından altı sıfat bulunmaktadır:

***(Birincisi)** ibtidâ (ilk, başlangıç olmak). Çünkü “elif ilk harfdir. Nitekim Allah Teâlâ da varlığın ilkidir.*

***(ikincisi)** istiva (dümdüz, dosdoğru olmak). Çünkü “elif aslen dümdüz olup, herhangi bir şeye eğimli bulunmamaktadır. Nitekim Allah Teâlâ da adalet hususunda dosdoğru olup, bundan sapmamaktadır.*

***(Üçüncüsü)** infirâd (teklik, birlik). Çünkü “elif tektir. (Nitekim Allah Teâlâ da tektir)*

***(Dördüncüsü)** inkıta (kopukluk) ve ittisal (bitişik olmak) Çünkü “elif hiçbir harfe bitişmezken, bütün harfler ona bitişmektedir. Nitekim Allah Teâlâ da, her şeyden uzak olmasına rağmen her şey ona bağlıdır.*

***(Beşincisi)** istiğna (hiçbir şeye muhtaç olmama) ve ona ihtiyaç duyulması. Çünkü “elif hiçbir harfe ihtiyaç duymaz, ancak bütün harfler ona*

---

tüm Deryası) diye nitelenen İbn Abbas radiyallahü anh nisbet edilen, "Kur'an'da çeşitli dallar (zu şücûn), fenler (funûn), açık ve saklı anlamlar bulunmaktadır.

[683] Alusi, **Rûhu'l-meani,** Beyrut, ts. 1/7

[684] Gazzalî, **İhya ulûmi'd-din,** Daru thyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts., 1/290; ez-Zerkeşi, **el-Burhan,** *II/154)*

[685] Paul Foulquie, **Dictionnaire de la Lan-gue Philosophique,** PUF., Paris - 1969, s. 685 solipsisme" mad 9

[686] (KILIÇ, 2-4 Şubat 1996), s. 31-32

muhtaçtır. Nitekim Allah Teâlâ da, hiçbir şeye muhtaç olmamasına rağmen, her şey ona ihtiyaç duymaktadır.

(Altıncısı) *ülfet (yakınlık) Çünkü "elif, kelimelerin biribirlerine yakınlaşmalarına ve ısınmalarına sebeptir. Nitekim Allah Teâlâ da, mahlûkâtın biribirlerine yakınlaşmalarının sebebidir."* [687]

Kâşânî bu hususta şöyle der : *"Burada ince bir hakikat bulunmaktadır: Enbiyâ aleyhisselâm hecâ harflerini, mevcudatın mertebeleri hizasına koymuşlardır. İsâ aleyhisselâm Ali kerremâ'llâhü veche ve bir kısım sahabenin sözlerinde bu hususa işaret edilmektedir. Bundan dolayı* ***"Mevcudat, Besmelenin ba 'sından zuhur etti"*** *denilmiştir. Çünkü bu harf (ba harfi), "zatullah "in hizasına konulmuş olan (elif) harfine bitişiktir. Bu ise, Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey olan "akl-ı evvel "e işarettir." Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm" cümlesinde telaffuz edilen harfler onsekizdir. Yazılı olan harfler ise, ondokuzdur. Cümle içerisinde yer alan kelimeler biribirlerinden ayrıldıklarında, harfler de yirmi ikiye ayrılır. Bunlardan on sekiz harf, on sekiz bin âlem olarak ifâde edilen âlemlere işarettir. Çünkü bin rakamı, diğer sayı mertebelini ihtiva eden tam bir sayıdır. Bu sayının üstünde bir sayı olmayıp, mertebelerin anasıdır. Bu sayı (on sekiz sayısı) ile âlem-i ceberut, âlem-i melekût, arş, kürsî, yedi semâ, dört unsur (hava, su, ateş, toprak) ve mevâlîd-i selâse (Ma 'den, nebat, hayvan) den ibaret olan âlemlerin anaları (asılları) ifâde edilir. Bu âlemlerden her biri, kendi içerisinde kısımlara ayrılırlar. On dokuz harf, mezkûr âlemlerle birlikte insanî âleme de işaret eder. Çünkü insanî âlem, her ne kadar hayvan âlemine dâhil olsa da, varlığa hasredilmiş olması, her şeyi ihtiva etmesi ve şerefi itibariyle başlı başına bir cins olup, değeri ve delili olan başka bir âlemdir." Meleklerine ve Cebrail'e"* (Bakara, 98) âyetinde ifâde edilen melekler arasındaki Cebrâîl gibi.

Kelimelerin biribirlerinden ayrılmaları hâlinde oluşan (22) yirmi iki sayısının tamamlayıcısı olan gizli üç elif (îsîm, Allah ve Rahman kelimelerinde yazılmayan elifler), zat, sıfat ve ef'âl itibariyle gizli ilâhî âleme işarettir. Bu gizli ilâhî âlem, tafsilât itibariyle üç âlem olmasına rağmen, gerçekte tek bir âlemdir. Yazılı olan üç elif ise, bu âlemlerin insanî en büyük tecelligâhta zuhuruna işarettir. Bu ilâhî âlemin gizliliğinden dolayı, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme "Rahman" kelimesinin elifinin nereye gittiği sorulduğunda, ilâhî hüviyetin, yaygın rahmet suretinde gizlendiğine; ancak ehlinin bilebileceği bir şekilde insanî bir surette zuhuruna işaret olarak, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem onu şeytanın çaldığını söylemiş ve onun yerine (Bismillah) 'in ba 'sının uzatılmasını emretmişti?: "

[687] (ERGÜL, 2002), s.150

Görüldüğü gibi Kâşânî on sekizbin âlemin bulunduğunu, on dokuz rakamının ise, insanî âlemle birlikte diğer on sekiz bin âleme İşaret ettiğini belirtmektedir. Bunlar vücûdun, cüz'îyyat itibariyle olan mertebeleridir. Vücûdun küllî mertebeleri ise zat, sıfat ve fiil mertebeleridir.

Kaşanî'ye göre zat, sıfat ve ef âl itibariyle gizli olan bu âlemler, tafsilât itibariyle üç olmasına rağmen gerçekte tek bir âlemdir. Bu âlem ancak ehlinin anlayabileceği şekilde insanî surette tecellî etmektedir. Bu da insan-ı kâmildir. (Be) harfi, "zâtullah"ın hizasına konulmuş olan (elif) harfine bitişiktir. Bu harf, mevcudatın zuhur sebebi ve Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey olan "akl-ı evvel"dir.[688]

TAHMİS-İ AZBÎ

Gel evi akl-ı maada[689] geç maaş[690] gafletinden dâna[691]
Ne denlü arz-ı lütf etse sonunda cevr eder câna
Cihanda âkil ü dâna geçerken olma gel şeyda[692]
Uyan gafletten ey gâfil seni aldatmasın dünyâ,
Yakanı al elinden kim seni sonra kılar rüsvâ.
Niçin ruhu rezil ettin gözettin bu teni sevdin
*Hevâyı şehvete uydun **sen**i kodun **ben**i sevdin*
*Cihanda sevmedin bir yâr seni ve kâh **men**i [693] sevdin*
Ne sandın sen bu gaddârı ki tâ böyle anı sevdin,
Anı her kim ki sevdiyse dinini eyledi yağmâ.
Nedendir sende bu ucbu ve riya ey zahidi devran
Meseldür kendüye eyler kişi yahşi eğer isyan
Niçin isyan edip dersine uydurdu beni [694] şeytan
Adâvet kılma kimseyle sana nefsin yeter düşmân
Ki asla senden ayrılmaz ömür âhir olunca tâ.
Kanî ol bizim evvelde ki kıldın Hakk'a ikrarı
Yüzün yere koyup ey dil kosun yeridir inkârî
Nice fehm ettin ol yeri nice terk ettin ağyari

---

[688] (ERGÜL, 2002), s. 157-158
[689] **Maad:** (Meâd) (Avdet. den) Âhiret. Dönülüp gidilecek yer. Dönüş. Ahiret işleri. Uhrevi işler
[690] **Maaş:** Geçinilecek dünya.
[691] **Dânâ:** f. Bilgili, bilen, malûmatlı, âlim.
[692] **Şeyda:** f. Tutkun. Divane. Çok sevgiden hâsıl olan hal
[693] **Men:** f. Ben. (Farsçada birinci şahıs zamiri)
[694] **Ben:** (Bak: Ene) t. Psk: Şuurlu kişiliğimiz.

İşittin Hakk Rasûlünden nice âyât-u ahbârı,
Veli nîdem ki kâr etmez bu öğütler sana aslâ.
Bu kibir ve kin ile her dem ola Mervânla[695] *gönlün*
İçinden merhamet gitmiş dolu tuğyanla gönlün
Kadem bas bizim rindâne dola irfânla gönlün
Bu zâhir gözünü örtüp bana tut cân ile gönlün
Ki her bir sözün içinde duyasın cevher-i manâ.
Fenâ ender fenâ içre fenâyiden ola gör kim
Bu dem gel mebde-i sırrı maaddan sen duya gör kim
Hadis-i men arafnâke rumûzundan dola gör kim
Kelâm-ı Mustafâ zevkin dimâğında bulagör kim
Muadil olmaz ol zevke hezâran "men ile selvâ."
Niçin yok yerlere Azbî kılarsın ehli zârî [696]
Niçindir ism-i âzamda çü bildin ism-i settarı[697]
Yerine şadlık gelsin çıkar gönlünden efkârı
Kemâl-i devlet istersen oku ayât-ı Kur'ânı
Ki her harfin içinde var Niyâzî bin dürr-i yektâ

[695] **Mervan:** (ara.) er. - Emevi sülalesinin mervan kolu.

[696] **Zari:** f. Ağlayıp sızlama. Hakirlik ve itibarsızlık.
[697] **Settar:** (ara.) er. - örten. Günahları örten, Allah.- Allah'ın isimlerinden "abd" takısı alarak kullanılır. abdüssettar.

15

7+7=14

Bahr içinde katreyim bahr oldu hayrân bana,
Ferş içinde zerreyim arş oldu seyrân bana.
Dost göründü çün ayân kalmadı bir şey nihân,
Tûfân olursa cihân bir katre tufân bana.
Sûrette nem var benim sîrettedir ma'denim,
Kopsa kıyâmet bugün gelmez perişân bana.
Kâf-ı dil Ankâsıyım sırrın âşinâsıyım,
Endişeler hâsıyım ad oldu insân bana.
Niyâzî'nin dilinden Yûnus durur söyleyen,
Herkese çü can gerek Yûnus durur cân bana.

Bahr içinde katreyim bahr oldu hayrân bana,
Ferş içinde zerreyim arş oldu seyrân bana.
Deniz içinde bir damlayım ama deniz hayrândır bana,
Yeryüzünde içinde zerreyim ama arş seyrân oldu bana.

Bâki bunu şu şekilde tasvîr ediyor: "*Kimse görmüş mü ola bahri habâb*[698] *içre nihân*" yani (Denizi bir damlanın içine sığmış ve saklanmış olarak kimse görmüş müdür?)

Evet Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz insanı bu şekilde gördüğü ve insanın hakikatinin yüceliğini beyan ediyor.

Dost göründü çün ayân kalmadı bir şey nihân,
Tûfân olursa cihân bir katre tufân bana.
Dost açıkça göründü bir şeyi gizli kalmadı,
Tûfân olursa cihân bir katre tufân olmuş bana.

Allah Teâlâ'nın tecelliyatını zahiren ve bâtınen fark etmek demektir. Zahiren vucûdiyye, batınen şuhûdiyye mezhebine girer.

Sûrette nem var benim sîrettedir ma'denim,
Kopsa kıyâmet bugün gelmez perişân bana.
Asıl içtedir özüm benim sûrette neyim var,
Bugün kıyâmet kopsa gelmez perişânlık bana olmaz.

---

[698] **Habab:** (Habâbe) Son derece muhabbet. Su üzerindeki hava kabarcığı

" Sîrettedir ma'denîm" demek, her şey o madenden zuhurâ gelir demektir. Yaratılış hakikatine vasıl olan için üzüntü ve keder yoktur.

Kâf-ı dil Ankâsıyım sırrın âşinâsıyım,
Endişeler[699] hâsıyım ad oldu insân bana.
Gönül Kâf Dağı'nın Ankâ kuşuyum sırrın âşinâsıyım,
Düşünceler hâsıyım insân ad oldu bana.

İşte birinci düşünce sahipleri acı bir azap içerisindedirler. Çünkü onlar kalblerini durmadan değişen gölgelere bağlamışlardır. Onlar, erişilemeyen bir gölgenin peşinden koşmaktadırlar. İşte dünyaya ve dünya adamlarına gönül bağlayan da böyledir. Öteki tasavvur sahipleri ise daimi bir rahat ve ebedi bir huzur içerisindedirler. Çünkü onlar, kalblerini devamlı olan ahiretin salih amellerine vermişlerdir. Bu, öyle sağlam bir iptir ki ona tutunan kopup düşmez. İşte avam, daima serap gibi yalancı, süslü batıl suretlerle uğraşarak, letafet taraflarını kesafet taraflarında mahvettiklerinden dolayı, sanki bu aslında olmayan aldatıcı şahsiyetlerin ve görünür heykellerin kendileri haline gelmişlerdir. Havass (seçkinler) e gelince bunlar da daima hakikatlere uygun suretlerle uğraşmak dolayısıyla kesafetlerini letafetlerinde kaybettiklerinden, sanki o hakikatlerin ve o vücudun kendisi olmuşlardır. Çünkü insan, düşündüğünün aynıdır. Bunun için biri Arapça, biri Farsça, biri Türkçe olan üç beyit söylenmiştir:

"Ey Fazıl kardeşim, sen düşüncenden ibaretsin, yoksa büyüttüğün et ve kan değilsin."

"Ey kardeş, sen düşüncesin, kemik ve akıl değilsin. Eğer düşüncen gül ise gülsün; diken ise külhansın."

"Âdemi dedikleri endişedir, gayr-i âdem ustuhan-ü rişedir (Adam olmayan kemik ve tüydür.) Âdemin endişesi olsa latif, şüphesiz zatı olur anın şerif." [700]

Her şeyden şüphe ettiğimiz halde varlığından şüphe etmediğimiz bu "ruhumuz veya düşüncemizden edindiğimiz kavram bedenden edindiğimiz kavramdan önce gelir" [701]

Dedin ki bana: Söyle nedir düşünce?
Çünkü, anlamı hakkında hayretler içindeyim!,.
Düşünce; bâtıldan Hakk'a gitmektir,

---

[699] **Endişe:** f. Düşünce. Korku. Merak, keder, kuruntu.

[700] (ATEŞ, 1971) Beşinci sofra

[701] (KOÇ, 1990) s,30; Descartes,Felsefenin İlkeleri,(çev, M.Karasan),M.E.G.S.Bakanlığı yay.,ist.1988,s.28-29; Descartes.Metafizik Düşünceler $_t$(cev. M. Karasan), M.E.Basımevi,İst.1967,6.düşünce.

Parçayı da, sınırsız mutlak bütünüde görmektir.[702]

<u>Niyâzî'nin dilinden Yûnus durur söyleyen,</u>
<u>Herkese çü can gerek Yûnus durur cân bana.</u>
Niyâzî'nin dilinden söyleyen Yûnus'tur,
Herkes için can gerekse Yûnus benim cânımdır.

Yunus kelimesini, burada Allah Teâlâ olarakta düşünebiliriz. ilâhi kelimesi ile kasdedilen manevî menbadan neşet eden sözler olunca, her sözü söyleyen Hakk'tır.

TAHMİS-İ AZBÎ
Aşk meyinden hayranım hayr ender hayran bana
Hem dermandır her derdim, hem derttir derman bana
Hem cevâhir kendiyim hem cevherdir kân bana
Bahr içinde katreyim bahr oldu hayrân bana,
Ferş içinde zerreyim arş oldu seyrân bana.
Eyledim ikrar bu dem gitti hep şerrin güman[703]
Lahmin lahmî [704] *olup yâr ile kaldım ben heman*
Olalı kevn-i mekân geçmedi asla zaman
Dost göründü çün ayân kalmadı bir şey nihân,
Tûfân olursa cihân bir katre tufân bana.
Fikri rıza içreyim Hakk ederse meskenim
Ne ölüyüm ne diri kabri tene medfenim
Zahir u batın hemân görünkü ankâ benim
Sûrette nem var benim sîrettedir ma'denim,
Kopsa kıyâmet bugün gelmez perişân bana.
Âbid ve hem fâsıkın lâ'sıyım illâ'sıyım
Anla elif dersini Harici'nin[705] *la' sıyım*
Nokta-i bayım veli her noktanın basıyım
Kâf-ı dil Ankâsıyım sırrın âşinâsıyım,
Endişeler hâsıyım ad oldu insân bana.

---

[702] (Şeyh Mahmûd Şebüsterî), b. 69-70
[703] **Güman:** f. Zan. Tahmin. Sanmak. şüphe
[704] **Lahm:** Et. Her şeyin içi ve üzeri. Bir işi sağlam kılmak. Kırık şeyi kuyumcunun yapıştırması. Lehimlemek. Bir yerde ilişip kalmak
[705] **Haricî:** Dışarıya âit olan. İçeriye âit olmayan. Dış ile alâkalı. Ecnebiye âit. Zorba ve âsi olan. Seyyid olmadığı halde seyyidlik iddia eden. Vaktiyle Hazret-i Ali Kerremallâhü veche'ye âsi olan fırka-i dâlle ashabından herbiri. (Bak: Havaric Vak'ası)

Harf-i otuz ikide harf-i biri bir bilen
Er olur erden bugün postunu pek bekleyen
Himmeti Mısrî ile Azbî edip eyleyen
Niyâzî'nin dilinden Yûnus durur söyleyen,
Herkese çü can gerek Yûnus durur cân bana.

16

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Hatm-i cem-il mürselinin fahrıdır fakr-u fenâ,
Hatm odur kim bir ola yanında hem şâh-ü gedâ.
Devlet-i dünyâ seni bir rütbeye muhtac eder,
Devlet oldur sana her bir rütbeden vere gınâ.
Belki Mûsâ'yı telemmüz eylese etmez kabûl,
Hızr ile hem-râh olan kes eylemez çün-u çerâ
Dersin aklından alursun bil sana olmaz delil,
Dersini var Hakk'dan al kim ilmin ola reh-nümâ.
İzzet istersen yürü var bekle zillet kapısın,
Ateş-i a'dâ ile kayna olunca kimya.
Kâb'e Kavseyni ev-ednâ da ikâmet eyleme,
Zât-ı baht nûruna yan, bul makâm-ı müntehâ.
Mısrîye hatm-il makâmat oldu herşeyden ferâğ,
Zâhir u bâtında kalmadı ebed illâ Hüdâ.

Hatm-i cem-il mürselinin fahrıdır fakr-u fenâ,
Hatm odur kim bir ola yanında hem şâh-ü gedâ.
Bütün mürselerin sonuncusunun övüncü fakr-u fenâ,
Şâh ve köle son nebinin yanında bir olandır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin makamı olan **fakr-u fenâ'**dan bahs edilmektedir. Varlığın ve yokluğun kıymetini kaybettiği makam olan fakr-u fena vasıtasıyla Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem miraca kavuşmuştur. Varlık, yokluk ile bilindiğinden, kulun yokluğu bulması ile varlık açığa çıkar. Daha öncede belirttiğimiz gibi Allah Teâlâ'nın varlığından başka bir şeye varlık vermek yanlıştır. Her ne var ise âlemde Hakk'ın varlığına muhtaç olması ile ikilikten birliğe düşmüştür.

Devlet-i dünyâ seni bir rütbeye muhtac eder,
Devlet oldur sana her bir rütbeden vere gınâ.
Dünyâ devleti seni bir rütbeye muhtaç eder,
Asıl devlet sana her bir rütbeden yeterlilik verendir.

Yokluk makamına haiz olan için meselenin bitişidir. Maddî ve manevî keyfiyetler ve kemiyetler arttıkça sıkıntılarda artar. Unutulmaması gereken mesele kazancın yokluğu değil, kavramın yokluğudur. Çok zengin vardır ki, gönlü mal ile meşgul değilken, çok fakirin bütün düşüncesi karnını daoyurmaktan başka bir şey değildir.

Belki Mûsâ'yı telemmüz[706] eylese etmez kabûl,
Hızr ile hem-râh olan kes eylemez çün-u çerâ
Belki Mûsâ aleyhisselâm öğrenci kılsa kabul etmez,
Hızr ile yol arkadaşı olan kişide nasıl ve niçin olmaz

İlm-i Ledün mektebine arif olanın hallerinde zahiri ilim ehlinin halleri bulunmadığından arkadaşlıkları kısa ve müddetli olmaktadır. Nübüvvet yolu velâyetten ulvî olsada bu yol mecburî olmadığından ayrılık vâkidir. Mûsahabeti itiraz etmektir.

Dersin aklından alursun bil sana olmaz delil,
Dersini var Hakk'dan al kim ilmin ola reh-nümâ.
Bilki dersini aklından alırsan sana yol göstereci olmaz,
Kim Hakk'dan dersini alırsa ilmi ona yol gösterir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Âlimler gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Karada ve denizde onlar sayesinde yol bulunur. Yıldızlar sönüverirse, kılavuzların yoldan çıkmaları yakın demektir." [707]
Her ilim sahibinin yıldızı diğeri için yol-kesicidir. Bu nedenle Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin buyurduğu üzere âlimin eteğini tutmakta esas olan talebenin okuduğu mektebin istikametini tayindir. Burada yol gösterecide hak olanı bulmak gerekir.

İzzet istersen yürü var bekle zillet kapısın,
Ateş-i a'dâ ile kayna olunca kimya.
İzzet istersen yürü var zillet kapısını bekle,
Macun eden ateş ile demirci olunca kimya olursun.

Maddenin hakikatine eremeyenin manevî hakikatten hangisine ulaşması düşünülebilir. Allah Teâlâ bir kulunun yetişmesini murat etti mi, ortamını hazırlar demektir.
Beşeri ilk kimya işini Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı yaratırken, yerzyüzündeki toprakları ölçüsüne muvafık şekilde meleklerine tarif ederek

---

[706] Telemmüz: Talebelik etmek. Çömezlik etmek. (Bak: Tilmiz)
[707] Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 157; Râmhürmüzî, Kitâbü emsâli'l-hadîs, s. 87 (51) (UYSAL, 23 Bahar 2007)

uygulattı. Mutasavvıflardan kimya ehli çoktur. [708] Niyâzî-i Mısrî, de kimya ilmi ile ilgilenmiştir.

Kâb-e Kavseyni ev-ednâ da ikâmet eyleme,
Zât-ı baht nûruna yan, bul makâm-ı müntehâ.
Kâb'e Kavseyni ev-ednâ da karar eyleme,
Allah Teâlâ'nın nuruna yan, son makamı bul.

Bu konuda Seyyid Muhammed Nur'ul Ârabi kaddese'lâhü sırrahu'l azîzin **RİSÂLE-İ MÜRŞİDÜ'L-UŞŞÂK**'ı hatırlamak uygun olacaktır.

İmânın üç mertebesi vardır.

1-İstidlâlî iman: delil getirmek, bir delile dayanarak netice çıkarmak, zihnin eserden müessire veya müessirden esere intikâli. Bu *iman ilme'l-yakîn* ile olur.

İkiye ayrılır.

a-Misal ile; Yanî, kulun sıfatları olan; hayât, ilim, kudret, irade, semi', basar, kelâmı delîl kılıp benzerlerini Hakk'a isbât etmektir. Zîra kemâl sıfat, yaratıcılık ile açığa çıkar." ***Allah Âdemi kendi suretinde yarattı"*** [709]buna şâhiddir. Yani, Allâh Teâlâ sûretiyle Âdem'i halketti. Sûreti demek, sıfatlarıdır. Hayât, ilim, kudret, irâde ve gayrileri. Lâkin abdin sıfatları cüz'iyyedir ve tesirsiz ve sonradan yaratılmıştır. Hakk'ın sıfatları öncesi yok, müessiredir, külliyedir. Bu nedenle birbirlerine benzemez. Aslında bir gibidir. Meselâ kudret, Hakk'a ve halka nisbet olmayınca kadîm ve hâdis hükmolmaz. Hakk'a nisbet olmakla kadîm ve müessire olur. Halka nisbetle hâdis ve tesirsiz olur.

b- Bi'z-zıd'dır." ***O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."*** [710] Ayeti şâhiddir. Yanî, bir şey Hakk'a benzer yoktur. Meselâ, kul, âciz ve muhtaç ve fânî ve hâdis. Hak Teâlâ Kâdir ve Müstağnî ve Kadîm ve Bâkî'dir. Şimdi, bu delil ile îmân ile mü'min olan, Ma'bûd; hayallerinde îcâd eyledikleri sûrettir. Lâkin îmanlarında ma'zûrdurlar. Hak Teâlâ indînde makbûldür. Zîra akıl gâyeti budur. ***"Ben yere göğe sığmadım, ancak mü'min kulumun kalbi-***

---

[708] Cabir İbn Hayyan (721- 815 M .), Caferu's-Sadık (hyt. 759 M .), **Halid Ibn Yezid** (hyt.708), Zünnûn el-Mısrî (hyt. 859 M .), Şahin el-Halvetî, Abdurrahman es-Sûfî (903- 986 M .), Gazali (1055- 1111 M .), Erzurumluİ brahim Hakkı (1703- 1780 M .), Kutbeddin eş-Şirazî (1236- 1311 M .), Akşemseddin (1390- 1459 M .), **Mevlana Celaleddin-i Rûmî** (1207- 1273 M .)

[709] Buhârî. İsti'zan. 1: Müslim. Birr. 110. Cennet. 28:.İbn. Hanbel. II/244. 251. 315. 323. 434. 463.519

[710] Şura, 11

ne sığdım" [711] kabîlindendir. Zîra kalbe sığdığı sûret hayâldir. O, Hakk'ın tecellîyâtındandır. Tenzîhleri teşbîh oldu.

2- Îmân-ı İyânî'[712]dir. *Bu ayne'l-yakîn* ile olur. Mürşid-i kâmil telkîniyle makâmları zevkeder. Yedi makamdır.

<u>Üç makâmı Fenâfillâh'tır.</u>

a-Tevhîd-i Ef'âl ve Fenâ-i Ef'âl ve Tecellî-i Ef'âldir.

O makâmda sâlik, hissen ve aklen ve hayâlen idrâk eylediği bütün fiilleri Allah Teâlâ'ya nisbet edip, o fiil aynasından Allah Teâlâ'ya râbıta olup zikreder ve istiğrâk hâsıl olur. Hattâ bir kimse vursa o vururuşu, Allah Teâlâ'ya nisbet edip, vurana nisbet etmeyip ***Lâ Fâile illâ'llâh*** neticesi zâhir olup, gâfil olmaz.

b- **<u>Tevhîd-i Sıfât ve Fenâ-i Sıfât ve Tecellî-i Sıfât'tır.</u>**

O makâmda sâlik, hissen ve aklen ve hayâlen idrâk eylediği kemâl sıfât-ı Hakk'a nisbet edip, o sıfât âynasınden Allah Teâlâ'ya râbıta olup, istiğrâk hâsıl eder. ***Lâ Mevsûfe illâ'llâh*** netîcesi hâsıl olur.

c-**<u>Tevhîd-i Zât ve Fenâ-i Zât ve Tecellî-i Zât'tır.</u>**

O makâmda sâlik, hissen ve aklen ve hayâlen gerek ef'âl ve gerek sıfat ve gerek zât âynalarından vucûdullâha râbıta olup, cümle eşyâda bir vücûd-ı Hakk'ı mülâhaza eder. İstiğrâk hâsıl olur. ***Lâ Mevcûde illâ'llâh*** netîcesi hâsıldır. Sekr-i tâm olur. Vahdetle, kesretten kurtulmuş olur.

Bu kesret nedir? Diye sorulsa cevâb vermez. Sonra, sahve[713], *makâm-ı Bekâbillâh*'a dâhil olur. O vakit Hazerât-i Hamse-i İlâhiyye olan;

Hazret-i Zâtü'l-Gayb

Hazret-i Sıfâtü'l–Lâhût

Hazret-i Esmâü'l-Ceberût

Hazret-i Ecsâmü'n-Nâsût,

İle bu cümleler birbirlerine birbirinin mazharı olmağa müşâhede eder. Hulûl yoktur. Vahdet, kesret müşâhede olduğundan ittihâd yoktur.

Hakka'l-Yakîn mertebeleri ise dörttür.

1- Vahdet şuhûdu gâlib olmağa Makâmü'l-Cem' ve Seyrü'l-Muhibbî derler. Bu makâmda "Kulun lisanından Semiallahü limen hamideh diyen odur." vârid olur. Ve bu makâmın lisânı ***"Allah'tan <u>önce</u> başka hiçbir şey***

---

[711] Bkz. Sehâvî. 589. 590: Aclûnî. 11/195 Hadisin aslı muteber kaynaklarda bulunamamıştır.

[712] **Ayan:** (İyân) Aşikâr. Belli. Herkesin bilebileceği ve görebileceği. Çiftçi âletlerinden olan saban okunun bileziği.

[713] **Sahv:** Ayılma, ayıklık, aklı başında olmak. Hastanın iyileşmesi. Tas: Kendinden geçme hâlinin sona ermesi, his âlemine tekrar dönmek. Uyanıklık

görmedim." Der.

2- Zahir olmuş çokluğun şuhûdu gâlib olunca, buna Hazretü'l-Cem' ve Seyrü'l-Mahbûbî derler. Bu makâmda hadîs-i kudsîde vârid oldu ki: ***"… Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana devamlı nafile ibadetleri ile yaklaşır. Bunun sonucunda ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korurum.***[714]

Ve lisânı ***"Allah'tan <u>sonra</u> başka hiçbir şey görmedim."*** Der.

3- Hem vahdet ve hem zuhur eden eden çokluğun ikisini müşâhede eder. Buna Cem'u'l-Cem' ve Kâbe Kavseyn derler. Lisânı ***"Allah'la <u>beraber</u> başka hiçbir şey görmedim."***

4- Vahdet ve çokluğu fânî edip, ya'nî vahdet ayn-i kesret ve kesret ayn-i vahdet müşâhede edip, buna *Makâm-ı Ahadiyyetü'l-Cem' Ev ednâ makâmı* denir.

Ve lisânı ***"Allah'tan başka hiçbir şey görmedim."*** dır.

Hakîkî imân olup Hakka'l-yakîn'de dâhil olur. Hakka'l-yakîn bir makâmdır. Buna *Makâm-ı Temkîn* ve *Makâm-ı Hitâm* ve *Makâm-ı İttihâd* denir. Burada ne kesret ve ne vahdet ve ne tâ-i hitâb sâbit olur.

Makâmın lisânı ***"Görünen her şey Allah Teâlâ'dır"*** der.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Gökleri aydınlatan kerim vechinin nuruna sığınırım." [715]

<u>Mısrîye hatm-il makâmat oldu herşeyden ferâğ,</u>
<u>Zâhir u bâtında kalmadı ebed illâ Hüdâ.</u>

Mısrî herşeyden kurtulunca makâmların sonunu buldu,
Zâhir ve bâtında ulaşılacak ancak sonsuz Allah Teâlâ kaldı.

Ve dahi hatm merâtib üzerinedür cümleden alâ vu evlâ Resülu'llâhdur cemî' kemâlât-ı insâniyye onda hatm olmışdur,

Ondan sonra Ebübekrdür ki onun hakkında buyurdular ki Ebübekrin îmânı cemî' ehl-i îmânun îmânı ile vezn olınsa Ebübekrin îmânı ağır gelürdi didi,

Ondan sonra adalet Ömerde hatm oldı ki oğlına kıydı adaleti terk itmedi,

---

[714] Buhârî. Rekaik, 38; lbn. Mâce. Fiten. 16.38

[715] Bu hadisi şerif, uzun bir hadisin parçasıdır. Hadisi Taberî Târihinde c. II, 345'de zikretmiştir,

Ondan hıfz-ı Kur'ân ve tedebbür-i Kur'ânda hatm 'Osmân radiyallâhü anh ki 'âkibet üstinde şehîd oldı cami'u'l-Kur'ân idi. Su'âl itdiler Tebbet süresini ıhlâsun üstine niçün geçürdün diyü. Buyurdılar ki levh-i mahfuzda eyle gördüm diyü.

ilm-i esrâr-ı nübüvvet ve esrâr-ı Kur'an da imâm Alîde hatm oldı 'Ömer radiyallâhü anh hakkında **"levlâ 'Aliyyü le-heleke ömer**"[716] didi şol vaktde ki bir kimseye bir avrat zina töhmet itdi. Ömer recm emreyledi İmâm Alî tuydı zâniyenün karnında olana su'âl eyledi benüm babam falan çobandur bu adam mazlumdur didi. [33a] Ol vakt Hazret-i Ömer radiyallâhü anh buyurdılar ki **"levlâ 'Aliyyü le-heleke ömer**"

ve dahi tufüliyyet hâlinde merâtib-i insâniyetde hatm imâm-ı Hasan ve imâm Hüseyndür ki bir gün bir pîri gördiler abdest alur ve yanlış alur birbirine didiler ki buna bum bir rıfk ile ta' lîm idelüm incinmesün didiler.

İmâm-ı Hasan yedi yaşında idi İmâm-ı Hüseyn beş yaşında idi imâm Hüseyne sen abdest al bunun gibi ben sana ta'lîm ideyüm bu da ögrensün didi eyle itdiler kocacık tuydı oğıllar siz kimün evlâdısız didi haber virdiler sizün gibi gül o bâğçeden gayrı yerde bitmez diyü ağlayurak gitdi. [717]

---

[716] "Ali olmasaydı Ömer mahvolurdu."

[717] (MISRÎ, 1223), v.33a

Ve dahi hatm mertebece üzerinde cümleden âlâ ve evlâ oan Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemdir. Bütün insânî kemaller onda hatm (son) olmıştur,

Ondan sonra Ebubekrdir ki onun hakkında buyurdular ki Ebübekrin îmânı bütün ehl-i îmânın îmânı ile tartılsa Ebubekrin îmânı ağır gelirdi dedi,

Ondan sonra adalet Ömerde hatm oldu ki oğluna kıydı adaleti terk etmedi,

Ondan hıfz-ı Kur'ân ve tefekkürü Kur'ânda hatm Osmân radiyallâhü anh ki âkibet üstinde şehîd oldu cami'u'l-Kur'ân idi. Su'âl ettiler Tebbet süresini ıhlâsın üstüne niçin geçirdin deyü. Buyurdılar ki levh-i mahfuzda eyle gördüm deyü.

ilm-i esrâr-ı nübüvvet ve esrâr-ı Kur'an da imâm Alîde hatm oldu Ömer radiyallâhü anh hakkında **"levlâ 'Aliyyü le-heleke ömer**"[717] dedi şol vaktte ki bir kimseye bir kadın zina töhmet etti. Ömer recm emreyledi İmâm Alî duydu zâniyenün karnında olana su'âl eyledi benüm babam falan çobandır bu adam mazlumdur didi. [33a] Ol vakt Hazret-i Ömer radiyallâhü anh buyurdılar ki **"levlâ 'Aliyyü le-heleke ömer**"

ve dahi çocukluk hâlinde merâtib-i insâniyette hatm İmâm-ı Hasan ve imâm Hüseyndir ki bir gün bir ihtiyarı gördüler abdest alır ve yanlış alır birbirine dediler ki buna bum bir rıfk ile ta'lîm edelim incinmesin dediler.

İmâm-ı Hasan yedi yaşında idi İmâm-ı Hüseyn beş yaşında idi imâm Hüseyne sen abdest al bunun gibi ben sana ta'lîm edeyim bu da öğrensin dedi eyle ettiler kocacık duydu oğullar siz kimin evlâdısınız dedi haber verdiler sizin gibi gül o bâğçeden gayrı yerde bitmez deyü ağlayarak gitti.

TAHMİS-İ AZBÎ

"La tahâfû"[718] *"ircîî"* [719] *çün oldu mevlâdan nida*
Zât-ı lâ yefnâsı [720] *yarin eyledi arzı lika* [721]
Sana da fakr-i fenâ'dan görüne ayni gına
Hatm-i cem-il mürselinin fahrıdır fakr-u fenâ,
Hatm odur kim bir ola yanında hem şâh-ü gedâ.

Duymanın âdın o kim bilmez ânı Hakk aç eder
Kimine verir muradın ânı sâhibi tâc eder
Kimine verir fenâ'yı[722] *bâkî' den ihrâç eder*
Devlet-i dünyâ seni bir rütbeye muhtac eder,
Devlet oldur sana her bir rütbeden vere gınâ.

Ger veliyyullâh isen arz-ı kerâmet eyleme
Vuslat-ı yâr arzuyı zevk cennet eyleme
Özünü fark eyle besdir[723]*gayra minnet eyleme*
Kâb'e Kavseyni ev-ednâ da ikâmet eyleme,
Zât-ı baht nûruna yan, bul makâm-ı müntehâ.

Geç bu hırsı nefse uyma aç kanaat kapısın
Arif isen ruz u şeb [724]*pek bekle mihnet kapısın*
Kamil olmaksa muradın yıkma hizmet kapısın
İzzet istersen yürü var bekle zillet kapısın,
Ateş-i a'dâ ile kayna olunca kimya.

Gel müsemmâya erince anla esmâdan usul
Hem erenlerde bulunmaz çâr unsur[725] *sağ ve sol*
Zahir ve batında teslim olmadan yok doğru yol
Belki Mûsâ'yı telemmüz eylese etmez kabûl,
Hızr ile hem-râh olan kes eylemez çün-u çerâ

---

718 قَالَ لَا تَخَافَا اِنَّنِى مَعَكُمَا اَسْمَعُ وَاَرٰى ***"****Buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm.****"*** (Tâhâ, 46)

719 اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً *"O, senden, sen de O'ndan hoşnut olarak Rabbine dön!"* (Fecr, 28)

720 **Lâ-yefna:** Bitmez, tükenmez. Fenaya gitmez. Yok olmaz

721 **Lika:** Kavuşmak. Rast gelip buluşmak. Görüşmek. Yalnız görüşmek. Yüz, sima, çehre.

722 **Fena:** (Beka'nın zıddı) Yokluk. Yok olma. Geçici dünya. Geçip gitme. Tas: Kendi varlığından geçmek. Kötü. Devamlı olmayan. Çok kocamış olmak

723 **Bes:** f. Kâfi. Yeter. Yetişir. (Allah bes, gayri heves)

724 **Ruz u şeb:** Gece ve gündüz.

725 **Çâr:** f. Dört. Cihâr **Çâr Unsur:** Ateş- su- hava- toprak

Azbî bu ten gülşeninde zeyn olan dağ üzre bağ
Geç bu ak ile karadan bir ola yakın ırağ
Yakdı abdal-ı ilâhî tekye-i ten'de çırağ
Mısrîye hatm-il makâmat oldu herşeyden ferâğ,
Zâhir u bâtında kalmadı ebed illâ Hüdâ.

17

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Ey Muhammed ümmeti sen Hakk'a eyle iktidâ
Bu cihâna doğdu ruhen nûr-ı asl-ı sâfiyâ
Gösterüp her mucizâtı evvelâ bildirdi
Bunca yazılan ki manâ bikr-i Kur'ânın ola
Bir bilinmez emr irişmedi dahi bu yüzde kim
Hatt-ı Kur'ân şekli söyler sana bir bir asliyâ
Bu Niyâzî inüp gökden bir manâ söyledi
Gülleri açdı fenasında fark ile resmiyâ

Ey Muhammed ümmeti sen Hakk'a eyle iktidâ
Bu cihâna doğdu ruhen nûr-ı asl-ı sâfiyâ
Ey ümmeti Muhammed Hakk'a uy
Bu aslı temiz nur cihâna ruhen doğdu

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz doğdu, demektir.

Gösterüp her mucizâtı evvelâ bildirdi
Bunca yazılan ki manâ bikr-i Kur'ânın ola
Bütün mucizeleri önce bildirdi ve gösterdi
Bunca yazılan manâ el değmemiş Kur'ân'ındır.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz risâle-i Hasaneynde bildirdiği üzere:

> ***"Hicri 1103 senedir bu an gelince devir devir müçtehidler geldi. Bunların birine İmam Hasan'ın ve İmam Hüseyin'in cem'i Kur'an-ı Kerim ayetlerine başlangıç olunan*** بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ***olduklarını bildirmedi ve bildirdiklerine dahi açıklamaya izin verilmedi. Allah Teâlâ Ta ki Mısrî gelene kadar tevkıf [726] eylediği için Fahr-i Mısrî'ye büyük övünçtür."[727]***

gibi kimsenin önceden haber vermediğini haber verdi.

Bir bilinmez emr irişmedi dahi bu yüzde kim

---

[726] Tevkıf: **Alıkoyma, tutma**. Hapis olarak bekletme. Vakfetme. Arafatta mevkaf olan yerde durdurmak. Bir kimsenin koluna bilezik takmak.
[727]

Hatt-ı Kur'ân şekli söyler sana bir bir asliyâ
Bir bilinmeyecek emir erişmedi dahi bu yüzden kim
Kur'an-ı Kerim'in yazı şekli bir bir esaslarını sana söyler

Kur'an-ı Kerim hattı kendi başına bir mucizedir. Son dönemlerde çıkan tevâfuklu Kur'an-ı Kerim'ler buna işarettir. Bunun sırrına vakıf olmak isteyen ise Niyâzî-i Mısrîye müracaat etmelidir, denilmektedir.

Bu Niyâzî inüp gökden bir manâ söyledi
Gülleri açdı fenasında farkıle resmiyâ
Bu Niyâzî gökden inip bir mana söyledi
fena makamında gülleri açtı fark ile resmî hale düştü

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz İseviyet makamında olduğunu haber vermek yanında Allah Teâlâ'nın ilâhi ihsanı olduğuna Hazreti İsâ aleyhisselâmın asâleten makâmı "cem" makâmı idi ki, "Hakîkat" makâmıdır. Buradan farka düştüğünü izah buyurdu.

B ب

18

Müzğibetû dumûği aynî teskubü	مُذْغِبَتُوا دُمُوعِ عَيْنِى تَسْكُبُ
Kadet mine'ş-şevki ileyküm tezhebü	كَادَتْ مِنَ الشَّوْقِ اِلَيْكُمْ تَذْهَبُ
Nâru'l-fuâdu lem tendafî men sekîhâ	نَارُ الْفُؤَادِ لَمْ تَنْطَفِى مِنْ سَكِيهَا
İz küllemâ üciret vehiye tetelehhebü	اِذْ كُلَّمَا اُجِرَتْ وَهِيَ تَتَلَهَّبُ
Min şiddeti's-sevdâi fî leyleti'l-firakı	مِنْ شِدَّةِ السَّوْدَاءِ فِي لَيْلِ الْفِرَاقِ
Malî sivâ hevâkimû min müzhebin	مَالِي سِوَى هَوَاكُمُوا مِن مُذْهِبِ
Hayyertumû bi'l-firakati'l-kalbi'l-mek'îbi	حَيَّرْتُمُوا بِالْفِرَاقَةِ الْقَلْبِ الْمَكْئِيبِ
Yâ leytenî min ba'di ba'de akrabin	يَا لَيْتَنِى مِنْ بَعْدِ بَعْدَ اَقْرَبٍ
Muhtasarun tahlîsı halî bi'l-beyâni	مُخْتَصَرٌ تَخْلِيصِ حَالِى بِالْبَيَانِ
Ma gultühû mutavvelün ve mutnibün	مَا قُلْتُهُ مُطَوَّلٌ وَ مُطْنِبٌ
Dâü'l-firagı leyse min tıbbe lehû	دَاءُ الْفِرَاقِ لَيْسَ مِنْ طِبَّ لَهُ
İllâ muvasilete'l habîbi'r-reyrabi	اِلَّا مُوَاصِلَةَ الْحَبِيبِ الريرب
Ercu minallâhi'l-kerimi'l-müsteânü	اَرْجُو مِنَ اللهِ الْكَرِيمِ الْمُسْتَعَانُ
İlâce dâi hicrin hâze'l-müznibi	عِلَاجَ دَاءِ هِجْرِ هٰذَا الْمُذْنِبِ
Kad vedağtü tilke'l-kasıdetü nebezetün	قَدْ وَدَعْتُ تِلْكَ الْقَصِيدَةَ نَبذَةٌ
Mine'l-beyâni ve'l-bedi'l-eğrabi	مِنَ الْبَيَانِ وَ الْبَدِعِ الْاَغْرَبَ
Yevmen tezkurunî bikum muhabbetin	يَوْمًا تَذْكُرُنِي بِكُمْ مُحَبَّةٍ

Hakîkatin ke'l-ümmehati ve'l-ebi	حَقِيقَةٍ كَالْاُمَّهَاتِ وَ الْاَبِ
Rafeğte sevâbe'n-nazmi lî alyâkumû	رَفَعْتَ ثَوَابَ النَّظْمِ لِي عَلْيَاكُمُوا
Ke'l-hulleti'l-müfeddadi'l-müzehhebi	كَالْحُلَّةِ الْمُفَضَّضِ الْمُذَهَّبِ
Cemî bikum cem'un musahhahün bihî	جَمعِي بِكُمْ جَمْعٌ مُصَحَّحٌ بِهٖ
Kulûbuna mevsûletun lâ tuhcebu	قُلُوبُنَا مَوْصُولَةٌ لَا تُحْجَبُ
Bi'l-ılmi ahyakum ilâhü'l-kâinati	بِالْعِلْمِ اَحْيَاكُمْ اِلٰهُ الْكَائِنَاتِ
Mâ zerre şarikun ve laha kevkebun	مَاذَرَّ شَارِقٌ وَلَاحَ كَوْكَبٌ

مُذْ غِبْتُوا دَمُوعِ عَيْنِي تَسْكُبُ

Sevgilisinin kaybolmasından gözümün yaşı dökülüyor

كَادَتْ مِنَ الشَّوْقِ اِلَيْكُمْ تَذْهَبُ

Şevk ve iştiyaktan neredeyse sana gidesim geldi.

نَارُ الْفُؤَادِ لَمْ تَنْطَفِى مِنْ سَكْبِهَا

Kalbimin ateşi ağlayışımdan dolayı da sönmedi

اِذْ كُلَّمَا اُجْرِتْ وَهِيَ تَتَلَهَّبُ

Hepsi de akıtılsa o yine tutuşur

مِنْ شِدَّةِ السَّوْدَاءِ فِي لَيْلِ الْفِرَاقِ

Gece vaktinde ayrılış karanlığının şiddetinden

مَا لِي سِوَى هَوَاكُمُوا مِنْ مُذْهِبِ

Benim için yaldızlı parlayışından başka bir şey öfkelenmeleri

حَيَّرْتُمُوا بِالْفِرَاقَةِ الْقَلْبَ الْمَكْئِيبِ

Mahzun kuruntulara çilelere boğulmuş kalbin ayrılığı hayrete düşürdü.

يَا لَيْتَنِى مِنْ بَعْدِ بَعْدَ اقْرَبٍ

Keşke bundan sonra akrabiyetten daha yakın olaydı.

Kocamustafapaşa Dergâhı şeyhlerinden Yakub-ı Germiyânî'nin zaman zaman şiir söylediğinden ve "mevzun[728] kelâm" ettiğinden bahseden oğlu ve Menâkıbnâme yazarı Sinânüddin Yusuf, babasının;

Ben ne hidmetkâr ne mahdûm olaydum kâşki
Gelmeyeydüm âleme ma'dûm olaydum kâşki

beyitini söylemesi üzerine niçin ma'dumiyeti tercih ettiği sorusuna şu cevabı verdigini nakleder:

"1-Evvelâ: bu kelâm, âlem-i vahdetin lezzetinden müfârakât [729] *elemi tezekkür olunduğu zamanda lisân-ı hâlden kâle geçmişdür.*

2-sâniyen; şerâyit-i ni'met-i vücûd ki edâsında nice ehl-i şuhûd âciz ve mertebe-i kemâle az kimse hâiz görüldüğü esnâda makâm-ı acz'de vârid olmuş bir kelâmdur.

3-sâlisen; bu kelâm, makâm-ı kâlde denilmiş değildir. Muktedâ-yı ba'zı hâldür ki bu mertebede fahr-i âlem salla'llâhu aleyhi ve sellem

"Keşke Muhammed'in Rabbi, Muhammed'i yaratmasaydı." *diye buyurmuşlar. Dâhı Hazreti Ali kerreme'llâhü veche,*

'hiç kimseyi reşk [gıpta] etmezem illa dünyaya gelmeyenlere reşk ederem' *demişler.*

Dâhı nice evliyâ-yı kibârın her birinün bu makâmda bir kelâmı vardur." [730]

مُخْتَصَرٌ تَخْلِيصِ حَالِى بِالْبَيَانِ

Bu halimin beyanının muhtasarın muhtasarıdır.

---

[728] **Mevzun:** Vezinli. Ölçülü. Tartılı. Düzgün. Yakışıklı. Her bir vasfı ölçülü ve i'tidal üzere bulunup, sırf iyi ve güzel şeylere nâil olan.

[729] **Müfarakat:** Ayrılık. Bir yere bırakıp gitmek. Dostlarından ayrı düşmek.

[730] Yusuf b. Yakup, *Menâkıb-ı Serif ve Tarikatnâme-i Pîran ve Meşayih-iTarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye,* İstanbul 1290. s. 70.

Bu anlattıklarım kelimeye sığanlardır. Sığmayanlar içinse söz kafî gelmedi, demektir.

مَا قُلْتُهُ مُطَوَّلٌ وَ مُطْنِبٌ

Onunla söylediklerimiz uzun ve dayanılmazdır.

دَاءُ الْفِرَاقِ لَيْسَ مِنْ طِبٍّ لَهُ

Ayrılık acısının tıbda bir ilacı yoktur.

اِلاَّ مُوَاصِلَةَ الْحَبِيبِ الْمَرْغُوبِ

Ancak rağbet edilen sevgiliye kavuşmayı

اَرْجُو مِنَ اللهِ الْكَرِيمِ الْمُسْتَعَانْ

Kerim ve müsteân[731] olan Allah Teâlâ'dan ümit ediyorum ki

عِلاَجَ دَاءِ هِجْرٍ هٰذَا الْمُذْنِبِ

Ayrılık derdinin ilacı bu ağırlığı gidersin

قَدْ وَدَعْتُ تِلْكَ الْقَصِيدَةَ نَبَذَةً

Bu kasideye bir parça koydum

مِنَ الْبَيَانِ وَ الْبَدِعِ الاَغْرَبِ

Beyan[732], bedi'[733] ve garib[734] şeylerden

يَوْمًا تَذْكُرُنِي بِكُمْ مُحَبَّةٍ

[731] **Müstean:** (Avn. dan) Kendisinden yardım beklenen, yardım istenen.

[732] **Beyan:** İzah. Açıklama. Anlatma. Açık söyleme. Öğretme. Fesahat ve belâgat. Edb: Belâgat ilminin hakikat, mecaz, kinâye, teşbih, istiâre gibi bahislerini öğreten kısmı. (Bak: Belâgat) Söz olsun, iş olsun; vukû' bulan şeyden murad ne olduğunu o şey ile alâkası ve münâsebeti bulunan bir sözle veya bir fiil ile açıklamaktır.

[733] **Bedî:**eşi benzeri olmayan hayret verici güzellikte olan, hârika.

[734] **Garib:** Hayret verici. Tuhaf. Kimsesiz. Zavallı. Gurbette olan.

Bir gün ki muhabbetin nasıl olduğunu hatırlattı.

حَقِيقَةٍ كَالْاُمَّهَاتِ وَ الْاَبِ

Muhabbetin hakikati aynı anneler ve baba gibidir.

رَفَعْتَ ثَوَابَ النَّظْمِ لِي عَلْيَا كُمُوا

Benim için bu nazmın güzelliğini yücelt

كَالْحُلَّةِ الْمُفَضَّضِ الْمُذَهَّبِ

Altın ve gümüşle bezenmiş elbise gibi

جَمعِي بِكُمْ جَمْعٌ مُصَحَّحٌ بِهٖ

Onların seninle topluluğu sıhhatli topluluktur.

قُلُوبُنَا مَوْصُولَةٌ لَا تُحْجَبُ

Bizim kalplerimiz sana kavuştuğu için perdelenmez.

Bâyezid Bistâmi kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz daima hacca giderdi. Vardığı bir şehirde önce oradaki şeyhleri ziyaret etmeyi sonra da başka işlerle uğraşmayı âdet edinmişti. Basra'da bir dervişin yanına uğradı. Derviş ona sordu:

Ya Bâyezid, nereye gidiyorsun? Bâyezid cevap verdi:

Mekke'ye, Tanrı evini ziyarete gidiyorum.

Yanında ne kadar yol harçlığı var?

İki yüz dirhem.

Öyle ise kalk yedi defa benim çevremde dolan. O paraları bana ver!

Bâyezid yerinden fırladı para çıkışını kuşağından çözdü öperek şeyhin önüne bıraktı, Şeyh tekrar söze başladı. Yine sordu:

Ey Bâyezid! Nereye gidiyorsun? Gideceğin yer Tanrı'nın evidir ama şu benim gönlüm de Tanrı evidir. Ulu Tanrı hem o evin hem de bu evin sahibidir. O evi yaptırdıktan sonra orada hiç oturmamıştır. Ama bu ev yapıldıktan sonra hiçbir zaman buradan ayrılmamıştır.[735]

[735] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.321), s. 411

بِالْعِلْمِ اَحْيَاكُمْ اِلٰهُ الْكَائِنَاتِ

Kainât ilâhının ilmi ile size hayat veren

مَاذَرَّ شَارِقٌ وَلاَحَ كَوْكَبٌ

Güneşin doğuşu ve yıldızların doğuşu gibidir.

19

Mevâlîdin sana her fasl u babı, [736]

كِتَابٌ فِي كِتَابٍ فِي كِتَابٍ

Senin vasfında vardır her birinde,

جَوَابٌ فِي جَوَابٍ فِي جَوَابٍ

Dahî dareyn ile berzah yüzünde

نِقَابٌ فِي نِقَابٍ فِي نِقَابٍ

Ulûm-ü sûret-ü ma'nâ hakikat,

شَرَابٌ فِي شَرَابٍ فِي شَرَابٍ

Üçünden sırrıma dâim erişir,

خِطَابٌ فِي خِطَابٍ فِي خِطَابٍ

Ki sen ben o demekten geçene yok,

حِسَابٌ فِي حِسَابٍ فِي حِسَابٍ

Sıfât-u zât-u ismân cehli ey dost,

ثَوَابٌ فِي ثَوَابٍ فِي ثَوَابٍ

Hemin zât-u sıfât esmânı bilmek,

عِقَابٌ فِي عِقَابٍ فِي عِقَابٍ

Bunlardan görünen halkın vücûdu,

سَرَابٌ فِي سَرَابٍ فِي سَرَابٍ

Niyâzî cism-ü kalb-ü rûh ki denir,

جَنَابٌ فِي جَنَابٍ فِي جَنَابٍ

[736] Vezin: Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

<u>Mevâlîdin sana her fasl[737] u babı,</u>

<u>كِتَابٌ فِي كِتَابٍ فِي كِتَابٍ</u>

Doğuşların senin için her bölümü ve alt kısımları
Kitabın içinde, onun içindeki kitapta ve onun içindeki kitaptadır.

İlk önce İnsân-ı Kâmil ve Veled-i kalp terimlerini inceleyelim.

İnsan-ı Kâmil

İslâm Düşüncesinde hicri yedinci yüzyıla kadar "kâmil" ya da "mükemmel insan" tabiri kullanılmış değildir. Bu tabiri ilk defa kullanan şahsın İbn'ül Arâbî olduğu kabul edilmektedir. Ancak bazı iddialara göre ise İnsan-ı Kâmil fikri İbn'ül Arabî'ye İhvan-ı Safâ'dan geçmiştir. Çünkü İhvan-ı Safâ iki tür insan bulunduğundan bahsetmektedirler.

Bunlardan birincisi kâmil insan olup, bilgi ve yaratılış bakımından mükemmel olan bir varlıktır.

İkincisi ise sınırlı insan olup, yeryüzünde bulunan insandır. Bu insan, Kâmil insan sebebiyle yaratılmıştır.

İnsan-ı Kâmil fikrinin İslâm Düşüncesinde farklı biçimlerde yorumlandığını görmekteyiz. Ancak biz bu yorumlardan, insanın ulaşması gereken olgunluk olarak kabul edilen fikri değil de, İlahî İsimler (Esmâ)'in ilk zuhura çıkış sebebi olması hasebiyle mükemmel bir şekilde yaratılan, Allah Teâlâ'nın bütün isim ve sıfatları kendisinde müşahede edilen, vahiy ve ilhâm gibi her türlü bilginin kaynağı olan ve bazı ilim adamlarınca **Hakikat-ı Muhammediyye, Simurg, Bahr-i Muhît** de denilen metafizik bir varlık olarak ta bahsedilmektedir.

Bazı mutasavvıflara göre İnsan-ı Kâmil, bizim bildiğimiz manada, bir sûretle var olan ve "beşer" adını alan insan değildir. İnsan-ı Kâmil, âlemin varlığının sebebi ve koruyucusu olan bir ilk örnek (prototip) olup, kendisine ilk akıl (akl-ı evvel) mertebesi verilmiş ve bilmediği şeyler öğretilmiştir. Bu varlığa "İlk İnsan" (el-İnsanu'l-Evvel) de denilmekte ve bu insanın her yönüyle cismanî insandan daha kuvvetli olduğu kabul edilmektedir. Çünkü cismanî insan, ilk insanın idol (sanem)'ü olduğu için derece ve özellikler bakımından daha az yetkindir. Eğer cismanî insan, ilk örneği olan insana benzemek isterse, ilim ve fazilet bakımından kendisini yet-

---

[737] (Fasıl) İki şey arasındaki ek yeri. Mafsal. Hak söz. Hak ile bâtılın arasını fark ve temyiz ile olan hüküm ve kaza. (Buna "Faysal" da denir) Halletmek. Ayrılma. Çözme. Bölüm. Mevsim. Aynı makamda çalınan şarkı. Çocuğu memeden kesmek. Birini zemmetmek. Gıybet.

kinleştirmesi gerekir. İnsan-ı Kâmil'in, Kâmil Tabiat[738] ile benzeştiği bazı hususlar bulunmaktadır. Hatta A. Bedevî'nin iddiasına göre, Kâmil Tabiat ile İnsan-ı Kâmil aynı şeydir. Bu iki fikrin benzeştiği noktaların başında, Kâmil Tabiat ve metafizik anlamdaki İnsan-ı Kâmil'in her ikisinin de cismanî değil, ruhanî varlıklar olduğu fikri gelmektedir.

Molla Sadrâ'ya göre İnsan-ı Kâmil, insan türünün ilk örneği olan semavî bir insandır. Ona göre her varlık giderek kendi semavî ilk örneğine yaklaşacak; böylesi bir insan berzah olma niteliğine ulaşarak semavî bir insan (insan-ı kâmil)'a dönüşecektir. Kâmil Tabiat ile İnsan-ı Kâmil arasındaki önemli bir başka benzerlik de her iki varlığın Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki "halife"si olarak görülmesidir.[739]

Veled-i Kalb

Veled-i Kalb tabiri, tasavvufta ender kullanılan terimlerden biridir. Tasavvuf terimlerini ihtiva eden eski sözlüklerin hiç birinde bu terim yoktur. Ancak söz konusu terimi sadece Abdulkadir Geylanî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (hyt.1165)'nin kullanmıştır. [740]Geylanî'ye göre, bir kısım tasavvuf ehli

---

[738] Kâmil Tabiat'ın neliği hakkında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Zira her düşünür bu kavramı, kendince tanımlamış ve böylece birçok görüş ortaya çıkmıştır. Ancak Kâmil Tabiat ile ilgili görüş belirtenlerin çoğunluğu, Aristoteles'e atfedilen "Estimahîs" adlı eseri referans göstererek bir tanımlamaya gitmişlerdir. İddialara göre bu eserde Aristoteles Kâmil Tabiat'ı, filozofun ilmini ve hikmetini artıran, ona ilham veren ve onu ilim ve hikmet bakımından olgunlaştıran ruhanî bir kuvvet olarak tanımlamıştır. Aristoteles'e atfedilen iddialara göre, bu güce filozoflardan başkası muttali olamaz. Çünkü filozoflar Kâmil Tabiat'ı gizli bir sır (es-sırru'l-mektûm) olarak kabul ederler.

Kâmil Tabiat hakkındaki bu farklı görüşlerin ortak özelliklerinden hareketle onun, ruhânî bir varlık olduğunu, filozoflara veya tüm insanlara bilgi ve hikmet verdiğini, insanlığın ilk örneği olduğunu ve Allah ile insan arasında elçilik yaptığını anlamaktayız.

Özet olarak Kâmil Tabiat, insanın ilk örneği, diğer ben'i, koruyucusu, manevî öğretmeni olarak kabul edildiği gibi, insan ruhları da onun manevî evladı olarak görülmektedir. Ayrıca bu terim, ortak özellikler gösteren Fa'al Akıl, Kutsal Ruh, Veled-i Kalb, Refîk-i A'lâ, Daimon ve Adam Kadmon gibi terimlerle de bulunmaktadır.

"Hermes dedi ki;
Bana nesnelerin ilmini getiren ma'nevî bir varlıkla karşılaştım.
Sen kimsin? *dedim.*
'Ben senin Kâmil Tabiat'ınım dedi" (ERDOĞAN, 7 [2006], sayı: 17)

[739] (ERDOĞAN, 7 [2006], sayı: 17)

[740] Hz. Kuddûsî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, tarikat dersini ilk önce, Nakşîbendî Tarikatına mensup olan babası Şeyh Hacı İbrahim Efendi'den almıştır. Hz. Kuddûsî, bunu, *Nasâih-i Kuddûsî* isimli eserinde şöyle anlatır:

kutsal mânâ hallerine, tıfl ya da veled (çocuk); bu hallerin neticesinde oluşan durumlara ise tıfl-ı mânâ (mânâ çocuğu) veya veled-i kalb (kalp çocuğu) demişlerdir. Nakşbendîlere göre, ruhunu riyazet ve güzel ahlak ile temizleyen kişilerin kalbinde bir yetenek oluştuğu ve bu yeteneğin, kişiyi ilim ve hikmet sahibi kıldığı şeklinde bir kanaat bulunmaktadır. Bu kanaate göre, uzun yıllar riyazet ve mücahede yapan kişilerde, "Rabbânî Mevhibe" denilen bir yetenek meydana gelir. Bu yetenek meydana geldikten sonra, bu kişiler, değişik kılıkları kabul etme yeteneği vasıtasıyla istediği biçime girebilirler. Tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman gibi hareketlerin hepsi bu yetenek sayesinde olur.[741]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz kâinatın bir "doğuşlar âlemi" olduğunun farkındadır. Bundan ötürü **"mevalid"** kavramını kullanarak sunmaktadır.

"Mevalid" kelimesi, "doğmuşlar" anlamına geldiği gibi "doğulan yerler" anlamına da gelmektedir. Bir olaydan başka bir olayın doğmasını da dikkate alarak "doğmuşlar" kavramını sadece canlılarla ilgili olacak ölçüde dar kapsamlı görmeyen Niyazi, bütün realitelerin her faslını (yani bölümünü) ve bunların da bütün bablarını (kısımlarını) dikkate almıştır. Bunu da açıklayan bilgilerde derecelendirme olduğunu hatırlatarak kitapların taksimatını yapmıştır.

Bir olaydan başka bir olayın doğması sebep-sonuç ilişkisidir. Buna göre bu en iç ilmi bilenler bütün sebep-sonuç ilişkilerinde o tevhit ilmini bulunur.

Küçük âlem *(mikro-kozmos)* insan compose bir varlıktır, yani mülk ve melekût olmak üzere iki âlemden mürekkebdir. Mülk âlemi cisim ve beden, melekût âlemi can ve ruhtur. Mülk âlemi ev, melekût âlemi ise ev sahibidir. Bu ev sahibinin mertebeleri ve her bir mertebede de bir adı vardır. Bir mertebede adı **"tabiat",** bir başka mertebede **"nefs"**, diğerinde **"akıl"**, başka birinde de "nurullah"dır.

Birinci mertebe olan tabiattan üç şey meydana gelir. Biri imaret, bayındırlık ve itaat etmek; biri fesat, yıkıcılık ve İtaat etmemek; diğeri de kibirlenme, kendini beğenmişlik ve serkeşlik etmektir. Bundan dolayı

"Ey oğullarım! Sizin ceddiniz kâmil ve mükemmel bir zât idi. Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın tevfîki ile daha küçük yaşlarımda iken babam bana kelime-i tevhîd-i telkin eyledi. Bana;

"Ahmed! Benim bu günümde çalış, gayret et."diye emretti ve ben de çalıştım. Kısa zamanda veled-i kalp (kalp çocuğu) doğdu. Sol mememin altında veled-i kalbin hareket ettiğini rahmetli anam da bizzat müşahede ederdi." (Kuddûsî, Tarihsiz), s.7

[741] (ERDOĞAN, 7 [2006], sayı: 17)

peygamberler bu ev sahibine üç isim vermiş; mamur edip, itaat ettiği için **"melek"**, fesat çıkarıp yıktığı ve itaat etmediği için **"şeytan"**, kibirlenip kendini beğendiği ve boyun eğmediği için de **"İblis"** adını koymuşlardır. Bundan dolayı, her insanın onunla birlikte olup, onunla beraber yaşayan bir şeytanı vardır, denilir.

Şu halde insan, hilkatinde **"İblis'in hakikati"**, **"şeytanin hakikati"** ve **"meleğin hakikati"** olmak üzere üç hakikati cem etmiştir. Buna göre her insanla beraber görevli bir şeytan doğar hadisinde ifade edilen şeytanı, ister ontik bir varlık olarak, ister insanın tabiatından bir cüz, isterse her ikisi olarak ele alalım, hepsinde de müşterek netice ve hakikat şudur; kötülüğün kaynağı ve ilkesi olan "şeytan" insan ile birlikte var olmuştur ve "insan şeytanları" ile kastedilen de insanın görünmeyen, gizli olan, şeytanî yönleridir. İnsan, görünmeyen bu şeytanetini hal ve hareketleriyle izhâr edince "insan şeytanı" olarak vasıflanmakta ve ifade edilmektedir. Buna göre Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin *"şeytan insanoğlunun damarlarında kanın aktığı yerden akar"* hadisini de insanın tabiatındaki gizli şeytaneti olarak yorumlayabiliriz. [742]

İlk doğuş mukadder oldu, şu dünyâya geldin ya: ikinci doğuma da çalış ki nur olasın, Canını Hakk yoluna koy da böylece Allah Teâlâ'dan ders al. [743]

İşte, insânın Yaratıcı Kudret'le vâsıtasız diyalogu gerçekleştirebileceği duyular ve madde üstü plânlara gözünü açabilmesi *İkinci Doğum* (Vilâdet-i Sâniye) veya *Mânevî Doğum* (Vilâdet-i Mâneviye) dediğimiz olayla gerçekleşir. Mânevî doğum, maddî doğumun vücûd verdiği et ve kan çocuğuna karşılık bir *Kalp Çocuğu* (Veled-i Kalb) vücûda getirir. Bedensel doğumun ana yurdu rahim, mânevî doğumun ana yurdu ise dünyadır. Mânevî doğumun anne ve babalığını *Mürşid-i Kâmil* yerine getirmektedir. Kâmil bir Mürşid'in eliyle gerçekleştirilen doğum, sonuçta *İnsân-ı Kâmil'i* yâni *Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Vârisi* insânı ortaya çıkarır.

"İnsan bebeklik döneminde mutludur. Çünkü arzuları ve iktidarı denge halindedir. Yani elde etmesine yetecek kadar güce sahiptir." [744]

İlm-i Ledün'ün bir hedefi de Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Vârisi insân yetiştirmektir ve ***İnsân-ı Kâmil'i ancak bir İnsân-ı Kâmil*** *yetiştirir.*

[742] (ÇAKMAK, -1994), s.34
[743] (VELED), b. 70
[744] Jean-Jacques Rousseau

İbn'ül Arabî , sık sık "insan-ı kâmil"in aynı zamanda Kur'an-ı Kerim olduğunu söyler. Bu sebeple onun Kur'an anlayışının ve Kur'an-ı Kerim'i yorumlama metodunun belirlenmesi aynı zamanda dil-varlık/insan arasında gördüğü paralelliğin tespiti açısından önemlidir. [745]

Bu noktada İbn'ül Arabî , şeyhi Ebu Medyen'in şu sözünü nakleder: *"Aradığı her şeyi Kur'an'da bulamayan mürîd gerçek bir mürîd olamaz. Bu derecede bir umûmîlik ve kuşatıcılık vasfını taşımayan her söz de Kur'an-ı Kerim değildir."* [746]

"Ben Kur'an'ım ve sebu'l-mesânî'yim
Zamanların değil rûhun ruhuyum
Müşâhede ettiğimin huzurunda mukîmdir kalbim
O'nu müşâhede ederim (hâlbuki) ***sizinle lisânım."*** [747]

Senin vasfında vardır her birinde,

جوابٌ فى جوابٍ فى جوابٍ

Senin yaratılışının sıfatlarının her birinde
Bu cevaplar iç içe olarak vardır.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا الاَّ هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ الاَّ يَعْلَمُهَا وَلاَ حَبَّةٍ فِى ظُلُمَاتِ الاَرْضِ وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ الاَّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ

"Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı kuruyu ki apaçık Kitap'tadır ancak O bilir." [748]

İlim konusunda İbnu Ömer radiyallâhü anhın koyduğu şu kâide herkesce benimsenmiştir.

"Allah Teâlâ bilir demek kişinin ilmindendir." Şöyle buyururlar:

"Kişi sorulan şeyi iyi bilirse cevap vermeli, iyice bilemezse "Allah daha iyi bilir (Allahu âlem)" demelidir. Çünkü kişinin bilmediği hususlarda "Allahu a'lem" demesi onun ilmindendir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bu konuda daha sarih bir ifade kullanmayı tavsiye eder.

---

[745] (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 237
[746] İbnü'l-Arabî, *Fütûhât ,* c. V, s. 190; c. V, s. 137
[747] İbnü'l-Arabî bu şiiri, esrarengiz bir vakıasında karşılaştığı *fetâ'*ya atfen zikreder.Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (thk.),* c. I, s. 70. Şiir için ayrıca bkz., A. mlf., *Kitâbu'l-İsrâ (Resâil),* s. 158.(ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 237
[748] En'am, 59

"Bilmiyorum." Aynen şöyle derler: *"İlim üçtür: "Kur'ân-ı Kerim, yaşayan sünnet ve bilmiyorum (Lâ edri) demek."*

Rivayetler, keza sorulara Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin da "bilmiyorum" diye cevap vererek, bu babta başta ulemâ, bütün ümmetine örnek olduğunu göstermektedir: İbnu Ömer radiyallâhü anh anlatıyor:

"Bir adam Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme gelerek:

"Ey Allah'ın Resulü! Hangi yer daha hayırlıdır? diye sordu. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem:

"Bilmiyorum (Lâ edrî)" dedi. Adam:

"Pekâlâ, hangi yer kötüdür?" diye sorunca Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem yine

"Lâ edrî (bilmiyorum)" cevabını verdi. Bir müddet sonra Cebrail aleyhisselâm geldi. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ona sordu:

"Ey Cibril hangi yer daha hayırlıdır?" O da:

"Bilmiyorum" diye cevap verdi..." Neticede cevap Cenab-ı Hakk'tan geliyor:

"Hayırlı yerler mecsidlerdir, şerli yerler de çarşıpazardır."

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bu konuda da örnek alan İslâm âlimleri kendilerine sorulan soruların çoğunluğuna "Lâ edrî (bilmiyorum!)" diye cevap vermekten ar duymamışlardır.

Niyâzî-i Mısrî burada cevabın içinde cevap diyerek doğrunun çoğu zaman fark edilemeyeceğidir.

Dahî dareyn ile berzah yüzünde

نِقَابٌ فِى نِقَابٍ فِى نِقَابٍ

Dahi ahiret, dünya ve berzah âlemleri
Birbirlerinden perdeli olarak gizlidir.

Dâreyn, dünya ve âhirettir. Berzah ise bir âlemdir ki, dünyâ ile âhiret arasındadır, anın için ona berzah âlemi denildi.

İnsan dahil, tüm yaratıklar işte üç yerde toplanırlar:

Biri Âdem aleyhisselâmın yaradılışındaki, Âdem aleyhisselâmın zahrından latif suretler halinde çıkıp dört saf teşkil etmiş olarak Allah Teâlâ'nın huzurunda toplandığımız vakittir. Cenâbı Hakk'ın

"Elestü bi-Rabbiküm", "Rabbiniz değilmiyim" hitabıyle muhatap olduğumuz vakit Saidler ve Şakîler toplanmıştık.

İkincisi berzah âleminde toplanırız. Bu dünyada hiç kimse kalmaz. Bu halde yüz yıl kalınır, sonra kırk gün yağmur yağar, herkes tüm insanlar kabirlerinde doğrulurlar.

Üçüncüsü mahşerde toplanıldığı zamandır.

Allah Teâlâ'nın üç nikâbı vardır.

Biri dünyâ âlemindedir ki bu nikâptan mahcup O'nu göremez. Biri de âhiret âlemindeki nikâptan ki, bu dünyada O'nu göremeyen, gerek cehennemde, gerekse cennette olsun görmezler.

Küfür ehli ve şirk ehli İlâh olarak edindikleri suretler ile cehenneme girerler.

Hicap ehli yani bunlar evvelce hayatlarında Hakk rezzaktır, gafurdur, rahîmdir, şöyledir, böyledir diye inanmış olanlar yalnız cumadan cumaya veya ayda bir kere inanışları vechîle görürler.

Ancak Ârifler, yani Tevhit ehli her yüzden gerek dünyâda gerek berzah âleminde ve gerekse âhiret âleminde dâima Allah Teâlâ'yı müşâhede ederler.

Ulûm-ü sûret-ü ma'nâ hakikat,

شَرَابٌ فِي شَرَابٍ فِي شَرَابٍ

İlimler zahir, batın ve hakikatten oluşur.
Bunlar sırasıyla içilmesi gereken şaraplardır.

İlimler de **suret** (sebep-sonuç ilişkileri), **mânâ** (soyut mânâ eksenleri) ve **hakikat** (tevhid gerçeği) ile ilgili ilimler olmak üzere üç sınıftır.

İlimler "İlmel-yakîn"e, sûretler "Aynel-yakîn"e ve ma'nâ-i hakîkat da "Hakk'al yakîn"e işârettir.

İlmel-yakîn; Tevhid-i ef-al,

Aynel-yakîn Tevhid-i sıfât,

Hakk'el yakîn de Tevhid-i zattır.

Sâlik olan kimse önce Tevhid-i efalde bir şarap Tevhid-i sıfatta bir şarap ve Tevhid-i zatta bir şarap içer, yani bu üç mertebede birer manevî şarap ile mahmur ve mütelezziz olur. Sâlik ma'nen içtiği bu üç şarabtan dâima sırrına ilhâm yoluyla gerek ef'al gerek sıfat ve gerekse zat mertebelerinde hitaba erişir.

Üçünden sırrıma dâim erişir,

خِطَابٌ فِي خِطَابٍ فِي خِطَابٍ

Bu üç ilimden benim batınıma bilgiler ulaşır.
Bunları rüya, ilham ve vahiy olarak bulurum

> İlâhî feyz süreklidir. Nübüvvetin bir bölümü olan rüya yoluyla müjdelerin (el- Mubeşşirât) kapısı kapanmamıştır.[749]

[749] (ATAÇ, 1993), s: 413;

Bir rivayete göre Niyazî-i Mısrî, çevresiyle olan bu yoğun ilişkisi nedeniyle manevî eğitimini ihmal etmeğe başlar. Bunun üzerine şeyhi, onu Elmalı'nın dışına bir iş için göndermek ister. Bunu öğrenen Niyazî-i Mısrînin hatırına, şeyhinden uzak kalacağı süre içinde, manen bir zayıflık olup-olmayacağı şeklinde tereddütler gelir. Aynı gece bir rüya görür, rüyasında üzerine korkunç bir ayı saldırır. Ayı ile bir müddet boğuşup, ümidini kestiği bir anda, şeyhi Ümmi Sinan belirir ve Niyazî-i Mısrı'yi bu zor durumdan kurtarır. Rüyasını ertesi gün şeyhine anlatır. Şeyhi de Niyazî-i Mısrî'ye hitaben, ***"oğlum Mehmet! o ayı yabandan değildir"*** der. Görüldüğü gibi ruh tezkiyesini ve nefis terbiyesini esas alan tasavvufî eğitimde rüyalar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu rüyada anlatılmak istenen şeyhinin uyarısına karşı tereddüt geçiren Niyazî-i Mısrî böylece uyarılmış olmaktadır. Tasavvuf! Yorumlara göre, rüyada görülen her türlü hayvan, insandaki hayvanî nefsi sembolize eder ve nefsin olgunlaşmadığının belirtisi kabul edilir. Niyazî-i Mısrî kendi yazdığı tabirnamesinde, rüyada ayı görmenin nefsin olgunlaşmadığının ve o kişinin hayvanî sıfatlarının insanî sıfatlarına üstün geldiğinin alameti şeklinde yorum yapar. (Bkz. Niyazî-i Mısrî, *Ta'biratü'l-Vaktât,* Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Böl., no: 3346/10, v. 63b) [750]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi rüyada görme

"Rüyasında beni gören, (hak olarak) beni görmüştür, çünkü şeytan ben(im suretim)le hayale giremez." [751]

"Beni rüyada gören, hakikaten görmüştür, çünkü şeytan benim şeklime giremez." [752]

"Beni rüyada gören, hakikaten görmüş olur. Zira şeytan, benim suretimle temessül edemez. Bir de, benim üzerime bilerek yalan uyduran, ce-

---

Nübüvvelin kırk altı bölümünden birisi olan salih rüyaya dair hadisler farklı rakamlar ve lafızlarla; **Ubâde b. es-Sâmit (r.), Enes b. Malik (r.) Ebû Hureyre (r). İbn Ömer (r.). Ebû Rezîn el-Ukaylî (r.), Abdullah b. Mes'ûd (r.), Abdullah b. Abbâs (r.). Abdullah b. Ömer (r.). Abdullah b. Amr (r.). Ebû Katade (r,), Huzeyfe b, Esîd (r.). Avf b. Mâlik'den (r.)** rivayet edilmiştir.

Mesela: **Ubâde b. es-Sâmit (r.) rivayeti için bak:** Buharı, Ta'bîr (92). 4. Müslim. Rü'yâ (42), 1. 7. hd. no. 2264. Ebû Dâvûd, Edeb (35), 96, hd. no: 5018. Tirmizî, Ru'yâ (35). 1, hd. no: 2271. Musned, S, 316, 319. Şuab,4, 186, hd. no: 4755.

Nübüvvetin kırk altı bölümünden birisi olan salih rüyaya dair hadislerin mütevatir olduğu da söylenmiştir.

[750] (AŞKAR, 1997), s. 82,

[751] Buhārî, Ta'bir, 10/13.

[752] Müslim, Rü'yâ, 1/10.

hennemdeki yerine hazırlansın!" [753]

Tasavvuf ehli rüya konusunda sürekli olarak duyarlıdır. Bu nedenle en etkili rüyalardan biri Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi görmektir. Fakat bu rüyalardaki uyulması gereken önemli hususları bilmek bir mürid ve mürşid için gerekli mühim meslelerdendir. Çünkü birçok kişi bu rüyalarına istinaden hayatının yönünü ve fikirlerini değiştirmektedir.

Rüyada önemli husus görmek olmayıp, doğru olmak, tevilini bilmek ve hakikatine ermektir. Çünkü yalan rüya ve yorumunu bilmemek hata yapılmasına neden olur.

"Görmediği bir rüyayı gördüğünü iddia ederek yalan söyleyen, (kıyamet günü) iki arpa tanesini birbirine düğümlemekle mükellef kılınır ve bunu yapamamasından dolayı ona azap edilir." [754]

Bu hadis-i şeriflerin izahı şöyledir: Bir kimse, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi kendi şekli ve sureti ile görürse, gerçekten Hz. Peygamberi görmüş olur. Çünkü şeytana Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin şekline girerek birini aldatabilme gücü verilmemiştir. Bu açıklamayı Muhammed b. Sirin yapmıştır. İmam Buharî onun şu sözünü nakletmektedir:

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi rüyada görmek, kişinin onu ancak hayatında vasıflandığı sureti üzere gördüğü zaman gerçekleşir." [755]

Allâme İbn Hacer, sağlam senetlerle şöyle rivayet etmektedir: Bir kimse İbn Sirin'e,

"Ben rüyamda Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi gördüm deyince" ne şekilde, ne biçimde gördüğünü sorardı. O kimse Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin şekline ve şemailine uymayan bir biçim söylerse, İbn Sirin ona:

"Sen Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi görmemişsin" derdi. İbn Abbas radiyallâhü anhın tutumu ve davranışı da aynıydı. Nitekim Hâkim, senediyle bunu nakletmiştir. Doğrusu şu ki:

"Hadisin sözleri de bu manayı tevsik ve ispat etmektedir. Bu hadisin sahih senetlerle nakledilen sözlerinin hepsinden anlaşılan şey, şeytanın Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin şekline giremediğidir. Yoksa herhangi bir şekle girerek, insanı Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi gördüğünü zannettirerek aldatması değil." [756]

---

[753] Buhārî, İlim, 39/51.
[754] İbn Mâce, Ta'bir, 3/2907.
[755] Buhārî, Ta'bir, 10/12.
[756] Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, Meseleler ve Çözümleri (Resâil ve Mesâil), çev. Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul 1990, 4/9-10.

Demek ki, sahih olan rüya Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sahih bir nakille sabit olan suretini görmektir. Şayet, biri bu suretten başka bir surette Rasûlüllahı rüyasında gördüğünü zannederse; o, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi görmemiştir.[757]

Bazı kimseler, *"Eğer şeytanın hilesinden korunmak, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi sadece kendi asıl şekli ile görülmesi şartına bağlı olsaydı, o zaman bu koruma, ancak sağlığında Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi görmüş olan kişiler için mümkün olurdu. Daha sonraki dönemlerde gelen kimseler, rüyalarında gördükleri şahsın suretinin Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme veya başka bir kimseye ait olduğunu nasıl bilebilirler?"* diye soruyorlar. Böyle bir sorunun cevabı şudur:

Daha sonraki dönemlerde gelen kimseler, rüyalarında gördükleri şahsın Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem olduğunu tam bir güvenle söyleyemezler. Ama rüyalarının manasının ve konusunun Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin bildirdiklerine uyup uymadığını kesin olarak bilebilirler. Eğer bu rüya, Kitaba ve Sünnete uygunluk gösteriyorsa, o zaman gerçekten rüyasında gördüğü kimsenin Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem olması ihtimali çok daha fazladır. Çünkü şeytan bir kimseye doğru yolu göstermek için değişik şekle giremez. [758]

Rüya ve rüya ta'biri hakkında İmam-ı Rabbani kuddise sırruhu'l-azîzin 273. Mektubundaki açıklama şu şekildedir.

"Sual: Rüyada, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem görülürse, o rüya doğrudur. Şeytanın aldatmasından korunmuştur. Çünkü şeytan, onun şekline giremez. Böyle bildirildi. Onun için, kardeşlerimizin rüyalarının doğru olması lazımdır. Şeytanın aldatması olmaz değil mi?

Cevap: (Fütûhat-i Mekkiyye) kitabının sahibi, yani Muhyiddîn-i Arabî kuddise sırruhu'l-azîz Hazretleri, şeytan, Medîne-i Münevvere'de metfun bulunan Muhammed aleyhisselamın kendi şekline giremez diyor. Başka suretlerde de, Rasûlüllah olarak görünemez diyenleri kabul etmiyor. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem kendi şeklini ve hele rüyada tanıyabilmek çok güç olacağı meydandadır. Bunun için, rüyalara nasıl güvenilebilir? Âlimlerin çoğunun dediğine uyarak ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin yüksek şanına yakışacak üzere, şeytanın hiçbir şekilde o Serverin ismi ile görünemeyeceğini söylersek, o şekilden emirler almak ve onun beğenip beğenmediğini anlamak kolay değildir. Mel'ûn şeytan

[757] Şeyh Alâaddîn, İmam Nevevî'nin Fetvalarının Şerhi, çev. Abdülbari Polat, Kahraman Yayınları, İstanbul 1988, 342.
[758] Mevdûdî, Meseleler ve Çözümleri, 4/10-11. (TEKHAFIZOĞLU, 2005), s. 17-21

düşmanlığını burada da gösterebilir. Araya karışarak, olmayan şeyi olmuş gibi gösterebilir. Rüya göreni şaşırtır. Kendi sözlerini ve işaretlerini, o şeklin Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sözleri ve işaretleri imiş gibi gösterir.

Çoğumuzun bildiği gibi, bir gün Seyyid-ül-beşer "aleyhi ve ala alihi ve eshabissalatü vesselam" Ashabı ile oturuyordu. Kureyş'in ileri gelenleri ve kâfirlerin şefleri orada idiler. Seyyid-ül-beşer "aleyhi ve ala âlihissalatü vesselam" onlara (Ven-necmi) sûresini okudu. Onların putlarını anlatan ayet-i kerimeye gelince, mel'ûn şeytan putları öven birkaç sözü, o Server'in "aleyhi ve ala alihissalatü vesselam" sözüne ekledi. Dinleyenler, bunları da o Server'in sözü sandılar. Şeytanın sözlerini ayet-i kerimeden ayıramadılar. Orada bulunan kâfirler bağırmaya başlayarak, Muhammed "aleyhissalatü vesselam" bizimle sulh yaptı, putlarımızı övdü dediler. Orada bulunan müslümanlar da, okunan sözlere şaşakaldılar. O Server "aleyhissalatü vesselam" şeytanın sözlerini anlamadı. (Ne oluyorsunuz?) diye sordu. Ashab-ı kiram, siz okurken bu sözler de araya karıştı dediler. O Server "aleyhi ve ala alihissalatü vesselam" düşünceye daldı ve çok üzüldü. Hemen Cebraîl-i emîn "ala nebiyyina ve aleyhissalatü vesselam" vahy getirdi. O sözleri şeytanın karıştırdığı, bütün Nebilerin sözlerine de karıştırmış olduğunu bildirdi. Allah Teâlâ, o sözleri ayet-i kerîme arasından çıkardı. Kendi kelamını sapsağlam yaptı.

Görülüyor ki, o Server "aleyhi ve ala alihissalatü vesselam" hayatta iken ve uyanık iken ve Ashab-ı kiram arasında, şeytan-ı laîn o Server'in "aleyhi ve ala alihissalatü vesselam" sözüne kendi bozuk şeylerini karıştırıyor ve hiç kimse bunu ayıramıyor. O Server "aleyhi ve ala alihissalatü vesselam" vefat ettikten sonra bir kimse uykuda hisleri çalışmaz iken ve yalnız iken, nasıl olur da, rüyanın şeytanın karışmasından korunduğunu ve onun değiştirmediğini anlayabilir?

Şunu da söyleyelim ki, mevlid okuyanların ve dinleyenlerin zihinlerinde Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bu işten razı olduğu yerleşmiş bulunmaktadır. Çünkü övülen kimseler, övenleri beğenir. Bu düşünce, hayallerinde yerleşerek, hayallerindeki şekli, sûreti rüyada görebilirler. Bu rüya doğru olmadığı gibi, şeytan da karışmış değildir.

Şunu da bildirelim ki, rüyalar doğru olsa bile, ara sıra göründüğü gibi çıkar. Mesela, rüyada birisi görülürse, o kimsenin kendisi anlaşılır. Doğru olan rüyalar, çok olur ki, görüldüğü gibi çıkmaz. Bundan başka bir şey anlamak, yani tabir etmek lazım gelir. Mesela, rüyada Ahmed görülür. Ahmed ile Mehmed arasında sıkı bağlantı olduğundan, bu rüyadan Mehmed anlaşılır. Bu bildirdiklerimiz gösteriyor ki, oradaki sevdiklerimizin gördükleri rüyalara şeytan karışmamış olsa bile, bu rüyaların, görüldüğü gibi, olduğu nereden anlaşılır? Bunları tabir etmek lazım olmadığı

ve başka şeyleri göstermedikleri nasıl söylenebilir? Demek ki, rüyalara kıymet vermemelidir. Her şey, insan uyanık iken vardır. Bunları uyanık iken görmeğe çalışmalıdır. Uyanık iken görülen, bulunan şeylere güvenilir. Bunlar, tabir etmek istemez. Rüyada ve hayalde görülen şeyler de, rüya ve hayaldir. [759]

Ki sen, ben, o demekten geçene yok,

حِسَابٌ نِی حِسَاب نِی حِسَاب

Sen, ben ve o demekten kurtulana
Dünyada, berzahta ve mizanda hesap yoktur.

Burada bütün ilimlerin en iç tabakası bize **tevhid** gerçeğini bildirmektedir. Onun için **Sen, ben, o** demekten geçene hesap yoktur.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Fitne kalmayıp, yalnız Allah'ın dini kalana kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse bilsinler ki Allah onların işlediklerini şüphesiz görür." [760]

يُرِيدُونَ أَن يُطْفِؤُواْ نُورَ اللّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّهُ إِلاَّ أَن يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

"Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Kâfirler istemese de Allah nurunu mutlaka tamamlayacaktır." [761]

Sıfât-u zât-u ismân cehli ey dost,

عِقَابٌ نِی عِقَاب نِی عِقَاب

Sıfat, zat ve isimleri bilemeyen dost
Şiddetli azab, eziyet, cezayı peşepeşe görmektir.

Çünkü cehalet nimeti noksanlaştırır. Zat, sıfat ve esmâyı bilmek sevaptır; akâid (i'tikad olunan şeyler yani inanışlar) dir.

Hemin zât-u sıfât esmânı bilmek,

ثَوَابٌ نِی ثَوَاب نِی ثَوَاب

Hemen Zatı, sıfat ve esmayı bilmek

[759] İmam Rabbanî, Mektubat, trc, H.Hilmi Işık, İstanbul, 1977, s.450–452
[760] Enfâl, 39
[761] Tevbe, 32

Dünyada huzur, berzahta rahatlık, ahirette cennet ile oyalanır.

Muhyiddin ibn Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurur ki:

"İnsan Hakkı delîl cihetinden asla bilemez. Sâdece onun varlığını ve tek mabud olduğunu bilebilir. Çünkü idrâk eden insan, herhangi bir şeyi, o şeyin benzeri kendisinde bulunmadan idrâk edemez. Şayet bu durum olmasaydı, hiç kuşkusuz o şeyi ne idrâk edebilir ve de tanıyabilirdi. Dolayısıyla insan, sâdece kendisinde benzeri bulunan bir şeyi idrâk edebilir, bu durumda gerçekte sâdece kendisine benzer ve aynı olan bir şeyi idrâk edebilir. Bari Teâlâ ise, hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şeyde onun misli bulunmaz. Dolayısıyla Hakkı insan asla bilemez" İbnü'l-Arabî'nin Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye benzemediği için herhangi bir şekilde mâhiyetinin bilinemeyeceğidir.[762]

<u>Bunlardan görünen halkın vücûdu,</u>

<u>سَرَابٌ فِي سَرَابٍ فِي سَرَابٍ</u>

Bu gördüğün mahlûkâtın varlığı
Perdeler altınada kalmış seraplardır.

Varlık yoktur. İnsanlar sadece niyetlere sahiptirler. Fakat tek varlık Cenab-ı Hakk'tır. İsim, sıfat ve şahıslar olarak görünen halkın vücudu ise serabın içindeki serabın içindeki seraptır.

Sıfat, esmâ, ef'al ile zat bilinmez, ama zat ile bunlar bilinir ve zâtı bilmek sevaptır. Çünkü zat, sıfat, esmâdan görünen Hakk vücûdu kemâl-i hararette karşıdan su gibi görünür, ana serap denir. Onun yakınına giderseniz bir şey yoktur. Biz o hali hararetin kemâlinden (yüksekliğinden) öyle görürüz.

---

[762] (DEMİRLİ, 2003), s. 89; bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü 'l-mekkiyye,* c. II, 102

"İzzet perdesindeki hakikati i'tibariyle kendisi ve masiva arasında hiçbir ilişki olmadığı için, -işaret edildiği gibi-, bu vecihten Hakka dalmak ve onu tanımaya çabalamak, vakit zayi etmek, elde edilmesi imkânsız bir şeyi aramak ve ancak icmâlî olarak elde edilebilecek şeyi istemekten ibarettir."

"Bilinmelidir ki: Kevnin Zât'ın bilgisine asla taalluku olamaz. Kevnîn bilgisinin konusu, mertebeyi bilmektir ki, o da, Allah'tır. Mertebeyi bilmek, İlâhın bilgisine ve de onun sahip olması gereken fiillerin isimleri, celal özelliklerine sevkeden, rükünleri korunmuş bir delildir.";

"Bize göre Zât'ın bilinemeyeceğinde hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Aksine, hades sıfatlarının tenzihleri ona verilir. Zâtın kadimliği ve varlığı için söylenen ezel bile, evveliyet ve hadisliğe layık olan şeylerin nefyinden tenzih anlamı taşırlar. Eş'ariler, bu konuda bize karşı çıkmışlardır. Onlar, zannetmişlerdir ki, Hakkın nefsi sübûti sıfatlarım bilebilirler. Nerede! Biz ise, Ebu Said Haraz'ın dediği gibi, "Allah'ı ancak Allah bilir" deriz."

Ef’al aynasından görünen Hakk’ın vücûdu işte uzaktan görünen serap gibidir. Ef’al aynasından zannedersin ki Hakk’ın vücûdu oradadır. Yani sıfat ve esmâda, hâlbuki bunlar birer tabirden ibarettir.

Allah Teâlâ’nın ve kulun fail ve münfâil bulundukları bu bilgi sürecinin en önemli kavramsal ifadesi, ***“kurb-ı nevafil”*** ve ***“kurb-ı feraiz”*** diye isimlendirilen iki terimde kendisini bulmaktadır. Bu terimler bir hadisten alınmıştır ve hadiste Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, kulun birtakım ibâdetlerle Allah Teâlâ’ya yaklaşacağını, ona yaklaşınca da kendisini seveceğini, bunun ardından ise Hakkın kulun işitmesi, görmesi, tutması vs. gibi bütün uzuvları olacağını belirtir. Bütün bu sürecin ardından ise kul, artık Allah Teâlâ ile bilen, Allah Teâlâ ile gören ve Allah Teâlâ ile işiten hâle gelmektedir. Sûfîler, bu durumu çeşitli ifadeleriyle dile getirmişlerdir ki, bunların pek çoğu şudur.

“Allah Teâlâ ancak Allah Teâlâ ile bilinir”
“Allah Teâlâ’ya en açık delîl kendisidir”
“Gördüğüm her şeyden sonra Allah Teâlâ’yı gördüm”
“Her şeyden önce Allah Teâlâ’yı gördüm”
“Her şeyi Allah Teâlâ ile bildim”
“Her şeyi Allah Teâlâ’da bildim”
“Onlar, Allah Teâlâ’yı bilmişler ve her şeyi Allah Teâlâ ile bilmişlerdir.” [763]

Niyâzî cism-ü kalb-ü rûh ki denir,

جَنَابٌ فِي جَنَابٍ فِي جَنَابٍ

Cisim, kalb ve ruh denen taksim Niyazi’dir.
Taraflar üçgenindedir.

İnsan kendi varlığında yani cisminin, içindeki kalbi ve içindeki ruh da,

[763] (DEMİRLİ, 2003), s. 117; Bkz. Konevî, *Fatiha Tefsiri,* s. 249’da *(İ’câzü ‘l-beyân,* s. 309) şöyle demektedir: ***“Şu halde kim Hakkı tam olarak bilirse, bu durumda tazammun (içerme) ve iltizam yoluyla her şeyin hakikatini bilebilir. Hak ve insân-ı kâmil’in dışındaki şeylerde ise durum, açıkladığımız tarzdadır. Çünkü Allah Teâlâ’nın kullarından bâzıları, Hakkın fethinin kaynağı olabilir, böylelikle o kimse, Hakkı Hak ile bilir. Bu durumda Hakkın bilgisi ve müşâhedesiyle tahakkuk edip, bu bilginin ve müşahedenin hükmü, o kimsenin varlığının mertebelerine sirayet eder. Böylelikle o kişi, kendisine en yakın şey olan nefsine varıncaya kadar, her şeyi Hak ile bilir.”*** Bu ve benzeri ifadeler ve bunlar hakkında değerlendirme için bkz. İbnül-Arabî, *Kitabü’l-a’lâm,* s. 2-3

Hakk'ın görüntüsünün içindeki görüntünün içindeki varlıktır:

[Ruh

Ruh kelimesi Arapça bir kelimedir. Kelimenin kökü " روح " harflerinden oluşmaktadır. Arapça'da bu kök harflerinden oluşan kelimelerin üç temel anlamı vardır.Bunlar: "Rüzgar, koku, rahatlama" dır.

Bu üç temel anlayışın yanı sıra ruh kelimesinin "güç, esenlik, hız gibi mecazi kullanımları" nın olduğunu da belirtilmektedir. Ayrıca Arapça sözlüklerde ruh için "insanın kendisiyle yaşadığı şey" şeklinde bir tanımlama da yapılmıştır. Aynı zamanda Arapça sözlükler, ruh kelimesinin ***"vahiy, Kur'an, Cebrail, İsâ, rahmet"*** gibi anlamlarda da kullanıldığına işaret etmektedirler. Sözlük yazarlarının ruh kelimesine bu anlamları yüklemelerinde ki en önemli etken Kur'an-ı Kerim'de ruh kelimesinin bu anlamlarda kullanılmış olması olsa gerektir.

Türkçede ruh kelimesine "canlılık, duygu, en önemli nokta, bedeni etkin kılan canlılık ilkesi, bedenin hayat gücü, esans" anlamları verilmiştir. Ruh kelimesi Arapça bir kelime olmasına karşın Türkçeleşmiştir. Felsefe literatüründe ise ruh "kişinin benliğini meydana getiren entelektüel, ahlaki ve duygusal yetilerin tümü, bölünmez töz, bedeni harekete geçiren aktif ilke, pasif ve cansız olan beden üzerinde etkide bulunan güç, can ile bir tutulan tinden ayrı yaşam ilkesi" olarak tanımlanmıştır.

İslâm dünyasında ruh konusunda daha başka görüşlerin olduğunu da burada hatırlatmadan geçmeyelim. Bununla birlikte, çok farklı şekillerde anlaşılan bu görüşleri tekçi ya da ikici İnsan anlayışlarından biri içinde mütalaa etmek de mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki, ruh görüşünün "zarürât-ı diniyyeden olmadığı" görüşünden yola çıkılarak, İslam düşünce tarihinde bu konuda serbestçe fikir yürütülmüştür. Ruhun mahiyeti konusunda öne sürülen görüşleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1-Ruh başlı-başına var olan ve cismani olmayan mücerret bir varlıktır,
2-gül suyunun güle sirayeti gibi bedene karışan latif bir cisimdir,
3-ruh bedenden ibarettir,
4-ruh kalp, beyin ve ciğerlerdeki güçlerdir,
5-mizaçtır,
6-mizaçtaki dengedir,
7-nicelik ve nitelikçe dört unsurun uyumlu bir karışımıdır,
8-mutedil kandır,
9-beyindir,
10-üç latif cisimden oluşan bir toplamdır,
11-beyin ya da kalpte bulunan bölünmez bir parçadır,
12-havadır,

13-tabii ısıdır,
14-manevî bir nurdur,
15-hayattır,
16-arazdır,
17-cisimdir. [764]

Ruhun Yaratılışı

Ruhun Bedenden Önce Yaratılışı Görüşü [765]

Bu düşüncenin şekillenmesinde yabancı kültürlerin etkisi çok büyüktür. Özellikle de Yunan kültürünün büyük etkisi vardır. Ruhun bedenden önce yaratıldığını iddia edenlerin en önemli delili Araf suresi 172 ve 173. ayetleridir ki bu ayetler;

"Rabb'ın Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı. Onları kendilerine şahit tuttu. Ve "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da "Evet, şahit olduk" dediler. Siz kıyamet gününde "biz bundan habersizdik" ve "daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik, batıl işleyenler yüzünde helak edecek misin? dersiniz"

Ancak Araf suresi 172-173. ayetlerin anlaşılması ile ilgili iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi ayetin zahiri anlamıyla anlaşılıp yorumlanması, ikinci görüş ise ayetin fıtrî bir gerçeği ortaya koyduğu yorumudur. Bu konuda ilk görüşü desteklemede ayetlerden ziyade fazlasıyla hadis-i şerifler kullanılmıştır. Bu konu ile ilgili hadislerde bu yorumu destekleyen muazzam örnekler sunulmaktadır. Kadı Abdulcebbar, bu ayetlerin ruhların bedenlerden önce yaratıldığı düşüncesine işaret etmediği belirtir. Ona göre misak alabilmek için hayatta ve akıllı olmak gerekir.[766] Kelamcılar ruhların bedenlerden önce yaratıldığı anlayışını kabul etmemektedirler. Böyle bir düşünce onlara göre imkânsızdır. Söz konusu ayet insanın inanma, Allah Teâlâ'nın varlığına ulaşma duyusuyla yaratıldığını bildirmektedir.

Ruhun Bedenden Sonra Yaratılışı Görüşü [767]

Bu görüşe göre beden önce yaratılmıştır. Ruhun yaratılması bedenin varlığından sonra söz konusu edilebilir. Bu görüşün en önemli savunucusu İbn Kayyım'dır. Onu böyle düşünmeye iten en önemli etken insanın yaratılışını ele alan ayetlerdir. "İnsanlığın atası Hz. Âdem Aleyhisselâmın

---

[764] (KOÇ, 1990),s,29; Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Kitabu Makâlâti'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Mûsallîn,(yav. H.Ritter), İst. l929, s. 33-34 vd
[765] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 76
[766] Kadı Abdulcebbar, *Tenzihu'l-Kur'an ani'l-Metain*, Beyrut, thz., s. 153
[767] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 78

yaratılması böyledir. Şöyle ki; Yüce Allah, Cebrail'i arza gönderdi. Yerden bir avuç toprak aldı. Onu yoğurarak hamur haline getirdi. Sonra ona şekil vererek ruh üfledi. Ruh, çamura girince çamur et oldu, kan oldu, hayat bularak konuştu."

Ruh kelimesinin ıstılahi anlamına baktığımızda kelamcıların ruhu üç farklı şekilde anladıkları görülmektedir. Bunlar cevher, araz olarak kabul edenler ve ise ruhu latif bir cisimdir. Bu üç farklı görüşe kısaca değinmek gerekir.

1-Ruhu cisim olarak kabul edenler;

Bu görüş "Müslümanlar arasında ruhun cisim olduğu görüşü, onun araz veya soyut cevher olduğu görüşüne göre kronolojik olarak önce ve daha ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır." Bu anlayışa göre ruh bir atom, parçalanamayan en küçük parça olarak tanımlanmıştır. "Ruh bölünemeyen en küçük parçadır.

2- Ruhun araz olduğunu kabul eden görüş:

Bu görüşü savunanlara göre ruh cisim değildir, maddi bir cevherin arazıdır. Bu kelamcıların görüşüne göre ruh cismi meydana getiren arazlardan bir arazdır. "Ruhu araz olarak tanımlayan bu görüşü, ruhu cisim olarak tanımlayan görüşten ayıran unsur, bu görüşü savunanların ruhun cisim olmadığı fakat cisimde kaim bir hal olduğunu söylemeleridir." Ruh da arazdır ve diğer arazlar gibi zaman içinde yok olur.

3-Bu görüşe göre ruh ne cisim ne de arazdır. Ruh soyut bir cevherdir. Bu görüşün kaynağı Eski Yunan Felsefesidir. Bu felsefeye göre ruh cevherdir. Özellikle de Eflatun ruhu ide olarak kabul etmekle bu düşünceye kaynak teşkil etmektedir. Ve bu düşünce bazı kelamcılar tarafından benimsenmiştir. İbn Kayyım bu görüşe şu şekilde işaret eder: "Bazıları da: "Nefis ne cisimdir ne de arazdır. Nefsin bir yeri, boyu, eni, derinliği, rengi ve herhangi bir cüz'ü yoktur. Ayrıca o ne âlemin içindedir ne de dışındadır. Ona yakın da değildir, ona aykırı da değildir." Meşşailerin görüşü budur. Eş'ari bunu, Aristo'dan hikâye etmiştir. Onlar, ruhun bedenle olan ilişkisinin, ruhun bedene girmesi, ona yakın olması, beraber bulunması, ona yapışık olması ya da karşıt olması şeklinde bulunmadığını iddia etmişlerdir. Bu görüşün Ehl-i Sünnet içindeki en şiddetli savunucusu Gazzali'dir. Ona göre ruh soyut bir cevherdir ve bunu Tehafutu'l-Felasife adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde ele alıp açıklamaktadır.

Ruhun Ölümsüzlüğü [768]

Ruhun ölümsüz olduğuna ilişkin görüşler uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Eski Semitikler olarak ifade edilen Asur ve Sümerlere ait tablet-

---

[768] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 86

lerdeki işaretlerden anlaşılmaktadır. İnsanın yapısı ile ilgili bu farklı tanımlara rağmen Eski Mısırda da insanın ruh-beden ayrımına tabi tutulduğunu görmekteyiz. Aynı düşünce Hint kökenli dinlerde de mevcuttur. Brahmanizm, Budizm, Caynizm, Sihizm bu dinlerin en önemlileridir. Bu dinlerde ruh-beden ayrımı net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda ruhun ölümsüzlüğü anlayışı burada farklı bir anlayışa yol açmıştır ki bu tenasüh öğretisidir. İnsanı ruh ve beden olarak parçalayan düalist insan anlayışının mimarları Eski Yunan filozoflarıdır.

İslam filozofları da ruhu ölümsüz olarak kabul etmektedirler. Bunlar arasında İbn Rüşd ve Sühreverdi'yi zikredebiliriz. Müslüman filozoflarının böyle düşünmesindeki en önemli etken, Eflatun'un fikirlerinden tercüme faaliyetleri sonucu haberdar olmaları ve bu fikirlerden etkilenmeleri olsa gerektir. Müslüman filozoflara göre ruh cevherdir. Bu soyut cevherin varlık sahasında kendini gösterebilmesi ise ancak bir bedenle bedenlenmesine bağlıdır. Aynı görüşü tasavvufçular da benimsemiştir. Hatta tasavvufun vazgeçilmez temel öğesi ruhun ölümsüz bir yapıya sahip olmasıdır. Ölümsüz olması dolayısıyla ruh asıl varlık, beden ise ruha arız olan ölümlü bir varlıktır. Bu anlayışın sonucu olarak insanın bedeni aşağılanmış, hakir görülmüştür; ruh ise üstün, yüce, ölümü özleyen bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda tasavvufçular ölümü; ruhun bedenden ayrılması, ruh ile beden arasındaki ilişkinin sona ermesi olarak anlamışlardır. Müslüman filozoflar ve tasavvufçular ruhun ölümsüzlüğünü kabul ederken, bazı kelamcılar ölümle ruhun da bedenle birlikte yok olduğu anlayışını benimsemişlerdir. Müslüman kelamcıların ruhun ölümsüzlüğüne dair fikirlerine baktığımızda kelamcılardan bir kısmı ruhu araz olarak kabul etmektedirler. Bu anlayışlarının sonucu olarak ruhun da bedenle birlikte yok olduğunu kabul etmişlerdir. Cevher ruh anlayışına sahip kelamcılar ise ruhun ölümsüz olduğunu düşünmektedirler. Ruhun cevher olarak kabul edilmesi kelamcıların felsefecilerin görüşlerinden ne kadar etkilendiklerinin bir göstergesidir. Cevher ruh öğretisini kabul eden Müslüman kelamcıların görüşlerini değerlendirmek için kullandıkları akli ve nakli birçok delil bulunmaktadır.

Ruhların Mekânı [769]

Ruhların bir mekânda olacağı fikri ruhun ölümsüzlü inancının bir başka yansımasıdır. Hayat boyunca ruhun bulunduğu mekân insanın bedeni idi. Ruh her ne kadar bedende bulunmaktan, ona hapis olmaktan memnun değil ise de bedenle birlikte olmaya mecburdur. Fakat ölümle birlikte beden yok olunca ruh kendine yeni bir mekân bulmak zorunda. Eski

[769] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 93

Yunan filozoflarından sistemli bir ruh anlayışına sahip olan Eflatun'a göre daha öncede ifade ettiğimiz gibi bedenden ayrılan ruh "hades" olarak isimlendirilen yere gider. Hadeste belirli bir süre geçiren ruh daha sonra dünyadaki hayatına göre tekrar bedenlenir. Müslüman kelamcıların ruhların mekânına dair görüşlerine baktığımızda birbirinden farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Her ne kadar ruhun ölümsüzlüğü konusunda Eflatun'un anlayışını kabul ediyor olsalar da kendi düşüncelerine göre ruha bir mekân oluşturmuşlardır. İnsan ölüm sonrasına dair ayrıntılı bir bilgiye sahip değildir. İnsanın ölüm ve ötesi ile ilgili bilgisi Kur'an-ı Kerim'in bize bildirdiği ile sınırlıdır. Kur'an-ı Kerim'de de bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır ve verilen bilgiler de oldukça sınırlıdır. Durum böyle olunca insanın en çok merak ettiği ölümden sonra ne olacağı ile ilgili spekülasyonlar devreye girmiştir. İnsanların ölüm ve sonrası ile ilgili fikirlerini daha önceki inançlar, felsefi akımlar ve insanın hayal gücü şekillendirmektedir. Müslüman kelamcıların ruhların mekânı ile ilgili öne sürdükleri fikirler birbirinden oldukça farklıdır.

"Bazıları, Mü'minlerin ruhlarının cennetin kapısına yakın bir yerde olduklarını, cennetten de nimet ve rızıklarının geldiğini ileri sürmüştür. Bazıları da ruhların kabirlerinin ucunda olduğunu iddia etmişlerdir."

İmam Malik rahmetullahi aleyh der ki: ***Bana ulaştığına göre ruh salıverilmiştir, istediği yere gider. Bazıları da Mü'minlerin ruhları zemzem kuyusundadır. Kâfirlerin ruhları ise Hadramevt'te bulunan Berhut Kuyusundadır."***

İbn Hazm ruhların kabirlerin başında olduğu görüşünün Ashabu'l-Hadis ve Ehl-i Sünnet'e ait bir görüş olduğunu bildirmektedir. Aynı zamanda ruhların yeşil renkli kuşların kursaklarında bulunduğuna dair bir görüş mevcuttur. Aslında bu görüş şehitlerin ruhları için düşünülürken daha sonra bütün Mü'minleri içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ruhların mekânı ile ilgili bir diğer görüş ise

"Mü'minlerin ruhlarının Âdem aleyhisselâmın sağında, kâfirlerin ruhlarının ise Âdem aleyhisselâmın solunda yer alacağı" düşüncesidir. Bu görüşün kaynağı Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin miraç hadisesidir. Bu görüşe göre Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, Hz. Âdem aleyhisselâm ile karşılaşınca Mü'min ruhları Hz. Âdem aleyhisselâmın sağında, kâfir ruhları ise Hz. Âdem aleyhisselâmın solunda görmüştür. Bu görüşlerin hepsi haber ve hadislere dayandırılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki hiçbir ayet bu görüşleri onaylamamaktadır.

Ruhların mekânı öğretisinin kabul edilmesinin temelinde Eflatun'un ve eski dini inanç ve kültürlerin etkisi olduğunu görülmektedir. Bunu temsilen birçok durumla karşılaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Ruh Kavramı

Kur'an'da ruh kelimesi farklı ayetlerde olmak üzere 21 yerde geçmektedir. Bu kelime geçtiği ayetlere göre farklı anlamlara gelmektedir. Genel olarak bu anlamlar üç grupta toplanabilir. Bunlar: melek özelde Cebrail; vahiy ve Hz. İsâ'dır. Ruh kelimesi melek anlamında Kur'an'da birçok ayette geçmektedir. Özelde ise Cebrail olarak kullanılmıştır.

"...Meryem oğlu İsâ'ya açık mucizeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs ile güçlendirdik..." [770]

"O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh, her iş için iner dururlar." Her iki ayette de geçen Ruh kelimesini Elmalılı, Cebrail olarak yorumlamıştır ve diğer âlimlerin de aynı görüşte olduğunu belirtmiştir. Fakat diğer başka ayetlerde Cebrail anlamında ruh farklı sıfatlarla kullanılmıştır. Bu tamlamalarda Cebrail, Ruhu'l-Kudüs [771] ve Ruhu'l-Emin [772] olarak sıfatlandırılmıştır. Cebrail'in kuds ve emin gibi sıfatlarla nitelenmesini Elmalılı şu şekilde yorumlamaktadır.

"Kâfirlerin iftiralarını şiddetle reddetmek üzere nebilerin temizliğini ve azizliğini açıklayıp tespit etmek anlamıyla ilgilidir. Yani:

Ey Muhammed! Kur'an öyle mukaddes bir kitaptır ki, bunu sana hiçbir noksan ile lekelenme ihtimali bulunmayan Ruhu'l-Kudüs, yüce Rabbinden indirmekte, hem de hiçbir yanlışa yer vermeyecek biçimde hak ile indirmektedir." Bu sıfatları Cebrail için kullanan Allah mesajın doğruluğunu teyit etmek, vahyin kâfirlerin itiraflarından uzak olduğunu ifade etmek için bu sıfatlarla desteklemiştir. Yukarıda geçen ayette ifade edildiği gibi Hz. İsâ aleyhisselâmı desteklemek için de Cebrail gönderilmiş ve yine Kuds sıfatı ile nitelenmiştir.

Kur'an'da geçen "ruhena", "Ruhu'l-Kuds", "Ruhu'l-Emin" kelimeleri Cebrail anlamında kullanılmıştır.[773]

Kur'an'da ruh kelimesine verilen bir diğer anlam ise vahiydir. [774]

Kur'an'da ruh kavramının diğer bir kullanım şekli ise üflemek anlamına gelen 'n-f-h' fiili ile birlikte kullanılmasıdır. Üç ayette insanın yaratılışı ile ilgili olarak diğer iki ayette ise Hz. İsâ'nın yaratılması ile ilgili olarak beş ayette geçmektedir. [775]

Elmalılı Enbiya Sûresi 91. ayeti iki şekilde yorumlamıştır; "Yani 'De ki ruh Rabbimin emrindendir' İsra Sûresi 85 ifadesince emrimizden olan ve Âdem'e üflediğimiz ruhtan üfledik; içinde İsâ'yı hayatlandırdık. Yahut ru-

---

[770] Bakara, 253
[771] Nahl, 102
[772] Şuara, 193
[773] Meryem, 17; Nahl, 102 ; Şuara, 193
[774] Mümin, 15 ; Şûra, 52
[775] Secde, 9; Hicr, 29 Sâd, 72; Enbiya, 91

humuzdan demek ruhumuz tarafında demektir ki, Cebrail diğer bir deyiş ile Ruhu'l-Kuds vasıtasıyla üfledik demek olur. Meryem Sûresi 17. ayet bu anlamı destekler." [776]

Aslında ruh ismi Cebrail'e ait iken bu isim hem Hz. İsâ aleyhisselâma hem de Kur'an-ı Kerim'e verilmiştir. Bu onların Cebrail ile yakın alakalarının bulunması dolayısıyladır. Yakın alaka diyoruz; çünkü bütün insanların ve hatta canlıların Cebrail ile alakası vardır; ancak bu alaka Hz. Âdem ve Hz. İsâ aleyhisselâmınınkine nispetle daha uzaktır. Yukarıda ifade ettiğimiz ayetleri bir bütünlük içerisinde değerlendirdiğimizde görülmektedir ki, Cebrail'in temelde iki görevi vardır. Bunlardan biri Allah Teâlâ'nın izni ile insanlara can üflemek diğeri Allah Teâlâ'nın kelamını nebilere iletmektir. Yaratılışla ilgili olarak Hz. Âdem aleyhisselâm ve Hz.İsâ aleyhisselâmın yaratılışlarının zikredilmesinin sebebi ise ikisinin de yaratılışlarının diğer insanların yaratılışlarından farklı ancak birbirine benzer olmasından kaynaklanmaktadır. Hz. Âdem aleyhisselâmın ana-babasız yaratılması, Hz. İsa aleyhisselâmın ise babasız yaratılmasında Allah Teâlâ'nın izniyle Cebrail devreye girmiş ve onlara canlılık vermiştir.

"Meryem oğlu İsâ Allah'ın Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhtur." [777] ***"...Ona ruhumuzdan üfledik."*** [778] Bu iki ayet bağlamının dışında ve bu konu ile ilgili diğer ayetlerle bütünlük içinde değerlendirilmediği zaman doğru anlaşılması zor görünmektedir. Diğer ayetlerle bütünlük içinde anlaşıldığında bu güçlük ortadan kalkmaktadır. Şöyle ki: Evvela mezkur iki ayeti 'emrinden olan ruhu kullarından dilediğine ilka eder' Mümin Sûresi 15. ayeti ile 'Allah katında İsâ'nın örneği, Âdem aleyhisselâmın misali gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona ol dedi o da oluverdi' Âl-i İmran Sûresi 59. ayeti açıklamaktadır. Çünkü bu ayetler gösteriyor ki, Allah Teâlâ'nın kelime ilka etmesi elçi meleği olan Cebrail'i 'ol' emrini iletmek üzere bazı insanlara göndermesinden başka bir şey değildir. Yapılan bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur;

Kur'an-ı Kerim'de insanın varlığı için ruh kelimesi kullanılmamıştır. Bu anlamı ifade etmek için nefs kelimesi kullanılmıştır. İnsana ruh üflendi ifadesi yanlıştır; doğrusu ruh tarafından üflendi demektir. Burada üfleyen parçalanmıyor, hulul etmiyor, sadece etki ediyor. İnsana ruhumuzdan üfledik ifadesi yukarıda açıkladığımız tarzda anlaşılmadığında Allah Teâlâ ile insan arasında ontolojik bir bağ olmaktadır ki bu da imkânsızdır. Bu anlayışa göre herkes Allah Teâlâ'dan bir parça taşımaktadır ki bu Allah Teâlâ'nın bize ifade ettiği anlayışa tamamen zıttır. Allah Teâlâ üflemek-

---

[776] Yazır, *Hak Dini*, c. 5, s. 297

[777] Nisa, 71

[778] Sâd, 72

ten münezzehtir. Bu itibarla ruhun Allah Teâlâ'nın bir parçası olması, tevhid inancına aykırıdır. Böyle bir durumu Kur'an'ın onaylaması mümkün değildir. Sonuç olarak ruh kavramı Kur'an'da Cebrail'in adı olarak geçmektedir. Bazı müfessirler ve kelamcılar bu anlamı fark etmişler ve Kur'an'ın tevhid konusundaki hassasiyetini dikkate alarak ruh kelimesini Cebrail olarak anlamış ve yorumlamışlardır. Âlimlerin bir kısmı ise Yunan Felsefesinin ve doğu dinlerinin etkisinde kalarak Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğinden ziyade yabancı kültürlerin bakış açısıyla Kur'an-ı Kerim'i yorumlamışlar ve problemli bir ruh anlayışını benimsemişler toplumun da benimsemesine yol açmışlardır.] [779]

Buraya kadar anlatmaya çalıştıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, ruhla bedeni birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi, mutlak anlamda ayrı kabul edersek, bunları bir araya getirmek de imkânsız denecek derecede güç olmaktadır. Öte yandan, bedene bağlı özelliklerimizle ruha bağlı özelliklerimiz birbirinden ayrılmadığından veya başka türlü söyleyecek olursak, kimliğimiz ve kişiliğimiz açısından beden de son derece Önemli olduğundan, cevher ruhun bekâsını savunmak hiç de insanın ölümsüzlüğünü savunmak anlamına gelmemektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, ruhla bedeni birbirinden ayrı varlıklar olarak düşündüğümüzde, bunları bir araya getirmek mümkün olmuyor. İkisini bir tek varlık olarak düşündüğümüzde de birbirinden ayırmak mümkün olmuyor. Buna rağmen, kişisel özelliklerimizin korunması açısından akla en uygun olan görüşün ruh ve bedeni birbirinden ayıramayacağımızı savunan görüş olduğu görülmektedir.[780]

[779] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 58-67
[780] (KOÇ, 1990), s.45

20

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün.

İster isen ma'rifette olasın âli-cenâb,
Ehl-i irfan eşiğinde yüzünü eyle türâb.
Çok da verme kendini dünyâya bir dem çek elin,
Döndüremezsin beğim katî ağırdır bu dolâb.
Bu harâbı niceler çalıştı ma'mur etmeğe,
Bir yanın ta'mir ederken bir yanı oldu harâb.
Çok seğirtti gaflet ehli bu serâbı su sanıp,
Bulmadılar hiç biri bu sahrada bir katre âb.
Bir zaman yüz verme dünya ehline uzlette ol,
Akl u fikrin bir yere cem'et yüzüne çek nikâb.
Göz kulak dil kapıların bağla muhkem bir zaman,
Ola kim Hakk-dan yana gönlünden ola feth-i bâb.
Ger ölümden kurtulam dersen yürü var âşık ol,
Döne döne aşk oduyle cism ü cânı kıl kebâb.
Gir bu derd meyhânesine koma elden kâseyi,
Hiç yürek kanından özge âşığa yoktur şarâb.
Himmetin dâim bu olsun kim Hakk'ı anlayasın,
Hakk'ı bilmekten yeğ olmaz iki âlemde sevâb.
Ger azâb-ı âhiretten bulmak istersen halâs,
Arif ol ki cehl odundan kopısar cümle azâb.
Bu Niyâzî kendinden demez bu sözü ey püser,
Hep anı söyler duyarsın gökten inen dört kitâb.

İster isen ma'rifette olasın âli-cenâb,
Ehl-i irfan eşiğinde yüzünü eyle türâb.
Ma'rifette yüksek makam bulmak ister isen,
Yüzünü ehl-i irfan eşiğinde eyle toprak.

Toprak tevazuyu su sehaveti temsil eder. Tevazu benliğin yok olması olunca kabın boşluğuna işaret ederki, onu dolduracak vasfı bulmak mümkün olacaktır demektir.

Çok da verme kendini dünyâya bir dem çek elin,
Döndüremezsin beğim katî ağırdır bu dolâb.
Kendini dünyâya çok verme de bir an elini çek,
Beğim kesinlikle bu dolab ağırdır döndüremezsin.

Su değirmenin (kalbin) çarkı üzerine dökülecek feyz pınarlarının akması

ve şelalesi gür olması için dünya ile bağların kesilmesi gerekmektedir. Dünya ile olan bağlar su önüne çıkan bentler gibidir.

Bu harâbı niceler çalıştı ma'mur etmeğe,
Bir yanın ta'mir ederken bir yanı oldu harâb.
Bu harab yeri nice kişiler imar etmeğe çalıştı,
Bir yanını ta'mir ederken diğer yanı oldu harâb.

İnsan hayatı boyunca dünyasını mamur etmek için hırslanır ve strese girer. Bu gerginlik sonucu maddî ve manevî hastalıklara düşer.

> "insan, stres yaratan yaşam tarzı seçerek farkında olmadan hasta olmayı seçmiş olabilir. Bu stres iyice büyüdüğünde ya da kronikleştiğinde, bazı organlar tepki vermesine yol açıyor; migren olması halinde damar sistemi de olduğu gibi. Bu yüzden, sizin de anladığınız gibi kasıtlı olmayan bir seçim vardır. Tam olarak açıklanacak olursa kişinin seçtiği ya da tercih ettiği şey hastalık değil, *strestir; hastalığı seçen ise işte bu strestir!"*
>
> "Bu yüzden bizim düşmanımız *strestir* ve doktorlara düşen görev de yaşamınızdaki stresi azaltmaya yardımcı olmaktır." [781]

Bu nedenledir ki maddî ve mânevi doktorlara ihtiyacımız vardır. Onlar sayesinde kurtuluş yolu ancak bulunabilir.

Çok seğirtti gaflet ehli bu serâbı su sanıp,
Bulmadılar hiç biri bu sahrada bir katre âb.
Bu serâbı su sanıp gaflet ehli çok koştu,
Hiç biri bu sahrada bir damla su bulamadılar.

Mürid halis niyet ile bu yola girer. Fakat büyük bir tehlike ile karşılacağı ihtimali ise samimiyeti miktarı kadar fazladır. Çünkü teslim olmanın karşıtı olan istismarın kurbanı olmak ihtimalide o kadar büyümeye başlar. Çünkü yol sonsuz ve tehlikeli olmakla birlikte kapalı bir kutu içinde bal yapan arının işleyişi gibi gizlidir. Eğer yapılan bal içine zehir katılırsa bunun sırrına vakıf olamayan Hasan Sabbah'ın fedaileri gibi kurban olurken gittikleri yolun akibetini bilmemişlerdi. Samimiyet bu yolda mükemmelliğin oluşmasına sermayedir. Ancak çöldeki serabın kıymetinin bedeli olmaktan Allah Teâlâ'ya sığınmakta önemli husustur.

["**Cemaatin lideri, müridlerini bir ülküye, bir hedefe, bir ideolojiye, bir tutkuya doğru canlandırır ve/veya baştan çıkarır.** Belli bir canlılığa ulaşmış grup süreçlerinin (burada, "canlılık" ile dini, siyasi, ideolojik "enerjik oluşu") çoğunun temelinde bunu görürüz. Topluluk bir bütün olarak, ama aynı za-

---

[781] (YALOM, et al., 2000), s.126

manda, onun içinde yer alan bireyler kendi öyküleri ile topluluğun kaderinin kesişme noktalarında liderin işaret ettiğini arzularlar. Liderin işaret ettiği ile bir kondansasyona[782] yani yoğunlaşmaya uğrar. Bu tür yoğunlaşma misallerine pek çok dini, siyasi ve ideolojik oluşumda rastlarız. **"İdeolojimizin hedefi** (veya içeriği), **liderimizin kişiliğinde somutlaşmıştır"** ifadesi herhalde çoğumuza tanıdık gelmektedir. Böyle bir yönelimin doğası **aktarım**dır. Cemaat üyeleri oldukça karmaşık versiyonlara bürünebilen şekillerde, narsissistik[783]

[782] **Condensation:**(i.) kısaltma, özet; (kim), (fiz.) yoğunlaştırma, sıklaştırma, koyulaştırma; buğu.

[783] **Narcissism:** (i.) kendine hayran olma, narkislik, narkisizm. Kendi cemaatlerinden başka kurtuluş yolu yok gibi düşünceler. Mesela, cemaat liderinin kitabından başka kitapları okumayan müridler gibi. İslâmiyette kaçınılmaz kitap Kur'an-ı Kerim iken bazı cemaatler onu bile terke kadar ileri gittikleri zamanımızda görülmektedir.

Bazı cemaatler ise kitap dahi okutmamakta ısrarları o kadar çoktur ki, kendi mecmuaları ve dergi vb.lerini tavsiyeden ileri gitmedikleri görülmektedir.

[Ülkemizdeki büyük dini cemaatler günlük gazete ve televizyon sahibi olmak istiyor. Güçlü bir Müslüman medyanın kurulamamasında bunun da rolü vardır. Her cemaat, her tarikat, her fırka, her hizip, her grup kendi gazetesini, kendi dergisini, kendi TV'sini kurarsa elbette güçlü ve üniter bir medyaya sahip olamayız.

Gazete konusuna temas ederken abone yoluyla yüksek tiraj elde etmeye de parmak basmalıyız. Bugün öyle gazetelerimiz var ki, normal satışı 30 bin, abonelerle genel satış 500 bin oluyor. Bu pek sağlıklı bir tiraj değildir. Aboneler de şöyle: Cemaate bağlı zenginler 50'şer, 100'er, 200'er gazetenin parasını veriyorlar, dağıtıcılar bunları apartmanlara, dükkânlara, işyerlerine bırakıyor. Çoğu okunmuyor, hatta "Kardeşim, istemiyoruz, getirmeyin..." diyenler bile var.

Müslümanlar, Türkiye'de hâlâ medya sahasında birinci olamamışlardır. Bu birinciliği elde etmek için paralel ve alternatif yollar bulunmalıdır.

"Hazret-i Mübarek" zihniyetiyle medya meselesini halledemeyiz.

Hazret-i Mübarek şöyle istedi, böyle istedi... Bir tane Hazret-i Mübarek yok ki, bir yığın Hazret-i Mübarek var.

Bundan elli sene önce **"İslâmî Gazete"** çıkartılabilirdi. Bu devirde artık Türkiye'nin bütününe hitap eden, Türkiye'yi bütünüyle kucaklayan gazeteler çıkartılmalıdır. Sermayedarlar ve idareciler Müslüman olacaktır, ama gazete Türkiye'nin bütününe hitap edecektir. İşte bunu başarmak çok zor...

Sanırım 1951 veya 52 idi. Galatasaray Lisesinde son sınıf öğrencisiyim, yatılı okuyorum. Üstad Necip Fazıl "Büyük Doğu"yu günlük çıkartıyor. Büyük Doğu, devamlı çıkamazdı. Merhum Üstadta tüccar, sermayedar zihniyeti yoktu. İşte Büyük Doğu'nun çıktığı aylarda, sabahleyin 6.30'da çalan kalk zilinden yarım saat önce uyanır, elimi yüzümü yıkar, giyinir, aşağıya inerdim. Okula günlük gazeteleri getiren bir hademe vardı, üç adet Büyük Doğu getirirdi, birini ben alırdım. Büyük Doğu çıkmadığı zamanlar, 6 buçuk ziliyle yataktan doğrulamazdım...

ve libidinal[784] yatırımlarla liderlerine bağlanırlar.

Bu topluluk ruhu, bir başka ifade ile, topluluğu bir arada tutan bu telkin ve illüzyon ortamı, insanoğlunun yağız toprak ve mavi gök arasındaki belirsiz varoluşunda bir mitoloji yaratır ve ona belli bir destan verir. İnsanlık tarihinin bebekliği sayabileceğimiz dönemlerde bu tip aktarımların yoğun bir şekilde varolması boşuna değildir.

İnsanın doğası ve bu doğanın içerdiği dürtüler her zaman onu bu aktarımın içindeki hareketlere doğru iter. Bu aktarım sabit bir durumda kalamaz. Tatmin yaşantısı süreklilik arz edemez. **Bir zaman sonra, topluluk ruhu etkinin dışına doğru taşmaya başlar. Bazı durumlarda, başlangıçta grubu baştan çıkaran ve ona canlılık veren araç amaçlaşır ve bu etki bir evrime uğrayamaz, çözülemez ve topluluğu "zamansız" bir birincil süreç fanusuna kilitler görüntüsü verebilir.**

Bu şekildeki durumlarda, lider ve onunla özdeşleştirilen ideoloji, inanç veya siyaset idealize edilir. Topluluğun dürtüler kaynaklı tabii çözülme türevleri ise topluluk dışına yansıtılır. *Lider ve onunla özdeşleştirilen ideoloji temiz ve pak kalır; üzerine şüphe bulutlarının gölgeleri düşmez. Böyle durumlarda, dışarıda **"kötü ötekiler"** bulunur.* Gitgide kapanan topluluk, **"ötekiler"i paranoid** [785] bir şekilde gözetlemeye başlar. [786]

İşte, serap olan mürşid elindeki topluluğun aktarım süreçlerinde topluluğun hipnozu aşmasını sağlayacak kimdir, nedir?

Bu işlev gene lider/ülkü yoğunlaşmasından mı beklenecektir?

Burada topluluğun bağışıklık sistemi alerjik bir tepki oluşturabilir (alerjik reaksiyon metaforu paradoksal bir duruma işaret eder. Bünyeyi hastalıklara karşı koruyan bu olgu, bazen başlı başına bir hastalığa, hatta ölüme sebebiyet verir).[787] Topluluk, tüm bu grup-içi bilinç yükselmesini bir dağılma tehdidi olarak yaşayabilir ve hainleri lanetliler bahçesindeki **"ötekiler"**in yanına püskürtebilir. Böyle bir durumda, belli bir süre için rahat edilir, **düşmanlar lanetlenir**, lidere ve ülküye tekrar sadakat yeminleri edilir. Bir sonraki krize kadar. Ancak endişeye gerek yoktur. Çünkü dünyada "hain"den bol şey bulunmaz.][788]

Günlük gazeteler merakla, heyecanla, aşk ve iştiyakla beklenmeli ve okunmalı. (Mehmet Şevket Eygi, Milli Gazete, 15. 12. 2007)]

[784] **Libidinal:** Şehvetli. Sapık tarikatlerde bu hal çoktur.

[785] **Paranoid:** paranoyak

Mesela, "gel bizim cemaate, kurtulasın", "bizim efendiyi tanımamak büyük şansızlık" gibi ifadeler.

[786] Cemaatlerinini tabu yapanlar.

[787] Psikiyatrik hastalar, şizofrenler vb.

[788] Uygarlık, Din ve Toplum. Çev. Selçuk Budak. Öteki Freud Dizisi (1997). "bensizbiz" Topluluk Zihniyetinin Psikanalizi. Ihtaki Yayınevi, 2002. Yavuz ERTEN'nin

Hulasa, bu yolun ençok kurban veren bir yol olduğunu unutmamak gerekir. Bunun tek ve kaçınılmaz kurtarıcısı ise İslamiyetin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sünneti olduğunu unutmamak gerekir.

Vuslata ermek için çalışanların hepsi muradına kavuşamadı. Muradına erişenler ise çalışanlar içinden çıktığı unutulmamalıdır. Köprüler her zaman suya batan taşlar üzerine kurulmaktadır.

Bir zaman yüz verme dünya ehline uzlette*[789] *ol,
Akl u fikrin bir yere cem'et yüzüne çek nikâb.
Bir zaman dünya ehline yüz verme uzlette ol,
Akıl ve fikrin bir yere topla yüzüne perde çek.

Halvet: (Yalnızlık. Tek başına kalmak. Tenhaya çekilme. Gizlilik) kişinin kendi ile başbaşa kalması ve nefis terbiyesinde geçmesi gereken hal ve makamları daha çabuk kat edebilmesi için zikir, tefekkür, açlık ve mürşidi tarafından tavsiye edilen hareketlerin bütünü ile terbiye olmasıdır.

İnsan için tavsiye edilen bu uzlet bir mürşidi kâmilin emr-i ve müsaadeleri ile olması gereklidir. Çünkü bu türlü yalnız kalmaların ve halvetin usüllerinden biri kontrollü olmak şartıdır. Halvete giren kişinin veya rabıta, murakabe ve benzeri uygulamaların diğer bir kişi (mürşid) tarafından takibi elzemdir. Bu nedenledir ki çok kişilerin bireysel olarak bu halvetlerinde zayi olduğu da bir görülmektedir.

> Böyle tam inzivaya çekilmek (olgunlaşma) gerginliğini ortadan kaldırmaz, aksine bunun *kendisi* başlı başına bir strestir. **Yalnızlık**, hastalıkların üreyebileceği en uygun ortam olur." [790]

Normal hayatta halvet ise namaz, rabıta, murakabe, zikir, tefekkür, dua vb. kısa süreli halvettir. Çünkü bu türlü ibadetlerde insanlarda toplumdan kopmaları vardır. Bu türlü kopmalar sürekli olunca halvetteki kazanımlar uzun sürelide olsa kazanıldığı tecrübe edilmektedir.

Konu ile ilgili olacağından meditasyon konusu hakkında bilgi vermek gereğini uygun gördük.

"Ben'den biz'e ve siz'e: "bensizbiz". Topluluk Zihniyeti Üzerine Düşünmeye Psikanalitik Bir Davet." Makalesinden uyarlanmıştır.

[789] **Uzlet:** Yalnızlık. İnsanlardan ayrılarak bir tarafa çekilip yalnız kalmak.

[790] (YALOM, et al., 2000), s. 128

Meditasyon[791] Anlamında Dua

Geleneksel olarak ibadette veya dinî tecrübede yapılan meditasyonun amacı, daha çok Allah Teâlâ ile ilişkiye girip onun huzurunda hazır bulunmaktır. Aynı zamanda meditasyon (derin düşünme), her ne kadar farklı dinî inançlar içinde farklı tecrübeler gibi görünse de temeldeki amacı dinî tecrübeler yaşamaktır. Öte yandan dinî muhteva taşımayan meditasyonlar da vardır. Bunlar da, aynı zamanda Deikman'ın vazo meditasyon deneyinde olduğu gibi güçlü tecrübeler meydana getirebilmektedir. Bu anlamda zen, yoga[792] ve transandantal meditasyon (derin düşünme) [793] gibi bir takım meditasyonel pratikler, seküler meditasyon grubu içinde değerlendirilmektedir. Bu meditasyonların hepsi bireyde, değişik bilinç durumlarına yol açtığı için bir rahatlama meydana getirmektedir. Belki de bu yöntemlerden birçoğu, dua -ve özellikle de bireysel olarak yapılan dua gibi- farklı derecelerde de olsa düşünceye odaklanma çabası gerektirebilir. Diğer taraftan meditasyon, dinî bir aktivite gibi bireye dinî bir tecrübe kazandırmayacaktır. Meditasyon tarzında yapılan dua, başvurulan dua çeşitleri arasında daha az sıklıkla yapılan dualardan biridir ancak, bu tür duanın da dua sürecinde güçlü psikolojik etkisini görebiliriz.[794]

Dinî Pratik Olarak Dua

Dinî pratik olarak yapılan dualar, genellikle halk arasında bilinen ve mensubu olduğu dinin din görevlisi tarafından bir kitaptan veya ezbere

---

791 **Meditasyon / Meditation** (derin düşünme)**:** Sessiz, ama derin düşünme, belli imgeler, vb. üzerinde yoğunlaşma ile tanımlanan ve genellikle sessiz bir mekânda rahat pozisyonda oturup, derin ve düzenli soluklanmayla nötr imajlar üzerinde odaklanmayı içeren bir gevşeme tekniği ve terapisidir. Bu teknikle, psikolojik bağlamda iç huzur, dinginlik ve sakinlikle tanımlanan farklı bir bilinç durumuna ulaşıldığı varsayılır. Budizm, Hinduizm gibi dinlerde de yukarıdaki anlam kastedilir. (Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 501)

792 **Yoga / Yoga:** Öngörülen ruh ve beden disiplini yoluyla yüce varlıkla veya yüce ilkeyle bütünleşmeyi hedefleyen bir Hindû felsefesidir. (Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 842)

793 **Transandantal Meditasyon / Transcendental Meditation:** Çabasız ve doğal bir derin düşünme tekniği olan transandantal meditasyon, bugünkü haliyle altı aşamadan oluşur ve günde iki kez 20 dakika süreyle gözleri kapalı bir şekilde oturup, **"mantra"** denilen bir sözü tekrarlamaktan ibarettir. Mantra'nın bu şekilde tekrarlanması, bireyi dikkat dağıtıcı düşüncelerden uzaklaştırır, onda bir gevşeme durumu yaratır ve bireyin zihnin derinliklerine dalarak farklı bir bilinç düzleminden imajları ve düşünceleri izlemesini sağlar. (Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 766-767)

Mantra: Sözle ifade etmek veya sürekli söylenen veya bir dua veya sihirli ses olan sözcüklerin birleşmesi

794 (ARGYLE, et al., 2000)

okunarak yapılan dualardır. Bu dua türünde, öncelikle standart dinî pratik formüllerini ihtiva eden ve bu formüllerle takviye edilmiş olan istek veya bağlılık anlamını taşıyan kalıplaşmış ifadeler yer almaktadır. Bu tarz dualar, genellikle özel bir tarzda ve monoton bir sesle okunmaktadır. Ayrıca duanın içeriğine bakıldığında, yeteri derecede ruhanî bir duygu hissetmeksizin bu kalıplaşmış ifadelerin söylendiği görülür.[795] Ancak kalıplaşmış ifadelerle yapılan duayla psikolojik rahatlama anlamındaki kazancın kaybedilme durumu, bizatihi dua etmenin meydana getirdiği duygusal güç ve etkili bir psikolojik kazanımla telafi edilmektedir.[796]

Meditasyon-Rabıta [797]

Eskilerin murakabe dedikleri kendi içine gömülme, dış dünyadan tecrit olup ruhsal derinliklere dalma hâli demek olan medâtasyonun tam bir târifini yapmak oldukça güçtür. En klasik anlamında, *kişinin kendi benliğinden sıyrılıp bir nev'i evrensel birlik (vahdet: unity) hissine kavuşması için yapılan çeşitli uygulamalara meditasyon* (derin düşünme) *denir;* çoğu zaman, bu dereceye varıldığında, bir *mistik yaşantı* yaşanır. Bu yaşantıya *Nirvanah, vecd, unio mistica* gibi pek çok isimler verilmiştir ve tarif edilmekten ziyade, yaşanarak anlaşabilecek bir hal, yani bir yaşantı (experience: yaşanılmış tecrübe) olduğu vurgulanmıştır.

Uzakdoğu menşeli pek çok meditasyon (derin düşünme) yöntemi mevcuttur; bunlar arasında *yoga, Zen* gibi *pasif* olanlar kadar, *ok atma, belli hayâli dövüş hareketlerinin yapılması* (kung fu, karate ve taekwon'do'daki *kata* ve *pumseler*) gibi *aktif* olanlar sayılabilir. Batılılar'ın daha kolay anlaması ve uygulayabilmesi için geliştirilen teknikler de gittikçe artarak popülarite kazanmaktadır (*transandantal meditasyon* gibi). Çeşitli İslâm tasavvuf ekollerinde uygulanan *zikirler* de aktif medi-

---

[795] Wulff, D. M. (1997). Psychology of Religion, 2. Edition. New York: Wiley.

[796] (ARGYLE, et al., 2000)

[797] Bu iki terimin temelde benzerlik olmasından dolayı bu makalenin faydası olacağı düşünülerek alıntı üzeinde düşünürek okumayı tavsiye ederiz.

Rabıta; müride, Allah Teâlâ'ya karşı derin bir saygı hâlini beraberinde getiriyor. Çünkü nasıl büyüklerimizin ve sevdiğimizin huzurunda lâubâlî olmuyor, onun cemâlini seyretmek, onun hürmetine münâfî bir şey yapmamak için îtinâ gösteriyorsak, tesbîhâtta da aynı hâli takınmak ve O'nun huzurunda olduğunu; O'nun yakınında olduğunu hissetmek gerekir ki, bu, kişiye göre değişir; bazısı huzurda, bazısı yakınındadır. Rabıta, zamane tabiriyle söyleyeceğim, tam da aynı şeyi karşılamaz gerçi ama bir konsantrasyon temini içindir ama meditasyon değildir. Meditasyon başka bir şey. Kendinden geçmek yoktur, kendine gelmek vardır dervişlikte. Dervişler kendilerinden geçmek için derviş olmazlar, kendilerine gelmek için derviş olurlar. (İNANÇER, 2006), s.177

tasyonlardır. Bu gibi ritmik solunum ve beden hareketleri ritüellerinin kişide hafif bir *alkaloz* ve *psişik* trans hâli meydana getirebildikleri bilinmektedir. Kendi pozitivist episetmolojik anlayışı içerisinde ölçemediği, standardize edemediği ve laboratuara, bilimsel çalışmaya dâhil edemediği şeyler üzerinde spekülasyon yapmaktan kaçınan psikoloji ve psikiyatri bu gibi mânevî disiplinlerin doğruluğunu, yanlışlığını veya felsefi boyutunu tartışmaz ama bunları uygulayan kişilerin psişik durumlarını ve yaptıklarının kognitif-davranışçı etkilerini inceleyebilir. Bütün meditasyon (derin düşünme) yöntemleri, yeterince ciddi uygulandı klanında, kişinin objektif realiteden kopup kendi iç dünyasına gömülmesiyle, yani *otizmle* karakterize yaşantılarla sonuçlanır. *Bütün mesele bu otizmin ve geçici yaşancılaşmanın (alienation) ve depersonifikasyonunun kontrollü bir şekilde kişinin ego bütünlüğüne hizmet etmesi, dissosiyatif değil assosiyatif etki hasıl etmesidir.*

Pek çok güvenilir araştırma, *ruhsal sağlığı yerinde veya hafif derecede nörotik problemleri olan kişilerin* bu gibi yöntemleri uyguladıklarında bedensel açıdan da daha sağlıklı ve mutlu hale gelebildiklerini, hatta birtakım psikosomatik hastalıklardan kurtulabildiklerini telkin etmektedir. Bilimin pragmatist yanıyla meseleye bakıldığında, bunun ne bir zararı vardır ne de mahzuru! Fakat yukarıda belirtildiği gibi, kişilerin otistik[798] eğilimlerini kamçılayan bu yöntemlerin zaten otizm tehdidi veya gerçeği içerisinde olan kişilerde son derecede zararlı olabileceğini asla akıldan çıkarmak gerekir. Bu bakımdan, *psikotik, borderline, şizoid, şizotipal, gerçeği değerlendirme melekesi bozuk ve benzeri majör zihinsel bozukluğu olan kişilerin kontrolsüzce meditasyon* (derin düşünme) *yapmaları psikiyatrik açıdan doğru değildir.*

Piyasada bu gibi disiplinleri öğreten kurumların bünyelerinde müracaat edenlerin psikiyatrik durumlarını layıkıyla değerlendirebilecek, uygun olmayanların refüze edilmelerini sağlayacak tecrübeli psikiyatrlar veya psikologların mevcut bulunması gerekir.[799]

Uyarı

Meditasyon İslamî çevrelerin hemen itaraz ettileri bir usul olmasına rağmen, ne denirse densin, yani ibadet, olgu, zikir, eğitim, vb. şeyler bunlar insânî içeriği bulunan ve her şeyi ile inkâr edilemeyecek bir yöntem olduğu muhakkaktır. Çünkü insanı ilgilendiren ve hizmet eden usüllerin çoğunda dinî hayat ele alındığında şahısların farklılığı ve anlayışları karşısında çok çeşitli şeylere ihtiyaç duyduğumuzu unutmamalıyız.

---

[798] **Autistic:** otistik, içine kapalı

[799] (DOKSAT, 10-11 Aralık 1998)

Şu konu da unutulmamalıdır ki, ibadet kariyeri olmayan bir rabıtayı meditasyondan da çok ayrı ve farklı görmekte çok önemli değildir. Rabıtayı dinî bir emir veya ibadet gibi görmek nasıl yalnışsa ve bunu dini temeller içerisinde göstermek için uğraşmakta yanlış tutumdur. İnsanın ruh halini ilgilendiren şeyleri zorlayarak kendisi hakkında az bilgiye sahip olduğumuz ruh bilgisine, bunları karıştırarak bir şeyler yaptığını zannedenlerin de yanlış yaptıkları kanaatindeyiz. Önemli olan şey, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem vasıtasıyla beyan buyurduğu ibadetleri yaparken belki eski dinlerden kazanılmış tecrübelerden istifade etmek uygun bir tarz olsa gerektir. Çünkü namaz ibadeti eski dinlerden beri var olduğu düşünülürse meditasyon gibi (aslından uzaklaşmış usuller) tevhit çerçevesinde faydalanmaktan geri kalmamak lazımdır. Çünkü ***Hikmet mü'minin yitiğidir; nerede bulursa alır."*** [800] müslümanın birinci görevidir.

Tekrar hatırlatmak gerekirse hayatın içerisinde bazı güzellikleri görmek ve bunu dinin içerisinde hemen bir yere kondurmaktan çok onu insânî bir ihtiyaç olarak yaşamak en güzelidir.

Akl u fikrin bir yere cem'et yüzüne çek nikâb.

"Akıl" kelimesinin kökü îtibârıyla *(a.k.l.)* "bağlamak" "hapsetmek", "muhafaza etmek" gibi anlamları vardır. Araplar azgın deveyi kontrol altında tutup muhafaza etmek üzere kullandıkları ipe de *"ıkâl"* derler. [801]

Akli (ruhi) eylemler ile cismani (maddi) eylemler arasında ahenk kurmak, insanın fıtratında vardır. Bir şekilde bu ahengi kurmayan kişi, huzur ve sükûna eremez. Söz konusu ahenk iki şekilde kurulabilir. Birincisinde, kişi, bir eylemin ya da eylemlerin gerekliliği ya da arzu edilirliğine karar vermek için aklını kullanır ve daha sonra aklına uygun eylemde bulunur. İkincisinde, kişi, duygularının etkisiyle eylemlerde bulunur ve daha sonra eylemler için akli açıklamalar veya mazeretler icra eder.[802]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Allah Teâlâ aklı yarattı, sonra ona: "yönel" dedi. Yöneldi; "geriye dön" dedi. Döndü; "otur" dedi oturdu; "kalk" dedi. Kalktı; "konuş" dedi. Konuştu; "sus" dedi sustu; Sonra Allah Teâlâ; "îzzetim celâlim, kibriyam, saltanatım ve ceberutum hakkı için, mahlûkat içinde senin

[800] Keşfu'l-Hafa, Beyrut, 1351, I/363-364.

[801] İbnü'l-Manzûr, Cemâlüddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab,* (Dârü's- Sâdr), Beyrut 1954, c. XI, s. 458, 459;

[802] (TOLSTOY, 2005), s. 37

kadar bana sevimli birşey yoktur" buyurdu." [803]

İbn'ül Arabî de kelimenin bu anlamından hareketle aklı, insan ülkesini muhafaza edip kontrol altında tutan, çekip çeviren, işlerini düzenleyen vezir gibi görür. Yine bu anlamından hareketle aklı, Allah Teâlâ'nın hibe ettiği marifeti kabul eden ve bu marifeti bağlayıp muhafaza eden bir yeti olarak görür. [804]

Sûfî, keşfî bilgisi vasıtasıyla ulûhiyyet hakkında tam bir bilgi elde eder. Zîrâ akıl, Hakk'ın sadece tenzihî yönünü tanırken, sûfînin kalbî bilgisini ifade eden keşf, O'nu hem tenzihî hem de teşbihi yönünü tanır, hakikatin birliği ve çokluğunu aynı anda küllî olarak idrak eder. Akıl, tek olan Hakk'ın **"İlk", "Son", "Zâhir"** ve **"Bâtın"** gibi bir birine zıt veçhelerini idrak edemez. Bu sebeple rasyonel düşünürler, Allah Teâlâ'nın tenzihen olduğu kadar, tecellîleri îtibârıyla teşbihî yönünü idrak edemediklerinden Allah Teâlâ hakkında gerçek ve kuşatıcı bilgiye ulaşamazlar.

Diğer taraftan akıl, diğer bütün sûfîlerin de ortak kanaati olarak tasavvufî bilginin merkezine koydukları "aşk"ı idrak edemez. Hiç kimse aklın gözetiminde Allah Teâlâ'ya aşık olamaz.[805]

Göz kulak dil kapıların bağla muhkem bir zaman,
Ola kim Hakk-dan yana gönlünden ola feth-i bâb.[806]
Göz kulak dil kapıların muhkem bir zaman bağla,
Senin için gönlünde Hakk tarafına bir kapı açıla.

Burada **"bir zaman"** kırk gün demektir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Kırk gün süreyle Allah Teâlâ'ya ihlâsla amel edenin hikmet pınarları kalbinden lisanına akar." [807]

---

[803] Ebu Nuaym. Hilye. 7/318; Hadisin mevzu olduğu ittifakla kabul edilmektedir, bkz. Sağâni, 35; Sehâvi 163; Aclûnî. 1/263; Akılla ilgili tüm hadislerin uydurma olduğu söylenir. Bkz. Jbn. Cevzi. Mevzuat. (ŞEKER, 1998), s.205
[804] İbnü'l-Arabî, *Tedbîrât,* s. 157, 158; *Fütûhât (thk),* c. II, s. 100.
[805] (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 75
[806] Müşâhede üç anlama gelir:
İlki mahlûkâtın Allah Teâlâ'da müşâhede edilmesi,
İkincisi Allah Teâlâ'nın mahlûkâtta müşâhede edilmesidir.
Üçüncüsü ise mahlukât söz konusu olmaksızın Allah Teâlâ'nın müşâhede edilmesidir. Bu da yakînin şüphesiz bir şekilde müşâhede edilmesidir. (İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (byr.),* c. IV, s. 186. (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 161)
[807] İbn. Cevzi, Mevzuat. III/144. 145: Aliyu'l Kâri. 315; Aclûnî. 11/224; Sehavl 620-21; Ebu Nuaym, Hilye. V/189; Hadisin sağlam kaynaklarda yer almaması ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir.

Burada **"bağla"** demek kelâmın geldiği yeri bil ve söylenen şeyin hakikatine göre göre tedbirini al demektir. Yani sözün geldiği yerin Allah Teâlâ katı olduğunu anlarsan kızmaz ve sana açılan veya yönelen hikmeti çözmüş olursun, demektir. Çünkü Hakk katında şer diye bir şey yoktur.

Ancak bazan insan yanlış söze de düşer. Ta ki ilim ehli bile olsa.

"İnsan bazen, kendisinin hiçbir sakınca görmediği, fakat Allah'ın gazabını gerektiren öyle bir kelime söyler ki, öyle sözler konuşur ki o sözlerle birlikte dibi yetmiş yıllık mesafede bulunan cehennem çukuruna iner." [808]

[“... Mevlânâ Şam'dan Kayseri'ye geldiği zaman, büyük âlimler ve arifler karşılamağa gittiler. Onu ağırladılar. Sahip Şemseddin Isfehânî Mevlânâ'yı sarayına götürmek istiyordu, fakat Seyyid Burhâneddin Tirmizi:

"Ulu Mevlânâ Bahâeddin Veled'in (Mevlânâ'nın babası) adeti medreseye inmekti" diyerek Mevlânâ'nın saraya gitmesine müsaade etmedi. Mevlânâ Hazretleri kalabalıktan kurtulup yalnız başına kalınca Seyyid Burhâneddin Hazretleri inayet yolu ile;

"Allah'*a hamd ve minnet olsun ki, bütün zahiri ilimlerde babandan yüz kat ilerdesin, fakat "ledün ilmi" nin incilerini de açıklaman için, mânevi ilimlere de çalışmanızı istiyorum. Benim arzum; Senin, benim önümde bir halvet çıkarmandır"* buyurdu. Mevlânâ Celâleddin, Seyyid Burhâneddin Hazretlerinin bu isteğini samimiyetle kabul etti. Bunun üzerine Seyyid Burhâneddin :

"Yedi gün halvet et!" buyurdu. Mevlânâ:

"Yedi gün az olur, kırk gün bâri olsun" dedi. Seyyid Burhâneddin bir hücre hazırladı, Mevlânâ'yı bu hücrede halvete koydu. Hücrenin kapısını da kerpiçle kapadı. Derler ki :

"Hücrede bir ibrik su ve bir kaç arpa ekmeğinden başka ***hiç*** bir şey yoktu. Kırk gün sonra Seyyid Burhâneddin hücrenin kapısını açtı, içeri girince, Mevlânâ'yı düşünce köşesinde tam bir huzur içinde, başını hayret yakası içine sokmuş, mânevi âlemlerin düşüncelerine dalmış, mekânsızlık âleminin şaşılacak şeylerini müşahede ile meşgul ve

"Nefislerinde de ibretler vardır, fakat bunu görmezler" âyetinin sırrına ulaşmış bir vaziyette gördü. Şiir:

"Senin dışında dünyada her ne varsa yoktur. Her aradığım kendinde ara, çünkü her aradığın sendedir."] [809]

Hikmet sahibi kişiler sükût ve halvet yolunu tecih etmişlerdir. Ancak sükût denilince de Hakk'ı konuşmamakta değildir.

---

[808] *Sahih-Buhârî,* Rikâk 23; *Sünen-i Tirmizî,* Zühd 12; *Sünen-i İbn Mâce,* Fiten 12; *Muvattâ,* Kelâm 5; *Müsned-i İbn Hanbel,* 2/334, 3/369.

[809] (KARABULUT, 1984), s. 12-13

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

Bir kula dünyada zühd ve az konuşma ihsan edildiğini gördüğünüz zaman ona yaklaşınız. Çünkü ona hikmet verilmiştir." [810]

"Kendisine zühd ve zühd konusunda va'z etme kabiliyeti verilen kimseyi gördüğünüzde ona yaklaşın, zira o hikmet telkin eder." [811]

Ger ölümden kurtulam dersen yürü var âşık ol,
Döne döne aşk oduyle cism ü cânı kıl kebâb.
Yürü var âşık ol, eğer ölümden kurtulmak istersen,
Döne döne aşk ateşiyle bedenini ve cânı kebâb kıl.

Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin ***"Ha ben ölümün üzerine gitmişim ha ölüm benim üzerime gelmiş, umursamıyorum!"*** (Lâ übâlî sekattü ale'l-mevt ev sekata el-mevtü aleyy) [812] diyerek dile getirdiği ölüm hakkındaki tasavvuru da onun ölüme hazır bir ârif veya ölüme meydan okuyan bir cengâver ruh halini yansıtmaktadır.

Kebab pişerken çevrilmesi ile her yanı eşit pişer. Eğer kebabın seması yoksa bir tarafı ya çok yada az pişerki istenilen durum değildir. Aşk ateşi ile semaya durmak ile dengeye ve vuslata ermek mümkün olmaktadır.

Gir bu derd meyhânesine koma elden kâseyi,
Hiç yürek kanından özge âşığa yoktur şarâb.
Koyma elden kâseyi bu derd meyhânesine gir,
Âşığa hiç yürek kanından başka yoktur şarap.

Derdden murad edilen aşk, meyhâneden murad edilen ise Mürşid-i Kâmil'in huzûrudur. Kâseden murad da âşıkın Mürşid-i Kâmilden istifadesidir. Âşık kendisini tamamen yok etmeden ona lezzetli şarab yoktur.

Himmetin dâim bu olsun kim Hakk'ı anlayasın,
Hakk'ı bilmekten yeğ olmaz iki âlemde sevâb.[813]
Himmetin Hakk'ı anlamak dâim için olsun,
İki âlemde Hakk'ı bilmekten üstün sevab olmaz.

---

[810] İbn. Mâce. Zühd. 1: Ebu Nuaym. Hilye. 10/405
[811] İbn. Mâce. Zühd. 1: Ebu Nuaym. Hilye. X/405
[812] Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl,* İstanbul, ts., I, 76. (GÜLER)
[813] **Sevab:** Hayır. Hayırlı iş. Allah Teâlâ tarafından mükâfatlandırılacak doğruluk ve iyilik karşılığı. Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmağa mahsus iyi amel.

Himmet: Herhangi bir şeyin ya da kemâl mertebesinin husûle gelmesi için kalbin, bütün rûhânî kuvveleriyle Hakk'a yönelmesidir. Kalbî yoğunlaşmayı ifade eden bir terimdir. [814]

Herkes anlamaktan bahseder. Fakat anlayanın anlayışındaki isabet ne kadar olduğunu bilmek nedir, bunu bilmek lazımdır. Mesela;

Şârih Ahmet Avni Konuk, Şeyhü'l-Ekber'in eserlerinde açıkladığı mârifetlerin ne kadar ince ve anlaşılması zor olduğu hususunda şunları söyler:

"Çoğu kimseler, Şeyh'in açıklamış olduğu hakikat ve mârifetlerden ürküp onları inkâr ederler.

Ve birtakım kimseler ise anladıklarını zannedip, kulluğun gereği olan tââtten uzaklaşarak dalâlete düşerler.

Bu hakikat ve mârifetler, kıldan ince kılıçtan keskin bir sırat-ı müstakîmdir. İlâhî tevfik rehber olmadıkça "aklın ayağı"nın kayma korkusu vardır." [815]

İbn'ül Arabî 'nin ifadesiyle: *"Varlık bütün yönlerden dâimâ O'na yönelmiş durumdadır; O, bilinemese bile. Her himmetle dâimâ arzulanan O'dur; O'na ulaşılamasa bile. Aynı şekilde her dilde konuşulan da O'dur, sözle anlatılamasa da. Perde kalkıp göz gördüğüyle birleşince... insan ne şiddetli bir hayret içine düşer, ne büyük bir özlem duyar. İşte o zaman O, kendini değişik sûretlerde gösterir de Kendisine tuzak kuranlara tuzak kurulur (mekr), îmân eden kazanır, inkâr eden kaybeder."*[816]

<u>Ger azâb-ı âhiretten bulmak istersen halâs,</u>
<u>Arif ol ki cehl odundan kopısar [817] cümle azâb.</u>
Eğer âhiret azâbından kurtuluş bulmak istersen,
Arif ol ki cehl ateşinden meydana çıkar cümle azâb.

Makâm-ı marifet, rutubet makamı olduğundan, marifetin diğer bir adı da feyzdir. Makâm-ı cehalet ise yübûset (kuruluk) makamıdır. Bu yüzden câhile özellikle de zâhid'e husk ve fersude (kuru, kaba-saba ve eskimiş) derler.

---

[814] Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* s. 258; Kâşânî, *Reşhü'z-Zülâl,* s. 116; A. mlf., *Tasavvuf Sözlüğü,* ss. 567-569 (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 133

[815] Konuk, *Tedbîrât Şerhi,* s. 27; (ÇAKMAKLIOĞLU, 7 -2006)

[816] İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-Fenâ fi'l-Müşahede, (Resâil),* s. 8. (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 157

[817] **Kop-ısar:**1- gürültülü veya tehlikeli bir şey meydana çıkıvermek; 2- birden bire başlamak veya ortaya çıkmak

Burada yaş ve kurunun yanış farkını anlamak gerekir. Yaş odun kolay yanmaz. Sadece zahirî ilimelere girmek tam bir cehalettir. Hatta

"De ki: «Öyleyse Allah'a koşusun; doğrusu ben sizi O'nun azabı ile açıkça uyaranım." [818] daki koşuştan maksat; cehaletten, (ister hükümler ister hakikatlerle alâkalı olsun) ilme koşuştur. Zira ilim, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarındandır. Dünyâda öncekilerin ve sonrakilerin sahip oldukları bütün ilimler, Allah Teâlâ'nın ilmine kıyasla yedi deryadan bir damla gibidir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem kıyamet alâmetleriden bahsederken ilk olarak ***ilmin gizlenmesi ve cehaletin izhâr edilmesini*** haber vermiştir. Yine Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Allah Teâlâ ilmi (verdikten sonra), ***insanların*** (kalbinden) ***zorla söküp almaz. Fakat ilmi, ülemayı kabzetmek suretiyle alır. Ülema kabzedilir, öyle ki, tek bir âlim kalmaz. Halk da cahilleri kendine reis yapar. Bunlara meseleler sorulur, onlar da ilme dayanmaksızın*** (kendi reyleriyle) ***fetva verirler, böylece hem kendilerini hem de başkalarını dalâlete atarlar."*** [819]

İmam Şa'bi rahmetu'llâhi aleyh dedi ki:

"İlim cehalet, cehalette ilim oluncaya kadar kıyamet kopmaz, bütün bunlar ahir zamanda hakikatların tersine döndüğü ve işlerin aksine döndüğü şeylerdendir.

Kul, ihlas sahibi olmayınca hakikata eremez. Çünkü beşeri sıfatlar, ancak zatî tecelli ile sona erer. Cehaletin ortadan kalkması, Allah Teâlâ'nın zatına karşı irfan sahibi olmakla olur. Bu da tahsille elde edilmez. Allah Teâlâ vasıtasız öğretir. Tıpkı Hızır aleyhisselâma olduğu gibi.

Kendi katından ilim verir; o da verdiği o duygu ile arif olur ve ihsanla da ibadet eder. Cehaletin zararları sadece bununla sınırlı değildir. Amellerin boşa gitmesine, sevaplarının azalmasına veya farkında olmadan haramlara girmeye de sebebiyet verir.

Ancak;

Mademki o ilim. seni kendine itaat ettirip boyun eğdiremiyor, o halde o ilim insana bir zahmet ve yorgunluktan başka bir şey olmaz.

"Seni, senden almıyan ilimden cehalet yüz kere daha iyidir." [820]

<u>Bu Niyâzî kendinden demez bu sözü ey püser,</u>
<u>Hep anı söyler duyarsın gökten inen dört kitâb.</u>

Ey oğul, Niyâzî bu sözü kendinden söylemez
Duyarsın ki gökten inen dört kitâb hep bunu söyler.

---

[818] Zariyat, 51
[819] Buhari, İlim 34, İ'tisam 7; Müslim, ilm 13, (2573); Tirmizi, ilm 5, (2654).
[820] (EFLÂKÎ, et al., 1995), b. 53, s.228

Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin ***"Söyleyenin kim olduğuna bakma, söylediği şeye bak!" veya "Söyleyene değil, söylediğine bak!"*** [821] kelâmına dikkat edilmelidir.

TAHMİS-İ AZBÎ

Hem ebu'l vakit olmadan ibn-i vakit ol bî-nikab[822]
Geçe gör havf-ı recâdan[823] *ver rızae lillaha tâb*[824]
Arif-i billâh olan insana eyle intisab
İster isen ma'rifette olasın âli-cenâb,
Ehl-i irfan eşiğinde yüzünü eyle türâb.

Ziynet-i dünyaya mağlup olmasın akıl ve dilin
Menzilin âlide derken ola esfel menzilin
Mâl-i hulyanın[825] *hesabı etmesin per-hâm bilin* [826]
Çok da verme kendini dünyâya bir dem çek elin,
Döndüremezsin beğim katî ağırdır bu dolâb.

Çünkü hacet yok imiş iksir teshir etmeye
Oldu hem "nahnü kasemnâ"[827] *kısmetidir etmeğe*
Çün değilsin zerre-i tedbirle tağyir [828] *etmeye*
Bu harâbı niceler çalıştı ma'mur etmeğe,
Bir yanın ta'mir ederken bir yanı oldu harâb.

---

[821] Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân, *el-Masnû' fî ma'rifet'l-hadîs el-mevdû'* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Haleb 1414, s. 169. (GÜLER)

[822] **Nikab:** yüz örtüsü, peçe, perde, örtünme.

[823] **Havf ve reca:** Korku ve ümid. (Hem yaşama ümidi, hem de ölüm korkusu. Yahut, affedilmesi ümidi veya cehenneme gitmek korkusu.)

[824] **Tâb:** Güç ve kuvvet

[825] **Mal-i hulya:** f. Vesvese, kara sevdâ, kuruntu, boş hayaller

[826] per (F.) پر .kanat. kuşların iri tüyü, yelek. **Ham:** (F.) خم .eğik eğri, bükük.

[827] نَحْنُ قَسَمْنَا ***"Biz taksim ettik."*** (Zuhruf, 32)

[828] **Tağyir:** değiştirme, başkalaştırma, bozma.

Niceler pervâne meseli can verir şem'a[829] yanıp
Niceler mestâne oldu âb-ı vuslattan kanıp
Teşne[830]-kân[831] ehl-i tehâluk[832] ceset vücudun usanıp
Çok seğirtti gaflet ehli bu serâbı su sanıp,
Bulmadılar hiç biri bu sahrada bir katre âb.

Padişah olmak dilersen muğni zillette ol
Meskeni vahdette eyle sureta kesrette ol
İki âlemde dilersen izzet ve devlette ol
Bir zaman yüz verme dünya ehline uzlette ol,
Akl u fikrin bir yere cem'et yüzüne çek nikâb.

Kimseye gösterme vechin yâre kılma hoş-güman[833]
Kim yılanı nâkilandır [834]başı ki küfrü iman
Bir ola yanında hicri [835] derd-i gam ıssı ziyan
Göz kulak dil kapıların bağla muhkem bir zaman,
Ola kim Hakk-dan yana gönlünden ola feth-i bâb.

Ahdin üzere bu dem sahib-kadem[836] dil ayık ol
Sohbet-i rahmana gel gir nutku Hakk'tan natık ol
Her ne işitse kulağın dinle Hakk'tan, sâdık ol
Ger ölümden kurtulam dersen yürü var âşık ol,
Döne döne aşk oduyle cism ü cânı kıl kebâb.

Yedi dürlü meyle [837] doldura gele gülden kaseyi
Bezm-i [838] aşkta yâr sunarsa sana gülden kaseyi
Bir nefes dilden bırakma al gönülden kaseyi
Gir bu derd meyhânesine koma elden kâseyi,
Hiç yürek kanından özge âşığa yoktur şarâb.

---

[829] **Şem'a:** Işık, çıra. Nur. Muma batmış fitil.
[830] **Teşne:** f. Susamış. Mc: İstekli, çok arzulayan, heveskâr.
[831] **Kân:** f. Bir şeyin menbaı.
[832] **Tehalük:** (C.: Tehâlükât) (Helâk. dan) İstekle atılma. Tehlikeye aldırış etmeden, birbirini çiğneyecek gibi koşuşma
[833] **Güman:** f. Zan. Tahmin. Sanmak. şüphe
[834] **Nakilan:** nakledenler
[835] **Hicr:** ayrılık
[836] **sahib-kadem:** Sabit ol
[837] **Mey:** f. şarap, içki. (Bak: şarab)
[838] **Bezm:** f. Sohbet meclisi. Muhabbet yeri. Yiyip içme, îş u nûş. Meclis.

İki âlemde olup âşık dilâ[839] ağlayasın
Sende Hakk zahir duruken Hakk deyü bekleyesin
Fî-emânillâh[840] sadâsın bilmeyip tınlayasın[841]
Himmetin dâim bu olsun kim Hakk'ı anlayasın,
Hakk'ı bilmekten yeğ olmaz iki âlemde sevâb.

Gel inat ehlinden olma zâhida yayını as
Cenneti irfâna gel gir olma hem ehli maas [842]
Hazretullahâ ancak kul olandır abd-i has
Ger azâb-ı âhiretten bulmak istersen halâs,
Arif ol ki cehl odundan kopısar cümle azâb.

Azbi pirim Hazret-i Mısrî Efendi hoş haber
Böyle bulmuştur kelâm izzetullâh eser
Seni sana kasdeder bildirmeye Hakk'tan meğer
Bu Niyâzî kendinden demez bu sözü ey püser,
Hep anı söyler duyarsın gökten inen dört kitâb.

---

[839] **Dil:** f. Gönül, kalb, niyet. Cesâret, yürek. Mandıra, ağıl.
[840] **Fî-emânillah:** Allah Teâlâ'ya emanet ol
[841] **Tınla:** f. çınlamak, çıngırdamak, tıngırdamak, çınlatmak, çıngırdatmak, tınlamak
[842] **Maas:** Ayağın siniri çekilip büzülmek. Ayağın eğri olması.

21

Vezin: Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün.

Aç gözün dildâra bak ref oldu yüzünden nikâb,
Zulmeti sürdü çıkardı ara yerden âfitâb.
Şol “sakâhüm Rabbühüm” hamrın lebinden içegör,
Katresin nûş eyleyen uşşâk ebed görmez azâb.
Otuz iki harfi bildin dört kitâbın aslıdır,
Safha-i vechinde yazılmış kamû bî-irtiyâb.
Mekteb-i irfâna gir oku bu ilmin aslını
Gör ki nice derc oluptur bu ilimde dört kitap.
Her ne okursan çün otuzikiden taşra değil,
Yüzünün metnini şerh eder okuyan fasl-ü bâb.
Her ne söz kim söylenür âlemde Türki yâ Arab,
Tut kulağın kim sanadır cümle dillerden hitâb.
Her ne kim görür gözün andan cemâl-i yâre bak,
Çünkü gitti ey Niyâzî kalmadı asla hicâb.

Aç gözün dildâra bak ref oldu yüzünden nikâb,
Zulmeti sürdü çıkardı ara yerden âfitâb.
Aç gözün sevgiliye bak yüzünden nikâb perdeyi kaldırdı,
parlak yüzü ara yerden karanlığı sürdü çıkardı.

“Aç gözün dildâra bak”, dildârdan murat Hakk’tır. Senin yüzünden örtü kalktı. Hak zulmeti sürdü, çıkardı aradan, o zaman sen de her şeyde Hakk’ı apaçık görürsün.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
“Allah Teâlâ halkını karanlık içinde yaratmıştır.” [843]

İbn’ül Arabî hakikati iki açıdan görür. Allah Teâlâ’yı bütün görünen şeylerin özü sayar ve **“*Hakk*”** adını verir, ya da bir açıdan görünen madde sayar ve **“*Halk*”** olarak adlandırır. İbn’ül Arabî’ye göre, tek ve çok yalnızca bir hakikatin iki ayrı ifadesinin isimleridir. Bu tek hakikat, hakiki birlik, fakat dış evrende müşahede edilen çeşitliliktir.[844]

Hakk değişmeden kaldığı halde halk o değişmeyen varlığın değişen ve sayılmayacak kadar çeşitlilik gösteren zuhur ve tecellisidir. İbn’ül Arabî, Hakk’ın çok çeşitli şekilleri almasını şu örnekle izah eder: Su; buz, kar, buhar, dolu, yağmur, çeşme, dalga, ırmak, deniz gibi şekiller ve adlar alır.

---

[843] Tirmîzî, 2644
[844] Ebu’l Ala Afifî, *Muhiddin İbn’ül Arabî ’de Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul 1999, s. 35

Görüntüler farklı olsa da bunların aslı sudur.[845]

İbn'ül Arabî Hakk ve evren ilişkisini "Hakk'ın dışında, evren denilen şey O'nun gölgesi gibidir, işte bu gölge mümkün varlıkların özünü oluşturur. Öyleyse, esasen insanın idrak ettiği sadece Hakk'ın vücudundan, bu evren olarak yayılan şeyden, yani O'nun zatından ibarettir. Zira ondan başka varlık yoktur."[846]

<u>Şol "sakâhüm Rabbühüm" hamrın lebinden içegör,</u>
<u>Katresin nûş eyleyen uşşâk ebed görmez azâb.</u>
"sakâhüm Rabbühüm" içkisini dudağından içegör,
Katresin içen âşıklar ebedi görmez azâb.

Burada وَسَقَيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ***"Rableri onlara tertemiz içecekler içirir."***[847]

âyet-i kerimesine işâret olunuyor. Çünkü cennet ehli en önce cennette süt içecektir, zirâ süt ilmin sûretidir. Hattâ bir adam rü'yâsında süt içse âlim olur, şarap içse fâsık, bal içse dâim bir kararda durur, yani doğduğu gibi değişmeden vefat eder. İşte **şarab-ı tahûr** dan (temiz şarap) murad aşkın şarabıdır. Aşkın ilk katresini içen dünyâ ve âhiret azâbından berî, yani sâlim olur.

<u>Otuz iki harfi bildin dört kitâbın aslıdır,</u>
<u>Safha-i vechinde yazılmış kamû bî-irtiyâb.</u>
Dört kitâbın aslının otuz iki harf oduğunu bildin,
Şübhesiz hepsi yüzünün sayfasında yazılmış.

İslâm âleminde ise harflerin bazı husûsiyetlere sahip olduğu inancı oldukça eskidir. Bu itibarla Kur'an'ın yirmi dokuz sûresinin basındaki harflere çeşitli anlamlar verilmiştir. İslâm uleması arasında hurûf ile uğraşanların başında Hallâc-ı Mansûr (hyt. 922) İbn Nedim (hyt. 987)'den sonra İbnü'l-Arabî (1165-1240), İbn-i Haldûn (1332-1406), Abdurrahman-ı Bistâmî (hyt. 1454) ve Sarı Abdullah Efendi (1584-1660) gelir.

İslâm Dünyası'nda Hurûfîliği bir inanç sistemi, bir fırka halinde yayan Esterâbâdlı Fazlullâh-i Hurûfî'dir. XlV. asrın sonlarında İran'da Timur'un saltanatında (1370- 1405), tarikat ehlinin büyük müsâmaha gördüğü zamanda Fazlillâh-i Hurûfi, bugün Gurgan diye bilinen, İran'ın Hazar Denizi'nin güney-

[845] İbn'ül Arabî, *Fusûs*, s. 26,68,122; Süleyman Uludağ, *İbn Arabî* , Ankara 1995, s.124.
[846] İbn'ül Arabî, *Fusûs*, s. 47.
[847] İnsan, 21

doğu kıyılarına yakın Esterâbâd şehrinde fırkasını yaymaya başlamıştır.

Eski devirlerden beri batını akidelerin kök saldığı İran'da kendi fikirlerini bu batınî metodlarla kurmaya çalışmış olan Fazlullâhi Hurûfi Bâtıniyye'den Şeyh Hasan-i Cûrî (hyt. 743/1342-3) ve O'nun halifelerinin tesiri altında kalarak fırkasını kurmuştur. Fazlûllâh, Bâtınîlerin te'vil metotlarını en iyi bir şekilde değerlendirerek, harflerin önemini ve onların sayılarla olan münasebetlerini ortaya koymuş, dînî emîr ve hükümleri **Arap ve Fars alfabelerindeki yirmisekiz ve otuziki harfe irca etmiştir.** Allah Teâlâ'ya ait sırların harf ve sayılarda gizlendiği kabul edilen manalarını çözmeğe çalışmış; gelecekteki hadiseleri önceden keşf için faydalanılan Ulûm-i garibe ve Ulûm-i harfiye yanında ilm-i hurûf'un esaslarını ortaya atarak bu bilgiyi orijinal bir şekle sokmuştur.

Fazlullâh-i Hurûfî, **otuz iki yaşında iken kurduğu fırkayı,** önceleri Tebriz ve İsfahan'da yaymaya başlamış ve yaptığı rüyâ tabirleriyle büyük şöhret kazanmıştır. Kurduğu Hurûfîlik fırkası kısa bir zamanda İran'ın her tarafına yayılmıştır.[848]

Fazlullâh Arap **Alfabesindeki yirmisekiz harf yerine Fars Alfabesindeki otuz iki harfi esas** almıştır. Kur'ân-ı Kerim'e karşılık olmak üzere, Farsça, Câvidân-nâme ismiyle kendi fikirlerinin ana kaynak kitabı olan eserini telif etmistir.

Fazlullâh-i Esterâbâdı'nin dini görüşleri yani akîdesi Şeriata muhâlif görüldüğünden, tevkif edilerek Alıncak Kalesi'nde yapılan muhâkemesi sonunda, Timur'un oğlu Mırân Şâh (1404-1407)'ın emriyle (796/1394)'de boynu vurularak katledilmiştir.[849]

Bu beyitte Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz, eski türkçe harflerin yirmidokuzu Arap harfleridir, üçü de yani ***"pe, çe, je"*** Farsca harfleridir. Bu otuziki harf dört kitabın aslıdır. Bunlar:

Zebûr, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'dir. Arap harflerinin herbiri ilâhî mertebeleri bildirir. Meselâ ***"hemze"*** *"Nûr-i Muhammediyye"* ye, ***"be"*** harfi *"Nefs-i kül-e"*, ***"te"*** harfi *"Heyûla"* ya vesâireye, yani herbir harf ilâhî mertebelerden bir mertebeyi beyân eder. Farsça harflerden üçü de ***"Ulûhiyyet, Ahadiyyet, Vâhidiyyet"*** mertebelerini bildirir.

Mekteb-i irfâna gir oku bu ilmin aslını
Gör ki nice derc oluptur bu ilimde dört kitap.
İrfân mektebine gir bu ilmin aslını oku
Dört kitabın bu ilmi nasıl içine aldığını görürsün.

[848] Abdulbaki Gölpınarlı, Hurûfilik Metinleri Kataloğu, s.7.
[849] Dânişmandân-ı Azerbaycan(s.387) Hurûfîyân(s.232)

Öğretim üç kısımdır: okuma yazma, ihtisaslaşma eğitimi ve irfan mektebi'dir. İlmin aslını öğrenmek istiyorsan irfan mektebine gir. Orada sana Mürşid-i Kâmil evvelce öğrendiklerinden meselâ, "hemze" budur, "be" şudur diyerek ayrı ayrı beyân eder.

Gözün her ne görürse, andan hicâbı, yani perdeyi kaldır, Hakk'a bak, çünkü her ne şeye gözün erişirse, o şey sana hitâb eder (şöyle der):

" Sakın bize aldanma, bizim müstakil vücûdumuz var olduğunu zannetme. Bizim hakikatimiz olan Hakk'a bak. Biz fitneyiz, seni aldatırız" diyerek hep nidâ ederler.

Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-aziz İrfân sofralarında buyurdu ki;

"Ey iman edenler Allah'tan korkunuz, O'na vesile arayınız ve O'nun yolunda mücahede ediniz ki felaha eresiniz." (Maide 35)

Bil ki ahiret yolcusuna iki ilim lazımdır: Zahir ilim, batın ilim. Zahir ilim; sarf, nahiv, mantık, maani ve diğer alet kitaplarını okumak veya erbabından dinlemekle öğrenilebilir. Batın ilim: halis amel, tehzib-i ahlak, zikir, riyazet ve gece gündüz Allah Teâlâ yolunda mücahede ile kalbi temizleyerek elde edilebilir. Birinci ilim kalbin cehaletini giderir ama nefs-i emmarenin kibir, kendini beğenme, kin, hased gibi kötü sıfatlarını meydana çıkarır. İkinci ilim, nefs-i emmare sıfatlarını giderir, ruhun, af, ezziyete tahammül, kötülük edene iyilik, herkesin iyiliğini istemek gibi sıfatlarını ortaya çıkarır. ..

Birinci ilim, evin duvarına çizilen nakış gibidir. İkincisi, birinci duvarın karşısındaki duvarda bulunan cila gibidir. Bundaki nakış onda görünür. Onda, âlemde olan her şey görünür. Hatta onda Allah Teâlâ'nın cemali de görünür. [850]

İlm-i Zâhir- İlm-i Bâtın

İlim, bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Üzerinde çokça durulan bu kelimeyi sûfiler, ikiye ayırırlar. Birincisi kazanmakla elde edilen (zâhirî) ilim. Buna kesbî ilim de denir. İkincisi de, vehbî (batınî) ilimdir. Mutasavvıflar, "ilm-i ledünnî (bâtınî)" sözüyle, kula vasıtasız verilen ilmi kastederler. Onlara göre bu ilim, Allah Teâlâ'nın ilhamı ve kuluna bir öğretisidir. Nitekim Allah Teâlâ Hızır aleyhisselâma, Mûsa aleyhisselâmı vasıta kılmaksızın bir ilim vermiştir. İlm-i ledünnî, kulluğun, emre uymanın, Allah Teâlâ'ya karşı samimi ve doğru olup Ona tam bir şekilde boyun eğmenin ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin meşalesinde ilim elde etmede bütün gücü sarf etmenin meyvesidir..."

İlm-i bâtın denince şeriâtın dışında ona zıt bir ilim anlaşılmamalıdır.

---

[850] (ATEŞ, 1971) Kırk beşinci sofra

Zira ilm-i bâtın, şeriâtın hakikati, özüdür ve şeriât'a uymak sureti ile ancak elde edilebilen bir ilimdir. Nitekim bu konuda İmam-ı Şa'ranî şöyle der: *"Şeriatın ahkâmıyla halisane ibadet eden sûfî, zâhirî âlimlerin bilemeyecekleri öyle ilimlere vakıf olurlar ki tarifi mümkün değildir. O, Kur'an ve Sünnet'in zahirinden hüküm çıkarmaya muktedir olduğu gibi zâhir bilginlerin anlamayacağı manalara da aşina olur."* [851]

Sûfiler, وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً "... *Allah size nimetlerini zahir ve bâtın olarak bol bol ihsan* etti..." [852] Âyetinde geçen "bâtın nimetler"'den, bâtın ilmini anlamışlardır. Bunun içindir ki İbn-ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, insan bilgisini aklî ve marifet olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre bilginin kaynağı akıl, marifetin kaynağı ise nefs (ruh) dir. Marifet, Allah'a yakınlık kurmak sureti ile elde edilir ve aklî bilgiden daha değerlidir. Aklî bilgi, ihtimalli iken, marifet kesin bilgidir ve İlahî kaynaklıdır.

İlm-i Bâtın'ın Şer'i Yönü:

a) Kur'an-ı Kerim'den Deliller: Yusuf aleyhisselâmın ta Mısır'dan kokusunu alan Yakup aleyhisselâm kendisini ayıplayanlara قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ***"Yakup, 'Ben size Allah tarafından (bana verilen bir ilimlle) sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim, demedim mi? 'dedi."*** [853] Bu âyet ve özellikle Hz. Hızır'ın, Hz. Mûsa aleyhisselâma verilenden ayrı gizli bir bilgiye sahip olduğunu gösteren Hızır'la Mûsa kısası, Allah Teâlâ'nın bazı kullarına lütf ettiği manevî bir kavrayış ve ledünnî bir ilim olduğunu ispat eder.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, mutasavvıflar, وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ***"Biz ona (Hızır'a) katımızdan bir ilim (bâtınî) öğrettik"***[854] âyetine dayanarak zâhir ilminden başka bir de ledunnî ilim (bâtın) olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre Hz. Mûsa'ya melek vasıtasıyla gönderilen veya herkese tebliğ etmek üzere verilen ilmi bilgiler, zâhirî ilim ve şeriat ilmi; Hz. Hızır'a doğrudan ve özel olarak verilen dini bilgiler ise ledunnî ilim, hakikat ilmi veya bâtın ilmidir.

b) Hadis-i Şeriflerden Deliller:

[851] (İDİZ, 2006)
[852] Lokman, 20
[853] Yusuf, 96
[854] Kehf, 64

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Harise radiyallâhü anha ***"Her hakkın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir.?" Diye sorduğunda şöyle cevap vermişti ?:***

"Ben nefsimi dünyadan men ettim. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki ben Rabbimin arşını açıkça görüyor gibiyim. Ehl- i Cennetin birbirlerini ziyaret edip durduklarını temaşa ediyor gibiyim. Cehennemliklerin bağrışıp birbirleri üstüne yıkıldıklarını seyrediyor gibiyim" Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bu cevap karşısında şöyle buyurmuştu:

"Sen işin farkına varmışsın. Anladığına iyi sarıl" [855]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki: ***"Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız, döşekte kararınız kalmaz, dağlara çıkardınız."*** [856] Bu hadis-i şerif, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin belli bir hutbesinde söylenmiştir. Serrac der ki:

'Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin işaret ettiği bu ilim herkesin bileceği halk arasında mutearef ilimlerden olsaydı. ***'Benim bildiğimi bilseydiniz'*** dediği zaman işitenler, 'senin bildiğini biliyoruz' derlerdi." Demek ki Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bahsettiği ilim herkesçe bilinmeyen özel bir ilimdi.

Mânâlar kesinlikle harflere sığmazlar,
Okyanusu bir kaba koymak mümkün olmaz!..
Biz ki, kendi sözlerimiz açısından sıkıntıdayız,[857]

Yine Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem başka bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: ***"İlim ikidir, biri kalpte gizlidir ki, faydalı olanı da budur."***[858]

Şu hadis de inananlar içinde kendisine ilhâm olunan kimseler bulunduğunu bildirmektedir.

"Muhakkak ki (eski) ümmetler içinde muhaddesler (ilhamlı kişiler) vardı. Eğer ümmetim içinde bunlardan bulunacaksa (ki şüphesiz bulunacaktır); onlardan birisi de, Ömer'dir." [859]

---

[855] Ebu Nuaym, *Hilyetul Evliya,* Mısır, 1933, X, 273; Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *ed-Dürrül Mensur,* Beyrut, 1993, III, 163

[856] Buhari, Kusuf, 2, Nikah, 107, Rikak 28; Müslüm, İbn Haccac Ebu'l- Hüseyin, *el-Camiu's-Sahih,* Kahire,1955, Kusuf, I,

[857] (Şeyh Mahmûd Şebüsterî), b.50-51

[858] Ebu Talip El *Mekki, Kûtu'l Kulûb,* Mısır, 1966, I,244-245

[859] Hadis değişik lafızlarla Hz. Aişe (r.), Ebû Hureyre (r.) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.) rivayet edilmiştir. Hz. Aişe (r.) rivayeti için bak: **Müslim,** Fedâilu's-Sahâbe (44), 23, hd. no: 2398. Tirmizî, Menâkıb (50), 18, hd. no: 3693. **Musned,** 6, 55. Ebû Hureyre

Buna dayanarak İbn-i Abbas radiyallâhü anh Hac süresinin 52. Ayetine (Muhaddes) kelimesini ilave ederek وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ وَلَا مُحَدَّثٍ şeklinde okumuştur. Demek ki Muhaddes; peygamberliğin altında bir vahiy ve ilhâm mertebesidir. Ve bu yüksek paye Hz. Ömer radiyallâhü anha tevcih edilmiştir." [860]

Muhaddesundan olan Hz. Ömer radiyallâhü anh demiştir ki:

"Ben üç şeyde Rabbime muvafakat ettim: Ya Resulallah, İbrahim makamını namazgâh edinelim, dedim. Müteakiben 'Siz de İbrahim makamından bir namazgâh edinin!' [861] ayeti nazil oldu.

Bir de hicap ayeti ki, 'Ya Resulallah, kadınlarına emretsen de, onlar perde içine girseler! Çünkü hayırlı-hayırsız kimseler onlarla konuşabiliyor.' dedim. Bunun üzerine hicap ayeti (Ahzâb, 32-33) nazil oldu. Yine Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin zevceleri, bir keresinde kendisine karşı kıskançlık göstermek üzere ittifak etmişlerdi. Eğer o, sizi boşarsa, yerinize Rabbinin ona sizden hayırlılarını vermesi ümit edilir, dedim. Derken bu (Tahrîm, 5) ayeti nazil oldu."[862]

Mehmed Sofuoğlu'nun şu izahı çok manidardır:

Hz. Ömer radiyallâhü anhın bu sözleri, ayetlerin inmesinden önce olduğu hâlde, ***"Rabbim bana muvafakat etti"*** demeyip de, ***"Ben Rabbime muvafakat ettim"*** demesi, Allah Teâlâ'a karşı bir edeptir. Fıkhının ve ilminin açık bir nişanesidir. "Benim reyim, zuhurları muayyen vakitlere kadar teahhur eden ezelî hükme muvafık düştü" demek istemiştir.[863]

Şeytan, ilhama mazhar olan Hz. Ömer'e Hudeybiye Antlaşması sırasında; Furkan suresinin okunuşu ile ilgili olarak Hâkim b. Hizam'la olan tartışmasında ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin vefatı sırasında birtakım aldatmalarda bulunmuş ve Hz. Ömer'in nefsine arız olan bu düşünceler ve yanlışlar nübüvvet nuruyla izale olmuştur.[864]

(r.) rivayeti için bak: **Buharı,** Fedâilu Ashâbi'n-Nebi (62), 6. Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî (r.) rivayeti için bak: **Zevâid, 9,** 69. Ayrıca bak: **Şerhu Nehci'I-Belâğa, 12,** 177. Bir rivayette Hz. Ali (r.);"Mümin, muhaddes'tir." demiştir. Bak: **Şerhu Nehci'I-Belâğa, 20,** 320.

[860] (İDİZ, 2006)

[861] (Bakara, 215)

[862] Buhārî, Salât, 32/52.

[863] Mehmed Sofuoğlu, Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, 1/490. (TEKHAFIZOĞLU, 2005), s. 26

[864] İbn Teymiye, age, 2/91.

Hudeybiye Antlaşması'nın müşriklere taviz verir gibi gözüken bazı maddeleriyle ilgili olarak Hz. Ömer, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme itiraz etmiş ve

c) Sahabe ve Bazı Âlimlerden Deliller

Bâtın ilmine dair işaretler (deliller), sahabenin hayatında da mevcuttur.

"Eğer Kur'ân'daki Fatiha süresi hakkında konuşsaydık yetmiş deve yükü kitap olurdu." [865]

Yine Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin şöyle dediği rivayet edilir: ***"Bir kimse dünyadan yüz çevirirse Allah Teâlâ ona öğrenme olmadan öğretir. Hidayet olmadan hidayet eder, gözünü açar, onu kötülükten kurtarır." "Bende, Kur'an-ı Kerim hakkında, bir kişiye Allah tarafından verilen bir anlayıştan (fehm) başka bir şey yoktur."*** [866]

Bu kelâm, Harise radiyallâhü anhın Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme verdiği cevapta saydığı hususları teyit eder derecededir. Harise de: ***"Ben, dünyadan nefsimi men ettim... Arşı, cehennemlik ve cennetlikleri görür gibiyim."*** diyordu. Hz. Ali kerreme'llâhü vechede dünyadan yüz çeviren kişiye, AllahTeâlâ'nın kendisine verdiği (bâtın) ilimle, öğren-

---

"Sen hak rasül değil misin ey Allah'ın Resulü!" demişti. Yine, Hakîm b. Hizâm'ı, Furkan suresini kendi okuyuşundan başka bir tarzda okurken işitince onu apar topar Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin huzuruna götürmüş ve Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem;

Böyle de okunur, Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur, buyurunca sakinleşmiştir. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Hakk'a yürüyüşü ile sanki şok geçiren Hz. Ömer radiyallâhü anh sokağa çıkarak ***"Kim Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem öldü derse, boynunu vururum"*** demiş, Hz. Ebu Bekir radiyallâhü anhın Kur'an'dan ayetler okuyarak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin da bir beşer olduğunu ve bir gün bu fanî dünyadan göçeceğini hatırlatması üzerine kendine gelmiştir.

[865] İbn Ebî Cemre yoluyla Hz. Ali'den (r.) nakledilmekte olan bu söz ve açıklaması için bak: **Risâletu'l-Ledunniyye, 106. İtkân, 2,** 1223-1224.

[866] Hz. Ali'den (r.) nakledilen bu cümlenin değişik rivayetleri için bak: **Buhârî,** İlim (3), 39, Cihâd (56), 170, Diyât (88), 23, 30. **Tirmizî,** Diyât (14), 16, hd. no: 1412. Neseî, Kasâme (45), 12, hd. no: 4717-4718. **Dârimî,** Diyât (15), 5. **Müsned, 1,** 79. Ayrca Hz. Ali'ye (r.), bir kişi; ***"Sana gayb ilmi verilmiştir."*** deyince, önce gülmüş ardından da ona cevap olarak, gayb ilminin Kıyametin kopacağı vakit anlamında olduğunu, bildiği ilmin ise, gerçek ilim sahibinden öğrenme ***(Ve innemâ huve teallum min zî ilm)*** olduğunu söyleyerek, Lokman (31), 34. Âyetini okuyup açıklamış, bu ilmin dışında ise, Allah'ın Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem öğrettiği ve kendisine de Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin öğrettiği bir ilim olduğunu ve bu ilmi sadrının anlaması ve gönlünde toplanması için Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kendisine dua ettiğini söylemiştir. Bak: **Şerhu Nehci'l Belâğa, 8,** 215,**11,** 137-141, 13, 317-318.

me olmadan bilebileceğini söylemektedir ki bu ilm-i bâtına güzel bir delildir.[867]

İbn Abbâs'ın radiyallâhü anhın ***"Yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır. Allah'ın fermanı bunlar arasında iner."*** [868] âyeti hakkındaki; ***"Eğer ben bu âyetin tefsirini söyleseydim, beni taşa tutup öldürürdünüz."*** diğer bir rivayette, ***"Kesinlikle benim kâfir olduğumu söylerdiniz."*** [869] sözünün bir anlamı olmazdı.

Ebû Hureyre'nin radiyallâhü anhın ***"Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden iki kap hıfzettim. Onlardan birini yaydım. Diğerine gelince, eğer onu da yaymış olsaydım, benim şu boğazım kesilirdi."*** [870] kelamını hatırlamak gerekir.

Sonuç olarak İlm-i zâhir ile ilm-i bâtın arasındaki münasebeti maddeler halinde şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1—İlm-i zâhir ile ilm-i bâtın temelde Kur'an-ı Kerim ve Sünnete dayanan, bu iki kaynaktan zuhûr eden, kökü bir olan iki dal gibidir.

2—İlm-i zâhir ile ilm-i bâtın birbirine zıt olmayıp, biri (ilm-i bâtın) diğerinin (ilm-i zâhir) kemale ermiş şeklidir.

3—Bâtınsız zâhir, zâhirsiz bâtının olması düşünülmemelidir. İkisi birlikte ve bir şeyin içi ile dışı gibi anlaşılmalıdır.

4—Zâhire aykırı düşen bir ilm-i bâtın batıl olur ve kabul edilemez. Böyle bir iddia, sapıtmış olan bâtınîlerin iddiası olabilir, Müslümanın değil.

5—İlm-i zâhir, ilm-i bâtına açılan kapı ve onun girişi mahiyetindedir. İlm-i bâtın ise ilm-i zâhir'in kemale ermiş şekli ve semeresidir.

6—İlm-i bâtına nâil olan kimse, zâhirî ilimleri daha iyi anlar. Ancak ilm-i zâhirde kalan, ilm-i bâtını bilemez.

7—İlm-i zâhir kesbî iken, ilm-i bâtın başlangıç itibarı ile kesbî olmakla beraber sonuç itibarı ile vehbîdir.

8—Bâtınî yönü olmayan zâhir ilmi, içi boş kabuk mesabesindedir.

9—İlm-i bâtını elde edememiş, ancak zâhirî ilimler sınırında kalmış olan kimse hakikatte var olan ilm-i bâtını inkâra kalkışmamalıdır.

10—İlm-i zâhir akıl ile irtibatlı ve beş duyu ile ilgili iken, ilm-i bâtın gö-

[867] Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 29-35

[868] Talak, 12

[869] İbn Abbâs'ın (r.), Talak (65), 12. âyeti hakkındaki bu sözü yukarıdaki gibi değişik lafızlarla rivayet edilmiştir. Bak: İbn Kesîr, 8, 183. Bu âyette ifade edildiği şekliyle, inmekte olan ilâhî ferman hakkında İbnu'l-Arabî'nin yorumları için ayrıca bak: Futûhât, 1, 141, 156, 2,455, 3, 28, 382, 398, 4, 397.

[870] **Buhârî,** İlim (3), 42.

nül ve ilhamla ilgilidir.

Belki daha dikkatli bir inceleme ile bu maddeler daha da arttırılıp veya azaltılabilir. Ancak sonuç itibari ile her iki ilim de İslamî ve birbirini tamamlayan, birbirine zıt olmayan iki ilim oldukları bilinmelidir.[871]

Bu nedenle İlm-i Ledün eğitimin kurumsallaşmış şekli karşımıza *Tarîkatlar'ı* çıkarmaktadır. Çünkü insânların yaratılış ve kabiliyetleri çok değişiktir. Öyle ki her insânı başlı başına bir evren saymakta mübalâğa yoktur denebilir. O hâlde her ferdi kendi yapısı içinde ele almak ve iç tecrübesini bu yapının gerekli kıldığı usûllerle imkân dâhiline sokmak icâbeder. Bu yüzdendir ki Kur'ân, ***"Allah Teâlâ'ya varmak için vesileler edinin"***[872] diyor. Vesile, vahyin verileri ile çatışmayan her türlü usûl ve çâre olabilir. Kur'an-ı Kerim bunu mutlak olarak zikretmiş, hiçbir kayda bağlamamıştır. İşte Tarîkatlar, esâsen, bu vesile edinme esprisinin mi'zac ve meşreplere göre teşkilâtlanmış şekillerinden başka şeyler değillerdir.[873]

Her ne okursan çün otuzikiden taşra değil,
Yüzünün metnini şerh eder okuyan fasl-ü bâb.
Mademki her ne okursan otuziki harfden hariç değil,
Tafsil bölümü okuyan yüzünün metnini şerh eder.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz başka yerde buyurduğu

Dağıla terkibim otuziki harf ola tamâm

Nokta-i sırrım kamunun cevherine kân ola

Beyitleri ile otuz iki harften kasıt ile bütün ilimlere havi vakıf olanın insan olduğunu ve kendisini işaret buyuruyor. Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin

İki kişiyi aşan her sır yayılır, otuz iki dişten otuz iki orduya duyulur. [874] buyurduğu üzerede zamanında Hakîkat ilimlerinin merkezi olduğuna işarettir.

Her ne söz kim söylenür âlemde Türki yâ Arab,
Tut kulağın kim sanadır cümle dillerden hitâb.
Âlemde söz Türkçe veya Arabça söylenir,
Kulağını tutarsan bütün dillerden hitâb sanadır.

---

[871] (İDİZ, 2006)
[872] Mâide,35
[873] (ŞAHİNLER, 2004), s.84
[874] Mesnevi, c. VI, b. 197

Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;

Konuşan, söz söyleyen iki kişi bile birbirinin halinden haberdar olmazsa duvarla kapı, nasıl birbirini anlar, duyar?

Ben, söz söyleyen adamın bile tespihinden gafil olursam gönlüm, sessiz sedasız bir şeyin tespihini nasıl duyar? [875]

Anlayışsız olan için her şey ölü ve cansız, aksi için ise her şey konuşur. Ancak bu beyit kulak sahibi olanlar için geçerli bir sözdür.

Her ne kim görür gözün andan cemâl-i yâre bak,
Çünkü gitti ey Niyâzî kalmadı asla hicâb.
Gözün ne görürse ondan cemâl-i yâre bak,
Çünkü Ey Niyâzî asla perde kalmadı, gitti.

Hz. Mevlâna kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;

Şeytan, Âdem'i adam akıllı sürçtürdü, ama Âdem'in arkası Allah Teâlâ idi, elini tutan Hakk'tı. [876]

Niyâzî-i Mısrî burada kendisini yanlış anlayanlara sitem ederek hakîkati de ifşa etmektedir.

TAHMİS-İ AZBÎ

Sure-i seb'ul mesânî[877] *çünkü oldu dört kitap*
Kalmadı âlemde zahir ehl-i demde iztırab
Çün ziya verdi hakikat şemsi âlem buldu tâb
Aç gözün dildâra bak ref oldu yüzünden nikâb,
Zulmeti sürdü çıkardı ara yerden âfitâb.

Hakkı Hakk'tan Hakk bilip Hakk'ı seçegör
Hubbu fâniden geçip şehr-i bekaya göçegör
Olmadan bunda sıratı mâsivayı geçegör
Şol "sakâhüm Rabbühüm" hamrın lebinden içegör,
Katresin nûş eyleyen uşşâk ebed görmez azâb.

---

[875] Mesnevi, c. III, b. 1499-1500
[876] Mesnevi, c. VI, b. 1344
[877] **Sure-i seb'ul mesânî**: İki defa nazil olan ve yedi âyetten ibaret bulunan Fâtiha Suresi. Mükerrer okunup tekrarlanan.

Zevk-i cennet nehyi münker her sevabın aslıdır
Cehl-i zulmet içre düzâh[878] *her azabın aslıdır*
Akl-ı kâmil bu hayat içre hitabın aslıdır.
Otuz iki harfi bildin dört kitâbın aslıdır,
Safha-i vechinde yazılmış kamû bî-irtiyâb.

Gel gönülden geç bırak zâhirde âlem cehlini
Feyz alan sırrı Hüdâ'dan arz eder mi fazlını
Mihneti dünya içinde hak bilen Hakk vaslını
Mekteb-i irfâna gir oku bu ilmin aslını
Gör ki nice derc oluptur bu ilimde dört kitap.

Şâdîlikden pâkî yok ol yar içre olma melul
Eğlemek istersen ey dil ilm-i hikmetten usul
Mekteb-i irfana gel gir eyle bu pendim kabul
Her ne okursan çün otuzikiden taşra değil,
Yüzünün metnini şerh eder okuyan fasl-ü bâb.

Kendini ednâ[879] *bilen kes eylemez arz-ı neseb*
Duy hakikatten bu pendi [880] *eyle insandan edep*
Cân-u dilden sırrı Hakk'ı Lâyezalî[881] *kıl talep*
Her ne söz kim söylenür âlemde Türki yâ Arab,
Tut kulağın kim sanadır cümle dillerden hitâb.

Şâdîlik[882] *vaktinde Azbî gelecek efkâra bak*
Ten gözüyle âlemi ruhu gözet Hünkâra bak
Yum gözün inkâra bakma aç gözün ikrara bak
Her ne kim görür gözün ondan cemâl-i yâre bak,
Çünkü gitti ey Niyâzî kalmadı asla hicâb.

---

[878] **Duzah:** f. Cehennem. Tamu. Mc: Keder. Külfet
[879] **Ednâ:** en küçük; en âdi, en aşağı, en alçak.
[880] **Pend:** f. Nasihat, vaaz, öğüt
[881] **Lâ yezalî:** Zevalsiz olana ait, sonu olmayanla ilgili.
[882] **Şad:** f. Sevinçli, ferahlı, memnun, mesrur, şen, bahtiyar.

ت T

22

Vezin: Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

Oldum çü mahv-ı mahz-ı zât, buldum vücûdumdan necât,
Ben içmişem âb-ı hayât, irmez bana hergiz memât.
Ben dost yolunda vârımı terkeyledim önden sona,
Küfr ile îmândan geçüp a'yânda bulmuşâm sebât.
Her kande baksam görünür gözlerime sırr-ı ezel,
Her şey ulaşup Hakk'ına çıktı aradan kâinât.
Dost ile ben dost olalı zevk ile işret bulalı,
Zayf-i mükerremdir bu can hep yediğim kand-i nebât.
Halvette ettim rıhleti, kesrette buldum vahdeti,
Bâzarda düzdüm halveti rûz-u şebim îyd ü berât.
Gördüm bu âlemler kamû benim vücûdumla dolu,
Bir olmuş uçmağ ve tamû cümle bana olmuş sıfât.
Her ne yana kim eğilem ol yane her şey eğilür,
Olmuş Niyâzî hep senin sâyelerin sitt-i cihât

Oldum çü mahv-ı mahz-ı zât, buldum vücûdumdan necât,
Ben içmişem âb-ı hayât, irmez bana hergiz memât.
Zât özünde mahvolduğum için vücudumdan kurtuluş buldum,
Ben âb-ı hayât içdiğimden bana hiçbir zaman ölüm erişmez.

Beyitte geçen "Çünkü mahv-ı mahz-ı zât oldum" demek, yani Hakk'la Hakk oldum, vücûdumdan vesâir vücûdlardan kurtuldum demektir. Bu sebepten ben asla ölmem.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَفَاِئنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ

"Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı?" [883]

Ben dost yolunda vârımı terkeyledim önden sona,
Küfr ile îmândan geçüp a'yânda bulmuşâm sebât.
Önden sona ben dost yolunda vârımı terkeyledim,
Küfr ile imandan geçip hakikatte sebât bulmuşum.

[883] Enbiya, 34

Çünkü küfür ve imânda ikilik vardır. Mü'min, îmân olarak bunların sayılmasıyla isneyniyet, yani ikilik olur.

<u>Her kande baksam görünür gözlerime sırr-ı ezel,</u>
<u>Her şey ulaşup Hakk'ına çıktı aradan kâinât.</u>
Her yerde baksam gözlerime ezel sırr-ı görünür,
Her şey Hakk'ına ulaşıp aradan kâinât çıktı.

Sırr-ı ezelden murat, yani ezelin sırrından maksad eşyânın hakîkatıdır.

<u>Dost ile ben dost olalı zevk ile işret bulalı,</u>
<u>Zayf-i mükerremdir bu can hep yediğim kand-i nebât.</u>
Ben dost ile dost olalı zevk ile içki âleminde olalı,
bu zayıf cana ikram edilir hep yediğim bitki şekeridir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Yeryüzünü isimleriyle, dostu da dostuyla değerlendirin." [884]
İkinci beyitte geçen "Zayf-i mükerrem" demek, yani bu canım Hakk'a misâfirdir, demektir.

<u>Halvette ettim rıhleti, kesrette buldum vahdeti,</u>
<u>Bâzarda düzdüm halveti rûz-u şebim îyd ü berât.</u>
Halvetten göç edince birliği çoklukta buldum,
Çarşıda halveti yapınca gecem ve gündüzüm bayram ve kurtuluştur.

Halvet ise dört duvar arasında edilen halvet değildir. Belki halvet, bu sûretlerden halvet, bu sûretlerden halvet, yani "Fenâfillâh" oldum, ben artık sûret görmem, Hakk görürüm. O zaman gündüzüm bayram, gecem de Berat gecesidir.

"Harrâz'a sormuşlar ***"Sen Allah Teâlâ'yı nasıl buldun?"****diye. O da* ***"O'nun zıdları bir araya getirici oluşu gerçeğiyle"****diye cevaplamış. Yani O'nun, onda ve onunla bir araya gelişini, onun suretinde olduğunu müşahede eden birisiydi o, çünkü O'nun hem ez-Zâhir ve hem el-Bâtın olduğunu biliyordu...Bir gurup Eş'arî kelâmcısı onun bu sözünü tenkid ettiler. Heyhât"* (Bkz. **el-Fütûhât,** I/160.II/379, 512, 605 IV/325).[885]

Bayram ince ve yumuşak elbiseler giymek, iyi ve leziz yemekler yemek değildir. Sevgili dostlara ve güzellere sarılmak, şehvet gıdası almak ve

---

[884] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, Beyrut, 1410/1990, s. 74, nu: 1136.
[885] (KILIÇ, 1995), s.108

vermek de değildir. Bilâkis bayram, tâat ve ibâdetlerin kabulüne alâmet ve işaretlerin belirmesi, günah ve hatâların afv olunması, günahların sevaba dönmesi, derecelerin yükselmesi, müjdelere kavuşması, îmân nuru ile sînenin açılması, yakîn kuvveti ile kalbin sükûnet ve itmi'nana kavuşması, kalbden dile ilimler denizinin, hikmet, fesahat ve belagat nehirlerinin akması iledir. Nitekim bir kimse bayram günü Hazret-i Ali kerreme'llâhü vechenin huzuruna gelip, Hazret-i Ali'nin kuru ve sert ekmek yediğini gördüğünde: "Ey Ali, bugün bayram günüdür. Sen ise, kuru ve sert ekmek yiyorsun" deyince, Hazret-i Ali kerreme'llâhü veche cevâbında:

"Bugün orucu kabul edilmiş, çalışmasının mükâfatını görmüş ve günahları mağfiret edilmiş olanların bayramıdır. Bugün ve yarın da bize bayramdır. Allah Teâlâ'ya isyan etmediğimiz, yanî günah işlemediğimiz gün bizim bayramımızdır" buyurdu. Bundan anlaşılıyor ki, akıllı olanlar dışa, görünüşe bakmamalı, görünüşe kanmamalıdır. Bilâkis bayram günü, düşünme, uyanma ve ibret gözü ile bakmalıdır. Çünkü bayram günü, kıyamet gününe benzer. Bu yüzden bayram gecesi, hükümdarların kapısında boru sesi duyulduğunda, kıyamet günündeki sûr'a üfürülmeği hatırlamalıdır. Bayram gecesi olup halk bayram hazırlığı ile uykuya vardıklarında, sûr'a İki üflemek arasındaki, yanî ölümle tekrar dirilme arasındaki kabir hallerini aklına getirmelidir. Bayram sabahı, ihsanları ayrı ayrı, hallerde, giyinmeleri, kuşanmaları, süslenmeleri, renk renk elbiseleri ile ev ve saraylarından çıkmış, kimi üzüntülü, kimi neş'eli, kimi yaya, kimi at üstünde, kimi fakir, kimi zengin, kimi sıkıntıda, kimi sürûrda gördüğün zaman, kıyamette insanların değişik hallerini hatırlamalıdır. Çünkü orada ibâdet yapanlar neş'eli, günahkârlar üzüntülü, takva sâhibleri binekler üstünde, mücrim ve müşrikler yüzükoyun sürünmektedir. Nitekim Allah Teâlâ Meryem sûresi seksenbeşinci âyet-i kerîmesinde: **"Takva sâhiblerini, binekler üzerinde Cennette topladığımız, mücrimleri susuz olarak Cehenneme sürdüğümüz günü hatırla"** buyuruyor. [886]

<u>Gördüm bu âlemler kamû benim vücûdumla dolu,</u>
<u>Bir olmuş uçmağ ve tamû cümle bana olmuş sıfât.</u>
Bu âlemlerin hepsi benim vücûdumla dolu olduğunu gördüm,
Herşeyi ile cennet ve cehennem benim bir sıfâtım olmuş.

Her şey zıddıyla yahud eşidiyle, benzeri ile bilinir. Fakat Allah Teâlâ'nın ne benzeri, ne karşıtı ve ne de zıddı vardır. Allah Teâlâ âlemleri çiftlerin birleşmesi ile yaratmıştır. Kendisi ise zıtları cem edendir. Bu nedenle vahdet

[886] (GEYLÂNÎ, 1979), s. 318

sırrına erenin halinde çiftlerin değeri yoktur. Herşey ile birlik demine kavuşur. Aslında Allah Teâlâ;

Tanrı adaleti, herkesi eşiyle çift etmiştir; fili fille, sivrisineği sivrisinekle.[887]

Buradaki çift olmak maddî âlemin gereği olandır. Tevhid âleminde çift yaratılış kalmaz. Ne kadar zıtlık varsa artık yok oldu demektir.

Zıtlar nazariyesi de Farabi'ye zıtlardan sorulur;

—Zıt kendi zıddının yokluğu mudur? Mesela beyaz siyah'ın yokluğu mudur? Yoksa değil midir?

—Hayır, beyaz bir şey'dir ve yalnız siyah'ın yokluğu demek değildir. Fakat siyah'ın yokluğu beyaz'ın varlığında dâhildir. Ve her zıddın içinde kendi zıddının yokluğu dâhildir.

Sual olunuyor;

—Zıtların ilmi bir midir? Bir ise ne yöndendir? Farabi diyor ki,

—Bu bir tartışma meselesidir. Çeşitli cihetleri ihtiva eden maddelerin bazısında tek hüküm doğru olacağı gibi onun zıttı da diğer taraflarda doğru olabilir. Mesela bir kimsenin şahsiyet ve mahiyetleri birbirinin zıttı olan şeylerdeki ismi tek isim olamaz. Siyah'ın bilinmesi, beyaz'ın bilinmesinden adil'in bilinmesi, zalim'in bilinmesinden başkadır. Fakat bir zıdda, zıddı'nın zıddı olmak itibariyle bakılırsa o zaman iki zıtta ait olan isim bir olur. Çünkü o zıtlar bir şey'in iki kendi izafeti kabilindendir.

Zıtlardan karşıtları ayırmalıdır. Karşıtlar iki şeydir ki, *bunların bir konuda bir zaman ve bir yönde birlikte bulunmaları mümkün değildir. Karşıtlar baba ve oğul arasındaki oran gibidir. Zıt olanlar görelik aksamındadır. Tek ve çift, yokluk ve sahip olmak, görmek ve görmemek giderme ve gerektirme gibidir.*[888]

Her ne yana kim eğilem ol yane her şey eğilür,
Olmuş Niyâzî hep senin sâyelerin sitt-i cihât

Her ne yana kim eğilirsem ol yana her şey eğilir,
Niyâzî hep senin gölgelerin altı cihet olmuş.

Bu beyti Niyâzî-i Mısrî kaddese'lâhü sırrahu'l azîz Hakk'la olup, Hakk'ın lisânından söylemiş olmasıdır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Allah Teâlâ bir şeye tecellî edince o şey Hakk'a boyun eğer" [889]

---

[887] Mesnevi, c.VI, b. 1894
[888] DEMİR, Necati, **M. Ali Ayni'nin Muallim-i Sani Farabi İsimli Eser**inden
[889] İbn. Mâce. İkamet. 152; Nesaî. Küsuf. 16

Hiç yıldızların gölgesi olur mu gölge şemsündür saklanur gölge uzanur zuhur etdıkçe gölge çekilür. Ey padişah şimdiye kadar Mısrî idi seni izhar iden. Şimdiden sonra bu ayetdür seni faş eyleyer, İsâ aleyhisselâm. Sensin katlına kasd etdin. Hemen iş gör senün. Senin işinde görildi. Bundan sonra öldüğüme gam yemem. benüm ilmüm katında müctehidler âciz oldular veli ilmü ilâhünün ilh.[890]

TAHMİS-İ AZBÎ

Hayli talep kıldım menzilgehim[891] *savm-u salat*[892]
Oldu karargâhım hemin âlemde hoş hac ve zekât
Gördüm yüzüm bunda âyan mir'âtım[893] *oldu kâinât*
Oldum çü mahv-ı mahz-ı zât, buldum vücûdumdan necât,
Ben içmişem âb-ı hayât, irmez bana hergiz memât.
Çıktı gönülden cümle mal u menal[894] *bâkî fena*
Benden bana oldu sefer geldi Habib[895] *benden yana*
Dostu ayan gördüm dedim Elhamdülillâh dâima
Ben dost yolunda vârımı terkeyledim önden sona,
Küfr ile îmândan geçüp a'yânda bulmuşâm sebât.
Geldim ise gittim ise âdemdenim bilmem halel[896]
Hakk'a bedel oldu kamu[897] *bende olan tul-u emel*[898]
Hakk'dan doludur her yanım benden bana gelmez zelel[899]
Her kande baksam görünür gözlerime sırr-ı ezel,
Her şey ulaşup Hakk'ına çıktı aradan kâinât.

---

890 (ÇEÇEN, 2006), s. 53; (MISRÎ, 1223), s. 15a
891 **Menzilgâh:** konak yeri. Kalınan yer.
892 **Savm-u salât:** Oruç namaz
893 **Mir'at:** Ayine. Ayna. Meşhur bir cins lâle
894 **Menal:** Yetiştirme, nâil olma, kavuşma. Ele geçirilen şey. Nâil ve sahib olunan şey.
895 **Habib:** (Hubb. dan) Sevilen. Sevgili. Seven. Dost. Loved man
896 **Halel:** Bozukluk. Eksiklik. Başkası tarafından verilen zarar. İki şeyin aralığı. Boşluk. Açıklık.
897 **Kamu:** (Kamuğ) t. Hep, bütün, tamamen.
898 **Tul-u emel:** Bitmeyen istek. Hiç ölmeyecek gibi dünyaya dalmak ve düşünmek.
899 **Zelel:** Eksiklik

Kahr u safadan geçmişim dost ile ülfet bulalı
Kesrette[900] vahdet[901] eyledim vahdette kesret bulalı
Can tahtına geçtim bugün sırda muhabbet bulalı
Dost ile ben dost olalı zevk ile işret bulalı,
Zayf-i mükerremdir bu can hep yediğim kand-i nebât.

Tas tas zehirler yut rahat bulunca mihneti
Çektim hezar[902] derd ü bela devlet[903] duyunca zilleti
Yar ile buldum sohbeti her yerde kıldım ışreti [904]
Halvette ettim rıhleti, kesrette buldum vahdeti,
Bâzarda düzdüm halveti rûz-u şebim îyd ü berât.

Aşktan haber alan kişi kevserden eyler çün vuzu[905]
Savm u salât hac ve zekât Tevhidi ona tuttur diru[906]
Tarzem[907] ona gedalardan geda aslım ululardan ulu
Gördüm bu âlemler kamû benim vücûdumla dolu,
Bir olmuş uçmağ ve tamû cümle bana olmuş sıfât.

Elhamdülillah sâdhezar [908]Hüdâ'yi hûb[909] bilir
Gelen gider giden gelir olan olur kalan kalır
İkrar-ı iman ahd-i iman yahşi yaman Hakk'tan gelir
Her ne yana kim eğilem ol yane her şey eğilür,
Olmuş Niyâzî hep senin sâyelerin sitt-i cihât

---

900 **Kesret:** Çokluk, sıklık. Bir şeyin ekserisi ve muazzamı. Bolluk.

901 **Vahdet:** Birlik. Yalnızlık. Teklik. (Kesretin zıddıdır.) Edb: İfade esnasında mevzu-un haricine çıkılmaması, maksad ne ise yalnız ondan bahsedilmesi, sözün dallandırılıp budaklandırılmaması.

902 **Hezar:** f. Bin. (1000) Pek çok. Bülbül.

903 **Devlet:** ***isim Arapça devlet*** 1 . Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi bakımdan teşkilâtlanmış millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık. **Büyüklük, mevki.**

904 **İşret:** içki, içki içme, sarhoş edici içki kullanma.

905 **Vuzu:** Abdest alma. Abdest suyu. Abdest.

906 **Dir:** (C.: Dırâ'- Duru') Cevşen. Cenkte, muharebede giyilen zırh.

907 **Tarze:** şekil, suret

908 **Sadhezar:** f. Yüzbin.

909 **Hubb:** (Hibâb - Hibb - Mehabbet) Sevgi, muhabbet, bağlılık, dostluk. Bir şeyi birisine sevdirmek. Hulus, lüzum ve sübut. Muhafaza ve imsâk.

23

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Sırr-ı Hakk'ı nicesi fâş eyleyem ben, ey sikât,
Kânı ancak remz ile etmiş beyân ehl-i nikât.
Her ne denlü âşikâr etsem hafâsın artturur,
Ol ayân iken anı örter delâil beyyinât.
Anı tevhid eylemez illâ ki şirk ehli eder,
Vahdet-i Hakk'ı duyanın dili lâldir aklı mât.
Her ne kim fevkal-ulâ taht-es-serâda var durur,
Zât-ı vâhiddir veli göründü nice bin sıfat.
Zâtı birdir lîk evsâfına gâyet yok durur,
Gör bu fânusu ki anın şem'i oldu nûr-i zât.
Zâhir ü bâtın kamusu bir fenerdir gayri yok,
Şem'i insân oldu fânusu cem-i mümkinât.
Ey Niyâzî Âdem oldu çün cihânın şu'lesi,
***Bahş olur Âdem deminden âleme rûh-ul hayât*.**

Sırr-ı Hakk'ı nicesi fâş eyleyem ben, ey sikât,
Kânı ancak remz ile etmiş beyân ehl-i nikât.
Ey güvenilir kişiler! Ben Hakk'ın nice sırrını açıklayım,
İrfan ehli onları ancak remz ile beyân etmiş.

Ey kendilerine güvenilen Zâhir ulemâsı! Hakk'ın sırrını ben nasıl açıklayayım, irfân ehli onu remizle yani işaretle beyân etmiştir.

Her ne denlü âşikâr etsem hafâsın artturur,
Ol ayân iken anı örter delâil beyyinât.
Her ne denli açıklamaya çalışsam gizliliğini arttırır,
Ol apaçık iken işaret eden delililler onu örter.

Allah Teâlâ âşkı ihsan olunduğu vakit, o aşktan konuşma biter, bir hayret ve bir durgunluk meydana gelir. Artık dedikoduya ve şu şöyle demiş, bu böyle demiştir, biter ve bahsetmeğe takati kalmaz. Hâlbuki bu sözler gözünde boş söz olur. Çünkü âşığa vahdet sırrı açılır.

Allah Teâlâ'nın zuhûru hicâbtır, örtülüdür. Ehli olmayana Hakk'ın sırrını ifşâ etmek pek fenâdır, elinin kesilmesine müstahak olur. Esasen şerîatta hırsızlık yapanın elinin kesilmesi cezâsına çarptırıldığı gibi bu gibilerin de tevhidden eli kesilir ve tardedilir, yani tevhidden kovulur.

Anı tevhid eylemez illâ ki şirk ehli eder,

Vahdet-i Hak-kı duyanın dili lâldir aklı mât.
Onu ancak şirk ehli tevhid eder,
Hakkı birliğini duyan dilsiz ve delidir

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"Allah'a benzerler koşmaya kalkmayın. Şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz." [910]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Rabbini zikreden kimse ile zikretmeyenin benzeri, diri ile ölü gibidir." [911]

"Anı şirk ehli tevhid eder", yani gizli şirkte olan kimse Hakk'ı tevhid eder, çünkü tevhid şirkten (Allâha eş koşmaktan) gelir. Zikir gafletten gelir. Yoksa ârif kimsenin şirki yoktur ki tevhid etsin, gaflet dahi etmez ki zikretsin. Ârif kimse esasen dâimâ zikirdedir. Bu sebepten anın hiç gafleti yoktur.

Her ne kim fevkal-ulâ taht-es-serâda var durur,
Zât-ı vâhiddir veli göründü nice bin sıfat.
En yüksek derecede olan kimse en düşük derecede (yeryüzü) durur,
Tevhid ehli olan velide binlerce sıfat göründü.

Arştan yeryüzüne kadar her ne ki var zât-ı vâhiddir. Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin mi'râcı arşta vakî oldu. Hazreti Yunus aleyhisselâm ise balık karnında iken taht-ı serâda mi'râc etti. Bu miracların ikisi de birdir, zirâ her yerde olan Zât-ı vâhiddir.

Hz. Ebu Hureyre radıyallahu anh anlatıyor: "Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Bir kulun: "Benim, Yûnus İbnu Mettâ'dan hayırlı olduğumu" söylemesi uygun olmaz. Onun nesebi de babasınadır." [912]

Zâtı birdir lîk evsâfına gâyet yok durur,
Gör bu fânusu ki anın şem'i oldu nûr-i zât.

---

[910] Nahl, 74

[911] Buhârî, De'avât, 67; Müslim, Müsâfirîn, 211; İbn Hıbbân, Sahîh, III, 135 (854); Ebû Ya'lâ, Müsned, XIII, 235 (7306). Mesel için bkz. Ebu'ş-Şeyh, Kitâbü'l-emsâl, s. 324 (219). (UYSAL, 23 Bahar 2007)

[912] Buhari, Enbiya 35, Tefsir, Nisa 26, Tefsir, En'am 4, Tefsir, Saffat 1; Müslim, Fezail 166, (2376); Ebu Davud, Sünnet 14, (4669, 4670).

Zâtı birdir ancak vasıflarına nihayet yoktur,
Zâtın nûru bu lambanın kaynağı olduğunu gör.

Beyitte geçen *"Evsâfına gâyet yoktur",* yani onun vasıflarına son yoktur. Çünkü bütün âlemlerin mayası ***"Nûr-i Muhammedî"*** dir, hepsi Nûr-i Muhammedîden yaradılmıştır. Mü'min ve kâfir herkeste Nûr-i Muhammedî mevcuttur, hem de müstekillen mevcûddur. Mü'min olanın âhireti o nûr ile tenevvür eder, yani nurlanır, aydınlanır, kâfirin de dünyası tenevvür [913] eder.

Zâhir ü bâtın kamusu bir fenerdir gayri yok,
Şem'i insân oldu fânusu cem-i mümkinât.
Zâhir ve bâtın hepsi bir fenerdir başkası yok,
İnsan ışığı bütün kâinatın lambası oldu.

Hazreti Âdem aleyhisselâm önce bu Nûr-i Muhammedî zuhur etti. Sonra gelen evlâdı da o nûr ile zâhir oldu. Bu sebepten Hazreti Âdem aleyhisselâm cesetler cihetiyle Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin babası velâkin ruhlar cihetiyle de Hazreti Âdem aleyhisselâmın babasıdır.

Buna göre zâhir ve bâtın herşeyin mayası Nûr-i Muhammedîdir. Bu âlem bir fânus olup içindeki mumu yani nûru Nûr-i Muhammedîdir.

Ey Niyâzî Âdem oldu çün cihânın şu'lesi,
Bahş olur Âdem deminden âleme rûh-ul hayât.
Ey Niyâzî mademki cihânı alevlendiren Âdem oldu,
Âdem nefesinden âleme ihsan olur hayât rûhu.

TAHMİS-İ AZBÎ

Onsekiz bin âlem içre devr eder zât sıfat
Onsekizbin kâinâtın şerhin eyler beyyinât
Gizlidir bir nokta içre onsekizbin kâinat
Sırr-ı Hakk'ı nicesi fâş eyleyem ben, ey sikât,
Kânı ancak remz ile etmiş beyân ehl-i nikât.
Şah olan elbet beyandır kim gedâsın arturur
Cevrine razı olana dost vefasın arturur

[913] **Tenevvür:** Parlama, ışıldama. * Bir şey hakkında bilgi sahibi olma. * Münir ve münevver olmak. Aydın olmak. Nurlanmak

Kişinin ahsen[914] *iddiası aşinâsın arturur*
Her ne denlü âşikâr etsem hafâsın artturur,
Ol ayân iken anı örter delâil beyyinât.
Âlemi şems-i hakikât kaplamıştır ser be ser[915]
Hey ne âdemdir ki âdem eyleye özden haber
Arzuyı vasl dilber eyleyen müşrik meğer
Anı tevhid eylemez illâ ki şirk ehli eder,
Vahdet-i Hakk'ı duyanın dili lâldir aklı mât.
Bais zevk u selâmet muayyende efkâr durur
"Leyse fi'ddâr"[916]*dır "velâ gayri"*[917] *beyan deyyar*[918] *durur*
Cümle eşcarı[919] *nebata fer*[920] *veren gülzar durur*
Her ne kim fevkal-ulâ taht-es-serâda var durur,
Zât-ı vâhiddir veli göründü nice bin sıfat.
Masiva kaydından âli cehl nefret yok durur
Terki dünya devletinden özüne devlet yok durur
Hakk'tan ayrı zahir ve batında suret yok durur
Zâtı birdir lîk evsâfına gâyet yok durur,
Gör bu fânusu ki onun şem'i oldu nûr-i zât.
Azbiyâ sıdkı rızadır hem imânın şulesi[921]
Hem dahi Musa yüzüdür "len terâni"[922] *şulesi*
Nuru Pak Mustafa'dır her zamanın şulesi
Ey Niyâzî Âdem oldu çün cihânın şu'lesi,
Bahş olur Âdem deminden âleme rûh-ul hayât.

---

[914] **Ahsen:** En güzel. Çok güzel.
[915] **Serbeser:** f. Baştan başa
[916] Dünyada (şey) yok.
[917] (Başkası yok) o vardır
[918] **Deyyar:** Bir kimse. Ehad. Yurt sahibi birisi. Manastır sahibi
[919] **Eşcar:** (Şecer. C.) Ağaçlar
[920] **Fer:** ***isim Farsça fer*** : Parlaklık, aydınlık. (gözde) Canlılık, Kuvvet, nüfuz.
[921] **Şule:** Alev, yalım
[922] لَنْ تَرَينِى : *"Mûsa bizim tayin ettiğimiz vakte geldi ve O'na Rabbi tekellümde bulundu. Dedi ki: "Ya Rab! Bana zâtını göster, Sana bakayım. (Cenâb-ı Hakk da) Buyurdu ki:* ***"Sen Beni katiyyen göremezsin.*** *Fakat dağa bir nazar et, eğer yerinde durabilirse sen de Beni görebilirsin." Hemen Rabbi dağa tecelli edince onu parça parça etti. Mûsa da baygın bir halde düşüp kaldı. Vaktâ ki ayıldı, dedi ki: "Seni tenzih ederim, Sana tövbe ettim ve ben imân edenlerin ilkiyim."* **(Araf, 143)**

24

7+7=14

Can kuşun her zamân ezkârıdır vâridât,
Akl u hayâlin hemân efkârıdır vâridât.
İşidicek Hakk adını duydu cânım hub dadını,
Bildim kamu âriflerin esrârıdır vâridât.
Sıdk ile gönlüm sever görmeğe hem cânım iver,
Anın içün kim Hakk'ın envârıdır vâridât.
Ol dürr-i yekdânenin kadri bilinmez anın,
Bu dil-i vîrânenin mi'mârıdır vâridât.
Gerçi kütüp çok yazar ilm-i ledünden haber,
Cümlesi bir bahçedir gülzârıdır vâridât.
İlm-i Füsûs'la tamu odları söyünür kamu
Anın yerinde biten ezhârıdır vâridât
Muhyiddin ü Bedreddin ettiler ihyâ-yi din,
Deryâ Niyâzî Füsûs enhârıdır vâridât.

Can kuşun her zamân ezkârıdır vâridât,
Akl u hayâlin hemân efkârıdır vâridât.
Her zamân can kuşun zikirleridir, vâridât,
Akıl ve hayâlin hemân fikirleridir, vâridât.

Vâridat: Osmanlıca bir isim olan "varidat" kelimesi, Arapça bir sıfat olan وَارِدْ veya وَرَدَ kelimesinin çoğuludur. Kelime anlamı; gelir, hatıra gelen, içe doğan şeylerdir. Gelen, varan, inen, gelenler, varanlar, inenler. (Tasavvufta) Kulun kasdı olmaksızın gaybten (Hakk'dan) kalbe gelen manalardır.

Hem maddiyât hem maneviyâtta kullanılır. Maddiyâtta, hazine-i devlete yahut bir kimseye gelen nakit ve hâsılat mânâsında; maneviyatta ise fikre vârid olan şeyler hakkında kullanılmaktadır.[923]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin bu ilahide geçen ***vâridât*** lar ile Şey Bedreddin kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin Varidât'ını kasdettiği gelecek beyitler ile anlaşılmaktadır. Ancak şu husus unutulmamalıdır ki, varidâtlar ehl-i tasavvufun meyveleri ve huzur kaynağı olan meselleridir. Bu şekilde kabz halleri bast, havf halleri ünsiyete sebep olur.

[923] (ÇETİN, 1999), s. 1

İşidicek Hakk adını duydu cânım hubb[924] dadını,
Bildim kamu âriflerin esrârıdır vâridât.
Hakk adını işitince cânım duydu tadını,
Bildim ki bütün âriflerin esrârıdır vâridât.

Sıdk ile gönlüm sever görmeğe hem cânım iver,
Anın için kim Hakk'ın envârıdır vâridât.
Sıdk ile gönlüm sever görmeğe cânım iver,
Onun için kim Hakk'ın nurlarıdır vâridât.

Ol dürr-i yekdânenin kadri bilinmez anın,
Bu dil-i vîrânenin mi'mârıdır vâridât.
O biricik incinin kadri bilinmez,
Bu yıkık gönlün mi'mârıdır, vâridât.

Yukarıdaki beyitte geçen "dürr-i yekdâne" den murad dürr-i yetimdir (Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizdir).

Gerçi kütüp çok yazar ilm-i ledünden haber,
Cümlesi bir bahçedir gülzârıdır vâridât.
Gerçi kitaplar ilm-i ledünden haber çok yazar,
Hepsii bir bahçedir, ama gül bahçesi vâridâttır.

İlm-i Füsûs'la tamu odları söyünür kamu
Anın yerinde biten ezhârıdır vâridât
Füsûs Hikem ilminde cehennem ateşlerinin hepsi söyünür (söner)
Onun yerinde biten çiçekleridir vâridât

Niyâzî-i Mısrî Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını anlatırken, İbnü'l-Arabî ve meşhûr eseri *Fusûs*'a da temas ederek, *Fusûs*'un ilmiyle cehennemin bütün ateşlerinin söneceğini ve onun yerine *Vâridât* gülleri biteceğini bildirir.

Cehennemin veya azabının ebediliği hususunda dört farklı görüşten bahsetmek mümkündür:

1. Cehenneme giden kişi ebedi olarak cehennemde kalır. (Havaric ve Mu'tezile)
2. Cehenneme gidenler ebedi olarak orada kalırlar. Fakat bir sure sonra azaba bağışıklık kazanırlar. (Hişam b. Hakem, Ebu'l-Huzeyl el-Allaf, Muhyiddin ibn'ül Arabî)

---

[924] **Hubb:** (Hibâb - Hibb - Mehabbet) Sevgi, muhabbet, bağlılık, dostluk. Bir şeyi birisine sevdirmek. Hulus, lüzum ve sübut. Muhafaza ve imsâk.

3. Cehennem azabı ebedi değildir. (Cehm b.Safvan)

4. Mu'minler cehennemden çıkarılarak cennete yerleştirilirler. Kâfirler ise ebedi olarak cehennemde kalırlar. Bu da Ehl-i sünnetin görüşüdür.[925]

<u>Muhyiddin ü Bedreddin ettiler ihyâ-yi din,</u>
<u>Deryâ Niyâzî Füsûs enhârıdır vâridât.</u>
Muhyiddin Arabî ve Şeyh Bedreddin dini dirilttiler ve hayat verdiler,
Niyâzî Füsûs-u Hikem okyanus vâridât nehirlerdir.

[Tasavvuf tarihinde sûfîlerin yapıp ettiklerini izah etmek için ikili bir tasnif kullanılmıştır.

1. Tahalluk: Ahlakî kemâl peşinde koşmak.
2. Tahakkuk: Gerçeği yakalamaya çalışmak.

Birinci terim sufîlerin ahlakçı olduklarına işaret etmekte, insan ahlakı için, insan eğitimi için ortaya koydukları esasların geliştirdikleri teknikle-rin altını çizmektedir. İkinci ıstılah ise, bu hayatın tefekkür ve felsefe boyutu için kullanılmaktadır. Bu düşüncenin yakın dönem mimarları olan **İbn Arabî, Mevlânâ ve Yunus kaddese'llâhü sırrahumü'l azîzan** aynı zamanda İslâm medeniyetinin üç dilini temsil etmektedir. İbn Arabî **Arapça**, Mevlana **Farsça** ve Yunus **Türkçe** ile bu felsefeyi işlemiş, geliştirmiş ve dünyaya sunmuştur. Bu üç ehlu'llah hayatlarının bir bölümünü Orta Anadolu'da geçirmiştir. İbn Arabî'nin ***Fusûsu'l-Hikem'i*** Mevlana'nın ***Mesnevîsi,*** altı asır boyunca okunmuş, okutulmuş, şerh ve tercüme edilmiş, Yunus'un ***Dîvân'ı*** ise dilden dile aktarılmıştır. İnsan ve kâinatı bizim terimlerimizle ifade eden bu üç eser, o gün bu gün değerinden hiçbir şey kaybetmeden hâkimiyetini sürdüre gelmiştir. Osmanlı döneminde yaşayan sufîler bu geleneğin bu silsile ve zincirin bir devamı olduklarının her zaman farkındadırlar. Niyazî-i Mısrî'nin İbn Arabî'nin *Fusûs*'unu denize Şeyh Bedreddin'in *Vâridât'ını* nehre benzeten ifadesi de buna işaret etmektedir.][926]

FUSÛS-UL HİKEM

Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz Füsus'ül Hikem'i Hakka'a yürümeden on bir yıl önce olgunluk çağında yazmıştır. Kendi ifâdesiyle, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemi rüyasında görmüş ve bâzı hakikatleri halka açıkla işâretini alarak yazmaya başlamıştır.

Eser yirmi yedi bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde bir Resule verilen en belirgin hikmeti yorumlamaktadır. Hikmetler farklıdır. Fakat tüm

[925] (BAKA, 2008), s. 13; Topaloğlu, Bekir, "Cehennem" DİA, VII, 232
[926] (ÜNAL, 2006) ,s.276

hikmetleri varlığın sadece Allah Teâlâ'ya ait olduğu bilinciyle açıklamaktadır.

ŞEYH BEDREDDİN

Osmanlı fakıh ve mutasavvıfı, önemli bir isyan ve ihtilâl hareketinin başlatıcısı olarak ün kazanmıştır. Edirne yakınlarında bugün Yunanistan topraklarında bulunan Simavna kasabasında doğdu. Doğum yılı olarak 740/1339 ile 770/1368 arasında değişen tarihler gösterilir.

Şehzadeler mücâdelesinde Yıldırım Bayezıd'in oğullarından Mûsâ Çelebi'nin kardeşi Süleyman Çelebi ile yaptığı savaşta Edirne'yi ele geçirmesi üzerine Bedreddin, kazaskerliğe tâyin edildi ve böylece aktif siyâsî hayatı başlamış oldu. Daha sonra Mûsâ Çelebi kardeşi Mehmed Çelebi'ye yenilince Şeyh Bedreddin 1413'te ailesiyle birlikte İznik'e sürüldü, göz hapsine alındı. Ancak siyâsî ihtirasları yüzünden bu durumu kabullenmedi ve görünüşte dînî tasavvufî, gerçekte ise siyâsî teşkilatlanmayı sağlamak üzere harekete geçti. Şeyh Bedreddin ve müridlerinden Börklüce Mustafa, Torlak Kemal gibi ihtilâlcilerin başarılarından kaygılanan Çelebi Sultan Mehmed, Şeyh'in üzerine büyük bir kuvvet gönderdi. Bayezıd Paşa komutasındaki devlet güçleri Şeyh'in adamlarını dağıtmaya ve kendisini ele geçirmeye muvaffak oldular. Pâdişâhın huzuruna götürülen Şeyh, kurulan heyet kararıyla 1420'de Serez'de îdâm edildi.[927]

ŞEYH BEDREDDÎN'İN DÜŞÜNCE YAPISI, FİKİRLERİ VE VARİDAT [928]

Şeyh Bedreddîn (d.760-1359; hyt. 2 Ocak 1416)) gibi büyük bir âlim ve sûfiyi Osmanlı merkezi yönetimi tarafından idama mahkûm ettiren gerekçenin zendeka ve ilhad suçlaması olmadığı hem torununun ifadesinden, hem de olayların gelişmesinden açıkça ortaya çıktığı halde, neden Şeyh Bedreddîn daha sonraları Osmanlı merkezi yönetiminin ve bazı ulema ve sûfı çevrelerin nazarında bir zındık ve mülhid olarak damgalanmış ve böyle kabul edilegelmiştir?

Şeyh Bedreddîn'in idamından 16. yüzyıla kadar, Rumeli'de eskiden isyan sahasını içine alan Dobruca ve Deliorman bölgelerinde, Bedreddîn'e bağlılıklarını giderek kuvvetlendirip kendi heterodoks İslam yorumlarıyla ilgili pek çok öğeyi onun adına sürdürerek varlıklarını koruyan geniş bir kitle vardır.

Bedreddînlüler veya Simâvenîler diye anılan bu kitlenin İslam'la bağdaşmayacak bir hayat tarzları ve inançları bulunduğu konusunda hükümet merkezine sık sık ihbarlar yapılmakta, zendeka ve ilhad ile itham olunan bu insanlar, bu yüzden sürekli gözaltında tutulmaktaydılar. Bu kitlelerin belirtilen

[927] (ÇETİN, 1999), s. 8
[928] (OCAK, 1998), 186-202 Kısımdan özetlenerek yazılmıştır.

heterodoks İslam anlayış ve yaşayışları, Şeyh Bedreddîn'i pîr tanıdıkları için dolaylı olarak onun da bir zındık ve mülhid olarak düşünülmesine yol açıyordu. Hiç şüphe yok ki onun İslam'ın temel inanç esasları ve kavramları hakkındaki -kısmen Varidat aracılığıyla bize kadar gelebilen- yorumları, anlayışları ve düşünceleriydi. İşte, biz burada bu ikinci sebebi teşkil eden Vâridat'ı incelemeye çalışacağız.

insanların bu "cirmi küçük cürmü büyük" risale hakkındaki kanaatleri, duygu ve düşünceleri, hiç şüphesiz kendi bilgi seviyeleri ve tasavvuf anlayışlarıyla doğru orantılıdır. Bu sebeple pek çok kişinin anlamadan okuduğu Vâridat'tan çıkardığı anlamlar doğrultusunda söyledikleri sözlerin, yaptıkları hareketlerin sorumluluğunun zaman içinde Şeyh Bedreddîn'e yıkıldığı, dolayısıyla belki onun aklına bile gelmeyen yorumlar yüzünden zındık ve mülhid damgasını yediği de bir gerçektir.

Nitekim bu belirttiğimiz sebeple, fazla sayıda olmamakla beraber, gerek resmi, gerekse özel kütüphanelerde bazı nüshalarına rastlanabilen bu küçük Arapça risalenin, daha o devirden itibaren bütün bir Osmanlı tarihi boyunca ulemanın ve sûfiyyenin ilgisini çektiği, müspet veya menfi bazı tepkilere yol açtığı gözleniyor.

16. yüzyılda Sofyalı Bâlî Efendi'nin, 17. yüzyılda ünlü Celvetî şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin, dönemlerinin padişahlarına verdikleri layihalarda, Varidat yüzünden Şeyh Bedreddîn'i

"Şeyh Bedreddîn el-maslûb indallâhi'l-mağdûb" (Allah Teâlâ katında gazaba uğramış olması sebebiyle asılmış Şeyh Bedreddîn) olarak nitelendiriyorlardı. Vâridat'ın bir kısım ilmiye mensupları arasında aforoz edilmiş bir kitap olduğunu, 16. yüzyılda Taşköprülüzâde ilginç bir anekdotla belgelediği gibi,[929] bu yüzyılda ve daha sonraki dönemlerde, şüphesiz Vâridat'takı düşünceleri dolayısıyla Şeyh Bedreddîn'in ve ona bağlananların zındık ve mülhid olduklarına dair fetvalar verilmekteydi. Hatta 19. yüzyılda dahi Vâridat'ın hâlâ büyük tedirginlik yarattığını, insanların inançlarının bo-

---

[929] Bkz. Taşköprülüzâde, Şakayık, 174. Burada, Fatih Sultan Mehmed devri ulemasından Halep'ten gelme Alâeddin Alî-i Arabî isimli zattan bahsederken, şöyle bir olay anlatıyor: Bir gün Alâeddîn Alî-i Arabî"nin meclisine kendisini ziyaret için bir köy imamı gelir. İmam tam oturmaya hazırlanırken Alâeddîn Alî-i Arabî ona vücudundan necaset kokusu geldiğini, temizliğine dikkat etmesi gerektiğini söyler, imam büyük bir mahcubiyet içinde elbisesinin ötesini berisini yoklarsa da bir şey bulamaz ve tekrar oturmaya yönelir. Tam bu esnada koltuğundan yere Şeyh Bedreddîn'in Vâridat'ı düşer. Kitabı hemen fark eden Alâeddîn Alî-i Arabî, imama kötü kokunun bu kitaptan geldiğini, onu derhal yakması gerektiğini bildirir. İmam yakmaya yanaşmayınca beriki ısrar eder ve bu kitabın kendisine felaket getireceğini söyler. Tam o sırada imamın köyü tarafından yükselen bir ateş, köyde yangın çıktığını gösterir, imam hemen köyüne döner ve evinin yanıp kül olduğunu büyük bir acıyla görür.

zulmasına sebebiyet vereceği endişesinin yaşandığını, bu yüzden toplatılıp yakıldığını da Ahmed Cevdet Paşa'nın Kısas-ı Enbiya'sından öğreniyoruz.

İşte, bu farklı tepki ortamında her şeye rağmen Vâridat'ın değişik çevrelerin olumlu ve olumsuz anlamda ilgi odağı olmaktan kurtulamadığı, çevirisinin yapıldığı, içindeki düşünceleri tasdik veya ret makamında, birbirinden çok farklı yaklaşımlarla üstüne bazı şerhler de kaleme alındığı görülüyor. Mesela son devir şeyhülislamlarından Mûsa Kâzım Efendi'nin bir *Varidat* çevirisinin bulunduğunu biliyoruz. Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn'da, Vâridat'-a* yapılan şerhleri sıralar. Ondan öğrendiğimize göre, *Vâridat'ı* olumlayan şerhlerden ilki, üstelik Nakşibendiyye târikatını Anadolu'da ilk tanıtan ve yayan, Molla İlâhî diye meşhur Şeyh Abdullah-ı Simavî'ye (hyt. 1491) aittir. İkincisi, bizzat şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin babası Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî'nindir (hyt. 1514). Bir üçüncü şerh ise, 19. yüzyılda yaşamış olup Üçüncü Devre Melâmîliği'nin kurucusu olarak tanınan Seyyid Muhammed Nûr el-Arabî (hyt. 1888) tarafından kaleme alınmıştır. Ünlü Halveti şeyhi Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzde *Vâridat'ın* çok mühim bir eser olduğunu dile getirmiştir. *Vâridat'ın* sırf eleştirmek, daha doğrusu reddetmek maksadıyla kaleme alınan malum tek şerhi ise, aslında kısmi bir şerh olup 16. yüzyılda yaşamış Nureddînzâde Şeyh Muhyiddîn Mehmed (hyt. 1573) tarafından yazılmıştır. Molla İlâhî ve Şeyh Muhyiddîn Yavsı'nin gözünde "Dinin parlak ayı, ariflerin güneşi" olan Şeyh Bedreddîn, eserini insanları "sapkınlıktan kurtarmak" amacıyla yazdığını belirten Nureddînzâde'nin gözünde tam bir zındık ve mülhid olarak değerlendirilmiştir.

Hakkında birbirine bu kadar zıt değerlendirmeler yapılan, belki daha hacimli kitapların koparacağından daha büyük, üstelik daha sürekli bir gürültü koparan bu yirmi beş-otuz varaklık küçük risale gerçekte nedir, nasıl bir eserdir, içinde nelerden bahsedilmekte, ne gibi konulara yer verilmektedir?

Bilindiği gibi *varidat,* tasavvuf terminolojisinde "ilahi ilhamlar" anlamına gelen çoğul bir kelime olup yalnızca Şeyh Bedreddîn'in bu küçük eserinin ismi değildir. Tasavvuf tarihinde zaman zaman bu ismi taşıyan, içinde bazı sûfiyâne düşünce ve görüşler dile getirilen eserler görülmektedir. Hatta bu adı taşımamakla beraber, 13. yüzyılda Şems-i Tebrizî'ye ve Hacı Bektaş-ı Velî'ye ait bulunduğu söylenen *Makalât* (Sözler) isimli eserlerle, Mevlânâ Celâleddîıvi Rûmî'nin *Fîhi Mâ Fîh* 17. yüzyılda Sunullah Gaybî'nin kaleme aldığı, Melâmî şeyhlerinden Oğlan Şeyh İbrahim'in sözlerinden oluşan *Sohbetnâme'si* de bu türden sayılabilir. Burada dikkat edilmesi ve özellikle unutulmaması gereken husus, bu eserlerin bizzat ait oldukları söylenen kişilerin kaleminden çıkma olmayıp, sohbetlerinde şu veya bu vesileyle söylenmiş sözlerinin yahut kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevapların bazan yerinde ve anında, bazan daha sonra, hatırda kaldığı kadarıyla müridleri tarafından yazıya geçirilmek suretiyle meydana getirilmiş bulun-

duklarıdır. Bunlar eli kalem tutan müridlerce çoğaltılarak yine müridlere dağıtılır ve okunmaları sağlanırdı. Nitekim Şeyh Bedreddîn'in *Vâridat'nın* şöyle basitçe bir gözden geçirilmesi bile, standart bir kitabın düzeniyle ilgisiz bulunması, sistemsizliği, konuların rastgele, bir orada bir burada ele alınışı, böyle derleme bir risale olduğunu çok açık sergiliyor.

Bu derleme ne zaman yapılmıştır? Bu konuda *Vâridat'ın* görebildiğimiz nüshalarının hiçbirinde müstensih kaydı bulunmadığı gibi, bir tarih kaydı da mevcut değildir. Bunun dışında, kesin olmasa bile yaklaşık bir tarih belirlemeye yardımcı olacak bilgiler de yoktur. Her ne kadar A. Gölpınarlı içinde geçen bir kere 808/1405-1406, bir kere Safer 810/Temmuz 1407 ve bir kere de evâil-i Cumâdelâhire 810/ 2-12 Kasım 1407 tarihlerinden, en azından bu zikredilen tarihler dolaylarında düzenlenmiş olabileceği görüşünü ileri sürerse de, bu mümkün değildir. Çünkü bu tarihler, Şeyh Bedreddîn'in yaşadığını naklettiği bazı mistik müşahedelerinin vuku bulduğu tarihleri göstermektedir.

Vâridat'ın bazı yerlerinde şeyh için kullanılan "Rahimehullâh" (Allah ona rahmet etsin) ibareleri, meçhul derleyicinin risaleyi Şeyh Bedreddîn'in vefatından sonra kaleme aldığını açıkça gösteriyor. Bununla birlikte, *Vâridat'ın* Şeyh Bedreddîn'in bizzat kaleminden çıkan bir nüshasına henüz rastlanmadığı gibi, o devirde kopye edilmiş herhangi bir nüshası da bugüne kadar ele geçmemiş olup, halen kütüphanelerde mevcut nüshaların en eskisi, görülebildiği kadarıyla 16. yüzyıldan daha geriye gitmemektedir. Bu itibarla, mevcut nüshaların bile henüz bir tenkitli metin neşri yapılmadığından, aralarında ciddi farklar bulunup bulunmadığını, varsa bunların neler olduğunu iyi bilmiyoruz. Kanaatimizce *Vâridat'ın* bu durumu onun güvenilirliğini ciddi olarak sorgulamak gerektiğini gösteriyor, Bu mesele, bizce Şeyh Bedreddîn'in düşünce dünyasını doğru tanıyabilmek açısından kanaatimizce büyük bir önem taşıyor. Bu halledilmedikçe, bizim burada söyleyeceklerimiz dâhil, onun düşünceleri üstüne söyleneceklerin bilimsel değerlerinin kesinlik kazanacağı görüşünde değiliz.

Her ne kadar *Vâridat'ı* en iyi ve tarafsız gözle değerlendirmiş birkaç bilim adamından biri olarak A. Gölpınarlı, bizzat Şeyh Bedreddîn eliyle kaleme alınmış olmasa bile, kitabın derlendikten ve Arapçaya çevrildikten sonra onun tararından görüldüğüne, hatta bizzat kendisi tarafından Arapçaya çevrilmiş olabileceğine, kısaca şeyhin bizzat kontrolünden geçtiğine, dolayısıyla itimada şayan bulunduğuna kani olduğunu belirtiyorsa da, buna getirilecek bazı itirazlar bulunduğunu da göz önüne almak lazımdır. Bir defa merhum Gölpınarlı bu kanaatini, *Vâridat'ın* Şeyh Bedreddîn hayattayken düzenlendiğini varsayarak dile getirmektedir. Oysa yukarıda da gösterildiği üzere bu doğru olmadığı gibi, asıl önemlisi, ölümünden kaç yıl sonra düzenlendiğinin de belli olmamasıdır. Aradan geçen zaman içerisinde acaba Şeyh

Bedreddîn'in sözleri ne kadar aslına uygun korunabilmiş, ne kadar bozulmaya uğramıştır? Eğer Şeyh Bedreddîn gerçekten *Vâridat'ı* gözden geçirmiş, hatta bununla da kalmayıp gerçekten bizzat Arapçaya çevirmişse, o zaman *Vâridat'ın* sistemsizliğini ve içindeki çelişkileri nasıl açıklamalıdır?

Üstelik Şeyh Bedreddîn gibi, sistem gerektiren bir bilim dalı olan fıkıh formasyonu da almış, sistematik bir kafa yapısına sahip ve öteki eserlerinde bunu göstermiş olan büyük bir âlimin, hem de gözden geçirdiği yahut bizzat Arapçaya çevirdiği bu mühim risaleyi düzenlemeden, iyi bir tasnife tâbi tutmadan, en azından başına diğer kitaplarda da normal olarak bulunması gereken bir giriş kısmı eklemeden, hatta çelişkili kısımları açıklığa kavuşturmadan, önüne getirildiği gibi bırakmış olması doğrusu zor açıklanabilir bir durumdur. O halde *Varidatın* Şeyh Bedreddîn'in kontrolünden geçtiği varsayımı bizce çok zayıf bir varsayım olarak düşünülmelidir. Bu itibarla, bu risalenin yalnızca, göründüğü şekliyle müridlerden biri tarafından şeyhin ölümünden sonra hatırda kaldığı gibi derlenerek oluşturulduğu düşüncesi ağırlığını kaybetmiyor Bu ise bizce, tıpkı Hacı Bektaş-ı Velî'ye izafe edilmekte olup, yine üzeride o kadar çok spekülasyon üretilen *Makalât* gibi, *Vâridat'ın* da bugünkü durumuyla, Şeyh Bedreddîn'in düşüncelerinin orijinal biçimlerini yansıtan tam anlamıyla güvenilir bir belge olarak kabul edilmesini güçleştirmektedir. Risalenin Osmanlı döneminde, daha sonraki yüzyıllarda kopya edilen nüshalarına bakarak o devirde hiç sorgulanmadan doğrudan doğruya ona ait kabul edilişi de bizce bu durumu değiştirmez.

Her durumda, bugünkü haliyle *Varidat;* fikrimizce Şeyh Bedreddîn'in düşüncelerini doğrudan yansıtmak bakımından, vaktiyle haklı olarak Cemil Yener ve Bilal Dindar'ın da söyledikleri gibi, oldukça şüpheli bir kaynaktır. En azından biz bunu böyle kabul edeceğiz ve içindekileri ihtiyat kaydıyla değerlendirmeye tâbi tutacağız. Burada şunu da belirtelim ki, Şeyh Bedreddîn gerçekte temel espri itibariyle *Vâridat'ın* yansıttığı imaja fiilen uygun olabilir; hatta bu çok muhtemeldir. Ama bunu kesin bir veri olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını düşünüyoruz.

İşte, belirtmeye çalıştığımız bu endişelerle, özellikle de *Varidat* gibi uzun yüzyıllar Osmanlı toplumundaki okumuş kesim içinde Şeyh Bedreddîn'in bir eseri olduğuna inanılarak okunmuş, önemli polemiklere yol açmış bir kitabın, mutlak surette tenkitli bir metnine ihtiyaç olduğunu söylemeliyiz. Hâlbuki bugüne kadar *Varidat,* üzerinde inceleme yayımlayıp çevirisini neşredenler tarafından bile, belirtilen özelliği göz önünde bulundurulmak suretiyle tarihsel bir kaynak olarak herhangi bir eleştiriye tâbi tutulmamış, herhangi ciddi bir muhteva bitiğine ve analizine konu olmamış, İslam'ın temel inanç kavramları hakkında burada ileri sürülen görüşlerin, İslam tasavvuf ve düşünce tarihinde daha önce de yazılanlarla ilgisi, benzerlikleri veya ayrılıkları hususunda hiçbir irdeleme, tahlil ve karşılaştırma yapılmamıştır. Bu ise onun

en az metin kritiğine olduğu kadar, belirtilen yönde ciddi bir muhteva kritiğine de ihtiyacı olduğunu ispat eder. Ancak bu takdirde *Vâridat'ın* tasavvufi veya felsefi değeri ciddiyetle söz konusu edilebilecektir. Biz şu kadarını söyleyelim ki, dikkatle bakıldığı zaman, *Vâridat'ta* bulunan hemen hiçbir görüşün orijinal olmadığını, Abbasi döneminde zendeka ve ilhad ile itham olunmuş bir kısım mutasavvıf veya feylesoflarca da bunların yüzlerce yıl evvel dile getirildiğini gördüğümüz gibi, Hurûfîlik'teki aynı kavramlarla ilgili anlayışlarla karşılaştırıldığında da aralarındaki bağı yakalamak zor değildir.

Vâridat'ı orijinal bir düşünce eseri olarak görmek bilimsel açıdan bizce mübalağalı bir yaklaşımdır. Zaten *Vâridat'ı* Osmanlı döneminde ve günümüzde tartışma konusu yaparak öne çıkaran özellik, bir düşünce eseri olarak orijinalliğinden veya yüksek niteliğinden değil, kanaatimizce içindeki görüşlerin, resmi İslam anlayışı karşısındaki aykırı konumundan ileri gelmektedir. Ama Şeyh Bedreddîn'in kişiliği açısından önemli olan bu değildir. Zamanının ve mekânının ilim ve âlim anlayışı çerçevesinde olmak kaydıyla, Şeyh Bedreddîn'in bir İslam âlimi olarak değer ve önemi, bize göre mutasavvıf kişiliğinden daha orijinal ve daha ileridedir. Çünkü Şeyh Bedreddîn, *Fusûsu'l-Hikem* üzerine şerh yazmış biri sıfatıyla, yukarıda da söylendiği üzere, tasavvufta Muhyiddîn-i Arabî mektebinin panteizme kayan bir takipçisidir. Hatta bu o kadar açıktır ki, Ahmed Cevdet Paşa *Varidat* için **"Fusûs'u taklid yollu yazılmış bir risaledir"** der. Böylece Ahmed Cevdet Paşa da *Vâridat'ın* orijinal bir eser olmadığını dolaylı olarak belirtmiş olmaktadır. Ama bu onun bir mutasavvıf olarak önemsiz olduğu anlamına kesinlikle gelmez.

Görüldüğü kadarıyla *Vâridat*'taki sözler iki gruba ayrılır:

1) İslam'ın temel inançlarına dair kavramlar hakkındaki görüşler, düşünceler ve yorumlar:

Esas itibariyle en çok tepki çekmiş olup ulema ve sufiyye arasında *Varidat'ın* mahkûm edilen yönleri bu kısımla ilgilidir. Bunlar sistemli bir şekilde sıralanmış olmayıp şuraya buraya dağılmış vaziyettedir. Bu görüşlerde İslam'ın temel inanç esaslarının, dönemi için çok cesur sayılabilecek bir üslup ve açıklıkla tartışıldığı görülür.

Bunların başında ***"Allah"*** kavramı gelir. *Vâridat'ta* bu konuda ilk dikkati çeken şey, bir ikilem içinde bulunulmasıdır. Bazı yerlerde bu âlemden ayrı soyut bir "Allah" kavramına inanıldığını gösteren şeyler anlatılır. Ayetlerden bahsedilirken, "Yüce Allah buyurmuştur ki" ifadesi kullanılır. Allah Teâlâ'nın nebiler gönderdiği ve bu nebilerin ve onlara gelen vahyin hak olduğu ifade edilir. Bazı yerlerdeyse, Allah Teâlâ'nın bu âlemin kendisinden başka bir şey olmadığı fikri yansıtılır. Ezeli ve ebedi olan bu âlemde, her şey O'dur, O da her şeydir. Bu sebeple biri ***"Ben Allah'ım"*** dese, her şey O'nun cevherinden meydana geldiği için doğru söylemiş olur. Görünürde her ne kadar âlemdeki varlıklar sonradan olmuş gibi algılanırlarsa da, aslında O'ndan başka bir şey

olmadıklarından, kadîm ve ezelidirler, yaratılmamışlardır. Görünen "mutlak varlık", fiil ve tesir itibariyle- yaratıcı ilâh, o fiil ve tesirden etkilenen olarak da yaratılmış olan mevcudattır. Bu itibarla Allah Teâlâ'nın zuhura, yani görünmeye meyli vardır. Allah Teâlâ'nın zuhuru ise insandadır. Çünkü en güzel suret insanındır. Nasıl insanın tek tek organları insan olmayıp ancak hep birlikte insanı teşkil ediyorsa, bu âlemdeki tek tek hiçbir şey de Allah Teâlâ değildir, ama bütünü Allah'tır. Bu yüzden Allah'ın iradesi, âlemdeki varlıkların kabiliyetleri çerçevesinde cereyan eder. Yani Allah, ancak olabilecek olanları diler, olmayacak olanları dilemez. Böylece Allah Teâlâ'nın iradesi, varlıkların istidatlarıyla sınırlı olmaktadır.

İşte, bu suretle âlemin, yani kâinatın ezeli ve ebedi olduğunu kabul noktasından yola çıkılarak Kıyamet denilen olayın da meydana gelmeyeceği, yani kâinatın yok olmayacağı söylenir. Daha önce Kıyamet'in zamanıyla ilgili pek çok tahmin yapılmış, ama hiçbiri çıkmamıştır. Bundan sonra da binlerce yıl geçse bile, yine böyle bir şey olmayacaktır. Zaten esasında Kıyamet, insanın ölümü demektir. Ölmüş olan beden toprağa karışıp dağılınca, bir daha sanıldığı gibi bir araya gelip dirilmez. Böyle olunca Haşir-i ecsâd denilen şey, halkın zannettiği gibi gerçekten cesetlerin maddeten dirilmesi değildir; Zât'ın (ilahi tecellinin) zuhuru ve sıfatların saltanatının yıkılıp gitmesi demektir.

Bü meseleyle bağlantılı olarak Vâridat'ta ruh konusunda da ilginç düşünceler dile getiriliyor. Buna göre ruh, bedenin yaşama kabiliyetinden başka bir şey değildir. Allah Teâlâ'nın bedeni yaratmasıyla ruh da hâsıl olmuş olur; ölüm olayıyla bedenin yaşama kabiliyetini kaybetmesi sonucu, ruh da yok olur. Kısaca ruh bedenle kaimdir, onun dışında müstakil bir varlık değildir. Böyle olunca Cennet ve Cehennem, huriler, nehirler, köşkler vs cahil halkın sandığı gibi değildir. Çocukları bir işe sevk etmek için nasıl onların hoşuna gidecek birtakım semboller kullanılırsa, bunlar da öyle temsili kavramlardır. Esasında ise Cennet, insana sürür, huzur veren hallerdir, Cehennem ise ona sıkıntı, acı ve keder veren durumlardır. Dolayısıyla ayrıca bir Cennet ve Cehennem yoktur, ikisi de bu dünyadadır. İnsanlar doğru yoldan sapmasınlar, kötülüğe meyletmesinler diye bu kavramlar konulmuştur.

Vâridat'ta. Melek, Cin, Şeytan hakkındaki fikirler de dikkat çekicidir. İnsanı doğruya, iyiye, gerçeğe sevk eden kuvvetler Melek, kötülüğe, zarara, ahlâksızlığa, gerçeklerden yüz çevirmeye yönlendiren şeyler ise Şeytan'dır. Cin denilen varlıklara gelince, bunlar aslında insanların kendi hayallerine göre tasavvur ettikleri mevhum şeylerdir. Bu sebeple insanlar bunları kendi istidatlarına göre şekillenmiş olarak görebilirler veya göremezler, ama bu onların gerçekte var oldukları anlamına gelmez.

Şu kısa özetten anlaşıldığı üzere (Vâridat'ın, Şeyh Bedreddîn'in diğer eserleri gibi kendi kaleminden çıkma düzenli bir telif eser olmaması sebe-

biyle onun fikirlerini yüzde yüz kendi ağzından yansıtmadığı, dolayısıyla tahrif edilmiş olabilecekleri ihtimalini her zaman için saklı tutmak kaydıyla) bu görüşlerinin, tam anlamıyla materyalist bir yaklaşımın ürünü olduğunu söylemek gerekir. Eğer bunlar hakikaten Şeyh Bedreddîn'in ifade ettiği biçimde, bozulmadan kaydedilmişlerse, bu takdirde yalnızca bunlar dikkate alındığında karşımıza, hakikaten İslamiyet'in telkin ettiği bir biçimde ne Allah, ne de ahiret hayatına inanan bir Şeyh Bedreddin çıkar. İşte, onu çoğu Osmanlı ulemasının, hatta sûfiyyesinin bile gözünde asırlarca zındık ve mülhid yapan bu fikirlerdir. İşin tuhaf yanı, yüzyıllar boyu Şeyh Bedreddin denildikçe hatıra *Letâyifü'l-İşârât* ve *Câmiü'l-Fusûleyn* yazarı âlim Şeyh Bedreddîn'den çok, *Varidat* yazarı "zındık ve mülhid" Şeyh Bedreddîn gelecektir. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey işte bunun için bulabildiği *Varidat* nüshalarını ucuz pahalı demeden satın alıp yakıyordu.

Şeyh Bedreddîn yalnızca bu mudur? Şüphesiz ki hayır. Bu materyalist kişiliğin yanında, spiritüalist de diyebileceğimiz, koyu mistik karakterde bir ikinci kişilik daha vardır ki, o da şu görüntülerle kendini açığa vurur:

2) Değişik zaman ve mekânlarda yaşandığı söylenen bazı mistik haller, müşahedeler, keşif ve kerametler:

Bu grupta yer alan anekdotlar bizim için Şeyh Bedreddîn'in mistik şahsiyetini ve özellikle psikolojik yapısını anlamak bakımından fevkalade değerlidir. Çünkü bunlar akılcı, hatta materyalist bir feylesof izlenimini kuvvetle veren birinci kişiliğe rağmen zaman zaman öne çıkan güçlü mistik karakterdeki bir ikinci kişiliği, kuvvetli cezbe halini yaşayan bir başka şahsiyeti yansıtmaktadır. *Varidattaki* bu mistik müşahedelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Bir kere Şeyh Bedreddîn velayete, evliyanın gösterdiği keşif ve keramete inanmakta, bunları reddetmemektedir. Bir gün gaybdan gelen yeşil elbiseli iki kişi, Şeyh Bedreddîn'e Hz. İsâ'nın ölü bedenini gösterirler. Şeyh Bedreddîn'e göre bu olay, Hz. İsâ aleyhisselâmın bedenen ölü, ama ruhen diri olduğunu anlatmaktadır.

Bir başka gün, yanındaki adamlardan birini birdenbire bir başkası olarak görür, biraz sonra o adam tekrar asıl kişiliğiyle görünür. Bu ise ona göre, söz konusu iki kişinin ruhen ne kadar birbirine yakın olduğunun göstergesidir. Bazen kitap okumakta iken birden hayalinde tanımadığı herhangi biri canlanır. O kişi ertesi gün canlı bir kişi olarak onu ziyarete gelir.

Bir gece, yan uyanık bir haldeyken, ruhunun ocakta yanmakta olan bir odunun çıkardığı sesin aynısını çıkardığını duyar. Kendine geldiğinde hakikaten orada yanmakta olan odunun aynı sesi çıkardığını gözler. Ona göre bu, kendi varlığıyla odunun aynı ilahi cevheri taşımasından ileri gelmektedir.

Yine bir gece hafif bir uyku halindeyken, birdenbire bütün kâinatın Allah olduğunu fark eder; coşar ve ***"Ya Allah!"*** diye haykırır; dili Allah Teâlâ'nın

kelamı olmuştur.

Bir başka gece ise hastalanmış, ölmek üzere olduğu izlenimine kapılmışken, kendini kurtarması için Allah Teâlâ'ya yalvarır. İşte tam bu sırada Allah Teâlâ'nın kendisine ***"Seni bu hastalıktan kurtaracağım"*** dediğini duymuştur.

Bir perşembe gecesi de, sabaha doğru karşısında Muhyiddîn-i Arabî'yi görür. Bu büyük şeyh kendisine Şeytan'ı bu âlemden başka bir âleme attığını, bu âlemde yalnız izinin kaldığını söylemiştir.

Vâridat'ta, Şeyh Bedreddîn'in son derece güçlü mistik ve cezbeci yanını yansıtan bunlara benzer daha başka anekdotlar da vardır. Dikkat edilirse bu müşahedeler, onun hep yarı uykulu yarı uyanıkken gördüğünü söylediği şeylerdir. Bunlar eğer rüya iseler, rüyaların düşüncelerin birer yansımasından başka bir şey olmadığını söyleyen akılcı Şeyh Bedreddîn'in bunları birer keramet olarak önemsemesi gerçekten tuhaftır. Bütün bunları değerlendiren A. Gölpınarlı, bizce de haklı olarak Şeyh Bedreddîn'in inançlarında bocalayan bir ruh hali içinde oluşuyla yorumluyor. Ona göre şeyh, bütün akılcılığına rağmen, kendisini mânâ âleminden kurtaramamış, o âleme de inanmış bir adamdır.

İşte *Vâridat'ı* bir problem yapan hususlardan biri, belki en önemlisi, bu iki Şeyh Bedreddîn'i birlikte yansıtmasıdır.

NETİCE

Yukarıda kısaca tahlilini ve değerlendirmesi yapılmış olan Şeyh Bedreddîn'le ilgili bütün bu meseleler bir arada düşünüldüğünde, eserleri ve giriştiği isyan hareketiyle karşımıza hem bir bilim ve düşünce, hem de aksiyon adamı olarak Şeyh Bedreddîn'in dört cephesi çıkarıyor:

1) Sünni İslam'ın Hanefilik yorumuna bağlı olmakla beraber, daha akılcı ve daha rahat düşünüp içtihad yapabilen "âlim Bedreddîn" (Bu imaj, fıkıhla ilgili eserlerinin ve kısmen Vâridat'ta yer alan, ibadetlerle ilgili fetvalarından çıkıyor),

2) İslam'ın bazı temel inanç esaslarını, bu arada ahiret ve ona bağlı kavramları tam anlamıyla akılcı, hatta bir ölçüde maddeci bir görüşle yorumlayan "materyalist feylesof Bedreddîn" (bunu, Şeyh Bedreddîn'in Vâridat'taki bir kısım fikir ve görüşleri düşündürüyor),

3) Sık sık cezbeye giren, gayba ait bir takım durumlara vakıf olduğuna, hiçbir aracı olmadan Allah Teâlâ'nın doğrudan hitabını işittiğine, ölü hayvanları diriltebilme gücüne sahip olduğuna, kısaca kendi keşif ve kerametlerine samimi olarak inanan koyu "sûfi Bedreddîn" (bu imajı da Varidat çiziyor),

4) Ve nihayet, bu sayılan üç Bedreddîn'in hiçbiriyle uyuşmayan, zamanın Mehdî'si sıfatıyla, düzenin bozukluğunu ve toplumsal rahatsızlıkları düzeltmekle görevli bulunduğuna inanarak siyasal iktidara talip "ihtilalci Bedreddîn".

İşte, Şeyh Bedreddîn'i henüz çözülemeyen bir problem yapan, böyle dört cepheli bir kişilik ve kimliği temsil eden gerçekten müstesna bir tarihi sima oluşudur. Bununla beraber, dikkat edilirse, bu dört cepheli kişiliğin temelde biri materyalist, akılcı, diğeri spiritüalist, mistik olmak üzere iki zıt yönü bulunduğunu görmemek mümkün değildir. Bu iki yönün de aslında başlangıçta gizli bir eğilim olarak Şeyh Bedreddîn'de mevcut bulunmakta oluşu bizce son derece kuvvetli bir ihtimaldir. Bunlardan hangisi gerçek Şeyh Bedreddîn'i yansıtmaktadır? Bu ikili görüntü Şeyh Bedreddîn'in şahsında birbirini takip eden iki ayrı aşamayı mı gösteriyor? Bu aşamalardan hangisi önceki, hangisi sonraki Şeyh Bedreddîn'i temsil etmektedir? Yoksa Şeyh Bedreddîn bu ikili şahsiyet arasında zaman zaman gidip gelen, başka bir ifadeyle her ikisini de bir arada barındıran bir karakteri mi yansıtmaktadır?

Ahmet Yaşar Ocak, B. Nusret Kaygusuz ve A. Gölpınarlı gibi Şeyh Bedreddîn'de bu iki zıt kişiliğin bir arada olduğunu düşünürler. Böyle bir durum pekâlâ pek çok insan için mümkündür. Üstelik İbn Hacer'in verdiği bilgilere bakılırsa, hocası Şeyh Hüseyn-i Ahlâtî'nin de aynı çizgide bulunduğu anlaşılıyor. Hatırlanacağı üzere o da kendisinin Mehdî olduğuna inanmaktaydı. Çok muhtemeldir ki Şeyh Bedreddîn felsefeyle uğraşan bu zatla olan uzun ve yakın teması süresince gerek yaptıkları konuşma ve tartışmalar yoluyla, gerekse okuduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz, İbnü'r-Râvendi, Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Ebûbekir Zekeriyyâ er-Râzî gibi eski İslam filozoflarının kitaplarının şevkiyle, içindeki materyalist eğilimi geliştirmiş ve tıpkı hocası gibi materyalizme eğilimli bir mistik olmuş olsun.

O, döneminin önde gelen bir Hanefî fıkıh âlimi olarak bu formasyonunun ve statüsünün gerektirdiği bir üslup ve yaklaşımla fıkha dair eserlerini kaleme almıştır. Bunu yaparken sorumluluk taşıyan, kazaskerlik yapmış bir bilim adamının psikolojisiyle hareket etmiş, statüsünün gerektirdiği davranışı sergilemiş, belki o materyalizme eğilimli yanını öne çıkarmaktan kendisini alıkoymakla beraber, onda çok belirgin bir biçimde var olan akılcı yanını yazdığı fikıh eserlerinde, ele aldığı konulara yansıtmaktan da geri kalmamıştır. Bu sebeple daha önceki fıkıh âlimlerinin hüküm ve içtihatlarını sorgulayarak onlara alternatif hükümler üretmekten de çekinmemiştir. Ama eninde sonunda o bu eserleri çerçevesinde Hanefilik çizgisinin dışına çıkmamış Sünni bir fıkıh âlimidir.

Diğer yandan Şeyh Bedreddîn'deki bu akılcılığın ve materyalist eğilimin onun İslam inançlarıyla ilgili telâkki ve yorumlarına, algılamalarına yansıyacağı da muhakkaktı. Onun, içindeki bu güçlü eğilimin önüne geçmesi, bu yaratılışta olan bütün insanlar gibi mümkün değildi. Bu güçlü akılcılığı onu kanaatimizce, İslam'ın, Melek, Cin, Şeytan, Kıyamet, Haşir, Neşir, Cennet ve Cehennem gibi, akıldan çok imanı gerektiren, en azından duyularla algılanamayacak kavram ve konularını da, kendinden çok önce bu meselelerde

aynı yola girmiş bazı eski İslam filozoflarının eserlerini okumaya yöneltmiş, onlar üzerinde uzun uzun düşündürmüş ve hiç şüphe yok ki Şeyh Hüseyn-i Ahlâtî ile de bunlar üzerine konuşturmuştur. İşte Vâridat'taki Şeyh Bedreddîn, içinde artık iyice olgunlaşmış bu eğilimle Allah Teâlâ kavramını da zaman zaman materyalist bir yorumla, panteist bir çerçevede ele almıştır. Hatta Vâridat'ın temel çizgisinin Vahdet-i Vücûd'çu değil, panteist (Vahdet-i Mevcûd'çu) kavrayış olduğu söylenebilir.

Bununla beraber bu Materyalist, akılcı Şeyh Bedreddinin içinde kuvvetli cezbe sahibi mistik bir Bedreddin vardır. Bu iki kuvvetli güç arasında gelip gidereken kendini tayin edemeyip sukûnete erememesi onun ve müntesiplerinin sıkıntıya düşmesine sebep olmuştur. Bu iki kişilik onun ayrılmaz bir parçasıdır.

Harîrîzâde Şeyh Bedreddin'e, Bedriyye adlı bir târikat nisbet etmekteyse de Şeyh'in vefatından sonra böyle bir târikatin olmadığı görülmektedir. Ancak onun sempatizanlarından olup Bedreddin sûfîleri diye anılan bir zümre zamanla Alevî-kızılbaş kesime karışarak erimiştir.[930]

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz bile bu durumları yaşadığından hayatında sıkıntılara düçâr olmuştur.

TAHMİS-İ AZBÎ

Zerre iken şemsi cihan hünkârıdır varidât
Olmuş heva gerçek yalan ikrar eder varidat
Her ne olur pinhan[931] *ayan âsârıdır varidat*
Can kuşun her zamân ezkârıdır vâridât,
Akl u hayâlin hemân efkârıdır vâridât.

Muammar [932] *üstaz*[933] *ezel mamur eder berbadını*[934]
Yokta yok imiş yok deyü mahveylemiş icadını
Dört yanın hep kıtlık olur hor görürsün üstadını
İşidicek Hakk adını duydu cânım hub dadını,
Bildim kamu âriflerin esrârıdır vâridât.

Havfi recâdan geç gönül hayr eylemez ehli hazer [935]
Vuslat ona olur helal ol dilde kem yoktur keder

---

[930] (ÇETİN, 1999), s. 8
[931] **Pinhan:** f. Gizli, saklı, hafi, mahfi, mestur, müstetir.
[932] **Muammer:** Ömür süren. Çok yaşamış. Uzun ömürlü, bahtlı.
[933] **Ustaz:** lihat: ustadz, ustad
[934] **Berbad:** f. Harap. Kötü. Virâne. Bozuk. Perişan. Telef ve helâk olmuş.
[935] **Hazer:** Çekinme. Zarar verebilecek şeyden kaçınma. Korunma. (Takva ehli)

Ehl-i ticaret kendidir yolcu gibi yola gider
Sıdk ile gönlüm sever görmeğe hem cânım iver,
Onun içün kim Hakk'ın envârıdır vâridât.

Elif gibi doğru olanın düşmanı hiç olmaz onun
Çok kıldı âh u inin hem yanında kalmaz
Talip Hakk olmasa dil hiçbir işi olmaz onun
Ol dürr-i yekdânenin kadri bilinmez onun,
Bu dil-i vîrânenin mi'mârıdır vâridât.

Muradımı bulmak için gezmiş idim çün derbeder
Ben yetmiş iki milletin hem üstüne kıldım sefer
Binbir esma binbir huy göründü meğer
Gerçi kütüp çok yazar ilm-i ledünden haber,
Cümlesi bir bahçedir gülzârıdır vâridât.

Ârife düzah gamı cennet olurmuş kamu
Cahile cennet olur cehlile cümle tamu[936]
Kalbin pak eyleyip paklaki eyle şuru[937]
İlm-i Füsûs'la tamu odları söyünür kamu
Onun yerinde biten ezhârıdır vâridât

Yar gelir yâr ile rûyi zemin
Sırrımı bilmek için sırrıma Hakk'tır emin
Çünkü benim serseri[938] *Azbî fakir kemterin*[939]
Muhyiddin ü Bedreddin ettiler ihyâ-yi din,
Deryâ Niyâzî Füsûs enhârıdır vâridât.

---

[936] **Tamu:** (Aslı: Tamuğdur) Cehennem
[937] **Şuru':** Başlama. Mübaşeret etme.
[938] **Serseri:** f. Ötede beride gezen, başı boş. İşi gücü olmayıp boşta dolaşan, haylaz, derbeder, avare. Boş söz
[939] **Kemterîn:** f. Pek âciz ve güçsüz. Çok hakir. En küçük, en âşağı. Pek çok noksan veya eksik

25

Vezin: Mefâ'îlün Me'fâîlün Fe'ûlün

Serây-i din esâsıdır şerîat
Tarîk-i Hak hedâsıdır şerîat
Budur evvel kapu dergâh-ı Hakk'a
Ki yolun ibtidâsıdır şerîat
Dahi bununla hatm olur bu yollar
Bu râhın intihâsıdır şerîat
Sırat-ı müstakîm'e davet eden
Münâdîler nidâsıdır şerîat.
Şeriat enbiyânın sünnetidir,
Kamûnun ihtidâsıdır şerîat.
Hüdâ'nın leyle-i Mi'râc içinde,
Habîbine atâsıdır şerîat.
Yirmiüç yıla dek Cebrâîlin
Ana vahy-i Hüdâ'sıdır şerîat.
Cihânda çoktur envâ-i ulûmun
Kamûsunun hümasıdır şerîat
Bu nefs-i kâfiri katletmek için
Hakk'ın hükm-i kazâsıdır şerîat.
Cihâd-ı ekber eden ehl-i diller,
Kulûbunun safâsıdır şerîat.
Tarîkat kârbânının önünce,
Delil-ü muktedâsıdır şerîat.
Hakîkat gerçi Sultanlıktır ammâ,
Önünde anın livâsıdır şerîat.
Şerîattan velî yâd olmaz asla,
Velînin âşinâsıdır şerîat.
Şerîatle durur arz-u semâvat
Bu bünyânın binâsıdır şerîat.
Ne bilsün şer'i pâki ehl-i ilhad
Ol a'dânın a'dâsıdır şerîat.
Hemen anlar da aklınca sanır kim
Nizam için olasıdır şerîat.
Sakın cânâ sakın anlara uyup
Deme sen de n'olasıdır şerîat.
Şerîatsız hakîkat oldu ilhad
Hakîkat nûr ziyâsıdır şerîat.
Ziyâ olmaz ise nûru da yok bil
Hakîkatla kıyasıdır şerîat.

Cihâna bir velî hiç gelmez illâ,
Elinde anın âsâsıdır şerîat.
Dahî başında tâcı, şâl-u kisve
Hem eğninde abâsıdır şerîat.
Hakîkat cânıdır ancak velînin,
Canından mâadasıdır şerîat.
Çıkıcak can beden öldüğü gibi
Çıkıcak sır kalasıdır şerîat.
Karâr etmez beden olmayıcak can
Hakîkatın bekâsıdır şerîat.
Hakîkat dilber-i ra'nâ gibidir
Anın zerrîn libâsıdır şerîat.
Sakın soyma anı na-mahrem içre
Yüzün suyu hayâsıdır şerîat.
Hakîkat arş-ı âlâdır muhakkak
O arşın üstüvâsıdır şerîat.
Cem-i Enbiyâ vü Evliyânın
Niyâzî rehnümâsıdır şerîat.

<u>Serây-i din esâsıdır şerîat</u>
<u>Tarîk-i Hak hedâsıdır şerîat</u>
Din sarayının temelidir şerîat
Hakk yolunu hediyesidir şerîat

"Her biriniz için bir yol ve şeriat kıldık" [940] ayetinde, her asrın müceddidinin kendisine has özel bir yolunun olacağına dair bir işaret vardır. Tasavvuf büyükleri arasındaki zikir ve virdlerin farklı olması da bundandır. Onlar, asıl konularda ittifak içinde olup, meşreplerine göre Kitap ve Sünnet'ten çıkardıkları vuslat yolları farklı farklıdır.

<u>Budur evvel kapu dergâh-ı Hakk'a</u>
<u>Ki yolun ibtidâsıdır şerîat</u>
Hakk dergâhına birinci kapı budur
Yolun başlangıcıdır şerîat

[Şeriat ile hakikat arasında olan nispet, nübüvvet ile velâyet arasında olan nispet gibidir. Kul için iki yön vardır:

Velâyet, nübüvvet. Nübüvvet vasıtasıyla umumi insanlara tebliğ olunan, şeriat hükümleridir. Şeriat, umumi insanların hakikatlerinin netice-

[940] Maide, 48

sidir. Şeriat bir kapıdır ki, bu kapıdan niceleri hakikat sarayına girip marifet dayanaklarına kavuştular. Yine bir kısım insanlar, şeriat kapısından hakikat sarayına girdikleri halde, habersiz kaldılar; marifete kavuşamadılar. Ve niceleri hakikat sarayına dahi giremeyip şeriat kapısında kaldılar. Bundan anlaşılan odur ki, nübüvvetin bidayet ve nihayeti kurb-ı velâyet olduğu gibi, şeriatın dahi bidayet ve nihayeti, hakikat ve marifet olur.][941]

"Şeyhim mülk ve melekût da bulunan şeylerin tamamı size keşf olunsa şer'a uydurmaya gücünüz yetiyorsa ne âlâ. Yok, eğer yetmiyorsa o keşfi terk edin, fakat şeriatı terk etmeyin derdi." [942]

"Keşfi terk edin" sözünün mânâsı, sâlikin şeriatla telif ve tevfik etmeye muktedir olacağı zamana kadar keşfinden bahs etmemesi, onunla amel etmemesi, bu esnada tevhidle meşgul olup şeriata riayet etmesidir. Zira tevhid sayesinde mertebe yükselir ve sâlik o keşfin aslında şeriata uygun olduğunu müşahede eder.[943]

Ebu'l-Hasen eş-Şazelî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurur ki;

"Kitabın ve Sünnetin getirdiği esaslarda bize hatasızlık garantisi verilmiştir; fakat keşifler ve ilhamlar için böyle bir garanti yok..." [944]

<u>Dahi bununla hatm olur bu yollar</u>
<u>Bu râhın intihâsıdır şerîat</u>
Bu yollar bununla son bulur
Bu yolun sonudur şerîat

[Muhyiddin İbnu'l-Arabî, şerîat kavramının nasıl anlaşılması gerektiğini, şeriatın hakîkatla olan ilişkisini şöyle izah etmektedir:

"Şerîat; fiilin sana nisbetiyle birlikte, kulluğu iltizâm etmektir.

Şerîat bir sınırdır yoktur eğrisi
Tırmandı ona yüksek makamlar ehli,
Akıl ve himmetlerle yüksek merdivenleri,
Girdiler fakat çıkmadılar, bir huzur ki,
Geldiler bir emirle, yücedir kadri,
Değildir onlara zorluk, getirdikleri.

941 (ÜNAL, 2006), s.10
942 (HÜDAYİ), c.I, v.18b
943 (BAHADIROĞLU, 2003), s.92; (HÜDAYİ), c.I, v.18b
944 Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiye, Külliyat, çev. Kurul, Tevhid Yayınları, İstanbul 1986, 2/91. 2/238.

Şerîat; rasûllerin Allah'ın emriyle getirmiş olduğu zahir bir sünnettir. Cenâb-ı Hakk'ın "îcad ettikleri ruhbâniyet" [945] diye buyurduğu, (insanlar tarafından) Allah'a yakınlık için bid'at olarak icad edilen sünnetler ve Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem "Kim iyi bir çığır açarsa.." [946] hadisinde ifade ettiği sünnetler de bir şeriattır. Zira Hz. Peygamber (s.) bu hadisinde, bizlere, güzel olan bir şeyi ortaya koymayı caiz görmüş, bunu icad edene ve onunla amel edene mükâfat olacağını bildirmiştir. Yine Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem içtihadının sonucuyla Allah'a ibadet eden bir kişinin, Allah Teâlâ katından belirlenmiş bir şerîata göre olmasa da, Kıyamet gününde tabi olacağı bir imamı olmaksızın, tek başına bir ümmet olarak haşredileceğini bildirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk celle celâlühû Hz. İbrâhîm aleyhisselâm hakkında;

"Hiç kuşkusuz İbrâhîm, Allah'a itaat içinde, tekbaşına bir önder idi." [947] şeklinde buyurmaktadır ki, bu, Hz. İbrahim aleyhisselâm henüz vahiy gelmeden önceydi. [948] Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ***"Güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."*** [949] buyurmuştur. O halde kim güzel ahlak sahibiyse, o bunu bilmese de, Rabbi'sinden bir şeriat üzere demektir. Böyle bir durumu Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem de hayır olarak isimlendirmiştir. Nitekim Hakim b. Hizam radiyallâhü anh hadisinde, onun cahiliyye döneminde, köle azat etme, sadaka, sıla-ı rahim ve cömertlik gibi yapmış olduğu iyi amellerin hükmünü sorması üzerine Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ***"Sen geçmişte işlediğin hayırlar üzerine müslüman oldun."*** [950] buyurmuş ve bunları bir hayır olarak isimlendirmiştir. Yani Cenâb-ı Hakk (c. c.) onu bunlar nedeniyle

---

[945] Hadid, 27

[946] İyi veya kötü çığır açan veya hayra delâlet eden kimsenin mükâfatı ile ilgili olan bu hadis değişik lafızlarla Ebû Hureyre (r.), Cerîr b. Abdillah (r.), Huzeyfe (r.). Bilâl b. el-Hâris (r.), Enes b. Mâlik (r.), Ebû Mes'ûd el-Bedrî (r.), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.), İbn Mes'ûd (r.), Hassan b. Atiyye (r.) ve Bureyde el-Eslemî'den (r.) rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre (r.) rivayeti için bak: Müslim, İlim (47), 6. 16, hd. no: 674. Tirmizî, İlim (42), 15. hd. no: 2674. Ebû Dâvûd, Sunne (34), 7, hd. no: 4609. Neseî, îmân (47), 16, hd. no: 4971-4973. Dârimî, 1, 130-131, Mukaddime, 44. Musned. 2, 397. 505, 520-

[947] Âyet için bak: Nahl, 120. Bu âyetin tefsiri için ayrıca bak: Futûhât. 1, 722, (Thk. O. Yahya, 10, 446-448.)

[948] Îbnu'l-Arabî'nin bu görüşünü, Nahl, 120. âyetinin siyakı olan 121. ve Enbiyâ, 51. âyetler de isbatlamaktadır. Bu âyetin tefsiri için bak: İbn Kesîr, 4, 530-531; 5, 341-342. Bidâye, 1, 168-169.

[949] Hadis değişik lafızlarla Ebû Hureyre'den (r.) rivayet edilmiştir. Bak: Muvatta, Husnu'l- Huluk (47), 1, hd. ho: 8. Musned,2, 381. Şuab, 6, 230-231, hd. no: 7978. Câmiu's-Sagîr, 2, 257-258. Hafâ, I, 211-212.

[950] Hadis için bak: Buhârî, Zekât (24). 24, Buyu' (34), 100, Itk (49), 12, Edeb (95). 16. Müslim, İmân (1), 55, 194-196, hd. no: 123. Musned, 3, 402.

(islâmla) mükâfatlandırmıştır.][951]

Allah Teâlâ din olarak gönderdiği câmi' olan esasların hepside İslâm şeriatı içinde mevcuttur. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin getirdiği bütün esaslar diğer nebilerin getirdiklerini de kapsar.

(Kur'an-ı Kerim'de) her sonra gelen (nebi) evvelkini câmi'dür lâsiyyemâ[952] hatmun ma'nası odur ki, cemi peygamberleri ve velileri câmi'dür. Her birinün sırrı onda bulunur dimekdür. kurân-ı 'azimde cemi' kıssas-ı enbiyâ hatmun hâlidür. Her bir hâlini bir nebinün yüzünden beyan etmişdür. [953]

<u>Sırat-ı müstakîm'e davet eden</u>
<u>Münâdîler nidâsıdır şerîat.</u>
Doğru yola davet eden
Çağıranların nidâsıdır şerîat.

Hakikâtsiz şeriat gösteriş, şerîatsız hakikât de riyadır. Bunların birbiriyle ilişkisi, bedenin ruhla olan ilişkisi ile kıyaslanabilir.

Ruh bedenden ayrılınca, canlı beden bir ceset haline gelir. Ruh, bir rüzgâr gibi yok olur.

İslâm'ın kelime-i şahâdeti her ikisini de içine alır. 'Allah Teâlâ'dan başka ilah yoktur' sözleri hakikât, 'Muhammed O'nun resulüdür' sözleri de şerîattır. Her kim, hakikâti inkâr ederse kâfir, her kim de, şerîatı inkâr ederse mülhiddir." [954]

Hz. Ömer radiyallâhü anh şöyle diyor: ***"Şeriatın edeplendirmediğini, Allah Teâlâ edeplendirmemiştir."*** [955]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdular ki; ***"Tek bir fakih, şeytana bin âbidden daha yamandır."*** [956]

Şerîatın muhafazasının gerekliliği muhakkaktır. Ancak burada sorun aynîlik ve gayrılığın nasıl olduğu nerede hata yapıldığını bilmektir.

Menkabe, Hallac-ı Mansur'un, eşi-dostu tarafından kendine tevcih edilen

---

[951] (ATAÇ, 1993), s. 524-525
[952] **Lâsiyyemâ:** bilhassa, hususan, özellikle.
[953] (MISRÎ, 1223), v. 60b
[954] NİCHOLSON, a.g.e. s.65
[955] İbn-i Haldun, Mukaddime, trc. Halil KENDİR, İst, 2004, s.168
[956] İbn-i Mâce-Tirmizî, İlim

"Niçin tövbe etmiyorsun?" sualine:

"Biz şeriatın duvarından bir taş düşürdük, oraya başımızı koymamız gerekdir" deyi cevap verdiğini nakleyliyor.[957] Hakîkatde Mansur oraya başını koyabildi mi ki? Bu garîb sofiden sonra asırlar boyu şerîatin **duvarına tecâvüz ahvâl-i âdiyeden**[958] oldu, ne var ki; Nesîmî müstesna, kimsenin kafasını kesmediler.

Tasavvuf-şerîat münâsebeti büyük sofîler tarafından içice ve yekdiğerinin ayrılmaz tamamlayıcısı olarak gösterilmesine rağmen, hakikatde **tekke-mescid**, **derviş-zâhid** ikilisi olarak belirmiş, imkânsız bir uyuşmazlık hâlinde devam ede gelmiştir. Bu ikilik ve zıddiyet bilhassa edebiyatda kendini göstermektedir: Şerîat neyi haram kılmışsa veya süflî mekruh kabul etmişse, tasavvuf onu sembolize ederek kelimeyi aynen alıp ma'nâ ve mâhiyetini değiştirerek öğmüş, amele ve itikada dâir birçok hususlarda yeni ve çok defa başka istikâmetlerde yorumlamalara girişmiştir.[959] Şüp-

---

957 *Şeriat kim, saray-ı Kibriya'dır*
Hakikât mülküdür, muhkem binadır
Anın bir taşını her kim koparsa
Yoluna başını koymak revâdır.
Binayı dine mebnâdır şeriât
Şeriatsız Tarîkat sabit olmaz
Onu Hakk ile icradır Tarîkât
Tarîkatsız dahi irfan bulunmaz.

Şeyhülislâm ibn-i Kemâl kaddese'llâhü sırrahu'l azîz

958 Şeriata teccavüz basit olaylardan oldu

959 Şöyle bir soru aklına gelebilir ve dersen:

Tasavvuf ehli şeriatta haram olan bazı şeylerin helal olduğuna zahib olmuş gibi geliyor. Zira övüyorlar.

Mesela; şarap ve meyhaneyi, kadehi ve kadeh veren mahbubu, o mahbubun zülfünü, halini ye yanağını methederler Hatta yüzündeki hatları Kur'an-ı Kerim'e teşbih ederler… Bunlar nedir ve ne demektir? Cevabımız şudur:

"Bu sofiler zümresi; taklidi imandan, tahkiki imana geçmişlerdir. Bu sebeple onlar, eşyanın zahirinden batınına, suretinden manasına geçmişlerdir. Cümle eşyayı aslında olduğu gibi görmüşler bilmişlerdir. Bu sebeple çoğu sözleri mana âleminden gelir.

Şarap, demekten muratları; marifetullahtır. Bunun sonu mahabbetullaha gider. Yani irfan duygusudur ve aşktır. Aşk ve mahabbet aynı manaya gelir.

Meyhaneden murad, kâmil mürşidin gönlüdür. Zira orası Allah Teâlâ sevgisinin hazinesidir.

Kadehten murad ise; Hak talibine yaptığı ism-i Celal telkinidir. Ya da dilinden dökülen marifet-i ilahiye'ye dair sözlerdir.

Salik onları dinledikçe verdikleri, zevkle mest olup, aklı bir şeye ermez olur…

Mahbuba gelince; mürşidi kâmil'in kendisidir.

Gönül; onun manevi halini tam ve her bir nakşını yerli yerinde bulduğundan

hesiz bu ihtilâfda, başta İslâm düşünürlerinin dinin bütün uygulanma kabiliyetini ve berraklığını bozucu neticesiz münâkaşaları olmak üzere, bir yandan şerîat adamlarının sertlik ve müsamahasızlığının, diğer yandan mutasavvifenin en ciddî ve hayatî din kaidelerini ciddiyetle talâkkî etmeyişlerinin de te'siri vardır. Garîb olan, şaşırtıcı olan şurasıdır ki, bütün bu çekişmelere rağmen, Mâhir İz Bey'in (hyt: 1950) ifadesiyle

"Bin yıldır, yani Türk'ün İslâmiyeti kabulünden itibaren kurulmuş olan Müslüman — Türk devletlerinde ve Türk'ün gayrı bütün islâm memleketlerinde hemen her şehirde cami ile beraber bir tekkenin, bir zaviyenin kuruluşuna şahit oluyoruz" ve kimse bu zahirî beraberliği görerek içbirliğini de sağlamağa teşebbüs etmiyor. Öyle ki, bugün bile Mehmed Akif Ersoy gibi birisi için bile **"Maalesef tasavvuf neşvesi yok"** deyip dolayısiyle **"Geç onu!"** demek isteyen tarîkat mensubu ciddî, münevver kimseler görüyoruz. Diğer tarafdan Muhyiddin ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz hakkındaki münakaşalar Kemalpaşazâde gibi **"Müfti-üs-sakaleyn"** unvanı verilen bir büyük âlimin fetvasına rağmen durmamış, Vânî-zâde'nin Mevlânâ ve bütün mutasavvife aleyhindeki hükümleri zamanımızda dahi münâkaşa edilegelmiştir.

Yenişehirli Avni Bey:

Hakîkat-i cihet-i kalb-gâhı bilmezler
Namaza hâzır olurlar huzura bakmazlar

derken kimlerden yakınıyor ve neyi ifâde etmek istiyordu?

---

mahabbet eder. Salike; mürşid-i kâmilin derununda saklı maairif-i ilahiye yüz gösterip her bir işini, ayrıca batını sıfatlarını iyice bilip anlayınca, kendisine, zahirde ki sevgiliden bin kat üstün görünür. Zira bu, candır; öbürü ise ten.

Zülf ise, mürşidin talip mertebesine inişi ona cazip kelamlar etmesidir.

Hal ise; mürşidin, bazı bazı, istiğna âlemine geçişi ve oradaki misal denizine dalışıdır. O anda mürşid, irşaddan müstağni olur.

Yanaktan murad ise; mürşidin talibe göründüğü zaman, iki cihan fikrini içinden söker hatta kendi vücudunu dahi yok gösterir. O da budur.

Yüzündeki hatları Kur'ana teşbih etmelerine gelince; şöyle anlatabiliriz:

Burada yüzden murad; dıştan görünen yüz değildir, mürşidin gönül yüzüdür. Kur'an-ı Kerim'den murad ise ahlak-ı ilahiyedir. Ki o mürşid:

"Ahlak-ı İlahiye ile ahlaklanınız" Hadis-i Şerifinin manasında özünü bulmuştur.

O büyük zatların yukarıda geçen işaretli sözlerden muradları; işte bu ahlak derecesini bulmaktır. **(Niyâzî-i Mısrî, Risale-i Esile ve evcibe-i Mutasavvıfâne, ONUNCU SUAL VE CEVABI)**

Zâhid bu bürûdetle eğer dûzaha[960] girsen
Bir lüle duhan[961] yakmağa âteş bulamazsın

diyen şairin da'vâsı ne? Diğer taraftan:

Irz ehli olan sarhoşa meyhane yakışmaz
Hatırlı şişe râf u dolabında gerekdir

diyen şâir ve;

Gel seninle edelim ehl-i fesadı taksim
Baba Sultânı sana vü koca şeytanı bana

diyen şâir kimleri kasdetmektedir?

Aslında bu dört beyitin muhtevası da şeriatın hudutları içinde bulunmaktadır. Bütün mesele bakış zâviyesindedir ki, bu zaviye iki olup biri tekke diğeri mesciddir. Mahir İz, bu ikisinin bir olması gerektiğini, aslında da bir olduğunu ileri sürmüş, büyük sofilerden deliller getirerek onları âyetlerin ve hadîslerin muvacehesinde değerlendirmiştir. Hakîkatde, Muallim Naci'nin:

Bir harfimizin mahreci ta'yîn olunurken
Ma'nâ yerine arbede[962] çıkmışdı içinden

beytinde ifâde edildiği gibi, tasavvufun ve şerîatin mahrecinde ittifak yerine bir kuru gürültü asırlarca devam etmiş, şüphesiz bundan zarar gören ümmetin şeriat ve tasavvuf anlayışı olmuştur.

Ötedenberi **"Sünnî tasavvuf"** diye adlandırılan bir cereyanın yanında sünnî ve hattâ bir kısım **Şi'î-Caferî** ulemânın bile reddettiği bir tasavvuf cereyanı daha vardır ki, hiçbir kayıt tanımayışı ve telkin ettiği meşreb ve hükümler bakımından şairane oluşu dolayısıyla edebî muhitlerde tutunmuş ve bütün klâsik edebiyatımızı büyük nisbette etkilemiştir. Bu ikincisi bâtinîliğin mahsulüdür. Usûl bakımından tam ma'nâsiyle zevzekliği, mübâlatsızlığı[963]; tatbikat cihetinden de kayıt tanımazlığı, bütün şerî müesseselere dolaylı olarak ve bâzan da açıkdan açığa tecâvüzü, tehzili [964]

[960] **Düzah:** f. Cehennem. Tamu. Mc: Keder. Külfet.
[961] **Duhan:** Duman. Tütün.
[962] **Arbede:** Cidal, kavga, patırtı.
[963] **Mübalat:** Kayırmak. Dikkat etmek. İtina göstermek
[964] **Tehzil:** (c.: Tehzilât) Zayıflatma. Alaya alma. Alay şekline sokma.

belirtici vasıf edinmiştir. Bâtınî cereyanların en büyük özelliği olan te'vil, bu cereyanın bilhassa edebiyatta arkasına saklandığı husus olmuştur. Gide gide bütün târikatlere nüfuz eden bâtınî tasavvuf onlardan bâzılarının hüviyetini tanınmaz hâle getirmiş, bâzılarına da bambaşka hüviyet kazandırmıştır. [965]

İslâm'da *hakîkat*, *hikmet* ve *şerî'at* ayrımı yapanlar, İslâm'ı parçalama peşinde olanlardır. Bunu Allah Teâlâ adına yapanlar ise düpedüz İslâm'a ihânet etmektedirler. Zira İslâm'da hakîkat- şerî'at, akıl şerî'at, din-düşünce, ilim ve bilim ayrımı yoktur.[966]

Bu söylenen sözler hakikatin kendisidir. Hiçbir ehl'ullah bunun dışında bir mana tevehhüm edecek söz söylememiştir. Belki söylenen zahirin aldatıcılığıdır.

"Size gerçek fakihin/alimin kim olduğunu haber vereyim mi?" sualini sorarak başlayan Hz. Ali kerreme'llâhü veche, gerçek fakihin/alimin bariz hususiyetini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

"İnsanları Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümitsizliğe sevketmeyen, Allah Teâlâ'nın azabından onları emin kılmayan, ilâhî yasaklar konusunda onlara ruhsat kapısını açmayan ve Kur'an-ı Kerimi bırakıp da başka bir şeye rağbet etmeyen kimsedir. Haberiniz olsun, anlayış ve kavrayışın olmadığı bir ilimde hayır yoktur. Dikkat edin, düşünüp ibret dersi çıkarılmayan bir Kur'an-ı Kerim okuyuşunda hayır yoktur. Yine tefekkürün olmadığı bir kullukta da hayır yoktur" [967]

En büyük felâket, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını bilmemektir. Bu sebeple müslümanın birinci derecede vazifesi cehaletini yok etmek ve özellikle fıkıh bilgisinde kuvvetli olmaktır. Şeytanın en büyük düşmanı, Allah Teâlâ'dan korkan âlimlerdir. Bir âlimin yaşaması şeytana karşı bin âbidin yaşamasından daha tehlikelidir. Çünkü şeytan, insanlara küfür yolunu, Allah Teâlâ'ya taat çizgisinden dışarı çıkmayı, sapık yolları emreder. Fıkıh bilgini imam ise, Allah Teâlâ'ya itaati emr eder, insanları şeytanın yolundan uzaklaştırıp Allah Teâlâ'nın yoluna yönelmelerini emr eder. Cahil olan âbîdde, bu sayılanlardan hiçbiri görülmez. Cahil olan âbid bunlardan hiçbirini yapamaz.

Velilik derecesine ulaşsa da, bir fıkıh bilgini böyle cahil bir âbidden daha üstündür. Şeytan cahil sofuyu yoldan çıkarmakta zorluk çekmez.

Rivayet edilir ki, biri âlim diğeri cahil olan iki adam cahil bir şeyhe

---

[965] (ÇAVUŞOĞLU, 1981), s. 120-123
[966] (ATAY, 1 : 2 2003), s. 37
[967] Küleynî, age., I, 86. Ayrıca bkz. İbn Abdilberr, age., II, 811; Suyûtî, age., s. 211. (GÜLER)

intisab ederek ondan ders aldılar, ibadet ettiler ve velilik derecesine ulaştılar. Bir gün şeytan, âlim olana havada bir cennet gösterdi ve: **"Bu cennet senindir. Yalnız bir şartla. Şeyhini, nebilerden daha üstün tutacaksın."** dedi, O da şöyle cevap verdi: **"şüphesiz hiçbir veli nebiler derecesine ulaşamaz. Belki bir nebi, bütün velilerden üstündür."** Bu söz üzerine şeytan, o âlimden ümidini kesti. Sonra ayni cenneti cahil olan veliye gösterdi. Ona söylediğinin aynısını arkadaşına da söyledi. Cahil olan arkadaşı ise, o cenneti elde edebilmek için şeyhini nebilere üstün tutarak, mertebesinden düştü. Sonra şeytan şeyhinin yanına giderek aralarında geçenleri anlattı. Şeyhi abide: **"ilim öğren, zira velilik bir kimsede ilimsiz olarak yerleşmez,"** dedi.[968]

Fıkıhsız bir tasavvuf zındıklığa,[969] tasavvufsuz bir fıkıh fasıklığa götürür. Fıkıh ve tasavvuf, zahir ve batın beraber olunca hakiki ilim meydana gelir."

Ahmed Rifâi kuddise sırruhu'l-azîz der ki; "Tarîkat***, ayn-ı*** şeriat***,*** şeriat ***ayn-ı tarîkattır. Aralarındaki fark lafızlardan ibarettir."***

"Şeriât, illâ lâzımdır. Şeriat olmadan Tarîkat olmaz." [970]

"***Et-tarîkatü ve'l-hakîkati hâdimân-ı şeriâh"*** Tarîkat ve hakikât şeriatın hizmetçisidir.[971]

İmam Mâlik Hazretleri şöyle buyuruyor: ***"Tasavvuf bilmeyenler zındık olur, şerîat bilmeyenler kâfir olur."*** [972]

Hacı İsmail Hakkı İhrami kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Sivasî şeriat ve tarîkat hakkında buyurdu ki;

"Şeriatı gözetmeyenin tarîkatı olmaz."

"Bu yolun evveli şeriat***, ortası*** tarîkat***, sonu yine*** şeriat***."***

---

[968] İmam Burhanüddin Ez-Zernûcî, Ta'lim ve Müteallim, trc. Y. Vehbi Yavuz, İst, 1993, s.19

[969] ***Zındıklık***: Mani'nin Zerdüştün kitabı Avastayı kendi görüşüne göre yorumladığı (Zendi Avesta) için zındık denilmiştir. İslâmî dönemde ise Zend kelimesi zındık olarak dönüştürülmüş ve İslam öncesi kitapları kendi görüşlerine göre yorumlayan Maniheistlere denilmiştir. Terim Emevîlerin son zamanlarından itibaren belirginleşmeye başlamıştır. Önce Maniheistler için kullanılmış, daha sonra Mazdekileri ve diğer İran dinlerini de ihtiva edecek şekilde genişlemiştir; Marsiyoncu, Mazdekçi, Deysanî ve özellikle Maniheist olanlara deniyordu. Fakat VIII. ve IX. yüzyıllarda Abbâsîler zamanında zındıklık ile özel olarak Manihesistler kasdedilmiştir. (Bkz.Cahız, *el-Hayavan*, I, 55). Bu konuda çok değerli çalışmalar yapılmıştır. bkz. Ghulam Huseyn Sadighi, *Les Mouvements Religieux Iraniens au II'e et III'e Siécel de l'Hicre,* Paris 1938, s. 84-85; Abdurrahman Bedevi, *el-İlhad fi'l-İslam*, Kahire 1945, s.32-34; Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Zındıklık*, İstanbul 1998, s. 6 vd; Melhem Chokr, *Zındıklık ve Zındıklar*, trc: Ayşe Meral, İstanbul 2002, 71-99.

[970] Mustafa İsmet Garibullah, *Risale-i Kudsiyye Tercümesi,* İstanbul, 2003, c.1, s.291

[971] Muhammed Hikmet Efendi, Marifet-i İlahiyye Tarîkat-ı Aliyye, İst, s. 17

[972] İNANÇER, Ömer Tuğrul, *Sohbetler*, İst, 2006, s.116

"Gardaşlarım! Bizim tarîkatımız ne kadar büyürse büyüsün, ne kadar incelirse incelsin, şeriattan kıl kadar ayrılmasına imkân yoktur"

"Şeriatta kıl kadar noksanı olanın, havada uçtuğunu görürseniz, vurup kanadını kırın. İstidraçtan [973] ***başka bir şey değildir."*** [974]

Hz. Ali kerreme'llâhü veche buyurdu ki; ***"İnsanlar, dünya hayatlarını geliştirme adına dinlerinin esaslarından bir şey terk edecek olurlar ise Allah Teâlâ, yaşadıkları şartların daha beterini onlara musallat eder"*** [975]

<u>Şeriat enbiyânın sünnetidir,</u>
<u>Kamûnun ihtidâsıdır şerîat.</u>
Şeriat nebilerin sünnetidir,
Hepsinin hidayetidir şerîat.

Ehlu'llâh'ın, âlimlerin gittikleri yol Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin yolu olduğu gibi, hidayet vesilesi oldukları husustur.

"Âlimler nebilerin varisleridir." [976]

Muhyiddin ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;

[Ey kardeşim! Allah celle celâlühû aşkına, sana söylediklerim konusunda, bana karşı insaflı ol! Hiç kuşkusuz sen, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Cenâb-ı Hakk'a celle celâlühû ait olarak rivayet edilen; sevinmek (el-ferah), gülmek (ed-dıhk), hayrete düşmek (et-te'accub), neşeli olmak (et-tebeşbuş), kızmak (el-gadab), tereddüt etmek (et-tereddud), hoşlanmamak (elkerâhe), sevmek (el-mahabbe), arzu etmek (eş-şevk) ve benzeri sıfatlardan sahih olanları bir araya getirdin ve bunlara iman ve tasdikin vacip olduğunu kabul ettin.

Nitekim Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden rivayet edildiği şekliyle, velilerin kalblerine, bu ilâhî makamdan (elhadratu'l-ilâ hiyye), sadece Allah Teâlâ'nın bildirmesi ile bilecekleri ve Allah Teâlâ'nın müşahede ettirmesiyle müşahede edecekleri ilâhî bir tarif, tecellî ve keşif ola-

---

[973] Allah Teâlâ'nın dinsizlerin küfrünü artırmak için verdiği harikulâde işler.

[974] (ALTUNTAŞ, 2007), s. 265-270

[975] Hz. Ali'ye nisbet edilen bu söz için bkz. Ebû Hibetillâh İsmail el-Hasenî el-Ezherî, *Tahzîru ehli'l-îmân ani'l-hukmi bi gayri mâ enzele'r-Rahmân* (Mecmûatü'r-resâili'l-münîriyye içinde), nşr. Muhammed Emîn, Beyrut 1970,I,155. (GÜLER)

[976] Buhârî. İlim. 10: Ebu Davud. İlim. 1: İbn. Mâce. Mukaddime. 17; Darimi. Mukaddime. 32; Aclunî kütüb-i sitte imamlarının Ebu Derda'dan rivayet ettiklerini belirtir. Ayrıca îbn. Hibban ve Hâkm'in sahih savdıklarını Kattanî nin de "Hasen" kabul ettiğini söyler. Bkz. Acluni, II/64

rak bazı lutuflar (nefehât) esmiş olsa, bunların hepsine sen de, ben de inanırız. Fakat benzeri bir şeyi, bir veli söylediğinde, el-Cüneyd'in de söylediği gibi, ona zındık demez misin? Ona, bu puta tapan müşebbihedendir, demez misin? O, Cenâb-ı Hakk'ı celle celâlühû mahlûkların sıfatlarıyla nasıl tavsif eder demez misin? Ali b. el-Huseyn'in radiyallâhü anhın dediği gibi, o puta tapanlardandır, diyerek onu öldürmez misin? Veya İbn Abbâs'ın radiyallâhü anhın dediği gibi, onun katline fetva vermezmisin?

O halde sen Allah celle celâlühû hakkında (rivayet edilmiş olan sıfatları), her ne kadar el-Eş'arî, kendi zannınca çeşitli tenzih yönleriyle te'vîl etse de, aklî delillerin muhal görerek te'vil'ini kabul etmediği konuları Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem işittiğinde, hangi kuralla onlara iman edip, kabul ediyorsun? Burada insaf neredel? Hâlbuki ilâhî kudret'in, nebilere verdiği sır ilimlerini, bu velî'ye de verecek kadar geniş olduğunu kabul etmelisin! Çünkü bu, nübüvvetin hususiyeti eriyle ilgili değildir. Ayrıca kanun koyucu (durumunda olan Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bunu ümmetine yasaklamamış ve bu konuda bir şey söylememiştir. Aksine; ***"Muhakkak ki*** (eski) ***ümmetler içinde muhaddesler*** (ilhamlı kişiler) ***vardı. Eğer ümmetim içinde bunlardan bulunacaksa*** (ki şüphesiz bulunacaktır);***onlardan birisi de, Ömer'dir."*** [977] buyurmuştur. Bununla Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ümmetinden, nebi olmadığı halde ilham alacak olan kişiler olacağını isbat etmiştir. Bu şekilde ilhama mazhar olmuş olan kişi, helal veya haram olarak hüküm verme yetkisinin dışındadır. Çünkü kanun koyma yetkisi, nübüvvetin özelliklerindendir. Hâlbuki ilâhî ilimlerin inceliklerine vakıf olmak, sadece kanun koyucu nübüvvetin özelliklerinden değildir. Aksine bu, rasûl, veli, tâbi olan ve tabi olunan tüm kullar için geçerli olan bir husustur.

Ey dostum! Senin insafın nerede? Allah Teâlâ'nın salih kullarının deccalları ve velilerin fir'avnları olan fukahâ ve fikir erbabında böyle şeyler yokmu? [978] Hâlbuki Cenâb-ı Hakk celle celâlühû aramızda bulunanlar içerisinde şeriatıyla amel edenler ve iyi amellerinin sonucu olarak, onlara öğretmeği üzerine aldığı ilimlerle ilgili;

---

[977] Hadis değişik lafızlarla Hz. Aişe (r.), Ebû Hureyre (r.) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.) rivayet edilmiştir. Hz. Aişe (r.) rivayeti için bak: **Müslim,** Fedâilu's-Sahâbe (44), 23, hd. no: 2398. Tirmizî, Menâkıb (50), 18, hd. no: 3693. **Musned,** 6, 55. Ebû Hureyre (r.) rivayeti için bak: **Buharı,** Fedâilu Ashâbi'n-Nebi (62), 6. Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî (r.) rivayeti için bak: **Zevâid, 9,** 69. Ayrıca bak: **Şerhu Nehci'l-Belâğa, 12,** 177. Bir rivayette Hz. Ali (r.); ***"Mümin, muhaddes tir."*** demiştir. Bak: **Şerhu Nehci'l-Belâğa, 20,** 320.

[978] Bu sözün açıklaması için bak: **Futûhât, I,** 272, (Thk. **O. Yahya, 4,** 224-227.) Ayrıca bak: **Kelimât,** 36-38.

"Allah Teâlâ'dan sakının! Zira size Allah öğretiyor. Ve Allah her şeyi bilir." [979] ***"Allah Teâlâ'dan sakınırsanız, O size iyiyi kötüden ayırdeden bir ölçü*** (furkan) ***verir."*** [980] buyurmuştur. Ömer b. el-Hattâb radiyallâhü anh ve Ahmed b. Hanbel radiyallâhü anh bu makamın kutuplarındandır. Nitekim Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Cenâb-ı Hakk'ın celle celâlühû Ömer b. el-Hattâb radiyallâhü anha vermiş olduğu bu gücü hatırlatmak üzere şöyle buyurmuştur:

"Ey Hattab oğlu! Nefsim elinde bulunan Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki, Şeytan, senin gittiğin bir yolda, asla karşına çıkmazda, senin yolundan başka bir yola yönelir." [981] Bu, masum olan Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şehadetiyle, Hz. Ömer radiyallâhü anhın ismetine delalet etmektedir. Ve biz kesin olarak biliyoruz ki, şeytan bizi yalnız batıl bir yola götürür. Ve bu yol da, Hz. Ömer radiyallâhü anhın girmediği bir yoldur. Hz. Ömer radiyallâhü anhın girmiş olduğu hak yollar ise, ancak nas ile (sabit) olan yollardır. Zira o, hakk uğrana atıldığı ve girmiş olduğu yolların hiç birinde, Allah celle celâlühû için, hiç kimsenin kınamasına da aldırış etmeyenlerdendi.[982] Nefislerin tahammül ve kabul etmediği, reddettiği ve itici olduğundan; her hususta hakk'ı gözetmek zor ve nefislere kabul ettirmek güçtür. İşte bu sebebten Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, Hz. Ömer radiyallâhü anh hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah celle celâlühû Ömer'e rahmet etsin. Acıda olsa, daima hakkı söyler. Nitekim Hakk ona dost bırakmadı." [983] Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hem zahiren, hem de bâtınen doğru söylemiştir. Hz. Ömer radiyallâhü anhın bir dostunun olamamasının zahirî sebebleri;

İnsafsızlık,
Baş olma sevdası,
Kişinin Cenâb-ı Hakk'a kulluğu bırakması,

---

[979] Bakara, 282
[980] Enfal, 29
[981] Hadis farklı lafızlarla Ebû Hureyre (r.) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.) rivayet edilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî (r.) rivayeti için bak: **Buhârî,** Bed'ul-Halk (59), 11, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi (62), 6, Edeb (78), 68. **Müslim,** Fedâilu's-Sahâbe (44), 22, hd. no: 2396. Musned, 1, 171, 182, 187. Hadisin Ebû Hureyre (r.) rivayeti için bak: **Müslim,** Fedâilu's-Sahâbe (44), 22, hd. no: 2397.
[982] Nitekim Hz. Ömer'in (r.) ilk defa getirmiş olduğu yeniliklerin sayısının 150 civarında olduğu söylenmektedir. Bak: [**Hz. Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellemi Anlamak:** Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellemi Anlamak, Doç. Dr. İ. Hakkı ÜNAL, I.A.D. Hadis-Sünnet Özel Sayısı (M. Tayyip Okiç ve A. Ebû Gudde Armağanı), c. 10, sy. 1-2-3, sh. 42-58, Ankara, 1997.]s. 49.
[983] Hadis Hz. Ali'den (r.) rivayet edilmiştir. Bak: **Tirmizî,** Menâkıb (50), 20, hd. no: 3714.Ayrıca bak: **Hafâ, II,** 183.

Kendisiyle ilgili olmayan şeylerle meşgul olması,
Kendisine emrolunanları bırakması,
Kendi kusurları yerine İnsanların kusurlarıyla meşgul olmasıdır.

Hz. Ömer radiyallâhü anhın bir dostunun olamamasının bâtını yönü ise, Hz. Ömer radiyallâhü anhın kalbinde, Cenâb-ı Hakk celle celâlühû'den başka bir dostun kalmaması ve Cenâb-ı Hakk celle celâlühû'den başka hiç bir kimseyle ilişkisinin kalmaması demektir.] [984]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Acı da olsa gerçeği söyle." [985]

Hüdâ'nın leyle-i Mi'râc içinde,
Habîbine atâsıdır şerîat.
Hüdâ'nın Mi'râc gecesin içinde,
Habîbine ihsanıdır şerîat.

Yirmiüç yıla dek Cebrâîlin
Ana vahy-i Hüdâ'sıdır şerîat.
Yirmiüç yıla yakın Cebrâîlin
Ona Hüdâ vahyidir şerîat.

Cihânda çoktur envâ-i ulûmun
Kamûsunun hümasıdır şerîat
Cihânda çoktur ilmin sınıfları
Hepsinin saadetidir şerîat

Şeriat hukukî meseleleri haizde olduğu için dünyanın düzeninin sağlanmasında etkin rolü vardır. Adalet ve hukuk sistemi cezayıda içinde barındırsa da huzuru sağlaması açısından elzemdir.

Bu nefs-i kâfiri katletmek için
Hakk'ın hükm-i kazâsıdır şerîat.
Bu kâfir nefsi öldürmek için
Hakk'ın hükm-ü kazâsıdır şerîat.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

---

[984] (ATAÇ, 1993), s. 469-470

[985] Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 159; İbn Hıbbân, Sahîh, II, 76 (361); Ebû Nu'aym, Hılyetü'l-evliyâ, I, 168; İbn Asâkir; Târihu Dimeşk, XXIII, 278; Kudâ'î, Müsnedü'ş-şihâb, I, 378 (422, 651) Ebû Zerr'in merfû olarak rivayet ettiği hadisin şâhitleri de bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, 884 (1890). (UYSAL, 23 Bahar 2007)

"Nefsini kötüleyen kişiye ne mutlu" [986] kötülemekten murat onu terbiye etmek için gayret göstermektir. Nefis mücadelesi neticesinde bir bedel ödenir oda nefsin ölmesi demek olan ruha tabiyetidir.

وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey temiz akıl sahipleri! Kısasta sizin için bir hayat vardır. Ümit edilir ki, korunursunuz. [987]

Nefs

İslâm filozof ve mutasavvıfları insan şahsiyetini üçlü bir sistem olarak ele alıp, inceliyorlar: Zihin, Kalp ve Nefis. Kur'ân-ı Kerîm'in onlara ışık tuttuğunu açıkça görüyoruz. Batı felsefesi, insan şahsiyetinin merkezine zihni koymuş, kalp ve nefis unsurlarını ihmâl etmiştir. Böyle bir yol izlediğindendir ki, insan "zihin"i hakkında, doyurucu neticelere ulaşamamışlardır.[988]

Nefs, Arapça bir bir kelime olup kökü "ن ف س" harflerinden oluşmaktadır. "Ne-fe-se" kelime kökünden türetilmiştir. Bu kelimeye şu anlamlar verilmiştir: "Nefs; bir şeyin zatı, varlığı, kendisi, ruh" anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca nefs kelimesi "bir şeyin hakikati, bütünlüğü, ruh anlamındadır." Bu temel anlamların yanı sıra bu kelimeye verilen diğer anlamlar ise "kan, kardeş, dabağlama kazanı" dır.

Nefs kelimesi Türkçeye nefis şeklinde geçip geniş bir kullanım alanı kazanmıştır. Türkçede nefis kelimesine verilen anlamlar ise "öz varlık, insanın yeme içme gibi ihtiyaçlarının bütünü, isteklerine uymak, günah işlemek" tir.

Felsefe literatüründe ise nefs "insanın varlığının bedensel ya da daha çok biyolojik ihtiyaçlarının bütününe verilen ad, insanı dünyadaki geçici varlıklara, gösterişe, maddeye tutkulara yönelten, bundan dolayı da her zaman iradenin kontrolü altında tutulması gereken bir iç eğilim olarak tanımlanmıştır."

Arapça sözlüklerde gördüğümüz nefs kelimesine verilen ruh anlamı mecazi bir anlamdır ve sonradan bu kelimeye yüklenmiştir.

Nefs kelimesi insanın varlığını, hakikatini, kendine haslığını ifade etmektedir. Bizzat insanın kendisi anlamındadır. Nefs kavramının ıstılahi

---

[986] Beyhâki Şuabu'l İman. III/225: Sehâvi. 443: Deylemi Enesten merfu olarak. Bezzar da Hasen olarak rivayet etmişlerdir. Bkz Aclûnî. 2/46
[987] Bakara, 179
[988] (BAYRAKLI, 2002), s. 19

anlamına bakıldığında ruh ve nefs özdeşliği ile karşılaşılmaktadır. Ancak bu görüş daha sonradan nefs kelimesine yüklenen bir anlamdır. Bu görüşün oluşmasında düalist insan anlayışının benimsenmesinin büyük etkisi vardır.

Kur'an-ı Kerim'de nefs kelimesi ruhtan ayrı bir anlamda kullanılmış olmasına rağmen tarihi süreçte bu kullanım dikkate alınmamıştır. Özellikle bu iki kavramı özdeş olarak kullananlar kelamcılardır. "Ruh, neseme ve nefs aynı anlamda müşterek isimlerdir. Bununla, bedene üflenen ve bedeni yöneten şey kastedilmektedir."

Kelamcılara göre genel olarak ruh ve nefs kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak filozoflara göre bu iki kavram birbirinden farklıdır. ***"Ruh cisimdir, nefs cisim değildir. Ruh bedenin içerisinde, nefs ise bedenin içinde değildir. Ruh bedeni terk ettiğinde yok olur, nefsin ise bedendeki faaliyetleri yok olur fakat onun özü yok olmaz. Nefs bedeni hareket ettirir ve onu hislere ulaştırır, ruh bunu his olmadan yapar. Nefs, bedene ve hayata ruh vasıtasıyla ulaşır, ruh ise bunu aracısız yapar."***

Gazali ruh ve nefs konusunda kelamcıların görüşünden ziyade filozofların görüşünü benimsemiştir. Gazali'ye göre nefs ve ruh kavramlarının iki anlamı vardır: ***"Bu kavramlarla insanın ruhu kastedildiği gibi, kalp ve göğsün sol yanında bulunan et parçası, ruh ile cismani kalbin boşluğundan doğan latif cisim, nefs ile insandaki gazap ve şehvet kuvvetlerini içerisine alan yani insanın kötü sıfatları kast edilir."***

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Bilin ki beden içinde bir et parçası vardır. Bu et parçası sıhhatli olursa beden de sıhhatli olur: O bozulursa beden de bozulur. Bu et parçası kalptir" [989]

Ruh ve nefs kavramlarının birbirinden farklı olduğu görüşünü savunanlardan bir grup ise sufilerdir. Genelde nefsi kötülüklerin kaynağı olarak görürlerken ruhu iyiliklerin kaynağı olarak kabul etmektedirler. Sufilere göre şehvetin ve kötü arzuların kaynağı beden yani nefs iken, ruh insani erdemlerin kaynağıdır. Bu anlayışın sonuçlarından biri de ruhun yüceltilip üstün görülmesi, bedenin ise aşağılanması ve isteklerinin yerine getirilmemesi gerektiği anlayışıdır. Nefsin eğitimi, ancak isteklerinin yerine getirilmemesi ile mümkündür. Doğrusu bu anlayışa Eflatun'un ruhu ide kabul etmesinin ve Hint felsefesindeki ruhun üstünlüğünün kaynaklık ettiği görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Nefs Kavramı

---

[989] Buhârî. İman. 39: Müslim. Musâkat. 107: İbn Hanbel. IV/271.275:

Kur'an'da "ن ف س" kökünden türetilmiş iki fiil kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi

"Ağarmaya başlayan havaya and olsun ki" [990] ayetinde sabahın olmasını, havanın ağarmasını ifade eden "teneffese" kalıbı, diğer kullanım ise

"iyi şeylerde yarışanlar, bunun için yarışsınlar"[991]

ayetinde geçen "yetenafese" fiilidir ki bu fiil insanların yarışması anlamında kullanılmıştır. Kur'an'da nefs kelimesinin geçtiği ayetler dikkate alındığında ve bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde görülmektedir ki Kur'an'da nefs kelimesine insan, birey, kimse, o veya onlar zamiri olarak cins, zihin anlamları yüklenmiştir.

"Her nefis ölümü tadacaktır." [992]

"Her nefsin kazandığı kendisinedir." [993]

"... Allah Teâlâ'nın yasakladığı nefse haksız yere kıymayın..." [994]

Yukarıdaki ayetlerde geçen "nefs" kelimesinin anlamı insan, birey, insanın varlığını ifade etmektedir. Bu ayetlerde geçen nefs, düalist insan anlayışına hâkim olan nefs-beden ikiliğini ifade eden tarzda anlaşılmaktadır. Çünkü bu anlayışta nefs ölümsüzdür. Oysa Kur'an-ı Kerim ısrarla nefsin ölümlü olduğunu, ölümü tadacağını vurgulamaktadır. Fakat Razi bu ayette geçen nefs kelimesini filozofların anladığı tarzda düalist bir yaklaşımla ele almaktadır. Ayette geçen nefs kelimesinin beden olduğunu iddia etmektedir. Ruh ise bedenin ölümünden sonra varlığını devam ettirmektedir.

Kur'an'da nefs kelimesinin dönüşlü zamir olarak kullanıldığı ayetlerde bulunmaktadır.

"Onlar fena bir şey yaptıklarında veya nefslerine zulmettiklerinde Allah Teâlâ'yı anarlar, günahlarının bağışlanmasını dilerler..." [995]

"...Fakat onlar bize değil sadece nefislerine kötülük ediyorlar." [996]

"Allah Teâlâ onlara zulmetmiyordu. Fakat onlar nefislerine zulmediyorlardı." [997]

Yukarıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen 'nefislerine' kelimeleri dönüşlü zamir olarak kullanılmıştır. Ancak bazı ayetlerde geçen nefs keli-

[990] Tekvir, 18
[991] Mutaffifin, 26
[992] Âl-i İmran, 185
[993] 6 En'am, 164
[994] En'am, 151
[995] Âl-i İmran,134
[996] Nisa, 57
[997] Ankebut, 40

mesi

"Allah"a izafe edildiği için müfessirler arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bu ayetler şunlardır: ***"Sen nefsimde olanı bilirsin, fakat ben senin nefsinde olanı bilmem."*** [998]

"Seni kendim için elçi seçtim." [999]

"Rabbiniz kendine rahmeti yazdı." [1000]

Nefs kelimesinin kullanıldığı bir diğer anlam ise zihin, akıl, şuurdur. Bu anlamı ifade eden ayetlere örnek ise: "Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar." [1001]

"Onlar nefislerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır." [1002]

"Biliniz ki Allah nefislerinizde olanı bilir." [1003]

Yukarıda ifade ettiğimiz ayetlerde geçen nefs kelimesi insanın zihnini, düşünce gücünü, bilinçliliğini ifade etmektedir. Nefs kelimesinin bir diğer anlamı ise cins, türdür. Aşağıda örnek olarak vereceğimiz ayetlerde geçen nefs kelimesi insan cinsinin, yaratıklar arasında ayrı bir tür olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üretip yaratan Rabbinizden sakının." [1004]

"O sizi bir tek nefisten yaratandır." [1005]

"Sizi bir tek nefisten yaratan ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur." [1006]

Bu ayetler, Havva'nın Âdem aleyhisselâmdan yaratıldığına dair bir anlayışı ifade etmez. Bilakis onların aynı cinsten yaratıldığını yani insan cinsine, türüne has olarak yaratıldıklarını ifade eder. Razi bu konuda iki görüşün olduğunu bildirir. Bu görüşlerden ilki Havva'nın Âdem aleyhisselâmdan yaratıldığı, ikincisi ise Âdem aleyhisselâmın cinsinden Havva'nın yaratıldığıdır.

<u>Cihâd-ı ekber eden ehl-i diller,</u>
<u>Kulûbunun safâsıdır şerîat.</u>

---

[998] Maide, 16
[999] Tâ-Hâ, 41
[1000] En'am, 54
[1001] Nisa, 113
[1002] Maide, 52
[1003] Bakara, 235
[1004] Nisa, 1
[1005] En'am, 98
[1006] A'raf, 189

Büyük cihâd eden gönül ehilleri,
Kalplerin safâsıdır şerîat.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

Ümmetim hakkında endişe ettiğim hususların en korkunç olanı; hevâ ve hevese uymak ve tûl-i emeldir. Nefsin arzularına uymak insanı hak yoldan sapıtır. Tûl-i emel ise âhireti unutturur." [1007]

"Küçük cihattan büyük cihada dönmüş bulunuyoruz" sözüne karşılık büyük cihadın ne olduğu sorulunca; Dikkat edin o, nefis mücadelesidir" buyurdu. [1008]

<u>Tarîkat kârbânının önünce,</u>
<u>Delil-ü muktedâsıdır şerîat.</u>
Tarîkat kervanının önünce,
Uyulacak delililidir şerîat.

Tarikatın şeriatın zahirinden ayrı olması gibir vasfı olmadığı gibi, tarikat şeriatı yaşmada hakikisine ulaşmayı ve ihlâsı sağlaması açısından vucüdün kolları gibidir. Şeriatsız tarikat çolak insan gibidir.

<u>Hakîkat gerçi Sultanlıktır ammâ,</u>
<u>Önünde anın livâsıdır şerîat.</u>
Hakîkat gerçi Sultanlıktır ammâ,
Onun önünde sancağıdır şerîat.

Savaşta kazanılma işareti sancağın göğe çekilmesidir. Hakikat sultanlık olmasına rağmen şeriat sancağını indirenler için devlet olma nasibi yoktur. Devletin gücü sancağın duruşunda gizlidir.

<u>Şerîattan velî yâd olmaz asla,</u>
<u>Velînin âşinâsıdır şerîat.</u>
Şerîattan velî ayrı olmaz asla,
Velînin âşinâsıdır şerîat.

Hemen bu husûsda lâzım olan budur ki onlara mürîd ve onlardan sâlik

---

[1007] Suyuti. Camiu's - Sağir. I/50: Aclûnî. I/68-89: İbn. Adiy Cabirden farklı bir ifadeyle rivayet etmiştir. Taberânide Kebirinde Avf b. Mâlikten nakletmiştir.

[1008] Suyûtî. Câmi'us-Sagîr. II/253: İbn. Hacer. İbn. Aliyenin sözü olarak rivayet ederken. Irâkî ve Beyhakî zayıf bir senedle Cabirden rivayet etmişlerdir.; bkz. Aclunî. I/424. 425

olmayıp teslîmle onlardan irşâd olamayalar. Zîra bu mukarrerdir ki şerîat ve tarîkatle amel etmeyip ve sâbikan zikr olunan üç alâmet-i velî bulunmayan kimesneden derviş hâli irfanla behremend (nasibi olan) ve bermurâd olamayıp a'mal-i sâliha ve ibâdât-i zahireyi bulunmakla el-ıyâz-ü billâh giderek delâlete ve ilhâda ve yanlış i'tikada düşmek havf-i vardır. Zîra tarîk-i Hakk'da ukûbât veya kalacak yerler çokdur. Kalb bir kere meyl etdikten sonra defi müşkil olup değme mürşîd-i kâmil onu ol vartadan kurtaramaz. Ve eğer tahsîl-i ma'rifetullah ederse de o âdabı şerîat ve tarîkate riâyet etmeyip nefsin sıfât-ı zemîmeleri mücâhede ile gitmediği için tahsîl ve tekmîl-i kuvett-i nefsâniyye ile olup kuvvet-i hâliyesi ve rûhaniyyesi olmaz. İmdi hal böyle olacak ma'rifetinin ve hâlinin kuvveti ve safâsı ve bünyâdı ve bakâsı dahî olmaz. Ve bir tâlib ki sâdık ve ehl-i istikâmet ve âlim ve ehl-i gayret olup bir mürşîd-i kâmil ve âlim-i âmil-i ârif-i billâh azîzden teslîm-i tamla irşâd etse zahir ve bâtını ma'mûr olur ve balı yağa katıp ve *(nurun alâ nûr)* haliyle zümre-i kâmilînden olur. Ve zahir ve bâtın iki ilimle âlim ve arif olmağın iki kanatlı olup ve bu iki kuvvetle makâmât-ı âliyeye pervaz edip gün gibi her şeye nef i ve ziyası olur.[1009]

<u>Şerîatle durur arz-u semâvat</u>
<u>Bu bünyânın binâsıdır şerîat.</u>
Şerîatle durur yer ve gökler
Bu esas binâsıdır şerîat.

Ahkâm ve hukuksuz düzenin sağlanması mümkün değildir. Kıyametin kopması için belirtilen hadisi şeriflerde dinî yaşayışın bitişinden haber verilmiştir.

Kıyamet kopacağı zaman hakikate yani maddî alem manevi boyuta çok yaklaşmış durumdadır. Bu dönemde insan ilâh olma duygularının esiri olarak haddini aşıp Allah Teâlâ ile boy ölçüşmeye varacak kadar sınırlarını zorlayacaktır. Bu minvalde şeriatını kaybeden insanlık dünyasının yıkılmasına sebep olacak fesadı yayacaktır.

<u>Ne bilsün şer'i pâki ehl-i ilhad</u>
<u>Ol a'dânın a'dâsıdır şerîat.</u>
Temiz İslamı ne bilisin dinsizler
Ol düşmanın düşmanı şerîat.

Tasavvufun dinler üstü olduğuna inanmak en büyük yalnışlardan biridir.

[1009] (FUADÎ), v. 15b

Dinî şeriatı olmayan bir sufi zındıklığa, tasavvufsuz bir dini inanışsa fasıklığa götürdüğü bir gerçektir. Din ve tasavvuf, zahir ve batın gibi beraber olunca hakikat meydana gelir. Mülhit ve zındık marifetle hakikâti fark edemediğinden Hakk'ı anlayıp bilmek ile bazı Marifeti hakikât zannederler. Yani sözü öz zannetmektedir. Dini noksan olanın hakikâti de noksan olmaktadır. Hak din İslamı bulamamış bir sufi neticede şeytanın kandırdığı sarhoş ve divane yolunda oynayan mecnundan başkasıda olmaz.

"Heva ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?" [1010]

"Sakın kıyamete inanmayıp, kendi heva ve hevesine uyan kimse seni, ona iman etmekten alıkoymasın; sonra helak olursun." [1011]

Hemen anlar da aklınca sanır kim
Nizam için olasıdır şerîat.
Hemen onlar da aklınca sanır kim
Düzen için gereklidir şerîat.

Sakın cânâ sakın anlara uyup
Deme sen de n'olasıdır şerîat.
Ey sevgili! Sakın sakın anlara uyup
Sen de gereksizdir deme şerîat.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Nefsimi elinde tutan Allah Teâlâ'ya andolsun ki siz, ya iyiliği emredip kötülükten menedersiniz, ya da Allah Teâlâ, kendi nezdinden sizin üzerinize bir azap gönderir. Sonra dua edersiniz fakat duanız kabul edilmez" [1012]

Hz. Ali kerreme'llâhü vechenin şu sözü, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker vazifesinin değerini ortaya koymaktadır:

"Ya iyiliği emreder ve kötülükten menedersiniz ya da Allah size kötülerinizi musallat edecektir. Sonra iyileriniz dua ederler de onların dualarına icabet edilmez" [1013]

Şerîatsız hakîkat oldu ilhad
Hakîkat nûr ziyâsıdır şerîat.
Şerîatsız hakîkat oldu dinsizlik

[1010] Casiye, 43
[1011] Tâhâ, 16
[1012] Ebû Dâvud, Melâhim, 16; Tirmizî, Fiten, 9; İbn Mâce, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, V, 388.VI, 159
[1013] Zeyd b. Ali, *Müsned (el-Mecmû el-fıkhî),* Beyrut, ts. s. 374.

Hakîkat nûrun ışığıdır şerîat.

Fakîh, âlim İzzeddin b. Abdisselâm (hyt.660/1261)'ın İbnü'l-Arabî'yi ta'n ettiğini, ***"O zındıktır"*** dediğini duydum. Bir gün bazı dostları ona:

"Bize kutbu göstermeni istiyoruz,"dediler. İzzeddin b. Abdisselâm İbn Arabî'ye işâret etti. O'na, ***"Sen İbn Arabîye ta'n ediyordun ya."*** diye sorunca, İzzeddin: ***"Şerîatin zâhirini koruyordum"*** ve buna bezer şeyler söyledi.

Muhakkik İbn Kemâl Paşa'nın (1468-1534) fetvasında İbnü'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizi övdüğü gayet açıktır:

"Ey insanlar! Biliniz ki, büyük şeyh, şerefli önder, âriflerin kutbu, muvahhidlerin imamı, Endülüslü, Hâtem Tayy kabilesinden Muhyiddin İbn Arabî kâmil bir müctehid ve fâzıl bir mürşid, taaccüp edilecek hayat hikâyeleri ve olağan dışı hâdiseleri ve çok talebesi olan bir zattır. Âlimler ve ileri gelenler katında kabule mazhar olmuştur. Onu inkâr eden hata yapmış olur. İnkârında ısrar ederse sapıtmış olur. Sultanın, onu terbiye etmesi ve onu inancından çevirmesi gerekir. Çünkü sultan doğruyu yaptırmak ve kötülükten men etmekle memurdur. Onun birçok eseri vardır. Bunlar içinde *Füsûsü'l hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* bulunur. Bunlardaki meselelerin bir kısmının sözü ve manası belli, ilâhî buyruğa ve şer'-i Nebevî'ye uygundur. Bir kısmı da zâhir ehlinin anlayışına göre gizli olup, keşf ü bâtın ehlinin anlayışına göre açıktır. Meramını anlamayana bu durumda susmak lazımdır. Zira Allah Teâlâ:

"Bilgin olmadığı şeyin peşine düşme, çünkü kulak, göz ve kalbin her biri bu davranıştan sorumludur." [1014] **buyurmaktadır.** [1015]

<u>Ziyâ olmaz ise nûru da yok bil</u>
<u>Hakîkatla kıyasıdır şerîat.</u>
Işık olmaz ise nuru da yok bil
Hakîkatla kıyasıdır şerîat.

Hz. Ali kerreme'llâhü veche buyurdu ki:

"Sen şahısları hak ile tanı, hakkı şahıslarla tanıma. Yeter ki sen hakkı tanı, onun ehlini de tanırsın" (İ'rif er-ricâle bi'l-hakkı velâ ta'rif el-hakka bi'r-ricâli i'rif el-hakka ta'rif ehlehû) [1016]

[1014] İsrâ, 36

[1015] (YÜCER, yıl: 9 [2008], sayı: 21), s. 342; s. 351

[1016] Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn, *Kavâıdü't-tahdts min funûni mustalahı'l-hadîs* (thk. Muhammed Behcet el-Baytâr), Beyrut 1407/1987, s. 291. (GÜLER)

Cihâna bir velî hiç gelmez illâ,
Elinde anın âsâsıdır şerîat.
Bir velî cihâna hiç gelmez ancak,
Elinde onun âsâsıdır şerîat.

İnsan-ı kâmil, **"*Şeriatla âreste*** *(süslenmiş)*, ***tarikat ve hakikatla pîreste*** *(bezenmiş)***"** şeklinde tarif edilmiştir. Allah Teâlâ dostları bir an dahi şeriatın ahkâmından âzade ve ayrı kalmamışlardır.

Dahî başında tâcı, şâl-u kisve
Hem eğninde abâsıdır şerîat.
Dahî başında tâc, şâl ve kisve
Hem omuzunda abâsıdır şerîat.

Hakîkat cânıdır ancak velînin,
Canından mâadasıdır şerîat.
Hakîkat cânıdır ancak velînin,
Canından daha ilerisidir şerîat.

Şeriatı koyan Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ din için yeri gelir, savaşmayı emreder. Bu ise şeriatı yaşamanın candanda kıymetli olduğunu gösterir.

Çıkıcak can beden öldüğü gibi
Çıkıcak sır kalasıdır şerîat.
Beden öldüğü gibi çıkıcak can
Çıkıcak sırrın kalesidir şerîat.

Karâr etmez beden olmayıcak can
Hakîkatın bekâsıdır şerîat.
Beden olmayacak can Karâr etmez
Hakîkatin bekâsıdır şerîat.

Hakîkat dilber-i ra'nâ gibidir
Anın zerrîn libâsıdır şerîat.
Hakîkat güzel sevgili gibidir
Onun altından elbisesidir şerîat.

Sakın soyma anı na-mahrem içre
Yüzün suyu hayâsıdır şerîat.
Mahrem olmayan içinde sakın soyma onu
Yüzün suyu ve hayâsıdır şerîat.

Hallac-ı Mansur'un idam edilmesinin sebebi hakikatin giydiği şeriat elbisesini cahillere soymasıdır. Cahiller soyulmuş hakikati uryan görünce ona tecavüz etmeye kalktılar. Bunun misali kadının çıplak olunca uğradığı taciz gibidir. Örtülmesi emredilen bir şey izinsiz uryan kılınırsa bedeli ödemekten gayri bir çare yoktur. Mahremiyette asıl olan saklı tutmaktır.

Hakîkat arş-ı âlâdır muhakkak
O arşın üstüvâsıdır şerîat.
Muhakkak Hakîkat arş-ı âlâdır
O arşın direkleridir şerîat.

Cem-i Enbiyâ vü Evliyânın
Niyâzî rehnümâsıdır şerîat.
Bütün nebilerin ve Evliyânın
Niyâzî kılavuzu şerîat.

Hz. Ali kerreme'llâhü veche buyurdu ki,"***Nimetin tamamına erişmek, İslâm üzere ölmektir"*** [1017] (Temâmu'n-ni'meti el-mevtü ale'l-islâm)
Evzâî de, (707 - 774) buyurdu ki;
"Kendisine tâbî olunmaya ve sünnetine uyulmaya en çok layık olan kişi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemdir." [1018]
Niyâzî-i Mısrî, burada kendisi hakkında şeriata muhalif bir hal olmadığı var gibi görülenlerin ise yanlış anlama olduğu beyanıyla kılavuzunun şeriat ve ahkâmı olduğu bildiriken, diğer veliler ve enbiyanında bu şekilde olduğunu haber vermektedir. Bu nedenle bu söylenen sözlerin dışında kimse kalmaz, sende şeriata sahip çık demektedir.
Şeriatı olmayanın tarikati, tarikati olamayanın hakikati, hakikati bulmayanında vuslatı yoktur. Kılavuzu olmadan yola çıkanlar hayatında ve seyr-i sulukunda bir girdaba maruz kalacakları aşikar görülmektedir.

[1017] Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl,* İstanbul, ts., I, 95. (GÜLER)
[1018] Ebû Yûsuf, er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâî, tahkik, Ebu'l-Vefa el-Efganî, Lecnetu İhyâi'l-Maârifi'n Numaniyye, Mısır 1357, s.131.

TAHMİS-İ AZBÎ

Kamu derdin devâsıdır şerîat
Tarîki dost devasıdır şerîat
Fenânın hem bekâsıdır şeriat
Serây-i din esâsıdır şerîat
Tarîk-i Hak hedâsıdır şerîat
Kul eylerim gedâyı şahı Hakk'a
İletir kullarını hergâh Hakk'a
Yakîn eyler dil gümrâhi[1019] *Hakk'a*
Budur evvel kapu dergâh-ı Hakk'a
Ki yolun ibtidâsıdır şerîat
Bununla geçilir bir yüce eller
Bununla aşılır bir yüce yollar
Bununla pür[1020] *ziyadır paslı diller*
Dahi bununla hatm olur bu yollar
Bu râhın intihâsıdır şerîat
Aziz olsun azize izzet eden
Müdâmı [1021]*kesret içre vahdet eden*
Fakiri lutfa layık devlet eden
Sırat-ı müstakîm'e davet eden
Münâdîler nidâsıdır şerîat.
Bizi çalmış [1022] *mehakke* [1023] *merviyetidir*[1024]
Hüda'nın nehyi münkeri hikmetidir
Günahkâran[1025] *sezâyı*[1026] *cennetidir*
Şeriat enbiyânın sünnetidir,
Kamûnun ihtidâsıdır şerîat.
Gânîdir ismi her muhtaç içinde
Yazılmış noktası sirâc[1027] *içinde*

1019 **Gümrahî:** f. Sapıtma, doğru yoldan çıkmış olma.
1020 **Pür:** f. Çok, dolu, çok fazla, memlu, tekrar (mânâlarına gelir, birleşik kelimeler yapılır) Sâhib, mâlik
1021 **Müdamî:** Devamlı olarak şarap içen.
1022 **Çalma:** vurma
1023 **Mahakk:** Mehenk. Ayar taşı.
1024 **Merviyat:** (Mervi. C.) Rivayet olunmuş şeyler. Kulaktan kulağa söylenerek gelmiş olan sözler
1025 Günahkârlar
1026 **Sezâ:** f. Lâyık, münasip

Iyandır [1028] Hakk yüzü emvâc içinde
Hüdâ'nın leyle-i Mi'râc içinde,
Habîbine atâsıdır şerîat.

Elinde zü'l-fekârı hak Ali'nin
Yezidin katlidir kârı velinin
Atâsı bu kerim zü'l celilin
Yirmi üç yıla dek Cebrâîlin
Ona vahy-i Hüdâ'sıdır şerîat.

Çü efâli nebi'dir lutfu hilmin
Hıtâb-ı erini dinle kelîmin
Selâmet ol oku ismin selîmin
Cihânda çoktur envâ-i ulûmun
Kamûsunun hümasıdır şerîat

Bu erkânı mükemmel gütmek[1029] için
Büyüklük varlığına yetmek için
Sırat-ı müstakime gitmek için
Bu nefs-i kâfiri katletmek için
Hakk'ın hükm-i kazâsıdır şerîat.

Gülistan içre müştak ona güller
Bu remzi anlamaz illâ ki iller
Maarif kapısın hal ehli bekler
Cihâd-ı ekber eden ehl-i diller,
Kulûbunun safâsıdır şerîat.

Hakikat serveri [1030]sultan olunca
Bulunur ona bende bend olunca
Maariften olur hisse duyunca
Tarîkat kârbânının önünce,
Önünde onun livâsıdır şerîat.

Mecâzi aşkla mecnun u şeyda[1031]
Müsemma[1032] oldu ona ismi Leyla
Metânetlik[1033] içre saklı mevlâ
Şerîattan velî yâd olmaz asla,
Velînin âşinâsıdır şerîat.

[1027] **Sirac:** Işık. Lâmba. Fener. Mum. Kandil. Şevk veren şey. Güneş ve ay mânâsına veya Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme "Nur saçan" meâlinde verilen bir isimdir..

[1028] **İyan:** (Bak: Ayân) Aşikâr. Belli. Herkesin bilebileceği ve görebileceği.

[1029] Önüne katıp sürmek için

[1030] **Serverî:** f. Başlık, başkanlık, serverlik, reislik. Ululuk

[1031] **Şeyda:** f. Tutkun. Divane. Çok sevgiden hâsıl olan hal

[1032] **Müsemmâ:** isimlendirilen, isim sâhibi.

Hakikatten urur dem cümle zerrât[1034]
Sakın ilerisini lücâc[1035] *zen mât*
Nice yüz gördü iş bu künhü[1036] *merrâtı*[1037]
Şerîatle durur arz u semâvat
Bu bünyânın binâsıdır şerîat.

Uyup nefse dinini etme berbad[1038]
Pişman olma sonra etme feryad
"Etîullah"[1039] *remzin anla ol şad*
Ne bilsün şer'i pâki ehl-i ilhad
Hakîkat nûr ziyâsıdır şerîat.

Safayı cevri bir sebak [1040] *bil*
Eden bir, eyleyen bir, işi çok bil
Gözün ne görürse onu Hakk bil
Ziyâ olmaz ise nûru da yok bil
Hakîkatla kıyasıdır şerîat.

Muhammed olmasa olmazdı dünya
Muhammed olmasa olmazdı ukba
Ona gel bende ol kıl emrin icra
Cihâna bir velî hiç gelmez illâ,
Elinde onun âsâsıdır şerîat.

İtaat eyledi Hakk'tan her emre
Bitirdi âdeme tâş taze meyve
Oluptur zahir ve batında cennet
Dahî başında tâcı, şâl-u kisve
Hem eğninde abâsıdır şerîat.

Budur kavli Ali'nin Kümmelinin
"Nefahtü fîhi min ruhi" [1041] *delilin*

[1033] **Metanet:** Sağlamlık. Kavilik. Sözünden ve kararından dönmemeklik. İnsanın, fikrinde sabır, azminde kavi ve akidesinde rüsuh sahibi olması.
[1034] **Zerrat:** (Zerre. C.) Zerreler. Pek ufak parçalar. Moleküller.
[1035] **Lücc(e):** Engin sular. Gümüş. Ayna. Kalabalık cemaat
[1036] **Künh:** Bir şeyin aslı, cevheri, mikdarı. Dip. Kök. Özü, nihâyeti, vechi. Vakit, zaman
[1037] **Merrat:** Kerrât. Kerreler. Birçok def'alar.
[1038] **Berbad:** f. Harap. Kötü. Virâne. Bozuk. Perişan. Telef ve helâk olmuş.
[1039] قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ***"De ki: "Allah'a ve Peygambere itaat edin". Yüz çevirirlerse bilsinler ki, Allah inkâr edenleri sevmez."*** (Âl'i İmran, 32)
[1040] **Sebak:** (C.: Esbâk) Ders. Yarış. Koşu yapanların aralarında koydukları ödül

Budur pendi Hüdâ şîrî [1042] *Ali'nin*
Hakîkat cânıdır ancak velînin,
Canından mâadasıdır şerîat.
Bu macun mürettep[1043] *olmaz iz'ân*[1044]
Sıfat-ı âdem var rûhu hayvan
Anâsır şeş cihetle etse tuğyan
Karâr etmez beden olmayıcak can
Hakîkatın bekâsıdır şerîat.
Bu râzı[1045] *fehm eden ankâ gibidir*
Tarikat kâmil halva[1046] *gibidir*
Maarif kenzi la-yefnâ [1047] *gidir.*
Hakîkat dilber-i ra'nâ gibidir
Onun zerrîn libâsıdır şerîat.
Çün âlem gizlidir âlemler içre
Ki hoş sohbet nihandır bir dem içre
Demiyle âlem ile âdem içre
Sakın soyma anı na-mahrem içre
Yüzün suyu hayâsıdır şerîat.
Sana nazır çü mevlâdır muhakkik
Görünen çünkü eşyadır muhakkik
Ki cazib ruy-i mevlâdır muhakkik
Hakîkat arş-ı âlâdır muhakkak
O arşın üstüvâsıdır şerîat.
Bu eşârî okuyup hem yazanın
Fakiri kemteri her mübtelânın
Bu ben Azbî fakiri bi-nevânın[1048]
Cem-i Enbiyâ vü Evliyânın
Niyâzî rehnümâsıdır şerîat.

[1041] ***"onu düzenlediğim - insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın"*** Hicr, 29
[1042] **Şir:** f. Aslan. Süt.
[1043] **Müretteb:** Tertib edilmiş, dizilmiş, yerli yerine konulmuş, sıralanmış. Kasden uydurulmuş. Tayin edilmiş. Bir şey, bir yer için ayrılmış. Sonradan kurulmuş
[1044] **İz'an:** Basiret. Anlayış. Teslim olup itaat etmek. Akıl. Zekâ. İnanç. İdrak. Bilmek. (Bak: Dimağ)
[1045] **Raz:** f. Gizli sır, saklı şey. Mimar. Marangozların işini tanzim eden
[1046] **Helva:** Şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı.
[1047] **Lâyefna:** Bitmez, tükenmez. Fenaya gitmez. Yok olmaz
[1048] **Bî-neva:** f. Zavallı, nasibsiz, muhtaç, çaresiz

26

Vezin: Mefâilün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Yakup aşk oduna cânı meşâmın bûy-i tevhid et,
Kamûya yek nazar birle şuhûdun rûy-i tevhid et.
Şu mâhiler gibi kendini deryâdan cüdâ sanma,
İhâta eylemiş her yana bak sûy-ı tevhid et.
Salınma câh-ı taklide suûd et arş-ı tahkîka,
Sana senden sefer eyle seni sen dû-yi tevhid et.
İzâfâtı bırak gözden açılsın dîde-i Hak-bîn,
Temâşâ-yı cemâl-i şâhid-i dil-cûy-i tevhid et.
Salât-ı ehl-i kurbun kıblesidir "Semme vech-ullâh"
Niyâzî durma dâim secde-i ebruy-i tevhid et.

Yakup aşk oduna cânı meşâmın bûy-i tevhid et,
Kamûya yek nazar birle şuhûdun rûy-i tevhid et.
Cânı aşk ateşine yakıp kokla burunla tevhid et,
Her şeyi bir bakışla birle şuhûdun kokusunu tevhid et.

Ateş eşyanın varlığını yok edip kül edince kül (bütün) olur.

[*Tevhîd:* ***"Bir görme, bir bilme"*** hâlidir. Sûfî sadece Bir'i görür, sadece Bir-'i bilir. O'ndan başka varlık olduğunu ne görür, ne bilir. Tevhîdin hakikatine eren Bir'den başkasını unutur.

Allah Teâlâ'nın birliğini keşfen ve zevken bilmeye *tahkik* ve *tahakkuk,* bunu bu yoldan bilene de *muhakkik* ve *mutehakkik* denir. Bu anlamda muvahhid ve tevhid ehli nefsinden fânî ve Hakk ile bakî, aşk, cezbe ve vecd ehlidir, istiğrak ve mest olan saliktir.

Tevhid üç türlüdür:

1-***Hakk'ın Hakk için tevhidi,*** Allah Teâlâ'nın kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi.

2-***Hakk'ın halk için tevhidi.*** Allah Teâlâ'nın bir ve eşsiz olduğunu insanlara bildirmesi.

3-***Halkın Hakk'ı tevhidi.*** İnsanların Allah'ın bir ve eşsiz olduğunu dile getirmeleri.

En mükemmel tevhid Hakk'ın Hakk için olan tevhididir. Bu tevhîd anlatılamaz, burada diller lal olur. Buna *tevhîd-i mücerred* denir ki onu dille anlatmaya kalkışan mülhid olur.][1049]

[1049] (ÜNAL, 2006), s.24

Tevhidin üç mertebesi vardır:

Tevhid-i Ef'âl, Tevdîd-i Sıfât, Tevhid-i Zât.

Bunlar urûc, yani yükselme makâmlarıdır.

Tevhid-i Ef'âl: Hareket eden, sâkin olan, alan, veren Hakk'tır.

Tevhid-i Sıfât: Gören,. işiden, söyleyen, murad eden Hakk'tır.

Tevhid-i Zât: Bu vücûd bizim değildir.

Vücûd, Hakk'ın vücûdudur. Biz O'nun mazharıyız. Zâhir olan Hakk'ın vücûdudur.

Muhyiddin ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Fütûhat-ı Mekkiyye" sinde:

"Sübhan (Allah Teâlâ'nın noksan sıfatlardan münezzehlik ve mükemmellik sıfatı) **eşyada en açık şekilde görünendir ve eşya O'nun görünüşüdür"** ibaresi bu zannı büsbütün kuvvetlendirmişti. Hâlbuki şeyhimizin" varlığı vâcib (zorunlu) olana Mutlak Varlık demekten muradı, Vâcibü'l-Vücud (Varlığı Vâcib Olan)'un sebep ve sonuç olmadığını anlatmaktır. Eşyanın Hakk'ın ayn'ı (görünüşü) olduğu meselesine gelince, şeyhimiz bunu da başka bir yerde şöyle açıklıyor:

"O, zuhurda olan her şeyin ayn'ıdır. O, zâtlarında eşyanın aynı olmayıp, noksan sıfatlardan münezzeh ve mükemmeldir; O, O'dur ve eşya eşyadır." [1050]

Şu mâhiler gibi kendini deryâdan cüdâ sanma,
İhâta eylemiş her yana bak sûy-ı tevhid et.
Şu balıklar gibi kendini deryâdan ayrı sanma,
İhâta eylemiş her yana bak bir yön ile tevhid et.

Şu mâhiler gibi demek, şu balıklar gibi kendini deryâdan uzak sanma. Çünkü bir defa balıklar toplanıp aralarında konuşmuşlar ve demişler ki, *işidiriz su varmış, bu su nasıl şeydir?*

İçlerinde bunu bilen bulunmayınca, demişler ki, bir büyük balık vardır bilse bilse o bilir, ona gidip soralım. Büyük balığa gidip sordular. O da bunlara cevap olarak:

"Sudan başka bir şeyi bana gösterin de ben de size suyu göstereyim" der. Bu temsilde olduğu gibi Hakk'ın vücûdundan başka bir şey yoktur ki Hakk'ın vücûdu görülsün.

Mısır'da Ulemâ arasında bir anlaşmazlık vâki olmuş. Ulemânın bir kısmı *Hakk bu âlemleri ilmiyle kaplamıştır,* diğerleri, *hayır Hakk bu âlemleri vücûduyla kaplamıştır.* Sonra Ezher camiinde toplanıp bu meseleyi çözmeğe karar vermişler ve hangi taraf haklı ise o tarafa uyalım demişler. Bunla-

[1050] (AYNİ, 1995), s. 48

rın camide toplandıkları sırada zamanın Velîlerinden bir zat oraya gelmiş ve toplanma sebebini sorup öğrenmek istemiştir. Onlar aralarındaki anlaşmazlığı kendisine açıklayınca, buyurmuş ki:

"Ey şaşkınlar Hakk'ın ilmi zâtından ayrı mıdır? Âlemleri ilmiyle ihâta eden (kaplayan) ***zâtıyla edemez mi?".***

Salınma câh-ı taklide suûd et arş-ı tahkîka,
Sana senden sefer eyle seni sen dû-yi tevhid et.
Taklit makamında yürüme hakikat arşına yüksel,
Senden sana sefer eyle seni sen iki-yi bir et.

Ey mahcup! (ey gerçekleri görmeyen, gözü perdeli) taklide düşme, tahkika hakikate çık, sana senden sefer eyle denilmektedir.

İslâm filozoflarına göre, insan zihninin en büyük putu **"Taklittir".** Kur'an-ı Kerim âyetlerine [1051] göre, insanı doğru düşünmekten alıkoyan, geçmiş nesillerin görüşlerini olduğu gibi, hiç tenkit süzgecinden geçirmeden kabul etmektir.

Bacon, **The Idol of the Tribe** dediği grup putunu, asırlar evvel Kur'ân-ı Kerîm, Mu'minûn Sûresi'nin 53. âyetinde şöyle göstermiştir: ***"Nihayet milletler, dinleri hususunda, aralarında parçalara bölündüler. Her grup kendi din ve mezhebine güveniyor, yani hak olduğuna inanıyor".***

Bu ayet şuna işaret ediyor: İnsan içinde bulunduğu grubun düşünce tarzını taklit eder; yanlış olsa bile, tenkit edemez. Grubun içinde kaybolan zihinlerde, taklide götüren ve ona boyun eğdiren putlar oluşur. Ferdin hür düşüncesi yoktur, grubun arzuları vardır.

Câsiye Sûresi'nin 23.[1052] âyetinde, duyu organlarını ve kalplerini çalıştıramayanların, kafalarındaki sabit bilgiden dolayı, yanlışı takip edecekleri, açıkça ifâde edilmiştir. Geçmiş nesillerin, hatta kendimizin az önce gaflette olduğumuzu düşünerek, gözümüzden taklit perdesini kaldırmalıyız. İşte gafletin yenilip, zihinlerdeki taklit putunun yıkılmasını isteyen

---

[1051] ***"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denilince, 'Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız' derler; ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru olmayan kimseler idiyseler?*** (Bakara, 170)

"Onlara, 'Gelin Allah'ın indirdiği Kitap'a ve peygambere uyun' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler; ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?" (Maide, 104)

[1052] ***"Heva ve hevesini tanrı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü? Onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Ey insanlar! Anlamaz mısınız?"***

Kâf Sûresi'nin 22. âyeti,[1053] insanın daha önce gaflette olduğunu daha açık ve net görebilmesi için, bu gaflet perdesinin kalkması gerektiğine işaretle, İslâm eğitiminin esas gayesini ortaya koymuş oluyordu. [1054]

Hakikâte sefer (yolculuk) beştir:
1 - İlallâh ki, Tevhidi ef'âl, Tevhidi sıfât, Tevhidi zât makamları.
2 - Billâh ki, cem makâmıdır.
3 - Fillâh ki Hazret-il cem makâmıdır.
4 - Lillâh ki, Cem-ül cem makâmıdır.
5 - Ma-allâh ki, Ahadiyyet makâmıdır.

Bu beş makâmdan üçü tenzilî dahi olur. Bunlardan birincisi tabiattan ilm'el-yakîne sefer, ikincisi ilm'el-yakînden ayn'el-yakîne sefer, üçüncüsü de ayn'el-yakînden Hakk'al-yakîne seferdir.

İzâfâtı bırak gözden açılsın dîde-i Hak-bîn,
Temâşâ-yı cemâl ü şâhid-i dil-cûy-i tevhid et.
Bağıntıları bırak gözden Hakk'ı gören gözün açılsın,
Cemâli temâşâ ve şâhid gönlü arayan, tevhid et.

Beyitte geçen izâfattan murad suver, yani sûretlerdir. Sûretleri bırakınca Ayn'el-Hakk açılır.

Şeyh Küşteri kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz hazretlerinin namazda iken hatırına Arş, Kürsî vesâire gibi şeyler gelirmiş. Acaba namazım doğru ve makbulmüdür diye düşünmüş. Ona demişler ki, Ummân memleketinde bir zat var, o senin müşkülünü halleder. Oraya gider ve o zata müşkülünü arzeder. O zat: "Kalbin Hakk'a secde ettimi ?" diye sormuş. "Evet etti" deyince ol vakit hatıra gelen şeylerin zararı yoktur. O hatıra gelenleri de halk eden Hakk'tır, çünkü yüzünü yere koymak ancak yüzün secdesidir, kalbin secdesi değildir.

Salât-ı ehl-i kurbun kıblesidir "Semme vech-ullâh"
Niyâzî durma dâim secde-i ebruyi tevhid et.
Yakınlık bulanların namazlarının kıblesidir "Semm-e vech-ullâh"
Durma Niyâzî kaş secdesine devamla tevhid et.

فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ *Âmir İbnu Rebî'a radiyallâhü anh anlatıyor:*

[1053] ***"Ona: 'And olsun ki, sen, bundan gafildin; işte senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık görüşün keskindir' denir."***
[1054] (BAYRAKLI, 2002), s. 77

"Biz karanlık bir gecede Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ile birlikte bir seferde idik. Kıble istikametini bilemedik. Herkes kendi istikametine yönelerek namazını kıldı. Sabah olunca durumu Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme durumu açtık. Bunun üzerine şu âyet indi. ***"...Nereye yönelirseniz Allah Teâlâ'nın yüzü orasıdır."*** [1055]

TAHMİS-İ AZBÎ

Hakikat âlemin idrak edüp arzuyu Tevhid et
Müdâm ezberin Hû et heman gel hu'yı tevhid et
Gece gündüz medid[1056] *durma tavaf kuy-i*[1057] *tevhid et*
Yakup aşk oduna cânı meşâmın bûy-i tevhid et,
Kamûya yek nazar birle şuhûdun rûy-i tevhid et.

Yine bugün gelür bir gün geceni mâmezâ [1058] *sanma*
Gedâ meşreb olan şâh eder ânı canım geda sanma
Gel anla mebdei[1059] *sırrı maadı*[1060] *sen heva sanma*
Şu mâhiler gibi kendini deryâdan cüdâ sanma,
İhâta eylemiş her yana bak sûy-ı tevhid et.

Değiş ismin dahi cismin vürud [1061] *et arş-ı tahkik*
Vücudundan geçir cismin vücud et arş-ı tahkik
Kamudan yüzünü döndür sücud et arş-ı tahkik
Salınma câh-ı taklide suûd et arş-ı tahkîka,
Sana senden sefer eyle seni sen dû-yi tevhid et.

[1055] (Bakara, 115)." Tirmizî, Tefsir, Bakara (2960), Salât
[1056] **Medid:** Devamlı. Çok uzun süren. Uzatılmış. Çekilmiş.
[1057] **Kuy:** f. Karye, mahalle, sokak. Yol. Semt
[1058] **Mameza:** Geçen veya geçmiş şey. Geçmiş zaman. Mazi
[1059] **Mebde:** başlangıç baş taraf başlama, kaynak, kök, temel, esas.
[1060] **Maad:**(Meâd) (Avdet. den) Âhiret. Dönülüp gidilecek yer. Dönüş. Ahiret işleri. Uhrevi işler
[1061] **Vürud:** Geliş. Gelme. Vârid olma. Gelip yetişme. Suya gitme. (Verid. C.) Toplar damarlar. Siyah kan damarları

Nasip olmuş ezelden çün[1062] *sana cünbüş*[1063] *ayin*
Hakikat köyüne mâh [1064] *ol mekânanın olmaya pervin*[1065]
Bekâdan fâniye şah ol görün âlemlere miskin
İzâfâtı bırak gözden açılsın dîde-i Hak-bîn,
Temâşâ-yı cemâl-i şâhid-i dil-cûy-i tevhid et.
Bu dersi nâzin[1066] *zibâ*[1067] *gelipdir hâtıra hergâh*[1068]
Bana bu şeş cihat[1069] *ile çâr unsur*[1070] *oldu kıblegâh*[1071]
Çün Azbî hazır u nazır ola bir yerde bir Allah
Salât-ı ehl-i kurbun kıblesidir "Semme vech-ullâh"[1072]
Niyâzî durma dâim secde-i ebruy-i tevhid et.

[1062] **Çün:** f. Gibi. Zira, çünki, madem ki. Nasıl, nice.
[1063] **Cünbüş:** Zevk, eğlence. Hareket, kımıldanma. Uta benzer bir çalgı. (Doğrusu: Cünbiş'tir
[1064] **Mâh:** ay.
[1065] **Pervin:** f. Ülker denilen yedi yıldızın tamamı
[1066] **Naz:** f. Bir şeyi beğenmeyiş, şımarıklık. Beğendirmek maksadiyle kendini ağır satmak. Celb-i muhabbet için edilen nezâket, letâfet ve zarafet.
[1067] **Ziba:** f. Güzel, süslü, yakışıklı.
[1068] **Hergâh:** f. Her vakit, her an, her zaman
[1069] **Şeş:** altı; **cihât:** (Cihet. C.) Cihetler, taraflar, yönler (Altı yön)
[1070] **Çar unsur:** Dört unsur
[1071] **Kıblegâh:** f. Kıble tarafı. Kıblenin bulunduğu yer.
[1072] ***"...Nereye yönelirseniz Allah Teâlâ'nın yüzü orasıdır."*** (Bakara, 115)

27

7+7=14

Bakup cemâl-i yâre çağırıram dost dost,
Dil oldu pâre pâre çağırıram dost dost.
Aşkın ile dolmuşam zühdümü yanılmışam,
Mest-i müdâm olmuşam çağırıram dost dost.
Mescid ü meyhânede hânede virânede,
Kâ'be'de puthanade çağırıram dost dost.
Sular gibi çağ-u çağ dolaşırım dağ u dağ,
Hayran bana sayr-u sağ çağırıram dost dost.
Geldim cihâna garib, oldum güle andelib,
Her dem ciğerim delib çağırıram dost dost.
Dünya gamından geçüp yokluğa kanat açup,
Aşk ile dâim uçup çağırıram dost dost..
Aradığım candadır canda ve hem tendedir,
Bilür iken bendedir çağırıram dost dost.
Gâh düşerim mutlaka gâh asl u geh mülhaka,
Bakup kamûdan Hakk'a çağırıram dost dost.
Dolanmaz ol hâlü had minel-ezel tâ ebed,
Onulmaz aslâ bu derd çağırıram dost dost.
Hep görünen dost yüzü andan ayırmam gözü,
Gitmez dilimden sözü çağırıram dost dost.
Deryâ olunca nefes pârelenince kafes,
Tâ kesilince bu ses çağırırım dost dost.
Gökler gibi dönerem gün gibi dolanırım,
Devr ile eğlenirem çağırıram dost dost.
Ne yerdeyim, ne gökte, ne mürdeyim, ne zinde,
Her yerde her zamanda çağırırım dost dost.
Geldim o dost ilinden koka koka gülünden,
Niyâzî'nin dilinden çağırıram dost dost.

Bakup cemâl-i yâre çağırıram dost dost,
Dil oldu pâre pâre çağırıram dost dost.
Bakıp yârin cemâline çağırırım dost dost,
Gönül oldu parça parça çağırırım dost dost.

Aşkın ile dolmuşam zühdümü yanılmışam,
Mest-i müdâm olmuşam çağırıram dost dost.
Aşkın ile dolmuşam zühdümde hata etmişim.
Devamlı mestin olmuşum çağırırım dost dost

Zühdde yanılma

Buna ilk olarak İblis misal olabilir. Şöyleki;

Asıl adı "Azâzil" olan ve Hz. Âdem aleyhisselâm yaratılmadan önce 600 bin sene ibadet eden İblis meleklerin hocası idi. Fakat daha sonra kendisinden üstün olan Âdem aleyhisselâm yaratılıp ona secde ile emredilince, başlangıçtaki mütevâziliğin aksine mazharı olduğu "celâl" sıfatı tezahür etmiş, büyüklenip kibirlenmiş[1073] ve Allah Teâlâ'nın, Âdem'e secde etmesi emrine itaat etmemiş, dahası bu gurur, kibir ve itaatsizliğinden asla pişmanlık duymamış ve Allah Teâlâ'nın affını talep etmemiştir.

Bazı ehl-i tasavvufa göre İblis, âhirette de Allah Teâlâ'nın celâl sıfatının mazharı olacak, korkmayacak, pişmanlık duymayacak ve yine Allah Teâlâ'nın affını talep etmeyecektir. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın dilediğini yapacağını, O'nun dilediğini değiştirmeye çare olmadığını bilir. (Alûsî, c.I, s.230). [1074]

"İblis" ismi hakkındaki görüşler şöyledir: İblis'e, ilâhî rahmetten meyus kılındığı için "İblis" denilmiştir. Esasen ismi süryanice "Azâzil" ve arapça "Haris"dir. Fakat isyanını izhâr edince ameline göre ismi değişmiş ve sureti tebeddül etmiştir. Nitekim Kur'ân da, İblis'i, Allah Teâlâ'nın emrine karşı gelen bir âsi olarak tavsîf eder. İlk tefsîrcilerden bazıları ise, "İblis" isminin, hayırdan ümidini kesmek ve kederli olmak manalarına gelen "îblâs" masdarından Arapça bir isim olduğunu söylerler. İblis'i de, isyanına karşılık olarak Allah Teâlâ, *"bütün hayırlardan ümidini kesmiş, taşlanmış bir şeytan"* kılmıştır. Şu halde "İblis" ismi, hayırdan son derece ümitsiz demektir.

Elmalılı tefsirinde ise, İblis ile cinlerin ortak hususiyetlerinden bahisle

---

[1073] Allah Teâlâ Âdem'i kokuşmuş ve zaman içinde kurumuş bir balçıktan yarattı. Âdem kırk gece veya kırk sene boyunca cansız bir beden (ceset) olarak kaldı. Bu zaman zarfında İblis onun yanına gelip ayağına vuruyor, Âdem'in henüz cansız olan bedeni de "tın, tın" ses çıkarıyordu. Yine İblis Âdem aleyhisselâmın kâh ağzından girip makatından çıkıyor, kâh makatından girip ağzından çıkıyordu. Bunu yaparken de Âdem'e,

"Sen aslında hiçbir şeysin! Zaten ne olduğun ortada! Eğer ben musallat olursam seni kesinlikle helâk ederim. Şayet sen bana musallat olursan hiç şüphesiz seni bir isyankâr yaparım." diye meydan okuyordu. Derken, Allah Âdem'e ruhundan üfürdü. İlâhî ruh Âdem'in bedenine baş taraftan girip bütün vücuduna yayıldı. Böylece Âdem'in çamurdan bedeni et ve kana dönüştü. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I. 291, 293; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I. 111-112. (Öztürk, Mustafa, (2004). Âdem, Cennet ve Düşüş, Milel ve Nihal, 1 (2),151-186.)

[1074] (ÇAKMAK, -1994), s.9

İblis'in de cinlerden olduğu vurgulanmakta ve "İblis, cin denilen gizli yaratıklardan idi ki, bunların kâfirleri de vardır." Cin" esasen lügatte, gizlenip saklanarak görünmeyen her şeydir. Buna karşılık gizli olmayıp da meydanda olana da 'ins' denilir", denilmektedir.

Alûsî de, tefsirinde, "İblis" hakkında Ebû Ubeyde ve bazılarının "İblâs"dan müştak ve "hayırdan uzak olma" veya "Allah'ın rahmetinden ümidini kesme" manasında Arapça bir kelime olduğunu söylemelerine rağmen, "İblis"in acem bir isim olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu zikreder ve Züccâc'ın; "İblis, âlem olmak üzere gayr-ı munsarif acem bir isimdir", dediğini kaydeder.

"İblis'in ismi Azâzîl idi ve varlıkların yaratılmasından binlerce sene evvel Allah Teâlâ'ya ibadet ederdi. Allah Teâlâ ona, ***"Ya Azâzîl, benden başkasına ibadet etme!"*** buyurdu. Ne zaman ki Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı yarattı ve meleklere O'na secde etmelerini emretti. Bu emir İblis üzerine mültebis oldu, yani şüpheli geldi. Zannetti ki, eğer Âdem'e secde ederse, Allah Teâlâ'dan başkasına ibadet etmiş olacak. Hâlbuki bilmedi ki, Allah'ın emriyle secde eden kimse, muhakkak Allah Teâlâ'ya secde etmiş olur. İşte bunun için secdeden imtina etti ve o, kendi hakkında vâki olan bu telbis (şüphe) nüktesinden dolayı "İblis" ismiyle müsemmâ oldu"(A. Avni Konuk, *Mesnevi Tercüme Ve Şerhi,* c.II/3, s.738.) [1075]

Ehl-i tasavvufun anlayışına göre İblis, "Azâzîl" iken meleklere dâîlik (rehberlik) yaptığı gibi "İblis" iken de, insanlara dâîlik yapmaktadır." Azâzîl"in hali hakkında çok söz söylenmiştir" diyen Hallâc'ın ifadesiyle "o, hem göklerde hem yerde dâî idi. Gökte meleklere dâîlik yapar, onlara iyilikleri, güzellikleri gösterirken yerde ise, insanların dâîsidir. Fakat onlara fenalıkları, çirkinlileri göstermektedir" (Yaşar Nuri Öztürk, *Hallac-ı Mansûr ve Eseri (Kitâbü't-Tavâsîn),* s.114-115.). Şeytanın dâîlik yaparak insanlara gösterdiği çirkinlikleri iradesiyle aşabilen insan, yine iyiye, güzele ulaşır. Böylece şeytan, menfi yönden insanlara dâîlik yaparak onları müsbete yönlendirmektedir. Mevzuyla ilgili olarak A. Avni Konuk'un "Mesnevi Şerhi"nde de şu izaha yer verilir: Mevlânâ bir beyitinde şöyle der;

"Her nerede meyveli ağaç görürsem;
Ben dâyeler gibi terbiye ederim."

Burada, "meyveli ağaç"tan murâd irfan sahibi zâtlar, "iblis'in terbiyesinden murâd ise, onun gösterdiği dalâlet yoludur. Zira ehl-i irfan zevken çirkin gördükleri hallerden kaçarlar. (Konuk, *Mesnevi Tercüme Ve Şerhi,*

[1075] (ÇAKMAK, -1994), s.28

c.II /3, s. 756.) [1076]

Mescid ü meyhânede hânede virânede,
Kâ'be'de puthanade çağırıram dost dost.
Mescid ve meyhânede, hânede virânede,
Kâ'be'de puthanade çağırırım dost dost.

Kâbeden, puthaneden maksadım sensin!

Benim puthaneden maksadım senin yanağının hayali ve cemalindir. Bu şiirin kelimeleri, istediğim o mânaları vermek bakımından gönlüme yar değilse elbet de bar olacaktır. Şimdi nereye gidelim? Kendimizi nerede kurtaralım. Bir ayranın içine düşmüşüz. O nasıl ayrandır ki, ucu bucağı yok. Onu çevreleyen bir kâse de yok. Ta ki ayrandan bir kenara çıkalım. Yahut bal içindeyiz. Kanadımızı çırptıkça daha çok yapışıyoruz. Ebu Necip-'e (Sühreverdî) dediler ki:

Mademki sen Allah Teâlâ'yı göremiyorsun, bu sana müyesser olmuyor, bari çileyi boz da dışarı çık. Her tarafı dolaş. Ola ki o seni görür; onun nazarına uğrarsın da çetin işlerin kolaylaşır. [1077]

Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz "Tanrı" kavramını izah ederken bu hakîkata her milletin kendi diliyle bir karşılık bulduğunu ama mananın delâletinin hepsinde de ortak olduğunu belirterek şöyle der:

"O'nun muhtelif esmâ'sı olduğu gibi mahlûkâtının dillerinde de farklı farklı isimlerle çağrılır. Meselâ Araplar **"Yâ Allah!"** *diye O'na nidada bulunurlar.* Fârisîler **"Ey Hüdâ!"** *derler. Rumlar* **"İyşâ!",** *Ermeniler "***Ey Asfâh! [Asdvâz]",** *Türkler* **"Ey Tengri!",** *Franklar* **"Ey Kreyetûr! [Creator]",** *Habeşliler* **"Vâk!"** *derler. Bunların hepsi bir tek mânânın muhtelif lafızlarıdır. Bütün mahlûkâtın maksûdu birdir. Bundan dolayı O'na* **"meçhûlu'l-esmâ"** *da denilir. Sevilen sevdiğini hangi isimle çağırırsa çağırsın O buna icabet eder"* (Bkz. **el-Fütûhât,** II/360, 683, III/300). [1078]

"Kalbin puthâneye benzetilmesi; beşerin peşinde olduğu "hakikatlerin" Allah'a tapmanın yerini almasından dolayı onların sanki birer put olmasına binâendir.' (Bkz. İbnu'l-Arabî, Zehâirul-a'lâk fî şerhi Tercümânil-eşvâk, 40).

"Kalb ulvî ruhlar tarafından kuşatılınca Kâbe adını alır. O ulvî ruhlara şeytandan bir pislik dokunacak olursa bu sefer bunlara melekî âfetler de-

[1076] (ÇAKMAK, -1994), s.28-29
[1077] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.250), s.339
[1078] (KILIÇ, 1995), s.70

nir." (Bkz. İbnu'l-Arabî, Zehâirul-a'lâk fî şerhi Tercümânil-eşvâk, 40).

"Bu *tecelliyât neticesinde kalbde ibrânî-mûsevî bir ilim hâsıl olacak olursa kalb de bu ilmin levhaları hâlini alır."* (Bkz. İbnu'l-Arabî, a.g.e.. 40).

"Eğer kalb, mükemmel muhammedî marifetlerin vârisi olacak olursa bu sefer bu marifetler onu mushâf hâline getirir ve makâm-ı Kur'an'ı onda ikâme eder" (Bkz. İbnu'l-Arabî, Zehâirul-a'lâk fî şerhi Tercümânil-eşvâk, 40). [1079]

Sular gibi çağ-u çağ dolaşırım dağ u dağ,
Hayran bana sayr-u sağ çağırıram dost dost.
Sular gibi dağdan dağa çağlayarak dolaşırım,
Hasta ve sağ bana hayran çağırırım dost dost.

Geldim cihâna garib, oldum güle andelib,
Her dem ciğerim delib çağırıram dost dost.
Cihâna geldim garib, bülbül oldum güle,
Her zaman delip ciğerimi çağırırım dost dost.

Dünya gamından geçüp yokluğa kanat açup,
Aşk ile dâim uçup çağırıram dost dost..
Dünya gamından geçip yokluğa kanat açıp,
Devamlı aşk ile uçup çağırırım dost dost..

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Sizden evvelki ümmetler içinde bir adam vardı. Tevhid hariç işe yarar hiç hayırlı bir ameli yoktu. Bir gün ailesine dedi ki; öldüğüm zaman beni yakınız. Kemiklerimi havanda döverek toz ediniz. Sonra rüzgârlı bir günde bu tozun yarısını karaya, yarısını denize atınız. Vasiyet yerine getirildi. Allah teâlâ rüzgâra ve suya "Dağıttığınız tozları toplayın " buyurdu. Su ve rüzgâr tozları toplayıp ilâhî huzura getirdiler. Hak teâlâ adama bunu niçin yaptığını sorunca adam; "Senden hayâ ettiğim için" dedi. Bunun üzerine Allah adama; "Seni bağışladım" buyurdu." [1080]

Bir kimse bu niyetle bedenini yaktırsa, bugün bu şekilde yaktıranların cennetlik olma ihtimalleri vardır. Bu fiilin bize işareti yokluğun kıymetinin takdiri Allah Teâlâ katında bütün amellere denk olduğunu gösterir.

Aradığım candadır canda ve hem tendedir,
Bilür iken bendedir çağırıram dost dost.

[1079] (KILIÇ, 1995), s.126
[1080] Buhârî. Enbiya. 54; Müsim. Tevbe. 24; İbn. Hanbel. I/398

Aradığım candadır canda ve hem tendedir,
Bilir iken bendedir çağırırım dost dost.

<u>Gâh düşerim mutlaka gâh asl u geh mülhaka,</u>[1081]
<u>Bakup kamûdan Hakk'a çağırıram dost dost.</u>
Gâh ilhaka gâh asıla ve gâh mutlaka düşerim,
Hakk'a her şeyden bakıp çağırırım dost dost.

Allah Teâlâ'nın yarattığı idrâk sahibi varlıkları üç sınıf olarak değerlendirebiliriz:

<u>Birinci sınıf,</u> ***"Allah'a âsî olmazlar"*** [1082] âyetiyle mutlak itaat halinde oldukları beyan olunan ve Allah Teâlâ'nın cemâl sıfatlarının mazharı olan meleklerdir ki melekler, mazharı oldukları cemâl sıfatının ve yaratılışlarının gereğini yerine getirirler. İdrâkleri ve iradeleri Allah Teâlâ'ya itaat yönünde olup isyan yönünde iradeleri yoktur.

<u>İkinci sınıf ise,</u> ***"Ben, cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım"*** [1083] âyetiyle beyan edildiği gibi; "Allah Teâlâ'ya kulluk, itaat ve ibadet" için yaratılan varlıklardır. Bunlardan, yani "cin ve insan"lardan özellikle ilgi odağımızı oluşturan "insan", yaratılışı itibariyle ne birinci sınıfı oluşturan melekler gibi masum, ne de üçüncü sınıf olarak zikredeceğimiz İblis ve tebaası gibi âsi bir varlıktır. İnsan, Cenâb-ı Allah'ın ***"İki elimle yarattığım...."*** [1084] diye beyan buyurduğu veçhile her iki sınıfın vasatında, itaat ve isyana kabiliyetli bir varlık olarak yaratılmıştır.

Rûh ve bedenden müteşekkil bio-psişik bir varlık olan insanın ruhî ve melekî yönü cemâl sıfatının mazharı, nefsî ve beşerî yönü ise celâl sıfatının mazharıdır. Âdem aleyhisselâmın ezeldeki yaratılışı bu esas üzerine idi." Tedbîrat-ı İlâhiyye" de beyan olunduğuna göre, vuslat makamına eren ehl-i tasavvuftan bazıları halifeye "Hakk'ın Ayinesi" yani, Hakk'ın sıfatlarının temsilcisi demiştir. Zira onun hakkında Allah Teâlâ, *"Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım",* [1085] buyurmuştur ve halîfe, halîfe tayin edenin tam temsilcisidir.

<u>Üçüncü sınıf ise,</u> celâl sıfatının mazharı, gurur, kibir ve itaatsizliği hâvî, isyan yönünde bir iradeye sahip olan iblis ve tebaası ki, Allah Teâlâ'ya kulluk için yaratılan ve bu yaratılış gayesine uygun hareket edecek mi diye imtihan edilen insana, bu imtihanda meleğin ilhamına karşılık iğva

---

[1081] **Mülhak:** İlhak olunmuş. Sonradan katılmış, zam ve ilâve olunmuş, eklenmiş.
[1082] Tahrim, 6
[1083] Zariyat, 56
[1084] Sâd, 75
[1085] Bakara, 30

vermek suretiyle insanın olumsuz tarafını değerlendirmeye yardımcı olan bir imtihan aracıdır. Yaratılış maksadı ve yaratılışının gereği olarak misyonu, insana münkerâtı göstermek ve insanı ma'siyet işlemeye sevk etmektir. Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz bir beyitinde bunu, İblis'in dilinden şu şekilde ifade eder.

"Ben şahidim; şahide hapis nerededir?
Zindan ehli değilim, Yezdan şahiddir!"

Mana: *"Ben ezelde şekavet ehli olanların fiillerinin şahidiyim ve şahidlerin şahadetinde bir kabahati olmadığı için onu hapse koymazlar. Binaenaleyh hapis ehli değilim, zira ben vazifemi yapıyorum, buna halikım şahiddir" (Konuk, Mesnevi Tercüme Ve Şerhi, c.3, b.n. 2683)* Yaratılışlarındaki ilâhî sıfatların tezahürünü nazar-ı itibara almadan bu üç sınıf varlığa baktığımızda şunu müşahede etmekteyiz:

İblis; Allah'ın emrine itaatsizlik etmiş, Âdem aleyhisselâma ta'zîmi kerih görmüş, bu yüzden ilahî huzurdan uzaklaştırılmıştır. Sicili temiz olmasına rağmen, işlemiş olduğu bu hatadan dolayı tevbe edip af dilemek yerine gurura kapılmış ve hatasında diretmiştir, İblis'in bu tavrı ayet-i kerîmede şöyle ifade edilir:

"o yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu"[1086]
Âyetten anlaşıldığına göre İblis işlediği hatadan dolayı değil, takındığı tavır ve büyüklük taslaması nedeniyle kâfir olmuş ve lanetlenmiştir. Zahirde bütün bunlara sebep olarak gördüğü Âdem aleyhisselâmı, kendisine düşman belleyen İblis, İtaat ve isyana, iyilik ve kötülüğe kabiliyetli olan insanı, kalbine iğva vermek suretiyle isyan ve kötülüğe sevk etmek, böylece kurduğu tuzaklarla onun ayağını kaydırıp imtihanı kaybetmesine sebeb olmak için Allah Teâlâ'dan mühlet istemiş ve Allah tarafından da kendisine bu mühlet verilmiştir.

Meselenin zahiri böyle olmasına rağmen, bir diğer açıdan baktığımızda şu husus ortaya çıkmaktadır: Mahlûkattaki "hüsn" ve "kubh", yani eşyanın tabiatındaki güzellik ve çirkinlik izafi olup, bize göredir. Oysaki yaratma açısından Allah Teâlâ'nın nazarında böyle bir çelişki söz konusu değildir. Yani yaratma cihetiyle Allah Teâlâ'nın nazarında her şey müsâvî olup bir farklılık yoktur. Bu hususu Muhyiddîn İbnu'l-Arabî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz şu şekilde izah eder:

"Biz deliller arz etmek suretiyle mevcudatta zahir olan her şey haktır dedik. Bu deliller, her şeyin hak olduğunu izah etmektedir. Fakat bu delillere muarız olarak birisi zihinde beliren şöyle bir soru sorar ve derse; *'Bu âlemde kelb, hınzır ve neces gibi hasîs şeyler vardır, bunlara da mı hak diyelim?'* Bu sualleriyle delillere muarız şüpheler ortaya koyar. Hâlbuki

[1086] Bakara, 34

bu sualler hakikate muttali olamamaktan neş'et eder. Zira mevcudatta hasâset ve şerâfet 'itibarî ve nisbî bir şeydir. Mesela, gül dediğimiz çiçek insanlara nazaran şeriftir, fakat necaset böceğine nisbeten hasistir. Zira onun kokusundan bu hayvan helak olur. Binâenaleyh insana nazaran neces ne ise, bu hayvana nazaran da gül öyledir ve diğer şeyler de buna kıyas edilir. (Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye,* s.85).

Şu halde her şey yaratılışının gereğini yerine getirirken, yukarıda da zikredildiği gibi bu üç sınıf varlıktan melekler sırf itaat yönünde bir iradeye sahiptirler ve onlardan isyan sadr olmaz. Allah Teâlâ'ya kulluk için yaratılan varlıklar olan cin ve insan ise, iradesini yaratılış gayesi yönünde kullanabileceği gibi, aksi yönde de kullanabilir, zira cüzi iradesi buna imkân vermektedir. İblis'in durumuna gelince; imtihan için yaratılan insanın hem itaata, hem de isyana irâdesi olduğuna göre, hadiselerin cereyan edişi ve şeytanın etkinliği, bu irâde dengesine etki ederek imtihan ortamı oluşturmaktan başka bir şey değildir. Nitekim onun insanla olan münasebeti, insana münkerâtı yapmasını telkin ve onu isyana teşvik etmek suretiyle, insanın imtihanında rol oynamaktan ibarettir. Şayet böyle bir etkiye lüzum olmasaydı, İblis'in insanları saptırmak için mühlet istemesi ve Allah tarafından ona bu mühletin verilmesi söz konusu olmazdı.

Ancak İblis'in meleklerden mi yoksa cinlerden mi olduğu hususunda ihtilâf söz konusudur. Onun cinlerden olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, kendisinde "celâl" sıfatının tezahürünün ağırlıklı olması gibi bir yaratılış hususiyetine sahip olmakla birlikte *"Ben cinleri ve insanları sadece ve sadece bana kulluk etsinler diye yarattım"*[1087] âyetinin hükmü gereğince kendisi de itaat ve kullukla mükellef olduğundan İsyanında her hangi bir mazeret söz konusu değildir, itaasizlik ve isyan etmiştir.[1088]

Dolanmaz ol hâlü had minel-ezel tâ ebed,
Onulmaz aslâ bu derd çağırıram dost dost.
Ezelden tâ ebede o hâli sınırı dolanamaz,
Bu derd aslâ şifa bulmaz çağırırım dost dost.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Bil ki, (takdir-i ilahiye göre) başına gelmeyecek olan şey sana isabet etmeyecektir. Sana isabet edecek şeyden de sen kurtulamayacaksın..." [1089]

Bu nedenle üzerimde cereyan eden her şeyin bende üzüntü verecek hali yoktur, demektir. Eğer bu rıza haline kavuşmamışsa bir insan iblisin düştüğü

[1087] Zariyat, 56
[1088] (ÇAKMAK, -1994), s.7-12
[1089] Heysemî, I/55

hataya düşerek yorum yapar. Bu şekilde helak olmaktan kendini kurtaramaz.

İblis, Allah'ı inkâr ettiği için değil Allah'ın emrine itaat etmediği için kâfir olmuş ve buna nazaran farz olan her hangi bir vazifeyi yapmayanın küfrüne hükmedenler bulunmuştur. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* sadeleşmen; İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel, İstanbul 1993, c.I, s.272.).

Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus var ki İblis, Zahirde Allah'ı inkâr etmemekle birlikte, Allah'ın emrine hata nispet etmiş ve bu yönüyle kâfir olmuştur. Yoksa emri kabul edip muhalif davranmaktan, yani secde emrinin hak bir hüküm olduğunu kabul etmekle birlikte, emre itaatsizliğinden dolayı kâfir olmuş değildir. [1090]

Hep görünen dost yüzü andan ayırmam gözü,
Gitmez dilimden sözü çağırıram dost dost.
Hep görünen dost yüzü ondan ayırmam gözü,
Sözü dilimden gitmez çağırırım dost dost.

Ehli tasavvufun anlayışında, mahlûkatın yaratılışı Allah'ın **"cemâl"** ve **"celâl"** sıfatlarının tezahürü şeklindedir. Yaratılanların tümü İlahî sıfatların tezahürü olduğundan ve de hasislik ve üstünlük izafî şeyler olduğundan ister şerîf isterse hasîs şeyler olsun kâinatta bulunanların hepsi haktır." Butlan" ve eşyadaki "şer" ise izafî şeylerdir, çünkü tasavvuf düşüncesinde yaratılmış olan her şey, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin hakikatinden yaratılmıştır. Ehl-i tasavvuf tarafından "Hakikat-i Muhammediyye" olarak ifade edilen Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin hakikati, bütün hakikatleri kuşatmıştır. Yaratılış seyrinde bir mertebe, varlık planında bir tenezzül kabul edilen "Hakikat-i Muhammediyye"nin cami' olduğu hakikatlerden biri de "İblis'in hakikati"dir ki; "Rûhu'l-Meâni" tefsirinin sahibi Alûsî, bu hususta şöyle der:

"Bütün mahlûkat ulvîsiyle, süflîsiyle, saîdiyle, şakîsiyle Hz. Muhammed'in hakikatinden yaratılmıştır. Bunları kuvvetlendirecek deliller vardır. Ulvî melekler (sema melekleri) cemâl yönünden, iblis ise celâl yönünden Hz. Muhammed'in hakikatinden yaratılmıştır. Bundan da şu sonuca varılır; İblis, Allah'ın "celâl" sıfatının mazharıdır""(El-Alûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l- Meânî,* Beyrut, 1985, c.I,s.230). Onun varlığını oluşturan unsurları ateş ile havadır ve onun en büyük unsuru olan ateş ise, "celâl" sıfatının zuhurgâhıdır. Şu halde İblis, hem zahirî yönüyle,

[1090] (ÇAKMAK, -1994), s.19

hem de bâtinî yönüyle “celâl” sıfatının mazharı olduğundan **“yed-i Şimal”** yani **“sol el”** tabir olunan **“celâl”** sıfatları ile mahlûktur. (A. A. Konuk, *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi,* Hazırlayan: Mustafa Tahralı - S. Eraydın, M.Ü.İ.F.Y. No: 25, İstanbul 1989, al, s. 166). İşte, İblis’in secde ile emredilmesi ve büyüklük taslayıp secde etmemesi, İblis’in “celâl” sıfatından yaratılmış olmasından dolayıdır.

Bazı ehl-i tasavvuf çevrelerinde İblis’in mazhar-ı celâl, yani “celâl” sıfatının zuhurgâhı bir varlık olarak yaratılmış olmasından dolayı onun bu hususiyetinin tavır ve davranışlarına yansıdığı ve dolayısıyla İblis’in masum olduğu anlayışı mevcuttur. Süleyman Uludağ, Feridüddin Attar’ın eserlerinden bahsederken *“îlâhînâme”* hakkında şu bilgileri verir: “İlâhînâme”deki hikâyeler zühdî ve tasavvufi mahiyette olup, bunların en önemlisi İblisle ilgilidir. Attar, şeytanı vefakâr bir muhib, sadık bir âşık ve fedakâr bir yiğit olarak tasvir eder ve Hak’tan başkasına boyun eğmeme ve secde etmeme uğrunda ebedî azabı göze alan bir aşk kahramanı olarak tanıtır. Şu ifadeler de Attar’a aittir:

“Bir gece Mûsa aleyhisselâm Tur dağına gidiyordu. İblis uzaktan, Mûsa aleyhisselâmın yanına çıkageldi.

Mûsa aleyhisselâm, o laîne

“Neden Âdem’e secde etmedin ki’! Dedi. Laîn O’na,

‘Ey Allah Teâlâ tapısının makbulü dedi, ben hiç bir sebep yokken Allah Teâlâ kudretinin merdudu oldum. Eğer secde edebilseydim, bu elimde olsaydı ben de senin gibi Allah Teâlâ kelimi olurdum. Fakat Ulu Allah Teâlâ böyle diledi’..., dedi. Kelim ona dedi ki;

‘Ey bağlara düşmüş, bukağılara mübtela olmuş kişi! Hiç Allah Teâlâ’yı anar mısın?’ Laîn dedi ki;

‘Hiç benim gibi bir âşık, bir dost, O’nu bir an bile unutabilir mi? (Feridüddin Attar. *îlâhînâme,* Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1988, s. 191-192.)”.

Artar ve o’nun gibi bazı sûfiler tarafından söylenen; ***“Gel! Eğer hakiki er isen, hakiki aşkı İblis’den öğren!”*** (Attar, *îlâhînâme,* s.183.), gibi ifadelerden belagat yoluyla şu manalar da anlaşılabilir:

<u>*Gel! İlâhî aşka bağlan! Kendini ilahî iradeye teslim et, mutmain ol ve sebat et! Eğer müspet yönden buna ulaşamıyorsan, menfi yönden yaklaş! İblis kadar da mı olamıyorsun? Onun inkârdaki inat ve sebatına bak da ibret al!*</u>

Ehl-i tasavvuftan bazıları nazarında İblis, yine de celâl sıfatının mazharı olan ve yaratılışının gereğini yerine getiren, Allah Teâlâ’nın yarattığı bir varlıktır ve hiç bir zaman bizatihi kötü değildir. Dolayısıyla Allah’ın taht-ı kudretinde, insanların imtihanı için gerekli bir araçtır.” ***İblis, önce niyaz etmiş, Hakk’ın yoluna çağırmıştı, lâkin sonunda kendi gücüne sığındı”***

diyen Hallâc'ın ifadesine bakılırsa İblis, başlangıçta mütevazı, Allah Teâlâ'ya yakın, niyaz ediyor ve hakka davet ediyor, çünkü kendisinin üstün olduğunu iddia edecek bir durum söz konusu değil. Ancak Hz. Âdem aleyhisselâm yaratıldıktan sonra ona secde ile emredildiğinde bu mütevazılığı kaybolup gurur ve kibirle dolmuş, "batıl'a davet etme yolunu seçmiştir. [1091]

Deryâ olunca nefes pârelenince kafes,
Tâ kesilince bu ses çağırırım dost dost.
Deryâ olunca nefes parçalanınca kafes,
Bu ses kesiline kadar çağırırım dost dost.

Kafes

Farsça olan kafes kelimesi kuşları ya da küçük hayvanları kapalı tutmak için kullanılan telden ya da tahta parmaklıklardan yapılan taşınabilir bir barınaktır. Ayrıca vücudun etsiz, kemiklerden ibaret iskeletine de kafes denir. Kafes, edebiyatımızda daha çok bülbül, tûtî ve tavus gibi kuşlarla birlikte zikredilir. Çok zaman da gönül, göğüs kafesinin arkasında esir olarak zikredilir. Tasavvuf açısından bakıldığında da, ruh beden kafesinin içinde tutsak olarak görülür. Bu dünyada hep birlikte, beraber olan şeyler vardır. Bunlar onların birlikte olduğu veya olmak zorunda kaldığı şeylerdir. Bu kaderdir, nasiptir; buna üzülmemek gerek çünkü bu dünyanın kanunudur: Gül dikenlerle bir arada olmak zorunda olduğu gibi bülbülün yeri de kafestir. [1092]

Gökler gibi dönerem gün gibi dolanırım,
Devr ile eğlenirem çağırıram dost dost.
Dönerim gökler gibi dolanırım gün gibi,
Devr ile eğlenirim çağırırım dost dost.

Eğlenmek kısa müddetli haller olduğu için devir nazariyesine işaretle bir kararda durmamaya işaret edildi.

Devir ve Devriyye

Bilindiği gibi varlıkların Hakk'tan zuhur edip tekrar Hakk'a ulaşmasını izah eden mistik görüş "devr" kavramıyla anlatıla gelmiştir.

Devr, varlığın maddeden insan mertebesine ve oradan Allah Teâlâ'ya ulaşması; devriyye bu tekâmül fikrini işleyen mensur veya manzum eserlere verilen isimdir.

[1091] (ÇAKMAK, -1994), s.7-8
[1092] (ESKİGÜN, 2006), böüm 5.4

Devir anlayışı, İslâm mutasavvıflarının ledünnî anlam verdikleri,

"Sizi topraktan yarattık, oraya döndüreceğiz ve başka bir sefer yine oradan çıkaracağız." [1093]

"Oysa O, sizi çeşitli merhalelerden geçirerek yaratmıştır." [1094]

"Onlar Allah'tan geldiler ve yine Allah'a dönerler" [1095] gibi âyetlerde dayanak bulmaktadır.

Bu anlayışa göre, Hakk'ın zatından tecellî eden ilahî nûr, cisimler âleminde manevî bir tertip dâhilinde, madenlerden bitkilere; bitkilerden hayvanlara; hayvanlardan insana ve bu makamdan da insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak, yine ilk zuhur ettiği aslına, yani Hakk'a rücû edecektir.

Varlık ve nesneleri sudur ve tecellî fikrine göre izah eden sûfilere göre Cenab-ı Hak'tan zuhur eden bir sıfat, çeşitli merhalelerden geçtikten sonra toprağa iner. Buradan tekrar yükselerek Cenab-ı Hakk'a ulaşır.

Mutlak vücuttan tecellî ile nüzul eden bir sıfat sırasıyla **küllî akıl, dokuz felek, dört tabiat** ve **dört unsur** a gelir. Buradan itibaren yükselerek madenlerden bitkilere, hayvanlara ve Sûfiler bir sıfatın Hak'tan tenezzül edip Hakk'a ulaştığı bu yolculuğa devir derler.

Devir fikri bir daire (yuvarlak bir çizgi) ile açıklanır. Bu dairenin sol kısmı baştan orta noktaya kadar kavs-i nüzul (mebde'), sağ kısmı da orta noktadan başa kadar kavs-i urûc (meâd) şeklinde isimlendirilir. Sûfi müellifler tarafından kaleme alman "Nokta Şerhleri" veya "Mebde' ve Meâd Şerhleri" söz konusu daireden kinaye yazılan eserlerdir.

İslâm sûfilerinden başka mistiklerde devir fikrine benzeyen tenasüh ve benzeri tekâmül görüşleri varsa da, bunlar İslâmî devr anlayışıyla çelişmektedirler. Bu çelişkilerin en önemlisi şudur:

Devir, bir devr-i daimî olmadığı halde, tenâsühî görüşler, daimî bir devri kabul ederler. Diğer taraftan devirde geriye tekâmül yoktur. Tenasüh ve benzerlerinde bu durum söz konusudur.

Devir fikri, ilk (klasik) dönem mutasavvıflarınca ele alınıp işlendiği gibi, Türk mutasavvıfları tarafından da değerlendirilen ve hakkında pek çok eserler kaleme alınan yaratılış düşüncesiyle ilgili önemli bir konudur. İhvan-ı Safa Resail'inde, İbn Miskeveyh Tehzibü'l-Ahlâk'ında, İbn'ül Arabî Fütuhat ve diğer bazı eserlerinde konuyla ilgili düşüncelerini yazmışlardır. Daha sonraları Sadreddin-i Konevî, Mevlanâ Celaleddin-i Rûmî, Nâsır-ı Husrev, Feyzî-i Hindî, Yunus Emre ve bunları takip eden birçok mutasavvıf **Kur'anî bir tekâmül anlayışı** üzerinde durmuşlardır. Edebiyat tarihimizde tasavvuf edebiyatı bünyesi içinde değerlendirilen bu tür eserle-

---

[1093] Tâhâ, 55
[1094] Nuh, 14
[1095] Bakara, 156

rin, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Nesimî, Eşrefoğlu, Ahmed-i Sarbân, Eroğlu Nuri, Vâhib Ümmî, Ümmî Sinan, Seyyid Seyfullah, Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Niyâzî-i Mısrî, Gaybî, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Bursalı İsmail Hakkı gibi onlarca mutasavvıf tarafından yazılan örnekleri vardır. Diğer taraftan Üsküdarlı Hâşim Baba'nın kavs-i nüzulü anlattığı Devre-i Ferşiyye'si ile Niyâzî-i Mısrî'nin Devre-i Arşiyye'sinin önemi edebiyat tarihçilerimiz tarafından vurgulana gelmiştir.

Türkiye'de, dinî-tasavvufî bir anlayış ve edebî bir tür olarak devriyyeleri ilk defa dikkati çeken ve bu konudaki ilk mukayeseli araştırmaları yapan bilim adamları, Rıza Tevfik ve Fuat Köprülü'dür. Daha sonra bu konu Abdülbaki Gölpınarlı, Süleyman Ateş, Amiran Kurtkan Bilgiseven, Amil Çelebioğlu, Yaşar Nuri Öztürk, Mustafa Tatcı, İsmail Yakıt ve Ahmet Yaşar Ocak gibi bilim adamları tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir.[1096]

Her Nokta'dan bir devir başlar; Hem kendisi merkezdir, hem de çarkta dönen...

Eğer bir zerreyi yerinden alsan, Baştan başa bütün âlem bozulur!..

Her şey'in başı dönmüş ve onlardan bir tek parça bile, Olabilirlik sınırının dışına adım atmamıştır..

Somutlaşma, her birimi hapsetmiş. Bütünün parçası olmaktan yana ümitsiz kılmış.

Sanki dâima seyir halindeler.. Ki, sürekli soyunup giyinmedeler...

Hepsi dâima hareket hâlinde ve dâima dinlenmede... Hiçbirinin başı da sonu da belli değil!..

Her biri haberdardır, Zâtından her zaman Oradan dergâha yol bulmada...

Her zerreyi perdenin altında gizlemiş, Cananın cana cân katan güzelliği!.. [1097]

<u>Ne yerdeyim, ne gökte, ne mürdeyim, ne zinde,</u>
<u>Her yerde her zamanda çağırırım dost dost.</u>
Ne yerdeyim, ne gökte, ne ölüyüm, ne sağlam,
Her yerde her zamanda çağırırım dost dost.

İnsan bilmelidir ki her halinde Allah Teâlâ'nın tasarrufu altındadır. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

[1096] (Mustafa TATCI-Cemâl KURNAZ-YaşarAYDEMİR, 2000), s.25-27
[1097] (Şeyh Mahmûd Şebüsterî), b. 158-164

"Akıl ve acze varıncaya kadar her şey kaza ve kader iledir." [1098]

Geldim o dost ilinden koka koka gülünden,
Niyâzî'nin dilinden çağırıram dost dost.
Geldim o dost ilinden koka koka gülünden,
Niyâzî'nin dilinden çağırırım dost dost.

Yukadıdaki beyitte geçen "Geldim o dost ilinden" sözlerinde: Çünkü vatanın aslı Allah Teâlâ'dır. Onun için Hazreti Resul: "Hubb-ül vatan min-el îmân", "Vatan sevgisi Allâhtandır" buyurdu: Yani Allah Teâlâ'ya muhabbet (sevgisi) imandandır demektir.

TAHMİS-İ AZBÎ
Bülbül olup gülzar çağırıram dost dost
Tâ tapmışım yâre çağırıram dost dost
Tanrı muradım vere çağırıram dost dost
Bakup cemâl-i yâre çağırıram dost dost,
Dil oldu pâre pâre çağırıram dost dost.
Yâr ile yâr gelmişim yârimi yar bulmuşum
Ağlamışım gülmüşüm gönlümü hub[1099] bulmuşum
Bahri gama dalmışım dürr-i yetim[1100] olmuşum
Aşkın ile dolmuşam zühdümü yanılmışam,
Mest-i müdâm olmuşam çağırıram dost dost.
Cismimi hem cân ede cânımı cânan ede
Aklımı hayran ede sabrımı kurban ede
Her ne kim ferman ede derdime derman ede
Mescid ü meyhânede hânede virânede,
Kâ'be'de puthanade çağırıram dost dost.
Sîne sîne[1101] yaksa dağ olsa şerâba yasağ[1102]
Bu sözümü sanma lag [1103]âşıka gamı ferağ[1104]

[1098] İmam Malik, Kader, 4; Müslim, Kader, 18; İbn. Hanbel, II/ 10

[1099] **Hubb:** (Hibâb - Hibb - Mehabbet) Sevgi, muhabbet, bağlılık, dostluk. Bir şeyi birisine sevdirmek. Hulus, lüzum ve sübut.

[1100] **Dürr-i yetim:** f. Sadef içinde tek olan inci. Mc: Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem

[1101] **Sîne:** göğüs, sadr, kalb.

[1102] **Yasak:** ***isim*** Bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel, memnuiyet.

[1103] **Lag:** Lâtife, şaka. Oyun **Lagv**: Faydasız çirkin söz. Köpeğin ürkmesi. Deve avazı. Rağbet olunmayan nesne. Hükümsüz. Kaldırmak. Hata etmek. İbtâl etmek

Yakmasa yanmaz çerağ[1105] bir bana yakın ırağ
Sular gibi çağ-u çağ dolaşırım dağ u dağ,
Hayran bana sayr-u sağ çağırıram dost dost.

Çağırıram Ya-Nasip! Derdime yârim tabib
Olmuşam aynî[1106] habîb, yâre olalı rakîb[1107]
Aşk ile hayran olup bana sırdır garib
Geldim cihâna garib, oldum güle andelib,
Her dem ciğerim delib çağırıram dost dost.

Çağırıram Ya Mücib! Genc-i Hüdâ'yı[1108] açıp
Şehr-i sivâdan[1109] kaçıp akı karadan seçip
Aşkın şarabın içip Hakk ile Hakk'a kaçıp
Dünya gamından geçüp yokluğa kanat açup,
Aşk ile dâim uçup çağırıram dost dost..

Dersen Hüdâ kandedir[1110] ikilik kandedir
Kahr ile külhandadır, zevkle gülşendedir
Canla ten zindedir, meskeni miskindedir.
Aradığım candadır canda ve hem tendedir,
Bilür iken bendedir çağırıram dost dost.

Cânıma cân dilberim dostumu dost severim
Dilde budur ezberim ki ona sahn-ı[1111] perverim[1112]
Gah güler gah ağlarım bahr ve yerim dağlarım
Gökler gibi dönerem gün gibi dolanırım,
Devr ile eğlenirem çağırıram dost dost.

Azbî Mısrî kolundan ayrılmaz yolundan
Kemteriyim kulundan kemteriyim kelbinden
Solundanım sağından sağındanım solundanım
Geldim o dost ilinden koka koka gülünden,
Niyâzî'nin dilinden çağırıram dost dost.

1104 **Ferag:** Vaz geçmek. Hiç bir şeyle meşgul olmayıp dinlenmek. Boşaltma.
1105 **Çerag:** f. Işık. kandil. Lâmba. Mum. Kutlu, mutlu. Otlak. Mer'a. Otlama. Tekaüd. Talebe
1106 **Aynî:** (arap.) er. 1. ayn'a ait. 2. pınar, kaynak, göz.
1107 **Rakîb:** Gözeten, bekleyen. Her şeyi görüp gözeten, kontrol eden Allah Teâlâ.
1108 **Genc-i Hüdâ:** Allah Teâlâ hazinesi
1109 **Şehr-i sivâ:** Boş, Allah Teâlâ'dan başka şeyler
1110 **Kande:** Nerededir?
1111 **Sahn:** Kırma. Kesr.
1112 **Perver:** (Pervar) f. "Besleyen, yetiştiren, velinimet, koruyan" mânâsında birleşik kelimeler yapılır.

28

Hidayetün kemület bi’ş-şerhi kad müzicet	هِدَايَتٌ كَمُلَتْ بِالشَّرْحِ قَدْ مُزِجَتْ
Ve cümleti’l-metni fî esnaihi düricet	وَ جُمْلَةِ الْمَتْنِ فِي اَثْنَائِهِ دُرِجَتْ
Ma ahsenet behçetü’l-kitabi iâ kâne kab	مَا اَحْسَنَتْ بَهْجَةُ الْكِتَابِ اِذَا كَانَ قَبْ
le nüshateyni fe sâre nüshatün cümiat	ـلَ نُسْخَتَيْنِ فَصَارَ نُسْخَةٌ جُمِّعَتْ
Keennehâ mecmeu’l-bahrayni yeltegiyân	كَأَنَّـهَا مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ
Aleyhâ sicinü’l-efhâmü insecet	عَلَيْهِمَا سُفُنُ الْاَفْهَامُ اِنْسَجَتْ
Fe ekmele’l-lâhi şerhan kalbe câmiihâ	فَاَكْمَلَ اللّٰهُ شَرْحًا قَلْبَ جَامِعِهَا
Bi ekmeli’l-ilmi ke’l-metnü’l-letî şürihat	بِاَكْمَلِ الْعِلْمِ كَالْمَتْنُ الَّتِي شُرِحَتْ
Daîküm’ül-Mısriyyi yedû leküm	دَاعِيكُمُ الْمُـخْلِصُ الْمِصْرِيِّ يَدْعُو لَكُمْ
An zahra gaybin bi de’vâtin lakat halusat	عَنْ ظَهْرَ غَيْبٍ بِدَعْوَاتٍ لَقَدْ خَلُصَتْ

هِدَايَتٌ كَمُلَتْ بِالشَّرْحِ قَدْ مُزِجَتْ

Tamamlanan hidayet bu açıklama ile bütünleşti

وَ جُمْلَةِ الْمَتْنِ فِي اَثْنَائِهِ دُرِجَتْ

Metnin cümlesi toplandığı zaman

مَا اَحْسَنَتْ بَهْجَةُ الْكِتَابِ اِذَا كَانَ قَبْ

Kitabın güzelliği ne güzel oldu. İki nüshadan önce

ـلَ نُسْخَتَيْنِ فَصَارَ نُسْخَةٌ جُمِّعَتْ

Bu nüshada bunları toplayıcıdır.

Bahsedilen iki kitap dünya ahiret yatatılmadan önce yaratılan Hakikati Muhammediyedir. Bütün hakikatler ve ilimler Muhammedî hakikatten çıkar. Hak ve batıl gibi bütün zıtlar onun zât-ı maneviyesinde toplanmış ve birbirinin sınırına tecavüz etmeden Allah Teâlâ'nın emrine tabidirler. Şeytan, şeytaniyetini icra ederken aldığı zevk ile Cebrail aleyhisselâmın itaatındaki zevk birbine zıt gibi görünürken her ikiside halinden memnun şekilde hayat buldular.

كَأَنَّهَا مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ

Sanki birbirine kavuşmuş iki deniz gibi

عَلَيْهِمَا سُفُنُ الْأَفْهَامِ انْسَجَتْ [1113]

Her ikisinden düşünce gemileri yapılmıştır.

Zıtların varlığı ile düşünceler oluşur. Sonuçta düşünceler ile de bir şey değişmese de insan yorgunluğu ile aldığı zevkin psikolojik etkisi ile kalp özelliği olan dönerli (halden hale geçiş) durumu hayatı tatlılandırır. Aslında bütün hakikatler bilinmesi ile Allah Teâlâ iradesinde bir değişikliğe sebep olacak etki oluşturmaz. Yalnızca insan fıtratındaki boşluklar dolabın çarkları gibi dolar dolar ve taşar. Sonuçta bilgi ve düşüncenin yeri yine boşalmıştır.

فَأَكْمَلَ اللهُ شَرْحًا قَلْبَ جَامِعِهَا

Allah Teâlâ toplayıcı kalpte bu şerhi tamamladı

بِأَكْمَلِ الْعِلْمِ كَالْمَتْنِ الَّتِي شُرِحَتْ

Kâmil ilim ile ki onun metni şerh edilmiştir.

دَاعِيكُمُ الْمُخْلِصُ الْمِصْرِيّ يَدْعُو لَكُمْ

İhlâs sahibi Mısrî size dua etmek için çağırıyor

Dua makakamı kulluk işaretidir. Dua, başka bir çaresi olmayan insanın

[1113] (نَسْج) Dokumak

kendisi ve başkası için üreteceği tek çaresidir. İster kâmil olsun, ister nakıs olsun bütün kullar Allah Teâlâ'ya dua etmektedir. Hırsız hapishanede, zahid mescidde, şarhoş meyhanede dua eder. Allah Teâlâ buyurdu ki;

"De ki: Duanız olmasaydı, Rabbım size değer verir miydi? Gerçekten yalanladınız. O halde azab yakanızı bırakmayacaktır." [1114]

Aziz ve Celîl olan Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Kulum büyük abdest bozup da abdest almadığı vakit, Bana cefâ etmiş olur. Abdest alıp da namaz kılmadığı vakit Bana cefâ etmiş olur. Namaz kılıp da Bana duâ etmediği vakit, Bana cefâ etmiş olur. Bana duâ edip de, Ben ona icabet etmediğim vakit, kendisine cefâ etmiş olurum; oysa Ben cefâ edici bir Rab değilim." [1115]

Bir gün Mevlânâ Şemseddin hazretleri buyurdu ki: Ebu'l-Hasani'l–Harakânî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz: ***"Bir adımımı Arşın üzerine, öteki adımımı da yerin altına koydum; fakat aradığım kapı kapalıydı, hiç açılmadı. Niyaz eşiğine eğilmeden kapı açılmadı. Niyazın üstüne ibadet yoktur"*** dedi. [1116]

عَنْ ظَهْرَ غَيْبٍ بِدَعْوَاتٍ لَقَدْ خَلُصَتْ

Gaybın gizli tarafından bir tamamlanmış davetle.

[1114] Furkan, 77
[1115] İbn'ul Arabî, Mişkât-ü Envâr'da bu haberi, Ibnü'l-Cerrâh diye bilinen Abdullah b. Haneş el-Kinânî'den merfû olarak rivayet etmiştir.
[1116] (YAZICI, 1995), c. 2, s. 264, (87)

ث S

29

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Bağrım pür-hûn eder şol çeşm-i mestâniyle bahs,
Dağıtır aklımı şol zülf-i perişân ile bahs.
Leblerin feyzine mu'tad eyledin çün ağzımı,
Dilemez kim eyleye şol âb-ı hayvân ile bahs.
Dürr-ü yâkut-ı dehânın seveli dilber senin,
Gelmez oldu dile hergiz la'l-ü mercân ile bahs.
Vechin üzere yazılan ma'nâyı Kur'ân gören,
Eylemez evrak içinde lafz-ı Kur'ân ile bahs.
Cümle fitne kaşın ile kirpiğinden olduğun,
Bilen eder mi cihandan nefs ü şeytân ile bahs.
Şol ruhunla hattının sırrını zâhid anlasa,
Kürsî üzre eylemezdi küfr ü îmân ile bahs.
Pertev-i nûr-i cemâlin aksidir şems-i cihân,
Ne münâsib ide ol nûr mâh-ı tâbân ile bahs.
Zerre iken sen Niyâzî Rûh-i âzam nûruna,
Haddini bil kılma ol şems-i dırahşân ile bahs.
Cem-ü tafsilin neydügin rumûzun anladınsa epsem ol,
Etme andan sonra aslâ kul ve sultân ile bahs.

Bağrım pür-hûn eder şol çeşm-i mestâniyle bahs,
Dağıtır aklımı şol zülf-i perişân ile bahs.
Onun sarhoş gözüyle bahsederek göğsüm kanla dolar,
Onun dağılmış saçlarının bahsi aklımı dağıtır.

Sevgilinin saçı gönülleri avlamak için kurulmuş tuzaktır. Kuş avlanırken iplik ya da saç teli kullanılır. Saçın ucundaki kıvrımlar, halkalar ilmiktir. Sevgilinin yanağında ki ben de danedir. Bu şiirde çok kullanılan bir benzetmedir.

Âşıkların gönülleri sevgilinin saçlarına asılmıştır. Gönül, ağırlığı olmayan soyut bir kavramdır. Beyitte gönüllere ağırlık verilmiş. Saçlar taranınca, ya da rüzgâr esince dağılır, perişan olurlar. Saçlar ağırlaşınca dağılmaz ve gönüller de perişan olmaz; vahdet olan yanak üzerinde kalırlar.[1117]

[1117] (İPEKTEN, 1986)

Leblerin feyzine mu'tad eyledin çün ağzımı,
Dilemez kim eyleye şol âb-ı hayvân ile bahs.
Ağzımı dudaklarının tadına alışık eyledin,
Dilemez kimseyi ölümsüzlük suyu ile bahsden.

Beyitte geçen lebden murad edilen İlâhi hayattır. Tasavvufta dudak ve ağız ise küçük ve ince olmalarıyla yokluk, yani fenâfillâhtır. İstenen çokluktan kurtulup birliğe, vahdete ermektir. Vahdet olan dudak konuşmaya, yani söz sahibi olmaya başlayınca, kirpikler sihirle onu susturup fenâfîllaha engel oluyorlar.

Âb-ı hayat, kutsal bir su olmakla birlikte dünyaya aittir. Bütün kutsal şeyler Allah Teâlâ aşkını kazanmak ve Allah Teâlâ'ya ulaşmak için birer araçtır. Allah Teâlâ 'yı kendi varlığında duyanların artık Âb-ı hayatı istememeleri doğaldır.[1118]

Dürr-ü yâkut-ı dehânın seveli dilber senin,
Gelmez oldu dile hergiz la'l-ü mercân ile bahs.
Dilberin kırmızı ağızlı incisini öpeli,
Hiçbir zaman kırmızı yakut ve mercân ile bahis dile gelmez oldu.

Vechin üzere yazılan ma'nâyı Kur'ân gören,
Eylemez evrak içinde lafz-ı Kur'ân ile bahs.
Yüzün üzerine yazılan ma'nâyı Kur'ân gören,
Mushaf içindeki Kur'ân lafz-ı ile bahs eylemez.

Yüz, tasavvufta vahdet, yüz güzelliği: Cemâl-i mutlaktır. Canlar ve gönüller, yani maddî ve manevî bütün varlıklar Kâbe gibi ona yönelir, onun çevresinde dönerler. Vechin üzere yazılan Kur'an-ı Kerim'in manâları ki, bu zâhirde görülen suretler Kur'an-ı Kerim'in sûretleridir. Bu sûretler nelerdir? Bu suretler:

Hakk'ın Ef'al, Sıfât, Zât'ından ibârettir. Kur'an-ı Kerim'in her bir âyeti ya ef'âli, ya sıfâtlerı, ya da zâtı beyân eder. Meselâ, ***"Biz bu Kur'ânı bir dağa indirseydik.."*** [1119] Dağ burada bir sûrettir. Bu sûretlerde her ne varsa Kur'an-ı Kerim'de mevcûddur. Bu sûretlerde Kur'an-ı Kerim'i okuyan kimse Kur'an-ı Kerim'in lâfzîyle bahsetmez. Bunula beraber hayrı ve şerri Allah Teâlâ'dan bilen nefis ve şeytân ile bahsetmez. Çünkü âyeti celîlede: قُلْ كُلٌّ مِنْ

[1118] (İPEKTEN, 1986)
[1119] Haşr,21

عِنْدِ اللهِ "Söyle Yâ Muhammed, her şey Allâh'dandır"[1120] vârid oldu.

Yüzündeki hatları Kur'ana teşbih etmelerine gelince; şöyle anlatabiliriz:

Burada yüzden murad; dıştan görünen yüz değildir, mürşidin gönül yüzüdür. Kur'an-ı Kerim'den murad ise ahlak-ı ilahiyedir. Ki o mürşid:

"Ahlak-ı İlahiye ile ahlaklanınız" Hadis-i Şerifinin manasında özünü bulmuştur. O büyük zatların yukarıda geçen işaretli sözlerden muradları; işte bu ahlak derecesini bulmaktır.[1121]

Cümle fitne kaşın ile kirpiğinden olduğun,
Bilen eder mi cihandan nefs ü şeytân ile bahs.
Bütün fitne kaşın ile kirpiğinden olduğundan,
Bunları bilen cihan, nefs ve şeytândan bahs eder mi?

Tasavvufta göz ve kirpik kara ve çok olmalarıyla kesret, yani çokluk manasına geldiğinden sıkıntıların varlığından konu açmaktadır. Bu sıkıntıların hepsinin Allah Teâlâ'dan olduğunu bildiğini bahsediyor.

Şol ruhunla hattının sırrını zâhid anlasa,
Kürsî üzre eylemezdi küfr ü îmân ile bahs.
Şu ruhunla hattının sırrını zâhid anlasa,
Vaaz kürsüsünde küfr ve imandan bahs eylemezdi.

"Arafatta Âdem aleyhisselâm yaratıldıktan sonra melekler onun vechine secde ile emrolundular. İblis ve cinin kâfirleri secde etmediler. Sonra zürriyeti (nesli gelecek ahfâdı) zahrından (sırtından) çıkarıldı, dört saf meydana geldi.

Birinci saf Enbiyâ,
İkinci saf Evliyâ,
Üçüncü saf Mü'minler,
Dördüncü saf Eşkiyâ.

"Elest-ü bi-Rabbiküm", "Rabbınız değil miyim?" [1122] diye hitab edildi.

[1120] Nisa, 78

[1121] Niyâzî-i Mısrî, Risale-i Esile ve evcibe-i Mutasavvıfâne, ONUNCU SUAL VE CEVABI

[1122] ***"Ve o zaman ki, Rabbin âdemoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini aldı. Ve onları kendi nefisleri üzerine şahit tuttu. "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi,*** (onlar da) ***"Evet. Şahidiz" dediler.*** (Bu da) ***Kıyamet günü, "Biz bundan muhakkak ki gâfiller idik," demeyesiniz içindir."*** Araf, 172

Cümlesi "Belî", "Evet" dedi. Kâfirler hitâbı işitmedi, ancak mü'minleri taklîden anlar da evet dediler. İşte o zaman "Âlem-i zerre" yani herkes orada suver-i latîfe (latif suretlerle) ile idi. Hatta kâfirlerin o zerre âlemindeki durdukları arafattaki mahalde bugün bile hacıları durdurmazlar."

'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' sorusuna çekinmeden "evet!" dediği için insan teklif edilen binlerce belâ ve azabı seçmiştir.

Pertev-i nûr-i cemâlin aksidir şems-i cihân,
Ne münâsib ide ol nûr mâh-ı tâbân ile bahs.
Cihân güneşi cemâlin nûrun ışığının aksidir,
Parlak ayın nurundan bahs uygun olmaz.

Güneş, gerçek sevgili olan Allah Teâlâ'dır. Kıyamete kadar ilahî aşkın ve tecerrüdün kokusunu verir. Şems ve cihân nûru cemâlinin aksidir, yani güneş ve cihan cemâli nûrunun yansımasıdır. Çünkü güneşe nûr ismiyle tecellî olundu. Ancak nûrun keyfiyeti malum değildir. nûrlu olmak ve parıldamak güneşin nitelikleridir. Bu şemse, yani güneş İlâhî nûr ile mukâbil ve benzer olabir mi? Olamaz.

Cem makâmında (tevhidin) hepsi birdir, çünkü Sultan da kul da Hakk'ın mazharlarıdır. Ancak tafsîlde kul kuldur, Sultan Sultandır, kul sultan olmaz, Sultan da kul olmaz.

Zerre iken sen Niyâzî Rûh-i âzam nûruna,
Haddini bil kılma ol şems-i dırahşân ile bahs.
Niyâzî Rûh-i âzam nûruna göre sen zerre iken,
Haddini bil o parlayan güneşten bahs kılma.

Niyâzî-i Mısrî, bizim anlatığımız şeyler yanında anlatamadığımız çok şey vardır. Bu nedenle çok şeyden sizi haber edemeyiz, demektedir.

Cem-ü tafsilin neydügin rumûzun anladınsa epsem ol,
Etme andan sonra aslâ kul ve sultân ile bahs.
Cem ve tafsilin ne olduğun rumûzun anladınsa dilsiz ol,
Etme ondan sonra aslâ kul ve sultândan bahs.

TAHMİS-İ AZBÎ

Kâkül müşkînin eyler buy'i reyhâniyle bahs
Gamze-i huner yerin eyler tığ-ı[1123] berrâniyle[1124] bahs
Bu sözüm doğru haberdir kalma sultaniyle bahs
Bağrım pür-hûn eder şol çeşm-i mestâniyle bahs,[1125]
Dağıtır aklımı şol zülf-i perişân ile bahs.

Hamdülillâh ki döğüştüm aşka cümle arzımı
Eyledim kuy-u[1126] Habibe can ve dilden azmimi
Bir yana atmada geldim mal ve mülkü izzimi
Leblerin feyzine mu'tad eyledin çün ağzımı,
Dilemez kim eyleye şol âb-ı hayvân ile bahs.

Kulunum kurbanım tek ey meh-i envâr senin
Ruz u şeb kıldım gönülde ismini ezber senin
Sineme dağlar yığındım aşkına birbir senin
Dürr-ü yâkut-ı dehânın seveli dilber senin,
Gelmez oldu dile hergiz la'l-ü mercân ile bahs.

Kimsede bulmadı asla sende bu dil bulduğun
İstemez âşıklar içre isminin anladığın
Bana mı oldu cihanda sana yârin kıldığın
Cümle fitne kaşın ile kirpiğinden olduğun,
Bilen eder mi cihandan nefs ü şeytân ile bahs.

Kıble-i hakk'al yakini ehli sacid[1127] anlasa
Sırrı tevhidin rumuzun ehl-i tevhid anlasa
Ona her gün ıyd[1128] olurdu zevki abid[1129] anlasa
Şol ruhunla hattının sırrını zâhid anlasa,
Kürsî üzre eylemezdi küfr ü îmân ile bahs.

[1123] **Tîg:** f. Kılıç, seyf

[1124] **Berran:** f. Kesen, kesici, keskin

[1125] **Bahs:** bir şey hakkında etrafıyla söz söyleyip, hakikati araştırmak, söz etmek, konuşulan şey.

[1126] **Kuy:** f. Karye, mahalle, sokak. Yol. Semt.

[1127] **Sacid:** Secde eden, Allah Teâlâ'nın huzurunda başını yere koyarak dua eden. Hâdis meâli: ***"Bir kulun Rabbine en yakın olduğu an: O'na secde ettiği zamandır."***

[1128] **Iyd:** bayram. Bayram günü.

[1129] **Abid:** İbadet eden. Zâhid. Çok ibadet eden. Köle

Ayn-i hicranı safâdır başka küfrü imanı
Masivadan hayr ile şer eylesin ıssı ziyanı
Vech-i zatındır kıyamet hem veray kün[1130] fe kan[1131]
Pertev-i nûr-i cemâlin aksidir şems-i cihân,
Ne münâsib ide ol nûr mâh-ı tâbân ile bahs.
Âdem olan âdem erdi dem'le âdem sırrına
Her safâdır çün bedel âlemde matem sırrına
Azbî ancak ermek ister bud [1132] âlem sırrına
Zerre iken sen Niyâzî Rûh-i âzam nûruna,
Haddini bil kılma ol şems-i dırahşân ile bahs.

1130 **Kün:** Cenâb-ı Hakkın "Ol, Olsun" mânâsındaki emri.
1131 **Kâne:** (Kevn. den) İdi, oldu...mânasında, fiilin geçmiş zamanı.
1132 **Bud:** f. Varlık

ج C

30

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Can bu ilden göçmedin cânânı bulmazsa ne güç
Yârini terk etmedin yârânı bulmazsa ne güç.
Sûreti insan içi hayvan olursa kişinin,
Taşlar ile döğünüp insânı bulmazsa ne güç.
Âdemin gönlü evinde bahr-ı ummân gizlidir,
Daimâ susuz gezüp ummânı bulmazsa ne güç.
Şol fakîr olup gezenlerde hazine dopdolu,
Say'edip ol kenz-i bî-pâyânı bulmazsa ne güç.
Fakr-i fahrî devletine erişen Sultân olur,
Fakr-i tâmme erişip Sultânı bulmazsa ne güç.
Herkesin derdine dermânı yine derdindedir,
Derdinin içindeki dermânı bulmazsa ne güç.
Bunda gelmekten murat çün kim Hakk'ın irfânıdır,
Ey Niyâzi kişi ol irfânı bulmazsa ne güç.

Can bu ilden göçmedin cânânı bulmazsa ne güç
Yârini terk etmedin yârânı bulmazsa ne güç.
Can bu ilden göçmeden cânânı bulmazsa ne güç
Yârini terk etmeden yârânı bulmazsa ne güç.

İnsan için üç türlü ölüm vardır.

Birincisi, zâtı itibarıyla insanın her lahza ölüp durmasıdır.

İkincisi, mevt-i ihtiyaridir. Bu da insana mahsustur. Bu ölüm cümle hevâ-yı nefisten, cismâni lezzetlerden, tabiat muktezâsından fâni olmaktır. Bu mevt-i ihtiyari insân-ı kâmilin terbiyesi altında bulunmakla mümkün olur. Tasavvuf ıstılahında buna "mevt-i ahmer" derler. Ve *"Ölmeden önce ölünüz."* hadis-i şerifi bu mevt-i ihtiyariye işarettir.

Üçüncüsü de eceli geldiğinde ister istemez ölmektir. Buna "mevt-i ıztırâri" derler. Bunda bütün mevcudat müşterektir.

Bu üç ölüme karşılık üç türlü hayât vardır.

Birinci ölüme karşılık Vücûd-ı Hakikinin her an nefes-i rahmanisi ile cümle mevcudata hayat vermesidir.

İkincisi, yani mevt-i ıztırariye mukabil olan insanın intikal edeceği berzah alemindeki hayattır.

Üçüncüsü mevt-i ihtiyariye mukabil olandır ki, kalbin ebedi hayat bulmasıyla, sonsuz hayata kavuşmasıdır.

<u>Sûreti insan içi hayvan olursa kişinin,</u>
<u>Taşlar ile döğünüp insânı bulmazsa ne güç.</u>
Sûreti insan içi hayvan olursa kişinin,
Taşlar ile döğünüp insânı bulmazsa ne güç.

İnsanın içinin değişik olması oranında süflî âlemden yararlanması, manevi hayattan faydalanmasını engelleyen dünya hayatının bir tecellisidir. Âhiret hayatının kemâli ise, insanın içinde var olan ulvî âlem oranındadır. Bir tezat durum olursa insandaki nifak sırrını açığa çıkarır ki neticesi hüsrandır.

> ***Gece uykudan uyanınca elleri yıkamak gerektiğine dair hadisin***[1133] **yorumunda** İbn'ül Arabî (638/1240) Geceyi, uykuyu, uyanmayı ve elleri yıkamayı hep mecazi anlamda kabul etmiş ve şu ilginç yorumu yapmıştır:
> Gece uykusu gayb âleminin ilminden gaflet etmektir. Gündüz uykusu da şehâdet âleminin bilgisinden gaflet etmektir, iki el cimrilik yeridir. Onları temizlemekten maksat, infakta bulunmaktır. Onları kerem ve cömertlik ile temizlemek gerekir. İstinca ayıp yerleri temizlemektir. Yani içindeki pislik ve eziyeti çıkarmaktır. Bu pislik ve eziyetler insanın içine sinmiş kötü düşünce ve saptırıcı şüphelerdir. Ruhanî istinca da bu şüphe ve tereddütlerden temizlenmektir.[1134]

İnsanın içi ile dışın temizlenmesi ne demek olduğu bu şekilde açıklanmıştır.

<u>Âdemin gönlü evinde bahr-ı ummân gizlidir,</u>
<u>Daimâ susuz gezüp ummânı bulmazsa ne güç.</u>
Âdemin gönlü evinde büyük bir derya gizlidir,
Daimâ susuz gezip ummânı bulmazsa ne güç.

> İnsan ruhu semavi meleklerin cinsinden olup, temiz ve saf bir cevherdir, beden ile birleşmesinden dolayı kararmıştır. İnsan, bedenî zevk ve şehvetleri terk eder, ilim ve ihlâs sahibi olur, dışını ve içini temizleyerek gönül aynasını saflaştırırsa ruh, tekrar saflaşır. Ruh, temiz ve saf olunca, İnsanın ruhu ile semavi melekler arasında münasebet meydana gelir ve

---

[1133] Buhârî. Vudû. 26, Bedu'l Halk. 11: Müslim. Taharet. 87, 88: Ebu Davud. Edep. 99: Tirmîzî. Taharet 19; Nesai. Taharet. 72: İbn. Mâce, Taharet. 40. 112 İmam Malik. Muvatta. Taharet. 9
[1134] (ŞEKER, 1998), s. 85; Ebu Cemre El Ezdi. Behçetun Nüfus. 111/144

münasebet oluşunca da karşı karşıya duran iki saf ayna gibi olurlar, onda ne varsa, insan ruhuna da akseder.[1135]

Maddî âlemdeki boyutlar manevî âlem ile hiçbir şekilde kıyaslanamayacak şekildedir. ***"Ben yere göğe sığmadım, ancak mü'min kulumun kalbine sığdım"*** [1136] hadis-i şerifi de gönüldeki genişliğin büyüklüğüne işarettir.

Şol fakîr olup gezenlerde hazine dopdolu,
Say'edip ol kenz-i bî-pâyânı bulmazsa ne güç.
Şu fakîr gibi gezenlerde hazine dopdoludur,
Çalışıp ol sonu bulunmaz hazineyi bulmazsa ne güç.

Burada fakir olarak bahsedilen maddi fakirler değildir. Fakr-u Fenâ devletini bulmuş Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Allah Teâlâ dostlarıdır.

Fakr-i fahrî devletine erişen Sultân olur,
Fakr-i tâmme erişip Sultânı bulmazsa ne güç.
Fakr-i fahrî devletine erişen Sultân olur,
Fakr-i tâmme erişip Sultânı bulmazsa ne güç.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki; ***"Fakr, benim övünç kaynağımdır"*** [1137] Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-aziz, fakr'ın tanımını **"Allah'tan başka her şeyden varlığı almak"** şeklinde yapmıştır. O'na göre *"Vücut kalkınca, Hakk görünür ve hiç kaybolmaz. Fakr tamam olmayınca doğrudan doğruya Hakk'ın yüzüne bakmak mümkün olmaz."* [1138]

"Fakr mertebesi tamam olan ancak Allah'dır," gibi binlerce beyhude sözlere gelelim. Yani ***"Fakr tamam olunca Allah yüz gösterir, onu bulur ve görürsün,"*** sözünde küfür yoksa bu sözün manası o değilse, seninle Hıristiyan arasında ne fark olabilir? Nihayet Hazreti İsâ, Hallacı Mansur'dan da Bayezid'den de, ötekilerden de daha lâtif bir zat idi.

Şu halde Hıristiyanı *"İsâ Allah'dır veya Allah'ın oğludur,"* dediği için kınamak neden? Hâlbuki sen de aynı şeyi söylüyorsun. Şu halde, **"Fakr tamam olunca Allah Teâlâ'yı bulursun,"** sözünün manası, *"Her kimin nefsi ölürse, Şeytanı da ölür; kötü huylardan temizlenerek Allah Teâlâ'ya*

[1135] (ÇAKMAK, -1994), s. 98
[1136] Bkz. Sehâvî. 589. 590: Aclûnî. 11/195 Hadisin aslı muteber kaynaklarda bulunamamıştır.
[1137] İbn. Hacer ve İbn. Teymiyye batıl ve mevzudur derken; Bkz. Aclûnî. II/87; Bu ifadelerden sahih olmadığı anlaşılmakladır.
[1138] (ATEŞ, 1971), 1.sofra

kavuşur," sözündeki mana gibidir. Ama bu kavuşma hâşâ Allah Teâlâ'nın zatına kavuşmak değil, belki onun yoluna girmektir. Kul, Allah Teâlâ'nın kendisine kavuşmadığını, ancak Allah yoluna girdiğini anlar. Aksi halde Allah Teâlâ yolundan sapmış olur. Sonra onun nefsi de dirilir, Şeytanı da! Allah Teâlâ yolunun nuru ile Allah Teâlâ'nın zatının ruhunu ayıramayan, daima karanlıktadır ve körleşmiştir. [1139]

Herkesin derdine dermânı yine derdindedir,
Derdinin içindeki dermânı bulmazsa ne güç.
Herkesin derdine dermânı yine derdindedir,
Derdinin içindeki dermânı bulmazsa ne güç.

Nitekim ilmin kapısı Hz. Ali kerremallâhü veche bu konuyu şöyle ifade etmiştir:

"Dermanın sende, fakat senin haberin yok; derdin de sende; fakat sen görmüyorsun. Kendini küçücük bir beden sanıyorsun; oysa en büyük âlem içinde durulmuş bilmiyorsun. Öyle apaçık bir kitapsın ki gizli şeyler, onun harfleriyle meydana çıkmada. Dışarıya bir ihtiyacın yok senin; gönlünde yazılmış yazılar; her şeyden haber verir sana." [1140]

Ey güzel, sen ki bana derdi derman edensin;
Şimdi: "Çekil önümden" diye ferman edersin;
Senin yüzün canımın kıblesi olmuş bir kez;
Ne yapsın, kıble mi değiştirsin bu can dersin? [1141]

Yüreğim, kimselerden ihsan dileme;
Bu amansız felekten aman dileme;
Bil ki, derman aradıkça artar derdin:
Derdinle haldaş ol, derman dileme. [1142]

[Derdin derman olması iç âlemin terbiyesine yardımcı olmak ile mümkündür. Toplulukların dinamiğinde sıkça rastladığımız "akıldışı", "histeri", "kutsal" ve "saçma"yı açıklayabilecek başka bir araca duyulan gereksimin bizi "bilinçdışı"na ve psikanalize yöneltir. ***"Nefsini bilen rabbini bilir"*** [1143] hadisi şerifi psikanaliz yolunu bize açmaktadır. Terbiye edilmemiş nefis has-

---

[1139] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.80), s. 160
[1140] (AREFEOĞLU, 2005), s. 19
[1141] Ömer Hayyam, Rubailer, 85
[1142] Ömer Hayyam, Rubailer, 297
[1143] Muteber hadis kitaplarında bulunmadığı gibi bütün mevzuat kitaplarında mevzu olduğu belirtilir bkz. Aclûnî. 2/262; Aliyu'l Kari, 352: Sağanî, 35,36; Sehavî, 198

ta demektir. Terbiye edilmiş nefislerden oluşan cemiyetler ancak huzur ve hidayet yolunun temsilcisi olur.

Psikanaliz[1144] bireyi odak alan incelemelerini yaparken, bir taraftan da dikkatini insan topluluklarının psişik varoluşuna yöneltmiştir. Bu çözümlemenin odağında insanın maddî ve manevî ilişkiler ağı yeralır. Bu ilişkiler ağı, **"geçişalanı"** adı verilen, iç ve dış dünyaların ortak bir olguda toplanması şeklinde kendini gösterir. Bu yüzden iç ve dış gerçekliği birbirine **"yansıtan"** ilişkiler ağı perspektifinden bakarak, bireyin psikolojisinin doğrudan ve aynı zamanda bir sosyal psikoloji olduğunu ileri sürer. **Her birey kendi mikro varoluşunda, topluluğun makro varoluşunu barındırır.** Bu varoluş iç içe çemberler halinde bireyden başlayarak (kuşakları-aşkın yükleri), kültürü, tarihi ve dili içermektedir.

Bireyin çözümlemesi tüm bu yüklerin iç dünyada **"image"** [1145], olarak yaşayan çökeltilerini hesaba katmamız gerekir. Çünkü Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Her çocuk fıtrat üzerine doğar" buyurdu ve sonra da ***"Şu ayeti okuyun"*** dedi: ***"Allah'ın yaratılışta verdiği fıtrat..."*** [1146]Sonra Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem sözünü şöyle tamamladı:

"Çocuğu anne ve babası Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir. Tıpkı hayvanın doğurunca, azaları tam olarak yavru doğurması gibi. Siz kesmezden önce, kulağı kesik olarak doğmuş hayvana rastlar mısınız?" Dinleyenler:

"Ey Allah'ın Rasûlu, küçükken ölenler hakkında ne dersiniz (cennetlik mi, cehennemlik mi?) diye sordular. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şu cevabı verdi:

"(Yaşasalardı) nasıl bir amel işleyeceklerdi Allah daha iyi bilir."

Bir başka rivayette: ***"Doğan hiçbir çocuk yoktur ki, konuşmaya başlayıncaya kadar şu din (İslâm) üzere olmasın"*** buyurulmuştur.[1147]

[1144] **Psychoanalysis:** (i.) psikanaliz, ruh çözümleme.

[1145] **İmage:** (i.), (f.) şekil, suret, tasvir, heykel; sanem, put; fikir, hayal; timsal; (bir kimse hakkında) toplumun kanaati; (fiz.) Işınların etkisi veya mercek vasıtasıyle meydana gelen şekil, görüntü, hayal; (f.) tasvirini yapmak; yansıtmak, aksettirmek (ayna); hayal etmek, zihninde şekillendirmek.

[1146] Rum,30

[1147] Buhârî, Cenâiz: 80, 93; Müslim, Kader: 22, (2658); Muvatta, Cenâiz:. 52, (1, 241); Tirmizî, Kader: 5, (2139); Ebu Dâvud, Sünnet: 18, (4714); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/316-317.

Bu hadiste kişinin kazanacağı dinî, meslekî, ilmî vs. her çeşit şahsiyette terbiyenin, hususen anne ve babanın rolü dile getirilmektedir. Gerçekten milletlerin iyi veya kötü her istikamette kaderini tayin eden âmillerin başında terbiye gelir.

> Ancak Aristo, insanların doğuştan iyi olup olmadıkları hususundaki fikirleri tartışır. Bazıları insanın doğuştan, bazıları da alışkanlık yoluyla, diğer bazıları da eğitim yoluyla iyi olduğunu söyler, **"insanın iyi olmasında fıtratın payı bizim kudretimizin dışındadır"** diyen Aristo, İlâhî etkilerin bahtlı kişilerde bulunduğunu savunmuştur. Bu görüşü ile Aristo, insan eğitiminde fıtratın yerini ileri bir vukufla göstermiş oluyordu.[1148]

Dertler tedavisi olan psikanaliz, insanın ve topluluklarını, örgütlü davranışı, üretim-tüketim ilişkilerini, toplumsal düzen, kaos ve çatışmaları araştırma, çözümleme (ve müdahale etme ?) olgusunu, klasik psikoloji uygulamalarına her gün biraz daha medikalleşen[1149] bir bireysel psikolojiyi tedavi yöntemi ve disiplinine dönüşmüştür.

Bu olağanüstü zengin psikanalizin içinde vurgulanan pek çok kavram vardır. Ancak konumuz ile ilgili olarak en öne çıkan kavramlar olarak **"hipnoz"** ve **"aktarım"**ı ele alalım. Özellikle içinde yaşadığımız toplumun kültürel, tarihi ve siyasi bağlamı, zihniyetimizin çözümlemesini yaparken bu kavram-

---

Terbiyevî gayretler terbiyevî müesseseler, terbiyeye ayrılan vaktin miktarı neticeye tesîr eder. Hadîste, terbiye yoluyla çevrenin kişiye vereceği şeylere "din" örneğinde dikkat çekilmiştir.

Dikkat çekilen ikinci bir husus çocuk fıtratıdır. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bütün çocukların aynı fıtrata sâhip olduğunu ifade etmektedir: Zengin çocuğu da, fakir çocuğu da... siyahî çocuğu da, beyaz çocuğu da, Avrupalı aileden doğan çocuk da, Afrikalı yamyam âileden doğan çocuk da aynı fıtrata sâhip. Demek ki, doğduğu an dikkate alındıkta bütün insanlar aynı yaratılış üzeredirler, aynı temel kapasite ve temayüllere sahiptirler. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem *"Allah'ın yaratışta verdiği fıtrat"* âyetini de delil getirerek mevzuyu iyice kuvvetlendiriyor. Kavimler, milletler, ırklar arasındaki farklılıklar, dış şartların ve bilhassa terbiye sisteminin tesiriyle husule gelmektedir. Terbiye sistemi deyince, öğretilen muhteva, öğretime verilen ciddiyet, öğretim müddeti, öğretim techizatı, teknik ve metodlar, nazariyat, pratikler vs. vs. anlaşılacaktır.

Âlimlerden bazıları:

"Çocuk, Allah bilgisine sahip olarak, Allah'ı ikrar edecek bir yaratılışla doğar. Kendisinin bir yaratanı bulunduğunu ikrar etmeyecek hiç kimse doğmamıştır, bunu başka şekilde isimlendirse ve hattâ, O'nunla birlikte bir başka şeye tapınsa da" demiştir.

Nevevî, muhtelif görüşleri kaydettikten sonra ***"En doğrusu, her çocuğun İslâm'ı kabûle hazır bir yaratılışla doğmuş olmasıdır"*** der. Hadisi böyle anlamalıyız demek ister. (İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/317-318.)

[1148] (BAYRAKLI, 2002), s. 66

[1149] **Medical:** (s.) tedaviye ait, (tıb.)bba ait, (tıb.)bi; iyileştirici, tedavi edici. medical botany (tıb.)bi bitkiler ilmi. medical jurisprudence adli tıp. medically (z.) (tıb.)bi maksatlarla, (tıb.)ben, (tıb.) yönünden.

ları iyi anlamamızı gerektiriyor.

Mesela; Sigmund Freud, kariyerinin ilk yıllarında Charcot'dan etkilenerek kullanmaya başladığı hipnoz tekniği yardımı ile **bilinç dışındaki travmatik anıları bilince çıkartıyor** ve histerik [1150] hastaların yakınmalarını kısa sürede gideriyordu. Ancak yakın çalışma arkadaşı olan ve hipnoz tekniğini yoğun bir şekilde kullanan Breuer'in bir vak'ası olan **Anna O**.'nun bu hipnotik terapide yaşadıkları (ve doktoruna yaşattıkları) Freud'un hipnoza bakışını değiştirdi. **Freud hipnoza eskisi kadar güvenmiyordu.** Etkisi geçici bir süre içindi; Freud'un peşinde olduğu saygınlık rütbesine ulaşmasını engelleyecek kadar fantastikti ve onun insanı anlamayı amaçlayan büyük kuramsal yürüyüşü için fazla pratik ve de bu sebeple kısıtlayıcıydı. Ama tüm bunlardan daha önemlisi, hipnotik terapide hasta çok passif ve bağımlı bir duruma girip, doktoruna yoğun duygularla yöneliyordu. **Anna O.** sık sık belirti üretmeye başlamıştı. Bu belirtilerin arkasında **Breuer**'e duyduğu yoğun şehevî duygular yeralıyordu. Başlangıçta Freud, **"aktarım"** (transference)[1151] adını verdiği bu duyguların tedaviye cevap verip iyeleşme sürecini engellediğini ve bozduğunu düşündü. Ancak hipnozdan uzaklaştıkça aktarım olgusunun içerdiği zorlukların kendi içinde farklı bir tedavi edici umudu taşıdığını farketti. Tasavvuf'umuzdaki **"derman arardım derdime / derdim bana derman imiş"** anlayışına uygun bir şekilde, adı **"aktarım"** olan bu olguyu iyileşme sürecinin müttefiği ilan etti.

Freud bu yeni anlayışın yarattığı kuramsal farklılaşmaya paralel olarak, **"psikanaliz"** temellerini de attı. Süreç içinde, tedavi süresinin -hipnotik terapiye göre- oldukça uzaması, hastanın divana uzanarak **"serbest çağrışım"** halinde konuşması, **"yorum"**un ana iyileştirici müdahale olarak kullanıma girmesi gibi değişimler ortaya çıktı. Bu teknik değişimlerin göbeğinde gene **aktarım** olgusu vardı.

Freud psikanalitik uygulamanın imkân tanıdığı **annalist-hasta**[1152] konumunda, hastanın aktardığı duygularının, hipnoz uygulamaları ile karşılaştırıldığında, üzerinde çalışılmaya çok daha uygun şekillendiğini düşünüyordu. Bu, hastanın da kendi duyguları üzerine analistiyle beraber yorum yaparak çalışabileceği daha kontrollu bir **"regresyon"[1153]**du. Hasta artık hipnozda olduğu gibi tedavinin passif nesnesi değil, nesnelik ve öznelik arasında salınan bir sürecin aktörüydü.

[1150] **Hysterical:** isterik; (duygular) kontrolsüz, coşkun

[1151] **Transference:** nakletme (i.), (psik.) hislerin psikolojik olarak bir başkasına yönelmesi.

[1152] **Annalist:** (i.) tarihi olayları kaydeden kimse tarihçi (doktor) . **annalist-hasta**: Doktor ve geçmişini hikâye eden hasta.

[1153] **Regression:** geri çekilme, gerileme, regresyon; deniz gerilemesi, Mürşidin, müridin hallerini kendi aynasında göstererek ona yardım etmesidir.

Bu derece önemli olan aktarım kavramı ile kastedilen tam olarak nedir? Freud'a göre, **analitik**[1154] sürecin belli bir noktasında iyice görünür hale gelir ki, hasta psikanalistine çocukluğu, geçmişinde ve içinde (dolayısıyla bastırılmış ve unutulmuş oldukları yerde, bilinçdışında) yaşadığı arzuları, bu arzuların yarattığı çatışmaları, gelişimde doyurulması eksik kalan çetrefilli gereksinimleri aktarır. Onu, yaşamındaki önemli figürlerle (anne, baba, kardeşler, büyükler vb) yaşadıklarının bir versiyonu [1155] ile algılar. Bu algılama **aşklar, nefretler, kaygılar** yaratır. Bir başka deyişle, bu süreçte, **"geçmiş"**[1156] kapalı durduğu iç âleminden çıkıp, **"güncel"**i yani analitik ilişkiye yansımaya başlar. Bu noktaya gelindiği zaman, analitik odada analistin önünde canlanan ve canlandırılan bu **"geçmiş"** en zengin bilgi kaynağı ve en elverişli müdahale (yorum) alanıdır.

Freud'a göre analitik odanın dışında, toplumsal yaşamın her alanında aktarımsal olgular görürüz. **Aşklar, nefretler, kıskançlıklar** ve diğer nefsâni duyguların olduğu pek çok yerde aktarıma rastlanabilir.] [1157]

Mürşid aktarımları en güzel şekilde pasifize ederek veya edilmesine yardımcı olarak müridini en güzel seviyeye intikal edilmesini sağlamış olur. Allah Teâlâ küfür halindeki kişileri

"Kalblerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır." [1158]

"Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit 'Biz hiç, sefihlerin (akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz!' derler. Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler (veya bilmezlikten gelirler)." [1159] Bu ve benzeri ayetler ile açıklar iken hastalık olarak beyan etmiştir.

İslâm'ın bugüne kadar intişarı umûmiyetle insan vasıtası ile olduğu bilinen gerçektir. Çünkü dinin temeli yaşamak ve misal olmaktır. Bunun en

---

[1154] **Analytical:** çözümlemeli, analitik

[1155] **Version:** (i.) belirli bir görüşe dayanan açıklama veya tanımlama; çeviri; uyarlama, adaptasyon.

[1156] Geçmiş ile misal âlemi ve bulunduğu zamana kadar gelen dönemdeki olumsuzlukların terk edilmesinde yardımcı olunan imajlardır. Şu konu unutulmamalıdır ki ehl-i tasavvufun bütün bireyleri bu yolu tercih ettikleri zaman çok rahat ruhî durumlarının olduğunu zannetmek hatadır. Çünkü bu dert, aşk ve çile yoludur. Dolayısıyla ruhânî hallerin iyi ve güzele seyridir.

[1157] Uygarlık, Din ve Toplum. Çev. Selçuk Budak. Öteki Freud Dizisi (1997). "bensizbiz" Topluluk Zihniyetinin Psikanalizi. Ihtaki Yayınevi, 2002. Yavuz ERTEN'nin **"Ben'den biz'e ve siz'e: "bensizbiz".**Topluluk Zihniyeti Üzerine Düşünmeye Psikanalitik Bir Davet." Makalesinden uyarlanmıştır.

[1158] Bakara, 10

[1159] Bakara, 13

güzel temsilcileri ehl-i tasavvuf olduğunu unutmamak gerekir.

Hulâsa: ***"Derdinin içindeki dermânı bulmazsa ne güç"*** ile anlatılmak istenen aktarımın en güzel şekilde yapılmasından başka bir şey değildir.

Bunda gelmekten murat çün kim Hakk'ın irfânıdır,
Ey Niyâzi kişi ol irfânı bulmazsa ne güç.
Dünyaya gelen kimse için murat Hakk'ın bilinmesidir,
Ey Niyâzi! Kişi o irfânı bulmazsa ne güç.

Mevlânâ Pervanenin evinde bilgi saçıyor, gökler, yer, yıldızlar ve dünyanın yaratılışı hakkında açıklamalarda bulunuyordu. Bu arada:

"Hak ehli ve mâna bilen için bu dünyanın sureti Allah Teâlâ'nın yüzüdür" dedi. Bunun üzerine Taceddin-i Erdebilî:

'*O halde, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Mustafa* ***"niçin dünya bir leştirdi'*** dedi ve:

"Bu nasıl olur?" diye sordu. Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz:

"Dünyanın sana bir leş gibi görünmemesi ve senin de köpeklerden sayılmaman için onu istiyenlerden olma. Çünkü Allah Teâlâ sevgisinden başka ne ile uğraşırsan o leştir ve leşten de kötüdür. Daima Allah Teâlâ'yı arayıcı ol. Onu ara ki. Allah Teâlâ'nın yüzüne lâyık olasın ve bütün eşyada Allah Teâlâ'yı görebilsen ve ***"Hiçbir şey görmedim ki, onda Allah Teâlâ'yı görmeyeyim"*** *sözü senin öz malın ola"* buyurdu.

Yine nakledilmiştir ki: Bir gün zanaat erbabı arkadaşlar, ahiret evleri harap olan zâlimlerin zulmünden şikâyet ediyordu. Mevlânâ:

"Kasaplar pazarında hiç köpek kesiyorlar mı? Onlar Öldürülmeye lâyık oldukları halde koyunları kesiyor ve kesilmek zahmetini onlara tattırıyorlar. Allah Teâlâ'nın yardımı müminlere daha çok olduğu için müminlerin zahmeti çoktur. Buna karşılık Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki rahmeti o nisbette sayısızdır" dedi.[1160]

TAHMİS-İ AZBÎ

Fehm[1161] *edip tahkik ilmin şanı bulmazsa ne güç*
Talip dürrü yetimin kânı[1162] *bulmazsa ne güç*
Vay ona dertli olup dermanı bulmazsa ne güç

[1160] (YAZICI, 1995), c. 2, s. 67-(485-486)
[1161] **Fehm:** anlamak; anlayış, zihnen kavrayış.
[1162] **Kân:** f. Bir şeyin menbaı. Kuyu. Kaynak. Mâden ocağı. Bir keyfiyetin. (niteliğin) bol olarak bulunduğu kimse.

Can bu ilden göçmedin cânânı bulmazsa ne güç
Yârini terk etmedin yârânı bulmazsa ne güç.

Kıl u kâl zevk sanur hicran olursa kişinin
Sırrı gaybiye dilberin mihman olursa kişinin
Her nefesde hem demi Lokman olursa kişinin
Sûreti insan içi hayvan olursa kişinin,
Taşlar ile döğünüp insânı bulmazsa ne güç.

Doğruluk ile elif veş[1163] *sırda seyran gizlidir*
İstikâmet kıl elifte onunda irfan gizlidir
Mana-i harf elifte mağz-ı [1164] *kur'an gizlidir*
Âdemin gönlü evinde bahr-ı ummân gizlidir,
Daimâ susuz gezüp ummânı bulmazsa ne güç.

Gel bu dersimden sebak ol arif isen hem ulu
Cümleden el çek uzun tut kibri kendinden ol ârî[1165]
Arif olan dârı Hakk'ta ruz u şeb[1166] *mihmân*[1167] *olur*
Şol fakîr olup gezenlerde hazine dopdolu,
Say'edip ol kenz-i bî-pâyânı bulmazsa ne güç.

Her nefesde hacc-ı Ekber eyleyen kurban eyler
Kısmetin Hakk'tan olan ruhu İsâ'yi devran olur
Arif olan dârı Hakk'ta ruz u şeb mihman olur
Fakr-i fahrî devletine erişen Sultân olur,
Fakr-i tâmme erişip Sultânı bulmazsa ne güç.

Çâr kitab-ı fehm[1168] *eden can sırrı ferdinden olur*
Bülbüle sanma terahhum [1169] *dertli verdinden*[1170] *olur*
Sabreden kahr-ı cefâya şah-ı merdan olur
Herkesin derdine dermânı yine derdindedir,
Derdinin içindeki dermânı bulmazsa ne güç.

Masivadan pak olan dil bâkî kalmaz fânidir
"Küllü şeyin yerciu"dur Hakk Hakk'ın mihmanıdır
Iyd-u Ekber oldu Azbî durma dost seyranıdır
Bunda gelmekten murat çün kim Hakk'ın irfânıdır,
Ey Niyâzi kişi ol irfânı bulmazsa ne güç.

[1163] **Veş:** Gibi (mânâsına teşbih edatı.) Mah-veş Ay gibi.
[1164] **Mağz:** öz, iç.
[1165] **Ârî:** Pâk, pislikten uzak. Hür.
[1166] **Ruz u şeb:** Gece ve gündüz.
[1167] **Mihman:** f. Misafir
[1168] **Fehm:** anlamak; anlayış, zihnen kavrayış.
[1169] **Terahhum:** Merhamet etme, acıma. Şefkatte bulunma, esirgeyip besleme.
[1170] **Verd:** (Vürd - Vird) Gül

31

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Hep güzeller arasında buldu hüsnün çün revâc,
Cem olup uşşak bir bir sana eyler ihtiyâc.
Hüsn içinde bu ne şehliktir ki şâhân-ı cihân,
Can verirler yoluna ya kande kaldı taht ü tâc.
Nice zahmetler çeküp üftâdeler vaslın umup,
Akibet dermân yerine derdini kıldını ilâç.
Ni'met-i vaslın atâ kılsan n'ola âşıklara,
Hân-ı fazlından ne gider doysalar ger cümle âç.
Ey Niyâzî eremezsin ölmeyince vuslata,
Adet oldur Yâr ilinde cân alurlar hüsne bâc.

Hep güzeller arasında buldu hüsnün çün revâc,
Cem olup uşşak bir bir sana eyler ihtiyâc.
Hep güzeller arasında bulduğun için güzelliğin geçerli
Âşıklar birleşip sana ihtiyâçlarını bir bir söylerler.

Hüsn içinde bu ne şehliktir ki şâhân-ı cihân,
Can verirler yoluna ya kande kaldı taht ü tâc.
Güzelliğin içinde bu ne şehliktir ki cihân padişahları,
Yoluna can verirler de taht ve tâç nerede kalır.

Nice zahmetler çeküp üftâdeler vaslın umup,
Akibet dermân yerine derdini kıldın ilâç.
Âşıkların vaslın umup nice zahmetler çekip,
Sonuçta dermân yerine derdini kıldın ilâç.

Ni'met-i vaslın atâ kılsan n'ola âşıklara,
Hân-ı fazlından ne gider doysalar ger cümle âç.
N'olur âşıklara kavuşma nimetini ihsan kılsan,
Bütün âçlar doysalar fazlın sofranda ne eksilir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;
"Rabbına onu görüyormuş gibi ona ibadet et" [1171]

İn'am ve ihsanın artması sürekli büyümeye sebeptir. Çünkü eriyen mumum ışığı kendini kaybederken başka bir tarafta aydınlığa sebep olduğu için sevilen olur. Bu nedenle evin içerisine ateş almaktan korkanlar onu başkö-

[1171] Buharı. İman. .17. Tefsir sure 31,2: Müslim. İman. 1.5.7: Nesaî. İman. 5. 6

şede yakmaktan çekinmezler. Her nur bir zulmetin ifnâsıdır. Kararan nur aslında varlığını bulmuş olur. Karanlığın parlaklığına kavuşmak ile artık sükûnet zahir olur.

<u>Ey Niyâzî eremezsin ölmeyince vuslata,</u>
<u>Adet oldur Yâr ilinde cân alurlar hüsne bâc.</u>
Ey Niyâzî! Ölmeyince eremezsin vuslata,
Yâr ilinde bu güzelliğe haraç (vergi) cân almak adettir.

Hedefi büyük ve yüce olanın varlığından bir şeyleri feda etmeden kavuşacağı bir şey yoktur. Bütün nebiler çeşitli sıkıntılar ile karşılaşınca buldukları devletin bahası olarak dert ve elemden azâde olmadıkları gibi razı oldular. Hiçbir zaman Allah Teâlâ'yı töhmet altında bırakmadıkları gibi dünya hayatında iyi ve kötü aranmadan sıkıntı içinde olunacağına dair misal teşkil etmişlerdir.

TAHMİS-İ AZBÎ

Ey! Deyin kimdir ki derde çünkü olmaz ilaç
Gel özün bir şaha kul et umma bin derde mizac
Barekallah hup cemâlin oldu manend[1172] *sirac*[1173]
Hep güzeller arasında buldu hüsnün çün revâc,
Cem olup uşşak bir bir sana eyler ihtiyâc.
Sâlik esrâra birdir dostum küfr u iman
Hayr ve şerden fark eden mevlayı eyler neyin güman[1174]
Her sözüm aşk ehline ayni hayat cavidan[1175]
Hüsn içinde bu ne şehliktir ki şâhân-ı cihân,
Can verirler yoluna ya kande kaldı taht ü tâc.
Tekye-i[1176] *fakri fenâda her sıfattan soyunup*
Zahir u batın olur pak âbı aşkıyla yunup
Mehri[1177] *ruyun ehli aşka kâh doğup kâh dolanıp*
Nice zahmetler çeküp üftâdeler vaslın umup,
Akibet dermân yerine derdini kıldını ilâç.

[1172] **Manend:** f. Benzer. Denk. Eş. Gibi
[1173] **Sirac:** ışık; lâmba, fener.
[1174] **Güman:** f. Zan. Tahmin. Sanmak. şüphe
[1175] **Câvidâne:** f. Câvidân, ebedi, sonsuza âit, sonsuza müteallik.
[1176] **Tekye:** f. Zikir veya ders için toplanılan yer. Dervişlerin meskeni ve mâbedi. Yaslanılacak, dayanılacak şey. İtimâd etmek, dayanmak.
[1177] **Mehr:** Aşk, şefkat, muhabbet. Güneş. Huk: Mihr. Evlenme muamelesinde erkek tarafından kadına verilen nikâh bedeli

Ger özün kurban edersen mürşidi hazıklara[1178]
Akibet mestânelikle[1179] *erilir ayıklara*
Lutfu ihsanın sezadır sevdiğim sadıklara
Ni'met-i vaslın atâ kılsan n'ola âşıklara,
Hân-ı fazlından ne gider doysalar ger cümle âç.

Akibet bir gün erenler kanalar bu hizmete
Çekilir özün ileri ve dûş [1180] *olursa himmete*
Ger özün mu'tad [1181] *ederse Azbî zevku farka*
Ey Niyâzî eremezsin ölmeyince vuslata,
Adet oldur Yâr ilinde cân alurlar hüsne bâc.

[1178] **Hâzık:** Mehâretli, işinin ehli, mütehassıs.
[1179] **Mestane:** Sarhoşcasına. Sarhoş bir kimseye yakışır surette.
[1180] **Dûş:** f. Omuz. Ketif. Dün gece. Âlem-i menâm, rüya âlemi. Mütesadif ve mütelâki olan.
[1181] **Mu'tad:** Âdet. Âdet edilen iş. İtiyad edilen. Alışılmış olan.

32

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün

Muhakkikler dimişlerdür Benî Asfar durur Efrenc [1182]
Delîl-i müntehâsıdur emân ile gelür İsveç
Benî asfar zuhûrunda dalâletler olur peyda
Tulû-ı kevkeb-i şarkdan mesâlibdür anun Mec
Milel küfründe bu kâfir nice sâl eyleye pervâz
Mukaddemden olur anun remîniyle Bisenc
Kara Eflak ile zıddeyn olur bunlar dahi ol
Tatar dahi ider yağma geçer suyu gözünü aç
Civâr-ı Tuna’da olan karındaşlar çeker zahmet
Dühûl-i erba’în içre sakın durma hemân kaç
Tetebbu eyle târihin tokuz tarh it birin al
Muhakkik evsatın ahz it müzekkerle olur ihrâc

[1182] (Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni*, Ankara, 1998, s.36)

***Muhakkikler dimişler ki Benî Asfar durur Efrenc*[1183]**
Velâkin müntehâsıdur emân ile gelür İsveç
Lîk küfride kâfirdir nice sâl eyleye pervâz
***Mezelletten olan eyyamın*[1184] *zemin vaveyla ile bec*[1185]**
Benî asfar zuhûruna dalâlettir olur peyda
***Tulû-ı kevkeb-i meşrik mesâlibdür anun eclec*[1186]**
Kara Eflak ile anlar dahi ol zıddındır
Tatar dahi ider yağma geçer suyu gözünü aç
Civâr-ı Tuna'daki olan karındaşlar geçer zahmet
Dühûl-i erba'în içre sakın durma birader kaç
Tetebbu*[1187] *eyle târihin tokuz tarh it birini al
Muhakkik evsatın ahz it mezkûrla olur ihrâc

Muhakkikler dimişlerdür benî asfar durur Efrenc[1188]
Delîl-i müntehâsıdur emân ile gelür İsveç
Muhakkikler Benî Asfar (Hristiyanlar) Avrupada durur demişlerdir
Delîl-i nihayetleri İsveç emniyetle ile gelir

[***"Yeryüzünde Allah Allah diyen bir kimse bulunduğu müddetçe, kıyamet kopmayacaktır."*** [1189] Yani yeryüzünde birbirini izleyen zikr ehli kalmayıncaya kadar âlemin cesedi için ruh gibi. Şüphe yok ki cesedin yok olması, ruhun gitmesinden sonradır. Mehdî'nin gelmesinden önce zamanın çocuklarını yaşarlarsa görebilecekleri birçok alamet gelir. Beni Asfar'ın çıkması alametlerdendir. Onlar Bosna'ya saldıran Frenklerdir. Karadeniz tarafından Moskovalılar, onlara yardım edecekler. Çeşitli küfür milletleri de böyledir. Bunların bazıları Allah'ın ***" en yakın arzda"*** (Rum, 12) ayetinde delalet ettiği gibi 1098'de çıktılar. Bu ayet iki kelimedir ve harflerinin sayısı doksan yedidir.

[1183] Bu ilâhinin bu versiyonun kaydı İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı İstihraçlar isimli (T 811 1297 H - Osman Ergin Yazmaları – 001892) eserin varak 3b de kayıtlıdır.
[1184] **Eyyam:** (Yevm. C.) Devirler. Günler. Güç, iktidar, nüfuz
[1185] **Becce:** Çocuk, uşak, erkek çocuk.
[1186] **Eclec:** Yumru ve geniş alınlı
[1187] **Tetebbu:** derinlemesine araştırma, okuma, düşünme, öğrenme.
[1188] EFRENC (Fransızca. dan) Bu kelime, Ortaçağda teşekkül ederek, o sıralarda Frankların ve bilhassa Charlemagne'in hükmü altında bulunanlara ve zamanla genişleyerek bütün Avrupalılara denmiştir. Frenk. Avrupalı ve hasseten Fransız
[1189] Müslim. İman. 234: değişik rivayetler için bkz. Buhâri. Zekât. 47. Hac. 47. Cihad. 94. Fiten. 22.25, Hudud, 20, Rekaik. 40; Ebu Davud. Fiten. 1. Melahim. 8.9: Tirmizi. Cemaat. 1. Fiten 19. 21. 35

Cihadda galibiyet ve mağlubiyet arasında devreder durur. ***"Birkaç yılda"*** (Rum, 3) Bu üç ile dokuz arasındadır. Burada bahsedilen birkaç, kâfirler cihetinden onda vuku bulmuştur. Ta ki büyük yenilgiden dolayı olan olmuştu. Allah Teâlâ izin verirse, galip gelirler, sözünün hükmünün açığa çıkacağı zaman gelecektir. Ve müslümanlar tarafından galibiyet vaki olacaktır. Ve insanlar Allah Teâlâ'nın izin vereceği zamana kadar güvende ve mutlulukta olacaklardır. Sonra Bizans şehirlerinin çoğunda, namaz kılmanın zorlaşacağı bir zaman gelecek. Bilakis oranın halkı Şam'a intikal etmede sıkıntı çekecektir. Kâfirlerin saldırıları Haleb'e kadar ulaşacak. Allah Teâlâ, Haleb'i de Şam'ı da onların istilalarından korusun. Şüphesiz mukaddes arz oraya delalet etmeyecektir. Ancak Allah'ın şu sözü ona delalet eder:

"Hiçbir medeniyet yoktur ki kıyametten önce onun yıkıcısı veya şiddetli bir şekilde azap edicisi biz olmayalım. " [1190] Bütün beldelerin halkı, amellerinin bir sonucu olarak, ahir zamanda afetlerden emin olamaz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bu sözü de ona delalet eder:

"Şüphesiz ki Allah her yüz senenin başında dinini yenileyecek birisini gönderir. " Ayrıca şu hadis de buna delalet eder:

"Dünyanın var olmasından beri yüz sene geçmesin ki başında bir emir gelmesin." Yüz sene olunca hayrın ve şerrin birbirini takip etmesi yönünden Deccâl çıktı İsâ aleyhisselâm indi. Şüphesiz ki her Deccâl için İsâ ve her Firavun için de Mûsa vardır…….

….İslamiyetin zevalinin sonlarına doğru Osmanlı Devleti hakikat ehlinin ittifakı ile Mehdî'nin zamanında sona erecektir. Nasıl ki İsâ aleyhisselâmın hilafeti, umumi hilafetin sonu ise, Mehdî'nin hilafeti de hususi ve Muhammedi hilafetin sonudur. Evliyanın hilafetinin sonu ise hususi hilafetin mertebelerinden bir mertebedir. Ona inanmakla kaim olman ancak Allah Teâlâ'nın ağzından, ağzına nefes verdiği kimse ile kaim olur. Bunu bil. Allah Teâlâ onu ıslah ettikten sonra yeryüzünde fesat çıkaranlardan olma.

"Şüphesiz Allah, bir kavmin durumunu, onlar nefislerindekini değiştirmedikçe değiştirmez. " [1191]][1192]

Benî asfar zuhûrunda dalâletler olur peyda
Tulû-ı kevkeb-i şarkdan mesâlibdür anun Mec
Benî asfar zuhûrunda sapıklıklar açığa çıkar
Doğudan bir yıldız doğar mesâlibdir anun Mec [1193]

[1190] İsra, 58
[1191] Râd, 11
[1192] (ÇETİN, 1999), s.143; (BURSEVİ), v.134b, 96. Varidat
[1193] MEC: adam, arkadaş, ahbap; çene, yanaklar, adam, herif, tip, acayip kılıklı tip, herif, herifçioğlu (Argo)
Mac: (önek), (İskoç), (İrlandalı.) oğlu, zade (bazen Mc veya M' olarak yazılır)

Ahmed Bîcan, eseri *Envâru'l-Âşıkîn'de* Hz. Muhammed'e atfedilen şu rivayeti ve hadiscilerin yaptıkları yorumu aktarır: Hz Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle söylemiştir.

"Kıyamet altı nesneden sonra kopar: Veba yaygınlaşır, Beytü'l-Mukaddes açılır, tüm âlemde ölüm olur, 100 altının bile kişilerin ihtiyacını karşılamayacak şekilde zenginlik olur, Araplar arasında fitne yaygınlaşır, Müminler âlemi ele geçirir ve Beni Asfar ile anlaşma yaparlar. Daha sonra kâfirler anlaşmayı bozarlar ve galip gelirler. Bundan sonra benim ümmetime fitne ve savaş girer ve kıyamet kopana kadar fitne ve savaş sürer. Muhaddisler der ki, Benî Asfar ile Frenkler birleşip her bir sancağın altında 12000 askerin bulunduğu 80 sancak ve toplamda 960000 asker ile Batıdan hücum ederler. Fakat Müslümanlar, Kostantiniyye, Roma ve "Amûriyye" dışında Batıdan ve doğudan bütün dünyayı kâfirlerin elinden alır. Fakat bundan sonra hâkimiyet kâfirlerin eline geçer (Ahmed Bîcan 1301: 368).[1194]

İmam Mehdî İle Asfaroğullarının Büyük Savaşı

Bistamî'nin Cifr'ul Câmi isimli kitabında **Mim** harfi ile Hıristiyan taifesi arasında büyük bir harp olacağını belirtir. Mim harfinden maksadın İmam Muhammed Mehdî aleyhisselâm olduğu da açıklanmaktadır. Daha sonra Küçük Savaş da denilen *Cezire-i Rumiyye* (Rum Adası) *Cengi* olacağı ve Mehdî aleyhisselâmın Rum adasını fethedeceği ifade edilir. Kitaptaki resimin konu metnide şu şekilde açıklanmaktadır:

"Müellif, Rumiyye adasının tasviri içinde olan şehirleri hisarları ile altın kaplı ve içinde altından "maksure" li kilisesiyle bu mahalde birkaç surete işaret edip sonra tasvir itmeyip bir bir işaret olundu. Bu mahalde İmam Mehdî ile Asfaroğulları arasındaki büyük savaş tasvir olundu" ve ortadaki yüksek tepenin solunda, haç alemli siyah sancak ve üzerine sarık sarılmış fesleriyle Asfaroğulları taraftarları bekleşirken tepenin sağında kırmızı sancaklarıyla Mehdî taraftarları yer almaktadır. Tepenin ön tarafında atlı Mehdî askerleri, kaçışan, atlı Asfaroğulları askerlerini kovalamaktadır. Yerde ise Asfaroğulları askerlerine ait kesik kol ve kafalar saçılmıştır.[1195]

Mehdî aleyhisselâmın çıkışından evvel onun devletinin belirmesi ama-

---

Mecc: Ağızla su püskürmek. Sulu şeyler atmak ve saçmak.

Mac: Tuzlu su. يرمى– رمى :Atmak, firlatmak; (parti, yemek, vb.) vermek, düzenlemek, atmak; sok etmek, afallatmak, saskina çevirmek; atma, atis, firlatma

[1194] (YAMAN, Ekim,2002), s.24

[1195] (YAMAN, Ekim,2002), s. 128

cıyla her tarafı aydınlatan kuyruklu bir yıldız [1196]doğacağı şeklinde rivayete rastlanmaktadır. Hatta ***"Göğün, açık bir dumana getireceği günü gözetle."*** (Duhan: 10) ayetinde geçen dumanın kuyruklu yıldıza işaret ettiğinin de iddia edildiği görülmektedir. Hicri 175. m. 791 yılında kuyruklu yıldızın görüldüğü ve iki ay durduktan sonra tekrar kaybolduğu görülmüştür. [1197]

Milel küfründe bu kâfir nice sâl eyleye pervâz
Mukaddemden olur anun remîniyle Bisenc
Milletler küfründe bu kâfir nicesini tarafına ve yanına ala
Öncü kuvvetleri olur anun remîniyle Bisenc

Kara Eflak ile zıddeyn olur bunlar dahi ol
Tatar dahi ider yağma geçer suyu gözünü aç
Bunlar dahi Kara Eflak ile birbirine zıt olur
Tatar dahi yağma eder geçer suyu gözünü aç

Hele ölürüm bârî şu vasiyyeti yine ideyüm; taht Tâtâr'ın dur, taht Tâtâr'ındur, taht Tâtâr'ındur. Bunlar ıslâh olmakdan kalmışdur cılk olmuş yumurta gibidür bunlarda hayr kalmamışdur taht Tâtâr'ındur bilmiş olun her ne kadar hilafın itmeğe çalışursanuz olmaz mülk Tâtâr'ındur, Tâtâr'ındur beyt:

Ve temme salâtü'l-Hakki tetrâ alel-lezi
Bi-hi lem-ezel fî-hâletî Allâhu rahim[1198]

[1196] Kuyruklu yıldızla ilgili Büyük Larousse'de şu açıklamaları aktarabiliriz: "Kuyrukluyıldızlar, görünümü ve hareketleri çok özel olan ve Güneş sistemi'nde dolaşan gök cisimleridir. Bir düzlem içinde tutuluma göre herhangi bir eğime sahip olabilen yörüngeleri elplsler, paraboller ya da hiperboller biçimindedir ve bunlar Güneş'in hemen yakınında birbirlerinden ayırt edilemeyen uzun dolanım sürelerine karşılık gelir. Kısa dolanım süreli adı verilen kuyrukluyıldızlar. 200 yıldan daha az bir zaman aralığında düzenli olarak günberi noktasına geri dönerler (Büyük Larousse 1986: XIV, 7236) aynı kaynağın 123. sayfasında kuyruklu yıldızın en son görüldüğü tarih h. 175/791 olarak geçerken 200. sayfada bu tarih 75/694 şeklinde yer almaktadır.

[1197] (YAMAN, Ekim,2002), s.25

[1198] وَتَمَّ صَلاَةَ الْحَقِّ تَتْرَى عَلَى الَّذِى
بِهِ لَمْ اَزَلْ فِى حَالَتِى اللهُ رَحِيمٌ

"İşte burada yani bu işin sonunda Hakk'ın beyanı salâtı kendisine hayat ve ölümde Rahim Allah Teâlâ'ya olsun."

Benden selâm eylen Tatara Allah Teâlâ onların imânından ve islâmından hoşnüd-dur, amellerini de Allah Teâlâ ıslâh eyleye zîrâ dîn çürük olmayınca islâm pâdişâhına du'âcı çokdur dîn u adalet ameli de ıslâha sebeb olur. Pâdişâhlara asıl lâzım olan dîndür ve adâletdür bu ikisi Tatardan me'müldur görişmesem bilmezdüm ben şehâdet iderim; dînleri ve mezhebleri sahîhdür. Ben egerçi ölüyüm ve lâkin nefesüm haydür, bu nefes Tâtâra hayât virür mülk onların olur saâdet ona ki onlara yardım idenlerden buluna.[1199]

Tatar Sipahilerinin Mehdî Askerleri İle Buluşmaları

Kıyametin Mehdî'nin ölümünden kırk gün sonra kopacağı belirtildikten sonra Mehdî'nin ortaya çıkışından önce Maveraünnehir'de Haris isimli birinin ortaya çıkacağı geçmektedir. Bu kişi askerlerinin öncülüğünü Mansur adlı bir Tatar yiğidine verir. Mansur askerleriyle memleketinden çıkarak Mehdî askerlerine karışır. Mehdî askerleri ile Edirne üzerinden gelen Tatar sipahilerin buluşurlar.

Ahir Zamanın Mehdîsi *(Mehdî-i ahir ez-zaman)* olarak sıfatlandırılan Kanuni Sultan Süleyman fetih hareketleri için Tatarlardan askeri yardım istemiş, Tatar Hanı Sahip Giray Han da bu istek üzerine İstanbul'a kalabalık bir ordu göndermiştir. Ayrıca daha sonraki yıllarda Tatarlar, Rusların Osmanlı devletine karşı büyük bir saldırısını engelleyerek (1554), Rusları bozguna

---

(Sırr-ı Mektum-Anka-i Muğrib, s.5, Osman N.ERGİN, no: 1700, Atatürk Kitaplığı, Taksim-İstanbul) Yazmada ikici mısra hatalıdır. Mecmudakini esas aldık.

[1199] (ÇEÇEN, 2006),s. 35; (MISRÎ, 1223), s.2b

uğratmışlardır. Osmanlı-Tatar ilişkilerinin düzeyine işaret eden bir olay da *Seyehatnâme'de* geçmektedir. Evliya Çelebi *Seyahatname'*nin başında gördüğü bir rüyayı anlatırken Tatarlara yapılacak bir yardımdan bahsetmektedir: Rüyasında kendisini Ahi Çelebi camisinde gören Evliya Çelebi, camide aynı zamanda Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin dört halifesi ve arkadaşlarının da bulunduğunu fark eder. Kendisini Sa'd Vakkas olarak olarak tanıtan birine topluluğun burada toplanma nedenini sorar. Sa'd Vakkas Tatarların askeri bakımdan sıkıntıda olduklarını, onlara yardım için İstanbul'a geldiklerini ve oradan Tatar Hanı'na yardıma gideceklerin söyler.

Tatarların Sultan Süleyman zamanında Osmanlılara yardıma gelmiş olması, metinde geçen Mehdî'nin bu kez Sultan Süleyman ile ilişkilendirildiğini düşündürmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın aynı zamanda *Mehdî-i ahir ez-zaman* olarak vasıflandırılması bu fikri desteklemektedir. Metinde Mehdî ile Tatarlar arasında bağlantı kurulması, dolaylı anlatımla Sultan Süleyman'ın Mehdîliğini vurgulamaktadır.[1200]

<u>Civâr-ı Tuna'da olan karındaşlar çeker zahmet</u>
<u>Dühûl-i erba'în içre şakın durma hemân kaç</u>
Tuna Nehri civârında olan kardeşlerimiz çeker zahmet
Sakın durma kırk gün içinde hemen kaç

Tuna nehri, Almanya'nın güneyinde Karaorman (Schwarzwald) bölgesin-

[1200] (YAMAN, Ekim,2002), s.125

de Brege ve Brigach dağ ırmaklarının 678 m yükseklikteki Donau-Eschingen (Donaueşingen)'de birleşmesiyle meydana gelir. Tuna kaynağı Donaueschingen kasabasından fışkırarak ufak bir kanal sayesinde Brigach nehrine döküldüğü noktadan itibaren bu nehrin ismini Tuna diye değiştirir.

Donaueschingen'den Karadeniz'e döküldüğü Sulina limanına kadar uzunluğu 2779 km'dir. Bunun 2415 km'si üzerinde Seyrüsefer yapılmaktadır. Tuna nehri coğrafi bakımdan üçe ayrılır kaynağından Gönyü'ye kadar yukarı Tuna (988 km), Gönyü'den Turnu Severin'e kadar Orta Tuna (860 km) buradan nehir ağzı Sulina kadar aşağı tuna (931 km). Kaynağından denize döküldüğü noktaya kadar **Almanya, Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna** olmak üzere toplam 10 ülkenin topraklarını kat etmektedir.

Tuna Nehri nehir taşımacılığına çok uygundur. Hollanda'dan Ren nehrinden başlayan seyahat kanal geçişleri ile Tuna üzerinden Karadeniz'e kadar seyahat edilebilir.

Tetebbu eyle târihin tokuz tarh it birin al
Muhakkik evsatın ahz it müzekkerle olur ihrâc

Târihini iyice araştır dokuz çıkar birini al
Muhakkak ortasını al müzekkerle[1201] olur ihrâç

Niyâzî-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azizin bu beyitlerde bahsettiği tarihi olaylar için yeterli bilgimiz olmadığından tam olarak yorum yapamıyoruz. Fakat zaman içerisinde bu bahse konu zuhûratların oluştuğu veya olduğu kesin olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü Niyâzî-i Mısrî istihraç konusunda yeterli ilime sahiptir.

[1201] **Müzekker:** Erkek, er. Gr: Müennesin zıddı. Kelimeyi erkek gösteren. (İsim, zamir, sıfat, fiil).

ح H

33

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

İster isen olasın ehl-i felâh,
Kulluk eyle bi'l gadatü ve-r'revâh.
Dünya ile bağlanıp kalmak neden,
İstemez misin ki bulasın necâh..
Nefs-ü şeytandan emin olma müdâm,
Âdetin olsun gece gündüz salâh.
Yola gidersen sana rehber gerek,
Hem yanında düşmana lâzım silâh.
Zikirle tevhide ererse gönül,
Ma'rifetle bula sadrın inşirâh.
Açılup gönlü gözünün perdesi,
Hayretinde eyleyesin çok siyah.
Göresin doğmaz dolanmaz bir güneş,
Gicesi yok dâimâ olmuş sabah.
Kamû müşkiller yanında hallola,
Cümle yanlış işlerin ola sıhâh.
Ey Niyâzî dost iline uçmağa,
Her kelâmın oldu nûrdan bir cenâh.

İster isen olasın ehl-i felâh,
Kulluk eyle bi'l gadatü[1202] ***ve-r'revâh.***[1203]
Felâh ehl-i olmak istersen,
Bil ki; güneş batışından sabaha kadar kulluk eyle

Ehli felâh demek, her şeyden korunmuş ve âhirette de zararlı çıkmayan kârlı olan kimselerdir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"İnsanların en faziletlisi, amel açısından en faziletli olanıdır." [1204]

İbadetteki fazilet ise neden ve niçinden kurtulup Allah Teâlâ'nın rızasını umarak ibadet etmek demektir.

Dînî yapı içerisinde ibâdetlerin yeri ve neden değişmez alanı oluşturduklarını daha iyi anlamak için şu tespitin dikkatli bir şekilde okunması

[1202] **Gadat:** Sabahın erken zamanı. Sabah vakti
[1203] **Revah**(ara.) er. 1. bir şeyi elde etmeden doğan neşe. 2. güneş battıktan sonra gece oluncaya kadar geçen zaman.
[1204] Taberânî, 10531

gerekmektedir:

"Dinin ikinci unsuru olan ibâdetler (ritüel), Tanrı'ya itaatin biçimsel göstergeleri sayılır. Yalın ve teorik bu Tanrı inancı yeterli olmayıp, bu inancın pratik olarak eylemle gösterilmesi ve sergilenmesi gerekir. Tapma, tapınma eylemi olan ibâdetin öz ve genel yapı itibariyle kaynağı da vahiy olduğu için belirli ibâdetler, Tanrı'ya itaat çerçevesinde ve bir inanç ve kanaat gereği olarak yapılırlar. Tapma ihtiyacı, beşer düşüncesinin ürünleriyle karşılanamaz. Kaldı ki beşerin bu alana müdahalesi asgari olarak, dinin esaslı unsurlarından birinin zedelenmesi anlamına gelir. Bu bakımdan Tanrı, bizim ibâdet olarak ne yapmamız gerektiğini belirlemiş ve kendisine bu şekilde ibâdet etmemizi emretmiştir".

"İbadetler biçimsel olarak basit görünseler bile Tanrı'nın tasarımı oldukları için, aslında onların gücü ve gizemi bu dünyanın ötelerine uzanır ve her biri Tanrı ile bağlantının değişik biçim ve boyutlarda gerçekleştirilmesine hizmet edecek mahiyettedir. Hatta bir ibâdete bağlı olarak belirli duaların ezberlenmesi ve okunması da ibâdetin bir parçasını teşkil edebilir ve bu okumanın etkisi salt bir zihnî kavrayış şartına bağı değildir. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin namazlarda özellikle Fatiha'nın okunması yönündeki direktifi bu açıdan değerlendirilebilir" [1205]

Gazzâlî'nin *İhyâ-u ulûmiddin* adlı eserinde ortaya koyduğu görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

"Allah Teâlâ kullarına, ruhların alışık olmadığı, mahiyetini akılların tam olarak anlayamadığı bazı ibâdet şekillerini vazife olarak yüklemiştir. Hac'da şeytan taşlama esnasında cemreleri atmak, Safa ile Merve arasında tekrar tekrar sa'y etmek ve benzeri ibâdetler böyledir. Teslimiyet ve kulluğun kemali bu gibi ibâdetlerle ortaya çıkar. Zira zekât, keyfiyeti bilinen bir yardımlaşmadır. Aklın buna meyli vardır. Oruç, Allah düşmanı olan şeytanın aleti durumunda olan şehvetin kırılmasını sağlarken, aynı zamanda bütün meşgalelerden uzak durmak suretiyle kendini tamamen ibâdete verme anlamını da taşımaktadır. Namazdaki secde ve rükû tevazuun şekli olan fiillerle Allah'a karşı saygı ve alçak gönüllülüğü sergilemektir. Bu ibâdetlerde Allah'a saygı bulunduğunu akıl kolaylıkla kavrar. Fakat sa'y etmek, cemreleri atmak ve benzeri Hac fiillerinin hikmetini akıl idrak edemez ve bunları insan tabiatı kolaylıkla benimseyemez. O halde insanı bunları yapmaya sevk eden saik, sırf ilahi emirdir ve sadece uyulması gereken emre uyma niyetidir. **Bu gibi ibâdetlerde aklın tasarrufunu engellemek, ruhu ve tabiatı alışıp benimsediği şeyin dışına çıkarma an-**

[1205] (KAHRAMAN, 2002), s. 173; Bardakoğlu, *"Kur'ân ve Hukuk",* s, 94-95.

lamı vardır. Zira aklın mânâsını anladığı her şeye insan tabiatı bir derece meyleder. Bu meyil emri yapmaya yardımcı ve sevk edici olur. Bu ibâdetleri yapmakla da tam bir boyun eğme ve kulluk hemen hemen ortaya çıkmaz. (Zira bu hareketlerin gerçek sebebini akıl kavrayamaz). Bundan dolayı Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem özel olarak Hac ibâdeti hakkında şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ım! Kul olarak senin hac hakkındaki emrine hakkıyla uydu"*** [1206]

Hâlbuki namaz ve benzeri ibâdetler hakkında böyle bir şey söylememiştir. Allah Teâlâ'nın hikmeti, insanların kurtuluşunu, arzularının hilafına olan bir takım amelleri yapmayı ve kendilerini Allah Teâlâ'nın hükmüne bağlamayı gerektirmiştir. Böylece onlar, boyun eğmenin usûllerine uygun ve kulluğun gereği olan ibâdetleri yapar dururlar. Çünkü mahiyetini anlayamadan arzularının hilafına olarak yapılan bu gibi ibâdetler, insanı tabiat ve huylarının gereğinden ayırıp, kulluğun icabına sevk etme ve nefsini tezkiye etme konusunda daha müessirdir" [1207]

Kulluğu bu zirveye çıkaran cennet ve cehennem korkusundan azade kılan Allah Teâlâ'yı akıl ve nefsin esiri olmaktan kurtarıp aşkın derinliklerinde bularak ibadet etmektir.

<u>Dünya ile bağlanıp kalmak neden,</u>
<u>İstemez misin ki bulasın necâh..</u>
Dünya ile bağlanıp kalmak neden,
İsteğini bulmak istemez misin?..

Mevlana kaddese'llâhü sırrahu'l azîz buyurdu ki;

"Efendim ve can bağım Şemseddin (Tebrizi), bir kimseden incindiği vakit ona: ***"Allah Teâlâ sana uzun ömür ve çok mal versin."*** *diye dua ederdi."*

DÜNYA NEFRETİ

Dünya'ya Nefretin Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki Durumu

Yahudilik, materyalist bir dünya tasavvuruna sahiptir. Hayatın ötelere, âhirete uzanan bir boyutu söz konusu değildir. Bu bakımdan ölüm, insanı biricik hayat sahnesinden ayırdığı için, istenmeyen korkunç bir sondur. Kısaca, "*Benim memleketim yalnız bu dünyadır*" cümlesi, Yahudiliğin

---

[1206] Hadisi Bezzar tahric etmiş, merfu ve mevkuf olarak nakletmiştir. İbn Hacer'in hadisle ilgili değerlendirmesi şöyledir: Darekutni bu hadisi el-ilel'de merfu bir senetle zikr etmiş ancak mevkuf olduğunu tercih etmiştir.

[1207] Gazzali, *İhya,* I, 274.

dünya görüşünün en kısa ifadesidir.

Hıristiyanlıkta ise, tarihinin bütününü kapsayacak tarzda, tekdüze bir dünya anlayışından söz etmek kolay görünmemektedir. Bu din, tarihinin ilk döneminde, dünyadan el etek çekmeyi teklif eden münzevî bir karaktere sahiptir. İlk Hıristiyanların dünyadan vazgeçmelerinin temelinde, onun sonlu olduğuna inanmaları yatmaktadır. Dünya ile arasına büyük bir mesafe koyan ve *"Ruhbanlık"* kelimesiyle ifade edebileceğimiz bu anlayışın yaygınlaşmasında, İncil'in tahrifini de hesaba katmak gerekir. Bugün elimizdeki İncillerde, bu dünyaya ait bir değerin bulunmadığına, kadının ve her türlü dünya nimetinin kaçınılması gereken boş şeyler olduğuna dair birçok söze rastlamak mümkündür. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinin geliştirdiği bu ruhbanlık anlayışının en olumsuz sonuçlarından biri de, aile kurumunu yerle bir etmesidir. Kadını tehlikeli bir varlık sayarak, her türlü fıtrî ve bedenî arzuyu öldürmeyi öneren bu anlayışı sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar, birçok kitabın veya filmin konusu olabilecek zenginliktedir. Tarihçilerin bildirdiklerine göre, rahipler kadınların gölgesinden bile kaçıyor, onlara yaklaşmayı günah sayıyorlardı. Kadınlara yollarda bile rastlamak, onlarla konuşmak itikatlarınca, amellerini ve ruhî mücadelelerini mahvederdi.

Zamanla İslâm dünyasında da yer yer yansımalarına tanık olacağımız için, bu olumsuzluklar, ruhbanlık anlayışının bir etkilenmesi olabilmektedir. Çünkü ruhbanlık, insanın tabiî içgüdülerine alan açma yerine, onları köreltmeyi veya tamamen yok etmeyi tercih ettiği için, bir başka anlatımla fıtrata aykırı olduğu için, toplumda bir düzeltme ve olgunlaşma aracı olmak şöyle dursun, toplum ahlâkını bozan bir işlevi yerine getirmiştir.

Sonuçta, Yahudiliğin aksine, ana karakteri itibariyle dünyayı dışlayan, ebedî mutluluğun her türlü dünya değerinden vazgeçmekten geçtiğini savunan ilk Hıristiyanlığın dünya görüşünü en özlü şekilde dile getiren cümle, *"Bu dünya benim memleketim değildir"* sözüdür. [1208]

İslam'da Dünya'ya Nefretin Çıkışı Nasıl Olmuştur.

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren konuya yaklaşırsak görünen odur ki, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Hakk'a yürümesinden dan sonra, onun eşsiz rehberliğinden mahrum kalan insanlık, ilerleyen zaman içinde, özellikle de Emevîler döneminde ortaya çıkan *"**dünyevîleşme**"* ve sefahat yaşantısı karşısında, dünyaya ve dünyevîleşmeye karşı tavır koymaya başlamışlardır. Tasavvuf Tarihi kitapları, başlangıçtan beri, tarihî süreç içinde müslümanlarda gözlenen dünyevîleşme temayülü ile tasavvuf hareketlerinin güçlenmesi arasında, bir çeşit doğru orantı bulunduğunu göstermekte-

[1208] (İBN'ÜL ARÂBÎ), s. 86-97

dir. İslâm'ın ilk iki asrında **"*zühhad*"** adı verilen zümrenin dünyaya bakışlarında, genel olarak yadırganacak bir durum söz konusu değildir. Dikkat çekici olan yegâne husus, dünya nimetlerine karşı soğuk ve mesafeli durmaları, bunların ayartıcı ve azdırıcı özelliklerini daha çok dile getiriyor olmalarıdır. Zaman ilerledikçe ve ahlâkî anlamda yozlaşma ve bozulmalar ortaya çıktıkça, sûfîlerin zühd konusundaki ısrarları artmış; dünya ve nimetlerini yerme hususunda üslûplarında yer yer sertleşmeler ve kastı aşan ifadeler görülmeye başlamıştır.

Diğer taraftan, Muhasibî'nin eserlerinde, Hıristiyan kültürünün etkisinden söz edilmiş, önceki kitaplarında hadisleri senetleriyle verdiği halde, sûfî çevrelere dahil olduktan sonrakilerde, senetli hadis sevkinden vazgeçtiği belirtilmiştir. Devrinin ünlü hadisçisi Ahmed b. Hanbel (241/856) kendisine yüz vermemiş, Ebu Zür'a er-Râzî (264/877), eserlerini, "*uzak durulması gereken bid'atlarla dolu kitaplar*" olarak değerlendirmiştir. Bu ise hakkındaki bu tespitlerde, başka sebepler yanında, onun zühd anlayışında belirleyici olmuştur. [1209]

Dünya niçin sevdirilmek istenmiyor?

Dünya özellik açısından Allah Teâlâ'dan uzaklaştıran şeylerden oluşmuştur. Bu nedenle korku veren bir özelliği vardır. Fakat dünyayı sevmedeki sınır nasıl tespit edilmeli o başlı başına bir sorundur. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin hayatındaki usul ve denge bu meseleyi güzel çözümlemiştir. Bu ise dünyayı terk etmek değil de, gönülde ona yer vermekten kaçınmak şeklindedir.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Allah'ım, dünya fitnesinden sana sığınırım." [1210]

"Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir." [1211]

"Allah'ım, hayat, ancak âhiret hayatıdır." [1212]

"Eğer dünyanın Allah Teâlâ katında sivrisinek kadar değeri olsaydı, Allah Teâlâ ondan kâfire bir yudum su içirmezdi." [1213]

"Allah'ım, Muhammed ailesinin rızkını ihtiyacı görecek kadar ver!"[1214]

[1209] (İBN'ÜL ARÂBÎ), s. 107

[1210] Buharî, Cihad, 25; De'avât, 37, 41, 44, 57; Müslim, Zikir, 76; Nesâî, İstiâze, 5, 6, 7.

[1211] Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 16; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed, II, 197, 323, 389, 485.

[1212] Buharî, Cihad, 33, Rikâk, 1; Müslim, Cihad, 126, 129, Tirmizî, Menâk_b, 55; Ahmed, III, 381,V, 332.

[1213] Buharî, Tefsir (18) 6; Müslim, Münâfikîn, 18, Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed,V, 154, 177.

[1214] Müslim, Zühd, 19.

"Fakirlik, neredeyse küfür olacaktı." [1215]

Bu ve benzeri hadisler işin temelinde Allah Teâlâ'nın gönülden çıkarılmaması ve dünyanın hedef nokta olmamasıdır. Çünkü dünya hayatına gelmemiş bir kul için, ahiret hayatı denilen bir hayat yoktur. Neticede Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ***"Unutturan fakirlik ve azdıran zenginlikten Allah Teâlâ'ya sığınması"*** [1216] ***"Ecelin kulu arayıp bulduğu gibi, rızık da kulu arayıp bulur."*** [1217] Dünya konusunda mihenk taşımız olmaktadır.

İmam Rabbânî kaddese'llâhü sırrahü'l-azîz (1034/1624) bu konudaki sözü şu şekildedir: "*Dünya, seni Allah Teâlâ'dan uzaklaştıran şeyler demektir. Kadın, mal, rütbe ve mevki düşüncesi, Allah Teâlâ'yı unutturacak kadar zihninizi doldurursa, dünya haline gelir."* [1218]

"Dinden sonra zenginlikten daha hayırlısını görmedim,
Küfürden sonra fakirlikten daha kötüsünü görmedim." [1219]

Dünyanın nefret edilmesi gereken bir yer olduğu bu anlatılanlardan anlaşıldı. Ancak dünyada sevilmesi gereken bir şey yok mu diye bir konu hatıra gelirse Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi; kadın, güzel koku, namaz" [1220]

Kadın: noksanlığımıza, güzel koku: tabiatımıza, namaz: kulluğa işaret oldu.

Kadın hakkında düşünülmesi gereken erkeklerin noksan halleridir. Aliyyü'l-Havvas kuddise sırruhu'l-azîz buyurdular ki;

"Karı ve kocanın ahlakını inceleyince kadınının ahlak ve davranışı erkeğinki gibidir. Çünkü kadın ondan yaratılmıştır. Bir kimse kendi huyundan habersiz ise, kendi eşinin huy ve ahlakına bakmalıdır. O zaman kendi huy ve ahlakını aynada görmüş gibi, kendisine göz kırpıp baktığını görür." [1221]

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, Hz.Hatice radiyallâhü anha ile geçen günlerindeki hatıralarını unutmamış her fırsatta onu anmış ve iyiliklerini anlatmıştır. Yine Onun hatırasını andığı bir günde Hz. Âişe radiyallahü anha:

"O yaşlı kadını ne anıp duruyorsun, Allah Onun yerine sana daha iyisini verdi" deyince, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buna sitem etmiş ve

---

[1215] Beyhakî, Şu'abu'l-İman, IV, 267; Ebu Nu'aym, Hılye, III, 53, VII, 253.
[1216] Tirmizî, Zühd 3
[1217] Heysemi, IV/72
[1218] İmam Rabbânî, el-Mektûbât, I, 83 (73. Mektup).
[1219] Mâverdî, Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn, 146.
[1220] Nesai. Aşretü'n- Nisa. 1: İbn. Hanbel. III/128. 199. 285
[1221] (ALTUNTAŞ, 2007), s. 740

“Allah Teâlâ, bana Ondan daha hayırlısını vermedi. O, kimsenin kabul etmediği bir zamanda bana iman etti, herkesin beni yalanladığı bir zamanda, o beni tasdik etti, kimsenin bana bir şey vermediği bir esnada, O malını benim için kullandı ve kimsenin çocuk vermediği bir dönemde o bana çocuk verdi” diye cevap vermiştir.[1222] Bu şekilde erkeğin sevdiği ve sevildiği kadına olan ihtiyaç açıklanmaktadır.

Koku’ nun Arapçada karşılığı “Tıyb” tabiat demektir. İnsanın sevdiği koku onun vasıflarını açığa çıkarır. Mesela yerin altında çilehanede ibadet eden ehl-i kemâl yerin altında toprağın özü ile karışıp halvet edince aslını bulmuş Allah Teâlâ’ya kul olduğu zahiren de isbat etmektedir. Bu şekilde vuslat makamı olan namazın aslına erişmiştir.

Namaz ise kulluğun zirve noktası olup Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin en üstün sıfatı olan “abd” (kulluk) in işaretidir. Bu sebeple namaz kılmayıp Allah Teâlâ’yı sevmekten bahseden birinden hazer etmek gerekir.

Bu üç sevgi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme emredildi ise bu sevgilerden noksan olanlar Muhammedî makamda olamayıp daha alt makam sahipleri olduğunu da anlamak gerekir.

<u>Nefs-ü şeytandan emin olma müdâm,</u>
<u>Âdetin olsun gece gündüz salâh.</u>
Devamlı nefs ve şeytandan emin olma,
iyilik gece gündüz âdetin olsun.

Bir keresinde iblis, Hz. İsâ aleyhisselâma İhtiyar görünümünde bir şahıs olarak gelmişti.

Çünkü iblis, nebiler’in (aleyhimüsselâm) bâtınlarına etki edecek bir yol bulamaz. Ayrıca nebilere (aleyhimüsselâm) gelen havatırın tümü, ya Rabbânî, ya melekî ya da nefsî’dir. Ve şeytanın, nebiler aleyhimüsselâmın kalblerinde bir nasibi yoktur. Velîlerden, Allah’ın ilminde muhafaza olunmuş olanlar da, şeytanın ilkasının kendilerine ulaşmasında değil de, korunmada nebiler konumundadırlar. Korunmuş olan veli, şeytanın ilka edeceği vesveseyi bilme hususunda Allah’tan bir alâmete sahip olur. Bunun nedeni, velinin kanun koyucu konumda olmamasıdır. Nebîler (aleyhimüsselâm) ise, konun koyuculardır. Bu nedenle onların bâtınları da korunmuştur. Bunun üzerine iblis, Hz. İsâ aleyhisselâm “Ey İsâ! Lâ ilahe illallah, de!” dedi. Böylece iblis, Hz. İsâ aleyhisselâmın kendi emrine bu kadar itaat etmesine bile razı oldu. Hz. İsâ aleyhisselâm da;

[1222] (VAROL, 1990), s. 135; İbn Asâkir, Menâkıb, 96-97, îbn Kesîr, el-Bidâye, III/128; İbn Hanbel, Müsned, VI/117,118; Taberânî, XIII/23; Âişe Abdurrahman, Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve, Kahire, 1987, s.234; Halebî, 33,34. (VAROL, 1990)

"Bu kelimeyi, senin Lâ ilahe illallah demenle değil, kendi sözüm olarak diyorum." Deye cevap verdi. Bunun üzerine iblis, berbat bir biçimde gerisin geri döndü. [1223]

<u>Yola gidersen sana rehber gerek,</u>
<u>Hem yanında düşmana lâzım silâh.</u>
Yola gidersen sana rehber gerek,
Hem yanında düşmana lâzım silâh.

Silah kuvvet ile izah edildiğinden yol hazırlığı aşamasında gerekli tedbirât ve emniyetin sağlanmasıdır. Yol emniyetinde en büyük öncelik rehberdir. Bir ordu saldırı hareketinden önce rehberler vasıtasıyla istihbârat hazırlıkları ile ön aşamayı geçerek hazırlık yapar. Bu yolda ise mürşid öncelik sahibidir.

Bilginin biri bir gün uykudan uyandı. Eşya, kitap her nesi varsa attı. İnliyor, ağlıyor ve şöyle söylüyordu:

Ömrümüzü kadınlardan ayrı yaşamak, onlardan kaçınmakla tükettik. Allah Teâlâ kitabını arkamızda bıraktık. Allah Teâlâ bizden ömrümüzü nelerle tüketmiş olduğumuzu sorunca ne cevap vereceğiz? Gözümüzle ne gördüğümüzü, kulağımızla ne işittiğimizi, kalbimizden ne gibi düşünceler geçirdiğimizi soracaklar...

Bilginin burada Allah Teâlâ kitabı demekten maksadı Kur´ân-ı Kerim değildir. Yol gösteren adam yani Mürşid'dir. Allah Teâlâ kitabı odur, âyet odur, sûre odur. O âyet içinde âyetler vardır. Bu açık Kur´ân-ı Kerim'de, bu açık kitapta neler yok...

Bu mesele bize bir kaç kere Bağdat'ta kadılık yapan Yahudi'yi hatırlattı. Yahudi hazineler elde etti, yer altında gizli mağaralar yaptırdı. Silâhlı yiğit kişiler bularak pusuya yatırdı. Halifeyi tahtından indirecek, Bağdat'ı kuşatacaktı. Hikâye uzundur:

Halife Yahudi'nin düzenlerini haber aldı. Onu yakalattı. Şu hale göre kadılık mesleği, din bilgisi ve Kur´ân-ı Kerim öyle bir hale getirilmişti ki, bir Yahudi Bağdat kadısı olmuştu. Hâlbuki o içinden bir Yahudi ve bir mahlûktu. Şimdi anlattık ki seni kurtaracak ancak Allah Teâlâ kuludur. Yoksa o yiyecek ve azık fayda vermez. (Karanlıkta yürüyen şaşırır)

Kadir Gecesi'ni geceler arasında gizledikleri gibi Allah Teâlâ erlerini de

---

[1223] (ATAÇ, 1993), s. 625; **Futûhât, 1,** 281-283, (Thk. O. Yahya, IV, 278-287.) Bu konu için ayrıca bak: **Futûhât,**
3, 93. Havâtırla ilgili olarak el-Gazzâlî'nin (hyt. 505 / 1111) yorumlan için bak: **Ravdatu't- Tâlibîn,** 78-80. Abdu'l-Kâdir el-Geylânî'nin (491-561 / 1097-1165) de havâür hakkında benzeri görüşleri vardır. **Bak: Behçe,** 67-68,75-76,77-78.

iddiacılar arasında gizlemişlerdir. Bunların gizlenmiş olması düşkünlüklerinden değil, belli ki çok açık ve parlak olduklarından dolayı gizlenmişlerdir. Nasıl ki, güneş yarasa kuşu için gizlidir. Yarasa, güneşin tam karşısına geçer de ondan hiç bir şey anlayamaz. Dünya sevgisi perdesi onu dilsiz ve sağır etmiştir. [1224]

Zikirle tevhide ererse gönül,
Ma'rifetle bula sadrın inşirâh.
Zikirle tevhide ererse gönül,
Ma'rifetle göğsün açıla

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem namaz kılarken göğsünden sanki kaynayan bir tencerenin sesinin gelmesi hadisi [1225] sadrın zikirle açılmasını göstermektedir.

Açılup gönlü gözünün perdesi,
Hayretinde eyleyesin çok siyah.
Gönlün ve gözünün perdesi açılıp,
Hayretinde eyleyesin çok siyah.

Cenab-ı Hakk zâhir ve bâhirdir (görünmekte ve belli olarak dâimâ nûr saçmaktadır). Lakin gözünde perde bulundurman dolaysıyla o nûru göremezsin İster ki bir göz doktoru gözünden o perdeyi kaldırsın, Bu göz doktoru Mürşid-i Kâmildir. Ancak gözündeki manevi perdeyi o kaldırır.

Siyah: Tasavvufta zât-ı Hak anlamına gelir. Karanlıkta hiçbir şey birbirinden ayırt edilemediği gibi, Hakk'ın zatında da hiçbir şey diğer şeylerden ayırt edilemez. Bahtı siyah olanlar, seyr ü sülûkte yolda kalan, Hakk'a ermeden yoldan dönenlerdir

Göresin doğmaz dolanmaz bir güneş,
Gicesi yok dâimâ olmuş sabah.
Görürsün güneş doğmaz dolanmaz,
Gecesi yok dâimâ sabah olmuş.

O zaman doğmaz ve batmaz dâimî bir güneş görürsün. Burada güneşden murad Hakk'ın zâtıdır. O güneş doğmaz evveli yok, dolanmaz âhiri yok.

[1224] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.366-368) s.450-451
[1225] Buhârî İman 37: Tefsir sure 31-2: Müslim. İman 1.5.7: Nesâi. İman. 5, 6; Tirmîzî, İman. 4

Kamû müşkiller yanında hallola,
Cümle yanlış işlerin ola sıhâh.
Bütün müşkiller yanında hallola,
Cümle yanlış işlerin geçerli ola.

İşte o zaman bütün müşkül ve yanlış inanışların hepsi hal olur ve hatta başkalarının da sen o zaman müşküllerini halledersin. O kıvâma gelirsin, yeterki sen gerçek Mürşid-i Kâmili bul.

Ey Niyâzî dost iline uçmağa,
Her kelâmın oldu nûrdan bir cenâh.
Ey Niyâzî dost iline uçmağa,
Her kelâmın oldu nûrdan bir kanat.

Allah Teâlâ'yı bulduğun her hal ve yer senin için Dost ilidir. Şer ve hayır sende bir etkiyi meydana getirmelidir. Bazen mescidde zikirde iken Hakkı ayan kılarken, bu bazen meyhânede işret meclisinde çekilen ahlar ilede olabilir. Bütün bu haller ile Allah Teâlâ için çıkan yolculuğun kuvvet ve kudretidir.

TAHMİS-İ AZBÎ

Geçe gör kibri riyadan bul ferah
Hem taharet [1226] tevhidin olsun silah
Daima kârın ola savm u salah[1227]
İster isen olasın ehl-i felâh,
Kulluk eyle bi'l gadatü ve-r'revâh.
Hakk evine kibirle dolmak neden
Kendini teşviş[1228] işe salmak neden
Daima giryan [1229] ve zâr[1230] olmak neden

[1226] **Taharet:** Temizlik. Nezafet. Temizlenmek. Fık: Habes, necaset denilen maddeten en pis şeylerin veya hades denilen şer'î bir mâninin zevalidir
[1227] Burada namaz anlamında kullanılmış olsa gerek.
[1228] **Teşviş:** Karıştırma. Karma karışık etme. Bulandırma.

Dünya ile bağlanıp kalmak neden,
İstemez misin ki bulasın necâh..
Kârın olsun "Essalâtü ve's-selâm"[1231]
Gel meded, olma gönül ehl-i zalam[1232]
Ettiğin izhâr olur ruz[1233] *kıyam*[1234]
Nefs-ü şeytandan emin olma müdâm,
Âdetin olsun gece gündüz salâh.
Nur ile ey dil için envar gerek
Ayine-i[1235] *ruhun için sana dilber gerek*
Dilde ismin dilberin ezber gerek
Yola gidersen sana rehber gerek,
Hem yanında düşmana lâzım silâh.
Ruz u şeb tevhid zât-ı ile gel
Hem sıfatından sebaklar [1236]*söyle gel*
Hem tecelliden teselli etse gel
Zikirle tevhide ererse gönül,
Ma'rifetle bula sadrın inşirâh.
Hakkı Hakk'tan göster aşk cezbesi
Onsekiz bin âlem oldu lem'ası[1237]
Hakk olur Hakk'ın yine bir zerresi
Açılup gönlü gözünün perdesi,
Hayretinde eyleyesin çok siyah.
Kapısında bendedir şah, habeş[1238]
Hâkiyaya[1239] *ola arş ve tâb*[1240]*-ferş*[1241]
Gözüne zerre görüne misli[1242] *arş*

[1229] **Giryan:** f. Gözyaşı döken. Ağlayan.
[1230] **Zar:** f. İnleyen, sesle ağlayan. Zayıf, dermansız
[1231] Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme salâtü selam
[1232] **Zalâm:** Karanlık. Zulmet.
[1233] **Ruz:** f. Gün, Gündüz.
[1234] **Kıyam:** ayakta durma, ayağa kalkma; ayaklanma; ölümden sonra tekrar dirilme;
[1235] **Ayine:**ayna, görüntü.
[1236] **Sebak:** (C.: Esbâk) Ders. Yarış. Koşu yapanların aralarında koydukları ödül
[1237] **Lem'a:** ışık, parıltı, parlama, parıldama.
[1238] **Habeş:** Afrika'nın Kızıldeniz sâhili güneyinde müstakil bir memleket. Bu memleket ahalisinden olan. Beyaz ve siyah arasında koyu esmer adam. Köle
[1239] **Hakî:** f. Toprak rengi. Toprakla alâkalı **Hakiyan:** (Hâki. C.) İnsanlar, nev'-i beşer, dünya halkı
[1240] **Tab:** f. "Parıldayan, parlayan, parlatan, aydınlatan" anlamlarına gelir ve birleşik kelimeler yapılır.
[1241] **Ferş:** Fer. Yeryüzü. Döşeme. Döşeyiş. Yaymak. Yayılmak. Döşenmiş şey.
[1242] **Misil:** (Misl) Benzer. Eş. Nâzır. Tıpkısı

Göresin doğmaz dolanmaz bir güneş,
Gicesi yok dâimâ olmuş sabah.

Mâri[1243] *nefsim havl-i*[1244] *arşı kuçmağa* [1245]
Cennet-i irfana gevher saçmağa
Cennetin Azbî kapısın açmağa
Ey Niyâzî dost iline uçmağa,
Her kelâmın oldu nûrdan bir cenâh.

[1243] **Mari:** koca
[1244] **Havl:** Güç. Kuvvet. Muhit, etraf. Yıl, sene. Tahavvül, inkılâb. Geçmek. Bir hâlden bir hâle dönmek. Rücu etmek. Sıçramak. Hile.
[1245] **Kuçmak**(t):Kucaklamak, sarılmak, deraguş etmek.

34

Leyse li'd-dünyâ bekâün fihi ruhun ve irtiyâh	لَيْسَ للدُّنيا بَقَاءٌ فِيهِ رُوحٌ وَ ارْتِيَاحٌ
İnnehâ sicnün alâ ehli's-salâhi lâ berâh	اِنَّهَا سِجْنٌ عَلىٰ اَهْلِ الصَّلَاحِ لَا يَرَاحٌ
Külli aklin sâlikin bi'z-zühdi anhâ yehtedî	كُلّ عَقْلٍ سَالِكٍ بِالزُّهْدِ عَنْهَا يَهْتَدِى
Külli kâlbin sâlimin bi'l-bu'di anhâ yesterâh	كُلّ قَلْبٍ سَالِمٍ بِلْبُعْدِ عَنْهَا يَسْتَرَاحٌ
Tafrah'ül-eşrâru li'l-elvâni min lezzâtihâ	تَفْرَحُ الْاَشْرَارُ لِلْاَلْوَانِ مِنْ لَزَّتِهَا
Tecalü'l-eyyâme leylen vâhiden hatte's-sabâh	تَجْعَلُ الْاَيَّامَ لَيْلاً وَاحِدًا حَتّٰى الصَّبَاحِ
Tahzen'ül-ahyâru mimmâ yesterihü zü'l-hevâ	تَحْزَنُ الْاَخْيَارُ مِمَّا يَسْتَرِيحُ ذُو الْهَوَا
Tec'alü'l-efrâhu gammen bi'r-riyâzeti ve's-salâh	تَجْعَلُ الْاَفْرَاحُ غَمًّا بِالرِّيَاضَةِ وَالصَّلَاحِ
Yâ enîsel zülle lâ te'nîs bi ehlil i'tirâzi	يَا اَنِيسَ الذُّلِّ لَا تَأْنَسَ بِاَهْلِ الْاِعْتِرَازِ
Kul ilâhî baid ehli'l izze anhâ bi's-siyâh	قُلْ اِلٰهِي بَاعِدِ اَهْلِ الْعِزِّ عَنَّا بِالصِّيَاحِ
Lâ yüsihh'ul-aklu illâ bi't-tahayyüri beynehüm	لَا يُصِحُّ الْعَقْلُ اِلَّا بِالتَّخَيُّرِ بَيْنَهُمْ
Lem yahlis kalbü mer'in minhüm illâ bi'l-cenâh	لَمْ يَخْلِصْ قَلْبُ مَرْءٍ مِنْهُمْ اِلَّا بِالْجَنَاحِ
Mâ recâî minke yâ Rahmân illâ hazretik	مَا رَجَاءِ مِنْكَ يَا رَحْمَانُ اِلَّا حَضْرَتِكَ
Yâ visâlallâh lil Mısrıyyi yâ hayrelfelâh	يَا وِصَالَ اللهِ لِلْمِصْرِي يَا خَيْرَ الْفَلَاحِ

لَيْسَ للدُّنيا بَقَاءٌ فِيهِ رُوحٌ وَ ارْتِيَاحٌ

Dünyânın bekâsı yoktur, yani dünyâ kalıcı değildir ve onda rahat yoktur.

"rahat yoktur" demek mümin kişi dünyada rahat edemez demektir. Çünkü mümin kişinin hedefi dünya olmayınca sürekli sıkıntılar içinde kalır. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Allah Teâlâ bir kulunu sevdi mi, onu muhtelif şeylerle müptela eder.

Sabrederse seçkin kılar, şükrederse temize çıkarır"[1246]

"Bir adam Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme, "ben seni seviyorum" deyince, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem

"Öyleyse fakirliğe hazırlan" buyurdu. Adam: "ben Allah Teâlâ'yı da seviyorum" deyince: Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem:

"O halde belaya da hazırlan" buyurdu.[1247]

"Allah Teâlâ bir kulunu sevdiğinde, onu belaya duçar eder, sabrederse onu korur, razı olursa onu tercih eder"[1248]

إِنَّهَا سِجْنٌ عَلَىٰ اَهْلِ الصَّلَاحِ لَا يَرَاحٌ

Çünkü dünya mü'minlere rahatlık vermeyen bir hapishanedir.

الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ، وَجَنَّةُ الْكَافِرِ Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Dünya, mü'mine hapishâne, kâfire cennettir." [1249]

Çünkü mü'min bu dünyâda mahpus ise de gerek berzah âleminde, gerek âhiret âleminde rahat edecektir, kâfir ise o âlemlerde azab görecektir. Onun için dünyâ mü'minlere hapishâne, kâfirlere de cennettir.

Allah Teâlâ'dan dilenen afiyetin sonucu hep olumlu olmaz. Ölüm dahi mümine bir afiyet olur. Mesela Hz. Ali kerremallâhü veche efendimizin şehit edilmesi onun afiyeti olmuştur.

كُلِّ عَقْلٍ سَالِكٍ بِالزُّهْدِ عَنْهَا يَهْتَدِي

Akıllı olan dünyâya kendini kaptırmazsa hidâyet bulur

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Allah Teâlâ'nın Rab olduğuna razı olanlar, imanın lezzetini tatmış olurlar." [1250]

كُلِّ قَلْبٍ سَالِمٍ بِالْبُعْدِ عَنْهَا يَسْتَرَاحٌ

Sâlim kalb ancak dünyâdan uzaklaşmakla istirahat bulur.

Dünya sevgisini kalbden çıkarmadıkça rahat edilemeyeceği bilinen ger-

---

[1246] İbn. Mâce, Fiten, 23; Tirmizi. Zühd, 57; İbn. Hanbel, V/427,429
[1247] Tirmizî, Zühd, 36
[1248] İbn. Hanbel, V/427, 429; Heysemi, II/291
[1249] Müslim, Zühd 1, (2956); Tirmizî, Zühd 16, (2325).
[1250] Müslim, İman, 11; İbn. Hanbel, 1/308, Münavî, 11/29

çektir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

“Kalplerin, kendisine iyilik yapanı sevme, kötülük yapanı sevmeme özelliği vardır.” [1251]

تَفْرَحُ الْاَشْرَارُ لِلْاَلْوَانِ مِنْ لَذَّتِهَا

Şerirler ise, yani sarhoşlar dünyânın lezzet ve türlü hususlarıyla ferahlarlar zevk alırlar

تَجْعَلُ الْاَيَّامَ لَيْلاً وَاحِدًا حَتّٰى الصَّبَاحِ

Sabahlara kadar içki içerek dünyânın tadını bir gecede çıkarmak isterler.

تَحْزَنُ الْاَخْيَارُ مِمَّا يَسْتَرِيحُ ذُو الْهَوَا

Bunları gören hayır sâhipleri de o şerirlerin bu hallerinden mahzun olurlar. Nasıl olurda şerirler vakitlerini boş yere geçirirler diye.

تَجْعَلُ الْاَفْرَاحُ غَمًّا بِالرِّيَاضَةِ وَالصَّلَاحِ

Hâlbuki hayır sâhiplerinin ferahı ancak riyâzet ve salâh ile olur.

يَا اَنِيسَ الذُّلِّ لَا تَأْنَسَ بِاَهْلِ الْاِعْتِرَازِ

Zelil olan, yani “enis-el zül “ bulunan nefsini aziz tutan ve nefsini büyük tutan (kendini beğenen, kibirli, azamet taslayan) kimselerle görüşme arkadaşlık etme sana onlar zarar verir.

Hz. Ali kerreme’llâhü veche, kendini beğenme ve büyüklenmenin intaç edeceği vahim durumu şu sözleriyle formüle etmiştir:

“İnsanın kendini beğenmesi, aklını kıskaç altına alan ve onu akletmez duruma düşüren amillerden biridir” (İ'câbu'l-mer'i bi nefsihî ehadü hussâdi aklih)[1252] ve ***“Kendini beğenmek akıl ve kalbin afetidir”*** (el-İ'câbu âfetü'l-elbâb)[1253]

Kendini beğenmek insanın özünde, yaratılışında olan bir hastalıktır. İnsan yaratıkların en zavallısı, en cılızıdır öyleyken en mağruru da odur. Şura-

---

[1251] Ebu Nuaym, Hilye, IV/121

[1252] İbn Ebi'l-Hadîd, *ŞerhuNehci'l-belâğa,* XIX, 21.

[1253] İbn Abdilberr,age.,I, 571. (GÜLER)

da, dünyanın çamuru ve pisliği içinde oturduğunu, evrenin en kötü, en ölü, en aşağı katında, göklerin kubbesinden en uzakta, üç cinsten yaratıkların en kötü haldekileri ile birlikte, dünya evinin en alt katına bağlı ve çakılı olduğunu bilir, görür ve yine hayaliyle, aydan yukarılara çıkıp gökleri ayaklarımın altına indirmek sevdasıyla yaşar. **Aynı hayal gücüyle kendini tanrıyla bir görür; kendisine tanrısal özellikler verir; kendini öteki yaratıklar sürüsünden ayırıp kenara çeker,** arkadaşları, yoldaşı olan varlıklara yukardan bakar; her birine uygun gördüğü ölçüde güçler ve yetenekler dağıtır. Biz insanlar öteki yaratıkların ne üstünde ne altındayız. Bilge der ki, göklerin altındaki her şey, aynı kanunun ve aynı yazgının buyruğundadır. [1254]

> … ma'nâsını bilmedün mi gözi toğrı yoldan gönli Hakdan şaşmadı gözi ve kalbi birbirinden ayrılmadı dimekdür. Sen de ey zâlim gözüni ve gönlüni birikdür gör bu işleri idebilür misin bunun gibi olmaz, olmaz sanılara meyl ider misin?
>
> Dervîşün birisi şeyhine dir ki sultânum ben bu gice bir vâkıa gördüm.
>
> **"seni gördüm ki ol kadar büyüdün ki cesedin dünyâya toldı sonra küçüldün şol kadar ki bir karınca kadar kaldun"** dimiş. Şeyh ağlamış
>
> **"oğul sen de mi gördün onı"** dimiş
>
> *"yâ sultânum aslı nedür?"* onun şeyhi dimiş ki
>
> "kutb âhirete gitdi beni kutb iderler sandum tâlib oldum ol vakt gördüm. Firengistândan bir papazı getürdiler kutb itdiler onun şapkasını benüm başuma giydürmeseler bârî kutb olmakdan geçdüm diyü şol kadar küçüldüm ki zerreye beraber oldum dimiş. İsteyene virmezler istedüklerine virürler kul kullukda gerek tanrılığa mahsus olan işe karışmamak gerek ki sonında kişi hacîl olmaya." [1255]

[1254] (MONTAIGNE), İnsan ve Ötesi

[1255] (MISRÎ, 1223), v. 97b

… manasını bilmedin mi gözü doğru yoldan gönlü Hakk'tan şaşmadı gözü ve kalbi birbirinden ayrılmadı demekdir. Sen de ey zâlim gözünü ve gönlünü biriktir gör bu işleri edebilir misin bunun gibi olmaz, olmaz sanılara meyl ider misin?

Dervîşin birisi şeyhine dir ki sultânım ben bu gice bir rüya gördüm.

"seni gördüm ki ol kadar büyüdün ki cesedin dünyâya doldu sonra küçüldün şol kadar ki bir karınca kadar kaldun" dimiş. Şeyh ağlamış

"oğul sen de mi gördün onı" dimiş

"yâ sultânım aslı nedir?" onun şeyhi demiş ki

"kutb âhirete gitti beni kutb ederler sandım, tâlib oldum ol vakit gördüm. Firengistândan bir papazı getirdiler kutb ettiler onun şapkasını benüm başuma giydirmeseler bârî kutb olmakdan geçdim deyü şu kadar küçüldüm ki zerreyle beraber oldum demiş. **İsteyene vermezler istediklerine verirler kul kullukta gerek tanrılığa mahsus olan işe karışmamak gerek ki sonunda kişi utanmış olmaya.**"

Rus lideri **Stalin'in oğlu Yakov**'un nasıl öldüğünü ancak 1980 yılında *Sunday Times* gazetesinde okuyabildik. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlara tutsak düşen **Yakov**, bir grup İngiliz subayıyla birlikte bir kampa konulmuştu. Aynı kenefi paylaşıyorlardı. Stalin'in oğlu, kenefi leş gibi bırakıp çıkma alışkanlığındaydı. İngiliz subaylar, dünyanın en güçlü adamının oğlunun dışkısı da olsa keneflerinin dışkıya bulanmasına içerliyorlardı. Yakov'un dikkatine sundular konuyu. Yakov alındı. Tekrar tekrar dikkatini çekip kenefi temizlemesini sağlamaya çalıştılar. Öfkelendi, tartışma çıkardı, kavga etti. Sonunda kamp komutanıyla bir görüşme istedi. Komutanın aracı olmasını istiyordu. Ama kibirli Alman, dışkı konusu konuşmayı reddetti. Stalin'in oğlu içine düştüğü yüz kızartıcı duruma dayanamadı. En korkunç Rusça küfürler haykırarak, kampı çevreleyen elektrikli dikenli tellere attı kendini. Hedefi vurmuştu. İngilizlerin kenefini artık bir daha hiç dışkıya bulamayacak olan bedeni tele çakılmış kalmıştı. Stalin'in oğlunun işi zordu.

Eldeki bütün deliller babası Stalin'in oğlanı peydahladığı kadını öldürdüğünü gösteriyor. Oğul Stalin, hem Tanrı'nın Oğlu (babasına Tanrı gibi tapıldığı için) hem de O'nun dışladığı dışkı idi. İnsanlar ondan çift yanlı korkuyorlardı; onlara hem gazabı (ne de olsa Stalin'in oğluydu) hem de lütfu ile (babası, dışladığı oğlunu cezalandırmak için onun arkadaşlarını cezalandırabilirdi) zarar verebilirdi.

İtilmişlik ve ayrıcalık, mutluluk ve ıstırap —kimse karşıtların nasıl kolaylıkla birbirlerine dönüşebileceklerini, insan varoluşunun bir kutbundan ötekine geçmek için kısacık bir adımın yeteceğini Yakov'dan daha somut olarak anlayamamıştır.

Derken, tam savaşın başında Almanlara tutsak düştü ve ona zaten her zaman tiksiti gelmiş anlaşılmaz, burnu büyük bir ulusun üyeleri olan öteki tutsaklar onu pis olmakla suçladılar. Omuzlarında en yüce bir dram taşıyan (düşmüş bir melek ve Tanrı'nın Oğlu olarak) kendisi, yüce bir şey için (Tanrı ye melekler katında bir şey) değilde dışkı yüzünden mi yargılanacaktı? Dramların en yücesi ile en alçağı bu denli baş döndürecek kadar birbirine yakın mıydı?

Baş döndürecek kadar birbirine yakın ha? Yaklaşıklık, yakınlık baş dönmesine yol açar mı ki?

Açabilir. Kuzey Kutbu, Güney Kutbu'na değecek kadar yaklaşırsa, yeryüzü kaybolur ve insanoğlu kendini başını döndüren bir boşlukta bulur, düşer.

Eğer itilmişlik ve ayrıcalık aynı kapıya çıkıyorsa, eğer yüce ile değersiz arasında bir fark yoksa eğer Tanrı'nın Oğlu dışkı yüzünden yargılanıyorsa, insan varoluşu boyutlarını kaybeder ve dayanılmaz ölçüde hafifler. Stalin'in oğlu kendini elektrikli tele attığında, tel örgü açması biçimde hava-

ya dikilmiş, boşlukta sallanan bir terazi kefesi gibiydi; onu havaya kaldıran ise boyutlarını kaybeden bir dünyanın sonsuz hafifliği...

Stalin'in oğlu dışkı yoluna can vermişti. Ama dışkı yoluna ölmek saçma bir ölüm değildir. Ülkelerinin sınırlarını doğuya doğru genişletmek için canlarını gözden çıkaran Almanlar, ülkelerinin gücünü batıya doğru yaymak için ölen Ruslar—evet, onlar budalaca bir şey uğruna öldüler ve ölümlerinin ne bir anlamı ne de bir genel geçerliği var. Savaş denen şeyin genel budalalığı içinde, Stalin'in oğlunun ölümü tek metafizik ölüm olarak beliriyor.[1256]

قُلْ اِلٰهِي بَاعِدِاهْلِ الْعِزَّ عَنَّا بِالصِّيَاحِ

Duâ et; “Yâ İlâhî nefsini büyük tutanları bizden uzak tut “ diye haykır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

“Kim Allah Teâlâ'ya kavuşmayı dilerse Allah Teâlâ da, ona kavuşmayı diler.” [1257]

لاَ يُصِحُّ الْعَقْلُ اِلاَّ بِالتَّحَيُّرِ بَيْنَهُمْ

Onların arasında aklın sahih olmaz, hayrette kalır.

Buradaki hayret âlimin hayretidir. Çünkü bu sayılan vasıflarının tecellisini önceden bilmektedir. Burada düşünülen, bu gafletin Allah Teâlâ’dan mı yoksa onlar tarafından mı olduğunu anlamakta hayrettir. Gafletin çıkış noktasının Allah Teâlâ olduğunu anlayınca korkar.

“Onlar Allah Teâlâyı unuturlar, artık O da onları unuttu.” [1258] burada unutanların münafıklar olduğu bildirilirken aslında Allah Teâlâ onlara bir şekilde rahman ve rahim sıfatıyla azap etmemektedir.

لَمْ يَخْلِصْ قَلْبُ مَرْءٍ مِنْهُمْ اِلاَّ بِالْجَنَاحِ

Bir kimsenin kalbi bu gibilerden kaçmadıkça kurtuluş bulamaz.

Şeyhün biri de bir dervişine keramet göstermek içün bir tenhâ yerde uçmış dervişe dimiş ki

“sen de uçmak ister misin?”

[1256] (KUNDERA, 1986), s. 247-248

[1257] Buhârî, Rikak. 41; Müslim, Zikir, 14,16,18; Tirmizî, Cenaiz, 67, Zühd , 6,; İbn. Mâce, Zühd,31;Nesai, Cenaiz, 20;

[1258] Tevbe, 67

"Hây sultânum yâ dahi ne isterim" dimiş şeyh dimiş ki

"Ey derviş istedügün içün uçamazsın eğer müstağni olaydun. ubudiyyetden ğayrı bir şeye tâlib olmaya idün uçardın" dimiş. [1259]

مَا رَجَاءِ مِنْكَ يَا رَحْمَانُ اِلاَّ حَضْرَتِكَ -

Benim ricam senden, yâ Rahmân ancak hazretindir.

Niyâzî-i Mısrî, niyet-i safinin Allah Teâlâ'nın yalnızca zâtın olmasıdır. İnsanlar için Hazarât-ı İlâhiyye üçtür: Ef'âl, Sıfat, Zat ki, "Bismillâhirrahmânirrahîm " in de sırrı esasen budur.

Ehl-i hakikat için ise zâttan başka bir niyet yoktur.

يَا وِصَالَ اللهِ لِلْمِصْرِي يَا خَيْرَ الْفَلَاحِ

Ey kurtuluşa kavuşturan, vuslata erdiren Allah Teâlâ! Mısrî (için budur.)

[1259] (MISRÎ, 1223), v. 97b

Şeyhin biri de bir dervişine keramet göstermek için bir tenhâ yerde uçmış dervişe demiş ki

"Sen de uçmak ister misin?"

"Hây sultânım yâ dahi ne isterim." demiş şeyh demiş ki

"Ey derviş istediğin için uçamazsın eğer müstağni olaydın. ubudiyyetten ğayrı bir şeye tâlib olmaya idin uçardın." demiş.

H خ

35

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Ey karındaş bir sözüm var tut sımâh,
Zikre meşgul ol sakın olma irâh.
Kim ki zikre gice gündüz sa'y eder,
Nûr-i gönlünde ediser irtisâh.
Şol gönülde kim devama ire ol,
Ermez anın sîretine infisâh.
Âşka düşüp râhat-ı mihnet olur,
Derd-i yâr ile eder dâim surâh.
Ey Niyâzî âkibet ol yâr ile
Vahdet eder darlık olur insilâh.

Ey karındaş bir sözüm var tut sımâh,
Zikre meşgul ol sakın olma irâh.
Ey karındaş bir sözüm var kulak ver,
Zikre meşgul ol sakın olma irâh.

Zikir hakikatte ise Allah Teâlâ ile sohbet etmektir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Rabbini zikret, isterse sana 'deli' desinler." [1260]

Zikir kurulmuş saat gibidir, bir kere kurdunmu dünyâ ve âhiret artık durmaz ve bir daha da kurulması gerektirmez. Bu zikir de acaba nasıl bir zikirdir: Zikr-i hafî (gönülden zikir) Allâh, Allâh, Allâh dır. Çünkü zikr-i cehri (sesli zikretme) devamlı olmaz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem:

"Cenâb-ı Hakk'ın iki ni'meti vardır, verdimi, bir daha geri almaz. O ni'metlerin biri zikirdir. Bir adam bir kere zikri kurdumu bir daha durmaz. Diğer ni'meti de gözündeki perdeyi kaldırmasıdır. Bir adamın gözünden perdeyi kaldırdımı bir daha gözüne perde koymaz" buyurmuştur.

"Her kim mevlâsı ile sohbet edemez ise Allah Teâlâ ona kullar ile sohbet etme belâsını verir."

Osman Kureşî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

[1260] Cürcânî, *el-Kâmil fi-duafa-i rical* isimli eserinde (c. III, 980) Derrâc'dan aktarmıştır. Bu Derrac güvenilir bir râvi değildir ve hadis zayıftır.

Kim ki zikre gice gündüz sa'y eder,
Nûr-i gönlünde ediser irtisâh.
Kim ki zikre gice gündüz çalışırsa,
Gönlünde nuru sabit olur.

> "Mesela: …Bu târikatı, muhabbetle ondan tevbe ve (zikir) telkin ile aldık, *tevhide* meşgul olduk; tâ bu muhabbet ile kalbimize inip devama erince. Zira muhabbet ile bağlanan zikir dinmez ve zikirle bağlanan muhabbet zâîl olmaz." [1261]

Şol gönülde kim devama ire ol,
Ermez anın sîretine infisâh.
Şu gönülde kim ona devam ederse,
Onun haline ve karakterine bozulma olmaz.

Âşka düşüp râhat-ı mihnet olur,
Derd-i yâr ile eder dâim surâh.
Âşka düşünce sıkıntı rahatı olur,
Yârin derdi ile dâima delik deşik olur.

Ey Niyâzî âkibet ol yâr ile,
Vahdet eder darlık olur insilâh.
Ey Niyâzî sonunda o yâr ile
Vahdet eder darlık deri gibi soyulur.

TAHMİS-İ AZBÎ

Özünü nefsinden eyle gel ırah[1262]
Olasın iki cihanda yüz ferah
Kim ola yârin Hakk'tan salah[1263]
Ey karındaş bir sözüm var tut sımâh,[1264]
Zikre meşgul ol sakın olma irâh.

[1261] (ÖGKE, 2000), s.48; Yiğitbaşı Velî, *Câmiü'ül Esrâr, v. 6a*
[1262] **Irâk:** (Irah)Su kenarı. Kökler, asıllar, bünyadlar. Uzak.
[1263] **Salah:** Bir şeyin en iyi hâli. Rahatlık, sulh, iyileşme, düzelme, iyilik.
[1264] **Sımah:** Kulak deliği, kulak.

Bir haberden nakşolur[1265] yüzbin haber
Zâhirinden bâtınından her keder
Def olur elbette elbet hep gider
Kim ki zikre gice gündüz sa'y eder,
Nûr-i gönlünde ediser irtisâh.

Müşkülü mümkün murada ere ol
Hakk cemâlin kande baksa göre ol
Aşk yolunda cümle varın vere ol
Şol gönülde kim devama ire ol,
Ermez onun sîretine infisâh.

İptidası[1266] vuslatın zillet olur
Evveli zillet sonu rahmet olur
Mihneti ahir[1267] ona vuslat olur
Âşka düşüp râhat-ı mihnet olur,
Derd-i yâr ile eder dâim surâh.

Azbî sen varsın ezelden yâr ile
Bulmadı kimse gınâyı[1268] var eyle
Havb [1269] geçersin iniler iken zâr ile
Ey Niyâzî âkibet ol yâr ile
Vahdet eder darlık olur insilâh.

[1265] **Nakş:** Bir şeyi çeşitli renklerle boyamak. Resim. Tezyin etmek. Bedene batmış dikeni çıkarmak. Bir şeyin esasını araştırmak. Yaymak. Suda ıslanmış hurma. İpekle, sırma ile işleme. Mc: Hile

[1266] **İbtida:** Baş taraf. Evvel. Başlangıç. En önce, başta.

[1267] **Âhir:** Biten. Hitam bulan. Sonra gelen. Son. Sonraki

[1268] **Gınâ:** zenginlik, yeterlik, tok gözlülük.

[1269] **Havb:** Fakir ve muhtaç olmak.

د D

36

Vücûdun kad bedâ fî külli mevcûd	وُجُودٌ قَدْ بَدَى فِي كُلِّ مَوْجُودٍ
Nukûşun kad bedet min ayni meşhûd	نُقُوشٌ قَدْ بَدَتْ مِنْ عَيْنِ مَشْهُودٍ
Feküllin bi i'tibâri ayni halk	فَكُلٌّ بِاعْتِبَارِ عَيْنِ خَلْقٍ
Ve fi't-tahkîki zâtu aynin ma'budin	وَفِي التَّحْقِيقِ ذَاتُ عَيْنِ مَعْبُودٍ
Ve mâ fi'l-kevni gayrül Hakk-i aslâ	وَ مَا فِي الْكَوْنِ غَيْرُ الْحَقِّ اَصْلاً
Ve mâ fi'z-zâhiri illâ aslı maksûd	وَ مَا فِي الظَّاهِرِ الْاَصْلِ مَقْصُودٍ
Yurâ bahrün lehu'l-âfu mevcin	يُرٰى بَحْرٌ لَهُ الْاٰفُ مَوْجٍ
Hüve'l- mevcûdu ve'l-emvâcu mefkud	هُوَ الْمَوْجُدُ وَ الْاَمْوَاجِ مَفْقُودٍ
Feyâ insânu vemâ insânu Hakk'un	فَيَا اِنْسَانُ وَمَا اِنْسَانُ حَقٌّ
Lefî küllil avâlimi ente mahmûdün	لَفِي كُلِّ الْعَوَالِمِ اَنْتَ مَحْمُودٌ
Lifânûsi'l-mezâhiri ente şem'ün	لِفَانُوسِ الْمَظَاهِرِ اَنْتَ شَمْعٌ
Likü'l-lil vâridâtı ente mevrûd	لِكُلِّ الْوَارِدَاتِ اَنْتَ مَوْرُودٌ
Leke'l-kâfu leke'l- ankâ cemîân	لَكَ الْقَافُ لَكَ الْعَنْقَا جَمِيعًا
Lekel kahru lekel lütfu lekel cûd	لَكَ الْقَهْرُ لَكَ اللُّطْفُ لَكَ الْجُودُ
Vefî da'vâke ma'rûzu'l- emâneti	وَفِي دَعْوَاكَ مَعْرُوضُ الْاَمَانَةِ
Vefî ma'nâke ma'rufun ve mescûd	وَفِي مَعْنَاكَ مَعْرُوفُ وَ مَسْجُودُ
Ve-lil esmâi leyset ayn-ün aslâ	وَلِلْاَسْمَاءِ لَيْسَتْ عَيْنٌ اَصْلاً

Müsemme'l-küll-i aynü gayr-i ma'dûd	مُسَمَّى الْكُلِّ عَيْنُ غَيْرِ مَعْدُودٍ
Ve mel-Mısrî illâ bi'tibârun	وَ مَا الْمِصْرِى اِلَّا بِاِعْتِبَارٌ
Ve innî küll-i mevcûdin ve ma'hûd	وَ اِنّى كُلِّ مَوْجُودٍ وَ مَعْهُودٍ

وُجُودٌ قَدْ بَدٰى فِي كُلِّ مَوْجُودٍ

Hakk'ın vücûdu her bir mevcudda zâhir oldu

Bâzı kimseler niçin eşyaya ibadet etmiş?
Bazı kimseler niçin ulûhiyet iddiasında bulunmuş?

Şeyhi Ekber, insanı-n yaradılışını ve aslî kaynağıni inceledikten sonra diyorlar ki:

İnsan Rablık ve kulluk sıfatlarını kendinde toplamış bulunduğundan, bazı insanlar kendilerinde buldukları Rablık kudretini kendilerine dayandırarak yanılmışlar ve Firavun gibi:

"Ene Rabbiyye'l-a'lâ" (Ben yüce rabbım)! Dâvasına düşmüşler.

Bâzıları da yine bu kudret sebebiyle nefislerini bırakmak ve onun hakiki sahibini bilmekle beraber ya Mansur gibi:

"Ene'l-hak" (Ben hakkım)!

Ya da **Ebu Yezid-i Bestamî** gibi:

"Sübhânî mâ a'zame şânî" (Ben Sübhan'ım, benim şânım çok büyüktür)! demişler.

Ancak Firavun'un *"Ben"* demesiyle Bestamî'nin *"Ben"*demesi arasında büyük fark vardır!

Bunun gibi bazı kimseler de şu söz ettiğimiz Rablık kudretini başka bir şeyde görür görmez derhal onun ulûhiyetine (ilâhlığına) hükmederek ona karşı kulluk gösterisine başlamışlar! Meselâ, güneşin eşyadaki hayat verici tesirini görünce, onu, her nimeti kendisine borçlu oldukları ve her hizmetin de kendisi için yapılması gereken bir mabud olarak kabul etmişler! Ve bunun gibi putlara, cisimlere tapmışlar! Bununla beraber, hakikat ehli nazarında onların bu ibadeti yine Hakk'a yöneliktir.[1270]

Mansûr "Ene'l-Hak" söyledi
Hakk'tır, sözü Hakk söyledi

[1270] (AYNİ, 1995), s. 61

نُقُوشٌ قَدْ بَدَتْ مِنْ عَيْنِ مَشْهُودٍ

Bu nukûş (nakışlar) yani bu görünen sûretler meşhudun aslından zâhirdir.

Vahdetu'ş- Şuhûd:

Yalnızca bir'i görme, bir'i müşahede etme. Sâlikin her şeyi Allah Teâlâ'nın tecellisi olarak görmesi, Ondan başkasını görmemesi hâli. Allah Teâlâ'ya muhabbet ve ibadetin zevkiyle mahbubundan başkasını görmez. Vahdet-i şuhud, sâlike arız olan bir zevktir, bir hâldir. Mutasavvıflar nezdinde vahdet-i şuhud, vahdet-i maksud ve vahdet-i vücud ayrı ayrı makamlardır.

Bu akımı İmam Rabbani Ahmed Faruk Serhendi(hyt.1624), aslında Vahdeti Vucudu tenkit ederek kurmuştur. Ona göre Vahdeti vucutçular tenzih(Allah'ı yarattıklarının noksan sıfatlarından beri tutma) akidesini reddedip teşbihi (Allah Teâlâ'yı yarattıklarına benzetme anlayışı) savunmuşlardır.

Binâenaleyh, bu iki makamın üstünlüğünde ve hakikâtlerindeki ihtilaf kalkmamıştır. Her iki görüşün mümessilleri bulunmaktadır. Şu bir gerçektir ki, ***vahdeti şuhud*** anlayışı ***vahdeti vücut*** meşrebi üzerine kurulmuştur. Bu konuya Abdülâziz Mecdi kuddise sırruhu'l-azîz Efendi'nin şu açıklaması farkın durumuna aydınlık getirmektedir.

"Bir sâlik, sülûkü esnasında ***kavs-i uruc'u*** (yükseliş yolları) *geçerken hemen ilk mertebelerde, makamlarda* ***vahdeti şuhud'a*** *uğrar, fakat orada durmaz, geçer. Sır-rı zat makamına çıkınca* ***vahdeti vücut*** *tahakkuk eder. Ondan sonra* ***Hazerât-ı Halkiye'ye*** *inmek üzere* ***kavs-i nüzul'ü*** (iniş) *geçerken de, bu kavsin sonlarına doğru bir kere daha* ***vahdeti şuhud*** *hali kendisinde tahakkuk eder. Fakat onda da durmaz. Halden hale geçerek nihayet Hazerât-ı Halkiye'ye iner ve sülûkü tamamlamış olur.*

Bununla beraber, her sâlik aynı şekilde seyir ve sülûke devam etmez. Bazısı, ***vahdeti şuhud'a,*** *kavs-i urucu, bazısı da kavs-i nüzulü geçerken uğrar. Gerek uruçta, gerek nüzulde uğranılan* ***vahdeti şuhud*** *mertebeleri sır-rı zattan, yani* ***vahdeti vücut'tan*** *aşağı bir mertebedir. Çünkü* ***vahdeti şuhud,*** *âlem-i melekûttadır ve sıfat mertebesindedir. Şuhut, isneyniyeti (ikilik) icap ettirir. Yani bir şahit, bir de meşhut ister. Bu takdirde Zât-ı Bâri (Allah Teâlâ), nur şeklinde bile meşhut olsa, yine bir sıfatı, bir şekli vardır ve bir görenle bir de görünen olmak lâzım gelir. Görmek ve söylemek hep sıfat mertebesindendir. Ulûhiyet ve nübüvvet de bu mertebedendir. Başka bir tabirle Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, Kur'an-ı Kerim'i bu mertebeden tebliğ etmiştir. Muhyiddin Arabî kuddise sırruhu'l-azîz ve bütün Ehl'u-llâh eserlerini hep bu mertebeden yazmışlardır.*

Vahdeti vücûd'un tahakkuk ettiği sırr-ı zata gelince: Bunda bütün

esma ve sıfat Zât-ı Hakta yok olmuştur. Bu mertebede söz yoktur. Bir şey söylenmez ve söylenemez.

Bununla beraber Vahdeti vücut, seyir ve sülûkün her mertebesinde vardır. Hiç bir mertebe ondan hâli değildir.

Hâkim Senâi buyurur ki;

"Sözde hakikât, hakikâtte söz olmadığını anladığım anda sustum" *demekle, bu mertebelere ve onlar arasındaki farka işaret etmiştir. Yani sıfat mertebelerinde söylenen sözlerde hakikât olmadığı, zat mertebelerinde ise, söz söylemeğe imkân bulunmadığı için sustum, demiştir.*

İmam-ı Rabbani kuddise sırruhu'l-azîz seyir ve sülûkü tamamlamamıştır. Yani uruç etmiş, fakat nüzul eylememiştir. İrşat ise, ancak seyir ve sülûkü tamamladıktan ve Hazerât-ı Halkiye'ye indikten sonra tam olur. Esasen Nakşîler, (yani İmam-ı Rabbani taraftarları) bu meseleyi (yani vahdeti vücudu) anlamamışlardır."[1271]

Başımız meydana koyduk, keşf-i esrar eyledik;
Enbiya-vü evliyanın ketmettiği mâna budur.

فَكُلّ بِاعْتِبَارِ عَيْنِ خَلْقٍ

Daha açıkçası parmağını şöyle kaldırsan Hakk'a vâki olur. (vüsul bulur).

Bu mısrada ise Vahdet-i Vücud haline mudrik olmaktan haber edilmektedir.

Vahdet-i Vücud

Temeli ilk dönem sufîlerince fena - beka (fenâ fi'llâh - bekâbillah) terimleriyle atılan bu düşünce sistemi, son dönem tasavvuf felsefesinin en önemli konusudur. Özellikle de İbn'ül Arabî (638/1240) 'ye mal edilen vahdet-i vücut nazariyesi ne gariptir ki isim olarak İbn'ül Arabî (638/1240) 'nin ne Fütuhat'ında ne de Fusûs'unda geçmez.

İbn'ül Arabî üzerine yapılan araştırmalardaki tesbitlere göre vahdet-i vücud tabirini ilk defa İbn-i Teymiyye (728/1328) kullanmıştır. Bazıları da bu terimi ilk kullanan kişinin İbn'ül Arabî (638/1240) 'nin talebelerinden Sadreddin Konevî (673/1274) olduğunu söylerler.

Son dönem sûfilerine göre asıl tevhid, Allah Teâlâ'nın ma'bud, fail ve vücûd olarak birlenmesiyle gerçekleşir. Onlar vahdet-i vücut anlayışı ile geliştirdikleri tevhid ilminin, sadece işitme, okuma, düşünme, akli istidlal

[1271] ERGİN, O. Nuri; ***Balıkesirli Abdülazîz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti,*** İst. 1942,s. 225–226

ve zihni tefekkürle elde edilemeyeceğini, bunun ancak müşahede zevk, hâl, ve fenafıllah yoluyla elde edilebileceğini iddia ederler.

Aslında vahdet-i vücut düşüncesinde hem tenzih hem de teşbih vardır. İbn. Arabî (638/1240) teşbih cihetiyle her şeyin esasen Hak olduğunu belirtmekte, fakat aksini yani Allah'ın, bütün eşyanın toplamından ibaret olduğunu söylememektedir.[594] Dolayısıyla vahdet-i vücud ehlinin, "Hakikatte Allah'tan başka mevcut yoktur, (la mevcude illallah) sözünü; "Her mevcut Allah'tır şeklinde anlamamak lazımdır. Zira birincisi sırf tevhid, ikincisi bütünüyle şirktir.[595]

Vahdet-i vücudun anlamına gelince; **Vahdet-i vücud, varlığın birliği** demektir. Bizatihi kâim olan vücûd birdir. O da Hakkın vücûdudur. Bu vücud, vacib, kadîm ve ezelîdir. Taaddüt, tecezzi, tebeddül ve taksim kabul etmez. Onun şekli sureti ve haddi yoktur. Buna vücud'u mutlak denir. Allah Teâlâ mutlak olmaktan çıkmaksızın, bir değişiklik ve tebeddüle uğramaksızın sıfat ve fiilleriyle bütün suret ve eşyada tezahür ve tecellî etmektedir. Bu cihetle eşya onun aynasıdır. Bütünüyle kâinat onun vücuduyla kaimdir. Eşyanın hakikatleri bizzat kendilerinde sabit değil, Hakkın vücuduyla sabittir. Onların aslı yoktur. Eşya, yani Hakkın vücudunda görünen suretler, hakikatte hayal ve serap gibidir. Hatta dağlar ve taşlar da böyledir. Bunların keşif ve mevcut görünmeleri akıl ve hisse göredir.

Vahdet-i vücud panteizme (vücudiye) benzerse de onun aynı değildir. Vahdet-i vücudda ittihad ve hulul yoktur, yalnız bir tek mevcut vardır; O da Allah Teâlâ'dır. Panteizmde ise ittihad vardır. Bunlar "Allah küldür, küll Allah'tır" dedikleri halde, vahdet-i vücutçu mutasavvıflar "La mevcude illa hû" (yani, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şey yoktur) derler.

Allah Teâlâ - insan - âlem ekseninde dönen vahdet-i vücud felsefesi kuşkusuz mesnetsiz bir nazariye değildir. Bu anlayışta olan sufîler kendilerine birçok ayet-i kerimeyi ve hadis-i şerifi delil getirmişlerdir.[1272]

Tam Reformasyoncu [1273] bir üslupla, ***"kendi kendisinin bile efendisi olmayan ve her şeye bağımlı olan bu sefil ve zavallı yaratığın kendini, ona egemen olmak bir yana, en küçük parçasını bile tanıyamadığı kâinatın efendisi ve ustası olarak adlandırmasından daha gülünç bir şey düşünülebilir mi?"*** [1274]

[1272] (ŞEKER, 1998). s. 117-118

[1273] **Reformation:** i.) nefis ıslahı, daha iyi vaziyete koyma veya girme; ahlakın düzelmesi; (bh) 16. yüzyılda Protestan kiliselerinin tesisi ile neticelenen dinsel devrim.

[1274] (Max HORKHEİMER, 2005), s. 409

Vahdet-i-Mevcud:

Vahdetü'l-vücud kâinatta Allah Teâlâ'dan başka hiçbir varlığın bulunmadığı anlayışı iken, vahdet-i mevcut ise her şeyi maddede görme, ulûhiyeti onda mezcetme ve kâinat hesabına ulûhiyeti inkâr etme anlamına gelir. Vahdet-i vücudda Allah Teâlâ adına kâinat inkâr edilirken, vahdet-i mevcut'ta kâinat hesabına Allah Teâlâ inkâr edilmek gibi bir durum vardır.

وَفِي التَّحْقِيقِ ذَاتُ عَيْنِ مَعْبُودٍ

Tahkikte ise ayni Ma'buddur.

Hakk'ın vücûdundan başka vücûd yoktur. Lâkin her biri Ahmed, Mehmed, Hasan, Hüseyin, Bitki, hayvan itibariyle halktır.

وَمَا فِي الْكَوْنِ غَيْرُ الْحَقِّ اَصْلاً

Mükevvenatta (yaratılmış bütün mahlûkatta), Hakk'tan başkası aslâ yoktur.

وَمَا فِي الظَّاهِرِ الْاَصْلِ مَقْصُودٍ

Zâhirde (görüntülerde, görünenlerde) Hakk'tan başka yoktur, ancak o vardır, asıl maksuddur, yani istenen "O" dur.

"Bu âlemden Daha Güzeli Mümkün Değildir"

Muhyiddin ibn Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, mümkünler âleminde mevcut olan şeylerden daha iyi ve daha güzel bir şey yoktur, buyurur. Ondan beş asır sonra gelmiş ye Batı'nın en ünlü filozofları sırasına geçmiş bulunan **Leibnitz'in** de tamamen bu fikirdedir. Hattâ **İbn'ul Arabî,** Allahü Teâlâ'nın, âlemi Rahman sureti üzere icat ettiği için ekmel (en mükemmel) olması gerekeceğine nasıl hükmetmişse, bir matematik bilgini olan **Leibnitz** de: ***"Mademki her şey Allah'ın suretidir, en mükemmel olması gerekir"*** diyor ki, Batılıların **Optimisme** (iyimserlik) dedikleri -felsefî ekolün dayandığı nokta bu düşüncedir. [1275]

يُرَى بَحْرٌ لَهُ اَلْافُ مَوْجٍ

Denizden görülür nice bin dalga olur

Allah olasın demiyorum sana! Küfür söz söylemiyorum.

[1275] (AYNİ, 1995), s. 56

Canlı varlıklar, cansız şeyler, felek boşluğunun güzelliği, bunlar hep insanlarda vardır, insanlarda olan hassalar ise bunlarda yoktur. Yüce âlem sensin, gerçek budur! Nasıl ki Allah, *"Göklerim ve yerim beni kapsayamadı, ama imanlı bir kulumun gönlüne sığdım,"* buyurmuştur. [1276]

هُوَ الْمَوْجُدُ وَ الْاَمْوَاجِ مَفْقُودِ

Hâlbuki hava sâkin olunca dalgalardan eser kalmaz, geriye deniz kalır, dalgalar kaybolur,

Çünkü dalgalar denizden başka bir şey değillerdi. Sen tuttun onlara vücûd verdin.

فَيَا اِنْسَانُ وَمَا اِنْسَانُ حَقٌّ

Ey insan, insan Hakk değildir

Felsefenin en önemli problemlerinden biri bilgi meselesidir. Bilgibilimi **(epistomologie)** adı altında münakaşa olunan bu mesele, hep bilgilerimizin prensiplerini ve kurallarını araştırır.

Muhyiddin ibn Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Nuh Kelimesindeki Subbuhî Hikmet fassında, diyor ki: ***"Bir kimse şehâdet âleminde görülen sureti Hakk'tır zannedip 'Hak'ı müşahede ettim' diye tahayyül ederse, o kimse arif değildir. Zira eşya mazharlarından görünen Vücud-ı Vâhid (Tek Varlık) o şeylerin özellikleri arasından göründüğü için o özelliklerle boyanmıştır. Bundan dolayı O değildir. Fakat bir kimse, o gördüğü şeyin kendi nefsi olduğunu bilirse, işte o ariftir."*** [1277]

Çünkü insan mukayyeddir (insan olarak ona isim verilmiş kayıtlandırılmıştır.) Mukayyed olana Hakk demek küfürdür. Ancak **İbn'ul Arabî,** Füsûs'unda ilâhi hikmeti, Âdem kelimesine tahsis ediyor. Niçin? Çünkü yaratıklar içinde en son yaratılmış olan (tür) Âdem olunca esrarlı haline aldanmamakta mümkün değildir.

İbn'ül Arabî her bir vesileyle, her hangi bir şekilde iki ayrı zâtın bir biriyle birleşip karışması anlamına gelebilecek **"ittihâd"**ı reddeder. Zîrâ ona göre böyle bir karışmanın olabilmesi için öncelikle iki ayrı zatın var olması lazımdır. İttihad halinde de iki ayrı zatın var olması imkânsızdır. Hâlbuki onun vücûd anlayışına göre tek bir Vücûd, tek bir Zât ve onun farklı mertebelerdeki zuhuru vardır. Öyleyse "ittihâd" kulun; Allah Teâlâ'ya has

[1276] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.250), s.339
[1277] (AYNİ, 1995), s. 58

olan ilim, irade, kudret gibi sıfatlarıyla vasıflanması; Hakk'ın da mahlûkata ait olan, el, yüz, gülümseme, taaccüb gibi vasıflarla nitelendirilmesinden ibarettir. Bu îtibârla "ittihâd" iki ayrı zâtın bir birine karışmasından değil, Hakk ile halk arasında *tedâhulü'l-evsaf*'dan ibarettir.[1278]

Bu nedenle Hulûl ve ittihad kelimeleri her ne kadar birbirlerine yakın anlamlar taşısalar da aralarında önemli derecede nüans farkı vardır. Bu farklığı göstermek bakımından Hz. Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin şu sözleri önemli bir açılım imkânı vermektedir:

"Firavun ben Hakk'ım dedi, alçaldı; Mansûr, ben Hakk'ım, dedi kurtuldu. O, ben demenin ardında Allah Teâlâ'nın lâneti var; bu ben demenin ardında Allah Teâlâ'nın rahmeti var.

Ey seven kişi! Çünkü o kara taş idi, bu ise akik. O ışığın düşmanıydı, bu ise ışığa âşık. Ey boş, boğaz bu ben deyiş, iç yüzde o demekti; hem de hulûl yoluyla değil ışıkların birleşmesi yoluyla. Çalış çabala da taşlık vasfın azaldıkça azalsın; lal oluş yüzünden taşlık vasfın, parıl parıl aydınlansın." [1279]

Mevlânâ, hulûl kavramının ifade ettiği anlamın Mansûr'un sözünde bulunmadığına; aksine onun ifadesinde Allah Teâlâ'nın nûruyla bir olma (ittihâd-ı nûr) halini aramanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çünkü hulûl iki aynı cins arasında olmayı iltizam eder. Oysa mutlak vücûd yanında mukayyed olan, ancak mutlak'ın sıfatlarıyla boyanabilir, mutlak anlamda bir ittihad ve hulul olmaz. Bir başka ifade ile insân-ı kâmil, ***"bakırı kimyada eritir gibi varlığını Hakk'ın varlığında eriten"*** [1280] bir şahsiyet olarak, benliğini fenâ etmektedir; yoksa O'nda hulûl etmez. Bu durum, *ene*nin *hüve hüve*nin ene olması halidir ki muhakkikler indinde gerçek anlamda tevhidi idrakten kasdedilen de budur. Bu nedenle dir ki, Mansûr'un ***"ene'l-Hak"*** demesi, ***"ben fani oldum Hakk kaldı"*** anlamında bir tevazû göstergesinden başka bir anlama gelmez. [1281]

Allah Teâlâ asla **"Enel Hakk"**, yani **ben Hakk'ım** demez. Allah Teâlâ, her zaman beni kutlayın, beni kutlayın! da demez. Çünkü bunlar hayret ve taaccub ifade eden sözlerdir. Hakk nasıl olur da hayret ve taaccub be-

---

[1278] İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-Mesâil, (Resâil),* s. 398, 399.
[1279] Mesnevi, c. V, b. 1035-2039
[1280] Mesnevi, c.I, b. 3020
[1281] Erdal Baykan: Bir Din Felsefesi Problemi Olarak Mevlânâ'da Tanrı. Doktora Tezi, Konya 1999, s. 134

yan eder? Eğer kuluna ait bir ilgi dolayısıyle taaccüp ifade eden sübhan[1282] kelimesini kullanırsa doğru olabilir. [1283]

“Yaratılmış olan kimse Tanrı olamaz. İster Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem olsun, ister Muhammed'den başkası.” [1284]

لِفِي كُلِّ الْعَوَالِمِ اَنْتَ مَحْمُودٌ

Lâkin âlemlerde mahmud Hakk’tır.

Çünkü Hakk ve Rabb manâları itibariyle sabit, yani değişmez demektir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî kaddese’llâhü sırrahu’l-aziz buyurdu ki;

Kul varlığından mutlak olarak yok olmadıkça O’nun katında birlik gerçekleşemez. Tevhid (Birlik) hulûl değildir; senin yok olmaklığındır. Yoksa saçma sözlerle, olmayacak işlerle hak, batıl olmaz.

لِفَانُوسِ الْمَظَاهِرِ اَنْتَ شَمْعٌ

Bu mazharların fenerlerinin mumu sensin.

لِكُلِّ الْوَارِدَاتِ اَنْتَ مَوْرُودٌ

Her bir halin ile bu âleme gelirsin, gelen sensin.

[1282] Cenab-ı Hakk'ın mahlûkatı ve eserleri karşısında duyulan hayret ve taaccübü ifade etmek için söylenir. Cenâb-ı Hakkın zâtında, sıfâtında ve ef'alinde bütün kusurlardan münezzehiyetini ifade eder.

(Sübhanallah ve Elhamdülillah cümleleri Cenâb-ı Hakk'ı Celal ve Cemal sıfatlarıyla zımnen tavsif ediyorlar. Celal sıfatını tazammun eden Sübhanallah, abdin ve mahlukun Allah Teâlâ'dan baid olduklarına nazırdır. Cemal sıfatını içine alan Elhamdülillah, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetiyle abde ve mahlûkata karib olduğuna işarettir. Meselâ: Biri kurb, diğeri bu'd olmak üzere bize nâzır şemsin iki ciheti vardır. Kurb cihetiyle hararet ve ziyayı veriyor. Bu'd cihetiyle, insanların mazarratlarından tâhir ve sâfi kalıyor. Bu itibarla insan, şemse karşı yalnız kabil olabilir, fâil ve müessir olamaz. Kezâlik, bilâteşbih, Cenâb-ı Hak rahmetiyle bize karib olduğu cihetle Ona hamd ediyoruz. Biz Ondan uzak olduğumuz cihetle Onu tesbih ediyoruz. Binâenaleyh, rahmetiyle kurbüne bakarken hamdet. Ondan baid olduğuna bakarken tesbih et. Fakat her iki makamı karıştırma. Ve her iki nazarı birleştirme ki, hak ve istikamet mültebis olmasın. Lâkin iltibas ve mezc olmadığı takdirde her iki makamı ve her iki nazarı hem tebdil, hem cem' edebilirsin. Evet, Sübhanallâhi ve bihamdihi her iki makamı cem'eden bir cümledir.

[1283] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.259), s.348

[1284] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.355) s.441

Muhyiddin ibn Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz eşyanın hakikatlerinin idrâk olunamayıp ancak eşyanın mahiyetlerinden bazı gerekli şeylerin bilinebileceğini bildirmektedir. [1285]

لَكَ الْقَافُ لَكَ الْعَنْقَا جَمِيعًا

Kâf senindir, Ankâ hepsi senindir.

Gerçek ve hayâlî âlemde ne varsa hepsi senin ve sendendir.

لَكَ الْقَهْرُ لَكَ اللُّطْفُ لَكَ الْجُودُ

Kahır senindir, lütûf senindir, cûd (cömertlik) senindir.

وَ فِي دَعْوَاكَ مَعْرُوضُ الْاَمَانَةِ

Senin davanda arz edilen emanet vardır.

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

"Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür." [1286]

وَ فِي مَعْنَاكَ مَعْرُوفُ وَ مَسْجُودُ

Ondaki bilinen senin manan ve secde vardır.

وَ لِلْاَسْمَاءِ لَيْسَتْ عَيْنٌ اَصْلاً

İsimler için ayn yoktur.

Yani Ahmet, Mehmed, Hasan, Hüseyin, Bitki Hayvan, ağaç, taş gibi şeyler için ayn (bir şeyin cevheri, aslı)yoktur.

مُسَمَّى الْكُلِّ عَيْنٌ غَيْرُ مَعْدُودِ

Bunların aksinin müsemmâsı ayn'dır, yalnız sayısız olarak,

[1285] (AYNİ, 1995), s. 56

[1286] Âl-i İmran, 58

Zirâ sayılırsa o zaman halk olur. Çünkü ***"Cem"*** makâmında çoğalma yoktur, zirâ çoğalırsa o zaman halk olur. Lâkin ***"Hazret'ül cem"*** makâmındaki şerîat makâmıdır, orada teaddüd, yani çoğalma vardır. Çoğalma görülmediği halde, yani insan, hayvan veya bitki görülmediği vakit Hakk'tır. İnsan, Hayvan, bitki görüldüğü vakit'de Halk'tır. Aksi halde onlara Hakk demek küfürdür. Yani daha açık bir ifâde ile insan veya başka şeye Hakk diyen kimse kâfir olur. [1287]

وَ مَا الْمِصْرِى اِلاَّ بِاعْتِبَارٌ

Mısrî denilen ancak bir itibar iledir.

Mısrî'nin itibarı [1288] Allah Teâlâ'nın takdir ettiği iledir. Bu nedenle Allah Teâlâ bazı şeylerde kendi zatına tanıdığı hakkı dilediği şekilde tasarruf etmesidir.

وَ اِنِّى كُلِّ مَوْجُودٍ وَ مَعْهُود

Muhakkak ben bütün mevcud ve bilinenim.

Niyâzî-i Mısrî Allah Teâlâ'ya olan yakınlığını bundan daha güzel ifade edilemez. Vahdet-i Vücud nazariyesi ile bu yakınlığı anlayabiliriz.

[1287] Seyyid Muhammed Nurul Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziznin Vahdeti Vücûd hakkındaki bu veciz açıklaması dikkatle okunmalıdır. Onun Hak ve halk arasındaki farkı bu kadar açık bir ifâde ile bildiren sözlerine, biz bir tek kelime dâhil etmek istemiyoruz.

Sırası gelmişken Seyyidin cüz'î ve küllî irâde hakkındaki şu vakası'da ilgi çekicidir:

Sultan Abdülmecid han zamanın Şeyhül İslâmın konağında yapılacak toplantıda kendisininde bulunmak istediği fakat kendisinden başkasının bilmemesini irâde eder. İlim toplantısında söz Allah Teâlâ'nın sıfatları kudret, hayat ve ilim gibi bahislerden sonra sıra irâde bahsine gelir. Seyyid:

" Allâhın kemal sıfatları insanda cüz'î de olsa vardır, fakat Allah Teâlâ'nın huzurunda olanlarda irâde olmaz." Dinleyenler;

"Acaba bunu bir misâl ile açıklar mısınız?" diye sormaları üzerine; Seyyid keşfini göstererek:

"Bakınız, biz hâlen Padişâhın huzurunda bulunmaktayız, şahsi irâdemize mâlik değiliz, Bize gel derler, kalkıp gideriz. Çıkın gidin derler, çıkar gideriz. Ne zaman huzûru şâhâneden çıkarsak, o zaman irâdemize mâlik oluruz. Ehlullâh ise Allah Teâlâ'nın huzurundan bir an ayrılmış olmazlar ki irâdelerine sâhip olsunlar." demiştir.

[1288] **İtibâr:** Şeref, haysiyet. Ehemmiyet vermek. Hürmet, riâyet ve hatır saymak. Kulak asmak. İbret alıp uyanık olmak. Birisini veya sözünü makbul farzetmek. Taaccüb etmek. Bir şeyin gerçek değil, kararlaştırılan değeri. Ticarette söz veya imzaya olan itimad.

37

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Müşkülüm var size ey Hakk dostları, eylen reşâd,
Kim cevâbın vere olsun Hakk katında ber-murat.
Ol ne kesrettir ki anın haddi yok pâyânı yok,
Kesret içinde ne vahdettir ki ana yok idâd.
Çoktur envâı bu halkın biri insân üç bölük,
Biri ehl-i hayme, birisi kurâ, biri bilâd.
Üç bölükten üç bölük dâhi bölünmüş ey hoca,
Biri kâfir, biri mü'min biri ehl-i inkıyâd.
Kangısı Hakk'dan irağ olmuş bunların söyle gel,
Kangısı kâdir ki Hakk emrine eyleye inâd.
Hakk'ın iken her tasarruf bu abes sözler nedir?
Nefs ü şeytân dediğin kimlerdir eylerler fesâd.
Dünyâ vü ukbâ dahi hem haşr ü neşr olmak nedir?
Bunları bildir bana hem ne dürür mebde meâd.
Ahirette cennet i nirân ü berzâh kim denir?
Bunların aslı nedendir olısar yevm'üt-tenâd.
Kahr-ü lûtfun illeti bir demenin aslı nedir,
Bu ikinin vahdeti midir acep râh-ı sedâd.
Yani râhat ayn-ı mihnet, mihneti râhat mıdır,
Cümleden râzı mıdır Hakk ber târik-i ıttırâd.
Hakk Teâlâ'dan yakın insâna bir şey yok denür,
Lik bildir kim dürür Allâh ya kimdir ibâd.
"Men aref" le "mâ remeyt-e iz remeyte" remzini,
Fark ede gör mümkün ise ber-sebîl-i infirâd.
Müşkülü çoktur Niyâzî'nin veli biri de bu,
Zâhid anlasa Hakk'ı zühdü neden olur kesâd.

Müşkülüm var size ey Hakk dostları, eylen reşâd,
Kim cevâbın vere, olsun Hakk katında ber-murat.
Ey Hakk dostları beni meşgul eden sorundan kurtarın.
Bu sorum cevabını veren Allah Teâlâ katında muradına kavuşsun.

Soru sormak bilene has bir durumdur. Bilmeyen soru soramaz. İnsân-ı kâmilin soru sorması talim niyeti iledir.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz "Müşkülüm var size ey Hakk dostları, bana Hakk yolunu gösterin diye söze başlayarak istikâmetin yine Allah Teâlâ dostları ile olacağını bildiriyor. Eğer biri bunun cevâbın verebiliyorsa Hakk katında murat bulmuş ve murad veren demektir.

<u>Ol ne kesrettir ki anın haddi yok pâyânı yok,</u>
<u>Kesret içinde ne vahdettir ki ana yok idâd.</u>
Bu çoklukta sınır ve âlemin birliği yok.
Nasıl birçokluk ki sayılamayan bir birliği var.

"Kesret" –bir- kelimesinin zıddı olacak bütün çokluk, fazlalıklardır. Burada kullanılan mana esma ve kullarda tecelli eden sıfâtların sonsuzluğuna işarettir. Çünkü Allah Teâlâ'nın tecelli eden esma ve sıfatı nihayetsizdir.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

"De ki: Eğer Rabbimin kelimeleri için deniz mürekkep olsa elbette Rabbimin kelimeleri tükenmeden deniz tükenir biter. İsterse denizin bir mislini de yardımcı getirecek olsak." [1289]

"Kesret içinde sayısız olan vahdet"ten kasdedilen her şeyde onun için bir işaret vardır ki; onun bir olduğuna delâlet eder demektir." ***Bir odur ki, ondan ancak bir meydana gelir."*** kıstasınca varlık gerçekte birdir. Buna göre her kesrette bir vahdet itibâr olunacak. Vahdet dahî sonsuz olur. Bu itibâr hakîkî vahdete zıt değildir. Nitekim insâniyyet birdir. Lâkin husûsî özellikleri itibariyle çok gibi olup Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi görünür. Şeyh-i Ekber Muhyiddin kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Hazretlerinin ***"Eşyayı açığa çıkaran kimse tüm eksikliklerden uzak ve bütün yüceliklere sahiptir. O, kendisidir."*** buyurdukları buna işarettir. Bunu anlamak için basiret gerektir ki yanlış anlayıştan sakınmak gerekir. Çünkü Allah Teâlâ cevherlerin aynı ve parçaları olmaktan münezzeh ve müstesnadır. Ancak her zerrede Allah Teâlâ kemâli üzere mevcûddur. Fakat bu aynalarda zahir olan vücudun gölgeleridir, gerçek değildir. İşte sayılamaz vahdet bu demektir. Bu makamda yanlışa düşen çok olmaktadır.

<u>Çoktur envâı bu halkın biri insân üç bölük,</u>
<u>Biri ehl-i hayme, birisi kurâ, biri bilâd.</u>
Biri insan ve üç bölük olamak üzere mahlûkatın türleri çoktur.
İnasanlarda hakikatlerine göre **göçebe**, **köylü** ve **şehirli** olmak üzere üç yerde makam tutarlar.
Halk dörttür. Melekler, şeytanlar, cinler ve insanlar.
İnsan sınıfı yüzyirmibeş cüzdür. Biri tevhid ehli, geri kalanı küfür ehlidir. Tevhid ehli dahî yetmiş üç fırka olup biri nâcî fırkası, kalanı bid'at ve dalâlet ehlidir.
Ehl-i hayme (çadır ehli-göçebe) <u>fark'a</u>;
Köylüler, <u>cem'e</u>;

[1289] Kehf,109

Şehirliler, cem'u'l-cem'e işaret eder.

İbnü'l-Arabî ise insandaki akıl-hevâ çatışması noktasında "ülke"nin çöl/kırsalından *(bâdiye)* ve şehrinden *(hâdıra)* bahseder. Ülkenin bu bölgelerine aklın ya da hevânın hâkim olması, insanın iyiliğini, saadetini ya da kötülüğünü, bedbaht oluşunu belirler. Zîrâ şehir asıl olanı, tevhidi ve îmanı, çöl/kırsal ise tâlî olan ameli simgelemektedir. Buna göre:

1. Mahfûz ve mâsum mü'min: Şehrine ve kırsalına aklın hâkim olduğu kimse.

2. Günahkar/âsî: Şehrine akıl, kırsalına hevâ hâkim olan kimse.

3. Kâfir: Şehrine ve kırsalına hevâ hâkim olan kimse.

4. Münafık: Kırsalına akıl, şehrine hevâ hâkim olan kimse. Burada ifade edildiği şekliyle her ne kadar münâfığın kırsalına/ameline akıl hâkim olsa da asıl olan şehir/tevhid hevânın hâkimiyeti altında harap olduğu için bunun bir önemi yoktur. Onların amelleri çöldeki bir serap gibidir. Zîrâ asıl harap olursa fer'î olanın bir faydası olmaz.[1290]

Üç bölükten üç bölük dâhi bölünmüş ey hoca,
Biri kâfir, biri mü'min biri ehl-i inkıyâd.

Bu üç bölükte kâfir, mümin ve inkiyad (Boyun eğme. Muti olma. Teslim olma. İtaat etme. İmtisal) ehli olan mukarrebler, enbiyâ ve velîler olarak üçe bölünmüştür.

Kangısı Hakk'dan ırağ olmuş bunların söyle gel,
Kangısı kâdir ki Hakk emrine eyleye inâd.

Bu saydıklarımdan hangisi Allah Teâlâ'dan uzak ve ayrı olduğunu söylebilir misin?

Hangisi Allah Teâlâ'nın emrine karşı çıkabillir.

Üç bölük celâl, cemal ve kemalin görüntüsüdür. Bu üç bölükten hiçbiri de Hakk'dan örtülü değillerdir. Hiçbiri Allah Teâlâ'nın emri olmadan yüz gösterememiş ve meydana gelememiştir. Nitekim Şâtıbî[1291] buyurur ***"İnsanların tamamı köle sayılır. Çünkü Allah kölenin işlerinde hür olmasını uzaklaştırdı."***

فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ [1292]

[1290] İbnü'l-Arabî, *Tedbîrât,* s. 137, 138. (ÇAKMAKLIOĞLU, 7 -2006)

[1291] Şâtıbi, (538/1144-590/1194) Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fırruh b. Halaf b.Ahmed er-Ruaynî: Kıraat ve tefsir ilmindeki geniş bilgisiyle meşhurdur.

[1292] Fussilet, 11

"..Sonra ona ve yer için buyurdu ki: "İsteyerek veya istemeyerek geliniz". Onlar da, "İsteyiciler olarak geldik," dediler…"

Celâlin görüntüsü şeytanlarda, cemâlin hizmeti meleklere ve kemâlin zuhurunda Allah Teâlâ fark edilir. Fakat hakikatte hepsinde müessir olan yine Allah Teâlâ'dır. يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَاءُ ***"dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir…"*** [1293]

Uzaklık kula nisbetle ve zahirine izafetledir. Hakk'a ve bâtına nisbetle uzaklık yoktur. Perde olan gaflet perdesidir. Allah Teâlâ her şeyde zahir iken, herhangi bir şeyin onu perdelemesi nasıl düşünülebilir.

Fakat bu makamda hakîkî cevap مَامِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّى عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ***"… Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır."*** [1294] ayet-i kerîmesi üzerine bina olunur. Bu sırrın fazla izahatı haramdır.

Müfessirlerin sultânı İbn-i Abbâs radiyallâhü anh ***"Allah'ın gizlediğini gizleyin, açıkladığınızı da açıklayın."*** Demiştir.

<u>Hakk'ın iken her tasarruf bu abes sözler nedir?</u>
<u>Nefs ü şeytân dediğin kimlerdir eylerler fesâd.</u>
Bütün tasarruf Allah Teâlâ'nın ise bu boş sözler ne için söyleniyor.
Nefs ve şeytân denilen şeylerde ne varki fesâda sebep olur (diyorsun).

Müminde iki özellik vardır: Biri **kulluk** diğeri **tevhît**dir. Bunlardan kulluğun neticesi **edeb**dir. Bu nedenle ***"Noksan benim, kemâl Allah Teâlâ'nındır."*** demek gerekir. Tevhidin gereği **tefrîd**dir ki; ***"Cümle tasarruf Allah Teâlâ'nındır"*** demek gerektir. قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ **"..."** ***Hepsi Allah Teâlâ'dandır."*** de![1295]

Şeriat ve hakîkat ikisi terâzinin iki keffesidir. Bu iki keffeyi aynı sevide tutmak gerekir. Birisini tercih etmek hatadan uzak değildir.

"Nefs ü şeyâtîn" ile murat **"Doğru yoldan saptıran her şey"**dir.

مَامِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ ***".. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, ..."*** [1296] âyetini

---

[1293] Nahl, 93
[1294] Hûd, 56
[1295] Nisa, 78
[1296] Hûd, 56

bilmeyen nefis ve şeytânın ne hizmette olduğun bilmez ve ne için yaratıldığını ve tayin olundukları vazifelerini anlayamaz.

Dünyâ vü ukbâ dahi hem haşr ü neşr olmak nedir?
Bunları bildir bana hem ne dürür mebde meâd.

Dünyâ ve ahret, kıyametten sonra insanların toplanıp ve dağılmaları nedir?

İlk yaratılış ve ahiret için yok olma nedir bunları bana bildirir misin?

"Dünya ve ahiret" ve "haşr ve neşir" açılmaya ve gizlenmeye işarettir. Ahiret, dünyânın kalbidir. Avamın haşri zahir ve seçkin insanların hem zahir ve hem bâtındır. Onun için ***"Kıyâmetü'l-ârifîne dâimetün"*** "Ariflerin kıyameti süreklidir" buyrulmuştur. Bu nedenle kıyamet haşri avam olanlaradır. "***İnsanlar uyumaktadırlar, öldükleri zaman uyanırlar."*** [1297] Bu âlemde âlem-i kendi ihtiyarı ile dirilenler mecburî dirilişten önce tekrar tekrar dirilmiştir. ***"Ölmeden önce ölünüz."*** bu sırra işarettir. ***"Ölen kişinin kıyameti kopmuştur."*** [1298] Yani arif olanlar haşir ve neşri daha bu âlemde görürler. ***"Ölmeden önce ölünüz",*** hükmünce o Tevhid-i ef'âlde fiilerini Hakk'a verir. Tevhid-i sıfatta sıfâtı Hakk'a verir. Tevhid-i Zatt'a zâtı Hakk'a verir. Cem makâmında zâtı giyer, Hazretül cem'de sıfâtı giyer ve Cem'ül-cem makâmında ef'âli giyer. Hakk'tan geldiğimiz cihetle başlangıcımız Hakk'tır. Hakk'a gideceğimizden dönüşümüz de yine Hakk'tır.

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem kıyametin ne zaman gerçekleşeceğini bilmediğini, ancak onun alametlerinden birinin cariyenin sahibini doğurması ve bazı çıplak ayaklı koyun çobanlarının yüksek binalarda oturması olduğunu belirtmektedir.[1299]

Sûfîler bu alametin büyük kıyamete yönelik boyutunu kabul ettiklerini belirtmekle birlikte, onun insanın manevî gelişimi açısından da yorumlanabileceğini ifade ederler. Cilî'ye göre Allah Teâlâ öz olarak insanın zatında mevcuttur. Burada hakikatin merkezi olan insanın zâtı kıyamet alametinde zikredilen cariye olarak yorumlanır. Aynı metinlerde bahsedilen cariyenin gerçekleştireceği efendisini doğurma olayı ise gizli emrin/hakikatın batından zahire çıkmasıdır. Diğer bir deyişle insanın özünde var olan hakikatin keşfedilmesidir. Daha sonra cariyenin efendisi olacak

---

[1297] Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 312
[1298] Aclûnî, Keşfu'l-hafâ c. II, s. 379380.
[1299] Buharî, *Sahîh,* İman 37, Müslim, *Sahih,* İman 1, 5, 6; Ebu Davud, *Sünen,* Sünnet 16; İbn Mace, *Sünen,* Mukaddime 9, hno: 63-64; İbn Hanbel, *Müsned,* c. 1, ss. 37, 319, c. 2, ss. 395, 426, c. 4, 129, 139, 164.

bu yeni çocuğun doğumundan önce oluştuğu yer insanın bâtınıdır. Gerçekleşen doğumla birlikte bâtın/iç âlemde var olan ilâhi öz zahirdeki his âlemine çıkar.[1300]

“.. *Ben onu sevince duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı, düşünen aklı ve konuşan dili olurum…*ʿ ifadelerinde anlatıldığı gibi ilahî hakikat, insan vücudunda zuhur eder ve tasarrufunu gösterir. Bu durumdaki kişinin kendi zatı cariyeye, zatında gizli olan hakikatin ondan tezahür edip ortaya çıkması doğuma ve söz konusu kişinin haline hâkim olan Hakk’ın rablığının izleri ise cariyenin efendisine benzetilerek tevil edilir. Ârifin bir binek hükmünde olan isimler âleminden soyutlanması ve kendi nefsî özelliklerini terk edip benliğini ilahî olanla değiştirmesi çıplak ayaklı olmaya benzetilir. Nefsinin hakikatini tanıyan insanın ilahî korunmaya alınması da onun çobanlığına hamledilerek yorumlanır. Manevî hayatını geliştirmek için bütün yapıp etmelerini kapsayan manevî seyir esnasında elde ettiği cezbe halindeyken yüksek derecelere/makamlara ulaşması da hadislerde kıyamet alameti olarak sözü edilen insanların oturacağı yüksek binalara benzetilir. [1301]

ÖLÜMÜN NELİĞİ

Ölüm,[1302] insanın hayatında kabullenmekte güçlük çektiği çok önemli fenomendir. İnsanın öleceği hususunda sahip olduğu bilgi, varlığı hususunda sahip olduğu bilgi kadar kesindir. İnsanda kendisinin ölümlü bir varlık olduğu bilgisinin fıtri olduğu söylenebilir. Bu hükme Kur'an-ı Kerim’de ki

“Derken şeytan onun aklını karıştırıp ey Âdem dedi, sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?” [1303] dedi. Âdem aleyhisselâm şeytanın bu çağrısına ebedilik, ölümsüzlük arzusuna kapılarak uydu ve yasak meyveyi yedi. Bu ayet göstermektedir ki ilk insanda da ölümsüzlük fikri fıtrîdir. Ölümü görmeden, tecrübe etmeden, ölüme olumsuz bir tepki geliştirmiştir. Ölüm; hayatın zıddı, canlılığın yok oluşu, bitmek-tükenmek, hislerin yok olması, sönmek, ruhun bedenden ayrılması olarak tanımlanmıştır. Böylece ölümün yaratılmış varlıkta meydana gelecek bir durum olduğunu ifade ederler.

İspanyol filozofu Miguel de Unamuno, İnsan arzularının en büyüğü olduğu kadar en eskisi de olan ebediyet umudu ve yaşama özlemiyle dolu olarak, hayatın sırrını bir büyük soru ile bağlantılı görür.

[1300] (ŞİMŞEK, yıl: 8 [2007], sayı: 19,)Cîlî, *el-İnsanü’l-kâmil*, c. 2, s. 51.
[1301] (ŞİMŞEK, yıl: 8 [2007], sayı: 19,)Cîlî, *el-İnsanü’l-kâmil*, c. 2, ss. 51-52.
[1302] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 80
[1303] Tâ-Hâ, 120

"Ben", diyor Unamuno,

"Şu kanaate vardım ki, bir ve bütün insanlar için aynı olan bir tek çetin iş var. İnsanı ilgilendiren asıl sorun, her birimiz öldükten sonra, senin benim bilincimin başına neler geleceği sorunudur"

Yok olmanın kör talihinden kurtulup var olmaya devam edebilmek uğrunda insanların her türlü işkenceye katlanabileceği duygusu ile ilgili olarak da, yine aynı filozof, yok olmaktansa ebediyyen cehennemde yanmaya razı olduğunu, "çünkü hiçbir şeyin hiçliğin kendisi kadar korkunç görünmediğini" söyler. Zira

"eğer bilinç iki karanlık ebediyet arasındaki bir şimşekten başka bir şey değilse", "bilelim ki bu bir adalet değildir" ve ***"hayattan daha iğrenç hiçbir şey de olamaz o zaman"*** [1304]

Kur'an-ı Kerim'de Dirilişin Mahiyeti [1305]

İnsanın ölümünden sonra tekrar diriltilmesi ahiret inancı olarak ifade edilen iman esaslarından birisidir. Kur'an-ı Kerim'de bu inancın hem ahlaki hem de insanın varlık olarak yaratılacağını belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dönemde ahiret inancı yaygın bir inanç değildi.

"Bir kısmı, insanın ölümünden sonra ebediyen yok olacağına, bir kısmı da tenasühe inanıyordu."

Kur'an-ı Kerim'de insanın tekrar yaratılacağını bir iman esası olarak vurgulanmaktadır. İnsanın ölümden sonra yaratılıp dünya hayatında yaptıklarından dolayı hesap vereceğine inanmaktır. Aynı zamanda yeniden yaratılma inancı insanlarda ahlaki bilincin geliştirilmesine yönelik bir anlayışı da ifade etmektedir.

"Onları gelmesinde şüphe edilmeyen bir gün için topladığımız ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese kazandığı şeyler tastamam ödendiği zaman halleri nice olur." [1306]

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan iş bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu adalet terazisine getiririz. Hesap gören olarak biz herkese yeteriz." [1307]

İnsanın ölümden sonra tekrar yaratılıp hesap verecek olması hayatını anlamlı bir şekilde yönlendirmesine yol açacaktır. Bu gerçek insanda ahlak bilincini geliştirecektir. İnsanın yaratılışını ifade eden ayetlerin bir di-

---

[1304] (KOÇ, 1990), s.1; H.H.Titus. Liyinı; Issues in Philosophy New York 1970,s.452; A.Seth Prlngle-Pattison, The Idea of Immortallty, Oxford 1922,s.l31. Miguel de Unamuno,1 asamın Trajik Duygusu,(trc. Osman Derinsu) İstanbul 1986,s.20-24-50,

[1305] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 115

[1306] Âl-i İmran, 25; Nisa, 109-113

[1307] Enbiya, 47; Yunus, 54

ğer özelliği ise vahyin indiği dönemdeki insanların ahiret inancını ve yeniden diriltilmeyi alaya almalarına verdiği cevaptır. [1308] Bu ayetler insanların yeniden dirilme ile ilgili şüphelerini ifade etmiş ve sonrasında bu dirilmenin nasıl olacağı konusuna vurgu yapmıştır. ***"And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve dünyada size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız."*** [1309]

"Ve hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır. And olsun ki sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz..." [1310]

Bu ayetler yaratılışın cismani olacağını ifade etmektedir. Yaratılışın dünyadakine benzer bir bedenle olacağını bize bildirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yaratıldığı zaman insanın yaşı, durumu hakkında bilgi verilmemiştir. Bu konuda ileri sürülen fikirler spekülasyondan öteye gitmeyecektir. Ama önemli bir nokta vardır ki, bu da kişisel kimlik problemidir.

Öldüğümüzde kişisel kimliğimiz nasıl korunacak?

Yeniden dirildiğimizde kişisel kimliğimiz varlığını devam ettirecek mi?

Eğer varlığını devam ettirecekse bu nasıl olacak?

Dünyada kişisel kimliğimiz ile yaptığımız fiillerimizin ahirette de bilincinde olmalıyız ki karşılığını görelim. Ancak ayetler bu durumun mahiyeti hakkında bilgi vermiyor ancak insan mutlak olarak yaratılacağına göre, kişisel kimliği de korunacaktır. Ama nasıl olacağını bu düzeni belirleyen bilmektedir.[1311]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ise hadislerde bildirdikleri ise bu sorusu olan ve beyan buyurduğu kişi ve cemaat-ı ilgilendiren sınıfı kapsar ve içerik olarakta büyük bir genişlikte arz etmektedir.

<u>Ahirette cennet i nirân ü berzâh kim denir?</u>
<u>Bunların aslı nedendir olısar yevm'üt-tenâd.</u>
Ahirette cennet, cehennem ve berzâh neye denir,
Bunların birbirlerine bağırma gününün aslı nedir.

Burada "berzah" ile murat cennet ve cehennem arası olan âraftır. Berzah sınırlı değildir ve âlem-i misâle bağlıdır. Onun için âhiret lafzı bunun için kullanılmaz. Bu makamın hakîki ve tafsili izahatı şudur ki;

Cennet kâmilin insanın ruh ve sırrı tecellîsidir.

Cehennem, nefis ve tabiat mertebesinin tecellîsidir.

[1308] Mü'minun, 83; 36 Yasin, 79-80; Mü'minun, 37; Neml, 67; Saffat, 16,53
[1309] En'am, 94
[1310] Kehf, 48
[1311] (GEÇDOĞAN, 2005), s. 115-119

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Cennet zorluklarla, Cehennem de şehvetlerle sarılmıştır." [1312]

Ârâf, kalb makamının tecellîsidir. Çünkü kalp, nefis ve rûh arasında berzah ve vâsıtadır. Bu izahtan cennet, cehennem ve ârâf ehlinin kim oldukları açıklanmış oldu.

Kâmil insânda celâlin karşılığı sol el olduğu gibi cemâlin karşılığı sağ eldir. Yine birinci ayak ile cehennem ve ikinci ayak ile cennet doldurulur. Ahirette ***"Cehennem, Cebbar ona ayağını koyuncaya kadar 'Daha yok mu?"*** demeye devam eder. Hadîs-i şerifi bu sırra işarettir.

Kahr-ü lûtfun illeti bir demenin aslı nedir,
Bu ikinin vahdeti midir acep râh-ı sedâd.
Kahr ve lûtfun bir demenin sebebinin aslı nedir,
Acaba bu ikinin birliği midir doğru yol.

"Kahr" ârizî ve itibarî ve **"lutf"** aslî ve hakîkîdir." ***Rahmetim gazabımı geçti."*** [1313] Bu manaya işarettir. Kahr aslî sıfat olsa rahmâniyet sıfatına aykırı ve zıttır." ***Her bela, sıkıntı bir bahşiş açar. (Her mihnet ile bir hediye gelir)."*** Onun için kahr hakikatte lafızda gizlidir. Hattâ bir kimseye dua edip **"Allah Teâlâ ıslâh eyleye, insaf vere"** deseler **"Allah Teâlâ belânı vere"** demek olur. Çünkü genellikle ilâhî terbiye celâl perdesi yüzünden zuhur eder. Belâ ise lutufun aslıdır rahmete kavuşturur. Celâlin ve cemâlin kudreti zâttadır. Lâkin cemâl, zâtın sıfatları ile muteberdir. Celâlde ise yalnız zât ile muteberdir. Cennet ehl-i zahir nimetler ile gıdalanırken ve cehennem ehli gıdanın yokluğu eziyetini çeker.

Kahr ve lutf insanların tabiatına göredir. Bir kimsenin tabiatına kahr olan, ötekinin tabiatına göre bir lutftur. Meselâ: Şehirlerde oturanlara göre ıssız bir köyde oturmak kahrdır, hâlbuki oranın halkı için bir lutftur. Anın kahrı şehirde oturmaktır ki, bu halde şehirlerde oturanlar için bir lutftur. Diğer bir misâl: Çalışmak bir zahmettir, ancak çalışmağa alışmış bir işçiyi işinden çeksen aylaklık ona azap verir, ancak o kimse çalışırsa rahat bulur. İşte rahatı mihnet, mihnetide rahat bilmek bu demektir.

Aziz ve Celîl olan Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Kendisine beden sağlığı ve geçim rahatlığı verdiğim ve beş yıl boyunca Bana yönelmeyen kul mutlaka mahrum olacaktır." [1314]

[1312] Buhârî. Rikak. 28: Müslim. Cennet, 1: Tirmizi. Sifatu Cennet. 21

[1313] Buharı, *Tevhid,* 15, 22, 28, 55; *Bedü'l-halk,* 1; Müslim, Tevbe, 14, 16, Tirmizî, Da'vat, 99; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Zühd 35; İbn Hanbel, II, 242, 258, 260, 313, 358, 381, 397, 433, 466

[1314] İbn'ul Arabî, Mişkât-ü Envâr'da bu haberi, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe Ebû Saîd el-Hudrî (ra)'den tahrîc etti.

Filozoflara göre, cezanın sebebi kulun fiilleri olup cezaya fiiller sebep olur. Ceza kulların fiillerinin gereklerindendir ve hastalık gibidir. Çünkü insan gıda yemeye muhtaç olup her bir sindirmede insan vücudunda bir miktar pislik kalsa, insan bedeninde atılması gereken çok madde toplanır. Vücudun harareti, atılması gereken o maddelere etki etse, o maddeler yanıp sıtma meydana gelir. Ya da o maddeler vücudun organlarına karışıp organlar veremli olur. İnancın hali de hastalığın hali gibidir. Çünkü insanda ortaya çıkan kötü fiillerden her biri, insanın nefsine bir kötü alışkanlık nakş eder. Bundan dolayı günler ve zamanın geçmesiyle insan nefsinde birçok kötü alışkanlıklar toplanır. Fakat ruh bedene bağlı olduğu sürece o kötü alışkanlıklardan habersiz olur. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra o kötü alışkanlıklar sebebi ile azap çeker. Bu ceza kınanan fiillerin gereğidir. Bu durumda ceza fiillerin üzerine dışarıdan değil, fiillerden gelmektedir.

Kulun fiilinin kuldan çıkması Allah Teâlâ'nın bilgisine uygun olduğuna göre, kul fiillerinden dolayı neden cezalandırılır?

Filozoflara göre, bu sorudan maksat, Vacibü'l- Vücud'un ceza vermekten maksadının ne olduğu ise soru hükümsüzdür. Çünkü Allah'ın fiilleri maksatlardan uzaktır. Eğer soru, cezanın sebebi hakkında ise cevap, kul kötülenen fiilleri işlediği için Vacibü'l-Vücud isyanının karşılığı olmak üzere ceza verir.[1315]

Kullar ceza göreceklerdir ve kulların ceza görmelerinin sebebi hür iradeleri ile yaptıkları fiilleridir. Allah Teâlâ, kulların bu fiillerini önceden bildiği gibi, aynı zamanda o fiillerin sebebidir. Ancak Allah Teâlâ'nın kulların fiillerini bilmesi ve sebebi olması, kulların fiillerini hür iradeleri ile yapmalarına mani değildir. Kullar kendi iradeleri ile inançsızlık ve ahlaksızlığı tercih ederler. İnançsız olanlar ebedi cezaya uğrar; ahlaksızlar ise kötü ahlakının karşılığı kadar ceza çektikten sonra ebedi saadete ulaşırlar.[1316]

Yani râhat ayn-ı mihnet, mihneti râhat mıdır,
Cümleden râzı mıdır Hakk ber târik-i ıttırâd.
Yani rahat mihnetin aslı, mihnette râhatın hakikati midir?
Hakk bu birbirine uygun ve düzenli kıldığı yolda herşeyden râzı mıdır?

"Mihnet", şanlı rütbedir." ***Rahat",*** en büyük fazîlettir. Aslında ikisi de kemâle dâir bir mânâdır. Kahr ve mihnet hakikatte rahat olduğu وَاَصْحَابُ

[1315] (ÜLGER, 2007), s. 246
[1316] (ÜLGER, 2007), s. 247

الشّمَال مَا اَصْحَابُ الشّمَال *"Soldakiler; ne yazık o soldakilere!"* [1317] âyetinden ve imâmın sağa selamından anlaşılmaktadır. İnce bir sır ve ifşası haramdır.

فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ [1318] ***"Allah Teâlâ sizden müstağnidir. Fakat kullar için küfre râzı olmaz"*** Yani **"Hak Taâlâ küfrün kazâsına râzıdır, Hüküm ve kazâ eder, velâkin icrâsına, yani küfr edilmesine râzı değildir ."**

Bunu bir misâlle açıklayalım: Meselâ, Bir Hâkimin oğlu bir şey çalar, yani hırsızlık yapar, onun bu hali şer'en isbât edilir. Karşısına getirilen oğluna Hâkim elinin kesilmesini hükmeder. Hâlbuki Hâkim oğlunun elinin kesilmesine râzı olmaz, yani Hâkim hüküm ve kazâya râzıdır, lâkin hükmün icrâsına râzı değildir. Kezâlik Allah Teâlâ da küfrün kazâsına râzıdır, hüküm ve kazâ eder, velâkin icrâsına, yani (insanların) küfür icrâ etmesine râzı değildir. Allah Teâlâ'dan daha insâna yakın bir şey yoktur. وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ***"O sana boynunun damarlarından daha yakındır,"*** [1319] çünkü vücûd Allah Teâlâ'nındır.

"Halin ne ise müşteri sen oldun o hâle
Noksânı meğer adlî ilâhîde mi sandın"

Kenân Rifâî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

<u>Hakk Tealâ'dan yakın insâna bir şey yok denür,</u>
<u>Lik bildir kim dürür Allâh ya kimdir ibâd.</u>
Allah Teâlâ'dan yakın insâna bir şey yok denir,
Öyleyse bana bildir, Allâh kim kul kimdir?

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hicret esnasında mağaraya gizlendiğinde yanındaki Hz.Ebubekir radiyallâhü anh'aya buyurdu ki;
"Üzülme Allah bizimle beraberdir." [1320]

Allah Teâlâ'ya nisbetle gizli bir şey yoktur. Gizlilik kula nisbetledir. Nitekim işaret olundu وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ ***"... Ve bilin ki; Allah Teâlâ kişi ile onun kalbi arasına girer..."*** [1321] Kelâmındaki yakınlık manası açıktır. Allah

---

[1317] Vâkıa, 41
[1318] Zümer,7
[1319] Kâf, 16
[1320] İbn. Kesir, Tefsir. 4/95. 96.
[1321] Enfâl, 24

Teâlâ kulun vücudunda zahir olmasıyla, hakikatte kulun Allah Teâlâ olması lâzım gelmez.

Ebu Mûsa el Eş'ari anlatıyor; "Bir gün seferde Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem beraberdik. Dönüşümüzde Medine'ye yaklaştık, insanlar sesli olarak tekbir getirmeye başladılar. Bunun üzerine Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurdu;

"Kendinize acıyın, siz ne sağıra ne de gaib olana dua ediyorsunuz. Sizi gören ve işiten zata dua ediyorsunuz. O sizinle beraberdir. Dua ettiğiniz zat, birinize bineğinizin boynundan daha yakındır." [1322]

Nitekim aynada görünen suretin, bakanın hakîkî vücudu değildir. Belki gölgesidir. Biri birinin aynısıdır denilse bir yönden kabul, başka cihetten red edilir. Bu konuda tam bir anlayış gerekir, yoksa ayakların kaydığı yerdir. Vahdet demekle sâlikin vücudu, Allah Teâlâ oldu demek lâzım gelmez. Belki tecellî ile vücûdu mağlup oldu demek lazım gelir. Ancak hulul ve intikâl vartalarında kalmış çoktur.

Muhyiddin İbnu'l Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Allah Teâlâ ile kulu bir görmektedir.

"Nice zamanlar olmuş ki şöyle demişimdir:

"Rab Haktır, kul Haktır,
Ah bilseydim, mükellef kimdir?
Kuldur dersen O yoktur,
Rab'dır dersen o nasıl mükellef olur ?"

Nice zaman da şöyle demişimdir:

"Kendisinin yaptığı bir şeyi bana teklif etmesinde hayret ettim. Benim yaptığım bir iş yok (bende o iş hep) O'(nun yaptığı) nı görüyorum. Ah bilseydim mükellef kim oluyor? Her yerde ancak Allah var, Ondan başkası yok."

"Böyle söylemekle beraber bana denildi ki yap."

"Eğer insan ölümsüz olacaksa, onun tek umudu Tanrı'da ve O'nun yeniden yaratılış vaadindedir" [1323]

"Men aref" le "mâ remeyt-e iz remeyte" remzini,
Fark ede gör mümkün ise ber-sebîl-i infirâd.

"Nefsini bilen Rabbisini bilir" le "Yâ, Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem kâfirlere toprak attığın vakit, sen atmadın ancak Allah Teâlâ attı"remzi ile

Bir olmayı fark ile görmek mümkün müdür?

[1322] Buhârî. Megâzi. 38; Müslim. Zikir. 44: Ebu Davud. Sebat. 361

[1323] (KOÇ, 1990),s,29; İbn Rüşd. Menâhicu'l-Edillie fi Akaidi'l-Mille, s. 95-96

"Men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbehû", ***"Nefsini bilen rabbini bilir"*** [1324] hadis-i şerîfini tefsirciler telakki etmediler, çünkü bu hadis-i şerif Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem vefatından sonra nakledilmiş olup, râvisi Hazreti Ömer radiyallâhü anhdır.

Bir defasında Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz Hazreti Ömer ile görüştüklerinde bu hadisi söylemişlerdir. Bu hadisin doğruluğuna Kur'ân-ı Kerimde bir âyet var mıdır? Diye sorana;

Evet vardır. وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِى الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ [1325] ***"Nefsine ihanet edenlerden başka kim İbrahim'in millet(din)inden kaçınır? Şüphe yok ki Biz O'nu dünyada mümtaz kıldık ve şüphesiz ahirette de O, muhakkak sâlihler zümresindendir."*** âyet-i kerimesidir. Yani "Millet-i İbrahimden olan kimse tevhidden yüz çevirmez, muhalefet etmez. Âyetteki, ***"Men sefihe nefsehû"*** demek ***"men cehile nefsehû"*** yani ***"Nefsini bilmeyen tevhidden yüz çevirdi."*** İşte bu ayet bu hadisin doğruluğuna delildir. Bu konu ile ilgili ayet ve hadisler çok gelmiştir." ***Allah Teâlâ, Âdem'i kendi suretinde yarattı."*** [1326] ***"Allah Teâlâ Âdemi kendi surelinde yarattı*** [1327] buyurulmuştur.

Tanrı Sûretinde Yaratılma: [1328]

[Suriye ve Irak'ın fethinden sonra geçen yaklaşık **iki asırlık ilk şekillenme dönemi** içinde İslam dini, bu topraklardaki eski kültürün sahip olduğu bilgi mirasının özünü kendinde toplamış olduğu, günümüzde batılı İslâm araştırmacıları arasında genel kabul görmüş bir düşüncedir. Kur'an-ı Kerim kendine has bir yaklaşımla Yahudilik ve Hıristiyanlığa ait en önemli bilgileri zaten sunmaktaydı. Fakat bu, ilk aşamada Mekke ve Medine'nin sınırlı ufuklarına uyan bir sunum idi. Fetihler ve fethedilen yerlerde yaşayan pek çok insanın daha sonra din değiştirip Müslüman olması, farklı bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu. Yeni Müslüman olan

---

[1324] Muteber hadis kitaplarında bulunmadığı gibi bütün mevzuat kitaplarında mevzu olduğu belirtilir bkz. Aclûnî. 2/262; Aliyu'l Kari, 352: Sağanî, 35,36; Sehavî, 198

[1325] Bakara, 130

[1326] Buhâri, *İsti'zan,* 1; Müslim, Birr, 115; Cennet, 38; İbn Hanbel, III, 344, 351, 315, 323, 434, 463, 519; Aclûnî, Kes/û'l-Hafâ, I, 379

[1327] Buhârî. lsti'zan. 1: Müslim. Birr. 110. Cennet. 28:.ibn. Hanbel. II/244. 251. 315. 323. 434. 463.519

[1328] (WATT, et al., 21 Bahar -2006) Faydalı olacağını umduğumuz için bu makaleyi almayı uygun gördük.

bu insanlar, eskilerine göre daha kültürlü ve dinî konularda farklı tasavvurlara sahip idiler. Zamanla kendi düşüncelerini İslâm'a sokmanın bir yolunu buldular. Tek yapmaları gereken, kendi düşüncelerini uydurdukları bir hikâye ile Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme söyletmekti. Bu hikâyeler, toplumun vahye dayalı yönünü teşkil eden hadislerin çok büyük bir kısmına nüfûz etmiştir. Bu metotla Yahudi ve Hıristiyanlara ait tasavvurlar, Gnostik ve diğer gayr-i İslâmî düşünce ve uygulamalar İslâm'a sokulmuştur. Nitekim Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ümmetini, aslında Hıristiyanlara ait "Rabbin Duası"nı okumaya teşvik eden biri olarak tasvir edilmektedir.

İslâm'ın Orta Doğu'nun kadîm kültürünü kendinde toplaması ve bu kültürün tek taşıyıcısı olmaya çalışması ile ilgili bu süreç, büyüleyici bir çalışma konusu olarak hep dikkat çekmiştir ve çekmeye de devam etmektedir. Tekvîn'de yer alan *"Allah Teâlâ 'nın insanı kendi sûretinde yarattığı"* fikrinin İslâm'a sokulması yönünde bir teşebbüste bulunulmuştur. Şiddetli bir muhalefet ile karşılaşan bu düşüncenin, bazı değişikliklerin ardından Sünnî görüş tarafından reddedildiği söylenebilir. Muhtemelen Yahudilik veya Hıristiyanlık geçmişi bulunan bir Müslüman, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bir defasında "***Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı"*** [1329] dediğini nakledince ilk adım atılmış oldu. Bu hadisin bir mühtedî tarafından uydurulduğu noktasında doğrudan olmasa da dolaylı delillerin olduğu kesindir. Bu dolaylı deliller, hadis üzerinde daha sonra yapılan çalışmaların izahı için gereklidir. Bunlar İbn Kuteybe (hyt. 855) gibi daha sonra gelen müellifler tarafından da açıkça benimsenmiştir. Tekvîn'den alınan düşüncenin bu basit formu M. 700 yılından hemen sonra hadis olarak tedavüle çıkmış olmalıdır.

İkinci adım hadisin, **"sûratihî"** ibaresinde yer alan **"he"** zamirinin Âdem'e delâlet ettiği yönündeki iddiayı destekler tarzda yeniden yorumlanmasıdır. Bu durumda hadis, **"Allah, Âdem'i Âdem 'imajında' veya 'formunda' yarattı"** mânâsına gelir.[1330] (Bu kelimelerin Arapçadaki karşılığı "sûret" kelimesidir. Bu kelimenin Tekvîn'de geçen "imaj" kelimesinden ziyade "form" ile tercüme edilmesi, genellikle daha uygun olmaktadır. Bu kelime bazı bağlamlarda "yüz" mânâsına da gelmektedir). [1331]

[1329] Buhârî.. İsti'zan. 1: Müslim. Birr. 110. Cennet. 28:.ibn. Hanbel. II/244. 251. 315. 323. 434. 463. 519

[1330] İbn Kuteybe hadisin, varsayılan ilk formu ile ilgili bu ameliyeyi kelâmcılara izafe etmektedir (Tevîlü muhtelifi'l-hadîs, Kahire 1908/1326, 277). Krş. Kastallânî, Buhârî Şerhi, İsti'zân, 79/1; Nevevî, Müslim Şerhi, Birr, 45/115.

[1331] (Meksika Tabletlerindeki)Yedinci Emir: Diğer emirlerin icrasından sonra idrak kuvveti dedi ki; "İnsanı kendi tarzımızda yaratalım ve arzı idare edecek kudret ve kabiliyetlerle techiz edelim" bunun üzerine kâinatta mevcut her şeyin haliki olan

Bu yeni yorum tarzı hadisin anlamının, üçüncü adımı oluşturacak şekilde genişletilmesinden önce ortaya atılmış olmalıdır. İbn Kuteybe'nin de ifade ettiği gibi kelimelerin bu şekilde yorumlanması ile ilgili temel zorluk, çok fazla mânâyı ihtiva etmemesidir. Daha sonra gelen müellifler, çeşitli şekillerde bu itirazla uğraşmışlardır. Bu itirazlar içinde en başarılısı, hadisin **"Âdem'in cennette, daha sonra yeryüzünde sahip olduğu şeklin tıpa tıp aynısıyla yaratıldığı"** mânâsına geldiğini ifade eden görüştür.[1332] Burası açıktır.

Gerçekten de hadisin bu yorumu, İslâm dünyasında gerçekten var olan veya olması muhtemel değişik düşüncelerin reddi anlamına gelecektir. Bu yorum aynı zamanda, cennetten kovulduğu zaman yılan ve tâvus gibi Âdem aleyhisselâmın da değişime uğradığını, fiziksel ve embriyolojik olarak doğal aşamalardan geçmek suretiyle hayat bulduğunu ve olgunlaşabilmek için gelişime uğramak zorunda kaldığını da red mânâsına geliyordu. Hatta bu yorum, "insanlık formu veya düşüncesi, insan zihninin sadece bir soyutlamasıdır" şeklindeki kanaatin de reddi kabul edilebilir.[1333] Bu düşünceleri savunanlar ve daha entelektüel [1334] Müslümanlar için bu yorum, itiraz edilebilir gördükleri **"Allah Âdem'i kendi**

---

yedi başlı idrak kuvveti insanı yarattı ve onun vücudunun içine yaşayan ve fena bulmayan eş koydu. Böylece insanı idrak kuvveti itibarıyla halikine benzetti."

"Bizim kendi suretimizdeki" cümlenin manası nedir? Bu hiç şüphesiz Hâlik'in şekil ve suretinde demek değildir. Çünkü yazılarda daha sonra "Hâlik insan tarafından idrâk olunamaz. Onun ne sureti yapılabilir ne de ona isim verebilir, o isimsizdir." Denilmektedir.

Her insan **"Allah Teâlâ'nın suretinde"** yaratılsaydı, o Allah Teâlâ'nın tasviri olurdu. Fakat mademki Allah Teâlâ anlaşılmayan ve tasavvur olunamayan bir şeydir. Madem ki O'nun ne sureti yapılabilir, nede O'na isim verilebilir. Şu halde Tevrat'ın (tabletleri) tercümede "image" kelimesini kullanmakta hata etmiştir. (CHURCWARD, 1934), s. 91)

[1332] Bağdâdî, Usûlü'd-dîn, 74-76. Bağdâdî, Âdem'in gelişimini tamamlamış olarak yaratıldığını, spermden
oluşmadığını belirtir.

[1333] Fahrüddîn er-Râzî, Esâsü't-takdîs (Kahire 1354/1935), 84-86.

[1334] **İntellectual:**(s.), (i.) akli, zihni; akıllı, yüksek zekâ sahibi; çok okumuş, âlim, bilgili, münevver; (i.) münevver kimse, entellektüel kimse. intellectuality (i.) münevverlik, zihni kabiliyet. intellectually (z.) zeka ile anlayarak.

Aydın: Entelektüeller çeşitli dönemlerde ve toplumlarda farklı özellikler göstermişlerdir. Başlıca ortak özellikleri toplumdaki yenilikleri sağlayan bir kesim olmalarıdır. Bu kesim, toplumun çeşitli tabakalarına yayılmış ilim adamları, din adamları, sanatçılar, yöneticiler, elitler gibi bulundukları sahalar ve kurumlarla birlikte anılan alt gruplardan oluşmaktadır.

(Allah) sûretinde veya şeklinde yaratmıştır" [1335] iddiasıyla mücadele etmenin de tatmin edici bir yoludur. Fakat bu şerhle ilgili böyle inceliklerin, sıradan insana hitap etmesi zordur. Bu sebeple merkezî görüşe mensup veya muhafazakâr insanların -ki bu görüşler, sıradan Müslümanların ve genellikle hadisçiler denilen kişilerin bakış açısına yakındır- alternatif bir açıklama getirmiş olduklarını görmek şaşırtıcı değildir. Hadisçiler, hadis nakli ile uğraşan yegâne insanlar değildi. Fakat daha sonra gelen hadis tenkitçileri tarafından güvenilir kabul edilenler de yine bu hadisçiler olmuştur. Buna üçüncü adım denilebilir. Müslümanlar, Allah Teâlâ'nın Âdem'i kendi sûretinde yarattığı iddiasını kabul edip bu meseleyi Yahudi ve Hıristiyanlar gibi anlayınca, ikinci adımın atılmasına neden olan daha entelektüel insanlar gibi bu hadisçilerden bir kısmı da büyük ihtimalle rahatsız olmuş olmalıdır. Bu üçüncü adım atıldığı tarihte ve muhtemelen M. 750 yılından kısa bir süre önce, bu reddedilebilir iddiayı yalanlamak için yardımcı olabilecek hadis tenkidi ilmi mevcut değildi. Diğer pek çok yerde ve dönemde olduğu gibi bir söz, hikâye ya da bir yalan bir kere tedavüle çıktı mı, artık sadece bir yalanlama onu durduramaz. Böylece insanın Allah Teâlâ şeklinde yaratıldığı düşüncesinin muhalifleri, bu mânâya delâlet etmemesi için, kelimeleri yeniden yorumlayacak ustaca bir yol buldular. Bu metot kelimelere, Arapçadaki "sûratihi" kelimesinde yer alan "he" zamirinin Allah'a ve Âdem'e değil de üçüncü bir şahsa izafe edilecek şekilde bir bağlam atfetmeyi içeriyordu.[1336] Böylece Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ***"Allah Teâlâ, onun ve ona benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirsin, demeyin. Çünkü Allah Teâlâ, Âdem'i onun şeklinde yaratmıştır"*** tarzında bir emir veya öğüt verdiği iddia edilmiş oluyordu. Bu hadisin bir varyantı ***"Eğer birine vurursanız yüzünden sakının.***

[1335] Buhârî. İsti'zan. 1: Müslim. Birr. 115. Cennet. 28: İbn Hanbel. II/244 -251

[1336] "Muhyiddin Ârâbî kuddise sırruhu'l-azîz çok kimseler tarafından bilinen ve insiyaki olarak: "*Allah, Hz. Âdemi, Allah suretinde yarattı"* şeklinde tercüme edilen meşhur bir *hadis'i* ele alarak diyor ki". Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem der ki;

"Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı."

Buradaki zamir *(kendi* sözü) bizce Hz. Âdem'e avdet etmektedir. Başka bir deyişle: Arapça sintaks kurallarına göre, metindeki *sûretihi* sözündeki *he* zamiri hem Allah Teâlâ'ya, hem de Âdem'e ait olabildiği için, İbn'ül-arabî, (teamül hâline gelen ve sonuç itibariyle: Allah Teâlâ'nın *insan şeklinde* olduğunu zannettiren "*Allah, Âdem'i, Allah suretinde yarattı"* şeklindeki *yanlış* anlamayı düzelterek:

Allah, Âdem'i, Âdem (insan) *suretinde yarattı* tarzında doğru bir anlayış (= tercüme anlayışı) getirmektedir. Hemen çok kimse tarafından fark edilemeyecek olan bu incelik, İbn'ül-Arabî'nin dikkatli ve nafiz zekâsının eseridir." (KEKLİK, Nihat, El-Futuhât El- Mekkiyye Kriterleri, İst, 1990, s. 188)

Çünkü Allah Âdem'i onun şeklinde yaratmıştır" tarzındadır.[1337] Buradaki **"onun"** zamiri doğal olarak beddua edilen veya vurulan adama delâlet edecektir. Beddua edilmesi durumunda da yasağın hikmetinin, insanların Âdem'e ve nebilere beddua etmesini engellemek olacağı söylenebilir.[1338]

Hadisin yüze vurulmaması gerektiğini ifade eden formu, küçük bir hikâye içine yerleştirilmiştir. Bu hikâyeye göre Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kölesinin yüzüne vuran bir adamın yanından geçerken ***"Yüzüne vurma. Zira Allah Âdem'i onun şeklinde yaratmıştır"*** demektedir. [1339] Hadisin bu şekli, daha sonraki dönemlerde en yaygın hale gelmiş versiyonudur ve en geç 875 yılı civarında tedavülde olmalıdır (çünkü İbn Kuteybe 885 veya 889'da hakk'a yürümüştür). Fakat bu sürüm, İbn Huzeyme (hyt. 923) tarafından dikkate alınmamıştır. Buna karşın iki asır sonra Gazzâli, hadisin kendi döneminde bilinen formunun bu sürüm olduğunu îmâ eder. Bu kesinlikle, sıradan insanın hoşuna gitmesi en muhtemel sürüm idi. Çünkü müphem kelimelerle net ve zararsız mânâlar ifade edecek tarzda ve kolayca tasavvur edilebilecek bir bağlam ihtiva etmekteydi. Aydın Müslümanlar için ise bu, biraz anlamsız kalıyordu. Nitekim konu Fahrüddîn er-Râzî (1209) tarafından ihtimamla incelenirken hadisin tamamıyla ihmal edilmiş olması şaşırtıcı değildir.

Dördüncü adım denilebilecek aşama, hadis tarihinde bazı hadisçilerin, (bizim burada ikinci ve üçüncü adım olarak nitelendirdiğimiz) orijinal Yahudi- Hıristiyan anlayışının kısmen veya şekil değiştirerek benimsenmesine engel olma teşebbüslerini ihtiva etmektedir. Bu dördüncü adımın atılmasına sebebiyet verenler, İslâm'a herhangi bir şekilde ihanet etmiş veya Yahudiliğe ya da Hıristiyanlığa dönmeyi savunan kişiler olarak düşünülmemelidir. Bunlar İslâm içinde yer alan ve genelde **"teşbîh"** veya "antropomorfizm"[1340] denilen belirli bir eğilimin temsilcileridir. Bu durum kısmen de olsa, marjinal Yahudilik ve Hıristiyanlıkta varlığını sürdüren ve bu dinlere tamamen adapte olamamış oldukça basit düşüncelerin İslâm içinde ısrarla savunulduğunu gösterir. Antropomorfizme meyleden bu hadisçiler arasında bu hadisin ***"Allah Teâlâ Âdem'i kendi (Âdem) şeklinde, altmış zirâ uzunluğunda yarattı"*** tarzında başlayan yeni bir formu

---

[1337] Müslim, Birr, 45/115.
[1338] Fahrüddîn er-Râzî, 83.
[1339] İbn Kuteybe, a.g.e., 277; Gazâlî, İmlâ' (Zebîdî'nin İthâfu's-sâde'sinin hâmişinde), I, 219. Ayrıca bkz. F.Jabre, Notion de la Ma'rifa chez Ghazali (Beyrut 1958), 204.
[1340] **Anthropomorphism:**(i.) insanbiçimcilik, antropomorfizm. anthropomorphous (s.) insan şeklinde.

ortaya çıktı.[1341] Hadisin bu versiyonu zamirin, vurulan veya beddua edilen adama hatta Âdem aleyhisselâmın bizzat kendisine izafe edilmesine engel olma hususunda aynı sonucu verecek diğer versiyonları ile aynı kategoriye konulabilir. Bu versiyonların en basit formunda **"Rahmân"** kelimesine yer verilir: ***"Allah Âdem'i Rahmân sûretinde yarattı".*** [1342] Bir diğer versiyon da ***"Benî Âdem, Rahmân sûretinde yaratılmıştır"*** ibaresiyle, insanın yüzüne beddua etmenin yasaklandığını doğrular mâhiyettedir.[1343] "Rahmân" kelimesine yer veren bütün versiyonlar, "şekil" veya "sûret"in Allah Teâlâ'ya izafe edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu durumun kabul edilmesi dahi tartışmayı bitirememiştir. Çünkü bazılarına göre Rahmân'ın sûreti, Allah Teâlâ'nın kendisinde bizzat var olduğu veya isbât-ı vücûd ettiği sûret değildir. Aksine bu sûret, O'nun katında bulunan bir sûrettir. Nitekim Allah Teâlâ katında, yarattığı diğer şeylere ait sûretler ve modeller de bulunmaktadır. Hadisçiler arasında ***"Âdem'in Allah sûretinde veya şeklinde yaratıldığı"*** yönündeki standart yorumu benimseyen bir grup varlığını sürdürmüştür. Bu grubun temsilcilerinden biri de Hanbelî kelâmcı İbn Batta'dır (hyt. 997). Onun akîdesinde hadisin "yüze beddua etmeyi yasaklayan" versiyonuna küçük bir atıf vardır. Hemen sonra da Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin **"Allah'ı şöyle şöyle gördüm"** dediği bir başka hadis gelmektedir. Bütün bunlar, **"Allah Teâlâ'nın Âdem'i kendi sûretinde yarattığını"** ifade eden hadisin tarihini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Buradaki sunum tarzı, büyük oranda hadisin gelişimi hakkında Batı'da ortaya atılan en son teorilere göre şekillenmiş kanaatlere dayandırılmış olsa da, temel noktaların IX. yüzyılda İbn Kuteybe tarafından söylenmiş olduğu kayda değer bir husustur ve İbn Kuteybe'ye genelde bir hadisçi gözüyle bakılır.

Aslında bu geniş entelektüel çabanın arkasında zekice hazırlanan bu çalışmalar, neden bu önemsiz noktaya yönlendirilmiştir? Konuya neden bu kadar ilgi gösterilmiştir? **"İnsanın Allah Teâlâ şeklinde veya sûretinde yaratılmış olduğu"** anlayışına engel olmak, pek çok Müslüman için neden bunu ifade etme hakkından (droit de cite) daha önemlidir?

[1341] Buhârî, İsti'zân, 79/1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 315. Buhârî'nin, aslında aynı hadisi farklı bir râvîden ve "kendi sûretinde" ibaresi olmaksızın naklettiğini belirtmek gerekir. Buna oldukça benzeyen bir hadis, Ahmed b. Hanbel, II, 323'de ve İbn Huzeyme, 29, 1-2'de de bulunmaktadır. Fakat Ahmed b. Hanbel rivâyetinin sonunda yer alan bir ifade, "altmış zirâ uzunluğunda" ibaresinin ziyade olduğunu düşündürmektedir.

[1342] İbn Kuteybe, 278.

[1343] İbn Huzeyme, 27. Krş. Gazâlî, Mişkâtü'l-envâr (Kahire 1322/1904), 24, 34 (W. H. T. Gairdner tercümesi, 65, 75 vd.); Fahrüddîn er-Râzî, 87. Bu versiyonlar genelde İbn Ömer'e izafe edilmektedir.

İbn Kuteybe'nin konu ile ilgili tavrına bakıldığında bu soruların daha önemli bir hâl aldığı görülür. O, hadisin bu versiyonlarını ve yorumlarını hemen hemen yukarıda zikrettiğimiz tarzda ele alır. Sonra bütün bunları tatmin edici bulmadığını sözlerine ekler. Zira İbn Kuteybe, Tevrat'ta Âdem aleyhisselâmın yaratılış hikâyesini okumuş ve hadisin **"bizzat Allah sûretinde"** mânâsına geldiğini anlamıştır. Bununla beraber İbn Kuteybe lâfızda olağanüstü bir zorluk görmez ve antropomorfizm çağrıştırdığını düşünmez. Allah Teâlâ'nın nasıl eli olduğu düşünülüyorsa aynı şekilde "sûret" sahibi olduğu da düşünülebilir. O'nun eli insanın eline benzemez. Fakat biz eli olduğunu kabul eder ve bunu "bilâ keyf" yani varlığının tam şeklini izah etmeksizin düşünürüz.[1344] İbn Kuteybe'nin bu bakış tarzı, genel kabul görmüş İslâmî doktrinlere zarar vermeden hadisi, orijinal formu ve mânâsıyla İslâm'a kabul ettirmenin basit bir yoludur. Bu durumda, hadisin orijinal anlamının niçin kabul edilmediğini açıklamak daha da zorlaşmaktadır. Bu probleme hemen cevap bulmaya çalışmadan önce, İslâm içinde "insanın Allah sûretinde veya şeklinde yaratıldığı" düşüncesini benimseyen bazı bid'at gruplarına ve kişilere göz atmak gerekir. Mürcie'den kabul edilen ve 750 yıllarında yaşayan biri, Allah Teâlâ'nın insan sûretinde olduğunu ileri sürmüş ve bu görüşünü desteklemek için de Âdem aleyhisselâmın Rahmân sûretinde yaratıldığına işaret eden hadisi delil getirmiştir.[1345] Yaklaşık aynı tarihlerde, Şîa'nın Râfiziyye veya İmâmiyye koluna [1346] mensup bazı kişiler de benzer görüşleri benimsemişlerdir. Bunlar görüşlerini desteklemek amacıyla bu hadise ilâveten Kur'an-ı Kerim'den bir âyeti [1347] de delil olarak kullandılar. Hıristiyanlıktan oldukça etkilenmiş bir başkası, Gulât-ı Şîa taraftarı bir Müslüman olarak tavsif edilmesine rağmen, İsâ aleyhisselâmı mertebe olarak Allah Teâlâ'nın altında bir çeşit yaratıcı (demiurgos) olarak görmüş ve İsâ aleyhisselâmın Âdem aleyhisselâmı bizzat kendi sûretinde yarattığını id-

---

[1344] Hanbelîler ki İbn Kuteybe bu gruba yakındır, genel olarak aynı görüşü benimsemiş görünmektedir.

[1345] Bu şahıs, Şehristânî'nin Milel'inde (Kahire 1368/1948) I, 224'de, 'Ubeyd b. Mihrân el-Mukattib şeklinde geçer. Krş. Eş'arî, Makâlât, I, 153.

[1346] Makâlât, I, 34, 152 vd.; Bağdâdî, el-Fark beyne'l-fırak, 216; Usûlü'd-dîn, 74-76; Nevbahtî, 61. Bu görüş, Mukâtil b. Süleyman (hyt. 767) tarafından ileri sürülmüş gibi görünmektedir. Mukâtil'den hemen sonra Hişâm b. Sâlim el-Câvâlikî ve onun öğrencisi Dâvûd el-Cevâribî gelmektedir. Mukâtil ve Ubeyd, Mücâhid'in (hyt. 722) öğrencileridir.

[1347] Tîn 95/4. "Biz insanı en güzel şekilde (takvîm) yarattık". Bu hadis Usûlü'd-dîn'de "alâ sûratihi" şeklinde verilmektedir.

dia etmiştir. [1348] Bu ikinci görüş, yaygınlık kazanamamıştır. Ancak yine de hiç şüphesiz kaba hatlarıyla bir antropomorfizm görülmektedir ve bu gerçek, Âdem aleyhisselâmın yaratılmasıyla ilgili hadis hakkındaki tartışma ve manipülasyonun arka planında önemli bir yer tutmaktadır. Sûret kelimesinin tamamen farklı bir kullanımı Müslümanlar arasındaki felsefî hareketlerde de görülmekteydi. Bu kullanım, Yunanlı filozoflardan yapılan tercümelere dayanmaktadır. Kelime bu bağlamda Aristoculuktaki "form" veya "eidos" kavramları yerine kullanılmış ve "cevherin zıddı" mânâsında düşünülmüştür. Bununla birlikte, kelâmî ve felsefî görüşler arasında birtakım etkileşimler de oluyordu. Meselâ filozof Kindî (hyt. 866) ***"Rûh saflaştığı zaman temiz, parlak bir ayna gibidir ve yaratıcının nurundan gelen bir sûret ile birleşir"*** demektedir. Bununla Kindî muhtemelen insanın akıl ve zihnini kastetmektedir. Kindî'nin Yunan kaynaklarına dayandığı kabul edilse bile, bu cümlenin hadisi şerifle olan yakınlığı dikkat çekmektedir. [1349] Daha sonra İbn Tufeyl (hyt. 1185) de benzer şekilde şöyle diyecektir:

"Parlak bir yüzeyin güneşin ışığını ve sûretini yansıtması gibi bazı canlılar ve özellikle insanlar da rûhu yansıtır ve rûhun sûretiyle şekil kazanırlar". İbn Tufeyl, daha sonra da bunun, hadisi şerifte işaret edilen husus olduğunu sözlerine ekleyecektir.

Filozoflarla kelâmcılar arasında sûfîlerde ise dikkat çekici bir misal de Hallâc'dır (hyt. 922). Hallâc, insan ile yaratıcı arasında temelde bir zıtlık olmadığını iddia eder. Âdem aleyhisselâma, secde etmeleri için meleklere arz edildiğinde ilâhî bir sûrete sahip idi. Bu durum, saf olması durumunda insanın Allah Teâlâ ile olan gerçek benzerliğini temsil etmektedir. Buna benzer anlayışların felsefî ve tasavvufî düşüncede oynadığı rolün dikkatle incelenmesi ilginç sonuçlar verebilir. [1350] Ancak burada sadece,

---

[1348] Ahmed b. Hâit (ö. 841-6). Krş. Bağdâdî, Fark, 260 (Halkin tercümesi, 99 ve sonraki notlar); Hayyât, Kitâbü'l-intisâr, Nyberg basımı, 223 vd. Allah Teâlâ'nın insan sûretinde olduğunu söyleyen diğer yazarlar, Mukanna' (ö. 779) ve Ebû Hulmân'dır (ö. 951). Krş. Fark, 243-246 vs.

[1349] Resâilü'l-Kindî el-felsefiyye (Kahire 1369/1950), 276. Kindî, Yunanlı bir müellife atıfta bulunmaktadır ki muhakkik bu yazarın Pythagoras olduğunu söylemektedir. Kindî, sayfa 273'te **"ruhun cevherinin ilâhî ve kutsal bir cevher olduğunu"** söylemektedir. Öyle görünüyor ki bundan hareketle, parlak bir aynanın görülebilir bütün şeylerin sûretlerini kendinde bulundurması gibi ruh da, temizlendiği zaman, diğer bütün şeylerin sûretlerini kendinde bulunduran bir varlık olarak tasavvur edilmiştir.

[1350] Gazâlî'ye göre (bkz. İmlâ, I, 172) Şiblî (hyt. 945), hadisin ***"Âdem, kendine has bir nitelikte değil Tanrı'nın isimlerine ve sıfatlarına uygun bir tarzda yaratılmıştır"*** mânâsına geldiğini iddia etmektedir. Bu anlayış, kelâmcılara daha yakın bir hareket tarzına delâlet etmektedir.

kelâmî çizginin felsefî ve tasavvufî çizgi ile -ki her ikisi de belli bir sonuca ulaşır- buluştuğu Gazzâli'ye kısa bir temas etmek gerekir.

Gazzâli'nin pek çok konudaki görüşleri komplekstir ve fark edilmesi zor ince ayrıntılar içerir. Bizim ele aldığımız bu hadisin yorumu ile ilgili görüşleri de farklı değildir. Zaman zaman kendi içinde çelişkiye düşüyor izlenimi uyandırır. Fakat ister böyle olsun isterse bakış tarzında bazı gelişmeler meydana gelsin, her halde bazı problemler içermektedir. Yüzüne vurulan köle ile ilgili kıssada geçen "kendi sûretinde" ibaresinin "Allah Teâlâ'nın sûretinde" mânâsına gelip gelmeyeceğini tartışmakla birlikte Gazzâli genel olarak, "Âdem'in Allah Teâlâ sûretinde yaratılmış olduğu" düşüncesini desteklemektedir. [1351] Fakat böyle bir bakış açısının karşı karşıya olduğu zorlukların da farkındadır. Bazen "sûret"in, zâhirî bir sûret olmayıp melekût âlemine ait bâtinî bir sûret mânâsında anlaşılması gerektiğini söylemekle yetinir. [1352] Bir başka yerde yani İhyâ'nın eleştirisine verdiği dikkat çekici bir cevapta ise, konu ile oldukça fazla ilgilenir ve "kendi sûretinde" ibaresinin "Allah Teâlâ'nın sûretinde" şeklinde yorumlanmasının iki açıdan doğru olabileceğini savunur. İlk olarak; eğer "Allah Teâlâ'nın sûreti" ifadesi, **"Allah Teâlâ'nın katında olan bir sûret"** mânâsına gelecekse insan, küçük bir âlem ve ufak çapta bir kâinat olarak düşünülebilir. Bu Gazzâli'ye göre tercih edilen görüştür. [1353] İkinci olarak; eğer "Allah Teâlâ'nın sûreti" ifadesi kendisini karakterize eden bir mânâ taşıyorsa bu, aynen insan gibi O'nun da hayat sahibi olduğu, bildiği ve dilediğine delâlet eder ve bu sıfatların birleşiminin bâtinî sûreti oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu durum, bâtinî sûretin Allah Teâlâ'nın zâtının bir parçasını veya bir yönünü oluşturduğuna delâlet eder. İşte bu İbn Kuteybe'nin hata yaptığı noktadır ki Gazzâli kendini bundan kurtarabilmiştir. Gazzâli, bu sıfatların hem Allah Teâlâ'ya hem de insana ait oldukları söylendiğinde benzerliğin sadece lâfızda kalacağını; aynı şekilde hem Allah Teâlâ'nın hem de insanın sûret sahibi olduğu söylenince de benzerliğin yine sadece lâfzî olacağını savunmaktadır. Allah Teâlâ'nın sahip ol-

---

[1351] İmlâ, I, 219 vd. (Buradaki paragrafın tamamı Jabre, Marife, 204-206'da yer almaktadır). İhyâ'da (IV, 251 vd. ve Jabre, Marife, 192 vd.), Gazâlî, insan ile Allah Teâlâ arasında bir benzerlik ve bir ilişkiden (münâsebet, müşâkelet), insanın görevinin Allah Teâlâ'ya benzemeye çalışmak ve Allah Teâlâ'nın ahlâkıyla ahlâklanmak (tahalluk bi ahlâkillâh) olduğunu söyler. Krş. el-Maksadü'l-esnâ, kitabın çeşitli yerleri (Jabre, Marife, 196-203).

[1352] İhyâ, IV, 205

[1353] Mişkâtü'l-envâr, 34 (tercümesinde 75). Burada Gazâlî, böyle yorumlanması durumunda hadisin gerçek versiyonunun "Rahmân sûretinde" şeklinde olacağını iddia eder. Fakat aynı eserin 7. sayfasında tamamıyla reddetmemek için hadisin "kendi sûretinde" şeklindeki versiyonunu nakleder.

duğu sûretin zâhirî ve gözle görülebilir olduğunu varsaymak şüphesiz antropomorfizm (teşbîh) olacaktır. Bu anlayış felsefe ve tasavvuftaki "insanın Allah Teâlâ sûretinde veya şeklinde olduğu" anlayışının altında yatan sebebe muhaliftir. Dolayısıyla Fahrüddîn er-Râzî de olduğu gibi, kelâmdaki hâkim eğilimin bunu reddetmek için harcadığı yoğun çabayı dikkate almamız gerekir. Bu red hareketinin gücü ve Gazzâli'nin tasavvufî bakış açısı ile Eş'arî kelâmcıları arasında hissettiği gerilimin derecesi, içine daldığı tartışmanın ayrıntılarında kendini gösterir.

Burada cevaplanması gereken soru, bu red hareketine neden neticede günü kurtarmak için başvurulduğudur. Bu noktada İslâm (Hanbelîler hariç) neden Yahudi-Hıristiyan geleneğinden yüz çevirmiştir? Bu soruya

"Allah Teâlâ insanın tamamen dışında ve mutlak olarak ondan farklıdır, şeklindeki görüş, temeli itibariyle buna muhalif olan görüşten daha kuvvetlidir" tarzında kolay yoldan bir cevap verilemeyebilir. Eğer Allah Teâlâ'nın mutlak farklılığı, bir ele sahip olması ile bağdaştırılabiliyorsa bir sûrete sahip olması ile de kolaylıkla bağdaştırılabilir. Dengeyi "insanın Allah Teâlâ sûretinde olduğu" düşüncesinin benimsenmesi aleyhine bozan şey, sûret kelimesi ve bu kelimenin Kur'an-ı Kerim'de kullanılan türemişleridir. Dikkate alınması gereken iki temel nokta vardır. Birincisi, Kur'ân'da Allah Teâlâ 'dan musavvir yani "şekil verici", "şekil veren tek varlık" şeklinde bahsedilmesi ve bu "şekil verme" işleminin yaratma ve özellikle de Âdem aleyhisselâmın yaratılması ile yakından ilişkili olmasıdır.[1354] Buna göre eğer yaratma ve şekil verme işlemleri benzer veya birbirleriyle yakından ilişkili ise, sûret kelimesi "yaratılmış bir şey" izlenimi uyandırır ve dolayısıyla Allah Teâlâ için kullanımı uygun olmaz. Dikkate alınması gereken ikinci nokta ise, "sûret" kelimesinin "parçalardan oluşan bir şey"i düşündürme eğiliminde olmasıdır. Çünkü bu kelimenin kullanıldığı bir Kur'an-ı Kerim âyetinde ***"Seni istediği sûrette yarattı"*** denmektedir. [1355] Batılılar sûret kelimesini "birliğin temeli" olarak düşünse de Araplar, muhtemelen bu âyetin etkisiyle, "parçalardan mürekkep bir şey" şeklinde kabul etmiş görünmektedir. Allah Teâlâ'nın bir sûrete sahip olması, bu açıdan da uygun olmamaktadır. Bu kendine has konunun incelenmesi bizi, İslâm düşüncesinde yer alan ve "Allah Teâlâ'nın mutlak farklılığı"nı savunanlarla "Allah Teâlâ ile insan arasında bir benzerlik olduğunu" iddia edenler arasında yaşanan derin tartışmalardan birine şa-

[1354] A'râf, 11; Mü'minûn, 67 (Teğâbün, 3); Haşr, 24; Âl-i İmrân, 4. Beydâvî'nin, bu bölümün başlarında belirttiğine göre, Allah Teâlâ'nın yaratması ve sûret vermesi (tasvîr), meleklere Âdem aleyhisselâma secde etmeleri yönünde emir verilmesinden öncedir.

[1355] İnfitâr, 8.

hit kılmaktadır.][1356]

Konuyu bağlamak ve tasavvufî cepheden görünüş ise şu şekildedir.

Sadreddin Konevî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz, şöyle demektedir "İnsân-ı kâmil gaî[1357] illet ve son varlıktır. İlklik, onun mertebesinden ortaya çıkar, o, kevnî ve rabbani iki denizin bileşimi, imkânı ve vücûbî iki makamın aynasıdır." [1358]

Kısaca "suret hadisi" diye isimlendirdiğimiz bu hadis daha çok son dönemde olmak üzere tasavvûfî öğretilerin bir anlamda bel kemiği mesabesindedir. Değişik konularla ilgili yorumlarını ilgili yerlere havale ederek insanın mânevi kimliği ile ilgili değerlendirmelere değinmek istiyoruz.:

Sûfîler bu hadise dayanarak Hz. Âdem aleyhisselâmın insan-ı kâmilin ilk misali olduğunu söylerler. Onlara göre bütün insanları temsilen Âdem aleyhisselâm âlem-i kebir olan kâinatın mecmuundan ibaret olup onun muhtasarı olan âlem-i sağîrdir. İnsan hacmi itibariyle küçüktür, fakat idrakiyle âlemi ihata edebilecek kapasitededir. Allah Teâlâ, âlemden çıkan her şeyi onda tertip etmiştir. Bu tertiple Allah Teâlâ'nın isimleri arasında ilgi kuran sûfiler sonuçta Hz. Âdem aleyhisselâmın Allah Teâlâ'nın isimleriyle ortaya çıktığını söylerler. Hz. Âdemi aynı zamanda insan-kâmil olarak kabul eden sûfîlere göre bu hadisin anlamı; ***"Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı insan-ı kâmil suretinde yarattı."*** şeklindedir. Hakîm Tirmîzî bunu izah ederken insan-ı kâmilin bizzat açık olarak Allah Teâlâ'ya delâlet ettiğini şöyle ifade etmeye çalışır:

"Âdem (insan-ı kâmil) evveli, âhiri, zahiri ve bâtınıyla tüm halinde Allah Teâlâ'nın kemalini gösterir. Yani tabiatıyla, aklıyla, latifeleriyle ve terkibiyle, fiilleri, harfleri ve mânâları birlikte olarak onu gösterir, ona delâlet eder

Ara dönem temsilcisi sayabileceğimiz İmam Gazali kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (505/1111) kendisine bu hadisin anlamı sorulunca "suret" kelimesinin tahlili üzerinde durarak şu cevabı vermiştir;

"Buradaki suret müşterek ve bir kaç mânaya olan bir cisimdir. Bazen şekillerin terkibine, terkibin çeşitliliğine bir kısmının bir kısmı üzerine konulmasına denir. Bu da sûret-i mahsûsa (hissedilen, anlaşılan,

---

1356 (WATT, et al., 21 Bahar -2006)

1357 **Gaî:** Gaye, Maksat,sonuçla ilgili

1358 (DEMİRLİ, 2003), s. 116 Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem,* s. 49 vd.; Avni Konuk'un izahı için bkz. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi,* c. I, s. 109 vd.; *Tasavvuf Metafiziği,* s. 13 *(Miftahü'l Gayb,*v. 6b)

bilinen suret) dır. Bazen de mahsûs olmayan mânaların tertibine suret denir Mânalar da aynı şekilde tertib, terkib ve tenasüb (uygunluk) den müteşekkildir. Yukarıda zikredilen suret, aklî ve manevî surettir. Yani Allah'a benzerliğe ve onunla uygunluğa işarettir. Ayrıca zâta, sıfatlara, fiillere ve ruhun zatının hakikatine racidir."

Son dönemin baş mimarlarından İbn-i Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (638/1240) ise bu hadisin ifade ettiği anlamın, sadece Hz. Âdem aleyhisselâm için değil, bütün insanlar için geçerli olduğunu söyler. Ona göre bütün insanlar, yaratılış itibariyle aynı olup her insan, bütün isimleri kendinde gösterebilecek kabiliyette yaratılmıştır. Ancak her insanda bu kabiliyetler açığa çıkamamaktadır. Bu özellik sadece insan-ı kâmile mahsustur. Daha sonra insan-ı kâmilin "suret-i ilâhîye üzerine mahlûk" olduğunu söyleyen İbn-i Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (638/1240), bu âlemdeki her türlü mükemmelliğin insan-ı kâmilin varlığıyla ortaya çıktığını, onun varlığında bütün ilâhî mertebelerin toplandığını, onun dışındakilerin kemalde noksan olduklarını söyler.

Sadreddin Konevi kaddese'llâhü sırrahu'l-azizde vahdet-i vücutçu bir yaklaşımla hadis'e yaptığı uzun yorumun sonunda Âdem aleyhisselâmın zahirinin, âlemin suretinin bir nüshası, batınının da âlemin batınının bir nüshası olduğunu, ruhunun ve mânasının da öyle olduğunu söyler. Ona göre ***"Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı"*** [1359] ifadesinden maksad, Allah Teâlâ'nın insan cinsiyle ilgili olan her şeyi kendi zatı için bir ayna, sıfatlarının bir görüntüsü ve fiillerinin tecelligâhı kılmasıdır.[1360]

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى [1361]âyetine gelince; rivayet olunuyor ki; Bedir savaşında Kureyş ordusu, "Akankal" den çıkınca Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem demişti ki ***"işte Kureyş, gurur ve iftihar ile geldi, Resulünü tekzib ediyorlar, Allahım, bana va'dini Senden isterim"*** derken Cebrail aleyhisselâm geldi *"bir kabza toprak al onlara at"* dedi, iki taraf savaşa başladı. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bir avuç çakıl aldı yüzlerine doğru attı ve gözüyle meşgul olmadık bir müşrik kalmadı. Binaenaleyh bozuldular, müminler de enselerine bindi öldürüyorlar ve esir ediyorlardı, sonra tâki harb bitti çekildiler, Ashab radiyallâhü anhüm içinde *"şöyle kestim, şöyle esir ettim"* diye iftihar edenler olmuştu, bu ayet bunun üzerine nâzil oldu. Yani siz iftihar ediyorsanız şunu iyi bilmelisiniz ki onları

[1359] Buhârî.. İsti'zan. 1: Müslim. Birr. 110. Cennet. 28:.ibn. Hanbel. II/244. 251. 315. 323. 434. 463. 519

[1360] (ŞEKER, 1998), s. 167

[1361] Enfâl, 17

kendi kuvvetinizle siz değil Allah Teâlâ öldürdü ***"Vemâ rameyte iz rameyte" "attığın vakit da sen atmadın ya Muhammed",*** atış suretinde bir fiil yaptığın vakit düşmanlara isabet ve tesir eden, hepsinin gözlerine batan atışı sen atmadın, o atışı ***"velâkin-nallâhe ramâ",*** velâkin Allah Teâlâ attı- zira at emrini veren o, mermiyi hedef gayesine erdiren ve düşmanı bozup sizi tepesine bindiren ve arkasını aldıran O'dur.

Bu nedenle; ***"Zerreden küçük olanda ancak külde (bütünde) olan vardır."*** Nefsi bilmek, Allah Teâlâ'yı bilmeye sebeptir. Çünkü nefs zuhur yeridir. Aziz Mahmud Hüdâyî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz:

Vücûdun mazhar-ı tamm-ı Hudâ'dır yâ Rasûlallah

Müşkülü çoktur Niyâzî'nin veli biri de bu,
Zâhid anlasa Hakk'ı zühdü neden olur kesâd.
Veli, Niyâzî'nin müşkülü çoktur biri de budur,
Hakk'ı anlasaydı zâhid zühdü bu kadar kalmaz kıtlık gibi azalırdı.

Aziz Mahmud Hüdayî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz buyurdu ki;
Hakk-ı anlamak merd işidir
Aklî değil nerd işidir

Zâhid Hakk'ı anlasa Ârif olur. O vakit namaz kıl, Kur'ân-ı Kerim oku, hayır işle diye zühde dâir şeyleri durmadan teklif etmez, çünkü zühtü zaten kalmaz. O bilirki fâil, mevsuf ve mevcûd olan ancak Hakk-tır.

TAHMİS-İ AZBÎ

Zahidin savmı hevası kıldı Hakk'tan anı yâd
Gel sözü ariften anla arif ol kalma inad
Her zaman aşık yüzünden feth olur müşkül murad
Müşkülüm var size ey Hakk dostları, eylen reşâd,
Kim cevâbın vere olsun Hakk katında ber-murat.
Zahidin destinde[1362] *sanma hücceti burhanı yok*
Gönlü miskindir onun gerçi veli mihmanı yok
Ol ne âlemdir ki onun talep seyranı yok

[1362] **Dest:** f. El, yed. Mc: Kudret, fayda, nusret, galebe. Düstur. Tasallut. İkmâl. Âlî makam. Meclisin şerefli yeri

Ol ne kesrettir ki onun haddi yok pâyânı yok,
Kesret içinde ne vahdettir ki ona yok idâd.

Biri ayık biri sermest biri sekran üç bölük
"Yevme tübla"da[1363] göründü ehli iman üç bölük
Ne sebepten oldu eyâ[1364] ruh-i insan üç bölük
Çoktur envâı bu halkın biri insân üç bölük,
Biri ehl-i hayme, birisi kurâ, biri bilâd.
Ârife bu sırrı emânet çün olunmuş ey hoca
Hakkı özünü Hakk'tır salât-ı Hakk görünmüş ey hoca
Bu rivayet âşıka Hakk'tan sunulmuş ey hoca
Üç bölükten üç bölük dâhi bölünmüş ey hoca,
Biri kâfir, biri mü'min biri ehl-i inkıyâd.
"El imânu hubb'ul-vatan"[1365] dır gel remzi anla gel
Gel maarif kapısında meskenet[1366] kıl bekle gel
İş bu nakli gûş[1367] edip a'lâ mesâil anla gel
Kangısı Hakk'dan irağ olmuş bunların söyle gel,
Kangısı kâdir ki Hakk emrine eyleye inâd.
Hakk hakikatte şeriat bu yokuş düzler nedir?
Zahidâ cananı bu can her nefes özler nedir ***?***
*İşitir kulak ağız söyler gören gözler nedir**?***
Hakk'ın iken her tasarruf bu abes sözler nedir?
Nefs ü şeytân dediğin kimlerdir eylerler fesâd.
Emr u nehyi münker üzere bendelik kalmak nedir?
Çâr unsur[1368] şeş cihatla[1369] hoş-safâ bulmak nedir?
Ona rahminden beyandır yok iken doğmak nedir?
Dünyâ vü ukbâ dahi hem haşr ü neşr olmak nedir?
Bunları bildir bana hem ne dürur mebde meâd.
Zahir u batın ne dersem kendi ahvâlim denir.
Gerçi Hakk adildir illâ zalime zalim denir
Herkesin efâline Mevla veli âlem denir.

1363 يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ***"Gizli işlerin ortaya çıkarıldığı günde."*** (Tarık, 9)

1364 **Eya:** f. Acaba mânasına nidâdır. "Hey, ey" gibi çağırma, nidâ, seslenme edatı olarak da kullanılır.

1365 "Vatan sevgisi imandandır."

1366 **Meskenet:** Miskinlik. Tembellik. Uyuşukluk. Bitkinlik. Beceriksizlik. Fakirlik. Yoksulluk.

1367 **Guş:** f. Kulak. Mc: İşitmek.

1368 Dört unsur: Toprak-su-hava-ateş

1369 Altı yön

Ahirette cennet i nirân ü berzâh kim denir?
Bunların aslı nedendir olısar yevm'üt-tenâd.

Kâmilin başı belâlı câhilin fazlı nedir?
Kâmilin ikrârı haktır câhilin cehli nedir?
İşbu halkın her biri bir bend ile bağlı nedir?
Kahr-ü lûtfun illeti bir demenin aslı nedir,
Bu ikinin vahdeti midir acep râh-ı sedâd.

Ehli aşkın maksadı dost sevmede vuslatımdır
Vuslatın aslı niçin yok oldu bu hikmetimdir.
Ehli dünyanın rumuzu devlet zilletimdir.
Yani râhat ayn-ı mihnet, mihneti râhat mıdır,
Cümleden râzı mıdır Hakk ber târik-i ıttırâd.

Arife vechi[1370] *Hüdâ her yerde zahir görünür.*
Yek nefesde ol güzel elvan libaslar bürünür.
Yâri talibler bulunca bulmayanlar yerinür.
Hakk Teâlâ'dan yakın insâna bir şey yok denür,
Lik bildir kim dürur Allâh ya kimdir ibâd.

Geç hevâdan dinle pendim içegel aşk câmını
Hem "etîullah" [1371] *remzin anlayup tut emrini*
Gel uyandır arif isen çeşmi canın fehmini
"Men aref" le "mâ remeyt-e iz remeyte" remzini,
Fark ede gör mümkün ise ber-sebîl-i infirâd.

Hakk Habîbin fikridir çünkü devâ her derde bu
Hamdülillâh oldu zikrim "Ya Habib" her yerde bu
Azbî'nin Mısrı vücudu Mısrıya her yerde bu
Müşkülü çoktur Niyâzî'nin veli biri de bu,
Zâhid anlasa Hakk'ı zühdü neden olur kesâd.

[1370] **Vechî:** (Vechiye) Yüz ile ilgili.

[1371] قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ***"De ki: "Allah'a ve Peygambere itaat edin". Yüz çevirirlerse bilsinler ki, Allah inkâr edenleri sevmez."*** (Âl'i İmran, 32)

38

Vezin: Mefâilün Mefâilün feûlün

Yine dil na'atını söyler Muhammed,
Dil ü can mülkünü toylar Muhammed.
Ne kâdirim seni meth etmeye ben,
Kemâhi methi Hakk söyler Muhammed
Sen ol sultân-ı kevneynsin ki mahlûk
Senin medhinde âcizler Muhammed.
Giyip hil'at-ı "levlâk"ı giyip
Düşüptür sâye serviler Muhammed,
Alır şems-ü kamer nûru yüzünden,
Saçın "vel-leyl"-i yeldalar Muhammed.
Kaşındır "Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ",
Dürründen açılır güller Muhammed.
Boyun eğmiş durur çeşmine hayrân,
Çemen sahnında sünbüller Muhammed.
Leb-i la'l-i dehânın ma'denidir,
Lisânın vahyi Hakk söyler Muhammed.
Şu vaktin kim çıkıp gezdin semâyı,
Bulup Hazrette rif'atler Muhammed.
Kamû ervâh-ı peygamber hem melâik,
Seni iclâle geldiler Muhammed.
Seni şâhı âlem kılıp ol anda,
Kamûsu ümmet oldular Muhammed.
Niçün olmayalar ümmet ki Hakk'ın,
Rızâsın sende buldular Muhammed.
Ne noksan ire câhına kılursan,
Niyâzî'ye şefâatler Muhammed.

Yine dil na'atını söyler Muhammed,
Dil ü can mülkünü toylar Muhammed.
Yine dil methini söyler Ya Muhammed,
Dil ve can mülkünün şenliğidir Ya Muhammed.

Vücûd-u Muhammedî üç kısma bölünür:
Vücud-u Nûrânî, Vücud-u Misâlî ve Vücûd-u Unsurî dir.

Vücûd-u Nurânî

Cabir b. Abdullah'ın rivayetine göre Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Allah Teâlâ'nın en önce yarattığı şeyin ne olduğu sorusuna verdiği

cevap şudur:

***"Allah Teâlâ, kendi nurundan önce senin nebinin nurunu yarattı** ve şöyle dedi:*

***"O nûr Allah Teâlâ'nın kudretiyle dilediği yerlerde devredip gezerdi o zaman ne levh, ne kalem, ne cennet, ne cehennem, ne melek, ne gök, ne güneş, ne ay, ne cin, ne de ins vardı. Hâsılı mahlûkattan bir nesne yaratmamıştı,** (devamla):*

Allah Teâlâ mahlûkatı yaratmak istediği zamanda [1372] ***o nuru taksim edip dört parça yaptı; ilk parçadan kalemi yarattı, ikinci parçadan levhi yarattı, üçüncü parçadan arşı yarattı, dördüncü parçayı taksim edip dört parçaya ayırdı ilkinden gökleri, ikincisinden yerleri, üçüncüsünden cennet ve cehennemi; dördüncüsünü yine taksim edip dört parça yaptı, birincisinden müminlerin gözlerinin nurunu, ikincisinden kalplerinin nurunu, üçüncüsünden dillerinin nurunu yarattı (kalplerin nurundan maksad Allah Teâlâ***

[1372] **Allah Teâlâ'nın istemesi:**

İbn'ül Arabî'ye göre, Allah Teâlâ'nın her şeyi *ayan-ı sâbite* aşamasında bulunduğu duruma göre belirlemesi O'nun irade sıfatıyla gerçekleşmektedir. Görünen her şeyin zaman açısından konumları tamamen onun iradesinin bir hükmü olarak belirlenmektedir. O, her varlığın, başlangıcının ve sonunun mutlak irade sahibi olan Allah Teâlâ tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Ona göre, İlâhî iradeyi *Meşiet* ve *Yaratıcı irade* olarak iki bölüme ayırmak mümkündür.

İbn'ül Arabî, *meşiet* kavramı ile her şeyde var olan ilahî bilinç türünden bir şeyi, -kuvve ya da fiil halinde– şeylerin oldukları gibi olmalarını dileyen Allah Teâlâ'nın ezelî kudretidir. Bu irade türü zaman zaman ilâhî buyruk veya kaderdir. *Meşiet,* Allah Teâlâ'nın hüviyetidir ve Allah Teâlâ'dan sudur eden ilk akla çok benzemektedir. (İbn'ül Arabî, *Fütuhât*, c. IV, s. 55; Afifî, *Muhiddin İbnu'l Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, s . 155.)

"İrade" sıfatı üzerinde İslam düşünce tarihinde hararetli münakaşalar yapıldığını biliyoruz. Biz burada ne "irade-meşiet" alakasını, ne de ilahi irade ile "fiil" arasındaki ilişkiyi ele alacağız.

İslam düşünce tarihinde Farabi ve İbn Sina gibi filozoflar, südûr nazariyesini kabul ettikleri için "irade sıfatı" üzerinde durmayı gerekli görmemişlerdir. Filozofların irade sıfatına yer vermeyişinin bir diğer sebebi ise Allah Teâlâ'nın bilgisi hakkındaki görüşleridir. Onlara göre, Allah Teâlâ'nın ilmi nesnesini hemen var kılan bir bilgidir. Başka bir deyişle, **Allah Teâlâ'nın bilmesi "yaratması" demektir.** Bu durumda ayrıca bir irade sıfatına, kudret sıfatına, gerek kalmıyor. Filozoflar "irade" ve "kudret" sıfatlarını inkâr etmiyor, onları bilgi sıfatları ile uyumlu olacak şekilde yorumluyor. Onların tarif ettikleri irade, pasif bir iradedir, yani "rıza gösterme" dir.

İlahi bilgide suje-obje ilişkisi yoktur, çünkü âlem, Allah Teâlâ'nın karşısında duran bir muhalefet unsuru değildir. Âlem, ilahi hayat içinde bir andır. Allah Teâlâ bir şeye ol der, o şey de olur. Dilimizde, **"kendi nesnesini yaratan bilgi"** kavramını anlatacak bir kelime yoktur. (TURGUT, 2004), s. 106-107

'yı bilmedir. Dillerin nurundan maksat da kelime-i tevhiddir." [1373]

Tasavvuftaki ***"ilk yaratılış"*** ile ilgili tartışmalarda da en çok kullanılan hadislerden birisi olan bu rivayet, ilk dönem tasavvuf klasiklerinde bulunmadığı halde son dönem sufîlerinin en çok kullandığı hadislerden birisidir. Özellikle Muhyiddin ibn Arabi kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz (638/1240) 'în birçok yerde kullandığı değişik varyantları vardır, örneğin ; *"Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, benim nurumdur. " "Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, benim ruhumdur"* ya da' *"Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey akıldır"* bir başka rivayette *"nefistir"* Onun bütün bunlardan kastettiği şey ***Hakikat-ı Muhammedi***'yedir. Bütün kainatın O'nun hakikatinden geldiğini ve ruhundan zuhur ettiğini, Hakikat-ı Muhammediye'nin varlık âleminin başlangıcı olduğunu bu hadise dayandırır. Bir başka yerde yine aynı hadisi yorumlarken şöyle der: ***"Allah'ın ilk yarattığı şey onun ruhu veya kalemdir."*** [1374] Diğer ruhlar onun ruhunun cüzleridir. Onun için Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem efendimize "Ebu'-l Ervah" derler. ***Bu ruh küllî aklın suretidir ki Âdem-i hakikidir. Havva ise külli nefsin suretidir.*** Vücut küllî aklın sağ tarafı, imkân ise sol tarafıdır. Bütün mevcudat akl-i küll ve nefs-i küllün izdivacından meydana gelmiştir. Bu duruma göre insanoğlunun ebeveyni Âdem-i Hakiki olan akl-ı küll ile Havva-i hakiki olan nefs-i külldür.

Son dönemden bir başka sufi, yorumunda yine bu hadisteki nûr, ruh, kalem ve aklı kullanır ve dördünün de bir olduğunu belirtir. Ayn ayn isimlendirilmelerinin hikmetini de şöyle açıklar; ***"Akıl"*** denmesinin sebebi; her şeyi, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan bilmesidir. ***"Nûr"*** denmesinin sebebi, bütün nurların aslı olmasındandır. Diğer bir yorumda da bu dört unsur uzlaştırılarak ikiye indirilir; Kalem, akıl cinsiden; nûr da ruh cinsinden olarak kabul edilir.[1375]

Muhyiddîn ibn'ül Arabî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz *Fütühât*'ın girişinde âlemin yaratılışı, ayet ve hadislerden mülhem olarak oldukça canlı bir şekilde, hayâlî bir üslupla şu şekilde anlatmaktadır: *"...sonra irade kalemini ilim mürekkebine daldırdı da korunmuş, saklanmış olan levh-i mahfuza kudret sağıyla; olanı, olacak olanı ve hali hazırda olmakta olanı, hattâ olmayacak olan her şeyi yazdı...*

[1373] Hâkim. Müstedrek. II / 60; Ahmet b. Hanbel. IV / 127; Aclûnî, I / 265. 266;

[1374] ***"Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey kalemdir."*** Ebu Davud. Sünnet. 16: Tirmîzî. Kader. 17.1 İbn Hanbel. V/3 17: Tirmîzî Ubâde b. Samit yoluyla gelen rivaete "Hasen-Garib" derken (bkz. Tirmîzî Kader 17) Ebu Hureyre tarikiyle gelen rivayette bâtıl ve münker olduğu söylenir. Bkz.Suyûti. Leali'l Masnua. 130-131; Aclûnî, 1/309

[1375] (ŞEKER, 1998), s. 134

İşte bu yüce kalemin, diğer isimlerden ayrı olarak yazdığı ilk isim şu oldu: 'Ey Muhammed! Ben, senin için, senin mülkün olan bir âlem yaratmak istiyorum ve su cevherini yaratıyorum. Bu su cevherini eşsiz izzet perdesi olmaksızın yarattım. Ve Ben, amâda nasıl isem öyleyim, Benimle beraber hiçbir şey yoktur.' Yüce Allah suyu soğuk ve donmuş olarak, tıpkı daire biçiminde dönen bir cevher gibi yarattı. Ve bu cevhere, cisim ve ârâzların zâtlarını bilkuvve tevdî etti. Sonra arşı yarattı ve ***Rahman ismi bu arşı kapladı.***[1376] *Sonra kürsüyü dikti ve iki ayak ona doğru sarktı. Sonra soğuk ve donuk olan bu cevhere celâl nazarıyla baktı da o, utancından eridi, parçalarına ayrıldı ve su olup aktı. İşte, yer yüzü ve gökyüzü var olmadan önce* ***O'nun arşı bu su üzerindeydi****..*[1377] *Sonra Allah Teâlâ, bu suya bir nefes gönderdi de su, bu nefesin sarsıntısından dalgalandı ve köpürdü. Dalgalar arş sahiline vurunca Hakk'ka, övülmüş bir hamdle hamdederek nidâ etti. O zaman incik (es-sâk) titredi ve ona 'Ben Ahmed'im' dedi. Su utandı, hemen geri çekildi, saf özü olan ve eşyanın pek çoğunu ihtiva eden köpüğünü sahilde bıraktı. Yüce Allah, boyu ve eni övgüye değer bir büyüklüğe sâhip olan arzı yuvarlak olarak işte bu köpükten inşâ etti. Sonra da arzın ondan ayrılırken ki sürtünmesinden oluşan ateşten dumanı inşâ etti. O duman içinde de yüksek semâlar yarılıp meydana geldi..."* [1378]

Ne kâdirim seni meth etmeye ben,
Kemâhi methi Hakk söyler Muhammed
Ne kâdirim seni meth etmeye ben,
Kemâli methini Hakk söyler Ya Muhammed

Benim seni meth etmeğe gücüm yoktur. Gerçek olarak seni Yâ Rasûlallâh Hakk metheder. Çünkü Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin vechi saadetlerine hiç kimsenin gücü yok idi.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Rabbim beni en güzel şekilde edeplendirdi." [1379]

Hatta Hazreti Ali kerreme'llâhü veche efendimiz: ***"Kim Hazreti Muhammedin gözü şöyle, kaşı böyle derse yalan söyler. Ben damadı olduğum halde hiç yüzüne bakamamışımdır"*** buyurmuşlardır. Kitaplarda

---

[1376] Taha, 5

[1377] Hud, 7

[1378] (ÇAKMAKLIOĞLU, 2005), s. 52

[1379] Tirmizinin Süneninde geçen ve Askerînin *Hz. Ali* 'den rivayet ettiği bu hadîs'e İbn. Hacer **"garib hadîs"** demiştir.. Sem'ani İbn. Mesud"dan munkatı bir senetle naklederken: İbn. Esir. Nihaye'de manasının doğru olduğunu söylemiştir, bkz. Aclunı, I/70

yazılı olan "şemâil-i Nebî " Ebû Revvâhanın rivâyet ettikleridir. Bu zat Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin üvey oğlu idi. Daha küçük yaşlarında iken Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin kucağında dikkat edip yazarlardı. İşte eldeki "Hilye-i Saadet" onun rivâyeti ile yazılmıştır.

Bir aziz, Mevlânâ kaddese'llâhü sırrahu'l-azizden:

"Şeytan, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Muhammed'in kalbine vesveseler verir ve hiç şüphe yok ki, Ömer'in gölgesinden kaçar" buyurduğu veçhile Ömer radiyallâhü anh hazretlerinin gölgesinden kaçardı. Bundaki hikmet nedir?" diye sordu. Mevlânâ:

"Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem bir deniz. Ömer radiyallâhü anh ise su dolu bir kadehdi."

"Denizi köpeğin ağzından korumazlar; çünkü bir okyanus, köpeğin dili ile pis olmaz." [1380]

<u>Sen ol sultân-ı kevneynsin ki mahlûk</u>
<u>Senin medhinde âcizler Muhammed.</u>
Sen yaratılmış o iki cihanın sultânısın
Senin medhinde âcizler Ya Muhammed.

Allah Teâlâ buyurdu ki;

"Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım" [1381] Bu hadisi kudsiyi teyid eden başka rivayetler de nakledilir. Bunlardan birisi İbn Abbas'ın rivayet ettiği ***"Cibril bana geldi ve dedi ki: "Ey Muhammed! Sen olmasaydın cennet ve cehennem yaratılmazdı."*** [1382]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Rabbim bana bu gece en güzel şekilde geldi, (tecellî etti- göründü)" [1383]

[1380] (YAZICI, 1995), c. 2, s. 172, (587)

[1381] Hadis kitaplarında aslı bulunmayan bu veciz ifade hadis münekkitlerince de red edilmiştir. Aliyu'l-Kâri. Aclûnî ve Şevkânî, Sağanî'nin mevzu dediğini naklettikten sonra manasının sahih olduğunu kabul ederler. Bkz. Aliyu'l Kâri. 288; Aclûnî, II/164: Şevkâni. Fevâidu'l- Mecmua, 326; Deylemi'nin İbn. Abbas'tan; İbn. Cevzi'nin Selman'dan naklettikleri rivayetlerin her ikisi de mevzu kabul edilir. Suyûti de mevzu olduğunu tasdik etmiştir. Elbâni de yukarıdakileri naklettikten sonra mevzu olduğunu açıklar. Bütün bu değerlendirmeler için Bkz. Sağanı. 52: Aliyul Kâri. 295. 296; Elbâni. Silsileni Ahâdis-i Daire. 1/282 (YerTutucu1),s.138

[1382] Aclûnî bu rivayeti Deylemî'nin naklettiğini belirtmektedir, bkz. Aclûnî, I/45, II/232

[1383] Hadis kitaplarında bulunmayan bu rivayet Kuşeyri ve Hucvirî gibi sûfîlerce değişik vesilelerle zikredilir. Duafa ve Mevzuat kitaplarında zayıf ve uydurma olduğunu belirtilir; bkz. Sehâvî, 565; Aclunî. I/73: Aliyul Kari, 291

Bu hadisler kâinatın yaratılışında Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin varlığının konumunu bize bildirmektedir.

Giyip hil'at-ı "levlâk"ı giyip
Düşüptür sâye serviler Muhammed,
Giyip "levlâk" kaftanını
Serviler gibi gölgesi düşmüştür Ya Muhammed,

"Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım" [1384] Hadisi şerifi ile bu konu anlaşılır.

> ***Ahmed'den Ahad'e kadar açık bir mimden fazla bir şey yoktur. Bu mim ise mânanın perdesidir.*** [1385]

Alır şems-ü kamer nûru yüzünden,
Saçın "vel-leyl"-i yeldalar Muhammed.
Ay ve güneş nûrunu onun yüzünden alır,
Saçın "vel-leyl"-i uzundur Ya Muhammed.

Ebu Hüreyre radiyallâhü anh buyurdu ki:

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden daha güzel hiçbir şey görmedim, sanki güneş olanca parlaklığı ile yüzünde parlıyordu. Güldüğü zaman, dişleri duvarlara aydınlık saçardı." [1386]

Bera b. Âzib (radıyallahu anh) buyurdu ki:

"Al elbise içinde Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin zülfü kadar güzel bir zülfü (hayatımda) ***görmedim."*** [1387]

[1384] Hadis kitaplarında aslı bulunmayan bu veciz ifade hadis münekkitlerince de red edilmiştir. Aliyu'l- Kâri. Aclûnî ve Şevkânî, Sağanî'nin mevzu dediğini naklettikten sonra manasının sahih olduğunu kabul ederler. Bkz.Aliyu'l Kâri. 288; Aclûnî, II/164: Şevkâni. Fevaidu'l- Mecmua, 326; Deylemi'nin İbn. Abbas'tan; İbn. Cevzi'nin Selman'dan naklettikleri rivayetlerin her ikisi de mevzu kabul edilir. Suyûti de mevzu olduğunu tasdik etmiştir. Elbâni de yukarıdakileri naklettikten sonra mevzu olduğunu açıklar. Bütün bu değerlendirmeler için Bkz. Sağanı. 52: Aliyul Kâri. 295. 296; EIbâni. Silsileni Ahâdis-i Daire. 1/282 (YerTutucu1),s.138

[1385] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.250), s.339

[1386] *İmam Tirmizi,* Sünen. Ebvabü'l-Menakib Babu'n-Sür'ati *Meşyi'n-Nebiyy* sallallâhü aleyhi ve sellem de *Ebu Hüreyre* radiyallâhü anhdan *İmam Ahmed b. Hanbel* Müsned C. 3, shf. 25 ve 28'e bkz.

[1387] İmam Müslim; Sahih. Kitabu'l-Fadail Babün *fi Sıfati'n-Nebiyyi* sallallâhü aleyhi ve sellem ve *"İnnehu kâne ahsenu'n-Nasi veçhen"* de *Bera b. Âzib* radiyallâhü

Kaşındır "Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ",
Dürründen açılır güller Muhammed.
Kaşındır "Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ",
Terinden ve gözyaşlarından güller açılır Ya Muhammed.

İbn'ül Arabî, bu hususta meselâ Kur'an-ı Kerim'deki *teşbih* ve *tecsim* tevehhümü uyandıran bazı ayetleri zikreder. Çünkü Araplar, akıl ötesi hakikatleri ancak, âşina oldukları şeylerle birleştirilmek sûretiyle anlayabilecekleri düzleme indirildiğinde anlayabilirler. İşte bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de bir takım teşbihvârî ayetler bulunmaktadır. İbn'ül Arabî bu hususta şu ayeti örnek verir: *"Sonra yaklaştı ve sarkıp daha da yaklaştı. O kadar ki bir yayın iki ucu kadar, hatta daha da yakın."* [1388] Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Rabb'ine olan yakınlığı ayette bu şekilde ifade edilmiştir. Çünkü Arap melikleri sevdikleri kölelerini kendilerine bu derece yakın oturturlardı. İşte bu tarz bir hitap ile Araplar, Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Rabb'ine olan yakınlık derecesini anlayabilmişlerdir. [1389]

Boyun eğmiş durur çeşmine hayrân,
Çemen sahnında sünbüller Muhammed.
Boyun eğmiş durur gözlerine hayrândır
Yeşil bahçelerin sünbülleri, Ya Muhammed.

Yeşil bahçelerin sünbülleri evliyâullah'dır. Onların halleri ve durmları ancak hayran olup boyun eğmektir.

Allah erlerinin iyi amelleri, ona yakın erenlerin yaramaz işleri derecesindedir….(Bayezid, Cüneyd, Hallac) ….adı geçen kimseler Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin teninde bir tüy bile olamazlar. [1390]

Leb-i la'l-i dehânın ma'denidir,

---

anhdan *Müslim* Hadîs No. 92/2337. *Ebu Davud* Kitabü't-Tereceül Bab'9'da Hadîs No. 26, İmanı *Tirmizi* Sünen "inde Ebvabü'î-Menakib Babu Sıfatı'n-*Nebeviyye'de yine* Bera b. *Âzib* (r.a.) dan Bâb. 16, No.3639. Ayrıca Kitab Ebvabi'l-Libas BabuMacae fi'1-Ruhsati fi Sevbi'l-Ahmer lil Rical. No. 1724. *İbn Mâce;* Kitabü'l-Libas Babu Lübsi'l-Ahmer lil-Ricai. No. 3599.

[1388] Necm, 8

[1389] İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (thk.),* c. II, s., 68. Ayrıca bkz., Ebu Zeyd, *Felsefetü'Te'vîl,* s. 272.

[1390] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.55), s. 124

Lisânın vahyi Hakk söyler Muhammed.
Kırmızı dudakları ağzın ma'denidir,
Lisânın Hakk vahyini söyler Ya Muhammed.

Tasavvufta ağız ve dudak; yokluk, vahdet ve fenafillâhın sembolüdür. [1391] Vahdet olan dudak konuşmaya, yani söz sahibi olmaya başlayınca, Allah Teâlâ'nın sırlarının dağıldığı merkezi olur. Bu şekilde ilim, irfan ve ihsan hali zuhur eder.

Şu vaktin kim çıkıp gezdin semâyı,
Bulup Hazrette rif'atler Muhammed.
Şu vakit ki kim çıkıp gezdin semâyı,
Hazrette yüksek mertebeler buldun Ya Muhammed.

Allah Teâlâ Kur´an-ı Kerim´de Miracın İsrâ [1392] kısmını, yani Mekke´den Kudüs´e olan yolculuğunu açıkça, fakat semalardaki seyrini rumuzlar ile anlatmıştır. Biz bu yolculuğu Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimizin kelamından dinlemiştiriz. Çünkü manevi âlemi beşerin anlayışına uygun olarak O´nun anlatması daha uygundu. Necm Suresinde anlatılan kısa bir bölüme bile çok yorumlar getirilmiş işin içindende çıkılamamıştır. Kur´an-ı Kerim´de ki, hakikate iman etmeyen küfür üzere olacağından rahmet nebisi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bir şefkati daha açığa çıkmıştır. Çünkü Aişe radiyallahü anha validemiz bile bu konuda teyakkuzda kalmıştır. O,

"Her kim Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin Allah Teâlâ´yı baş veya kalp gözü ile gördü derse yalan söyler" demiştir.

Bu rivayette ki mana **"Hakk-ı Hakk görür"** demektir. Daha sonraki makamlara ulaşınca Aişe radiyallahü anha Validemiz bu sözünden vazgeçmiştir. Yani Allah Teâlâ´ya ulaşmanın Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ile olduğunu;

Ulaştıranın Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem, ulaşılanı Allah Teâlâ'yı bilmeden kavuşturamayacağını anlamıştır. Hiç rehber bilmediği yolu anlatabilir mi?

Zahir ve batın Allah Teâlâ´dır. Allah Teâlâ'nın zahir oluşu isim ve sıfatlarla, batın oluşu zat-ı iledir. O´nun isimleri zat-ına aslında aynadır.

Yaratılanlar ancak Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemle O´nu bilebilirler.

Allah Teâlâ dışardan bir şeyle gizlenmemiştir. Fakat isimleri ve sıfatla-

---

[1391] (SELÇUK, Yıl:9 Sayı: 25 Güz 2005, s.233-246); (İPEKTEN, 1986)
[1392] İsrâ, 1

rını bilmeyene ve özünde bulmayana kendini gizler.

Hz. Ali kerremallâhü vechenin;

“Ben görmediğim Allah (celle celâlühû)´a ibadet etmem” buyurması Allah Teâlâ’nın görüleceğine işarettir. Fakat bu görülme bu sırları bilene olmayıp bunu özünde bulanadır ki; çokları görme konusunda bir şeyler söyleseler de, onlarda bu halden habersizdirler.

Allah Teâlâ’yı beşer âlemi ile ancak mecâzi anlatırız. Hakikati kendinde saklıdır. Kur´an-ı Kerim bile bu ilâhî konuyu beşerin idrakine az bir mana ile aktarmıştır. Hakiki bilgi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize aittir. Onun için **“Yetimin malına yaklaşmayın”**[1393] ayetindeki batinî sır budur.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin hususî mertebesine ait yakınlığı isteyemeyiz. Yetim olmak insan için eksiklik olmadığı gibi kıymetinin yüceliği ortaya çıkar.

Fahri Âlem Muhammed Mustafa sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz **“O bir nurdur, ben O´nu gördüm”** buyurdu.

Miraçta Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize bütün nimetler ve azaplar gösterildi de, hâlinde bir zerre değişiklik olmadı. Kur´an-ı Kerim´de **“Gözü ne kaydı, ne de aştı.”** [1394] buyruldu.

Bir şeyden etkilenmek eksiklikten olur. Eksiklik yaratılıştan olursa tedavisi olmaz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin yaratılışı tam olduğuna göre O´nun bu konuda hataya düşmesi olmamıştır.

Bir şeye merak duyan ya hasretinden veya rağbetinden olur ki, bu eksikliktir. O´nun bu halden uzak olması, gördüğü şeyleri önceden bilmesi veya kendinde onları bulmasıdır.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin bilgisi yaratılışı ile beraber mevcuttu. Fakat O beşere gönderildiğinden beşerin sıfatı gibi sonradan öğretilir gibi öğretildi ve bildirildi.

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şaşkınlıktan ve cahillikten korunmuştur. O, kavuştuğu makamlara hakkıyla layıktı.

Bu yakınlıktan dolayı sarhoş olup yanında kalmak arzusuna da düşmedi. Güzel sevgilin kulluğuna yönelip Sen´i tercih etti. [1395]

Yine Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

“Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, benimle birlikte o vakit içine ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebi sığar.” [1396]

[1393] En’am, 152

[1394] Necm, 17

[1395] (ALTUNTAŞ, 2004), s. 60- 63

[1396] Muteber hadis kitaplarında olmayan bu rivayete ilk olarak Kuşeyrinin Risale-

Kamû ervâh-ı peygamber hem melâik,
Seni iclâle geldiler Muhammed.
Bütün enbiya ruhları hem melekler,
Seni ululamaya geldiler Ya Muhammed.

Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz, Âdem aleyhisselâm ile karşılaşınca **"beşerî yaratılış yönünden evlâdım, hakikat yönünden babam olan Fahr-i Âlem (sallallâhü aleyhi ve sellem) Efendimize salât ve selâm olsun"** demiştir. Onun için Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize **"Ruhların Babası"** denilmektedir.

Miraç gecesi Efendimiz (sallallâhü aleyhi ve sellem ve ala âlihî)´ye Âdem aleyhisselâm, **"Ey Salih Oğul"** diğer nebiler ise **"Ey Salih Kardeş"** dediler. Beşeriyet itibarı ile Âdem aleyhisselâm baba sıfatını kullandı. Fakat diğer nebiler bu konuda nesep yönü ile bir babalık iddiasında bulunmadılar. [1397]

Seni şâhı âlem kılıp ol anda,
Kamûsu ümmet oldular Muhammed.
Seni âlemin padişahı kılıp o anda,
Hepsi ümmet oldular Ya Muhammed.

O´nun şeriatı ile mülk ayakta durabilmiştir.

Bütün nebilerin dininde Allah Teâlâ rasüllere emretti ki;

"Muhammed Mustafa (sallallâhü aleyhi ve sellem) sizin zamanınızda rasül olursa, ona iman etmelerini ümmetlerinize de emrediniz"

Gelmiş olan bütün dinlerde O´nun müjdesi temel alınmıştır.

"Seçilmiş" adı ile şereflenmiştir. O´nun geleceği ümidi ile tevhidin sağlamca yerleşeceği, rasüller ve ümmetleri de O´nun şefaati bekleyerek inanç yolunda emniyet bulmuşlardır. Eğer bu ümit olmasa idi; hiçbir rasül vazifesini yapmakta güç bulamayacaktı. Çünkü kıyamet gününde şefaat konusunda bütün insanlık O´nun yardımına başvurmuştur.[1398]

Evrendeki varlıklar, "O"na doğru yolculuk etmedeler... Bu yolda Rasûller, kafile başları gibidir; Kervana yol gösterir, kılavuzluk ederler. Efendimiz ise, onların öncüsüdür; Bu işte, baş da Odur, son da... Ahad, Ahmed'in "mim"inde kendini gösterdi. Bu döngüde ilk, sonun aynısı ol-

---

si'nde rastlanmaktadır. Duafa ve mevzuat kitaplarında zayıf ve mevzu olduğu belirtilir. Bkz. Sehavî, 565; Aclunî, 1/173, 174; Aliyu'l Kari. 291

[1397] (ALTUNTAŞ, 2004), s. 50

[1398] (ALTUNTAŞ, 2004), s. 55

du... Bu yol, O'nunla son buldu; "Allah'a çağırıyorum!" buyruğu O'na indi. İç açıcı makâmı, herkesin toplandığı yerdir, Cana cân katan güzelliği, herkesin elindeki mumdur. O, öndedir; bütün canlar, O'nun izinde… Bütün gönüller, O'nun eteğine tutunmuşlardır, Bu yolu kat eden Velilerin önde olanları da arkada olanları da, O'nun güzellik menzillerinden nişânlar sergilerler. [1399]

"Ahmed (Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem adlarından biri) in Mim'i kalkarsa o vakit Ahad olur. Mim kalkar mı? Kalkarsa o vakit sen kalmazsın."[1400]

Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellemde Ahad'i (tek Allah Teâlâ'yı) bulabilirsin ama Ahad'de Muhammed'i bulamazsın!

Sofi evden dışarı çıkar, hırkasının yenine bir dilim ekmek yerleştirir. Yüzünü o ekmeğe çevirerek: Ey ekmek der, eğer başka bir şey bulabilirsem elimden kurtulursun, yoksa zaten elimdesin!

Onlar hep Ahad'e uyanlardır, biz de Muhammed sallallâhü aleyhi ve selleme uymuşuz. İsterse Kâbe'nin damına götürsünler, hayır deriz. Muhammed'e uymak daha doğrudur. Bu, Kâbe'nin damında namaz kılmaktan daha üstündür.[1401]

<u>Niçün olmayalar ümmet ki Hakk'ın,</u>
<u>Rızâsın sende buldular Muhammed.</u>
Niçin ümmeti olmayalar ki, Hakk'ın
Rızâsını sende buldular Ya Muhammed.

Efendimiz (sallallâhü aleyhi ve sellem) ne güzel bir insandır. O´nun gibisi doğmadı ve doğrulmayacaktır. O kulların ihtiyaç kapısıdır.

Ümmet-i Muhammed her türlü ihtiyacı için O´nun kapısına gider.[1402] Öyle

---

[1399] (Şeyh Mahmûd Şebüsterî), b.15-22
[1400] (ALTUNTAŞ, 2007), s. 247
[1401] (Şems-i Tebrizî, 2007), (M.315), s. 405
[1402] Vahhabi hükümeti kurulmadan önce doğan çocuklar Medine âdetince kırk günlük iken temizlenip ve güzelce giydirilerek Efendimiz (sallallâhü aleyhi ve sellem)´in Hücre-i Saadete desturla (izinle) konulur. Üzerine türbe örtüsü örtülerek yirmi dakika kadar beklenirdi. Daha sonra izinle alınırdı. Ne kadar çok ağlayan bir çocuk bile olsa ağlamadığı herkesçe görülmüştür. Çocuklar çıkınca ağızlarında bir hareket bulunur. Bu da Efendimiz (sallallâhü aleyhi ve sellem)´in çocuğun ağzına hurma verdiği müşahede edilmiştir. Yeni doğan çocuğa hurmayı ağızda yumuşatıp eziğini vermek sünnettir.

Kamerî aylardan Zilkâde´nin on yedinci gecesi akşam ve yatsı namazı arasında bütün şehir halkı Efendimiz (sallallâhü aleyhi ve sellem)´in huzuruna varıp borçlarını arz ederlerdi. "Ya Rasûlallah! (sallallâhü aleyhi ve sellem) şu kadar borcum var,

ki, yüz sene önceye kadar Medine-i Münevvere´de doktor bulunmazdı. Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellemin duası vardı. Bir kimse hastalanınca ona suyundan içirirler. Eğer geçmezse Huzur-u Saadete varıp dua ederler. Eğer yine geçmezse vakti tamam oldu diye hazır olurlar, ölümü korkmadan huzurla beklerlerdi. Çünkü onların hepsi cennetle müjdelenmiş gibidir.

Büyüklerimizin bildirdiği üzere, Medine-i Münevvere körük gibidir. İnsanın içindeki kiri, pası dışarıya atar. Bu beldenin insanları diri olsun ölmüş olsun saadet ehlindendir.

Allah Teâlâ'm bu beldenin ehlinden olmayı bizlere nasip et.

Birçok müşahedelere göre başka memleketlerde ölen imanlı kimseler Medine-i Münevvere´de Baki Kabristanı´na naklolur imiş.[1403]

Sevgide uzaklık ve yakınlık yoktur. **"Kişi sevdiği ile haşrolacaktır"**

Ey Allah Teâlâ'm! Kalbimizde O´nun aşkını üstün edip, ölümden önce müşahedesiyle, ölümden sonra vuslatıyla şereflendir..[1404]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

"Kendisine Allah Teâlâ ve Rasulü her şeyden daha sevimli olmadıkça kişi iman etmiş olmaz." [1405]

"Ben nefsinden, malından ehlinden ve bütün insanlardan kendisine daha sevimli olmadıkça kişi iman etmiş olmaz." [1406]

"Size verdiği nimetlerinden dolayı Allah Teâlâ'yı seviniz, Beni de, Allah Teâlâ sevdiği için seviniz, benim ehli beytimi de bana olan sevginiz sebebiyle seviniz. " [1407]

"Rızâsını sende buldular" demek Allah Teâlâ'nın rızasını Sende buldular demektir. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki;

---

ihsan eyle" diye şebikeden içeriye buğday bırakırlar. Daha sonra toplanan buğdaylardan ekmek yapılıp bazı kimselere hediye edilirdi. Onun için Medine-i Münevvere de borçlu kimse yoktur.

[1403] Baki Kabristanı´nda yetmiş bin sahabe gömülüdür. Şehitlerin sayısı belirsizdir. Hicretten bugüne kadar gömülü olan Medineli ve hacının hesabı yoktur. Bu mezarlığa gömülen müslümanın üzerine ertesi gün başkasını gömseler, öncekinden eser bulunmaz. Toprağı tuzludur. Kokuşma olmaz. Büyükler buyurdular ki; mahşer günü hesapsız ve azapsız gül sepeti silkeler gibi Baki Kabristanı´nda yatan müminleri cennete silkeleseler gerektir. Oraya defnolunmak her kişiye nasip olmaz.

[1404](ALTUNTAŞ, 2004), s. 93

[1405] Buhârî, İman, 9,14; Müslim, İman, 66,67; Tirmizi, İman, 10; Nesai, İman, 2,4; İbn. Mâce. Fiten, 23

[1406] Buhârî, İman, 8; Müslim, İman, 70; Nesai, İman, 19; İbn. Mâce, Mukaddime, 9

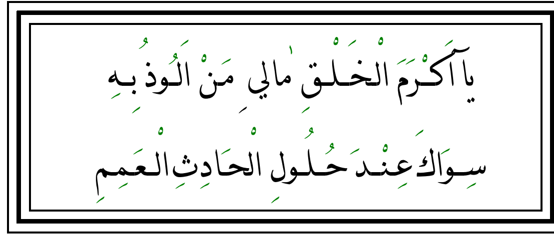
[1407] Tirmizi, Menakıb, 32: Hâkim, Müstedrek, 3/150; Yorumu için bkz. Kelabâzî, Bahru'l Fevaid, vr. 1 a.

"Benî gören gerçekten Hakkı görmüştür" [1408]

<u>Ne noksan ire câhına kılursan,</u>
<u>Niyâzî'ye şefâatler Muhammed.</u>
Makamına noksanlık gelmez, kılarsan,
Niyâzî'ye şefâatler Ya Muhammed.

Ey merhamet edenlerin en çok merhamet edeni Rabb´imiz, şüphesiz ki Sen, her şeyi lâyıkıyla duyar ve bilirsin. Duamızı; bizden kabul buyur. Bizlere yararlı bir marifet ihsan et. Şüphesiz ki Senin her şeye gücün yeter. Tövbemizi de, kabul buyur. Muhakkak ki, Sen, tövbeleri çokça kabul eden Rahîmsin.

Ey Allah Teâlâ'm canımızdan daha sevimli, nefsimizden ve aile fertlerimizden daha aziz olan Efendimiz (sallallâhü aleyhi ve sellem)´e salât ve selam ederiz.

"Ey bütün yaratılmışların en üstünü ve en cömerdi olan Yüce Efendim (sallallâhü aleyhi ve sellem) son nefesimde, sığınacağım senden başka kimse yoktur"[1409]

TAHMİS-İ AZBÎ

Dil u cân sırrını bekler Muhammed
Cemâlin görmek isterler Muhammed
Nidâyı men aref eyler Muhammed
Yine dil na'atını söyler Muhammed,
Dil ü can mülkünü toylar Muhammed.

[1408] Buhârî. Tabir. 10; Müslim. Rüya. 2: Darimî. Rüya. 4
[1409] Kaside-i Bürde

Bana genci [1410] *musalla*[1411] *olsa mesken*
Görür çeşmim haccımı ayn-i mesken
Fedâ kılsam yolu ki can ve hem ten
Ne kâdirim seni meth etmeye ben,
Kemâhi methi Hakk söyler Muhammed

Her emri kün fe kânsın[1412] *cümle mahlûk*
Kamuya bahşu cansın cümle mahlûk
Atayı din ve iman cümle mahlûk
Sen ol sultân-ı kevneynsin ki mahlûk
Senin medhinde âcizler Muhammed.

Neler çektin hakikatsın bu ilde
Bulunca ehli sıdkı iş bu ilde
Hüdanın fiilidir fiilin kerimide
Giyip hil'at-ı "levlâk"ı giyip
Düşüptür sâye serviler Muhammed,

Fenâ âb-ı hayat oldu sözünden
Bekâ zevki bulundu Hakk izinden
Seçilmez Hakk özü Hakk'tır özünden
Alır şems-ü kamer nûru yüzünden,
Saçın "vel-leyl"-i yeldalar Muhammed.

Cemâlin kıbledârı ruh-efza[1413]
Çü bildim kâmetindir iş bu topî[1414]
Gözündür sırrı "Sübhânellezi esrâ"[1415]
Kaşındır "Kâb-e kavseyn-i ev-ednâ",
Dürründen açılır güller Muhammed.

[1410] **Genc (gencine):** f. Define, hazine. Gömülü hazine. Kenz

[1411] **Musalla:** Namaz kılınan yer. Cami avlusunda cenaze namazı kılmaya aid yer.

[1412] **Kün fe kân:** Ol dediği olur

[1413] **Efza:** f. (Sonlarına eklenen kelimelere) Artıran, çoğaltan mânasını verir. Meselâ: Hayret-efzâ: Hayret verici, hayret artıran.

[1414] **Top(t):**Hep, tekmil, büsbütün.

[1415] سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الاَقْصَا الَّذِى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اَيَاتِنَا اِنَّهُ هُوَالسَّمِيعُ الْبَصِيرُ ***"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah Teâlâ noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."*** (İsra, 1)

Kapında kemterin şah yeminidir[1416]
Senin derdin hezâran derde ümittir
Ayağın toprağı misk-i Hint'dir
Leb-i la'l-i dehânın ma'denidir,
Lisânın vahyi Hakk söyler Muhammed.

Temâşâ eyledin vahyi Hüdâyı
Özünden eyleyen Hakk'tan nidayı
Gülam[1417] *kemter ettin enbiyayı*
Şu vaktin kim çıkıp gezdin semâyı,
Seni iclâle geldiler Muhammed.

Senin için zar ederdi bu dil anda
Senin kadrini ezel bildim ben anda
Nebiler oldular sana kul anda
Seni şâhı âlem kılıp ol anda,
Kamûsu ümmet oldular Muhammed.

Eğer sen cürmünü[1418] *Azbî bilirsen*
İnayetler[1419] *hidâyetler bulursun*
Adâlet bize nazır olursa
Ne noksan ire câhına kılursan,
Niyâzî'ye şefâatler Muhammed.

[1416] **Yemin:** Sağ taraf, sağ el
[1417] **Gulam:** Esir, hizmetçi, köle.
[1418] **Cürüm:** :suç, isyan, günah.
[1419] **İnâyet:** yardım, lütuf, medet etmek.

39

Künnâ zevât –er rüşd-gülnâ hayât'ül-ebed	كُنَّا زَوَاتُ الرُّشْدِ قُلْنَا حَيَاتُ الْاَدَبِ
Lemmâ bedâ min Ahmed-e envâri sırı's-samed	لَمَّا بَدَا مِنْ اَحْمَدَ اَنْوَارِ سِرِّ الصَّمَدِ
Resûluna Muhammedün habîbünâ Muhammedün,	رَسُولُنَا مُحَمَّدٌ حَبِيبُنَا مُحَمَّدٌ
Şefiünâ Muhammedün kad-câenâ bil-meded.	شَفِيعُنَا مُحَمَّدٌ قَدْ جَائَنَا بِالْمَدَدِ
Şehri's-sıyâmı kad- etâ bi'lcûd-i min bahr-il atâ,	شَهْرِ الصِّيَامِ قَدْ اَتَى بِالْجُودِ مِنْ بَحْرِ الْعَطَا
Ehlen ve Sehlen merhabâ envârı sırru's-samed	اَهْلاً وَ سَهْلاً مَرْحَبًا اَنْوَارِ سِرِّ الصَّمَدِ
Resûlüna Muhammedün Nebiyyünâ Muhammedün,	رَسُولُنَا مُحَمَّدٌ حَبِيبُنَا مُحَمَّدٌ
Şefiünâ Muhammedün kad câe bil-meded	شَفِيعُنَا مُحَمَّدٌ قَدْ جَائَنَا بِالْمَدَدِ

كُنَّا زَوَاتُ الرُّشْدِ قُلْنَا حَيَاتُ الْاَدَبِ

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem nûru yaratıldığı zaman ben de o dâirede rüşd sâhibi idim. (rüşd sâhibi demek hakikat yolunda yürüyenlerdendim). Ben de o dâirede bulundum.

Cibril, Mikâil, İsrâfil, Azrâil, Enbiyâ aleyhimüsselâm ve onların varislerinin cümlesi, Hazreti Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem dâiresindedir, zirâ bu dâire asâleten Resûlüllâha mahsustur.

> Filozofların ve sûfîlerin, özellikle ilk yaratılış konusundaki hadislere yaklaşımları birbirine yakındır. Her iki ekol de "akıl" hadisinden yola çıkarlar. Sûfîler[1420] ilk yaratılan şeyin Hakikat-ı Muhammediye veya Nur-ı Muhammediye olduğunu izah ve isbat etmeye çalışırlarken filozoflar da bu hadisten yola çıkarak ilk yaratılan şeyin akıl ve akl-ı evvel olduğunu, sonra ondan ukul-u aşere, ondan da tedricen diğer mevcudatın yaratıldığını söylerler, adına da cevher veya saf nur derler.[1421]

[1420] Mesela: Vâhib Ümmî (hyt. 1004/1596) ***"Bu âlem yoğiken Ahmed olupdur bunlara illet"*** diyerek Tasavvuf felsefesine göre ilk yaratılanın Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ruhu olduğunu belirtir. (Vâhib Ümmî, Dîvân, s. 107.)

[1421] (ŞEKER, 1998), s. 61

İbn'ül Arabî (638/1240) Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şeyin. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ruhu olduğunu, öteki ruhların sonradan ondan sâdır olduklarını söyler. Onun varlığının âlem-i şehâdette değil de âlem-i gaybda söz konusu olduğunu, ona nübüvvet müjdelendiği vakit Hz. Âdem aleyhisselâmın henüz su ile çamur arasında olduğunu ifade eder. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem varlıktaki tek ve eşsiz varlık olmasını, O'nun üstünde mutlak zattan başka hiçbir varlığın bulunmadığını hep bu nûr'a, bağlar.

Bütün bu ve benzeri ifadelerden çıkartabileceğimiz sonuç Nûr-ı Muhammedi veya Hakikat-ı Muhammediye terimi Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem için kullanılmış ve onun şahsında sembolleşmiştir. O bir mânevi varlık, bir nûr, bir hakikat veya bir cevher olarak kabul edilir. Her şeyden önce onun yaratıldığı, diğer mümtaz ruhların da ondan çıktığı, Onun Allah Teâlâ katında en sevgili ve değerli bir varlık olduğu, bütün yaratıkların ondan feyz aldığı kabul edilir.[1422]

لَمَّا بَدَا مِنْ اَحْمَدَ اَنْوَارِ سِرِّ الصَّمَدِ

Sırrı samed nûrları, yani Hak sırrının nûrları Hazreti Resûlden zâir olduğu vakit,

Dede Ömer Rûşenî (hyt. 892/1487), Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin gözü "ص" harfine, agzı "م" harfine, zülüfleri de "د" harfine benzetmiştir:

Sâd 'aynuñ, mîm agzuñ dâl zülfüñ göreli
Yâ Nebî gitmez dilümden bir nefes zikr-i samed

Yani Hazreti Resûlun nûru yaratıldığı vakit, biz hayata nâil olduk, demektir.

رَسُولُنَا مُحَمَّدٌ حَبِيبُنَا مُحَمَّدٌ

Bize gelen Rasûl Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem bizim sevgilimizdir.

شَفِيعُنَا مُحَمَّدٌ قَدْ جَائَنَا بِالْمَدَدِ

Şefaâtçimiz Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem mededle geldi.

[1422] (ŞEKER, 1998), s. 132

İstimdad [1423]

Sözlükle ***"bir adamdan meded ve inayet istemek"*** anlamına gelir. İstimdâd takviye ve destek anlamına da gelir. Hokkadan mürekkep (midad) almaya da istimdâd denir. İmdâd, yardım ve destek anlamındadır. Bir kişinin başka birine üçüncü kişi veya kişiler aracılığıyla yardım etmesine ve malî yardımda bulunmaya, darda kalan ve destek isteyen bir kimsenin yardımına koşmaya da imdâd denir. Bu kelimelerin kökü olan *medd* çekmek ve sel anlamına gelir. Suyun akmasına ve taşmasına da med denir. Gel-git olayına med-cezir denmesi bundandır.[1424] Meded yardım, destek ve imkân demektir.

Türkçede imdâd tehlikede olana yapılan yardım ve bu durumda olan birinin, **"yetişin!", " kurtarın!"** diye acele olarak yaptığı yardım çağrısıdır. İmdâd istemeye ve yardıma çağırmaya istimdâd denir.

Meded, imdâd ve istimdâd kelimeleri genellikle Kur'an-ı Kerim ve hadislerde dinî bir kavram ve terim olarak kullanılmamıştır. Sözlük anlamında kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde kavram hâline gelen istimdâd bir kimsenin yanında bulunmayan hayattaki bir kişiden veya ölü bir kimsenin ruhundan yardım istemesi, meded beklemesi ve bu maksatla ona: **"Yetiş!", "İmdâd!", "Meded!"** diye hitap etmesidir, Bunun sebebi kendisinden yardım istenen kişinin veya ruhun Allah Teâlâ'nın dostu ve sevdiği bir kul olduğuna, bu sebeple dua ve isteğinin Allah Teâlâ katında makbul sayıldığına inanılmasıdır. Böyle kişilere veli/evliya, aziz/eizze, azizân, ermiş, eren ve Hak eren gibi isimler verilir. Öldükten sonra gömüldüğü yere ziyaretgâh/ziyaret yeri, türbe; kendisine de yatır denir, ister diri, ister ölü olsun ermişlerin doğaüstü bir takım kuvvetlere sahip oldukları inancı ve kültü bütün toplumlarda vardır. Bu kült daha çok da halk arasında ve özellikle de mistik çevrelerde yaygındır.

Buharî şunu rivayet eder: Hz. Ömer radiyallâhü anh yağmur duasına çıkmış ve Hz. Abbas radiyallâhü anhı yanına alarak;

"Ya Rabbî! Muhammed (aleyhisselâm) sağ iken onunla istiskâ ederdik (onun yüzü suyu hürmetine yağmur isterdik). Şimdi amcası Abbas'ın yüzü suyu hürmetine bize yağmur vermeni niyaz ediyoruz." [1425] Demek ki kişileri aracı kılıp Allah Teâlâ'dan yağmur istemek caiz, faydalı ve lüzumludur.

İbn Teymiyye tevessülün üç anlama geldiğini, bunlardan ikisinin caiz ve meşru, üçüncüsünün ise İslâm'da bahis konusu edilmediğini söyler:

a) Bir müminin Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem iman ve ona

[1423] (ULUDAĞ)
[1424] Asım Efendi, *Kamus trc,* c. II, ss. 19-22
[1425] Sahih-i Buharî, İstiskâ, 3; Fazailu ashâbi'n-Nebî, 11

itaat etmiş olmasını vesile etmesi doğrudur, hatta bu anlamda tevessül dinin özüdür ve farzdır,

b) Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin -zatını ve şahsını değil-duasını ve şefaatini vesile edinmesi de meşru ve salihtir. Hz. Ömer radiyallâhü anhın ***"Allah'ım, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hayatta iken onu vesile edinir. Sen de bize yağmur verirdin. Şimdi efendimizin amcasını vesile ediniyoruz, bize yağmur ver"*** demesi bu türden bir tevessüldür. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hayatta iken bu tür tevessül sahih idi. Kıyamette şefaatiyle de tevessül böyledir, meşru ve sahihtir. Bu, müminin Allah Resulüne itaatini Allah Teâlâ'nın yakınlığını kazanmak için vesile edinmesidir. Allah Resûlü'ne itaat, Allah'a itaat sayılır ve müminin taat ve ibadetini vesile edinmesi caiz ve meşrudur. ***"Allah'ın yakınlığını kazanmak için vesile arayınız"*** [1426] mealindeki âyette bahis konusu olan vesile bu türdendir,

c) Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem zatıyla Allah'a kasem/yemin ve O'ndan bir şey isteme Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ve sahabe zamanında bilinen ve yapılan bir şey değildi. Hz, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem hayatdayken veya Hakk'a yürüdüğünde kabrinde veya başka bir mekânda böyle bir şey yapılmazdı. Sahih hadislerde böyle bir dua yoktur. Bu tür duaların geçtiği hadisler zayıftır, delil olacak nitelikte değildir. Bu tür vesile ve duanın hükmü nedir, sorusuna İbn Teymiyye şu cevabı veriyor:

Ebu Hanife demiştir ki: Doğru olan Allah'a Allah Teâlâ ile dua etmektir. ***"Bihakkı fulan, bihakkı enbiyâike ve rusulüke" (Falanın yüzü suyu hürmetine, Nebî ve Resullerin yüzü suyu hürmetine, Nebi hakkı için, Beytü'l-haram'm hakkı için) şeklinde dua etmek mekruhtur.*** Ebu Yusuf un görüşü de böyledir.[1427] Görülüyor ki kıyas ve rey taraftan olan fıkıh âlimleri, özellikle Ebu Hanife ve Ebu Yusuf sonradan ortaya çıkan bir tevessül ve vesile şekli için ihtiyatlı bir dil kullanıyor, bunun şirk ve küfür olduğunu söylemekten dikkatle kaçınıyor ve: ***"Bu doğru değildir, hoş ve şık değildir"*** demekle yetiniyorlar. Sonradan ortaya çıkan tevessül, vesile, istiâne, istimdâd, istigase ve istîşfa" konularında en fazla söylenmesi gereken şey budur, bu olmalıdır. Kimse bu anlamdaki tevessülü kabul etmek zorunda değildir. Bunu kabul etmeyenler, edenleri kâfir, müşrik ve sapık olarak gösteren ifadelerden kaçınmak mecburiyetindedirler. İhtiyata muvafık, İslâm terbiyesine münasip olan budur.

Bu konuda şu hususların dinden olduğu konusunda ittifak vardır:

[1426] Maide, 35; İsrâ, 57

[1427] (bk. Merginânî, *Hidaye,* Kitabü'l-kerâhe; İbn Teymiyye, *Kaidetün Celîleh fi't-tevessûl ve'l-vesile.* Kahire 1374, ss. 49, 50)

a) Mümin mümine dua eder. Bu sevaptır. Radiyallahu anh, rahmetullahi aleyh ve selâmün aleyküm ifadeleri günlük dilde kullanılan ve İslâmî hayat tarzının ayrılmaz bir parçası ve simgesi/şiarı olan dualardır. Bu duaların Allah katında kabul edilmesi daima umulur ve beklenir,

b) Bir müminin kendi ameli ve ibadetini vesile edinerek Allah Teâlâ'ya dua etmesi ittifakla caizdir.

c) Bir müminin Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin taat ve şefaatini veya salih, takva sahibi bir Müslüman'ın taat ve ibadetini vesile edip dua etmesi de caizdir. Hz, Abbas radiyallâhü anh misalinde olduğu gibi.

d) Bir müminin bir Müslüman'ın kabrini ziyaret edip ona dua etmesi de ittifakla caizdir. es-Selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr (Ey kabirde yatanlar, Allah Teâlâ'nın selâmı ve selâmeti üzerinize olsun) demenin ölülere faydası vardır. Bu dua boşuna tavsiye edilmiş değildir. Hz, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem bir kabristana uğramış, kabirde gömülü olan iki kişinin azap çekmekte oldukları kendisine malûm olmuş, yaş bir ağaç dalını ikiye bölüp birini birinin, diğerini öbürünün kabrine dikmiş ve; ***"Umulur ki bunlar yaş olarak kaldıkları sürece bunların azapları hafifletilir"*** buyurmuştu.[1428] Kabri ziyaret ziyaretçinin kalbini yumuşatarak ve yufka hâle getirerek ona da fayda sağlar.

İki âlemde tasarruf ehlidir rûhu veli
Deme ki bu mürdedir, bundan nice derman ola,
Ruh şimşir-i Huda'dır, ten gılaf olnuş
ana
Dahi a 'la kâr eder bir tığ kim üryan ola.
Bilirsin ruh-ı ehlullahı kim sahib-i tasarruftur
Bu İsmail Rumî meşhedidir eyle istimdâd
Eyleyen ruhundan istimdâd erişir
matlaba
Halleden her müşkilâtı Hazret-i
Üftâdedir.

Aziz Mahmud Hüdâî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz

Mürid-i râh-ı Hakk'a kıblegâb-ı âşıkândır bu
Edeple gir, gözün aç türbe-i Ümmî Sinan 'dır bu

Ka'be-i uşşâk bâşed in makam

[1428] Müslim, Taharet, III; Ebu Davud, Taharet, II; Nesâî, Taharet, 26; İbn Mâce, Taharet, 26

Herki nâkıs âmed incâ şud temam.
Bu makam âşıkların kıblesidir,
Buraya eksik gelen tamamlanmış olarak gider.[1429]

Hülâsa Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki; ***“...İstediğinde, Allah Teâlâ'dan iste, yardım talep ettiğinde Allah Teâlâ'dan yardım talep et..”*** [1430] düstûru hiçbir zaman unutulmamalı ve büyüklerin vesile kılınarak istenilenin de Allah Teâlâ’dan olduğunu bilmek gerekir.

شَهْرِ الصِّيَامِ قَدْ اَتٰى بِالْجُودِ مِنْ بَحْرِ الْعَطَا

Ramazan cömertliği ile cömertlik deryasından geldi.

Ramazan ayı oruç ile beşeri hallerden müstağni olmak ile rububiyetin samediyyet sıfatıyla Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve selleme ittiba olunmayı kazandırdığı için beraber zikir olundu.

Cömertlik samed [1431] sıfatından zahir olmaktadır. Bu sıfat Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ve ümmetinde cömertlik zirvesinin ifadesidir. Bu nedenle aşağıdaki mısra zikredildi.

اَهْلاً وَ سَهْلاً مَرْحَبًا اَنْوَارِ سِرِّ الصَّمَدِ

Hoş geldin samed sırrının nûrları.

Bu ayın zatında esmâ-i Hüsnâ zikri vardır.

رَسُولُنَا مُحَمَّدٌ حَبِيبُنَا مُحَمَّدٌ

Bize gelen Rasûl Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem bizim sevgilimizdir.

شَفِيعُنَا مُحَمَّدٌ قَدْ جَائَنَا بِالْمَدَدِ

Şefaâtçimiz Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem mededle [1432] geldi.

[1429] (ULUDAĞ)
[1430] İbn. Hanbel, 1/293, 303, 307; Tirmizi, Kıyamet, 59
[1431] **Samed:** Her şeyin kendine muhtaç olup, kendisi hiç kimseye ve hiç bir şeye muhtaç olmayan. (Allah) Pek yüksek, dâim. Refi' ve âli ve içi dolu şey. Kavmin ulusu
[1432] **Meded:** İnayet, yardım, imdad, eman. Eyvah

40

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün.

Zûlmet-i hicrinle bîdâr olmuşum Yâ Rab meded,
İntizâr-ı subh-ı didâr olmuşum Yâ Rab meded.
Gülşen-i vaslın nesîmin irgürüp bâd-ı sabâ,
Andelîb-i bâğ-ı gülzâr olmuşum Yâ Rab meded.
Kalmışam zindân-ı cism içre bugün tenhâ garib,
Bu kafeste rûz u şeb-i zâr olmuşum Yâ Rab meded.
Şol şarâbı kim anı sundun bana rûz-i Elest,
Ol zamandan mest-i hûşyâr olmuşam Yâ Rab meded.
Her ne varsam yakar bu cânımı aşk âteşi,
Yana yana külli püryan olmuşum Yâ Rab meded.
Vahdet ilinde seninle yâr idim noldu bana,
Kesret içre bend-i ağyâr olmuşum Yâ Rab meded.
Bu Niyâzî düştü varlık câhına Yûsuf gibi,
Al elim kurtar ki nâçâr olmuşum Yâ Rab meded.

Zûlmet-i hicrinle bîdâr olmuşum Yâ Rab meded,
İntizâr-ı subh-ı didâr olmuşum Yâ Rab meded.
Yâ Rabbi! Ayrılığın ızdırabıyla uykusuz kalmışım yardım et,
Yâ Rabbi! Eyvah bana sabahlara kadar yüzününü görmek istedim.

Hazret-i Mevlânâya dimişler sultânum seni Allah sübhânehü ve Teâlâyı görür dirler gerçek midür? diyü buyurmışlar ki

"ben kimüm ki Allah sübhânehü ve Teâlâyı görebilem ve lâkin Allah Teâlâ kendini kendi gösterürse, görmemeğe kadir değülüm" dimiş. Mısrî sizün didügünüzden dahi kemterdür amma hakk zuhur itdükçe örtmeğe setr itmeğe kadir olamaduğumdan söylerüm suç benüm midür hakkun midür kimündür? [1433]

Gülşen-i vaslın nesîmin irgürüp bâd-ı sabâ,
Andelîb-i bâğ-ı gülzâr olmuşum Yâ Rab meded.

[1433] (MISRÎ, 1223), v. 100a

Hazret-i Mevlânâya demişler

"sultânım seni Allah sübhânehü ve Teâlâyı görür" derler

"gerçek midir?" deyü buyurmışlar ki;

"ben kimim ki Allah sübhânehü ve Teâlâyı görebileyim ve lâkin Allah Teâlâ kendini kendi gösterirse, görmemeğe kadir değilim" dimiş. Mısrî sizin dediğinizden dahi aşağı kuldur amma hakk zuhur ettikçe örtmeğe gizlemeye kadir olamadığımdan söylerim suç benim midir hakkın mıdır kimindir?

Saba rüzgârı vuslat gülbahçesinin esintisini ulaştırınca,
Yâ Rabbi vay bana! Gül bahçesi bülbül olmuşum.

Sabâ

Arapça olan sabâ kelimesine sözlüklerde çeşitli karşılıklar verilmektedir. Sözlüklerde yer alan sabâ ile ilgili açıklamaların bir bölümünde sabânın rüzgâr anlamı dışında edebî metinlerdeki anlamlarına da değinilmiştir. Sabânın farklı anlamlarının verildiği bazı sözlüklerde yer alan karşılıklardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

Mütercim Âsım Kâmus Tercümesi'nde "Sabâ"ya: "Sadın fethi ve elifin kasrıyla rûzgâr aksâmından şol rûzgâra dinür ki matla'-ı Süreyyâ ile Benât-ı na'ş beyninden hübûb ider ola." karşılığını verir. (Mütercim Âsım, 1305: C.III, 853)

Kâmûs-ı Türkî'de: "Şark-ı şimâlî cihetinden esen hafîf ve latîf rüzgâr. Bâd-ı sabâ. Eski şi'rimize sermâye-i makâl olan kelimât-ı ma'dûdedendir. Sabâ-reftâr: Bâd-ı sabâ gibi hafîf ve serî' yürüyüşlü" açıklamaları yer almaktadır. (Şemseddin Sâmî, 1989: 816)

Osmanlıca sözlükte de: "Gün doğusundan esen hafîf ve latîf rüzgâr" karşılığının ardından; Esb-i sabâ-reftâr: Rüzgâr gibi uçan at. Sabâ-berâber: Sabâ rüzgârı gibi hafif ve latîf. Sabâ-reftâr: Rüzgâr gibi hafif ve çabuk giden" tamlamalarının anlamları verilmiş ayrıca, Türk müziğinin en eski makamlarından birinin de sabâ makamı olduğu söylenmiştir. Müziktesabâ-aşîrân, sabâ-pûselik, sabâ-uşşâk, sabâ-zemzeme ya da sabâ-kürdî makam adlarının da bulunduğu açıklanmıştır. (Devellioğlu, 1986:1084-1085)

Farsça sözlükte ise, "Sabâ"ya şu karşılıklar verilmektedir:

"1-Âşık ve ma'şûk arasında peyktir ve ma'şûktan haber getirir veya onun için haber götürür.

2- Sabâ rüzgârı sevgiliden haber getirdiği için fitnecidir.

3- Sabâ baharın evâilinde olduğu için ıtır kokuludur. Edebî gelenekte sevgilinin kûyundan geldiği için güzel kokuludur.

4- Sabâ rüzgârı sabah erkenden estiği için sabah rüzgârıdır.

5- Sabâ rüzgârı İsfend ayının sonunda ve baharın evvelinde olduğu için zayıf, hasta ve takatsizdir.

6- Şimâl rüzgârının bahar rüzgârına yakınlığı vardır." (Sîrûs Şemîsâ, 1998: C.2, 785-787).

Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bu sözlük bir edebiyat terimleri sözlüğü olduğu için sabânın daha çok şiirdeki anlamları, edebî terim olarak kazandığı anlamlar üzerinde durulmuştur.

Sabâ, gün ile gece beraber olduğunda, gün doğusundan esen latif rüzgâr olarak da tanımlanır. Ancak şiir dilinde sabâ, daha çok sevgilinin semtinden esen rüzgârdır.

Sabâ; bahar tavsifinde, cananın zülfü perişanlığı ve kokusunu tasvirde birçok mazmunlar yapılmasını sağlamıştır. Bazılarına göre seher vakti kıble tarafından esen rüzgârdır ki, Hazret-i Yusûf'un gömleğinin kokusunu Yakup'a bu rüzgâr götürmüştür. Şairler bu rüzgârı âşıkla mâşuk arasında haberleşme aracı sayarlar. Sabâ aynı zamanda peyk-i şuarâdır. Cananın makamına ancak sabâ ve şimal ulaşır (Onay 1992: 353; Büyük Türk Klasikleri, 1988: C.7, 401) .

Sabâ, değişik kaynaklarda sıralanan yukarıdaki anlamların dışında tasavvuf terimi olarak da çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Sabâya, tasavvufta nefsin kuruntular ve vesveseye dalmasıyla bir çeşit iç huzursuzluğu duyması ve perişan olması, feyiz ve tecelli nimetlerine mazhar olma, rûhânî âlemin doğusundan esen ve hayra vesile olan nefhalar, manevî esintiler, nefsin vesvesesinden meydana gelen perişanlık yahut feyiz ve tecelli gibi değişik anlamlar verilmiştir. (Uludağ 1996: 445; TDEA 1990: C.7, 379; Büyük Türk Klasikleri 1988: C.7, 401)

Sabânın bu özelliklerinden biri "can vermek" olarak nitelenir. Bu açıdan "İsâ nefesli" olarak tasvir edilir. Sevgilinin köyünde, mahallesinde, evinde ve geçtiği yollarda dolaşır. Bu yolların tozu ile arkadaşlığı vardır. Sabâ tozla olan ilgisi bakımından "seferden gelmiş ayağı tozlu" bir kişiye benzetilir. Bazen de "bî-ser ü pâ" olarak nitelendirilir. Suyun yüzünü çiçekler ve yapraklarla doldurur (Pala 1995: 417; Tolasa 1973: 482-483; TDEA 1990: C.7, 374, 379; Büyük Türk Klasikleri 1988: C.7, 401) .

Sabâ, kuzey doğudan hafif hafif esen bir rüzgârdır. En çok sevgilinin izi veya ayağı tozunu, zülfü kokusunu getirmesi, yani haberci oluşu ile söz konusu edilmektedir. Bazen de, uzaklardan sevgilinin diyarından gelmiş bir tüccar şeklinde tasavvur olunur. Âşık can nakdini vererek, ondan sevgilinin ayağı tozunu sermayesine almak isterse de o vermez. Âşık o kadar zayıf düşmüştür ki, sabâ elinden tutup onu yârin eşiğine iletir. Mecnun'u da öldüğünde o alıp götürmüştür. Sabânın yârin kapısından getirdiği toprak âşığın dermanı, ilâcıdır. Gül, onu hasta nergisin gözüne sürme yapar. Sabâ sevgilinin zülfünde dolaşmaktadır. Bu durum, "el oyunları oynamak" deyimi ile anlatılır. Sabâ, sıralanan özellikleri çerçevesinde "peyk, elçi, subaşı, tarak, âşık, âh, dem-i pîr, dâye" vb. unsurlar ile benzerlik içinde ifade edilir (Kurnaz 1987: 499-500).[1434]

<u>Kalmışam zindân-ı cism içre bugün tenhâ garb,</u>
<u>Bu kafeste rûz u şeb-i zâr olmuşum Yâ Rab meded.</u>
Bugün beden zindânı içinde kimsesiz garib kalmışım,
Yâ Rabbi eyvah! Bu kafeste gece gündüz inlemekteyim.

[1434] (BATİSLAM, 2005)

Kafes, bedenin temsili olup gelen gafletin habercisidir. Benim bütün hallerim gaflet ile kurtulmak için çırpınmaktayım demektedir.

Şol şarâbı kim anı sundun bana rûz-i Elest,
Ol zamandan mest-i hûşyâr olmuşam Yâ Rab meded.
Şu şarâbı bana Elest günü ki bana sundun,
Yâ Rabbi yardım et! O zamandan beri aklım sarhoş olmuştur.

Elest günü Kâbe'de Arafatta Hazreti Âdem'e melekler secde ettikten sonra zürriyeti (gelecek nesilleri) latif bir surette sırt tarafından çıkarılıp dört saf oldu.

Birici safta Enbiyâ durdu. İkinci safta Evliyâ durdu. Üçüncü safta Mü'minler durdu. Dördüncü safta Eşkiyâ (şakîler, imansızlar) durdu.

Birinci saftan ***"Elestü bi-Rabbiküm",*** yani *"Ben Rabbınız değil miyim?"* nidâsı Sultânül-Enbiyâ Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemden zuhûr etti. İkinci safta bulunan Veliler arasında bulunan "Gavs" tarafından dahi "Elestü bi-Rabbiküm" hitabı irâd edildi. Mü'minler işitip, eşkiyâ Hakk'ı işitmedi. Bu kitaplara üç saf birden ***"Belî"*** yani *"Evet"* dediler. Yalnız eşkiyâ safı ise mü'minleri taklid ederek evet dediler.

Bayezid-i Bistâmî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz hazretleri
"O hitap hala kulağımdadır" demiştir.

Ehlullâhtan da bazıları bugün bile aynı hitap olmaktadır. Çünkü hitap ile ahid altı defa oldu. İkisi ef'âlde zâhir ve bâtın, ikisi sıfatta zâhir ve bâtın ikiside zatta zâhir ve bâtın olarak yapılır. Böylece ef'âl-i zâhire ef'âli bâtına, sıfât-ı zâhire, sıfât-ı bâtına ve zât-ı zâhire zât-ı bâtına olmak üzere ahid altı defa yapılmış olur.

Her ne varsam yakar bu cânımı aşk âteşi,
Yana yana külli püryan olmuşum Yâ Rab meded.
Her nereye varsam bu cânımı aşk âteşi yakar,
Yâ Rabbi vah bana! Her yanım yana yana kebap olmuş.

Vahdet ilinde seninle yâr idim noldu bana,
Kesret içre bend-i ağyâr olmuşum Yâ Rab meded.
Noldu bana vahdet ilinde seninin yârin idim,
Yâ Rabbi vah bana! Dünya âleminde başkalarına bende olmuşum.

Bu Niyâzî düştü varlık câhına Yûsuf gibi,
Al elim kurtar ki nâçâr olmuşum Yâ Rab meded.
Bu Niyâzî düştü varlık saltanatına Yûsuf gibi,
Yâ Rabbi yardım et! Biçarenin elinden tut ve kurtar.

Yusuf aleyhisselâm ***"Yusuf: "Rabbim! Hapis benim için, bunların istediklerini yapmaktan daha iyidir. Eğer tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve bilmeyenlerden olurum." dedi."*** [1435] dediği halde Mısıra sultan oldu. Yine dünyanın zulmetinden, babası, anası ve kardeşlerinin kendisine secde etmesinden kendini kurtaramadı.

"Anasıyla babasını tahta çıkartıp oturttu ve hepsi de ona karşı secdeye kapandılar." [1436]

Yusuf aleyhisselâmın bu secde halindeki durumunu Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz dünyanın aldatıcı büyüklüğünü bu şekilde haber vermektedir.

TAHMİS-İ AZBÎ

Ben sanırdım yârim ağyar olmuşum Yâ Rab Meded
Dil harap mest mest-i efkâr olmuşum Yâ Rab meded
Bir gül iken külli[1437] *pür-hâr*[1438] *olmuşum Yâ Rab meded*
Zûlmet-i hicrinle bîdâr olmuşum Yâ Rab meded,
İntizâr-ı subh-ı didâr olmuşum Yâ Rab meded.

Nâzeninim küllî varımdan geçip giydim aba[1439]
Ve âlihi hayranın oldum derd mendim müptela
Akl u fikri sabrımı yağmaya verdim dilberâ[1440]
Gülşen-i vaslın nesîmin irgürüp bâd-ı sabâ,
Andelîb-i bâğ-ı gülzâr olmuşum Yâ Rab meded.

Hâkk olur Hâkk'tan temaşa âşık dâna[1441] *garib*
Özünü fark eylemeyenler çağırır Mevla garib
Kimseler kuy'unda[1442] *dostum olmasın sevdâ garib*
Kalmışam zindân-ı cism içre bugün tenhâ garib,
Bu kafeste rûz u şeb-i zâr olmuşum Yâ Rab meded.

[1435] Yusuf, 33

[1436] Yusuf, 100

[1437] **Külli:** bütüne mensup parçalardan ve fertlerden meydana gelen, umumî, bütün, çok fazla.

[1438] **Pür:** f. Çok, dolu, çok fazla, memlu, tekrar (mânâlarına gelir, birleşik kelimeler yapılır) Sâhib, mâlik. **Hâr:** f. Diken.

[1439] **Abâ:** Ekseriyetle yünden yapılmış, bol giyimli bir libas. (Rasûlûllah sallallâhü aleyhi ve sellemde bu libası giyerlerdi.)

[1440] **Dil-ber:** f. Gönül alan, kalbi çeken. Güzel, dilber

[1441] **Dânâ:** f. Bilgili, bilen, malûmatlı, âlim

[1442] **Kuy:** f. Karye, mahalle, sokak. Yol. Semt

Kendi özüm fehm etmezem ki olmuşam efkâr-mest
Hazret-i Allah'ı sevdim sûretâ dilber-perest[1443]
Şişe-i namusu ârı eyledim çünkü şikest[1444]
Şol şarâbı kim anı sundun bana rûz-i Elest,
Ol zamandan mest-i hûşyâr olmuşam Yâ Rab meded.

Âlemi pür çünbüşüyle nazlı yarin çünbüşü[1445]
Ehl-i aşkın iki âlemde bitermiş her işi
Yaktı yandırdı firâkın âteşi ben dervişi
Her ne varsam yakar bu cânımı aşk âteşi,
Yana yana külli püryan olmuşum Yâ Rab meded.

Tıflı[1446] *ruh söyler ki ben her oynuna bâdaş* [1447] *edem*
Sohbet-i hâs ile yârin sırrına sırdâş edem
Dilbera evvel senin her haline haldaş edem
Vahdet ilinde seninle yâr idim noldu bana,
Kesret içre bend-i ağyâr olmuşum Yâ Rab meded.

Eyledi uryan ser-mest dilberim sırrın beni
Bende mahfî oldu lâ-şek[1448] *zahidâ sırrı nebi*
Azbi'ye Hakk'tan görüründü oldu sırrı ebî [1449]
Bu Niyâzî düştü varlık câhına Yûsuf gibi,
Al elim kurtar ki nâçâr olmuşum Yâ Rab meded.

[1443] **Perest:** (C.: Perestân) f. Tapan, tapınan, taparcasına seven.
[1444] **Şikest:** f. Kırma, kırılma. Kıran. Yenilme, mağlubiyet.
[1445] **Cünbüş:** Zevk, eğlence. Hareket, kımıldanma. Uta benzer bir çalgı. (Doğrusu: Cünbiş'tir)
[1446] **Tıfl:** Küçük çocuk. Her şeyin cüz ve parçası. Batmaya yakın güneş. Kıvılcım.
[1447] **Badaş:** f. Mükâfat
[1448] La-**şek:** şüphesiz.
[1449] **EBU:** Peder, baba, ata,

ذ **Z**

41

Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Yâ İlâhî sana senden el'ıyâz,
Sensin âhir cümlemize müsteâz.
Derd senin dermân senindir şüphe yok,
Derdli kullara yine sensin melâz.
Cem-i fark eylegil meşhûdumuz,
Cem-ul cem inden bize ver iltizâz.
Zevk-i küllî pâdişâhım ol durur,
Bize tevhidin ola dâim melâz.
Bu Niyâzî bendeni etme garîb,
Eyle gel tevhid-i sırfda onu şâz.

Yâ İlâhî sana senden el'ıyâz,
Sensin âhir cümlemize müsteâz.
Yâ İlâhî sana senden sığınırız,
Hepimize sığınılacak en son Sensin.

Hz. Ali kerremallâhü veche anlatıyor:

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem vitrinin sonunda şunu okurdu:

"Allahım! Senin gadabından rızana sığınırım, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Sana (layık olduğun) senâyı saymaya gücüm yetmez. Sen, kendini senâ ettiğin gibisin." [1450]

Yaratılmışın yaratıcısını bilme, tanıma ve kulluk etme oranı sayı ile ifade edilecek olursa **sıfır** makamındadır. Sıfırın kudreti yoktur. Değerini sayıların yanında iken kazanır. Kulun Allah Teâlâ'ya sığınması ve yanaşması onun kadir ve kıymetini ziyadeleştirir. Sayı sisteminde sıfırın geliş yönü sağ ve sol tarafa doğru kıyas edersek sağ tarafta büyürken sol tarafta küçülmesi artar. Onun için hep bir olan Allah Teâlâ'nın sağ tarafında bulunmak ve onun celâl sıfatlarından cemaline doğru meyletmek gerekir. O'ndan O'na sığınmak gerekir.

Derd senin dermân senindir şüphe yok,
Derdli kullara yine sensin melâz.
Şüphe yok derd senin dermân senindir,

[1450] Ebû Dâvud, Salât 340, (1427); Tirmizî, Da'avât 123, (3561); Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 51, (3, 248-249)

Derdli kullara yine sensin sığınılacak yersin.

Cem-i fark eylegil meşhûdumuz,
Cem-ul cem inden bize ver iltizâz.
Görüşümüzü cem-i farkı eylegil,
Bize Cem-ul cem inden lezzet ver.

"Vuslatı olmayanın marifeti yoktur. Farkı olmayanın da kulluğu yoktur." Yani, bir kimse Hakk'a ulaşmadıkça şeriat yolunda kalmıştır. O kimse Allah Teâlâ'yı bilmez. Bir kimse Hakk'a ulaştıktan sonra geri farka gelip kulluğunu ve zayıflığını bulmamışsa, o kimsenin kulluğu yoktur. Önceki hâli gizli şirkti, ikincisi dalâlet ve dinden dönme yoludur. Tevhit ehli hem ceme varmış hem de farka gelmiş olmalıdır. Nitekim Hüdâyî Sultan buyurur:

Şunun kim cem'i yok irfanı yokdur
Şunun kim farkı yok ilhâdı çokdur
Biri şol Türk'e benzer şehre gelmez
Biri şehr âdemi karyeye gelmez

Hakikatte kemâl ehli hem köye hem şehre gelendir. Şimdi, tevhidin aslı hem cem'e varmış olmalı ve hem geri farka gelip kulluğu ve ilâhlığı birbirlerine perde yapmayıp zayıflığını anlamalı ve kullukta bulunmalıdır. Nitekim Hz. Ali kerreme'llâhü veche buyurur: *"Cem'siz fark şirk, farksız cem' zındıklık; ilhad, cem' ve fark tevhiddir."*

Evliyâullahtan bir âşık, Hakk'a demiş ki; ***"Yâ Rab, ben yoğum, sen varsın."*** Allah Teâlâ, o kula:

"Ey kulum! Güzel, beni tevhîd ettin. Ya hani senin kulluğun !" demiş.

Şimdi, Hakk'a kavuştuktan sonra geri farka gelip kulluğu bulup kulluğunu ulûhiyyete perde etmemek her âşığın elinden gelmez. Son derece zordur; kâmil mürşide ihtiyaç vardır.

Ey benim canım! Niyâzî-i Mısrî'nin; *Müşkili çokdur Niyazi'nin velî biri de bu Zâhid anlasa Hakk'ı zühdü neden olur kesâd* dediği, cemden sonraki farka işarettir. Zira cem makamında secde edenle secde edilen bir olur. İbadet eden, ibâdet edilen bir olur. Harf, ses ve söz kalmaz. Bu makamda sâlik, şeriatı gereğince yapamaz, ilhâda meylederek gerçek inançtan sapar.

Buraya ulaşan âşığın yaptığı zühd niçindir? Önce yaptığı Hakk'a kavuşmak için idi; Hakk'a kavuştu, istediğine ulaştı. ***"Ebrârın iyilikleri, mukarreplerin seyyiatıdır."*** Yani, Hakk'ı isteyenin iyilikleri, yani ibâdeti, Hakk'a kavuşan âşığa günahtır. Çünkü Hakk'a kavuşan âşığa gerek ibadetler gerekse sülük bunların hepsi şirktir. Böyle olunca sona ulaşanların ibadeti ne içindir, demektir. Şimdi, sona ulaşanlar insan-ı kâmildir, insan-ı

kâmil sadece bir kuldur. Niyazi'nin şu mısraı buna işarettir:

"Abd-i mahzam ben tasarruf bilmezem" [1451]

Zevk-i küllî pâdişâhım ol durur,
Bize tevhidin ola dâim melâz.[1452]
Bütün zevkim ve pâdişâh o olsun,
Bize tevhidin dâima sığınılacak makam ola.

"Cüneyd'den arif ve irfan iribâtı hakkında sordular. O da 'Su konduğu kabın rengini alır' diye bunu cevapladı. Yâni tâbir caizse -aslında O, o değil, O, O'dur ama- arifin sanki O oluncaya kadar Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmasını kasdetmiştir" [1453]

Bu Niyâzî bendeni etme garîb,
Eyle gel tevhid-i sırfda onu şâz.
Bu Niyâzî bendeni etme garîb,
Gel onu tamamiyle tevhidte eşi bulunulmaz kıl.

Aradan çekilirse bir kul, zuhur eyler yüce yaratan. Birliği ve sonsuz kudreti Allah Teâlâ'ya ver, aradan sen çekil demektir.

TAHMİS-İ AZBÎ

El-amân ey bendegân dil-nüvâz [1454]
Zatın oldu âsiyâna [1455] *çâre-sâz* [1456]
Eyleriz sana niyaz tul-i [1457] *dıraz*[1458]
Yâ İlâhî sana senden el'ıyâz,
Sensin âhir cümlemize müsteâz.
Din ve hem iman senindir şüphe yok
Herkese ihsan senindir şüphe yok
Bendeyiz her an senindir şüphe yok

1451 (Çeltik, 2004), s.118
1452 **Melaz:** Sığınılacak yer. Melce'
1453 (KILIÇ, 1995), s.108 (Bkz. el-Fütûhât, II/316, 597, III/8, 55, 161; Fusûs, 225: Ayrıca bkz. S.Ateş, Cüneyd-i Bağdadî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları, 79, 85.
1454 **Dil-nüvaz:** Gönül okşayan
1455 **Asiyana:** isyan edenlere
1456 **Çâre-sâz:** f. Çâre bulan
1457 **Tul:** Boy. Uzunluk. Ömür ve hayat. Uzamak. Zaman çokluğu. Çokluk, bolluk.
1458 **Dıraz:** f. Uzun.

Derd senin dermân senindir şüphe yok,
Derdli kullara yine sensin melâz.
Her tecelliden gelir maksudumuz
Zahiru batında sen mevcudumuz
İkrema-i ihrama [1459] *ma'budumuz*
Cem-i fark eylegil meşhûdumuz,
Cem-ul cem inden bize ver iltizâz.
Düşmanını dostundan alıp kaldırır
Âşıka her gizli sırrı bildirir
Ağlayan biçâreyi ol güldürür
Zevk-i küllî pâdişâhım ol durur,
Bize tevhidin ola dâim melâz.
Hem latîf, hem hasîb,[1460] *hem Habib*
Ey olan biçâreye hemdem [1461]
Azbi'nin verdi bu deryamın garib
Bu Niyâzî bendeni etme garîb,
Eyle gel tevhid-i sırfda onu şâz.

[1459] **İkrema-i ihrama***:* Bize ikram ve merhamet eden
[1460] **Hasîb:** Cömert kimse. Hayır sahibi ve eli açık adam. Bolluk yer, ucuzluk.
[1461] **Hem-dem:** f. Canciğer arkadaş.

R ر

42

Yâ Seyyiden fazlehû fi'n-nâsi ke'l-bahr	يَا سَيِّدًا فَضْلُهُ فِي النَّاسِ كَالْبَحْرِ
Ve neşrehû etyabu min-nesemeti's-seheri	وَ نَشْرُهُ اَطْيَبُ مِنْ نَسَمَةِ السَّحَرِ
Ve men zehâ hadduhu hüsnen lehu ve-lehu	وَ مَنْ زَهَا خَدُّهُ حُسْنًا لَهُ وَ لَهُ
Kaddun izâ mâse yahki'l-gusne fi'n-nadrı	قَدٌّ اِذَا مَا مَسَّ يَحْكِي الغُصْنَ فِي النَّضْرِ
Ve men izâ mâ beda fennûre min-vechihi	وَ مَنْ اِذَا مَا بَدَى فَالنُّورُ مِنْ وَجْهِهِ
Dav'e mine'ş-şemsi ahfâ tal'ate'l-kameri	ضَوْأً مِنَ الشَّمْسِ اَخْفَى طَلْعَةَ الْقَمَرِ
Ve men alâ kadruhû fi'l-halki mertebeten	وَ مَنْ عَلاَ قَدْرُهُ فِي الْخَلْقِ مَرْتَبَةً
Kel-bedri fâka cemîa'l-encümü'z-zeheri	كَالْبَدْرِ فَاقَ جَمِيعَ الْأَنْجُمِ الزَّهَرِ
Ente ibn'ü Şemsü's-Sivâsi lemyekün yûcedu,	اَنْتَ اِبْنُ شَمْسُ السِّوَاسِ لَمْ يَكُنْ يُوجَدُ
Fî asrihi misluhû fi'l-bedri ve'l-hadari.	فِي عَصْرِهِ مِثْلُهُ فِي الْبَدْرِ وَالْخَضَرِ
Feente unkûdü zâke'l-keremi yâ Seyyidî,	فَاَنْتَ عُنْقُودُ ذَاكَ الْكَرَمِ يَا سَيِّدِي
Navil lenâ kadhan min zâlike'l-hamri	نَاوِلْ لَنَا قَدْحًا مِنْ ذَالِكَ الْخَمْرِ
İştedde şevkî ilâ'n-nedmâni mâke'seküm	اِشْتَدَّ شَوْقِي اِلَى النَّدْمَانِ مَا كَأْسُكُمْ
Ve'nhelle dem'î alâ haddiye kelmatari	وَ انْهَلَّ دَمْعِي عَلَى خَدِّيَ كَالْمَطَرِ
Enşedtü fî hubbiküm zennazmi mu'tezirân	اَنْشَدْتُ فِي حُبِّكُمْ ذَا النَّظْمِ مُعْتَذِرًا
Lealle yukbelu nazmün câe bi'l-uzri	لَعَلَّ يَقْبَلُ نَظْمٌ جَاءَ بِالْعُذْرِ
Yârabbî zid fazlehu fi'n-nâsi mâ tal'at,	يَا رَبِّ زِدْ فَضْلَهُ فِي النَّاسِ مَا طَلَعَتْ

Şemsün vemâ seceat varakun ala'ş-şeceri. شَمْسٌ وَ مَا سَجَعَتْ ورَقٌ عَلٰى الشَّجَرِ

Medhî senâî lehû min hâlisi'l-kalbi مَدْحِى ثَنَائِى لَهُ مِنْ خَالِصِ الْقَلْبِ

Ve leyse bi'l-medhi'l- Mısrıyyi min hatari وَ لَيْسَ بِالْمَدْحِ الْمِصرِىّ مِنْ خَطَرِ

يَا سَيِّدًا فَضْلُهُ فِي النَّاسِ كَالْبَحْرِ

Yâ Seyyid, senin fazlın mahlûkata deniz gibidir

"Seyyid" esmâi hüsnâdandır. Her ne kadar bilinen Doksandokuz güzel isimlerde yok ise de sayılan isimlerden ümmehattır, furuunda vardır(esas kaynak bir isim olup usülen vardır).

Aşağıda gelen mısraların işareti ile burada bahsedilen kişi Şemsi Sivasî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin (hyt:1597) evlatlarından biri olduğudur. tarihi olaylar ve meşhur olan zevat incelenince yeğeni Abd-ül'ehad Nurî Sivasî (hyt: 1651) kaddese'llâhü sırrahu'l-azizden bahsedildiği ihtimali yüksektir.. Şemsi Sivasî babasının amcasıdır.

وَ نَشْرُهُ اطْيَبُ مِنْ نَسَمَةِ السَّحَرِ

Ve ihsânın sabah rüzgârından daha güzeldir,

Yani kalbe ferahlık hayat verir.

وَ مَنْ زَهَا خَدُّهُ حُسْنًا لَهُ وَ لَهُ

Bir kimseki O'nunla güzellik yüzünde parladı.

قَدٌّ اِذَا مَا مَسَّ يَحْكِي الغُصْنَ فِي النَّضرِ

O'nun endamı güzelliğin pırıltıları isabet ettiği vakit sarar

وَ مَنْ اِذَا مَا بَدَى فَانُورَ مِنْ وَجْهِهِ

Bir kimseki Onun yüzünün nuru ışık saçmaya başladığında

ضَوْأً مِنَ الشَّمْسِ اَخْفَى طَلْعَةَ القَمَرِ

Güneşin nûrundan ziya yayılınca ay'ın ziyâsı kaybolduğu gibidir.

Âşıklarını muhafaza eder demektir. Yani pervanelerin aldanıp ateşe düşmelerine mani olmak için ziyasını daha açık eyler.

وَ مَنْ عَلاٰ قَدْرُهُ فِي الْخَلْقِ مَرْتَبَةً

Bir kimseki yaratılışta kıymeti ve mertebesi üstün ve yüksektir.

İnsanlar madenler gibidir. Mayalarındaki haller ile insanlar derece değer kazanır. Abdullah radiyallâhü anhdan rivayet edildiğine göre, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurdu;

"Allah Tealâ, aranızda rızıkları böldüğü gibi, ahlâklarınızı da aranızda bölmüştür, (ahlâklarınız birbirinizinkinden farklıdır). Yine Allah Teâlâ, malı, sevdiğine ve sevmediğine verir. Fakat îmanı ancak sevdiğine verir. Kim malı harcamakta cimrilik ederse, düşmanla mücahededen kor-karsa ve gecenin uykusuzluk gibi, kendisine meşakkat vermesinden korkarsa:

Lâ İlahe İllallah, Sübhanallah, Elhamdülillah, Allahu Ekber, sözünü çok söylesin.

(Allah'dan başka hiç bir İlâh yoktur, Allah bütün noksanlıklardan münezzehtir. Her türlü hamd ve övgü Allah'a mahsustur, Allah her şeyden yücedir.)" [1462]

كَالْبَدْرِ فَاقَ جَمِيعَ الْأَنْجُمِ الزَّهَرِ

Aynı bütün parlayan yıldızlardan üstün ayın ondördündeki dolunay gibi
Yani ayın öndördü gibi, diğerleri ise yıldızlar gibidir.

Ahlâk

Arapça'da *hulk* veya *huluk* kelimesinin çoğuludur. *"el-Hulku"* ve *"el-Huluku"* kelimeleri lûgatta; *seciye, tabiat, huy, insanın iç ve dış dünyası* gibi anlamlara gelmektedir. Çoğunlukla insanın fizik yapısı için *"halk"*, manevi yapısı için ise, *"hulk"* kelimelerinin kullanılmaktadır. Hulk, kelimesinin tabiat (huy) ve fıtrat manasında da kullanılmaktadır. Huy ise ruhta meydana gelen tabii bir olay, bir başka ifadeyle tabiata sonradan arız olan tabiatın gelişmiş ve tekâmül etmiş şekli olarak manalandırılmaktadır. Ahlâkçılar bu nedenden dolayı "hulk"u iki kısımda ele almışlardır. Bunlar:

a) Tabiî Huy **:** "İnsanın tabiatında, fıtratında, yaratılışında gizli ve saklı olan ahlâktır." Bu huy anlayışına göre fert tarafından yapılan fakat iradenin

[1462] A. Fikri YAVUZ, İmam Buhari'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edeb-ül Müfred), Sönmez Neşriyat: 1/289-290.

doğrudan devreye girmediği bir durumda davranışların ortaya çıkışıdır. Kızgın, aceleci, tembel vb.

b) Kazanılmış Huy: "Fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip istikrar kazanarak, sırf görüşüp kaynaşmaya ve âdete dayalı huydur." Bu tip ahlâk kazanımının ferdî ve içtimaî yönden büyük faydaları vardır.

Ahlakın Değişip Değişmeyeceği Problemi

[Düşünce tarihine baktığımızda bazı filozoflar ahlakın değişebileceğini kabul ederlerken bazıları ise değişmeyeceğini kabul etmişlerdir.

Fârâbî (870–950), İbn Miskeveyh (936–1030), Ibn Sinâ (980–1037), Gazâlî (1058–1111), Birgivî (1523–1573) gibi İslam düşünürleri ile Aristoteles (MÖ 384–322), I. Kant (1724–1804), J. Locke (1632–1704), J. J. Rousseau (1712–1778), J. H. Pestalozzi (1746–1827) gibi batı düşünürleri ahlakın eğitimle sonradan değişebileceğini kabul etmişlerdir.

Buna karşılık, İslam dünyasında Yusuf Hâs Hacib (hyt. 470/1077), Sa'dî-i Sirâzî (hyt. 691/1292), Nasreddin-i Tûsî (1201– 1274) ve Kâtip Çelebi (1609–1657); batı dünyasında ise A. Schopenhauer (1788–1860), Lamarck (1713–1784) ve Ch. Darwin (1809–1882) gibi düşünürler huyun doğuştan geldiğini, dolayısıyla değişmeyeceğini savunmuşlardır.[1463]

Değişebileceğini iddia edenlerden olan E. İbrahim Hakkı kaddese'llâhü sırrahu'l azîz değişmeyeceğini iddia edenlerin görüşlerini reddeder. "Bedeni siyah olan yıkanmakla beyaz olmaz. Huy can altındadır, çıkmayınca değişmez." diyenlerin bu görüşlerinin din ile de örtüşmediğini ifade eder. Çünkü ona göre, ***"din; gadap, şehvet ve riyanın kalpten tamamen yok edilip giderilmesini değil belki onları, akıl ve kalbin tasarruf ve emri altında bulundurmasını emretmiştir.*** *Bu ise mümkün, müyesser ve tecrübe ile de sabittir."* [1464] O, konu ile ilgili bir ayeti

"…Öfkesini yenenler ve insanları af edenler…"[1465] nakleder. E. İbrahim Hakkı'nın ayetle ilgili degerlendirmesine göre

"gayz ve gadabını yenmekle aklını galip getirenler övülmüş; gayz ve gazabı olmayanlar ise övülmemiştir. Çünkü insan bu sıfatlar olmadan kâmil insan mertebesine kavuşamamıştır."[1466] Onun için öfke ve şehvetin tamamen yok edilmesi değil, bilakis onların ıslah edilmesi durumunda insan ahlak bakımından olgunlaşacaktır.

Kısaca, kâmil (olgun) bir insan olabilmek için öfke ve şehvete gereksinim vardır, fakat onların ıslah edilmesi gerekir. Bununla birlikte insanlar yaratılış

[1463] bkz: Erdem, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, s. 64–66.
[1464] E. Ibrahim Hakkı, *Marifetname,* s. 451.
[1465] Âl-i İmran, 134
[1466] E. Ibrahim Hakkı, *Marifetname,* s. 451.

itibariyle farklı yetenek ve özelliklere sahiptir. Ayni şekilde onlar bazı şeyleri yapmada birbirlerine göre daha eğilimli ve yatkındırlar. İste, doğuştan gelen bu farklı yetiye, ***potansiyel eğilim*** diyebiliriz.

Psikolojinin tespitlerine göre bazı çocuklarda doğuştan gelen ***liderlik*** vasfı mevcuttur. Çocuk, ileriki yaslarında uygun ortam ve imkân bulunca bu potansiyel eğilim ve gücünü, pratik hayata geçirebilmektedir. Doğuştan gelen bu *potansiyel eğilimler,* kişinin *iyi* ya da *kötü huyu* üzerinde yönlendirici bir rol oynamaktadır.

"Arınan, muhakkak ki mutluluğa ermiştir" [1467] ayetinde belirtildiği gibi kişi sonradan kendi çabasıyla arınabilir, huyunu iyi yönde değiştirebilir. Dolayısıyla ahlakın değişebileceğini din de kabul etmektedir.

"Ahlakını düzelten bir gönül, ayna gibi saf olup, her şeyi kendinde bulmuştur." [1468]

Sonuç olarak; kişinin kuvvet olarak yaratılıştan getirdiği ahlaki eğilimleri kontrol edilemez, etkisinden kurtulunamaz ve değiştirilemez değiller, aksine onlar değişebilir; *iyi* iken *kötü*, *kötü* iken de *iyi* hale gelebilirler. Fakat kişi kendi haline bırakılır ve eğitilmezse, doğuştan getirdiği bu fıtrat ya da eğilimi onu kendi yönüne çekebilir.] [1469]

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin **''iki dağın yer değiştirdiğine inanın, insanın huy değiştirdiğine inanmayın''** sözünde ki "**huy**" kelimesi, "**fıtrat**" anlamında kullanılmıştır.

Niyâzî-i Mısrî'nin burada bahsetmek istediği Allah Teâlâ'nın bazı kullarına karşı fıtrat yönünden bazı ihsanlarının bulunabileceğini açıklamaktır. Bu ihsan Allah Teâlâ'nın adalet sıfatına ters düşmez. Onun bilgisindeki ilmî derecenin sonsuzluğundan gelen bir ayrıcalığın tecellisidir. Bu ise onun yaratıcı olmasının ve ilâh olmasının gereğidir.

اَنْتَ اِبْنُ شَمْسُ السِّوَاسِ لَمْ يَكُنْ يُوجَدُ

Sen benzeri bulunmaz Şemsi Sivasî'nin oğlusun

"Şemsi Sivasî'nin oğlusun" Şemsi Sivasî kaddese'llâhü sırrahu'l-azizin (hyt:1597) yeğeni Abd-ül'ehad Nurî Sivasî (hyt: 1651) kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz.

Şemsi Sivasî babasının amcasıdır. Ayrıca;

Abd-ül'ehad Nûrî kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz Efendi'den sonra,

[1467] A'lâ, 14; bkz: Maide, 105; R'ad, 11.
[1468] E. Ibrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 219.
[1469] (KARADENİZ, 2006), s.103-106

Kadızâdelilere karşı mücedelede ismi ön plana çıkan Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin de onun eser ve şiirlerini okumuştur. Aşağıdaki şiirlerdeki benzerlik buna delil olarak gösterilebilir:

Abd-ül'ehad Nûrî:
"es-Salâ gelsün gelen meydân-ı 'ışka es-salâ
Bâş u câna bakmayan merdân-ı 'ışka es-salâ
İbn-i Edhem gibi tâc u tahtın terk eyleyüp
Kul olan gelsün berü sultân-ı 'ışka es-salâ." [1470]

Niyazî-i Mısrî:
"es-Salâ her kim gelür bâzâr-ı 'aşka es-salâ
es-Salâ her kim yanarsa nâr-ı 'aşka es-salâ
İbn-i Edhem gibi tâc u tahtın terk eyleyen
Soyunup 'abdâl olan hunkâr-ı 'aşka es-salâ." [1471]

Yine Abd-ül'ehad Nûrî'nin Hakk'a yürümesinden sonra Niyazî-i Mısrî gibi sûfilerin de sürgüne gönderildiğini görüyoruz. [1472]

Bu durum itibarıyla önce Şemsi Sivasî Efendiyi daha sonra Abd-ül'ehad Nurî Sivasî efendileri inceleceğiz.

ŞEMSEDDİN SİVÂSÎ kaddese'llâhü sırrahu'l-aziz [1473]

I. HAYATI

XVI. asrın ikinci yarısında olgun şahsiyeti yanında, bilhassa *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam, Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn, Gülsen-âbâd ve Mevlid* adlı eserleri ile şöhret yapmış olan Şemseddin Sivâsî hakkında, kaynaklarda teferruâtlı bilgiye rastlanamamaktadır. Halvetiyye târikatının Şemsiyye kolu müessisi olan Şemseddin Sivâsî ile âlâkalı olarak kaynaklarda yer alan mâlûmât, nihâyette bir iki esere dayanmakta olup, geri kalanlar tekrardan öte gidememektedir.

Tam adı Ahmed Şemseddin Ebû's-Senâ b. Muhammed Ebi'l-Berekât b. Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî'dir. Biraz esmer oluşu dolayısı ile Kara Şems diye şöhret yaptıysa da bugün Sivas'ta Şems-i Azîz adıyla anılmaktadır.

Babası Ebû'l-Berekât Muhammed ez-Zîlî, Amasya'da Şeyh Habîb

[1470] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 18b.
[1471] (ERDOĞAN, 1998), s. 298.
[1472] (BAZ, 2004), s. 47
[1473] (AKSOY, Sivas) Makalesinden özet alıntı yapılmıştır.

Karamânî halîfelerinden olan Hacı Hızır'ın halîfesidir. Horasan taraflarından 28 sofusuyla Zile'ye gelmiş ve orada Hakk'a yürümüştür. Şemseddin Sivâsî dışında Muharrem, İbrâhim ve İsmâil adlarında üç oğlu daha vardır. Bunlardan Muharrem ve İbrâhim kendisinden büyüktür. Ağabeylerinin, onun yetişmesinde büyük yardımı olmuştur. Muharrem Efendi 1000 (1591)'de vefât etmiştir.

Şemseddin Sivâsî'nin diğer ağabeyi Ebu'l-Maânî İbrâhim Efendi, Şeyh Receb Efendi (*Necmü'l-Hüdâ* müellifi)'nin babasıdır. Şemseddin Sivâsî ile beraber Zile'den Sivas'a hicret etmiştir. Bir ara İstanbul'a gelerek burada müderrislik de yapmıştır. Şemseddin Sivâsî'den sonra Sivas'ta Hasan Paşa (Meydan) câmiinde imâmette iken 1000 (1591/2) tarihi dolaylarında vefât etmiştir.

Mevlânâ İsmâil, Ebu'l-Berekât'ın küçük oğludur. Şemseddin Sivâsî'den her bakımdan istifâde etmiştir. Fıkıh ve Hadîs'te ileri idi. *Mültekâ*'ya hâşiye te'lif etmiştir. Vefâtına yakın senelerde Sivas'ta müftülük yapmıştır.

Abdülmecîd Sivâsî (v. 1049/1640) yeğeni olup (Muharem Efendi'nin oğlu), mürîdi ve halîfesidir. Şeyhî mahlâsı ile şiirler söylemiştir. Dîvânı vardır. Aynı zamanda velûd bir müelliftir. Hakk'a yürüdüğü yer İstanbul'dur.

Şeyh Abdü'l-ahad Nûrî (hyt. 1061/1651) Şemseddin Sivâsî'nin kardeşi İsmâil Efendi'nin torunu olup, Sivâsiyye tarîkatı müessisidir.

Şeyh Receb Efendi ise ağabeyi İbrâhim Efendi'nin oğlu olup, aynı zamanda dâmâdıdır. Arapça *Necmü'l-Hüdâ* adlı eseri te'lif ederek, Şemseddin Sivâsî hakkında en değerli mâlûmâtı elde etmemizi sağlamıştır. Şemseddin Sivâsî Hakk'a yürümesine yakın Receb Efendi'yi vasî tayin etmişti. Şeyh Receb Efendi küçük yaşından itibâren, elli seneye yakın bir müddet Şemseddin Sivâsî'nin hizmetinde bulunmuştur.

Şemseddin Sivâsî'nin doğum târihi hakkında bir iki sene farkla çeşitli rakamlar ileri sürülmekte ise de ekser kanâat, 926 (1520) üzerinde birleşmektedir.

Kaynakların verdiği malûmâta göre doğrum yeri Tokat'ın Zile kasabasıdır. Bu yüzden kendisine Zile'ye nisbet edilerek Zîlî de denilmektedir. Zile'de doğmasında mukabil, hayatı Tokat ve bilhassa ömrünün sonuna kadar Sivas'ta geçmiştir.

İlk tahsîline başlamadan önce babası tarafından 7 yaşında iken (1527) Amasya'ya şeyhi Hızır Efendi'nin duâsına mazhar olmak için götürüldü. Dönüşünü müteâkib Zile'de bulunan âlimlerden, ilk tahsîline başladı. Bilâhare Tokat'a birâderleri Muharrem ve İbrâhim Efendilerin yanına gönderildi. Orada zamanın âlimlerinden Arakiyeci-zâde Şemseddin Mahvî Efendi'nin derslerinden istifâde ederek, ilimde hayli mesâfe katetti. Aklî ve naklî ilimlerde belli bir seviye elde etti.

Tahsîlini ikmâli müteâkib 20 yaş civârında, İstanbul'a gelerek Sahn med-

reselerinden birinde müderrislik vazîfesi yapmıştır. Bir müddet sonra istifâ ederek Şam'a gitti. Bir seneye yakın bir zaman sonra hac farîzasını da edâ ederek, Zile'ye döndü ve vaaz ü nasîhate başladı. Bu arada kendisinde sülûk isteği artması netîcesi Amasya'ya giderek Ezine Pazarı'nda babasının şeyhi Hacı Hızır halîfelerinden Muslihuddin Efendi'ye biât etti. Normal sıraya göre Tavr-ı râbi'de önce mücâz, sonra da müstahlef oldu. Şeyhi'nin vefâtı üzerine Tokat'a ve sonra Zile'ye dönerek tedris faâliyetine devâm etti. Kısa bir müddet sonra Tokat'a Şeyh Mustafa Efendi'ye biat için geldiyse de Mustafa Efendi yaşlılığı sebebiyle bunu kabul etmedi ve kendisine hayır duâda bulundu. Bu arada Şemseddin Sivâsî'ye müjde vererek, şeyhi olacak zâtın 6 ay sonra Tokat'a geleceğini söyledi. Bunun üzerine Şemsî, tekrar Zile'ye avdet etti. 6 ay sonra hocası Arakiyeci-zâde Şemseddin Mahvî Efendi, kendisine bir mektup göndererek Şeyh Abdülmecîd Şirvânî (v. 972/1565)'nin Tokat'a geldiğini bildirdi. Bilâhare Tokat'a gelen Şemsî, Abdülmecîd Şirvânî'ye intisâb etti.

Sülûk sonunda şeyhi kendisini talebe irşâdına memûr kıldı. *Hediyyetü'l-ihvân* (55^b)'da Abdülmecîd Şirvânî'ye;

"11 sene hizmeti yanında 50 sene kadar da seccâde-i irşadda kāim oldu" denilmektedir. Buna göre Şemseddin Sivâsî, 30 yaşları civârında (30-32) şeyhine intisâb etmiş ve aşağı yukarı 35 yaşlarında da irşad vazîfesine başlayarak, izin alıp Zile'ye gelmiş olmalıdır.

Sivas vâlisi Hasan Paşa (v. 975/1567), Sivas'ta 1564'te inşâ ettirdiği Yeni câmi (Meydan câmii) için şeyh ve vâiz aradığında kendisine Şemsî'yi tavsiye etmişlerdi. Bunun üzerine Hasan Paşa tarafından Sivas'a dâvet edilen Şemseddin Sivâsî, bu dâveti, Zile'deki yaşlı babasının ve Tokat'taki şeyhinin izni dâhilinde ve ayrıca evlâd ü ıyâli ile talebelerini de yanına almak şartıyla kabûl edeceğini bildirdi. Şartının kabûlü üzerine Sivas'a hicret etti. Bir tekke binâ edip, câmide vaaz ü nasîhat ve tekkede de tâat, ibâdet ve riyâzet ile meşgûl oldu.

Bir ara Karahisar eşrâfının elçiler gönderip kasabalarına dâveti üzerine oraya vaaz ü nasîhata gitti.

Kaynaklar Şemseddin Sivâsî'nin hayatında üç kere hacca gittiğini ileri sürmektedir. Bunlardan biri İstanbul'dan ayrılışını müteâkib vâkî olmuş olup sonuncusu ise 999 (1591)'da yapılmıştır. Bunlardan ikincisinin ne zaman olduğu hakkında herhangi bir malûmâta tesâdüf edilememiştir. Bu sonuncu hac seferine eşrâfı, halîfeleri de iştirâk etmişlerdi. Hattâ Sivas dışında bulunan halîfeleri de bu sefere katılmışlardır.

Hayatının sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin Avrupa hudutlarında mevcût hücûm ve müslüman katliâmına karşı bir hareket lâzım geldiğini ileri sürmüş, sefer hazırlıklarına girişmişti. Nitekim bu sıralarda Osmanlı Devleti'nde de Sultan III. Mehmet (v. 1012/1603)'in emriyle aynı sebebe binâen

Eğri seferi hazırlıklarına başlanılmıştı. Şemseddin Sivâsî'nin (19 Safer 1005 / 11 Ekim 1596)'de fethedilen Eğri kalesi ve hemen arkasından (6 Rebîulevvel 1005 / 27 Ekim 1596) kazanılan Haçova meydan muhârebesi seferine katılıp katılmadığı husûsu kesinlik kazanamamıştır.

Menâkıbnâmelerin hemen hepsinde sefere katıldığı ve hattâ Haçova'da ordunun bozulması sırasındaki üstün gayreti sâyesinde muhârebe seyrinin müslümanlar lehine dönmesini sağladığı kaydedilmektedir. Hattâ târih kitaplarında Hoca Sadeddin (v. 1008/1599)'e atfedilen gayret ve sözler, bu kitaplarda tamâmen Şemseddin Sivâsî'ye isnâd olunmaktadır.

Menâkıbnâmeler dışında çeşitli yerlerde mevcût bâzı kayıtlar, Şemseddin Sivâsî'nin ileri denecek bir yaşta böyle bir sefere iştirâk ettiği fikrini kuvvetlendirecek mâhiyettedir. *Târih-i Selânikî*[1474] de;

"(1004 Ramazan / 1596 Nisan) Ramazân-ı Şerîf'in ilk günlerinde Padişâh'ın emriyle Meydân-ı Tîr sahrâsında istiskâ namazı kıldılar ve sonunda Sivâsî vâiz Mevlânâ Şemseddin Efendi minbere çıkıp duâ yaptı" denilmektedir. Bu kayıttan Şemseddin Sivâsî'nin Eğri seferine çıkış târihi olan (24 Şevval 1004 / 21 Haziran 1596)'dan yaklaşık bir ay öncesinde İstanbul'da bulunduğu anlaşılmaktadır (*Necmü'l-Hüdâ* ve *Hediyyetü'l-ihvân*'ın verdiği malûmât bu hususu tekrarlamaktadır).

Târih-i Peçevî (II, 290)'de ise bu hususla âlâkalı olarak;

"Akşemseddin İstanbul fethinde Sultan Mehmed-i evvel ile bulunmuşlar. Kara Şemseddin Sultan Mehmed-i sâlis ile Eğri'de bulunsalar aceb midir? Buyurdukların nakl iderler idi."

denilmektedir. Öte yandan Eğri seferi için önemli kaynaklardan sayılan *Feth-i Bilâd-ı Engürüs* (Eğri)'te Eğri seferine katılan meşhûr zevât arasında;

"... Kazasker efendiler ve kutb-ı dâire-i sâlik-i tarîkat ve mürşid-i râh-ı hidâyet şeyhu'ş-şuyûh Şeyh Şemseddin Sivâsî ve mefharu'ş-şuyûh Ayasofya şeyhi Mehmed Efendi ve kudretü's-sâlikîn Şeyh Hızır Dede ..."

şeklinde zikredilmektedir.

Eğri seferi dönüşünde sefer yorgunluğu ve kış şiddetinden biraz rahatsızlanmış ve İstanbul'da bir müddet istirâhat etmişti. Dönüş için izin istediğinde Sultan III. Mehmed Şemseddin Sivâsî'yi İstanbul'da alıkoymak murâd ettiyse de makûl sebepler neticesinde Sivas'a dönmesine müsâade etti.

Şemseddin Sivâsî, Sivas'a rücû ettikten kısa bir müddet sonra Hakk'a yürüdü. [1475] Göçmeden önce defin, cenâze, türbe, borçları vs. için Recep Efen-

---

[1474] Mustafa Selânikî, *Târih-i Selânikî,* Yazma kısım (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü, 1138), vr. 151[a].

[1475] Şemseddin Sivâsî'nin son sözü; "Şüphesiz ben sadece Hak dîne boyun eğip yüzümü, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim." (En'am sûresi, 79) âyeti oldu.

di'yi vekil tayin etti.

Göçüş yeri hakkında ittifak eden kaynaklar, Hakk'a yürüyüş târihi üzerinde birleşememektedirler. Ancak kaynakların ekserisi, O'nun (1006 Rebîulevvel / ekim 1597)'de vefât etmiş olduğu istikâmetindedir. Nitekim yürüyüşüne düşürülen târihler de bu seneyi göstermektedir:

"İki mısrâ ile Hâtîf vefâtına didi târîh
Ki her mısrâı şeh-beyt-i şi'r-i şâir oldı

Mekân u câyı cilvegâh-ı kurb-ı lâhûtî
Tolındı hayf Şems manâ-yı dîdemden nihân oldı (1006)"

Recep Efendi tarafından kıldırılan cenâze namazına 60.000'e yakın cemâat katıldığı rivâyet edilmektedir. Vaaz ve irşadda bulunduğu Meydan Câmii hazîresine defnedildi. Merkadi, zamanımızda da önemli ziyâretgâhlardandır.

Sırlanışından üç sene sonra türbe inşâ edilmiştir. Türbeyi kimin yaptırdığı belli değildir. Meydan câmii avlusunun kuzey tarafına düşmektedir. Kapısı doğu tarafında bulunmaktadır. Kapının üzerinde sülüs (50 × 32 cm. ebadında) yazı ile şu kitâbe mevcuttur:

"Şehr-i Sîvâs içre cânâ işbudur
Şeyh Şemseddin kutbun meşhedi
Didi Fevrî künbedi târîhini
Nûrla olsun musaffâ merkadi (1009)"

Şemseddin Sivâsî'nin aynı zamanda iyi bir âile reisi olduğu, erkek ve kız cem'an 57 evlâd ve her birinden de çok sayıda torun sâhibi bulunduğu ileri sürülür. Erkek evlâdından birçoğu da seccâde-nişîn olmuşlardı. Bunlardan büyük oğlu Mehmed Efendi uzun yıllar kadılık yaptıktan sonra babasının yanına dönerek ondan feyz ve el almıştır. Babasının yanında medfundur. Şemseddin Sivâsî'nin İstanbul'u terk edişini müteâkib gittiği hac seferinden Zile'ye dönüşünde evlendiği söylenmektedir (takrîben 20-25 yaşları arasında).

II. ŞAHSİYYETİ, İTİKÂDI ve FİKİRLERİ

Şemseddin Sivâsî'nin şahsiyeti hakkında malûmât veren kaynaklar, O'nun iyi huylu, güzel yüzlü, ihsân sâhibi, ilim ve irfan ehli, herkese iyilik yapmayı seven bir şahıs olduğunu belirtirler. Fakirleri doyurmayı, misâfirlere ikrâm etmeyi severdi. Hiçbir zaman boş durmamış, günün her vaktinde halka bir şeyler vermek için uğraşmıştır. Ölünceye kadar, gece gündüz tekkesinde zikr-i şerîfe ara vermemiştir.

Necmü'l-Hüdâ yazarı, Şemseddin Sivâsî'nin meşrebi ve mezhebi hakkında

şöyle söyler:

"Muhammed (s.a.v.) meşrebinden, Hanefî mezhebinden, Halvetî tarîkatından idi."

Aynı zamanda kaynaklar O'nun özü sözü doğru, olduğu gibi görünen ve herkesin de böyle olmasını isteyen bir şahsiyete sâhip olduğunu ileri sürerler.

Arapça telîfâtından anladığımıza göre Arap gramer ve lisânına hayli vâkıftı. Farsça'dan tercüme eserler meydana getirmesi, Farsça edat ve harfleri hakkında kısa bir risâle telif etmesi ve ayrıca Ramazan gecelerinde *Mesnevî-yi Mânevî*'yi mürîdânına okuyup açıklama âdetinde oluşu, O'nun aynı zamanda gâyet iyi derecede Farsça bildiğini göstermektedir.

Usûl-ı fıkıhta *Muhtasarü'l-Menâr*'a hâşiye yazacak kadar iyi bir fıkıh malûmâtına sâhipti.

Eserlerinin tetkîkinden de anlaşılacağı gibi ileri denecek seviyede Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs ilmine vukûfu vardı.

Selefe tam tamına uyardı. Sağlam bir îtikâdî görüşü vardır. Râfizîler'e, Şiâ'ya ve Bektâşîler'e karşı son derece sert çıkışlar yapmıştır. Ehl-i sünnet ve'l-cemâat inancına tâbî idi.

Şerîat içi bir mutasavvıftır. Tasavvufî şahsiyeti çok kuvvetlidir. Marifet ve kemâlde, kişinin, kâmil bir mürşid önünde diz çökerek seyr ve sülûkünu tamamlama yolunu (usûlünü) benimsemiştir. Bunun yanı sıra ilim ve ahlâka verdiği önem, bizzat eserlerinden anlaşılmaktadır.

Şemseddin Sivâsî'nin şöhreti Sivas dışında Osmanlı hudutlarını da aşmış, ünü çok yayılmıştır. Semerkand, Buhâra gibi ilim merkezlerinde de isminden bahsedilir olmuştu. Hayatı boyunca herkesten hürmet, tâat ve muhabbet görmüştür. Zamanın âlim ve şâirleri arasında iyi bir yeri vardı. Dört Osmanlı sultânı Kânûnî Sultân Süleymân (hyt. 1566), II. Selim (hyt. 1574), III. Murat (hyt. 1595) ve III. Mehmet (hyt. 1603) devirlerini idrâk etmiş, hepsinden de hürmet ve ilgi görmüştür.

Kaynaklarda Eğri seferi için İstanbul'a geldiğinde Azîz Mahmûd Hüdâî (hyt. 1628) tarafından karşılandığı, Hüdâî'nin büyük bir hürmet ve muhabbet gösterdiği, elini öptüğü, üç gün müddetle Hüdâî tekkesinde kalıp, bu esnâda İstanbul'un bütün ileri gelen zevâtı tarafından ziyâret edildiği kaydedilmektedir. Buna ilâveten Sultân III. Mehmed'in kendisi için Sinân Paşa köşkünde ziyâfet verdiği, ziyâfette bulunanlar ve Şeyhülislâm Hoca Sadeddin (hyt. 1599) Efendi tarafından büyük bir saygıya mazhar olduğu da belirtilmektedir.

III. TARİKATI

Şemseddin Sivâsî, Halvetiyye tarîkatının kollarından kendi adıyla anılan Şemsiyye tarîkatının kurucusu olarak kabul edilir. Kaynaklarda Şemsiyye

hakkında belirli, açık ve fazla bir malûmâta rastlanamamaktadır.

Sivâsî tarîkatı ise Şemsiyye'nin şubelerinden olup, silsilesi Şemseddin Sivâsî, Abdülmecîd Sivâsî ve Abd-ül'ehad Nûri Sivâsî şeklindedir.

Halîfeleri:

Şemseddin Sivâsî'nin hayâtında 29 halîfe nasbettiği ileri sürülmektedir. Bunlardan *Necmü'l-Hüdâ* müellifi Receb Efendi, *Hediyyetü'l-ihvân* (40^{b})'ın belirttiğine göre, "efdal hulefâsıdır."

Şemseddin Sivâsî, vefât ettikten sonra, yerine oğlu Pîr Mehmed Efendi iki sene müddetle post-nişîn oldu. Ondan sonra da O'nun en yakınlarından biri olan Şeyh Receb Efendi seccâde-nişîn oldu

IV. ŞÂİRLİĞİ

Şiirlerinde Şemsî mahlasını kullanan Şemseddin Sivâsî, bir dîvân teşkil edecek kadar şiir nazmetmesine, manzûm eserler kaleme almasına ve *Mevlid* te'lif etmesine rağmen, birinci sınıf şâirler arasına girememiş ve hattâ tezkirelerde adından dahi bahsedilmemiştir.

Her şeye rağmen şiirleri ve manzûm eserleri tetkîk edildiğinde de görüleceği gibi, şiirleri son derece vâzıh ve samîmi bir ifâdeye sâhiptir. Sâde bir üslûbu vardır. Manzûmelerinde derinden gelen bir hissîlik hâkimdir. O'nun gâyesi, daha çok halkı irşad olduğundan, ağdalı, sanatlı, girift ve mazmûnlarla dolu mısrâlar yerine, kolay anlaşılır olmayı tercih etmiştir. Fakat bu kolay anlaşılırlık yanında, son derece ârifâne ve sağlam bir üslûbu vardır. Bu sebeple Arapça ve Farsça kelime ve terkipler kullanmakla beraber, umûmiyetle sâde bir Türkçeyi diğerlerine yeğ tutmuştur. Şiirlerinde zaman zaman tasavvufî kelime ve ıstılahlar yer almakta ve derinliğine işlenmektedir.

Onun şiirlerinde mânâ, mısrâ veya beyit sınırları içinde kalmaz; aksine şiirlerinde bütünlük göze çarpar. Şiirlerini yek-âhenk tarzda söylemiştir. Vezin ve kâfiye hususlarında da umûmiyetle muvaffak olmakla birlikte zaman zaman gerek vezin ve gerekse kâfiyede zorlamalar göze çarpmaktadır. Gazel ilâhîleri ise daha akıcı olup, çoğunda redifli kâfiyeyi tercih etmiştir. İşte bütün bunlar sebebiyledir ki gazel-ilâhîleri çok tutulmuş, dilden dile dolaşmış ve bir kısmı da bestelenmiştir.

V. ŞEMSEDDİN SİVÂSÎ'NİN ESERLERİ

Bizzat kendisinin ve *Necmü'l-Hüdâ* müellifi Şeyh Receb Efendi'nin verdiği malûmâta göre 21 adet eseri vardır. Yapılan kütüphane çalışmalarında birkaçı dışında geri kalanlar tesbit edilebilmiştir.

Bu eserlerden on biri manzûm diğerleri mensûrdur. Mensûr eserlerinden ikisi Arapça'dır. Bazı kaynaklarda Şemseddin Sivâsî'ye âit 30 eserden bahsedilmekte ise de bu sayıda esere tesâdüf edilememiştir.

A. Manzûm Eserleri:

1. Süleymânîye (Süleymân-nâme):

2. İbret-nümâ (Terceme-i İlahi-name-i Attar):

3. Gülşen-âbâd (Bahâru's-sûfiyye):

4. Mevlid:

Aruz vezninin Remel bahrinde *Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün* kalıbıyla nazmedilmiştir. Yapılan nüsha karşılaştırmalarından edilen netîceye göre, 1217 beyittir. Esere, bizzat Şemsî'nin de belirttiği gibi Rebîu'l-evvel 988 (Nisan 1580)'de tamamlanmıştır.

Şemseddin Sivâsî *Mevlid*'i telif edişini hülâsaten şu şekilde anlatmaktadır.

"Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimize hizmet etmek maksadıyla kalbime mevlid yazmak fikri düştü. Çok sayıda mevlid yazılmış olmakla birlikte bunlardaki zorluk ve ihtilâf beni menetmeye koyulduysa da netîcede kalemi, kâğıdı ve kitapları elime aldım. O sırada;

'Ey yazmayı çok arzu eden sana yardım edeyim mi?' şeklinde bir ses geldi. Bu ses doğuların ve batıların efendisinin sesiydi. Kalem ve kâğıtlar elimden düştü. Kalbime harâret çöktü. Başımı önüme eğdim ve ağladım. Namaz kılıp, salât ü selâm getirdim. Yüzümü Allâh'a ve Resûl'üne çevirip, Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin istiğrak denizine daldım, uyudum. Bu halde kendimi Makâm-ı asgar'da ayakta duruyor gördüm. İlerde bir cemâat vardı ki, onlar Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz ve ashâbı idiler. Onlardan biri bana teveccüh etti. Zannederim o kişi Hz. Ali kerreme'llâhü veche idi. Kucağında kokular saçan bir çocuk vardı. Hz. Ali kerreme'llâhü veche:

'Bunu al. Sana Resûlullah verdi', dedi. Sonra uyandım. Kalbim nûr, hikmet ve ilimle dolu idi. Yazmaya başladım. Allâh Teâlâ bana mevlid husûsunda daha önce kimseye açılmamış kapıları açtı. Çünkü insanlar 'Peygamber'in mevlidi apaçıktır.' diyorlar. Hâlbuki ben diyorum ki, O'nun mevlidi hem zâhirî ve hem de mânevîdir. Bu husus başlangıçtan sona kadar hep böyledir. Nitekim Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz 'Ümmetimden bir topluluk, kıyâmet gününe kadar dâimâ hak üzere bulunacaklardır' buyurmuştur. Bu kişiler âlimler, sultânlar ve kadılardır..."

Şemsî *Mevlid*'i çeşitli kereler tab edilmiştir. Ancak bu matbû nüshaların hiçbirisi de tam değildir. Asıl nüshadan çok eksiktir. Matbû olan bu kısımlar herhalde mevlid ve toplantılarda okunan yerlerdir.

5. Heşt-Behişt:

6. Mir'âtü'l-ahlâk ve mirkâtü'l-eşvâk:

7. Menâsik-i hac:

8. Dîvân-ı Şemsî (İlâhiyyât ve Gazeliyyât):

9. Terceme-i Kasîde-i Bürde:
10. Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis:
11. Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam:

B. Mensûr Eserleri:
1. Arapça Mensur Eserleri
a) Hallü ma'âkıdi'l-kavâ'id:
b. Zübdetü'l-esrâr fi şerĥ-i muhtaŝari'l-menâr:
2. Türkçe Mensur Eserleri
a) İrşâdü'l-avâm:
b) es-Safâyıh fî tercemeti'l-Levâyıh:
c) Menâzilü'l-ârifîn:
d) Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn:
e) 'Umdetü'l-edîb fi't-ta'lim ve't-te'dib:
f) Dâiretü'l-usûl:
g) Emr-i İlâhî ve hüccet-i İlâhî:
h) Nakdü'l-hâtır: .] [1476]

ABD-ÜL'EHAD NÛRÎ SİVÂSİ KADDESE'LLÂHÜ SIRRAHU'L-AZİZ[1477]

1-Doğumu, Ailesi ve İsmi

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi kaynakların ortak ifâdesine göre Sivas'da doğdu. Doğum târihi Vicdânfnin *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyesi'nde* 1014/1605 *Sefîne-i Evliya'da* 1013/1604 ve 1003/1594-95 diğer bütün kaynaklarda ise 1003/1594-95 olarak belirtilmektedir.

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi'nin babası, Kadı Muslihiddin Mustafa Safâyî, Ebu'l-Berekât Muhammed Zîlî'nin dört oğlunun en küçüğü ve Ahmed Şemseddin Sivâsî (hyt. 1006/1597) 'nin kardeşi Mûltekâ Şârihi, Sivas Müftüsü İsmail Efendi'nin oğludur. Annesi ise yine Ebu'l-Berekât'in büyük oğlu Molla Cami'nin Kâfiyesini şerheden Muharrem Efendi'nin kızı Safa Hatun'dur.

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi, doğum yerine nisbet edilerek Sivasî diye tanınmış şiirlerinde Nûrî mahlasını kullandığı için bu unvanla şöhret bulmuştur. Künyesi; Ebu'l-Mekârim, lakabı ise Evhadü'd-Dîn'dir.

2- Çocukluğu, Tahsili Ve Târikata intisabı

Doğum yeri ve ailevî durumu îtibâriyie iyi bir şekilde yetişmesine hayli müsait bir ortam içinde bulunan Abd-ül'ehad Nûrî Efendi çocukluk yıllarını Sivas'da geçirdi, ilk ilimleri tahsîle Kur'ân-ı Kerîm, Sarf ve Nahv okuyarak burada başladı.

[1476] (AKSOY, Sivas)
[1477] (YILMAZ, 1993), s. 12-46

Daha Üç yaşlarında iken "Halvetiyye"nin "Şemsiyye" kolu'nun kurucusu ve dedelerinin kardeşi olan Şemseddin Sivâsî onun ileride büyük bir şahsiyet olacağını şu hâdise ile kerameten haber verdi:

Ömrünün son vakitlerinde, ***"Abd-ül'ehad'ı bana getirin"*** buyurur, Müeyyed Çelebi'yi götürürler. Yine

"Abd-ül'ehad'ı getirin" der. Ömer Çelebi'yi getirirler.

"Emânete hıyanet olmaz, Abd-ül'ehad'ı getirin" dediklerinde mecburen Abd-ül'ehad'ı getirip eline verirler. Alıp bağrına basar. Bir saat kadar göğüslerine bastırarak teveccüh ettikten sonra iade eder. Bir saat kadar yanındakilerle cehrî zikirle meşgul olduktan sonra da ruhunu teslim eder.

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi, Şeyh Mehmed Nazmi Efendi'nin ifâdesi ile

" himmet-i aliyye ve emânet-i azîzeyi ihsandan sonra, yedi gün ve yedi gice yimeyüb ve içmeyüb, hayran ve sekrân" olur.

Küçük yaşta babasını kaybeden Abd-ül'ehad Nûrî Efendi'yi Sultan 3. Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a giden dayısı, hocası ve mürşidi Abd'ul'mecîd Sivasî (hyt. 1049/1639) himayesine alır. Annesi Safa Hâtûn ve kardeşleri Abdüssamed Efendi ve Kâmil Ağa ile birlikte İstanbul'a götürür.

Burada devrin önde gelen ulemâsından zahirî ilimleri, dayısından ise zahirî ilimler yanında bâtınî ilimleri tahsil eder. Daha küçük yaşlarda iken bu ilimlerde temayüz eder ve henüz yirmi yaşlarına geldiğinde her kesimden insanın istifâde ettiği yirmiyi aşkın eser meydana getirir.

3- Seyr-ü Sülûkü

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi kendi dayısı ve Şemseddin Sivâsî hazretlerinin postnişîni Abd'ul'mecîd Sivâsî'ye intisab etmiş ve seyr-ü sülûkünü büyük mücâhede, uzun riyâzât ve halvetlerle tamamlamıştır. Tarîkat Pirleri olan Ömer Halvetî (hyt. 750/1349)'nin yolunda giderek dört yıl beş ay on günde peşpeşe kırk erbain çıkardı. Bunun sebebini Abd'ul'mecîd Sivâsî Efendi

"Bizim irşadımız zamanında Üsküdârî Mahmud Efendi ve Mehmed Paşa Asitânesinde İştibî Emir Efendi ve Büyük Kadızâde ve Mustafa Paşa Asitânesinde Necmeddin Hasan Efendi ve Adlî Efendi ve Tercüman zaviyesinde, Sultânû'İ-Müfessirin Ömer Efendi ve bunlar emsali mürşid-i kâmil meşâyıh-ı vefire ve kesîre var idi. Amma, Abdûlehad, sana bu kadar riyâzât ve mücâhedât ile testîkimize sebeb, bir zamanda sen istanbul şehrinde ferd-i vâhid, murşid-ı kâmil olup, zamanında olan şeyhler, cümle sana ser-efrû ve iltica ve müracaat edecekler. Pes, cümleye tefevvuk, bu kadar sa'y-i beliğ itmeye muhtaç idi." Şeklinde İfade etmiş ve icazetle taltîf buyurmuştur.

4- Midilli'ye Gönderilmesi

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi'nin tahsil ettiği ilimler ve hocaları hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Fakat çevresi, içinde bulunduğu muhit ve yazdığı eserler göz önünde bulundurulduğu takdirde çok değerli ilim erbabından devrin zahirî ilimlerini okuduğu anlaşılmaktadır.

Bâtınî ilimleri ikmâl edip irşâd icazetiyle de taltîf olunduktan sonra Şeyhi ona ***"Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin işâret-i şerîfeleri ile Midilliye halîfe nasb ve tayin olundunuz."*** diyerek seccade, asâ, ridâ, kemer verdi ve halkı irşad etmesi için Midilli'ye gönderdi. "An-karib, İstanbul'a nakl olunursunuz" diyerek de keramet gösterdi.

Annesini yanına alıp Midilli'ye giden Şeyh Efendi orada Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan camide va'z u irşâd görevine başladı. Sayesinde yetmiş kâfir müslüman olmuş ve kendisine bîat edip tekmîli tarîkat etmişlerdir. Hazretin şöhreti kısa zamanda Midilli Adası'nın her tarafına yayıldı ve halkın çoğu kendisine mürid ve muhib oldu. Bu müridierinden birisi olan Derya Beylerinden Bâli-zâde Hasan Bey şeyhi için bir cami ve zaviye inşâ etti. Zaviyenin bütün giderlerini tekeffül ederek tamâmını şeyhine havale etti. Abd-ül'ehad Nûrî Efendi'den sonra da onun hulefâsının tekkeyi kullanmasını şart koydu.

5- Mehmed Ağa Tekkesi'ne Şeyh Oluşu

Önceden beri Abd-ül'ehad Nûrî Efendiye muhib olan Şeyhülîslam Yahya Efendi, Abd'ul'mecîd Sivâsîyi ziyaret ederek, Abd-ül'ehad Nûrî Efendi İstanbul'a davet etmesini Mehmed Ağa Zâviyesi'ni kendisine vermek istediğini belirttiğinde, Abd'ul'mecîd Efendi " sem'an ve tâaten " diyerek Abdühehad Efendiye bir davetname gönderdi. Bu emre imtisâlen hemen İstanbul'a gelen Nûrî Efendiyi Şeyhülislam'a gönderdi. Şeyhülislam ***" Abd-ül'ehad Çelebi, sana merhum Mehmed Ağa Zâviyesi'ni tevcih itdik. Bir Şerîf zaviyedir."*** dedi. Şeyhinin huzuruna gelip durumu anlatan Nûrî Efendiye Şeyhi:

"Allah Teâlâ mübarek eylesün; Cezîre-i Midilli'yi feth itdin, çok murdedilleri ihya ittin. inşâallah İstanbul'da dahi tâlibînden cemm-i gafir ve cem'-i kesîrin hayât-ı ebediyyesine bâis olursun. Heman durma yerine bir hatîfe nasb idüb, valideni ve dervişlerinden murâd idenle ri alub gelüb, zaviyende terbiyen fukara ile mukayyed ol" emrini verdi.

Hz. şeyh Midilli'de Alîmî Efendi isminde bir kişiyi yerine halife tâyin ederek, annesi ve dervişlerinden bir kaç kişi ile beraber Mehmed Ağa Zaviyesinde ikamet ve insanları 1033/1623 irşada başladı.

Nûrî Efendi'nin Midilli'den çağırılarak kendisine tevdi edilen Mehmed Ağa Camii ve müştemilâtını Dârü's-Saâde Ağası el- Hâc Mehmed Ağa (hyt. 999-1590) kendi adına yaptırmıştır. Câmi'nin mi'mârı 1619 tarihinde kötü itikat töhmetiyle katlolunan Davut Ağa'dır.

Cami etrafında bir tekke, bir dârü'l-hadîs, bir hamam, bir medrese, bir sebil, bir de kütüphanesi bulunmaktadır.

Dâru'l-Hadîsin bulunduğu yer bugün odun satış yeri olarak kullanilmaktadır ve bazı duvarları mevcuttur.

Hamam, çifte hamamlardandır ve bugün faal durumdadır. Kütüphane yeri Cami içinde parmaklıklarla ayrılmış kısımdadır. Kitapları 1914'de Sultan

Selim Kütüphanesine, 1920'de Murat Molla Kütüphânesi'ne ve 1949'da Süleymâniye Kütüphânesi'ne nakledilmiştir.

6-Vaizliği

İstanbul'a döndükten sonra sırasıyla Sultan Mehmed, Bâyezîd ve Ayasofya-i Kebir Camilerinde vaizlik yaptı. Sultan Mehmed Câmii'ne vaiz tâyin olunuşu ile ilgili olarak kaynaklarda (1035/1625-26)27, (1040/1630)28, (1041/1631)29 gibi çeşitli tarihler verilmiştir. Sultan Bâyezîd Câmii'ne (1051/1641-42)30, Ayasofya'da ise (1057/1647)31 târihlerinde vaiz olmuştur. Sefîne-i Evliya'da Sultanahmed Camii'nde de vaizlik yaptığı ihtimali üzerinde durulmuştur.

7- Vefatı

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi son senelerinde ders ve va'zları bırakmış kendisini tamamen sâdık mürid ve tâliblerini irşada adamış, yerine halîfelerinden Bülbülcü-zâde Abdülkerim Efendi'yi va'z u irşâd için görevlendirmişfr. 1061 Muharremi'nin sonlarında (m. 1651) hastalanır. Valide Sultan, Sultan 4. Mehmed, Vezîr-i A'zam, Şeyhülislâm ve diğer sevenlerinin gönderdiği onbeş yirmi doktor ilaç vermek istediklerinde karşı çıkar. **"Lokman-ı zaman"** diye meşhur olmuş olan Kazganî-zâde Süleyman Ağa'nın isrârı üzerine ise " A Süleyman Ağa, siz hod bizim ahvalimize vakitsiz. Biz davet olunduk ve muhtarız. Mele-i a'lâ da bize muntazırlar. Biz hod huzûr-ı Rabbü't-âlemîni ihtiyar itdik. Teklif-i barid itmen " diyerek reddeder ve son kelâmı da bu olur. Abdest ve iki rek"at namazdan sonra hastalıklarının yedinci 1 Safer 1061 (4 Ocak 1651) cuma günü ikindi vakti sonuna doğru teslim-i ruh eder.

Kendisini, Mehmed Ağa Zaviyesi Câmii'nde imam olan Tatar Ali Efendi gusl etti. Gusl esnasındaki ahvâlinden bahs ederken " Her bâr ki Hz. Azîz'i tahvil murâd itsem, alimellâh ve şehidallâh kendiler mütehavvil olup ve hîn-i guslde mübarek dîdelerin üç kerre feth idüp, tebessüm buyurdular" demiştir. Sultan Mehmed Câmii'nde Abd'ul'mecîd Sivâsî Efendi'nin oğlu Şeyh Abdülbâkî Efendinin kıldırdığı cenaze namazına kırk bin civarında insan katılmıştır. Namazı müteakip eller üzerinde taşınarak Eyüb, Nişanca'daki Şeyhi'nin kabri yanına defhedilmiştir.

Şeyh Efendi'nin vefatına altmış kadar târih düşürülmüşdür. Halîfelerinden Şeyh Nazmî"nin düştüğü târih:

Hasretle Nazmî didim tâıih-i fevtin anın
Abdûlehad Efendi olsun mukîm-i cennefâ

Yine halîfelerinden Şeyh Feyzi Efendi'nin:

Feyziyâ târih-i fevtini didim
Gitdi bezm-i cennete Abdûlehad

Muhiblerinden Yusuf Ağa -zade Mustafa Ağa kabri üzerine bir türbe inşâ etmiştir. Kaynaklardan ismini öğrenemediğimiz Abd'ul'mecîd Sivâsî Efendi'nin kızı olan hanımı da aynı türbe içine defnedilmiştir.

Bazı Menkıbeleri

Menkıbe lügatte "bir zâtın fazl ü meziyetine delâlet eden fıkra" ma'nâsınadır. Başta sahâbîler olmak üzere özellikle dînî şahsiyetler hakkında *"Menâkıb-nâme"* adı verilen, *'Tezkiretû'l-Evliya'ya* benzer manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Bazan aşırı sevgi ve bağlılıktan dolayı bazı şahısların menkıbeleri fazla abartılmışsa da bu eserler anlattıkları kimselerin şahsiyetlerini aksettirmede oldukça önemlidir.

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi hakkında müstakil bir menâkıbnâmeye yoktur. O'nun hakkında başta halîfesi Şeyh Mehmed Nazmî Efendi'nin *'Hediyyetû'l-İhvân'ı* olmak üzere diğer kaynaklarda bazı menkıbe ve kerametlerinden bahsedilmektedir.

Bir gece iki kişi gelerek Hz. Peygamberden selâm getirdiklerini, şu anda Ayasofya Câmîi'nde oturup kendilerini davet ettiklerini söylerler. " Sem'an ve tâaten" diyerek kalkar, beraberce Ayasofya'ya gelirler. Her bir tarîkat erbabı bir kapıdan "Halvetiyye" tarîkatı mensubları ise harem kapısından girip, mihrabın karşısındaki büyük kapıdan girerler imiş. Abd-ül'ehad Efendi de bu kapıdan girip huzur-ı şerîfe vardığında Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem ona:

" Oğul Abd-ül'ehad, Tarîkat-ı Halvetiyye ashabının irşâd ve ıslâhını sana havale ettim. Üstadından gördüğün gibi terbiye eyle " dedikten sonra

" Fatiha " der. Evine dönüp eski hâli ile meşgul olurken, o iki kişi tekrar gelip selâm verirler ve Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin yeniden davet ettiğini söylerler. "Sem'an ve tâaten " diyerek tekrar Ayasofya Camii'ne gelirler. Bu defa Nakşbendiyye mensublarının girdiği Erdebilî Tekkesi yanındaki kapıdan girerler. Huzûr-u Rasüİ'e vardıklarında yine Oğul Abd-ül'ehad, Tarîkat-ı Nakşbendiyye dahî sana sipariş olunmuştur. " buyurup," Fatiha" derler. Bu hal on sekiz defa tekrar eder. Her bir seferinde ayrı tarîkatın mensublarını terbiye ile emr buyururlar. Herbirinde ayrı bir kapıdan girer ve o kapıdan çıkar. Bundan sonra Anadolu ve Rumeli meşâyıhı, dervişleri ile beraber gelirler ve Nuri efendiye bîat ederler.

1060 târihinde Rumeli Hisârı'nda bazı dervişleriyle beraber bir eve yerleşirler. Bir kaç gün kaldıktan sonra seccade üzerine dervişlerle oturup boğazdan gelen gemileri seyrederken bir fakir *"şeyen li'l-lâh"* diyerek el açar. Abd-ül'ehad Nûrî Efendi yanında para olmadığı için "fakîre birşeyler verin" buyurur. Fakir: "Azizim, evleyâullah toprağı altın ederler, ben de sizden isterim" deyince. Şeyh Efendi "Bismillâhi'r-rahmânı'r-rahîm" deyip yerden bir avuç toprak alır ve fakirin avucuna döker. Bunlar birkaç tane hâlis altın olur. Bir tanesi fakirin elinden yere düşer. Onu da Kâdiriyye'den Kûlhânî Derviş Ali Dede alıp koynuna koyar, teberrüken muhafaza eder. Sonra altını ne yaptığı sorulduğunda ise: "Azizen yadigârıdır, canım gibi saklarım. Bu kadar zengin olmama sebeb de o altındır." der.

Bir pazar günü Süleymâniye Camii'nde vaaz ederken kürsiye bir kâğıt konulur. Âdeti olduğu üzere vaazdan sonra kâğıdı okurlar: ***"Size âlemin kutbu, gavs-ı a'zam"*** diyorlar. Hakk Teâlâ'nın emri ile ***"kutb"*** olan kimse herşeye kadir imiş. Eğer kutb iseniz, beni burada heman helak edin." diye yazar. Bunun üzerine Nûrî Efendi: Taassub kişiyi ne makama götürürmüş. Sübhânallâh! Biz bir âciz hakîriz. Halk bizi kutb diye biliyor. Hakk Tealâ onları tasdik etsin. Lâkin, "kutb" olanlar "Yâ tabi" deyip kadir olduğu şeyi yapar mı sanırsınız? Kutublara cefa edildikçe onlar afv ile muamele ederler. O mertebelere de bu vesîle ile erişirler. Lâkin evliyâullâh kabzası yerde bir kılıçtır. Bir adam kendini o kılıca vurursa kabahat kılıcın mıdır, vuranın mıdır?" der. Bu arada cemaatten "Aman! Hay!" diye camiyi inleten bir ses duyulur. Nûrî Efendi dışarı çıkarken yanına gelir ve ağlayarak "Aman Sultânım! Hatâmı anladım. Afvınızı rica ederim" derse de ***"Cenâb-ı Hakk kurtulmuşların îmânı ile ruhu teslim ettirsin***" der Daha camiden çıkmadan o kimse ruhunu teslim eder.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin hayatta İken Hz. Hızır ve Hz. İlyas ile görüşmesi meşhurdur. Abdulmecid Sivâsî Efendi'nin oğlu Nûrî Efendi'nin kayınbiraderi olan Şeyh Abdülbâkî Efendi bir gün Nûrî Efendi'yi ziyarete gider. Kızkardeşi: "Birader Efendi, eniştеniz şiddetli bir ağlama halinde. Sordum, hiç cevap vermedi. Belki size söyler" der. Abdulehad Nûrî Efendi'nin yanına vardığında bahsedildiği halde görür. Sebebini sorduğunda Şeyh Efendi : "Ekseriyetle Hızır ile görüşürdük. Bizi lütuf ve cemâl ile terbiye ederlerdi. Bu gün İlyas teşrif etti. Celâl ile terbiyeleri beni ağlattı" diye cevâp verir.

Şeyh Efendi'nin Ankaralı halîfesi Karabaş Mahmûd Efendi anlatır:

" Bu fakîri Ankara'ya halîfe gönderdikten sonra, İstanbul'a davet etti. Bir müddet hizmetlerinde bulundum. Sonra çocukları İstanbul'a nakl etmemi emretti. Bir avuç akçe verdi ve "sayma, ömrünün sonuna kadar sana yeter" buyurdu. O akçelerle çocukları İstanbul'a nakledip yedi sene harcadım, hiç azalmadı. Ama devamlı kalbimde sayma arzusu var idi. Sonunda saydım beş yüz akça imiş Bir kaç gün sonra azaldı ve bitti."

9-Günlük Hayâtı

Tezkire ve menâkıb kitapları ele aldıkları şahısların günlük hayatları hakkında bilgi vermeyi de genellikle ihmâl etmemişlerdir. Abd-ül'ehad Nûrî Efendi'nin disiplinli ve düzenli bir hayata sahip olduğu günlük hayat programından anlaşılmaktadır.

Günün her saatini ibâdet ve tâatla geçirmeye çalışan Abd-ül'ehad Nûrî Efendi, özel günler hâricinde yatsı namazını kıldıktan sonra kimse ile konuşmaz hemen ibadethanesine giderdi. Her gece iki üç saat uyku uyur, sonra kalkar on iki rek'at teheccüd namazı kılardı. Arkasından Tekke, Cami ve Dâru'l-Hadîs'de bulunanlara haber verilir her gece cemaatla tesbih namazı

kılınır, vakit müsait ise zikr-i cehrî yapılırdı.

Sabah namazından sonra evrâd ile meşgul olur güneş doğduktan sonra altı rek'at işrâk namazı kılar ve halvet-hânesine girerdi. Duhâ vaktinde buradan çıkar sekiz rek'at namaz kıldıktan sonra mürîdânın sorularını cevaplar, ziyarete gelenler var ise onlarla görüşürdü, öğle namazından sonra İkindiye kadar yine aynı şekilde devam ederek, ikindi namazından sonra evde tefekkür, murakabe ve mütâlâa ile meşgul olurdu.

Akşam namazından sonra altı rek'at evvâbîn kılar, mürîdânla beraber yemek yerdi. Yüz adet Fâtihâ-i Şerîfe okuduktan sonra yatsı namazını edâ etmek üzere dönerdi.

Nafile oruç tuttuğu zamanlarda, eğer bir ziyaretçisi gelirse beraberce kahve içer ya da yemek yer, daha sonra orucunu kaza ederdi.

Kahve üzerine uzun tartışmaların yapıldığı o zamanda kendisi kahve içer, içenleri yasaklamazdı.

Vaaz günlerinde Câmi'e giderken, dervişlerinden hazînedârları yanlarına üçer yüz akçe alarak Şeyhleri ile beraber giderler rast geldikleri fakîrlere birer, bazan Hz. Şeyh'in emri ile üçer, beşer, sekizer akçe verirlerdi. Aynı hal dönerken de vâki olurdu.

B-TARİKATİ

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi "Halvetiyye" târikatının "Şemsiyye" koluna mensub bir şahsiyettir.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Nûrî Efendi ilmî ve tasavvufî eserlerinin yanışıra şiir ve ilâhîler de söylemiştir. Aruzla söylediği şiirlerinde dîvân edebiyatı geleneğini sürdürmüştür. Hece ile söylediği şiir ve ilâhîlerinde ise dili çok sâde ve anlaşılırdır. Adetâ **Yunus** Emre'nin üslûbu görülür. İlâhîlerinin büyük çoğunluğu bestelenmiştir.

ESERLERİ

Abd-ül'ehad Nûrî Efendi, yolunda gittiği mürşidieri ve devrin diğer meşayıhı gibi birçok eser kaleme almış âlim bir şahsiyettir. Onun eserlerinin sayısını Bursalı Mehmed Tahir Bey yirmisekiz, Hüseyin Vassaf yirmi, Brokelman ise on altı olarak verir. Kütüphanelerden tesbit edebildiğimiz dokuz adet eserinden dört tanesini Arapça olarak telif etmiştir.

A- ARAPÇA ESERLERİ

1-Mir"âtü'l-Vücûd ve MIrkâtü'ş-Şühûd: İlgili bölümde incelenecektir.

2-Riyâzü'l-Ezkâr ve Hıyâzü'l-Esrâr:

3-Hikmet-i Teârüd fi Sûreti'd-Tenâkud:

4-Te'dîbü'l-Mütemerridîn: "Yüz cildi mütecaviz kütüb-i mutebireden

edillenin akvâsını ve akvâlin evlâsını cem ederek meydana getirilen bu eser, bir mukaddime, üç bâb ve bir hatimeden oluşmaktadır.

Mukaddime; Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin anne ve babasının faziletleri ve onların müslüman olduklarına dâir, birinci bâb; Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin ebeveyninin müslümanlıkları ve Hz. İbrahim'in dîni olan Haniflik üzere olduklarına delâlet eden âyet ve hadisler, ikinci bâb; ebeveynin müslüman olmadıkları görüşüne sahip olanların delillerine verilen cevaplar, üçüncü bâb; Nebevî nurun temiz kimselerden yine temiz olan kimselere intikal ettiğine dâir, hatime ise Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin neseb-i şerîfi hakkındadır.

5-Risâletün fî Tayyi'l-Mekân:

B- TÜRKÇE ESERLERİ

1-Terceme-I Te'dîbü'l-Mütemerridîn:

2-Risâletün fî Hakkı Devrânı's-Sûfiyye: Devran ve semanın İslâm'daki yeri ve caiz olduğuna dâir küçük bir risaledir.

3-Terceme-i Risâle-i fî Devrânıs-Sûfiyye:

4-Silsilenâne-i Abd-ül'ehad Nûrî:

5- Divân (-ı İlâhiyyât):

Kaynaklarda Abd-ül'ehad Nûrî Efendi'ye âit olduğu kaydedilen fakat tesbit edilmeyen diğer eserleri şunlardır:

1-Şerh-i Erbaîniyyât

2-Risâle-i Beyân-ı Merâtib-i Ma'rifeti'r-Rahmân

3-Risâle-i fi Şerh-i Kelâm-ı Emîrü'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib fi'l- Cevâb an Suâl Kümmeyl fi'l- Hakîka,

4-Risâletü'l-İtriyye fil-Hakîkati'l- Kaderiyye,

5-Hüccetü'l-Vidâd ve Hüccetü'l- Fuâd,

6-Kassâmü'm-Mübtediîn,

7-Varidat

8-İsbâtü'l-llm ve'ş-Şuûr fî Man Kâne min Ehli'l- Kubur

9-el-Adl ve'l- Aksatü Beynet- Tefrît ve'l- İfrat

10-Inkâzüt-Tâlibîn

11-Risâletü'l - Evliya ve Hayâti'l- Hızır ve llyâs

12-Risâletün fî Nefî Mesâil Ahyâi li'l- Emvât

13-Risâletün fî Cevâz-i Edâi'n-Nevâfii bi'l-Cemâati

14-Risâletün fî Şerâit-i İsticâbeti'd-Duâ

15-Risâletün fî Munabbetin'l-Abdi Lirabbihi

16-Risâletün fî Hakîkat-ı Leyleti'l-Kadr

17-Risâletün fî Şurût-ı Taleb-i İlmi'n-Nâfî

18-Risâletün fî Mâ Arefnâke

19-Şerh-i Kelimât-ı Kümmeyl İbn Ziyâd

20-Dürer-i Nûrî,
21-Risâletüt-Tâc
22-Sülük,

فِي عَصْرِهِ مِثْلُهُ فِي الْبَدْرِ وَالْخَضَرِ

Onun zamanında şehirlerde ve çöllerde dolunay vardır,

فَاَنْتَ عُنْقُودُ ذَاكَ الْكَرَمِ يَا سَيِّدِى

Ey Efendim Sen kerem sahibi güzel bir bahçesin

نَاوِلْ لَنَا قَدْحًا مِنْ ذَالِكَ الْخَمْرِ

O aşk şarabından, bir bardak ihsan buyur.

اِشْتَدَّ شَوْقِى اِلَى النَّدْمَانِ مَا كَأْسَكُمْ

İçki arkadaşımla içilen şaraba arzum ziyâde oldu

Sarhoşluk üç kısımdır: Birinci sarhoşluk, ikinci sarhoşluk, üçüncü sarhoşluktur.

Birinci sarhoşluk “Tevhid-i Ef’al makâmı” ikinci sarhoşluk “Tevhid-i Sıfât makâmı”, üçüncü sarhoşluk “Tevhid-i Zât makâmı” dır. Çünkü içki içenlere de içkiler üç hal verir.

Birinci halde bir az sarhoş olunca insan âlemi âfâkı (tüm çevresini) kaybeder. İşte birinci sarhoşlukta bulunan sâlik da ef’ali Hakk’a havale edince (yaptığı işleri Hakk’ın uhdesine verince) bu âfâk âlemini kaybeder.

İkinci halde içki içen kişi bir miktar daha içince, gözü görmez, kulağı işitmez, söz söyleyemez ve hiçbir şey yapmağa kudreti olmaz. İkinci sarhoşlukta olan sâlikin de sıfâtını Hakk’a havale edince, görüşü, işitişi, söyleyişi, dileyişi, bilişi kalmaz.

Üçüncü halde, o içki içen daha da çok içerse, kendinden geçer. Yine üçüncü sarhoşlukta bulunan bir sâlik dahi Zâtı Hakk’a havale edince kendinden geçer, onda bir şey kalmaz.

وَانْهَلَّ دَمْعِى عَلَى خَدَّىَ كَالْمَطَرِ

Gözyaşım yanaklarıma yağmur gibi aktı

Gözyaşı

Duyguların suyu diyebileceğimiz gözyaşı; ayrılık, hasret, yalnızlık, çaresizlik, sevinç gibi duyguların oluşturduğu yoğunluğunun ifadesi olarak dışa yansır. İnsanoğlunun tepkilerini ifadede özel bir yere sahip olan gözyaşının dini ve tasavvufî hayatta da önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Kur'an-ı Kerim'de değişik yerlerde az gülmek, çok ağlamak tavsiye edilir. İnce ve hassas kalp övülürken, kaba ve duygusuz kalp taşa benzetilerek yerilir. Hz. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sık sık ağladığı ve ağlamayı teşvik ettiği, sahabelerin de sık sık gözyaşı döktükleri bilinmektedir. Hz. Âdem aleyhisselâm, işlediği zelleden dolayı yeryüzüne indirilince pişmanlık gözyaşlarıyla Allah Teâlâ'dan af diler. Hz. Yakub aleyhisselâm, Yusuf aleyhisselâm için o kadar çok ağlar ki sonunda gözleri rahatsız olur. Hz. Davud aleyhisselâmın günlerce ağladığı rivayet edilir.

Hassas kalpliliğin ve devamlı mahzun olmanın bir bakıma düstur sayıldığı tasavvuf düşüncesine mensup ilk zahid ve mutasavvıflar arasında çok ağlama sebebiyle meşhur olmuş kimseler vardır. Gerçek âlemde yaşanan sıkıntıların ifadesi olan gözyaşı; şairin muhayyilesinde göz pınarlarından dökülen tuzlu ve ılık bir su olmaktan çıkıp zihinde görsel ve işitsel çağrışımlara yol açan bir estetik bir objeye dönüşür.

Sevgili için dökülen yaşlar bu dünyada çilenin ifadesi olsa da, ahirette bunun mükâfatı alınacaktır. Gözlerinden seller akıtan âşık, ahirette buna karşılık bulamayınca gözyaşlarıyla adeta mahşer alanını sele verecektir. Çünkü dünyadayken çektiği sıkıntılara ve halkın kınamalarına aldırmayan âşığın yegâne gayesi Hakk'ın rızasını kazanmaktır.

Âşık, aşkı uğruna dünyasından vazgeçmiş; akıl sahiplerinin değer verdiği şeylere yüz çevirmiştir. Istırabından dolayı durmadan ah edip ağlayan âşığın halini anlamayanlar onu kınarlar. Bu sebeple âşık, melâmet mülkünün sultanı sayar. Çünkü onun şimşek gibi çakan ahı, altın taç; inci gibi gözyaşları da fildişi bir tahttır. Gözyaşı, âşığı maddi âlemin kesafetinden bir taht gibi kaldırıp yükseltir. "Biyolojik "ben"den yükseğe kalkarak manevî "ben"in daha yüksek bir mertebesine ulaşmak, gündelik ömrü yücelikten geçen yola ve ebediyetin saltanatına hazırlamaktadır…"[1478]

اَنْشَدْتُ فِي حُبِّكُمْ ذَا النَّظْمِ مُعْتَذِرًا

O nun sevgisinden bu özrümü beyan eden medhiyeyi yaptım

لَعَلَّ يَقْبَلُ نَظْمٌ جَآءَ بِالْعُذْرِ

[1478] (SELÇUK, Yıl:9 Sayı: 25 Güz 2005, s.233-246)

Umarım ki benim kusuruma bakmıyarak bu şiîrimi kabul eder,

Onun medhinden âcizim, demektir.

يَا رَبِّ زِدْ فَضْلَهُ فِي النَّاسِ مَا طَلَعَتْ

Yâ Rabbî, nasıl güneşin doğuşu gibi insanlar içinde fazlını üzerime çoğalt

شَمْسٌ وَ مَا سَجَعَتْ وَرَقٌ عَلَى الشَّجَرِ

Ve ağaçlar üzerine yaprakları bir intizam içinde çoğalttığın gibi.

Onun da benim üzerimde ikrâmını arttır.

مَدْحِي ثَنَائِي لَهُ مِنْ خَالِصِ الْقَلْبِ

Anın medhini temiz bir kalbe yaptım.

وَ لَيْسَ بِالْمَدْحِ الْمِصْرِيِّ مِنْ خَطَرٍ

Mısrî'ye medhinden dolayı kabahat olmaz.

Seven ve sevilen arasında suç ve özür kalktığı gibi edeb bile aranmaz. Sevişmede asıl olan birleşmektir. Birleşmek ile aradaki bütün ayrılıklar kalkar. Vahdetin olduğu yerde sonsuz huzur zuhur eder. Artık suç, kabahat, özür ve edep aranmaz.

Niyâzî-i Mısrî kaddese'llâhü sırrahu'l azîzin bir mektubu

"Ey Köprülü-zâde!

Mısrî'yi tağlît [1479] için kütüb-i evliyayı zabt u halel[1480] ile doldurdun. Bugün bâb-ı ferasete bir mikdâr baktım. Tamâm mütâlâa ve müşâkele ve mümâsele ile doldurup, Hasan Efendi ile göndermişsin.

Ey Köprülü-zâde!

Bâb-ı ferasetin bir nev'i vardır. Onu ehlu'llâh yazmamışlardır. Odur ki, nûr'i ferasetle bir- şeye arif ve muttali' olsa, onu izhâr etmekte mahzur var mıdır, yok mudur? Olduğu surette zarar kendisine midir, dostlarına mıdır, yâhûd düşmanlarına mıdır? Zarar kendisine ise, velev ba'de-zamân[1481] ise, onun izhârını terk eder. Kendüye "Câhil imiş, eşek imiş, ahmak imiş." derler. İzhâr etmez, ikinci kendüye izhâr etmekte nefi var, lâkin dervişlerine zarar var; bu dahivelev ba'de-zamân ise de, terk-i tağyir ve ta'yîbi kabul eder.

Üçüncü odur ki, izhârında kendisine nefi vardır; dostlarına dahi. Yâhûd nef ve zarar mücerred düşmanlarına olur; arif onu izhâr etmekte iki veçhe nazırdır: Kâmil olan, düşmana gelen zararı kayırmaz, izhâr eder. Amma ekmel olan arif de, dosta gelecek zararı nice kayırırsa, düşmâna gelecek zararı dahi öyle kayırır. Zirâ düşmân kalıcak, arif terakkiden kâfir. Dost ile düşmân iki ayak gibidir. Düşman giderse bir ayak ile kalır. Bir ayak ile hod menzile varılmaz. Bu hâli her arife Allâhu azîmü'ş-şân vermemiştir. Her peygamber bir kemâl ile fahr eylemiştir. Mısrî Efendi dahi düşmanlarıyla fahr eyler. Onsekiz sene habsde olduğuna fahr u şükr eyler.

İlâhî, sen şol fazl u minen[1482] sahibisin ki, hadd ü pâyânın yoktur. Cem'i cevahir ü araza ve ecnâs-ı enva-ı efrada şumûlü bir katresine noksan getirmez. Cümle usâtın [1483] cürmünü bir katresi mahv eder. Ben şumûl ü hıtâb sahibiyim ki, cürmüme hadd ü pâyân yoktur. Beniafv eyle bi-nihâye fazlın ile. Hâl ehline ma'lûmdur. Ma'zûr ola.

Ve's-selâmu alâ meni'ttebea'l-hüdâ .

Hâdimü'l'fukarâ

Muhammed-i Misrî.[1484]

[1479] **Taglit:** (Galat. dan) Yanlışını çıkarma. Yanıltma. Karıştırma

[1480] **Halel:** Bozukluk. Eksiklik. Başkası tarafından verilen zarar. İki şeyin aralığı. Boşluk. Açıklık.

[1481] Bir zaman sonra

[1482] **Minen:** (Minnet. C.) Minnetler.

[1483] **Usat:** (Asi. C.) Asiler, zorbalar, itaat etmeyenler. Günahkârlar.

[1484] (VASSAF & hzl. Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ- Prof.Dr. Ali YILMAZ, 2006), v. 86, (s. 80)

İÇİNDEKİLER